סדור תפלה כמנהג אשכנז

עם

סדר רב עמרם השלם

ועם

כל הנוספות והבאורים המובאים

בשער השני

נסדרו ונתבארו

על ידי

ר' ארי' ליב פרומקין בהרב הצדיק ר' שמואל זצללה"ה
בעל ספר תולדות חכמי ירושלם.

נדפס

פעה"ק ירושלם תובב"א

שנת התרע"ב ליצירה

דפוס ש. צוקערמאן הי"ו

סדור תפלה במנהג אשכנז

נעתק ממקורו הראשון ממעין החיים של רבותינו תלמידי רש"י ז"ל מכתי"ק מחזיו שבעיר אוקספורד, ונרשם במוסגר כל הנוסח שאנו מתפללים בו עתה לפי הגהת באי אחריהם.

עם דינים מספר דרך החיים. והגדה ש"פ, וסליחות, הושענות, ויוצרות. בהגה"ה מדויקת ככל הנחוץ לאיש תפלה להתפלל מתוכו.

בנוי לתלפיות

עם

סדר רב עמרם השלם

הוא הסדר הראשון שיצא בעולם

אשר נשלח לתפוצת ישראל לפני אלף וארבעים שנה, מאת רב עמרם גאון ראש ישיבת סורא על פי מנהגי שתי הישיבות סורא ופומבדיתא, הכמי התלמוד תאוני בבל. ועל פיהו נתיסדו כל המנהגים ונפוצו כל סדרי התפלות שבישראל.

העתקתיו מכתב־יד שעל קלף אשר באוצר הספרים בעיר אוקספורד בארץ אנגליא.

ומסביב למשכן אהל מועד הזה יחנו כל צבאות **מגן האלף** עם כל שלמי הגבורים. באורי מאורינו ורבותינו הראשונים אשר לא זזו מחבבו, ועמלו לברר כל דבריו בהלכה, עם כל שנויי הנוסחאות ומקורי כל הברכות אשר לבני **אשכנז וספרד** ונוסחי **הרב ז"ל**, עם נוספות הרחי פנינים ומרגליות מסדרו של **רבינו סעדיה גאון** ז"ל, ושאר כתיי עתיקות, ובאורים רבים יקרים הנוגעים בעקרי אמונת ישראל, כמבואר הכל מעבר לדף הזה.

הוגו ונסדרו בעזרת ה' יתברך על ידי

מערכי לב צעיר

המתחסם לאור תורתן של ראשונים, עבד לעבדי ה'

אריה ליב פרומקין בן הרב הצדיק ר' שמואל זצלה"ה.

מחבר ספר תולדות חכמי ירושלם, קדושת התלמוד, מסתרי השגחה, קידנין דנהור, ועוד ספרים.

נדפס בעה"ק **ירושלם** תובב"א

בשנת שמחו את ירושלם וגילו בה כל אוהביה לפ"ק

בדפוס ה"ר שמואל הלוי צוקערמאן הי"ו

ההגהות והפירושים והנוספות אשר בסדור הזה.

א. שנוי הנוסהאות המתחלפות בסדורי רב עמרם. הספונים עוד בכתיבות ידות אשר בבריטיש מוזעאום, ובכת"י העתיקות שהובאו מהגניזה ממצרים, וחלופי הגרסאות שנעתקו ע"פ כת"י האמיריקני. וכל נוסחת רבינו רב סעדיה גאון ז"ל אשר בהכת"י הנפלא והעתיק הטמון עוד בעיר אוקספורד ולא יצא לאו"ע.

ב. ספר מגן האלף. ברורי דברים בסדר רב עמרם ע"פ מה שבארו אותו רבותינו הראשונים, הרי"ף הרמב"ם הרא"ש והטור וחכמי הצרפתים, עם תוספות באור מאשר חנני ה' לברר וללבן בשום לב את דברי הגאון בכל רמיזות דבריו הקצרים, ונוסחאותיו המפליאות בשני התלמודים. אשר אקוה שכל קורא בו ימצא חדשות רבות ונחמדות בע"ה.

ג. ספר מקור הברכות. בביאור שרשן, מוצאן, ונוסחתן ע"פ סדרים רבים נדפסים וכת"י שונות ועתיקות מאד שלא היו בידי שקדמוני. ובהם נמצא כל מקורי הנוסחאות המתחלפות בין בני אשכנז וספרד ורומי, וסדורי האר"י והרב ז"ל. וכל קורא בם בשום לב, ימצא לו כר נרחב חדש לישב עניניהן, ולברר טעמיהן, כיד ה' הטובה עליו.

ד. ספר מערכי לב. חרוזי פנינים ומרגליות יקרות מתורתן של ראשונים המקובלות לנו מקדמונינו, בעניני דעות ושרשי אמונות, ותקות ישראל בעתיד, אשר שבצתים במלואותם למקומותם בדברי הרינה והתפלה.

ה. מערכת דברים אחדים. בתולדות הגאונים הקדמונים בכלל, ודברי רב עמרם ז"ל בפרט, מהלך גדולתם, תוארם, ותפארתם בתורה, וסדרי למודם וישיבותיהם, זמנם ומקומם, אשר ערכתי כעין הקדמה להספר הזה.

ו. ועוד נוספו בסדור הזה ענינים יקרים ומפליאים מכתבי ידות שונות שהיו לפני בעיר אוקספורד אשר לא שזפתם עוד עין כל רואה. והם א.) שני התפלות המפוארות אשר לרבינו רב סעדיה גאון המהוללות בפי הרב ר' אברהם אבן עזרא. שלא חבר שום מחבר כמוהם. ב.) ענינים מפליאים. שהעתקתי מן פנקס נרמייזא משנות הגזרות, תתנ"ו ותתק"ג. ג.) מכתב הרשב"א לבני ברצילונא במעלת המצות.

ז. והוספנו עוד לוח קביעות השנים והמולדות, ר"ת והמועדים, ומספר העמים. על משך ששה שנים.

כל החפץ בספר הזה יגיעהו ביפו או בירושלם על אדרעס כשמי. L. Frumkin ובלונדון יגיעהו על אדרעס Frumkin. 162 Commercial Kd. E. וסוכנים לשארי ארצות יתפרסמו במכ"ע.

כל אשר עבודתי ישרה בעיניו, וישלם עתה גם מחיר החלק השני. מסדר של שבת ולהלן, הנדפס בעתה, למען אוכל לבצע מהר הדפסת כל הספר הזה, הנני מחזיק לו תודה רבה. כי ישיבתי בבתי עקד הספרים, וההעתקות המרובות, והדפוס, גרמו לי הוצאות כבדות מאד.

כל הקונה מספר עשרה עקסעמפלארי מגיע ספר אחד חנם בלי מחיר. ומוכרי ספרים וסוחרים מגיעים עליו ראבאט הגון.

מערכת דברים אודות הספר הזה מכבוד הגאון הגדול הישיש, ראש וראשון בעיה"ק ירושלם תובב"א.

עזרי מעם ה'.

הן כל יקר ראתה עיני, וחמותי ראיתי אור יקרות, בהגלות נגלות לפנינו אוצרות מטמוני מסתרים, הגנוזים זה מאות בשנים, בבתי משכיות מלכים וסגנים, ולא זכינו להיות נאותים לאורם, והאחד המיוחד, חמדה גנוזה, סדר רב עמרם גאון ז"ל, אשר לאור תורתו ומנהגיו, הלכו כל רבותינו הפוסקים הראשונים, ולא זזו מחבבו בכל הענינים, וזה כחמשים שנה אשר נדפס בווארשא, בלא שום הגהה ובאור, ובכמה מקומות דבריו סתומים וחתומים, ועתה עלינו להחזיק טובה, להאי גברא יקירא, אלוף המסובל בתורה ויראת ה', הרב הנפלא, עושה פלא, מ' אריה ליב פרומקין נ"י בנו של אותו צדיק, הנודע למשגב בדור שלפנינו, בשם הרה"ג ר' שמואל קעלמער ז"ל. וזה האיש ר' ארי' ליב פרומקין, לא חשך מכל עמל נפשו, לבקר כמה אוצרות הספרים, בגנזי מלכים ושרים, וינע ומצא את סדר רב עמרם השלם. והניהו וזקקו וצרפו, ונפה אותו, בשלש עשרה נפה, וגם עטרו בציוני שנויי נוסחאות, נגד שארי כתבי יד וספרים קדמונים, אשר ראו עיניו. הלא המה, סדור רבינו סעדיה גאון, וסדור רש"י, ומחזור ויטרי, ועוד לא הסתפק בזה, עד שעשה עליו באור רחב בשם מגן האלף, שם הראה לנו ידו הגדולה, להשוף כל עיקרי ההלכות האמורים בו. ולפלפל בהם עד מקום שידו מגעת, במועצות ודעת, בפלפולים ישרים ונכוחים, ההולכים למישרים, הראוים לעלות על שלחן מלכים. ואמרותיו טהורות. והיו למאורות. ועוד זאת היתה עליו יד ה', לצרף אליו, סדור תפלה הנהוג בנוסח אשכנז, ולעטרו, בשני מרגליות טובות. יקרים מפנינים. האחד בשם מקור הברכות, להראות לנו מקורי כל התפלות והברכות, ולעמוד על עיקרי נוסחאותיהם. וסופר ומונה כל תיבותיהם ואותיותיהם, איש לא נעדר. והשני בשם מערכי לב, לבארם

***

לבארם בבאור נחמד ונעים, המלא מוסר חכמה ודעת אלהים ביראת ה׳ למעלה למשכיל, ובתוכו כמה מאמרים ארוכים בשרשי האמונה, ובמוסרים קדושים, המלהיבים לבבות, ומקרבין את לבותיהם של ישראל לאביהם שבשמים. — והנה יצא הסדור הנחמד הלזה, כליל יופי, ומשובץ בעדי עדיים, באבני חן, ובמרגליות יקרות, ולו דומיה תהלה, ועתה אליכם אישים אקרא, מי לה׳ ולתורתו, ראו הביא לנו, הרב הנעלה הלזה, מטמון יקר מדברי רבותינו הראשונים כמלאכים, שהמה הרשו וזרעו קצרו וברו וטחנו, וישימו לפנינו לאכול, ועלינו לשלם לו כגמולו, למען יראה טוב בעמלו, ובדין הוא שיטול שכרו, ונוצר תאנה יאכל פריה. ואשרי משכיל, להביא לביתו, את החלק הראשון מסדור הנפלא הזה, למען יהא בידו, להוציא לאור, גם החלק השני, אשר רבות גדולות ונצורות ונכבדות מדובר בו, וזכות רבותינו הראשונים, תהא מסייעתו, לגמור בעדו לטובה, והמקום יהא בעזרו, ועל כל ישראל יניה אורו. — כברכת ידידו המכבדו ומוקירו, החותם בברכת אהבה רבה. ביום א׳ לסדר ולפרט **והייתם לי סגלה חמודה** לפ״ק.

נאם **חיים ברלין**

תכן הענינים

מפתח סידור התפלות והברכות.

כל החיבות והענינים המוקפים בהסגר או כוכב יעיין הקורא במקור הברכות נוסחתם של תלמידי רש"י ז"ל בספר הויטרי לפי הכתב יד משנת תתקס"ח, שמצאתי באוקספורד.

מודה אני, מה טובו. מי אנכי, ידיד נפש, אודה לאל, ארון עולם, יגדל. 38—כג
על נטילת ידים. כר
אשר יצר, אלהי נשמה וכל י"ד ברכות וברכת התורה. 74—כו
ברכת ציצית וסדר עטיפת טלית, וסדר הנחת תפילין. 82—מא
ברכת תפלין פרשת קדש והב"י, עקדה, לעולם יהא אדם, פרשת כיור ועולה. 100—90
פרשת התמיד, קטרת וסדר המערכה. 108—104
אנא בכח, איזהו מקומן ר' ישמעאל, מזמור שיר חנוכת. נו—נח
ברוך שאמר הדו, מזמורים לשבת ויו"ט, פסוקי דזמרה וחצי קדיש. סט—פט
ברכו, יוצר אור, אהבה רבה, ק"ש, אמת ויציב. צד—קח
שמונה עשרה ברכות. 266—232
תפלה על בנים שיאריכו ימיהם, קבלת תענית, עצירת ורבוי גשמים. 266—קלד
וידוי, אל א"א אתה, אבינו מלכנו, והוא רחום, נפילת אפים. קמה—קנא
אל ארך אפים, פסוקי קדיש קדושה ברכו ליחיד, בריך שמי'. ויהי"ר. קנב - קנה
ה' ה' ורבש"ע לר"ה ויוכ"פ ולרגלים. 304
שמע ישראל, ועל הכל, לשבת ויו"ם. קנר
ובא לציון גואל. 310

תקון טעות

צ"ל יתגדל ויתקדש בצירי, וכרעותיה בדגש הכף, קדיש שלם קדיש שלם וקדיש דרבנן, עלינו, שיר של יום. 318
לדוד אורי, אני מאמין. 326—318
יהי"ר לנכנס לביהכ"ר. 326
המבת הלום, כל סדר ברכת נהנין וברכות פרטיות, וברכה מעין ג', ובהמ"ז 360—336

תפלת ערבית נמצא בתפלת ליל שבת.

סדר ק"ש שעל המטה. —360

מפתח הדינים הנחוצים שנעתקו מספר דרך החיים.

דין השכמת הבקר, נט"י שחרי', כוונת הברכו' יט—38
דיני סי"ד ברכות, ודיני ברכת התורה. 70—66
דין עטיפת טלית, טלית שאולה, מי החייבים בציצית, חוטין שנפסקו, לבישה לילית, הנחת תפילין מקום ההנחה, וזמן הנחת תפלין, מי הפטורין מתפלין. 78—76
דין פרשת התמיד. 104
להתפלל בצבור ובביהכנ"ס, דין פסוד"ז, וזמן ק"ש, וזמן תפלת שחרית, דברים האסורים קודם תפלה, אם איחר לבוא לביהכנ"ס, קדים בעזרה, מי ראוי להיות ש"ץ. 136—134
דין ברוך שאמר עד ישתבח, דין מזמור לתודה. עו.
דיני ישתבח וברכו. 174—פט
דיני ק"ש. 198—קי
דיני גאולה ותפלה, דין הכריעות, זכרנו, קדושה, אתה חוננתנו, עננו, טו"מ, המלך המשפט, נחם, יעלה ויבוא כריעה שבמודים, על הנסים, אלהי נצור, שלש הפסיעות, וחזרת התפלה. כל דין במקומו, מן לד 266—232
דין נפילת אפים. קמט.
דין למנצח יענך, ואני זאת בריתי, וקדיש תתקבל. 312—310
דין קדיש שאחר עלינו וקדיש יתום. 320—קס
דין על הנסים בברהמ"ז, ואם שכח רצה ויעלה ויבא בבהמ"ז. 352—קעו
סדר תפלת מנחה וסדר ק"ש על המטה. 360

מפתחות לספר מערכי לב

בספר מערכי לב לא היתה כונתי רק לבאר הדברים הנטעים בעניני אמונה ושרשיה, וכל חכם ומבין מדעתו ישמע ויוסיף לקח.

מודה אני, באוה"כ בכל דרכיך דעהו, כי הוא יתכי הקאמפאס מורה הדרך בנתיבות הגבוכות לצאת ממאפלי מבוכתו. 38
ביאוה"כ מה טובו. שם.
ביאוה"כ ואני ברוב חסדך ע"פ הירובעמי. כ.
ביאוה"כ ואני בצדק אחזה פניך, כי הוא פותח שערי ארמון החמונה. 40
ביאור אדון עולם. כא.
והוא אלי, בביאור גדרי מידת הבטחון וסימניו. 42
יגדל, ביאור ענינו, וענינים רבים מהתפלות ע"פ שלשת שרשי האמונה. כב.
הנו אדון עולם, הגלות ישראל וכן אמונת אינן תלויה בטבעו של עולם. 44
ענין כוונת הברכות, ומוליא ש"ב נבטלה. כג.
ואתה עתיד לטלה, ביאור ע"פ שרשי האמונה. 49
ענין טהרת הנשמה, וביאור אמרם מן הבהמה להביא ב"ה כוי וענין הקרבנות. כט.
ביאור ברכת אוזר ישראל בגבורה, עוטר ישראל בתפארה, מהו גבורתם ותפארתם. 60
ענין בקשת יהי רצון שתרגילנו בביאור יקר. לב.
ביאור נכון במ"ש רש"י על יסייר בתליינו מעזי פנים. לד.
ביאור ברכת לעסוק בד"ת, ודבר נחמד בשם הגר"א עמ"ש נו"כ באמונה. לז.

ביאור ברכת והערב. שם.
הערה בענין מעשה המצוי מכת"י הרשב"א
ז"ל לבני פרובינצא, דברים אמתים ונחמדים. 78—מא
ושנו, כו' לשעבד, אפשר לשעבד גם הכתות
הרעות לעבודת ה'. 82
בלוה"כ כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה. 92
בשם שכתב, ענין מדותיו של הקב"ה, וביאור
חתימת רופא חולי עמו ישראל. מז
לעולם יהא אדם. הוא כענין הצעה למה
שאחריו לכל יכשל ישותו בשקר. 94
ביאור אמרנו כו' וקדש את שמך על מקדישי
שמך בדברים נכבדים ויקרים. 96—נ.
ה' לבאות, ביאור הירושלמי. ובם טעות
הדפוס וצ"ל „ה, לבאות עמנו". 106—נד
בלוה"כ אתה סתר, דבר נחמד בשם האלשיך 108
ביאור אמרו תבוב ומקובל ומרוצה. נו.
ענין יקר עמש"כ ברשך העמדת להררי עז, ומ"ש
גבה עולה בינייהו. בררים התלוים בשערה. 114
שרשי אמונה דברים נפלים ונכבדים מאד
בבדבי אמונת החדוש ההשגחה ויעוד העתיד
להסיר שאלות הפלוסופים, כפירת המינים,
והרעומות התרדים, וביאור ברוך שאמר. 126—116
ביאור האותיים השונים בתחי' ברכה דכ"ש. סט.
ביה התקוה לתחית ישראל לחוק לבב
אסירי תקוה, וביאור הודו לה'. 146=142
ביך ישועת ישראל תאולתו תנחומות
לנשברי לב שלא יתיאשו מהגאולה, וביאור
שירו לה' שיר חדש. 148—146
כללים בסדר התפלה בביאו' יתר פסוקי הודו. 148—עז.
שיר הררת התורה ומעלתה ענינים יקרים
במעלת התורה, וביאור פסוקי תורת ה' תמימה
כו' והרבה מאמרי רז"ל. עח—פא
בלוה"כ עזת ה' לעולם תעמוד. 166
ביאור יקר ע"פ הללי נפשי את ה'. פה.
ענין קדושת ה' ויחודו ביאור מ"ש שלש
בתות מלאה"ב, ישוב על קו' היעב"ץ. צה—צו.
ישוב על קו' פורת יוסף על כאמור עושה
אורים גדולים. צו.
ענין תפלת הצבור ואהבת ישראל דברים
יקרים ונכוחים. 216
ענין טהרת המחשבה עלות נכבדות
מקדמונינו לכוין פי' המלות. קי
ענין הת"י ברכות בשם הכוזרי דברים נפלאים
ויקרים. 232
פי' נכבד בשם הגר"א מקאליש עמ"ש למען
שמו באהבה. קיז
במ"ש בשאמרו מחיה המתים רבה עלמא
ענין נפלא מהגיל בכוונת הטוב בה 236
ביאור ברכת סלח לנו על חלופי הלשונות
והעוררים. קכא
ביאור ברכת רופא חולי עמו ישראל. בשם
הרב"ש 244
ביאור יקר לקיש"ר ברכות האמצעיות בשם
הריב"ת. 250
ביאור אמרם הטוב כי לא כלו רחמיך
והמרחם כו' 256
שרשי מרת הבטחון ענינים יקרים מאד

בשם אבי מורי ז"ל וביאור פסוק ברוך
הגבר כו. קנז—קנח
ביאור מ"ש כ"ד עותרי חלומות היו בירוש'
ענין נפלא בשם הגר"א מקאליש. 336
ענין ברכת הנהנין דברים נכבדים, ובלוה"כ
אל יתהלל חכם. 338
שחלק מתכמתו כו' ענין נכבד בשרשי נפשות
ישראל ע"פ הקדמת הרד"א. 340—קער

ספתחות לספר מקור הברכות

כל חלופי הנוסחאות ימצאם הקורא על מקומם. והספתחות האלה הם להעיר לעין הקורא על הדברים המחודשים. ואשר העיר המחבר עליהם.

מודה אני לא נזכר בכתי' לראשונים. 38
מה טוט והפסוק שאחריו נזכר ברע"ג
בסופו וטיטרי. כ.
אדון עולם ויגדל לא נמצא בכת"י הקדמונים.
גרסת וכל נוצר „יודה". 44—כא
ישוב לטענת אבודרהם דהו"ל אברים תלוים. כו.
ביאור תיבת בשא בטרך וישוב לשון אי
להתקים אפי' בפה א'. שם.
ישוב לקו' הב"ח שאומר רופא חולי. כז.
ביאור גרסת אדון כל הנשמות וטעם
המשמיטים זאת. (49) [54]
ברך מחיה מתים במקום א"נ יצא, הנותן או
אבר נתן תליא בפירושי הראשונים. שם
מישב נוסח של ע גוי. שעם החולקים על
רס"ג דגרס שלא שמתני. 58
ישוב על קו' הב"י שהק' על אבודרהם מפני
שלא הי' דברי גאון נפניו. ל.
בטעם לשון המבין דלא בהבי"ה. 60
טעם ברכת עוטר ישראל אע"פ שאין עטיפת
סודר נוהג בזמננו. טע' ברכת הנותן ליעף כח. 62
הבנה על בעל ה"ל שאמר על היה"ר ברב
תקנו, כל הק' ברכות היו בזה"ב. לג.
לענין גרסת שתרגילני לבין יחיד, וגרסת אל
ישלוט בי יצה"ר. 66
טעם הרע"ג דל"ג „לעמו ישראל". לד.
טעם שאי"א ולצאצאי צאצאנו, ע"פ הקדמת
הגר"א ז"ל. 70
אימתי נוסדה ברכת התורה. לו.
ביאור קושית הר"י אשוב ותירון הד"מ
במה שמברך על מצות ציצית. 74
לשם יחיד לא נמצא בספרים עתיקים. שם
טעם שמברכין להתעטף ולא לבבות. שם
ישוב לקושית בעל א"ח על המג"א לענין
אמירת קדיש והי' כ"י. 76
נוסח רצון העולמים נראה גם כן בירושלמי. 94
לענין גרסת „מה ישענו" ופירושו. 96
ק"ש של ר"ת יש לה מקורות מבבלי וירו'
ותו"ד. מב.
סדרה של ברכ"ת לדעת הגאון והגר"א דב"ה
אזיל לטעמו. 98
לענין קו' הט"ז בנוסח „שבראת" וישוב לבין

תכן הענינים

„תרום ומגביה" נ.
מתרץ קו' הגודע ביהודה מה שלא קבעו
פסוקי קרבן תמיד בשחרית. 100
מזמור שיר חנכת, והפרשיות המובא בטור
ושאר התפלות שבסדורים לא נמצאו בכ"י. 106 ולד 114
סדרן של ברוך שאמר והודו. שם ולד עז
מן כ"ש עד יהי כבוד לא נמצאו פסוקים ע.
בסדרי הגאונים.
ביאור המס' סופרים ששנה בו בעל הניון לב. עו.
טעמי פסוק והו"ר שא"א אותו בליל וביום
שבת, והנפ"מ שביניהם, ולענין אברים ופדרים 152
אם דוחין את השבת.
ברע"ג ורס"ג לא נזכר אמירת מזמור לתודה
אך יש כתי' קדמונים לאומרם גם בשבתו"ט. עז.
מזמורי שבת ויו"ט לפי סדרי רע"ג ורס"ג. שם
נוסחת ברוך שאמר לרס"ג לימות החול 54
ונוסחתו לשבת.
סדר הקדמונים להתחיל בישתבח אחר „לשם
תפארתך" ותשובת קהל רומי ע"ז. 172
זמן תקנת ישתבח ונוסחתה. פח.
השמטות: בד"ה חי העולמים צ"ל: עמ"ש
במגן האלף סי' ע"ב אות ח'. בד"ה יתגדל.
אבל „ובשתדקדק" צ"ל: עיין מגה"א סי' ב"ח
אות ל"ז. ועיין עוד במקור הברכות דף קנ"ו
לענין קדיש.
„בשעה שישראל נכנסין ועונין יהא שמו
הגדול מבורך" כוא יהא ש"ר שאנו אומרים. שם
טעם שאומרים ביוצר ברחמיך הרבים רחם צה.
עלינו.
גרסת הגאון ורס"ג יוצר משרתים אשר
משרתיו כלי ואו, ועי"ש עוד נוסחאות עתיקות. 188
בטעם שאומרים לאל ברוך בקמץ. צו.
בטעם שאומר „והאר" ואח"כ „ודבק" וטעם
השמטת תואר „גבור". צט. 198
ישוב דעת הגאון שאין להוסיף דבר, אחר
ה' ימלוך, וטעם מנהגנו לומר צור ישראל. קח
נוסחת הספרדים והאשכנזים אנו ואלו דא"ה
ודלא כהיעב"ץ. שם
נוסח הקדושה לרס"ג ונוסח הרמב"ם. 238
אם „ימלוך" בכלל קדושה. [ועיין מגה"א ס"ה
אות ד'] ואם אמרו קדושה בכל יום. קכ.
נוסח אתה חוננתנו לתלמידי רש"י. טעם גרסת
„דעה בינה והשכל" וגרסת תב"ד. 240
נוסח רבינו סעדיה בברכות האמצעיות. 242
נוסח שנגנו להרס"ג ונוסח הירושלמי. קכב.
נוסח ברך עלינו, ולענין גי' ושבענו מטובך,
וגי' כלמלשינים „אם לא ישובו לבריתך". קכד.
גי' „ובל המינים" „ותכניעם". עליית „בית
סופריהם", נעולם ולא נכנס, ישוב על קו' בא"ר
חיים, גי' על ירושלים עירך, וטעם כל דברים אלו. 248
בסדר הגאון ליתא „וכסא דוד" כבונה ירו'.
כבונה ירו' ותוספתא לא כי את צמח ברכה בפ"ע קכה
כאור המ"כ „הוא את צמח שהקנו אחריו"
מה ששנה בזה בעל ה"ל.. 250
קדמות תקון הת"י ברכות. קכו.
נוסח „ולתפלתם בשעה", „ואשי ישראל", אי
קאי אשלפניו. 252

לענין גי' „עת" ערב ובקר. הטוב כי לא
„תמנו" „כי" מעולם קוינו לך: 256
לענין גי' „האל" הטוב, כי „באור" פניך,
וצ"ע גם על הרב המגיה. שם
השמטה בסיום על הנסים לחנוכה ופורים
צ"ל שגרסת הויטרי כת"י א לסייס: „כשם
שעשית להם נסים וגבורות בימים ההם ובזמן
הזה, כן עשה עמנו פלא ונסים בעת הזאת". שם
לענין חתימת עושה השלום, ומה ששנה בעל
ענו"י בפי' הטור. קל.
בישוב קו' החיד"א לענין הקורא לו ממזר
ועותק תושבין, ובענין יהיו לרצון קודם
ואחרי תחנונים, ואם לחתום תחנונים בברכה,
לענין שלום בימיני שלום בשמאלי.
וישוב קושית בעל ענו"י במה שאומר בתפלת
יחיד ואמרו אמן. קלא.
חיוב הוידוי לאחר י"ח, ונוסח אל מלך יושב
של רבינו סעדיה. קכה.
זמן תקנת והו"ר לשני וחמשי. קמז.
אמירת ויאמר דוד אל גד לא נמצא בשום
כת"י, אי יש להסמיך נפ"א לי"ח, נוסח
נפ"א לרס"ג .298
מקור נפ"א, פזמון שומר ישראל לא נמצא
בכת"י העתיקים. .300
מנהג ונוסח נפ"א לאנשי רומי. קנא.
נוסחות אל א"א לש"ץ ולקהל וטעם חלוף
ענינים. קנב.
דבר נחמד בשם הרח"ו בסיום „ע"פ ה' ביד
משה" שאין לומר „על בר אלהין סמיכנא". .306
טעם נוסח הגומל לחייבים. מקור מנהג
הגבהת ס"ת. .308
יהי"ר מלפני א"ש נזכר ברע"ג לאומרו ג"כ
בב"ח, עשה ברכת המלך. קנה.
תיבת „קא"ס" לא נמצא ברע"ג ורס"ג, ישוב
קו' ענו"י על אמירת עושה שלום בקדיש. קנו.
רענין אין כאלהינו [עיין מגה"א קכ"ה ט]
עלינו והקדיש שעליו לא נמצא בקדמונים. קס.
זמן תקנת שבח של עלינו.
אמירת פסוקי אל תירא לא נמצא בכ"י. קסא.
מקורי השיר של יום.
פסוקים שאומר החולם בהטבת חלום ליתא
בגמ' אלא המטיבים אומרים אותם. .336
סדר פדיון בכור רבפי, וטעות סופר
באבודרהם. .340
בברכת על כיסוי דם לרס"ג ליתא תיבת
„בעפר", ולא תיבת „מן העיסה" בברכת
להפריש חלה. 348
מה ששנה בעל ה"ל בתפיסתו על המג"א
לענין הב לן ונברך. .350
„ב"ה וב"ש" ושארי פסוקים ליתא בנוסח
הגאון, וכן ל"ג „ובכל שעה" קעו.
בברכת ב"י השמיט תיבת ברחמיו, והשמיט
„לעולם אל יחסרנו" וטעמו בזה. .356
נוסח קצר מברכת המזון לרס"ג יקר מאד. שם.
ומקור נוסח הקצר המובא בד"מ.
תפלת האורח בעד בעל הבית מנוסח הגמרא.
ונוסח רס"ג. קפ—350

ספתח ההשכים בסדר רב עמרם.

סדר ברכת השחר

צד כד עמוד ב'. עד כ"ה ע"ב. 52. כח. לא. 68. לה. לו. 72. לח. מב. עד מה. נא. עד נב. נה. 110.

תפלת רבינו סעדיה גאון.

מן צד סד. עד סז.

סדר פסוקי דזמרה.

138. 140. עא. עב. 154. פד. 168. 178.

סדר ק"ש וברכותיה.

צ. עד 186. 192. עד 196. ק. עד 210. 222.

סדר תפלת י"ח.

קיב עד קטז. 234. קיט. 242. קכג. 246. קכז. קכח. 260. 262. עד קלג. 268. עד קלט.

סדר תפלת הצבור. קלט. עד 288.

סדר נפילת אפים וקדושא דסדרא.

קנ. 302. 316. קנט. קסד. עד 332.

סדר מעמדות. 332. עד קסח.

הלכות סעודה. קעא. עד קעג. קעה. עד קפז.

סדר תפלת המנחה. קפז. עד 380.

סדר תפלת ערבית 380 עד 386.

סדר ק"ש שעל המטה. 386 עד קצז.

סדר שני וחמישי וקה"ת. קצז עד ר.

ספתח דברים אחרים (בתולדות הגאונים).

זמן כהונתו של רב עמרם גאון.	6—ד.
א"א להגביל שנות הגאונים לשנות היצירה רק לזמן וערך קרוב.	שם
סדרי ההנהגה, והתארים שנהגו בדורותיהם.	שם
סדר ישיבתם לפי ערך מעלתם, ביאור בתפלת יקום פורקן.	ה - ז
גדולתם בתורה, זמן רב נטרונאי שכתב התלמוד בע"פ, ענין ת"ר סדרים.	ז—18
ביאור מאמרם „אחרונים כנחתו של היכל". אם ראשונים כמלאכים כו'.	14
סדר תפלות שלח הגאון ר"ע לספרד.	18—20
הגאונים שזכרם ר"ע בסדרו, זמן נשיאותם.	טז—24
חלופי נוסחות התפלה פנים ושנתם, מה שאמר בטעות להגאון החסיד בתשו'.	24—32

ספתחות לשנוי הנוסחאות.

כל חלופי הנוסחאות שבין בת"י אוקספורד לבת"י בריטיש מתאמום או שאר כת"י ימצאם הקורא על מקומם; וכאן נרשמו המקומות לנוסחת רבינו סעדיה או הערה מחודשת.

לענין רב נמת דיינא דבבא [ועיין בדברים אחדים צד 22.	כד ע"ב
בתפלת רס"ג, רמז שם שאמונת מציאת האל טבועה בנפש כל-אדם.	128.
ביאור אל יתפלל אדם, לרס"ג.	סו.
שאין לומר קדיש על תפלות שתקן רס"ג. כ"כ בס' פאר הדור להרמב"ם.	סז
נוסח ב"ש וישתבח לרב סעדיה גאון.	154.
רס"ג לא גריס כבוד רק ויאמרו בגוים ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך.	פד.
בסדור א"ק ובעיטורי נמצאים אחרי הברכה, אך התוס' חולקים ע"ז.	שם
נוסח קדיש לרס"ג.	184
נוסח וסדר יוצר לרס"ג וסדר יוצר ליחיד,	194
נוסח ברכה שניה לרבינו סעדיה.	צה.
גרסת השאלתות כל הקורא ק"ש כו' אפי' נתחייב גו"ד של גהינם מצננין לו.	208
תחימת אי"י לרס"ג.	222
נוסח „ומגן לאבותינו" ואתה קדוש לרס"ג.	קיט.
נוסח ברכות אמצעיות וג' אחרונות לרס"ג.	242
נוסח קדושה דסדרא לרס"ג.	קנט.
בריך רחמנא דיהבך לן, אינו תובה לאחר לברך, אלא שבתולה נפטר מלאודויי.	קעד.
נוסח רבינו סעדיה בברכת התורה.	368.
נוסח אמת ואמונה לרס"ג.	382.

ספתחות ספר סגן האלף.

סימן א אות ג. ישוב תמיהת הר"ש הורוין על הנוכרי.	50
ד' להשוות עדות הב"י הסותרת דברי הגאון.	שם
ישוב קושית הב"י ברונה.	52.
ח. בענין הברכות שישנן עם ה"א ולפעמים בלי ה"א, וביאור נכון בנמ' בברכת המוציא.	כח—לה.
יא, ישוב לדברי הגאון לענין מתיר אסוריה ול"פ לדברי הבבלי.	לה לו.
יב. בענין מה שמברכין לפעמים בעל ולפעמים בלמ"ד. ובענין ברכת והערב.	לו. 72
יד, לענין תחימת המלמד תורה וביאור דברי מס' סופרים פי"ג.	72—לח.
טו, ישוב לקו' הב"ח לענין פ' קרבנות.	שם
יז, בענין תשלומי מאה ברכות ואם אין באלהינו חשיב תשלומין.	מב.
יט, ישוב קושיות תמוהות ע"י גרסת הגאון „אלא טור מאי מברך".	מג.
כ, טעם הרע"ג מה שמקדים הנחת תפלין	

לגילית. שם.
כא, באורים נכונים במחלוקת הגאונים אם
יברך גם על שאר בלא סח בנתים. 86—מה.
כב, לענין פרשה עליהו אם יברך שנית וענין
כוונת מיוחד ליום ולילה. שם
ענין איסטורי דרעה אתוספתא. שם
כו, לענין ק"ש דר"ת, אם יקרא בלא ברכות
ובלא תפלין כשעבר זמן. 102—נב.
כז, אם לחתום בשם בברכת אתה הוא. שם
כח, אם יש להוסיף לדעת הרע"ב פרשיות
זולת משנה דאיתא מקומן. ודי"ש נה.
כט, ביאור גרסת הגאון למדרש א"ל לברך. שם.110
סימן ט' פסוקי דזמרה אות א', מהו חזן,
ש"ץ, ויורד לפני התיבה. 133
אות ב. לענין ברכה דברוך שאמר, ואימת נסדר
פסוד"ז. טעם מה שהוסיפו הגאונים ברכות.
גרסת אשר לא אגוז בג"ם. 140 — עא.
ג, לענין גרסת האל המלך הקדוש, והאל
ברב רינגו. עב.
ד, לענין גרסת רוב ההודאות. 154
ו. לענין הוספת תהלת כי ידבר פי. ונפ"מ
בין טעם הגאון לטעם האשכול. פד.
יו"ד. בפי' דברי רש"י שכ' דפסוד"ז הם ב'
מזמורים. 168
יג, א"ל עמידה אלא לדבר שבקדושה, והחזן
יעמוד בישתבח. 178
יד, אין לדבר בין ישתבח ליוצר. ול"ע בדברי
הויטרי שכ' לסוף בעלית, אחרי אז ישיר. צ.
סימן טו סדר ק"ש וברכותיה א'. ביאור
דברי הגאון לענין התחלת זמן. שם
ב, ביאור דבריו דסבר דאחר שתי שעות
הוא סוף זמן. 180
ג, ישוב דברי גאון לענין קורא בעונתה דשקיל
אגרא טפי. צא.
ד, ביאור נכון בדברי גאון לענין תלמידים
דיתבי וגרסי. 184
ה, לענין קו' הד"מ אם מפסיקין קודם קדיש
קדיש זה על מה קאי. שם
ביאור דברי פרדס שכ' לא ראוי לומר ישתבח
בפיהם. צג.
ח, טעם הגאון שלא הזכיר שגם הש"ץ אומר
ברוך ה' המבורך. שם
יב, נוסח קדושה ליחיד, ביאור נכון בדברי
הגאונים שאין היחיד אומר קדושה. צז—צח.
יג, אי אומרים אה"ר או א"ע תליא בחלופי
גרסות בגמרא. צח.
טו, ביאור דברי גאון שלא הזכיר טעמא דלא
לשוייה פרא. ק.
טז, ביאור נכון בדברי גאון שאין לקבל עומ"ש
בעמידה. קא.
יז, ביאור דבריו לענין מה שפסק הב"ש
לענין אכל ושכח ולא ברך. 202
כא, במחלוקת הגאונים לענין לילית של פשתן
בסדין של פשתן. קב.
כד, ביאור קושית המנהיג על טעמו של גאון
לענין ק"ש בכל לשון. 206
כז, בין אלוהים לאוי' אם דינו כבין הפרקים

או לא יפסיק כלל. קד.
לב, טעם הטור שהביא בשם רבינו ולא בשם
המדרש דלשוייה כפרוזדגמא תדתא. קה.
לג, ביאור דברי גאון שכ' מאן דשני שלא
לקרות בישיבה נקרא הדיוט. שם
לד, נראה לדעתו שבין ויאמר לאוי' לא יפסיק
אפי' בשתיקה. 210
לו, יהא ש"ר מברך הוא תרגום של בשכמל"ו. שם
סימן ל'. תפלת י"ח. א, טעם הגאון שכ'
שלא יפסיק אחר אוי' משום לעמוד מתוך
ד"ת. קיב.
ב, והטוב בעיניך עביתי שסמך גאול"ת. דבר
יקר בשם ר' אבלי. 224
ה, גרסת הגאון א"א דבריה אחר אוי' כדי
שיסמך גאול"ת. 226
ו, טעם הפוסקים שהשמיטו הא דמפיק מגן
בשעת גאוה. שם
ז, בענין שצריך לכנס שיעור שני פתחים
ולפנים מב' דלתות. קיד.
ח' טעם הגאון שלא הביא הך דמן האגף
ולפנים. 228
ט, ביאור דבריו שכ' אפי' פניו לביהכנ"ס. שם
יו"ד, ביאור מ"ש ומקשינן ומפרקינן והדר
תו מקשינן ומפרקינן. שם
יב, נראה דעת הגאון שיהי' לאדם מקום
מיוחד גם בביהכנ"ס דלא כתר"י. שם
יג, ביאור אמרם כשמת אומרים לו אי חסיד
אי עניו. שם
יד, ישוב לקו' הגלי"ת ע"י גרסתו של גאון, 230
טו, ישוב לדברי גאון בענין שכ' להסב פניו
אל הכותל. שם
יז, ישוב קו' המהרש"א ע"י גרסתו של גאון. קמז.
כב, ישוב כל קו' הרא"ש על רבינו דס"ל
שאין יחיד מזכיר מה"ר במוסף דשמ"ע. 234
כו, דעת הגאון להזכיר טו"מ בז' מרחשון
במקומות שצריכין גשמים, קכג.
כז, בפירוש דברי הגר"א במ"ש לומר וכל
הרשעה דלא כהמפרש שם, 246
לא, גרסת הגאון לענין כורע בהודאה תחלה
וסוף, קכח.
לה, ישוב תמיהות רבות במ"ש ומה ראו
לומר כו', 260
לו, אם ירושלם נבנית קודם קבוץ גליות,
ויישו' קו' בעל פתיל תכלת ואה"ית, 262
לט, נראה דעת הגאון לאסור השמעת קול
בצבור אפי' בריה ויו"כ. 268
מ. במה שהשמיט מ"ש כאן במסכת לאונסו, שם
מג, ישו' קו' הגלית ע"י גרסתו של גאון,
מד, כי מללי בצבור אין להקדים תפלתו 270
לתפלתם, 270
השמטת הדפוס שם, מ"ש בגמ' ר' אויא
תלא ולא אתי לפרקא דר"י א"ל אביי מ"ט
לא עיילת מר ואתי א"ל דאמר ר"ה אסור
שיטעום קודם תפלת מוספין, א"ל איבעי לך
לצלויי מוספין ביחיד ולטעום ולמיתי, א"ל
דאר"י אסור להקדים תפלתו לתפלת הצבור
א"ל לאו אתמר עלה א"ר אבא בצבור שנו". 270

אוי מה, תוך לד"א שרי לישב נגד המתפלל לדעת
הגאון, ישו' לדברי רה"ג שאם עוסק
בתפלה שרי אפי' בתוך ד"א. שם
מו, ביאור דבריו במ"ש אסור למיקם בדוכתא
דמדליא, כגון ע"ג כסא כו'. קלו.
מט, ביאור נפלא בדברי גאון התמוהים בענין
ג' פסיעות. 272
נ, בענין השתחוה על הרצפה ופשוט יו"ר
ישו' קו' הט"א. קלז.
נה, ביאור נכון במ"ש הגאון ולא ליעבד
בורבוקא. קלח.
נח, ביאור דברי גמ' לענין טעה בברכת
המינים. קלט.
סימן נו, סדר תפלת הצבור אות ב, מקור
הקדושות השונות. 278
ג, שלא לקרות ק"ש גזרו ב"פ. בזמנו של
יוזגרד בפרס. ובזמן הרקליוס בא"י. קמ.
ד. כן י"ג וי"ס א' אם רשאי להיות ש"ץ
בהקראי. 280
ו, נראה דעת הגאון דצרוף עשרה לתפלה
תמיד אצרוף לזמון. קמא.
ז' ביאור מ"ש ט' וארון מצטרפין ומ"ש שנים
ושבת. 282
סימן ס"ה. סדר נשיאת כפים. ב, שלא
לעלות בסנדל, נפ"מ בין הטעמים שבגמ'. 284
ד, ישו' על קו' המנהיג על רבינו שש"ץ
אומר ושמו את שמי. קמג.
ו. טעם לדעת הגאון שלא לומר בברכה
בקדושתו של אהרן". שם
ז, טעם הגאון במה שאומר "שתהא הברכה
זו כפרה לנו". שם
ח, נראה לדעתו דסגי לכהן לקום מקמי
דמטי ש"ץ למודים, דיחוי לדעת הפר"ח,
ביאור בספרי בשם הגר"א מקהלים ודיחוי לקו'. 286
יא, אימתי אומר שים שלום ושיל, ויישוב לנוסחת
רכשים. 288
סימן ס"ה. סדר נפ"א. ג. בסדר רס"ג
ליתא ללמנצח יענך. 302
ד, ענין קדושא דסדרא ואימתי נתקנה. בשם
רב האי. אם ימלוך ש"ץ לקדושה. 316
ה, גרסת הגאון לומר מתחלה מי כאלהינו
והאיך אין כאלהינו. קנט.
ז, ישו' קושית מהר"ם אלשיך על רבינו
שכתב שבליל לא הי' אלא כבקר. קסד.
ט, ישו' לקו' הרש"א שלא אמרו ערב דלמחר
מי ידע. 328
י, ישו' על קו' הרב יעב"ץ במ"ש אלא עלמא
אמאי מקיים. קסח.
יא, אין כל תיבה ואות מתורתנו שאין שם
המפורש יוצא ממנה. ש"ל בשם הגאונים. שם.
יב, ביאור במ"ש אם אומר קדושא דסדרא
אם קורא. או אם אינו קורא. 330
יג, ביאור דברי המס' סופרים אם יאמר
חזן ברכו בשביל יחיד. קסט.

להסיר תלונות היעב"ץ על מסדר המעמדות. 332
סימן ע' הלכות סעודה ב. יישוב גמ'
תמוה וקו' התוס'. קעא.
ז, לברך על מים בתוך הסעודה דלא כר"ת. 344
ח, פירושי טרא נפ"ר, והנפ"מ שביניהם. שם.
ט, ביאור נכון בענין תנקתו אומלת. קעג.
יוד, הנפ"מ בין מלוה לתורה ומה דק'
מדידיה אדידיה. קעה.
יא, תשבא שמא יצא מים תוך לפרק. 356
יב נראה בדעתו לאסור קינסא. שם.
יג החילוק בשניהם סופרים בין המוציא
לברהמ"ז. שם.
טו, ישוב לפירש"י שכתב טעם מלשון כי
טבב רכנו. קעט.
טז, אם שח קודם שבלע הפרוסה. 358
יז, ביאור דבריו כאם שח קודם שטעם. שם.
יח, טעם רבינו שלא הזכיר שמתחילין מהקטון. קפא.
כ, ישוב נכון לענין מ"ש וימזגנו מלא. שם.
כא, אם יאמר המברך ובטובו חיינו. שם.
כג, ביאור נכון לענין שלא יברך בשם אלא
בסבירה. שם.
כד, ביאור יקר לענין מ"ש ברכה בלמ"ד
לא אשכחן. קפב.
כו, ביאור במ"ש "בנתשה לי ולא נכוש
הוא זה ובשבת נאמרי". קפג.
כט. ביאור מ"ש ועונה אמן"[על בונה ירו']
מה שהוכיח מרב נטרונאי. 366
לה, ביאור ראייתו דמברך על כזית מרתב"א. קפה.
לו, ביאור מ"ש ותו מעפיגן לה על אינש
דעלמא. 370
לח, כלל כוונת האמנים. שם.
מ, באור דברים של מאי אמן, אל, מלך, נאמן. שם.
סימן פד, סדר מנחה. א' ביאור דבריו
לענין נט"י לתפלת מנחה קפז.
ב' ביאור מ"ש ואפ"ס שעובר זמן מנחה. 374
ד, שש"ץ חוזר כל התפלה במנחה קפח.
ו, החזן לא יתחיל במנחה אלא מאשי ישראל
ויאמר שלום רב. שם.
ז. נראה לפי גרסתו דבלהי ס"ל דק"ש דרבנן. 376
ח, דעת הגאון דבודאי התפלל כפי תידוש. קפט.
ט, יחקור בדין מי שא"י להתפלל במסירות
כמו בצבור ולא יגמור עד שיגיע לקדושה
אם יתפלל עמהם. שם.
י, לענין שומע כעונה לענין קדיש ואיש"ר. קצ.
סי' ל'. סדר תי"ע. ב'. ישוב נכון לדברי ר"א הגדול. קצא.
ב'. ביאור נכון בתוס' לענין סמיכות גאולה. קצב.
סי' ל"ד. סדר ק"ש של המטה. א, ישוב
למ"ש לברך ולקרות ק"ש. 386
סי' ל"ו. סדר שני וחמישי א. במספר י"ג מדות. 394
ב, ביאור גרסתו "שאתו עזי פנים" קצח.
ח ביאור מ"ש יהיב ספרא כו' אינש נהיגי. 398
יא לענין לאמר בסודיו אחר תפלה. 400
יב ביאור דבריו לענין תהלה לדוד ויענך. שם.

ענין הספר.

הסדר הזה היוצא עתה לאור הדפוס מתוקן לפי **נוסח אשכנז** הרגיל עם כל הענינים המצורפים לסדור תפלה הנהוג בישראל, למען יתפלל כל איש מתוכו וישפוך שיחו לפני האלהים. וזאת אשר נוסף עליו, סגולה יקרה שלא זכינו אליה עוד מהרבה מאות בשנים, הוא **סדר רב עמרם גאון** ראש גאוני בבל, שסדרה בישיבת מחסיא היא סורא לפני אלף ושלשים ושתים שנה מזמננו זה. וישלחה לתפוצת הגולה, **והיא סדר ונוסח התפלה לפי מקורו ומבועו הראשון.**

הגאון הקדמון הזה, אזן וחקר נוסחי התפלות ועיקרי התלכות המנהגים ע"פ מנהגי שתי הישיבות סורא ופומבדיתא, שיסדו אותן הגאונים ורבנן סבוראי לפי מה שקבלו מרבנן דאמוראי חכמי התלמודים, שהתפללו דור אחר דור בבית מדרשם של רבינא ורב אשי וישבו על כסאם, ולפניהם נגלו כל תעלומות דעותיהם ומנהגיהם. אור המופלא והגנוז הזה היה נמצא עוד בבת"י אצל רבותינו הראשונים הרי"ף רש"י ורמב"ם וכל חכמי הצרפתים עד זמנו של רבינו יעקב בעל הטורים, ולפיהו יסדו רוב מנהגיהם, ועל פיהם נפוצו אלפי העתקות של סדרי תפלות בישראל, ומאז הימים נסתם חזיונו האורגינלי, ולא נשארו רק אחדים בביבליותיקות היותר גדולות בעולם.

ועליך הקורא לדעת, כי דברי הגאון ככל פסקי הגאונים הקדמונים, פנינים יקרים הם, ומרגליות טובות צפונות בהם, שטוחות ומונחות בכל סעיף מדבריהם למתבונן עליהם, אכן באבנים יקרות במעבה האדמה בטרם ינקו אותן מהעפרורית שעליהן, וההלודה שעלתה ברבות השנים, אשר לא יודעו לאיש מערכן וטובן, כן כל דברי הגאונים הראשונים שנדפסו בחוברות מקוטעות מבלי ביאור והגה"ה מדויקת, נשארו בספר החתום גם לפני יודעי תורה, ולא נודע ערכן מפני מאפל השיבושים ע"י העתקות שונות, ושני העת אשר אבלום, וכן היה גורל הגאון הקדמון הזה, אשר נדפס סדרו לפני חמשים שנה מזמננו זה והעתיקוהו מבלי באור והגה"ה, מכת"י א' מאוחר שמצאו, ומקומות רבות מדבריו נשארו כחדה סתומה לפנינו, מאז אשר נסתם חזיונו האורגינלי מזמנו של רבינו בעל הטורים והלאה.

ובגלל זאת עמסתי עלי את העבודה להעתיקו אות באות מאוצה"ס הגדול אשר באיקספורד באנגליא מכת"י קלף [מסומן Opp. 28] וחלקתי אותו בסימנים בחלק הראשון ובחלק השני, והגהתיו בע"ה הגה"ה מדויקת מתוך הרבה ספרים בת"י, וראיתי לעמוד גם על חקרי דבריו בביאור ההלכה משני התלמודים

התלמודים והפוסקים הראשונים והאחרונים, ואודה לה' חסדו אשר זכני בהמטמון הזה, בפניני אמרותיו של הגאון ז"ל כי דברי אלהים חיים המה, הדברים שנתנו למשה מסיני, ומלאני לבי ללטשם ולמצוא מקורם ולגלות טובם וזהרם, וראיתי כי יפתחו לפנינו מאורות חדשים מזהירי עין ומפליאי לב על כל קוץ וסעיף מדבריו ורמיזותיו, ויהיו למקורות להבאים אחרי, אשר ישאבו ממעין הטהור הלזה לגלות אור האמתי ממחבואו אשר יענדוהו עטרות לראשם, וכבר הפליגו חכמי לב ויודעי תורה לאמר על הספר: כי לא בא עוד כבושם הזה מזמן רב בישראל, והכירו את אור האמת הפשוט, בחדשות לא שערום, בכל סעיף מדבריו. אך לא אעשה שקר בנפשי, וידעתי, כי לא בהכמתי כי נבונותי עשיתי זאת, וכל מה שכתבתי אינו אלא להתלמד ולהבין בכבוד האמת המזהיר ומפלש לו נתיב מתוך תורתו של רבינו הגאון ז"ל, ולא מלבי הוצאתי, ועז"נ [משלי י"ג] "יש מתעשר ואין כל", במוצא פנינים על גבול נחלתו שאינו הסר אך לחפרם וללטשם, שלא ישתבחו בעליו בם כי בהכמתם עשו חיל.

ואלו המה הכתבי ידות העתיקים והשונים שהיו לפני בהגהת הספר הזה:

א.) **סדר רב עמרם**, כתב יד החברוני מספרי הרב ר"י ביבאש שנעתק ממנו בדפוס שנת תרכ"ה ע"י הרב ר"נ קורניל בווארשוי, ונמכר אח"ז לאוצה"ס בבריטיש מוזעאום בלונדון, והשגתי עצם הכת"י ההוא, והגהתי גם אותו פעמים רבות אות באות, וכל החלופים שבינו לבין הכת"י האוקספורדי שלפנינו הצבתי לבדנה ב ש י נ ו י ה נ ו ס ח א ו ת ו ה ה ג ה ו ת, ומצאתי בם הרבה דברים מועילים להגהת הכת"י שלפנינו. אך לעומת זאת חסרו שם הרבה סעיפים וגם עלים שלמים, והקורא ימצאם פה בסדר הזה לפנינו. גם שגיאות וטעיות רבות נמצאו שם שהגיהם הסופר והמעתיק בפנים הספר, וקלקל במקום שחשב לתקן, והמו"ל לא היו עתותיו בידו לעמוד על השגיאות הללו, כמו שהתנצל בעצמו ואמר: שלבקורת כזו עם כל השינוים הבאים בספרי הפוסקים צריך דעת צלולה והרבה ספרים ומחזורים עתיקים, וביחוד המהזור ויטרי שלא היה בידו, ועל ביו"ב כתב הרב שד"ל בחק' לספר הדיואן כי להדפיס כת"י בלי פירוש טוב ממנו הנפל, ועובר על לפני עור, כי נותן מקום מכשול לסלף דברי הצדיק, ליחס לו דברים רחוקים מכוונתו, ומתנגדים למחשבותיו.

ב.) **חלק מסדר ר"ע שהובא מהגניזה ממצרים**, והוא בכת"י קלף בעיר אוקספורד.

ג.) **חלופי הנוסחאות**, שהגיהם הפראפ' מארקס מתוך סדר ר"ע כת"י האמיריקני שנמצא באוצר הספרים הגדול להאדון זולצבערגער.

ד.) **סדר רבינו סעדיה גאון**, הנמצא עוד בכת"י קלף בבודליא"ני

שם

שם באוקספורד [מסומן Hund 448] כתוב באותיות אשוריות ומתורגם ערבית, והוא אוצר נפלא ועתיק מאד, לא ראה עוד אור הדפוס, העתקתי ממנו כל החלופים בנוסחאות שבינו לסדר ר"ע, והקורא ימצאם בלם בשינוי הנוסחאות או בביאורי מגן האלף. וכן העתקתי ממנו שתי התפלות של הגאון הנז' המהוללות בפי הרב אבן עזרא, ואמר עליהם „שלא חבר עוד שום מחבר כמוהם, ונפלאות הן במבטאן ובהניונן.

ה.) **מחזור ויטרי** כתב יד קלף באוקספורד, חברו רבינו שמחה אחד כתלמידי רש"י ז"ל, והוא האורגינל המקורי או קרוב למקורי, אוצר נכבד ונפלא, נכתב שנת ד' א ל פ י ם ת ת ק ס"ה, ובו מובאים רוב דברי הסדר שלפנינו, והעתקתי מתוכו כל נוסחי התפלות שבו, המשתוות לנוסח אשכנז הנהוג.

ו.) **מחזור ויטרי כת"י לונדוני** בבריטיש מוזעאום, נדפס אח"כ ע"י מקיצי נרדמים בהגהות הגיד שמעון הורויץ, והוא שונה במעט לגמרי מהויטרי כת"י האוקספורדי שלא הי' למראה עיני המו"ל.

ז.) **ספר הסדרים** כת"י, והוא סדרו של רש"י ז"ל, נעתק מתוך כתבי ידות של הרשחז"ה ובו מובאים הרבה מדברי רבינו הגאון ז"ל.

ח.) **כתבי יד** מסדורים שונים שהיו לפני באוקספורד, ואחשוב העקריים מהם שנעזרתי על ידם, והם: **סדור ארץ הקדושה**, [מסומן Uri 299] וע"פ הרוב משתוה לנוסחות הבבליים, **סדור אריענט**, [Or. 98] **סדור קטולוניא**, [Or. 24] **סדור אשכנז** כת"י עתיק מאד [723.] ועוד סדורים כת"י אשר יארך לפורטם.

ואלו המה הספרים שנעזרתי מהם בהגהת הספר הזה:

א) **תשובות גאונים קדמונים**, שנדפסו בעיר ברלין שנת תר"ח, ב.) **תשובות הגאונים**, שנדפסו בליק שנת תרכ"ד, ג.) **תשובות הגאונים**, שנמצאו בכת"י אצל הרב רמ"י מיוחם ונדפסו תחת השם „שערי תשובה", ד.) **תשובות הגאונים**, שנמצאו בתוך הגניזה במצרים ויצאו עתה לאור ע"י הפראפ' גינצבורג, ה.) **נוסחאות עתיקות**, שהעתיקן הרב ר' נתן קורניל ז"ל מתוך ש"ס ישן שהובא ממצרים, והדפיסן בספרו בית נתן, ולפי מה שישער שם הרב הנ"ל היא הש"ס והגוילים הנזכר ברבינו"ם פט"ו מהל' מלוה שאמר שם שנכתבו כחמש מאות שנה לפני זמנו. ו.) **הלכות הרב ר' יצחק אבן גיאות**, הי בזמנו של הרי"ף ז"ל, והם על דיני התפלות והמועדות, ונזכר בם הרבה מדברי רבינו הגאון ז"ל, ז.) **ספר העתים**, להנשיא רבינו יהודא בן ברזילי ברצלוני בזמנו של הרי"ף ז"ל, והתוס' סוף פרק ב' דפס' ברבות מזכירים אותו, וכן הרשב"א והרא"ש שמעתהיה מכדרן בפומייהו, והרבה מדברי רבנו הגאון מובאים בו, ח.) **ספר האורה**,

המיוחס

המיוחס לרש"י ז"ל, כת"י הנדפס ע"י הר"ש באבער ז"ל, ט.) **ספר הפרדס**, לרש"י ז"ל. ודברי רבינו הגאון מובאים בם, י.) **ספר האשכול**, לר' אברהם חתנו של הראבד ז"ל, יא.) **ספר אור זרוע הגדול**, לרבינו ר' יצחק מוינ"א, יב.) **ספר אורחות חיים**, לר' אהרן הכהן מלוני"ל, בן זמנו של רבינו ירוחם, אשר הכלבו מעתיק תמיד מסנו, יג.) **ספר המנהיג**, לרבינו ר' אברהם בר נתן אבן הירחי, חי בזמנו של הרמב"ם בשנת התקס"ד לאלף החמישי, והוא ספר יקר ערך, ועמד על שרשי המנהגים במקומות שונים, יד.) **ספר שבלי לקט השלם**, לרבינו צדקיה בן ר' אברהם הרופא, בזמנו של הר"ם מרוטנבורג, חי בראשית המאה הראשונה לאלף הזה, מדבר ברחבה ביסודי התפלות והמנהגות ומובאים בו כל פסקי הגאונים, טו.) **ספר האבודרהם**, לר' דוד בר יוסף אבודרהם, בזמנו של רבינו ר' יעקב בעל הטורים, והוא האחרון בזמן אשר אסף וקבץ כל מנהגי התפלות הנוסחאות הביא כל דברי הגאונים שקדמוהו, וזולת זאת היו בידי הרבה סדורים נדפסים כמו **מחזור ברצילוני**, שנדפס שנת 'ע'ז'ר ע"י ר' משה שונציני, **סדור ספרד**, דפוס ויניציאה שנדפס ע"י ר' דניאל זאניטו שנת 'ס'ש'י'ת, **ספר התכאליל** סדור תימן, וכל הסדרים הנזכרים פה, גם אחדים מהנדפסים לא היו בידי הרב ר' יצחק המכונה ד"ר בעהר, 'בעבודתו בסדור עבודת ישראל להיות נעזר על ידם, וגם כי הרבה עצה והגדיל תושיה בספרו הנ"ל לעמוד על נוסחאות התפלה ולדקדק אחריהם, לא היו בידו ספרים עתיקים כאלו שלפנינו שהיו למראה עיני, ולא ראה סדר רבינו בכת"י שלפנינו, ולא סדרו של הגאון רס"ג, ולא הויטרי מכת"י אוקספורד שהיה בידינו, הם אבני הפינה לכל הנוסחאות, ולא לקטם אלא ממה שהיו בידו מסדורים שונים, אשר העתיקים שבהם נכתבו שנת ס"ז ושנת ת"ם לאלף הזה, ועליהם בלבד א"א להציב יסוד מוסד, וכאשר נגלו לפני בעז"ה גנזי אוצרות כתבי ידות האלו, והשפתי תעלומתן להעתיק מתוכן ולהשלימן על סדר רבינו הגאון, ולברר מתוכן הנוסחא הישרה, נוכל בצדק לכנות את הסדר שלפנינו בשם:

"סדר רב עמרם השלם".

כן ראיתי ונתון אל לבי לבאר דברי רבינו ע"פ סוגיות התלמוד ומערכות הפוסקים הראשונים אשר עמלו להבין ולפרש את דברי רבינו הגאון ז"ל, ולא הנהתי אותו כספר החתום מבלי ביאור מדעי מה שפירשו בו הראשונים ז"ל, ועמלתי הרבה לבאר דבריהם ודברי רבינו ז"ל אשר יראו לנו דרכה של תורה באור האמת לאמתו בענינים הרבה בש"ס ופוסקים, וכל חרד לדבר ה' יוכל לקבוע בו סדרו ללמוד מתוכו מדי יום ביומו, ולקיים בזה

מצוות

מצות למוד תורה, וינעם עליו צחות לשון הגאון ממקורו הראשון אשר בש"ס, כדרך שלומדים בספר האלפסי ז"ל, ונזהרתי מאד מלהטות הצדה בפלפולים רחוקים, או במה שאינו נוגע לענין הסבר כונתו של גאון ז"ל. ושקלתי הדברים במאוני השכל פעמים רבות אשר אקוה שהנחני בם ה' יתברך בדרך אמת. ואם אמנם כי ידעתי שאינני הגון וכדאי לצעוד בהיכלי האמרות הטהורות והמזהירות של הגאון ז"ל, ולהציץ בהם מעלות מתנה האלהים העולים בו, בכ"ז אמרתי — כאשר אינה ה' לידי כל מרבית הכת"י והספרים שלא ידי כל אדם זוכות בם — אשר זכות אבותי מסייעני לפתוח פתח ההיכל הקדוש הזה לבאי אחרי, ויהיו דברי אלו להם בעין הערה ומפתח למצוא מתוכם המרגליות והאוצרות הגנוזים בסדר הזה, וממני ומהם תסתיים שמעתתא, ואספתי כל הדברים הנתעים בחקרי ההלכה והבנת דברי הגאון ז"ל לתוך ביאורי **מגן האלף** אשר בכל סעיף סמנו אקוה שימצאו ההוגים בו בעז"ה יתברך חדשות מועילות שלא שיערנום בראשית ההשקפה, וקרובים ב"ה לדרך האמת לאמש"ת. ושינויי הנוסחאות המתחלפות רשמתי אותן לבדנה, וימצאם הקורא תחת השם: **שנוי נוסחאות והגהות.**

וראיתי לברר ולגלות מצפוני הנוסחאות המשתנות בסדרי התפלות עצמם לפי מנהגי ספרד ואשכנז, או סדרו של האר"י והרב ז"ל, ולחשוף מקורי התפלות והברכות הללו ממבוען הראשון מאיזה מקום מכתבי ידות הקדמונים יצאו, וימצאם הקורא תחת השם: **מקור הברכות.**

והוספתי כמו כן איזה ביאורים אגדיים ללשונות התפלה ע"פ יסודות קדמונינו המקובלות אלינו, פשטים ומוסרים נעימים בחזוק אמונת ה' ותקות הגואל לבל יואש לבנו בתמורת הזמנים וצוק העתים, וימצאם הקורא בבאורנו **מערכי לב** שהוא שוה לכל נפש לעיין בו.

ולמותר להגיד — הדבר אשר כל עין רואה תעיד עליו — כי עבודה רבה וגדולה עבדתי בשדה הספרות והלמודים, לקבץ כל הנפזרים האלו, ולעשותם מלואים ומטעמים לפניני אמרותיו של הגאון ז"ל, נושא דגל ישראל להאיר לארץ ולדרים.

ועזרתו יתב' נשאלה, אשר ברחמיו יחיינו ויאמצנו, ומתורתו יבינגו, וזכותו של הגאון הקדמון הזה תעמד לנו ולזרעינו אחרינו שלא תמוש תורתו מפינו כל ימי חיינו, ולא נבוש ולא נכשל ולא נכלם, הואל ה' אלקים, וברך את עמך את ישראל ובתוכם יבורך גם בית עבדך, כי אתה הוא האל הנאמן שומר החסד והברית לדור **אל"ף.**

פה עיה"ק ירושלם שנת הערב לפניך עתירתינו ותפלתנו.

ארי' ליב פרומקין

בהרב הגדול הצדיק ר' שמואל קעלמר זלה"ה, בעל ספר תולדות חכמי ירושלם.

דברים אחדים.

בתולדות רבינו הגאון ז"ל, זמן נשיאותו, סדר הנהגתו, גבורת תורתו, סדר התפלות ששלח, הגאונים שנשא ונתן בדבריהם, שנויי הנוסחאות.

א. זמן נשיאותו.

כחברין הגאונים הקדמונים שאין לנו די חומר בספרי התולדה ממפעלותיהם בעולם המעשה, זמן הולדם, ומדת חייהם עלי ארץ, כן לא נודע לנו זמן הולדו של הגאון האדיר הזה ומדת ימיו בתבל, וגם הזמן שנבחר בו לגאון וראש לישיבת סורא, ועת שובו לעולמו הצדק, אע"פ שהזכירום קוראי הדורות מראש, מצאנו בהם מבוכה רבה עד שאי אפשר להגביל זמנים אלו לשנות היצירה בצמצום בברור פרטי. כי המקורות הראשיים שנשאב מהן הידיעות האלו, והם: אגרת של הגאון רב שרירא, וקבלת החסיד ר' אברהם ן' דאוד הלוי, שסמך עליו בעל היוחסין, יש בהן חלוף רב, ושתיהן מוטעות, אשר בהכרה נדרש להגיהם. ואם אמנם ששניהם שוים ששמש רבינו ח"י שנה בגאונות סורא עד שנפטר לעולמו, עוד נעלם מאתנו מתי הותחלו השנים הללו לשנות היצירה, באגרתו של רב שרירא נכר הטעות מתוכו, שחושב שם מראשית המאה השלישית מזמנו של רב הילאי שנתמנה לגאון שנת אלף ק"א לשטרות שהוא ד"א תקנ"ב ליצירה, עד שנפטר רבינו סעדיה שנת רנ"ג לשטרות שהוא ד"א תש"ב ליצירה, סך כלם מאה וחמשים ושתים שנה, ובפרטן, בהשבון שנות הגאונים שחושבם זה אחר זה מזמנו של רב הילאי עד שנפטר רב סעדיה אתה מוצא מאה וארבעת וששים שנה, לבד מה שנשמט שם בשגגה שמו של מר יעקב בר רב מרדכי גאון המובא בקבלת החסיד שמלך אחרי רב הילאי, ומוזכר ג"כ בתשובת הגאונים ובאשכול ובהרא"ש פרק א"ט סי' י"ד. ולפי חשבון הפרטים הללו של רב שרירא יגיעו שנות התחלת נשיאותו של רב עמרם בשנת ד"א תרל"ז, אך בע"כ אנו צריכים לאמר שאין זה ברור, וטעות נפלו במנין שנות הפרטים, ודעת הה"ג נזר דורנו הר"א הלוי בעל דורות הראשונים לאמר שהטעיות הללו נפלו באגרת רש"ג אחרי זמנו של ר' „משה", או לפי מה שנקרא ברש"ג „רב משרשיא גאון", ולפי דעתו נסמך רב עמרם שנת ד"א תרי"ח, ע"ש, עכ"ז אין הדבר מוחלט, כי אע"פ שלא קרה טעות בדברי רש"ג לפני זמנו של ר' משה גאון הנ"ל כמו שהאריך בזה הרב בספרו הנ"ל: אין בידנו להחליט שלא נפלו הטעיות הללו אחרי זמנו של רב עמרם גאון, ביחוד בחשבון שנותם של מר רב האי ב"ר נחשון ור' שלום ב"ר מישאל שלא נזכרו בלל בקבלת אבן דאוד, ונחסור שמה השנים העודפים כדי שלא יסתור השבונו הפרטי של רב שרירא להשבונו הכללי, ויהיה זמן התחלת נשיאותו של רב עמרם כמו שזכרנו, או שנתפוש קבלת החסיד אבן דאוד שרשם ציוניו לשנות היצירה, וציין זמנו של רב הילאי לשנת ד"א תקס"ב, ושל רב עמרם כאשר שלח סדר התפלות לספרד לשנת תר"ם, ושנת פטירתו של ר' יעקב ב"ר נטרונאי להרפ"ז. וסוף זמנו של רב סעדיה לשנת תש"ב, והשבונותיו אלו מתאימים לחשבונותיו הפרטים אחרי שנוסיף בדבריו את העשרה שנים שמלך

ר'

ר' משה גאון שהוא טעות דמגבר, ואז יגיע זמנו של בר רב עמרם לשנה ד"א תרל"ז, ושנפטר שנת ד"א תתנ"א. אבן יבינו שגם על דבריו א"א לסמוך מפני הסתירות והשמטות שבינו לבין דברי רב שרירא. ולכן אין בידנו להחליט דבר ברור ולהגביל שנות הגאונים לשנות הוצירה בצמצום, ולא נפקד יצורי קדם שחיו לפנינו יותר מאלף שנה בטרם שיש אתנו בזה ידיעה מוחלטת וברורה, ואין לנו אלא לציין ערך קרוב שרבינו ר"ע גאון ז"ל נהג נשיאות של זמן ח"י שנה בסוף המחצית הראשונה של המאה הז' לאלף החמישי, וכערך הזה נקצוב זמנם של שאר הגאונים זכרם לברכה.

ב. סדרי החנהגה.

גם אם אמנם שסופרי הדורות לא הכיאו דברים אלו במלואם, והננו אך כמציין מן התרכים מתוך תשובות הגאונים הטובא שם כלאחר יד, מ"מ נוכל לראות גם בם חדשות ונצורות, והדור האחרון יעמוד משתאת גם היום על הסדר הנפלא בהדרו הפנימי והחצוני, והחן השפוך על המוסדות האלו ומנהיגיהם הנעלים, ומתבונן מזה כבוד ישראל ורועיו הנאמנים.

וזה לשון רבינו בתשובותיו המובאות מהגניזה ממצרים צד 326, וכתשובות הנרפסות בליק בסי' נ"ז. עמרם בר ששנא ריש מתיבתא דמתא מחסיא לכל רבנן ותלמידיהון ושאר אחינו הדרים במדינת ברצילונא כו', קבלו שלום ממני וממר רב צמח דיינא דבבא, ומן רישי כלי, ומכל חכמים הסמוכים שהם במקום סנהדרי גדולה, ומן בני קיומי שהם במקום סנהדרי קטנה, ומשאר חכמים ותנאים ות"ח שבישיבה, כי כל השאלות ששאלתם לפנינו, צוינו וקראו אותם לפנינו כשיושבים לפנינו אבות ב"ד ואלופים, וחכמים וכל תלמידים, כו' וכך הראינו מן השמים. כו'. עכ"ל.

והנה פרט הגאון כבאן, א.] דיינא דבבא ולהלן מזכירם גם לשארי אבות ב"ד. ב] רישי כלי. ג] חכמים הסמוכים. ד.] בני קיומי. ה.] סתם חכמים, ו] תנאים. ז.] יתר התלמידים. ועלינו להתבונן מי המה ומה ענינם, ומה זה שיאמר שהם במקום סנהדרי גדולה או קטנה, וביחוד איך שייך סמיכה בבבל.

אכן נראה דענין הסמיכה לא היתה לדון דיני נפשות ואפי' קנסות לא היו דנים בבבל, וכדאמרינן בב"ק פ"ז השתא דאמרת פ"נ קנסא כו' לא מגבינן בבבל.' וכל עיקרה של סמיכה בזמניהם לא היתה אלא לציין את הראוי אליו בתואר שהלמתו לפי גדלו וחכמתו בתורה, ולהושיבו במקום הראוי לו, כבאותה ששנינו בסנהדרין ל"ז סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה, ושלש שורות של ת"ח יושבין לפניהם, וכל אחד מכיר את מקומו, הוצרכו לסמוך, אחד מן השניה בא לו לראשונה". וע"ש בפרש"י שהקטן שבשורות היה גדול מגדול שבקהל. ע"ש, ולפיכך ישבו בסדר חכמתם. כי בישיבה הלך אחר חכמה.

וכן בתוארים היו נפלגים כ"א לפי חכמתו, ולכן היה מנהג אצלם

לסמוך

לסמוך תואר גאון, וראש ב״ד שהיה הסגן אליו, רישכלי, אלוף שהוא מן החכמים הסמוכים. סתם חכמים ובכללם בני קיומי ותנאים ותלמידים, כי גם שם „תלמיד״ לא כל הרוצה לטול את השם נוטל. וכדגרסינן במס׳ שבת קי״ד ע״א, אמר ר״י איזהו ת״ח שממנין אותו פרנס על הצבור זהו ששואלין אותו הלכה בכל מקום ואומרה. ואפי׳ במס׳ כלה. ואמרינן שם עוד, וארי״ איזהו ת״ח כל ששואלין אותו דבר הלכה בכל מקום ואומרה, למאי נפ״מ למנויי פרנס על הצבור. אי בחדא מסכת באתריה. אי בכולי תנויי בריש מתיבתא, ופרש״י שאם יודע להשיב במס׳ שעוסק בה ממנין אותו באתריה, ואי קאי בהאי מסכת ומהדר במסכת אחריתא [בכולי תנויי] ממנין אותו לר״מ, ומדבריו משמע דגם ברישא דממנין אותו באתריה, נמי צריך להיות בקי בכולא תנויי וכדמשמע לישנא דר״י ששואלין אותו דבר הלכה בכל מקום, ופרש״י שם „בכל הש״ס״ אלא בי קאי בהאי מסכתא וא״י להשיב במסכתא שאינו עוסק בה, אין ממנין אותו אלא באתריה.

ובכך אנו צריכין ליישב דברי הרי״ף שהעתיק כאן דברי הגמרא שכשואלין אותו דבר הלכה בכל מקום ואומרה, זהו הראוי למנותו לפרנס. ואלו במס׳ תענית דף יו״ד העתיק איזהו יחיד [לענין שהיחידים מתענין] ואיזהו תלמיד, יחיד כל שראוי למנותו פרנס על הצבור, תלמיד ששואלין אותו דבר הלכה בכל מקום ואומרה. אלמא דהאומר דבר הלכה בכל מקום עדיין אינו ראוי להיות פרנס. וכבר העיר מזה החרי״, וגם בתוס׳ לפי גרסתם שם במס׳ תענית „בכל מקום״. הקשו כן בסתירות הסוגיות, והירצו כפרש״י כאן. דיחיד דמס׳ תענית הוא שמשיב בכולי תנויי אפי׳ במס׳ שאינו עוסק בה, ואם א״י להשיב אלא במס׳ שעוסק בו, אינו אלא בכלל תלמיד שממנין אותו באתריה.

והר״ן במס׳ תענית מפרש דתלמיד דהתם היינו שיודע בכל מקום מקומה ולא פירושה, והלכך אינו ראוי למנותו לפרנס אפי׳ באתריה, אבל אלו יודע גם פירושה בכלל יחיד הוא. ולדבריו מתישב בפשיטות קו׳ החרי״, ויש להשוות נ״כ הסוגיות כהא דאמר בקדושין דף מ״ט, על מנת שאני תלמיד אין אומרים כשמעון ב״ע ושמעון ב״ז, אלא ששואלין אותו דבר הלכה בכל מקום ואומרה ואפי׳ במס׳ כלה, דר״ל שיודע בכוליי תנויי מקומה ולא פירושה ולכן הוא בכלל תלמיד כמ״ש במס׳ תענית.

אבן רש״י ז״ל פירש במס׳ קדושין בכל מקום „באחד מן המקומות״. ואפי׳ במס׳ כלה שנוח ללומדה״ ע״ש. ולדבריו ז״ל ישנן חלוקות אלו. כשיודע להשיב באחת מהמקומות ואפי׳ במס׳ כלה שנוח ללומדה, או כמו״ש בתוס׳ „במסכת שעוסק בה ביומי דכלה״. הוא בכלל „תלמיד סתם״. ואם יודע בכולי תנויי אלא שא״י להשיב במסכתא שאינו עוסק בה ממנין אותו פרנס בעירו, [ומה שאמרו במס׳ שבת דף ג׳ א״ל ר״ח לרב לאו אמינא לך כי קאי רבי בהאי מסכת לא תשייליה במס׳ אחריתא״ לא שרבי לא הוה ידע להשיב אם הי׳ שואלו, אלא שאמר שלא להטריחו בכך.] ואם יכול להשיב על כל

תשאלות

השאלות כבולי תנויי מסנין אותו בריש מתיבתא, ולדברי הר״ן אפי׳ ידע בכולא תנויי בע״פ אלא שאינו יודע פירושן של חכמים נ״כ אינו אלא מכלל תלמיד. אכן למ״ש במס׳ ברכות דף מ״ז „אחרים אומרים אפי׳ קרא ושנה ולא שמש ת״ח ה״ז ע״ה, א״כ אם א״י פירושן אפי׳ בכלל תלמיד אינו ע״ש. אכן אפי׳ תלמידים וחכמים שהגיעו להוראה היו צריכין לסומכן, ולהתיר אותם להורות ולדון ולהתיר בכורות כדאי׳ פ״ק דסנהדרין. ושמעון ב״ע ושמעון ב״ז אע״פ שלא היה בתורה כמוהם לא באו לכלל סמיכה, ולא היו אלא תלמידים ובחורים היו, עיין רש״י שם במס׳ קדושין. ובזמנם של הגאונים ז״ל היו סומכין לחכמים בתואר „אלוף״.

ובזה יתבארו דברי הגאון שחשב אותם כפי מעלתם, דהחכמים הסמוכים בשם „אלוף״ וכמו שהזכיר אותם בסוף דבריו, והם דהוי בקיאי בש״ס בכולי תנויי להשיב אפי׳ במסכת שאין עוסקים בה, וראוים למנותם פרנסים על הצבור גם בריש מתיבתא, היו יושבים ראשונה במקום הסנהדרי גדולה, ואחריהם בני קיומי הראוים להקים מהם כשנסתלק אחד מן הסנהדרין היו במקום סנהדרי קטנה. [בהגהות הרשח״ה בישורון חלק ה׳ כתב שג״ל „בני סיומי״ ע״ש. וביאהר-בוך תר״ע צד 254 משמע כן גם באגרת רה״ג, אבל לא ידעתי פירושו]. ואחריהם סתם חכמים והם הבלתי סמוכים אע״פ שהיו גדולים בתורה וחכמה, אלא שלא זכו לסמיכות עדיין, ואחריהם התנאים שהיו בקיאים נ״כ בכולי תנויי אלא שלא ידעו לפרשם בכל מקום, וכמו שהזכיר הר״ן והיו צריכין עדיין שמוש ת״ח ולכן היו שונין משנתן לפני הגאון בע״פ ולכך נקראו תנאים, ועד״ז מצינו הרבה בגמרא, ומורם הגאון היה מישר להם שיטתן ומלמד אותם פירושן, וממה שנראה לקמן ח״ב סי׳ ע״ה, היו נהוגים נ״כ לירד לפני התיבה להתפלל. וכמוש״ש „יורדין תנאים לפני גאון ואב״ד ואלופים וכל בני ישיבה כלה ומבקשים רחמים הרבה ונופלין ע״פ״, ואחריהם סתם תלמידים שלא ידעו להשיב אלא במקומות אחדים במסכתות שלומדים שם.

ג. תארי ראשי כלה ויתר התוארים, וסדר ישיבתן.

גם כי לא שמענו זאת מדברי הגאון ר״ע באשר לא היה מכונת ענינו, למדנו לדעת זאת מדברי ר׳ נתן הבבלי המובא בספר היוחסין שאמר שהיה עד ראיה בזמנו של הגאון כהן צדק בר מר יוסף מפומבדיתא, שהוא ערך מ׳ שנה אחר ר״ע שכתב וז״ל: „התלמידים הבאים מכל המקומות שהם יושבים „מתקבצים בחודש כלה שהוא חודש אלול בימי הקיץ, ואחד בימי „החורף, כ״א מהתלמידים גורס ומעיין במקומו כל אותן חמשה חדשים המסכת „שאמר ראש הישיבה להם, באדר אומר מסכת פלונית נפרש „באלול, ובאלול אומר מסכת פלונית נגרוס באדר. „וכלם באים ויושבים, וראש ישיבה עומד עליהם ובודק אותם. וזה סדר ישיבתם: „ראש ישיבה יושב ולפניו עשרה אנשים נקראת דרא קמא, ופניהם

„לראש ישיבה, ומהם ראשי כלות, ושלש חברים, ולמה נקראו
„ראשי כלות, שכל אחד ממנה על עשרה מהסנהדרין, והם הנקראים „אלופים".
„וכך מנהגם: אם נפטר אחד מראשי כלות, ויש לו בן ממלא מקומו יורש
„מקום אביו, ויושב בו ואפי' קטן בשנים, כו' ואם אינו ממלא מקום אבותיו
„וראוי לישב באחת משבע דרי יושב בה, ואם אינו ראוי לישב עמהם יושב
„עם בני רב, ועם שאר תלמידים שהם כארבע מאות איש,
„והשבעים סנהדרין שהם ז' שורות, שורה ראשונה יושבת כמו שזכרנו,
„ואחריהם עשרה עד ז' שורות, ופני כלם אל פני ראש הישיבה כו'
„וכל אחד ואחד מכיר מקומו, ואין אחד מהם במקום חבירו, וכל התלמידים
„יושבים אחריהם", עכ"ל.

ומדבריו שמענו שהקבוץ הזה היה רק בחדשי אדר ואלול, ובן הזכיר שם להלן וז"ל: „שבד' שבתות של חודש אדר נועדים כלם ויושבים לפני ראש הישיבה, והשורה הראשונה גורסין לפניו כו', וכשמשלים קריאתו דורש [הראש ישיבה] באותו מסכת שגרסו, בחורף כל או"א בביתו כו', וכשמתברר הכל יפה, עומד אחד מדרא קמא ודורשה ברבים עד ששומעין בקטן כגדול, וכך עושין כל ימי החדש, כו', וכן מזכיר שם לענין תשובת שאלות שמנהגם היה שבכל יום מהחדש אדם מוציא עליהם כל השאלות שהגיעו, והר"י נותן להם רשות שישיבו, ומקשין ומפרקין, ונושאין ונותנים כ"א לפי חכמתו, והר"י מעיין בדבריהם עד שיתברר האמת, ומיד יצוה לסופר לכתוב עד שמשיבין כל השאלות שבאו כל השנה מקהלות ישראל, ובתכלית החדש יקראו התשובות במעמד כל החבורה, והראש ישיבה חותם עליהם ושולחם לבעליהם, עכ"ל, וזהו ענין רישי כלי שכל אחד ממונה על תשעה מחבריו להשמיעם דרשות הראש ישיבה, וללמד אותם ביומי דכלה בחדש אדר ואלול, וביחד היו שבעים זקן כשבעים סנהדרין שבלשכת הגזית, לבד הבני קיומי שהיו במקום סנהדרי קטנה ושארי חכמים ותלמידים.

ולמדנו עוד מדבריו שלא היתה סדר ישיבתן של שבעים חכמים הראשונים בשורה אחת כסדר שישבו הסנהדרין כחצי גורן עגולה לפנים בלשכת הגזית, אלא בשבע שורות מחולקות, וסדר זה מצאנו נ"כ לרבותינו חכמי התלמוד כמו שאמרו במס' ב"ק קי"ז ע"א ברב כהנא כשעלה לארץ ישראל, אזל אשכחיה לריש לקיש דקא מסיים מתיבתא דיומא לרבנן [שהי' מחזר ושונה להם מה שדרש ר' יוחנן באותו יום, לפי שחכם גדול היה, ולאחר ששמעו כלן מפי הרב חוזר ומכוונם בידם, רש"י] כו'. „אזל ר"ל אמר לר"י ארי עלה מבבל, לעיין מר במתיבתא דלמחר, למחר אותבוהו בדרא קמא קמיה דר"י, אמר שמעתא ולא אקשי שמעתא ולא אקשי, אנחתיה אחורי שבע דרי עד דאותביה בדרא בתרא", עכל"ה, ומדאמרו אנחתיה „אחורי" שבע דרי עד דאותבוהו „בדרא בתרא" משמע שהיו שם יותר משבע דרי, ואעפ"כ דקדקו להזכיר הנך שבע דרא, ולא אמרו תיכף דאנחתיה בדרא בתרא, מבואר מזה שהיתה

שהיתה הישיבות מיוחדת לשבע דרי הראשונים, ששם ישבו רישי כלי וכל הנסמכים לחכמים ואלופים שראוים כלם להיות מפרנסי הצבור ומכלל סנהדרי גדולה לפנים, [ואע"פ שרש"י ז"ל כתב שבשבע שורות אלו ישבו התלמידים זו לפנים מזו, פשוט דר"ל תלמידי דר"י החשובים, כמו רשב"ל, ורחב"א ור"א, וכיו"ב, אבל סתם תלמידים היו לר"י הרבה שלא היו יושבים בשבע דרי הראשונים,] וטעם הדברים, שבלשכת הגזית במושב הסנהדריה שישבו אז לשפוט ולדון דיני נפשות וקנסות, כל אחד מהם הוכרח להגיד דעתו. ובדינ"פ התהילו מהצד ומהקטון שבהם, היו צריכים שישבו כלם בשורה אחת ובחצי גורן עגולה, כדי שיהיו רואים זה את זה ויהיו יכולים יחד לישא ולתן בדבר, לא כן במתיבתא שנקבצו לברר ההלכה ע"פ מסורת הקבלה שביד מורה דראשי, היה הוא משנן ההלכה לפני רישי כלי והזקנים שבדרא קמא, וכלם שומעים, ואח"כ חזרו הרישי כלי ומכוונים הדברים להחכמים והתלמידים שבשאר השורות אשר יתוקו על לבבם להלכה למעשה, באופן שהתלמידים הראשונים לשמוע דברי רבם, נהיו אח"ז למורים לתלמידיהם שבשאר השורות ולכל מי שלא שמע היטב דברי הריש מתיבתא, וכאותה ששנינו בערובין נ"ד ע"ב בסדר משנה, שמשה רבינו ע"ה היה מפרש דברים ששמע מפי הגבורה ומגיד לאהרן, ואח"כ חזר אהרן לפרש הדברים מה ששמע ממשה, עד שנמצאו כל ישראל שומעים המצוה בפירושה ארבעה פעמים. ע"ש.

והנראה עוד שבהדשים אלו היו מתאספים שם ג"כ כל ראשי אבות ב"ד, ומגן ראש הישיבה שעמד על ימינו והוא ד י י נ א ד י ב ב א שמזכירו הגאון בתשובה, וכמו שמצינו לראשונים בזמן של הזוגות, שהראשון היה נשיא והשני אב ב"ד, וכן מצינו באגרת דרב שרירא בהרבה גאונים שהיו מתחלה אב ב"ד ובתר הכי אוקמוהו לגאון, וכמו שמזכיר ברב אהרן בגאוני פומבדיתא דהוה אב"ד, ובמר יוסף בזמנו של ר' אברהם בר מר רב שרירא דאמר "סליקת נפשא מגאונות ואהדרית לאבות ב"ד", וכמר יוסף בר מרדכי בזמנו של רב יצחק בן מר רב חנניא דסמכיה דוד בר הונא נשיא לרב יצחק קשישא, וכר יוסף הוה דיינא דבבא. וא"ל רב יצחק "מובטח את דהוית וזכית בתראי", וכנראה היה כן מנהגם בהרבה מן הגאונים, ורב שרירא עצמו כותב האגרת היה מתחלה אב ב"ד ולא קבל גאונות עד דשכיב מר רב נהמיא, וכד אסתמך רב שרירא לגאונות סמיך לרב האי בנו לאב ב"ד, וזהו שמזכיר ר"ע בתשובתו "ק ב ל ו ש ל ו ם מ מ נ י ו מ מ ר ר ב צ מ ח ד י י נ א ד ב ב א" ומזכירו פעמים רבות בתשובותיו ובתחלת הסדר שלפנינו שאמר "שאו שלום ממני ומן רב צמח אב ב"ד ישראל". וממה שנראה מכתבי הר"ר נתן היו מתמנים ראשי אבות אלו ברשות הנשיא הריש גלותא וברשות שתי הישיבות וכמו שמזכיר על עיר נהרואן הרחוקה כחצי יום מבבל "שהנשיא הי' מוציא עליהם דיין ברשותו" כו', וכן בשאר הערים שמזכיר שם. ובהודש זה היו מתאספין הראשי אבות למקום הישיבות, וגם שארי ראשי ישיבות ותלמידיהם היו באים בהדשים אלו לסורא או לפומבדיתא במקום של הגאונים, כי מלבד

הישיבות הראשיות הללו היו נ"כ ישיבות פרטיות לחכמים בעריהם, או במקום שתי הישיבות עצמם, וכן נראה מתוך דברי התוס'. ומפרשים בזה מ"ש במס' ברכות דף כ' „ואנן מתנינן תליסר מתיבתא" ע"ש, וכן דעתו של הה"ג בעל דורות הראשונים ע"ש שהאריך בזה.

ובזה נבין מה שסדרו לנו בתפלת יקום פרקן שחושב שם רישי כלי, רישי גלוותא, רישי מתיבתא, ודייני די בבא, ותלמידיהון כו', כי ראוי להקדים רישי כלי לרישי גלוותא, אשר ע"פ רוב לא היו גדולי תורה כל"כ כמו הרישי כלי, כי לא נבחרו אלא בשביל יחס משפחתם שהיו מזרע דוד, אבל רישי מתיבתא גאוני סורא ופומבדיתא ודאי שהיה ראוי להקדימם גם לרישי כלי, שהרי הם היו רבותיהם? אבל לפי שכל ת"ח ואפי' מי שלא היה גם מרישי כלי היה להם רשות להנהיג ישיבה, וכמוש"ל שכל מי שבקי בכולי תנויי, אע"פ שא"י להשיב במסכת אחריתא בשעה שאינו עוסק בה, ממנין אותו פרנס באתריה. כדאיתא בגמרא שבת קי"ד, והיה חפץ לכלול בברכה גם רישי מתיבתא אלו אע"פ שהיו נמוכים גם מראשי כלי, לכן הזכירם לבסוף אחרי ראשי גלוותא, ובזה נכלל נ"כ ברכה לראשי שתי הישיבות הגאונים, העליונים על כלם. ואחריהם חשב תלמידיהם היושבים ביתר השורות, והם מכלל הסנהדרין, או מבני קיומי. ותלמידי תלמידיהם היושבים הוין לשבע דרי.

ועליהם התנשאו לכל לראש שני הגאונים המורים הראשים אשר בסורא ופומבדיתא; שנסמכו בכתר הגאונות ע"י החכמים והתלמידים שבשתי הישיבות, וע"י הראש גולה הנשיא מזרע דהע"ה, שהיתה לו הורמנא דמלכותא ממלכי פרס ושלטוני הישמעאלים כאשר נסבה הממשלה אליהם, ועל ידו ניתנו תוקף לכל מאמר הגאונים והפסקים שיצאו מבתי דיניהם כדבר מלך שלטון, תואר **גאון** ואלוף לא נמצא בתלמוד, ולא היו נהוגים בא"י וכן בבבל אלא להסמיך בשם „רבי" או „רב" או „מר", ולא הנהיגו זאת אלא בני הדורות שאחרי רבנן סבוראי, ומה שכתוב באגרתו של רב שרירא „ובכלהו אלין שניא מבתר רב פפא היה רב אשי גאון במתא מחסיא" ע"ש, לא אמר זה אלא בצד השאלה והעברה ממנהג זמנו, ור"ל שהיה רב אשי הראש והנשיא בענין הגאונים שמזמנו של רב שרירא. אבל לא שנסמך בשם זה, אבן מזמנם של הגאונים ואילך עד משך של ארבע מאות וחמשים שנה שנשקעה שמשם בזמן פטירתו של רב האי גאון ז"ל, לא הרהיב אדם להקרא בשם גאון, וגם גדולי רבותינו כהרי"ף ורמב"ם ורש"י וכל הגדולים שאחריהם, לא תארו אותם בתואר הזה רק לפעמים בדרך השאלה והפלגה לפי רום ערכם ומעלתם, ועתה בזמנינו לקחו להם התואר הלז על כל מאן דהוא מצורבא מדרבנן, וכבר נתקיים בזמננו בעו"ה משה"כ [עמוס ו] „מתאב אנכי את גאון יעקב". ואין זה כתר שהולמתם.

המקומות הראשיים שמתוכם יצאו אורה ותורה לכל ישראל כבר הזכרנו שהיו עיר סורא הנקראת מחסיא הסמוכה לעיר בגדד, ועיר פומבדיתא,

ולעתים

ולעהים רחוקות היו להם ישיבות ראשיות גם בנהרדעא או בפרוז שבור, וכמו שמצינו בזמנו של רב שיסד ישיבתו בסורא, ושמואל הוה בנהרדעא. „ובתר הכי כד נח נפשי׳ דרב, אשתייר רק חדא מתיבתא דשמואל, וכד שכיב שמואל הוה רב נחמן בנהרדעא, ורב יהודא בפומבדיתא, ורב הונא ור״ח בסורא״. [רש״ג] אבן מרב אשי ואילך הויין תרתין מתיבתא סורא ופומבדיתא [ורק זמן קלר בסוף מלכות פרסיים דלא הוי יכלי למקבע פרקי, ואתו רבנן מפומבדיתא למדינתא דפרוז שבור כמו״ש רש״ג] עד שנשקעה שמשה של סורא אחרי פטירתו של רבינו סעדיה, ושל פומבדיתא אחרי מות רב האי גאון ז״ל, ועל הימים הטובים שבהישיבות ביומי דבלי דידהו, אמר רב אשי בפרק שני מברכות „בני מתא מחסיא אבירי לב נינהו, דקא חזו יקרא דאורייתא תרי זמני בשתא ולא איגייר׳ כו׳. שבזמנים אלו היו מתאספין כל חכמי ישראל במקום אחד לברר ולזכך כל השמועות, ולהכריע כל הספקות שנפלו להם במשך כל החדשים הראשונים, והדברים שמחין כנתינתן מסיני, והוא עמוד האש שירד להם מן השמים, בכלה דאלול ובכלה דאדר אשר האיר לכל העולם כלו. ועי״ש בתום׳ בשם ר״י ברזילי.

ד. פרשת גדולתם וגבורתם בתורה.

דורות הסבוראי והגאונים היו שלוחי ההשגחה לפנינו למסור את התורה שבעי״פ כנתינתה מסיני, כי הם היו קברניטי הספינה של התלמוד הקדוש מאז אשר נחתם ע״י רבינא ור״א, וברוו וצרפו ולבנו כל השיטות וכל הענינים העמוקים שבו, וכמו״ש הרמב״ם ז״ל בהקדמתו לספר היד החזקה „שכל אלו הגאונים למדו דרך הגמרא, והוציאו לאור תעלומותיו וביארו ענינו לפי שדרכו דרך עמוקה למאד. ושאלות רבות שואלין כל עיר ועיר לכל גאון שבימיהם כו׳ והשואלים קבצו התשובות ועשו ספרים להבין מהם, ועוד חברו הגאונים שבכל דור חבורים. מהם מי שפירש הלכות יהידות, ומהם פרקים, ומהם מי שפירש מסכתות וסדרים והלכות פסוקות באו״ה בחיוב ופטור כו׳, וזו היא מלאכת ה׳ מיום שחוברה הגמרא עד זמן זה״, עכ״ל. ובדבריהם ותורתם נתבסמו חכמי הדורות שאחריהם חכמי ספרד צרפת ואשכנז, ויהיו דבריהם להם לקו, ודעת שפתם למשקולת, וכמו״ש הריב״ש על בעל השאלתות „שכל דבריו מקובלים כאלו נכתבו בתלמוד״, והרמב״ן ז״ל במלחמות סוף ר״ה אמר: כל המפורש מדבריהם כפורש מן החיים״.

אדירי תורה אלו, לבד עמקי דעתם וחכמתם ורוחב שכלם כרוחב לבם של הראשונים, אשר עליהם משלו חכמינו ואמרו [עירובין נ״ג] שהוא כפתחו של אולם, *) ואמרו [שבת קי״ב] אם הראשונים כמלאכים אנו כבני אנשים

*) בגמרא אמרו: „אחרונים כפתחו של היכל ואנו כמלא מחט סלקית׳ כו׳, ואביי אמר „אנן כי סכתא לגודא לגמרא, ורבא אמר אנן כאצבעתא בקירא לסברא, ור״א אמר אנן כאצבעתא בבירא לשכחה״, ורצו בזה: שהראשונים חפשו גם הרבה ענינים בבת אחת ושכלם לא נלאה, כפתחו של אולם

אנשים *) לבד זאת, היו כבני פלטין שנתגדלו בחצרו של מלך ובביתו. ואנו דומה בן כפר הרוצה לצייר לפי דעתו הפלטין הזה, מדת פתחיו וחלונו, מובאיו ומוצאיו, מעמד משרתיו, הליכות ביתו ושלחנו. לכן בית העומד שם ורואה כל זאת הכל בעיניו, שאין לפניו ספק ועיון, וא"צ חקירה ודרישה, גבוה נבדלו הגאונים מכל באי אחריהם, שזכו להיות בתוך הפלטין עצמו של בעלי התלמוד ז"ל, וישבו שם על כסאם ויהיו בבית מדרשם, ידעו מנהגיהם הטובים, והבינו עמקי דעתם ובונתם. כי הכל היה מקובל לפניהם דור אחר דור ורב מפי רב, וכמו"ש הרמב"ן מובא בראש שהי' ר"ה. "שיש לנו לקבל עדות הגאונים, כי קבלו מרבנן סבוראי, ורבנן סבוראי מרבנן אמוראי, ובישיבתו ועל כסאו של רב אשי הם יושבים, ובבית הכנסת שלו הם מתפללים", עכ"ל.

סדרי לימודם בדורות האלו היה להיות שונים לרוב את תלמודם בעל פה, ואע"פ שכבר היו להם מסכתות רבות וסדרים כתובים במגילות, מאז אשר סדרם רבינא ור"א, מ"מ כאשר לא נתפרסם עדיין מעשה הדפוס, וגם לא היה לאל יד כל אחד להשיג העתקות, וגם לא יכלו לסמוך עליהם מפני השגיאות הרבות הנופלות אצל כל סופר ומעתיק, בחרו להם לשנן ולקבוע מבחנן כל ספרי התלמוד, לפי מה ששומעין מפי הגאון שמודיע להם הנוסחא הנכונה **) לפי הקבלה שבידו שקבל מרבו עד רבינא ור"א, ומפרש להם הסוגיא לפי מה שקבל הוא ג"כ מרבותיו, ונושאים ונותנים ליישר ולישב כל מה שיקשה בעיניהם בדרך ברורה וקצרה, עד שנמצאו כל דבריהם כלם כמי ששמעו אותם מפי רבינא ורב אשי בעצמם, לא כן בזמנים המאוחרים כאשר נפסקה שלשלת הגאונים מפני השמדות והצרות, הוכרחו הרבה מהגדולים שאחריהם, — במקום שלא הגיע להם קבלת הגאונים האלו, — לישב ולהישיר כל

אלם שנכנסים בו רבים בפעם אחת, ואחרונים אין כחם לחפוש אלא ענין אחד, וגם זה במדה קטנה כשלא מחם סדקית, ואביי מוסיף שאף לאותו הענין יש להם קושי גדול כמו שתוקע יתד בשובת קק, ורבא שהיה מצוין בסברא מוסיף לומר שהסברות מתהפכות כשעה שלשין אותה באצבע, ורב אשי מוסיף שגם במה שלמדו והבינו, נוחים לשכוח, ואין להם כח לעצור בזכרונן, כאצבע שאינו עוצר הכתם פי באר, ומה נעני אנן בתריהו שאנו משתוממים על גבורת תורתם, ואעפ"כ התחשבו עצמם כאין נאפס נגד תורתן של ראשונים ר' עקיבא וחבריו.

*) בגמרא שם ובירושלמי מסיים: אם ראשונים כאנשים אנו כחמורים, ולא כחמורו של ר"פ בן יאיר, שלא אכלה דמאי טרם שעשרו, ואע"ג דלוקח לבהמה פטור מלעשר דמאי, התמירה ע"ע ק"ש בירור. והדברים קשים לשמוע, וכהריא פריך בפ"ק דפסחים וכי הולדה נביאה היא? והנלע"ד דרך פשוט שאין הקב"ה מביא תקלה לצדיקים, ואמרו בפ"ק דחולין ראפי' בהמתן של צדיקים אין הקב"ה מביא תקלה. ולכן אע"ג שלא התמירו חכמים לעשר דמאי, אם ידוע לפני הקב"ה שלא תקן ע"ה, תקלה מהא הוא, שהאכיל מכלים לבהמתו, ולכן מסבב השי"ת שלא תאכל הבהמה שהי' גלוי לפניו שלא עשרן הע"ה.

**) וכן מובא בדברי ד"ש גאון שהיו מפרשים לתלמידיהם כ"א לפי השגתו וז"ל "הכי הוי בעידנא דרבנן קמאי כדמפרשנא אנחנא השתא פירושי דילן, כל חד וחד מרבוותא ברחוי ומגמר לכל חד מתלמידים לפום מה דצריך, איכא דאמרין להו ראשי דברים ועיקרן, ושארא מבין מדעתו, ומנהון דצריכא לפשטו" כו'.

כל רובםי. הספיקות שבתוך הכתב. ע"י חריפות פלפולם, ולברר ההלכה לפי דעתם וסברותם, ואינו דומה „שונה מפי רב לשונה מפי עצמו". במג"ש בבתגבות דף קי"א, וכך „אינו דומה שונה מפי רב לשונה מפי הכתב". ולכן מצינו שגם גדולי דעה ואבירי תורה מבאי אחריהם, לא רצו לסמוך על סברות עצמם במקום שמתנגדת לדברי הגאונים הראשונים, וחששו לדבריהם אפילו במקום דלא מסתבר טעמם, וכמובא בשדי יריד סי' כ"ה „שהתוספות וכל הפוסקים חששו לדברי בה"ג אפי' להקל, ואפי' היכא דלא מסתבר טעמיה, משום שדבריו דברי קבלה", ע"ש, והר"ב צילינג נ"י תעידני שכ"כ הרמב"ם פ"י מהל' שמיטה על קבלת הגאונים לשנת השמיטה וז"ל „וכפי חשבון זה אנו סומכים כו'. שהקבלה והמעשה עמודים גדולים בהוראה ובהן ראוי להתלות". עכ"ל.

וכן כתב רבינו תם בספר הישר סימן תרי"ט בתשובותיו לרבינו משלם „כל מי שאינו בקי בסדר רב עמרם [הוא הסדר שלפנינו] ובהלכות גדולות, אין לו להרוס דברי קדמונים ומנהגותיהם. כי עליהם יש לסמוך בדברים שאינן מכחישים את התלמוד שלנו אלא שמוסיפים, והרבה מנהגים בידינו על ידיהם, עכ"ל.

הדרך הזה של השינון בעל פה אחזו להם הגאונים עד שלא היו סומכין שום אדם לגאון עד שידע כל מסכתות הש"ס גמרא ומשניות בעל פה, ולא רצו שיסמוך עצמו על קונטרסים ומגלות שהיו כתובים לפניהם, וכמו"ש הרדב"ז בתשובה סי' קי"ז וז"ל: שמעתי שתנאי הגאון היה לידע כל הש"ס על פה גמרא ומשניות. וכ"כ בס' קוה"ד ששים מסכתות מנין „גאון" היה מוכרח להיות שגור על לשונו כשסומכין אותו, והר"ש הנגיד והנשיא הרי אלברצלוני שהיו סמוכים לזמנם של הגאונים [מובא בהקדמת ספר העתים] כתבו אשר מר רב נטרונאי נשיא*) בן הבינאי שהורד מגאונות ע"י מר זכאי

---

*) ודע שטעות נפל במקום זה, וצ"ל „בר זבינאי" וכן הוא באגרת דרב שרירא גאון שהזכיר את הגאון הזה, וכתב אצל רב מלכא שמלך שנת אלף פ"ב לשטרות שהוא שנת ד"א תקל"א ליצירה, „דהוא אתחיה לרב נטרונאי נשיא בן זבינאי בפלוגתא על זכאי בר מר אחונאי דהוה נשיא קמי הכי כמה שנין, ואתכנשו תרתין מתיבתא עם זכאי הנשיא ועברוהו לנטרונאי, ואמטר רב מלכא לגן עדן, ורב נטרונאי נשיא אזל למערב, עכ"ל, והנה מה שכתב דאזל למערב ר"ל לספרד, וכמו"ש האלברצלוני „שכתב שם כל התלמוד מפיו שלא מן הכתב", הלא באחר מזמננו שטעה לחשוב דר"ל שהלך לארץ ישראל, וביתר הדברים שפלפלו חוקרי הדורות וחשבו על רב נטרונאי הלזה שהיה ראש גלות, ונדחה ע"י מר רב מלכא ומר זכאי, אין הדבר כן. שהרי הרב האלברצלוני ז"ל כתב מפורש שנהדה מגאונות ע"י מר זכאי הנשיא, וכנראה נסמך מקודם לגאון, ובפלוגתא שחלק על נשיאותו של מר זכאי נמנו עליו תרתין מתיבתא עם רב מלכא והורידוהו מגאונות, ואולי היתה מחלוקתו על מר זכאי להורידו מנשיאותו, ואפשר שרב נטרונאי היה ג"כ מזרע דוד ע"ה והלם אוהו כתר הנשיאות יותר ממר זכאי, אלא דלא עלתה בידו מפני דמר זכאי היה נשיא „כמה שנין קמי הכי", ולכן נדחה מפניו וערק למערב, ומצינו גדרב אחאי בעל השאלתות גבתת כמו כן מגאונות פומבדיתא והוכרח לסיעתו לא"י שנת ד"א תקי"ב. ומספר הפרדס סי' רט"ז נראה שהיה תלמידו של רב יהודאי גאון, שכתב שם „ותנא מלתא" [ראה סרוכה לטרפשא דליבא דאם נתן מים ולא בצבץ כשרה כו'] „אמרת רב יהודאי גאון ריש מתיבתא כדהוו יתבין קמיה מר רב חבינאי ומר רב נטרונאי בן מר רב חביבאי, עכ"ל.

זכאי וערק למערב. „כתב לבני ספרד את כל התלמוד מפיו שלא מן הכתב" עכ"ל.

והנה מ"ש הרדב"ז והקוה"ד שהש"ס היה צריך להיות שגור על לשונו כשסומכין אותו, אין כונתם שהגאון היה נבחן אז לפני בני הישיבה אם הוא בקי בש"ס בע"פ, דודאי אין כבודו של גאון בכך, להיות נבחן בשעה שמעמידין אותו לראש על כלם, וביחוד שכלם יהיו מתלמידיו, שהגאון שלפניו כבר הלך לעולמו. וברורו של דבר כמו שכתבתי לעיל באות ב', שכל החכמים הסמוכים שישבו בשבע דרי שהיו במקום סנהדרי גדולה ומי שהיו במקום סנהדרי קטנה כלם היו מגדולי תורה בקיאי בכולי תנויי, וראוים להיות רישי מתיבתא, זו למעלה מזו כ"א לפי מעלתו, והרבה מהם הגיעו גם למעלת ראשי אבות ב"ד, ובודאי שהיו נבחנים אז ע"י הראש מתיבתא הגאון שישב אז בראש כלם, וכשנסתלק הגאון לב"ע והיו צריכים להעמיד אחר במקומו בחרו להם הזקן והגדול שבכלם מאותם שידעו והכירו בם שבקי בששים מסכתות בע"פ, עם כל הויות דאביי ורבא. ואם הי' חסר לפניו הבקיאות הזאת בע"פ לא הי' מועיל לו אם לא היה בקי בכולי תנויי, ואפי' יהי' הזקן שבכלם.

ובתשובת הגאונים בתשובה לרב האי גאון בספר שערי תשובה סי' קפ"ז מובא על חד מנהון „**דאשכחן ביה כל הויי דרבנן קדמאי דא עם דא.*) ושית סדרי משנה דאתגניזו מיומי דהלל ושמאי. וכמה** ענינים

*) הרב הגדול הרד"ל בהגהותיו לתשובה זו כתב להגיה „שית מאה סדרי משנה דאתגניזו מימות הלל ושמאי", ואמר שהיו נמצאים בגרסא ביד יחידי סגולה כמש"ש בחגיגה דף י"ד יהודא בן תימא וחביריו היו שונין ת"ר ואמרי לה ת"ש סדרי משנה, ע"ש, והחיד"א במערכת גדולים ערך גאון כתב דהלל ושמאי עשו ג"כ ששה סדרים, ורבינו הקדוש ברר מהם ותיקן כמו שהם בידינו, ע"ש שלא הביא יסוד לדבריו אלא מדברי הגאון עצמו שכך משמע מלשונו. אבל האמת כדברי שניהם ואין צורך להגיה, דזה לשון הפירוש במס' אבות אשר בויטרי בסדר מקבלי התורה „מימות משה עד הלל היו שש מאות סדרי משנה כמו שנתן הקב"ה למשה מסיני, ומן הלל ואילך נתמסכן העולם ותלשת כבודה של תורה, ולא תיקנו הלל ושמאי אלא ששת סדרים. ולשון זה נמצא ג"כ לרב האי גאון, וכ"כ בספר היוחסין בסדר החכמים, וכן באות הלל. שעד ימיו של הלל היו קורים ת"ר סדרי משנה מזמן משרע"ה. והלל סדר שש סדרים ע"ש עכ"ל.

וענין התי"ר סדרים נלע"ד עפמ"ש בספרי קדושת התלמוד כמ"ש רהי"ג רצ"ה חוות במאמר תורת נביאים, שבזמן שניתנה תורה שבכתב נמסר למשה רע"ה כללים להבינם לזקני ישראל, להוציא מהמצות המפורשות בתורת ה' הענפים והתולדות שלא נודעו בתחלת ההשקפה, ועי"ז יבררו הספיקות שבה התורה להיות מנת החכמים וראשי אבות בתי דינים עכ"ל, ואנכי הוכחתי שם בראיות ברורות דד"ע דבתורה שבע"פ היו שני ענינים. דודאי נמסרה כל התורה שבע"פ עם כל רבבות הדינים והספקות שאפשר לפול וכל השאלות, ונפסקו מפי הגבורה בברור טעמיהם ברזי התורת בהלכות נפרדות שאין אדם יכול לשנותם בשכלו האנושי, ואת היו חכמי ישראל משננים לתלמידיהם אשר גם אחרי אשר נשכחו הרבה) מהם בימי אבלו של משה נשארו עוד ת"ר סדרים בידי יחידים כיהודא ב"ת וחביריו. ועל ההלכות האלה שנשכחו אמרו בגמרא שאמרו לו ליהושע שאל ואמר לא בשמים היא, וכן לפנחס, וכן לשמואל, שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה. לומר שאין כח לא למקבל הראשון כיב"נ, ולא לכהן לובש או"ת כפינחס ולא לנביא כשמואל לחדש דבר מעתה, וכל אלו היו הלכות נפרדות, וכן אמרו שם שגם חטאת שמתו בעליה היתה מכלל ההלכות הללו, ואת הלכה נפרדת, אולם

ענינים דלית לון שיעורא. ואפילו במתיבתא דרקיע יסדרון הלכה כמותו. הניף בתליסר נפי את כל התלמוד. ועמד על כל מאי דהוה מימות יהושע בן נון איש מפי איש הלכה למשה מסיני, כי כלם דברי אלהים חיים. ואפילו במדרשו של משה רבן של כל הנביאים לא ידחו אותם ממקומם". וכתב שם על כללות דבריהם של הגאונים אשר "חכמתם ופלפוליהם הוא הדבר אשר צוה ה' את משה, ואע"פ שאומרים הכי הוא ואין מביאים ראיה לדבריהם באיזה מקום הוא. אין לחוש על כל דבר קטן וגדול, וכל החולק על שום דבר מדבריהם כחולק על ה' ועל תורתו. עכ"ל, והנראה מדבריו שהיו עוד להגאונים האלו קבלות איש מפי איש הלכה למעשה, ופסקים בענינים מיוחדים כפי שנהגו גדולי התנאים הראשונים, לפי סדרי משנתם שנדרסו לפני זמנם של הלל ושמאי, "דהוה ברירן להו טעמי תורה כהלכה למשה מסיני, ולית בהון חלוף ולית בהון פלוגתא". [רס"ג] וכן אמרו בגמרא תמורה פ"ב, כל האשכולות שעמדו לישראל עד שמת יוסף בן יועזר היו למדין תורה כמשה רבינו, ופריך והא נשתכחו ג' מאות הלכות בימי אבלו של משה, ומתרץ דאשתכח אשתכה, ודגמירי הוו גמירי כמשה רבינו, והם היו הת"ר סדרי משנה שאמרו בגמרא הגיגה דף י"ד על יהודא בן תימא וחבריו שהיו שונין אותם, [עיין מזה למטה בהגה"ה] ואע"ג דאיתגנזו ע"י תלמידי שמאי והלל, שלא שמשו כל צרכם מפני השמדות והצרות בזמן ההרבן, כמו"ש הרש"ג "דאתבדרו רבנן לכל צד מפני הרבן ירושלם והרבן ביתר, ונפישי מהלוקת", מ"מ נשארו הלכות רבות מהם ביד יחידים כיהודא בן תימא וחבריו, ורבי כללם במלות קצרות במשניות ששנה לתלמידיו ונפסקה ההלכה "בתר דטרחו רבנן טרחה נפישי" בזמנו, לברר וללבן כל מה דאמרו ראשונים, ולכן יועילו הרבה נוסחות הת"ר סדרי משנה

אולם נמסר ג"כ למשרע"ה עוד כללים של דרכי המדות כמו שמזכיר הרצ"ה חיות שכאם ישתכחו ההלכות הללו, אע"פ שא"א לנביא עוד להחזירם מ"מ יכולים החכמים ללמדם מתוך תורה שבכתב ע"י דרכי המדות להחזירם כפלפולם בהכרעת רוב חכמי ישראל, וכמו שעשו כן באמת אחר אשר נשתכחה תורה ע"י תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן, וזה נקרא "תלמוד תורה". וכאופן הראשון נקרא "שמוש תכמים" דאותה ההלכה שעדיין זוכרים אותה איש מפי איש בקבלה, א"א עוד להפכה ע"פ שכל אנושי ודרכי המדות, וזה הטעם שלא עמדו למנין כרין הסמיכה ונשארו במחלוקת, כי כל אחד מהזוגות היו להם קבלות מחולפות, וזה ג"כ טעמו של ר"א הגדול שלא אמר דבר שלא שמע מפי רבו, כי הוא לא רצה לסמוך לא ע"י עצמו ולא ע"י רבו, אלא כמה שמסר לו בקבלה עד למרע"ה מפי הגבורה, דאי ס"ד כדברי הרב חיות, שגם רבו לא ידע אלא ע"י כללים וסברות למה לא הרהיב בנפשו לדון כמוהו ע"י כללי המדות הנ"ל, וכן הבאתי שמה דעת הרמב"ם שכתב מפורש בענין זאת, והבאתי שם עוד ראיות ע"ש, וכן משמעין לי גם דברי הגאון רש"ג, ונראה לענ"ד שהדברים ברורים ואמתים. והוא כלל נחוץ מאד בשלשלת הקבלה.

משנה של הראשונים לברר ולהאיר על ידן דברי המשניות, ולעמוד על אמתת כונתם מה שלא יספיק לזה השקפת השכל לבד, כי בדברי הפלפול והסברא יש פנים לכל צד. ומה לנו גדול מהויות דאביי ורבא ותלמודה של בבל בעצמה, והתאוננו עליהם בגמרא ואמרו „במחשכים הושיבני זהו תלמודה של בבל", ולולי נסתייע התלמוד בבלי מקבלות כאלו, לא היו באים ע"י פלפול ועיון לבד לאמתת כונת המשנה. וזה שכתב הגאון שכל פלפוליהם וחכמתם של הגאונים הוא הדבר אשר צוה ה' את משה. ואע"פ שאין מביאים ראיה לדבריהם באיזה מקום הוא כל החולק עליהם כחולק על ה' ותורתו, ואמר עוד שאפי' במדרשו של משה רבן של כל הנביאים לא ידחו אותן ממקומם, והוא ע"ד שאמרו בחולין קכ"ד, אפי' אמרה יהושע ב"נ מן שמיא לא צייתינא ליה. וביבמות ק"ב אפי' יבא אליהו כו'. ובב"מ נ"ח אמרו אין אנו משגיחין בב"ק. כי אחרי שנמסרה התורה לחכמי ישראל אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה. וכמוש"ש בסס' תמורה. ע"ש.

ועוד סיוע היה להגאונים האלה לכוין דבריהם לאמתתה של תורה ע"י הקונטרסים שהיו להם **ממהדורא קמא של רב אשי**, אשר קצרם אח"כ במהדורא בתרא שלו. וכמו"ש הרב מנחם עזריה בתשובה סי' ק"ז **שהרבה קונטריסין הגיעו להם ממהדורא קמא של רב אשי, דאית בהו גלוי מלתא מאי דלא איתברר בגמרא דילן. כי הם ירשו מורישיהן של רבנן סבוראי.** עכ"ל. ולכן אין ספק שדברי הגאון רש"ג ברורים וצודקים „שכל החולק על שום דבר מדבריהם כחולק על ה' ועל תורתו".

ה סדר התפלות של רבינו. אשר שלחו לספרד, זמנו וענינו:

כבר מובא לפנינו לעיל אות ג' ששאלות רבות בעניני או"ה וחיוב ופטור היו נשלחים מכל עיר ועיר לגאון שבזמנם, ועל פיהו יצאה תורה והוראה לכל ישראל. ביומי דכלה היו מביאים לפניו כל השאלות שהריצו באותה שנה, והוא וחכמי ישיבתו נשאו ונתנו בדבר ואחרי שנתברר פסקן של דברים, חתם הגאון עליהם ונשלחו לבעליהם. ובזמנו של הגאון רבינו ז"ל, בשנת ד' אלפים תרים ליצירה לפי קבלת החסיד הר"א אבן דאוד, או לפי דעת בעל דוה"ד שנצרך להקדים הזמן בערך עשרה שנים ויותר, נשאל הגאון רב עמרם מרבנא יצחק בן רבנא שמעון אחד מחכמי ספרד לסדר להם סדר תפלות וברכות ונוסחתם לחול, ולשבתות, ומועדים, וסדר של פסח. ור' יעקב בנו של רבנא יצחק הנ"ל שגר עם השאלה **עשרה או עשרים זהובים** לצדקה לישיבה של סורא, אשר חמשה מהם שלח בעד רב עמרם עצמו. והגאון רב עמרם נהג בו טובת עין לסדר לפניו כל סדרי התפלות והברכות עם כל הדינים והמנהגים בבאור טעמיהם ועניניהם לפי מנהגי שתי הישיבות והגאונים שקדמוהו, את אשר נשאלו כבר בזה, ומה שהשיבו עליהם. וסדרו ונוסחתו של הגאון עם כל הדינים והמנהגים נתפשטו אח"כ בכל תפוצות ישראל. וכל

דבריו

דבריו נתקבלו על הרוב להלכה, ונעתקו בחבורי הראשונים בארצות ספרד וצרפת, אשר כל הגדולים והרבנים כהרי״ץ ן׳ גאות, והנשיא האלברצלוני, הרי״ף והרמב״ם, וכל חכמי הצרפתים כרש״י ז״ל, ור״ת, הלכו לאורם. וביחוד רבינו הטור לא הניח דבר קטון וגדול מדבריו, ואסף אותם בקוצר בתוך ספר הטורים, ונשא ונתן בכל דבריו, וכבר כתב ר״ת מובא בפרק הקודם ״שכל מי שאינו בקי בסדר רב עמרם אין לו להרום דברי קדמונים ומנהגותיהם. כי עליו יש לסמוך״. ע״ש.

וראוי לדעת כי בשאלות ותשובות בנוסחי הברכות והתפלות לא היה רב עמרם הראשון אשר נשאל והשיב עליהם, וכבר קדמוהו גאונים שלפניו שנשאלו והשיבו עליהם. ורב עמרם עצמו מביאם בשמם כל מה שהשיבו ודברו בזה, וביחוד מובא בסדר הזה הרבה מתשובותיו של בן זמנו או מורו הגאון שלפניו מר רב נטרונאי בן מר רב הילאי אשר רב עמרם מביאו ולומד הלכה למעשה גם מנטיות דעתו ומפעליו, אך כל דברי מי שקדמוהו היו רק הלכות נפרדות, ונוסחות, או ענינים מקוטעים, והוא קבצם כעמיר גורנה, ועשה מהם סדר שלם, ונוסחא מקפת וכוללת לכל הענינים והזמנים.

והדבר מובן מעצמו שלא היה הסר להם לישראל בספרד וכן בכל ארצות גלותם, תפלות וברכות. וגם בטרם באו להם דברי רב עמרם התפללו ג״ב ג׳ פעמים בכל יום, וכמו״ש במס׳ ברכות ל״ג ע״א ובמגילה, דאנשי כנסת הגדולה ק״כ זקנים שהיו בזמן עזרא, ובהם כמה נביאים תקנו להם לישראל תפלות וברכות קדושות והבדלות, והיו שגורים בפיות כל ישראל, וכש״כ מזמן חכמי יבנה ואילך שכבר פשטה תקנתם לכל בני הגולה, והגאונים ז״ל לא חדשו את כל הברכות האלו. אלא מפני שעד ימיו של רב עמרם לא היו להם כל הנוסחות בכתב וכמו״ש במס׳ שבת קט״ו ״כותבי ברכות וקמיעות כשורפי תורה״. ואפי׳ בזמן שהותרו לכתוב תושבע״פ ונכתבו גם המשנה והתלמוד לא הוצרכו עדיין לכתוב ברכות ותפלות שהיו שגורים בפי הכל, אלא שזה מהנמנעות בדבר הנמסר לרבים, וכש״כ לרבבות מההמון שתהא שפה אחת ונוסח אחד לכלם, ואע״פ שאין דבר זה מעכב, דאלו היתה לעכובא היה התלמוד עצמו מביא כל נוסח התפלה מראש ועד סוף [עיין מכל זה בפרק ז׳ להלן], ובאמת בדברים המעכבים כמו בפתיחות וחתימות של ברכות, וברית ותורה שבבהמ״ז, ובדומה, וזמני התפלות והברכות וענינם, מובא הכל בתלמוד, והיו משהוים בם בכל תפוצת ישראל, וביתר הנוסחאות ולשונם הביע כל איש כפי צחות לשונו, וכפי המקובל בידו מאבותיו ורבותיו, וגם בהם היה תכלית שנוי ונוסחות מחולפות בין כל קבוץ וקבוץ, ולכן חפצו בני ספרד שימסור להם הגאון בכתב, שיהיו כל התפלות והברכות אפי׳ בנוסחות שאינן מעכבים לדינא, הכל ערוך ומסודר לפניהם, שלא יהי׳ אגודות אגודות בקבוציהם, כי דברים כאלו אפי׳ במה שאינן חוצצים בתפלה, הורסים שלום הקבוץ, והתורה נעשה כשני תורות, ורבינו הגאון ז״ל נענה לדבריהם, ומסר להם כל הנוסח המקובל בידו מפי רבותיו וממנהגי שתי הישיבות

המתנהגות

המתנחנות כן מיסות רבינא ור״א, ואזן וחקר אחרי כל המנהגים והדינים הנחוצים לאיש תפלה מהגאונים שלפניו ומהסוכא בתלמוד כל דין ומנהג במקומו הראוי לו, וכל מה שהעלו בימיו בחקרי ההלכות האלו, וישלחם לתפוצת הגולה אשר שתו בצמא את דבריו, והעתיקו את הספר הזה בהעתקות רבות שיהיה לכל אחד סדרו בידו לשפוך שיחו ולהתפלל מתוכו לה׳ אלהי אבותיו, ותלמידיו ובאי אחריו עד אחר זמנו של רב האי גאון ז״ל אחרון הגאונים, שמו בו עוד נוספות והזכירו בו ג״כ דעת רבותיהם האחרונים, כמו דברי רב צמח בר מר רב פלטוי, ורב נחשון בר רב צדוק, ורבינו סעדיה, ורבינו האי ז״ל אשר חי כמאה וחמשים שנה אחר רב עמרם, וגם את הרב רב עמרם עצמו הזכירוהו לפעמים בשמו במה שלא נזכר בספרו, וידעו מדבריו בקבלה, או מתשובות אחרות, כמו שתמצא זאת בסדרנו בחלק ב׳ סי׳ י״ד לענין ברכה אהרונה על כוס של קידוש, ובסי׳ ע״ב לענין נפילת אפים ביום פורים, וברכת שעשה נסים בפסח בסי׳ ע״ט, ובסי׳ פ״ג לענין מים אהרונים חובה וא״צ ברכה, שכל אלו היו מההלכות שלא הזכירן בסדרו אלא בתשובות ומקומות אהרים. (ומלאנו עוד הרבה מתשובותיו של רבינו בספרי הגאונים וביחוד בת׳ הגאונים שהוצאו ממצרים מהגניזה, ולא ראיתי לזכרן במה שאינו נוגע לעניננו.)

ו. רבותינו הגאונים הקדמונים שהביאם הגאון ר״ע בסדרנו:

רב יהודאי גאון בר מר רב נחמן. מובא בח״ב מסדרנו סי׳ ע״ג לענין פ׳ ויבא עמלק שקורין אותה בפורים אע״פ שאין בה עשרה פסוקים, ובסי׳ ק״ז שצ״ל בתפלתו מלוך והשיאנו כו׳, וסי׳ קל״ו לענין קריאת חוהמ״ס, וסי׳ קמ״ה לענין ברכת להכניסו במקום שאין אב ע״ש. ועיין באגרת דרב שרירא דנסמך לגאון סורא ע״י מר שלמה ריש גלותא ולא הוה מאן דמופלג בהכמה בסורא כוותיה, ובתשובת הגאונים שהובאו מהגניזה המובאת להלן מפליג מאד מצדקתו ותורתו. והוא אשר חבר ההלכות פסוקות, ותלמידיו תקנו ממנו את ס׳ הלכות גדולות, עיין בה״ג טס׳ דוה״ר. נסמך לגאון שנת ד׳ אלפים תקי״ט ליצירה, ושמש בנשיאותו ג׳ שנים ומחצה, בימיו נפרצה כתת הקראית להלוק על תורה שבע״פ ע״י ענן והבירוו שהקדיחו תבשילם, ונעשו אומה לעצמם כמו״ש רבינו לקמן בה״ב סימן פ׳.

רב צדוק ברי׳ דרב אשי גאון, נזכר בסדרנו ח״ב סי׳ צ״ג לענין אם אין לו יין מבדיל על הפת, נסמך לגאון סורא שנת ד״א תקפ״א, ושמש בנשיאותו שנתים.

רב משה גאון, נזכר בסדרנו ח״ב סי׳ ט׳ לענין יהיד שטעה בליל שבת, ובסי׳ ס״ה לענין ברכת הרב את ריבנו, ובסי׳ פ״ב דמברך תחלה המוצ״א והדר על אכילת מצה, ובסי׳ פ״ד שגומר ההלל בלילי פסחים אחר מזון, ובח״א סי׳ ק״ב הביא את הגאון רב נטרונאי מה ששמע ממנו בשמוצא צבור מתפללים והוא לא קרא עדיין פסוד״ז ע״ש, ובתוס׳ במס׳ סוטה דף מ׳ ד״ה על שאנחנו מודים, כתבו בשם הערוך פירש רב משה ראש ישיבה בן מרנא יעקב ע״ש, וכתב בעל דוה״ר שהוא רב „משרשיא״ כהנא בר מר יעקב הנזכר באגרת רש״ג

ונסמך

ונסמך לגאון ש׳ ד״א תק״ן, ומלך יו״ד שנין ופ״גא עד שנת תר״א. אולם בהשב״ץ ח״א סי׳ ע״ב מובא שהיה דור חמישי לגאונות, ונסמך במחסיא היא סורא ע״י רב כהן צדק גאון שנת ד״א תר״ן ושמו ר׳ משה כהן בן מר יעקב ע״ש. ודברים נפלאים שחרי רב כהן צדק נתמנה אחריו, אחר שעמדו ב׳ שנים בלי גאון, ובתרי׳ דרב כהן מלך רב שר שלום, כמובא בי״ז באגרת דרש״ג. ונראה דהי׳ להתשב״ץ נוסחא אחרת.

רב פלטוי בר אביי גאון פומבדיתא, נזכר בסדרנו ח״א סי׳ ע״ג לענין היבא דחנקתי׳ אומצא, לבתר דשתי מברך בונפ״ר. ובח״ב סי׳ ע״ו בסי׳ חוי״ז ל״ך, ובסי׳ ק״ז לענין יעוי בריה, ובסי׳ קל״ד לענין ברכת לולב. נסמך לגאון פומבדיתא אחר מר רב יוסף בשנת תר״א ושמש בנשיאות ט״ז שנה.

רב שר שלום בר בועז, נזכר בסדרנו ח״א סי׳ צ״ג שמותר לנפ״א גם אחרי׳ ת״ע; ובח״ב סי׳ כ״ח בהוצאת ס״ת שעומדין מפניה ויושבין לאלתר, וסי׳ ל״ה שמותר להתעסק בתלמוד במנחה בשבת ושונין מס׳ אבות, ובסי׳ ס״א שיחיד גומר ההלל ומברך באלו הכ״א יום, ובסי׳ פ״ג לענין ברכת נ״ר״ש, ובסי׳ פ״ז לענין לשתות בין הכוסות, ובסי׳ קס״ג לענין ש״ע דתל׳ בפ״ע, ובסי׳ קס״ח שמברך להכניסו אחר המילה, ובסי׳ קס״ח לענין ברכת חתנים בכל סעודה. נסמך לגאון סורא לדעת בעל דות״ר שנת ד״א תר״ח ושמש חמש שנים בנשיאות עד שנת הרי״ג. וכבר כתבנו לעיל שאין דבר זה מוחלט בברור, ושטהית אגרת רש״ג משמעין שנתמנה שנת ד״א הרי״ז ומלך עשר שנים, ולדעת ה׳ שי״ר בתולדות הגאונים נתמנה שנת תרי״ב:

רב נטרונאי גאון בר רב חילאי גאון, נזכר בסדרנו קרוב לשלשים פעם, בשו״ת בעניני תפלות וברכות, ורבינו הגאון רב עמרם ז״ל לא זז מחבבו ולמד ממנו הלכה למעשה בכל הימים ששמש עמו ועמד לפניו, ואע״פ שגם אז כבר היה גדול בדור, ונסמך גם בימיו לגאון, חלק לו הכבוד הראוי לרב נטרונאי ולא קבל על עצמו התואר הזה, וכמו״ש באגרת דרש״ג. ובתריה מר רב נטרונאי בו׳ ובהרי׳ מר רב עמרם בר ששנא י״ה שנים, וקמי׳ הכי הוה פליג לי׳ רב עמרם, ואיקרי גאון, ונחית מיניה ובהר הכי מלך בדפרשנא, עכ״ל. ור״ל „פליג ליה״ שחלק לו הכבוד לרב נטרונאי שלא רצה להקרא גאון בהיין של רב נטרונאי, וכן פי׳ בס׳ דוה״ר, ובסדר שלפנינו מצינו כי שמושה של תורה מה שראה רבינו ר״ע אצל רב נטרונאי, היה שקול לפניו ללמוד מזה הלכה למעשה, יותר ממאי דאסיק מסברא דנפשיה, דאמר לענין ברכה שלא עשני בור „דהיא דלא כהלכתא, הדא דשאינו מקמי דרב נטרונאי ולא שדרא, ועוד דבגמרא אסתלקא להי׳ ונראה מזה דמה שלא השיב רב נטרונאי להשואלים אותו אם יברכו שלא עשני בור הכריע בעיניו ללמוד מזה למעשה, יותר מהראיה שהביא הוא עצמו מהגמרא. נסמך לגאון סורא לדעת בעל דוה״ר משנת הרי״ג עד הרי״ח, ועמש״ל סי׳ א׳ שאין הדבר מוכרע, ואין לנו לקצוב ולהגביל הזמן אלא בערך ולא בצמצום ע״ש. עמד בנשיאותו עשר שנים

כמו״ש

כמו"ש רש"ג ולמ"ש הרב ר"א בן דאוד שמש בנשיאותו רק חמש שנים ע"ש.

רבנא אליעזר **אלוף** דמן **אספמיא**, נזכר בסדרנו סי' פ' שראה ספר תועבות של דניאל הקראי, שקורין אותו ספר מצות. בא מספרד לבבל, ונסמך בשם „אלוף". ומובא בתשובת הגאונים שערי צדק סי' כ' ששאל שאלתא מקמי רב פלטוי, ומר רב נטרונאי, ובאשכול צד 68 הזכירו כד אתי למתיבתא תני לרבנן על מלק היא יסמין היכא אינון ע"ש, ועמש"ל בחלק ב' סימן פ' אות ב'.

רב יוסף, נזכר בסדרנו בסי' א' כך השיב רב נטרונאי, כו' לבני קהל אליסאנו על ידי רב יוסף מאור עינינו.

רב צמח דיינא דבבא נזכר בסי' א' מסדרנו שהיה אב ב"ד בזמנו של רב עמרם, ובכמה תשובות שהשיב רב עמרם נזכר שם הגאון הנזכר שהיה עמו בישיבה והסכים עליהם, נזכר בויטרי לענין מ"ש בסדרנו שאין מברכין בלילי פסחים לגמור את ההלל מפני שחולקין אותו באמצע, וכתוב בויטרי צד 280 דהכי שדר **רב צמח בר שלמה דיינא דבבא**, וכן נזכר בעיטור לענין כתובה דאירכסא בשם ר' צמח בר"ש דיינא דבבא, דאינו חוזר וגובה הדמים, וכ"נ במ' שע"ת בשם ר"ע ורב צמח לענין הלל בלילי פסחים, ומשמע שהוא דיינא דבבא שהי' בימיו של ר"ע.

רב צמח בר **רב פלטוי** גאון פומבדיתא. נזכר בסדרנו סי' ס"ה מהו שיאמר קדושא דסדרא אם אינו קורא, ובח"ב סי' קמ"ח. נסמך לגאון פומבדיתא שנת ד"א תרל"א ושמש ט' שנים בנשיאותו. ובמרדכי פ' ע"פ כ' על שמו הא דאין מברכין על הלל בלילי פסחים מפני שחולקין אותו באמצע, ולא כתב כמו"ש בויטרי שהוא ר"צ ב"ר שלמה דיינא דבבא.

רב נחשון בריה דרב **צדוק** גאון סורא. נזכר בתוס' חולין דף כ"ז ובהרבה מהפוסקים הראשונים, ובסדרנו סי' י"ח וחכי אמר רב נחשון ראש ישיבה בריעות שכורעין בקדיש בו', אבל אין זה מלשון רב עמרם, שבזמנו לא נסמך רב נחשון עדיין, אלא מתלמידים המאוחרים שהוסיפו להגיה על סדרו של רבינו. וכן מייתו התם גם דברי רב סעדיה שלא הי' כלל בזמנו של רב עמרם. נסמך לגאון לדעת בעל דוה"ד מן שנת תרל"ו עד הרמ"ד, ולדעת ה' שי"ר משנת תר"ן עד תרנ"ח.

רב סעדיה בר מר יוסף **אלפיומי** גאון סורא. נזכר בסדרנו ח"א סי' ב' שלא להתום „אור חדש על ציון תאיר". ובסי' מ"ב בכהן שלא עמד ממקומו למודים שלא יעלה עוד לנ"ב, ובח"ב סי' ה' וסי' ס"ז במנהג שהקהל אומרים ומרדכי יצא, ולהודים, ובסי' קמ"ב שכתב שלא לאמר אשר בגלל אבות בברכה. נסמך לגאון שנת ד"א תרפ"א ושמש י"ב או י"ד שנה בגאונות. האיר עיני ישראל בספריו בכל מקצעות התורה, ומסר לנו סוד העבור, ונלחם הרבה עם הקראים ועם המינים וכתב תשובות ופסקים, והשריש אמונת ישראל ביחוד

שמו

שמו יתברך והשגחתו, ותקות ישראל בעתיד, ועליו כתב רבינו תם „שמפיו אנו חיים".

רבינו **נתן גאון**, נזכר בסדרנו ח"ב סי' נ"ט שאין מנהג לומר י"ג מדות אלא בצבור, ובסי' ס"ח שאין לומר האל הרב את ריבנו, ושאין לקרות המגילה אפי' בזמנה אלא בעשרה, ולא ידעתי לכוין זמנו בבירור כי לא מצאנו עליו שם גאון בדברי רבינו, ואולי הוא ר' נתן אלוף דודו של ר' שרירא גאון שהסכימו למסמכיה בשם גאון מחסיא דלא לבטל שמא, וכד נח נפשיה אתייה דוד נשיאה למר רב סעדיה.

רב ניסי בריה דרב שמואל, נזכר בסדרנו ח"א סי' ע"ז לענין שיאמר נברך אלהינו שאכלנו משלו ולא לאלהינו, ובויטרי סי' ס"א גורס רב ביבי בר שמואל, ולא מצאנו אותם בסדרי הגאונים, וביוחסין מצאתי בדברי ר' נתן הבבלי ר' ניסי נהרואני ריש כלה שהי' מאור עינים בזמנו של דוד בן זכאי הנשיא, ולא נוכל להחליט אם בין עליו בסדרנו.

רבינו האי גאון בנו של רב שרירא גאון מזרע זרובבל בן שאלתיאל ואחרון הגאונים. שמש ארבעים שנה בגאונות פומבדיתא משנת ד"א תשנ"ה עד שנת תשצ"ח. וכתב הרב בעל שה"ג, שחותנו היה ר' שמואל בן חפני. וניסו הי' ר' אליהו הזקן שחבר האזהרות לשבועות, ומוזכר בתוס' הרבה פעמים, תלמידיו היו רבינו נסים גאון ורבינו גרשון מאור הגולה, וי"א דגם רבינו חננאל למד לפניו, רבינו חננאל בן רבינו חושיאל שפירש תלתא סידרי ורבינו נסים, היו רבותיו של הריף ז"ל. עכ"ד. דברי רבינו האי נזכרים גם בסדרנו בח"א סי' ב' דמברך מתיר אסורים לכשיתעסק בידיו, ובסי' ו' דאמר דאינו מברך שתים א"כ סח בין תפלה לתפלה, הוא לפי שיטתו. וכ"ז הוא נוסף מתלמידים המאוחרים שהעתיקו דברי רב עמרם גאון וכתבו ג"כ שיטת הגאונים שאחריו.

בית רבינו שבבבל נזכר פעמים רבות בסדרנו לענין מנהגים, מה שנהגו שם ובשתי הישיבות, ורבינו הגאון ר"ע ז"ל תמך יסודותיו עליהם, ולשון זה נמצא ג"כ בפס' מגילה דף כ"ט „ואהי להם למקדש מעט אר"י"צ אלו בכ"נ ובמ"ד שבבבל, ור"א אמר זה בית רבינו שבבבל", ושם קאי על רב שהיה ריש מתיבתא דסורא, אבל כונת הגאון א"א לפרשו כך שהרי מזכיר מנהג שתי הישיבות, וגם בית רבינו שבבבל, א"כ היה מקומו של בית רבינו שלא במקום הישיבות, ודעת הה"ג רי"צ הלוי בעל דוה"ר בחלק ג' פרק י"ד שהוא בית הכנסת של הריש גלותא שבבגדד ששם מתאספין שתי הישיבות ואלופיהם, והנהגתם היתה על טהרת הסכמת המתיבתות, ע"ש, אכן גם זה קשה הביאור שא"כ היינו מנהג הישיבות עצמם, ובפרט לפי מה שנראה מאגרת דרש"ג חדלו בתי הישיבות מזמנו של דוד בן יהודא הנשיא מלילך אצלו, ואפי' בשבתא דרינלא דהוא בשבת פי' לך לך דהוא רגלא דריש גלותא, כ', דשנ „דאשתפלו שליטין דבי נשיאה מן שלטנותא דמלכא, ולא אזלי רשוותא ספומבדיתא בתריהון, אלא כד ניחא לחו לנשיאים למחוי לחו רגלא בפומבדיתא אזלין לחתם

להתם וקבעין ליה", ולאמר: "דרבינו שבבבל הוא הריש גלותא עצמו" ג"כ קשה, דהגאונים כר"נ ור"ע יקראו להריש גלותא בתואר "רבינו", שהיה נמוך הרבה ממעלתם, וכש"כ דמר עוקבא ריש גלותא גלה כבר מבבל בימיהם, וכמובא ביוחסין משם ר"נ הבבלי, שבזמנו של ר"כ צדק ורב עמרם ראש ישיבת סורא גלה לקרמיסין דרך ה' ימים למזרח בבל, והמלך צוה עליו שלא יכנס במלכות בבל לעולם, ולכן נראה דבית רבינו שבבבל הוא כמו"ש הדוה"ד, "ביהכ"נ של הראש גלותא ששכן בבגדד והתפלל גם הוא שמה", ונקרא בית רבינו על הראשי גליות הראשונים, נשיאי וגדולי ישראל שהנהיגו מנהיגהם על דעת חכמי התלמוד מזמנו של רב רבינו שבבבל, והחזקה הביהכ"נ לחקרא על שמו, וכן החזיקו במנהגם, עד שכתב רב האי גאון מובא בהרי"ץ גאות בסדר של יום הכפורים "שגם מר האי גאון בן מר דוד שהיה דיין בבגדד שנים רבות קודם לגאונותו כו' והוא תהלת מי ששכן מן הגאונים בבגדד, גלגל עמהם לעשות מנהגם והגאונים ששכנו אחריו שתקו מזאת, אף אתם אל תשנו" כו'. והיא הדעת היותר מחוורת.

ז. חלופי הנוסחאות והמנהגות שבתפלה.

עם כל הסדר הנפלא וצחות הלשון, שבכל הנוסחאות שישנן בתפלות ישראל, יתפלאו רבים מאד על שנויי נוסחות התפלה. שבין בני ספרד ואשכנז ויתר המחוזות, שלא השוו כלם בנוסח אחד גם אחר שנמסרו לפנינו הכל נערך ומסודר ע"י הגאון רב עמרם, לפי קבלת שתי הישיבות ומנהגיהן, וכמעט שאין לנו תפלה שישתוו בה כל ישראל בנוסח אחד, וכפי מה שנראו מסדרים עתיקים ומסדרו של רבינו סעדיה, כבר היו שנויים מחולפים גם בזמנם של הגאונים, ויפלא מאד מאין באו להם כל השנויים האלו?

ובטרם נבוא לחקר דבר בענינים אלו, עלינו לבאר שורת ההלכה בדברים אלו. וראיתי שכבר נשאל על דבר זה הרשב"א ז"ל בתשובה סי' תע"ג, וכתב להלכה וז"ל: בענין סדור שאתם נהגים לומר בתפלות וסדורים, אין המקומות שוות. וכל אחד אומר כפי מקומו. ואם לא אמר כן אינו מעכב, שלא כדברי מי שאמר שזה קרוי משנה ממטבעת חכמים, עכ"ל. ובחדושיו פ"ק דברכות ביאר דבריו וז"ל: מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר כו' לאו למימרא שאינו רשאי כו' לרבות או למעט במלותיה, דאם כן היה להם לתקן נוסח כל ברכה במלות מנויות ולהשמיענו נוסחתה. ולא מצינו זה בשום מקום. ולא אמרו אלא המלות שיש הקפדה עליהן, כמחלוקתן בהזכרת גשמים וטל ורוחות, ובברכת המזון שלא אמר ברית ותורה בארץ, או מלכות ב"ד בבונה ירושלם וכן כיו"ב בקצת מלות באמת ויציב כגון יצ"מ, ומלכות, וקריעת י"ס, ומכת בכורות כו' ובפירוש אמרו בי"ח של תפלה אם רצה להוסיף מעין כל ברכה מוסיף. ואפי' התוספת מרובה על העיקר עכ"ל. וכ"כ הרשב"ץ דבנוסח הברכה אין קפידא בדבר, וכ"כ הב"ח סי' ס"ה דברכה שמסיים בברוך ואינו משנה אלא שמוסיף דברים באמצע מותר לגמרי, וכ"כ הרי"ץ עמדין

בהגהותיו

בהגהותיו לש"ס ד"ה האומר על קן צפור כו' מכאן נראה שהי' מנהג קדום בישראל להוסיף על מטבע אנשי כה"ג, וכן מעשה דתלמידים שירדו לפני ר"א ע"ש.

אבן לא כן שמענו מדברי הרמב"ם פ"א מהל' ברכות שכתב נוסח כל הברכות עזרא ובית דינו תקנום, ואין ראוי לשנותם ולא לתוסיף עליהם ולא לגרוע מהם, וכל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות אינו אלא טועה. וכתב הכסף משנה "תרי גווני שנוי הם, אם אומר נוסח הברכה שתקנו חכמים אלא שמוסיף או גורע, או שאומר במלות אחרות זמ"מ הם רומזות לנוסח שתקנו חז"ל כו' אין ראוי לעשות כן. השנוי הב' שמשנה כונת הברכה כגון ברוך המקום שבראה שהיא ברכה כוללת, וחז"ל תקנו לברך בפרטות". וע"ש דבתרוצו בתרא חזר מזה, וס"ל דגם באופן זה יצא בדיעבד, אבל מ"מ משמע מדבריו דלכתחלה אין לשנות כלל לברך גם במלות אחרות. ע"ש.

והננו מעתיקים בכאן אחת מתשובות הגאונים שנמצאו במצרים בהגניזה, וי"ל עי ה' גינצבורג והיא חשובה בערכה מאד, וז"ל: "ומה השתחואת שאינה ברכה ולא הזכרת השם נתנו חז"ל שיעור וטבעו אותה, המברך ברכת שאינה צריכה על אחת כו"כ. וכן נענוע [של לולב] נתנו לה חכמים שיעור [עיין סוכה דף ל"ז] המוסיף "אות אחת" על מטבעות הכמים על אחת כו"כ. וכן יובית מענין המיה [בפ"ק דברכות שבש"א ימה ויקרא] שאמרו חכמים שחייב מיתה אם הטה ועבר על דברי ב"ה, "שכל הפוחת או מוסיף על דברי חכמים חייב מיתה". ושנו חז"ל [לא נודע לי מקומו] לכל הקב"ה נושא פנים, חוץ ממוסיף על שבחו של מקום, שכן כתוב האל הגדול הגבור והנורא אשר לא ישא פנים, ואי אתה מוצא בכל התורה שכתוב בה אשר לא ישא פנים אלא בפסוק זה, מפני שהוא שבחו של מקום. וכן אמר רב יהודאי זכר גאוננו לברכה, כל ברכה שאינה בתלמוד אסור לברך ואסור להוסיף אפי' אות אחת, בא ולמד: מלך הקדוש ומלך המשפט כמה נחלקו עד שקבעו הלכה. כדאמר [ברכות י"ב] מאי הוה עלה, רב יוסף אמר מלך הקדוש מלך המשפט, רבא אמר המלך כו', והלכתא כוותיה דרבא [לפנינו בתלמוד איתא ר"י אמר האל הקדוש מלך אוהב צדקה ומשפט, אכן בש"ס ישן שהזכירה הרמב"ם בפמ"ו דמלוה שנכתבה כחמש מאות שנה לפני זמנו איתא כגרסת הגאון וז"ל: כל השנה מתפלל האל הקדוש האל המשפט כו' ור"ה אפי' כו' והאל המשפט יצא, כו' רב יוסף אמר מלך קדוש, מלך משפט, רבא אמר המלך הקדוש המלך המשפט. והלכתא כוותי' דרבא, ובגרסא זו יתישבו הרבה קו' וביחוד קושית תר"י בהא דאמר והלכתא ע"ש] וכן בכל ברכה שתקנו חז"ל אתה מוצא כמה חכמים שנחלקו עד שקבעו הלכה.

וכן אמר מר יהודאי שגזרו שמד על בני א"י שלא יקראו ק"ש ולא יתפללו, והניחום לכנס שחרית כשבת לעשות מעמדות והיו אומרים מעמד וקדוש, ושמע במוסף, ועשו דברים אלו באונס, עכשיו שכילה הקב"ה מלכות אדום ובאו ישמעאלים והניחום לעסוק בתורה ולקרוא ק"ש ולהתפלל, אסור לומר אלא דבר דבור על מקומו כתיקון חז"ל [עיין במ"ש לקמן סי' כ"ז אות ג'

כפירוש דבריו], כו׳, תפלה וק״ש וכל ברכה במקומה תקנה. מפני שאסור לומר ק״ש בתפלה או תפלה בק״ש, או שבת בג׳ ראשונות כו׳ ואם אתה מזכיר במנן „רצה והנחל שבתות" [מובא בנוסח רע״ג לקמן] כבר הזכיר שבת כנ״ר, וכיצד אומר „ומברך ברכת שבע כתקונה" ולא תקנו חז״ל להזכיר דבר אחד פעמים, שכך שנו הקורא שמע וכופלה ה״ז מגונה, ואפי׳ אנו ליה וליה עינינו קשיא להו לרבנן [סוכה דף נ״ג] ומפרקים ליה אנו מודים, וליה עינינו מיחלות, כש״כ לומר זכרנו לחיים במגן, שהוא בקשה ולא מעין ברכה. ואפי׳ באמצעיות שאמרו [ע״ז דף ח׳] אם בא לומר בסוף כל ברכה מעין כל ברכה אומר, דוקא רפואה ברופא חולים ופרנסה בשנים, אבל רפואה בשנים ופרנסה ברפואה לאו מעין ברכה הוא, וכש״כ לשאול צרכו בג׳ ראשונות שמערב שאלה בשבח, ואפי׳ לערב שבח בשאלה והודאה, והודאה בבקשה מגונה, כו׳ בא ולמד, מאדם שנכנס לפני מלך בו״ד כו׳ שאם משבח המלך, ומערב שאלה כו׳ דוחפין אותו, ואפי׳ לפני אדם שכמותו נוזף בו ומשים אותו טיפש, כש״כ זה שאומרים שמע בין קדוש לימלוך [בקדושה של מוסף] שאין זה לא עתו ולא מקומו, שלא תקנו חז״ל אלא שחרית וערבית. תדע לך שבן הוא ותקנת שמד הוא, שא״א שמע בין קדוש לימלוך אלא בתפלת שחרית של שבת לבד [עיין לקמן סי׳ נ״ז אות כ׳ דל״ל אלא בתפלה של שבת לבד] חוץ מירושלם וכל מדינה שיש בה בבלאין שעשו מריבה עד שקבלו עליהם לומר קדושה בכל יום, אבל שאר מדינות ועיירות שבא״י שאין בהן בבלאין א״א קדוש אלא בשבת ויו״ט בלבד, ודברים הללו אין מעיין ומדקדק בהם אלא הותיקין, כגון מר

יהודאי שלא היה כמותו מן כמה שנים עד עכשיו. שהיה גדול במקרא ומשנה ותלמוד. מדרש ותוספתות. הגדות והלכה למעשה. ולא אמר דבר שלא שמע מפי רבו. גדול בקדושה וטהרה וחסידות וענוה. ומדקדק בכל המצות. ומוסר עצמו לשמים. ומקרב הבריות לתורה ומצות ולא הניח כמותו.

אף אתם התבוננו לדבריו, עכ״ל התשובה, והיא סותרות עצמה מרישא לסיפא. שהתחיל לומר, שהמוסיף אות אחת על מטבעת חכמים על אכו״כ, וכן אמר „ואסור להוסיף אפי׳ אות אחת", והדר אמר לענין זכרנו, ורצה והנחל, שאין לאומרו מפני שמערב תפלה בשבח ושבח בנ״ר וכו׳, וכן לענין שמע שבקדושה מפני שאינו עתו ומקומו, ותיפוק לי׳ שאסור להוסיף אפי׳ אות אחת, וכן כ׳ להדיא דמותר להוסיף מעין כל ברכה וברכה.

ולכן נראה דודאי לא פליג רב יהודאי על מש״ל בשם הרשב״א שלא תיקנו חז״ל נוסח כל ברכה במלות מנויות, ואין זה קרוי משנה ממטבעת חכמים אם הוסיף או קיצר בנוסח הברכה עצמה במלות שאין הקפדה עליהן, והראי׳ שהביא, היא ראי׳ שאין עליה תשובה, הא״כ היה להם לתקן ולהשמיענו נוסח כל ברכה במלות מנוות, ולא אמר הגאון שאסור להוסיף אפי׳ אות אחת אלא בנוסח החתימה, וכמו שהוכיח ממה דשקלו וטרו לענין מלך הקדוש או חמלך

המלך הקדוש. אבל בנוסח הברכה עצמה ודאי דאין לדקדק במלותיה, ושלש חלוקות בדבר: בחתימה או בפתיחה אסור להוסיף ואף דיעבד לא יצא. בנוסח ברכה ארוכה עצמה אין לדקדק כלל, ואף לכתחלה מותר כשאין בו שנוי ענין, או יחיד הבא להוסיף מעין כל ברכה, מוסיף בצחות לשונו. ובמקום שיש בו שנוי ענין כגון שמערב שאלה בשבח, או שבח בהודאה, או שאינו בזמנו, כשטע בקדושה, או שלא במקומו כשבת בג"ר, ס"ל לגאון לאסור. ונראה דעתו שאסור נ"ב להוסיף שבחות וקלוסין אפי' לאומרם בפ"ע, וכמו"ש .לכל הקב"ה נושא פנים חוץ ממוסיף על שבחו," וכש"כ ברכה שאינה בתלמוד ס"ל דהו"ל ברכה שא"צ ואסור להוסיף. ונראה דגם הרמב"ם שאמר דנוסח הברכות עזרא הקנם ואין ראוי לשנותם ולהוסיף ולגרוע, מיירי נמי בכה"ג שמשנה אותם בשנוי ענין, והכ"מ שכתב .שאומרם במלות אחרות, ומ"מ רומזות לנוסח שתקנו חז"ל, אין ראוי לעשות כן", הפריז על המדה, או אולי מיירי במקום שמצאנו אותה נוסחא כתובה בתלמוד, אינו ראוי לשנותה לכתחלה.

אך שיטת ר"ת אינו כן. וכמובא בתוס' פ"ק דברכות, ובטוש"ע סי' שכ"ה מביא דבריו בארוכה שבכל י"ח יכול לחדש דברים בין של הודאה בין צרכיו, ומותר להאריך כענין קרובות פיוטין ויוצר, כי' דצורכי צבור נינהו, וב"ב התוס' במס' ע"ז דף ה' ומה שנהגו בו' לומר קרוב"ץ בג' ראשונות, דצבור שאני ע"ש, וכ"כ במס' ברכות דף ל"ד בשם רבינו חננאל ורב האי גאון, דצורכי צבור שואלין ורק מי שטעה ולא אמר זכרנו וכבר סיים הברכה אינו חוזר, שאינו אלא תקנת רבנן סבוראי. וכן איתא בשע"ת סי' קנ"א בתשובה לרב האי דזכרנו להיים כל ישראל צריכין להם, וכש"כ בין ר"ה ליוהכ"פ שכל העולם נדונים ושעה צריכה לכך, וכן הוא בס' האורה, ועיין במס' סופרים שנתקנה סמוך לזמן התלמוד בפרק י"ט לענין זכרנו ומהוב, שמזכירין בג"ר ובג' אחרונות בב' יו"ט של ר"ה וביוהכ"פ.

אבל עדיין לא מצאנו מזור לענין טענותיו של הגאון שהמה מכריעות כמעט וצודקות, שמערב שאילה בשבח והודאה, ואפי' אדם שבמותו נוקף בו ומשים אותו טיפש, ע"ש. וכש"כ האריכות שבקרוב"ץ שתמוה מאד דאפי' אם נאמר צבור שאני, מנ"ל דעדיפי מיחיד שמותר לומר מעין כל ברכה ואפי"ה כ' רב"י בשם המרדכי שאסור להאריך. וכש"כ שאמרו רז"ל בפירוש שמקום שאמרו לקצר א"ר להאריך, ומצאתי בזה להר"ב אשכנזי בשיטה במס' ברכות שכתב שלא אמרו אלא דרך קבע יקבוע אריכות וקיצור, אבל שלא בקבע לא אסרו, אפי' תוספות מרובה על העיקר, ודבריו אינן מספיקים לענינגו שאומרים קרוב"ץ והוקבעו כן לכל ישראל.

והאיר ה' עיני ומצאתי בס' הפרדס סי' קע"ג בתשובות רבינו הלוי שכתב דאין צבור צריכין שבח, וכל התפלה תביעת צרכיהון היא, משום אל כביר ולא ימאס, ורק כדי שלא ישנו ממטבע תפלה אומרים ג"ר וג' אחרונות, ולכן יחיד בצורכי צבור, כמו זכרנו ומי כמוך, מותר אפי' בראשונות ואחרונות.

ותדע

ותדע דבר"ח מזכירין יעלה ויבא בעבודה, ושואלין זכרנו ה' אלהינו כו' ואין לך בקשה גדולה מזו, ובחנוכה ופורים אומרים „כשם שעשית עמהם אות ופלא כן עשה עמנו" [וכן נוסח רבינו להלן] והיא תפלה בהודאה, וכש"כ צבור בצורכי צבור שרשאין להאריך ולקצר כמו שירצו, וכעובדא דתלמידים שירדו לפני ר"א, ומצינו בתעניות שהוסיפו שש ברכות, וכן בק"ש שנינו שתים לאחריה והצבור הוסיפו שלישית, [ברוך ה' לעולם] ואי תימא מנהג בתרא הוא, ליתא. דבכל הלכה שהיא רופפת בידך צא וראה היאך צבור נוהגין, א"נ דהא ששנינו בערב מברך שתים לא אמרו אלא שיש שיעור למטה, אבל אין להם שיעור למעלה, ע"ש. וכ"כ שם סי' ה' שאין לחוש אם הוסיפו ברכות שלא אמרו אלא שלא לפחות [ממאה ברכות] אבל להוסיף יש רשות לברך על כל חביב לו ע"ש. ולזה כיון הגאון בעל חות דעת מסברא דנפשיה ביו"ר סי' ק"י דאדעתא דנדבה מותר לברך. והרבה פיוטים נתיסדו בהזכרת שם שמים, אשר אין הפרש בין אם יאמר ברוך ה' או ברוך אתה ה'.

ועיי"ש עוד בפרדס סי' קע"ג דמה שאמרו בתוספתא אלו ברכות שמאריכין ברכות של ר"ה ויוה"כ, לאו למעוטי ברכות ק"ש ותפלה, דודאי בברכות ק"ש ותפלה מקצרין ומאריכין, אלא לפרושי מתניתין תני אלו, כלומר אלו המקומות ששנינו מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר כו' הוא בר"ה ויו"כ ותעניות כו', ומסיים שם: הלכך רגילין כל הגולה בברכות ק"ש לפייט יוצר בתוך יוצר, ואופן בתוך אופן, וכן בתפלה בקרובות ואפי' בג' ראשונות. ואי תימא הלא משום טורח צבור קצרו י"ח בשבת והאיך נאריך בהם, הטעם דמשה תקן לדרוש בענין של יום, ולפי שאין רגילין לדרוש, לכן הקנו קדושי עליון כגון ר"א ב"ר קליר מקרית ספר, ור' שלמה הבבלי, תלות ירושלם אשר בספרד עד צרפת ורומי, ליסד עניני ימים טובים. ועיר וקדיש ר' בנימן מקוסטינו אמר, שכשקצרו י"ה לשבת היתה חכמה מרובה בישראל ולא הוצרכו אלא לדרוש, ולפי שדלה החכמה ונתמעטה, עמד פיוט מקום מדרש. ומשום עת לעשות לה' לא חששו מלהאריך בפיוט בשבת, ומהזיקים ביסוד הפיוטים בגולה וכל ארץ אלמניא המעמיקין להבין מצות בוראינו בתורה שיש לה בית אב מנהג אבות וקבלה מרב כו', ומי שלא קבל מרב ולא נהג מאב, כסבור שקנה מקום להתגדר ואינו אלא להתגודד, שמחדשים מנהג לעצמם ולא חששו מפני מחלוקות ללכת בדרכי יושר, עכ"ל. וכ"כ בויטרי בשם רבינו יוסף טוב עלם ור' אליהו הזקן שמותר ומצוה מהמובחר. ובעל שבלי הלקט כתב שגם רבינו סעדיה שמפיו אנו חיים שמסר לנו סוד העבור פירש שמצוה ומותר. וכן תמצא להלן בהל' יו"כ בדעת רבינו ז"ל. ולענין מה שהקשינו במה עדיפי צבור מיחיד במקום שמותר להוסיף דאמרו במס' ע"ז שיכול לומר מעין כל ברכה וברכה, ואמרו שם אבל אם בא לומר אחר תפלתו אפי' כסדר יוהכ"פ אומר, ומשמע מזה דתוך תפלתו במקום שמוסיף מעין כל ברכה מוכרח לקצר. כמוש"ל בשם חב"י. וצבור נמי למה מאריכים בקרוב"ץ אפי' במקום המותר להם, מתישב שפיר לפי גרסת; השאלתות סי' ס"ו דגרס שם „אבל אם בא לומר בסדר

כל

כל ברכה כסדר של יוהכ"פ אומר" והיא גרסא נפלאה, וי"ל דקאי על צורכי צבור שאומר היחיד אפי' כסדר של יוה"כ.

ולענין ק"ש שקבעו בתפלת מוסף מזכיר הגאון רבינו ז"ל לקמן אות נ"ז, וכתב שבקשו לסלקה כל עיקר שהרי חזרה ק"ש למקומה, אלא אמרו חכמים שבאותו דור נקבעינה במוסף שאין בה ק"ש. למה קבעוה במוסף כדי שיתפרסם הנס לדורות, ע"ש.

ולענין קלוסין של הקב"ה כתבו תר"י והרא"ש פ' אין עומדין דדוקא בתפלה אין להוסיף על מה שתקנו אנשי כה"ג, אבל בינו לבין עצמו לית לן בה, ע"ש. וכדומה לזה נזכר בפרדס סי' קע"ג. ואע"ג דהטור בשם הרמב"ם אוסר וכתב דהכי מסתבר, כ' הב"י דנהגו העולם כהתר"י וכל שאינו חותם בברכה לית לן בה, וכו' לצאת מספק פלוגתא, מי שירצה להאריך בשבח המקום יאמר אותם בפסוקים, וכתב עוד, ה"מ לאדכורא שבהא כמו אדיר נורא ואמיץ, אבל לספר גבורותיו כל המוסיף משובח. ע"ש וראיתי עוד לחלק שאם מקדים לומר קודם השבחים שאין פה שימלל שבחיו יתב' כי לו דומית תהלה וכמו שאנו אומרים בנשמת אלו פינו כו' מותר אח"כ להזכיר גם ממדות תואריו יתב', וכן נוהגין הספרדים לומר בשבחי ה' פסוק "ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה" שאז מותר להוסיף בקילוסיו יתב'.

אך בכ"ז יש לשאול מאין באו לנו השנויים והחלופים האלו בנוסחת התפלה? ואע"פ שנאמר. שנשמרו מכל הדברים ההוצצים לדינא בפתיחות וחתימות, ולא הוסיפו בם אפי' אות אחת וכן הוא באמת כאשר נעיין בכל חלופי הנוסחאות, מ"מ מאין באו לנו כל חלופי הנוסחאות בתוספות וגרעון, ולא השוו כלם בנוסח וסדר אחד באותן התיבות עצמן שתקנו אנשי כה"ג? דודאי דאנשי כנה"ג תיקנו לנו כל הנוסח מראש התפלה עד סופה, ולמה לא נשמרו נוסחאותיהם אלינו ומדוע נשתנו לאמרם במלות אחרות?

סבת הדברים לדעתינו הם אלו: א) סדרי התפלות בימים הראשונים כשנמסרו מידי אנשי כנה"ג, וגם אח"כ כשהסדירן שמעון הפקולי. באשר לא היו כתובות כדאיתא במס' שבת קט"ו "שכותבי ברכות ותפלות הרי הן כשורפי תורה", כי אין מצילין אותן מפני הדליקה. וכל אחד מישראל הי' מסדר תפלתו בעל פה הרי הוא מהנמנעות שכל ישראל יחד יזכרו אותו הנוסח שסדרו הם, ולא ישכחו תיבה ממנה, וממילא היה ממלא כל איש את כל השכוח ממנו ע"פ צחות דעתו ולשונו, ונתהוו מזה שמחוזות וארצות רבות נפלגו בענין הנוסחאות לפי מה שקבל"ז הם מאבותיהם, ומאותו הטעם עצמו לא הקפידו בעלי הכנסיה לפסול הברכות והתפלות אפי' אם אינו אומרם בנוסח הלשון שתקנו הם. כי ידעו שא"א לזכרם הכל בע"פ. ובמקום שהקפידו עליהן, באמת נשאר זכרם לדורות. וכן משמע בגמרא מגילה דף י"ח דשמעון הפקולי הסדיר י"ח ברכות לפני ר"ג ביבנה, ומפרש בגמרא שם שנשכחום וחזר וסדרם, וע"כ ר"ל ששכחו סדרן של ברכות שוח מדברים המעכבים בתפלה מדינא והוא סדרם

כמו"ש

כמו"ש שם ומה ראו לומר בינה אחר קדושה כו' וכו' כל ברכה וברכה כסדרה לפי טעם הכתובים ע"ש. וז"ש „הסדיר", ולכאורה אם נשכח סדרן של ברכות כש"כ שנשכחו גם התיבות הספורות והסנויות ולמה לא אמר שחזר והתקינן ? א"ו דבדברים שאין בם נפקותא לדינא יכול כל אחד לאמרן לפי השגת שכלו ולהבת כונתו וצרכו לפי שעה אחרי שידע עיקר הברכה וסדרה לפי מה שקבעוה אנשי כנה"ג. אכן ברכת הצדוקים שלא נתקנה מעולם שאל ר"ג „כלום יש אדם שיודע לתקנה". ור"ל להתקן גם התיבות, דכיון שהוא נוסח חדש צריך תקון חדש, וכ"ש שחייב ג"כ לכלול מינים ופושעים כמכניע זדים וכדומה. וראיה עוד לזה כל חלופי הנוסחאות שבין סדר רב עמרם לסדר רבינו סעדיה, אע"פ שהיו קרובים בזמן, ולא היה ביניהם שנוי מקום, כי שניהם היו במתא מחסיא, והלמידיהם העלו נוסחתם על ספר אע"פ שנבדלו תכלית שנוי. ואע"פ שאמרו בירושלמי ערובין פ"ג ה"ט ששלחו סדרי מועדות לתפוצת הגו"ה, ולפי פר"ח ר"ל שם סדרי תפלות, אין הכונה ששלחו בכתב רק בע"פ שיגרסו אותם וישאר בידם לזכרון, ומצינו בס' שב"ל אות י"ב דרבינו אפרים ס"ל דאף בזה"ז אין להזן להתפלל אלא מתוך הספר, וכתב דלכן אמרו דש"ץ ובן יחיד יסדיר תפלתו משום דמתפלל בע"פ, אולם הר"ב חולק עליו ע"ש, ועוד אפי' תימא ששלחו להם בכתב, הא איתא שם דר' יוסי שלח לאנשי אלכסנדריא ואמר „אע"פ ששלחנו לכם סדרי מועדות אל תשנו ממנהג אבותיכם נוחי נפש", וא"כ נשארו להם עוד הרבה נוסחאות מחולפות לפי מנהגי אבותם שאין לשנותם, וחלופי נוסחאות כאלו נשארו עוד גם בידי בני בניהם בימי הז"ל, וגם בזמנם של הרב נטרונאי ורע"ג ורב סעדיה, אע"פ שמסרו הגאונים להם נוסחות שתי הישיבות, נשארו עוד מחזות רבות על הרגל נוסחתם הראשונה.

כן נשארו לנו שנויים רבים בסבת מה שהרשו להם הגדולים לרשום בצד כדרי תפלתם תיבות ומלים נוספים לפי הרצוי להם להלהיב כונת תפלתם. וכפיה"נ היה מנהגם כן גם בזמן התלמוד, כענין שאמרו אם יכול להדש בו דבר [ברכות כ"ה] ומשמע שמנהגם הי' לחדש תמיד דבר בתפלתם, ובירושלמי ברכות פ"ד אמרו על ר"א שהתפלל תפלה חדשה בכל יום, כדי שלא יעשה תפלתו עליו קבע, כהיום כן אתמול וכן מחר. ולכן א"ר יוסי שצריך לחדש בה דבר, ובאחיתופל אמרו שהתפלל ג' תפלות מחודשות בכל יום, ע"ש, שמפרשים בזה מ"ש במשנה „העושה תפלתו קבע אין תפלתו תחנונים" אלא שא"א לעשות כן בדורותנו, ואפי' בדורותיהם אר"ז „מסתפינא דלמא מטרידנא". ואמר שם „כל זמן דהוינא עביד הכי הוינא טעי", וס"ל דקבע ר"ל שלא יהא קורא במרוצה ובלי ישוב הדעת באגרת, ולכן בחרו להם תפלה אחת לכל ישראל, ואעפ"כ נשארו להם שנוי נוסחאות, כי הרשו להם להוסיף או להסר תיבות לפי דרצוי להם להלהיב הכונה במקום שאין קפידא לפי הדין, אך אין ספק שהגדולים הללו לא רשמו אלא לעצמם, ולא כיונו

להשאירם

להשאירם להורות, ומעתיקי סדרם הכניסו בפנים מה שרשמו שם בצד הספר ונשאר קבוע להורות.

ג) כן נשארו לנו הרבה שנוים ע"י שגיאות המעתיקים שלא כהוגן. ועל ידם נאבד בכמה מהמקומות גם טהרת השפה ודקדוקה, ואע"פ שהרבו הגאונים האחרונים להרים מכשול מדרך עמם ולהגיהם, מ"מ בטרם שנפרצה מלאכת הדפוס א"א לישר אלפי ההעתקות שנתפזרו בישראל בקצוות הגולה כלה, ולהגיהם בנוסחא ברורה ומתוקנה, לכן הניחו להם מנהגם והזהירו רק על הדברים שיש בהם נפקותא לדינא שאין יוצאים בהם י"ח לפי דין חש"ס, והרבנים האחרונים שזכו לאור הדפוס תקנו הרבה הנוסח לפי חקי הלשון, אך לא שלחו יד להגיה בדברים שאינן סותרים ההלכה.

והמנהגות ונוסחאות היותר מתחלפות חן, בין נוסח ומנהגי בני בבל וספרד, לבין נוסחת בני אשכנז והצרפתים, וכבר כתב הרמב"ן ז"ל לענין מ"ש הרי"ץ גאות במנהג הישיבות ובני בבל, שהיחיד מתפלל בר"ה רק ז' ברכות, וכתב „אנו קבלנו שמתפללים תשע ומתניתא מסייע להו", ואמר הרמב"ן ע"ז: „באמת טענות של הרב גדולות, אבל כיון שהגאונים מעידים שמעולם לא נעשה כן בישיבה יש לנו לקבל עדותן כי הגאונים קבלו מרבנן סבוראי, ורבנן סבוראי מרבנן אמוראי, ובישיבתו ועל כסא של רב אשי הן יושבין, ובביהכנ"ס שלו היו מתפללים". ע"ש שנותן יתרון למנהגי הישיבות ולדברי הגאונים. אבל הרא"ש פ"ד דר"ה סי' ט' חלוק עליו, ואמר מנהג אבותינו תורה היא ואין לשנות. וכ"כ בתשובה כלל ד' לענין הפסקה טל ומטר, ובכלל כ' אות כ' לענין עוף החסידה כתב „דע כי אני לא הייתי אוכל ע"פ המסורת שלהם, ואני מחזיק מסורת שלנו קבלת אבותינו חכמי אשכנז שהתורה ירושה להם מאבותיהם מימות החרבן, וכן קבלת אבותינו רבותינו שבצרפת יותר כו', ע"ש.

ודע דחסידי צרפת רבותינו ומאורנו ז"ל, שקלו כל תיבה ותיבה מנוסח התפלה שיעלה לפי צחות להק בדקדוק רב לפי עומק שכלם, וברוח ה' אשר עליהם מתעלומות ורזין עלאין, והעלו אותם אח"כ במפקד ומספר, כמובא ברוקח ובטור. וכאשר חפשתי הרבה בנוסחות העתיקות ראיתי שכל סדר ונוסח אשכנז היה מסודר לפני רבותינו אלה ומובא בדרך כלל אות באות [לבד שינויים קלים ומעטים שנכנסו ע"י תלמידיהם אחריהם] בנוסחי התפלה שבמחזור ויטרי שבאוקספורד, שנכתב שנת ד' אלפים תתקס"ח ליצירה ע"י תלמידי רש"י ז"ל, ומהם באו אלינו כל נוסח וסדר אשכנז, אכן בויטרי הנדפס מכת"י לונדוני חלו בו ידי סופרים אחרונים וערבבו ושינו הנוסח לפי זמנם ומקומם, אכן הרבה נוסחי ספרד וביחוד הרבה מנוסחי האריז"ל וסדור הרב רש"ז ז"ל נמצאים בתוך סדרו של רבינו ר"ע גאון ורבינו סעדיה ונהגו אחריהם. ועיין במ"ש בזה במקור הברכות בהפלת י"ח ע"ש, ולפי הנשמע מדעת הרא"ש ז"ל כבר התישבו אבותינו בארץ אשכנז עוד מזמן חרבן ירושלם, וכבר ישנן בזה השערות שונות, ואין החלטה מבוררת בענין הזה. ובכת"י א' באוקספורד

ראיתי רשום על פיוט „אשר הניא עצת גוים״ „שיסדו היהודי הראשון שבא לגור בוורמיזא, והיה בידו כתב יוחסין מימות הנשיאים״. ובויטרי מובא על הפיוט ההוא בלשון זה „זה הפיוט מיסוד אנשי כנסת הגדולה״. אך יותר קרוב לומר שנתכון על כנסיה גדולה של חכמים וסופרים שהביאו אתם לאשכנז מסורת ומנהגים מקבלת אבותיהם, ובתוכם גם הפיוט הזה שלשונו באמת צח וברור כלשון הקדמונים.

כללו של דבר שאין לשנות שום נוסח ומנהג אבות כי אלו ואלו יש להם מקום, ואא״י איזה יכשר הזה או זה, כי לכל מנהג יש טעם ויסוד, וכבר האריך בזה בס׳ מעב״י באמרי צרק פל״א, וסיים: שאין ללמוד מקצת דורות האחרונים שמשנים תפלתם מלועז לספרד, או איפכא, דמכר גש זעיר לא ילפינן עובדא במו״ש בירושלמי, ועיין רמ״א ומ״א סי׳ רע״א ס״ק כ״ב שאין לשנות שום מנהג, ובספר מגן אבות לרבינו המאירי האריך בזה וכתב בצד ק״א בנוסח התפלות שכל שהוא בצבור לא ישנה מנהג הצבור, כמו״ש בירו׳ ברכות פ״ה, כ״ר אבוה כד הוה נחית לטבריא עביד כר׳ יוחנן דלא למפלג על בר נש באתריה, וסיים שם „די לגאות השפלים [הרוצים לגאות] תוכחת מענות הגדולים״ עכ״ל.

ובחתימת דברנו הננו להעיר מענין רבינו הגאון הקדמון רב עמרם ז״ל, שטעות נזדקר לפני רבינו בעל החתם סופר באו״ח סי׳ ט״ז במה שכתב „והגאון רב עמרם מסדר תפלות ישראל מקומו במגנציא וראיתי קברו, ובן בעל ונתנה תוקף״, עכ״ל. כי רבינו הגאון ר״ע לא היה מעולם במגנצי״א, ושום א׳ מקוראי הדורות לא הזכירו שהלך לשם, ואין ספק ששם בבבל מנוחתו כבוד ונפטר שם. ואמנם כן שכשהיה בעל החת״ם במגנצי״א הראוהו קברו של רב עמרם, אבל טעו והגידו לו זאת על שמו של מסדר התפלות, ובאמת איננו אלא רב עמרם הנזכר באור זרוע סי׳ שצ״ג, בשאלתו למה מפטירין באחרי מות משה בש״ת, ובסי׳ ש״ין במה מפטירין אם בא תתן כד׳ פרשיות, ובמה מפטירין בחודש ניסן שחל בשבת, ומובא ג״כ בספר הפרדס סי׳ כ״ג „שאלתי אני עמרם מר״ש כהן״, וכן בשבה״ל סי׳ ק״ין ע״ש. ונתחלף להמגידים לאמר עליו שהוא הגאון מסדר התפלות מבבל, וכבר העיר מזה א׳ מהאחרונים בס׳ המזרח.

חלק ראשון

א. נוסח הי"ד ברכות.
ב. שלא לברך מתיר אסורים, וסדר ברכת התורה.
ג. חשבון מאה ברכות.
ד. מאה ברכות דוד תקנום.
ה. שלא לברך שלא עשני בור.
ו. ברכות תפלין וציצית.
ז. נוסח לעולם יהא אדם יר"ש.
ח. לעולם ישלש אדם שנותיו, שלש במקרא כו'.
ט. נוסח ברוך שאמר ושלא לאמר רוב התשבחות.
י. סדר יהי כבוד ואשרי.
יא. לשלושי הללויה בתר הללויה.
יב. לכוונא דפתיח בתהלה לדוד.
יג. יתר המזמורים עד לשם תפארתך.
יד. נוסח ישתבח, ושאסור לאשתעויי בין ישתבח ליוצר.
טו. זמן ק"ש.
טז. דין שלא יקרא לכתחלה בתר ג' שעות, ושלא לצאת לדרך קודם שיתפלל.
יז. שמותר להפסיק לצורך מצוה, וסדר קדיש וברכו.
יח. כריעות שכורעין בקדיש.
יט. בענין אמירת ויתקלס.
כ. ברכת יוצר אור, ושיחיד אינו אומר קדושה, ברכת אהבה רבה.
כא. קורא בין עומד או יושב.
כב. להפסיק בין תיבה לתיבה.
כג. להאריך באחד ולהגביה קולו שישמעו אזניו, ושיתן ריוח בין הדבקים.
כד. באמצע שואל מפני היראה כו' ולא יפסיק בין אלקיכם לאמת.
כה. האומנין קורין בראש האילן.
כו. להפסיק בין היום לעל לבבך, ולקרות באותיותיה.
כז. שאסור ברמיזה כו' ושתהי' בעיניו כפרוזטגמא חדתא.
כח. שעה בין פרק לפרק, ולהתיז ז' דתזכרו.
כט. ברכת אמת ויציב, שלא לומר בגלל אבות.
ל. לסמוך גאולה לתפלה.
לא. לכוין לבו, ולהתפלל בלחש, וכנגד ירושלם.
לב. מה שנלמד מקראי דחנה.
לג. שיכנס שיעור ב' פתחים, ושלא להתפלל חוץ לביהכנ"ס.
לד. להתפלל בחומה, ולקבוע מקום לתפלה.
לח. שלא להתפלל אחורי ביהכ"נ, להתפלל במקום מיוחד לתפלה ולהסב פניו אל הכותל.
לו. שלא יהא דבר חוצץ בינו לקיר, הרוצה שיחכם ידרים.
לז. לכוונא ברעיה. ושלא לעיין בתפלתו.
לח. ברכות שמונה עשרה, ודיני כריעות, ומשיב הרוח.
לט. דין טל ומטר, ונוסח התפלה.
מ. לכרוע בהודאה.
מא. שלא להוסיף על סדר תפלה.
מב. סדר תפלה שנלמד מקראי.
מג. נוסח תחנונים בתר דמסיים צלותיה.
מד. דין השמעת קול בתפלה ודין המגהק ומפהק, ומתעטש.
מה. הרק בתפלתו.
מו. שלא להקדים תפלתו לתפלת הצבור, ושלא לעבור נגד המתפלל.
מז. שלא להתפלל במקום גבוה.
מח. לכוין רגליו.
מט. לפסוע ג' פסיעות.
נ. נפילת אפים, ושלא יתפלל נגד רבו.
נא. נגד מי תקנו ח"י ברכות.
נב. דיני כריעות שבתפלה.
נג. כריעה שבמודים.
נד. טעות בברכת המינים.
נה. שבע ברכות של שבת ותשעה דר"ה נגד מי תקנו.
נו. סדר קדושה לש"ץ.
נז. קדושת כתר, ושלא לאמר פעמים בר"ח וחוה"מ ושחרית של שבת ויו"ט ויוכ"פ אלא במוסף לבד.
נה. דין מי שלא נתמלא זקנו אם מותר להיות ש"ץ.
נט. לרוף ס' ועבד או קטן, ודין קטן היודע למי מברכין.
ס. מודים דרבנן.
סא נשיאות כפים בשחרית ומוסף ומנחה של תענית.
סב. דיני נשיאות כפים ונוסחתה.
סג. מאן דחזי חלמא ליקום קדם כהנא ולימא רבש"ע.
סד. אם אין כהן, ש"ץ אומר ברכנו

בברכה המשולשת.
סה. נוסח נפילת אפים, וקדושא דסדרא וקדיש, ואין כאלהינו.
סו. אמירת פטום הקטרת בערב.
סז. שלא לבטל קדושא דסדרא.
סח. שיאמר קדושא דסדרא ביחיד בנגינות וטעמים.
סט. אם יאמר ש"ץ ברכו בשביל אלו שלא שמעו.
ע. נטילת ידים לסעודה ושלא לזלזל בו.
עא. לנגב הידים אחר נטילה.
עב. ברכת ענפ"י והמוציא, ודין השותה יין או מים בתוך סעודתו.
עג. ברכת השתיה, ובורא נפשות, ודין הנקתו אומנא.
עד. דין מים אחרונים.
עה. דין הבולע שיתן מלה. או לפתן, ובמה מותר להפסיק.
עו. בדיני מים אחרונים ושטיפת הכוס, ובהמ"ז.
עז. ברכת הזימון.
עח. נוסח בהמ"ז, והטוב ומטיב.
עט. רצה ויעלה ויבא.
פ. הלכה בסעודה.
פא. שחייב לברך אם אכל כזית, בא ומצא כשהן מברכין, כיצד יענה אחריהם.
פב. דין עניית אמן.
פג. שיענה אמן בכל כחו ולא יענה אמן חטופה ויתומה, סדר מעמדות.
פד. דין נטילה לפני תפלת מנחה.
פה. סדר תפלת המנחה. ושאין נ"כ במנחה.
פו. להתחיל מן ושמרו בני ישראל כו', ושיאמר במנחה שלום רב.
פז. דין מי שנסתפק אם התפלל, או קרא ק"ש או בהמ"ז.
פח. אם לא התפלל ומצא צבור מתפללים, אם יתפלל עמהם.
פט. שישהה שעה אחת קודם ואחרי תפלתו.
צ. שלא יקרא ק"ש של ערבית קודם צאת הכוכבים.
צא. סדר תפלת ערבית.
צב. ש"ץ יכול לאמר ברכו קודם ת"ע בשביל אותם שלא שמעו.
צג. שלא ישנה מן הצבור אי משכה דקיימי ליקום כו', ודין נפילת אפים בערבית.
צד. דין ק"ש על מטתו.
צה. ברכת הק"ש וסדרה.
צו. מזמור יושב בסתר ומה רבו צרי.
צז. סדר ב' וה' ווידוי אחר תפלה.
צח. סדרי תחנונים בשני וחמישי.
צט. סדר פסוקים לפני קה"ת בשני וחמשי.
ק. קריאת כהן ולוי וישראל. וברכה"ת לפניה ולאחריה, ויהי"ר שלאחרי קה"ת.
קא. קדיש שאחר קה"ת, ואשרי, למנצח, וקדיש שלם.
קב. המוצא צבור מתפללים כיצד ידלג בפסוקי דזמרה, ואם יאמר פסוד"ז אחר תפלתו.
קג. מנהגי אשרי ולמנצח בקדושא דסדרא.

מפתחות לסדר רב עמרם השלם.

חלק שני

א. ברכת הדלקת נר של שבת.
ב. בליל שבת מקדימין להתפלל.
ג. סדר תפלת ערבית, ושלא לאמר אשר כלה מעשיו.
ד. לחתום בפורס סוכת שלום, ולא לאמר ברוך ה' לעולם.
ה. נוסח תפלת ליל שבת.
ו. ברכת מגן אבות.
ז. טעה ולא הזכיר של שבת בערבית.
ח. לא התפלל ושמע מש"ץ מגן אבות.
ט. מקדשין על היין בביהכנ"ס.
י. מקדשין ומבדילין אע"פ שאין אורחים.
יא. לומר פרק במה מדליקין.
יב. נוסח הקידוש.
יג. לטעום כדי רביעית.
יד. אימתי מחויב בברכה אחריו.
טו. שלא יטעום כלום קודם שיקדש.
טז. איזה יין כשר לקידוש.
יז. נטל ידיו לא יקדש אלא על הפת.
יח. חייב לבצוע על שתי ככרות.

יט. אם ביו"ט מחויב בלחם משנה.
כ. סדר פסוד"ז בשחרית של שבת.
כא. נוסח נשמת וברכו.
כב. ברכת יוצר של שבת, וסדר ונוסח תפלת שחרית.
כג. סדר תפלת שליח צבור.
כד. לסדר פרשת היום שנים מקרא וא' תרגום.
כה. לעמוד בפני ס"ת ודיניו.
כו. מנין הקרואים בחול ובשבת ויו"ט ור"ח, ואם המפטיר עולה למנין.
כז. באיזה מקום מתחיל בשבת במנחה ובב"ה, וסדר הקרואים.
כח. כהן קורא ראשון וכל דיניו.
כט. אם לא יש בשבעה שיודעים לקרות בתורה.
ל. המונה לא יגביה קולו יותר מהמברך.
לא. לתרגם בתרגום דרבנן דוקא.
לב. שלא יפחות מכ' פסוקים ונוסח ברכת ההפטרה.
לג. סדר תפלת מוסף ליחיד וש"ץ.
לד. סדר תפלת המנחה בשבת ליחיד וש"ץ וסדר צדקתך.
לה. אם מותר ללמוד במנחה בשבת ואמירת פרקי אבות.
לו. סדר תפלת מוצאי שבת, ואם לא הזכיר הבדלה בחונן הדעת.
לז. אימתי אומרים ויהי נועם ואתה קדוש.
לח. נוסח ההבדלה. ונוסח אל עליון כו'.
לט. להגות מאור בברכת בורא מ"ה. ושלא להבדיל על הפת.
מ. להבדיל על היין.
מא. שלא יטעום קודם שיבדיל.
מב. במוצאי יוה"כ מברכין על אור ששבת.
מג. אם צריך לעשות מלאכה קודם שיתפלל יברך המבדיל.
מד. נוסח יעלה ויבא בר"ח, ואם טעה ולא הזכיר.
מה. סדר קריאת הלל.
מו. סדר קריאה בר"ח ונוסח מוסף ר"ח.
מז. ר"ח שחל בשבת, וסדר קה"ת, ונוסח אתה יצרת.
מח. ברכת קדוש לבנה.
מט. ימים שמתענין בהם.
נ. תענית יחיד אימתי מתפלל תפלת תענית.
נא. עד מתי אוכל ושותה.
נב. לוה אדם תעניתו ופורע.
נג. אם יכול לטעום בתעניתו.
נד. מי הראוי להיות ש"ץ בתענית.
נה. דין ש"ץ שמרננים עליו בדברים רעים.
נו. מנהגי אמירת הסליחות בתעניות.
נז. הכרזת תענית בשבת שלפניו.
נח. קריאת ויחל ואם מפטירין אחריה.
נט. נשיאת כפים במנחה של תענית, ואם לומר י"ג מדות ביחיד.
ס. מקום אמירת עננו ליחיד. ודין ש"ץ שלא נתענה.
סא. נוסח על הנסים בחנוכה. וברכת ההלל.
סב. סדר קה"ת בחנוכה.
סג. ברכת נר חנוכה.
סד. זמנה של נ"ח, ומקום הנחתה.
סה. סדר תענית אסתר.
סו. נוסח על הנסים בפורים.
סז. קריאת המגילה בלילה וביום.
סח. ברכת המגילה לפניה, והפסוקים שעונין הקהל.
סט. ברכה שלאחריה, ודין קריאתה בעשרה.
ע. דין כורכה כס"ת. ושארי דינים.
עא. דין סרוגין ומתנמנם, ומהיכן קורא המגילה.
עב. שאין אומרים הלל בפורים. ושנופלים ע"פ.
עג. קריאת ויבא עמלק.
עד. המבקש לצאת לדרך אימתי יקרא.
עה. קריאת ד' פרשיות וסימן קביעתן.
עו. עוד בענין הנ"ל וקביעות שארי פרשיות.
עז. סדר ונוסח תפלות המועדים,
עח. סדר קידוש של פסח ונוסחתו,
עט. שאין לומר בקידוש ברכת שעשה נסים.
פ. שאין לשנות מנוסחת ההגדה לפי מדרשי רז"ל.
פא. קדוש בפסח שחל בשבת, ודיני הסיבה וסדר השולחן.
פב. נוסח הא לחמא עניא ומה נשתנה, וכל סדר הגדה.
פג. נט"י וברכתה לענין שני טבולים.
פד. ברהמ"ז וסיום ההגדה.
פה. מי שמבקש לקדש בבתים הרבה.
פו. שאין מברכין על הלל בלילי פסח.
פז. אם רצה לשתות כוס א' אחר ד' כוסות, ושארי דינים.
פח. סדר תפלת שחרית וקה"ת.
פט. סדר תפלת מוסף ונוסחתה.

צ. קה"ת בחוה"מ ושבת חוה"מ.
צא. סדר תפלה וקה"ת בז'. ואחרון ש"פ.
צב. קה"ת במנחת שבת חוה"מ.
צג. סדר תפלה של פסח שח"ל במו"ש.
צד. הבדלה במוצאי יו"ט.
צה. סדר ערבית לחג השבועות. ואם חל בשבת.
צו. סדר תפלת שחרית וקה"ת.
צז. סדר תפלת מוסף.
צח. נוסח תפלת נחם לתשעה באב.
צט. ת"ב שחל במוצאי שבת.
ק. קה"ת לט"ב.
קא. דיני ט"ב שחל בשבת.
קב. נשיאת כפים בט"ב, ודינים הנוהגים בט"ב.
קג. דיני שבת שחל בו ט"ב, וערב ט"ב.
קד. דיני האבלות שמר"ח אב עד התענית.
קה. סדר תפלת ראש השנה.
קו. מנהגי ישלה ויבא בר"ה.
קז. לומר מלוך על כל העולם בר"ה.
קח. אין אומרים הלל בר"ה, ואומר צדקתך בר"ה ויוכ"פ שח"ל בשבת.
קט. נוסח אבינו מלכנו.
קי. קה"ת בר"ה.
קיא. סדר התקיעות.
קיב. סדר מלכיות זכרונות שופרות.
קיג. תפלת מוסף.
קיד. נוסח עלינו ומלכיות זכרונות שופרות.
קטו. יחיד במקום שאין ש"ץ מתפלל ז' ברכו'.
קטז. ר"ה שחל בשבת.
קיז. תפלת עשרת ימי תשובה, וסדר הסליחו' שאומרים.
קיח. טבילה ותפלת המנחה בערב יוהכ"פ.
קיט. ש"ץ שחוזר התפלה ביוכ"פ.
קכ. ברכת שהחיינו ביוכ"פ ונוסח כל נדרי.
קכא. סדר תפלת היחיד.
קכב. סדר סליחות בליל יוכ"פ.
קכג. מנין אבות ביוכ"פ שחל בשבת.
קכד. סדר פסוד"ז וכ"ש בשחרית יוכ"פ.
קכה. סדר תפלת שחרית.
קכו. קה"ת ומוסף, וסדר יו"כ שח"ל בשבת.
קכז. תפלת ש"ץ במוסף וסדר עבודה.
קכח. קה"ת במנחת יוכ"פ. וסדר תפלת המנחה.
קכט. סדר תפלת נעילה, ונוסחת אתה נותן יד לפושעים.
קל. סדר תפלת הש"ץ.
קלא. תפלת ערבית במוצאי יוהכ"פ, והבדלה.
קלב. דיני העתנה מערב יוהכ"פ למוצאי יוהכ"פ.
קלג. תפלת חג הסוכות וסדר קדוש של סוכות.
קלד. סדר תפלת שחרית. ושלא לטול לולב בשבת, וסדר נענוע הלולב וברכתו.
קלה. סדר קה"ת ותפלת המוספים.
קלו. תפלות חוה"מ, וסדר קה"ת בחוה"מ של סוכות.
קלז. סדר קה"ת בשבת חוה"מ של סוכות, ומוסף בשבת חוהמ"ס.
קלח. קריאת הלל וסדר המוספים בחוהמ"ס.
קלט. ברכת שהחיינו על עשיית סוכה ולולב.
קמ. סדר הושענות והושענא רבא.
קמא. שאין לברך ליסב בסוכה בשמיני ספק שביעי, וסדר תפלה בשחרית ומוסף של שמיני עצרת.
קמב. קה"ת ביום שמחת תורה. והזכרת משיב הרוח.
קמג. סדר מוספים בשני יו"ט האחרונים.
קמד. ערובי חצרות וערובי תבשילין וברכתם.
קמה. ברכת המילה וסדרה, ומילת גרים ועבדי' בזה"ב.
קמו. ברכת ארוסין ונשואין.
קמז. ברכת בתולים.
קמח. חתימת שמח תשמח, ואימתי מברך ברכת חתנים.
קמט. הנכנס לביהכ"ס אומר מה טובו.
קנ. הנכנס לכרך אומר מודה אני.
קנא. תפלת הדרך.
קנב. תפלה קצרה והביננו.
קנג. תפלת התכבדו וברכת אשר יצר.
קנד. הנכנס לבית המרחץ, ולהקזת דם.
קנה. העובר על הקברים.
קנו. צדוק הדין. וקדיש שלאחריו.
קנז. ברכת אבלים, וברהמ"ז לאבלים.

דינים מספר דרך החיים

דין השכמת הבקר.

שויתי יהוה לנגדי תמיד

הוא כלל גדול בתורה ובמעלות הצדיקים אשר הולכים לפני האלהים. כי אין ישיבת האדם ותנועותיו ועסקיו והוא לבדו בביתו כישיבת האדם ותנועותיו ועסקיו והוא לפני מלך גדול. ולא דבורו והרחבת פיו כרצונו והוא עם אנשי ביתו וקרוביו כדבורו במושב המלך. כ"ש כששם האדם אל לבו שהמלך מלך מלכי המלכים הקב"ה עומד עליו ורואה במעשיו, כמ"ש אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאם ה'. מיד יגיע אליו היראה וההכנעה בפחד הש"י ובושתו ממנו תמיד. ולא יתבייש מפני בני אדם המלעיגים עליו בעבודת הש"ת. גם בהצנע לכת. ובשכבו על משכבו ידע לפני מי הוא שוכב וכשיעור משנתו (ישנא רק משם מפני הסכנה ואח"כ) מיד יתגבר כארי ויקום בזריזות לעבודת בוראו ית"ש. (שו"ע או"ח סי' א') ויתן אל לבו אם יצטרך ללכת לעבודת המלך יקום ולא יתרשל למצוא חן בעיני המלך עאכו"כ לעבודת ממה"מ הקב"ה. והבא לטהר מסייעין לו:

דיני נט"י בשחרית (ולבישת בגדים וקצת הנהגת ביהכ"ם).

(א) בשחרית תיכף כשיעמוד ממשכבו יטול ידיו ואסור לילך ד"א בלא נט"י ויעשה צרכיו ואח"כ יטול ידיו פעם ב' ויברך ענט"י וגם אשר יצר (מ"א סי' ד') וכן יש ליזהר בשחרית שיטלו הקטנים את ידיהם (פמ"ג) לא יגע בידו קודם נטילת שחרית לא לפה ולא לחוטם ולא לאזנים ולא לעינים (שם) ואם נגע במאכל הוא חשש סכנה. (ג) טוב להקפיד בנט"י שחרית בכל הדברים המעכבים בנט"י לסעודה אם אפשר (וע' לקמן בה' נט"י לסעודה) אבל אם אי אפשר אינו מעכב לא כלי ולא כח גברא ולא שאר דברים הפוסלים בנט"י לסעודה. (שם) וכן נגוב אינו מעכב (מ"א שם): (ד) מים הפסולים לנט"י לסעודה כשרים לנט"י שחרית ומברך ענט"י (א"ר): (ה) נט"י שחרית אין נוטלין ע"ג קרקע אלא לתוך כלי (ואפי' ע"ג קיסמין אסור). (מ"א) מי הנטילה של שחרית לא יתן לפני בהמתו ולא ישפכם בבית ולא במקום שעוברים שם בני אדם (מפני חשש סכנה) (שם): (ו) נוטל כלי של מים ביד ימינו ונותנו ליד שמאלו כדי שיריק מים על ימינו תחלה ויטול כל יד ג' פעמים פעם א' על יד ימין ופ"א על יד שמאל. ויטלם עד פרק הזרוע וצריך לפשוט הכפות כדי לקבל הטהרה כמו שרוצה לקבל דבר וינביהם כנגד הראש: (מ"א בשם כתבים) (ז) לא יטול ממי שלא נטל ידיו שחרית אבל להביא מים מותר ממי שלא נטל ידיו: (מ"א שם) (ח) אם שכשך ידיו לתוך כלי של מים עלתה לו נטילה לק"ש ולתפלה (ויברך ענט"י) אבל לא לרוח רעה שעליהן וכן אם שיכשך ידיו בשלש מימות מחולפות. וצריך ליטול ידיו עוד פעם אחרת להעביר הר"ר שעליהן: (שם) (ט) אם היה ניעור כל הלילה ואפי' אם היה ישן מעט ביום ואח"כ היה ניעור בלילה מ"מ יטול ידיו ובלא ברכה: (מ"א סקי"ג) (י) המשכים בבוקר קודם עלות השחר ונטל ידיו. אח"כ כשיאיר היום צריך ליטלם פעם ב' בלא ברכה ולכן כשאומרים סליחות שמשכימין קודם אור היום צריכין ליטול ידיהם שנית כשיאיר היום: (שם) (יא) הישן ביום כשיעור שיתין נשמין יטול ידיו בלא ברכה: (שם) (יב) צריך ליזהר בתפלה שלא יגע בשוק וירך ובמקומות המכוסים באדם לפי שיש שם מלמולי זיעה וכן שלא לחכך בראשו. אבל במקומות המגולים בראשו ובפניו ובמקום המגולה שבזרועותיו היינו עד הפרק שנקרא (עלענבאגען) אין להקפיד. וכן מותר ליגע באחוריו עד החזה: (שם) (יג) אם אין לו מים יקנח ידו בצרור או בעפר או בכל מידי דמנקי. אפי' גב היד. ויברך על נקיות ידים ויועיל לתפלה אבל לא להעביר הר"ר שעליהן: (בפ"ת מ"ז סי' ד') (יד) כשילבוש בגדיו יזהר שלא יגלה גופו ואל יאמר הנני בחדרי חדרים מי רואני כי הקב"ה מלא כל הארץ כבודו: (סי' ב') (טו) המשהה נקביו עובר משום בל תשקצו ובקטנים עובר גם משום לא יהיה עקר: (פ"ז סי' ג') (טז) יזהר לקנח יפה כי לכלוך צואה מעכב התפלה:

דין

דין כוונת הברכות ועניית ב"ה וב"ש ואמן.

(א) יכוין בברכות פי' המלות ובהזכיר השם יכוין (קודם שמזכירו) פי' קריאתו באדנות שהוא אדון הכל ויכוין פי' כתיבתו בי"ה שהוא היה הוה ויהיה אבל כשנכתב באל"ף דל"ת אין לכוין אלא שהוא אדון הכל. וכשמזכירו אלהים יכוין שהוא תקיף ובעל היכולת ובעל הכחות כלם: (סי' ה') (ב) כל ברכה שאדם שומע בכל מקום אומר ברוך הוא וברוך שמו (ואם הוא עומד במקום שאינו רשאי להפסיק אסור לאומרו ואפי' בפסוקי דזמרה ומכש"כ בברכות שהש"ץ מוציאו כגון ברכת שופר ומגילה פשיטא דאסור לאמרו דהוי הפסק באמצע ברכה). ואחר כל ברכה יענה אמן: (ג) אם בירך ברכה לבטלה יאמר אח"כ בשכמל"ו על שהוציא ש"ש לבטלה. ואם אמר ברוך אתה ה' ולא אמר אלהינו יסיים ויאמר למדני חוקיך שיהא נראה כקורא פסוק ואין כאן מוציא ש"ש לבטלה:

מוֹדֶה אֲנִי לְפָנֶיךָ מֶלֶךְ חַי וְקַיָּם שֶׁהֶחֱזַרְתָּ בִּי נִשְׁמָתִי בְּחֶמְלָה. רַבָּה אֱמוּנָתֶךָ:

וא"צ לזה נטילת ידים (סדה"י)

וי"ל תיבת בחמלה באתנחתא. ותיבת רבה אמונתך אין הפסק ביניהם:

מַה טֹּבוּ אֹהָלֶיךָ יַעֲקֹב מִשְׁכְּנֹתֶיךָ יִשְׂרָאֵל: וַאֲנִי בְּרֹב חַסְדְּךָ אָבוֹא בֵיתֶךָ אֶשְׁתַּחֲוֶה אֶל הֵיכַל קָדְשְׁךָ בְּיִרְאָתֶךָ: יְיָ אָהַבְתִּי מְעוֹן בֵּיתֶךָ וּמְקוֹם מִשְׁכַּן כְּבוֹדֶךָ: וַאֲנִי אֶשְׁתַּחֲוֶה ואכרעה

מקור הברכות

מודה אני, לא נזכר בשום כתבי עתיק, אך בעל סדר היום מביאו, וכתב שיכול לאומרו אפי' בידים מטונפות, שאין בו לא שם ולא מלכות, ע"ש. וכוונתו ענינו נכלל בברכת אלהי נשמה.

מה טובו, הפסוק הזה, וכן פסוק ואני ברוב חסדך נזכרו בדברי רב עמרם גאון בסוף סדרו

מערכי לב

מודה אני לפניך כו', רבה אמונתך. כונת ההודאה להזכיר שמו יתברך ברגע הראשון שמתעורר משנתו, כמוש"כ [משלי ג'] בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך. דרך הוא דרך הרבים הסלולה, וארחות הם הנתיבות הסובבות הנוטות והמקיפות, כי לפעמים כשקיר נטוי ואבני נגף סוגרים מהלכו מוכרח האדם להטות רגלו בארחות מקיפות, וכך דמיונו של אדם בעולם הזה, אשר לא ימצא נתיבות דרכו. וקירות חוצצות וסלעי מגור עוצרים מהלכו ומוכרח להטות עצמו בשבילים צרים ונבוכים. הוא מוצא עצמו כמו במערת (לאבאריגט) אשר בכל אשר יעמוד לפנות קיר זוהר ונתיבות אורה למען יזרח עליו שמש האמת לא יוכל לנגות, ואילולי אבן הקאמפאס הנוטה לצפונה שהוא מחזיק בידו לא ידע לעולם המקום שהוא בו, ואך על ידו יכיר לשבט המקומות המוצלות בעדו ולצאת ממאפל מבוכתו. עד בואו והגיעו למטרתו ולשוב לדרך הישר, הקאמפאס הזה הוא „שם ה'", והדרך היא „דרך התורה" הסלולה לרבים. ובזמן שאין הקאמפאס הזה בידו, ימצאהו לפניו הרבה אבני נגף וצורי מכשול הסוגרים מהלכו, ובאשר יטה מדרכי הנדה, לא ימצא עוד נתיבתו הישרה, ולא ידע ארחות דרכו. אך בזמן ששם ה' לפניו, ואין לו מטרה אחרת אלא חפצו ורצונו, ישיבהו שם ה' המסלה ויישר אורחותיו, כי ירוץ צדיק ונשגב כמוש"כ „מגדל עז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב", וכן אמר הכתוב [תהלים יו] שויתי ה' לנגדי תמיד כי מימיני בל אמוט. וימין הוא כינוי למעשה הטוב. כי בעולם הזה, עולם השקר, אין אדם מבחין בין טוב לרע ואומר לרע טוב ולטוב רע, לולי שם ה' אשר לעיניו העוזר אותו יעמידו ולא יתן מוט לצדיק, ולזאת צריך האדם ברגע הראשון שהוא נעור להשקיף תיכף על הקאמפאס שלו לרומם ולפאר לאלהא די נשמתיה בידו שהחזירה אליו בחמלה, ולבטוח עליו ולומר „רבה אמונתך" הנני מאמין בך ובוטח, כי מימיני בל אמוט:

מה טובו אוהליך כו', יחס אוהלים ליעקב ומשכנות לישראל, כי כל ימיו של יעקב הי' נרדף מעשו אחיו, כל ימיו היה עשו בועט בו בעקבו, ועוד גם בטרם נאחו מרחם, הוכרח יעקב אבינו ע"ה לאחוז בידו החלושה את עקבו של אחיו רשע לבל יבעט בו באשר

שהנשמה

וְאֶכְרָעָה אֶבְרְכָה לִפְנֵי יְיָ עֹשִׂי: וַאֲנִי תְפִלָּתִי לְךָ יְיָ עֵת רָצוֹן אֱלֹהִים בְּרָב חַסְדֶּךָ עֲנֵנִי בֶּאֱמֶת יִשְׁעֶךָ:
אֲנִי קְרָאתִיךָ כִּי תַעֲנֵנִי אֵל. הַט אָזְנְךָ לִי שְׁמַע אִמְרָתִי: אֲנִי בְּצֶדֶק אֶחֱזֶה פָנֶיךָ.
אשבעה

מקור הברכות

סדרו, בסדר ברכות פרשיות, שהנכנס לביהכנ"ס אומר אותם, וכשיוצא אומר **ה' נחני בצדקתך**, וכוונתו לאומרם בכל פעם שנכנס לשם ולא רק בבקר בקומו, ולכן לא הזכירם כאן, ואולי למד זאת מתפלת ר' נחוניא בן הקנה [ברכות כ"ח] שהיה מתפלל בכניסתו לביהמ"ד וביציאתו, אלא שהתפלה הזאת לא נאות אלא לעוסקי תורה שלא יאמרו על טהור טמא כו', והגאון ז"ל סדר פסוקים אלו שנאותים גם לכלל ישראל לאומרם, וכן נהגו גם בצרפת והעתיקום בס' הסדרים כת"י לרש"י ז"ל, ובספר הויטרי הנדפס אשר לתלמידו ר' שמחה מובאים שם עם עוד פסוקים. ובעל ס' הגיון לב כתב: "שם מחברם וזמן הוסדם לא נודע". ולא ידע שפסוקים אלו שגורים בפיות ישראל כבר יותר מאלף שנה. וגם הזהר פ' בראשית מביא לפסוק ואני ברוב חסדך לאומרו בכניסתו לביהכנ"ס אך הרש"ל בתשובה סי' ס"ד כ' שאין לומר מה טובו שנאמר מפי בלעם ולקללה נתכוין, ולא ואני תפלתי שלא נתקן אלא למנחה של שבת, אבל רואים אנו שהקדמונים לא הקפידו בכך, וגם האבודרהם והכלבו הזכירו לאומרם, ודעתם מכרעת. וכן הרב הגר"ז ז"ל בסדורו העתיקו, וכ"מ בגמ' ברכות י"ב שאמרו בקשו לקבוע פ' בלק כו'.

מערכי לב

שהנשמה תלויה בו, כמש"כ "וידו אוחזת בעקב עשו". כמה עברו עליו רוב הימים, ובכל זאת העיד עליו הכתוב ואמר "ויעקב איש תם" שנשאר שלם, שלם בגופו, שלם בממונו, שלם בתורתו, ואמר גם הסבה לזה מפני שהיה "יושב אוהלים", מפני שישב תמיד באהלי תורה וחכמה שאין שם מקומו של אותו רשע, ועל דבר זה נשתבח גם מפי בלעם ואמר "מה טובו אוהליך יעקב". ולבסוף זכה גם למעון ומשכן, וישר אל מלאך ויוכל ונקרא שמו ישראל, ועל אותו זמן אמר בלעם מה טובו ונפלו "משכנותיך ישראל", ומעשה אבות סימן לבנים, גם המה לא מצאו מרגוע, גם המה ידם אוחזת תמיד בעקב עשו לבל יגע גם באברים שהנשמה תלויה בם כי כל אשר להם יתנו בעד נפשם, ומה הדבר אשר יצילם? אך אהלי תורה ומצוה, אשר יסתרו ביום זעם כי ידי עשו אינן שולטות בזמן שקולם מצפצף בבתי כנסיות ומדרשות, שמה יכסו על עולליהם לבל ילמדו מדרכו, שמה ישתמרו ירושת אבותיהם לבל יושם זרים, וכן אנו מוצאים בתולדות ישראל הגולים מגוי אל גוי אשר בכל מקום בואם הקימו לראשונה אהלי תורה והכינו שם מקום ועולליהם, וגם עליהם אמר בלעם "מה טובו אוהליך יעקב" וגם עליהם ניבא ואמר "משכנותיך ישראל" שסוף יבא יום—יום אשר לא ירחק הק — היום אשר הוא לה', היום אשר נזכה למשכנות אביר יעקב, כאשר ישגב שמו יתב' לבדו ביום ההוא.

ואני ברוב חסדך, וגו' בירושלמי פ"ט ממס' ברכות, מלך בו"ד כו' אינו נכנס פתאום לביתו אלא עומד על פתחו וקורא לעבדו או לבן ביתו, כו', אבל הקב"ה אינו כן, אם באה צרה על האדם אמר הקב"ה לא תצווח לא לגבריאל ולא למיכאל אלא לי תצווח כו', ע"ש, ומה נפלא החסד הזה, ועד כמה מרגיש אותו האיש שאירע לו איזה הכרח לבוא לאיזה מבעלי הפקידות, כמה ממון יפזר, וכמה צער וצרות הוא סובל, ועד כמה יארכו לו הימים עד אשר יזכה לדרוך על סף ביתו והיכלו, ויפתח דבריו עמו, ובוראו אינו מטריחו בכל אלה, ולא מייגעו לעמוד ולבקש מאחד השרים העליונים או התחתונים למען יפגיעו בעדו, אך פותח לפניו תיכף שערי הפלטין שלו, היכל ביתו ומקדשו, מקום שכינת עזו, ושומע ומקשיב תפלתו ועתירתו, ועז"א "ברוב חסדך אבוא ביתך", תיכף הנני נצב לפניך מלך המלכים ואדוני האדונים, בביתך ובהיכלך, וכמה ראוי למתבונן בדבר, ללבוש חרדות בעמדו פתאום בהיכל מלכו ואדוניו, באמרו "אשתחוה אל היכל קדשך ביראתך":

ואני בצדק אחזה פניך, "פנים", הוא ההשגחה המיוחדת על עם ישראל, והארת פני רצון כמו"ש "האר פניך ונושעה", "אור פני מלך חיים", "פני ילכו והניחותי לך".

אשבעה בהקיץ תמונתך: ואני עליך בטחתי יי אמרתי אלהי אתה: שמע קול
תחנוני בשועי אליך בנשאי ידי אל דביר קדשך: יי אלהי שועתי אליך ותרפאני:
אליך יי אקרא ואל יי אתחנן: האירה פניך על עבדך הושיעני בחסדך: כי לך יי
הוחלתי אתה תענה יי אלהי: שמעה תפלתי יי ושועתי האזינה אל דמעתי אל תחרש:
שמע יי וחנני יי היה עוזר לי:

ויאמר (שיר המעלות לדוד שמחתי) וכו׳ תהלה (ברכי נפשי):

מי אנכי שאזכה להתפלל לפני הקדוש ברוך הוא שהוא אל גדול ונורא ואנכי איש חוטא והכעסתי שמו הגדול במעשי הרעים ואנכי בשר ודם עפר ואפר ואיני כדאי וראוי להזכיר שמו הגדול הגבור והנורא ומכל שכן להתפלל לפניו ולהזכיר שמו הגדול כמה פעמים. אוי לי איך אשא פנים לעמוד לפני מלך גדול ונורא מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא עלת כל העלות וסבת כל הסבות. אלא מפני רחמיו וחסדיו הגדולים שהוא מרחם על בריותיו ורוצה בתפלה ותחנונים של עבדיו. כמו שנאמר קרוב יי לכל קוראיו לכל אשר יקראהו באמת: רצון יראיו יעשה ואת שועתם ישמע ויושיעם: שומע תפלה עדיך כל בשר יבאו:

תפלה זו נכון לומר קודם התפלה:

ידיד נפש אב הרחמן משוך עבדך אל רצונך ירוץ עבדך כמו איל ישתחוה אל מול הדרך יערב לו ידידותיך מנפת צוף וכל טעם:

הדור נאה זיו העולם נפשי חולת אהבתך אנא אל נא רפא נא לה בהראות לה נועם זיוך אז תתחזק ותתרפא והיתה לה שמחת עולם:

ותיק יהמו רחמיך וחוסה נא על בן אהובך כי זה כמה נכסוף נכספתי לראות בתפארת עזך. אלה חמדה לבי וחוסה נא ואל תתעלם:

הגלה נא ופרוס חביבי עלי סכת שלומך. תאיר ארץ מכבודך. נגילה ונשמחה בך. מהר אהוב כי בא מועד וחננו כימי עולם:

אודה

מערכי לב

והיא תלויה בצדקה, כי הצדקה היא הפותחת שערי הרחמים והרצון, וכמש"כ [משלי כ"א] "אוטם אזנו מזעקת דל, גם הוא יקרא ולא יענה", ובמלאת אומר: שהדל, הרי הוא כשומר הפתח אצל לארמון השרים, שאינו מניח לעמוד על פתח בית אדוניו בלעדי אשכר ומתת, והחפץ לראות פני האדון והשופט נותן לו מתנתו כיד נדיבה, ולכן כמה יש לו לאדם לשמוח בתתו נדבתו לדל הפותח לו שערי התפלה ואור פני רצון ממנו יתברך לקבל תפלתו, והוא מה שאמרו [בב"ב דף יו"ד] "ר' אלעזר יהיב פרוטה לעני והדר מצלי שנאמר "אני בצדק אחזה פניך":

אשבעה בהקיץ תמונתך, "תמונה" כוללת המציאות כלה של מעשה בראשית, והוא הכבוד ששאל משה רבינו ע"ה שהוא סוד הבריאה כבודו של מקום, שאמר הכתוב "יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו", ועליו נאמר "ותמונת ה' יביט", ולא זכה בו"ד אחר למעלה זאת, שאין אדם זוכה להשגה זו והוא עומד על רגליו, אך בשעה שהנשמה נפרדת מהגוף, והנפש תשלף מגוה לעת מועד לכל חי אז זוכה גם להשגה כזו. וזה ששאלו בגמרא [ב"ב דף יו"ד] "מאי אשבעה בהקיץ תמונתך" כלומר איך אפשר להשגה זו בהקיץ? ומתרץ רנב"י "אלו ת"ח המנדדים שינה מעיניהם בעוה"ז [פרש"י זו בהקיץ בשכר היקיצה לת"ח]. הקב"ה משביען מעין שכינתו לעוה"ב" שהוא זיו השכינה והיא סוד הבריאה כמו"ש עוטה אור כשלמה נוטה שמים כיריעה:

אדון

הירא את דבר ה' ירגיל לומר הזמר הזה בכל בוקר :

אודה לאל לבב חוקר. ברן יחד כוכבי בוקר :

ש ימו לב אל הנשמה. לשם שבו ואחלמה. ואורה כאור החמה. שבעתים כאור
אודה
הבוקר :
מ בסא בכבוד חצבה. לנור בארץ ערבה. להצילה מלהבה. ולהאירה לפנות בוקר : אורה
ע ורו נא כי בכל לילה. נשמתכם עולה למעלה. לתת דין וחשבון מפעלה. ליוצר
אודה
ערב ובוקר :
י מצאה מסונפת. מעונות ותוספת. כמו שפחה נחרפת. תמיד בבוקר בבוקר : אורה
י מצאה מקושטת. בטלית וטוטפת. כמו כלה מקושטת. תמיד בבוקר בבוקר : אודה
ה נאמן בפקדונו. יחזירנה לו ברצונו. איש לא נרע בעונו. ויהי ערב ויהי בוקר : אודה
ו החיו העניה. יחידה תמה ונקיה. ואשר נפשו לא חיה. איך יזכה לאור
אורה
הבוקר :

בס' כוונת האר"י ז"ל קודם התפלה יקבל עליו מ"ע של **ואהבת לרעך כמוך** ויאמר בפה אלא **הריני מקבל עלי מצות עשה של ואהבת לרעך כמוך**. אמרו חז"ל חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ואח"כ היו מתפללין ר"ל שהיו מתיישבים בדעתן רוממות הא-ל ושפלות האדם כדי להתפלל באימה וביראה ע"כ כשבא לבה"כ ישב מעט ויאמר הפסוק (אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה) וימתין עד שתתיישב דעתו עליו. ויחשוב ברוממות הא-ל ואח"כ יתפלל :

אדון עולם אשר מלך. בטרם כל יציר נברא : לעת נעשה בחפצו כל. אזי מלך שמו נקרא : ואחרי ככלות הכל. לבדו ימלוך נורא : והוא היה והוא הוה. והוא יהיה
בהפארה

מקור הברכות

אדון עולם. הפיוט הלז לא חברוהו הקדמונים ואינו מזמן עתיק. ואע"פ שראיתיו כתוב בפזמונים המצורפים לסדר רב סעדיה גאון כת"י אוקספורד, אינו אלא הוספות אחד המעתיקים האחרונים וניכר שם למבין, ויש שמה אחרי בלי ראשית כו' חרוז נוסף. והוא : **בלי ערך בלי דמיון, בלי שינוי ותמורה, בלי חבור בלי פירוד, גדל כח וגבורה**, ובעל עבודת ישראל מביא עוד : **והוא רופא והוא מרפא, והוא צופה, והוא עוזרה**, שהספרדים נהגו לאומרם וכתב : "לא ארע מה הכרית להאשכנזים להעבירם", אבל בכת"י שם לא נמצא החרוז האחרון הזה, וגם הוא כפול לשון. ובסדור הרב ז"ל איננו.

מערכי לב

אדון עולם, שמות בו"ד אינם אלא מקריי בגלל הזולת ואינם שמות בעצם, כי אם הכל עשירים, חכמים, גבורים כמותו, גם כבודו כאין, וזהו "רודף אחר הכבוד" כי אין לו כבוד בעצם. רק שרודף מפשים אנשים ועניים ממנו, ובזה תידע מעלתו עליהם, ואם לא ירדפם אין לו כבוד של כלום, ולכן לא אמרו "הפך אז מבתיקך" כי אינו די בחפץ לבד, ואפי' הגדול בעמו, ואפי' מלך בעצמו "אין מלך בלא עם". ונמצא שכל הכבוד אינו שלו רק של מכבדיו ומעריציו, לא כן ממ"ה הקב"ה הוא "מלך הכבוד סלה", וכמו"ש "אתה הוא עד שלא נברא" כו', כי א"צ לבריותיו וכבודו לא מקריי ולא קנייני, [הרב"י ז"ל] וזה שאומר "אדון עולם אשר מלך בטרם כו' ואחרי ככלות הכל [נ"ב] לבדו ימלוך נורא" ולא נוסף עליו דבר, אלא השם לבדו, כי אשר "לעת נעשה בחפצו כל, אזי מלך שמו נקרא" בפיות יצוריו ועבדיו, אבל כבודו ומלכותו לא נגרע ולא נוסף גם בטרם כל יציר נברא, ואחרי ככלות הכל נ"ב לבדו ימלוך נורא :

והוא

בְּהִתְפָּאֲרָה: וְהוּא אֶחָד וְאֵין שֵׁנִי. לְהַמְשִׁיל לוֹ לְהַחְבִּירָה: בְּלִי רֵאשִׁית בְּלִי תַכְלִית. וְלוֹ הָעֹז וְהַמִּשְׂרָה: וְהוּא אֵלִי וְחַי גֹּאֲלִי. וְצוּר חֶבְלִי בְּעֵת צָרָה: וְהוּא נִסִּי וּמָנוֹס לִי. מְנָת כּוֹסִי בְּיוֹם אֶקְרָא: בְּיָדוֹ אַפְקִיד רוּחִי. בְּעֵת אִישַׁן וְאָעִירָה: וְעִם רוּחִי גְּוִיָּתִי. יְיָ לִי וְלֹא אִירָא:

השיר הזה מיוסד על יסודי האמונה והם הי"ג עיקרים:

יִגְדַּל אֱלֹהִים חַי וְיִשְׁתַּבַּח. נִמְצָא וְאֵין עֵת אֶל מְצִיאוּתוֹ: אֶחָד וְאֵין יָחִיד כְּיִחוּדוֹ. נֶעְלָם וְגַם אֵין סוֹף לְאַחְדּוּתוֹ: אֵין לוֹ דְּמוּת הַגּוּף וְאֵינוֹ גוּף. לֹא נַעֲרוֹךְ אֵלָיו קְדֻשָּׁתוֹ:

קדמון

מקור הברכות

יגדל. גם זה הפיוט איננו לראשונים. ונתחבר בזמן

מערכי לב

והוא אלי כו׳, והוא נסי כו׳. ה׳ לי ולא אירא, שרשי הבטחון, למדנו הכתוב [תהלים קיב] "משמועה רעה לא יירא נכון לבו בטוח בה׳", ואמר רבא [ברכות דף ס׳] האי קרא מרישא לסופיה מדרש ומסופיה לרישיה מדרש, מרישיה לסופיה, משמועה רעה לא יירא מה טעם נכון לבו בטוח בה׳, ומסופיה לרישיה נכון לבו בטוח בה׳ משמועה רעה לא יירא, השמיענו בזה גדרי הבטחון, וסימנו, גדר הבטחון, הוא האמונה השלמה בה׳ ולהשליך יהבו עליו. כי המלא אמונה עלז תמיד בגורלו, ומכיר תמיד חסד אלקים עליו, בהודות לו לשעבר ובתקותו להבא, וגם אם יחלה, יענה, יאסר, יתיסר סמוך לבו כי עוד ירננו אלהיו, יחלצהו מרדת שחת, או בדרך טבעי, הבא מעושה נפלאות גדולות לבדו, על אופן נס נסתר, או דרך נסיי לגמרי, וגם לעת כאשר אפס תקוה לפניו, והרב חדה מונחת על צוארו גם אז יזרחו עליו מאורות תקות חדשות מאמונתו מחיי העוה"ב, ושמחתו באלקים חיים שזכה להיות מעם הנבחר לגורלו, ובכלל הוא בוטח בה׳ ומפקיד גורלו בידו, וכן אמרו חמ"ו לנבוכדנצר "לא חשחין אנחנא להתבותך, הן איתי אלהנא די אנחנא פלחין יכיל לשיזבותנא מן אתון נורא יקדתא, וגו׳. והן לא", ר"ל, גם אם לא יעזרנו "ידיע להוי לך מלכא די לאלהך לא איתנא פלחין וגו׳", וכן יאמר המשורר הלוגאי "ואם לא כן? וגם זה טוב! ואמנה כעדן גן אלקים כל שברי, אני בין כך ובין כך אלך בתומי". והוא שאה"כ "אשרי הגבר אשר יבטח בה׳, והי׳ ה׳ מבטחו". ואין זה כפל לשון, רק הוראה למהות הבטחון, שהבוטח הוא מאושר בנחת ובשמחה לעולם, ואפי׳ לא הגיע לו מאווי תקותו, כי אז השם עצמו הוא מבטחו. ובהגיע האדם למדה זו, לא יבוש מסברו לעולם, כי רצון יראיו יעשה, ויגזר אומר ויקום לו, ומשמועה רעה לא יירא לבו "מה טעם"? כי "נכון לבו בטוח בה׳". והתבונן כי לא אמר "בוטח לה׳", כי כבר אפשר שידמה האדם שכבר קנה מדת הבטחון ודמיונו יכזב לו, אלא "בטוח בה׳" בו יתב׳ עצמו, שמשליך יהבו וגורלו לפי חפץ השם יתברך, ואז לא יירא משמועה רעה, וכמו"ש ר"ח במס׳ חולין פ"ק "שקולי לא משתעייא מלתא, אין עוד מלבדו כתיב", וכשפים לא ישלטו בו, אכן, גם מסופיה לרישיה מדרש **לסימן הבטחון**, לאמר: אימתי "נכון לבו" שכבר קנה המידה היקרה ההיא, שהוא בוטח ובטוח בה׳, כאשר "משמועה רעה לא יירא" כשאין הבטחון הלז כתקוה מסופקת לפניו, כמי שבוטח בנדיבים, בבן אדם שאין לו תשועה, ותצא רוחו ישוב לאדמתו, וז"ש "והוא אלי וחי גואלי, וצור חבלי בעת צרה", ומפרש דבריו "והוא נסי" כי לפעמים מפלטני בדרך נס נגלה, ולפעמים בטבע של נס נסתר שהוא "מנוס לי" וגם אם לא כן, על כל פנים הוא צור לבבי וחלקי "מנת כוסי ביום אקרא", ובין כך ובין כך אלך בתומי "ובידו אפקיד רוחי בעת אישן ואעירה, ואני בוטח בו "ועם רוחי גויתי" והתוספת לזה שבטחוני חזק ואמיץ כי "ה׳ לי ולא אירא":

יגדל שהתדקדק תמצא כאן כל הי"ג עיקרים שחשב הרמב"ם, והם י"ג העיקרים באמונת ישראל ושרשי התורה כלה, אשר כל איש מישראל מחויב למסור נפשו עליהם, והבלתי

מאמין

קָדְמוֹן לְכָל דָּבָר אֲשֶׁר נִבְרָא. רִאשׁוֹן וְאֵין רֵאשִׁית לְרֵאשִׁיתוֹ: הִנּוֹ אֲדוֹן עוֹלָם לְכָל נוֹצָר. יוֹרֶה גְדֻלָּתוֹ וּמַלְכוּתוֹ: שֶׁפַע נְבוּאָתוֹ נְתָנוֹ. אֶל אַנְשֵׁי סְגֻלָּתוֹ וְתִפְאַרְתּוֹ: לֹא קָם בְּיִשְׂרָאֵל כְּמשֶׁה

מקור הברכות

בזמן אחרון ע"פ סדר הי"ג עקרים אשר להרמב"ם ז"ל, ובעל הגיון לב כתב שחכם אחד שמו ר' יחיאל ב"ר ברוך חברו ויסד שמו בחרוז האחרון: מתים יח'י'ת 'איל ב'ר'ו'ב חסדו ב'ר'ו'ך. אך אין זה אלא מכלל ההשערות, אשר חלק ה' אלקינו אותם לחכמתן של בעלי נוטריקון, והחכם הרב ר"א ברלינר, במכתבו אלי כתב, שמחברו היה ר' דניאל ב"ר יהודה דיין, נכדו ר' דניאל ב"ר שמואל הרופא מאבליא, וכבר קדמו בזה רש"ד לוצאטו ומובא בספר עבודת ישראל, וידידי ר' יצחק לאסס

מערכי לב

מאמין נבדל מקהל עדת ישראל ונקרא מין, מאלו שאין להם חלק לעוה"ב. ועיין הלכותיהם בספר המדע להרמב"ם, אמנם גם אנשי הכנסיה שסדרו לנו כל התפלות השקיפו על זה ברוח קדשם וכללו את כלם בשלשה פינות מפוארות. והם אמונת החידוש, ההשגחה, וייעוד העתיד. וכבר הרחיב העמיק בזה החסיד ר' יוסף יעב"ץ בספריו, וכשתסתכל תראה, איך שכל אלו הי"ג כלולים באלה השלשה: מציאות ה', אחדותו, שלילת הגשמיות שאינו גוף ואין לו שום דמות, והוא קדמון לכל דבר, כל זה נכלל באמונת **החידוש**. ומתבארים מתוך אמונה זו, כמבואר כ"ז במופתי הפלוסופים, שהוא משגיח שאך לו לבדו ראוי להתפלל, שהוא מגלה כ"ת, ונבואת משה רבינו ע"ה, ותורה מן השמים, שיודע מחשבות הלב, והוא גומל ומעניש, כלם מכללי ושרשי **ההשגחה**. והאמונה שלא יחליף דתו, וביאת המשיח, ותחית המתים, הם מכלל **יעוד העתיד**:

ודע אתה המעיין ומתבונן על נוסחי התפלות שסדרו לנו אנשי הכנסיה הקדושה תמצא להם ברוב המקומות כי שלשת הפינות הללו כוללות תמיד בכל מאמר ממאמרות קדשם, והתבונן בדבריהם בשלשת התוארים של האל הגדול, הגבור, והנורא. ובשלש האבות אבות, גבורות, קדושות. ובקדושה שלשה קדוש, ברוך, וימלוך. ובברכת השיר מן העולם ועד העולם אתה אל, ומבלעדיך אין לנו מלך, גואל ומושיע. וביוצר תתברך צורנו, מלכנו, וגואלנו. ובאמת ויציב, אמת שאתה אלהינו כו', מלכנו כו', גואלנו. כולם סובבים ומרמזים שלשת הפינות הללו שהן חידוש, השגחה, ושייעוד העתיד. ונכללים הכל בפסוק אחד ה' מלך, ה' מלך, ה' ימלוך לעולם ועד. ועיקרם ושרשם בשם הוי"ה ב"ה, שהוא היה המחדש לכל, והוה המשגיח על הכל, ויהיה הגואל את הכל. ונשגב ה' לבדו ביום ההוא והיה ה' אחד ושמו אחד. ובעוד שלא נתגלה עדיין ייעוד העתיד שמו הקדוש בשלם, ונקרא רק בלשון אדנות שהוא אדון הטבעים והעולם כלו מונהגים ומושגחים על ידו לפי דרכי הטבעיים מבלי שנתראה השגחתו הפלאית עדיין, וכשיתקדש ויתגדל שמו ביום ההוא יהיה נקרא ככתיבתו, ויתיחד שמו הגדול במובנו האמתי כתיבת „אחד", הכולל: האחד המוחלט, האמתי, המפורסם. ואין בזה רבוי תוארים ח"ו, כי באמרך על מרגליות שהיא „מאירה", ושוב אמרת שמאירה מסוף העולם עד סופו", יחזרת ואמרת „שאורה מתמיד וקים לעד", לא הוספת דבר על התואר הראשון אלא שפירשת אותו, וכן הקב"ה, הכל בכלל אחדותו „אחד ואין זולתו כי חידש את הכל" „אחד כי משגיח על הכל ומהיה את כלם" ואלו יסתיר מהם עין השגחתו כלם כאין וכאפס, „אחד הוא הקיים לעד ולנצח, [כ"ז מלוקט מספרי החסיד יעב"ץ]. והתבונן עוד כי חכמינו ז"ל גילו לנו הסוד הרמוז במלת „אמן" על הפינות הללו בתיבה אחת. שאמרו [שבת קי"ט וסנהדרין קי"א] „מאי אמן אל מלך נאמן", וכוונתם „אל" שחדש את הכל, „מלך" שמולך ומשגיח על הכל, „נאמן" לשלם שכר לעתיד ולהפרע ממכעיסיו. והמתבונן תמיד בסדרי התפלות ימצא פינות אלו להטעימם בהרבה מקומות מדבריהם, וביחוד בברכות ר"ה מלכיות, זכרונות, שופרות. וכל נבון תחבולות יקנה. וישמע ויוסיף לקח:

וטעם הדבר כי צפו מראש ברוח קדשם את פזורנו האיום בין העמים ונפולותינו בקצוות תבל, ועוררו ולימדו אותנו להגות בפינו ובלבבינו לבל יזח מאתנו יחוד שמו הגדול ושרשי

כמשה עוד, נביא ומביט את תמונתו: תורת אמת נתן לעמו אל, על יד נביאו נאמן ביתו: לא יחליף האל ולא ימיר דתו, לעולמים לזולתו: צופה ויודע סתרינו, מביט לסוף

מקור הברכות

לאמת מרמסגיים העירני מה שראה בכתי"י עתיק ועל נתוי יודה גדולתו במקום מלת יורה, ודבר זה מסכים מאד לעיקר החמישי שחשב הרמב"ם שלו לברך ראוי להתפלל ולא לזולתו, הנשמט בכאן. גם בזה הקדימנו בנוספות לספר הנ"ל.

מערכי לב

ושרשי אמונתינו הטהורה שהיא שרש המצות כלן, יען כי בזמן שענף או אפילו ענפים הרבה נקצצים ונשברים מאת האילן, עוד יש תקוה כי יונקתו לא תכרת, ועוד ישוב יפריח ויחליף פרי, לא כן אם נעקר מארץ נטעו, ושרשו מתחת ימל, אפס תקוה לפניו גם אם יעלה לשמים שיאו ותארכנה פארותיו, כי כל ערפי נאחז חיש ייבשו גם הם ויקמולו, ובדורנו זה שאנו משתוממים לראות בבית יעקב שמה ובערוריה בעונות חמורות אשר לא שיערום בדורות שלפנינו, בדור. כי לא יועיל מאומה גם אם נוכיח דרפם על פניהם, כי אין התפלה הזאת לפני הפושעים האלה בנפשותם בגלל מה שאינם מכירים חומר האיסורים, כי גם בשביל האמונה המהודה שנכרתה מפיהם ומלבבם. ולמה הדבר דומה: לגנן הרואה פירות כרמו שהן נרקבות ובלות, וענפיהן ועליהן מתיבשות ונהדפות לכל רוח, והוא מלקטן אחד אחד לחבר אותם בהוס ומשיחה, ומחתל את פירותיו לגוף האילן, שכל טרחותיו לריק. כי ישארו רקובים, וייפצו על כל פנים, אך הבא לגנן ולהצילם, מוכרח לעדור מסביב כל אילן, להשקותו במים חיים וצלולים, ולשוב להחיות השרש עד אשר ישוב יפריח ויעשה פרי תנובה, וכך: אין תקוה לבית יעקב להנצל מעונות קלות וחמורות בטרם יכו שרש באמונה טהורה, אשר ישובו להיות נטעי נעמנים, כתנובת חיים חדשים לכל פקודי ה' ושומרי דברו לעשותם:

אין לו דמות הגוף ואינו גוף, ר"ל שאין לו יתב' שיווי דמות לא לבעלי גוף החמריים ולא לבעלי אינו גוף שהם השכליים הנבדלים. שהוא נעלה ומופלא מכלם ואין בו שום השגה וציור, ואין ערך לקדושתו [ד"ס]:

הנו אדון עולם לכל נוצר יורה גדולתו ומלכותו, עמ"ש במקור הברכות בשם הר"י לאסט, ולפי נוסחתנו יש לומר, שאלהותו והשגחתו לכל נוצר נכרת ונודעת ומורה על זה הגדולה והמלכות המתגלה לפרקים שלא בטבעו של עולם ומתנוללת מבין עקבות הטבע עד שידעו כלם כי ימין ה' רוממה, וזה יורה גדולתו שהוא מעשה בראשית, כמו"ש ברכות נ"ח, השבועה בנפש ממקור מהלכתה שנטע הקב"ה בשכל האדם להאמין שיש אלוה נמצא ואין זולתו והוא אשר ברא את הכל וחדש את הכל, והוא כל יכול אשר בל"ם משגיח ג"כ על הכל ואין לזרים אתו, ונודעת כמו כן ע"י המלכות, זרוע ה' המחצבת רהב, ויד המחרבת ים, השמה דרך לעבור גאולים, וכמוש"ש „והגבורה זו יצ"מ, והממלכה זו מלחמת עמלק", שהי' רק גם נסתר כי כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל:

דד

ובש"ב עם ישראל, שאינן בטבעו של עולם, וכל השם אורחותיו בעוה"ז זוכה ורואה בישועתו של הקב"ה [פ"ק דמוע"ק] שהוא שימת עין על ההשגחה הפרטית החופפת עליו ועל מסלולי סבותיו כמו שהארכתי מזה בספר מסתרי ההשגחה, שאזכיר כאן קצת מה"ש שם, וז"ל: גם היום שאנו מחזירים על פתחי שונאינו המצמחים לאידנו ומאוים למגנו, והננו כשבים בעיניהם ונגועים בלדיהם, גם היום לא נכחד קיומנו. הרבה גבורים ותקיפים כשר כרעו לרגלי החזקים מהם וימחו מן הארץ, הלאום הגדול מחבירו בלע את חבירו והמלכות החזקה הרעותה הכחידה את עמיתה, והעם הקטן הזה והדל עוד חי בלאומים ובבודו יחד בגוים, לא אזכיר כללות היו האומה שכל קיומה אחת מפלאי התבל כו' וכל חכם לב ילאה לספר הנעדים והפגיעות בכל הזמנים והמקומות אשר נעד העם הזה ביום אשר רגזו הוים לבלעהו, כי גם פרטי אנשיו והמונו יראו גם בעצמם כבוד אל עליון נואלם בכל ארחות מסבותיו הנפלאות, סבות שלא ידען אלא המסבב מסבות בעצמו, ולית אנש ביבשתא די יכול רזיא אילון להווית, כל טרף ביתנו ומחיתנו ממציאים לנו אותן השונאים בעצמם ברצונם או שלא ברצונם, כל הפחים והמכמורות שפורשים לרגלינו, ואלפנים לנפשותינו, ישובו למובתנו ואשרנו,

לסוף דבר בקדמתו: גומל לאיש חסד כמפעלו. נותן לרשע רע כרשעתו: ישלח לקץ הימין משיחנו. לפדות מחכי קץ ישועתו: מתים יחיה אל ברב חסדו. ברוך עדי עד שם תהלתו:

מערכי לב

וככה נראה אם נאבה להביט בתפלות צורנו, כי בראותה שעה שיתהפכו עלינו צרות פתאום, מחלות, תקלות, חרב, ביזה, דבר, שבי, וכל צרות רעות ומאורעות, באותו רגע ולפתע פתאום תזרח לנו שמש צדקה ומרפא, ונמצא פדות ורוחה לא בכושר ידינו, ולא בחכמת רוחנו, ולא בדרכי הסבות שעשינו, רק כקל מן שמיא, ואות מרום, בשעה שחרב חדה מונחת על צוארי, ברגע דכדוכה של נפש, אז נמצא משלם לנו, מה שאין הפה יכול לדבר ולא הלב לחשוב, כי מפגיע אין פתח בעדנו, ואין לנו אח ואחות בבית המלך, אך שומר ישראל לבדו לא ינום ולא יישן, הוא שומרנו ומושיענו בעת צרה, ועד"ז תמצא לכל תולדות עמנו והכרתו, המתחיל מראש ועד סוף בדם ובדמע, וסוף דבר לא נשבת שמנו וזכרנו, הכוכב אשר נשקע שב להופיע, והאור אשר נדעך עלה והגיה, וכן גם להיפוך: כה בעת אשר חשב העם הזה בשכלות דעתו כי עומד בראש המעלה, מרום ונשא לפי טבעו של עולם, כאשר לבות המושלים והשכנים טוב עליו, פתאום שקע שקיעה איומה מבלי הבין מאין נסבתה הרעה הזאת עליו, כל אחד מאתנו יוכל לתת עדותו נאמנה על דברנו אלו, אם ישים אורחותיו לעיניו לחשוב בם חשבונו של עולם, ולדקדק מעשיו ומסבותיו, כי ימצא בם מאורעות במסלול עולמו המלמדים דרכי צורו והשגחתו עליו בהשגחת אל מסתתר, מאורעות שלא יוכל להכחישן, ומקרים שא"א להכזיבם, והמה עצמם מעידים גדולתו של יוצר בראשית, המשגיח על עמו המכלכל את נחלתו, עונה למחכיו ופודה למיחליו סלה, ואל הענין הזה רמזו רז"ל באמרם כל השם אורחותיו בעוה"ז כו' כי העולם עיניו לא יראה בטוב ה', ועינים פתוחות אינן רואות ישועתו של הקב"ה, ותולים הכל במנהגו של עולם, אבל גם ממנהגו ש"ע מתגוללות תמיד שלהבות מבריקות המפלשות מתוך השגחתו הפרטית על אוהביו ועם קרוביו, ועל זה אמר איוב בדבר ה' אליו מן הסערה „לשמע אזן שמעתיך ועתה עיני ראתך, על כן אמאס ונחמתי על עפר ואפר":

גומל לאיש חסד כמפעלו, נותן לרשע רע כרשעתו, אינו אומר „לאיש חסיד" או „צדיק", וכן לא אמר „ומשלם לרשע" כלשון הכתוב [דברים ז'] ומשלם לשונאיו, כי כ"ז מחסדי צורנו, שבתגמול מעשה הטוב מצרף מחשבה למעשה, וגם העני איש החסד שאין בידו מאומה אלא שלבו טוב עליו, וגלוי וידוע לפניו ית' שאלו היה לו עושר הי' נותן ביד נדיבה לחלץ עני בעניו, הוא גומל לו כמפעלו, כאלו הי' מוציא מחשבתו הטובה אל הפועל, וגם הרע ששולח על הרשע בעוה"ז בכל עוד שאיננו משונאיו של מקום, שמשלם שכרם על פניו כדי להאבידו בעוה"ב, הוא נפרע ממנו מעט מעט כדי להחיותו בעוה"ב, והרע שמניעו בעוה"ז ג"כ אינה אלא בגדר מתנה טובה כדי לקיימו ולהחיותו, כי לא יחפוץ במות המת:

ענין כונת הברכות, וזורק ברכה מפיו ומוציא שם שמים לבטלה:

גרסינן במס' ברכות דף ל"ג רב ושמואל אמרי תרווייהו כל המברך ברכה שאינה צריכה עובר בלא תשא, וכן כ' הרמב"ם בפ"א הלכה ט"ו מהל' ברכות שהוא נושא שם שמים לשוא והרי הוא כנשבע לשוא ואסור לענות אחריו אמן. וכן דעת הרמב"ן בפירוש החומש שמה שאה"כ לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא, משמעו שלא ישא שם הנכבד בחנם כמו „לא תשא שמע שוא", „לא אשא את שמותם על שפתי" וזה נקרא בלשון חכמים „מוציא שם שמים לבטלה", אולם התוס' בסוף ר"ה דף ל"ג כתבו דאין זה אלא אסמכתא ע"ש. ומשמעות דבריהם דלא תשא לא נאמרה אלא לענין שבועה דוקא, וכ"כ החינוך מצוה ת"ל דענין לא תשא ר"ל שבועת השוא, כמוש"כ „ונשא אלה להאלותו". אכן גם הם לא אמרו דאינו איסור לאו אלא מדרבנן, והתירו בנסתפק לו אם בירך לחזור ולברך, וכדאמרינן „ספק אמר אמת ויציב חוזר ומברך", ולא אסרינן לי' משום לא תשא, דכל שרוצה לקיים מצוה ליכא איסורא, אבל בהא מיהו מודו דמוציא שם שמים לבטלה בלא ברכה, או משנה ממטבע שטבעו

חכמים

חכמים או זורק ברכה מפיו ומדלג שם או מלך העולם שחייב לחזור ולברך, עובר על איסורא דאורייתא, וכדמשמע בתמורה דף ד' וילפינן לה מאת ה' אלהיך תירא, וכן אמרו בסנהדרין נ"ו דאית בה במוציא ש"ש לבטלה אזהרת עשה, וכן הגורם ברכה שא"צ:

ובמס' נדרים דף ז' אמר רב המוציא שם שמים לבטלה צריך לנדותו, ואם לא נדהו, הוא עצמו בנדוי כו' וכל מקום שהזכרת ש"ש מצויה עניות מצויה, [ועיין בנמוק"י ובסמ"ג דדוקא שם או כינוי של א"ד, וכמזיד, אבל שוגג או לשון לעז גוערין בו ומתרין שלא ישנה בכך]. **והתוספות** במס' יבמות דף כ"ב כתבו שהחייב נדוי בשביל שם שמים לבטלה אע"פ שעשה תשובה לא נפטר מנדויו, וראייתם מסנהדרין דף פ"ה, ע"ש, ומוכח כן במשנה למלך הל' ת"ת פ"ו דאם נתחייב נדוי מפני כבודו של ת"ח יכול הת"ח למחול לו ונפטר מנדויו אבל אם חייב מפני שחטא למקום כגון שהזכיר ש"ש לבטלה אף שעשה תשובה לא נפטר מנדויו, וע"ז ידוה כל לב יודע מרת נפשו בכמה ברכות שא"צ והנדוין שנתחייב כהן, ואין לדמותן לשוגג כיון ששוגה בחטא מאות פעמים לזרוק ברכה במהירות מפיו. על כל פנים יזהר לומר תיכף „ברוך שם כבוד מל"ו", כדאי' בירושלמי ובש"ע סי' ר"ו לענין בירך על הפירי ונפלה מידו ע"ש, וכן בברכת המזון שהוא מה"ת והדין אצלינו דצריך כוונה כמו"ש המג"א סי' ס', וכן בפסוק ראשון שבק"ש דאם קרא ולא כיון לבו חוזר ואפי' למ"ד מצות א"צ כוונה או בתפלה בברכה ראשונה דאבות, אע"פ שאין חוזרין בזה"ז להתפלל משום דלמא גם בפעם השני לא יכוין, מ"מ איסורא דעביד עביד, ותרתי בידיה חיסר מצוה והוציא שם שמים לבטלה, והענין מבהיל ונורא:

וכל הדברים הללו דים להערה לכל הבא לברך אחת מהברכות או להתפלל ולקרות שלא יניח רסן לשונו לפי טבעו והרגלו לחטוף ולזרוק ברכה מפיו ולהזכיר שם שמים לבטלה. אלא ישמיע לאזניו וידע על מה הוא מברך ולפני מי הוא מברך ומזכיר שמו הגדול והנורא, ואין צורך לכוין בו רק שהוא „אדון הכל" כפירוש קריאתו, וכן עיקר כמו"ש רבינו הגר"א ז"ל, וכ"ה במד"ר פי"ז שאמר אדם להקב"ה לך נאה לקראתך ה' שאתה אדון לכל בריותך, ומ"ש בשו"ע סי' ה' לכוין גם פירוש כתיבתו, כתב הגר"א ז"ל שאין זה אלא בשתי שמות של שמע ישראל שצריך לכוין שם ג"כ שהוא היה הוה ויהיה, וזולת זה אין להרהר כלל על הכתיבה. ודבריו ז"ל כדברי החסיד יעב"ץ שהזכרנו לעיל שתיבת אחד שבק"ש כולל שלשת שרשי היחוד בבחינת הי' הוה ויהי' ע"ש:

וזה לשון השערי אורה שער ה' אחרי שביאר שכל השמות כלולות בשם הוי"ה ב"ה מסיים ואומר: דע, כי השם הגדול הנכבד והנורא הוא השם הכולל את כולן, ואין לך שם משמות הקדושים שאין כלול בו, יש לך להבין כמה אתה צריך להתבונן ולהזהר בעת שאתה מזכירו, כי אתה סובל על פיך ועל לשונך השם יתברך וכל שמות הקדושים והעולם ומלואו, ובזה תבין את סוד „לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא", כי האיך בריה שפלה ונקלה תהיה נושאת על לשונה השם הגדול יתברך שכל נבראות מעלה ומטה נשואים בו, כו' אבל כשאתה מזכיר הש"ת ראוי לשבחו ולרוממו כאמרו, כי שם ה' אקרא הבו גודל, ותדע לך שבשעה שאתה מזכירו ומניעו בתנועת הלשון אזי הוא מרעיש עולמות מעלה מעלה, כו', ואז הוא סבה להזכיר עונותיו ח"ו. תדע לך שכן הוא, כמו שתראה אילן שכשאתה מניף הנוף האמצעי מתרעשים כל הענפים וכל העלים, כו', כל זה שלא במקדש, אבל במקדש היה כהן גדול מזכירו, וכל נבראות עולם היו שמחים ומקבלים שפע לפי שהיה מריק ברכה לכל העולם, עכ"ל:

וענין הברכות כולן, סודם רם ונשא, אך כללותן נראה איך שראו אנשי כה"ג להשרישנו ענין השגחתו הפרטית עלינו יתברך שמו ויתעלה, כי כל האומות יחד מודים ומכירים שהוא האל הוא הבורא לכל הנבראות העליונים והתחתונים, אלא שמרוממים אותו כל כך לאמר שאין כבודו יתב' להשגיח בתחתונים ומסר ההנהגה לכוכבי השמים וכסיליהם, ומשתחוים להבל ולריק ומתפללים אל אל לא יושיע, וכמו"ש במנחות דף ק"י דקרו ליה „אלהא דאלהיא", וזה עלם הכפירה בכבודו יתברך וגורם להם לכל התועבות אשר יבדאו בשם אליליהם ואלה אשר שבו והכירו חולשת תועבותם ופסיליהם כפרו בכל ואמרו שהעולם הפקר. ולא יראה יה. אך לא כאלה חלק יעקב וישראל בחר לסגולתו, יודעים ומכירים המה כי זה כבודו יתברך כי הוא אלהים חיים ומלך עולם, הוא הבורא, הוא היוצר, הוא השופט והמשגיח על עולמו, ולא יבצר

ממנו

ראוי לדעת, כי בכל מקום שימצא ההוגה ומתפלל בסידור הזה תפלות וברכות באותיות נדפסות כמו אלו. דלהלן. הם הן העתקות אות באות מהנוסחת שהתפללו כן רבותינו ומאורנו תלמידי רש"י ז"ל כפי מה שמצאתיו בכתב יד אוקספורד במחזיו לרבינו שמחה חתנו ותלמידו הנכתב שנת ד"א תתקס"ח. וכל התפלות או התיבות הבאות בסידור הזה נרשמות באותיות קטנות מהם, הם המה מה שהוסיפו אחריהם לפי הנוסח אשכנז שאנו מתפללים בו. והתיבות שימצאם הקורא מוסגרות בחצאי עגולה יעין הקורא עליהם בבאורנו מקור הברכות ויראה בהם נוסח רבותינו אלו לפי מה שהתפללו המה וכאשר יתבונן יראה בם טעמם ונמוקם בנוסחאות אלו וינעמו לנפשו.

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל נְטִילַת יָדָיִם:

מקור הברכות | מערכי לב

על נטילת ידים. ברכה זו מקורה בתלמוד ממנו דבר, וכמש"כ אשרי וגו' עושה שמים וארץ את הים ואת כל אשר בם ברכות השומר אמת לעולם עושה משפט לעשוקים, וגו' וכו', יודע הכל, ושומר את הכל, ושופט כל ונותן לחם לכל, ומחיה את כלם, ובידו לגדל ולחזק לכל, ועל כלם אנו צריכים להודות לו ולברכו על לחם חקנו, על מדע לבבנו, ועל כל נשימה מנשמתנו ועל כל הנאה גופנית ורוחנית וכמו"ש „כי לעולם חסדו", לא רק כשיצר את עולמו רק לעולם ולעולמי עד, כי הוא מקור כל הברכות ואין רגע שלא ישפיע טובו על בריותיו, ואין מקום נסתר מהשגחתו יתב' וזהו שאנו אומרים „ברוך אתה", ואין הרצון בזה שיהא ברוך, אלא שהוא ברוך, לשון תואר שהוא מקור כל הברכה והשפע, וכ"כ הראב"ע שמות י"ח. והחינוך מצוה ת"ל כי אין להוסיף ברכה למי שא"צ לשום תוספות ורבוי, והתואר הזה אנו מזכירים בלשון נוכח, „אתה" כי השגחתו יתב' השופעת עלינו וכבודו עלינו יראה, כי מלוא כל הארץ כבודו, והוא שאמר בזוהר סי' פ"ח, „כתוב אחד אומר שויתי ה' לנגדי", כאלו שכינה שרויה כנגדו, וכתוב אחד אומר „ברוך כבוד ה' ממקומו", כלומר שאין אנו יודעים מקומו יתב' כו', והאיך יתקיימו שני מקראות הללו אלא כשמזכיר שמו יתברך, אומר „שויתי", כו', כאלו הוא לפניו מדבר פה אל פה, כו' ולאחר שהזכיר השם אומר „ברוך כבוד ה' ממקומו", עכ"ל. וביאור הדברים עפמ"ש אבן הירחי בשם ריב"א, שהקב"ה נגלה מצד מעשיו, ונסתר מצד אלהותו, והרשב"א ז"ל בתה"א הרחיב הדברים וז"ל: כבר ידעת שיש שני יסודות עצומות שעליהן נבנה הכל, שהקב"ה מחויב המציאות, ואין אמיתתו נודעת אלא לו יתב'; והוא במציאותו נגלה, ומהותו נעלם ונסתר, ולהשרישנו זאת קבעו נוסח „ברוך אתה" כמדבר עם נמצא מפורסם עד שמדבר פנים אל פנים, אבן קבעו מיד לשון נסתר [אשר קדשנו במצותיו וכדומה] כדי שלא תשתבש המחשבה לומר שמציאותו כשאר הנמצאים ח"ו, ובעל ס' נפה"ח הוסיף תבלין לאמר: כי הפועל בעולמו והמצוה אותנו [ר"ל עצמותו יתברך] א"א לכנותו בשום תואר ודמיון ושום שם ואף לא בשם הוי"ה ב"ה ומרומם הוא על כל ברכה ותהלה, והתוארים והשמות והמדות שאנו משיגים לכנות אותו יתברך הוא רק ממה שזכינו להשיג ממדת טובו מצד חפצו הטוב להתחבר אל העולם שברא להנהיגו ולקיימו אם לשבט אם לחסד אם לרחמים, וגם בשם העצם יתב' ג"כ לא נקראהו אלא רק מצד התחברותו להיות הוה ומהוה את כל העולם ולקיימו, ועפ"ז יש לנו קצת השגה ומכנים אותו במדותיו אלו יתב', שהוא מרחם ומחונן ושופט, והכל מצד כחות הנבראים, וזה שאנו מברכין שמו הגדול שיהא ברוך ומבורך להשפיע טובו וברכתו בעולמו, וכעין זה כ' החינוך שם בענין ברכו את ה' המבורך, או יתברך ויתגדל, שאין הכונה אלא שיושלם חפצו הטוב שחפץ להטיב לבריותיו ונזכה להמשיך ברכותיו ויתפשטו עלינו, ומהשרש הזה אמרו שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים, ועד"ז כ' הספורנו בראשית י"ב „ברכת ה' הוא שישמח במעשיו, כמו"ש „ישמעאל בני ברכני", ועיין רמב"ן שמות ט"ו ד"ה והנני מאיר עיניך ע"ש:

על נטילת ידים. עיין בראב"ש בשם רב האי גאון שהוא לשון התרוממות על שם „וינטלם וינשאם

סדר רב עמרם השלם

סדר ברכות השחר

עמר"ם ב"ר ששנא"ר מתיבת"א (א) דמתא מחסיא, לרבנא יצחק בריה דרבנא שמעון, הב (ב) ויקיר ונכבד עלינו ועל ישיבה כלה, שלום רב וריהומינות (ג) מן השמים יהא עליך ועל זרעך, ועל כל חכמים ותלמידים ואחינו ישראל השרוים שם, ונכתב יד ב"מ נוסף גם בלשון זה: — שאו שלום ממני ומן רב צמח (ד) אב ב"ד ישראל, ומן אלופים וחכמי ישיבה, ובני ישיבה שלנו ושל עיר מחסיא, שכלם בשלום הכמים והתלמידים, ואחינו ישראל השרוים

הערה:

דע קורא דברינו אלו: שהסדר רב עמרם אשר לפנינו העתקנוהו מכתי' קלף בעיר אוקספורד באוצר הספרים בודליאני"ן, ונוכל לחשבו יותר מקוריו לעוסת הכתי' הנמצא בבריטיש מוזעאום, שממנו נדפס הסדר הזה בווארשוי שנת תרכ"ה. כי הכתי' הנמצא במוזעאום הוא מעשה ידי סופר אמן, שכתבו לפי זמנו להתפלל מתוכו, ולכן נתוסף שם גם הפיוטים המאוחרים שהיו נהוגים בימיו לאומרם ולא ממקור גאוני בבל יצאו. ובו שינה, קצר, והחליף, לתקן הלשון משגגת הסופרים שקדמוהו, ואם אמנם שברוב מקומות צדקו דבריו, שגה מאד במה שלה ידו להגיה בפנים הספר ולא הציב חקוניו למטה בהערה, וקלקל ג"כ במקום שחשב לתקן או לקצר בעוד שלא ירד עד עומק כוונת הגאון ז"ל, וגם המדפיס אחריו העתיקו ולא הרגיש בכ"ז, מלבד מה שחיסר דפים שלמים שלא היו לפניו בהעתק. ופעמים הרבה א"א לישב דבריו ולהבינם בשום אופן, ויען שהסדר הנדפס כבר נתפשט בעולם, מצאנו חובה לפנינו להציב התלופים שבינו לבין הכתי' שלנו, אך לא שלחנו יד להגיה דבר בפנים הסדר המועתק פה אות באות מכתי' אוקספורד, ונביאם כלם בהגהות והערות אלו בציונים סתמיים אשר נכוון על הכתי' ההוא אשר במוזעאום, או בסימני אותיות ב. או ״ב"מ״ שהרצון בהם ברית ״בריטיש מוזעאום״ ולשלמות מלאכתנו, הננו מביאים גם חלופי הנוסהאות שהעתיקם הפראפ׳ מארקס מכתי' אמריקני מסדר ר"ע שנמצא באוצה"ס של ה' זולצבערגר, ומסומן אצלנו בציון ״כתי' א.״ והנוסחאות הנמצאות בסדר ר"ע שהובא מהגניזה ממצרים, ומסומנים בציון ״כתי' ג.״ והעתקנו כל נוסחות הגאון רב סעדיה, מסדר כתי' הנפלא והנהדר אשר באוקספורד ומסדר רס"ג המובא מהגניזה, וממחזור ויטרו כתי' המקורי, והוא סדרו של רבינו שמחה תלמידו של מאור עינינו רש"י ז"ל, הנכתב שנת תתקס"ח לאלף החמישי, ושונה תכלית שינוי מהמחזורי הנדפס ע"י כתי' הלונדוני, וכן היו לפנינו סדרים הרבה מכתי' עתיקים שלא ידע אותם הרב בעל עבודת ישראל, ולא הביאום בספרו הנדפס ברעדעלהיים שנת תרכ"ח. את הכל הבאנום באן בהגהותינו, או בבאורנו מקוד הברכות, או במנן האלף, ולא חסרנו דבר מסדר בתי' ב"מ הנ"ל זולת הפיוטים אשר הורו והגו אותם האחרונים בזמן, או סדר קדושה וברכו ליחיד שכבצן הסופר מהאגדות ההצוניות ואין אנו נוהגים לאמרם. ודע שכל המוסגר בפנים בציון כזה [־] נשמט בכתי' בריטיש מוזעאום ובהנדפס ממנו׳ ונמצא כתוב בסדרנו, ועל הקורא לזכור זאת.

שנוי נוסהאות והגהות.

(א) עמרם בר ששנא ראש מתיבתא, כן צ"ל והוא רב עמרם גאון שנהג נשיאות גאונות בעיר סורא הוא מתא מחסיא בכחצית מאה השביעית לאלף החמישי אחרי רב נטרונאי בר הילאי גאון. (ב) ״חביבי״ כן צ"ל. (ג) ״ורחמנותי״ כצ"ל, ובכי' ב"מ ״מרחמנות השמים״ (ד) רב צמח אב ב"ד הוא רב צמח בר מר רב שלמה, ונזכר בן בכתז"ו צד 280 לענין שאין מברכין לגמור את תהלל

השרוים כאן, שתמיד אנו שואלים בשלומכם, וזוכרים אתכם בזכרון טוב ומתפללים בעדכם, ומבקשים רחמים עליכם, שירחם הקב"ה ברחמיו הרבים, ויגן עליכם, ויציל אתכם מכל צרה ונזק, ומכל חולי ומכאוב ומשלטון רע, ומכל מיני משחית ומכל מיני פורעניות המתרגשות בעולם. וימלא ברחמיו הרכים כל משאלות לבכם. שגר לפנינו רבנא יעקב בן רבנא יצחק עשרה זהובים ששגרת (ה) לישיבה, חמשה שלנו, וחמשה לקופה של ישיבה, וצוינו וברכנו אותך, ברכות שיתקיימו בך ובזרעיך ובזרע זרעיך, וסדר תפלות וברכות של שנה כלה ששאלת שהראנו מן השמים, ראינו לסדר ולהשיב כמסורת שבידינו כתקון תנאים ואמוראים, דתניא [מנחות מ"ג:] ר' מאיר אומר חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום, ובגמרא דא"י [ירושלמי סוף ברכות] גרסינן הכי: תניא בשם ר"מ אין לך אדם מישראל שאינו עושה מאה מצות בכל יום, שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך אל תקרא מה אלא מאה. (ו) ודוד מלך ישראל תקנן, כשהודיעוהו יושבי ירושלם שמתים מישראל מאה בכל יום עמד ותקנן.

ונראה שנשתכחו ועמדו תנאים ואמוראים ויסדום. — ע"כ.

א. וסדר אלו מאה ברכות כולו, כך השיב רב **נטרוני בר חילאי** (א) ראש מתיבתא דמתא מחסיא, לבני קהל **אליסאנו** (ג) על ידי רב **יוסף** מאור עינינו. **ולברך** כל אחת ואחת בשעתה [כמו שמפורש בפרק הרואה] אי אפשר **א]** מפני טנופת הידים, שהן עסקניות ועשויות לשמש. אלא בשנוער אדם משנתו **ב]** רוחץ פניו ידיו ורגליו כהוגן, לקיים מ"ש הכון

שנוי נוסחאות והנהגות

ההלל בלילי פסחים מפני שהולקין אותו באמצע. וכן בעיטור לענין כתובה דאירכסא כתב וכן אמר ר"צ בר שלמה דינא דבבא דאינו חוזר .וגובה הדמים" ע"ש. (ה) עשרה זהובים ששגרת, ובכת"י א איתא .עשרים זהובים ששגרת לישיבה, חמשה שלנו וחמשה עשר לקופה". וזהו הגרסא הנכונה כפי שהזכירה התשב"ץ ח"א סי' קנ"ב. וכתב שם: נראה שרבנא יעקב כששגרם כתב בפירוש שיתנו חמשה לראש ישיבה, דאל"כ אלא כך שלה, לראש ישיבה ולכל הישיבה, היה יכול רב עמרם ליקח עשרה זהובים, וכמו שדרש ר' עקיבא מחצה לאהרן כו'. אי נמי מדת הסידות נהג רב עמרם בעצמו שלא לטול אלא חמשה זהובים, ומ"מ מכאן נראה שמנהג היה מימי דגאונים ליחד קופה של ישיבה". עכ"ל. (ו) והר"ב אבן הירחי בספר המנהיג כתב .דבר זה מסורת בידינו: עד למשה מסיני שיש עלינו ק' ברכות מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים וכיון למ"ש בסדר רע"ג סי' ד', ע"ש:

א. צ"ל .הילאי ,(א) וד"ע דהברת הבבלים נמצא תמיד ח' במקום ה', גם בכתב משתווה אצלם כמעט ההי עם הח'. ותמצא בסדרנו הרבה מזה. (ג) עיר באספמיא, ורבינו האלפסי קבע בה ישיבתו, בו בזמן שר' יצחק ב"ר ראובן הי' בברצלוני, ובזמן הגאונים עשו כל דבריהם ע"פ גאוני

מנן האלף

א. א] מפני טנופת הידים. והין רהיה מהכמי התלמוד שהיו מברכין כל אהת בשעתן. שהם היו קדושים, ונזהרים בענין שיכלו לומר הברכות בנקיות. אבל אנו אין אנו יכולים להזהר כ"כ. [רבינו יונה.]

ב] רוחץ פניו ידיו ורגליו כו' לקיים מ"ש הכון. הוסיף כאן מעמא דהכון. דמשום טנופת ידים לחוד היה סגי ברחיצת ידים לבד גם בלי הפנים והרגלים. ומשום הכון לחוד לא היינו עוקרים תקנת הז"ל שברכו על כל תו"מ בשעתן דהא הזינן דלא חששו לכך. אולם כאשר א"א לעשות כמיתן מפני טנופת הידים שוב מבעי לן לרחוץ גם הפנים והרגלים משום הכון.

הכון

ג] הכון לקראת אלהיך ישראל ד] [ומתחיל], (ג) וכל יחיד ויחיד חייב בהן. ומנהג כל ישראל בספרד. היא אספמיא כך הוא. להוציא מי שאינו יודע. [ומתחיל חחזן] ומברך [מיושב, (ד) כך אמר] רב נטרוני.

ברוך אתה ה׳ אמ״ה אשר קדשנו במ״ו על נטילת ידים:

כרוך

שינוי נוסחאות והגהות

גאוני בבל והריצו להם את כל ספקותיהם. (ג) בכת״י ב״ם נשמט תיבת ״ומתחיל״ ושגה בזה כמבואר בבאורנו מנן האלף להשוות עדותו של הב״י עם דברי רבינו, וכן תשמיט תיבות ״ומתחיל החזן״ ותניה במקומם ״שליח צבור״, ואין לזה שום הבנה. (ד) ״מיושב״ תיבה זו צריך למחקה, ובכ״י

בים

מנן האלף

ג] הכון לקראת אלקיך. הרמב״ם פ״ד ה״ג מתפלה כתב נ״כ דבשחרית רוחץ פניו ידיו ורגליו ואח״כ יתפלל. והשיג הראב״ד רגלים למה? וכתב הה״ג ר״ש הורויץ בהגהותיו למחזור ויטרי דגרסת הרמב״ם בברכות דף י״ד היתה ״הרוצה לקבל עול מ״ש יפנה ויטול ידיו ורגליו״. ע״ש. ונמצא יוצא לדבריו בדעת הרמב״ם דגם בזמן הזה מחויב כל אדם לרחוץ הרגלים. וזה לא שמענו. ולא אשתמיט לחד מרבוותא שיכתוב כן. וגם רב חייא ב״א לא למדה אלא מקרא דארתן בנקיון כפי. ומנין לו רחיצת רגלים? והנה בטוש״י א״ח סי׳ ק״מ הקשה במה דלא תמה הראב״ד גם על רחיצת הפנים. וכתב ע״ז הרה״ג הנ״ל שבמחלת כבודם שכחו גמרא מפורשת בפרק הרואה ״כי תבי אפיה לימא״. כו׳ ע״ש. ותמיהני עליו. שאין ענין הגמרא דמיירי ברחיצת הפנים להעביר שינה מעיניו, למה שכתב הרמב״ם לענין תפלה. דודאי מ״ש הרמב״ם רוחץ אדם פניו כו׳ ואח״כ יתפלל שהוא רחיצה לתפלה, אין נפ״מ בין אם היה ישן בלילה או נעור. ואלו לענין ברכת המעביר שינה שבגמרא כתב הרמב״ם פ״ז ה״ט שלא יברך אא״כ נתחייב בה. ושפיר כתבו השואל והמשיב שם בטוש״י דאי לאו טעמא דכל פעל ה׳ למענהו דאמרינן במס׳ שבת דף נ׳ דמש״ה מחויב אדם לרחוץ פניו יו״ר. היה לו להראב״ד לשאול נ״כ פניו למה. אך נלע״ד דטעם הרמב״ם עפמ״ש במס׳ שבת דף יו״ד ״רבה בר ר״ה רמי פוזמקי ומצלי, אמר הכון לקראת אלקיך ישראל״. וביאר לנו הרמב״ם בפ״ה מהל׳ תפלה הלכה ה׳ ״אם דרך אנשי המקום לעמוד לפני הגדולים אלא בבתי רגלים״. ע״ש. ור״ל לאפוקי בני הערב שעומדים תמיד ברגלים מגולות. וממילא נשמע מזה הטעם עצמו דבני הערב צריכין לרחוץ הרגלים משום הכון. והראב״ד שכתב רגלים למה. לא לחלוק עליו בא, רק למה לא ביאר דבריו אם דרכם לעמוד ברגלים מגולות, ומתילא לדידן א״צ רחיצת רגלים כלל, וכיונתי בדברי אלו למ״ש הגר״ש בטוש״י. אבל הוא מפרש דהרמב״ם סמיך אמ״ש במס׳ שבת דף נ׳ משום דכל פעל ה׳ למענהו, ואינו כן. כמו שהשיג ע״ז בעל כסף משנה. ועתה דברי רבינו הגאון שכתב ״רוחץ פניו ידיו ורגליו כהוגן לקיים מ״ש הכון״ מתבארים כהוגן. כי רמז בדבריו הקצרים לכל מ״ש הרמב״ם. ומיירי במקומו בבבל שהי׳ דרכן לעמוד ברגלים מגולות. וגם רחיצת הפנים טעמי׳ משום הכון. כמ״ש בס׳ הפרדס לרש״י סי׳ ה׳ ״ירחץ פניו ידיו ורגליו אם אינו נקי וטהור. ואז הם הגונות לאומרם כפיו שנ׳ הכון״ כו׳. עכ״ל.

ד] ומתחיל כו׳ ומנהג כל ישראל בספרד כו׳ מתחיל החזן ומברך ענט״י כו׳.

הנה הב״י בסי׳ ד׳ ובסי׳ ו׳ העיד להיפוך ״דבספרד לא נהגו כן. אלא כל א׳ מברך ענט״י ואשר יצר בביתו. ובביהכנ״ס מתחילין מאלקי נשמה״. ע״ש. ואפשר לומר דבזמנו של הרב ב״י שינו מנהגם. אך מבואר הדוחק ואין יסוד לזה. אך יאירו לנו דבריהם עפ״מ שנדקדק בדברי הטור סי׳ מ״ו שכתב ״מפני שאין הידים נקיות כו׳ וגם מפני ברבים מעמי הארצות שאינם יודעים, תקנו לסדרם בביהכ״נ ויענו אמן אחריהם כו׳. אבל ודאי חובה על כל יחיד לברך אותם דתניא הי׳ ר״מ אומר מאה ברכות״. ע״ש שלא הזכיר זאת בשם הגאון משום דבאמת יש חילוק גדול ביניהם. דלפי מנהג שהזכיר הטור נהגו הכל לסדר כל הברכות בביהכנ״ס כדי לזכות את הרבים להוציא את שאינו בקי. דמש״ה תקנו לסדרם בביהכ״נ כדי שיענו

אחריהם

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר יצר את האדם בחכמה וברא בו נקבים נקבים חלולים חלולים גלוי וידוע לפני כסא כבודך שאם יפתח אחד מהם או יסתם אחד מהם אי אפשר להתקים ולעמוד לפניך אפילו שעה אחת. ברוך אתה יי

מקור הברכות

ברכות ס' ע"ב, ואע"פ שאמרו שם .כי איתער לימא אלהי נשמה" ושאר כל הברכות, ואח"כ .כי משא ידיה" כו'. מ"מ אנן מברכין ענט"י קודם מפני שאין לברך בעוד שאין הידים נקיות, וכן סדרן רב עמרם. ואמר: לברך כאורא בשעתן אי אפשר כו':

חלולים חלולים וכן הוא גם גרסת הרב ז"ל, וב"ת בש"ס ברכות דף כ"ד, ובסדר רע"ג ובויטרי וכרא"ש, וכן איתא בתנחומא פ' שמיני, ועיין בטור שהוא בניכט' רמ"ח איברים שבאדם. ובגליון חד מקמאי המצורף למחזיו כתב דלא ניחא .חללים" דלא לישנ' כ"ע מריעי כי חללים לשון חללי ובעל עכו"י בין לדבריו. ע"ש, אבל מ"מ להסיר טענת האכזרהם שחסר השם, דהול"ל .איברים חלולים". וכתב ע"ז: שלא עלה ע"ד הקרטוגים להבין היבת חלולים כבינוני פעל, אלא שם דבר הוא כמשקל כרוב כרובים, ע"ש, אינו נכון, מפני קושית הב"י דלא יתכן ע"ז לומר .וברא בו" לשון בריאה, א"ו דקאי על האיברים הנבראים, ומ"מ אין טענת האכזרהם טענה כי אע"פ שחסר השם נשמע בכוונ', וכן דרך הלשון בהרבה מקומות, אבל גרסת הרי"ף .חללים חללים" וכן נמצאת אותה הגירסא בהש"ס ישן שנכתב סמוך לחתימת התלמוד:

לפני כסא כבודך, בסדר רע"ג גרס .לפני כבודך", ובאמת קשה לכאורה מה ענין כסא לכאן. ובש"ס ברכות כ"ד אמרו .גלוי וידוע לפניך" וכן .גלוי וידוע לפניך שלא לכבודך עשיתי". אולם גם בגמרא שם דף ס' איתא בברכה זו .כסא כבודך". וכ"ה ברי"ף ורמב"ם וכן הגיה בכת"י כ"מ, ואולי מפני שאומר לשון .כבודך" נאות לצרפו ללשון .כסא", והמובן כשעלה ברצונו ית' בסדר הבריאה והמערכת, ודוגמתו בסדר תפלות ר"ה שאומר שם .לפניך נגלו כו' והמון נסתרות שמבראשית", אומר אח"כ .כי אין שכחה לפני כסא כבודך". ובס' אבני אליהו נרחק לתת טעם לזה ע"ש:

שאם יפתח אחד מהם או יסתם, כ"ה גרסת רש"י ורי"ף וראי"ש. אבל הרמב"ם בס"ז מהל' תפלת גרס יסתם קודם ליפתח, וכ"ה בסדורו של הרב ז"ל, אולם גרסת רבינו רע"ג כרש"י:

אי אפשר להתקיים, כן הוא גם בסי' הרב ז"ל, וכן הגיה בכת"י כ"מ ובויטרי, אבל בסדר הגאון שלפנינו איתא .אינו יכול להתקיים אפי' שעה אחת" וב"ג הש"ס ישן והרי"ף, והר"ם מרוטנבורג כתב דלא גרסינן .אפי' שעה אחת" שהרי אם סותם פיו כמה שעות ויכול לחיות, וכתב הב"י לתרץ זאת כי בכלל הנקבים הם פי הטבעת ובני מעים, וגבול יש להם שיכולים נקביו לסתום, ואם עובר הגבול ימות ע"ש. אכן לגרסת .אי אפשר" גם תירוצו אינו עולה כהוגן, דהא חזינן דחי גם אם עובר הגבול, וראיתי בכת"י קלף עתיק שהוסיפו .כי אם ע"י נפלאותך ורפואתך" וכיונו ליישב זאת. אבל לגרסת הגאון דגרס .אינו יכול" אין לזה צורך, דלפי דרך הטבע ודאי אינו יכול האדם להתקיים אפי' שעה א' אם עובר הגבול, ולכן בחנם הגיה בכת"י כ"מ .א"א" תחת .אינו יכול". ומה שנמצא בגמ' שלפנינו .אי אפשר לעמוד לפניך", שם הוא ענין אחר, וקאי על עמידה דתפלה ועבודה, שא"א לעמוד לפניו יתב' כהם כהוגן, אע"פ שהוא יכול להתקיים, דעמידה הוא תפלה, כבושה"כ [בראשית יט] .אל המקום אשר עמד", ובמלכים [י"ז] .חי ה' אשר עמדתי לפניו", ובברכות כ"ח אמרו .אין עמידה אלא תפלה שנ' ויעמוד פנחס", ובנוסחי אשכנז הרכיבו שתי הנוסחאות .א"א להתקיים ולעמוד

מערכי לב

ויגשהם" לפי שאנו צריכין להתקדש לפני עבודה ככהן המקדש ידיו מהכיור וליטול מכלי ע"ש:

לפני כסא כבודך. לא אמר לפניך כלשון הרגיל בשאר מקומות. שרומז בזה שמקום הנפשות הם לפני כסא כבודו [הרד"א]:

אתה

ברוך אתה ה׳ אמ״ה ה] אשר יצר את האדם בחכמה, וברא בו נקבים נקבים חלולים חלולים, גלוי וידוע לפני (ה) כבודך שאם יפתח אחד מהם או יסתם אחד מהם [אינו יכול(ו)] להתקיים אפילו שעה אחת: בא״י רופא כל בשר ומפליא לעשות:

שינוי נוסחאות והגהות

ב״ם .כהשיבי. (ה) .כסא. (ו) .אי אפשר. בכ״י

מגן האלף

אחריהם אמן. ומ״מ כתב נמי טעמא משום שאין הידים נקיות. דאלו בשביל להוציא מי שאינו בקי לחוד. לא היו עוקרים דין התלמוד שלא יברכו על כאו״א בשעתו. אבל כיון שבע״כ צריך לשנות דין התלמוד משום הידים שאינן נקיות תקנו נמי שלא יברכו היחידים הברכות בביתם לאחר שרחצו ידם. כי רצו לזכות את הרבים ואמרו שיברכו כולם בביהכ״נ. ואמר „אבל חובה על כל יחיד לברך״. ר״ל שלא יסמוך על עניית אמן ויברכם בעצמו בביהכנ״ס אם הוא בקי. ועי״ז כ׳ הב״י דבספרד לא נהגו כן. ור״ל שהיו מתחילים בביהכנ״ס רק מאלהי נשמה. ושנע״י וא״י ברכו כ״א בביתו. וזה עצמו כדברי הגאון שלא הזכיר מתחלה כלל טעמא דתקנו לסדרם בביהכנ״ס מפני מי שאינו בקי. ולא איירי אלא במה שנהגו שלא לברך על כאו״א בשעתה. משום דא״א „מפני טנופת הידים״. ולפי הך טעמא באמת ברך כל יחיד ויחיד בביתו לאחר שרחץ פניו ידיו ורגליו. וז״ש „רוחץ כו׳ ומתחיל״. ור״ל שכל יחיד מתחיל הברכות לברכם תיכף בביתו. ומ״ש „וכל יחיד ויחיד חייב בהם״ אין כונת הגאון בזה שחייב לברכם בביהכנ״ס כמו״ש הטור, אלא אדרבא היחיד מחויב להתחיל הברכות תיכף בביתו. וכמו ששאלו להר״י מולין מובא בב״י „איך יתכן שנופל שחרית וממתין מלברך עג״י עד בואו לביהכנ״ס״? וגם הר״י מולין השיב להם „אין לי על זה טעם מפורסם. אבל נראה כו׳ מפני הע״ה שיענו אמן. ואע״פ שלפעמים אין בביהכנ״ס מי שאינו בקי לא הילקו״ ע״ש שהיא טעם דחוק מאד, ולכן ברכו באמת עג״י וא״י כ״א בביתו. כעדות הב״י. והגאון עצמו מסכים לדבריו בלי הבדל. אלא שכתב דמנהג ספרד הוא שכדי להוציא מי שאינו יודע מתחיל „החזן״ ומברך. ור״ל דהחזן לבד הי׳ מסדרן בביהכנ״ס. ואפשר דהחזן עצמו נמי היה מברך עג״י וא״י בביתו מטעמא דהר״י מולין. אלא דחזר לברכן בביהכנ״ס להוציא מי שאינו בקי. דאע״פ שילא מוליה. אבל הבקיאים ודאי דברכו כ״א בביתם כעדות הב״י. והדברים ברורים למבין:

ומ״ש הב״י דבספרד התחילו מאלקי נשמה. מבואר דס״ל כהטור דלפי שהיא ברכת הודאה לא תבעי להסמיכה לאשר יצר, וכ״כ התוס׳ ברכות מ״ו ופסחים ק״ד. והטור הוכיח זאת ממ״ש בגמרא „כי מתער לימא אלהי נשמה ובתר הכי אמרו דלימא עג״י״. אולם הרא״ש בתשובה כלל ד׳ סי׳ א׳ כתב לפי שאינה פותחת בברוך תבעי לי׳ להסמיכה לאשר יצר. דבעי ברכה סמוכה לחברתה וכ״כ הב״י דהי״ה שבטור היא דעת הרא״ש. ומה שהקשה הר״י ברונא דהרא״ש בפסקיו שהעתיק לשון הגמרא „כי מתער״ כו׳ ומשמע דס״ל דלא תבעי להסמיכה. סותר דבריו שבתשובה הנ״ל. תירץ הב״ח על זה דבתשובה לא אמר להסמיכה מצד הדין אלא מצד זריזות וחסידות ע״ב. אבל תמיהני להא דברי הרא״ש בתשובה. שפתיו ברור מללו שלא יפסיק משום שסמוכה לחברתה. ולכך אינה פותחת בברוך ובודאי דדינא קאמר. אלא נראה דהכיר העתיק דברי חז״ל דבזמנם שברכו עכאו״א בשעתה וברכו א״נ תיכף כשנעורו משנתם, נמי היתה סמוכה לחברתה לברכת המפיל חבלי שנה. דשינה לא הויא הפסק כמו״ש הראב״ד מובא באבודרהם וכ״כ הרב אבן הירחי בס׳ המנהיג ע״ש. אך עכשיו שסדרם מפני הידים שאינן נקיות ונעשה הפסק גדול כתים שפיר כ׳ הרא״ש בתשובה להסמיכה לאשר יצר וכמ״ש בדרכי משה סי׳ ו׳ דא״י חותם, „ומפליא לעשות״ על שם הנשמה הנקשרת בגוף. לכן תקנו להסמיך לברכה זו אלקי נשמה. וכן דעת הגר״א להסמיכה לא״י. ועמ״ש במקור הברכות בדעת רבינו הגאון שהסמיך א״נ לברכת להכהין ע״ב.

ה] אשר יצר בגמרא איתא הנכנס לבית הכסא אומר התכבדו מכובדים כו׳ כי נפיק אומר אשר יצר. והגאון העתיק זאת בסוף סדרו. [וכ׳ הצ״י שבדורות אלו נתבטל מלאומרו. וכמו״ש

רוֹפֵא כָל בָּשָׂר וּמַפְלִיא לַעֲשׂוֹת:

אֱלֹהַי נְשָׁמָה שֶׁנָּתַתָּ בִּי טְהוֹרָה הִיא אַתָּה בְרָאתָהּ אַתָּה יְצַרְתָּהּ אַתָּה נְפַחְתָּהּ בִּי וְאַתָּה מְשַׁמְּרָהּ בְּקִרְבִּי וְאַתָּה עָתִיד

מקור הברכות

ולעמוד בו׳. וכ״ג הוויטרי א׳. וכ״א יקטנו במנהגו כי יש פנים לכל אלו:

רופא כל בשר. כ״ה גם בסדורו של הרב ז״ל, וכ״ג הגמרא והרי״ף וגרסת רבינו הגאון ז״ל, אבן בסדר רבינו סעדיה כת״י, ובוויטרי כת״י אוקספורד ובאשרי׳ הגרסא רופא ״חולי׳ כל בשר. וכתב הב״ח: אין ספק שטעות הוא באשרי׳ ע״י המעתיק שחשב ברכה זו כברכת רפאנו ע״ש, אך אלו הי׳ לרבינו הכ״ח נוסחת הגאונים שהזכרתי לא היי כותב כן, והעיקר דס״ל להגאו׳ דהלכה כרב באיסורי דתתים ״רופא חולים״, וד״פ אמר על זאת ״הלכך ניכרינהו לתרוייהו״. וכ״כ הד״מ בפירושו על ומפליא לעשות ״דעל כן אומר רופא חולי״, וכ״כ הגר״א ז״ל, ובעל עבוה״ק כתב שגרסת רופא חולי לא נמצא כ״א ברפוס משנת רפ״ו ול״ג לי׳. ולא ראה נוסת בס״ג והוויטרי. ומ״ש ״כן משמע בגמ׳. לא ידעתי המשמעות שלו דבאמת בגמ׳ משמע להיפוך. וכן מ״ש בשע״א ס״י ו׳ סק״ג דמהאגודה משמע דל״ג חולי, ובוונתו משום דאיכ הו״ל יותר מן מ״ג תיבות ע״ש. אבל י״ל דגרסת האגודה כמו שהוא כגמרא ״א״א לעמוד״ ול״ג לעמוד ולהתקיים ולא הויין יותר מן מ״ג תיבות:

ברכת ״אלהי נשמה״ בסדרו של רבינו הגאון לפי הכת״י אשר בבריטיש מוזיאום סמוכה לאשר יצר, ואע״פ דבש״ס איתא ״כי איתער ליסא אלהי נשמה״ ומשמע דמברכין אותה אע״פ שאין ברכה לפניה, וליכא לאקשויי דהיה לה לפתוח בברוך, משום די״ל שהיא סמוכה להברתה, לברכת הכפיל חבלי וכמו״ש הראב״ד דשינה לא הוי הפסק, ומ״מ אנן צריכין לסמכה לאשר יצר כדי שתהיה ברכה סמוכה לחברתה, דאנן לא נהגינן לברך תיכף כשמתעורר משנתו, משום הידים שאינן נקיות, ולכן נוטלין תחלה ומברכין ענט״י ואי״. וסומכין אחריהן ברכת א״נ, וכן דעת הפוסקים להלכה הא״ש והגר״א ז״ל והרב ז״ל בסדורו, והכי נקטינן:

אולם בסדר וגרסת הכת״י שלפני מצאתי ברכה זו אחרי ברכה דאשר נתן לשכוי בינה, ונשתוממתי ע״ז וחשבתי שהוא טעות, ומש״ה תקנה הסופר בכתי׳ ב״ם, אבל אח״ז ראיתי שגם הרב הירחי העתיקה כמו בסדר שלפנינו, אשר אין ספק שכן גרסת רבינו גם בגמרא, והיא גירסא צודקת, כי לא תשוב הנשמה כארם אלא בהקיצו משנתו, והוא אינו מקיץ אלא מקול התרנגול, לכן מברך תחלה ״הנותן לשכוי״ ואח״כ הברכה הסמוכה לה אלהי נשמה, ומש״ה אינה פותחת בברוך, ואפשר נמי שאינה פותחת בברוך משום דהוא ברכת הודאה כמו״ש בתוס׳. ולכן גם עתה שאין אנו מברכין על כל אחת בשעתו כמו״ש הגאון, מ״מ אין לשנות סדרן המובא בגמרא אחרי שנטל ידיו וברך ענט״י, וזה ברור בדעת רבינו, והסופר בכת״י ב״ם לא עמד על בירורו של רבי. ולכך שינה והחליף. ועיין בבאורנו מגן האלף לענין חתימת המחזיר נשמות:

אלהי נשמה שנתת בי טהורה היא, תיבת ״היא״ ליתא בגמרא ולא בסדר רבינו ולא בוויטרי כת״י א׳, ולא ברמב״ם ובא״ש, אך הרי״ף גריס לה, וכבר העיר הב״ח ע״ז למוחקה, וראיתי שגם הכחרי מאמר א׳ כ״ו קט״ו ל״ג לי׳. והכוונה שהיא טהורה, שניתנה ונזרקה באדם בטהרה, כמו״ש במס׳ שבת קנ״ב מה הוא נתנה לך בטהרה, אולם כל ענין ההצעה הזאת יתירה ומדוע לא התחיל מן ״מטה אני״. והבכתי להשב זאת במוים בע״ה בביאורי מערכי לב:

אתה בראתה, אתה יצרתה, אתה נפחתה בי, וכ״ה בכת״י אמריקני בסדרו של רבינו הגאון ז״ל, וכן בספר הכחרי שם, וכן גם גרסת הרב ז״ל, אבל בכת״י שלפני, ובוויטרי

כת״י

מערכי לב

אתה בראתה. עיין רש״ח כה״א דבראתה רומז על נפש הטבעי שנאמר ויברא, ויצרתה, על רוח החיוני שנאמר בו וייצר ונפחתה בי על הנשמה שנאמר ויפח באפיו נשמת חיים. וכבר קדמו בזה הרד״א:

ואתה משמרה בקרבי. אומר: כל השואל חפץ מחבירו השואל מחויב בשמירתו

עָתִיד לִטְּלָהּ מִמֶּנִּי וּלְהַחֲזִירָהּ בִּי לֶעָתִיד לָבֹא כָּל זְמַן שֶׁהַנְּשָׁמָה בְקִרְבִּי מוֹדֶה אֲנִי לְפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהַי וֵאלֹהֵי אֲבוֹתַי רִבּוֹן כָּל הַמַּעֲשִׂים אֲדוֹן כָּל הַנְּשָׁמוֹת: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ הַמַּחֲזִיר נְשָׁמוֹת לִפְגָרִים מֵתִים:

מקור הברכות

כתי״ א (אוקספורד) הגרסא אתה בראתה „בי". אתה יצרתה „בי", ונוסחתנו מכוונת ע"פ לשון הכתוב [ישעי' מג] כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו, אבל לא מצינו לשון בריאה יצירה על הנשמה בשעה שנזרקה בגופו של אדם, ומ"ש „וייצר ה' אלהים את האדם", מפורש שם דקאי על הגוף, שהי' עפר מן האדמה ואח"כ נפח בו נשמת חיים:

ואתה עתיד לטלה ממני ולהחזירה, פירוש לטלה ביום המות, וגרסת הגאון ז"ל: „אתה נטלתה ממני, ואתה החזרתה בי, ואתה עתיד לטלה ממני ולהחזירה בי", וכ"ה ג"כ גרסת הש"ס ישן, הגוילים שהובאו ממצרים והיו לפני הרמב"ם ז"ל. ע"ש. ולפי אותה גרסא הכונה שנטלה מהאדם בעת השינה. על דרך שאמר רב סעדיה בוידוי „אתה נטלתה ממני אמש":

רבון כל המעשים. וכן גרסת הרב ז"ל. אבל בסדור ספרד כת"י ראיתי כתוב „שאתה הוא" רבון כל המעשים, וכן גרסת הכחרי שם. אבל לפנינו בגמרא ליתא לתיבת „שאתה הוא". גם רבינו הגאון ל"ג לה. וכ"ג המיטרי אלא שמוסיף וא"ו „ואדון כל הנשמות". והספרדים מוסיפים, „מושל בכל הבריות חי וקיים לעדי' ולא מצאנו להם חבר. וכתב הרד"א שההמון אינן אומרים „אדון כל הנשמות" והם טועים כי צריך מעין חתימה, גם רב עמרם גאון ור"ס גאון כתבוהו, עכ"ל. אכן בכחרי שם וכן בכת"י כ"ם לא גרסו „אדון כל הנשמות". ואפשר כיון דאמר „אתה עתיד להחזירה בי", ועי"ז אמר שהוא מודה על זה לפניו יתב'. היינו מעין חתימה, שהוא מחזיר לפגרים מתים, ולפי"ז אין לגרוס „שאתה הוא" דאז מוסב רק „מודה אני לפניך" על מה שאומר אחריו „שאתה הוא רבון כל המעשים והנשמות". ולא על שלמעלה הימנו שעתיד להחזירה בו, ולא הוי מעין חתימה, אפי' יאמר נמי אדון כל הנשמות, ולכן גרסתנו וגרסת הרב ז"ל יותר נכונה:

בירושלמי

מערכי לב

בשמירתו ועליו אחריות כל האונסים אם לא יחזיר כמו שניתנה לו, כי די בהטובה שעשה המשאיל עמו להשאילו. וכש"כ חפץ יקר שהיו תלואים בו. והפץ יקר כזה יש לנו מידו של הקב"ה. ונגד החסד הזה שעשה עמנו לתתו אלינו לחיותנו, הוא יתב' בעצמו מטפל לשומרו בקרבנו. ולולי זאת היתה יוצאה כל רגע ורגע מהגוף. וגם בשעה שאני מחזיר לו פקדונו בכל ערב וערב הוא נאמן בבריתו בבקר להחזירה אלי מדי יום ביומו. כאלו ח"ו היה הוא השואל ואני המשאיל. אך יודע אני שכ"ז שהנשמה בקרבי שאתה הוא רבון כל המעשים אדון כל הנשמות:

ואתה עתיד לטלה ממני ולהחזירה בי לעת"ל. כלל כאן כל שלשת הזמנים עבר הוה עתיד כאמונת שלשת הפינות שהם ההדוש. „אתה בראתה בי". ההשגחה. „ואתה משמרה בקרבי". ויעוד העתיד. „ואתה עתיד להחזירה בי לעתיד לבא". וכמו שאח"ל [ישעיה כ"ו] יחיו מתיך נבלתי יקומון הקיצו ורננו שוכני עפר כי טל אורות טלך וארץ רפאים תפיל. ונאמר [דניאל י"ב] „ורבים מישני עפר יקיצו" כו' ונאמר [דברים ל"ב] „ראו עתה כי אני אני הוא וגו' אני אמית ואחיה", וכבר בא בעם ישראל דוגמתו בבן הצרפתית [מלכים א' י"ז] שהחיהו אליהו, ובבן השונמית [מלכים ב' ד'] שהחיהו אלישע, ובמתים שהחיה יחזקאל [שם ל"ז] ואחרון הנביאים הבטיח ואמר „הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא לפני בא יום ה'", ואמרו בספרי אין לך פרשה בתורה שאין תחית המתים תלויה בו. וכל מי שאינו מאמין בתחה"מ הוא מין ונבדל מעדת ישראל. ואמרו בפרק חלק כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב חוץ מן האומר אין תחית המתים מה"ת ואין תורה מן

השמים

(ו) ברוך אתה ה' אמ"ה ו] שנתן (ח) לשכוי בינה להבחין (ט) בין יום ובין לילה:

ז.] אלהי נשמה שנתת בי טהורה. [אתה בראתה בי] ואתה יצרתה בי, אתה משמרה בקרבי, [אתה נטלתה ממני אתה החזרתה בי,] ואתה עתיד לטלה ממני ולהחזירה בי לעתיד לבוא, כל זמן שהנשמה בקרבי מודה אני לפניך (י) [ה' אלהי רבון כל הנשמות] ברוך אתה ה' ח]. המחזיר נשמות לפגרים מתים.

ברוך

שנוי נוסחאות והגהות

(ו) בכ"י כ"ם כתוב באן "אלהי נשמה". (ח) "הנותן".
(ט) "להבין". (י) "ארון כל המעשים".

ברוך

מגן אלף

וכמו"ש הרד"א שלא יאמר זאת אלא ירא"ש וחסיד, שהשכינה שורה עליו] ונראה מדהזכיר הגאון כאן לברכת אשר יצר ולא כתב לאומרה דווקא כי נפיק מבית הכסא, וגם לא כתב כאן לומר "התכבדו", שמע מינה דס"ל כהרד"א לברך בכל בקר שנס"י ואשר יצר אפי' לא נפנה, ודלא כהב"י, אכן בספר האורה לרש"י ז"ל בח"ב סי' קל"א וכן בויטרי הנדפס כתבו לברך דווקא אם נפנה:

ו] שנתן לשכוי. עיין מ"ש בזה במקור הברכות:

ז] אלהי נשמה. עמ"ש בזה במקור הברכות:

ח] המחזיר נשמות לפגרים מתים, מפני שיש ברכות הרבה שמתחלות בה"א הידיעה ויש בלי ה"א, אמרנו לעיין בדבר לפי קוצר דעתנו. ולכאורה נראה בעדיף ומסתבר לברך הברכות כלן בה"י דומיא דברכת המוציא, דאמרינן בברכות ל"ח ע"ב "והלכתא המוציא דקיי"ל כרבנן דאפיק משמע", ומדלא אמר "והלכתא אף המוציא" משמע דמסקנא דסוגיא למפסק דלא כרבא דאמר גם עמוד ה' דמוציא כ"ע ל"פ, וכן ממאי דאמר שם "בשלמא אי אמר המוציא אשמועינן טעמא והלכתא", מבואר דפליג אהא דרבא, וטעמם נראה, עפ"מ שנ"ל לבאר הסוגיא התמוה הזאת במאי דאמר שם "מהו אומר המוציא לחם מן הארץ, ר' נחמיה אומר מוציא, כו' אמר רבא במוציא כ"ע ל"פ דאפיק משמע (פירש"י דבעי ברכה לשעבר על הלחם שבא להנות ממנו וכבר הוציא הלחם הזה מהארץ). "כי פליגי בהמוציא רבנן סברי דאפיק משמע ור"נ סבר דמפיק משמע", (שעתיד להוציא דכתיב המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים, ובשנאמר פסוק זה עדיין לא יצאו, רש"י), וגרסינן תו משתבחין כו' דאדם גדול הוא ובקי בברכות כו' פתח ואמר מוציא כו' בשלמא אי אמר המוציא אשמעינן טעמא והלכתא":

והסוגיא כלה תמוה, דבאמת בין מוציא או המוציא הכל לשון בינוני, דאלו לשעבר היה אומר "אשר הוציא" ולשון להבא הוא "אשר יוציא". ועוד דקאמר אשמועינן טעמא והלכתא, איזה טעם היה אומר כיון דגם רבנן לא אמרו דהמוציא עדיף ממוציא, אלא דגם המוציא דאפיק משמע, וראיתי בס"ס ישן דגרים "בשלמא אי אמר המוציא ואמר לן "טעמא", קמ"ל הלכה קאמר", ור"ל שהי' מציע לפניו טעם חדש בסברת רבנן דצריך לומר בה"י. והיא גרסה נכונה מאד, ליישב קושיתנו, אבל עדיין קשה קו' הראשונה שהיא נגד דקדוק הלשון והפשט, עוד ק' דהא קיי"ל הלכתא כב"ה, וב"ה ס"ל לקמן דף נ"ג לומר בורא מאורי האש, ולא הבורא, וקשיא הלכתא אהלכתא:

ולכן נראה, דאע"פ דבעי ברכה לשעבר, מ"מ בהא כ"ע מודו דמבעי למכלל גם ההוה בברכתו, משום דבאמת הקב"ה מחדש כל רגע את עולמו ומוציא לחם מן הארץ, וראי' לזה מירושלמי פרק אלו דברים דפריך שם, על דעתיהון דב"ש (שאמרו "שברא מאור האש") יאמרו ברא פרי הגפן, ומתרץ, יין מתחדש כל שנה, אש אינו מתחדש כל שעה, (דס"ל לב"ש דכל הברכה היא על אש היסודי שנברא בשבת י"ב) שמעינן מזה, דאפי' לב"ש דס"ל דצריך ברכה לשעבר, מ"מ בדבר המתחדש כל שעה צריך לכלול הברכה גם בהוה, ולכן אע"ם דמוציא לשון בינוני ואנן בעינן ברכה לשעבר, מ"מ כיון דבינוני פעל משמש ג"כ לתואר הכולל כל הזמנים כמו שתאמר ראובן "סופר" או "בונה", אין כונתך שהוא סופר עתה או בונה, רק שמלאכתו בכך, לכן עדיף לשון "מוציא" או "המוציא" שכולל גם ההוה, ממה שיאמר "אשר

(דה"ה) המשכים קודם אור היום לא יברך ברכת אשר נתן לש"ב עד שיאיר היום ובדיעבד יצא ודוקא שבירך לאחר חצות אבל קודם חצות אפי' שמע קול תרנגול לא יצא: (באה"ט סי' מ"ו)

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר נָתַן לַשֶּׂכְוִי בִינָה לְהַבְחִין בֵּין יוֹם וּבֵין לָיְלָה:

מקור הברכות

בירושלמי פ"ד דמס' ברכות איתא: א"ר ינאי הנעור משנתו צ"ל ברוך אתה ה' מחיה המתים. רבוני חטאתי לך, יהיר"מ ה' אלהינו שתתן לי לב טוב' עכ"ל. וכתב בעל יפה מראה שזה שאנו מברכין בכל יום המחזיר נשמות ע"ש, ונשמע מדבריו שיכול אדם לצאת בברכת מחיה המתים במקום א"נ, וכ"כ הפר"ח סי' מ"ו שאם ברך מחיה מתים במקום א"נ יצא, ובסדורים כת"י בעיר אוקספורד מצאתי שחותמין ברכת א"נ עם ברוך אתה ה' מחיה המתים:

אשר נתן לשכוי בינה, וכן גרסת הכת"י שלפנינו "שנתן", וכה"ג במחזור כת"י א, אשר נתן בלשון עבר. אכן בכת"י ב"מ גרים "הנותן", וכ"ה נוסח ספרד, וכן גרסת התשב"ץ ח"ג סי' רמ"ז, וכ"כ הרד"א והגר"א ז"ל וכ"ה בסדור הרב, ותליא בפירושי הראשונים דלב נקרא שכוי בלשון מקרא, והקב"ה נותן בו כל רגע בינה ודעת כמוש"ה יהיב חכמתא לחכימין, ולכן מברך לשון הוה, כנלע"ד:

להבחין בתשב"ץ שם לא גרס רק "בא"י הנותן לשכוי בינה", והעיד שכן גרסת הגמרא וה"ג, אבל בש"ס לפנינו איתא גם סיום הדברים להבחין

ברוך

מערכי לב

השמים והאפיקורס, וכבר המשיל החבר את הענין הזה למלך הכוזר במאמר הרביעי סי' כ"ג ואמר שיש לאלקים בנו סוד וחכמה כגרגיר הזרע המתהלך על הארץ והמים והזבל ולא נשאר שום רושם מוחש מה שידומה למביט עליו, ואח"כ נעתק מדרגה אחר מדרגה עד שתדק היסודות ותשים לדמות עצמה וצורת הזרע הראשון, עושה עץ ופרי כפרי הראשון אשר זרעו ממנה היה, וכן הזכיר הגאון רס"ג במאמר השמיני מספר האמונות והאומר על כן אנו סובלים ומיחלים, לא נקוט ולא נקצוף אך נוסיף אומץ, ע"ש: ומה שיש לעמוד בברכה זו ומה שיש בה מהקושי הוא אומרו "אלהי נשמה שנתת בי טהורה היא", כי הלא בוחן לבות הוא יודע אם טהורה היא? וכמה עונות מלכלכות אותה והוא מעיד שקר לומר שהיא טהורה, וגם אם יאמר זאת תיכף בהקיצו כמשמעות הגמרא "כד איתער אומר א"נ שנתת בי", גם זה לא יתכן בהיותו מגואל עוד בחטאות ואשמו' מיום האתמול, ולא שב עליהם עדיין, ויותר תמוה למה לו כל ההלצה הזאת, ולמה לא יתחיל מן כל זמן שהנשמה בקרבי מודה אני לפניך כו'?

אבן הראשונים נתחכמו בטעמי הקרבנות עיין כוזרי ורמב"ן, והעולה מדבריהם שהחוטא המביא בהמתו שהוא רכושו וקנינו, לא תתכפר עונו בלעדי תשובה רצויה אשר עמה עוקד גם נפשו המתאוה שהוא בהמתו האנושי, בתשובה שלמה של חרטה ווידוי וקבלה להבא, יען כי אין קרבן בא אלא על השוגג שהוא חטאת החלק המעשי שבו, ובהיות שחטא גם בנפשו במחשבה, אשר לא תתכפר בלעדי תשובה הגונה מוכרח לעקוד על מזבחו גם את נפשו הבהמי, ונרצה לו לכפר עליו, וכשם שכל קרבן טעון בקור ממום ואין לך מתועב ומשוקץ ממזוהם שפסול, כן צריך לבקר אחר מעשיו המזוהמים ולשוב עליהם, ולא רק חייבי חטאות ואשמות שהיה מתודה החוטא ומבקר אחר מעשיו בתשובה שלמה עליהן, כי גם בתודה ושלמים היה מניח עמהן בהמתו האנושית להפני בוראו בהודות והלל לה', וגם קרבנות צבור שא"א לכל ישראל לעמוד על קרבנם, מ"מ עמדו שלוחיהן עליהם, והם הם אנשי מעמד שנבררו מכלל ישראל והיו במקומם, ובהצטרף המעשים הללו, מסירת נפשו ובהמתו יחד, והגשת הכהן אל המזבח במחשבה זכה וטהורה הי' הקרבן לרצון לפני ה', וזהו לשון "קרבן" שגם הוא עצמו התקרב באהבה רצויה לפני המקום:

והוא

מקור הברכות

להבחין כו'. וכ"ג הגאון רבינו ז"ל והטור' והגר"א והרב ז"ל, וכתב התשב"ץ דברמב"ם פ"ז מהפלה איתא "להבין" בין יום ובין לילה, ואמר שאין להטעות האומר "להבחין" שאין שנוי מטבע אלא בשמשנה הפתיחות, או מה שהוא עיקר הברכה, כהזכרת גשם וטל ושאלה, ע"ש, ונוסחתנו לברך "להבחין" ואפי' לא שמע קול תרנגול:

שלא

מערכי לב

והוא שאמרו במס' חולין דף ה', "מן הבהמה להביא בני אדם שדומין לבהמה מכאן אמרו מקבלין קרבנות מפושעי ישראל", והדברי' מפליאים, שהרי הבהמה נקרבת והיא עצמה היא הקרבן, ואיך נלמד ממנה על המקריבים אותה? אבל דקדקו בכתוב שאמר "אדם כי יקריב "מכם" קרבן, מן הבהמה" דר"ל שממנו עצמו ומן בהמתו האנושי צריך ג"כ להקריב יחד עם בהמתו הקניני, ולמוסרה במסי"נ אמת כאלו אינו עוד קיים עם תאותו החמרי ומקבלין קרבנות אלו גם מפושעי ישראל, מן ב"א הדומין לבהמה. חוץ מהמומר ומנסך כו', והבן בדברים כי נכונים המה:

ובאשר חרב הבית ואין לנו קרבן לכפר ולא אנשי מעמד להתודות ולעמוד על קרבנם, ראו החכמים והנביאים שבנו לתקן למעננו תפלות התמידין והמוספין, והוטל החובה על כל יחיד מישראל לערוך ערך חובתו בעצמו כפי סדר המעשים שהיו לנו לפנים, וכשם שהי' לפנים בישראל אנשי מעמד שהיו מתודים ומתפללים, והלוים שוררו ברינה והודאה, והכהנים הקריבו את קרבן קנינם הבהמי לשם ה', לשם ריח וניחוח, כן עתה שאין לנו זה הקרבן מחויבים אנו להתנהג ככה עם נפש הבהמי שהוא קרבן האנושי החמרי בכל אותן המעשים והפעולות. לבקר בתחלה את הנפש והנשמה אם טהורה היא ולטהרה ממחשבת פגול וזדון אשר לא ירצה וכמו"ש ר' אהרן מלוניל בספר אורחות חיים סי' ע"ה שאמר: כשם שמחשבה פוסלת עבודה, כך פוסלת התפלה, וכשם שחוץ למקומו וזמנו. מפגל כך חוץ ממקום הראוי לתפלה וזמן הראוי לה מפגלת אותה, וכשם שנבחרו הכהנים בני לוי לעבודה כך יש להעמיד אדם כשר ויר"ש לש"ץ, ע"כ, ולפיכך סדרו לנו פרשת הקרבנות לעקוד שם נפשנו במסי"נ לעבודת ה' ולהתודות על זדון מעשנו כדרך שעשו אנשי מעמד למעננו, וסדרו בעדנו פסוקי דזמרה כדרך שהיו הלוים מזמרים בשיר וקול תודה והלל לה', ואחרי המעשים הללו מתקדש האדם בקדושת יוצר, והשכל מתלהט מגדולת הבורא ורוממות שדי שכלם מעריצים ומקדישים לשם אלקים חיים ומלך עולם. ושוב מתדבק ביוצרו באמירת אהבה רבה, ומיחד לבו עד שזוכה למסירת נפש ועול מלכות שמים שלמה בפסוק ראשון שבק"ש, כאלו נסתלקו כל רעיוניו מעולם השפל ונדבק בחי עולמים דוגמת שחיטת בהמתו הקניני לפנים, ומשם והילך מצות כהונה, ככהן העומד ומשמש בשמי מרום, ונשמתו מתבודדת עם יוצרה ושופכת שיחה לפניו ומתפללת "ה' שפתי תפתח" שלא תצא נפשו בדברו, ואז מגשת לפניו ית' העולה והמנחה והתודה, וזורקת על מזבחה תמצית דם נפשה ומתקדשת בקדושת קדוש קדוש כמלאכי מרום במרום, ואחרי זאת מזכרת צרכי כלל ישראל מסליחה, גאולה, רפואה, פרנסה, ומקרבת את החטאת בכלה לנו, והתודה בהודאה. והשלמים בברכת השלום, וזה יסוד ענין התפלה אשר הוקבעה למעננו, וכל דבריו אלו מוצא בזהר פ' צו "תלת דרגין בעו לאשתכחא על קורבנא ע"כ, ובויקרא דף ה' ע"ש. וכן אומר המשורר [שיר היחוד ליום ראשון] "שברי רוחי הם זבחיך יעלו לרצון על מזבחך", [ורומז לסדר הקרבנות שאמרו במנחות ק"י כל העוסק בפרשת עולה כו' כאלו הקריב עולה] "ואשמיע בקול הודיותיך ואספרה כל נפלאותיך" [רומז לפסוד"ז שהם רננה במקום רננת הלוים] "ואשר ידעה נפשי אגידה אמלל גבורות ואדברה", [בברכת יוצר אבות גבורות וקדושות]:

ועל הכוונה הזאת סדרו לנו אנשי הכנסיה כד אתער משנתו בטרם שבא להניח זבחו למלך הכבוד לבקר אותה מהתפלה מעון מזיד ומחשבת חוץ, או זיהום של פגול וחוץ למקומו, המומים הפוסלים בתפלה, ואחרי שחקר ובחן כי כפיו כן לבו ונשמתו טהורה בכל אלו, והוא מודה שרק הוא יתב' רבון כל המעשים ואדון כל הנשמות, הוא נגש להקריב את זבחו וקרבנו להתעסק בפרשת עולה ומנחה חטאת ואשם, ונשלם פרים שפתינו, וזה עיקר כונת התפלה שיסדו אנשי כה"ג:

להבחין

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם שֶׁלֹּא עָשַׂנִי גּוֹי :

ברוך

מקור הברכות

שלא עשני גוי, כ״ת גם גרסת הרב ז״ל, ומקורו בתוספתא ברכות ובירושלמי שם פ״ט ה״א, וכן הוא בסדר ר״ע ובסדר רב סעדיה, ובויטרי כת״י א, ובמנחות דף מ״ג איתא „שעשני ישראל״. והוא ט״ס וצריך להגיה כמו שמועתק ברי״ף ובראיש, ואע״פ שלשון שעשני ישראל הוא לשון מחור, מ״מ כיון שאם יברך שעשני ישראל א״א לברוכי תו שלי״ע עבד ושלי״ע אשה, דכבר נכלל זאת בכח שאמר שעשני ישראל, טוב שלא יאמר כן כדי שיברך על כל חסד וחסד בפני עצמו, כמ״ש הב״ח סי׳ מ״ז. אכן בעל ויעתר יצחק הגיה „שלי״ע נכרי״, ובעל ס׳ עבודת ישראל כתב שיפה תקן, שהכונה בו איש זר שאינו מזרע ישראל והוא לשון ברור ע״ש. וכן מצאתי הגה״ה זו בויטרי הנדפס. אבל אין דבריהם כדאים לשבש כל הספרים. וכש״כ שאינו לשון ברור, דאע״פ שמשתמשין במלת „נכרי״ על בן נכר שאינו מזרע ישראל, וכמו״ש הרמב״ן בשם המכילתא „לעם נכרי לא ימשול למכרה״ שלא ימכרנה לעכו״ם, וכ״כ הראב״ע, כל עם שאינו ישראל נקרא נכרי, מ״מ עיקר משמעותו אינו בא על עובד ע״ז דוקא. וכמו שמצינו [ברא׳ ל״א] „הלא נכריות נחשבנו״, וכן „כי נכרי אתה״ ראתי הג״הי. וכן [משלי כ״ז] „נכרי ואל שפתיך״. וכן [רות ב] ואנכי נכריה. דבכלם הכונה שאינו עמו בקרבת אהבה ושכונה, אלא שמשותף בהוראתו גם על זרע עם אחר ועע״ז, במקום שמובן מענינו, או שמפורש בו בענין שנאמר [דברים י״ז], „איש נכרי אשר לא אחיך הוא״, וגם בפסוק „לעם נכרי״ כו׳ פרש״י „לאיש נכרי״, דלא כרמב״ן. אבל תיבת „גוי״ הוראתו האמתי הוא על קהל או יחיד הקובע לו דת נמוסי ע״פ שכלו או קבלת אבות, אבל לא מצאנו תיבת „גוי״ על איש פרטי אלא במי שאינו מזרע ישראל, כמו „הגוי גם צדיק תהרוג״ דאבימלך. אבל בזרע ישראל כיון שאסור להם להתנהג ע״פ דת נמוסי שיקבע לו כל יחיד לעצמו, וכבר קבלו עליהם הדת האלקית, ובכללם יחד נהיו לגוי קדוש. גוי אשר לו חקים ומשפטים צדיקים, ועל כללותם הוא אומר „ואעשך לגוי גדול״, או „גוי וקהל גוים יהיה ממך״. ואיש פרטי המתנהג לפי דעתו ורוחו שלא בדרך התורה אין לו חלק באלקים חיים, והבדילו ה׳ מכל שבטי ישראל כי בשרירות לבו הלך ועזב ברית אלקי אבותיו. ואע״פ שבאומות לא יקרנו בזה עון מאומה, וכמו״ש „הגוי גם צדיק תהרוג״, בישראל ככר הוא מובדל ומופרש בזה מכלל ישראל, ולכן כאן שמברך כל יחיד ויחיד בשביל עצמו, הוא מודה ומשבח שהוא מזרע העם ומקבלי הדת הנבחרת כי לא עשהו השם יתב׳ „גוי״ לחיות ע״פ שכלו ושרירות לבו. ועליו נאמר „ישמח ישראל בעושיו״ שעשהו מזרע ישראל, וכן נאמר „הוא עשנו ולו אנחנו״, והיא הנוסחא הישרה :

ובסדר רב סעדיה כת״י איתא „שלא שמתני גוי, שלא שמתני עבד, שלא שמתני אשה,״ ואין אנו נוהגים כן, כי אין לחלק מיתר הברכות שחתימת כלן בלשון נסתר, וגם פעל „שימה״ לא מצאנו על לשון בריאה, אלא על הנחה במקום, כמו [שמות ב׳] „ותשם בה את הילד״, או מנוי ופקודה כמו [דברים י״ז] „אשימה עלי מלך״, או שימת הלב כמו „השמת לבך״ ראיוב, וכן [שמות

יים

מערכי לב

לחבחין לא אמר „לבחון״ כי מה לנו ולבינתו של התרנגול אם יודע לבחון או לא נברך על זאת, אך מברכין על בינתו בלל התועלת היוצא ממנו לטובת האדם שמקיצן משנתם והבריות מנהיגים על ידו בין הלילה והיום, וכעין זה פירש הרד״ה, וענין הברכו׳ כלן להודות אליו יתברך על שהזמין לנו צרכינו בין גדול ובין קטן, ולהשריש׳נו שרש אמונתנו כי ממנו יתב׳ כל מחסורנו ותלאתו כל מצעדי גבר כוננו, כי לולי חסדו יתברך לא שבה נשמתנו ולא הוחזרה הבינה אלינו, לא נפקחו עינינו, ולא נמתחו איברינו, ולא נזקפה קומתנו, ולולי הקוה המים מהיכבה אל הימים, ורקע הארץ על המים, [על כסמוך אצל המים] לא היה מקום לנעוד, [וזה עיקר כוונת הברכה הזאת, כי אין אנו מברכין עתה על עיקר החסד שהוא עושה ברשבית ועל כלל בריאת שמים וארץ, אלא על צרכי ב״א] וכן ענין הברכות כולן משבח ומודה עליהם :

היזר

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם שֶׁלֹּא עָשַׂנִי עָבֶד:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם שֶׁלֹּא עָשַׂנִי אִשָּׁה:

נשים אומרות בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם שֶׁעָשַׂנִי כִּרְצוֹנוֹ:

(דה"ח) פותח מברך ברכת פוקח עורים. (עיין סי' מ"ו במ"א וסר"ח).

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם פּוֹקֵחַ עִוְרִים:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם מַלְבִּישׁ עֲרֻמִּים:

(דה"ח) אם קדם וברך זוקף כפופים קודם מתיר אסורים שוב לא יברך. מ"א (שם).

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם מַתִּיר אֲסוּרִים:

ברוך

מקור הברכות

ים] „וישם לפניהם את כל הדברים". וכמו שמצאנו „מי שם פה לאדם", איננו לשון בריאה. וענינו על כח הדבור המושם באדם, אבל פעל „עשה" ענינו לשון בריאה ג"כ, כמו [בראשית ב] „ביום עשות ה' אלקים ארץ ושמים", והיק בבאורנו מגן האלף

* דבר יקר מגרסת הרב בנס' לענין שלי"ע בור.

שעשני ברצונו. בסדורו של הרב ליתא לברכה זו, וכן לא מצאתי אותה בויטרי א ולא בשום כתי מהראשונים, אך הטור ואבודרהם כתבי: ונהגו הנשים לברך כו' כמו שמצדיקין הדין על הרעה עכ"ל. ומשמעות דבריהם שהנשים הנהגו כן מדעת עצמן ולא מדעת קדמונים, ומסתבר שלא יברכו בשם, וכ"כ הרב יעב"ץ.

שלשה ברכות אלו כתובות בסדר הספרדים קודם ברכת המעביר שנה, וכ"ה גם בסדר הרב ז"ל, וכתב בס' תפלת ישרים שהוא נכלל החסדים שלא נברא גוי עבד ואשה, וברכת הגומל הסרים טובים קאי גם על זה, והטעם קלוש. ויותר נכון נוסח האשכנזים כי אחר שהתעורר והורה על החזרת נשמתו, משבח ביחוד על מה שנברא מזרע ישראל, ואח"כ מזכיר שארי ההודאות.

וכלל זה אנו מוסרים ביד קורא דברינו, שבכ"מ שאנו אומרים שנוסח האשכנזים נכונה, אין כונתנו לאמר שנוסחת הספרדים איננו נכונה, או להפוך לא נחשוב כזאת שנוסחת אשכנז איננו נכונה, כי כבר ידוע לנו שאלפים ורבבות מגאוני וגדולי ישראל כבר עברו על כל הנוסחאות הללו, ולכ"א מהם היו טעמים נכבדים וסודות נפלאות, אשר גבהו מאתנו גם מלדעתם ולהבינם, אך במה שהודענו נתבונן ע"פ פשטי הענינים לפני אנשי גילנו, וכ"א יעמוד במנהגו במה שהורישוהו אבותיו ולא ישנה.

ברכת

מקור הברכות

ברכת מגביה שפלים. אע"פ שמצאנה בסדר רב סעדיה ובויטרי כתי' א. כתב ע"ז תשבלי לקט דלי"ג לה, ורב עמרם הסיר ברכה זו מפני שאינה מהמטבע, ע"ש, וגם בויטרי הנדפס מכתי' ב"מ לי"ג לה, וליתא בכל סדורי הספרדים והאשכנזים.

פוקח עורים. בכתי' ב"ם, ובויטרי כתי' א. מובא אחריה ברכה „מלביש ערומים", וכן מנהג אשכנז, אבל בסדורי הספרדים והרב ז"ל מובאת אחרי זוקף כפופים ואחריה נותן ליעף כח, וכן נכון בטעם שאין האדם לובש הלבוש אלא כד זקיף קומתיה. ובגמרא מובאה אחרי מתיר אסורים, והוא דרך הצניעות ללבשה בעודנו שוכב, כי מלא כל הארץ כבודו.

מתיר אסורים. ברכה זו נמצאת עליה העברת קולמוס בסדר הגאון אשר לפני, וכן מפורש ברבריו בסי' ב' וז"ל „ולא אמרן מתיר אסורים דבזוקף כפופים סגי ליה". וכ"כ הטור בשמו של רבינו. אלא שכתב: „ואיני יודע למה, דבגמרא מפרש כל אחת ואחת למה נתקנה" ע"ש. והב"י כתב: דכוונת רבינו לומר שאם ברך תחלה זוקף כפופים לא יברך אחריה מתיר אסורים. והר"ד אבודרהם כתב דברכת מ"א איננה ניכרת בגמרא, ונראה שמצאני שראה דברי רב עמרם כתב כן, וליתא דלרב עמרם נמי נזכרת בגמרא, עכ"ל הב"י. וכבודו הגדול במקומו מונח, אבל לשון רבינו שכתב „דבזוקף כפופים סגי ליה ותנן המברך ברכה שא"צ כו' לא משמע אלא כהרד"א שלא היה לו להגאון בגרסתו ברכה זו בגמרא. וס"ל דאין לברך אותה אפי' לכתחלה. אך לשון הטור בשם רבינו הגאון שכתב: כיון „שבירך" זוקף כפופים אין לברך מתיר אסורים משמע ליה להב"י לפרש כן בדברי רבינו, אבל הוא ס"ס

בטור

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם זוֹקֵף כְּפוּפִים:
בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם רוֹקַע הָאָרֶץ עַל הַמָּיִם:
בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם שֶׁעָשָׂה לִי כָּל צָרְכִּי:
בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַמֵּכִין מִצְעֲדֵי גָבֶר:
בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אוֹזֵר יִשְׂרָאֵל בִּגְבוּרָה:
בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם עוֹטֵר יִשְׂרָאֵל בְּתִפְאָרָה:

ברוך

מקור הברכות

בטור, וצ"ל "שמברך". ולא הי' בידי מרן הב"י גוף הספר של רבינו וכמו שהעירונו מזה בשאר מקומות, והעיקר כדברי הרד"א, ובעל עבוי"ל לא ידע את יוסף ולא ראה דברי הב"י ולא סדרו של רבינו ולכן כתב בזה"ל: והתימא על אבודרהם שכתב שזאת הברכה אינה נזכרת בגמרא והלא היא שם ברף ס', ע"ש, ואין כאן תימא כלל דרבינו ל"ג לה שם בגמרא, ועיין עוד בכת"י ב"מ דל"ג מתיר אסורים ותושב במקומה "רופא חולים", ובמסורי כת"י א מוסיף עוד ברכת "סומך נופלים", ואין מנהגנו כן. והב"ח כתב דהאומרה הוי ברכה לבטלה, ע"ש.

רוקע הארץ, בסדר ר"ע כתובה אחרי אוזר ישראל בגבורה, ומנהגנו לברכה אחר ז"כ, וכ"ה בויטרי כת"י א, וב"מ, וכך אריך ומסתבר לברכה קודם שצועד על הארץ.

שעשה לי כ"צ. כ"ה בסדר רס"ג, וכ"ה בגמרא וכ"כ הגר"א ז"ל (ובסדר ר"ע שלפנינו גורס "שלא היפר מצרכי כלום") וכ"ג הרב אבן הירחי, והריף והרמב"ם וכן בויטרי כת"י א גורסים "שעשית". ועיין בזה במג"א סי' מ"ו, וסדר ברכה זו כתובה בסדור הרב ז"ל אחר ברכת "המכין מצעדי גבר" וכ"ה בגמרא.

המכין מצעדי גבר. כן גרסת רבינו הגאון ורבינו סעדיה, ובויטרי כת"י ב"מ, וגוסת הגר"א ז"ל בספר מע"ר, וכ"ג הרב ז"ל בסדורו, אבל בויטרי כת"י א. הנוסח "אשר הכין" וכ"כ המ"א סי' מ"ו בשם אגודה, ומ"ש הה"ג הרנ"ה ז"ל בבאורו לסדור הגר"א דאשר הוא סבה לפעולה אחרת וכמו שאומר "אשר נתן לשכוי בינה" כדי "להבחין כו', והכין הוא מלשון בסיס וכן, ע"ש, הוא דבר שאין לו שתר, והאמת, "דאשר הכין" הוא פעל עבר, ושרשו "כון" מנחי ע"ו, מלשון "מה' מצעדי גבר כוננו" [תהלים לז] "וה' יכין צעדו", [משלי ט״ז] "והמכין" היא בינוני פעל:

עוטר ישראל בתפארה, וכ"ה גם בכת"י ב"מ, אבל בכת"י שלפנינו ליתא, ובסדר רס"ג הגרסא "עוטף ישראל" ובעל שב"ל סביא "עוטה ישראל". וזה ג"כ לשון עטיפה, כענין מ"ש [שמואל א' כח]

והוא

מערכי לב

אוזר ישראל בגבורה. רבים ישאלו מה גבורתן של ישראל. ולמה נסדרה ברכה זו כשחוגר חגורתו יותר משאר כל המלבושים? אך דע, שאין שום שלמות לאדם בדברים שנולדו אתו בטבע, או הורישוהו אבותיו, שלמות עצמי ואמתי שיהא ראוי להתהלל בהם, בלתי אם משתמש עמם לעבודת בוראו, כמש"כ אל יתהלל חכם וגו', וכן הגבורה שהיא אחת משלשת השלמות שזכר הכתוב הזה, איננה שלמות עצמיי אלא הגבורה האמתית שכובש בה את יצרו, ומקדש ומטהר מחשבות לבו לרצון קונו, ורבינו הקדוש שלא הושיט ידו מימיו מתחת לאבנטו, הוא היה הגבור האמתי יען כי בזה כבש את יצרו, והאזור הזה הנהיגנו הבורא בסיני אותנו במצות וחקים וצונו על חגירת האזור וביחוד בעת התפלה כמש"כ "ולא יראה בך ערות דבר" ועל זאת אנו מודים ומברכים "אוזר ישראל בגבורה":

עוטר ישראל בתפארה. הכתוב אומר [משלי ג לא] "עטרת תפארת שיבה, בדרך צדקה תמצא", והענין כי יש "נזר" ויש "עטרה" הנזר יציץ על ראש איש מצוין בעמו, נזיר ומובדל מהם, אבל עטרה הולמת את ראש נשיאי ישראל שהמה אחים לכל אדם, רעים ואהבים, ענוים ושפלים, ושוכנים את דכא ושפל רוח, ועטרותיהם בראשיהם, עטרת תפארת, כותרת מקפת וסובבת, כענין "עוטרים אל דוד" "התעטריני חסד"

רצון

ברוך אתה ה' אמ"ה שלא עשאני גוי. ברוך אתה ה' אמ"ה שלא עשאני עבד. ברוך אתה ה' אמ"ה שלא עשאני אשה. ברוך אתה ה' אמ"ה מגביה שפלים. ברוך אתה ה' אמ"ה פוקח עורים. (יא) ברוך אתה ה' אמ"ה זוקף כפופים. (יב) [ברוך אתה ה' אמ"ה מתיר אסורים.] ברוך אתה ה' אמ"ה המכין מצעדי גבר. ברוך אתה ה' אמ"ה שלא חסר מצרכי כלום. ברוך אתה ה' אמ"ה אוזר ישראל בגבורה. (יג) [ברוך אתה ה' אמ"ה רוקע הארץ על המים.]

ברוך

שנוי נוסחאות והגהות

(יא) „בא"י אלהינו מ"ה, מלביש ערומים". (יב) „בא"י אמ"ת רופא חולים". „ברוך א"י אמ"ה רוקע הארץ על המים" (יג) „בא"י אמ"ת עוטר ישראל בתפארה

מגן אלף

הוציא" דהיינו אלא לשעבר, וס"ל לרבה דלדעת רבנן אין חילוק אם יאמר בה"י או בלי ה"י, אבל ר"נ ס"ל דלא יאמר המוציא בה"י כיון שמצאנו כתוב לשון זה אלהבא גרידא, כמו"ש „המוציא אתכם" בזמן שעדיין לא יצאו, עדיף לדידי' למימר מוציא מן המוציא דאפשר למטעי, ורבנן מתרצי להאי קרא ה"ק כו' כד אפיקנא כו'. כי דרך המקראות לדבר כן, ובלשון הזה מצינו עוד [שמות י"ב י"ז] „הוצאתי את צבאותיכם", דבא עבר במקום עתיד:

אבל במסקנא פליגי בזה ארבא וס"ל דלרבנן אין לומר בלי ה"א ולא כר"נ, דאע"ג דמוציא אם בא על תואר, כולל נ"כ זמן דלשעבר וכמו"ש, מ"מ כיון דבעינן ברכה מבוררת, וכאן כיון דמשמשין בלשון זה גם לפעל בינוני, שהוא על זמן של הוה דוקא, אינה ברכה מבוררת, ולכן עדיפא להו למימר המוציא כדי לברר שהוא תואר הכולל כל הזמנים דעל פעל לא יתכן בו ה"י (ומ"ש „ההלכות אתו", [יהושע י"ד] וכן „הנמצאו פה" [דהי"א כ"ט] עיין בזה במכלול שבא לחסרון מלת „אשר"), ואתי שפיר מ"ש אשמועינן „טעמא" והלכתא. ול"ק נמי מברכת בורא מאורי האש, דהתם גם רבנן מודו דלא בעי ה"י, דהתם ליכא למטעי למימר דכל הברכה רק על ההוה על האש הנעשה בידי אדם, כיון שאומר בורא, והנעשה בידי אדם אינה בריאה כלל, אלא שמוציאה נצוצות ומתמזג עם הרוח המאיר, וע"כ דכולל גם את הלשעבר האש הנברא היסודי, ועיין בשנות אליהו פ"א דבר נחמד מ"ש בזה, ולפי זה נראה לכאורה דגם בשאר ברכות במקום דאיכא למטעי שהכוונה רק על זמן ההוה, עדיף לברך אותם רק בה"י וכרבנן:

ומ"מ אין הדברים כן. דהא גם לרבנן מצינו הרבה ברכות בלי ה"א, והדע, דהא סתמא דמתניתין דכילד מברכין דאמר חוץ מן הפת כו' שאומר „המוציא" אתיא לרבנן, ואפ"ה אמר שם ברישא שעל פירות הארץ אומר „בורא" פרי האדמה, וכן שאר הברכות השנויות שם כלם בלי ה"י, וע"כ צ"ל דדוקא בהמוציא ס"ל לברך בה"י משום דאשכחן קרא דהמוציא אתכם מתחת סבלות מצרים, ור"נ ס"ל באמת דקאי אלהבא, קמ"ל רבנן דהתם נמי לשעבר וכיון דמברכותיו של אדם נכר אם ת"ח הוא, לכן מהדרי לברך דוקא בה"י, אבל בשאר דוכתי דלא מצינו בקרא כה"ג, אין מדקדקין בכך, ומברכין לפעמים בה"י ופעמים בלי ה"י, ומצינו לרבינו הרא"ש בפ"ק דפסחים דמפרש הסוגיא כמו"ש, וכתב לענין ברכת על ביעור חמץ שהמברך „על ביעור" נכר דת"ח הוא, ויודע שעל ביעור נמי להבא משמע, אע"ג דבלבער כ"ע ל"פ ומוכיח זאת מסוגיין דאמר „אלא אי אמר מוציא מאי קמ"ל במוציא כ"ע ל"פ. אלמא שצריך להשמיענו חדוש בברכותיו, עכ"ל, וא"כ י"ל דוקא בהמוציא איכא חדוש וכמו"ש דאשמועינן דלא כר"נ, אבל בשאר ברכות דליכא חדוש אין נפ"מ בזה, ורבינו ר' יוסף אבן פלט כתב' בספ' הפרדס אסברה לן דכל שפוסקין רבותינו הלכה מתוך המחלוקת נדחה שכנגדו, ועוד שצריך לברך על הלחם שכבר הוציא ומונח בידיו, ואם יברך המוציא יסבור שאינו יוצא מפני דלהבא משמע, ויחזור ויברך מוצא ובאמת המוציא נמי דאפיק משמע, לכן קבעו הלכה לברך בתחילה המוציא, וכן אי אתי לברוכי לבער ומשתלי אינש ומברך על ביעור, וכסבור דלא יצא וחוזר ומברך, ומוציא ש"ש לבטלה, ע"ש:

אלא

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַנּוֹתֵן לַיָּעֵף כֹּחַ:

(דה"ח) אם ניעור כל הלילה לא יאמר ברכת המעביר שנה בשם ומלכות: (א"ר בי' מ"ו אות י"ב)

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַמַּעֲבִיר שֵׁנָה מֵעֵינַי וּתְנוּמָה מֵעַפְעַפָּי:

(דה"ח) אין לענות אמן אחר ותנומה מעפעפי: (שם)

מקור הברכות

"והוא עוטה מעיל", וזה מ"ש בגמרא "כי פרים סודרא ארישיה". והוא לפי מנהגם שנהגו בעטיפה. ולכן כתב בשב"ל שרב עמרם הסיר ברכת עוטה ישראל לפי שאין עט"פת סודר נוהגת במקומנו, [ומזה תראה שאין הגהת כת"י ב"מ נכונה שהגיה בסדור ר"ע את הברכה ההיא, וקלקל במה שחשב לתקן] אבן התוספות במס' ברכות שם כתבו שה"ה לכל כיסוי וכובע ע"ש. ושפיר אנו מברכין עוטר ישראל. ומה שדקדקו להזכיר בברכה זו תיבת "ישראל" לפי שהם מצווים אגילוי ראש כמו"ש הב"י, ובמנהיג סי' מ"ה כ' "לא רק בשעת התפלה אלא גם כל היום כלו', ועמ"ש המ"ז סי' ח', אבל הגר"א ז"ל כתב שאין איסור בראש מגולה אלא לפני הגדולים, ובעת התפלה נכון להחמיר. ושאר היום לקרושים אשר לפני ה':

הנותן ליעף כח, ברכה זו לא נמצאה בגמרא. והראשונים לא הביאוה, וגם בויטרי כת"י א. ליתא. ונמצאת בויטרי כת"י ב"מ. וכתב האגור אני קבלתי מרבותי שלא להוסיף על הברכות. ובסדר ברכות של בעל הסמ"ק אינה נזכרת. מ"מ המנהג בצרפת לאומרה ע"כ"ל, והטור סי' מ"ו כתב שנתקנה על שם שמפקיד נשמתו עיפה והקב"ה מחזירת לו שקטה ושלוה. וכ"ה במדרש חדשים לבקרים כו' ע"ש, והב"ח כי שהקדמונים גרסו ברכה זו בגמרא, ואנחנו בני אשכנז קבלנוה מאבותינו וגם הסמ"ג הביאה. ואין רשות לשום גדול לגעור שלא לאומרה, וכ"כ לענין ברכת מגביה שפלים, וכ"כ היעב"ץ שהאריז"ל הסכים על ברכת הנותן ליעף כח לאומרה, וכן הוא בסדור הרב ז"ל, ובספר הפרדס לרש"י מובא דבר חדש. ויש ללמוד משם דאפי' בברכה שלא נזכרת בש"ס יש לנו לאומרה. שכתב: "דאין לחוש אם הוסיפו ברכות שלא נאמר [מאה ברכות] אלא שלא לפחות אבל להוסיף יש לו רשות לברך על כל תביב לו", וכ"כ שם שב"א הוסיפו לברך על כל צורך וצורך להם, ע"ש, והגאון בעל תוה"ד דעת ביו"ד סי' ק"י כתב כעין זה. ואמר. דארעתא דנדבה ובדרך שבח מותר אפילו בהזכרת שם שמים. ואדעתא דחובה אסור אפי' בלי הזכרת ש"ש, וכן התיר להתפלל י"ח בהורת נדבה, והרבה פוסים נתוסדו בהזכרת שם שמים, ומה הפרש יש בין ברוך ה', או ברוך אתה ה', ע"ש:

המעביר שנה, בגמרא איתא "כי משי אפי' אומר המעביר חבלי שנה ויהי רצון כו', וכתב

מערכי לב

"רצון תעטרנו", כי מלעיגים המה לא רק במעלתם כי אם גם ברוחם בסכלנותם, וכלם מכבדים ומוקירים אותם ביראת כבוד מעלתם, ואוהבים אותם כנפשם, וכן, הזקנים שבעם, הזקנה היא למו עטרת תפארת, רק אימתי? בזמן אשר "בדרך צדקה תמצא" שיודעים ומשתתפים בצער הדור, במה המה נוגעים ומתפרנסים, ולא נאים ולא משתררים עליהם, וכן אמר הכתוב" [שם י"ט] שכל אדם האריך אפו, ותפארתו עבור על פשע":

והנה טבע האדם לירוא ולהתבייש ממי שגדול הימנו במעלה, וכן אה"כ [דברים כ"ח י'] וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך" אך אימתי? בזמן שגם הבעל מעלה עצמו יודע לבלתי התנאות במעלתו, שאז העטרה הולמתו ומכתירתו, אבל הגאה הוא שנאוי ומשוקץ, וסימן יש לנו לדעת זאת, אם גם הוא ירא נרעד ומתפחד ממי שגדול הימנו "משם ה' הנקרא עליו" אז יראו גם ממנו, ועל דרך זה אמרו "כסי רישך כי היכי דתהוי עלך אימתי דשמיא" ולכן אמרו כי פרים סודרא על רישיה לימא "עוטר" ישראל "בתפארה". ונלע"ד למעט זה היה הרא"ש מסדר הברכות.

וִיהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ שֶׁתַּרְגִּילֵנוּ בְּתוֹרָתֶךָ וְדַבְּקֵנוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ וְאַל תְּבִיאֵנוּ לֹא לִידֵי חֵטְא

ולא

מקור הברכות

וכתב הרד״א דהיהי רצון סיומא דברכת דמעביר, וכתב בשם הרא״ש לאומרה בוא״ו ״ויהי רצון״. וכ״ה גם בסדור הרב ז״ל, אך בסדר רבינו הגאון איתא בלי וא״ו. ובש״ס ישן שהזכרתי ליתא כלל ויה״ר, ומובא אך ברכה אחת וזה נוסחה: ״ברוך כו׳ המעביר שנה מעיני ותנומה מעפעפי, והן חלקי בתורתך וכוף יצרי להשתעבד לך ותנני לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי, בא״י הגומל חסדים טובים״:

יהי רצון כו׳ שתרגילני בתורתך כו׳ בעל ס׳ הגיון לב כתב דנראה לו השערה קרובה דרב תקנו, כי מצינו שתקן כמה תפלות וברכות כברכת התורה, ויהי רצק שאומרים בשבת מברכין, ומצינו לו בסנהדרין ק״ז, שאמר לשון שלא יביא עצמו לידי נסיון, ולשון זה מובא גם בתפלה. ע״כ תוכן דבריו, ואין להם שרש ולא ענף, כי מ״ש דרב תקן ברכת התורה מבואר הביטול, וכמו״ש מזה לקמן, כי אדרבא כבר נהגה בישראל מדורות קדומים, ויהי״ר לשבת מברכין לא תקן לאמרה בדרך חובה, רק שאמרה בתר דסיים צלותיה דמותר שם להתחנן אפי׳ בסדר יוהכ״פ, וכלהו אמוראי היו מתפללים כל חד וחד בתר צלותייהו, ומה שאמר בסנהדרין שלא יביא עצמו לידי נסיון אינו ענין כלל לנוסחת תפלה וברכה, ועוד מה יעשה לגרסת הרי״ף דל״ג כלל הך דאל תביאני לידי נסיון:

אך האמת דברכה זו וכן שאר כל הברכות שלא נודע שם מיסדן, כבר היו מסורים בע״פ לחכמינו ז״ל מקדמונינו עד אנשי כה״ג, וכדאמרינן ברכות ל״ג ובמס׳ מגילה דאנשי כה״ג תקנו להם לישראל תפלות וברכות כו׳, ומדאמרו סתמא משמע דכל הברכות כלן נסדרו מהכנסיה, וכלן היו שגורות בפיות ישראל, ולכן לא מצאנו נוסחות רוב הברכות התדיריות שיהיו כתובות בש״ס, ונזכרו רק בקצרה ״בשחר מברך שתיב״, כו׳, ״בכל יום מברך אדם י״ח״, כי היו שגורות בפה הכל. וגם כששאלו לפעמים ״מאי מברך״ כמו בברכת יוצר לא שאלו אלא מפני שהי׳ קשה להם איזה דבר כמו״ש ״וליפא נוגה״ כו׳, או מפני מחלוקת חכמים שנחלקו בנוסחתה כמו״ש ״ואידך מאי. רבנן אמרי אהבת עולם

מערכי לב

הברכות עד עוטר ישראל בתפארה, והניח תפלין ומברך עוטר ישראל בתפארה, כדאי׳ בש״ע סי׳ כ״ה. משום דבאמת הסיר רב עמרם גאון ברכת עוטר ישראל מן הסדר, כמו״ש בשב״ל לפי שאין עטיפת סודר נוהגת במקומינו, אלא שהתוס׳ כתבו שה״ה לכל כסוי וכובע, וכדי לחוש גם לדעת ר״ע בספק ברכה, לכן אז את התפלין שהם שם ה׳ הנקרא עליו ומוראו יתב׳ עליו לתפארת, וכמו״ב בברכות ר״פ א״ע ״חזי׳ דהוה קבלה טובא כו׳ א״ל אנא תפלין קמנחנא״, ויש לי אימתא דשמיא, ולכן הסמיכה למצות תפלין.

יהי רצון מלפניך. מפני שהתפלה הזאת יש בה שנוי נוסחאות וכפל לשון, לכן נעתיק לשון הנמרא בפרק הרואה, וזה נוסחתה: ״יהי״ר מלפניך ה׳ אלהי שתרגילני בתורתך, ודבקני במצותך. ואל תביאני לידי חטא, ולא לידי עון, ולא לידי נסיון, ולא לידי בזיון, וכוף את יצרי להשתעבד לך, ורחקני מאדם רע ומחבר רע, ודבקני ביצר הטוב, ובחבר טוב בעולמך, ותנני היום ובכל יום לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי ותגמלני חסדים טובים בא״י גומל חסדים טובים״.

ענין הבקשה הזאת, כי פגעים ומדות שונות מכתירות את האדם, ומיני שמירות רבות נדרשות לפניו, ועם כלם יחד עוד איננו בטוח שהוא צועד דרך סלולה ויעבור שלום, אך תרופה אחת בטוחה —והיא הגיון התורה — משמרתו בעוה״ז ונותנת לו חיים ותקוה לעוה״ב. כאמרם פ״ק דקדושין ״בני, כ״ז שהרעיה הזאת ע״נ מכתך אכול מה שהגאתך״, כו׳. ובאבות דר״נ ארשב״י, כל הנותן ד״ת על לבו נטול מעשרה דברים קשים כו׳, כי הדרך שאנו פוסעים עליו מלא אבני נגף ומעקשים, יצר שובב בזמן השחרות. זנות ותאוות בימי הבחרות, עבודות זרות, רצון משולח, דמיון מתעה, הרהורי מינות וכפירה, וכש״כ כשרחיים על צוארו, עול מלכות וד״א ופרנסה, עול קטטה ומריבה,

ודברים

וְלֹא לִידֵי עֲבֵרָה) וְעָוֹן וְלֹא לִידֵי נִסָּיוֹן וְלֹא לִידֵי בִזָּיוֹן וְאַל (תַּשְׁלֶט) בָּנוּ יֵצֶר הָרָע וְהַרְחִיקֵנוּ מֵאָדָם רָע וּמֵחָבֵר רָע וְדַבְּקֵנוּ בְּיֵצֶר הַטּוֹב וּבְמַעֲשִׂים

מקור הברכות

עולם ור"י אהי"ר", וכיו"ב שאלו בברכת התורה רחד א' „לעסוק", וחד „והערב", ות"א „אשר בחר", ולא שהחכמים הללו תקנו אותו הנוסח, אלא שהי' מקובל לכאו"א להם הנוסח מרבותיהם, ואפשר עוד מפני שנחלקו שם אם לברך למקרא ולמשנה ולתלמוד, ובאמת עיקר הברכה לא למדו מברכת המזון אלא לצבור, כמו"ש בירו' פ' ג' שאכלו, לכן שאלו מאי מברך עלייהו. ואר"פ הלכך נמרינהו לכלהו. ולפעמים נחלקו בסדרן, כענין שנחלקו ב"ש וב"ה אם מברך קודם על היום ואח"כ על היין, כי נקל לשכות הסדר ברוב הזמן וכדאמרינן במגילה י"ז, מאחר דאנשי כה"ג ומהם כמה זקנים ונביאים תקנו י"ח על הסדר שמעון הפקולי מאי הסדיר", ומשני „שכחום וחזר וסדרם" ויוצא מזה דבי"ת לא שכחו נוסחתם מעולם, ושכחו רק סדרם. ובירו' ברכות פ"ד משמע דגם סדרן לא הי' אפשר להם לשכוח שהקשה ר"ש בר ווא לר"י על מחלוקת ר"א ור"ע בהבדלה של חונן הדעת „דבר שהוא נוהג ובא חכמים חלוקין עליו", ר"ל כיון שהוא תדיר, איך לא ראו לראשונים כיצד נוהגין ומתרץ שעיקרה בכוס, ע"ש. אבל צ"ע דלא פריך כן במחלוקת ב"ש וב"ה לענין יין וקדוה"י? ובמס' ברכות לענין הבדלה במחלוקת ר"ע ור"א ששאלו „נחזי היכא תקון" ואמרו „העשירו קבעוה על הכוס" ור"ל דמפני זאת נשכח סדרן, גם כל"ז הוצ"ל ששכחו סדרן כמו שנחלקו ב"ש וב"ה בברכת היום והיין, אלא האמת משני שהי' להם בקבלה דהעשירו קבעוה על הכוס, וכן כפ"ק דכתובות לענין ברכת ארוסין ונשואין ששאלו „מאי מברך" ואר"י אמר שמואל כו', לא שתקן אותה ברכה דהא גם מקמי ר"י הנ"נ „מברכין ברכת חתנים" כו'. אלא מפני שנחלקו שם אם מברך חשש או שית ע"ש, וכן בברכת ארוסין היו להם ג"כ נוסחות אחרות כמו"ש לקמן סי' קמ"ו. והראשונים קיהו הרבה כנוסח זה, עיין בראי"ש שם לכן שאלו מאי מברך. ובכל מקום שהאמוראים עצמם תקנו איזה נוסח הביאו הנוסח באמת בגמ' בשמם, כמו „והודיענו" דאמר שם דף ל"ג ברב ושמואל דתקנו מרגניתא ע"ש. וממילא נשמע דברכות סתמיות המובא בש"ס שלא בשם מחברם הי' מקובל להם מאנשי כה"ג, וקרוב לומר

מערכי לב

ודברים בטלים, בקבת כבוד קנאה ושנאה, אבל לעצור גם בעד אחת מהגה דרוש בית מרקחת מלא מתרופי מובחריים וסמים טובים, כדי שיהא שרוי במנוחת הנפש, וא"כ כמה צריך לשמוח על ההזדמנות הזאת, לציון של מלך המלוה אותו, תורה ומצות השומרים ומשמרים אותו מכל רע. ואמת הדברים ! כי הספרי מוסר לא באו אלא בשביל התגרנים והסחרנים ושאר עמא דארעא שאין תורתם מצוה אותם, וצריכים הנהגה מבחוץ למען ידעו דרכם להזהר, אבל התלמידי חכמים תורתם משמרתם, ואינן צריכין אלא לתורה רצויה של יראת שמים שלא יבעטו בתורתם ע"פ מקרה, וכמו שאה"כ „וצדיק באמונתו יחיה", לא אמר שכלם חיים באמונה אלא צדיק מעיקרא העסוק בתורה ומצות, הוי באמונה נרדה, ואז הרופא מבחוץ, הוא משאה"כ „מגדול עז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב", [משלי י"ח] כי הדורכים על סלם האלהי במעלת המדות וצועדים על שלביו באפס הנהגה מסביב, כל רוח קל יהרידם ויהדפם ממצבם, וגם בעלותם עליו אינם בטוחים להשגב שם, לא כן אם „שם ה'" ותורתו הטהורה מגינה עליהם, כבלים לתושיה, בו „ירוץ צדיק", ובו בטוח „להשגב", כי הרי היא כבלם הנתון בתוך „מגדול עז", שלא יחת מכל פגע ולא יפחד מכל רוח סוער, כי המגדול מקיפו ומגונן עליו, תורתו משמר', ונמלט ממדוים ופגעים שאחרים במקומו לא ידעו להזהר, כמו"ש „לא ע"ה חסיד", כבודו אתו ופעולתו לפניו כבוד נעלה ומרומם. והיא גם היא מקוה טהרה על הרבה מיני שגגות אם יוסיף להתאמץ באהבת תורתו, וביראת ה' כל היום. וכמו"ש בברכות ט"ז „מקיש אוהלים לנחלים מה נחלים מעלים את האדם מטומאה לטהרה אף אוהלים כו'". וכן נאמר הלא כה דברי כאש וגו' והבן במשל הנפלא הזה, כי נחלים מעלים מטומאה לטהרה, וכן האש מגעיל ומטהר הכלים, ואין הבדל בין אם הוטב בכלי זה טרפה

וּבְמַעֲשִׂים טוֹבִים (וְכוֹף אֶת יִצְרֵנוּ לְהִשְׁתַּעְבֶּד לָךְ) וּתְנֵנוּ הַיּוֹם וּבְכָל יוֹם לְחֵן וּלְחֶסֶד וּלְרַחֲמִים בְּעֵינֶיךָ וּבְעֵינֵי כָל רוֹאֵינוּ וְתִגְמְלֵנוּ

חסדים

מקור הברכות

דהברכות כלם הנזכרות בברכות בדף ס׳ עד ברכת הגומל, כלם בסיומא דברייתא המתחלת שם בעסור הקורב, והש״ס מייתי שם באמצע ג״כ איזה אמוראים דפקלי ומרי בענין, וכל הברכות כלן אין הש״ס מזכירם אלא מפני סדרן, אבל לא שתקנו אותן בזמן התלמוד אלא הי׳ מקובל להם מזמן קדום מאד וכדאמרינן במדרש במדבר פ׳ י״ח, ומובא בסדרנו דדוד מלך ישראל תקן להם מאה ברכות בכל יום [אולם הר״י יעב״ץ בחדושיו למס׳ שבת כ״ד בבעיא סהו להזכיר חנוכה בבהמ״ז, כ׳ מהך בעיא ומהנך דלקמן נראה דתקוני ברכות לא באו לשלמותן עד אחר חתימת התלמוד והכי משמע בפרק א״ע, ודוכתי טובא. ע״ש] :

וראיתי שכוונתי בזה לדעת החשב״ץ ח״ב סי׳ קס״א שכתב „לא ראיתי בשום מקום אם היו מברכין בפני הבית מאה ברכות, אבל מסברא אני אומר שמברכין, שהרי דוד המלך הקנום, והתפלות אמרו בפירוש בסוכה נ״ג שהתפללו, ואריב״ה כשהיינו שמחין בשמחת בית השואבה לא ראינו שינה בעינינו כו׳ משם לתפ״ה, משם לקרבן מוסף, משם להפלת המוספין, ובלי ספק אין הנוסח שאנו מתפללים היום כנוסח שהתפללו בזמן הבית, כו׳ וידוע שיהושע תיקן ברכת הארץ, ודוד ושלמה בונה ירושלים עכ״ל :

עכ״פ מבואר שלא כדברי החכמים בעיניהם, אשר בהפצם להחליש בעמנו את מאור הזקנה ההוספה על כל התפלות והברכות, יבדאו להם השערית ברכיות לאחר זמנם. אע״פ שאצלנו אין הבדל בין תקנתם של חז״ל התלמודיים, או הקרובים להם, כי רוח ה׳ נוססה על כלם ומלה על לשונם, אבל כל כוונתם רק לצוד דגים במים עכורים, לרופף רוח אמונת ההמון הבלתי מבחינים בין האמת לשקר, ויהתלים ערבב בעיניהם, וכך דרכו של יצה״ר :

ודע דכל נוסחי הפלות אשכנז [לבד ההגהות שהוספו בדורות מהאחרונים] באו לידינו מהסידי צרפת שעקלו בל הינה בעומק שכלם והעלו אותם בספר במפקד, וכאשר הפשתי להשוות הנוסחאות, מצאתי נוסח אשכנז בסדר דראשון של רבותינו תלמידי רש״י ששמשו לפניו,

ומשתוה

מערכי לב

פעם אחת או רבות בפעמים, כך לא ייאש האדם בכואו לשקוד על התורה גם כי שנה בחפזה, וכשם שאין הבדל בין אם טהרו הכלי בכונת מכוין או שלא במתכוין, כי עכ״פ עלתה לה טבילה, כך התורה. מתוך שלא לשמה בא לשמה :

אבן ראוי ג״כ לדעת, כי כשם שהתורה מבלר אמיץ נגד יצרו של אדם, כן יצרו חוגר כחו לבטלו ולהפריעו מתורתו, גם היצר יודע שהיא התבלין האחת, העוצרת בעדו, לכן אינו מתגרה אלא בה, מניח אומות העולם ומתגרה בישראל, מניח עמי הארצות ומתגרה בת״ח, כי גחלים הוא חותה על ראשו, ולכן יבטלם בכל מיני עלילות שאפשר, פעם בעצלות ורפיון, פעם בעצבות, פעם בנסיון ורוח שאינו מצוי, שלא כל אדם יעמוד בו, פעם במה שאחרים מבזים אותו ולועגים ממנו, פעם ע״י טרדות אנשים הבאים להרע לו, או הנראים כאוהבים ומיעצים לרעתו, כי יודע היצר שהתורה מזוני הרוחני לנפשו של אדם, ובאין מזון וצידה נוועת הנפש מאליה, וזה ידוע במערכו׳ הלוחמים על חיל הצורים במבצר עז וחזק, שיהרפו נפשם לסתום המעיינות שמסביב לו ולתפוש הצידה המובלת למענם, ייתר ממה שילחמו על המגדול עצמו, כי כ״ז שצידה מוכנת להנצורים בתוכו יצחקו לרעש מלחמה וכל בן קשת לא יבריחם. לא כן אם יחסר לחמם אז יתמו לגוע וכלם מסורים למות ולשבי :

והנסיון הורנו, כי בכל דור ודור היו בנו טובים ומטיבים. ובכ״ז לא רבו הללי הדת לפשוע באלהים קייס בדור הזה, בחילול שבת ובכרית קדושת משפחה לא התנהל גם היותר גרוע מעמנו, והרבה מהם שמסרו גם נפשם למענם. וכאשר נתקו עוללינו מזרועות בית רבן, והוסל עליהם למודים שונים בטרם בואם לשנות נבר ויבחרו ע״ה נמורים. אין יצרם צריך לפתותם הרבה לסור מאחרי אלהים. יען כי הסר

להם

חֲסָדִים טוֹבִים: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ גּוֹמֵל חֲסָדִים טוֹבִים לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל:

מקור הברכות

ומשתוה על הרוב עם נ"א. לבד שנוים מעטים וקלים שתקנו שם מבאין אחריהם, והנוסח הזה מובא במחזור ויטרי קלף בעיר אוקספורד, שנכתב שנת תתקס"ח ליצירה, והמעתיק בכת"י ב"מ שממנו נדפס המחזור ויטרי בהגהות הרש"ה, ערבב הענינים והגיה ע"פ נוסח מקומו, ותפלה זאת נאמרה שם בלשון יחיד "שתרגילני" "ודבקני" כו', וכן הוא בגמרא, ובסדר ר"ע וברי"ף ורמב"ם ורא"ש, ובאמת יש לתמוה מדוע שינו האחרונים לאומרו בלשון רבים, והמג"א סי' מ"ו בשם או"ח כי שצ"ל בל"ר במו"ש ס' ק"י, וכוונתו למה שאמר אביי [ברכות כ"ט] לענין תפלת הדרך דלשתף איניש נפשיה בהדי צבורא. אך לדבריו יקשה למה אומרים אח"כ היה"ר שתצילני מעזי פנים בלשון יחיד. וכשיב דגם בש"ס נזכר היהי"ר הזה בל"ר, ופשיטא דמבעי לן למימר היה"ר בלשון יחיד שמצינו כן גם בש"ס, ובפרט שמוסב על ברכת המעביר שנה, שאינו מברך אלא על החסד שעשה עמו הקב"ה בפרטיותו שהעביר שנה מעיניו, דא"י לברך בל"ר דהא לאו כ"ע קמים באותו שעה שהוא קם, ולכן יסיים גם יתר הבקשות בלשון יחיד. כיוצא בזו מצינו בפרק הרואה ביוצא מכרך שאומר "ברוך שהוצאתני לשלום". ומסיים, וכשם כו' כך תוליכני ותסמכני ותצעידני כו' הכל בלשון יחיד, אע"ג דתפלת הדרך אומרה בל"ר, וטעמא נ"ל דתה"ד אין רגע שאין הולכי דרכים מצויים, אבל תפלת הכרך לאו כ"ע נכנסין ויוצאין בה באותה שעה. ומכיון שהתחיל בל"י גומר. והספרים משנים כאן גם התחלת הברכה ואומרים "המעביר חבלי שנה מעינינו" כו', ולא ידעתי למה לא אמרו ג"כ "שעשה לנו כל צרכנו", ובסדור הרב ז"ל הכל כנוסח אשכנז:

לא לידי חטא ולא לידי עבירה ועון כו'. במחזו"ו כת"י א. איתא "לא לידי חטא ועון". וכך הנכון כי אין צורך להכפיל "לא לידי עברה" אחר שהזכיר חטא, וכן איתא שם "ואל ישלט יצר הרע", וגם זאת גרסא נכונה שמבקש מהשי"ת שיעזרהו לבל ישלט בו יצרו הרע אבל ודאי שאין רצונו יתברך להשליט עליו היצר הרע, והבא ליטמא פותחין לו אבל אין עוזרין אותו, ומחבר רע. שם איתא "ומפגע

רע

יהי

מערכי לב

להם הלידה ומזון הרוחני והמה מתים מאליהם:

ולכן השכילו חכמינו ברוח קדשם עם התחיה הראשונה שהאדם מתפלל בקומו לפני האלהים ית' לחלות פניו "**להרגילני** בתורתך". שלא יחסר הלידה ומזון הרוחני שהיא התרופה האמת לבער מעמלנו, ואמר "שתרגילני" כי לזה נדרש חכמה וסייעתא דשמיא. לפי טבע וכח כל איש, כי לא כל האנשים, ולא כל הזמנים שוים. והדבר דורש "הרגל וחנוך", ולא כל הנלהב בשקידה פתאום זוכה לתורה. ואם יוסיף שמן בנר לא לפי כחו גם היא כבה, ואמר "**ודבקני** במצותך". שאזכה לבוא לידי מעשה, והאומר אין לי אלא תורה אף תורה אין לו. ואח"כ אמר: "אל תביאני לידי חטא ועון ונסיון ובזיון". שאלו הן הסבות הנז' לעיל בדברנו, המפריעים את התורה. וכולן מכלל רוח שאינה מצויה, לבטל מתורתו אבל רבים המה גם מצד העון. אך בידו ית' להציל הסבות האלו ולעזרהו כמו"ש "ואחשוך גם אנכי אותך מחטוא לי" [וסרה בזה קו' בעל עבו"י מכלל ביד"ש כו'] "וכוף את יצרי להשתעבד לך". על דרך שאמרו בירו' שבת כ"ד והסיר ה' ממך כל חולי זה רעיון [הרהורים רעים ובחד] ר' אבון אמר זה יצה"ר. שראשו מתוק וסופו מר. ומתפלל שלא ילחם היצר אתו בזרוע כח לבטלהו מתורתו. "**והרחקני** מאדם רע" הבא להרע ולנער אותי, אי "מחבר רע" המתחבר כאוהב נאמן להדיחני מדרך טובה. "**ודבקני** ביצר טוב ובחבר טוב" בציורים טובים וחברים מועילים לעבודתך. "**ותנני** לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי" חן הוא נשיאת פנים מצד המקבל. חסד מצד הנותן. ורחמים מדה ממוצעת כמו"ש הרי"ל בסדורו ד"ש. "**ותגמלני** חסדים טובים". הטוב והרע שניהם מידו של הקב"ה מצד החסד, וחייב אדם לברך על הרעה ולקבלה בשמחה כמו"ש בגמ' כי גם המה לטובתו,

ואע"פ

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהַי וֵאלֹהֵי אֲבוֹתַי שֶׁתַּצִּילֵנִי הַיּוֹם וּבְכָל יוֹם מֵעַזֵּי פָנִים וּמֵעַזּוּת פָּנִים. מֵאָדָם רָע. וּמֵחָבֵר רָע. וּמִשָּׁכֵן רָע. וּמִפֶּגַע רָע. וּמִשָּׂטָן הַמַּשְׁחִית. מִדִּין קָשֶׁה וּמִבַּעַל דִּין קָשֶׁה. בֵּין (שֶׁהוּא) בֶּן בְּרִית וּבֵין שֶׁאֵינוֹ בֶן בְּרִית:

קודם שיברך ברכת התורה יאמר זה:

הריני מוכן ומזומן לקיים מצות עשה לברך על התורה לשם יחוד קוב"ה ושכינתיה. וכן ראוי לומר בכל מצוה ופעולה אשר יעשה אותה האדם וחי בהם. ועל מצוה דרבנן יאמר (הריני רוצה לקיים מ"ע ול"ת דשיקב"ו כו') שבמצוה דרבנן יש בה מ"ע ועשית ע"פ הדבר כו' וגם יש בה מצות ל"ת לא תסור:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לַעֲסוֹק בְּדִבְרֵי תוֹרָה:

מקור הברכות

רע", וכוף את יצרנו להשתעבד לך, במחז"ו כת"י א. ליתא, כי כבר הזכיר שלא ישלט בו יצה"ר וישתדבק ביצה"ט:

גומל חסדים טובים לעמו ישראל. כ"ה לפנינו בש"ס ברכות, אבל רב עמרם ז"ל והרי"ף לא גרסי "לעמו ישראל", וטעמם נראה שחסדי השי"ת ורחמיו מרובין על כל העולם כלו, וכן גירסת הסמ"ק, "גומל חסדים טובים לבריותיו", אבל נוסחתנו ונוסח ספרד לחתום "לעמו ישראל" וב"ה הישרי, ועיין במגן האלף אות ה' בשם הגר"א לחתום "גומל" בלי ה"א, וגי' הרב ז"ל "הגומל":

מעזי פנים כו' בוויטרי כת"י א. גרס ומחבר רע "ומיצר רע", ועיין הגהה בסדר רע"ה, ועיין מערבי לב דבר נחמד בזה. ובוויטרי כת"י ב"ש נוסף שם ג"כ צלותא דר"א "שתשכן בפורנו", וצלותא דרב "שתתן לנו חיים ארוכים", וצלותא דרבא "שלא אחטא עוד" כו'. **בין** שהוא ב"ב, במחז"ו ליתא לתיבת "שהוא" וכן הנכון:

לעסוק בדברי תורה, כ"ה גם בוויטרי כת"י א, וכך סדרו שם: אחר שמסיים ברכת המקדש

שכך

והערב

מערבי לב

ואע"פ שהמה ג"כ חסדים. מ"מ אינן חסדים טובים כי המה מפריעים לתורה ולאו כ"א זוכה לעמוד בנסיונן. ולזה כששאל ר"י לר"א "חביבין עליך יסורין" כדי שיהיה לך שכר יותר גדול בעוה"ב. ענה ואמר "לא הן ולא שכרן" כי על כל פנים אני מתבטל על ידן מתורה. ויפה שעה אחת של תורה ומע"ט מכל חיי העוה"ב. ולכן מבקש "ותגמלני חסדים טובים". והתפלה היקרה הזאת אשר יתפלל האדם בקומו תהי לו להערה יקרה לבל יצר צעדו ולא יכשל בדרכו:

יהי רצון כו' שתצילני מעזי פנים כו'. מובא ברכות ט"ז, ופרש"י מעזי פנים שלא יעידו עלי לעז ממזרות, וכתבו חרפי במעתי מהגאון ר' אליהו שיק ז"ל דדברי רש"י מיוסדים עפמ"ש בב"ב נ"ח כר' בנאה דאמר להו זילו הבועי קברא דאבוכון. ופרש"י גם דממזרים שהמה עזי פנים ילכו להבות. ואיתא במס' שבת דף ל' בההוא דאתי לקמי דרבי ואמר אשתך אשתי ובניך בני כו', דאר"ח אהני לי' צלותא דרבי דלא לבזויה בניה ממזירא. ע"ש. ונשמע מזה דעזי פנים קרובים להיות ממזירים ודרכם להוציא לעז ממזרות. ע"כ דברי קדשו. אך דבריו צריכין תבלין. דעדיין לא שמענו אלא שממזר עצמו הוא עז פנים ולמה כתב רש"י שלא יוציאו "עלי" לעז ממזרות? ב'. איך אמר "אהני לי צלותא דרבי". הא לא אהני ליה, דהא אמר אשתך אשתי ובניך בני? וגם לא התפלל רבי על הבנים כלל, אלא על עצמו אמר שתצילני מעזי פנים, ואיך אמר דלא לבזוי' בניה ממזירא. ג'. למה כפל בצלותא לומר "מעזי פנים ומעזות פנים":

אך האמת בהתפלל על שני דברים. האחד שלא יתגרו בו הממזרים עצמם והם העזי

פנים

ברוך אתה ה' אמ"ה המעביר שנה מעיני ותנומה מעפעפי. **ט). יהי רצון** מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי (יד) [שתתן חלקי בתורתך, והדביקני במצותיך ותחזקני ליראה אותך, ותכוף את יצרי להשתעבד לך, והרגילני לדבר מצוה, ואל הרגילני לדבר עבירה, ואל תביאני לידי חטא, ולא לידי בזיון, ולא לידי נסיון, וישלט בי יצר טוב, ואל ישלט בי יצר הרע], ותנני להן ולחסד ולרחמים בעיניך

שנוי נוסחאות והגהות

בתפארת". (יד) "שתרגילני בתורתך ודבקני במצותיך. ואל תביאני לידי חטא ולא לידי עבירה, לא לידי נסיון ולא לידי בזיון, ותרחיקני מיצר הרע, ודבקני ביצר הטוב" כו':

מגן האלף

אלא דצריך טעם מה שחילקו במטבע הברכות, יש מהן שתקנו בה"י כמו המחזיר נשמות, המעביר שינה, הגומל חסדים, המקדש שמו, המחזיר שכינתו, וכו', ויש מהם שלא תקנו בה"י ברוב הברכות שבי"ח, וברכת ארוסין ונשואין, ושאר ברכות פרטיות, ובלי ספק שהיה למתקני הברכות טעמים ונימוקים לזה, ונלא"ע על גדולי הראשונים שהתרו למצוא טעמים על ברכות דלהבא, דיש שתקנו בלמ"ד ויש שתקנו לברך בעל, ומובא ברא"ש שם בשם ר"ת יריב"א, וגם הרמב"ם פי"א מברכות כתב כללים לזה, והמאירי בס' מגן אבות שהו"ל ידידי הרה"ג, לאסבו, האריך הרחיב בענינים אלו, ובענין שלפנינו לא מצאנו להם דבר. אולם בשאלת גם בם זה לבלבל הרבה בדבריהם, ועיין לקמן בברכת על ד"ת מש"כ, וגם שמה אנו צריכין לדברי הר' רבינו ישעיה הזקן בס' המכריע סי' ס"א שכתב "שאלה לאלק, אינו יודע מידי קושיא לעולם, ונצרך להדק לעולי פילה בקופא דמחטא, וסוף אינו מעלה דבר. אלא שלא דקדקו חכמים בדבר. עכ"ל:

וראיתי להתוס' בברכות שם ד"ה והלכתא המוציא שכתבו וז"ל "ותימה: דהמוציא כ"ע ל"פ דהכי מסתבר, בירושלמי מפרש טעמא שלא לערב ראשי אותיות, מ"מ דמוציא עם העולם דמקמיה", ע"כ, וכן תפסו כל הפוסקים רק טעמא דירושלמי אע"פ דבגמרא לא נזכר דבר זה, ולא מצינו בתלמודין לחלק בין ברכה שיש בה ערוב ר"א או לא, והטעם נ"ל דסבירא להו דמסקנא גם תלמודא דידן תופס לעיקר טעמא דירושלמי ופליג אדרבא דאמר במוציא כ"ע ל"פ, דאל"כ לא היה אומר "והלכתא המוציא דקי"ל כרבנן". אלא והלכתא "אף המוציא", וס"ל להתוס' והפוסקים דמסקנא נקיט להך טעמא דירו' משום ערוב ר"א:

אכן גם לדבריהם לא פלטינן מהרבה קושיות שמצינו ברכות רבות דליתא בהו ערוב ר"א כמו המאיר לעולם כלו, הרוצה בתשובה. המחזיר שכינתו כו' ואפ"ה גרסינן להו בגמרא וכל הפוסקים בה"י, ויותר תימא דבירושלמי שלפנינו משמע גם להדר ביה מטעמא דערוב ראשי אותיות, דאיתא שם פ' כיצד מברכין, ר' ירמי' בריך קומי ר"ז המוציא [נקלסי'], ופריך כמאן כר' נחמיה [בירו' שם מחלפי שיטתייהו דר"נ ורבנן, וס"ל לר"נ לומר המוציא, ורבנן ס"ל מוציא.] ומתרץ שלא לערב ראשי אותיות, ופריך "מעתה המן הארץ שלא לערב ר"א [מ"ס דמן הארץ עם להם דמקמיה] ואמר שם "על דעתי' דר"נ הבורא פ"ה, וע"ד דרבנן בורא", ומשמע דמשום קושי' זו שהקשה, "מעתה המן הארץ" הדר בי' מטעמא דערוב ר"א, וס"ל דאפי' בכה"ג דליכא ערוב, ס"ל לר"נ לומר הבורא, ע"כ, והי' נראה לומר דלא הי' בגרסתם בירושלמי רק מאמרו שם "ע"ד דר"נ הבורא" וקושית הירושלמי "מעתה המן הארץ" מתרצים באופן אחר משום דקרא כתיב, ע"כ, אכן ברא"ש שהעתיק דברי התוס', והעתיק לפסוק גם דברי הירו' "ע"ד דר"נ הבורא", ודאי דלע"ג דבזה סותר דבריו הראשונים:

ולכן נראה דשיטת התוס' והרא"ש מחוורת ע"פ גירסת הגר"א בשנות אליהו דגרס רק "ע"ד דר"נ הבורא" קודם עובדא דר"י דבריך קומי' דר"ז המוציא, והיינו דמקשה בירושלמי עמ"ש שם "ר"י בר אחא אמר איתפלגון, ר"נ ורבנן, ר"נ אמר המוציא כו', ומקשה "ע"ד דר"נ הבורא פה"נ" כו' ור"ל כיון דס"ל לר"נ המוציא א"כ צ"ל גם הבורא, ויקשה אליביה

משנתינו

בעיניך ובעיני כל רואי ותגמלני חסדים טובים, ברוך אתה ה׳ גומל חסדים טובים, (ובכת״י כ״מ ליתא כאן) י] יהי רצון מלפניך ה׳ אלהי ואלהי אבותי שתצילני מעזי פנים ומעזות פנים מיצר רע, ומחבר רע, ומפגע רע, ומדין קשה, ומבעל דין קשה בין בן ברית ובין שאינו בן ברית.

ב. ולא [אמרן] (א) מתיר אסורים, [ובזוקף] (ב) כפופים סני ליה, [ותנן] (ג) כל המברך ברכה שאינה [צריך לה], (ד) מוציא שם שמים לבטלה.

יא] מצאנו בתשובה דרב האי זצ״ל, דמברך מתיר אסורים לכשיתעסק בידיו, וכתוב התם וכך כתוב בתלמוד כד פקח עיניה, כד זקיף קומתיה, כד אפיק גיסיה (ה) כד לביש מאניה, וכו׳, אבל [בנסחם] (ו) בתלמוד כולן לא אשתכח הכי,] (כל זה חסר בכת״י **ב״מ**).

ברוך

שינוי נוסחאות והנחות

ב. (א) ״ולא אמרינן״. (ב) ״דבזוקף״. (ג) ״דקיי״ל״. (ד) ״צריכה״. (ה) ״גופיה״ כך צ״ל. (ו) ״בנוסחתנו״ כצ״ל:

מנן האלף

משנתינו דהגן שעל היין אומר בופה״ג, ועי״ז מתרץ ״אתיין אילון פלוגוותא כהילון פלוגוותא, לפת כו׳ חד אמר לא פת היתה״ [שבימי אדם הראשון היתה הפת גדול כלפת, וס״ל להך מ״ד לברך אלשעבר בשעת הבריאה] ״וחורנהאמר לא פת עתידה להיות, יהי פסת בר בארץ״ [דס״ל לברך אלהבא, על לימות המשיח שתהי׳ גדול כלפת] ואח״כ אמר ״ר״י בריך קמי׳ דר״ז המוציא וקלסי׳, ופריך כמאן כר״ל״. [פי׳ היכא עביד כיחידאי] ומתרץ, ״שלא לערב ראשי אותיות״, ע״כ. ולפי״ז קיימא במסקנא מעם דשלא לערב ר״א, וזהו השיטה המהוורת, ולפי זה י״ל דדוקא בפת דהיכא קפידא אם לברך על לשעבר או אלהבא אלעתיד לבא, ס״ל לירושלמי להלכה לברך בה״י, [אע״ג דלשיטתו הוי כר״נ כיחידאי] משום ערוב ר״א, וה״ה לתלמודין במסקנא אע״פ דבמוציא כ״ע ל״פ מ״מ עדיף לברך בה״י משום ערוב ר״א, אבל בשאר כל הברכות אין לדקדק בכך, וכדמשמע בירו׳ דמתרץ קושייתו לר״נ דצריך לומר הבורא, ואמר דאין לדקדק בזה אלא בפת, דתליא אם לברך אלשעבר או על לעת״ל, ולא בשארי דברים דבין מוציא והמוציא שניהם תואר לשמו ית׳, וכמוש״ל:

אולם שיטת הגר״א ז״ל במ״ש בשנות אליהו בפ״ו דברכות ד״ה שעל הפת, אחר שהביא הירו׳ הנ״ל כתב ע״ז ״מכאן שא״ל לברך ״הגומל חסדים״ אלא ״גומל״ וכן בכל ברכה, עכ״ל. א״א לי להולמו, דהא מצינו ברכות רבות בגמרא וברי״ף ורא״ש וכן בנוסחת הגר״א עצמו בס׳ מעשה רב שמברכין בה״י, אע״ג דליכא התם כלל ערוב ראשי אותיות, וצ״ע. והרב רמ״ק נר״ו בנמוקי תפלה השב ליישר כל הרכסים בכללי דקדוק הלשון אפר המציא לזה, אולם גם הוא אחרי שלל במים אדירים ואסף בגורנו את הברכות כלם. נשארו גם אלו יוצאים וזרים להגדרים שהציב:

ט] יהי רצון כו׳ **שתרגילני** כו׳ עיין מקור הברכות.

י] יהי רצון כו׳ **שתצילני מעזי פנים** כו׳ עיין מ״ב בבאורי מערכי לב.

ב. יא] מצאנו בתשובה דרב האי כו׳ היא הוספה מאוחרת ע״י תלמידי רב האי גאון אשר הי׳ גאון פומבדיתא כמאה והמשים שנה אחרי רב עמרם ז״ל. אך הדברים חסרי באור וקשה להולמם, והנלע״ד בכוונתו עפמ״ש הט״ז סי׳ מ״ו בשם הרוקח לברך תחלה זוקף כפופים ואח״כ מתיר אסורים, והדברים תמוהים לכאורה, וכ׳ הט״ז דגרסת הרוקח לא הי׳ כגרסתנו אלא ״כי זקיף מברך זוקף כפופים וכי תרין יתיב מתיר אסורים״. ור״ל ״כי זקיף״ שעדיין הוא במטה וזוקף ראשו לחוד. וכי ״תרין יתיב״ ר״ל אחרי זאת

כשמתנועע

(דה"ח) (א) אין לענות אמן אחר לעסוק בד"ת עד לאחר המלמד תורה לעמו ישראל כי הכל ברכה א' היא ודבוק למעלה ולכך צ"ל והערב בוי"ו: (סי' מ"ז) (ב) אין לומר פסוקים קודם ברכת התורה אפי' דרך תחנה ובקשה לכן מהראוי לומר בה"ת קודם סליחות: (שם) (ג) המשכים קודם אור היום יברך בה"ת ואלהי נשמה ואף אם ישן אח"כ בין ביום בין בלילה א"צ לחזור ולברך (פ"מ שם דלא כפ"ה) רק כשדעתו לישן עוד יאמר אלהי נשמה בלא שם ומלכות וכשישן ויעכים שנית יאמר עם שם ומלכות: (ד) ניעור כל הלילה חייב לברך בה"ת. (מ"א וא"ר) ואם אפשר ישמע בה"ת מאיש אחר ויאמר לו שיכוין להוציאו והוא יתכוין לצאת ויענה אמן ומהני: (ה) אם קראוהו לעלות לס"ת קודם שבירך בה"ת ובירך ברכת אשר בחר בנו על הס"ת א"צ לברך פעם ב' אשר בחר בנו. ואם בירך ברכת התורה ותיכף קראוהו לעלות לס"ת צריך שיברך על התורה אשר בחר בנו כו' ומ"מ צריך שיאמר קודם שיעלה לתורה הפסוק יברכך: (סי' קל"ט ומ"א שם)

וְהַעֲרֶב נָא יְיָ אֱלֹהֵינוּ אֶת דִּבְרֵי תוֹרָתְךָ בְּפִינוּ וּבְפִי עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל (וְנִהְיֶה אֲנַחְנוּ וְצֶאֱצָאֵינוּ וְצֶאֱצָאֵי עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל) כֻּלָּנוּ יוֹדְעֵי שְׁמֶךָ וְלוֹמְדֵי תוֹרָתֶךָ (לִשְׁמָהּ): בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ הַמְלַמֵּד תּוֹרָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל:

ברוך

מקור הברכות

שמך כו' עד אמר ה', מובא שבה ברכת התורה "לעסוק" "הערב" "אשר בחר", ואחריהם פרשת התמיד [ובשבת אומר וביום השבת, ובר"ח ובראשי חדשיכם]. "איזהו מקומן", "רבי ישמעאל", ואח"כ "ברוך שאמר" "והודו" וכל פסד"ז. ובסדר רבינו הגאון הנוסח "על דברי תורה", וב"ג בשם ישן, ובריף ורמב"ם וכן נוסח הרב ז"ל. ובמגן האלף אות י"ב כתבתי טעמם ונמוקם.

והערב נא בכת"י א. גרים בלי וא"ו ועיין במגן האלף:

ובפי בסדר ר"ע כת"י שלפנינו וכויטרי כת"י א. הנוסח "ובפיפיות", ובת"י ב"ם כתב נוסח אחר:

וצאצאינו הבה"ג בשם רבני צרפת כתב לומר ג"ב וצאצאי צאצאינו" עפמ"ש בהפוסלים כי שהוא ת"ח, ובנו ובן בנו ת"ח שוב אין התורה פוסקת מזרעו, והרד"א סמכו למשה"כ "שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך" וה"מ שכלם בהיום כמשמעות הכתוב, עי"ש. ולענ"ד אין צורך להגיה הספרים, לפמ"ש הגר"א ז"ל באיוב על פסוק "וידעת כי רב זרעך וצאצאיך כעשב הארץ" שבני בנים והמה הצאצאים דומים לעשבי שדה שאינן צריכין זריעה כי צומחים מעצמם, לא כן הבנים אם לא יזרעו לא יצמחו, וכן תרגם שם המתרגם "בניא, ובני בניא" א"כ גם בני בנים בכלל וצאצאינו, וגם הרב ז"ל ל"ג "וצאצאי צאצאינו" ובמחז"ו א. גרם "בפינו

ובפי

מערכי לב

פנים שנזכרו במס' ב"ב, והשגית שבניו יהיו נגיעי ומעלי, ולא יהיו בעלי עזות פנים, ואז אם אפי' יתגרו בו עזי פנים לאמר בניך בני, יהיו הכל יודעים בשקר דבריהם, שאם ה"ו הי' אמת לא היה זוכה לבנים כאלו נגועים ומובים, וזה שכפל בתפלתו "שתצילני מעזי פנים. ומעזות פנים". ואמר ר"ה דאע"פ שלא הועילה תפלתו לגבי עצמו דהא התגרו בו המזורים. ואמרו אשתך אחתי ובניך בני. מ"מ אהני צלותיה דלא לבזויה "בניה" ממזירא. שהיו נגועים וענוים. ועמ"ש בעל עבו"י בשם הערוך ערך עז. ובמ"ש מתיסבות כל הקושיות שזכרנו:

לעסוק בדברי תורה. אמר לשון עסק ולא "ללמוד" או "להגות" שהוא כדרך שאמר ר' נהוראי סוף מס' קדושין "מניח אני כל אומניות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה שהתורה עומדת כו'. ובתשב"ן ח"א סי' קמ"ב כ' זהו שבחה של תורה שכל האומנות פוסקין בשעת הזקנה ובעליהן מוטלים ברעב. והתורה עומדת כו'. עוד יש לפרש ע"ד שאמר הכתוב [משלי ב'] אם תבקשנה ככסף כו' וידוע שהמחפש אע"פ שאין גוף החפץ בידו עדיין אינו מניח דעת עד שמגיעו. וכך התורה, שהכתוב אומר "והגית בו יומם ולילה" אין

הדברים

ברוך אתה ה׳ אמ״ה אשר קדשנו במצותיו וצונו יב] על דברי [התורה] (ז)

הערב

שנוי נוסחאות והגהות

(ז) „תורה״ בצ״ל,

סנן האלף

כשמתנועע באיבריו ומפרק אותם, ע״ש, ונראה שדבר ה׳ אמת בפיו וכן היתה גם גרסת רב האי וכמ״ש „כד פקח עיניה כדי זקיף קומתיה, כד אפיק נופיה״ ור״ל כמו״ש הס״ו כשזוקף קומתיה ולא הגביה אלא ראשו לבד מברך זוקף כפופים, וכד אפיק נופיה שהתנועע גם באיבריו מברך מ״א, וז״ש בשם הגאון דמברך מ״א לכשיתעסק בילדו, ור״ל שיתאמץ איבריו, ומסיימי „הכל בנוסחינו . בתלמוד לא אשתכח הכי״ ואין לברך כלל מ״א וכדעת הרד״א, ובש״ס ישן כת״י איתא נ״כ דלא כגירסת רב האי גאון והרוקח, וגרים שם „כי תריץ יתיב אומר מתיר אסורים, כי נחית לארעא אומר ברוך רוקע הארץ, כי קאים ברוך ז״כ, והיא ני׳ נכונה מאד, ולהלכה קיי״ל דאם ברך ז״כ לא יברך שוב מ״א וכמו״ש הב״י:

ארא דלפ״ע לפמ״ש השבלי לקט דהרעי״ב הסיר ברכת עוטר ישראל שאין המנהג בעטיפה, וכן מגביה בפלים באינה מן המטבע, ואי איתא כדעת הרד״א דלא יברך כלל מתיר אסורים וכמו״ש בשם הגאון דהויא ברכה בא״ל, א״כ איך כתב הגאון להלן „והכי סליק חושבן מאה ברכות הנך דכתיבן לעיל תמניא סרי, והלא אינן אלא י״ז? והנה הרד״א לשיטתיה דחשיב נמי לברכה דמגביה בפלים והוי הו״ל י״ח, וכן ראיתי ברכה זו בתשובת הגאונים שהובאו מהגניזה ממצרים, אכן לדברי השבלי לקט קשיא, דהא גם אם אנו חושבים בה״ת לג׳ ברכות נ״כ אינן אלא י״ז?

ונראה דהגאון ז״ל לטעמיה דחשיב יהי רצון שתרגילני בתורתך לברכה בפ״ע. ולכן לא גרס „ויהי רצון״ בוא״ו, והוי שפיר י״ח, ומה דק״ל בתוס׳ פסחים ק״ד „יהי רצון למאי חשובה״ י״ל להגאון הואיל שאינה אלא תפלה בעלמא אינה פותחת בברוך וכמו״ש שם על ברכת אתה הוא ע״ש, עוד י״ל כמו״ש הרשב״א בחדושיו דמה שאמרו כל הברכות כלן פותחות בברוך לאו כללא הוא ע״ש:

יב]. על דברי תורה כתב הרב הירחי והרד״א דעל כולל הלימוד ועשיית המצות נ״כ, והקשה הב״י הא המצות אינו בא עתה לעשותם, וכשעושה אותם בלא״ה מברך אכל מצוה בפ״ע, ועפי עדיף לברך לעסוק, ע״ש. וכ״כ הא״ז דטפי עדיף לברך לעסוק דעל משמע לקיים, וכוונתו דעל הוא בעבור, או בגלל, כמו „כי על יו״ט באנו״ [שמואל א׳ כ״ה] והיינו שמברך בעבור קיום מצותיה של תורה, ובספר עבו״י כ׳ דעל מסתבר יותר שהוא לשון עברי, ואין בזה כדאי להכריע בין הררי ישראל הראשונים, ולולי דמסתפינא הייתי אומר דענין עסק אינו דוקא בזמן עשיתו של אותו דבר, אלא כולל נ״כ בשהוא עסוק במחשבתו לעשותו או עסוק במכשיריו כענין העוסק במצוה שפטור מהמצוה כמו בהתן שפטור מק״ש ולדומה, וכך התורה, אע״פ שאמר הכתוב „והגית בו יומם ולילה״ אין הדברים אמורים שלא יפסיק רגע כי זה א״א, ולא נתנה תורה למלאכי השרת אך החובה שלא יסיח דעת מתורתו ויהי׳ עסקיו בה כעסקיו החומריים שאינו מסיח דעתו ומהפש אחריהם עד שמגיעם, וכך תורתו של אדם אינה מתברכת אא״כ אינו מסיח דעתו ממנה אם יאכל, אם ישתה, אם יטייל, כל שעה יהי׳ דעתו עליה, וזה שרש השלמתה של תורה וכמוש״כ אם תבקשנה ככסף וגו׳ אז תבין וגו׳:

ועיין ברא״ש פ״ק דפסחים בשם ר״ת דכל מצוה שיש לה שיהוי זמן מה כתפלין וסוכה שאוכלין ומטיילין בה מברכין בלמ״ד, וכל שנעשית מיד מברכין בעל, והריב״א כתב דכל שאפשר לעשותה ע״י שליה מברכין בעל, וכל שצריך לעשותה דוקא בעצמו כמצוה שבגופו מברכין בלמ״ד, והנה אם נברך „לעסוק״ ניחא לשני הטעמים דת״ת היא מצוה שבגופו, וחייבים בה כל היום, אבל למאן דגרים „על ד״ת קשיא, ולע״ג ליישב, ואחרי החפוש מצאתי שעמד בזה הרד״א, וכתב נוכל לתרץ שגם זה אפשר ע״י שליח שאחד מוציא רבים ידי חובתן, וא״א לי להלום דבריו איך יכול אדם להוציא חבירו במצוה שבגופו, ואם יאמר שחבירו יוצא בשמיעתו, א״כ הרי הוא כעושה בעצמו ויברך בלמ״ד, ואי ס״ל בזה דהרהור לאו כדבור דמי וכמו שספקו

יג] הערב נא ה' אלהינו את דברי תורתך (ח) [בפינו ובפיפיות עמך בית ישראל, ונהיה כלנו לומדי תורתך. ונהיה אנחנו וצאצאינו יודעי שמך ברוך אתה ה' יד] נותן התורה].

ברוך אתה ה' אמ"ה אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו, ברוך אתה ה' נותן התורה. [וקורא וידבר ה' אל משה לאמר צו את בני ישראל

שנוי נוסחאות והגהות

(ח) בכתי' ב"מ הנוסח בך: .ובפה עמך בית ישראל, ובצאצאינו ובצאצאי עמך ב"י, ונהיה בלנו וצאצאינו מלומדי תורתך יודעי שמך. בא"י המלמד תורה לעמו ישראל ברחמים:

מגן האלף

בש"ע סי' מ"ז שהמהרהר בד"ת א"צ לברך א"כ לא יצא, ואולי ס"ל דהמחזיק ת"ה ומשתדל שחבירו ילמוד נמי יוצא בזה מצות ת"ת ע"ד שאמרו סוף כתובות רבי מצאתי להם תקנה לעמי הארצות מה"ת שהייס לעת"ל. ואפשר עוד דלשיטתו שמברך בעל כולל נמי מעשה המצות ובמצות ישנן נ"כ אלו שנעשות ע"י שליח שאחר מוציאו ידי חובתו, ולשיטת ר"ת בלא"ה לק"מ דהא ס"ל לברך בלמ"ד וכמו"ש בתוס' ברכות:

ושיטת הרמב"ם ז"ל בפי"א מברכות להלק, דכל דבר שעושה לעצמו מברך בלמ"ד ועשה לאחרים מברך בעל, וק"ל לגרסתו בברה"ת לברך בעל, והרי אין המצוה אלא בשביל עצמו? והי' אפ"ל דאזיל לשטתו דבה"ת מדרבנן, אבל לדברי הכסף משנה אין זה מעלה ארוכה ע"ש, וצ"ע. שוב ראיתי בס' המכריע לר' ישעי' הזקן בסי' ס"ח, דמסיק שהבא להלק בדבר זה אינו יוצא מידי קושיא, והעיקר שלא דקדקו חכמים בדבר, ועיין מזה בס' מנ"א להרב המאירי:

יג]. הערב נא כן הוא גרסת הגאון והרי"ף והרמב"ם [וכן הוא גרסת הש"ס ישן שנכתבה סמוך לזמן חתימת התלמוד בלא וא"ו, ופלא בעיני שהותם שם "ברוך אתה ה' למדני חקיך" ואין זה אלא תפלה כמו"ש רש"י ז"ל במס' ברכות שם דא"א לגרוס כן], ואית דגרסי בוא"ו, וכ"ה שיטת ר"ת בתוס' ברכות מ"ו ופסחים ק"ד, ולענ"ד תלוי זה בחילופי גרסאות בגמרא דאיתא התם דף י"א, מאי מברך רב יהודא אמר כו' ור"י "אמר" הערב, עד "הלכך נמריגהו לכלהו", ולפי גרסא זו הויין שלש ברכות, אבל רש"י גרס "ור"י מסיים" ור"ל דסיים חתימת ברכה הראשונה והויין רק שתי ברכות, וא"כ גרסינן "והערב" בוא"ו, וגרסינן נמי "הלכך נמריגהו להרוויהו", וגרסת הש"ס ישן דגרס "הערב". באמת מסיים לבסוף "נמריגהו לכלהו":

יד. ברוך א"י נותן התורה, נוסח זה מובא נ"כ בטור שיש חותמין נותן התורה ע"ש, והרב אבן הירחי כ' וחותם "המלמד תורה" כך קבלתי בצרפת אבל בספרד חותמין "נותן התורה", וכ"כ הר"י מנהג מורי להתום "המלמד" ע"ש. וגרסתם נכונה מאד ע"פ שיטתם דשלש ברכות הללו נגד מקרא משנה מדרש, דאשר בחר שהיא מעולה שבברכות נגד מקרא, והערב למשנה, ובמשנה לא שייך "נתינה" כי תורה שבע"פ נמסרה לחכמים, וגם לדעת רש"י ז"ל שאינן אלא שתי ברכות, תהי' אשר בחר נגד תורה שבכתב ולכן חותם בה נותן התורה, והראשונה נגד תורה שבע"פ וחותם "המלמד" כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה, יהיב חכמה לחכימין, ודעת לכל נושאי דגלה, וכן ה"א "אשר כתבתי להורותם" ואמרו דזהו משנה, ומה שנהגו מברכין תחלה על תורה שבע"פ ואח"כ על הכתב, י"ל דבעי להסמיך ברכה למצוה משום דבתחלה קורא בתורה שבכתב בברכת כהנים, או בלו, כסדרו של הגאון, ואח"כ שונה ודורש בתורה שבע"פ, ולכן כשמברך בצבור מתחיל באמת באשר בחר, ועיין סדר הרע"ג הנדפס שחותם ברוך המלמד תורה לעמו ישראל "ברחמים", והוסיף ע"ז תיבת ברחמים על דרך שנזכר בברכת אה"ר כו' חמלה גדולה ויתירה כו' אב הרחמן רחם עלינו ותן בלבנו כו' שמלמד תורה לישראל במדה החמלה והרחמים, אך בכת"י שלפנינו חותם רק "נותן התורה" וכן הביא בעל הגיון

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר בָּחַר בָּנוּ מִכָּל הָעַמִּים וְנָתַן לָנוּ אֶת תּוֹרָתוֹ: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ נוֹתֵן הַתּוֹרָה:

וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵּאמֹר: דַּבֵּר אֶל־אַהֲרֹן וְאֶל־בָּנָיו לֵאמֹר כֹּה תְבָרְכוּ אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אָמוֹר לָהֶם:

יְבָרֶכְךָ יְהוָה וְיִשְׁמְרֶךָ: יָאֵר יְהוָה ׀ פָּנָיו אֵלֶיךָ וִיחֻנֶּךָּ: יִשָּׂא יְהוָה ׀ פָּנָיו אֵלֶיךָ וְיָשֵׂם לְךָ שָׁלוֹם:

וְשָׂמוּ אֶת־שְׁמִי עַל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַאֲנִי אֲבָרְכֵם:

אֵלּוּ דְבָרִים שֶׁאֵין לָהֶם שִׁעוּר הַפֵּאָה וְהַבִּכּוּרִים וְהָרֵאָיוֹן וּגְמִילוּת חסדים

סקור הברכות

ובפי עמך ב״י כלנו יודעי שמך ולומדי תורתך' ל״ג כלל ובהי' אנהגו כו'. ועיין לקמן לענין הזמן שנתיסדה ברכת התורה:

ולומדי תורתך „לשמה", וכ״ג הרי״ף והרב ז״ל, אבל לפנינו בגמרא ובסדר״ע וברמב״ם ליתא:

ולענין הזמן איכתי נוסדה ונתקנה ברכת התורה, כתב הכהבר בעל הגיון לב כי רב תקנה, כי דוה בקדים לתנוי פרקא לברך לעסוק בד״ת ע״ש, וכל דברים כאלו אינן אלא השערות ודמיונות וכמוש״ל שמלשון הברכה שברכו אין מזה ראי' שהקנוה, כמו בברכה ארוסין ונשואין וכש״כ ברה״ת דאמרינן במס' ברכות ב״א שהיא מן התורה, וכ״כ הרמב״ן בסה״מ. ובכאן נתבאר שבה״ת הוא מה״ת, וגם בעל מ.ג״א כ' שצדקו דבריו, ואפי' לדעת הרמב״ם שהיא מדרבנן אין ספק שהתקנה היתה מזמן עתיק מאד, וכדאמרינן במס' נדרים פ״א .מאי דכתיב על מה אבדה הארץ וגו' ויאמר ה' על עזבם את תורתי. אר״י א״ר שלא ברכו בתורה תחלה", ובוודאי שמו ע״ז כל הנביאים והחכמים לב להתקן להם בה״ת, והיתה נהוגה בדורות הרבה גם לפני זמנו של ירמי', ולפי שהיה בזמנו של ירמיה כי שהתרשלו לברכה, נהגם ע״ז הגיד של עזיבה הארץ, וכן משמע בר״ן מ״ש בשם ר״י החסיד שכ' דודאי עסקו בתורה, אלא שזלזלו בברכתה מתוך שלא עסקו לשמה, דאס״ד שעזבו גם ליכוד דתורה היו הנביאים יודעים לפרש על מה אבדה הארץ ע״ש, [ומדבריו לכדנו טעם הרי״ף ז״ל וגרסתו „לומדי תורתך לשמה"]:

יברכך בסידרי כת״י א. ליתא, ובהיל היכף בפרשת התמיד, ומנהגנו לאומרו, ובסדר רבנו הגאון

מערכי לב

הדברים אמורים שלא יפסק רגע מתורתו. כי לא נתנה למלאה״ש. אבל החובה שלא יסיח דעת מתורתו, כעסקיו החומריים שכל היום תלוים בם שאינו מסיח דעתו מהם גם רגע. וכן אין הברכה תלויה בתורה. אא״כ אין לו בה היסח הדעת. אם יאכל, ישתה, וימייל, יהא דעתו עליה. וזה שרש הגלהת התורה. ועל זה אמר לעסוק:

ויתכן עוד עם מה ששמעתי דבר נפלא בשם הגר״א ז״ל במ״ש [שבת קל״א] בשעה שמכניסין את האדם לדין אומרים לו נשאת ונתת באמונה, וקבעת עתים' תמ״ב בסנהדרין אין תחלת דינו ב״א אלא על ד״ת, ואמר הגר״א ז״ל דבמס' שבת גם קאי על מ״ש מקודם „והי' אמונת זה סדר זרעים, עתך זה סדר מועד, חוסן זה סדר נשים, ישועות ז״ס נזיקין, חכמת ז״ס קדשים, ודעת ז״ס טהרות", וע״ז אמר גם רבא בשעה כו' נו״נ באמונה, כלומר למדת בסדר זרעים, קבעת עתים בסדר מועד, עסקת בפו״ר בסדר נשים, צפית לישועה בסדר נזיקין, פלפלת בחכמה בסדר קדשים, הבנת דבר מתוך דבר שהוא הדעת בס' טהרות, וא״כ מיירי הכל בד״ת כמו״ב בסנהדרין והכל ענין עסק ומו״מ, ולכן גם לשון הברכה כן היא לעסוק בד״ת:

והערב נא. שלא נצטרך למתק את התורה בכונה זרה של שלא לשמה רק נהי' כולנו לומדי תורתך לשמה. [הה״ג בליקוטים] **יודעי** שמך ולומדי תורתך. כלומר שתחלה נהיה מיודעי שמך ביראת שמים

הַסְדִים וְתַלְמוּד תּוֹרָה: אֵלּוּ דְבָרִים שֶׁאָדָם אוֹכֵל פֵּרוֹתֵיהֶם בָּעוֹלָם הַזֶּה וְהַקֶּרֶן קַיֶּמֶת לָעוֹלָם הַבָּא וְאֵלּוּ הֵן כִּבּוּד אָב וָאֵם וּגְמִילוּת חֲסָדִים וְהַשְׁכָּמַת בֵּית הַמִּדְרָשׁ שַׁחֲרִית וְעַרְבִית וְהַכְנָסַת אוֹרְחִים וּבִקּוּר חוֹלִים וְהַכְנָסַת כַּלָּה וּלְוָיַת הַמֵּת וְעִיּוּן תְּפִלָּה וַהֲבָאַת שָׁלוֹם בֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ וְתַלְמוּד תּוֹרָה כְּנֶגֶד כֻּלָּם:

מקור הברכות

הגאון כתוב אחר בה״ת פרשה ודבר, ואיזהו, ור׳ ישמעאל, ואחר זה א״ד שאין להם שיעור, וא״ר שאדם אוכל פירותיהן כו׳:

על מצות ציצית, דעת הטור סי׳ ח׳ והאגור בשם הר״י מולין לברך „להתעטף״ גם על טלית קטן, ואין לחוש אם אין בו כדי עטוף כי נוסח הברכה כך היא, כמו שמברכין לישב בסוכה, ע״ש. ואין אנו נוהגין כך אלא היכא דליכא כדי עטוף מברך על מצות, והר״י אבוהב הקשה כיון דקי״ל „על״ לשעבר משמע, וקי״ל דכל המצות מברך עובר לעשייתן א״כ האיך יברך ב„על״, והד״מ כתב שהמנהג לברך „על מצות״, והטעם. שחששו לדברי הפוסקים שאין יוצאין בט״ק כזה, ולכן לא תקנו לשון להתעטף או להתלבש, דאז הוי משמע שעכשיו מקיימין המצוה כהוגן, רק מברכין להש״ם יתב׳ שנתן לנו מצות ציצית, ואף שאין מקיימין אותה עכשיו כתקנה, ולכן הקנו לשון „על״ עכ״ד. וביאור דבריהם נלע״ד לפמ״ש התוס׳ פסחים ז׳ ע״ב ד״ה כי פליגו, דעל משמע נמי קצת להבא ראי לא משמע אלא לשעבר א״כ היכא קאמר „נימא לבול, לא סגי דלאו איהו מהולי וכי בשביל שאינו יודע להקן יאמר שקר, ושם ד״ה והלכתא על ביעור כתבו ג״כ „שגם זה הלשון משמע להבא כו׳ ויש טעם בברכות, עכ״ל. ובראי״ש מובא הטעמים של מצות שיש שמברכין בעל ויש בלמ״ד ע״ש, וזה שהקשה הר״י אבוהב למה יברך בציצית בעל, ואיזה טעם יש ע״ז? דהא אדרבא בציצית מצינו שמברכין בלמ״ד „להתעטף״, ולזה השיב הד״מ בטעם הרבר, כנ״ל לפרש דבריהם. ועיין בהגר״א סי׳ ח׳ וצ״ע:

מערכי לב

במים, ואח״כ תלמודי תורתך. וכמו״ב כל שיראתו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת. אבל אם אין בו יר״ש דומה למי שיש לו מפתחות הפנימיות ולא החיצוניות בהי עייל ואע״פ שאמרו לעולם ילמוד אדם תורה ואפי׳ שלא לשמה, והגר״א ז״ל פירש מ״ש בקדושין „אם פגע בך מנוול זה משכהו לביהמ״ד״ דר״ל התחל ללמוד עמו שלא לשמה להפיס דעתו שגם הבטן יתרנה בתירתו, מ״מ אין הדברים אמורים אלא בלומד לשם כבוד ופניה ומתרינן בסוף שילמוד לשמה ויחזור בו. אבל באמת ידועה כלל מהשם יתברך נרוע יותר משלא לשמה, „ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי״:

לשם יחוד הכתוב בסדורים לא נמצא בסדרי הגאונים ולא בסדרי הכה״י הראשונים והאחרונים׳ וליתא ג״כ בסדור הרב ז״ל, וכבר כ׳ בתשו׳ חות יאיר סי׳ ר״י, ונו״ב״י היו״ד סי׳ צ״ג לבטל אותם, דליכא מידי דלא רמיזא בנוסחי תפלות וברכות שתקנו לנו אנשי כה״ג. וכ׳ היעב״ץ שלא נסדר אלא לגדולים ונגועים, והעיד על אביו הגאון החכם צבי שלא הוציאו בשפתיו רק בלבו היה כותן, ע״ש, אמנם כוונת התפלין מבואר בטור ושו״ע לכוין בתפלה שע״ר לשעבד הנשמה שבמוח, ובתפילין שעי׳ לשעבד עיקרי מחשבות שבלב לעבודתו, ומש״ם הנאותיו. ועיין באורו בלבוש:

להתעטף בציצית, לא אמרו „לכסות״ כלשון הכתוב „אשר תכסה בה״ דעיטוף מורה ג״כ כניעה הרות, כמו״ש „בהתעטף עלי נפשי״, וציצית מורה על ישראל שהם עבדי ה׳ כמו״ש בתוס׳ מנחות מ״ג [דברי הרי״מ בס׳ עיון תפלה] אך אין צורך לזה, דאע״פ שאין חובה להזכיר פרט מצוה בברכה כמו״ש הב״ה ומ״ז יו״ד סי׳ כ״ת. היינו להוסיף תיבות בגלל דיני המצוה ופרטיה, אבל אם אפשר לכלול באותה תיבה גם פרט המצוה לפי קבלת הז״ל ודאי שצריך לבחור הנוסח הכולל לפי ההלכה, וע״ד תקנו על נט״י, בשביל הכלי שנקרא „נטלא״ להעירנו שצריך לטול מתוך כלי

ישראל וגו' עד ריח ניחוח לה'. טו] ובשבת מוסף וביום השבת וגו'. טז] ואיבא דמוסיף האי, וידבר ה' אל משה וגו' כה תברכו וגו'] יברכך וגו' עד ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם. ושנה איזהו מקומן של זבחים עד צלי, ודורש רבי ישמעאל אומר עד ויכריע ביניהם.

אלו

מגן האלף

לג בשם ר"א בן הרמב"ם, שהחותם המלמד תורה טועה שאין הקב"ה מלמדה לנו אלא צוה עלינו ללמוד וללמד:

ובמס' סופרים פרק י"ג ראיתי נוסח אחר וז"ל „ביחיד כשמשכים לקרות אומר: בא"י אמ"ה אשר נתן לנו תורה מן השמים, חיי עולם ממרומים, בא"י נותן התורה. וגולל ואומר: בא"י אמ"ה אשר נתן לנו תורת אמת, וחיי עולם נטע בתוכנו, בא"י נותן התורה." והיינו דביחיד אין בה ברכה לאחריה, ורק בצבור אמרו שתתברך התורה לפניה ולאחריה, כדאי' בירו' פרק א"ע, ומלתא רבה איתא בדבר, דבצבור אנו מברכין מפני תקנת עזרא לקרות בצבור, אבל ביחיד כיון שאין רגע שיפסוק תלמודה, כדכתיב והגית וגו' לא שייך ברכה, ובספר או"ח להר"א מלוניל מצאתי משום דלציבור אין מפסיקין בשאלת שלום ולא בד"א, אבל בתורה בביתו א"א שלא יפסיק בדבור עם תלמידיו, או בשאלת שלום ע"ש, ומצאתי במס' סופרים שבמחזור ויטרי דל"ג כלל הך ברכה אחרונה, ע"ש. אולם גם לגרסתנו י"ל דמ"ש וגולל ואומר כו' לא קאי אלא אמקמי הכי, דמיירי שם בשקורא בצבור ע"ש, וכן אנו נוהגין לברך בצבור ברכה זו דאשר נתן לנו, אבל קשה דהשמיט ליחיד שני ברכות הראשונות, והוא נגד תלמודא דידן דאר"פ, הלכך נמרינהו לכלהו" וצ"ל דס"ל להמ"ס כרב המנונא לברך אשר בחר בנו ונתן לנו את תורתו, שהיא התורה מן השמים, חיי עולם ממרומים, שהזכיר כאן בשנוי לשון שהיינו מעכב ולא משנה בזה ממטבעת חכמים, אבל אנן קיי"ל כתלמודא דידן לברך ג' ברכות:

טו.] ובשבת מוסף וביום השבת. בר"ה או במועדים לא הזכיר רבינו לומר פסוקי ר"ה או המועדים, ומשמע דס"ל כמו"ש האשכול דאין להוסיף מה שקורין בלא"ה בתורה בענין היום, אבל פ' התמיד שייך לכל יום, ואין מוציאין ס"ת לקרות בו, וכן מוסף שבת שאין בו אלא שני פסוקים ולא תקנו לקרות בס בס"ת, לכן התקינו לאומרם בהשכמה, ועיין בתוס' ורא"ש מס' מגילה עוד טעמים, למה אין קורין בס"ת בשבת במוסף, אבן הרב אבן הירחי כ' בשם רבינו הגאון לומר בר"ה פרשת ובר"ה, וכן הוא גם במחזור כת"יא וכן אנו נוהגין ע"פ הטור, והרמ"א, רק הרב הירחי הביא ע"ז „איך נזכיר קרבן מוספים לתמיד של שחר, ועל מקומן הם נזכרים. ולא ולמד משעירי הרגלים שאין נזכרים אלא במוסף", עכ"ל, ור"ל לפי גרסתי בדברי הגאון להזכיר גם של ר"ה אין לתרץ כדברי האשכול, דהא קורין בר"ה אח"כ ועי"כ דס"ל להזכיר משום הוכת היום, עז"א הא על מקומן הם נזכרים, ועוד למה לא יזכיר נ"כ שעירי הרגלים, וכתב הטור ע"ז „והיינו קשה, שמוסף זמנו כל היום", ותמה עליו הב"ח והאחר והיינו טענה, דהא לכתחלה צריך להקדים שחר למוסף, ונדחק ליישב דבריו משום דבהשכמה אינן אלא הזכרה ע"ש, והיינו כמשמע בדברי הטור, ולענ"ד דכוונתו כמו"ש הרשב"א דמוסף זמנו כל היום, ומה"ת כשר גם קודם לשחר, וכן אחרי מנחת הערב, אלא דמדרבנן פסול, ובתפלה בה"ג מותר לכתחלה, ובענין זה כ' הפמ"א לענינו שם בדף כ' ביומ' מגלה, ובכ"ב שכבר קרא גם פרשת התמיד, ומה שהקשה משעירי הרגלים שאינן נזכרים בשחר עיין בב"י מה שתירץ ע"ז, אבן מנהג ירושלם מובא בברכי יוסף שלא לומר בזמירות בשבת פסוק מוסף שבת, ובתשובה הארכתי ואין כאן מקום להאריך:

טז.] ואיבא דמוסיף כה תברכו כו' כתב הרד"א שהוא כדי להזכיר ברכתן של ישראל לפני התמידין, ע"ש ומה שכתב אלו דברים שאדם אוכל פרותיהן הוא ברייתא במס' קדושין ל"ט. ול"ג שם „והכנסת אורחים", וכן עיקר, וגם בקדושין דף מ' ל"ג לה:

בר

כלי, וגם כאן, כיון דבעי שיהא בו כדי עטוף בראשו ורובו של קטן בחרו בלשון „לחתעטף", ועיין ב"ח של"ה ול"ת שצ"ל בציצית בפתח, והרצן ציצית הידועה בתורה :

פרשיות קדש והי' כי יביאך המובא בסדורים ליתנייהו בכתיי הקדמונים, אך הב"ח בשם הגאון ר' פווש והשל"ה ז"ל מזכירם, וכ' המג"א סי' כ"ה דבספרי איתא „שמע והא"ש בשינון ואין קדש והיה כי יביאך בשינון, פירוש. שא"צ לאומרם. ומ"מ האומרם לא הפסיד ראית בהו יצי"מ, ובגמרא אמרו בקשו לקבוע פרשה בלק משום יצי"מ, אלא שחששו משום טרח צבור, עכ"ל. ובאמת בגמרא שם דף י"ב אדרבא אמרו אילימא משום דכתיב בהן יצי"מ לימא פרשת רבית ומשקלות ע"ש, ושמעינן דארחיא לה להך טעמא, וכבר הקשה זאת בעל ארצות החיים וכתב דדבריו תמוהים, וביאור דבריו נלע"ד דדעת מרן המג"א להוכיח דאע"פ שאנו מזכירים ליצי"ם בלא"ה בפ' ציצית מ"מ יש מעלה ומצוה להזכיר פרשיות אלו במקום שיש להם שייכות באותה מצוה שעוסק בה. דע"כ אין כונת הגמ' לומר שיקבעו פ' בלק ולא יאמרו לפי ציצית כלל, דודאי ציצית עדיפא שיש בה חמשה דברים כמוש"ש להלן, אלא דר"ל שבקשו לקבוע גם אותה בק"ש, ומדלא דחי אי משום יצי"מ הא אדכיר לי' בק"ש, וכמו שהקשו בדף כ"א מ"מ מברך כו', ע"כ דס"ל להגמ' גם להמסקנא שיש מצוה ומעלה להזכיר פרשיות אלו אע"ג דמדכר להו בפ' ציצית משום יצי"ם שבהם, ובמקום דליכא טורח צבור ודאי דמצוה לאומרם, והא דלא קבעו באמת לרבית ומשקלות בק"ש יש ליישב בכמה אנפי, ועיין :

להניח תפלין עיין מג"א אות כ"א כ"ב, **פרשת** העקדה עם התפלות ליתא בשום כת"י קדמוני, וגם בויטרי א. ליתנייהו, והוא הוס' האחרונים כמובא בטור סי' א', וכתב הב"י להזכיר זכות אבות ולהכניע היצר כמו שמסר יצחק את נפשו :

דינים מספר דרך החיים

(א) יתעטף בציצית מעומד ויברך מעומד על טלית גדול להתעטף בציצית ועל טלית קטן על מצות ציצית. ואותן המניחים הטלית מקופל סביב צוארן על כתפיהן לא יצאו י"ח. בחור לא יכסה ראשו בטלית אפי' ת"ח. (מ"א סי' ח') : (ב) צריך להפריד חוטי הציצית זה מזה קודם לבישה לעיין אם הם כשרים שלא נפסקו ואם הוא שעת הדחק כגון שהצבור מתפללין ואין לו פנאי לבדוק או שקורין אותו לעלות לתורה אם יודע שאתמול היו כשרים יכול להתעטף ולברך בלא בדיקה, וא"צ בדיקה אלא פעם אחת ביום ואפי' לובשו שנית וחייב בברכה א"צ בדיקה. (מ"א סי' י"ג סק"ה) : (ג) מחזיר שתי ציצית לפניו ושתים לאחריו כדי שיהא מסובב במצות. (שם) : (ד) אם לובש טלית קטן כשאין ידיו נקיות ילבשנו בלא ברכה וכשיטול ידיו ימשמש בציצית ויברך על מצות ציצית. או כשלובש טלית גדול יברך עליו ויכוין לפטור גם את זה ואז א"צ למשמש בציצית. (שם) : (ה) יכוין בהתעטפו שצונו הקב"ה להתעטף בציצית כדי שנזכור כל מצותיו לעשותם : (שם) : (ו) הציצית יהיו תלוין ולא תחובין בכנף והולכין במקומות שמוכרחי' שיהיו ציציותיהם תחובין. יוצאים ידי חובתם רק שבשעת הברכה יהא מגולים כדי הליך ד"א. (שם קמ"ה סק"ג) : (ז) אם בירך על ט"ק על מצות ותיכף רוצה ללבוש הטלית גדול אם נתכוין לפטור גם הט"ג א"צ להזיר ולברך על ט"ג אבל בסתם צריך לחזור ולברך. (פ"מ) : (ח) אם לבש ט"ק ובירך עליו יהיה דעתו גם על ט"ג והלך בבית זה למקום אחר בתוך הבית אפי' מחדר לחדר א"צ לברך כשלובש הט"ג אבל אם הלך מביתו אפי' חזר אח"כ למקומו צריך לברך. (שם) : (ט) אם פשט טליתו ולא להוין והיתה דעתו לחזור ולהתעטף בו מיד א"צ לחזור ולברך אבל אם לא היתה דעתו לחזור ולהתעטף מיד צריך לחזור ולברך ואם הסיר את הטלית בתם וחזר ונתעטף מיד או אם נשאר עליו ט"ק א"צ לחזור ולברך ואם לאו צריך לחזור ולברך כשמתעטף. (מ"א וא"ר) : (י) אם נפל טליתו שלא במתכוין מעל כל הגוף אפי' אם נשאר בידו צריך לברך שנית כשמתעטף בו אבל אם נשאר עוד אפי' על מקצת גופו א"צ לברך שנית, (מ"א דלא כט"ז) : (י"א) הלן בטליתו בלילה או שלובש קודם אור היום כשיאיר היום א"צ לברך וטוב לפטור אותו בטלית גדול. (שם) : (יב) נתכסה בבגד שחייב בציצית ולא הטיל בו ציצית ביטל מצות ציצית. (שם) :

דין טלית שאולה

(א) השואל מחבירו או השוכר טלית מצויצת בודאי נתכוין חברו להקנות לו הטלית כדי שיצא בו המצוה ומברך ודוקא אם שאלו כדי להתפלל בו אבל אם לא שאלו רק כדי לעלות לתורה או לדוכן אין להכניס עצמו בספק ברכה ויכוין בפירוש שאינו רוצה לקנותו וא"צ לברך עליו לכל הדעות אבל בטלית של קהל צריך לברך עליו אפי' כשלובש אותו רק כדי לעלות לתורה או לדוכן. (סי' י"א בא"ר) : (ב) מי שלוקח טלית חבירו שלא מדעתו אפי' להתפלל בו יכוין ג"כ שאינו רוצה לקנותו ולא יברך עליו, (שם) :

דין מי חייבים בציצית וזמן ציצית וברכתן

(א) סומא חייב בציצית, קטן היודע להתעטף בשני ציצית לפניו ושתים לאחריו ויודע לאוחזן בשעת ק"ש אביו צריך לקנות לו ציצית כדי לחנכו. (סי' י"ז) : (ב) כשלובש קודם אור היום אין מברך אבל אחר עלות השחר מברכין וה"ה בערב עד צאת הכוכבים מברכין. (שם סי' י"ח) :

דין חוטין שנפסקו ודין שהחיינו על הטלית

(א) חוטי ציצית שנפסקו אין לזורקן לאשפה ולא לנהוג בהם מנהג בזיון. (סי' כ"א) : (ב) בטלית גדול אסור ליכנס לבית הכסא וכן בקיטל אבל לקטנים ליכא איסורא. (שם בפ"ז) : (ג) יש ליזהר שלא לגרור ציציותיו ע"ג קרקע. (שם) : (ד) קנה טלית ועשה בו ציצית מברך שהחיינו בשעת עשיית הציצית ואם לא בירך בשעת עשיית הציצית מברך בשעת עיטוף ראשון ומברך להתעטף ואח"כ שהחיינו כמו בברכת מלבים ערומים שמברך מלביש ערומים ואח"כ שהחיינו (סי' כ"ב ובפ"מ) :

דין לבישת ציצית

(א) יש ליזהר לכל אדם לעשות טלית נאה משום זה אלי ואנוהו התנאה לפניו במצות (גמרא) (סי' כ"ד) : (ב) יזהר כל אדם ללבוש ט"ק שיהא לבוש בו כל היום כדי שיזכור המצוה בכל רגע. ולכל הפחות יזהר שיהא לבוש בשעת ק"ש ותפלה וכל הקורא ק"ש בלא ציצית כאלו מעיד עדות שקר בעצמו (מ"א בשם הזוהר) : (ג) מצוה לאחוז הציצית ביד שמאלית בין קמיצה לזרת בשעת ק"ש וכנגד לבו רמז לדבר והיו הדברים האלה על לבבך וכשיגיע לפרשת ציצית יקחם ביד ימין ויביט בהם עד שמגיע לנאמנים ונחמדים לעד וינשק הציצית ויסירם מידו (מ"א בשם כתבים) : (ד) טוב להסתכל בציצית בשעת עטיפה כשמברך. ולהסתכל בציצית כשמגיע לוראיתם אותו ולתן אותם על העינים. גם נוהגים לנשק הציצית בשעה שרואה בהם (שם) : (ה) יסתכל בשני ציצית שלפניו שיש בהם עשרה קשרים רמז לעשר ספירות וגם יש בהם ט"ז חוטין ועם העשרה קשרים עולה כ"ו כמנין הויה. גדול עונש המבטל מצות ציצית ועליו נאמר לאחוז בכנפות הארץ כו'. והזהיר במצות ציצית זוכה ורואה פני שכינה (שם) :

דין הנחת תפילין וברכתן

(א) יזהר להניח כיס התפילין למטה ולמעלה הטלית בכדי שיפגע תחלה בטלית להניחו קודם כדי שלא יעבור על המצות ואם הגיע תחלה בתפילין צריך להניחם תחלה (סי' כ"ה), (ולדעת המג"א אם הוציא תחלה התפילין בכיס שלהם אין זה מעביר על המצות ומתעטף תחלה בטלית) : (ב) אפי' פגע בשל ראש תחלה מ"מ יניח של יד תחלה (שם) : (ג) צריך לברך על של יד אחר הנחה על הקבורת קודם הקשירה וכן בשל ראש קודם שמהדקן כדי שיהיה עובר לעשייתן וההנחה והברכה תהיה מעומד (שם) : (ד) אסור להפסיק בשיחה בין של יד לשל ראש ואפי' אותן שאין מברכין בחוה"מ מ"מ אסור להפסיק וה"ה בתפילין דר"ת הדין כן ואם בא מברך על של ראש בתים להניח וגם על מצות וראוי להזיז התפילין ש"י ממקומן קודם שיברך בתים (שם ומ"א) : (ה) אם בא לצורך תפילין א"צ לברך שתים אבל לכתחלה אסור

אסור לשיח אפי' לצורך תפילין אם לא שח"א בלח"ה ואפי' לקדיש ולקדושה לא יפסיק רק ישתוק וישמע ויכוין למה שאומרים ואם הפסיק מברך שתים ובחול המועד שאינו מברך יפסיק לקדיש ולקדושה (שם מ"א ס"ק י"ז): (ו) לא יוציא הש"ר מכיס עד אחר שיהדק הש"י ואם מונח חוץ לכיס לא יפתח הש"ר עד אחר ההידוק ויניח שניהם מעומד (שם): (ז) אם מניחם כמה פעמים ביום צריך לברך בכל פעם. נשמטו ממקומם בתפלה א"צ לברך כיון דבתפלה ודאי אין מסיח דעתו אבל אם נשמטו ממקומם שלא בשעת תפלה צריך לברך ואם נשמט רק אחת ומחזירה מברך כמו שמניח תפלה אחת. ואם הזיזן ממקומן אדעתא דלהחזירן א"צ לברך ואפי' חלצן כדי לילך לבית הכסא א"צ לברך אבל אם לא היה בדעתו להחזיר מיד צריך לברך וכן אפי' נפסק הקשר מהשל יד בין של יד לש"ר אפי' מפסיק בעשיית הקשר א"צ לברך להניח וכן אם בשעת הברכה לא היה הקשר כלל ועשה הקשר בין ברכה להנחה א"צ לחזור ולברך (ע"ז סי' כ"ה): (ח) אין לחלוץ התפלין עד אחר קדיש יתום שלאחר עלינו ובר"ה קודם מוסף ובחוה"מ סוכות קודם הלל ובחוה"מ פסח הצבור חולצין קודם הלל והש"ץ אחר הלל (שם):

דין בקום הנחת תפלין

(א) מקום הנחת תפילין של יד הוא בבשר התפוח שבחצי עצם הסמוך לעלינבאגין ולא לחצי עצם הסמוך לשחי (סי' כ"ז). והיו"ד של הקשר של יד תהיה לצד הלב והמעברתא לצד הכתף והקציצה לצד היד, ומ"מ איטר שמניח בימין ואין לו עתה תפלין רק שאולין ממי שמניח בשמאל (או איפכא כגון פשוט שאין לו כעת רק תפלין מאיטר) ואם יניחם כך יהי' היו"ד לצד חוץ ע"כ יהפוך ויניח שהמעברתא תהיה לצד היד והקציצה לצד הכתף כדי שתהי' היו"ד לצד הלב: (ב) יש ליזהר שלא יזוז הקשר מהתפילין: (ג) לא יהא דבר חוצץ בין התפילין לבשרו בין בש"י בין בש"ר (ע"ז ומ"א): (ד) מקום הנחת של ראש מהתחלת עיקרי השער שבמצח עד סוף המקום שמוחו של תינוק רופס (שם): (ה) הקשר צריך שיהיה מאחורי הראש באמצע העורף והקציצה תהיה נגד בין העינים ולא יטה לכאן ולכאן (שם): (ו) השחור שברצועות יהיה לצד חוץ ולא יתהפכו:

זמן הנחת תפלין והליצתן

(א) חייב אדם למשמש בכל שעה בהתפלין וכשיאמר לאות על ידך ימשמש בשל יד וכשיאמר בין עיניך ימשמש בשל ראש (סי' כ"ה): (ב) תפילין של ראש חולץ ביד שמאל ומעומד אחר שמסיר הכריכות מהאצבע ואח"כ חולץ השל יד מעומד. ועשה התיק לר שיניח הש"י אצל הש"ר לצד מעלה כדי שיפגע בש"י תחלה (שם): (ג) זמן הנחתן בבוקר משיראה חבירו הרגיל עמו קצת ברחוק ד' אמות ויכירנו (סי' ל'):

מי הם הפטורין מתפלין

(א) חולה מצטער פטור מתפלין אפי' אין לו צער אפי' הולך בשוק ואסור להחמיר על עצמו ואם יודע שיכול להעמיד בעצמו בשעת ק"ש יניח תפלין בין אהבה לק"ש ויברך. וכן הדין במי שאינו יכול להעמיד על עצמו מלהפיח (סי' ל"ח): (ב) אבל ביום ראשון אסור להניח תפלין (ועיין עוד לקמן בדיני אונן):

הערה בענין מעשה המצות.

העתק מהכתב ששלח הרשב"א ז"ל לבני פרובינציא כת"י באוצר הספרים בעיר אוקספורד וז"ל:

אמרו עליו על ריב"ז שלא הניח מקרא ומשנה כו' דבר גדול מעשה מרכבה דבר קטן הויות דאביי ורבא. שוטי רוח חשבו כי עשיית המצות דאביי ורבא נושאין ונותנין בהן הוא דבר קטן שלא עלה ביד המתעסק בהן אלא שכר עשייתן, לפי שאין בעשייתן אלא קיום מצות בוראם, שנתכן לדעת ולצרף דעת ישראל אם יעשה מצותיו אם לא, וכמלך שרוצה לנסות העם אם ישלימו רצונו, בין שיש

באותה

באותה צואה תועלת בין שאין בעשייתה תועלת, זולתי ההוראה שעושה רצון אדוניו כאשר צוהו, וזהו לדעתם מה שאמרו "כל אמרות אלוה צרופה, ובא בפירושו ז״ל מאי איכפית להקב״ה בין שוחט מהעורף לשוחט מן הצואר. אלא לא ניתנו המצות אלא לצרף בהן את הבריות" :

והטועין חושבים בענין לצרף, לדעת אם ילכו בתורתו ומצותו, לבד מה שיש בהן תועלת מצד עצמה אם לאו, ועי״ז קורין דקדוקי אביי ורבא מפעולת המצוה "דבר קטן", ומזה יש להם באמת ביטול המעשה בכלל המצות, כתפלה ובתפלין ובהיתר ואיסור, ואינן נותנין דעתם רק בלמוד ספרי חכמי האומות פליסופיא וטבע וחושבים שהוא מעשה מרכבה שלא הניח ריב״ז.

וזה באמת אברון ומית. וכל האומר כן נבדל מקהל הגולה ואין לו עסק במצות, מה שכך אמר הכתוב כי קרוב אליך מאד בפיך ובלבבך לעשותו, אמר "בפיך" כנגד . . . שצוה יתברך ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם, "ובלבבך" לכוין בשעת עשייתן לשם המצוה יתב׳ שצוהו, ויעשה בלב שלם, ולא יעשה בעושה שלא ברצון ויהי לו למשא, וזה שארז״ל שלא יעשה תפלתו קבע אלא תחנונים. "לעשותו" להיות זריז לעשות כל מצוה "בשעתה, וכמצותה, וכתקונה", [דברים אלו הזכיר בתשובתו כי צ״ד ואמר בפיך הוא שמורה דרכי ה׳ ומצותיו לאחרים לבד מה שנצטוינו לדבר בם בעצמנו ע״ש] ובשלש אלו תושלם העבודה. ובעשייתן בתפץ באמת יתבונן שלא אמר יתברך לזרע יעקב תהו בקשוני, ומי שהננו ה׳ יתבונן במושכלות שנכללו במצות, וע״ז התפלל דוד ואמר "גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך" וכמו שפירשו רז״ל בוהי שירו חמשה ואלף שעל כל מקרא ומקרא הי׳ אומר אלף וחמשה טעמים, ולא נעלם ממנו אלא פרשת פרה אדומה, וזהו שאמר יתב׳ ליהושע לא ימוש ספר התורה וגו׳, כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל, ר״ל תצליח במעשה, וממנו תשכיל במושכלות הרמוזות בם, וזה ענין המרכבה שהדברים הרמוזים במצות הן הן מעשה המרכבה, ואביי ורבא שהתעסקו בפירוש המצות כחכמי המשנה והאמוראים הבאים אחריהם השתדלו לבאר סדר עניינם ועשייתם כיצד.

וקרה לקהל עם ה׳ ומפרשי המצות בזה כמו שקרה לחולה עם הרופא האומן, והרוקח, הרופא האומן ידע ומכיר בחולי החולה שאינו יכול להתיותו כי רב הוא, אלא במרקחת פלוני המורכבת מסמנין רבים ידועים, ומשקל ידוע לאכול ממנו בזמנים ידועים, והחולה אוכל, ולא ידע ולא מרגיש בתערובות הסמים אלא בטעם תכליתו לבד. והמרקחת פעולת בכח הסמנים המורכבים, וכו החולה אע״פ שאינו מרגיש משיג התועלת בלא מדע.

והרופא האומן הוא השי״ת שיודע ומכיר בחולי הנפשות, ובחמלתו נעשה רופאנו וידע ברקוח המרקחת המסירה מחלת לבנו חולי הגוף וחולי הנפשות, וכעשותנו המרקחת ההיא היא עשיית המצוה נתמנה על הבריאות, והוא שכתוב "והיה אם שמוע תשמע וגו׳, עד כי אני ה׳ רופאיך" ואמרו "אני ה׳ רופאיך", לא על דרך גמול לבד כאמרו "ונתתי מטר ארצכם" "ובקרך וצאנך ירבון" (אין) [צ״ל אך] מצורף לזה ההודעה כי בקיום המצות ועשייתן נשיג התועלת מצד הטוב [צ״ל הרצוי] בהן, השם [לבו?] יתבונן וירגיש ואף בנתיבתם ההרכבה. וכל הכם לפי כחו, משה מחיצה לעצמו, אהרן מחיצה לעצמו.

והויות דאביי ורבא באו להורות כיצד יעשה המרקחת שלא יוסיף ולא יגרע. אם שינה פעולתן או זמן עשייתן יפסיד תכונת המרקחת, וכן במצות התורה לא תוסיף ולא תגרע, וכן כל עתים ישמור פן יוסיף זמן או יגרע, וכהויות דאביי ורבא לא בא רק באור תקוני הפעולה כתקוני פעולת רוקח המרקחת. ולא לבאר ולגלות טעמי המצות הרמוזות בההרכבות שבתוכו, ור״י בן זכאי עשה המציה באמת ונתן דעתו להתבונן אף במורכב, חכה והשיג.

ודע אתה המעיין כי לא תושלם העבודה בלתי עשיה כי כן רצה חכמתו יתב׳, וזה שארז״ל בפסוק מה אנוש כי תזכרנו וגו׳ אמרו מלאה״ש לפני הקב״ה מה אנוש וגו׳ תנה לנו כו׳, אמר הקב״ה מה כתיב בה לא תרצח לא תגנוב כלום רציחה וגניבה יש ביניכם. משל לאיש שהי׳ לו בן קטוע אצבע הוליכו אצל האומן א״ל למד את בני אומנות זו, לזמן חזר אצל האומן א״ל למדת את בני האומנות א״ל לאו מפני שבנך קטוע אצבע והאומנות ההוא צריכה כל האצבעות, השכל במשל הנפלא הזה, התאוו שתנתן להם התורה ובאמת לא ללמוד הלכות שחיטה וטרפה ואכילת המצה ומניעת אכילת דברים אשר תיאב הקב״ה, רק לדברים הנפלאים הרמוזים והמורכבים שאף מלאכי השרת לא ישיגו אותם, והוא שכתוב "לא ידע אנוש ערכה, ולא תמצא בארץ החיים", ותחיים רמז למלאכי השרת, והוא

שהשיב השם למשה על מה שבקש הראני נא את כבודך, לא תוכל לראות פני כי לא יראני האדם וחי. ואף התי׳ רמז למלה״ש כי מהותו והודו לא ישיגו על התכלית.

עוד תן דעתך לדעת כי עשיית המצות וקיומן טוב לפני האלהים מלהשתדל בטעמיהן ואף במרכבה. שהרי בבטול המצות חייב כרת כמילה ופסח ואכילת החלב והדם, ושאר הכריתות, ואפי׳ אוכל ביוהכ״פ או עושה מלאכה ועוסק במרכבה אינו נצול מכרת, והמתעסק במצות בתקונן ובונתן לשם מי שצוהו על ידן יתברך זוכה ויושב בישיבה למעלה.

ובא בדבריהם שנפשות הצדיקים למעלה ממלאכי השרת וכמו שבא בפירושם „כי מלאכיו יצוה לך לשמרך“, מי גדול שומר או שמור הוי אומר שמור. „על כפים ישאונך“ מי גדול נושא או נשוא, ואמרו אין מלה״ש אומרים שירה עד שאומרים ישראל למטה שנא׳ ברן יחד כוכבי בקר ויריעו כל בני האלהים, והוא שנפשות הצדיקים גנוזות תחת כסא הכבוד, שנא׳ „והיתה נפש אדני צרורה בצרור החיים את ה׳ אלהיך“ ומה שאמרו „מאי איכפית ליה להקב״ה אם שוחט מן העורף או מן הצואר אלא לא ניתנו המצות אלא לצרף בהן את הבריות“. רוצה בו שאין להקב״ה חפץ מצד עצמו, וכענין שנאמר „אם צדקת מה תתן לו“ אלא שרוצה בהן לצרף את הבריות, ולצרף כולל שני ענינים: לחזקן ולהתמידן, מלשון הגיעו לצרף, והשני מלשון „מצטרפין“ לצרף אותן אצל האמתיות הנרמזות בתורה.

„מפי הרשב״א ז״ל ששלח לבני פרובינצא“, עכ״ל. ובכלל דבריו, שהטועים חושבים שעיקר עשייתן של מצות אינו חשוב כ״כ לפני הקב״ה כלמוד הסודות, ומה הם הסודות? חכמת הטבע והפלוסופיא. וכמו״ש שלא נתנו המצות אלא לצרף והיינו לנסות את הבריות, וגלה למוסר אזנם שהדרך הזה אינו אלא אבדון ומות, והם טועים בתרתי: חדא. שעיקר כונת הש״ת היא העשיה והם הויות דאביי ורבא שבארו לנו אופני מעשה המצות זמנן ותקונן. והשניה אין ענין מעשה מרכבה כמו שהן אומרים אלא טעמי כל המצות והסודות הרמוזות בהן, הם עליהן יש יתרון לפעולת המצות במעשה מכה שישתדל לדעה טעמיהן, שאם יקיימם כתקונן הרי הוא ישראל כשר לפי רצון ה׳, ואם יאכל או יעשה מלאכה ביוהכ״פ אפי׳ יעסוק במרכבה כל היום הוא חייב כרת. וטעם הענין, שהוא יתברך רופא הגופות והנפשות והמצות הן התבלין והמזון לפי ההרכבה והערך שמסרו לנו מבארי המצות בהויות דאביי ורבא, ואע״פ שהן דבר קטן בערך הסודות הרמוזות בהן, עכ״פ פועלים פעולתם לטובה גם אם לא ידע האדם עניניהם כדרך החולה שהוא מתרפא ע״י הסמים אע״פ שאינו מבין אופני רקוחם, ובעוד שלא יקחם אינם פועלים במאומה, ומה שאמרו „שלא נתנו המצות אלא לצרף בהן את הבריות“ אין הכוונה לנסות כפי שהם אומרים אלא לצרפן אל האמתיות הנרמזות בהן למי שזוכה להבינם, או להזקן ולהתמידן, [ראילו הי׳ הכוונה לנסות היו אומרים כן להדיא כמו שכתוב מפורש [שופטים ג׳] ואלה הגוים אשר הניח ה׳ לנסות בם את ישראל, כנ״ל] ואנו אין לנו אלא לעשות כמו שנצטוינו לעשותם בלי תוספות וגרעון ושמירת עתותיהם כפי קבלת התלמודיים בהויות דאביי ורבא.

ורבותינו הפליגו עוד במעלת המצות ואמרו שישראל מוסיפין בעשיתן כח וגבורה גם בפמליא של מעלה [מדרש איכה בשם ר״ע] וכן יוצא מקרא מפורש, ואשים דברי בפיך לנטוע שמים וליסד ארץ, וכן סדרו לנו גם אנשי כה״ג בברכת התורה „חיי עולם נטע בתוכנו“, ואמרו בפ״ק דברכות כל הקורא ק״ש על מטתו כאלו אוחז חרב של שתי פיות, וכיו״ב מאמרים אשר יארך זכרם, ואמרו בירושלמי מאה כל כסף וזהב וכל חמודות שבעולם אינן שוות למצוה אחת שבתורה וכן אמר הכתוב [משלי ג] יקרה היא מפנינים וכל חפציך לא ישוו בה.

ואין בכתובים הללו גוזמא והפלגה שלא יתקבלו על אזן שומעת, יען כי אחרי שמאושר ומקוים בלב כל מאמין בדרוש העולם המאמין בהודת משה שכל המצות והפקודים נאמרו למשה עבד ה׳ מפי הגבורה אשר צוה על כל ישראל, כי עינינו ראו ולא זר, ואזנינו שמעו ולא אחר את אשר דברה פה הגבורה אלינו ויגידה לנו, והנה כי כן למה לא חשוה אלינו מאמר של „גדילים תעשה לך“ או „והיו לאות על ידך“ לכל העשרה מאמרות שנברא בהן העולם? וכשם שבהיות פיו של הקב״ה במאמר „יהי אור“ נתמלא העולם אורה, „ובהדשא הארץ דשא“ נתעטפה מעבה דשא, נזרעו זרעים ונטעו אילנות, לבשו כרים הצאן, ועמקים עטפו בר וכל העולם כלה עדיין הולכים לאורן ושמחים וגזונים מתמת. כן עלינו להאמין שבמצות אלו בהתמלא רצון הבורא בהן מתוספת כח וברכה בפמליא של מעלה ומטה, ומוסיפות שפע אורה וגבורה כשפע מלוי דבריו של מאמר יהי אור.

אור, וכרומה, ואין הבדל ביניהם אלא מה שעשרה מאמרות הי׳ בלי תנאי, ומעשה המצות נתלות בעשותן ובקיומם, כי מי תכן רוח ה׳ לחלק בין דבור לדבור ולתת פרות בין מאמר למאמר? הלא כתן הענין שוה, ובפרט אשר הכתובים כלם מעידין ע״ז; וחכמים הגידו ולא כחדו אשר שם דברו בפינו לנטוע שמים וליסוד ארץ וחיי עולם נטע בתוכנו. ולמה יפלא לנו איפה מאמרם אשר „כל חמודות שבעולם אינן שוות למצוה אחת שבתורה״ ואין ספק שפירושו כמשמעו.

ובמס׳ אבות פ״ד אמרו „יפה שעה אחת של תשובה ומע״ט בעוה״ז מכל חיי העוה״ב, ויפה שעה אחת של קורת רוח בעוה״ב מכל חיי העוה״ז״, ואמנם שסוף המאמר הזה מקבלים אותו גם ההמוניים בעוד שמאמינים בעוה״ב ובמתן שכרו אשר עין לא ראתה, אבל קשה מאד לצייר במחשבה אשר שעה אחת בתשובה ומע״ט יפים מכל חיי העוה״ב היקרה מכל חיי העוה״ז, כי לא נראה לנו לעינים טובם ויפים.

אולם כשמעלה האדם על לבו את האמור למעלה שכל מצוה ומצוה מעלה לו סם חיים ורפואה בעוה״ז, ומוסיפה שפע ברכה בעוה״ב, וכח וגבורה בפמליא של מעלה ומטה, ומזכה לו ולדורותיו הון ערך וסגולה אשר כל חמודות לא ישוו בה, בלי ספק שיחמוד בלבבו עם כל המוני הקינים שירכוש לעצמו בכסף מקנתו, לאסוף גם את האוצר הזה והסגולה הנכבדה ההיא, וכמה ישמח לבו עליו בפנות היום בלכתו לנוח ויבא לחשבן שזכה ביום הזה לרכוש לו הרבה ממצות עשה ונזהר מל״ת שגם בזה מעלה עליו הכתוב כאלו עשה מצוה, וכל אחת מהנה לא יערכן כסף מלכים ומטמונים, ולא תכבדו עליו הרבה כי זכה לקנותן בלי כל מחיר, כי קרקע העוה״ז מרוצף מפנינים כאלו על כל שעל, ומונחים בכל פינה. על כל צעד שהוא פוסע בעולמו כמטמן הנפוץ ע״פ חוצות מה שלא יתכן עוד בעולם הבא, אז לא יפלא במאומה ששעה אחת בעוה״ז יפה באמת מכל חיי העוה״ב. ואם אמנם שאין אנו מבינים זאת בעתה, הנה נרגישם ונדעם אחרי כן בעולם האמת, ודי בהערה זו.

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל מִצְוַת צִיצִית:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהַי וֵאלֹהֵי אֲבוֹתַי שֶׁתְּהֵא חֲשׁוּבָה מִצְוַת צִיצִית לְפָנֶיךָ כְּאִלּוּ קִיַּמְתִּיהָ בְּכָל פְּרָטֶיהָ וְדִקְדּוּקֶיהָ וְכַוָּנוֹתֶיהָ וְתַרְיַ״ג מִצְוֹת הַתְּלוּיִם בָּהּ אָמֵן סֶלָה:

סדר עטיפת הטלית וברכתו

בשעת בדיקת ציצית של טלית גדול יאמר זה:

בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת יְיָ יְיָ אֱלֹהַי גָּדַלְתָּ מְּאֹד הוֹד וְהָדָר לָבָשְׁתָּ: עֹטֶה אוֹר כַּשַּׂלְמָה נוֹטֶה שָׁמַיִם כַּיְרִיעָה:

קודם שמתעטף בטלית יאמר זה:

לְשֵׁם יִחוּד קֻדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא וּשְׁכִינְתֵּיהּ בִּדְחִילוּ וּרְחִימוּ לְיַחֵד שֵׁם י״ה בו״ה בְּיִחוּדָא שְׁלִים בְּשֵׁם כָּל יִשְׂרָאֵל. הֲרֵינִי מִתְעַטֵּף גּוּפִי בַּצִּיצִית כֵּן תִּתְעַטֵּף נִשְׁמָתִי וּרְמַ״ח אֵבָרַי וּשְׁסָ״ה גִידַי בְּאוֹר הַצִּיצִית הָעוֹלֶה תַּרְיַ״ג וּכְשֵׁם שֶׁאֲנִי מִתְכַּסֶּה בְּטַלִּית בָּעוֹלָם הַזֶּה כַּךְ אֶזְכֶּה לַחֲלוּקָא דְרַבָּנָן

ולטלית

ולטלית נאה לעולם הבא בגן עדן. ועל ידי מצות ציצית תנצל נפשי ורוחי ונשמתי ותפלתי מן החיצונים והטלית יפרוש כנפיו עליהם ויצילם כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף ותהא חשובה מצות ציצית לפני הקדוש ברוך הוא כאלו קיימתיה בכל פרטיה ודקדוקיה וכונותיה ותרי"ג מצות התלוים בה אמן סלה:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו להתעטף בציצית:

אחר עטיפת הטלית יאמר פסוקים אלו:

מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון: ירוין מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם: כי עמך מקור חיים באורך נראה אור: משך חסדך לידעיך וצדקתך לישרי לב:

סדר הנחת תפלין וברכתן

קודם הנחת תפלין יאמר זה:

לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה בדחילו ורחימו ליחד שם יה בוה ביחודא שלים בשם כל ישראל. הנני מכון בהנחת תפלין לקים מצות בוראי שצונו להניח תפלין ככתוב בתורה וקשרתם לאות על ידך והיו לטטפת בין עיניך והם ארבע פרשיות אלו. שמע. והיה אם שמוע. קדש. והיה כי יביאך. שיש בהם יחודו ואחדותו יתברך שמו בעולם ושנזכור נסים ונפלאות שעשה עמנו בהוציאו אתנו ממצרים. ואשר לו הכח והממשלה בעליונים ובתחתונים לעשות בהם כרצונו. וצונו להניח על היד לזכרון זרוע הנטויה ושהיא נגד הלב לשעבד בזה

תאות

מערכי לב

וצונו להניח על היד לשעבד בזה התאוות ומחשבות לבנו לעבודתו ית"ש.

כח הרצון שבאדם, או היצר ונפש המתאוה היא כמכונה הקיטורית המובלת בכח נפלא אלפי אלפים לפרסאות ועגלות רבות משוכות אחריה, יהיו אבני נגף או אבנים יקרות, אין הבדל לפניה כי בכחה האדיר והנמרץ היא מובלת את הכל, ובאותו האופן התאוה שביצה"ר מושך אותך לדבר עבירה ולהבלי עולם, ואין גבול וקץ לתאותו וחפצי רוחו, כמאמרז"ל אין אדם מת וחצי תאותו בידו" יש לו מנה מבקש מאתים, יש לו עושר מבקש כבוד, יש לו כבוד יתאוה לשררה, נעשה שר יתאוה למלוך, נעשה מלך יתאוה לעלות על במתי עב, רק אם תקשור אותו למרכבת קדושה ועבודת אלקים ימשוך אותה גם הוא, ויצעד מחיל אל חיל, ומתעלה למעלה רמה באחריה, וזהו שאמרו במס' ברכות „ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך בשני יצריך

ביצר

(פאה פ"א) **אלו** דברים שאין להם שיעור הפיאה והביכורים והראיון וגמילות חסדים ותלמוד תורה. (קדושין דף ל"ט) אלו דברים שאדם אוכל פרותיהן בעוה"ז והקרן קיימת לעולם הבא כבוד אב וגמילות חסדים והבאת שלום בין אדם לחבירו ותלמוד תורה כנגד כלן.

(מכאן עד סימן ו' חסר בכת"י ב' ובהנדפס מתנו.)

ג. [והכי סליק חושבן מאה ברכות הנך דכתיבן לעיל תמני סרי, ודברוך שאמר וישתבח הרי עשרין קודם ק"ש, ותלת דק"ש שתים דלפניה יוצר המאורות והבוחר בעמו ישראל, ואחת לאחריה גאל ישראל, כדתנן [ברכות י"א] בשחר מברך שתים לפניה ואחת לאחריה הרי תלת, ותלת זמנין דתישסרי תישסרי צלותא דרמשא ודצפרא ודמנחתא, דאינון עם ברכת המינים מן תישסרי תישסרי הרי שיתין, ועשרין קמייתא הרי תמנן. ודסעודתא דימטא תמניא הא כיצד [חדא דנטילת] ידים והמוציא לחם, וארבע דברכת מזונא, הזן, על הארץ, ובונה ירושלים, הטוב והמטיב, ותרתי דמשתיא, אי דחמרא בורא פרי הגפן, ועל פרי הגפן. אי דמיא (א) [הכל] ובורא נפשות רבות, כגון אתרא דרגילין ביכל והדר משתיא, הני תמניא, וארבע דק"ש דרמשא, תרתי לקמה ותרתי לבתרא, כדתנן [ברכות שם] בערב מברך שתים לפניה ושתים לאחריה. המעריב ואוהב ישראל לפניה. ושתים לאחריה גאל ישראל ושומר עמו ישראל. והתמניא דסעודתא דרמשא הרי עשרין, ותמנן לעיל הא מאה. יז] בר מהמלך בכבודו דאוסיפו רבנן בתראי בהר פסוקי דשבחתא דקודשא בריך הוא ודרחמי, ובר מהמפיל חבלי שינה דק"ש דעל מטתו, ובר מן [קמי] זמנא

שנוי נוסחאות והגהות

ג. (א) שהכל בן צ"ל.

מגן האלף

ג, יז] בר מהמלך בכבודו כו' הי' יכול להשיב נ"ב כן ברכת המקדש שמו ברבים, למאי דהשיב בא"ת ז' לברך שבע, וכן ברכת ציצית ותפלין ושב ליה עוד ארבעה ברכות, וכן חשב נמי לקמן בק"ש בעל המטה לברך לקריאת ק"ש, ובשמ"ע הלכות תפלה השיב מקמי ברכות ק"ש כ"ה ברכות, והוא לטעמיה בהל' ברכות דחשיב נמי ברכה דהגומל ליתן כח, ועוד ברכות ע"ש. והב"י חשיב בשם הכל ק"ה ברכות, אלא דרבינו הגאון לא הא למחשביניהו כיון דבלא"ה סליק לי' מנינא דמאה ברכות, במחזור ויטרי כת"י, ובנדפס, ובס' תניא רבתי, ובפרדס לרש"י ז"ל כתוב לכך תקנו בשבת לומר אין כאלהינו, לפי שאין מתפללים בשבת כ"א שבע, וד' פעמים אין, מי, נודה, הרי י"ב פעמים אתה, ולבסוף ברוך אתה, ונראה כאומר ברוך אתה אתה, והם ארבע עשרה ברכות, והשבע של חובת היום הרי י"ב, עכ"ל ור"ל דתיבת אתה הויא תר"ת של אין מי נודה, עם ברוך אתה, שבופלס לכ"א ד"פ הן כאתים עשרה ברכות, ועם שבע של חובת היום הן י"ט, אבל צ"ע דהא בשבת הכריס יותר מי"ב, וכתב הרב"ה דבס' הכלבו מבואר יותר, וז"ל בשבת ויו"ט שאין אדם מתפלל י"ח ברכות כ"א ז', נמצא שחסרו בג' תפלות לי"ג ברכות, ומשלימין אותם כו' של מוסף, ובס' שבספורה נ', ועברים כינוים שאין כאלהינו, כו', אך א"א להעמיס זאת בכוונת דברי המחזור, דלא השיב לאין כאלהינו רק שנראה כי"ב ברכות, ועוד דאמת הכריס ל"ה לשבת ויו"ט

וזמנא דאצטריך לגדולים או לקטנים. ובר ממאבל פירי אי נמי ירקא, ובר מסורת, וכי לימא מר בשלמא בחול דאיכא תלתא זמנא תישסרי ממליין כלהו, אלא בשבת דליכא צלותא דתישסרי היכי מתמליאן, (ג) [אי] אפשר נמי לאשלומינהו כי קא אמרינן, [מנחות מ"ג ב'] רב חייא בריה דרב אויא בשבתא וביומי טבאי טרח וממלי לה (ג) באפרסקא ומגדי, מיני בשמים ומיני פירות, כגון עצי בשמים, ובורא עשבי בשמים, ובורא מיני בשמים, וכל פירי ופירי בר חזי ליה:

ד. ודקא אמרינן דדוד מלך ישראל תקנינהו, (ה) דכתיב נאם דוד בן ישי ונאם הגבר הוקם על. על בגמטריא מאה הוי. יח] ובכל יום ויום היו מתים בישראל מאה איש ולא היו יודעין בשביל מה, עד שבא דוד והקר כדבר, והבין ברוח הקדש ותקן מאה ברכות. ואסמכתא דמלתא דא, ועתה ישראל

שנוי נוסחאות והגהות

(ג) צ"ל „אין". אפשר כו'. (ג) בגמ' „באיספרסקי".

ד. (ה) מובא במדרש רבה במדבר פי"ח ותנחומא פרשת קרח.

מגן האלף

ויו"מ שאין מתפללים י"ט ברכות, ובסי' קל"ד במחז"ו אמר מפורש שנמלא י"ב ברכות החסרות בשבת בתפלת היום מחול, ע"ש. ויותר נכון דהוי' מנהגם לומר אין כאלהינו בכל תפלה [illegible] בתפ"ע בשעה שאומרים פטום הקטרת, כדס"ל לגאון לקמן לומר בערב פטום הקטרת בלי הזכיר ע"ש, ושב ליה יותר מאה ברכות, ובכי תמצא לבין הפרדס דמסיק על אין כאלהינו שבשבת בכל תוספת היום „הרי י"ב ברכות לא חסרת דבר" עכ"ל. אבל המסדר מחז"ו עצמו בסי' קל"ד הקשה מרהב"א דמרה ומגדי ואי הוה דנפיק בכה"ג למה לי' לאטרוחי, ואי תימא דהכתי לא התקן בשם כל אין כאלהינו, היכא סליק אדעתא דכתרא לתקוני הבלתן, הא הזיין לרהב"א דלא משבה אלא באתויי פירי ומגדי, ולא להרבות תפלות וברכות, ותיבי ז' ברכות תקין ולא יותר, ותו כיון דליכא בם ומלכות היכא חשיב לי' ברכה. עי"ש. ע"כ כתב דנראה דהכי גרסינן מי, אין, והיה כמו בביאל מי כאלהינו ומי דומה לי, ומשיב אין כאלהינו ואין דומה לו, וכן דרך המקרא לשאול ולהשיב, מי כמל ועשה ? ואני' אני ה' ! מי זה מלך הכבוד ? ה' צבאות ! וגו', ידונמא לזה הסדיר רבינו שלמה זצ"ל בפסוקי באלהות ה' אלהי הצבאות מי כמוך חסין יה. אין כמוך באלהים ה' וגו', עכ"ל. והנראה מדבריו דגירסא אין כאלהינו גם בלא"ה הוה דחיקא לרבנ המסדר הנ"ל, כי אחר שבשבת בהלם שאין כאלהינו, איך הוזר לשאול אח"כ מי כאלהינו, אלא דמתחלה נדחק לקיים הגרסא כדי שיהא תיבת אמן ברשני ההרוזים להשלים מנין הברכות, אבל אחרי שהספרים דלא הביאו ברכות להשלים המנין, ניחא לי' כפי גרסת הספרים להתחיל במי כאלהינו, ואח"כ אין כאלהינו, שדרך המקראות לדבר כן. וכן נהג גם רש"י ז"ל להוסיף בסדר הפתיחה של לך ה' הגדלה המובא בח"ב מסדרנו סי' קי"ז ע"ש, והרש"ה בוופרי שנה בדבריו וכתב דר"ל דרש"י עצמו ז"ל תקן הפתיחה הנ"ל, ואינו כן. והגירסא הזאת להתחיל במי כאלהינו ראיתי בהרבה סדורים עתיקים כת"י, ובכע"י לקמן סי' ס"ה ובסדר רב סעדיה גאון ז"ל, ולפנין הבלמת אין כאלהינו למנין הברכות לא הביאו מזה ההרוגים. וגם הרב אבן הירחי בס' המנהיג כתב שאין למנהג זה של הצרפתים טעם בדם וענף:

ד. יח. ובכל יום היו מתים מאה איש כן הוא במד"ר במדבר פי"ח, ובתנחומא שם ומסיים „כיון שתקנם נתעצרה המגפה, ועיין ספר האשכול שגורס שם „בקורים" מישראל, והיא גרסא נכונה:

כולי

ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך, מאה ברכות הקב״ה שואל מעמך :

ה. ומאן דמברך שלא עשאני בור לא עביד כהלכתא, דאע״ג דגרסינן בפרק התפלת היה ר' יהודא אומר שלש ברכות חייב אדם לברך בכל יום, שלא עשני גוי, ושל״ע אשה, ושל״ע בור. ובגמרא דא״י נמי תני, ר' יהודה אומר שלשה דברים צריך אדם לומר בכל יום ויום, ברוך שלא עשאני גוי שאין הגוים כלום שנאמר כל הגוים כאין נגדו, ברוך שלא עשאני בור שאין בור ירא חטא, ברוך של״ע אשה שאין אשה מצווה על המצות, אפילו הכי לא הזי לברוכי, הדא דשאילו מקמי דרב נטרונאי גאון זצ״ל, ולא שדרא. והנ בגמרא אסתלקא לה, דרב אחא בר יעקב שמעיה לבריה דקמברך שלא עשני בור, אמר ליה ימן] כולי האי נמי, אלא מאי בור מברך, של״ע עבד. היינו אשה, עבד זיל טפי. (ע״כ חסר שם) :

ו. כ] ומאן דמנח תפילי נמי מברך על תפלה שעל יד, ברוך אתה ה' אמ״ה אשר קב״ו (א) על מצות תפלין. ועל תפלה שעל ראש אומר, בא״י אמ״ה אשר קב״ו (ב) לשום תפלין. וכד מכסה בטלית מברך אקב״ו להתעטף בציצית :

לית

שנוי נוסחאות והגהות

ו. (א) צ״ל „להניח". (ב) צ״ל „על מצות".

מנן האלף

ה. ימן. כולי האי נמי אלא מאי בור מברך בגמ' מנחות

מ״נ איתא „אלא מאי מברך" והרי״ף במס' ברכות גורס „ואלא מאי אברך" ור״ל דבריה דרב אחא ב״י הקשה זאת לאביו, ולא דקשה זאת לסתמא דגמרא, אבל הדבר לא מוגה עדיין בסוגיא זו ולא ראיתי מי שעמד על זה, דכי היכן מצינו בש״ס דאמוראי בתראי כראב״י יפלוג על תנא, ולא פריך ע״ז בגמ', דאמר דלא כהאי תנא דר' מאיר או ר״י לפי גרסת הגאון ס״ל לברך שלא עשני בור, והוא אומר כולי האי נמי, וגם מה שפירש״י „דמשכחת נפשך שאינך ע״ה", או לנ״א שהביא שם „דבור מיהא בר מצות הוא" ע״ש. יקשה, ומי סגי לי' לראב״י טעמא דר״י בתוספתא ובירו' סוף ברכות שאמרו מלתא בטעמא „שאין בור ירא חטא", ומשבח להשי״ת ע״ז, וגם אם נעבור על אלו שתי הקושיות ונדחוק לומר דפליג אר״מ ולא יצדק ברכה אליביה במה שלא נברא בור שאינו ירא חטא, דאולי ע״ז לא יתכן לשון שלא עשני, אבל א״כ יפלא יותר קושית הגמ' „ואלא מאי מברך" כיון דפליג אר״מ האם מוכרח לברך ג' ברכות, יברך שתים?

אבל דבר ה' אמת בפי הגאון, וגרסתו מאירת עינים, דראב״י הוא דקמקשי לי' לברי' ולא סתמא דגמרא, והכי קמקשה „כולי האי נמי ואלא מאי בור מברך" כלומר. כיון דקמברכה של״ע בור, וגם הבור יברך כן שנוסחא אחת לכל המברכין, ומאי יברך הוא, שהוא באמת בור, אלא מברך של״ע עבד, דעבד היינו נמי בור וגרוע מיניה שהעבדים פרוצים ואינן יראי חטא, וגם בא משפחה פסולה. שגם הבור יכול להודות לה' שהוא מזרע כשר, ואע״פ שעבד חייב במצוה כאשה, מ״מ זיל מינה טפי, והדברים מאירים ב״ה :

ו. כ. ומאן דמנח תפילי כו' וכד מכסי בטלית כו' בגמרא איתא „כי מעטף בציצית לימא", [בש״ס ישן גרים „כד מכסי גלימא] „כד מנח תפלין לדרעיה לימא" כו', וכ״פ בטו״ע להלכה בסי' כ״ה להקדים ציצית לתפלין, והטעם שמעלין בקדש ולא

מורידין

כא] לית הכי הלכתא. דאינו מברך שתים אלא א״כ סח, דא״ר אר״ת סח בין תפלה לתפלה חוזר ומברך, ואקשינן ותרצינן, דהיכא דלא סח לא מברך׃

מנן האלף

מורידין, והנמוק״י מובא בב״י שם כ׳ עוד טעמים: דציצית תדיר שנוהג בשבת ויו״ט, ועוד דשקולה נגד כל המצות, ע״ש. ולכך נ״פ על רבינו הגאון ז״ל ששינה הסדר, ואפי׳ נימא דלא הוי׳ בברכתם כלל הך דפי׳ מעשך, וכמו שנראה מדברי הרא״ש דל״ל ליה, מ״מ הו״ל לאקדומי ציצית לתפלין משום כל הלין תנך טעמי:

ואפשר לומר כשיטתו ע״ד שכתב הנמוק״י מובא בב״י דהותן שמתעטפין בטלית גדול כיון שאין דרך להתעטף אלא אחרי כל המלבושין ובזמנו מקטריהון ברישיהם, מצות תפלין בא לפניהם התלה, ומברכין עליהם תחלה לפי שאין מעבירין על המצות, ואפי׳ היכן שאין נוהגין אלא בטלית קטן, ראוי ללבוש על מלבושיהם לקיים בו ולא תתורו, עכ״ל, ונ״ע:

כא. לית הלכתא הכי כו׳, כענין זה הופלינו רבותא ראשונים והאחרונים, והמעתיק הלז בסדרנו זה היה אחד מתלמידי רב האי גאון דס״ל שאינו מברך אתפלין בש״י ובש״ר אלא ברכה אחת בשוב שלא סח בנתים, ועיקרא דהאי מלתא הוא בפרק הקומץ דף לו, אמר רב חסדא סח בין תפלה לתפלה חוזר ומברך, ופריך סח אין לא סח לא, והא שלח ר״ח משמיה דר״י על תפלה של יד אומר להניח ועל ש״ר על מצות, אביי ורבא דאמרי תרוייהו לא סח מברך אחת סח מברך שתים״, ופרש״י לא סח מברך שתים כדשלח רב חייא, ובלא סח אינו מברך אלא על ש״י בלבד, ע״ש. ומשמע דלתרוצי מלתא דרב חסדא קאתו אביי ורבא, והקשו עליו הגאונים [בתוס׳ ברכות ס׳ ע״ב] איך אפשר שיצריכו חכמים השתי ברכות דוקא כשסח בנתים ועבר עבירה, והמרדכי הוסיף לתמוה, היכא ס״ד שיתקנו ברכה מיוחדת לפושעים ועוברים על תקנת חכמים לשוח בנתים, וכתב הגאון הרמ״ל בספר ארצות החיים דרש״י לשיטתו, שכתב במנחות שם סח בין תפלה לתפלה חוזר מעורכי מלחמה דהיינו שלא ברך על ש״ר, וכ׳ התוס׳ משמע לפירושו שלא סח וצריך ליכא איסורא, ואדרבא מצוה לשכר ברכה, ע״ש ואח״כ מימרא דר״ח משמיה דר״י שפיר מתוקמא בסח משום דמצוה להשיח בנתים ולברך שתים, וכן נ״כ מה שאמרו בברכות ס׳ כי מנח אדרועיה כו׳ כי מנח ארישא נמי מבים כיון דמצוה לשוח בנתים ודאי עושה כן, עכ״ל. וכמה קשים הדברים לשמוע שתהא מצוה להפסיק ולהכר בעשייתה של מצוה אחת ולהתחייב עצמו בברכה שא״צ, וגם מה דאסתייע מסוכה דף מ״ו היו לפניו מצות הרבה ר׳ יהודה אומר מברך על כל א׳ וא׳ בפני עצמה, והר״ן הלכה כר״י. ובמס׳ יומא דף ע׳ אמרו ונייתי ס״ת אחרינא ונקרי, ומתרץ משום דגורם ברכה שא״צ, וע״כ צריך להלן דדוקא כמברך אותה ברכה עצמה הויא ברכה שא״צ, אבל כשתקנו ברכה מיוחדת אע״פ שיכול לפוטרה בברכה להניח, אדרבא מצוה להפסיק ולשוח כדי שיהי׳ יכול לברך הברכה המיוחדת וכדר׳ יהודה דמברך על כל א׳ וא׳ בפ״ע, ע״ש. וכ״ז אינה ראיה כלל, דר״י לא מיירי אלא במצות נפרדות וס״ל דמצוה לברך על כל אחת, ופשיטא דלא מצריך כלל להפסיק ולשוח בינותם, וכאן במנ״פ קביא אם תפלין בש״י וש״ר מצות נפרדות הנה, לעולם נברך שתים עלייהו, ואם אינן אלא מצוה אחת הרי גורם ברכה שא״צ, ותו, אי תקנו חז״ל ברכה מיוחדת כבא״צ, דוקא אחרי שישוח בנתים, אכן נמי נעשה אותה המצוה ולהפסיק ולשוח לברך שתים, ולמה כתב רש״י ז״ל שלא לברך אלא אחת, ישוח, אי מצוה לשוח כדי לברך היכא אמר „סח כו׳ עבירה היא בידו״, אדרבא אין זה אלא מצוה, ובפי הו״ל אם סח ולא ברך אחר שהפסיק עבירה היא בידו בהיסור ברכה, אלא ודאי אין ספק דליכא מצוה לשוח, אדרבא עבירה היא, דכל מצוה שיש לה המשך ע״י מעשים נפרדים הנספרים בברכה אחת אין להפסיק בנתים והמפסיק חוזר ומברך, אלא דדחיקא לי׳ לרש״י ז״ל שיחזור עי״ז מעורכי המלחמה דמי לא שבקינן שהפסיק באונס ומה הי׳ יכול לעשות, דהא לא אמר במתניתין ששח במזיד דוקא, לכן פירש דעיקר העון הוא במה שלא חזר וברך על ש״ר אחרי שהפסיק, ומה שלא אמרי בגמרא „סח ולא ברך״ הוא, משום דבאמת העון מתחלה ע״י ההפסק, ובמה שלא חזר וברך

מברך, ובירושלמי כשהוא לובשן מברך אשר קב"ו להניח תפלין. ושמע מינה דאינו מברך על שתיהן אלא אחת. אבל אם סח מברך על של ראש על מצות תפלין] (בכ"י ב ובנדפס מתנו. ליתא לנוסח זה. אבל איתא שם לשון אחר וזה.

מגן האלף.

לברך על ש"ר המפסיק עליו העון במזיד והוזר עליה מעורכי המלחמה. **ומ"ש** בתוס' לדעת רש"י ז"ל בסח וברך דליכא איסורא אלא אדרבא מצוה ושכר ברכה, אין כוונתם שיש מצוה לבוח, אלא ר"ל דאיכא מצוה דברכה ושכרה, כשהוא מברך אח"כ, והיא פשוט דלא כפי מה שהעמיס הגאון הרמ"ל בכונתם, וליכא לאקשויי למה לא הצריכו חז"ל לברך אותה ברכה עצמה „להניח תפלין" ולמה תקנו ברכה אחרת. די"ל משום דתפלין ש"ר הוא גמר מצוה ראשונה, ולהניח אינו מברך אלא על ההתחלה. ומזה הטעם לר' יוחנן דלעולם מברך שתים, מברך על ש"י להניח, וכמו"ש רש"י דבכל יד מתחיל להניח, ועל ש"ר אומר על מצות דמכשיו גומר המצוה, ע"ש. ולכן גם לאביי ורבא דס"ל דבלא סח אינו מברך אלא אחת, מ"מ בסח והפסיק, והוא עומד עתה בגמר מצותו, מברך על מצות:

ועוד הקשה הגאון הקדמון ר' יעביה בספר המכריע סי' פ"ו, וכתב „וזה הפתרון של התורה [רש"י ז"ל] אינו נראה, דאם אביי ורבא אמלתא דר' יוחנן קיימי דמאי דאמר ר"י למברך שתים הוא דוקא היכא שסח בנתים [וכמוש"ל דלתרוצי מלתא דרב חסדא קאתו] הכי הו"ל למימר ה"נ היכא דסח, ע"ש וזה באמת קושיא עצומה, וכן הקשה עוד „למה אמרו לא סח מברך אחת הלא האחת כבר בירך, דהא כבר הניח התפלין ש"י, והו"ל רק לא סח אינו מברך":

ולולי שאיני כדאי הייתי אומר להרך דברי רבינו מאוה"ג רש"י ז"ל, דכל קושית התוס' והמרדכי אינן אלא אם נפרש סתמיות דברי ר' יוחנן, וכן מ"ש בברכות „כי מנה אדרועיה כו' כי מנה ארישה כו' דאמרי לברך שתים רק למי שסח בנתים, ואין פשט דבריהם משמע כן, וכמו"ב בתוס' ומרדכי הנ"ל, אבל לענ"ד שיטת רש"י נראה, דר"י וכן סתמא דגמרא גם ס"ל באמת להלכה לברך אתפלין שתי ברכות גם בלא סח, והגמרא במנחות דפריך מר' יוחנן ארב חסדא נבאר באמת בקושיא על ר"ח, ומ"ש גם אביי ורבא דאמרי תרויהו לא סח כו' לאו לתרוצי מלתא דרב חסדא קאתי דא"כ הו"ל ה"נ היכא דסח וכקושית המכריע. אלא אביי ורבא מלתא באפי נפשיה קמ"ל, ודינא הוא דקמשמעו, דהכי סבירא להו, וס"ל לרש"י ז"ל ולכל הגאונים דקיימי כשמעתיה. דאנן אדאביי ורבא סמכינן דבתראי נינהו והלכתא כוותייהו, ומה שלא אמרו „לא סח אינו מברך" לא הביבא קושיא דלפום מה דאמרי בסיפא דהא מלתא סח מברך שתים, אמרו הכא דמברך אחת, ור"ל דדי בברכה אחת ולאפוקי מדר"י דס"ל דלעולם מברך שתים:

ואין להקשות לשיטת רש"י ז"ל למה נסמוך על אביי ורבא כיון דסתמא דגמרא לא ס"ל הכי, דלדברנו עתה נבארו בקושיא בתלמודין במנחות גם על דברי רב חסדא מהא דה"ר חייא מתני' דר"י, דליתא, די"ל דסתמא דתלמודא לא פליג אהא דרב חסדא, והדרבא ודקבעו בתלמודא מלתייהו דאביי ורבא בתר דברי ר"ח משמי' דר"י, ש"מ דהלכתא הכי. דהלכה כבתראי כאביי ורבא נגד ר"י, ומגמרא פרק הרואה נמי אינו מוכח דסתמא דתלמודין פסק הכי להלכה, ואולי אין זה אלא ליבנא דברייתא מן עמוד הקודם המתחלת „ת"ר הנכנס למרחץ כו' ואע"ג דאמוראי שקלו וטרו התם בנתים לפרושי מלתייהו הוא דאתו, אבל הברכות כלן השנויות שמה הוא מסגנון לשון הברייתא הקודמת ואורחא דש"ס הכי, וכבר הזכרנו לעיל מזה ע"ש:

אבל מ"מ לא ברירה לי עדיין מה שכתבתי. משום דכל מפרשי רש"י והגאונים ז"ל לא הבינו כן כדברנו, וגם לשון ההעתק שלפנינו שאמר „ואקשינן ותרצינן דהיכא דלא סח אינו מברך" לא משמע כפירושי, אלא דאביי ורבא לתרוצי מלתא דר"ח קאתו, וא"כ הדרו כל קושית

וזה לשונו) (מאן דמנח תפלין של יד מברך באי אמ"ה אשר קב"ו. להניח

מגן האלף

התוס' והמרדכי והמכריע לדוכתייהו, ודברי רש"י והגאונים דס"ל לברך אחת באמת קשה להולמם. ובאמת טעמא בעי למה לא פירשו כמו"ש, דאנן אאביי ורבא סמכינן דבתראי נינהו:

ונראה דר"ת ז"ל והעומדים בשיטתו לשיטתייהו אזלי, לפי גרסתם בדברי ר"ח שח בין תפלה לתפלה „חוזר" ומברך, וכן גרסת רבינו „חוזר" ומברך וס"ל דר"ל שחוזר ומברך גם ברכה ראשונה להניח וגם על מצות, וכמו"ש הרא"ש בהלכות קטנות אות י"ד לפי שיטת ר"ת ע"ש. דהמקשה לא דקדק בדברי ר"ח, והבין דקס"ל דחוזר לברך רק ברכה השניה, ולהכי פריך מר' יוחנן דס"ל דגם בלא שח נמי מברך על ש"ר על מצות, וזהו שחדשו אביי ורבא לתרץ דכונת ר"ח הוא „דחוזר" ומברך גם ברכתו הראשונה, דבשח מברך שתים, והשתא לפי שטתו כלהו ס"ל לברך שתים גם בלא שח, ובשח יברך שתים גם בש"ר לבדו:

אבל הרי"ף והרמב"ם ז"ל לא גרסי „חוזר" ומברך, אלא מברך שתים, והגר"א בשם הרשב"א כ' בסי' כ"ה דגרסתם עיקר, ואתיא כשיטת רש"י ז"ל דבשח מברך אש"ר על מצות, ובלא שח שני ברכה אחת, וכ"כ רב האי גאון ור"א משבחא, ע"ש שהביא ראי' לדבריהם מתוספתא, ולגרסא זו אפשר לתרץ גם קושית הר"י מפראגי ז"ל שהקשה הלא כבר ברך האחת יהול"ל לא שח אינו מברך, די"ל דאביי ורבא לא קיימו אמלתא דר' יוחנן אלא לענין מה דק"ל בגמרא שח אין לא שח לא, קאמרו איהו דרב חסדא לא אתא לאפוקי דבלא שח אינו מברך כלל אלא דמברך אחת, אלא דבשח מברך עוד אחת, וכיון דר"ח ואביי ורבא בהדא שיטתא קיימו כוותייהו קיי"ל, וסתמא דתלמודא דשלהי ברכות דאמרו דמברך להניח ועל מצות, כ' הגר"א ז"ל דלא קחשיב שם אלא כמה ברכות נמצאו במצות תפלין. ובהפסיק בנתים ע"ש, וכ"כ בתשו' הר"ם מרוטענבורג סי' של"ו של"ז, בשם ר' אברהם בר"י, וברשב"א סי' קנ"ו יסי' תת"ה, וכ"כ בס' האשכול הל' תפלין סי' כ"ה, ובאו"ז סי' תקפ"ד דשיטה הישרה היא כרש"י ז"ל, ע"ש:

ולענין קושית התוס' והמרדכי איך יתקנו ברכה בשביל עוברי עבירה יש לומר דאין זאת ברכה מחודשת אלא כשאר ברכת המצות והנהגין בהפסיק בנתים שחוזר ומברך, אלא דהתם שכל רגע מצוה בפ"ע כמו בסוכה וכה"ת וציצית, חוזר לברך ברכתו הראשונה, משום דכבר הודאה לה מצותו, וכשחוזר ומברך מברך על העת שנתחייב בה מחדש, כאותה מצוה וכאותה ברכה, אבל כאן שהמצוה מתחלת בש"י ונגמרת בהנחתו בש"ר, שאלו לא הפסיק בנתים היה יוצא בברכה אחת להניח, שענינה התחלתה של מצוה והגמרה, ועכשיו שהפסיק א"י לברך להניח דהא כבר התחיל להניח, ומברך במקומה על מצות, שעכ"פ מקיים בהנחת הש"ר את מצותו של תפלין:

ודעת רבינו הגאון ר"ע ז"ל לברך שתים וכמו"ש בפנים, „מאן דמנח תפילי מברך שתים" אלא שיש כאן ט"ס דמוכח, שכתב על ש"י על מצות ועל ש"ר לשום, ולא נמצא כן בשום מקום, והעיקר ככת"י כ"מ, וכמו"ש בשנוי נוסחאות וכן בתשובות שהובאו מהגניזה ממצרים, בשל ש"י להניח ועל ש"ר על מצות, וכ"כ כל הפוסקים בשמו, וכן בס' המכריע סי' פ"ז כ' בשם ר"ע, שגם מי שאין לו רק תפלה אחת בש"י או ש"ר מברך עליה להניח וגם על מצות, וכ"כ בשבלי לקט בסדר ק' ברכות לרב נטרונאי, וכן איתא בירושלמי פרק שני דברכות, והא דלא השיב בירו' ברכות פ"ט כשבוא לובשן רק ברכה אחת, ע"ש במה"פ מ"ש בזה דסמיך אמ"ש בפ"ב, וכ"כ הסמ"ג בהל' תפלין בשם רב יהודאי ור"ע ור"ת, וכתב וכן ראיתי בילמדנו [הוא מדרש תנחומא] פרשה בא כו' ואע"פ ששנו בירו' כו' תלמוד שלנו עיקר ע"ש, וגם ר"ת עצמו הביא ראיה מדברי רבינו הגאון דס"ל לברך שתים, והרב הירחי כ' דאין מזה ראיה דבמאי בשח אמר הגאון, ע"ש. אבל לא משמע כן בסדרנו, וכל הנהו רבוותא לא ס"ל בדעת הגאון כוותיה:

וידי"נ הגאון האבד"ק יפו נר"ו אמר דלשון להניח ענינו שתים: התחלת ההנחה וגם השיווי של

כב] להניח תפלין, ועל של ראש מברך בא"י אמ"ה אקב"ו על מצות, וכד מכסי בטלית כג] אפילו מאה זמני מברך בא"י אמ"ה אשר קב"ו להתעטף בציצית, וכן נמי בסוכה, ודוקא ביממא כד] אבל בליליא לא, דאין מצות ציצית אלא ביום, וכן בתפלין כל זמן שמניחן מברך עלייהו. כה] תנא כשהוא מניח מניח של יד ואח"כ של ר', וכשהוא חולץ חולץ של ראש תחילה

מנן האלף

של מצוה כמו "להניח ברכה אל ביתך" ורבים מזה בלשון חז"ל, ואם מתכוין על התחלת מצותו וגם על הסיום שבה עד גמר מצותו באמת יצא בברכה אחת, וכשמתכוין בה רק על ההתחלה באמת חייב לברך על ש"ר גם על מצות, ונכון. ולשון הירושלמי בפ"ב דברכות "כשהוא נותן שע"י אומר להניח תפלין, כשהוא נותן שע"ר אומר "על מצות הנחת תפלין" מסייע ליה:

כב. להניח העיקר לברך להניח בפתח ולא בקמץ, ודלא כב"י, [כן כתב הלוזאני, ועיין בס' שבו"י]:

כג. אפילו מאה זמני כו' הטור סי' ה' מסתפק אם יברך כשפושט על דעת ללובשו מיד כגון שפושטו כדי לכנס לבית הכסא, ע"ש. והב"י כ' דצריך לברך, אבל האחרונים חולקין עליו מאחר דלא צריך להסירן שם לא חשיב הפסק, ומלשון רבינו שכתב "אפילו מאה זמני, וכן בסוכה וכן בתפלין כ"ז שמניחן" משמע כהב"י, וכ"כ הגר"א סי' ה' סק"ה שכן עיקר, וכן ראיתי להגאון בשאלתות סי' מ"ה ע"ש:

כד. אבל בליליא לא, דאין מצות תפלין בלילה. דעת הרא"ש ז"ל דכסות המיוחד ליום או ליום ולילה חייב אפי' לובשו בלילה ויש לברך עליו, אבל מלשון רבינו שכתב כמאן "אבל בליליא לא" משמע דלא ס"ל כוותיה, ודכוותיה דייק הרב ב"י מלשון הרמב"ם מאי דסתם ולא חילק בין כסות המיוחד ליום או ללילה, ולהלכה קיי"ל כהרמ"א דספק ברכות להקל ואין לברך אלא במיוחד ליום ולובשו ביום:

כה. תנא כשהוא מניח כו', כתב התוס' בפ' הקומץ דף ל"ו מכאן קשה לפרש"י ביומא דף ל"ג א"ר ש"מ מדר"ל עבורי דרעא הטוטפתא אסור, שפירש "כשפוגע בתפלין ש"י, אסור להניח ש"ר דאין מעבירין על המצות". למה לי' האי מעמא תיפק לי' דמצותי בכך, דבגמרא מפרש טעמא דכתיב וקשרתם והדר והיו לטוטפות, ע"ש ויהאן קשים כ' ליישב דלהמסקנא דאמר כשהוא חולץ ש"ר תחלה משום דכל זמן שבין עיניך יהיו שתים, הינו תוכה עוד שמחויב להניח ש"י תחלה, והאי דכתב תחלה וקשרתם ה"ק קרא לאחר שתקשור הש"י יהיו הלטוטפות שתים שיהלוך הש"ר תחלה, ע"כ. והוא מבואר הדיוק, ואו, מאי קאמר שם ביומא ש"מ מדר"ל היעבורי דרעא הטוטפתא אסיר, ולמה לא נקט זאת מברייתא מפורשת, ולכל הכהות הו"ל להש"ס למימר "הניא נמי הכי" כדרכו בכל מקום, ועוד הא כ' הנימוקי"י בהלק"ט מוכח כמעיו"ש דכ"ז שבין עיניך יהיו שתים ילפינן מדכתב לשון רבים והיו לטוטפות. ומזה ילפינן נמי במסקנא הא דמניח שע"י תחלה משום דצריך שכ"ז שבין עיניך יהיו שתים, ע"כ. והנה הגאון הנצי"ב בשאלתות סי' מ"ה כ' דס"ל לרש"י שלאחר שהניח שע"ר תחלה אסור לו להניח אחריו שע"י משום היעבורי דרעא הטוטפתא אסור, ע"כ. אבל אין לשון "לאחר" שכתב רש"י משמע כדבריו, ומ"ש בשבת דף ס"א ד"ה עשיהו מכה ע"ש, הינו מוכח שם רק דשמאל חשיב לענין תפלין, ומילה דמנעל לא נפיל שמאל בתר ימין, אלא חולצה ונועל כסדר החשיבות, אבל תפלין שהיא מצוה מנ"ל שמחויב לחלוץ משום אין מעבירין על המצות, אבל הנכון לענ"ד כדברי בעל תוס' רי"ד דעדיף לה לרבא למשמע זאת מדר"ל, משום דקרא י"ל דלאו הסדרא קפיד, ע"ש ואסבר לענ"ד לומר דרבא לשטתו מוכרח למסבר דקרא לאו אסדרא קפיד, דתנן תכלה שע"י אינה מעכבת ש"ר וש"ר אינה מעכבת שע"י, ואס"ד דאיכא קפידא מה"ת למה אינו מעכבת אם אין לו אלא שע"ר, הא ס"ל בתמורה כ"מ דא"ר לא תעביד אי עביד לא מהני, ולפי דברי הנמוקי"י דילפינן לה

תאות ומחשבות לבנו לעבודתו יתברך שמו. ועל הראש נגד המוח שהנשמה שבמוחי עם שאר חושי וכחותי כלם יהיו משעבדים לעבודתו יתברך שמו. ומשפע מצות תפלין יתמשך עלי להיות לי חיים ארוכים ושפע קדש ומחשבות קדושות בלי הרהור חטא ועון כלל ושלא יפתנו ולא יתגרה בנו יצר הרע ויניחנו לעבוד את יי כאשר עם לבבנו. ויהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו שתהא חשובה מצות הנחת תפלין לפני הקדוש ברוך הוא כאלו קימתיה בכל פרטיה ודקדוקיה וכונותיה ותרי"ג מצות התלוים בה אמן סלה:

ויניח תחלה על יד שמאל וקודם הקשירה יברך:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו להניח תפלין:

ותיכף יכרוך ז' כריכות על הזרוע ואח"כ יניח תפלין של ראש וקודם שמהדק יברך:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו על מצות תפלין:

ותיכף יאמר **ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד:**

ומהדק בראשו ויאמר:

ומחכמתך אל עליון תאציל עלי. ומבינתך תבינני. ובחסדך תגדיל עלי ובגבורתך תצמית איבי וקמי. ושמן הטוב תריק על שבעה קני המנורה. להשפיע טובך לבריותיך: פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון:

וארשתיך

מערכי לב

ביצר הטוב ויצר הרע, היצר הטוב הוא הבעל הטוב, מורה הדרך לפניו, והיצה"ר הם סוסי המרכבה או קשור המכונה, ובשניהם תעבוד את אלקים, וזה שנאמר "בכל לבבך" שלא יהא לבך חלוק עליך לשנים, כי כשאתה יודע דרכך נכון לפניו, והיצר הטוב שבך יאבה לעבוד את ה' ולעסוק במצותיו, ואתה אוסר הסוסים לאחור, הפך להתעסק בדבר שבקדושה ומוסיף מוליכים אותך ברעיונות מבלבלות לכל הבלי עולם ותאוות זרות. אל יטעך דעתך לאמר שאתה עובד ה'. אך עליך להתיר מתחלה מאסרי יצרך הרע, ולבער כל מחשבות לב זונה מקרבך, ואחרי כן תרתום אותו במרכבתך נוכח פני ה', ואז ילכו לעיניך כחות נפשך הנמרצות ותעבוד את ה' בשני יצרך ביצ"ט וביצה"ר, וע"ז אמר דוד "ולבי חלל בקרבי" לאמר שמרכבתי כבר הסירה לשני יצריו ואין בם חלוקי דעות, כי בשניהם הוא עובד אותו:

וזה שאמר "לשעבד בהן תאות ומחשבות לבנו לעבודתו ית"ש", לא אמר "להשבית" או "לבטל" את יצרנו ותאות ומחשבות לבנו הרעות רק לשעבד בהם, שאותן התאות והמחשבות עצמם, להסיר אותן מעבותות קדם לדברים שבקדושה נוכח פני ה' לבל ילכו לאחור ולא לפנים, להרבות תורה ומצות עם היצה"ר עצמו שחשק שאין לו תכלית וגבול, ושבה שלא ייעף ולא ייגע:

אח״כ יכרוך שלש כריכות על האצבע האמצעי ויכרוך מתחלה כריכה אחת בפרק התחתון ואחר כך בפרק האמצעי ואחר כך בפרק התחתון ויאמר פסוקים אלו:

וְאֵרַשְׂתִּיךְ לִי לְעוֹלָם. וְאֵרַשְׂתִּיךְ לִי בְּצֶדֶק וּבְמִשְׁפָּט וּבְחֶסֶד וּבְרַחֲמִים: וְאֵרַשְׂתִּיךְ לִי בֶּאֱמוּנָה וְיָדַעַתְּ אֶת יְיָ:

וצריך ליזהר שלא לעשות יותר מג׳ כריכות באצבעו. וקודם שיסיר התפילין משל ראשו יזהר להסיר מקודם הג׳ כריכות הנ״ל מאצבעו:

לאחר הנחת תפילין יאמר פרשה זו:

וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל מֹשֶׁה לֵּאמֹר: קַדֶּשׁ לִי כָל בְּכוֹר פֶּטֶר כָּל רֶחֶם בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל בָּאָדָם וּבַבְּהֵמָה לִי הוּא: וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָעָם זָכוֹר אֶת הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יְצָאתֶם מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים כִּי בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיא יְהוָה אֶתְכֶם מִזֶּה וְלֹא יֵאָכֵל חָמֵץ: הַיּוֹם אַתֶּם יֹצְאִים בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב: וְהָיָה כִי יְבִיאֲךָ יְהוָה אֶל אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ לָתֶת לָךְ אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ וְעָבַדְתָּ אֶת הָעֲבֹדָה הַזֹּאת בַּחֹדֶשׁ הַזֶּה: שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל מַצֹּת וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי חַג לַיהוָה: מַצּוֹת יֵאָכֵל אֵת שִׁבְעַת הַיָּמִים וְלֹא יֵרָאֶה לְךָ חָמֵץ וְלֹא יֵרָאֶה לְךָ שְׂאֹר בְּכָל גְּבֻלֶךָ: וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה יְהוָה לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם: וְהָיָה לְךָ לְאוֹת עַל יָדְךָ וּלְזִכָּרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת יְהוָה בְּפִיךָ כִּי בְּיָד חֲזָקָה הוֹצִאֲךָ יְהוָה מִמִּצְרָיִם: וְשָׁמַרְתָּ אֶת הַחֻקָּה הַזֹּאת לְמוֹעֲדָהּ מִיָּמִים יָמִימָה: וְהָיָה כִּי יְבִאֲךָ יְהוָה אֶל אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְךָ וְלַאֲבֹתֶיךָ וּנְתָנָהּ לָךְ: וְהַעֲבַרְתָּ כָל פֶּטֶר רֶחֶם לַיהוָה וְכָל פֶּטֶר שֶׁגֶר בְּהֵמָה אֲשֶׁר יִהְיֶה לְךָ הַזְּכָרִים לַיהוָה: וְכָל פֶּטֶר חֲמֹר תִּפְדֶּה בְשֶׂה וְאִם לֹא תִפְדֶּה וַעֲרַפְתּוֹ וְכֹל בְּכוֹר אָדָם בְּבָנֶיךָ תִּפְדֶּה: וְהָיָה כִּי יִשְׁאָלְךָ בִנְךָ מָחָר לֵאמֹר מַה זֹּאת וְאָמַרְתָּ אֵלָיו בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים: וַיְהִי כִּי הִקְשָׁה פַרְעֹה לְשַׁלְּחֵנוּ וַיַּהֲרֹג יְהוָה כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכֹר אָדָם וְעַד בְּכוֹר בְּהֵמָה עַל כֵּן אֲנִי זֹבֵחַ לַיהוָה כָּל פֶּטֶר רֶחֶם הַזְּכָרִים וְכָל בְּכוֹר בָּנַי אֶפְדֶּה: וְהָיָה לְאוֹת עַל יָדְכָה וּלְטוֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ כִּי בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ יְהוָה מִמִּצְרָיִם:

(אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ זָכְרֵנוּ בְּזִכָּרוֹן טוֹב לְפָנֶיךָ וּפָקְדֵנוּ בִּפְקֻדַּת יְשׁוּעָה וְרַחֲמִים מִשְּׁמֵי שְׁמֵי קֶדֶם וּזְכָר לָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ אַהֲבַת הַקַּדְמוֹנִים אַבְרָהָם יִצְחָק וְיִשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ אֶת הַבְּרִית וְאֶת הַחֶסֶד וְאֶת הַשְּׁבוּעָה שֶׁנִּשְׁבַּעְתָּ לְאַבְרָהָם אָבִינוּ בְּהַר הַמּוֹרִיָּה וְאֶת הָעֲקֵדָה שֶׁעָקַד אֶת יִצְחָק בְּנוֹ עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ כַּכָּתוּב בְּתוֹרָתֶךָ):

*)וַיְהִי אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְהָאֱלֹהִים נִסָּה אֶת אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר
אֵלָיו אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הִנֵּנִי: וַיֹּאמֶר קַח נָא אֶת בִּנְךָ אֶת
יְחִידְךָ אֲשֶׁר אָהַבְתָּ אֶת יִצְחָק וְלֶךְ לְךָ אֶל אֶרֶץ הַמֹּרִיָּה
וְהַעֲלֵהוּ שָׁם לְעֹלָה עַל אַחַד הֶהָרִים אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ:
וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר וַיַּחֲבֹשׁ אֶת חֲמֹרוֹ וַיִּקַּח אֶת שְׁנֵי נְעָרָיו
אִתּוֹ וְאֵת יִצְחָק בְּנוֹ וַיְבַקַּע עֲצֵי עֹלָה וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ אֶל הַמָּקוֹם
אֲשֶׁר אָמַר לוֹ הָאֱלֹהִים: בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וַיִּשָּׂא אַבְרָהָם אֶת
עֵינָיו וַיַּרְא אֶת הַמָּקוֹם מֵרָחֹק: וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל נְעָרָיו
שְׁבוּ לָכֶם פֹּה עִם הַחֲמוֹר וַאֲנִי וְהַנַּעַר נֵלְכָה עַד כֹּה וְנִשְׁתַּחֲוֶה
וְנָשׁוּבָה אֲלֵיכֶם: וַיִּקַּח אַבְרָהָם אֶת עֲצֵי הָעֹלָה וַיָּשֶׂם עַל
יִצְחָק בְּנוֹ וַיִּקַּח בְּיָדוֹ אֶת הָאֵשׁ וְאֶת הַמַּאֲכֶלֶת וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם
יַחְדָּו: וַיֹּאמֶר יִצְחָק אֶל אַבְרָהָם אָבִיו וַיֹּאמֶר אָבִי וַיֹּאמֶר הִנֶּנִּי
בְנִי וַיֹּאמֶר הִנֵּה הָאֵשׁ וְהָעֵצִים וְאַיֵּה הַשֶּׂה לְעֹלָה: וַיֹּאמֶר
אַבְרָהָם אֱלֹהִים יִרְאֶה לּוֹ הַשֶּׂה לְעֹלָה בְּנִי וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו:
וַיָּבֹאוּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר לוֹ הָאֱלֹהִים וַיִּבֶן שָׁם אַבְרָהָם
אֶת הַמִּזְבֵּחַ וַיַּעֲרֹךְ אֶת הָעֵצִים וַיַּעֲקֹד אֶת יִצְחָק בְּנוֹ וַיָּשֶׂם
אֹתוֹ עַל הַמִּזְבֵּחַ מִמַּעַל לָעֵצִים: וַיִּשְׁלַח אַבְרָהָם אֶת יָדוֹ
וַיִּקַּח אֶת הַמַּאֲכֶלֶת לִשְׁחֹט אֶת בְּנוֹ: וַיִּקְרָא אֵלָיו מַלְאַךְ יְיָ
מִן הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הִנֵּנִי: וַיֹּאמֶר אַל
תִּשְׁלַח יָדְךָ אֶל הַנַּעַר וְאַל תַּעַשׂ לוֹ מְאוּמָה כִּי עַתָּה
יָדַעְתִּי כִּי יְרֵא אֱלֹהִים אַתָּה וְלֹא חָשַׂכְתָּ אֶת בִּנְךָ אֶת

*) הציון הזה או מסגרת או אותיות קטנות מאלה הם לסימן לנוסח אשכנז שנוסף בסידורים ולא נמצא בסידור רבותינו תלמידי רש"י ז"ל.

יחידך

כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה. ענין הידיעה לא יאמר אצל הבורא ב"ה, אלא כענין שהיה הנסיון עצמו, להודיע לבאי עולם ולדורות הבאים, וכענין שנאמר "למען ענותך לנסותך לדעת" וכמה פסוקים כיו"ב שענינם "להודיע", כי הקב"ה יודע בלא"ה מחשבות אדם ומה שעתיד להיות, אבל כן יאמרו הדורות הבאים שלא עשה אברהם את הענין המוזר הזה לשחוט את יחידו שנהגן בו לשמה שנה אלא בשביל פניה ושוחד של כבוד, לעשות לו שם תפארת שישאר לאיש מצוין לדורי דורות, והשוחד המעור עיני פקחים איננו רק שוחד של דברים ממון כי שוחד של כבוד עולה על גביהן וכל ממון שבעולם אין מזיזין אותו ממקומו, ועדיין לא הי' כאן הוכחה מופתית מצווי הראשון שהיה ירא אלהים, אולם מצווי השני שנא' לו "אל תשלח ידך אל הנער" ושמע לצווי השם והניח מלאכתו. היה מופת חזק וקיים שגם מתחלה לא כיון לשם כבוד הלילה, ולכן היה שקול בעיניו צווי זה של "אל תשלח ידך אל הנער"

כמו

יְחִידְךָ מִמֶּנִּי: וַיִּשָּׂא אַבְרָהָם אֶת עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה אַיִל אַחַר נֶאֱחַז בַּסְּבַךְ בְּקַרְנָיו וַיֵּלֶךְ אַבְרָהָם וַיִּקַּח אֶת הָאַיִל וַיַּעֲלֵהוּ לְעֹלָה תַּחַת בְּנוֹ: וַיִּקְרָא אַבְרָהָם שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא יְיָ יִרְאֶה אֲשֶׁר יֵאָמֵר הַיּוֹם בְּהַר יְיָ יֵרָאֶה: וַיִּקְרָא מַלְאַךְ יְיָ אֶל אַבְרָהָם שֵׁנִית מִן הַשָּׁמָיִם: וַיֹּאמֶר בִּי נִשְׁבַּעְתִּי נְאֻם יְיָ כִּי יַעַן אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת הַדָּבָר הַזֶּה וְלֹא חָשַׂכְתָּ אֶת בִּנְךָ אֶת יְחִידֶךָ: כִּי בָרֵךְ אֲבָרֶכְךָ וְהַרְבָּה אַרְבֶּה אֶת זַרְעֲךָ כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכַחוֹל אֲשֶׁר עַל שְׂפַת הַיָּם וְיִרַשׁ זַרְעֲךָ אֵת שַׁעַר אֹיְבָיו: וְהִתְבָּרְכוּ בְזַרְעֲךָ כֹּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ עֵקֶב אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ בְּקֹלִי: וַיָּשָׁב אַבְרָהָם אֶל נְעָרָיו וַיָּקֻמוּ וַיֵּלְכוּ יַחְדָּו אֶל בְּאֵר שָׁבַע וַיֵּשֶׁב אַבְרָהָם בִּבְאֵר שָׁבַע:

רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ שֶׁתִּזְכָּר לָנוּ בְּרִית אֲבוֹתֵינוּ כְּמוֹ שֶׁכָּבַשׁ אַבְרָהָם אָבִינוּ

את

מערבי לב

כמו הציווי הראשון של „קח לך" כיון שאין עיקר מסרתו? אלא קיום מצות ה', מוכרח לקיים דברו בכל אשר יצוה, אבל אלו נגע ח"ו מהשבת כבוד בלבו של א"א היה שוחט לבנו יחידו. ולא היה שומע לדברי המלאך, שהשוחף כבוד לא ישוב מפני כל, ולזה אמר „כי עתה ידעתי" וגו':

כשם שכבש א"א את רחמיו מבן יחידו ורצה לשחוט אותו כן יכבשו רחמיך את כעסך מעלינו, הדברים מפליאים, והדמיון סותר את עצמו, דאברהם אבינו ע"ה כבש את רחמיו ונתגבר במדת אהבתו לבוראו לדחות את רחמיו, ורצוננו אנו שמדת רחמיו יתב' יתגבר וידחה את מדת דינו וכעסו, אך יתבאר ע"פ משה"כ [תהלים פ"ט] „אשרי העם יודעי תרועה ה' באור פניך יהלכון", והוא, שאע"פ שהקב"ה מתנהג במדת החסד והרחמים עם כל בריותיו, וגם מדת דינו יתב' היא רחמים גמורים לדון כל באי עולם בצדק ובמשפט, ואם אמנם שהפעולות משתנות מ"מ גם הדין עצמו הוא מקור הרחמים, כי בחסד ואמת יכון כסא, אולם בשביל ישראל שהם בבחינת בנים למקום ישנה לפעמים הנהגה נעלה מזאת. כשהדברים מגיעים לכליון האומה ח"ו, אז אינו מביט על מדת הדין כלל, ועובר פני הזעם, ועומד מכסא דין, ויושב על כסא רחמים הגמורים וכל בעלי דין מתהפכים לרחמים, כמו"ש בשערי אורה, והם הרחמים הנובעים מאור פניו יתב', ובמדה זו יצאו ישראל ממצרים, וכמו"ש במדרש כיון „שהפך בגאולתכם איני מביט במעשיכם הרעים", ובמדה זו קבלו את התורה, וכמוש"נ „כי באור פניך נתת לנו ה' אלהינו תורת חיים" כו'. וזה מדתו של אב חומל. שאע"פ שגם מדת דינו גוברים ג"כ מצד הרחמים, וכמוש"כ [משלי כ"ד] „אתה בשבט תכנו ונפשו משאול תציל", בכ"ז בשעה שהיי בנו בסכנה אמר [שם י"ט] „ואל המיתו אל תשא נפשך", ועל זה נאמר „ה' באור פניך יהלכון", כי במדה זאת מתעוררת מדת האהבה וגוברים הרחמים הגמורים במדת אב לבנים, כאשר לא יוכלון שאת את מדת דינו, וז"ש „ישמעאל בני ברכני" ואמר „שיכבשו רחמיך את כעסך ויגולו רחמיך על מדותיך", ובאברהם מצינו שגברה אהבתו אליו יתברך גם על מדת טבע הרחמים שבו, שהיתה לו על בנו יחידו שהפליא לאהבו ובכ"ז רצה לשחטו, ולזאת אנו מבקשים „כשם שכבש א"א את רחמיו" שהוא הטבע הנטוע בלב כל אב חומל,

אֶת רַחֲמָיו מִבֶּן יְחִידוֹ וְרָצָה לִשְׁחוֹט אוֹתוֹ כְּדֵי לַעֲשׂוֹת רְצוֹנֶךָ כֵּן יִכְבְּשׁוּ רַחֲמֶיךָ אֶת כַּעַסְךָ מֵעָלֵינוּ וְיִגֹּלּוּ רַחֲמֶיךָ עַל מִדּוֹתֶיךָ וְתִכָּנֵס אִתָּנוּ לִפְנִים מִשּׁוּרַת דִּינֶךָ וְתִתְנַהֵג עִמָּנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּמִדַּת הַחֶסֶד וּבְמִדַּת הָרַחֲמִים וּבְטוּבְךָ הַגָּדוֹל יָשׁוּב חֲרוֹן אַפְּךָ מֵעַמְּךָ וּמֵעִירְךָ וּמֵאַרְצְךָ וּמִנַּחֲלָתֶךָ וְקַיֶּם לָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ אֶת הַדָּבָר שֶׁהִבְטַחְתָּנוּ עַל יְדֵי מֹשֶׁה עַבְדֶּךָ. כָּאָמוּר וְזָכַרְתִּי אֶת בְּרִיתִי יַעֲקוֹב וְאַף אֶת בְּרִיתִי יִצְחָק וְאַף אֶת בְּרִיתִי אַבְרָהָם אֶזְכֹּר וְהָאָרֶץ אֶזְכֹּר:

(לְעוֹלָם יְהֵא אָדָם יְרֵא שָׁמַיִם בְּסֵתֶר וּמוֹדֶה עַל הָאֱמֶת וְדוֹבֵר אֱמֶת בִּלְבָבוֹ וְיַשְׁכֵּם וְיֹאמַר:

מקור הברכות

לעולם יהא אדם. בסדר רע״ג העתיק זאת, אבל בויטרי בת״י א׳ ליתא, וכנראה אין זה אלא הצעה ופתיחה למה שאומר אח״כ, ולא היה מכונה מסדרי התפלה שיאמר גם זה, דא״כ כך היה אומר ״לעולם ישכים אדם ויאמר לעולם יהא אדם יר״ש״ כו׳. גם הטור לא העתיק אלא מרבון העולמים והלאה, וכן בסידור אשכנז עתיק כת״י ליתא, אבל לא אראה נזק אם יאמרנו, וגם הרב ז״ל גריס ליה. והנה כל הסדר הזה עם הברכה שאחריו לא נמצא בתלמודינו, ותאבודרהם כתב: ״ויש מקומות שנוהגין לומר רבון העולמים כו׳ אתה כו׳ ואין מנהגנו לאומרו״. אבל הטור סי׳ מ״ו כתב דברכה זו נתקנה ע״פ הירושלמי, ואינה פותחת בברוך שאינה אלא הודאה וכ״כ תוס׳ פסחים ק״ד וברכות מ״ו ע״ש, אך הירושלמי לא נמצא בירושל׳ שלפנינו, אבל מצינו להרבה מהראשונים שהיה להם

נוסחות

מערכי לב

וכ״ש לבן יחיד, אהוב, ובן זקונים, וגברה אהבתו אליך על טבע הרחמים שבו כדי לעשו׳ רצונך בלבב שלם, ״כן יכבשו רחמיך את כעסך״ הרחמים הגוללים מאור פניך ה׳ יגולו על מדותיך, אע״פ שגם הם בהכרח לפי טבעו של עולם והרחמים מ״מ בשעה זו, וברגע שנוגע בדם נפשותן של ישראל שלא יגיעו לסכנת כליון האומה ח״ו, רחמנו כרחם אב על בנים. וכזה יתבאר לך בברכת רפאנו שאנו חותמין ״רופא חולי עמו ישראל״ וזה פליאה עצומה, וכי לישראל בלבד הוא מרפא, והלא הוא רופא כל בשר? וכן אנו מברכין באשר יצר, ולא״ש יתכן דלכל בשר הוא מעמיד על קו הדין לדונם לפי משפט צדקו, ומכלה לפעמים גם אומה שלמה כשמדת דינו נותנת לכך, ובישראל מתנהג במדת אור פנים לרחם עליהם, וכמוש״כ לא אחשתים וגו׳ לכלותם, וכתוס״ם סמוך לחתימה ״כי אל מלך רופא נאמן ורחמן אתה״, לכן חותם ״רופא חולי עמו ישראל״:

לעולם יהא אדם יר״ש בסתר, ומודה על האמת עיין מ״ש בזה בפרק ז׳ מספרי תולדות חכמי ירושלם בבאור מדת האמת הברור והמדומה, ובבאור כל המאמר הזה במוב טעם, והקדים זאת לפני הבקשה הבאה אחרי כן, להעירנו, שבבוא האדם להתיצב לפני אדון כל בתפלה ותחנונים לא יכזב לו בלשונו ולא ירדף אמרים רקים לבטל ישותו לאמר ״מה אנו ומה חיינו״ בעוד אשר כבודו אדם בעיני עצמו, ומפרסם גדלו וטובו, חסדו וצדקתו ברמש הומיות בשעה שמבטל את עצמו, ועל כל פגיעה קלה בכבודו יורד לחיי חבירו, כי בוחן לבות הוא יודע, ולא לפניו חנף יבא, דובר שקרים כמהו לא יכון נגד פני עליון, וגם תפלתו להבלה, אלא יהי׳ יר״ש באמת ומודה על האמת, ואז אם יבטל ישותו במה אנו ומה חיינו לא יכזב לו בלשונו:

רבון

הלא

רבון כל העולמים לא על צדקותינו אנחנו מפילים תחנונינו לפניך כי על רחמיך הרבים. מה אנחנו מה חיינו מה חסדנו מה צדקותינו מה ישועתנו מה כחנו מה גבורתנו ומה נאמר לפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו הלא כל הגבורים כאין לפניך ואנשי השם כלא היו וחכמים כבלי מדע ונבונים כבלי השכל כי (רוב) מעשיהם תהו וימי חייהם הבל לפניך. ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל: אבל אנחנו עמך בני בריתך. בני אברהם אהבך שנשבעת לו בהר המריה. זרע יצחק יחידו שנעקד על גב המזבח. עדת יעקב בנך בכורך שמאהבתך שאהבת אותו ומשמחתך

מקור הברכ״ת

נוסחות ירושלמי מה שאין בידינו, וכן נראה מפירושיו של הר״ש סירליו בפ״ק דברכות במש״ש ביומיה דריי הוינן נפקין לתעניתא כו׳ עד הלא כבר קראו אותה בעונתה, ופירש הרב הנ״ל בשאמרו „ומיהרין את שכך פעמים בכל יום״, ע״ש, ובעל עבו״י ציין ירו׳ פרק הרואה מובא בילקוט ואתחנן רמז תתל״ו, ע״ש. ואין שם בירושלמי גם שום רמז לזה, ובנראה שלא עיין כלל בירו׳ שם. אבל עיקר הנוסח „רבון העולמים. היה מקובל כבר לראשונים כדאי׳ בשלהי יומא מצות וידוי כו׳ מאי אמר כו׳ ר׳ יוחנן אמר רבון העולמים, ופרש״י „כי לא על צדקותינו״, ושם מאי נעילת שערים שמואל אמר מה אנו מה חיינו, וכל התפלה בשלמותה מובאת בסדר אליהו רבא פכ״א, וההתחלה שמה „לעולם יהא אדם יר״ש, יראה גבורה, יראה על האמת, ומודה על האמת, ודובר אמת בלבבו, וישכים ואמר רבון העולמים״, והיא לקוחה שם מתפלת ר׳ יוחנן במס׳ יומא עד כי הכל הבל, והתנד״א מוסיף ע״ז „אבל אנחנו״ וכו׳, וכ׳ השב״ל „קדמונינו הנהיגו לאומרו כל יום קודם הזמירות״ ע״ש. וכתב עוד דרש״י ז״ל לא רצה לאמר „יר״ש בסתר״ שתוהין לומר כי בסתר אדם ירא ולא בגלוי. וגאון אחר אמר שהגון לאומרו, להזהיר להיות יר״ש אפילו בסתר, ואחיו ר׳ בנימין אמר שלא אמרו אליהו אלא נגד דורו של שמד שגזרו שלא לקרות ק״ש, שאז אין שמו מקודש אלא בסתר שדורו היו עובדי ע״ז, והכשרים היו צריכין להיות נחבאים, ומעשה עובדיה יוכיח, ולכן מסיים ברוך מקדש שמו כו׳ ע״ש, וכן גרסת הרב ז״ל „יר״ש בסתר״:

רבון כל העולמים. וכ״ה בויטרי כת״י א, אבל בב״י ב״ם השמים לתיכת „כל״ וגם בש״ס יומא ליתא, ונוסח ספרד „רבון העולמים ואדוני האדונים״:

לא על צדקותינו. בויטרי כת״י א הגרסא „כי לא על צדקותינו, ואמת שכך הוא לשון הכתוב [דניאל ט], אבל שם הוא נתינת טעם למה שאמר שם מקודם, „שמע אל תפלת עבדך״, אבל כאן אין לזה מקום כי לא התחיל בשמע אל תפלת כו׳, ולכן השמיטוהו האחרונים, ובסדורי הספרדים מוסיפים

מערבי לב

הלא כל הגבורים כאין. שלמות האדם היא החכמה שבנפש השכלי, הגבורה שבגוף, הקנין שהוא העושר העושה לו שם ע״פ הולית, וכמותו יסעו עמו השגים האחרונים הגבורה והקנין, ויאבדו יחד עמדו, אך החכמה והתורה במולאה ויבידה תנפש האלהי היא אשר הלוהו גם במותו, וכמו״ש „בהתהלכך תנחה אותך בעוה״ז, בשכבך תשמור עליך בקבר, והקיצות היא תשיחך לעוה״ב, אולם האדם אשר הבחי אלוה חכמה ולבו לכן מתבונה אחד כל זכר תמני, וזה״ש [באיוב ד׳] „הלא נסע יתרם בם״, אם היתרונות שמהון לגוף שהם גבורה ועושר נסעו עמם במותם, וגם „ימותו ולא בחכמה

וּמִשִּׂמְחָתְךָ שֶׁשָּׂמַחְתָּ בּוֹ קָרָאתָ אֶת שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל וִישֻׁרוּן: לְפִיכָךְ אֲנַחְנוּ חַיָּבִים לְהוֹדוֹת לְךָ וּלְשַׁבֵּחֲךָ וּלְפָאֶרְךָ וּלְבָרֵךְ וּלְקַדֵּשׁ וְלָתֵת שֶׁבַח וְהוֹדָיָה לִשְׁמֶךָ: אַשְׁרֵינוּ מַה טּוֹב

חלקנו

מקור הברכות

מוסיפים ג"ב פסוקי „ה' שמעה ה' סלחה" הנזכר שם בדניאל, אבל אין זה מענין ההצעה שבכאן כי היא נסמכת יותר למה שאומר אח"ז „מה אנחנו" שהוא נחינת טעם אל הקודם:

מה צדקתנו, ובויטרי א „צדקנו": מה ישועתינו. בויטרי בת"י א איתא „ישענו". ואפשר שהחליפו התיבה הזאת על תיבת „ישועתנו" ע"פ טענת האבודרהם בסדר יוכ"פ שאין לומר „ישענו", שהשם הגדול והנורא הוא ישענו, אבל גם בזה לא נושענו, כי האל יתב' הוא ג"כ ישועתינו סלה, האל לנו אל למושעות, וישראל נושע בה' תשועת עולמים, ולכן הסיר בעל עבו"י את שתי התיבות האלו. ע"ש. ובאמת לא נמצאו תיבות אלו בסדר ר"ע שלפנינו ולא ברמב"ם וטור וגם הרב ז"ל ל"ג להו, אבל בבת"י ב"מ, ובויטרי איתא „מה ישענו", ונראה, שאין טענת האבודרהם טענה כ"כ, שאין הכונה בזה ישע ותשועה, אלא מגמת הלב ומחשבותיו בלשון „כי כל ישעי וכל חפץ" הנאמר בשמואל ב' כ"ג, והוא מגזרת „ואל קין ואל מנחתו לא שעה":

כי רוב מעשיהם, כ"ג הרב ז"ל, וכ"ה גם בויטרי כת"י ב"מ אבל בויטרי כת"י א ובסדר הגאון שלפנינו הגרסא „כל" מעשיהם, ובבאורי מע"ל תקנתי ליישב גרסתנו:

כי הכל הבל, בסידור קטולוניא כת"י ודפוס וינציאה משנת ש"ה, מוסיפים „לבד הנשמה הטהורה שהיא עתידה לתן דין וחשבון לפני כסא כבודך וכל הגוים כאין נגדך שנאמר הן גוים כמר מדלי וכשחק מאזנים נחשבו הן איים כדק יטול" וכ"ה נוסח ספרד, והרב ז"ל. אבל בסדר רע"ג ורס"ג וברמב"ם ובטור, ובתנא ד"א מקור התפלה הזאת ובנוסח תפלת נעילה לא נמצא נוסח זה, וגם אין לו ענין למה שאומר „וכל הגוים כאין נגדך" דפסוק זה נאות יותר להסמיכו קודם אצל „הכל לפניך", אך דעתם רחבה מדעתנו:

יצחק יחידך, גרסת הרב ז"ל „יחידו" וכ"ה בטור, והרצון יחידו של אברהם, ובויטרי כת"י ב"מ איתא „עקדך" וכן נ"ם:

שמאהבתך בויטרי בת"י א איתא „מאהבתך".

ולברך

מערבי לב

בחכמה" הלא „אכד כל זכר למו", כן פירש הגר"א ז"ל, וזה שאמר „הלא כל הגבורים כאין לפניך" וגם „אנשי השם" בעלי עושר וקנין כענין בני הבה נבנה לנו עיר וגו' ונעשה לנו שם, „כלא היו" וגם „החכמים" שאפשר שיש בהם ערך קצת, מ"מ נגדך המה „כבלי מדע", יען „כי רוב מעשיהם תוהו", ואמר רוב מעשיהם ולא כל מעשיהם, כי אשרי אדם מצא חכמה שהיא חכמה של תורה המתעלמת אתו גם בעוה"ב, „וימי חייהם הבל לפניך" ומה יעוז לין בכל, הרס את הרסי האדמה „ומותר האדם מן הבהמה אין":

אשרינו מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו ומה יפה ירושתנו,

אשרינו שאנחנו כו', שלשה מדות בעושר: עושר קנוי, שבא ביגיע כפים שעמל עליו והגיעו, עושר מקרי, במציאה או ע"י גורל, עושר שבא בנחלה והיא ירושה דמעילא קאתיא, והנה העושר היותר נעלה, העושר היותר מפואר, העושר שאין עושר רב ממנו, והטוב שאין טוב בעולם הימנו, הערב שאין נעימות כמוהו והמועיל בעוה"ז ובעוה"ב, אליו זכו אך העם שבחר יה לסגולתו, והוא אלהי האלהים ואדוני האדונים, בורא כל היצורים ומלך כל העולמים אשר זכו להם להלקם, ויקרא שמו עליהם, „אל אלהי ישראל", בו יגילו וישמחו כל זרע יעקב והוא כל ישעם והגינם בשבתם ובלכתם, בשכבם ובקומם, אורם בלבא חייהם בעוה"ז, וגורם לעוה"ב, והיה הוא העושר והכבוד היותר גדול שבעולם, והמופת לזה, כי אין לו תמורה בכל המודות שבעולם. וכל שאין לו חליפין ותמורה הוא אות שאין לבעלים אחרת כיוצא בו, וכר ישראל שאינו מכחש באלהים חיים ואינו מחליף חלקו שבעוה"ב עם כל עשירי תבל ורוזני עם, א"כ חלקו גדול מחלקם, ועשרו רב מעשרם, העושר הזה הוא לנו עושר קנוי, ומדורות עולמים קנינו אותו בתכלית

חלקנו ומה נעים גורלנו ומה יפה ירשתנו. אשרינו שאנחנו משכימים ומעריבים ערב ובקר (ואומרים) פעמים בכל יום:

שמע ישראל יהוה אלהינו יהוה | אחד:

(ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד):

אתה

מקור הברכות

לפארך ולברך ולקדש ולתת, בוסרי כת"י א איתא "ולפארך ולתן" כו'. ובנוסח ספרד מוסיפים "וחייבים אנחנו לומר לפניך שירה בכל יום תמיד", ולא מצאנו נוסח זה בשום כת"י וגם הרב ז"ל ל"ג לה, ואינו אלא כפל לשון עם מ"ש אח"כ: משכימים ומעריבים, בנוסח קטלוניא כת"י איתא ובבה"כ כנסיות ובבדיר' ובן נ"ס, אבל הרב ז"ל ל"ג לה, וכך הנכון. פעמים בכל יום בוסרי א. ואומרים. שמע ישראל כו'. בטור סי' מ"ו בשם ר"ת כתב, שהיה רגיל לומר אחריו "ברוך שם כבוד מלכותו לעו"ו" ומכוין לצאת בזה י"ח ק"ש. שפעמים שעושין קרובץ מתעכבים עד אחר זמנה. ואמר שיוצא בזה כראיתא פ"ב דברכות שמע ישראל כו' זהו ק"ש של ר' יהודא הנשיא. ע"ש. ונוגהו, שאם לא יאמר בשכמל"ו אינו נראה אלא כספור דברים שאנו מיהרים שמו, ולפי פירושו של הר"ש סירליו מפורש כדבריו בפ"ק דברכות בירושלמי. רא"ר יוסי והלא כבר קראו אותה בעונתה ופירש כשאמרו ומאהרים את שמך כו'. ע"ש. ולפענ"ד מתישב בזה גם לשון התנא דבי אליהו, שמסיים ג"כ אחרי שמע ישראל "בשכמל"ו". ואין שם שום שייכות לענינו. ע"ש. אבל לפמ"ש השבלי' שתקנו זאת בזמנו של אליהו שגזרו שלא לקרות ק"ש. י"ל שיצאו בזה י"ח ק"ש בשמע ישראל אשר יחדו אותו ויתברך עם בשכמל"ו, כדברי ר"י החסיד, ואילו לא סיימו שם בשכמל"ו לא היה זה אלא ספור דברים, ונמצא דעתו של ר"י החסיד מפורש יוצא מדברי התנא ד"א. וכתב הב"ח שלא יכוין לצאת אא"כ מהירא שהצבור יעברו זמן ק"ש. אבל אם לא יעברו טוב לקרותה עם ברכותיה עם הצבור. והוא דעת הרא"ה ז"ל מובא בב"י שקבל כן מפי מורו הרמב"ן, דטפי עדיף לצבורא למימר ברכות על ק"ש דאורייתא. והלכך הכי מבעי ליה למימר: פעמים בכל יום. ה' אלהינו ה' אחד, עכ"ל. וכ"כ הגר"א ס"ק י"ט שאינו נכון לצאת בלי ברכות, וגם שבתחלת זאת אינו סומך גאולה לתפלה.

ובספר

מערכי לב

דם נפשנו, וכמו"ש "כי עליך הורגנו כל היום", וע"ז אמר "מה טוב חלקנו" במעלת הטוב, כי הוא הטוב האמתי בעולם שכלו ארוך וטוב, שנית בא לנו גם בגורל, שנפלנו לחלקו של הקב"ה כמו"ש במדרש, וכמו"ש "יעקב חבל נחלתו", ועז"א דוד "אתה תומיך גורלי" "חבלים נפלו לי בנעימים" "שובע שמחות את פניך נעימות בימינך נצח" והוא שאמר "ומה נעים גורלנו", במעלת הערב. שלישית, הוא לנו גם בנחלה, ירושה מאבותינו. מאברהם, שנאמר בו [בראשית כ"א] "ויטע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה' אל עולם", מיצחק, שנאמר [שם כ"ו] ויקרא שם בשם ה', ומיעקב, שנאמר [שם ל"ג] ויקרא לו אל אלהי ישראל, ועל זה אמר "ומה יפה ירושתנו", בגדר המועיל. וכמו שאה"כ [שיר א] "הנך יפה דודי אף נעים", ומה לנו אושר ועושר רב מזה, שזכינו להיות לחלקו ית', לעבוד לאל שאין כיוצא בו" ועלינו נאמר "אשריך ישראל מי כמוך" שעזב הקב"ה כל צבאות עליונים ותחתונים והשרה שכינתו על ישראל, ונקרא "אל אלהי ישראל", וזה שאמר מרע"ה "שמע ישראל", כלומר התבונן, כי כל מקום שנאמר שמע, הוא התבוננות ונתינת לב להכיר נפלא ופלא. כי "הוי"ה הוא אלהינו" האל הגדול והמרומם, ההויה המהוה והמהווה כל, כל הכוכבים הזורחים, כל העולמים המלאכים, השרפים והאופנים חיות הקדש וכל הצבאות וכל גנזי נסתרות שבמרכבות הוא הוא "אלהינו", כי לא ייחד שמו אלא עליך, ונקרא "הויה אלהיך", ואל תתבונ ח"ו אחרי שאתה בריה שפלה קלה ומעופה, בזויה ונקלה גם מנוולה, בערכך אל יתר הצבאות שנבראו מידו יתברך, ואיך אפשר

שבורא

(ידה"ה) גם ברכה ראשונה נכון לאומרה אך יתכוין שלא לצאת עתה מצות ק"ש אם לא קרא לנפשו שיעבור זמן ק"ש אז יקרא בק"ש זו כל הג' פרשיות ויכוין לצאת חובת ק"ש:
(עיין מ"א סי' מ"ו)

אַתָּה הוּא (עַד שֶׁלֹּא נִבְרָא הָעוֹלָם אַתָּה הוּא) מִשֶּׁנִּבְרָא הָעוֹלָם אַתָּה הוּא (בָּ)עוֹלָם הַזֶּה וְאַתָּה הוּא לָעוֹלָם הַבָּא קַדֵּשׁ (אֶת) שִׁמְךָ עַל מַקְדִּישֵׁי שְׁמֶךָ וְקַדֵּשׁ (אֶת) שִׁמְךָ בְּעוֹלָמֶךָ

מקור הברכות

ובספר מעשה רב השמיט ׳בשמו את שני התיבות ״שמע ישראל״, וגרס רק ״ה׳ אלהינו ה׳ אחד״ כמו״ש הרמב״ן, וכן ראיתי אנכי ג״כ בסדורים כת״י. אכן בסדר רבינו הגאון ובויטרי כת״י א. השמיטו אך את הבשכמל״ו. וגם זה סגי, ראז אינו אלא כספור רברים, ואינו מכוין לצאת. ובזה יתבאר לנו סדרה של ברכת התורה, דהטור סי׳ מ״ו כתב דבסדורי אשכנז כתובה ב״ה״ת אחרי רבון העולמים, ואה״כ פרשת התמיד, והוקשה לו ע״ז הסדר לומר פסוקים קודם ברה״ת, ולכן כ׳ ״ונהגתי בעצמי לומר ברה״ת מיד אחרי אלהי נשמה, ואחריה פרשת כהנים וסדר הברכות ורבון העולמים״. וכתב שראה בסדר ר״ע שסדרה קודם לעולם יהא אדם ע״ש. והד״מ כ׳ שאנחנו משנים גם סדר הטור, לברך ברה״ת תיכף אחר אשר יצר ואחריה ברכת כהנים, ואלהי נשמה, ע״ש. אבל הגר״א סקי״ז כ׳ שבכל ספרים קדמונים ואחרונים ראה הנוסחא מימות אבותינו שסדרו לנו הברכות, לברך ברה״ה אחרי כל הברכות קודם פרשת התמיד, ואלהי נשמה אחרי אשר יצר ע״ש. וב״ה ג״כ במחזור ויטרי כמו שנז״ל אצל ברכת לעסוק, ומתהלך עם סדרו של רב עמרם שסדרה קודם לעולם יהא אדם. והיינו דר״ע לשטתו שקורא פסוק שמע ישראל פסוק שלם כקורא בתורה, לכך סדר ברה״ת קודם לעולם י״א, אבל הגר״א ז״ל דס״ל כדעת הרמב״ן שלא לומר אלא ״ה׳ אלהינו ה׳ אחד״ ולא אמר עדיין שום פסוק שלם לכך סדרוהו אח״כ. ועיין בהגה״א אות כ״ה לענין תחימה בשם בברכה זו. אתה הוא כו׳ נוסח זה נמצא בסדר הגאון ובויטרי כתי א׳, וב״ג הרב ז״ל. אלא דבויטרי מקרים לומר ״אתה הוא משנברא העולם. ואתה הוא עד שלא נברא העולם״ ומוסיף אתה הוא לעוה״ז ואתה הוא לעוה״ב ושנותיך לא יתמו״. אבל בסדר ארץ הקדושה כת״י קלף ראיתי נוסח ״עד שלא בראת״ וכן נ״ס. ומדקדק אחד רצה לשנות נוסח ״נברא״ שלא יהא במשמע שנברא ע״י אחר ח״ו. והמ״ז

סוף

מערכי לב

שבורא נשגב ואדיר כמוהו ייחד שמו עליך ויתכבד עוד באות הכבוד להקרא ״מלך ישראל ואלהיו״, ואל תדמה ח״ו שיש אמונעים ביני יתב׳ לבינינו, לומר שאין כבודו להשגיח ממרום אלילותו עלינו, כי זה ע״ז ממש יקנון בנמיעות, וכל החושב כן הוא כופר ומין, אלא, אע״פ שהוא המהוה והבורא כל, הוא ״אלהינו״ המשגיח על הכל, גם על ברואים שפלים כמונו והאדון על הכל, וזהו כבודו ורוממתו, שהוא ״ה׳ אחד״. וכשם שאתה רואה בבריאה עצמה מחכמתו יתב׳ שברא בריות קטנות שלא יבינם גם הוב הרואות, והמה שלמים ומתוקנים באיבריהם ודקותם מה שלאה הלב להשוב אפשרות מציאותם, ונראה בהם יכולתו וחכמתו כחכמת גדולתו בבריאות כל הגופים הנוראים והרוחניים הגדולים, כן הוא גם בחכמת השגחתו להשגיח בכבודו ובעצמו גם על הברואים היותר שפלים וקלים כאותה ההשגחה ממש אשר על הנבראות היותר אדירים הגדולים והנוראים, ובאהבת ה׳ את אבותינו ובחמלתו עלינו, בחר בנו וקדשנו ונקרא שמו עלינו להיות לו לעם סגולה, ובישראל יתפאר, ולכן גם אתה אל תשכח מאהבתו ״בכל לבבך״ בכל יצריך, ״ובכל נפשך״, אפי׳ אתה לפניך מבוערת, ואפי׳ נוטל את נפשך, ״ובכל מאדך״, מאד הוא הפלגה ויתרון, כלומר שתאהבהו בכל היתרונות שבך, וחז״ל מסרו לנו זאת הכוונה באמרם ״בכל ממונך״, או ״בכל מדה שמודד״, וזה מסוי׳ כאופן אחר, קל מנד אחד מבכל נפשך. וקשה מזה לפעמים כי הראשון מסוי׳ ממש היינו אלא על רגע אחת, שמשליס נפשו עם חייו יחד, והשני כולל לכל ימי חייו לקדש שם שמו יתברך בכל עת ובכל שעה ובכל אופן, ״בכל מדה שמודד לקבל

הכל

בְּעוֹלָמְךָ וּבִישׁוּעָתְךָ (תָּרִים) וְתַגְבִּיהַּ קַרְנֵנוּ: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ מְקַדֵּשׁ (אֶת) שִׁמְךָ בָּרַבִּים:

אַתָּה הוּא יְיָ אֱלֹהֵינוּ בַּשָּׁמַיִם (וּבָאָרֶץ) וּבִשְׁמֵי הַשָּׁמַיִם הָעֶלְיוֹנִים. (אֱמֶת) אַתָּה הוּא רִאשׁוֹן וְאַתָּה הוּא אַחֲרוֹן וּמִבַּלְעָדֶיךָ אֵין אֱלֹהִים. קַבֵּץ קֹוֶיךָ מֵאַרְבַּע כַּנְפוֹת הָאָרֶץ. יַכִּירוּ וְיֵדְעוּ כָּל בָּאֵי עוֹלָם כִּי אַתָּה (הוּא הָ)אֱלֹהִים לְבַדְּךָ לְכָל

ממלכות

מקור הברכות

סוף סי' מ"ו קרא עליו תגר ואמר אדרבא אין פירוש למלת „בראת" דודאי כל פועל קודם לפעולתו. ונוסח „נברא" הוא בכל הספרים ובתוס' פ' ע"פ וברמב"ם, ולא נתכוון בזה אלא להעיד על נצחיותו יתברך. ע"ש שכתב שכל המשנה ידו על העליונה. אבן בסדורי קטלוניא ונ"ס ראיתי שמתקנים זאת. וגרבה"ם „אתה אחד קודם שבראת בו' ואתה אחד לאחר שבראת", וקושית המ"ז מסולקת בזה. ובסדורים הנ"ל מוסיפים עוד „אתה הוא אל בעוה"ז ואתה הוא אל לעוה"ב ואתה ושנותיך לא יתמו. קדש שמך בעולמך על עם מקדישי שמך", ואין נפקותא בזה לענין שנוי מטבע, וכ"א יכול לנהוג כמנהג אבותיו. ובישועתך תרים, כן הגיה בועהר יצחק לאמר בהפעיל, ולהשוותו עם „ותגביה". ובעל עבודת השיג ע"ז ואמר מי נתן לו רשות להגיה אחרי שבסדר ר"ע ורמב"ם וטור הנוסח „תרום". אך גם הוא בעל בשליחות יד להגיה „ותגבה". כדי להשוותו עם „תרום". והאמת שהם ענינים נפרדים „תרום" קאי על הקב"ה, שיתרומם בישועתו, „ותגביה" בהפעיל קאי על כנסי'. וכן הוא גם בוויטרי כתי א', ונ"ס והרב ז"ל. המקדש שמו ברבים. בוויטרי א' „מקדש שמך ברבים", אבל נ"ס וגרסה הגר"א והרב ז"ל „המקדש שמו", ורע"ג גרס בלי ה"א. אתה כו' בשמים ובארץ. בוויטרי א' ליתא „ובארץ", והוא נכון, וכן ליתא שם לתיבת „אמת" בו', וג"ס, כי אתה אלהים לבדך בכל ממלכות הארץ, והשמיט לתיבת „שנקרא עלינו". קבץ קויך, נ"ס והרב „נפוצות קויך". והריעב"ץ נקד קויך בסגל תחת היו"ד מפני שהוא מנחי ל"ה, ואין לדבריו שום באור, מה נעשה, ונ"ס והרב ז"ל „ומה תפעל" בעבור שמך הגדול, גרסת רבינו „הגדול והנורא" ובכ"י ב"מ ונ"ס והרב „הגדול הגבור והנורא, מה שכתוב, גרסת הטור ונ"ס והרב ז"ל „מה שהבטחתנו

ע"י

מערכי לב

הכל בהלכה:

וזה שאומר: „אשרנו שאנו משכימים כו'", כלומר אשרנו שאנו יודעים להוקיר את הסגולה הזאת ולשמור את האוצר הזה, ומשכימים ומעריבים ליחד שמו הגדול, ולהרגיש בנועמו ומתיקת זכרו פעמים בכל יום עם הכתוב הזה של „שמע ישראל". כי הוא חיינו ואורך ימינו, וכמאמר המשורר הר"י הלוי: „שמך עמי ואיך אלך לבדי? אתה דודי ואיך אשב יחידי? אתה נרי ואיך ידעך מאורי? הקילוני מתים לא ידעי, כי קלוני על כבוד שמך כבודי"! אשרי העם שככה לו, אשרי העם שה' אלהיו:

ואחרי כל ההצעה הזאת התחיל בברכה מגדולת הבורא ואומר „אתה הוא עד שלא נברא העולם", וכולל שלשת העיקרים בזכרני, שהוא הבורא „המהוה" את הכל, „ואתה הוא בעולם הזה", „המשגיח" על הכל, „ואתה הוא לעולם הבא", האל הנאמן לפרוע ולשלם שכר לעובדך „ביעוד העתיד", ומסיים בתפלה ואומר: „קדש את שמך על מקדישי שמך", ור"ל, אשר שהנך ראוי ונקדש גם היום על ידי מעריציך עובדיך ואוהביך, המקדישים שמך בקדש על האש והעצים המבוערת לפניהם, ההרוגים עליך, הנטבעים ונשחטים על יחוד שמך, הנלכים כמחנה אש מול מחנה קם בקול אחד בקדש לספר את שמך, ולאמר: „ה' אלהינו ה' אחד"! ואתה נותן להם עז ותעצומות לסבול ולשאת כל המכאובים ההם, כמו"ש „נורא אלהים ממקדשיך" — ממקדישיך — כי „אל ישראל הוא נותן עז ותעצומות לעם" וגו', עם כל זאת נחלה פניך לבל תקדש שמך בנו על ידינו, אך „קדש" אתה „את

שמך

מַמְלְכוֹת הָאָרֶץ. אַתָּה עָשִׂיתָ אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ וְאֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם וּמִי בְּכָל מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ בָּעֶלְיוֹנִים אוֹ בַּתַּחְתּוֹנִים שֶׁיֹּאמַר לְךָ מַה תַּעֲשֶׂה. אָבִינוּ שֶׁבַּשָּׁמַיִם עֲשֵׂה עִמָּנוּ חֶסֶד בַּעֲבוּר שִׁמְךָ הַגָּדוֹל (שֶׁנִּקְרָא עָלֵינוּ) וְקַיֶּם לָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ מַה שֶּׁכָּתוּב בָּעֵת הַהִיא אָבִיא אֶתְכֶם וּבָעֵת קַבְּצִי אֶתְכֶם כִּי אֶתֵּן אֶתְכֶם לְשֵׁם וְלִתְהִלָּה בְּכֹל עַמֵּי הָאָרֶץ בְּשׁוּבִי אֶת שְׁבוּתֵיכֶם לְעֵינֵיכֶם אָמַר יְיָ:

* וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵּאמֹר: וְעָשִׂיתָ כִּיּוֹר נְחֹשֶׁת וְכַנּוֹ נְחֹשֶׁת לְרָחְצָה וְנָתַתָּ אֹתוֹ בֵּין־אֹהֶל מוֹעֵד וּבֵין הַמִּזְבֵּחַ וְנָתַתָּ שָׁמָּה מָיִם: וְרָחֲצוּ אַהֲרֹן וּבָנָיו מִמֶּנּוּ אֶת־יְדֵיהֶם וְאֶת־רַגְלֵיהֶם: בְּבֹאָם אֶל־אֹהֶל מוֹעֵד יִרְחֲצוּ־מַיִם וְלֹא יָמֻתוּ אוֹ בְגִשְׁתָּם אֶל־הַמִּזְבֵּחַ לְשָׁרֵת לְהַקְטִיר אִשֶּׁה לַיהוָה: וְרָחֲצוּ יְדֵיהֶם וְרַגְלֵיהֶם וְלֹא יָמֻתוּ וְהָיְתָה לָהֶם חָק־עוֹלָם לוֹ וּלְזַרְעוֹ לְדֹרֹתָם:

* וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵּאמֹר: צַו אֶת־אַהֲרֹן וְאֶת־בָּנָיו לֵאמֹר זֹאת תּוֹרַת הָעֹלָה הִוא הָעֹלָה עַל מוֹקְדָה עַל־הַמִּזְבֵּחַ כָּל־הַלַּיְלָה עַד־הַבֹּקֶר וְאֵשׁ הַמִּזְבֵּחַ תּוּקַד בּוֹ: וְלָבַשׁ הַכֹּהֵן

מדו

מקור הברכות

ע"י צפניה הוזך'.

פרשת הקרבנות, עמש"ל אות ב"ו. ועיין בנודע ביהודה סי' ד' שנשאל למה לא קבעו פסוקי קרבן תמיד בתפלת השחר בתפלה גופה כדרך שקבעו פרשת המוספין. והשיב בדבר הזה ראוי למנוע מלהשיב, כי מי הוא שיאמר טעם מלבו בדברים העומדים ברומו של עולם, ואנשי כנה"ג להם לבד נפתחו שערי שמים וקבעו הכל בטעם ידוע. וע"פ פשוטו נראה שהתפלות נקבעו בם כל צורכי האדם ויכול להתפלל בעת הצורך אליו. כמ"ש הלואי שיתפלל אדם כל היום כלו, ואפי' מאן דפליג מודה באם יכול לחדש דבר שרשאי להתפלל. ואם היו קובעים פסוקי תמיד לא היו אפשריות עוד להתפלל בנדבה. ולקבוע תפלות אחרות חוץ מתפלה שבמקום התמיד. לא רצו להטריח בכל יום, ע"ש. ובאמת הטעם הזה קלוש ודחוק. דאבתי הי' להם לקבוע פרשת התמיד דוגמא שקבעו במוספין. ובבואו להתפלל ולחדש דבר ידלג לפסוקי תמיד כמו שאנו מדלגים "משיב הרוח" "טו"מ" "ועניי" ושארי הזכרות בזמן שאין צריכין להם.

מערבי לב

שמך על מקדישי שמך", "וקדש — אתה — את שמך בעולמך", על ידי מה שתשיב נקם לצריך, נקמת דם עובדיך ומחסיך. כי קול דמי ידידיך צועקים אליך מן האדמה, וכבר הגיעה השעה, וכמו שהבטחת [יחזקאל ל"ו] "וקדשתי את שמי הגדול", ונאמר, [שם ל"ח] "והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי" וגו', ואז נשמחה כלנו כי "בישועתך תרום ותגביה קרננו" כלומר, בזה "תתרומם" אתה, בהכירם כח מלכותך, ובזה "תגביה גם קרננו" בהושיעך אותנו שהיא תשועתך. ועל זה חותם "ברוך המקדש שמו ברבים", במאמינים אנו בישועה כמו היא כבר בימינו ולעינינו, ומברכים עליה כמו"ש המוגים נוצר ה':

ולולי

תהלה ואח"כ של יד כו.] ומצות תפלין אינה בלילה, ולא בשבתות ויו"ט). ע"כ.

ז. לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר ומודה על האמת, ודובר אמת בלבבו. וישכם ויאמר.

רבון כל העולמים [אדון כל הדורות] לא על צדקותינו אנחנו מפילים תחנונינו לפניך כי על רחמיך הרבים, מה (א) אנחנו ומה חיינו ומה חסדנו, מה צדקנו (ב) ומה גבורתנו, מה נאמר לפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו הלא כל הגבורים כאין (ג) [נגדך] ואנשי השם כלא היו, וחכמים כבלי מדע, ונבונים כבלי השכל. כי כל מעשינו תוהו [ובהו] וימי חיינו הבל לפניך [שכן כתוב בדברי קדשך] ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל.

אבל אנחנו עמך בני בריתך בני אברהם אוהבך שנשבעת לו בהר המוריה. זרע יצחק (ד) [יחידך] שנעקד על גבי המזבח עדת יעקב בנך בכורך שמאהבתך שאהבת (ה) [לו] ומשמחתך ששמחת בו קראת (ו) [לו] ישראל וישורון.

לפיכך אנו חיבים להודות לך ולשבחך ולפארך, וליתן (ז) הודיה לשמך (ח) ולומר לפניך בכל יום. אשרינו מה טוב חלקנו, מה נעים גורלנו, ומה יפה (ט) ירושתנו, שאנו משכימים ומעריבים ערב ובקר בכל יום תמיד. כז.] [ומיחדים את שמך] ואומרים. שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד.

אתה

שנוי נוסחאות והגהות

ז, (א) „אנו". (ב) „מה כחנו". (ג) „לפניך". (ד) „עקדך". (ה) „אותו". (ו) „אותו". (ז) „שבח והודאה". (ח) „וחייבין אנו לומר". (ט) „מאד".

ואתה

מגן האלף

מוהיו לשון רבים נימא לעכובא שיהיו שניהם דוקא, וכמו דדרשינן במגילה ט' מוהיו בהויתן יהו דתפלין ומזוזות אינן נכתבים לפרע, ופסול גם בדיעבד, וכמו"ש הרמב"ם פ"א הי"ו מהל' תפלין, אלא ודאי דס"ל להנא דמתניתין, דקרא לאו אסדרא קפיד דש"י וש"ר שתי מצות ניהו ואין מעכבין זא"ז, והאי והיו לא מדקדק בקרא רק אם יש לו ורוצה להניח שתיהם, אבל אם אינו חפץ להניח אלא א' אינו מעכב, אבל עיקר האיסור משום דאין מעבירין על המצות אם פגע בש"י תחלה כפרש"י, וכ"כ התוס' ערובין נ' יע"ש:

כו.] ומצות תפלין אינה בלילה ולא בשבתות ויו"ט הנה שבת ויו"ט אינן זמן תפלין לכ"ע ויש איסור להניחן, אבל לענין לילה ס"ל לרוב הפוסקים רש"י ותוס' ורא"ש והשו"ע דהוי זמן תפלין אלא דאין להניחן משום שמא יישן בהם, אך הרמב"ם בפ"ד מתפלין ס"ל דלילה לאו ז"ת ויש איסור להניחן, ורבינו הגאון שכלל אותם יחד לילה ושבת ויו"ט משמע דס"ל כהרמב"ם, והלשון שאמר „דמצות תפלין אינה בלילה" משמע דאינו זמן תפלין כלל:

ז. כ"ז.] ומיחדים את שמך ואומרים שמע ישראל בברכות י"ג איתא „שמע ישראל כו' זו ק"ש של ר' יהודה הנשיא" וכתב הרא"ה מובא בב"י סי' מ"ו הלכך אנו קורין בצפרא ומיחדים כו' ונפקי בי' י"ח ק"ש דאורייתא, מיהו לא מהוור, דאלי רבינו הקדוש משום דוחקי' דגרסא עביד הכי ומשום דתורתו אומנתו, ומפי עדיף לצבורא

אתה הוא עד שלא נברא העולם, (י) אתה הוא בעולם הזה, אתה הוא לעולם הבא, (יא) [קדש שמך על מקדשי שמך, וקדש את שמך בעולם] ובישועתך

שנוי נוסחאות והגהות

(י) ״ואתה הוא משנברא העולם״. (יא) ״קדש שמך בעולמך

מגן האלף

למימר ברכות אק״ש דאורייתא, הלכך הכי מבעיא למימר ומיחדים כו' ״ה' אלהינו ה' אחד״. והב״ה תמה דהא אנן אין מכוונין לצאת י״ח דאו', והמ״א כ' דאפי' אם אומר ברוך שם כמל״ו אין בכך כלום כיון שאין מתכוין לצאת בזה. ע״ש ומדברי רבינו למדנו שני דברים, א.] כיון שקורא סתם ואין לו כונה לצאת או שלא לצאת ואינה אלא כספור דברים יכול לומר גם התחלת הפסוק, ״שמע ישראל״ דלא כהרא״ה. ב.] ממה שלא שיים בנוסחתו בשכמל״ו בנוסח התגה ד״ה משמע דס״ל שלא יסיים בשכמל״ו שיהא נראה מזה שמכוין עתה ליחד וכמו״ש כן הב״י, משום דבאמת עדיף למקרי ק״ש בזמנה עם הברכות ודלא כמג״א:

ובקורא כדי לצאת י״ח משום הצבור דמשתהו לקרות אחרי ז״ק, באמת נכון לומר בשכמל״ו ויכוין לצאת אע״פ שאינו קורא בברכותיה, משום דברכות לא מעכבי לצאת המצוה, ואע״ג דמצוה לברך ולקרות ק״ש כתקונה, מ״מ כשמתירא שיעבור זמנה יזהר עכ״פ לצאת י״ח המצוה עצמה. וכ״כ הטור סי' מ״ו בשם ר״יה שהי' רגיל לומר בשכמל״ו כשהצבור מתעכבים בקרוב״ן עד אחר ז״ק ע״ש, ואע״ג דאמרינן בפ״ק דברכות דסדר ברכות אינן מעכבין, ומשמע דברכות גופייהו מעכבי ואפי' באותה שבכר ברך לא יצא בה י״ה ובדמשמע מפרש״י ד״ה ברכות א״מ זו את זו, ע״ש, שאני ק״ש מברכה, דק״ש שהיא גופה דמצוה לא מינו שתהא ברכה מפסידתה דלאו בברכה תליא מלתא:

אלא שיש לעיין לפי״ז בקושית התוס' והרא״ש בשם רב האי גאון, אהא דדייק בירו' במשנה היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא אם כיון לבו יצא, וא״ר בא זאת אומרת שאין הברכות מעכבות, והקשה דהא מסקינן דסדר ברכות א״מ הא ברכות גופייהו מעכבי, ע״ש דמש״ה הילכו בין יחיד לצבור, והשתא מאי קושיא הא שאני ק״ש שהיא עצם המצוה ואינה נפסדת בשביל ברכה. אולם באמת לק״מ דמאי דאמר בירו' ״ברכות אין מעכבות״ ולא אמר דאינן מעכבות לק״ש, דומיא מה דאמרו בפ״ק ברכות ״א״מ זה את זה״, משמע לי' לר״ה גאון דס״ל להירו' שאינן מעכבות כלל אפי' לא ברכן אח״כ, ואפשר דדייק לה בירו' ממה דלא הסיק גם במשנה ״וצריך לברך אח״כ״ ש״מ דאינן מעכבות כלל, והשתא ק״ל להגאון שפיר מפ״ק דמשמע דברכות גופייהו מעכבי, והוצרכו לחלק בין צבור ליחיד, אבל לדינא קיי״ל דאפי' יחיד מברכן אח״כ, כמו״ש בש״ע סי' ס', וכדקיי״ל בקורא מכאן ואילך שלא הפסיד ברכית, וגם דברי ר' בא נדחו בירו' שם, ע״ש וממילא קי״ל דברכות גופייהו מעכבין לענין שצריך לקרותם אח״כ, אבל לענין שיפסידו הברכות לעצם המצוה אם לא בירך עליה לית מאן דסבר הכי, דהא אפי' אם לא עשאה למצוה כתקנה מ״מ מצוה מיהא קיים:

ובהכי מתרצו רובי הקושיות שהאריך בם הגאון ר״ש מיאגובק בספרו דברי שלום סי' א', לענין שאלתינו אם יקרא ק״ש בלי ברכות במקום שירא לעבור ז״ק, כי חשב לדעת האומר ברכות מעכבות מפסידות גם גוף המצוה של ק״ש אם לא ברך התילה עליה, ופשיטא לי' דלמ״ד ק״ש דרבנן ודאי אינו יוצא חובת ק״ש אם קרא בלי ברכות, ע״ש, ואין הדבר כן, דגם במצוה דרבנן לאו בברכה תליא מלתא, ובמקום שירא לעבור ז״ק, ודאי דמצוה לקרותה בזמנה בלי ברכות לצאת י״ח, והברכות עם ק״ש יקרא אח״כ כמו״ש בשו״ע:

ונפלאתי מאד על הרה״ג הנ״ל. שלא הזכיר כלל דברי הטור ממנהגו של ר״יה שמפורש שם שהיה רגיל לעשות כן. והטור והש״ע העתיקו דבריו להלכה, והעלים עין מכל דברי הגאונים המובאים שם בב״י ובב״ח, והגה להלכה מסיק ג״כ כמו״ש, אבל במה שנשאר בצ״ע אם יכול לקרות מקודם ק״ש בלי תפלין כיון דהוה כמעיד עדות שקר, אינו מוכן מקום הספק דודאי עדיף בתפלין, אבל אם ירא שיעבור ז״ק ואין לו תפלין ודאי שצריך לקרות

ובישועתך תרום ותגביה קרננו. כז] ברוך אתה ה׳ מקדש [את] שמו ברבים.

אתה הוא ה׳ אלהינו בשמים [ממעל] ובשמי השמים העליונים, אתה הוא ראשון ואתה הוא אחרון ומבלעדיך אין אלהים, קבץ קויך מארבע כנפות הארץ, יכירו וידעו כל באי עולם כי אתה (יב) [האלהים] לבדך (יג) לכל ממלכות הארץ, אתה עשית את השמים ואת הארץ, (יד) [ומי בכל מעשי ידיך בראשונים או באחרונים, או בעליונים או בתחתונים, שיאמר לך מה תעשה,] אבינו שבשמים [ממעל] עשה עמנו (טו). בעבור שמך הגדול (טז) והנורא [שנקרא עלינו,] קיים לנו [מהרה] מה (יז) שהבטחת, בעת ההיא אביא אתכם.

שנוי נסחאות והגהות

בעולמך". (יב) "הי". (יג) "על כל". (יד) "כי כל מעשה ידיך עליונים ותחתונים אין מי יאמר לך מה תפעל". (טו) "פלא". (טז) "הגבור והנורא". (יז) "שהבטחתנו ככתוב".

סנן האלף

לקרות גם בלי תפלין, ופשיטא למ״ש תר״י בפירושא דעדות שקר "כיון שקורא וקשרתם כו׳ ואינו מניחן, כמלא מעיד שמה שאומר אינו אמת, ואע״פ שילא ידי ק״ש עבר עבירה מלד אחר שהעיד עדות שקר". עכ״ל. א״כ כל עוד שלא אמר וקשרתם עדיין לא העיד כלום, וכש״כ שמפורש בדברי תר״י שיולא י״ח המצוה, אין בזה מקום ספק:

ועיין מ״ש הרב הג״ל עוד בשם אביו דודי זקני הגאון ז״ל הנפ״מ שבין טעם "כאלו מעיד" ובין מ״ש "כאלו הקריב זבח" כו׳ לענין אם יקרא בלי תפלין משום מצות ק״ש בזמנה, ואח״כ לקרותה שנית, דלטעמא דעדות שקר כבר עבר, ולטעמא כאלו הקריב בלי מנחה ונסכים ליכא איסורא דקיי״ל מביא אדם מנחתו ונסכו אפי׳ אחר כמה ימים ע״ב, לפמ״ש יהי׳ הנפ״מ להיפוך דלמצות ק״ש בזמנה שלא קרא אלא פסוק ראשון ליתא לעדות שקר, ולטעמא דזבח בלי נסכים מצוה דלכתחילה ודאי לא קיים, ומרן הגר״א מקאליש דודי זללה״ה אמר דנפ״מ בהיכא דהלך תפלין בפרשה שליטית דליתא עדות שקר דהא כבר אמר וקשרתם עם תפלין מ״מ הד מצוה היא עם פרשיות הראשונות ואינו קרבן הדור, כזבח בלי מנחה. ונפ״מ עוד היכא דקרא פרשה אחרת מד״ת שיולא בה מה״ת לדעת הר״י והש״א וליתא עדות שקר אלא דהויא כעולה בלי מנחה:

כז. ברוך אתה ה׳ מקדש את שמו ברבים כה״ג בסדר שלפנינו ובטור ונוסחי הנאו׳ שחותם בשם ומלכות, והקשה הרב מלגעא בס׳ התכאליל מ״ש מברכת בורא נפשות שכ׳ הב״י סי׳ ר״ז שלא לחתום בשם אע״ג דבירושלמי חתים משום שלא נזכר בתלמודא דידן לא נחתום בשם מספק כמו״ש תר״י, ע״ש, והגה הרא״ש וכן הגר״א ז״ל כתבו גם שם לחתום בשם, אכן גם לתר״י נמי לא קשיא שכתבו בפ׳ כילד מברכין לענין בורא "נפשות ונראה למורי הרב שזה מטבע קלר וכיון שלא הוזכר בתלמודין לא נחתום בשם מספק", ע״ש, ובאור דבריהם נ״ל משום דיש לומר דבורא נפשות הויא מטבע קלרה כברכת הפירות והמלות דלא שייכא חתימה נבייהו, ויש לומר נמי כמו״ש התוס׳ דף ל״ז, וכן בטור ר״ז דבו״נ הויא שני ענינים, ושייכא חתימה נבייהו, לכן כיון דתלמודין לא חתים אגן נמי לא חתמינן מספק, א״כ אדרבא מפורש בדבריו להיפוך דברכה שאינה כלל מטבע קלרה כמו ברכת אתה הוא מחויב לחתום בשם אע״פ שלא נזכרה בגמרא, כיון דעל כל פנים אנהגו מברכין אותה שלא במטבע קלרה:

אלא דהא קשיא מ״ש ממודים דרבנן שגם היא תפלה ומטבע ארוכה "כן תחיינו ותקיימנו" ואפ״ה אין חותמין בשם. כמו״ש הב״י סי׳ קכ״ז, וזו קושית המ״ז סס״י מ״ו, והגה דעת הרא״ש והגר״א לחתום גם שם בשם, אבל על הב״י שלא העיר כאן בברכת אתה הוא

מִדּוֹ בַד וּמִכְנְסֵי־בַד יִלְבַּשׁ עַל־בְּשָׂרוֹ וְהֵרִים אֶת־הַדֶּשֶׁן אֲשֶׁר
תֹּאכַל הָאֵשׁ אֶת־הָעֹלָה עַל־הַמִּזְבֵּחַ וְשָׂמוֹ אֵצֶל הַמִּזְבֵּחַ׃
וּפָשַׁט אֶת־בְּגָדָיו וְלָבַשׁ בְּגָדִים אֲחֵרִים וְהוֹצִיא אֶת־הַדֶּשֶׁן אֶל־
מִחוּץ לַמַּחֲנֶה אֶל־מָקוֹם טָהוֹר׃ וְהָאֵשׁ עַל־הַמִּזְבֵּחַ תּוּקַד־בּוֹ
לֹא תִכְבֶּה וּבִעֵר עָלֶיהָ הַכֹּהֵן עֵצִים בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר וְעָרַךְ עָלֶיהָ
הָעֹלָה וְהִקְטִיר עָלֶיהָ חֶלְבֵי הַשְּׁלָמִים׃ אֵשׁ תָּמִיד תּוּקַד עַל־
הַמִּזְבֵּחַ לֹא תִכְבֶּה׃

*יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ שֶׁתְּרַחֵם עָלֵינוּ
וְתִמְחָל לָנוּ עַל כָּל חַטֹּאתֵינוּ וּתְכַפֶּר לָנוּ אֶת כָּל עֲוֹנוֹתֵינוּ
וְתִסְלַח לְכָל פְּשָׁעֵינוּ וְתִבְנֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בִּמְהֵרָה בְיָמֵינוּ
וְנַקְרִיב לְפָנֶיךָ קָרְבַּן הַתָּמִיד שֶׁיְּכַפֵּר בַּעֲדֵנוּ כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְתָּ
עָלֵינוּ בְּתוֹרָתֶךָ עַל יְדֵי מֹשֶׁה עַבְדֶּךָ מִפִּי כְבוֹדֶךָ כָּאָמוּר׃

(דה"ח) (א) לא יאמר פ' התמיד וכן כל הקרבנות אלא ביום, אבל פ' הכיור ופ' תרומת הדשן מותר לומר קודם אור היום. (סי' א') : (ב) יש לומר פרשת התמיד וכן כל הקרבנות בעמידה. (סי' מ"ח) :

וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵּאמֹר׃ צַו אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ
אֲלֵהֶם אֶת־קָרְבָּנִי לַחְמִי לְאִשַּׁי רֵיחַ נִיחֹחִי תִּשְׁמְרוּ
לְהַקְרִיב לִי בְּמוֹעֲדוֹ׃ וְאָמַרְתָּ לָהֶם זֶה הָאִשֶּׁה אֲשֶׁר תַּקְרִיבוּ
לַיהוָה כְּבָשִׂים בְּנֵי־שָׁנָה תְמִימִם שְׁנַיִם לַיּוֹם עֹלָה תָמִיד׃ אֶת־
הַכֶּבֶשׂ אֶחָד תַּעֲשֶׂה בַבֹּקֶר וְאֵת הַכֶּבֶשׂ הַשֵּׁנִי תַּעֲשֶׂה בֵּין
הָעַרְבָּיִם׃ וַעֲשִׂירִית הָאֵיפָה סֹלֶת לְמִנְחָה בְּלוּלָה בְּשֶׁמֶן
כָּתִית רְבִיעִת הַהִין׃ עֹלַת תָּמִיד הָעֲשֻׂיָה בְּהַר סִינַי לְרֵיחַ
ניחח

מקור הברכות

ולולי דבריו ז"ל הייתי אומר בפשיטות דקרבנות המוספין שחלוקין בקרבנותיהן זה מזה צריכין לפרט באיזה מוסף הוא עומד, ולכן מזכיר שם הפסוקים. וגם בהם אמרו בירושלמי פ' ה"יש דאם לא פירשן ואמר „נעשה ונקריב לפניך כמצות רצונך כמו שכתבת עלינו בתורתך" יצא. ואם כן קרבן תמיד דלעולם אינו חלוק בקרבנו. פשיטא דגם לכתחלה סגי בכהאי גוונא, ולכן סגי לן מה שאנו אומרים „השב את העבודה" ואשי ישראל כו' וכש"כ לנוסח המיטרי שאומר כל יום „ותערב כו' כעולה וכקרבן". השב שכינתך לציון וסדר העבודה" כו'. וכי גריע זאת מנעשה הוכותינו תמידי יום, ומשום שאינו חלוק בקרבנו בשום פעם סגי כזה גם לכתחלה, ואפי' לדעת רב עמרם דאינו מתחיל במנחה ברצה רק מאשי ישראל ותפלתם כו' נמי א"ש דאשי ישראל היינו עבודת הקרבן.

כתב

נִיחֹחַ אִשֵּׁה לַיהוָה: וְנִסְכּוֹ רְבִיעִית הַהִין לַכֶּבֶשׂ הָאֶחָד בַּקֹּדֶשׁ הַסֵּךְ נֶסֶךְ שֵׁכָר לַיהוָה: וְאֵת הַכֶּבֶשׂ הַשֵּׁנִי תַּעֲשֶׂה בֵּין הָעַרְבָּיִם כְּמִנְחַת הַבֹּקֶר וּכְנִסְכּוֹ תַּעֲשֶׂה אִשֵּׁה רֵיחַ נִיחֹחַ לַיהוָה:

*וְשָׁחַט אֹתוֹ עַל יֶרֶךְ הַמִּזְבֵּחַ צָפֹנָה לִפְנֵי יְהוָה וְזָרְקוּ בְּנֵי אַהֲרֹן הַכֹּהֲנִים אֶת־דָּמוֹ עַל־הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב:

*יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ שֶׁתְּהֵא אֲמִירָה זוּ חֲשׁוּבָה וּמְקֻבֶּלֶת וּמְרֻצָּה לְפָנֶיךָ כְּאִלּוּ הִקְרַבְנוּ קָרְבַּן הַתָּמִיד בְּמוֹעֲדוֹ וּבִמְקוֹמוֹ וּכְהִלְכָתוֹ:

*אַתָּה הוּא יְיָ אֱלֹהֵינוּ שֶׁהִקְטִירוּ אֲבוֹתֵינוּ לְפָנֶיךָ אֶת קְטֹרֶת הַסַּמִּים בִּזְמַן שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ הָיָה קַיָּם. כַּאֲשֶׁר צִוִּיתָ אוֹתָם עַל יַד מֹשֶׁה נְבִיאֶךָ כַּכָּתוּב בְּתוֹרָתֶךָ:

*וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה קַח־לְךָ סַמִּים נָטָף וּשְׁחֵלֶת וְחֶלְבְּנָה סַמִּים וּלְבֹנָה זַכָּה בַּד בְּבַד יִהְיֶה: וְעָשִׂיתָ אֹתָהּ קְטֹרֶת רֹקַח מַעֲשֵׂה רוֹקֵחַ מְמֻלָּח טָהוֹר קֹדֶשׁ: וְשָׁחַקְתָּ מִמֶּנָּה הָדֵק וְנָתַתָּה מִמֶּנָּה לִפְנֵי הָעֵדֻת בְּאֹהֶל מוֹעֵד אֲשֶׁר אִוָּעֵד לְךָ שָׁמָּה קֹדֶשׁ קָדָשִׁים תִּהְיֶה לָכֶם: וְנֶאֱמַר וְהִקְטִיר עָלָיו אַהֲרֹן קְטֹרֶת סַמִּים בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר בְּהֵיטִיבוֹ אֶת־הַנֵּרֹת יַקְטִירֶנָּה: וּבְהַעֲלֹת אַהֲרֹן אֶת־הַנֵּרֹת בֵּין הָעַרְבַּיִם יַקְטִירֶנָּה קְטֹרֶת תָּמִיד לִפְנֵי יְהוָה לְדֹרֹתֵיכֶם:

*תָּנוּ רַבָּנָן פִּטּוּם הַקְּטֹרֶת כֵּיצַד. שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וְשִׁשִּׁים וּשְׁמוֹנָה מָנִים הָיוּ בָהּ. שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וְשִׁשִּׁים וַחֲמִשָּׁה כְּמִנְיַן יְמוֹת הַחַמָּה. מָנֶה לְכָל יוֹם פְּרָס בְּשַׁחֲרִית וּפְרָס בֵּין הָעַרְבַּיִם. וּשְׁלֹשָׁה מָנִים יְתֵרִים שֶׁמֵּהֶם מַכְנִיס כֹּהֵן גָּדוֹל מְלֹא חָפְנָיו בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים. וּמַחֲזִירָם לְמַכְתֶּשֶׁת בְּעֶרֶב יוֹם הַכִּפּוּרִים. וְשׁוֹחֲקָן יָפֶה יָפֶה כְּדֵי שֶׁתְּהֵא דַקָּה מִן הַדַּקָּה. וְאַחַד עָשָׂר סַמָּנִים הָיוּ בָהּ. וְאֵלּוּ הֵן הַצֳּרִי וְהַצִּפֹּרֶן הַחֶלְבְּנָה וְהַלְּבוֹנָה מִשְׁקַל שִׁבְעִים שִׁבְעִים מָנֶה. מוֹר וּקְצִיעָה שִׁבֹּלֶת נֵרְדְּ וְכַרְכֹּם

מִשְׁקַל שִׁשָּׁה עָשָׂר שִׁשָּׁה עָשָׂר מָנֶה. הַקֹּשְׁטְ שְׁנֵים עָשָׂר וְקִלּוּפָה שְׁלֹשָׁה וְקִנָּמוֹן תִּשְׁעָה בֹּרִית כַּרְשִׁינָה תִּשְׁעָה קַבִּין. יֵין קַפְרִיסִין סְאִין תְּלָתָא וְקַבִּין תְּלָתָא וְאִם לֹא מָצָא יֵין קַפְרִיסִין מֵבִיא חֲמַר חִוַּרְיָן עַתִּיק. מֶלַח סְדוֹמִית רֹבַע הַקָּב מַעֲלֶה עָשָׁן כָּל שֶׁהוּא. רַבִּי נָתָן הַבַּבְלִי אוֹמֵר אַף כִּפַּת הַיַּרְדֵּן כָּל שֶׁהוּא וְאִם נָתַן בָּהּ דְּבַשׁ פְּסָלָהּ וְאִם חִסַּר אַחַת מִכָּל סַמָּנֶיהָ חַיָּב מִיתָה:

*רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר הַצֳּרִי אֵינוֹ אֶלָּא שְׂרָף הַנּוֹטֵף מֵעֲצֵי הַקְּטָף בֹּרִית כַּרְשִׁינָה לָמָּה הִיא בָאָה כְּדֵי לְיַפּוֹת בָּהּ אֶת הַצִּפֹּרֶן כְּדֵי שֶׁתְּהֵא נָאָה. יֵין קַפְרִיסִין לָמָּה הוּא בָא כְּדֵי לִשְׁרוֹת בּוֹ אֶת הַצִּפֹּרֶן כְּדֵי שֶׁתְּהֵא עַזָּה וַהֲלֹא מֵי רַגְלַיִם יָפִין לָהּ אֶלָּא שֶׁאֵין מַכְנִיסִין מֵי רַגְלַיִם בָּעֲזָרָה מִפְּנֵי הַכָּבוֹד:

*תַּנְיָא רַבִּי נָתָן אוֹמֵר כְּשֶׁהוּא שׁוֹחֵק אוֹמֵר הָדֵק הֵיטֵב הֵיטֵב הָדֵק מִפְּנֵי שֶׁהַקּוֹל יָפֶה לַבְּשָׂמִים. פִּטְּמָהּ לַחֲצָאִין כְּשֵׁרָה לִשְׁלִישׁ וְלִרְבִיעַ לֹא שָׁמַעְנוּ: אָמַר רַבִּי יְהוּדָה זֶה הַכְּלָל אִם כְּמִדָּתָהּ כְּשֵׁרָה לַחֲצָאִין וְאִם חִסַּר אַחַת מִכָּל סַמָּנֶיהָ חַיָּב מִיתָה:

*תַּנְיָא בַּר קַפָּרָא אוֹמֵר אַחַת לְשִׁשִּׁים אוֹ לְשִׁבְעִים שָׁנָה הָיְתָה בָאָה שֶׁל שִׁירַיִם לַחֲצָאִין: וְעוֹד תָּנֵי בַּר קַפָּרָא אִלּוּ הָיָה נוֹתֵן בָּהּ קָרְטוֹב שֶׁל דְּבַשׁ אֵין אָדָם יָכוֹל לַעֲמוֹד מִפְּנֵי רֵיחָהּ וְלָמָּה אֵין מְעָרְבִין בָּהּ דְּבַשׁ מִפְּנֵי שֶׁהַתּוֹרָה אָמְרָה כִּי כָל שְׂאֹר וְכָל דְּבַשׁ לֹא תַקְטִירוּ מִמֶּנּוּ אִשֶּׁה לַיָי:

*ג״פ יְיָ צְבָאוֹת עִמָּנוּ מִשְׂגָּב לָנוּ אֱלֹהֵי יַעֲקֹב סֶלָה: ג״פ יְיָ צְבָאוֹת אַשְׁרֵי אָדָם בֹּטֵחַ בָּךְ: ג״פ יְיָ הוֹשִׁיעָה הַמֶּלֶךְ יַעֲנֵנוּ בְיוֹם

קראנו

מקור הברכות

כתב הטור סי׳ א׳: טוב לומר פרשת העקדה, והמן, ועשרת הדברות, ועולה, ומנחה, ושלמים, וחטאת, ואשם, כו׳ וכשמסיים פ׳ העולה יאמר רבון העולמים יה״ר שיהי׳ חשוב ומקובל כאלו

מערכי לב

ה׳ צבאות אמנו משגב לנו אלהי יעקב סלה. בירושלמי פרק אין עומדין ר׳ הונא׳ בו׳ בשם ר״י לעולם אל יהי הפסוק הזה זז מתוך פיך „ה׳ צבאות״ וגו׳

קָרְאֵנוּ: אַתָּה סֵתֶר לִי מִצַּר תִּצְּרֵנִי רָנֵּי פַלֵּט תְּסוֹבְבֵנִי סֶלָה:
וְעָרְבָה לַיְיָ מִנְחַת יְהוּדָה וִירוּשָׁלָיִם כִּימֵי עוֹלָם וּכְשָׁנִים
קַדְמוֹנִיּוֹת:

(לשבת) וּבְיוֹם הַשַּׁבָּת שְׁנֵי־כְבָשִׂים בְּנֵי־שָׁנָה תְּמִימִם וּשְׁנֵי
עֶשְׂרֹנִים סֹלֶת מִנְחָה בְּלוּלָה בַשֶּׁמֶן וְנִסְכּוֹ: עֹלַת
שַׁבַּת בְּשַׁבַּתּוֹ עַל־עֹלַת הַתָּמִיד וְנִסְכָּהּ:

(לר"ח) וּבְרָאשֵׁי חָדְשֵׁיכֶם תַּקְרִיבוּ עֹלָה לַיהוָה פָּרִים בְּנֵי־
בָקָר שְׁנַיִם וְאַיִל אֶחָד כְּבָשִׂים בְּנֵי־שָׁנָה שִׁבְעָה
תְּמִימִם: וּשְׁלֹשָׁה עֶשְׂרֹנִים סֹלֶת מִנְחָה בְּלוּלָה בַשֶּׁמֶן לַפָּר
הָאֶחָד וּשְׁנֵי עֶשְׂרֹנִים סֹלֶת מִנְחָה בְּלוּלָה בַשֶּׁמֶן לָאַיִל הָאֶחָד:
וְעִשָּׂרֹן עִשָּׂרוֹן סֹלֶת מִנְחָה בְּלוּלָה בַשֶּׁמֶן לַכֶּבֶשׂ הָאֶחָד עֹלָה
רֵיחַ נִיחֹחַ אִשֶּׁה לַיהוָה: וְנִסְכֵּיהֶם חֲצִי הַהִין יִהְיֶה לַפָּר
וּשְׁלִישִׁת הַהִין לָאַיִל וּרְבִיעִת הַהִין לַכֶּבֶשׂ יָיִן זֹאת עֹלַת חֹדֶשׁ
בְּחָדְשׁוֹ לְחָדְשֵׁי הַשָּׁנָה: וּשְׂעִיר עִזִּים אֶחָד לְחַטָּאת לַיהוָה
עַל־עֹלַת הַתָּמִיד יֵעָשֶׂה וְנִסְכּוֹ:

מקור הברכות

כאלו הקרבנו עולה בזמנה, וכן יאמר בפרשת מנחה ושלמים ואשם". והב"י בשם ר"י ב"ר יקר כתב לומר פסוק „ושחט אותו" בדאמרינן בויק"ר בשעה שהן קורין מקרא זה אני זוכר כו'. וכתב עוד לומר פרשת „כיור, ותרומת הדשן". והמע"ר בשם הגר"א ז"ל כתב לומר אחר פרשת התמיד פסוק „והפשיט ער ריח נחוח להי'". ובסדורים משנת שי"ה שנדפסו בוויניציאה נמצא פרשת הקטרת, ותפלת אנא בכח, וסדר המערכה אליבא דאבא שאול, ופסוקי במהון שנזכרו בירושלמי פרק אין עומדין, וכ"ז כתוב בסדורים, ובודאי מצוה לאומרם אחרי שיצאו מפי גדולי עולם, ונסמכו על מדרשות וירושלמי, אך בשאין הפנאי מסכים טוב יותר לשמור שלא לדלג מה שבאו לנו בקבלה מאת הגאונים הקדמונים הרע"ג ורס"ג ורש"י, ולהזנית את אלו, ובפרט עשרת הדברות שכבר סלקוהו מפני תרעומות המינין כדאי' בגמ'. וכן מביא בס' נגיד ומצוה להרנ"ש ומובא בס' עבודי שנהג לומר פרשת המן ועשרת הדברות ומנעהו מורו, האריז"ל

אבי
מערכי לב

וגו'. ר"י בשם ר"י והבריא „ה' צבאות אשרי אדם בוטח בך". ר' הזקי' בשם ר"א „יהיר"מ ה' או"א שתצילנו משעות הרעות, ההצופות הקשות היוצאות המתרגשות לבוא לעולם". עכ"ל. אמרם על הפסוקים הללו שלא יהיו זזים מתוך פינו, צריך באור מה נשתנו אלו מכמה פסוקי תנ"ך העומדים ברומו ש"ע, ומצינו הרבה ביו"ב, אמנם י"ל דדבר גדול דברו רבותינו בזה, והוא מ"ש הרמב"ם במו"נ ח"ג פרק נ"א, וז"ל: הי אסבר שיקרה לאדם מין ממיני הרעות והוא עם ה', וה' עמו כו'. והסתרת פנים אנהגו סבתה, וזה המסך המבדיל כו' בהיות האדם מופקר למקרה ומזומן להיאכל כבהמות, הוא היותו נבדל מהשם, ע"ש. והנה הקרק"ש הוסיף תמיהות על תמיהות, כי מצינו שזכריה הנביא שנהרג, וכן נביאי ה' נהרגו ע"י איזבל, ואליהו אע"פ שנשרפו בדבורו שרים והמשיהם, ברח ממנה ופחד לרדת אל

*אַבַּיֵּי הֲוָה מְסַדֵּר סֵדֶר הַמַּעֲרָכָה מִשְּׁמָא דִגְמָרָא וְאַלִּבָּא דְאַבָּא שָׁאוּל מַעֲרָכָה גְדוֹלָה קוֹדֶמֶת לְמַעֲרָכָה שְׁנִיָּה שֶׁל קְטֹרֶת. וּמַעֲרָכָה שְׁנִיָּה שֶׁל קְטֹרֶת קוֹדֶמֶת לְסִדּוּר שְׁנֵי גִזְרֵי עֵצִים וְסִדּוּר שְׁנֵי גִזְרֵי עֵצִים קוֹדֵם לְדִשּׁוּן מִזְבֵּחַ הַפְּנִימִי וְדִשּׁוּן מִזְבֵּחַ הַפְּנִימִי קוֹדֵם לַהֲטָבַת חָמֵשׁ נֵרוֹת וַהֲטָבַת חָמֵשׁ נֵרוֹת קוֹדֶמֶת לְדַם הַתָּמִיד וְדַם הַתָּמִיד קוֹדֵם לַהֲטָבַת שְׁתֵּי נֵרוֹת וַהֲטָבַת שְׁתֵּי נֵרוֹת קוֹדֶמֶת לִקְטֹרֶת וּקְטֹרֶת קוֹדֶמֶת לְאֵבָרִים וְאֵבָרִים לְמִנְחָה וּמִנְחָה לַחֲבִתִּין וַחֲבִתִּין לִנְסָכִין וּנְסָכִין לְמוּסָפִין

מקור הברכות

האריז"ל. וכמ"ש ביו"ט פרק אין עומדין כתב : בשתים אני קורא תגר, מפני שמברכין בעניים הרבה הרי הוא כעול על רובא דרובא וממעטין הכונה, כו' וטוב מעט בכונה כו'. והשנית מי שיש לו לב ללמוד ולהבין, טוב ללמוד תורת ה' ודי לו בתפלות המחויבות מאנשי כה"ג, ומה שנקבע פסוד"ז ופרק איזהו שהוא כהובה על הכל, ומקום שארי תחנונים וקרבנות ולמור בתית שהיא כנגד כלם, ע"ש. ועיין בסדר רבינו שקבע סדר מעמדות. ואמר שהם רק ליחידים ואנשי מעשה ולא לכלל העם, כדי שלא לבטלם ממלאכתם ע"ש, ועיין בנגה"א אות כ"ח כ"ס.

מערכי לב

המלך עד שאמר לו אל תירא אותו. ושמואל אמר איך אלך ושמע שאול והרגני, ור"ע נהרג בזמן ק"ש. ע"ש. אך כל קושיותיו מתורצות בדברי הרב עצמו שאמר שם : „מי שתמנאהו רעות מרעות העולם מהגזיקים והחסידים השלמים, לא מנאגוס הרע רק בעת השכחה", ור"ל רק על הרעות ההפשריות בטבעו של עולם, כחלות ומות וחיות וברק, וכן מצינו ברכה ב"ג בהפועלים, דלא מני מה"מ להקרובי בהדי' משום שלא הפסיק מד"ת, אבל מה שיגאות מטבעו של עולם, או נגד בעלי בחירה כענין הריגת זכרי', ושאול, וכדומה צריך לזה גם, ולאו כל בעתה מתרחים ניסא, וצריך לזה תפלה. ואפי' במקום הסכנה הייסינן שמא יגרום החטא, וז"ש אל יהי הפסוק זז מתוך פיך „ה' צבאות עמנו" שתהבוב תמיד שאתה עם ה' וה' עמך, כי א"א שיקרה שתהי' מופקר למקרים הללו ולהיאכל כבהמות אלא בעת השכחה. והבריא. הוסיפו לומר גם „אשרי אדם בוטח בך", כי דבקות במהון כזה שלא יקרה בכחת בטהין בטוב פעם הוא אושר מיוחד ולאו כל אדם זוכה, ור' אבוה הוסיף דלא סגי במה שלא יפרים מהשבתו מה', דזה אינו מועיל רק נגד מה שהם במנהגו של עולם כמחלות וחיות. רעות אבל יבקן שעות רעות ההצופות ויוצאות מתנהג העולם כענין דבר ר"ל שאינו מבחין בין צדיק לרשע או נגד בעלי בחירה דלזה צריך תפלה. והכן כדברים כי נכונים הם :

אתה סתר לי וגו' במס' נדה ל"א אמרו שאפי' בעל הנס אינו מכיר בנסו, ודרש רב יוסף מ"ד אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני: אבל לבני ב"א שיגאו לבחירה ישב לו קין לאהד התחיל מהרך, לימים שאש שפבע ספינתו של הכירו התחיל מודה ומשבה ע"ב כי העושה נפלאות גדולות מגונן בחסדו להלנהו מצרתו בעוד שאינו יודע מאומה מהצרה בגזרה עליו וההצלה מתנה שמלטהו ה'. אילם באופן זה לא ידע ג"כ להודות על חסד ה' בפדה מצרה נפשו כי לא ידע מהצרה מאומה, לא כן כאשר תאפפהו צרות רבות ורעות ויראה בעיניו את אשר גמל עליו הוא משבח ומפאר אבל דוד ע"ה אמר „אתה סתר לי ומצר תצרני" לגמרי. יען כי „רני פלט" אותה הרינה וההודאה שהייתי מודה אילו הייתי נפלט מהצרה היא „תסובבני סלה

אתכם ובעת קבצי אתכם, כי אתן אתכם לשם ולתהלה בכל עמי הארץ, בשובי את שבותיכם לעיניכם אמר ה׳. [אתה הוא ה׳ לבדך, אתה עשית את השמים שמי השמים וכל צבאם, הארץ וכל אשר בהם, ואתה מחיה את כלם וצבא השמים לך משתחוים.]

ח. וסדר שכתבנו [למעלה] לקרוא בצו [את בני ישראל.] ולשנות באיזהו מקומן, ולדרוש בר׳ ישמעאל, כן (א) מצינו בתשובות, וכן מנהג כל (ב) [כל] שבאספמיא. כח] וראיה מנין. דאמר רב ספרא [קדושין ל׳] משום ר״י בן הנניא, מאי דכתיב ושננתם [לבניך] אל תקרא ושננתם אלא ושלשתם. לעולם ישלש אדם שנותיו. שליש במקרא שליש במשנה ושליש בתלמוד. ומקשינן שניה מי יודע כמה הוי, (ג) ומשנינן לא צריכי ליומי, כט] ודקא תקינו

שנוי נוסחאות והגהות

ח. (א) מצוי „בשאלות ותשובות״. (ב) ישראלי. (ג) צ״ל הוי, וכ״י ב״מ. ידע שניא כמה הוי.

מנן האלף

אע״ג דס״ל התם שלא לחתום, קשה, אבל אפשר שהוא מכלל דבריו בסי׳ מ״ז שכתב בשם התוס׳ „ונראה מדבריהם שמזכיר שם בחתימתה [של ברכת אתה הוא] אבל הרמב״ם בסדר התפלות לא הזכיר שם״ עכ״ל. ור״ל שיש לפסוק כהרמב״ם, אלא דעדיין יקשה למנהגנו שבברכת אתה הוא אנו חותמין בשם, ובבורא נפשות ובמודים אין אנו חותמין:

ונראה ליישב מנהגנו שלא יקשה גם מברכת מודים, משום דמודים קאי על ההודאה שבומעין מגליה לצבור, והוא קחתים בשם ולא ענו אמן בתריה, וכדאיתא בתוס׳ סוטה דף מ׳ בשם הערוך ערך הודאה, שפירש רבינו משה ראש ישיבה בן מרגא יעקב „דקא מודו לצבור על גליה לצבור אינן סומכין ומאי „על שאנו מודים לך״ על ההודאה שאמר ש״ץ ולא ענו אינון אמן״, עכ״ל. וכיון דש״ץ חתים, ואינהו ענו אמן הו״ל חתימה גועליותא. ועיין לקמן סי׳ ס׳:

ח. כח]. וראיה מנין דאמר רב ספרא כו׳, נראה דעת הגאון ז״ל כיון דתפלות עלמן מקום קרבן אינו ראוי להוסיף עוד פרשיות מן קרבנות וכדומה כפי שנזכרו בסדורי האחרונים, דדי לנו מה שתקנו אנשי כה״ג, אך פעם אמירת פרשת צו, ואיזהו מקומן, ורי״ש, הוא ענין אחר, מפני שאמרו שישלש אדם יומו שליש במקרא כו׳, ולזאת לא מלאנו בסדר הגאון היהי״ר אחרי פרשיות עולה ושלמים ולא ראיתי היהי״ר בשום א׳ מהסדרים הקדמונים:

אבן הטור סי׳ א׳ כתב לומר כשמסיים פ׳ עולה יהי״ר שיהא חשוב ומקובל כאלו הקרבתי עולה בזמנה, וכן אחר מנחה שלמים ואשם, ואחרי חטאת לא יאמר שאין חטאת באה בנדבה כו׳, והב״י בשם ר״י בר יקר הוסיף שצריך לומר פסוק וחט [וכס׳ מע״ר בשם הגר״א כ׳ לומר כל הענין מן והפשיט עד ריח נחוח]. ובסדור ויניציאה משנת ש״ה שמתו גמי קטרת לקרבנות, והוסיפו תפלה אנא בכח, והטור כ׳ שטוב לומר גם פרשת העקדה והמן ועשרת הדברות, אולם רבינו הגאון השמיט כל זה, כי לענין זה צריך עבודה תמה ושלמה כמו״ש ונשלמה פרים שפתינו, וכבר קבע לזה סדר מיוחד הוא סדר מעמדות וכתב שם „הגכון לנהוג החסידים ואנשי מעשה, והצבור אין נוהגין כן, כדי שלא יתבטל איש איש ממלאכתו אשר המה עוסקים ומקלרין״, וכ״כ בספר האשכול דרבינו אליהו הזקן תיקן לז׳ ימי השבוע שיקרא מתנ״ך וסדר המערכה הכולל כל עבודות שהיו במקדש ע״ש:

כט]. ודקא תקינו מדרש חלופי תלמוד כו׳ לתנויי ספרא דב״ר דהוא תורת כהנים

תקינו מדרש חלופי תלמוד. דקא גרסינן בפרקין (ד) מאימתי [קורין את שמע] אמר רב יהודא אמר שמואל. השכים [לשנות (ה) קודם [שקרא (ו) ק"ש צריך לברך. לאחר (ז) ק"ש א"צ לברך. מ"ט שכבר נפטר באהבה רבה. אמר רב הונא למקרא צריך לברך, למשנה א"צ לברך, ר"א אף למשנה צריך לברך, לתלמוד א"צ לברך, ר' יוהנן אמר אף לתלמוד צריך לברך, (ח) [וקא מסהיד רב האיי] בר אשי זמנין סגיאין הוה (ט) [קא אמינה] קמיה דרב לתנויי ספרא דבי רב דהוא תורת בהנים, ומקדים ומשי ידיה (י) ומתני לן [פרקין] :

שנוי נוסחאות והגהות

(ד) .בפרק׳. (ה) .לקרות׳. (ו) .שיקרא׳. (ז) .שקרא׳. (ח) .אמר. רב חייא בר אשין׳. (ט) .קאמינא׳. (י) .ובריך׳ :

מגן האלף

בהנים. לפנינו בגמרא איתא : א"ר הונא כו׳ למדרש א"צ לברך כו׳, ורבא אמר אף לתלמוד צריך לברך. דאר"ח בר אשי זמנין סגיאין הוי קאימנא קמיה דרב לתנויי ספרא דב"ר ומקדים ומשי ידיה ובריך כו׳. והקשו המעיו"ס והצל"ח לפמ"ש רש"י דמדרש קרוב למקרא כגון מכילתא וספרא שהן מדרשי מקראות, אין ראי׳ מספרא דב"ר שצריך לברך אף לתלמוד, ולכן כתב דגרסת רש"י כגרסת הרי"ף דגרס בדר"ה .לתלמוד א"צ לברך", ובמימרא דרבא גרס .דאפילו למדרש צריך לברך" וע"ז הביא ראי׳ מדר"ח ב"א, ע"ש, ולענ"ד ליישב קושיתם דרש"י ז"ל לא גרס .דאמר" ר"ח בר אשי, אלא .ואמר" רחב"א, והיא מלתא באפי נפשי׳ ולא שהוכיח ממנו דלתלמוד צריך לברך, ועיין לשון הגאון שלפנינו שכתב .וקא מסהיד רחב"א" משמע נמי שהוא מלתא באפי נפשי׳, אבן בגרסת רבינו הגאון ז"ל לא נזכר בדר"ה דלמדרש א"צ לברך, וגרס בדר"י .לתלמוד צריך לברך" וס"ל דמדרש חלופי תלמוד ולפ"ז בלא"ה ניחא דשפיר יש להוכיח כן מדר"ה ב"א, אבל קשה לגרסת הגאון ז"ל דבפרק ב׳ דף י"ד באסהדתא דרחב"א איתא שם .קמ"ל" דאפי׳ למשנה צ"ל". ומצאתי שעמד בזה הר"ר יהודא חסיד בתוספותיו וכתב : דלשיטת רבינו הגאון ז"ל גרסינן שם קמ"ל דאפי׳ .לתלמוד" צריך לברך, ע"ש :

אבל עדיין קשה בדברי רבינו למה הוצרך להביא כאן מימרא דשמואל שאמר .דלאחר שקרא ק"ש אין צריך לברך שכבר נפטר באהבה רבה" כיון שכל עיקר אינו רוצה להוכיח אלא דמדרש חלופי תלמוד וצריך לברך על כלם, מאי שייאטי דשמואל הכא, ונראה דרמז בזה דגם שמואל נמי ס"ל דמברך על הכל, מדאמר השכים .לשנות" שלשון זה כולל כל עניני לימוד. ובירושלמי שם מביא מימרא זו בלשון השכים .לקרות" קודם שקרא ק"ש צ"ל, ור"ה אמר .למקרא" צריך לברך הלכות א"צ, ע"ש, אבל בתלמודין משמע דס"ל גם גראין הדברים לשמואל דמברך על הכל. והרמב"ן ז"ל סי׳ קמ"ב פסק דאינו נפטר באה"ר וצריך לברך אפי׳ לאחר שקרא ק"ש. ואולי טעמו דסבירא לי׳ דר"ה וכל אמוראי דבבלי קיימו אמלתא דשמואל, ולא הילקו בין אמר כבר אה"ר או לא אמר, ואפי׳ אמר אה"ר ס"ל דצריך לברך, וא"כ פליגי אדשמואל, ובזה נראה ליישב גרסא תמוה במה שמצינו בדברי רבא צריך .לחזור" ולברך, והיינו דקאי אדשמואל ופליג עליה וס"ל דחוזר ומברך אפי׳ אמר אה"ר, אולם רש"י ז"ל והגאונים מחקוה לתיבת .לחזור" משום דהאי עובדא דר"ח ב"א מייתי לה הש"ס בגמרא בפרק ב׳, ושם איתא באסהדתיה, דהדר קרי ק"ש, ע"ש. ואנו אין לנו אלא דברי גאון וכל הפוסקים דמלתא דשמואל לא אדחיה לה ופסקינן כוותיה :

לְמוּסָפִין וּמוּסָפִין לִזְבָחִין וּזְבָחִין קוֹדְמִין לְתָמִיד שֶׁל בֵּין הָעַרְבַּיִם שֶׁנֶּאֱמַר וְעָרַךְ עָלֶיהָ הָעֹלָה וְהִקְטִיר עָלֶיהָ חֶלְבֵי הַשְּׁלָמִים עָלֶיהָ הַשְׁלֵם כָּל הַקָּרְבָּנוֹת כֻּלָּם:

*אָנָּא בְּכֹחַ גְּדֻלַּת יְמִינְךָ תַּתִּיר צְרוּרָה: קַבֵּל רִנַּת עַמְּךָ שַׂגְּבֵנוּ טַהֲרֵנוּ נוֹרָא: נָא גִבּוֹר דּוֹרְשֵׁי יִחוּדְךָ כְּבָבַת שָׁמְרֵם: בָּרְכֵם טַהֲרֵם רַחֲמֵם צִדְקָתְךָ תָּמִיד גָּמְלֵם: חֲסִין קָדוֹשׁ בְּרוֹב טוּבְךָ נַהֵל עֲדָתֶךָ: יָחִיד גֵּאֶה לְעַמְּךָ פְּנֵה. זוֹכְרֵי קְדֻשָּׁתֶךָ: שַׁוְעָתֵנוּ קַבֵּל וּשְׁמַע צַעֲקָתֵנוּ יוֹדֵעַ תַּעֲלֻמוֹת: בָּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ לְעוֹלָם וָעֶד:

*רִבּוֹן הָעוֹלָמִים אַתָּה צִוִּיתָנוּ לְהַקְרִיב קָרְבַּן הַתָּמִיד בְּמוֹעֲדוֹ. וְלִהְיוֹת כֹּהֲנִים בַּעֲבוֹדָתָם. וּלְוִיִּם בְּדוּכָנָם. וְיִשְׂרָאֵל בְּמַעֲמָדָם. וְעַתָּה בַּעֲוֹנוֹתֵינוּ חָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ וּבָטֵל הַתָּמִיד וְאֵין לָנוּ לֹא כֹהֵן בַּעֲבוֹדָתוֹ וְלֹא לֵוִי בְּדוּכָנוֹ וְלֹא יִשְׂרָאֵל בְּמַעֲמָדוֹ. וְאַתָּה אָמַרְתָּ וּנְשַׁלְּמָה פָרִים שְׂפָתֵינוּ. לָכֵן יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ שֶׁיְּהֵא שִׂיחַ שִׂפְתוֹתֵינוּ חָשׁוּב וּמְקֻבָּל וּמְרֻצֶּה לְפָנֶיךָ כְּאִלּוּ הִקְרַבְנוּ קָרְבַּן הַתָּמִיד בְּמוֹעֲדוֹ. וְעָמַדְנוּ עַל מַעֲמָדוֹ:

אֵיזֶהוּ מְקוֹמָן שֶׁל זְבָחִים קָדְשֵׁי קָדָשִׁים שְׁחִיטָתָן בַּצָּפוֹן פַּר וְשָׂעִיר שֶׁל יוֹם הַכִּפּוּרִים שְׁחִיטָתָן בַּצָּפוֹן וְקִבּוּל דָּמָן בִּכְלֵי שָׁרֵת בַּצָּפוֹן וְדָמָן טָעוּן הַזָּיָה עַל בֵּין הַבַּדִּים וְעַל הַפָּרֹכֶת וְעַל מִזְבַּח הַזָּהָב מַתָּנָה אַחַת מֵהֶן מְעַכֶּבֶת: שְׁיָרֵי

הדם

שלה"ר, ואין לך להכניסו בזה כיון שבלא"ה אני מודה ומשבח לשמך. [שמעתי זאת מאאמו"ר זלה"ה בשם הר"מ אלשיך]:

חשוב ומקובל ומרוצה כאלו הקרבנו כו' גדרי הקרבן שיהי' לו ג' חשיבות, ואפי' בדלי דלות הי' מביא עשרון סלת למנחה, וכן אמרו גם בזה"ז הודו לה' כי טוב שנובח הובאו של אדם במזבחו, שעיר כבורו כו' אלמנה בבילתה, וכן צריך שיהיו לשמן, וכל הזבחים שנזבחו שלא לשמן כשרים אלא שלא עלו לבעלים לשם חובה. וצריך שיהיו לשם ניחוח לרצון להם לפני ה', ובזה"ז שאין לנו אלא תפלה מבקש, א.] שיהא חשוב כמו ששלמנו פרים שפתינו ב.] שיהא מקובל אע"פ שלא כוונו בה לשמה, ותעלה תפלתנו למרום לשם חובה. ג.] שתהא לרצון לפניך כאלו הקרבנו על גבי מזבח לשם ריח ניחוח:

הַדָּם הָיָה שׁוֹפֵךְ עַל יְסוֹד מַעֲרָבִי שֶׁל מִזְבֵּחַ הַחִיצוֹן אִם לֹא
נָתַן לֹא עִכֵּב: פָּרִים הַנִּשְׂרָפִים וּשְׂעִירִים הַנִּשְׂרָפִים שְׁחִיטָתָן
בַּצָּפוֹן וְקִבּוּל דָּמָן בִּכְלִי שָׁרֵת בַּצָּפוֹן וְדָמָן טָעוּן הַזָּיָה עַל
הַפָּרֹכֶת וְעַל מִזְבַּח הַזָּהָב. מַתָּנָה אַחַת מֵהֶן מְעַכָּבֶת. שְׁיָרֵי
הַדָּם הָיָה שׁוֹפֵךְ עַל יְסוֹד מַעֲרָבִי שֶׁל מִזְבֵּחַ הַחִיצוֹן אִם לֹא
נָתַן לֹא עִכֵּב אֵלּוּ וָאֵלּוּ נִשְׂרָפִין בְּבֵית הַדֶּשֶׁן: חַטֹּאת הַצִּבּוּר
וְהַיָּחִיד. אֵלּוּ הֵן חַטֹּאת הַצִּבּוּר שְׂעִירֵי רָאשֵׁי חֳדָשִׁים וְשֶׁל
מוֹעֲדוֹת. שְׁחִיטָתָן בַּצָּפוֹן וְקִבּוּל דָּמָן בִּכְלִי שָׁרֵת בַּצָּפוֹן וְדָמָן
טָעוּן אַרְבַּע מַתָּנוֹת עַל אַרְבַּע קְרָנוֹת: כֵּיצַד עָלָה בַכֶּבֶשׁ
וּפָנָה לַסּוֹבֵב וּבָא לוֹ לְקֶרֶן דְּרוֹמִית מִזְרָחִית. מִזְרָחִית צְפוֹנִית.
צְפוֹנִית מַעֲרָבִית. מַעֲרָבִית דְּרוֹמִית. שְׁיָרֵי הַדָּם הָיָה שׁוֹפֵךְ
עַל יְסוֹד דְּרוֹמִי. וְנֶאֱכָלִין לִפְנִים מִן הַקְּלָעִים לְזִכְרֵי כְהֻנָּה
בְּכָל מַאֲכָל לְיוֹם וָלַיְלָה עַד חֲצוֹת:

יהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו אם נתחייבתי חטאת שתהא אמירה זו מרוצה לפניך כאלו הקרבתי חטאת:

הָעוֹלָה קֹדֶשׁ קָדָשִׁים שְׁחִיטָתָהּ בַּצָּפוֹן וְקִבּוּל דָּמָהּ בִּכְלִי
שָׁרֵת בַּצָּפוֹן וְדָמָהּ טָעוּן שְׁתֵּי מַתָּנוֹת שֶׁהֵן אַרְבַּע
וּטְעוּנָה הֶפְשֵׁט וְנִתּוּחַ וְכָלִיל לָאִשִּׁים: יה"ר כאלו הקרבתי עולה:

זִבְחֵי שַׁלְמֵי צִבּוּר וַאֲשָׁמוֹת. אֵלּוּ הֵן אֲשָׁמוֹת אֲשַׁם גְּזֵלוֹת
אֲשַׁם מְעִילוֹת אֲשַׁם שִׁפְחָה חֲרוּפָה אֲשַׁם נָזִיר אֲשַׁם
מְצוֹרָע אָשָׁם תָּלוּי: שְׁחִיטָתָן בַּצָּפוֹן וְקִבּוּל דָּמָן בִּכְלִי שָׁרֵת
בַּצָּפוֹן. וְדָמָן טָעוּן שְׁתֵּי מַתָּנוֹת שֶׁהֵן אַרְבַּע. וְנֶאֱכָלִין לִפְנִים
מִן הַקְּלָעִים לְזִכְרֵי כְהֻנָּה בְּכָל מַאֲכָל לְיוֹם וָלַיְלָה עַד חֲצוֹת:

יהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו אם נתחייבתי אשם שתהא אמירה זו מרוצה לפניך כאלו הקרבתי אשם:

הַתּוֹדָה וְאֵיל נָזִיר קָדָשִׁים קַלִּים שְׁחִיטָתָן בְּכָל מָקוֹם בָּעֲזָרָה
וְדָמָן טָעוּן שְׁתֵּי מַתָּנוֹת שֶׁהֵן אַרְבַּע. וְנֶאֱכָלִין בְּכָל
הָעִיר לְכָל אָדָם בְּכָל מַאֲכָל לְיוֹם וָלַיְלָה עַד חֲצוֹת: הַמּוּרָם
מֵהֶם כַּיּוֹצֵא בָהֶם אֶלָּא שֶׁהַמּוּרָם נֶאֱכָל לַכֹּהֲנִים לִנְשֵׁיהֶם
וְלִבְנֵיהֶם וּלְעַבְדֵיהֶם: יהי רצון כאלו הקרבתי תודה:

שְׁלָמִים קָדָשִׁים קַלִּים שְׁחִיטָתָן בְּכָל מָקוֹם בָּעֲזָרָה. וְדָמָן טָעוּן שְׁתֵּי מַתָּנוֹת שֶׁהֵן אַרְבַּע. וְנֶאֱכָלִין בְּכָל הָעִיר לְכָל אָדָם בְּכָל מַאֲכָל לִשְׁנֵי יָמִים וְלַיְלָה אֶחָד: הַמּוּרָם מֵהֶם כַּיּוֹצֵא בָהֶם אֶלָּא שֶׁהַמּוּרָם נֶאֱכָל לַכֹּהֲנִים לִנְשֵׁיהֶם וְלִבְנֵיהֶם וּלְעַבְדֵיהֶם: יהי רצון כאלו הקרבתי שלמים:

הַבְּכוֹר וְהַמַּעֲשֵׂר וְהַפֶּסַח קָדָשִׁים קַלִּים שְׁחִיטָתָן בְּכָל מָקוֹם בָּעֲזָרָה וְדָמָן טָעוּן מַתָּנָה אֶחָת וּבִלְבַד שֶׁיִּתֵּן כְּנֶגֶד הַיְסוֹד. שִׁנָּה בַּאֲכִילָתָן הַבְּכוֹר נֶאֱכָל לַכֹּהֲנִים וְהַמַּעֲשֵׂר לְכָל אָדָם. וְנֶאֱכָלִין בְּכָל הָעִיר בְּכָל מַאֲכָל לִשְׁנֵי יָמִים וְלַיְלָה אֶחָד: הַפֶּסַח אֵינוֹ נֶאֱכָל אֶלָּא בַלַּיְלָה וְאֵינוֹ נֶאֱכָל אֶלָּא עַד חֲצוֹת וְאֵינוֹ נֶאֱכָל אֶלָּא לִמְנוּיָו וְאֵינוֹ נֶאֱכָל אֶלָּא צָלִי:

רַבִּי יִשְׁמָעֵאל אוֹמֵר בִּשְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה מִדּוֹת הַתּוֹרָה נִדְרֶשֶׁת: מִקַּל וָחֹמֶר. וּמִגְּזֵרָה שָׁוָה: מִבִּנְיַן אָב מִכָּתוּב אֶחָד. וּמִבִּנְיַן אָב מִשְּׁנֵי כְתוּבִים: מִכְּלָל וּפְרָט וּמִפְּרָט וּכְלָל. כְּלָל וּפְרָט וּכְלָל אִי אַתָּה דָן אֶלָּא כְּעֵין הַפְּרָט: מִכְּלָל שֶׁהוּא צָרִיךְ לִפְרָט. וּמִפְּרָט שֶׁהוּא צָרִיךְ לִכְלָל: כָּל דָּבָר שֶׁהָיָה בִּכְלָל וְיָצָא מִן הַכְּלָל לְלַמֵּד לֹא לְלַמֵּד עַל עַצְמוֹ יָצָא אֶלָּא לְלַמֵּד עַל הַכְּלָל כֻּלּוֹ יָצָא: כָּל דָּבָר שֶׁהָיָה בִּכְלָל וְיָצָא לִטְעוֹן טוֹעַן אֶחָד שֶׁהוּא כְעִנְיָנוֹ יָצָא לְהָקֵל וְלֹא לְהַחֲמִיר: כָּל דָּבָר שֶׁהָיָה בִּכְלָל וְיָצָא לִטְעוֹן טוֹעַן אַחֵר שֶׁלֹּא כְעִנְיָנוֹ יָצָא לְהָקֵל וּלְהַחֲמִיר: כָּל דָּבָר שֶׁהָיָה בִּכְלָל וְיָצָא לִדּוֹן בַּדָּבָר הֶחָדָשׁ אִי אַתָּה יָכוֹל לְהַחֲזִירוֹ לִכְלָלוֹ עַד שֶׁיַּחֲזִירֶנּוּ הַכָּתוּב לִכְלָלוֹ בְּפֵרוּשׁ: דָּבָר הַלָּמֵד מֵעִנְיָנוֹ. וְדָבָר הַלָּמֵד מִסּוֹפוֹ. וְכֵן שְׁנֵי כְתוּבִים הַמַּכְחִישִׁים זֶה אֶת זֶה עַד שֶׁיָּבֹא הַכָּתוּב הַשְּׁלִישִׁי וְיַכְרִיעַ בֵּינֵיהֶם:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ שֶׁיִּבָּנֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בִּמְהֵרָה בְיָמֵינוּ וְתֵן חֶלְקֵנוּ בְּתוֹרָתֶךָ: וְשָׁם נַעֲבָדְךָ בְּיִרְאָה כִּימֵי עוֹלָם וּכְשָׁנִים קַדְמוֹנִיּוֹת: (קדיש דרבנן)

*מִזְמוֹר שִׁיר חֲנֻכַּת הַבַּיִת לְדָוִד: אֲרוֹמִמְךָ יְיָ כִּי דִלִּיתָנִי וְלֹא שִׂמַּחְתָּ אֹיְבַי לִי: יְיָ אֱלֹהָי שִׁוַּעְתִּי אֵלֶיךָ וַתִּרְפָּאֵנִי: יְיָ הֶעֱלִיתָ מִן שְׁאוֹל נַפְשִׁי חִיִּיתַנִי מִיָּרְדִי בוֹר: זַמְּרוּ לַייָ חֲסִידָיו וְהוֹדוּ לְזֵכֶר קָדְשׁוֹ: כִּי רֶגַע בְּאַפּוֹ חַיִּים בִּרְצוֹנוֹ בָּעֶרֶב יָלִין בֶּכִי וְלַבֹּקֶר רִנָּה: וַאֲנִי אָמַרְתִּי בְשַׁלְוִי בַּל אֶמּוֹט לְעוֹלָם: יְיָ

ברצונך

מקור הברכות

מזמור שיר חנוכת, לא נמצא בשום סדר קדמון וגם הסוד וש"ע לא הזכירוהו, ובעל הגיון לב כתב שנהגו לאומרו ע"פ האריז"ל, אבל המע"ר בשם הגר"א ז"ל כתב שא"א אותו ולא שאר פסוקים בצבור, לא קודם ולא אחר תפלה, ושלא להרבות בקדישים, ולבד שיר של יום א"א שום מזמור ולא שיר היחוד ולא שיר הכבוד רק ביו"ט, ע"ש. וכתשו' הגאונים שהובאו מהגניזה ממצרים כתוב: „אחר שסדר איזהו מקומן ומשנת ר' ישמעאל, אם רצה לשבות ולדרוש מושב ישר, כיון שעדיין לא התחיל בתפלה", עכ"ל. וראיתי אנשי מעשה שנהגו לעורר הלב ושכחת הנפש, בקפיטל ס"ג „אלהים אלי אתה אשחרך":

מערבי לב

מזמור שיר חנוכת הבית הרב מלבי"ם נטה לפרשו על דרך המשל על הבית המשלי, שהוא הגוף מעון הנפש כאשר חלה ויחי מחליו, ונתחנך הבית הזה שהוא מעון נפשו, ושר את השיר הזה, וטעמו, כי לא נמצא במזמור הזה שום רמז לחנוכת הבית ע"ש, אבל אין סוגית הגמרא כן במס' שבועות דף ט"ו ע"ב:

ואני אמרתי בשלוי בל אמוט לעולם, ה' ברצונך העמדת „להררי" עז, הענין עפמ"ש במס' חולין דף ז' בעובדא דר' פנחס ב"י ורבי „גדה פורא גייהו", והדבר מוזר מאד שיברא הקב"ה הר לשעה ולא עביד רחמנא ניסא למגנא, אך יתבאר עפמ"ש שלהי סוכה, „לעתיד לבא מביא הקב"ה היצה"ר ושוחטו, צדיקים נדמה להם כהר ורשעים כחוט השערה, הללו בוכין והללו בוכין, והמאמר סתום, אם היצה"ר באמת כהר למה יהי' בעיני הרשעים כחוט השערה, וכן למה יבכו הצדיקים וראוי להם לשמוח שזכו לעבור ההר הגדול הזה, אך שתי הבחינות צודקות, מעשה העבודה בשלמות הוא הר גבוה ותלול, נעלה מכל קרון מחומר לעבור בו, אך חסד ה' על יראיו אחר השערה השכלית אשר יפקח הצדיק את עינו לבלתי לכת אחר שרירות הלב ופתויי היצר, אז הקב"ה עוזרו ולא יתן מוט לצדיק. השערה ההיא אינה גדולה מחוט השערה וראוי לרשעים לבכות ע"ז שלא שלטו בנפשם ולא עברו השערה הזאת, כי גם הצדיקים לא עשו יותר מזה, ובכ"ז מעלתם גדולה מאד, וגם הצדיקים בראותם השכר הנפלא הצפון בעדם ויודעים שלא עברו ההר הגדול בעצמם, אלא בעזרת ה'. יפחדו על שכרם שאין זה אלא כעין נהמא דכיסופא:

המסך הקדוש הזה ראה רבינו הקדוש עין בעין, כי שיג קטן ומגע קל שהצדיק מקבל ע"פ לפעמים ולפעמים הוא צלהן בשברי פי פחת ונסיון יותר עצום, שאין הדעת נותנת שיעמד בו, מ"מ הקב"ה מזמין לו חפצו ועוזר אותו כרצונו, וראה זאת ממנהגו של רפב"י שאמרו עליו, „שמימיו לא בצע על פרוסה שאינה שלו", אע"פ שאין זה חובה ולא מצוה רבה, כי כבר אמרו „הרוצה ליהנות יהנה כאלישע" ושיפה במקום שיש הוראת היתר כשמתארח אצל גדול הדור נשיא ורבן של ישראל ונשוא פנים לפני קיסר. שדרך הנמוס לישא פנים ולוותר במקום זה של שיגים קלים, וגם הוא עצמו נטה מתחלה לוותר עליו, וכמו"ש „ישראל קדושים הן יש יש לו ואינו רוצה כו' אבל אתה רוצה ויש לך", ואיתרמי מילתא שבהליכתו היה עסוק בפדיון שבוים. ולא נתנו זמנו לזה, ושהחזירתו מצא כודייתא היורתי, והרי כל המו"מ שהיה לו בענין זה עם רבינו הק' שאמת לא הי' לו למנוע עצמו מלסעוד אצלו, וכמו"ש רבי מזבניתא להו כו'. וכל תשובותיו של רפב"י שאמת היו תשובות קלושות, וע"פ הדין יש לצדד בכל פרט, ושפרט מה שהשיב „איתא בעל תשיתא" שאין הדין כך,

דהא

בִּרְצוֹנְךָ הֶעֱמַדְתָּ לְהַרְרִי עֹז הִסְתַּרְתָּ פָנֶיךָ הָיִיתִי נִבְהָל׃ אֵלֶיךָ
יְיָ אֶקְרָא וְאֶל אֲדֹנָי אֶתְחַנָּן׃ מַה בֶּצַע בְּדָמִי בְּרִדְתִּי אֶל שָׁחַת
הֲיוֹדְךָ עָפָר הֲיַגִּיד אֲמִתֶּךָ׃ שְׁמַע יְיָ וְחָנֵּנִי יְיָ הֱיֵה עֹזֵר לִי׃
הָפַכְתָּ מִסְפְּדִי לְמָחוֹל לִי פִּתַּחְתָּ שַׂקִּי וַתְּאַזְּרֵנִי שִׂמְחָה׃ לְמַעַן
יְזַמֶּרְךָ כָבוֹד וְלֹא יִדֹּם יְיָ אֱלֹהַי לְעוֹלָם אוֹדֶךָּ׃ ק״י

מערכי לב

דהא אפי' באילן מאכל קיי"ל דאם מזיק לאחרים מותר לקוצצו כמו"ש בב"ק צ"ב ורמב"ם פ"ז ממלכים, ובכ"ז נשאר על דעתו אע"ג דהוה מכתש ביה טובא, וראה רבי „דנבה פורח ביניהו" כי ההר המרומם והנעלה שאין השכל נותן שיכול לעבור עליו לולי עזרת ה' שמסייעתו ועוזר אותו להשלים מדתו שאין הפנו לבלוע על פרוסה שאינה שלו, הוא ההולך בינו לבינו, יען כי כשפוסק המהלך הקדוש שיקבע האדם לעצמו אפי' בשיג היותר קל, יכרון נדרו ויוכל להכשל במקום אחר, ולכן רצון יראיו יעשה ויסייע להם, ומזה יתלמד כל אדם בכל שיג ומצוה שהנהיג עצמו בה, שלא תזיזהו שום אמתלא לעבור עליו, אבל אין אדם זוכה לזה אלא ע"י יר"ש יראת השם הקודמת לחכמתו, כי החכמה גרידא לא תוכל עמוד במקום נסיון, ולזה בכה רבי ואמר אם בחייהם כך הגנו רואים עין בעין מה גדלה מעלתם של צדיקים בעיני השי"ת, במיתתן כו' :

וזה מה ששנינו בחגיגה דף יו"ד „הלכות שבת חגיגות ומעילות הרי הם כהררים התלוים בשערה" זהוא מוסר נמרץ לגבי פורקי עול שמים האומרים מי יוכל לעבור ההרים הרמים הללו, והם מדברים שהשטן ויצה"ר משיב עליהם וקשים לפניהם גם מאכילת החזיר ושעטנז שעכ"פ מפורשים הן בתורה, אבל בהל' שבת מוצאים אתוגות לאמר איך אפשר שנתחייב סקילה על הל"ט מלאכות שלא נלמד אלא ממה שנסמכה שבת למלאכת המשכן, [אבל נבשלה יבימו לב לפשטות הכתוב [שמות ל"ה] שאמר „אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות אותם", דלא קאי אדלבתריה על „ששת ימים וגו' וביום השביעי וגו' כל העושה מלאכה" דא"כ היה אומר „בלה" לעשות אותם, אלא קאי אדלעיל במלינו שאמר הקב"ה למשה כל סדר מעשה המשכן בפרשת תרומה תצוה, ואלה הדברים עצמו אמר להם שיקהל כל מעשה ומלאכה לפי ענינה, ועי"ז מסיים כי רק ששת ימים תיעשה מלאכות אלו, ולא ביום השביעי והעושה אותם אז יומת. א"כ מפורשים כאן כל המלאכות שהיו במשכן שחייב סקילה עליהן,] וכן לא יבינו בשום היכן במלאכה קלה כמוציא תבן מלא פי פרה והוצא כ"ש למה יתחייב עליה, וכן מעילה שהפליה חייב וכמוש"כ בגמרא „עליה עניה מאי קעביד". והמה לגבייהו הררים גדולים, אבל איש כשר לא ידע בהררים הללו „תלוים רק בשערה", בחוט השערה הראשונה שיקבל עליו בקבלה, ושיתפלל בדעתו שאינו הפך לחלל שבת, ושוב הקב"ה עוזרו לעבור גם את ההר הגדול, אם לא יבקש לו התירים. אם „יכירו בניך וידעו כי מאתך היא מנוחתם" שלא נתת להם את השבת רק לנוח מעמלם, שבגלל זאת נשימה פדות בין מלאכה כבדה לקלה, ולחלק בין משא גדולה שמתעמל בה, להוצאת קב קטן ומטפחת קטנה, רק מטעם „כי ששת ימים עשה ה' את השמים כו' ועל כן ברך ה' את יום" כו' שאלו יתברך לא היתה הבריאה בעמל ויגיעה, ורק בדבר ה' שמים נעשה כו „ועל כן צוך ה' אלהיך לעשות את יום השבת", אז אין השביתה הזאת הר גדול ומסוכן רק הוא השערה קלה, כי שוב הקב"ה עוזרו וממציא לו פרנסתו גם בלעדי חלול שבת, והוא עובר בנקל כל ההרים הללו :

והוא שאמר דוד „ואני אמרתי בשלוי בל אמוט לעולם" השבתי כח עצמי בחזק עמדי לעבור את ההר הגדול הזה ואמרתי „בחני ה' ונסני" שהייתי סבור שלבי כבר חלל בקרבי ממשא היצר ולא ידעתי כי „ה'! רק „ברצונך העמדת להררי" להר שלי „עז" אבל כאשר „הסתרת פניך הייתי נבהל" שאין כח לעבור עליו, לולי עזרתך ממרום, ולכן אבקש בעתיד „שמע ה' וחנני, ה' היה עוזר לי", והדברים נחמדים ואמתים :

אמר הכתוב [משלי ד׳] "מכל משמר נצור לבך כי ממנו תוצאות חיים". אינו דומה העובר על אחת ממצות אלהים שאין ההפסד נגע לשאר המצות שעשה, והקשר שבינו לבין קונו אמיץ עדיין, ואינו רק כפועל המתכסל מעבודתו שלא בשביל כך יפסיד שכרו שהרויח מתחלה, ואינו נדחה ממחיצתו; —לאותו הקורע שטר השכירות והקיום שנעשה בינו לבין אדוניו, ואפילו יהיה הגון ונאמן ביותר מעשיו כי כבר נתק הקשר שבינו לבין קונהו. וכך באר הרמב״ם בפ״ג מתשובה ואמר: "כל הרשעים שעונותיהם מרובין דנים אותם לפי מעשיהם אבל יש להם חלק לעוה״ב שנאמר ועמך כלם צדיקים", ע״ש. הרי שקראם גם צדיקים לאחר שקבלו ענשם. לא כן המכחיש בעיקרים ואפי׳ בענף מצוה אמרו שם במשנה וברמב״ם שנכרתים ואובדין, והמנוים שמה הן לרוב חטאי המחשבה, כהאומר שאין תחית המתים מה״ת. או אין תורה מן השמים וכדומה שהכופר בם מנתק קשר ברית אלהים, יען כי איננו כמיקל בעצם הפקודה שלא למלאותה רק כבועט בכבוד המצוה והארכתי מזה בספרי קדושת התלמוד, עוד זאת: כי אין תקוה להנצל מעונות קלות ותמורות בטרם יכה שרש באמונה כמוש״ל בבאורנו בשיר יגדל, ע״ש.

וכבר צפו אנשי הכנסיה מסדרי תפלות ישראל על כל זה, והמתבונן יראה כי קלעו תמיד בכל מקום מדבריהם למטרה זו להשרישנו עיקרי האמונה מענין **החדוש, ההשגחה, ויעוד העתיד.** הכוללות כל י״ג העיקרים שמנה הרמב״ם כמו״ש שם, והן הן העטרות שהחזירו אנשי כנסת הגדולה בתואריו יתב׳ הגדול, הגבור, והנורא. כי "הגדול" רומז על גדולת מעשיו כמו״ש ברכות נ״ח "לך ה׳ הגדולה זו מעשה בראשית" "הגבור". זו השגחה, כמוש״ש "והגבורה זו יצי״מ". וכן אה״כ [תהלים ס״ו] "מושל בגבורתו עולם"— וככל זאת— "עיניו בגוים תצפינה". הסוררים אל ירומו" כלומר, שלא יפלא בעיניהם כשאלת הכוזר שאמר: איך יתחזק כנפשכם שבורא הרוחות הגופות והנפשות, השכליים והמלאכים, ונעלה גם מהשגתם שיהיה לו איזה חבור עם הבריאה הנמבזה להשגיח עליה? כי אדרבא זה עצמו מפלאי גבורתו הנעלה בערכה מכל השבחים האפשריים, יען כי לעומת ערכו המרומם גם כל צבאות השכליים הנבדלים והבריאה בכללה כאפס ואין לפניו, ולו רומיה תהלה, הוא נבדל וקדוש מכל צבאי ברואיו ואין להם שום דמיון אליו יתב׳, ועם כל קדושתו וגדלו רצונו להשגיח גם בשפלי שפלים, וכמו״ש "מי כמוך נאדר בקדש"— שהוא הזק על כל קדושים "נורא תהלות", והוא בעצמו "עושה פלא". ועל דרך זה אמרו אנשי הכנסיה "הן הן גבורותיו: שכובש כעסו ונותן ארך אפים לרשעים ולעוברי רצונו". אשר גבורה כזאת אין בכה כל גבור וארך אפים לעשותה, לראות גוים מקרקרים בהיכלו ולשתוק. ועז״נ "מי כמוך באלים ה׳, מי כמוך באלמים". "והנורא". זו העיקר השלישי הרומז על ההנהגה הפלאית שנזכה אליה ביעור העהיר, וכמוש״ש "והתפארת זו חמה ולבנה שעמדה ליהושע". וכן היתה ביציאה מצרים ובכבוש הארץ, וזכינו אליה בבית מקדשנו אלא שבחטאינו לא התמיד הענין, וזכו אליה הרבה מצדיקי הדורות, ותתקיים בנו בשלמותה ביעוד העהיד בעוה״ב, כשיתפרסם שמו ומלכותיה לא תתהבל, שלמניה שלטן עלם ומלכותיה עם דר ודר, וישכן בתחתונים כמו בעליונים, ולא יסלק שבינתו מבינינו לנצח נצחים, וכמו שהבטיה ואמר "והתהלכתי בתוככם" וכתב הרמב״ן זה היעוד לא נתקיים עוד בבית ראשון ולא בבית שני כי נחרבו אח״כ, וכאן אומר "ולא תגעל נפשי אתכם", ע״ש. ואנו בטוחים על זאת ואנו רואים מעין הנהגה זו גם בהוה "וכמוש״ש בכס׳ יומא דירמיה לא אמר הנורא, כי איה נוראותיו? ואתו אנשי כה״ג ואמרו "הן הן נוראותיו, שמקיים אומה אחת בין שבעים אומות", כבשה אחת בין ע׳ זאביב, "אילולי נוראותיו של עושה נפלאות גדולות לבדו מאל מסתתר בהבין עזו, מושל ומושיע, האיך הם מתקיימים. וכ״ז ביאר לנו החסיד יעב״ץ ז״ל, ע״ש. והברכה הראשונה שנתקנה לפני פסוד״ז כלה קדש קדשים. ומטרתה להשרישנו שרשי אמונות אלו בפתרון כל השאלות והספקות שאפשר לשאול בהן, כמו שנבאר בע״ה.

שרש אמונת החדוש.

כל הצופה ומביט דרכי הצדיקים ופלאי ההשגחה בהם שנבת:ו, יראה; שנתבררו נצרפו ונכתנו ע״י קורא הדורות מראש בעיקרי שלשת האמונות הללו להודיעם ולהקים אמתתם לזרעם אחריהם, וכמו״ש החסיד יעב״ץ הנ״ל ששלשת נסיונותיו של אבינו הראשון במה שנתלק על ריעותיו

של

של נמרוד ועי"ז נחבש בכותא שלש עשרה שנה, ונפל לאור כשדים, וגלה מארצו, היו להודיע אמונת החידוש שנתן נפשו הטהורה עליה, וה' שמר צעדו מלכד. והאמצעיות, שהן נסיון הרעב, ולקיחת אשתו, ומה שנשבה לוט קרובו. היו להודיע ההשגחה הפרטית התופפת לשמור נפשות יראי ה', בני ביתם, ומשפחתם. והאחרונות, שהן מעמד הבתרים, המילה, גרושיו של ישמעאל בנו שאין לותר שמו הגדול אלא על זרעו של יצחק, וכש"כ נסיון העקדה עצמה שהיתה נסיון כולל גם ליצחק בנו הכל מסוג יעוד העתיד, ע"ש. ולא אברהם בלבד, אלא כל צדיקי הדורות, וביותר זרעו של יעקב, מתנסים חסיד ונבחנים כל יום, ומוסיפים אהבה אליו. כמרשה"כ "ה' צדיק יבחן ורשע ואוהב חמס שנאה נפשו" כי אינו מבקש על כלים שבורים.

אך להודיעך בינה למה נתיחדו נסיונות אלו דוקא, ולהעמיקך דעת בכוונת החסיד בכ"ז, נלע"ד עפ"מ שנבאר כי בסוד החידוש, ההשגחה, והיעוד, נופלות עליהן תמיד **"שאלות הפילוסופים, כפירת המינים, תרעומת ההדיוטים.** המעפילים עלות בהררי החקירה מגבבים ספקות בחדוש העולם, פורקי עול שמים יעשו טענות בהשגחה. החרדים המאמינים בה' ותורתו נתפסים מתוך צערם דחקם ולחצם להתרעם ולהסתפק ביעוד העתיד. והנה הטענות רבות; אבל נכללות בסוגים אלו וכמעט שאין יוצא מכללם, ולעומתן תבאנה התשובות אשר לאמונה הזכה הנכללות בשיר הקודש הלזה. והנה שאלות הפלוסופים באמונת חדוש העולם הם אלו:

א) הפלוסופים אע"פ שכביר מצאה ידם להאמין במציאת הבורא ובשלילת הגשמיות הכחישו בחדוש העולם, וכמובא במורה ח"ב, וכבר העיר הבחורי שאין להאשים אותם בזה, שלא נחלו חכמה ולא תורה, ולא הכריעו זאת במופת, והיה קשה לפניהם לצייר ההתחלה, כמו שהיה קשה בעיניהם לצייר גם הקדמות, ואלו היו באומה שנחלה מקובלות ומפורסמות, היו מחזיקים במופתיהם החדוש יותר ממה שהחזיקו הקדמות שהוא קשה יותר לקבל. וקבלת משה רבינו ע"ה בנבואה שכל ישראל היו עדים בנבואתו שעיניהם ראו ולא זר, ואזניהם שמעו את הקול מדבר אליו ואליהם וכמרשה"כ "פנים בפנים דבר ה' עמכם בהר" קבלתו טובה לנו מכל החלומות וההשערות השרופות של המחקרים והפלוסופים אשר לא נגה עליהם אור ה'. ומי שיש לו מות בקרקרו ולא השע עיניו יכיר, כי איש אשר לא הרחיק ערותו כמי שרוצה לכזב, האיש אשר סיפר מענין דור ההפלגה שלא היתה מזמנו אלא שע"ב שנה, ותשי"ב שנה עד שנות המבול שהעולם כלו היה מים במים, וסיפר מחדוש העולם מאדם הראשון עד זמנו שלא היו אלא ששה דורות שקבלו את העולם, ארם מתושלח שם, יעקב קהת משה, והכל בחשבון מדויק במספר שנים, תולדות ומשפחות ומעשים שאירעו, ויחס אומות מפורסמות לארצותם ללשוניהם, כך וכך אל יפת, כך אל חם, וכך וכך אל שם, שנולדו נאחזו ונתהוו בזמן קצר כזה, אלו לא דבר בו ה', ולא היתה מלתו על לשונו, איך לא פחד שיכזיבנו אדם כיוצא בו.

ומהחקרים אחרונים בעטו בעיקר הזה מפני שמצאו שדרות זה על זה בעומק האדמה, ובתוכם ועליהם בריות משונות ומאובנות שנתקשו, אשר עי"ז משערים שכבר מונחות שם מעשרות אלפי שנים, אבל לא שמו לב שאין הכרח מזאת להכחיש חדוש העולם וזמני הבריאה המסורה לפנינו בתורת משה, וראה דבר נפלא שהרב בספר הבחורי אשר חי לפנינו זמן קרוב לאלף שנה אשר לא ידע עוד ולא ראה המצאת המחקרים הללו, כבר כתב במאמר א' מספרו בלשון זה: אין ספק שהחדוש וקבלת משה בנבואה מאדה"ר יותר נאמנת מן ההקשה [בהשערת הדעת] ואם מצטרך בעל תורה להאמין ולהודות בעולמים רבים קודם העולם הזה אין פגם באמונתו. כי מאמין שהעולם הזה חדש מזמן ידוע, ותחלת האדם אשר היה בו, אדם וחוה, עכ"ל. ותראה עוד שסוד ה' ליראיו, הרמה גם ממנו במאמר מפורש בב"ר על פסוק ויהי ערב שאמר ר"י ב"ר סימון יהי ערב אין כתיב כאן אלא ויהי ערב מלמד שהיה סדר זמנים קודם לכן, א"ר אבהו מלמד שהיה בונה עולמות ומחריבן ואמר דין הניין לי, יתהון לא הניין לי, וכן איר פינחס, ע"ש. ורבינו בחיי גלה סוד דבריהם על פסוק ושבתה הארץ שיהיה העולם נבנה ותרב ז' פעמים שהם מ"ט אלפים שנה, ובכל פעם נבנה בהשלמה יתירה מבתחלה. עד זמן של עולם התקון תכלית כל התכליות לבריאת העולם. ובעל תפארת ישראל על משניות נזיקין בדרוש אור החיים העמיק הרחיב בזה הענין ובפירוש הפסוק בראשית דקאי על זמן החידוש הראשון אלא שדלגה תורה על כל סדרי העולמות הקודמים וספרה

רק

רק .והארץ היתה תוהו״, ופי׳ בתרגום יכ״ע והות צריא מבני אנשא, עד ורוח אלהים מרחפת שהוא רוח החיים שבבריאה זאת המחודשת מזכנו של אדה״ר. ולענ״ד יש לזה ראיה מה״ת ונפלאה ממני מה שלא הביאוה, כי הכתוב אומר [ואתחנן ז׳] שומר הברית והחסד וגו׳ לאלף ואמר עוד .נושא חסד לאלפים״. ולפי המקובל אלינו בהגדה דשית אלפי שני הוי עלמא האיך יתכן זה כי אפי׳ תחשוב כל דור ודור רק לעשרים שנה יעלו ג״כ שני אלפים דורות לארבעים אלף שנה ולא אקשי לי׳ בגמרא מידי על בעל המאמר הזה ממקראות הללו, אי״ו דגם להם הי׳ מקובל הדברים כמו״ש, ואולי הוא מכלל התתקע״ט דורות הנז׳ במס׳ שבת ובחגיגה י״ד א׳ שקומטו בלא עת. והגר״י ליפשיץ ז״ל נדחק לחשוב שנות כל דור לד׳ שנים, ואין צורך.

והנה אנו אין לנו עסק בנסתרות, אבל עכ״פ מבואר שלא יבהילונו חרשות אלו להכחיש כזה קבלתנו הנאמנה, ולכפור בתורה ובחדוש העולם ח״ו ע״י שאלות שטורות באלו זהבלים. **ואברהם** אבינו ע״ה היה הפלוסוף הראשון שהודיע פינת החדוש ואמר שיש ארון לבירה זו. וסבל ענוים וצרות על קדושת שמו יתברך ונחבש י״ג שנה עד שהאציל עליו הקב״ה קרני הודו .ושם כה בפיו להפיק מרגליות מלאות זיו. ושם נפשו בכפו .לצאת יחידי להציל העולם כלו מסכלות הרמאים. ויבז בעיניו לשלוח יד באלילי בית אביו לבדם. ויעבר קול בשוקים וברחובות וירוק בפני בומריהם. וידרוש להדבק באלהי השמים, וה׳ נתן בת בפיו לפענח מסתרי הצבועים וזיופיהם, כל עדת העריצים נסו נבהלו. וכלימת פתאום כסתה פניהם. והוא מיהר להחזיק עוד ולא שם לב לרבבות האורבים לנפשו וכל הקרוב אליו השתאה והשתומם להכיר תותמו של אמת בפיו״. [לשון הרב בעל תה״נ] ואנחנו ניניו, זרע עמוסיו האוחזים במדתו. נשיש לפאר כל יום את יוצרנו בשיר הכבוד הזה שנאמר בו .**ברוך שאמר והיה העולם, ברוך הוא, ברוך עושה בראשית״.** ונבין מוצא שפתינו אשר החילונו לפארו בלשון עבר, ואחרי זאת אנו מודים בלשון הוה. אבל ענין הדברים, שאין מדתו כמדת בו״ד שידו מסתלקת ממעשהו אחרי גמר פעולתו, אבל הקב״ה חק חקו הבלתי בעל תכלית לחדש כל עת וכל רגע מעשה בראשית וכמו שאנו אומרים וכטובו מחדש בכל יום מע״ב, וכן נאמר .לעושה אורים גדולים״ ונאמר .ואתה מחיה את כלם״. ובתחלת אנו נותנים הודאה על תחלת החדוש .שאמר והיה העולם״ והיא המעשה הנגלית. ואומרים .ברוך הוא״ בהודאה על מחשבתו יתברך שקדמה למעשה וכמו״ש הגר״א ז״ל שאומרים בהגדה .ברוך המקום ברוך הוא״. דברוך הוא קאי על המחשבה, ואע״פ דלכאורה המחשבה קודמת למעשה, מ״מ מחשבתו יתברך א״א לנו להשיגה, ואסור לנו לחקור בה כלל, ואפי׳ מחשבתו של בו״ד א״א לדעת כש״כ מהשבתו יתב׳. אלא ע״י כח מעשיו שאנו רואים בכלל הבריאה נתגלתה גם המחשבה א״כ, ולכן אנו נותנים ההוראה עליה אחרי הפעולה, ואח״ז באה ההודאה העיקרית ההיא גם בהוה. .שעושה בראשית״ בלי מעצור והפסק, שמשפיע חיים חדשים בכל מעשיו, וכל צבאות מעלה ומטה כלם נזונים וחיים ברוחו, כי הוא יתב׳ נשמת וחיות העולמים כלם, והכונה שהוא עושה תמיד מה שעשה בראשית הכל, ומתחדשים במוכו שלא ישנו את תפקידם אם לא ברצונו הפשוט והשגחה פרטית. וגם הזמן אשר חדש בראשית הבריאה כי לא היה זמן מקודם. כמו שפירשו המבארים מלת .בראשית״ שהוא ראשית הזמן, הרגע הראשון הבלתי מתחלק, מאותו רגע ואילך הוא מחדש אותו שיתמשך כל העת שיהיה ברצונו להחזיק הברואים כלם. עד הזמן אשר נבא הנביא כי שמים כעשן נמלחו וארץ כבגד תבלה, כי כלם אינם נצחיים. ולכלם יש אחרית כמו שהיה להם ראשית, ועל כלם, ובעד כלם אומר שהוא ברוך ומבורך.

ב]. אמרו: שיש לעולם פועל טוב ופועל רע, מי שברא האור לא ברא חשך, ובעל האש המאיר והמטיב איננו בעל האש השורף והדולק, עדי״ש בסנהדרין מפלגא דעילאי דהורמז בו׳, ובאמת אין כל יסוד לטענתם כמו שהאריך החוקר בסתירת דבריהם שגם במדת בו״ד מצינו שעושה אדם כל המעשים בטוב לפניו מדליק הנר כדי להאיר. וגם כדי לשרוף ולכלות כשרואה צורך לתועלתו, ולמה לא נאמר כן בחכמתו של יוצר בראשית כשהוא בוחן תכלית הרע הנראה, שתהיה לטובה לבריותיו. אך עיקרי דבריהם וטענותיהם לפי סברתם הנפסדה שהם מדמים פעולת השי״ת כפעולה מוכניית שנערכה מידי אדם באופניה וגלגליה למטרה ידועה, שא״א לו להאומן לשנותה עוד שתלך היפך תנועתה ומטבעותה באותן האופנים שהיא בהם לפי מה שקבע בה, וכך, אחרי שהשלים השי״ת סדרי הבחות בזמן הבריאה וקבע טבע האש לשרוף ולהקדיח א״א לו לאש עוד שיצנן, או למים

וחומץ

חומץ שיכבי את האש יא"א להם לדלוק, וכן כדומה להם, אבל אלו ידעו ויאמינו שכחות מע"ב אינן עצמיי להן, ולא בפועל ומעשה כתבנית ברא הקב"ה את עולמו רק הוא אמר ויהי, והוא צוה שיהיו כך בטבעם וכצביונם וכלם תלוים ועומדים רק במאמרו של מלך. והוא ההופך מסבות עולם, ברצונו נתן להם וברצונו נוטלן מהם. ומי שאמר לשמן וידלק יאמר לחומץ וידלק. יבינו וישכילו שהוא פועל הטוב והרע, ואינן שהי רשויות ח"ו, וע"ז משבח ואומר „ברוך אומר ועושה" להשרישנו שכל פעולותיו יתב' רק במאמר לבד, וממילא אינן רשויות חלוקות ח"ו.

והוא שאמרו [פסחים קי"ח] בחנניא מ"ו אמר שר הברד אלך ואצנן את הכבשן, כו' אמר גבריאל אין גבורתו כו' אלא אני שר של אש אקרר מבפנים ואקדיח מבחוץ, [לשרוף הנצבים והכונה, כי באופן הראשון כלתי מבורר עדיין שהפועל הרע הוא הפועל הטוב, ואע"פ שלא נשרפו ונזוקו, יכולים האומות לומר שנתגבר שר הברד על שר האש לצנן האש ולכבותו. אבל אם באותו רגע מקדיח ומקרר בבת אחת הוא מופת עצום שמושל על ההפכים בבת אחת כי ההשגחה הפלאית מושלת על ההפכים כבת אחת. [יעב"ץ] וכן ראו אבותינו עין בעין את הרוח הקדים שהוביש מתחת רגלי בניו של מקום להוליכם בתהומות רבה. אותו הרוח עצמו נשף בגבורת אל אלים לכסות קמיו ולהצלילם. וכמו"ש .וברוח אפיך נערמו מים וגו' קפאו תהומות בלב ים", שהמים נעשו לגליד בלב ים ולכן „אמר אויב ארדוף אשיג וגו'—אך לא כן אמרת אתה, רק—.נשפת ברוחך" באותו הרוח עצמו .כסמו ים", וכן אמר „כי בא סוס פרעה וגו' וישב ה' עליהם את מי הים"—בו בפרק אשר—„הלכו ישראל ביבשה בתוך הים".

וסוד זה גלה אברהם אבינו ע"ה כאשר חלק עליהם ועל ריעותיהם ואמר שאין בורא אלא אחד, והפועל הרע הוא הפועל הטוב. .ונקהלו אז הכהנים אל נמרוד גבורם, ויועצו להסיק הכבשן .ולנסות נביאנו באש, ויהי בקרוב עליהם כדרכו בלי חרב ומגן, ויפלו עליו . וישליכוהו בלבת „הכבשן, אז שלם זכותו להצילו בנס מבורר, וירא כל העם כי גם להבות אש נמתים ונכנעים מפניו". [חה"נ שם].

ג.] האומים כלם והלשונות הכל מרוממים שמו הגדול לאמר שהוא הסבה הראשונה, אבל משימים אמצעיים בינו לבינם, כי חושבים אותו יתב' לבורא המציאות ולא למקיים המציאות, ויחשבו אותו יתב' כמו אומן בו"ד שלאחר שנסתלקה ידו מפעולתו. הפעולה בלתי נזקקת עוד לפועלה שהמציא אותה, וידו מסולקת ממנה כ"ז שלא נפסדה, ולכן הקימו להם פסילים וטלמסאות לכחות נפרדות אשר חשבו אותן למנהיגים בעולמו יתב' ועובדים אותן בהקטרות ידועות להיטיב מצבם. ולסתרה זאת גלה אברהם מארצו וממולדתו, ויעבור עד מקום שכם. ויבא עד אילון מורה, ויעתק ההרה, ויסע הנגבה, וילך למסעיו מנגב ועד בית אל עד המקום אשר היה שם אהלה, ובכל מקום שבא קרא בשם ה' כי הוא מקומו של עולם, ואין לתת כבודו לפסילים ותהלתו לאלמים, ופרטה תורה כל המקומות הללו כי היה להם שם ע"ז שונות ומשונות, ויחסו אותן לאלהות וחצי אלהות כידוע בהבליהם. והודיעם. כי הכל הבל, ויוצרי פסל כלם תוהו, ואין כח חוץ ממנו יתב', כי הוא היוצר והבורא והוא הגוזר ומקיים את כל צבא נבראיו. ומה שנדמה להם שיש איזה ממשות בע"ז או בכחות השמים והכוכבים מפני שראו מהם איזה השפעה כמגד גרש ירחים ומגד תבואות שמש וכדומה, הקב"ה גוזר זאת עליהם ומשפיע אותם בכחו לקיים ולהחזיק המציאות כלו, אבל שקר נסכם וכל רוח אין בם. ולא ירעו ולא ישתיתו וגם הטיב אין אותם, רק הוא לבדו הוא אלהים חיים ומלך עולם ומקומו של עולם, כי אין לעולם שום מציאות בלעדו, וכמשל שהמשיל בספר נפה"ח שער ג', לכלי שאילולי היה מקום לכלי לעמוד עליו, אין לאותו כלי שום מציאות. וכך העולמים כלם הוא יתברך מקומם. ואילולי רצונו חשוב לקיימם ולהחזיקם שבים כלם לאפס ולאין. וזה שאנו מברכים בשיר הקדוש הזה „ברוך גוזר ומקים" שהוא מקיים המציאות ואין שום כח ואמצעי בינו ובונינו.

שרש אמונת ההשגחה.

פרק א' על שמים עושים טענות בהשגחה. אם יש לעולם משגיח בל עיקר. והוא מחשבת האפיקורס המובאת במו"נ פ"ג ופי"ז, ואיך אפשר שישגיח על כל רבוא רבבות המינים והצבאות, וישמע ברגע אחד כל הקולות והתפלות. יבין למעשיהם ויחקור לבביהם. ולא שמו על לב להתבונן מה שהעיר בזה המשורר [תהלים צ"ב] „מה גדלו מעשיך ה', מאד עמקו מחשבותיך". ור"ל מגדולת מעשיך בכלל הבריאה אנו מבינים כי מאד עמקו מחשבותיך, ומהשכותיך מוסב על מה שיאמר להלן מענין ההשגחה „בפרוח רשעים וגו' וכל הענין שם. וכל זאת „לא ידע איש בער". סא"ל כלל גם מגבורת מעשיך בכלל הבריאה, „וכסיל לא יבין" ללמוד ממנה ענין ההשגחה, כי גם בהבריאה עצמה אע"פ שככר אנו רואים בעינינו רבוא רבבות צבאות ופרצופות, כוכבים ועולמים נוראים ומבהילים בגדלם וכמותם, עדיין אין אנו יודעים בה גם חלק אחד מאלפי רבבה מגבורתו של יוצר בראשית ומסתרי פלאיו. ואין לך יום שאינו מתוסף ומתגלה עלינו חדשות שלא פללנו. ולא האמינו ולא יכלו להאמין אותם גם החכמים היותר גדולים מדורות הקודמים. כי מי זה שהיה יכול לצייר ולהאמין את המרחק הרם, הגופים הנוראים שנחזה עתה בעינינו ע"י בלי ההבטה שנתגלו כימינו? ומי זה שהיה יכול לתאר סתרי הבריאה הצפונה בזרמי העלעקטרי ושאר הכחות המתגלות יום יום? ומי מחכמי דור שלא היה מכזיב אותנו אם היינו מספרים שכל האויר הגדול מלא כלו מיצורים קטנים אחלים, חיים שלמים כאיבריהם מה שאין העין יכולה לראותם, ומלאים בכל הרמש ובכל החי. וכלם נזונים וקיימים ברוחו של יוצר בראשית. ומה יפלא איפה מלהאמין גם בהשגחתו יתברך, כי יכולתו וחכמתו אין לה תכלית וקצה, וכן הציע הנביא [ישעי' מ'] את הענין הזה למופת על ההשגחה ועל ידיעת העתיד ואמר „שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה", כלומר כי מענין הבריאה הלמדו כל זאת, כי לא יפלא ממנו כל דבר כי גם פלא של תחתים איננו גדול מפלאי הציורה בעצמה, שהאויר כלו מלא בעת וחיים, חלוף ותמורה, ואין דבר נאבד ממנו עד שאין העין יכולה לראות והלב לחשוב. ומי יודע מה יתגלו לנו עוד בדורות הבאים אשר מתוכם נלמד לדעת ה'. ונכירו כלם כח מלכותו.

ובזה נתנסה אברהם. כשהיה הרעב בארץ. ולא יכול עוד לפרסם גבורתו של יוצר בראשית שלא יטפחו אותו הרשעים על פניו. כדרך שאמרו הנשים הארורות לירמיהו [ירמי' מ"ד] „ומאז חדלנו לקטר למלכת השמים והסך לה נסכים חסרנו כל, ובחרב וברעב תמנו". [תרצנו בזה תמיהת המבארים איך לא עמד אבינו בנסיון לבטוח ביוצרו שיכלכלהו גם שם בארץ. והרמב"ן ז"ל כתב „כי חטא בכאן חטא גדול בשגגה כו' וגם יציאתו מהארץ עון אשר חטא, כי האלהים ברעב יפדנו ממות כו'" ע"ש שהשוה דברים נגד נבואתו, אבל כבודו הגדול במקומו מונח כי יש לתרץ כמו שאמרנו. וגם מ"ש „ועל המעשה נגזר על זרעו הגלות" לא מצינו זאת. ודעת רז"ל אינו כן, כי אדרבא חשבוהו בכלל הנסיונות] וכאשר לבו הקדוש היה כאש בוער לקדש שמו יתברך ולאהבו אותו על הבריות לא נח ולא שקט עד בואו לארץ מצרים. השליך נפשו מנגד ולא חס על חייו ועל אשתו, והלך לעשות נפשות לקרבן תחת כנפי השכינה, לא נפל לבו מטענות הבוערים ולא הרהר אחר מדותיו, ותיכף זכה לנס גלוי מנגיעת פרעה וכל ביתו, והיה לו מזה מופת עצום על השגחת ה', גם ברכו אלהים בעושר וברכוש, וישב למסעיו הנגבה, ואע"פ שהרעב לא הרפה עוד, גבורת המופת הזה שאירע לו במצרים, אמצה את רוחו, וכוננה מצעדיו. „ויהי אברם הולך והזק לא הלאוהו השטים, לא הטרוהו הנסיונות, לא הפיגוהו טלטולים ועלבונות. ומרי גבר על פגע רע אחד, בן גבר חשקו לנסות „עוד, וכן הצליח ועלה יום יום, עד שהגיע לקומת האדם הגדול בענקים". [הה"נ]. ועל אותו ענין אנו מודים לאמר „ברוך מרחם על הארץ" להשריישנו שיש צופה ומביט על כל קצוי רגלנו ויש לעולם מרחם ומשגיח, וכ"כ הרב אבודרהם שבברכה זו בא להורות שמשגיח בעולם השפל לא כדברי הכופרים שאומרים עזב ה' את הארץ.

ב.] עוד ישאלו: גם אם נודה לאמר שמשגיח על הארץ בכללות ענינה, ושומר המינים והאישים הגדולים המצוינים. אין כבודו יתברך לטפל ולהשגיח בשפלים כמונו, וגלל הענין הזה עורר

ה' את חסדו ואמתו להציל את צרה שלא הגיע ערכה ומדרגתה למדרגת אברהם ופדה נפשה מורי ערץ, כי עיני ה' משוטטות על כל. ועינו אל יראיו להציל אותם ואת בני ביתם, וינגע את פרעה נגעים גדולים ואת ביתו, ותכסה כלימה פניהם ופני כל המתחקרים האומרים עזב ה' את הארץ, שאין השגחתו הפרטית מגיע רק באישים העליונים השכלים הנבדלים למעלה מגלגל הירחי או המינים לשמור את כללות המין, ואין הפרש אצלם בין נפילת העלה מן האילן לטביעת החסידים, עיין במורה. אשר עליהם אמר דוד [תהלים קל"ט] "אשר יומרוך למזמה", מרוממים אותך כדי לעשות המזמה, כדי לאמר "לית דינא ולית דיינא", "נשוא לשוא עריך" שונאיך ינשאו אותך לשוא לומר שאין כבודך להשגיח בשפלים, והרי הדבר להיפך, כי מגדלך ורוממותך שאין לך קצה תתחייב ההשגחה בחלושי כח ורפוי מדע יותר מעל כבירי כח. משל לאב חומל, שלבו חומה על הבן התגרי או החומל על עריש דל, לכלכל מחלתו ולמלאות צרכו יותר מבלבלת בניו הבריאים שאין הסכנה מצויה גם כל כך, וכ"ש הבורא ית' שלא שייך בו עייפות ולאות, שנאמר שבשביל שמוטל עליו הנהגת האישים העליונים אינו משגיח על התחתונים. כי בורא קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע. ונגד זה אנו מברכין "ברוך מרחם על הבריות" כי זן ומפרנס ומרחם מקרני ראמים עד ביצי כינים, וכ"כ הידי"א והר"י טריביטש המפרש למחזור רומי שבא בזה להורות שלא כדברי האומרים שמשגיח רק במינים, אלא שמשגיח על כל בריה ובריה, שנאמר "היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם, עכ"ל.

ג] אם משלם שכר טוב לצדיקים ומעניש לרשעים בעוה"ז. ומתוך כך טועים בשאלת, צדיק ורע לו ורשע וטוב לו. ולא ישרה נפשם בם בהנהגתו ית', וכבר פקרו בזה כת העשדייה הנזכרת במו"נ לאמר "תם ורשע הוא מכלה", ועל הענין הזה עודד ה' את רוח אברהם אוהבו להציל את קרובו שהיה צדיק בקרבו מאנשי סדום. ורוח ה' הלבישהו להציל עשוק ולבקש את נרדף, וידלוק אחר המלכים הרשעים, ויחלק עליהם לילה, ויגזור על ימין ועל שמאל, ויתן כעפר חרבם, ויכם וירדפם ויפלו בידו. הם סוף הצלחתם מן מלכי סדום העלו חרס, כי השיב את הנפש ואת הרכוש. ונודעה ונתפרסמה אמונת ה' כי אל גמולות ה', שבע יפול צדיק וקם, ורשע באחת יפול. ובתשובת השאלה הזאת ישנן פרטים וטעמים רבים אשר אך לו ית' נתכנו עלילותם והרבה דרכים לפניו ית', ולהפיס את הדעת הישר למען יבינו גם אנשים פעוטים כגילנו, הסבירו לנו חז"ל בברכות דף ז ח"ל: "אמר משה לפני כה יש צדיק וטוב לו כו' צדיק וטוב לו זה צדיק גמור כו' ע"ש. והענין: כי עבודתנו אליו ית' היא בגלוי, ובסתום. והן מצות המעשיות הגלויות, וכונת הלבבות כמוש"כ "כי אתה בוחן לבב ובישרים תרצה". גם העונות שתים הנה: בפועל ובמחשבה, והנה תואר "רשע" בא על הרוב על זדון המחשבה, ולכן הרשע שמזדמן לפניו לעשות גם מצוה בפועל בגלוי, נקרא "רשע שאינו גמור". וכן תואר צדיק בא על מי שהוא צדיק במחשבה. והצדיק שעושה לפעמים רעה בגלוי, נקרא "צדיק שאינו גמור", אך המרשיע בסתר ובגלוי נקרא "רשע גמור" וכן מי שהוא צדיק בשניהם "צדיק גמור", הגמולים הם גם כן בגלוי ובסתום. "בעוה"ז הגלוי" "ובעוה"ב", והדעת נותנת, שיהיהו כמו כן לעומתם, שיפרע הקב"ה בעולם הנגלה עבור הזכיות והחטאים הגלוים, וישלם בעולם הבא החבויה והצפונה מעיני האדם עבור המחשבות הטובות והרעות ולכן מי שהוא צדיק בשניהם והוא צדיק גמור, באמת הוא "צדיק וטוב לו" גם בעוה"ז. וכן המרשיע בשניהם הוא "רשע ורע לו", אבל שניהם מעטי המציאות, כי לא תמצא רשע גמור שלא עשה גם טוב בפועל ובגלוי אע"פ שלבו מלא רע והוא כופר הכל, ולכן הרוב מהם הם מסוג "רשע וטוב לו" בעוה"ז, וכן גם יראי ה' החרדים על דברו ולבם מלא אמונה ואהבה להשי"ת מ"מ רוב מעשיהם אינן רצוים. "כי אין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא והרבה פעמים מחללים ש"ש בפועל ובגלוי, לכן על הרוב הם מסוג "צדיק ורע לו", וזה ענין אמרם "הרהורי עבירה קשים מעבירה" שהשכר והעונש שבעוה"ז אין בו ממש וקיום, ואינו נחשב במאומה לעומת העונש שבעולם הנצחי הבאה לו לאדם מהרהורי מחשבותיו. ואם נבוא לחשבון, אע"פ שנחשוב עצמנו מסוג צדיקים, הואיל שאנו בלתי גמורים לא יספיקו גם כל עונשי עוה"ז להמכשולות היוצאות לפעמים מתי, אלא

שגם

שגם בזה מתנהג הקב"ה אתנו במדת טובו, כי אם ידפוקו עלינו צרות ח"ו לתגמולי הסכשולות בפעם אחת לא יהי' לנו קיום, לכן שוקל העונשים במדה שנוכל לסובלם. וזה ההבדל בין צדיק שאינו גמור לרשע גמור, כי שבע יפול צדיק וקם, ורשע באחת יפול, ובינה בדברים כי אמתים המה, וזה שאנו מברכים: „ברוך משלם שכר טוב ליראיו". להעמידנו על השרש הלזה, וכ"כ הרד"א והמפרש למחזור רומי שבא לדחות בזה את הטענה של צדיק ורע לו רשע וטוב לו, כי אין טוב העוה"ז תכלית הטוב, ולא הרע תכלית הרע ע"ש.

שרש אמונת יעוד העתיד.

ביעודי העתיד יפוג לפעמים גם לבם של המאמינים באמת, וגם החסידים והתמימים המעונים בלחץ הזמן, ישאלו כדברים האלו:

א). אם אמת נכון הדבר שיש לנו עוד תגמול ושכר בעולם העתיד, ועל הענין הזה בא השם יתברך עמו בברית, והודיעו הגליות, והודיעו הקץ, וכרות עמו הבריח לתת לו נחלת עשרה עממין, אשר לא נחלו ישראל מעולם רק שבעה מהם, ובהכרח שיקיים עוד את הברית ואת השבועה במלואה כי לא איש ויכזב או יתנחם, ודבר אלהינו יקום לעולם, וענין זה אנו מאמינים ומברכים אליו יתברך „ברוך חי לעד וקים לנצח" לאמר: שאין מדתו יתברך כמדת בו"ד, אשר חרוצים ימיו, ואם לא יפרע לאוהביו עכשיו יש לדאוג שלא יבואו כלל על שכרם, יען כי הוא יתב' חי וקים לנצח, והוא האל הנאמן שומר הברית והחסד לאוהביו ולשומרי מצותיו עד אלף דור.

ולקרב הדברים לדעת אנשים פשוטים כמונו למי שלבו נוקפו בעיקרה של ההבטחה מעוה"ב, יען כי אינם רואים אלא בגלוי, בסמוך, ובשל עכשיו. כתבנו בספרנו מסתרי השגחה להשיב לבב אסירי תקוה אלו, לאמר, כי צדק במקום הזה פתגם ההמוני האומר: שאין להראות דבר לשוטה באמצע המלאכה. ואין זה כגנאי לפנינו אם נחשוב עצמנו לשוטים בערך חכמתו של יוצר בראשית ב"ה, וכמו שהשוטה הרואה דבר בלתי נשלם שואל את האומן שאלות על שאלות וקושיות על קושיות, למה יחתוך הבד לגזרים? או יתיך הכסף בכור? ויקציע האבנים במקצוע. ולא ידע ולא יבין שבאחרית יצא מזה בגד מפואר, וכלי ובנין נחמד, ואלולי היה עושה כן לא היה מוציא כלי למעשהו, וכן נדמינו אנחנו עם כל שאלותינו במצב ההשגחה עם האדם הזה בעוד שאין אנו יודעים מהו האדם, ומה הוא התכלית שהקב"ה חפץ להשלים בו לתועלתו וטובתו, והארכנו שם במה שכבר ידוע לכל מתבונן על דבר אמת שהאדם הזה. רצוני עיקר ה„אני" שבו, הכח החיים שהוא דואג עבודו עתה, וירא מהכאב שהדם והנפש שבו מרגישים, איננו האדם הנוצר מהאדמה אשר ישוב אליה במותו, וגם בחיינו עלי ארץ איננו יוהר מבשר ועצמות מתות, ומטילי גרם ועפר, אך עיקר האני שבו הוא כח החיים הנאצלת מאור נשבתו שבאה אליו מנשמת חיים שנפח הקב"ה באפו, ואליו תשובה. אבל הגוף איננו אלא כחותלות ולבוש לפני הנפש, והיא הנקרא „בשר אדם" כמו שכתב הרמב"ן ז"ל, ואיכ מובן ממילא, שהבא לדאג לעצמותו, איננה הדאגה הרמיוניה בשביל מכשירי הגוף להצילו מהצער והכאב, אחרי שאינו כ"א לבוש ושמלה לכח החיים שבו, אשר בפקודת יביו בעת מועד לכל חי מתפשט ממנו ומחליפו על לבוש ושמלה אחרה רוחנית ודקה. ועיקר דאגתו ראוי שתהיה רק עבור כח המרגיש שהוא כח הרוחני הנאצלת מהויות והנשמה החיה ומרגשת לעולמים, שמרגשת לעד הנחת והכאב. כי אין הבדל לפניה בין היא עטופה בלבוש זה של הגוף, או לבוש אחר. הגע עצמך, אחד גנב הגזל וחבל ונגמר דינו להתלות, וישב והצטער ובכה, ונטפל אליו אחד מהשוטים, ואמר ומה איכפית לך, והלא ידעת כי משפט האסירים להתלות בבגדי אסירים, ואתה הלא לא גנבת באותן הבגדים, אמר לו הפקח שוטה שבעולם, וכי הבגדים מרגישים הלא האדם עצמו מרגיש הכאב בכל מקום שהוא. וכך האדם, מרגיש משפט דינו בעולם העליון על כל פנים, ואין הבדל בין אם נשאר לבוש בגוו החמרי והוא כואב ומצטער, או מחליפים שם אותו על לבוש רוחני והוא מרגיש וכואב. אלא שהטפשים מתנחמים בתנחומות הבל, ומכל אותן הדברים מבואר

מבואר, כשאנו חפצים לתת איזה משפט קים על ארחות ההנהגה שהקב"ה מתנהג עם ברויותיו בעוה"ז, אין לנו לשפוט הדבר למחצה, היינו שפיטת הרעיון רק על החיים שהאדם חי בעוה"ז, שהם כאפס ואין נגד חייו שבעוה"ב. וכשאנו דנים אם טובה הנהגת המקום ב"ה לפנינו, מוכרחים אנו להביט מתחילת יצירתו של אדם עד סוף גבול מעמדו בעולם הנשמות. ואז נרון הדבר לאשורו ונדע: כי הצור תמים פעלו אל אמונה ואין עול, כי הוא חי לנצח וקיים לעד ונאמן לשלם שכר. ואפי' מתיסר האדם במדת ימיו בזה העולם לא נחשבים בערכם לצער לעומת התענוג הגדול שישיג אח"כ, וסתן הגר"א ז"ל נשאל מתלמידיו על רשע גמור אחד שהיה מדוכה ביסורין בחוסר ובבסן בעוה"ז, ואמרו: מכיון שהקב"ה יודע מה שעתיד להיות, והוא טוב ומטיב לכל ברויותיו, למה ברא בריה כזאת שלא יהי' לה נחת לא בעוה"ז ולא בעוה"ב? ויען ויאמר: אינכם מציירים המתן שכר הצפון בעוה"ב גם בעד כל מצוה קלה ואיזה דבר טוב שהאדם עושה בעוה"ז, ועין לא ראתה אלהים זולתך, כי אין קץ להנועם והעונג הזה אשר כל הצער והיסורים שימצא את האדם בעוה"ז ואפי' עונשי עוה"ב לא נחשב למאומה לעומת העונג הגדול שהנשמה מוצאת אחרי זאת, ולכן אפי' הרשע הגדול הזה א"א שלא עשה איזה דבר טוב בחייו אשר יקבל שכר עליה אחרי מותו, וזאת כדאי לפניו נגד כל הצער והעונשים שסובל בחיים ולאחר מותו, והענין מפליא מאד בשכר הצפון לצדיקים בעוה"ב:

ב). וישאלו עוד: גם כי יש שכר לצדיקים לעתיד לבא מי יודע אם יש לנו חלק ביניהם, אם אנו כדאים לו? אם לא המירנו ח"ו הקב"ה באומה אחרת? אם לא גרם החטא, וכדרך שהתפחד יעקב אבינו ע"ה? ועל הענין הזה צוהו הקב"ה על המילה וחותם ברית קדש, לאות ולברית שלא ידח מזרעו נדח! והנותן שמש לאור יומם ירח וכוכבים לאור לילה, נשבע לנו שכל עוד שלא ימושו החקים האלו מלפניו לא ישבתו ישראל מהיות גוי לפניו כל הימים. ואפילו אינו זכאי, ואפילו אינו צדיק, כי חותמו של אברהם טבוע עליו ואין החטא דוחהו. וכן השיב החבר למלך הכוזר במאמר השני סי' ל"ד אשר המשיל את ישראל במצבם עתה כגוף בלי ראש ולב באבדן הארון והנבואה, וכעצמות יבשות ונפזרות, ואמר: „שמכל מקום נשאר בנו מבע מטבע החיים, וטובים יותר מגופות המצוירות באבן וסיד אשר לא חלה עליהם מעולם רוח החיים. כיתר האומות שלא נגלה עליהם מעולם האור האלהי וא"א שיחול בם, כי אם אמנם שאנחנו עתה כדבר המת, בכ"ז יש לנו התחברות בענין אלהי בברית המילה, והשבת, והתורה, שכלם אינם תלוים בארץ, ודמיוננו אנו כלב שהוא תמיד בחולאים מהמידים מצער תוגות ונטירה וסכנות, והוא רב הבריאות מכל האיברים כי ירדהו כמרוצתו כל דם עכור מורסא ותבלול שיתכנו ביתר האיברים, וכן ישראל ישיגום התולאים בהתערבותם בגוים וילמדו מעשיהם, אך הצרות המוצאות אותם הן סבות לתקנתם וחיותם", ע"ש, ומקרא מלא נאמר [בראשית י"ז] „והקימותי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריך לדורותם לברית עולם להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך", והנביא [מיכה ז' ז] אחר שהתאונן על שפלות הדור כי טובם כחדק, ובן מנבל אב ובתה, אמר: „ואני בה' אצפה וגו' אל תשמחי אויבתי וגו' יום לבנות גדריך וגו' יום הוא ועדיך יבא וגו' כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות", וחותם שם דבריו כי „לשארית נחלתו יעבור על פשע וישוב ירחמנו, כי יתן אמת ליעקב חסד לאברהם אשר נשבע להם מימי קדם", וא"א להמירנו באומה אחרת כי השבועה לעד קיימת, וכן נאמר „כי פדה ה' את יעקב וגאלו מיד חזק ממנו" כי החלה יפדה אותם מעונותם, ואח"כ יגאלם, וכן סדרו לנו מתקני התפלה גאולה בתר סליחה, ולענין הזה אומר „ברוך פודה ומציל", לומר שלא יפוג לבנו ולא ימר רוחנו לומר שאין אנו כדאים לגאולה ה"ו, כי השי"ת פודה ומציל שלא ידח מזרעו של אברהם נדח, וברחמיו וברוב חסדיו יפ"ה אותנו ויגאלנו. וכן נאמר „ונתתי כפרך מצרים" וגו'.

ג). עוד ישאלו: גם אם נאמר כי יש לנו תקוה שלא יקפח השם יתב' שכר הנפשות לאחר המות בעולם הנשמות מי יודע כי אותו הגוף הנגוף העמל בעוה"ז, הכואב וסובל כל הענוים והצרות למען שמו הגדול, מי יודע אם לא ישאר רדום בקבר, לזמנו של ימות המשיח והעוה"ב? ומה שכרו של הגוף הנגוף הזה החפץ לראות בטובה גם הוא תלף כל יגיעו ועמלו, וכלתי מתפיים מהנחת והעונג

והעונג שנשמתו מגעת ברוחניות בעולם הנשמות שהזכרנו למעלה, כי אין לו כדברים הללו שום ציור וכיושג, ומה מנהו יהלך מתענוגי נשמתו בעודנו לברות לרימה ותולעה, ועל הענין הזה הראהו הי לא"א ע"ה את הדבוק הנפלא אשר לו עם זרעו של יצחק והקים עמו את הברית במושה"כ .ואת בריתי אקים את יצחק". ועשה לזה את מגרושיו של ישמעאל, ואע"פ שאמר „ולישמעאל שמעתיך" וגם אביו התפלל עליו, לא היה ראוי שידבק בו אור השכינה והאלהות, כי רק זרעו של יעקב בלבד הם חלק הי ובכודו עליהם יראה, ושמו הגדול נקרא עליהם. .מלך ישראל וגואלו, צור ישראל ומושיעו". ואיה כבודו יתברך ואיפה התפארת אם בניו לעולם יהיו ת"ו גולים ומטלטלים. וביתו חרב ושמו מחולל ובמה יתפאר ויתקדש שמו הגדול לעיני כל חי אם כל השכר המתוקן איננו כ"א בעולם הנשמות אשר לא תשורנה עין, ובמה יודע איפה כי נפלינו מכל העם אם לא בלכתו עמנו בארצו, במקומו, ובמקדשו, וישרה שכינתו עלינו בהיותנו בחומר ובגוה, ועל הענין הזה וגם על ענין תחית המ"ים שתהי' בגוף ובנפש מה שאנו מחכים ביעוד העתידי הורה הנסיון האחרון .עקדת יצחק". שהחיה את יצחק יחידו אחרי שפרחה נשמתו ממנו, והוא היה נסיון כולל לכל השרשים שהזכרנו, ומחבר כל המטרות יחד.

ועל אמונת השרש הזה יאמר .ברוך שמו", שיתברך שמו הגדול שהוא מתכבד בו בעולמו להקרא בשם .מלך ישראל", ויתברך ויתקדש להיות נקרא בשמו במלואו לעת אשר ימחו זרעו של עמלק, לעת אשר יקיצו וירננו שוכני עפר. בעלמא דעתיד לאתחדתא ולאחיא מתיא. למבני קרתא דירושלם, לשכלל היכלא בגוה. ולמיעקר פולחנא נוכראה מארעיה, כי בזמן הזה אין השם שלם ואין כסאו שלם, ואינו נקרא כפי מה שהוא נכתב אלא בביתו במקדשו, ועל שם זה רמז יהושע בתפלתו ואמר .ומה תעשה לשמך הגדול", וכן דניאל [סי' ט'] התפלל ואמר .כי שמך נקרא על עירך ועל עמך", והוא השם המורה על השגחתו הפלאיית ביעוד הקחיד לימות המשיח ובעולם התחיה שתהיה בגוף ובנפש, ויחד יבואו על שכרם.

והנה שרשים אלו שזכרנו הפליגו עליהם חז"ל במשנה בפרק חלק ואמרו: .ואלו שאין להם חלק לעוה"ב. .האומר אין תורה מן השמים" הכולל ענין השגחה ושכר ועונש, .ואין תחית המתים מה"ת", ביעוד העתיד, .ואפקורס" הכופר בחדוש. והגמרא מבאר, שגם המבזה ת"ח נושאי כלי התורה המלמדים לנו ידיעת תורתו ואמונתו, הרי הוא כמבזה דיוקנו של מלך עצמו, ובעין זאת פרש"י על מ"ש האומר אין תחה"מ מה"ת שכתב. .ואפי' מודה ומאמין שיחיו המתים אלא דלא רמיזא באורייתא כופר הוא הואיל כו' מה לנו ולאמונתו. וכי מהיכן יודע שכן הוא, הלכך כופר גמור הוא", עכ"ל. והבאר שבע כתב שהלמד טועה כתב כן בגליון, ואין דבריו נכונים ומקראות מפורשות נאמרו, .אני אמית ואחיה", .יחיו מתיך נבלתי יקומון," .רבים מישני עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות". וכן אמר המלאך לדניאל .לך והעמד לגורלך לקץ הימין". ואם יתעקש לומר שכל זה משל הרי הוא בכלל מגלה פנים" כן כתב הגאון הרי"ו ליפשיץ ז"ל. ומה שכתב הבאר שבע, מה לנו אם יכחיש בקראי כיון שמאמין בעיקר, אינו כלום. שאין זה מאמין אלא משער ומסתפק, וכן לשון רש"י ז"ל .וכי מהיכן יודע שכן הוא", אם לא יאמין לקבלת חז"ל שקבלו דרמיזא באורייתא, גם מה שאומר בפיו שהוא מאמין הוא שקר. ועל דרך זה השב התנא ג"כ .האומר אין תורה מן השמים", ור"ל אע"פ שיעשה מצותיה אלא שהושבה כשאר נמוסים מחוכמים כופר גמור הוא, כי מה לנו ולאמונתו. ומאין יודע שדבריה אמת וצדק, וכן בענין .אפיקורס" שהזכירו בגמרא כשמבזה המורים האמתים המלמדים קבלתם לעם ה', אפי' יאמין באחדות הבורא ושלילת הגשמיות וחדוש העולם מה לנו ולאמונתו ומאין יודע שכן הוא, אם לא יסמוך על הקבלה המסורה איש מפי איש עד פה הגבורה, ואם יאמר כי שכלו יגיד לו, הרי העשתונות מתהפכות כל שעה ויכזבו מימם, וגדולים ממנו חקרו וטעו וקצצו בנטיעות רבות, אך צדיק באמונתו יחיה, ואנשים אלו נכרתים ואובדים לעולם. וחם מאלו שהזכירם הרמב"ם בפירוש המשנה וז"ל: .כאשר יאמין האדם אלו היסודות נכנס בכלל ישראל ומצוה לאהבו כו'. ואפי' יעשה מה שיכול מן העבירות מחמת התאוה ותגבורת הטבע הגרועה, נענש כפי חטאו ויש לו חלק לעוה"ב והוא מפושעי ישראל. אבל כשנתקלקל לאדם יסוד מאלו היסודות יצא מהכלל וכפר

בעיקר

בעקר, ונקרא אפיקורס וקוצץ בנטיעות ומצוה לשונאו ועליו נאמר "הלא משנאיך ה' אשנא", עכ"ל.

ובדברינו אלה יתבארו לנו מקראות חתומות וסתומות בדניאל י"א שאמר "ומן המשכילים יכשלו לצרוף בהם, ולברר וללבן עד עת קץ, כי עוד למועד", ושם קפי' י"ב "יתבררו ויתלבנו ויצרפו רבים והרשיעו רשעים, ולא יבינו כל רשעים, והמשכילים יבינו". ובמלאכי ג' נאמר "וישב מצרף ומטהר כסף וגו' וזקק אותם כזהב וככסף". ובזכריה י"ג "פי שנים בה יכרתו יגועו, והשלישית יותר בה והבאתי את השלישית באש, וצרפתים כצרוף את הכסף, ובחנתים כבחון את הזהב, הוא יקרא בשמי ואני אענה אותו, אמרתי עמי הוא, והוא יאמר ה' אלהי". והדברים תמוהים ונפלאים מהבין מהו הברור, הלבון והצרוף? מי המה הפי שנים אשר יכרתו? מהו הזקוק וההבחנה, מה עילתם וסבתם?

אך דע, כי הברור הלבון והצרוף בא לרוב במעשה המתכיות. ראשית יברר לו האומן המתכות הטוב לפניו ויפסל השאר, אחרי זאת מלבנו באש לישרו ולהחליקו, להסיר החלודה מפניו ולפשט העקמומיות שבו, אחרי כן וצרפנו להסיר הפסולת והסיגים שבפנימיותו אחרי ההתכה כאשר יגר כמים, ובבלותו המעשים האלו הוא, מישם עליו חותם הבהינה כמה מעלות ומדות הוא מחזיק מכסף זהב מזוקק, והבחינות משתנות לפי ערך הזהב. וכך, הכתות הכופרות בחרוש העולם, המאמינים בשתי רשויות, העושים כונים לפסילים ולמסכות, יתבררו. היינו שיופסלו "ויכרתו". המלאים מענות ולא מאמינים בהשגחה ותורה מה"ש, או שמסר עולמו לנוצרים, או שאינו גומל לאיש כמפעלו. והם ברשע הוא מכלה, יתלבנו באש נסיונות לפשט עקמימותם, ובאם לא ישובו ועדיין יאמרו דלית דין ולית דיין, ה"ה "פי שנים" הנזכרים בזכריה, אכן "השלישית" יובאו באש ויצרפו צרוף אחר צרוף, בצמי ובוחי דבאזי, אשר יראו בעיניהם ישועת ה' בעוד העתיד ויסורו הפסולת והספקות שבכם, ועליהם נאמר "והבאתי את השלישית באש, וצרפתים כצרוף את הכסף". ולפי אבום הצער שסבלו התלאות שעברו על ראשם בן יהיה חותם הבחינה אשר יקביע השם יתב' עליהם, במשנתז"ל "כל אחד נכוה מחופתו של חבירו", יש לך צדיק שמדת בחינתו תהיה רק עשרים מעלות, ויש שלשים ויש ארבעים, הכל לפי רוב המעשה, התלאה, והנסיון. ועל עתידי הצרות האלו המוליכות שולל גם את האיש הישר, אמר דניאל "ומן המשכילים יכשלו, והרשיעו רשעים, ולא יבינו כל רשעים, והמשכילים יבינו". ועל אותו עת נאמר "הנני שולח מלאכי ופנה דרך לפני וגו' ופתאום יבא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים, ומלאך הברית אשר אתם חפצים, ומי יכלכל יום בואו ומי העומד בהראותו"? והוא מוסר איום, ואת תוכחה נמרצה לבלתי נפול ברשת הכפירה בזמנים אלו.

ואמת כי נסיון גדול הוא לו לאדם להשאר שלם בכל ענפי האמונה בימים ההם! אבל אוי לו להמפונק המבוהל החפץ לצאת מבית המשתה ברגע שמתאספים שם כל המסובים, כי אחרי צאתו וכבתו משם לא יקרא עוד, וכמה יכאב לבו עליו בידעו אחרי זאת כי אלו התמהמה עוד שעה קטנה היה מתהדר ומתעטר ככל אנשי גילו. וכך, אלו נפק ח"ו ונסתפק באמונתנו היום הזה. ונהיה תוהים על הראשונות חלילה, מי ידע אם אחרי שעה קטנה וזמן קצר לא יבואו המסובין ליעוד העתיד בלעדינו כי כבר ארכה העת, וכבר הגיעה השעה של פדות נפשנו. וכמה ידאב לבנו בנו בהביטנו על בני גילנו אשר צפו לישועה שמחים בשמחת הגוי כלו, ואנו ישנים שנת עולמים הלא נאמר "ופתאום יבא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים", ומי ישער השעה הפתאומית הזאת? ומי העומד בהראותו? הלא גם חותם בחינה קטנה מלבשת אותנו בושת בפני מי שחשבנוהו קטן מערכנו, וכש"כ כשנמצא לפניו יתבי כסף סיגים מחופה על חרס, וכש"כ אם נהיה ח"ו מכלל "הפי שנים". מי יגמל לנו על הצרות שסבלנו, על הענוים שנשאנו, ואיך לא נחוס על דמינו ועל טלטול וגלות נפשנו, ואם עברנו אנו ואבותינו מזמן אלפי שנים עד היום הזה את הים הזועף והסוער, למה לא נאבה להגיע עד החוף בעוד הוא לעינינו? כי התוהה על הראשונות אפי' צדיק גמור כל

ימיו

יכין ומרד באחרונה, אבל את הראשונות כמפורש בספ"ק דקדושין. **ומעתה** נראה מה גרמו להם בעונותם אלה המתפקרים בשרשי אמונה שהזכרנו. כי בוררים להם לעצמם חלק רע מה שלא יתענש בו גם הבעל תאוה ושופך דמים, כמו שהזכרנו לעיל בשם הרמב"ם, חומלים הם על זולתם בראותם איש מעונה ומתיסר, ולא יחמולו על עצמם באבדן כל מעשיהם הטובים, פרי צדקתם ותורתם שעמלו בם מיום הולדם, יפזרו למענם כסף ונדיבת רוח, והם מהרסים אותם ברגע אחת, ומה גרם להם להיות נפסד כך. קלות דעת, או רעיון ספק ששאבו אותו מחברת מרעים, החכמים בעיניהם ללעוג על כל אמונה ודת, או תאוה קלה כחפצו למלאותה. אך מה לתאוה זו הנמבזה לצרף אליה הכחשת דת אמת ואמונת אלהים חיים, או לתהות על הראשונות אשר גם בלעדי זאת תאותם מתמלאת, ואם רחוקה היא מכליותיהם בדור הזה דור חכם בעיניו, מלהאמין בגאולת ישראל ויפלא בעיניהם לפי דרך הטבע ומנהגו של עולם, הלא ממנו יתב' לא יפלא, והתשועה אינה תלויה בשכל ובטבע, וכמו"ש החסיד יעב"ץ על פסוק כי בא סוס פרעה שהוא מופת על הישועה שהוא מושל על רצון האדם ובחירתו, כי מה ראה פרעה ועבדיו אחרי שידעו כי ה' נלחם להם במצרים, וכבר אמרו אנוסה מפני ישראל, מה ראו לבוא אחריהם בים בידעם הסכנה הרצופה? אך ה' יתב' סגר בעד שכלם ובחירתם, ולכן שירה דרשה שבחו גאולים יחד כלם הודו והמליכו ואמרו "ה' ימלוך לעולם ועד" כי תתבטל הבחירה בהגלות כבודו עלינו, ואז יהפוך אל עמים שפה ברורה, לקרוא יחד בשם ה', ויצמח צמח לבית דוד.

ואנן אין לנו אלא לאחוז במדתו של אבינו הראשון אוהבו של מקום, שמכל נסיון ונסיון, ומכל הפגעים שעבר עליו הוסיף אהבה על אהבה) התדבק ביוצרו, ורכש לו נפשות שתהא שם שמים מתאהב על ידו. והתחכם עוד להמציא מין מצוה מעשיית להלביש בה הסתכלות המחשבה „האיך הקב"ה משפיע חסדו על יצוריו ומקיים אמונתו לדור דור, וכלל הכל בנוסח תפלת שחרית „שזמנה קבוע מהנץ החמה, שעת היציאה מחושך לאורה, חדושי כחות לגוף, והחזרת נשמה „למתים, ומוכשרת להכיר בה גבורתו המתפשטת לאפסי שחקים. וכך התחנך להשכים יום יום לשוח „בשדה, ומי ששמע אותו פה נעים מפאר ליוצרו בתפלת השחר, רפו עצמותיו בגילה ורעדה, עד „שהתאוה גם הוא להתחיל חיי מעת לעת שלו בתפלה, וע"י זאת זכה אברהם בסוף ימיו לתלות „מרגליות טובה בגלגל חמה, להאיר לארץ ולדרים לדורות עולם". [חת"נ שם].

בחירי בניו אחריו הלכו בדרכיו עד שהעמיד יעקב אבינו ע"ה משפחה שלמה שניתן בם כח לנחול תורה מן השמים, ולדעת שהוא יתברך מרומם על כל ברכה ותהלה, נורא ונשגב בחסדו ואמונתו עד שבאו להשגת יראת הרוממות, יראת אהבה רצויה, ואחרי התגלגלות זמנים שונים עמדו נביאים שביניהם ובחירי הכנסיה הגדולה והתקינו להם נוסחת התפלה וההודאה הכוללת שרשי האמונה, ואוצר המדות הנפלאות הבטחון, השמחה, והתום, אשר מכל מלה מדבריה מתמלאה הנפש עז וחדוה ותעצומות באלהי ישעה, ונוחל חיי עולם הגופני והרוחני כמש"כ "ואתה תגיל בה'", ויעיין הקורא בתפלת השחר לרבינו סעדיה שיסודתו ג"כ על פינות שרשי אמונה שזכרנו.

הערה.

הננו מעתיקים כבאן תפלת רבינו סעדיה גאון אשר מצאנוה בגנזי אוקספורד מועתק בסרורו לפני תפלת שחרית, ובנראה עשאה לשיר הלולים ופתיחה קודם אמירת ברוך שאמר, ומרוב תשיבותה היתה שגורה בפי הגאון ר׳ מנחם עזריה מפאנו זצ״ל, בנזכר בס׳ תפוחי זהב [מאנטובה שנת שפ״ג] ורשום עליה תפלת השחר לר״ם גאון, וזה הביא להטעות את אחד המבארים, לספר הכלבו דפוס זולצבאך, שכתב „שמעתי שרב סעדיה יסר ברוך שאמר", והחכם שד״ל העתיקה באורייענט לשנת 51 ממחזור רומניא שהיה ת״י, וכתב שהיא אחת משלש התפלות שיסר, ומובא שם על תפלה זו שהיא „תפלת השחר דרבינו סעדיה זצוק״ל", והשניה [מובאת אצלנו להלן בתפלות עשי״ת] .גם זאת התפלה לגאון ר״ס", וכתב על התפלה הראשונה שלא נמצא ממנה ההתחלה והסוף, ותסר הרוב ממנה באמצע, ע״ש, והן הן התפלות המפוארות בפי החכם הראב״ע, בפרושיו על קהלת בפסוק אל תבהל על פיך, שכתב „אל יוציא פיך מלים בבהלה, ולבך אל ימהר כי אם תבינהו, כו׳ על כן חייב אדם לשמור פתחי פיו, ויחשוב שהוא עומד לפני מלך שבידו להמית ולהחיות, ולכן אסור שיכנים בתוך תפלתו פיוטן לא ידע עיקר פירושן", ע״ש שהרבה לדבר ולקנטר נגד הפייטנים, ושמה השב ארבעה דברים קשים שנמצאים בפיוטי הקליר. הא׳.) שרובם חדות ומשלים, לא כתפלתו של שלמה המלך ע״ה: וכן כל תפלה לקדש ולחול שתקנו הראשונים. הב׳.) שמעורבים בלשון תלמוד. וכתב: „ומי הביאנו בצרה הזאת להתפלל בלשונות נכריות, לא כתפלה הקבועה שכלה דברי צחות בלשון הקדש". והג׳.) שגם המלות שהן בלה״ק יש בהן טעיות גדולות, ואנו חייבים לדעת דקדוק הלשון הטיב, והלא תקנו הקדמונים לומר בצום כפור „היה עם פיפיות עמך שלא יכשלו בלשונם" ? הרביעית שכל פיוטיו מלאים דרשות רז״ל ואגדות, וחז״ל אמרו אין מקרא יוצא מידי פשוטו, ולא סוד ומשל, או בענין שאין הלכה במותו, או שיתפרש לענינים רבים, ומסיים דבריו : שהגאון רבינו סעדיה נשמר מאלה הארבעה דברים בבקשותיו השתים. שלא הכר שום מחבר כמוהם, והם על לשון המקרא, ודקדוק הלשון, באין חדות ומשלים. ולא דרש, עד כאן דבריו ז״ל, והננו מעירים בכאן על השינוים שנפלו בהעתק כת״י שלפנינו לבין מחזור רומניא שהעתיק משם הרב שד״ל, ומעתיקים גם הנקוד במקום הנדרש כמה שמצאנו בנקוד הכת״י שלפנינו.

תפלת השחר לרבינו רב סעדיה גאון זצ״ל

אתה הוא ה׳ לבדך, אחד מתנשא לכל לראש, ומרומם על כל הברכות ונעלה על כל התהלות, וגבוה מכל התשבחות, ללא קֵצָה ולאין סוף ועד אין מספר. אין ערוך אליך מכל דמות, ואין שוה לך בכל תמונה, ולא כמוך בכל הנמצאים, ומבלעדיך אין אלהים. יֵשְׁךָ מאז ואין שני לך, ומעולם אתה ואין אחר אתך, מעונה אלהי קדם ואין זר עמך, [„אלהים חיים אתה ומספר ימים אין לך". נוסח זה נמצא בסדור רס״ג בהוצאה ממלרים מהגניזה] וּמֶשֶׁךְ החכמה אתה, לא נועצת את הכם ויבינך, ומפיק הדעת והתבונה ולא מוֹרֶה הוֹרֶךָ. והעושר והכבוד מלפניך ולא לקחתם במתנה, ואתה מושל בכל ומלכותך מאחר לא קִבַּלְתָּהּ. ובידך כח וגבורה ולא קָנִיתָם מֵעֵת, כי גבורתך וגאותך לא תֶּחְדַּל לעד, והכמתך ותבונתך לא תוסיף ולא תחסר, ומלכותך לא תחליף כי היא מלכות כל עולמים, וְעֻזְּךָ ובכודך לא ישתנו עד עולמי עד ושנותיך לא יִתָּמּוּ.

כי אתה אלהי עולם ואתה היועץ ומי יָפֵר, ובנטותך ידך מי ישיבנה, ואם תשקיט עָם מי ירשיעהו, ואם תסתיר פנים מי ישורך, אשר אם ברכת א] ומבורך, לעולם דברך נצב ב] ולעולם חסדך, ועד דור ודור אמונתך:

אל מסתתר מעיני כל חי, ונשגב ונפלא מַראות כל יצורים, השוכן מרום, והשמים ושמי השמים לא יכלכלוך, היושב על חוג הארץ וגם היא לא תכילך. השם עבים רכובו, ואיזה מקום מנוחתך. והכל מאתך, והכל לך, והכל עדיך. בלבותם ישכילוך כל מבקשיך, ובמחשבותם ימצאונך כל דורשיך, ואליהם קרוב אתה בהדרי רוחם, כי נפשותינו לך עלינו עדים נאמנים וגְוִיותינו יענו בנו עדות אמת, וְיוֹרֵנו: ג] כי אנחנו החומר ואתה יוצרנו, וכי אתה הבורא, ומעשה ידך כלנו:

ובכל זאת אנחנו מודים לך ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו, אתה אלהינו ואנחנו עבדיך, ולפניך כורעים ומשתחוים ומתפללים ומתחננים ומהללים לשם תפארתך, ומשבחים לך בתהלתך, ושואלים מלפניך היינו ולהם הֶקְנו, ומדע לבבנו, וּרְפאות בשרנו, וסליחות עונינו, ולפדות נפשנו מכל צרה, כי ידענו כי כל תוכל ולא יִבָּצֵר ממך מזמה:

אתה עשית את השמים שמי השמים וכל צבאם. ברוק נטית אותם, וּבְיריעָה פְּרשהם וּבְאהל מְתַחתם. ד] ימינך טִפְּחָה אותם על התהו ועמוריהם ירופפו ויתמהו מגערתך בעודם, וּבְעָשָׁן הַמְּלֻחם בְּאחרית, וְנָגוֹלו כַּסֵפר השמים, וכל צבאם יִבּוֹלוּ כִּנְבוֹל עָלֶה מגפן וּכְנוֹבֶלֶת מתאנה, ואתה הי לעדי עד ולנצח נצחים: ה]

אתה הוא ה׳ האלהים, הנותן שמש לאור יומם חֻקות ירח וכוכבים לאור לילה. האומר לחרס ולא יזרח בלילה, ובעד כוכבים יחתום ביוֹמָם, עושה עש כסיל וכימה וחדרי תימן, מוציא מַזָּרוֹת בְּעִתָּם, וְעַיִשׁ על בניה תַּנְחֵם. וכלם יעמדו לאור חִצֶּיךָ, וילכו לנוגה ברק חֲנִיתֶךָ, ומפחדך יקדרו וידעכו

שנוי נוסחאות והגהות

א] „אשר אם ברכת „עס״. ב] „דברך נצב בשמים״. ג] ויורנו כו׳ נראה שרמז בזה לדעת אפלטון שאמונת מציאת ה׳ שיש אלוה אחד נמצא, בורא הכל וממציא את הכל, טבועה בנפש ממקור מחצבה, ומשורשה בנפשות כל אדם כמו מושכלות ראשונות. וכמו״ש במו״נ במ״ש רז״ל אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום, שר״ל מפי גבורת הכיפת, ורצונו שכל המצות קבלנו ממשרע״ה דרך אמונה, אבל שתי מצות הללו כל אדם משיג אותם גם בשכלו, ועיין בס׳ החזיונים בס׳ יתרו. ד.] „וביריעה כחתחם ובאהל פרשתם״ ה.] אחרי כל סיום בזה ואתה כו׳ מתורגם שם בכת״י הכל בלשון ערבי.

וידעכו, ויאספו נגהם, ואתה חי וקים לעדי עד ולנצח נצחים:

אתה הוא ה׳ האלהים הרוקע הארץ על המים, המטביע אדניה, השם ממדיה, הנוטה עליה קו, התולה אותה על בלימה, מכין הרים בכחו, וגבעות בחיל תקפו, ו] יוסד עמקים ואפיקים וגיאיות. ובשלחך דברך ארץ עד מהרה ירוץ, עת אשר הביט עליה ותרעד, וכי תגע בהרים ויעשנו, ויפס כדונג, ויזלו כמים מגרים במורד, ואתה חי וקים לעדי עד ולנצח נצחים:

אתה הוא ה׳ האלהים הכונס כנד מי הים, נותן באוצרות תהומות, אשר שמת חול גבול לים, חק עולם בל יעברינהו. המשלח מעינים בנחלים ומבקע בצורות יאורים, המשביח שאון ימים, ומקול רעמך יחפזון, רגע הים ויהמו גליו, ויראו אפיקי מים ויגלו מוסדות תבל, מגערתך ה׳, מנשמת רוח אפך, ואתה חי וקים לעדי עד ולנצח נצחים:

אתה הוא ה׳ האלהים המכסה שמים בעבים, המכין לארץ מטר, המצמיח הרים חציר, משקה הרים מעליותיו, הנוטע בארץ עץ כל פרי, המצמיח מוצא דשא ועשב לעבודת האדם, להוציא לחם מן הארץ, לתת זרע לזורע ולחם לאוכל. ואם נשפת בהם וייבשו, וסערה כקש תשאם, ומפחדך החפיר לבנון, קמל ונוער בשן וכרמל, ואתה חי וקים לעדי עד ולנצח נצחים:

אתה הוא ה׳ האלהים הבורא כל נפש חיה, הארץ וכל אשר עליה; הימים וכל אשר בהם, שם רמש ואין מספר חיות קטנות עם גדולות, היודע כל עוף הרים עם אברה חסידה ונוצה, ומבינתך יאבר נץ ועל פיך יגביה כל נשר.] ולך כל חיתו — יער בהמות בהררי אלף, צונה ואלפים כלם, בהמה ורמש וחיתו ארץ למינה. כלם אליך ישברון לתת אכלם בעתו, תתן להם ילקוטון תפתח ידך ישבעון טוב, תסתיר פניך יבהלון, תוסף רוחם יגועון ואל עפרם ישובון, ואתה חי לעדי עד ולנצח נצחים:

אתה הוא האלהים אשר יצרת את האדם עפר מן האדמה, עור ובשר הלבשתו ובעצמות וגידים סוככתו, חיים וחסד עשית עמו, ורוחך הטוב נתת להשכילו, ארחו ורבעו זרית וכל דרכיו הסכנת, ותודיעהו חקי רצונך, ותלמדהו לעשות הטוב והישר בעיניך כל ימי חייו בארץ, עד בא יומו עת פקודתו. תתקפהו לנצח ויהלוך, משנה פניו ותשלחהו יגוע כל בשר יחד

שנויי נוסחאות והגהות

1] וגבעות בגבורתו:

יחד ואדם על עפר ישוב, ואתה חי וקים לעדי עד ולנצח נצחים:

אתה הוא ה׳ האלהים, ואתה מחיה את כלם כי עמך מקור חיים. האל המושל בגבורתו עולם, בכל מקום עיניך משוטטות, לא יסתר איש במסתרים כי אם אתה תראהו, לא ילך איש מרוחך, ואנה מפניך יברח. מלך משפט אהב, כונן מישרים ולא עולתה בו, אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד, כאשר דמית כן היתה, וכאשר יעצת היא תקום. קולך חוצב להבות אש, ורוחך מפרק הרים ומשבר סלעים, ודברך לא ישוב ריקם כי אם עשה [אשר חפצת] והצליח את אשר שלחתהו. חוקר לבבות, בוחן כליות, חופש כל חדרי בטן, מגלה עמוקות מני חשך, ז). ויוציא לאור צלמות, מעביר יום ומביא לילה, מזריח חמה ומעריב לבנה, מוציא קיץ ומביא חורף, משנה עתים ח). וזמנים, מוליך דור ומביא אחר, מסיר מלכים ומקים מלכים, משפיל גאים ומגביה שפלים, ממית חיים ומחיה מתים, מוריש עשירים ומעשיר רשים, מקים מעפר דלים מאשפות ירים אביונים, משביע רעבים ומרוה צמאים, מלביש ערומים וזוקף כפופים, וסומך נופלים ומתיר אסורים ופוקח עורים, ט) ומרנין אלמים וממלא חסרים, ופוקד עקרות ופוטר רחמים, מוליד אחרי עוצר, ומרפא אחרי מחץ, וחובש אחר שבר. קרוב לנשברים ומושיע את נדכאים, אוהב ענוים ושונא גאים, ומקרב את הרחוקים ומקבל את השבים, סולח עונות ומכפר חטאים ועובר על פשעים, רב חסד לטובים ולרעים, ארך אפים לצדיקים י). וגומל טובות לחייבין. ועונה בכל עת צרה ליורדי הים באניות, לתועי במדבר בישימון דרך, לאסירי עני וברזל, לשוכבים על ערש דוי, להולכי בלא כח לפני רודף, לנתונים לפני פריץ חיות, לאשר נדמו בתוך ההפכה, לגרים ותושבים בארץ לא להם, ליושבי ארץ כי תבא עליהם חרב, לכורמים וליוגבים בהעצר טל ומטר, לאיל כי תערוג על אפיקי מים, ליעלי סלע עת הכרעה ילדיהן תפלחנה, לעורב כי ילדיו אל אל ישועו. ושועת הכל תשמע בפעם אחת, וכהרף עין תושיע את כלם, כי אתה אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה:

וצבא השמים לך משתחוים, ושרפים ממעל לפניך עומדים, ומלאכים ורוחות עשית לך נצבים, ומשרתיך אש לוהט מראיהם כלפידים, החיות רצוא ושוב

שנוי נוסחאות והגהות

ז.] „ויתאי". ח.] „ומחליף זמנים". ט.] „ופותח הרשים, מנהל פסחים". י.] „ולרשעים".

ושוב כמראה הבזק, השלח ברקים וילכו ויאמרו לך הננו. וכלם מפארים לשם קדשך, ומשבחים לפני כסא כבודך, ומיראתך יח] ינועו אלים, ומאימתך ירעשו אופנים, ומקול דברך תרפינה כנפיהם. וישאו קדושה לך, האל אשר כבודו מלוא כל הארץ, ויתנו ברכה לך, האל הברוך כבודו ממקומו. ולא יכירוך לך מקום, ולא ידעו לך יט] מחנה, כי ענן וערפל סביבך, וסופה וסערה בדרכיך, ואש מתלקחת כמראה החשמל לפניך, ונוגה כאור תהיה קרנים מידיך, והוד והדר וזהר מנוגה נגדך, ותשת חשך עבי שחקים סתרך, וגאות ותכורה שמת לבושך, ודמות כל גאה ורם הראית במרכבותיך, כי כל הנאים והרמים שפלים תחתיך, ולמולך מי יעוז ומי יוכל לעמוד נגדך, ומי זה לפניך יתיצב, ומי הקשה אליך ערף וישלם. בעבור כי אתה בעל הגבורה, אל יתהלל הגבור בגבורתו, ולמען כי אתה הוא בעל החכמה, אל יתהלל חכם בחכמתו, ולפי כי אתה הוא בעל העושר, אל יתהלל עשיר בעשרו. כי כהציר מהרה ימלו וכירק דשא יבולון, כלבוש תחליפם ויחלופו וכצל העבירם ויעבורון. ואף כי המשכיל ויודע אותך לא במעשיו יתהלל כי אם בשמך, יג] כי בך יצדקו ויתהללו כל זרע ישראל לאמר: באלהים הללנו כל היום ושמך לעולם נודה סלה:

אתה הוא ה׳ האלהים אשר בחרת באברם, והוצאתו מאור כשדים ושמת שמו אברהם, וכרת בריתך את יצחק, ונשבעת לו בהר המריה, והקמית עדות ביעקב, ותורה שמת בישראל. המסות הגדולות אשר ראו עינינו, האותות והמופתים, היד החזקה, והזרוע הנטויה אשר לא נבראו כהם יד.] בשמים ובארץ, העדות, טו] המקרא, והמשנה, הכתובים והדרושים, המשיבי נפש, המשמחי לב, המגביהי קומה, המאירי עינים, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, מן השמים השמעת את אבותינו את קולך, ועל הארץ הראיתם את אשך הגדולה, וכהוה מפניהם צריהם ומנך לא מנעת מפיהם, ותתן את משכנך בתוכם, כי שמך עליהם נקרא ה׳ צבאות אלהי ישראל יושב הכרובים. טז.] כל אשר עשית בעבור ישמרו חקיך, וינצרו תורתך ומשפטיך. על כן גדלת ה׳ אלהים עד מאד, כי אין כמוך ואין אלהים זולתך ככל אשר שמענו באזנינו.

על

שנוי נוסחאות והגהות

יח.] „יזועו״ יט.] „מנוחה״. יג.] „ורחמיך אשר הכינות את לבו לדעת״. וביאר בזה משה״ב אל יתהלל חכם וגו׳ כי אם בזאת וגו׳ כי אני ה׳ עושה חסד. ביאור נפלא ואמת. יד.] „בכל הארץ ובכל הגוים״. טו.] „התורה״. טז.] „אשר כל עשית בעבור״.

על כן נאמר: ברוך ה׳ אלהים, וברוך שם כבודו לעולם:

ברוך אתה אלהי האלהים, וברוך אתה אדוני האדונים. ברוך אתה ראשון יז.] מקדם עד לא כל ראשון, וברוך אתה אחרון בסוף יח.] לתכלית כל אחרון. ברוך אתה עושה גדולות עד אין חקר, וברוך אתה פועל נפלאות עד אין כל מספר. ברוך אתה לא ייעף ולא ייגע, וברוך אתה לא ינום ולא יישן. ברוך אתה מגיד מראשית אחרית, וברוך אתה מודיע מקדם אשר לא נעשה. ברוך אתה משלם שכר טוב ליראיו, וברוך אתה עזו ואפו על עוזביו. ברוך אתה מבטח כל קצוי ארץ וים רחוקים, וברוך אתה אשר לא יבושו יט.] קויו לעולם. ברוך אתה בשמים ממעל, וברוך אתה על הארץ מתחת. ברוך אתה ביום כי יאר לנו, וברוך אתה בלילה כי יחשיך ממנו. ברוך אתה על כסא כבודך, וברוך אתה בכל קצות השמים. ברוך אתה בבית מקדשך, וברוך אתה בכל אפסי הארץ. ברוך אתה במלאכי מרום, וברוך אתה בקהל קדושים. ברוך אתה בבני ישראל, וברוך אתה בכל לאמים ואיים. ברוך אתה בדורות העוברים, וברוך אתה בדורות הבאים. ברוך אתה בימי גלותנו, וברוך אתה בימי גאולתנו. ברוך אתה בעולם הזה, וברוך אתה בעולם הבא. ברוך אתה בכל הברכות אשר נאמרו, וברוך אתה בכל הברכות העתידות להאמר. ולך דומיה תהלה, ולך יאתה כ.] מלוכה, ונעים לזמר וטוב להודות. ואם הואלנו כל ימי היינו, כא.] ואף נדדנו כל שנה מעינינו והתיצבנו בארזים, ושפכנו שיח בכל כב.] הימים שבימים, לברכך בדברי כל פה, ולהללך מרננת כל לשון, ולהודות לך מרחישת כל לב, ולשבחך מארשת כל שפה, ויותר ממנין עפר הארץ וחול הים וכוכבי הרקיע, ולרוב מחשבון השנים הימים והשעות והרגעים, ולמעלה ממספר כל צמח כל כג.] עלה וכל זרע, ולמאד כד.] מספרת מצעדי כל רגל, כל נשמת רוח חיים, ולא הגענו עד חלק אחד מאלפים ורבבות תהלותיך. אמת! מי ימלל גבורות ה׳ ישמיע כל תהלתו, אבל כפי כחנו נזכיר מקצתם.

ואתה משמים תשמע והושיע והרצה לנו, כי אל שומע תפ״ה אתה:

יהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו שתמחול לנו על כל עונותינו, ותכפר לנו על כל פשעינו, ותסלח לנו לחטאתינו בגודל חסדך כי רבו משובותינו, ולך

חטאנו

שנוי נוסחאות והגהות

יז.] „מקדם״ נמחק. יח.] „ותכליתי. יט.] „קויך״ כ.] „ברכה״ כא.] „ואם״. כב.] הטים „אשרי ביטים. כג.] „פרי״. כד.] „ומאד מכל צעדי רגל וכל איזר וישחח״

חטאנו ועוינו פשענו ומרדנו וסרנו ממצותיך וממשפטיך הטובים. כה]. אנא למענך קַבְּלֵנוּ ורצה תשובתנו, כבסנו מעונינו ומחטאתינו טהרנו, כו]. ונהיה משבים אליך בכל לבם, אשר לחטאתם לא תזכר עוד:

יהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו שֶׁתִּנְהַג עמנו במדת הרחמים כל ימי חיינו, וְתָנִיחַ לנו מִמְּגוּרָתֵנוּ, והכונן מעשה ידינו, וְתִרְפָּא את מכותינו, ותצילנו מִכַּף אויבינו ולא יִשָּׁמַע צעקה ובכי בבתינו, ולא שוד ושבר בגבולנו, כז]. ונהיה רְצוּיֶיךָ וְיִרְאֵי שמך, כי תלמדם תורתך, כח]. ותשבילנו שֵׂכֶל טוב מלפניך, וְתְיַחֵד לבבנו ליראה שמך, למען נשכיל בכל אשר נלך ובכל אשר נפנה שם, עד היום אשר תאספנו אליך, ותוציאנו משלום אל שלום, ונמצא מנוחה בארח החיים לפניך, ונעימות בימינך נצה:

יהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו שתראה בְּעֳנִי עמך ישראל הנפוצים בכל הארצות, ובהרבות ירושלם אשר היתה שממה, ומקדשך אשר היה מְשֻׁלָּח ונעזב במדבר, ותקנא לשם קדשך הַמְּהֻלָּל בגוים, ותקבץ שארית צאנך מכל המקומות כט]. וְתָשֵׁב ישראל אל נָוֵהוּ וארמון על משפטו יֵשֵׁב, ובאה הממשלה הראשונה מַמְלֶכֶת לבת ירושלם, ועמד ורעה בְּשֵׁם ה׳ בִּגְאוֹן שֵׁם ה׳ אלהיו, ונקוו אליו כל הגוים לקרוא כלם בְּשֵׁם ה׳ ולעבדו שְׁכֶם אחד, כי לך אנחנו מחכים ומצפים לישועתך, וּמְיַחֲלִים להמון רחמיך וחסדיך, אל תבישנו ה׳ מִסִּבְרֵנוּ, ואל תָּפֵר נא מלבנו את תקותנו, הראנו ה׳ חסדך וְיֶשְׁעֲךָ תתן לנו, וְקַיֵּם לנו הבטחותיך, וּמַלֵּא לנו נחמותיך, הושיעה ה׳ את עמך וברך את נחלתך. וּרְעֵם וְנַשְּׂאֵם עד העולם. ל]:

שנוי נוסחאות והגהות

כה.] ,ועל זאת בשנו ונכלמנו". כו.] ,חכנו משגיאות ומנסתרות נקנו". כז.] ,מן". כח.] ,וממשפטיך". כט.] ,אשר נפוצו שמה". ל.] עד כאן דברי התפלה. ובהעתק אריענט וכן בסדור ספרד שנדפס ע״י דניאל זאניטו בווניציאה שנת שנ״ת, חותמין שם בברכה זו: ,תתהלל מלך בפי כל קדושים ובישרי לב, ובקרב חסידים. תתפאר שמך מלכנו, במקהלות ישראל עמך. ויתרומם שמך וזכרך מלך מלכי המלכים לנצח נצחים, תתרומם על כל ברכה ותהלה ככתוב: ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה, וכתיב: וירוממוהו בקהל עם ובמושב זקנים יהללוהו. במקהלות ברכו אלהים ה׳ ממקור ישראל, ברוך אתה ה׳ אל מלך גדול ומהלל בתשבחות, עד כאן.

וכתוב בתשו׳ פאר הדור להרמב״ם סי׳ ק״ל, שא״א קדיש כ״א היכא דתקון בתפלה או על לימוד, אבל על תפלות שתקן רב סעדיה ותחנונים של רחמים לא יאמר קדיש. ובס׳ שבלי הלקט סי׳ י״ח כתב שנשאל ר׳ אברהם ב״ר דוד, הרי אמרו כל המספר בשבחו של מקום יותר מדאי נעקר מן העולם, והרי תפלת ר׳ סעדיה זצ״ל כל אותה הבקשה, שיש בה כמה שבחות, וגם בקשה אחרת שקורין אותה בקשת אליהו. היאך אומרין אותה בני אדם. נראה שלא אסרו לספר בשבחו של מקום אלא בצבור או בעיקר התפלה, אבל ביחיד התנונים הם. הלא תראה לענין הבריעות ברע״ק שאדם מניחו בזוית זו ומוציאו בזוית אחרת כו׳. ע״ש.

שישתדל האדם להתפלל בצבור ובבהכ"נ ומתי פטור

(א) ישתדל האדם להתפלל בצבור בבהכ"נ ואעפ"י שיכול להתפלל בביתו בעשרה משום דברוב עם הדרת מלך. ואם הוא אונס כגון שחש בהו אעפ"י שאינו חולה ממש וגם צריכה לי' מילתא לאטוף אליו טורח להתפלל עמהם יכוין עכ"פ להתפלל בשעה שהצבור מתפללין. מיהו אם חלש לבו ואפי' אינו חולה גמור מותר לו להתפלל קודם הצבור בביתו אבל אם הוא בבהכ"נ אסור להתפלל קודם הצבור אלא א"כ הוא אונס וכה"ג. (סי' צ' וע"ש במ"א:) (ב) לכן בני הישובים אם אין להם מנין להתפלל עמהם עכ"פ יראו להתפלל בשעה שהצבור מתפללין בעיירות: (ג) יקבע מקום לתפלתו ולא ישנהו אם לא לצורך ואין די במה שיקבע בהכ"נ להתפלל בו רק יקבע לו מקום בבהכ"נ ולא ישנהו וכל תוך ד' אמות כחד מקום חשוב ומותר לו לשנותו תוך ד"א. (סי' צ"ב) :

דין פסוקי דזמרה

(א) פסוקי דזמרה צריך לומר קודם ש"ע לכן אם עבר זמן ש"ע או שהוצרך להתפלל ש"ע עם הצבור שוב לא יאמר ברכת פסו"ד דהיינו ב"ש וישתבח אבל שאר פסו"ד וכן ברכת השחר שמברך בבוקר חייב לומר אחר התפלה (סי' נ"ב) :

זמן קריאת שמע

(א) זמן ק"ש של שחרית משיראה את חבירו הרגיל עמו קצת ברחוק ד"א ויכירנו ונמשך זמנה עד ג' שעות זמניות שהוא רביע היום לפי ערך השעות כגון אם היום ארוך ט"ו שעות נמשך זמנה עד סוף ארבע שעות שהוא ג' שעות זמניות (סי' נ"ח) : (ב) אם קראה משעלה עמוד השחר יצא בדיעבד אך קודם שיכיר והוא שלא יהא רגיל לעשות כן דאז גם בדיעבד לא יצא (שם ועיין במ"ר) : (ג) אם עברה שעה ג' ולא קראה קורא אותה עם ברכותיה עד שעה ד' ואם עברה שעה ד' ולא קראה קורא אותה בלא ברכותיה כל היום. ואין להמתין על תפילין עד שיעבור זמן ק"ש (עיין סי' ס"ו ונ"ח במ"ר) :

זמן תפלה של שחרית

(א) זמן תפלת השחר מצותה שיתחיל עם הנץ החמה (סי' פט). ואם התפלל משעלה עמוד השחר והאיר פני כל המזרח (ולא סגי במה שהבריק השחר כנקוד' לבד) יצא. (א"ר) : (ב) זמן תפלת השחר נמשך עד סוף ארבע שעות זמניות שהוא שליש היום לפי ערך השעות (דהיינו אם היום ארוך ח"י שעות הוי ו' שעות על היום זמנה וכשהיום ארוך ט' שעות הוי ג' שעות על היום זמנה) עד זמן זה צריך לגמור תפלתו. מיהו אם לא התפלל מקודם יכול להתפלל עד חצות (שם): (ג) אחר חצות אסור להתפלל תפלת שחרית לכן כששגג או נאנס ולא התפלל קודם חצות ימתין אחר חצות חצי שעה (דהיינו כדי שיגיע זמן תפלת מנחה) ויתפלל מנחה ואח"כ שחרית בתורת השלמה (ודוקא בשוגג או נאנס אבל במזיד אין לו תקנה) ובדיעבד אם התפלל בחצי שעה זו שאחר חצות יצא אבל אחר חצי שעה הנ"ל יתפלל דוקא מנחה קודם. ואם התפלל קודם מנחה צריך לחזור ולהתפלל (סי' פ"ט ע"ש במ"ר) :

דברים האסורים קודם התפלה

(א) כיון שעלה עה"ש אסור לו לאדם להקדים לפתח חבירו או לבית הכנסת לילך ממקום הקבוע לו למקום חבירו ולומר לו צפרא דמרי טב ומכ"ש ליתן לו שלום או לכרוע אליו ואפי' הוא רבו או אביו אסור אך כשהולך לאיזה עסק ואגב זה הולך לפתחו מותר לומר לו צפרא

דמרי

דמרי טב אבל לומר לו שלום או לכרוע אליו אסור (סי' פט). וגל זה לפתוח לומר לחבירו שלום אבל כשחבירו שואל בשלומו מותר להשיב בכל ענין: (ב) אסור לאדם להתעסק בצרכיו או לילך לדרך משעלה ע"ה עד שיאמר מקצת ברכות וטוב להחמיר עד שיתפלל תפלת י"ח (שם וטמ"א): (ג) אסור לאכול ולשתות אחר שעלה ע"ה ומים מותר (וטהע וקאפפע מותר בלא צוקר והלב) בין בשבת ובין בחול ואם התחיל לאכול אפי' קודם ע"ה צריך להפסיק כשיגיע זמן קריאת שמע ותפלה. אמנם לאכול יותר מכביצה דהוי דרך קבע או לשתות אסור אפי' חצי שעה קודם ע"ה (שם ועיין ס' רל"ב וס"ס תרכ"ב)

דין אם איחר לבא לבהכ"נ

(א) אם בא לבית הכנסת ומצא צבור בסוף פסוקי דזמרה אומר ב"ש עד מהולל בתשבחות ואח"כ תהלה לדוד עד מעתה ועד עולם הללויה ואח"כ אומר ישתבח ומתפלל יוצר אור עד לאחר ש"ע כסדר עם הצבור (סי' נ"ב). ואם יש לו שהות יותר יאמר ג"כ הללו אל בקדשו עד כל הנשמה תהלל יה. יש לו שהות יותר יאמר ג"כ הללו את ה' מן השמים עד עם קרובו הללויה, ואם עוד יש לו שהות יותר יאמר שאר הללויה. ואם יש לו שהות יותר יאמר ויברך דוד עד וכרות ואם עוד יש לו שהות יותר יאמר הודו עד והוא רחום וידלג עד והוא רחום שקודם אשרי וגם יתחיל (שם): (ב) ואם איחר לבא וכבר התחילו הצבור יוצר אור ואין לו שהות לומר פסוקי דזמרה יתפלל עם הצבור מיוצר אור עד אחר ש"ע ואח"כ יתפלל פסוקי דזמרה בלא ברכות ב"ש וישתבח אבל יברך ברכות שמחוייב לברך בבוקר לבד מברכת אלהי נשמה דיצא בברכת מחיה המתים (שם ועיין פ"ה): (ג) ואם בא סמוך לש"ע אם יוכל להתחיל ביוצר ויגיע לתפלת ש"ע בשעה שהצבור מתפללין בלחש יתחיל ואם לאו לא יתחיל כלל רק יתפלל כסדר בלא הצבור ולא יתפלל הש"ע לבד עם הצבור: (שם וע"ש ק"א) (ד) ואם מצא הצבור מתפללין ישתבח אם לא יוכל להתחיל בב"ש ותהלה לדוד וישתבח לא יאמר עמהם ישתבח כלל רק ישתוק וישמע מהש"ץ כשאומר ישתבח ויענה אמן ואח"כ יתפלל עם הצבור מיוצר: (סי' נ"ב בט"ז) (ה) אם היה עומד בק"ש בשעה שהצבור התחילו תפלת ש"ע אם יכול להגיע עד אלהי נצור קודם שיגיע הש"ץ לקדושה יתפלל ואם לאו אל יתפלל רק ימתין בשירה חדשה: (ו) וה"ה אם יודע שהצבור יאמרו ברכו והוא לא שמע עדיין אם יודע שלא יוכל לגמור תפלתו קודם ברכו צריך להמתין בשירה חדשה. וכן אם לא שמע עדיין קדיש ולא ענה איש"ר והוא יודע שהצבור יאמרו קדיש צריך שידע שיוכל לגמור תפלתו קודם יהש"ר כנ"ל: (ז) לכתחלה אין להתחיל ולהתפלל ש"ע עם הש"ץ בחזרתו התפלה בקול רם רק ימתין בשירה חדשה עד שיאמר הש"ץ קדושה וברכת האל הקדוש ויענה אמן ואח"כ יתפלל ש"ע וצריך שישער בעצמו שיוכל להגיע בתפלתו בברכת ש"ת עם הש"ץ בשוה ובשעה שיאמר הש"ץ מודים יאמר הוא נ"כ מודים או לברכת הטוב שמך כדי שישחה עם הצבור כנ"ל בסעיף ד' או שימהר לסיים התפלה עד אלהי נצור קודם שיגיע הש"ץ לברכת ש"ת: (שם) (ח) ואם טעה ואמר גאל ישראל וכן אם אינו יכול להמתין לסיבה מן הסיבות או שיעבור זמן התפלה וגם הש"ץ מתפלל בשעה זו. מתפלל עם הש"ץ בשוה ויאמר עמו מלה במלה כל הקדושה כמו שהש"ץ אומר וכן יאמר לדור ודור ויגיע עמו עד למודים ולברכת ש"ת בשוה. ואם יודע שיהי' יכול לסיים מן ברכת האל הקדוש עד לסוף קודם שיגיע הש"ץ לברכת ש"ת מתפלל: (שם) (ט) ואם מתפלל והגיע הש"ץ למודים והוא עומד באמצע התפלה אם הוא באמצע ברכה ישחה בה ולא יאמר מודים ואם

ואם הוא בתחלת הברכה או בסוף לא ישחה לכן יכוין להגיע באמצע הברכה בשעה שהש"ץ והצבור יאמרו מודים כדי שישחה עמהם ואם הש"ץ אומר קדיש (או קדושה) או ברכו באמצע תפלתו ימתין וישתוק ויכוין למה שאומר הש"ץ ויהא כעונה וכשיאמר יתברך הדר לצלותיה: (סי' ק"ד)

דיני קדיש בעשרה ואם יצאו מקצתן

(א) חרש שאינו שומע ואינו מדבר אינו מצטרף: (סי' נ"ה) (ב) אם התחילו מקצתן להתפלל ש"ע לבדם ואינם יכולים לענות עמהם מצטרפין עמהם לעשרה ובלבד שישאר רובם שאינם מתפללין ש"ע ויכולין לענות עמהם: (שם ועיין א"ר סי' כ"ה דלא כמ"א) (ג) אם התפללו בלא מנין ואח"כ בא מנין לא יאמרו מיד קדיש. רק יאמרו ג' פסוקים או מזמור אחד ויאמרו קדיש: (שם) (ד) אם התחילו לומר קדיש של אחר ישתבח ויצאו מקצתן יאמר ברכו: (א"ר וכ"כ הפ"מ בשם מהרי"ל) (ה) אם התחילו להתפלל יוצר בעשרה ויצאו מקצתן אפי' לאחר שהתחילו ש"ע בלחש לא יתפללו תפלת י"ח בקול רם אבל אם יצאו לאחר שהתחיל הש"ץ הש"ע בקו"ר יגמרו הש"ע וגם הקדושה וה"ק וק"ש שלאחר ובא לציון. ודוקא אם נשתיירו רובן. ואומרים א"א ברכנו בברכה כו' אבל הכהנים לא ישאו כפם אם לא התחילו. בי' וכן לא יקראו בתורה רק אם יצאו מקצתן אחרי שכבר התחילו לקרות. והקדיש שלאחר עלינו אפי' אמרו עלינו בי' א"א הקדיש אם יצאו ומש"כ לשיר ולמזמור: (שם בסי' נ"ה) (ו) בערבית אם התחילו ברכו בעשרה אומרים הקדיש שקודם ש"ע אפי' אם יצאו מקצתן. אבל אם התחילו להתפלל ש"ע כלהם בעשרה ויצאו אומרים הקדיש שלאחר ש"ע: (שם) (ז) במנחה אם התחילו אשרי בעשרה ויצאו מקצתן א"א קדיש שקודם ש"ע ואם התחילו הש"ע הדין כמו בשחרית:

מי ראוי להיות ש"ץ

(א) אין לקטן להיות ש"ץ עד שיגיע לי"ג שנים שלימות: (סי' נ"ג) (ב) ביום שמתענין אין להיות ש"ץ אלא מי שמתענה ומשלים. ואם אין שם אחר להתפלל יעבור הוא לפני התיבה ואיך יתנהג בעניינו יתבאר לקמן בעניינו: (סי' תקס"ו) (ג) סומא יורד לפני התיבה להתפלל: (סי' נ"ג) (ד) אם יש אבל ומוהל נדחה המוהל מפני האבל ויאהרצייט ודאי דוחה למוהל וכן דוחה לאבל. אבל רשות ביד הקהל לבחור מי שירצו: (מ"א שם) (ה) וכן בן לי' דוחה למי שאחר לי' וכן כל מי שנדחה בקדיש ה"נ לענין תפלה ואם שניהם שוין כמו אם יש שנים שאומרים קדיש על אב ואם וכן כל כה"ג הדבר מסור להקהל את הנבחר יקריבו לתפלה ואם שניהם מרוצין יפילו גורל וכמו בקדישין: (בסי' קל"ב) (ו) אמנם אם שניהם שוין וא' כהן והב' לוי או א' לוי והב' ישראל או אחד ת"ח והשני ע"ה הת"ח קודם לע"ה אפי' הע"ה הוא כהן או לוי אבל אם שניהם ת"ח כהן קודם ללוי ולוי קודם לישראל: (א"ר סי' נ"ג) (ז) מדבר ואינו שומע מותר להיות ש"ץ: (ע"ם כ"ה ובאשל אברהם)

*הריני מוזמן את פי להודות ולהלל ולשבח את בוראי לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה על ידי ההוא טמיר ונעלם בשם כל ישראל:

בָּרוּךְ שֶׁאָמַר וְהָיָה הָעוֹלָם. בָּרוּךְ הוּא: בָּרוּךְ עוֹשֶׂה בְרֵאשִׁית. בָּרוּךְ אוֹמֵר וְעוֹשֶׂה. בָּרוּךְ גּוֹזֵר וּמְקַיֵּם. בָּרוּךְ מְרַחֵם עַל הָאָרֶץ. בָּרוּךְ מְרַחֵם עַל הַבְּרִיּוֹת. בָּרוּךְ מְשַׁלֵּם שָׂכָר טוֹב לִירֵאָיו. בָּרוּךְ חַי לָעַד וְקַיָּם לָנֶצַח. בָּרוּךְ פּוֹדֶה וּמַצִּיל. בָּרוּךְ שְׁמוֹ: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הָאֵל הָאָב הָרַחֲמָן הַמְהֻלָּל *(בְּפִי) עַמּוֹ מְשֻׁבָּח וּמְפֹאָר בִּלְשׁוֹן חֲסִידָיו וַעֲבָדָיו

*ובשירי

מקור הברכות

ברוך שאמר, ברכה זו, ליתא בתלמוד, ומובאת ברי״ף במס׳ ברכות ל״ב, ובמחזור ויטרי כת״י **א**. נוסחתו אות באות כנ״א. וגרסתו שם המהלל „בפה״ עמו, „ונמליכך ונזכיר שמך״, והאחרונים שינו לומר „ונזכיר שמך ונמליכך״ ואולי הוא משום דבברכות מבעי לן למימר שם ואח״כ מלכות. ואחר ברוך שאמר, כובא שם כל פסוקי „הודו״ ואח״כ „מזמור לתודה״ ורשום שם: זה אומרים כחול, ובשבת אומרים זה. ומסדרים בו מזמורים אלו „השמים מספרים, לדוד בשנותו, תפלה למשה, יושב בסתר, הללו את שם ה׳. הודו לה׳ כי טוב, רננו צדיקים, מזמור שיר ליום השבת, ה׳ מלך״ הכל כסדר אשכנז, ואח״כ איתא שם „יהי כבוד, אשרי, הללי נפשי, כי טוב זמרה, הללו ה׳ מן השמים, שירו לה׳ שיר חדש, הללו אל בקדשו, ברוך ה׳ לעולם. ויברך דוד. אתה ה׳ לבדך, ויושע, והרגום על פסוק ה׳ ימלוך לע״ו, כי בא סוס, כי לה׳ המלוכה, ישתבח, וזה המקור לנוסח וסדר אשכנז, ועיין נוסחת הרס״ג:

וזה כדר הספרדים ונוסחת הרב ז״ל: הודו, מזמור שיר חנוכת, פסוק ה׳ מלך, ויהי ה׳ למלך, הושיענו כו׳, למנצח בנגינות, ברוך שאמר, מזמור לתודה, יהי כבוד, אשרי - עד סוף פסוקי דזמרה עד ה׳ אחד, ישתבח. ובשבת אומרים אחרי פסוקי הושיענו מזמור השמים מספרים, רננו צדיקים, לדוד בשנותו, תפלה למשה, ישב בסתר, מזמור שירו לה׳ שיר חדש, אשא עיני על ההרים, שמחתי באומרים לי, אליך נשאתי את עיני, לולי ה׳ שהי׳ לנו, הללו את שם ה׳, הודו לה׳ כי טוב, האדרת והאמונה, ברוך שאמר, כו׳, ובמחזור רומי מובא ג״כ הודו קודם ב״ש אך הסדר שם בפנים אחרים. אולם הרע״ג ורס״ג לא היה בנוסחתם רק ברוך שאמר, יהי כבוד, ואשרי עם כל פסוד״ז עד לכם תפארתך, ואחרי זה התחיו בישתבח, ולכל מנהג יש לו טעם, לבד מה שרמוז בם רזין עילאין,

ועיין במגן האלף אות ב׳ לענין פסוד״ז והברכות שלפניהם ושלאחריהם זמן הוסדם ומי תקנם:

ברוך עושה בראשית, כ״ה בכל הנוסחאות שבידינו ובמחזור ויטרי כת״י **א**. אך בסדר ר״ע ליתא, ומלה זאת מורגלת בפי רז״ל להוראת הבריאה של השם יתב׳, **המהלל** בפה עמו, כ״ה בסדר ר״ע

מערכי לב

האל האב הרחמן, נגד ההשגה באחת מאלה השלשה סבות, מצד הממשלה להשגיח להטיב המוכנים לעבודתו ונכנעים מפניו, מצד הטבע כאב אל בנים, מצד הרחמים הפשוטים שהוא חונן ומרחם, והקב״ה כולל את הכל. ונגד זה אומר האל האב הרחמן, [הרי״א לאגדה]:

המהולל בפה עמו, משובח ומפואר בלשון חסידיו ועבדיו, לענין התהלה אמר שהוא מהולל בפה עמו, ולענין השבח והתפארת שהיא משובח ומפואר בלשון חסידיו ועבדיו, כי מוסב על עיקרי האמונה החדוש, וההשגחה, ויעוד העתיד, שהזכרנו לעיל, והם גדרי הרצון, והיכולת, והחכמה, שהזכירו החוקרים האלהיים, וזה עצמו גדר ההלול, והשבח, והתפארת, ואם אמנם

סדר פסוקי דזמרה

ט. וכשנכנסין ישראל בבתי כנסיות להתפלל בעיירות, **א]** עומד חזן הכנסת **ב]** ופותח, **ברוך** שאמר והיה העולם. (א) ברוך אומר ועושה. ברוך גוזר ומקיים. (ג) [ברוך אל חי לעד וקים לנצח.] ברוך מעביר

שנוי נוסחאות והגהות

ט. (א) „ברוך הוא". (ג) כל החרוזים שבכאן מתחלפים בכתי"ים בשינוי סדר.

מנן האלף

ט. א.] עומד חזן הכנסת ופותח ברוך שאמר. במס' שבת דף י"א כתב רש"י חזן הכנסת הוא המקריא את השבעה הקוראים בתורה. וכ"כ במס' סוכה נ"א ע"ב. חזן „שמש". וכ"כ התוס' ברכות ל"ד בשם ר"ת דחזן לאו היינו שליח צבור. וגם הרא"ש במגילה פ' הקורא עומד סי' כ' וברכות פ' א"ע סי' י"ז כתב דמה שפי' בערוך חזן ש"ץ הוא טעות. והביא הירו' מפ' א"ע „וצריך שיהי' החזן ישראל", פירוש שמש הכנסת הקורא כהנים. ואמרינן אין הש"ץ רשאי להתחיל שים שלום. וש"מ דש"ץ לאו היינו חזן, דש"ץ הוא המוציא את הציבור י"ח בתפלה, ע"ש:

אלא דקשה לפמ"ש בתשו' הגאונים סי' פ"ג ובשע"ת סי' ל' בתשו' לרב נטרונאי „ושאלתם מאי ניהו ש"ץ ומאי ניהו יורד לפני התיבה, הדא מלתא הוא או תרתי מילין ניננהו. תרתי מילין ניננהו. שליח צבור לפרוס על שמע. ויורד לפני התיבה כמשמעה, וכדתנן [מגלה כ"ד] פותח [בנמ' איתא פוחח.] פורס על שמע ומתרגם, אבל אינו קורא ואינו עובר לפני התיבה. עכ"ל, ולפי דברי הרא"ש דשליח לאו היינו חזן, א"כ החזן אינו פורס על שמע. ובהדיא כ' הגאון ז"ל „דחזן הכנסת פותח ב"ש". ולקמן בסי' י"ב אומר „ועומד השליח לפני התיבה והותם ישתבח". וכ' שם בסי' י"ז „בתר דמשתעו צורכייהו קאים חזנא ואומר ברכו". א"כ הוא הוא הפורס על שמע. עו"ק דלפי דברי הרא"ש הש"ץ הוא העובר לפני התיבה, וכן אמרו בהדי' שאין הש"ץ מתחיל בשים שלום כו', ולדברי הגאונים הנ"ל תרתי מלין ניננהו. ובס' באר שבע מובא בס' ק"נ במגלה שם. כתב לחלק בין חזן סתם לחזן הכנסת, דחזן הכנסת הוא המשמש. ולא ראה דברי רע"ג שקורא חזן הכנסת גם לפורס ע"ש, וצריכין אנו לומר דמ"ש רב נטרונאי שליח צבור לפרוס ע"ש. לא בא לאפוקי דיורד לפני התיבה לא מקרי שליח צבור, דודאי גם הוא שליחא דצבורא, אלא דש"ץ הפורס ע"ש אינו הש"ץ היורד לפני התיבה, וכמו"ש הרמ"ס בירו' שלהסדיר התפלה היו שולחין להחזן וחסיד שבקהל, והסודר ק"ש בברכותיה לפני העם הי' קרוי פורס ע"ש עיין שם, וכן מצינו לקמן להגאון ז"ל דגם ליורד לפני התיבה קורא ש"ץ, אכן לפריסת שמע היו משתמשין גם בחזן הכנסת, ומ"ש הרא"ש דש"ץ לאו היינו חזן, כוונתו רק לש"ץ העובר לפני התיבה בתפלת י"ח. אולם כבר נהגו לכנות חזן גם לש"ץ העובר לפני התיבה וכמו"ש בס' אבודרהם בסוף תפלת החול, ש"ץ נהגו לקרותו חזן. ועיקרו לשון שמירה כדאמר בהפועלים כו' התם בחזני מתא, לפיכך מנהיג ביהכ"נ בשמירתו נקרא חזן. וגם נהגו לקראתו חזן תרגום ואזא. שצריך לראות האיך יקרא, והאיך קורא כ"א לקרות בתורה, כדאשכחן לענין שליח שעומד בין הקורא למתרגם דאומר „ש"ץ עומד ומהזן ביניהם", ודע דבזמן הזה הש"ץ במקום כהן המקריב בזמן הבית, ולפיכך נקרא ג"כ „קרוב" כמ"ש במדרש על ר"א ברש דהוי קרוי ותנא וקרוב ופייטן. עכ"ל:

ב.] ופותח ברוך שאמר. ברכה זו מובאת בריא"ף פ' אין עומדין וז"ל. דרש ר' שמלאי לעולם יסדיר שבחו של מקום ואח"כ יתפלל. וגרסינן כל האומר תהלה לדוד ג"פ בכל יום מובטח כו' וגרסינן פ' כל כתבי א"ר יוסי יהא חלקי עם גומרי הלל בכל יום כו'. כי קאמרינן בפסוד"ז מתהלה לדוד עד כל הנשמה. ותקינו רבנן למימר ברכה מקמייהו וברכה מבתרייהו, עכ"ל. וכ"כ הטור בסי' נ', וכ' הב"ה דמהך דמובטח, אין אנו יודעים אלא קבול שכר, ועדיין לא שמענו חיוב בדבר, לכן הביא הך דר' שמלאי. ומש"ה תיקנום קודם תפלה

וּבְשִׁירֵי דָוִד עַבְדֶּךָ. נְהַלֶּלְךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בִּשְׁבָחוֹת וּבִזְמִרוֹת נְגַדֶּלְךָ וּנְשַׁבֵּחֲךָ וּנְפָאֶרְךָ *(וְנַזְכִּיר שִׁמְךָ וְנַמְלִיכְךָ) מַלְכֵּנוּ אֱלֹהֵינוּ. יָחִיד חֵי הָעוֹלָמִים מֶלֶךְ מְשֻׁבָּח וּמְפֹאָר עֲדֵי עַד שְׁמוֹ הַגָּדוֹל: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ מֶלֶךְ מְהֻלָּל בַּתִּשְׁבָּחוֹת:

אין אומרים הזמירות במרוצה ולא ידלג שום תיבה ולא יבליעם אלא יוציאם מפיו כאילו מונה מעות:

הוֹדוּ לַייָ קִרְאוּ בִשְׁמוֹ הוֹדִיעוּ בָעַמִּים עֲלִילֹתָיו: שִׁירוּ לוֹ זַמְּרוּ לוֹ שִׂיחוּ בְּכָל נִפְלְאֹתָיו: הִתְהַלְלוּ בְּשֵׁם קָדְשׁוֹ

ישמח

מקור הברכות

ריע כתיי בים ובמסרי כתיי א, ובכנ״א סי׳ נ״א כתב שיש לומר כן שהוא בגמטריא פ״ז נגר פ״ז תיבות שבברכה זו, אבל בסדר ר״ע שלפנינו ובמחזור רומי הגי׳ „בפי״:

הודו עד והלל לה׳. הוא בר״ה א׳ קפי׳ ט״ז פסוק ח׳ עד ל״ז, והשאר הם פסוקים מלוקטים ונזכרים בכלבו. ומוסיפים אחר והלל לה׳ רוממו ושארי פסוקי ורחמי כו׳:

הודו בסדר רב עמרם וכן בסדר רב סעדיה לא נמצאו שום פסוקים עד יהי כבוד, וכ״כ:

מערכי לב

אמנם שכל תהלותינו אינן כלל גם משוג רוממותו יתב׳ כי לו דומיה תהלה, כי הוא גדול מכל גדול, בכל זאת במה שאנו מרגישים מצדנו לפי דלות שכלנו והשגתנו בענין שכלול עולמו, מותרים אנו להללו משום שאמרו משה, ותקנוהו אנשי כה״ג בתפלה. אמנם השבח הוא ענין פנימי כענין „שבח שדה״ המוזכר בדרז״ל, שהוא עילוי ההנהגה שאנו מרגישים בהשגחתו הנסתרת בשבח עולמו בכל יום ויום, והתפארת עוד נעלה מזה. כי לא יתפאר אדם במעלה מתמדת שהיא כמו טבעית, אבל יתפאר בתפארת אדם המעלה שאינה קנויה לו בטבע, וכך תפארתו של הקב״ה אינה אלא ע״י הנהגתו הפלאיית והנסיית שאנו מקוים לראותה בזמן העתיד, והנה נפלאות מעשיו בבריאת עולמו כל המאמין בבורא והדעה בדעתו המוב הכל רואים אותן, ועל אותו ענין אמר **המהולל בפה עמו**, אכן עילוי הנהגתו הנסתרת וסתרי ההנהגה והמערכה כמה היא מסודרת ומתוקנת בעליונים ותחתונים, אין הכל מבינים, ולא יודו לשמו, אלא החסידים יראי ה׳ ויודעי דרכיו המבינים רוממות הנהגתו. וזאת א״א להלל בפה לבד, זולתי ע״י הרגשה פנימיית ולבבית המכונה בכתבי קדש בתואר לשון. ובכ״ב התפארת שהיא ההנהגה הפלאיית והשגחה הגלויה שאנו מקוים עליה לעת״ל. לא יבינוה זולת עבדיו הנכנסים לפני ולפנים בחדרי היראה. במקום אשר שם תפארת עוזו יתב׳, ועז״א **המשובח והמפואר בלשון חסידיו ועבדיו**. ועי״ז מסיים כי אנחנו אע״פ שאין אנו משיגים אלו ואין אנו מבינים סודם ויחודם מ״מ מותרים אנו להלל אותו **בשירי דוד עבדך** אשר רוח ה׳ דבר בו ומלתו על לשונו. **ונגדלך ונשבחך ונפארך** בתוארים של הגדול **הגבור והנורא**, שהזכירו אנשי כה״ג הרומזים לשלשת המדות האלו, **ונזכיר שמך ונמליכך מלכנו אלהינו** בבחינת יחיד, **חי העולמים, ומלך**, שזה היחוד הכולל בתארי האל היחיד המהדש, וחי העולמים המשגיח, ומלך המשובח ומפואר עדי עד בעתיד, ומסיים: ברוך אתה ה׳ מלך מהלל בתשבחות, והרלין כמו״ש דודי החסיד הגר״א ז״ל מקשים שמקלסין אותו יתב׳ על מה שהרשה אותנו להללו ולשבחו, אע״פ דאמרו בירו׳ כל מה שאת משבחו את מגנה כמרגליתא דלית לה טימא, בכ״ז אמרו אנשי כה״ג שמותר לשבחו בשלשת התוארים הללו של הגדול הגבור והנורא, והחזירו עטרה ליושנה, ואמרו „הן הן גבורותיו״ ונוראותיו אע״פ שאינם נראים לנו.

מעביר אפלה ומביא אורה, ברוך מרחם על הבריות, ברוך משלם שכר טוב ליראיו

מגן האלף

תפלה וקבעו ברכה לפניהם ולאחריהם עכ"ל. אבל האו"ז סי' קי"ה כתב דבמס' ע"ז משמע דהך דר' שמלאי קאי אשלשה ראשונות שבתפלה שיסדרם תהלה בשבחו של מקום ואח"כ יתפלל. ולכן כתב דאנו אומרים פסוקי דזמרה משום מאי דא"ר יוסי יהא חלקי כו'. ע"ש שכתב דלפי טעם זה מי שלא אמר פסוד"ז קודם תפלה יכול לומר ג"כ אחר תפלתו, אבל כל הגאונים חלוקין עליו וכמו"ש הגאון ורב נטרונאי לקמן סי' ק"ב. ובסמ"ג מביאו בשם ר' נתן גאון, וטעמם משום שכשתקנום קודם תפלה נתקנו, [ובתשו' הגאונים סי' מ"ה איתא „תוב שאילו מקמי' [דרבינו יהודאי גאון"] מאן דקרי פסוד"ז בתר דצלי צריך לברוכי לפניהם או לא צריך, ואמר לא צריך. „שכבר נפטר באהבה רבה", ע"ש והעתיקו המנהיג אות ב'. והדברים תמוהים מאי ענין אה"ר לכאן, ונראה דלא שאלו על ברכת ב"ש וישתבח דודאי לא נתקנו אלא קודם תפלה, אלא שהי' מנהגם לומר הפסוקים אחר תפלה כקוראו בתורה. וכמו"ש ג"כ בש"ע סי' נ"ב ושאלו אם יברך לפניהם ברה"ת. והשיב שכבר נפטר באה"ר]. וצריך לומר דס"ל להגאונים דאחרי שמענו מדר' יוסי דאמר יהא חלקי שמצוה לומר פסוד"ז בכל יום, ממילא מחויב לסדרם תחלה קודם תפלה משום הך דר' שמלאי שיסדר אדם תהלה שבחו של מקום ולא אח"כ, ומיושב קו' האו"ז:

ולענין הזמן אימתי נסדרו פסוקי דזמרה אלו עם הברכות שלפניהם ושלאחריהם. כתבו תר"י פרק א"ע בתנא לצבור מתפללים והוא לא קרא פסוד"ז עדיין, כ' רב עמרם שיאמר ב"ש ותהלה לדוד וישתבח, וכתבו, שאע"פ שהגאונים תקנו לומר מתהלה עד כל הנשמה עיקר התקנה לא היתה אלא מפני מזמור תהלה לדוד בלבד, שעו"א שמובטח שהוא בן עוה"ב, ולכן די זה המזמור כדי שיתפלל עם הצבור, ע"ש, ויש להסתפק בכוונתם, אם ר"ל שהגאונים תיקנו לומר תהלה לדוד משום שעו"א בגמ' שמובטח כו', ובזמן הגמרא לא היתה תקנה עדיין גם על תהלה לדוד, ופשיטא שלא נתקנו בזמנם הברכות דגם הברכות הם תקנת הגאונים, או אפשר דהגאונים תקנו לומר כל ההמשה מזמורים עד כל הנשמה, אבל תהלה לדוד עם הברכות כבר נתקנו מזמן התלמוד, וזה עיקר פסוד"ז שהזכירו במס' שבת:

והנה הרב תם ן' יחיא בעיקרי הד"ת אשר על הרי"ף הבין כוונתם כאופן הראשון שזכרנו, ולכן תמה עליהם דמגמרא נראה שקודם הגאונים נתקנה ע"ש, וכן פשוט לי' להפרי הדב ז"ל בסי' נ"א בכוונתם עד שתמה להיפוך, מאחר שנסתם ונחתם התלמוד איך יכלו הגאונים לתקן ברכות מחודשות, והתפלא גם על הרא"ש במה שתמה על ברכת אשר קדש עובר בימי אמו שכתבו הגאו' לברך בפדיון הבן, וכאן הודה להם, ע"ש וגם הק"נ פ"ק דקדושין אות קנ"ב העיר מזה, והוסיף עוד לתמוה על הרא"ש שבפ"ק דכתובות העתיק לברכה דאשר גג הגוז בנ"ע בברכת בתולים [נצרך להעיר שטעות נפל בכל הספרים שהעתיקו אשר גג הגוז בנ"ע שאין לזה שום ביאור, וצריך להיות אשר גג „זוג" בנ"ע, ובסדר קדמון א' מצאתי אשר גג נוז בנ"ע ומזה נמשך הטעות להגיה אגוז ואין ספק שנתחלף להמעתיק וצ"ל „זוג" וזה האמת] שתקנוהו הגאונים, ובברכות פ"ק העתיק ג"כ לדברי ר"ע לברך אקב"ו לקרות את שמע בק"ש שעל המטה, ולא תמה עליהם הרא"ש שתקנו ברכות מחודשות, וע"ש מה שתי', כי להרא"ש ל"ק כ"כ גבי פדיון הבן איך תיקנו, והעיקר סמך שם אשאר קושיותיו, והפ"ז בסי' ת"ו כי לתרץ דאם יש מנהג לברך אין לבטל המנהג דאפשר שהי' להגאונים סמך מן התלמוד, ע"ש, ובעיני הכהים נפלא מאוד תמיהתם, דהא בברכת אשר גג באמת לא העתיק בה הרא"ש שם ומלכות לא בפתיחה ולא בחתימה, מה שבסדרנו ח"ב סי' קמ"ז מפורש בדברי הגאון שם ומלכות בפתיחה ובחתימה, ומברכת ק"ש בלא"ה ל"ק כמו"ש להלן דמיירי הגאון בלא יצא עדיין חובת ק"ש בזמנה בלאה"כ, ומחויב לברך בק"ש שעל המטה ככל מ"ע דמה"ת ודרבנן:

ומאי דק"ל להגאון בעל פ"ח על ברכת ברוך שאמר. הנה בספר הפרדס לרש"י סי' ה' דאין להוס הם הוסיפו [ברכות] שלא נאמר אלא שלא לפחות אבל להוסיף יש לו רשות ולברך על כל הטוב לי', עכ"ל. ובזה אזדא להו כל קו' הרא"ש והפר"ח. אבל בלא"ה ל"ק, כי אין ספק לענ"ד

דאין

ליראיו. ברוך שאין לפניו עולה ולא שכחה ולא משוא פנים ולא מקח שוחד.

ברוך

מגן האלף

דאין זה תקנת הגאונים אלא דכבר ברכו אותה גם בזמן חכמי התלמוד, וראיה לדבר דכבר מצינו להז"ל שהיה להם חתימת ברכה דישתבח, וכמו"ש במס' פסחים קי"ח "רביעי גומר עליו את ההלל ואומר עליו ברכת השיר. ואמרינן מאי ברכת השיר רב יהודה אמר יהללוך, ור' יוחנן אמר נשמת כל חי, ובהא פליגי דלרב יהודה אומר הברכה שעל הלל עצמו שהתנא קוראו שיר. ולר"י אומר הברכה על שירי דוד של פסוד"ז. וכ' התוס' שקורא נשמת ברכת השיר לפי שאומרים אותו בשבתות אחרי פסוד"ז, והיינו ע"י החתימה דישתבח, וכדאיתא בתענית דף ו' שחותמין בנשמת ברוך רוב ההודאות, ואר"פ שם "הלכך נמרינהו לתרוייהו". ופרש"י וכמו כן אנו חותמין בישתבח, וכן כ' במפורש בסידורו של רש"י ז"ל בספר האורה ה"ב סי' מ"ו. ושוב אומר ברכת השיר **שהוא יסוד תיקון אנשי כנסת הגדולה** נשמת כל חי וישתבח, עד מלך חי העולמים.

וכיון דאתאן להכי דנשמת וישתבח הוא יסוד תיקון אנשי כה"ג, שוב אנו מוכרחים לומר דגם ברוך שאמר הוא מיסוד תיקון אנכה"ג. משום דקיי"ל במס' נדה נ"א ע"ב כל המעון ברכה לאחריו מעון ברכה לפניו, ואין ספק שתיקנו ברכה גם לפני פסוד"ז וזה ברור לענ"ד:

ומעתה אין ספק דמ"ש תר"י דהגאונים תקנו לומר מתהלה עד כל הנשמה אין רצונם לומר שתקנו כל הפסוד"ז עם הברכות שלפניהם ושלאחריהם, דודאי היתה זאת תקנה קדומה כמו"ש, אלא שתקנו לומר כל שש המזמורים עד סוף כל הנשמה, כדי לשלשולי הללויה בתר הללויה, כמו"ש הגאון לקמן אות י"א, אבל בזמן הגמרא לא אמרו רק תהלה לדוד עם ברכה תחלה וסוף:

ואפשר עוד דבזמן הגמרא לא היו אומרים פסוד"ז בכל יום, ואמרוהו רק בשבתות ויו"ט בחתימת ברכה תחלה וסוף, ואולי משום דהוה ס"ל שאין לספר בשבחו של מקום יותר מדאי, והגאונים נסמכו על מאי דא"ר יוסי יהא חלקי מגומרי הלל בכל יום, והוי לדעתיה דאין קפידא מלאומרו בכל יום, ואדרבא ס"ל זאת למצוה, וסמכו לתקן לאומרם בכל יום, ובזה מדוקדק לשון "יהא חלקי" דאס"ד דתקנה קדומה היתה לאומרם בכל יום, לא שייך לשון יהא חלקי הלא דינא הכי, וכן נ"ל מלשון התוס' שכתבו "שבשבתות אומרים אותו אחרי פסוד"ז", ע"ש ועי"ז כוונו בתר"י לומר שהגאונים תקנוהו ור"ל לאומרם בכל יום, עכ"פ בין כך וכך סרה נמי קו' הרב תם ז' יהיה דמהגמ' נראה שקודם הגאונים נתקנה, דלפמ"ש גם תר"י מודו לזה:

שוב ראיתי לבעל אורחות חיים להגאון ר' אהרן מלוניל שכתב ג"כ דנשמת וישתבח היא ברכה שלאחריהם על כן ראוי לאומרו בכל יום, והביא משם הר"ר נתן לומר ויושע, במקהלות, ישתבח, שכך היא יסודו, כו' ומאן דמתחיל ישתבח מיד אחר ויושע טעה, ע"ש, ולמה שנתבאר לעיל נ"ל גם כ"ש משום כל המעון ברכה לאחריו:

ונראה דגם רש"י ז"ל מפרש כפי פי' האחרון שכתבנו, דבמס' שבת קי"ח פי' פסוד"ז שני מזמורים של הלולים הללו ה' מן השמים, הללו אל בקדשו, ולא מפרש דקאי אתהלה לדוד, כפי' הראשון שכתבנו דלשון גומרי הלל משמע לי' דגומר הללו אל בקדשו. שהוא סוף כל המזמורים, ומה שהוסיף להלל זה של פסוד"ז "הללו את ה' מן השמים" עיין בזה"ק ויקהל רס"ו תקונא תנינא כו' לברכא לקב"ה על כל עובדא ועובדא דאינון הללויה כל כוכבי כו', שהוא עיקר ההילול, ואמר יהא חלקי עם הגומרים אותו בכל יום לא רק בשבת ויו"ט, ועמש"ל אות י"ד ובמס' סופרים פרק י"ז גרס אר"י יהא חלקי עם המתפללים בכל יום שש המזמורים הללו. ומשמע ג"כ דמתחלה לא התפללו כן אלא בשוי"ט, והגאונים הוסיפו להתפלל כן בכל יום, וכן הוסיפו עוד מזמורים בזמן הגאונים לראש חודש, וכמו"ש במס' סופרים שם "ובר"ח צריכין לומר אחר יהי כבוד ה' מלך, מזמור שירו לה' שיר חדש, הודו, ושש המזמורים של

כל

יִשְׂמַח לֵב מְבַקְשֵׁי יְיָ: דִּרְשׁוּ יְיָ וְעֻזּוֹ בַּקְּשׁוּ פָנָיו תָּמִיד: זִכְרוּ
נפלאתיו

מערכי לב

שיר התקוה לתחית ישראל.

הודו לה' קראו **בשמו** איתא בסדר עולם שהשיר הזה אמרו דוד בהעלותו את ארון האלהים אל האהל אשר הכין לו, ושוררו אותו הלוים לפני הארון כל המ"ג שנה עד שהביאו שלמה לבית עולמים, ואמרו אותו בבקר עד ולנביאי אל תרעו, ובערב עד והלל לה', ומסדרי התפלה תקנו לאומרו בכל יום. **המתבונן** יראה שכלו קדש קדשים לחזק לב אסירי תקוה השרוים בים צרה ונואשים מישועת ישראל ותחית האומה, כאשר אפפום צרות רבות ורעות בעשותם הרע בעיני ה' וימכרם ביד אויביהם שלא השאירו להם מחיה, וידל ישראל מאד, וגם בתחלת צמיחת מלכות ישראל לא נמצא עוד חרב ביום מלחמה, ולא הי' חרב בגבול ישראל. כי אמר פלשתים פן יעשו העברים חרב או חנית, ויפג לבם ולא האמינו עוד בישועה, וכדי לחבוש לנשברי לב, ולחזק רוחם להאמין בישועת ה', סדר המלך החסיד למענם את השיר המקודש הזה. הודאה בסדור שבחו של מקום אשר ע"ז אמר **הודו לה'**, ואמר אח"ז **קראו בשמו**, בתפלה, **והודיעו בעמים עלילותיו**, בהודאה במה שגמל עליכם, ואחר זה תקנו אנשי כנה"ג אחריו את תפלת י"ח, בג' ראשונות שהם בשבחו של מקום, וג' האחרונות בהודאה, והאמצעיות בתפלה, ורמז בתיבת „עלילותיו" עיון עמוק ונפלא, לאמר, שאין אדם מכיר חסדי ה' יתברך אלא בסוף מעשה, כי הוא נורא עלילה על בני אדם, ומסבב סבות אחרי סבות שאין אדם מכיר בם אלא העושה נפלאות גדולות לבדו. הופך מסבות עולם לטובתן של ישראל, וכדרך שמשלו במס' נדה דף ל"א בשנים שיצאו לסחורה, וישב לו לאחד קוץ ברגלו ולא יכול לעבור אתו, ולימים שמע שנטבעה ספינתו של חבירו והתחיל מודה ומשבח, וזהו שאמר **הודיעו בעמים עלילותיו** שהן הסבות המסבבות לסוף פעולה, שכל הרעות שאירעו לכם בתחלה היו רק למפלט והצלה, והודיעו אותם כמו"ש הנביא [מיכה ז'] „אל תשמחי אויבתי כי נפלתי קמתי, כי אשב בחושך ה' אור לי, וגו' יוציאני לאור אראה בצדקתו".

אמנם העלילות הללו לא יגלו אלא למתבונן בם, השם דרכיו להבין עניניו ולראות בישועתו של הקב"ה, כי העוצם עיניו לא יחזה גם אור שמש גם אם תאיר כצהרים, ומוכרח לנו לאמר על הכל שהוא מטבעו של עולם יפול ברעה, ומפרש המשורר בזה ארבעה פנינים יקרים מה שנדרש למתבונן להתרגל עצמו בהם. א). **לספר תמיד חסדי צורנו** אשר גברו עליו והפליא לעשות עמו כל ימי חייו, ועל זה אמר **שירו לו זמרו לו שיחו בכל נפלאותיו.** ב). **להיות שרוי תמיד בשמחה,** שנוצר בן ישראל והוא מלגיון של מלך שנבחר לחלקו. ושמו הגדול נקרא עליו „אל אלהי ישראל", וכמו שאמר הכתוב „ואתה תגיל בה' בקדוש ישראל תתהלל". וזה לגודל עילוי נשמתם עד שקראם „עמי" „בניי" „נחלתי", ומה לנו שמחה נעלה יותר מזאת שאנו זוכים להתקדש בקדושתו יתב', ולא נזכה לזה עוד אחרי מדת ימינו עלי ארץ, וכמו"ש תר"י בברכות דף ל' באביי דהוי בדח טובא ואמר „הנא תפלין קא מנחנא". ופירשו, דר"ל שמחה של מצוה אני שמח שזכני ה' להניח תפלין אשר בעולם העליון לא אזכה לזה אע"פ שתשתוקק שם הנפש לזה מאד. וכן מצאנו ברב ברונא דסמך גאול"ת ולא פסק חוכא ושמחה מפיו כל היום, וכן אה"כ „תחת אשר לא עבדת את ה' בשמחה ובטוב לבב". שרומז על השמחה הזאת שעובד לאל שאין כיוצא בו, ועז"א כאן „**התהללו בשם קדשו, ישמח לב מבקשי ה'**". ג). **השקידה לדעת דרכיו יתברך.** וכמו"ש דוד לשלמה בנו „דע את אלהי אביך ועבדהו". וזה ידיעת מדותיו יתב' וידיעת תורתו, וזאת תכלית הידיעה, וזה עצם שמחת ההשגה אשר אה"כ [תהלים פ"ד] „ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון". ועז"א **דרשו ה' ועזו** שהיא התורה כמ"ש „ה' עז לעמו יתן", **בקשו פניו תמיד.** ד). **הבטחון בו יתב'**, שלא יתייאשו ישראל בראותם שלות האומות, והם סחופים ומדולדלים. והשיגם צרות רבות ורעות ומטה ערכם בגופניות, ואפי'
ברוחניות

(ג) ברוך הוא, ברוך שמו. (ד) ברוך אתה ה׳ אמ״ה (ג) האל המלך הגדול והקדוש, אב הרחמן מהלל (ה) [בפי] עמו, המשבח ומפואר תמיד בלשון כל חסידיו ועבדיו, בשירי דוד עבדך נהללך ה׳ אלהינו, (ו) [בשבחות ובזמירות, נגדלך, ונשבחך, ונרוממך ונזכיר שמך] ונמליכך, מלכנו אלהינו, יחיד הי העולמים, משבח ומפאר (ז) עדי עד, ברוך אתה ה׳ מלך מהולל בתושבחות.

(מכאן עד ולפניו ביטיבה חסר בכת״י ב״מ ובסדר הנדפס)

שנוי נוסחאות והגהות

(ג) בכת״י ב״מ מוסיף כאן ח״ל: בשבת יאמר: „ברוך אשר נתן מנוחה לעמו ישראל״. ובמועד אומר „ברוך אשר נתן מועדי שמחה וחגי נדבה לעמו ישראל״ ובאבודרהם מוסיף „בר״ה. אשר נתן את יום הזכרון כו׳ וביוהכ״פ. המנחיל מנוחה וסליחה וכפור חטאה לעמו ישראל״. (ד) „וברוך זכרו לעולמי עד״. (ה) „כפה״ (ו) „בשבחיו ובזמירותיו. נהודך, נגדלך״. נשבחך, נפארך, נרוממך, נעריצך, ונקדישך, ונזכיר שמך״. (ז) „שמו״.

מנן האלף

כל יום. ע״ש. וכן אנו מוסיפין מזמורים לשוי״ט, ובספרים עתיקים ראיתי עוד נוספות לר״ה ויוכ״פ. וכן מובא בתשובה לרב נטרונאי מובאה אצלנו לקמן בסדר ק״ש אות ד׳ שכ׳ „ובר״ה ויוה״כ מוסיפין פרשיות״:

וכתב הרב בעל ס׳ תולעת יעקב בשם האו״ז והמ״ז סי׳ נ״א העתיקו, כי ברוך שאמר תקנוהו אנשי כנסת הגדולה. וזה מסכים למ״ש, אבל בספר אור זרוע לפנינו לא מצאתי זאת. וכתב עוד שיש בברוך שאמר פ״ז תיבות וסימן ראשו כתם פ״ז, וכ״כ בס׳ היכלות והמוסיף או גורע מתספר זה טועה, כי כן קבלו איש מפי איש. והמיר הביא נ״כ רק דהיכלות ע״כ, ובסדורי קאטולוניא כת״י ראיתי ג״כ במנין פ״ז תיבות לפי נוסחת אנדלוזיא שהלכו לסיציליא, ולפי נוסחת האשכנזים. ויש שחשבו פ״ז תיבות עד ובשירי דוד עבדך, ע״כ, אך בסדרי הגאונים לא חשבו לזה, ובסדר רב סעדיה גאון אינו מתחיל ברוך שאמר אלא בבהריה של שבת, אולם בימות החול מתחיל תיכף מן עיקר הברכה „בא״י האל האב הרחמן״. וכן הזכיר רבינו הרע״ב סימן יו״ד ממנהג הישיבה, והותם מלך מהולל בדברי שיר והשבחות לעולם ועד. ומזה נראה דההתחלה של ברוך שאמר והיה העולם היה רק שיר פיוטי לפני עיקר הברכה, אולם בזה״ק ויקהל רע״ו משמע דההתחלה הי׳ מב״ש והי׳ העולם, וכמו״ש תקונא תנינא כו׳ ועל דא בברוך שאמר ברוך, ברוך כו׳:

ובספורי ר׳ נתן הבבלי מובא ביוחסין כתוב, שפזמון זה הושר בעת מינוי ראשי גליות בבבל, חזן הכנסת מתחיל ברוך שאמר, והבחורים עונין על כל דבר ודבר „ברוך הוא״, ע״כ, ולכן כ׳ הרש״ל רפפורט בתולדות הקליר שכוונת מחברו היה שאחר סיום כל מאמר המתחיל בברוך יענו הקהל „ברוך הוא״, ואין דבריו מוכרחים, דאפי׳ נחזיק לאמת שהבחורים היו עונים ברוך הוא על כל ברוך וברוך שאמר חזן הכנסת, לא הי׳ זאת דרך חובת תפלה, רק לשורר לכבוד ריש גלותא, אבל בזמן תפלה כיון שתיבותיה בספורות, ודאי דלא גרעו ולא הוסיפו. [וראיתי שגם בעל עבו״י השיג כן]:

ג. האל המלך הגדול והקדוש אב הרחמן גם בנוסח רב סעדיה איתא כן, וי״ג בס בנויים אחדים, אבל אין בה נפקותא לדינא, וכ״כ הרמב״ם בנוסחת ב״ה, וכן הרב בד״מ סי׳ נ״א כ׳ משמע שיש לומר האל האב הרחמן [לפי מנין התיבות] אבל הרד״א כ׳ שלא לומר „האל״ דהא כבר אמר אלהינו, וכ״כ רב עמרם בברכה שלאחר המגלה [והוא בסדרנו ה״ב סי׳ ס״ה בשם ר״נ גאון]. וכ׳ עוד בד״מ, דמהר״א מפראג הקשה על הטור [שכ׳ סי׳ תרצ״ב שלא לומר האל הרב את ריבנו] והקשה מברכה ראשונה של ש״ע, ואין בדבריו קושיא, משום דאיכא הפסק גדול בין אלהינו להאל [דאומר אלהי אברהם כו׳] אך כאן סמוכים אפשר שלא לאומרו, עכ״ל, ולדבריו ישארו דברי רבינו בל״ע מדידי׳ אדידי׳ דכאן

נִפְלְאֹתָיו אֲשֶׁר עָשָׂה מֹפְתָיו וּמִשְׁפְּטֵי פִיהוּ: זֶרַע יִשְׂרָאֵל עַבְדּוֹ

מערבי לב

ברוחניות, כי הלכו מדחה במעלתם, כי כוכבי השמים לא יהלו אורם עליהם, ולא יחשבו ח"ו שהמירם הקב"ה באומה אחרת, ומפרש על זאת ארבעה תשובות מספיקות שא"א להמירנו הלילה באומה אחרת:

התשובה הראשונה הזכירה הרמב"ן בשירת האזינו ואמר: „השירה הזאת היא לנו לעד אמת, תגיד בבאור המולאות אותנו חסדי ה' מאז לקחנו להלקו, הטובה והעושר שהנהילנו, והכעס שהיה לו בהטאינו, עד שאלה דבר והרב והיה ואח"כ פזר אותנו לכל עבר, והרעות שעשו העכו"ם בנו, לא בשביל שהם שונאינו רק בגלל שלא נעשה כמעשיהם, ולשנאתו של הקב"ה ותורתו עשו בנו כל הרעות. ואנו נהרגים ונטבחים בשבילו, והם צריו ומשנאיו, ועל זאת מבטיח הקב"ה ואמר „אשיב נקם לצרי ולמשנאי אשלם", ואין בשירה הזאת שום תנאי בתשובה ועבודה, רק שטר עדות שנעשה הרעות ונוכל, והוא יעשה בנו תוכחת הימה, אבל לא ישבית זכרונו, וישוב יתנחם ויכפר הטאינו, וזו הבטחה מבוארת על גאולה העתידה על כרחן של מינים. וזה דבר ברור כי על גאולה העתידה יבטיח, כי בבית שני לא הרגינו גוים עמו, ובימים ההם לא השיב נקם לצריו, וכן הזכירו בספרי „גדולה שירה זו שיש בה עכשיו, ולשעבר, ולעתיד לבוא, לעולם הזה ולעוה"ב. ואלו היתה מכתב אחד החוזים בכוכבים שהגיד מראשית אחרית, היה ראוי להאמין בה מפני שנתקיימו כל דבריה עד הנה לא נפל דבר אחד. ואף כי אנחנו נאמין ונצפה בכל לב לדברי האלהים מפי נביאו הנאמן אשר לא היה לפניו ולאחריו כמהו", ע"כ תו"ד, וכל דבריו ז"ל מרומזים בכתוב הזה שאין להתיאש ח"ו מגאולת ישראל, ואמר: זכרו **נפלאותיו אשר עשה** שכבר נתקיימו במלואם, **מופתיו** על לעתיד שכבר נאמנו כהבטחת החוזה אשר מזה תוכלו לדעת כל **משפטי פיהו**, במה שהבטיח על אחרית הימים שכל דבריו אמת וצדק:

השנית כי אפשר שיעזוב שיזניח האדון את עבדו ויחליפהו בטוב ממנו אם אינו ממלא רצונו. אבל אם אין לו שום צורך בעבודתו, ולא בהר לו מתחלה בגלל שירות ועבודה רק בשביל אהבה רצונית, בגלל מה שחייב להחזיק טובה לאבותיו, לא יעזוב שיזניחנו ושיקח אחר במקומו. וכמו"ש הרמ"ל בפירושו [ישעי' מ"א] ע"פ „ואתה ישראל עבדי, יעקב אשר בחרתיך, זרע אברהם אוהבי, וגו' אל תירא כי עמך אני". וזה שאמר כאן שא"א שימירוך ח"ו באומה אחרת אחרי שאתה **זרע ישראל עבדו בני יעקב בחיריו**:

השלישית עם ישראל גם כי ירד בזמננו אלה אלף מעלות אחורנית ממדרגת וגדולת אבותיו לפנים, בכ"ז עדיין איננו ח"ו הגרוע מכל אומה ולשון, ויש גרועים ופחותים הרבה ממנו, ולו הקרה אותם צרות וגזרות ושמדות כמו שהקרנו, לא היה נשאר בהם גם אחד שריד תמים באמונת אל המיוחד, וכבר תמה ע"ז הנביא [ישעיה ס"ו] ואמר: „מי שמע כזאת ומי ראה כאלה היוחל ארץ ביום אחד, אם יולד גוי פעם אחת". יאמר; כי אלו היה ברצונו יתברך להזכיר איזה מלבושות הגוים שישובו ליחוסם ולארצם לא הי' מוצא גם אחד, זה המיר עצמו לרומאי וזה לפרסי וישמעאלי, וכלם לא יכירו עוד דתם ומחצבתם, ואחת היא להם אבותם ומולידם דתם וכל אמונתם, אבל ישראל אפי' הפחות והגרוע שבו יאמר „לה' אני" „ובשם יעקב יכנה", יודע צור מחצבתו אלהי אבותיו וארץ מולדתו, אשר בפקודה אחת כי יפקוד ה' עמו ונחלתו „יולד גוי פעם אחת ויוחל ארץ ביום אחד", ולכן גם כי אמת הוא שאין אנו זכאים וצדיקים כראוי לעבודתו, ורחוקים אנחנו מדרכי תשובה ומעלותיה מ"מ הקב"ה שהוא שופט כל הארץ המשקיף בחינת כלל המקומות והעולם כלו, ואינו ח"ו בבחינת שופט פרטי שאינו יודע אלא המקום שהוא בו, ומחזיק לפעמים איש אחד לרשע, עד שאפשר שהוא צדיק גמור במקום אחר שיש שם הרבה גרועים ממנו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא יודע ומכיר כל המקומות, והוא לא יעשה עול במשפט להשליכנו לעת זקנה ככלות כחינו, אחרי אשר אבותינו נטבחו נהרגו על קדושת תורתו ואהבתו. וזה

שרמז

עַבְדּוֹ בְּנֵי יַעֲקֹב בְּחִירָיו: הוּא יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּכָל הָאָרֶץ מִשְׁפָּטָיו: זִכְרוּ לְעוֹלָם בְּרִיתוֹ דָּבָר צִוָּה לְאֶלֶף דּוֹר: אֲשֶׁר כָּרַת אֶת אַבְרָהָם וּשְׁבוּעָתוֹ לְיִצְחָק: וַיַּעֲמִידֶהָ לְיַעֲקֹב לְחֹק לְיִשְׂרָאֵל בְּרִית עוֹלָם: לֵאמֹר לְךָ אֶתֵּן אֶרֶץ כְּנָעַן חֶבֶל נַחֲלַתְכֶם: בִּהְיוֹתְכֶם מְתֵי מִסְפָּר כִּמְעַט וְגָרִים בָּהּ: וַיִּתְהַלְּכוּ מִגּוֹי אֶל גּוֹי

מערכי לב

שרמז כאן באומרו: **הוא ה' אלהינו בכל הארץ משפטיו:**

ועוד טעם עיקרי, שא"א שיהיה בו טוען עליו או מסתפק, שכבר כרת הקב"ה ברית ושבועה שלא ימירנו באומה אחרת, ולא היתה ברית לשעה, או על תנאי, או לדור מיוחד. רק ברית עולם כפול ומשולש. ועז"א **אשר כרת את אברהם, ושבועתו ליצחק, ויעמידיה ליעקב לחק.** "חק" הוא דבר בלי טעם וסברא, להודיע בזה. שאם יהיו אומות העולם מונין אותנו בדור מן הדורות וילעגו בנו לאמר איה אלהיכם? כבר עזב ונטש אתכם כי אתם הגרועים מכל אומה ולשון והשפלים מכל עם, מפני עונותיכם ועונות אבותיכם, ולכן בחר עתה בנו ורוממנו. נשיב אותם: גם לדעתכם הרי אתם מוכרחים להודות שישיב עוד את שבותנו וירחמנו, כי כבר העמיד השבועה הזאת לזרע יעקב **לחק,** בין אם הם זכאים לתשועה או לא, וכרת את **הבריה לברית עולם,** היינו ברית המנגיל נגד **ברית העולם** וכ"פ הרמ"ל ז"ל, באופן שבאם הוא מוכרח ח"ו לבטל את הברית הזאת של ההשגחה הנגלית שלא בדרך הטבע, שכרת עמם לעתיד לבא לימות המשיח, מוכרח הוא להשבית ולבטל גם הברית עולם, ההנהגה הטבעיית שע"פ המערכה. וכמו שאמר הנביא [ירמיה לא] "כה אמר ה' נותן שמש לאור יומם, חקת ירח וגו' רגע הים וגו', אם ימושו החקים האלו מלפני נאם ה', גם זרע ישראל ישבתו מהיות גוי לפני". ומפרש עוד, שהברית הזאת היתה, **לאמר: לך אתן ארץ כנען** לא מפני נביאות הן לבד, רק משום שהיא **חבל נחלתכם,** שמגיע לכם מצד ירושה ונחלה, ושיעביד בזה א"א להבטל. וכל הראיות החזקות הנן מוכיחות ומכריחות כי דבר אלהינו יקום לעולם, וכל הגרות והגליות שאנו סובלים אינן אלא לטובתנו ואחריתנו, וגם בממת הארץ הזאת, ופלטין של מלך החרב אינה אלא לכפרת עונינו וכמו"ש "וכפר אדמתו עמו" "מי מכפר על עמו אדמתו", וכמו"ש החכם הנז"ל "וכן ישראל ישינים האלאים מהתלמותם בגוים וילמדו מעשיהם, והגזרות המונאות אותם סבות להקנתם והיותם". עכ"ל, וכן אמר הנביא [מיכה ז'] "זעף ה' אשא כי חטאתי לו. עד אשר יריב ריבי ועשה משפטי וגו', ותרא אויבתי ותכסיה בושה האומרה אלי איו אלהיך", והן הן העלילות הנכבדות הסבות הנעלמות שהגיע ברחמיו השיר להודיע אותן בעתים, אשר לא יודעו אלא לבסוף ביעוד העתיד. ואל יאמר ישראל בקוצר רוחו מהגלות המר והארוך כאשר ידי יגרו לעדי אונו ולא יספר בכתוב עמים החיים בחסד אלהים, כי נסתרה דרכו מאת ה' הגולה ומאלהיו משפטו יעבור, כאשר מעדה רגלו ונדכה רוחו בעוק העתים האלו מתלמוד תורתו ועבודתו, ואין תקוה לפניו עוד בזה ח"ו להשובה ומע"ט, ולא יוסיף קום עוד ח"ו, ולא ירחמנהו עושהו הגולה, כי בעונותם נמכרו ובפשעם שולחה אמם. כי לא כן הדבר! רק בכל זאת הן אך סבות אבויות להחזיק קיומם ומעמדם, עד אשר האביב יופיע, ושופר שדי יריע: "הקיצו ורננו שוכני עפר כי בנה ה' ציון ונראה בכבודו", וכמוש"כ "לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם". ומביא על זאת ראיה עצומה שגם האבות ע"ה אהובי ה' ובחיריו שבכל מודים בצדקת מעשיהם, גם המה נדדו מגוי אל גוי וסבלו צער וגלות. וכמו"ש **בהיותכם,** ובתהלים ק"ה כתוב **בהיותם** ומוסב על האבות שהיו סימן לבנים, **בהיותם מתי מספר כמעט,** מעטי מספר ומעטי כח **וגרים בה,** גם המה היו גרים בארצות לא להם, ולא הרהרו אחרי מדותיו ית'. וההשגחה העליונה הפפה עליהם כנשר על גוזליו אשר **לא הניח לאיש**

גּוֹי וּמִמַּמְלָכָה אֶל עַם אַחֵר: לֹא הִנִּיחַ לְאִישׁ לְעָשְׁקָם וַיּוֹכַח עֲלֵיהֶם מְלָכִים: אַל תִּגְּעוּ בִּמְשִׁיחָי וּבִנְבִיאַי אַל תָּרֵעוּ: שִׁירוּ לַייָ כָּל הָאָרֶץ בַּשְּׂרוּ מִיּוֹם אֶל יוֹם יְשׁוּעָתוֹ: סַפְּרוּ בַגּוֹיִם אֶת כְּבוֹדוֹ בְּכָל הָעַמִּים נִפְלְאוֹתָיו: כִּי גָדוֹל יְיָ וּמְהֻלָּל מְאֹד וְנוֹרָא הוּא עַל כָּל אֱלֹהִים: כִּי כָּל אֱלֹהֵי הָעַמִּים אֱלִילִים כאן צריך להפסיק וַייָ שָׁמַיִם עָשָׂה: הוֹד וְהָדָר לְפָנָיו עֹז וְחֶדְוָה בִּמְקֹמוֹ: הָבוּ לַייָ מִשְׁפְּחוֹת עַמִּים הָבוּ לַייָ כָּבוֹד וָעֹז: הָבוּ לַייָ כְּבוֹד שמו

מערכי לב

לעשקם, ויוכח עליהם מלכים: „אל תגעו במשיחי ולנביאי אל הרעו", וכן בניהם, בכל המקום שהם גולים ונודדים, ההשגחה מרחפת עליהם, ורוח הקדש אומרת: „אל תגעו במשיחי ולנביאי אל תרעו", וזה שדרשו בפרק כל כתבי „אל תגעו במשיחי אלו תינוקות של בית רבן, ולנביאי אל תרעו אלו תלמידי חכמים", כי הכתובים הללו אע"פ שמדברים מהאבות, מרמזים הם לדורי דורות כי מעשה אבות סימן לבנים:

שיר ישועת ישראל וגאולתו.

השיר המקודש הזה מן שירו לה' כל הארץ עד והלל לה' שוררו הלוים בתמיד של בין הערבים בפרס שהוא לבית עולמים בימי שלמה, ושו הנבואה אשר הוא על זמן אתחלתא דגאולה של קבוץ גליות, ובא בו שנויים אחדים מן המזמור הדומה לו בספר תהלים קפי' צ"ו, שם יאמר שירו לה' שיר חדש, וכאן השמיט זאת, שם יאמר ברכו שמו, ויפה השמיטו, שם, עז ותפארת במקדשו, וכאן „במקומו", שם. יבואו להצרותיו, וכאן לפניו, שם, אמרו בגוים ה' מלך, וכאן השמיטו, וכן לא אמר כאן ידין עמים במישרים, שם יאמר ירעם הים ומלואו, וכאן ויאמרו בגוים ה' מלך, ואח"כ מתחיל ירעם, והשמיט מלפני ה' כי בא וגו' ואמר: הודו לה' כי טוב וגו', ואמרו הושיענו אלהי ישענו וקבצנו. וטעם כל החלופים הללו, כי שם ידבר מזמן שיהיה ביהמ"ק בנוי ושכינה שרויה בתוכם, וכאן תדבר מזמן אתחלת הישועה בראשיתה, וכמו שהיה בתחלת מלכותו של דוד ע"ה. ותקן השיר הזה לאמץ ידים רפות ולהשיב לבב אסירי תקוה האומרים: גם כי נאמין ונודה כי לא אלמן ישראל מאלהיו, והישועה הבואה לנו על כל פנים, אבל במה נקדם לאלהינו, ובמה נכף לאדונינו? ואיך נקוה ואנו רחוקים מתורתו ועבודתו, ודעת דרכיו לא חפצנו, ומה נשכה, ואין לאל ידינו לקדם פניו בעבודתנו המבולבלת במחשבות סוערות מכל הבלי הזמן וגלי הצרות אשר לא ירפונו? ובמה נקדם את מלך הכבוד הזה בביתו ומקדשו? אשר גם שמים לא זכו בעיניו, ובמלאכיו ישים תהלה, וגם אבותינו קדושי עליון הנעלים ממדרגתנו, נמצאו חייבים לפניו, ובזמנם ולעיניהם הרבה עירנו ונשרף בית מקדשנו, אף שוכני בתי חומר כמונו אשר מבקר לערב יוכתו, וימותו ולא בחכמה, וכבר נטמענו בגוים והתבוללנו בלאומים ואין מקוה עוד לפנינו ח"ו:

ועל הענין הזה בא המשורר להרעיף תנחומות אמריו שלא יפחדו ולא ירעדו, יען כי בזמן הישועה יהי' להם לב חדש ורוח חדשה, כי ישפוך את רוחו על כל בשר וכלם ידעו את ה' למקטנם ועד גדולם. וכמש"כ [יואל ג'] „בימים ההם אשפוך את רוחי ונתתי מופתים בשמים ובארץ", ויכירו וידעו כל יושבי תבל, כי לו תכרע כל ברך, וה' אחד ושמו אחד, וישראל עם אחד בארץ. שלא הלאו אותם כל הגזרות, ולא המירם כל הנסיונות, ולא

הפיג

שְׁמוֹ שְׂאוּ מִנְחָה וּבֹאוּ לְפָנָיו הִשְׁתַּחֲווּ לַייָ בְּהַדְרַת קֹדֶשׁ: חִילוּ מִלְּפָנָיו כָּל הָאָרֶץ אַף תִּכּוֹן תֵּבֵל בַּל תִּמּוֹט: יִשְׂמְחוּ הַשָּׁמַיִם וְתָגֵל הָאָרֶץ וְיֹאמְרוּ בַגּוֹיִם יְיָ מָלָךְ: יִרְעַם הַיָּם וּמְלֹאוֹ יַעֲלֹץ הַשָּׂדֶה וְכָל אֲשֶׁר בּוֹ: אָז יְרַנְּנוּ עֲצֵי הַיָּעַר מִלִּפְנֵי יְיָ כִּי בָא לִשְׁפּוֹט אֶת הָאָרֶץ: הוֹדוּ לַייָ כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ: וְאִמְרוּ הוֹשִׁיעֵנוּ אֱלֹהֵי יִשְׁעֵנוּ וְקַבְּצֵנוּ וְהַצִּילֵנוּ מִן הַגּוֹיִם לְהוֹדוֹת

לשם

מערכי לב

הפיג אותם כל המלמולים והעלבונות. וכל יום ויום יגלו להם ישועות חדשות אשר מתוכם יכירו לדעת את ה׳, ויגלה עליהם רוח ה׳, רוח חכמה ובינה, עצה וגבורה, דעת ויראת ה׳, עד אשר יהיו זכאים וראוים לישועתו ולעבודתו. אך הישועה תבוא קמעה קמעה וכמו״ש בירושלמי בפ״ק דברכות, ר״ח ור״ש בן חלפתא אזלי בקריאתא כשבקע אורה של אילת השחר ואמרו, כך תהיה גאולתן של ישראל קמעה קמעה, וכן אמרו בזוהר טוב סי׳ י״ח „לפי שישראל שרוים בצרות ואינם יכולים לסבול תשועה גדולה בבת אחת, תבואה להם קמעה קמעה, ואמרו שאין לך אפילה גדולה יותר מאותה שעה הסמוכה לבקר, והקב״ה מעלה השחר מתוך החושך ומאיר לעולם. [הבאתי הדברים בארוכה בספרי קורנין דזהור]. ועל אותו הענין ניבא המשורר ואמר: **שירו לה׳ כל הארץ בשרו מיום ליום ישועתו**, כי מדי יום ויום יראו ישועות חדשות שלא כטבעו של עולם, ועל זה אמר „בשרו" בשל דברים טבעיים לא שייך בשורה, ומתוך אותן הישועות יכירו כלם לדעת ה׳, כי לא יוכלו ליחס עוד למטבעו של עולם ויכירו לפניו כל הארץ, ויען שלא הגיעה עוד העת של גילוי שכינה לשורר לפניו „שיר חדש", השמיט זאת בכאן, ואמר: שהגוים הפחותים שלא ידעו עד הנה גם מציאות ה׳ וכבוד הבריאה שהדש, **יספרו בגוים כבודו** שהוא הבורא והמחדש, והמעולים שבהם, שכבר הכירו מציאות ה׳ יספרו גם נפלאותיו, ושז״א **בכל העמים נפלאותיו** [כן פי׳ הרמ״ל] וידעו ויבינו כי כל כחות הטבעיים כאין ואפס לפניו, וכל הויתם וקיומם אך מרצונו יתברך, הוא מקיימם והוא מחדשם. **כי גדול ה׳ ומהלל מאד נורא על כל אלהים**, ומה שיחשבו אותם עד עתה לאלהות כי חשבו גם איזה מהם, ידעו מעתה **כי כל אלהי העמים אלילים** כי אך ה׳ **לבדו שמים עשה** וגם כחם קיים לפי חפצו רצונו יתברך בסדר מערכת השמים. **הוד והדר לפניו. עז והדוה במקומו**, ובספר תהלים הוא אומר עז ותפארת במקדשו, הטעם שבשם מדבר בזמן שביהמ״ק יהיה כבר בנוי, וכל הנהגת ישראל תהיה ע״י ההשגחה הפלאיית שהיא מקור התפארת כמובא לעיל בדברי המוגה, והיא ההנהגה הנסיית במקדשו, וכאן מספר מתחלת צמיחת קרן ישראל שאע״פ שיתנהג המקום עמם בנסים נסתרים שיפליאו לבב כל רואם ושומעם, ורואם ימלא חדוה וגיל, מ״מ לא יתבטלו עוד סדרי הטבע והמערכה, ולכן יאמר עז והדוה במקומו, בארץ הנבחרת ומקום הנבחר שרמז עליו הכתוב, „כי אם אל המקום אשר יבחר ה׳ אלהיך בו", ובעוד שאין ביהמ״ק בנוי עליו, לא יזכו עדיין לתפארת ההשגחה הגלוית, ועמ״ש הרמ״ל בספרו קדושים פרק ל״ז שההוד הוא ענין פנימי ונסתר, ומתוך נמשך עז ימין ה׳ שלא הכל יבינו אותו, והדר הוא התגלות אותן ישועות הנפלאות לעיני כל, ועל ידם תבוא ההדוה והתפארת, ע״ש. ואל תחשבו שמסר עולמו לשומרים שתתנהג ע״פ מערכי הטבע ומסבותיו, ולא תאמרו שאע״פ שיש לכבדו מפני שהוא היוצר והבורא, מ״מ אין ליראה מעונשיו שאין כבודו כך להשגיח בעולמו, רק **הבו לה׳ הכבוד** וגם **העז, הבו לה׳ כבוד שמו, שאו מנחה ובואו לפניו**. [ומפני שאין ביהמ״ק בנוי עדין לא אמר ובואו לחצרותיו]. **השתחוו** וגו׳ **חילו מלפניו כל הארץ אף תכון תבל בל תמוט**, אע״פ שהעולם

לְשֵׁם קָדְשֶׁךָ לְהִשְׁתַּבֵּחַ בִּתְהִלָּתֶךָ: בָּרוּךְ יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעוֹלָם וְעַד הָעוֹלָם וַיֹּאמְרוּ כָל הָעָם אָמֵן וְהַלֵּל לַייָ: רוֹמְמוּ ה'

מערכי לב

כלו נכון ומתוקן עדיין ע"פ חקות שמים וארץ וכל משטרי הטבעיים, מ"מ מהישועות הנפלאות שיתגלו על ישראל עמו מדי יום ויום, יגיעו אותם החיל והפחד וישתחוו לפניו בהדרת קדש. **ישמחו השמים** וגו' **אז ירננו עצי היער מלפני ה'**. יש הבדל בין לפני ומלפני [הרמ"ל] „לפני", בא על נושא שהוא עמו יחד, „ומלפני" ענינו על הסבה, או שמתפחד ממנו. כמו „מפני שרה גברתי אנכי בורחת", ויש חילוק בין שמחה לגילה, הגיל הוא פתאומי, והשמחה תמידי על טוב מתמיד. ובזמן עקבא דמשיחא, לעת אשר ילכו הנסים בהדרגה ויתרבו קמעה קמעה, יכירו לאט לאט גדולת ה' ועזוזו, ותחת אשר בתחלה לא נודע לעובדי אלילים הגוים הפחותים רק שהלש הקב"ה את עולמו, תבוא עת אשר כל אשר נשמה באפו יאמר: „ה' אלהי ישראל מלך ומלכותו בכל משלה". וזה יהי' אחרי שתודע השגחתו ית' להשכיר ולהעניש. אשר בזה"ז ההשגחה נסתרת מאד, ולדיקים יגונעו ורשעים ושלוי עולם ישגו חיל, אבל קרוב לזמן ההוא אע"פ שהמערכה לא תשתנה עוד, בכ"ז יהי' נראה הגמול לפי המעשה והכשרון. כי בזמן שיהיו הייבים ירדו הגשמים על היערות ולא על שדי תבואה, וכאשר הם זכאים יעלוז השדה וכל אשר בו, ואז תהיה השמחה התמידיית אשר לשמים, השמים ושמהים תמיד לעשות רלון קונם להריק שפעם על הארץ, שמחה במלואה. ולהארץ תתגלה שמחת גילה מקריית ופתאומית, והגוים עובדי אלילים ישובו להאמין גם בהשגחה, כי נודעה יד ה' את עבדיו לשומרי בריתו וזוכרי דברו לעשותם. **ויאמרו בגוים ה' מלך**, שמתנהג בהשגחה פרטית לשמור את הבריה, וידו על עוזביו ואויביו: כי **יעלוז השדה** וגו' **ואז ירננו עצי היער מלפני ה' כי בא לשפוט**, וזה שאמר כאן ישמחו השמים וגו' ויאמרו בגוים ה' מלך, היינו שע"י שנוי הטבעיים הללו יכירו כי מלך כל הארץ אלהים. אבל בספר תהלים שמדבר בם מזמן האחרון שיהי' אז גם יום הדין הגדול והנורא אמר שם **אמרו בגוים ה' מלך ידין עמים במישרים**. וכן מסיים שם **לפני ה' כי בא כי בא לשפוט את הארץ ישפוט תבל בצדק ועמים באמונתו**. וכאן שלא הגיע להותה שעה עדיין אומר, הודו לה' כי טוב. וכמשרז"ל שנובה הוכחו של אדם כשוכחו, ומסיים בתפלה: **ואמרו הושיענו אלהי ישענו וקבצנו**, שאנו נפולים בקצות הארץ, ואחרי הקבוץ **הצילנו מן הגוים** הבאים להלחם על ירושלם כזמנו של דוד, וכן במלחמה גומ"ג. **להודות לשם קדשך להשתבח בתהלתך**. וזה יהי' בזמן האחרון בעקבא דמשיחא וכמשרז"ל „עתידין צדיקים שיאמרו לפניהם קדוש כשאמר כל הנשאר בציון והנותר בירושלם קדוש יאמר לו. כי אז ישתבחו בתהלתו. כי המלאכים אומרים לפניו קדוש, היינו שהוא ית' למעלה מהשגתם, ולעתיד כאשר מחיצת הצדיקים יהי' גם למעלה ממלאה"ש וכמשרז"ל „כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל", אז יאמרו גם לפניהם קדוש, לומר שגם הם גדולים ונעלים מהשגתם, וזהו **להשתבח בתהלתך**. [דבר זה מכתבי מרן הגר"א מקאליש] ואמר: **ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ויאמרו כל העם אמן והלל לה'!** הענין עפמ"ש במס' תענית דף ט"ו „אין עונין אמן במקדש, המברך אומר בסוף כל ברכה, בא"י מן העולם ועד העולם", כו' והעונין לא היו אומרים אמן רק ברוך שם כבוד מל"ו. ולמדו שם מקרא דעזרא. וכאן אע"פ שאמרו ג"כ נוסח ברכה שבמקדש, והעונים היו צריכין ג"כ לומר הלל לה', כברוך שם כמל"ו. משום „שכלרך שהוא מברך כך עונין אחריו", מ"מ כיון שביהמ"ק אינו בנוי עדיין, ענו כל העם אמן ג"כ. וכמו"ש „ויאמרו כל העם אמן והלל לה'".

כללים בסדר התפלה.

אחרי שהשלימו מסדרי התפלה לחזק ידים רפות לאמר לנמהרי לב חזקו אל תיראו, הנה אלהיכם

יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְהִשְׁתַּחֲווּ לַהֲדֹם רַגְלָיו קָדוֹשׁ הוּא: רוֹמְמוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְהִשְׁתַּחֲווּ לְהַר קָדְשׁוֹ כִּי קָדוֹשׁ יְיָ אֱלֹהֵינוּ: וְהוּא רַחוּם יְכַפֵּר עָוֹן וְלֹא יַשְׁחִית וְהִרְבָּה לְהָשִׁיב אַפּוֹ וְלֹא יָעִיר כָּל חֲמָתוֹ: אַתָּה יְיָ לֹא תִכְלָא רַחֲמֶיךָ מִמֶּנִּי חַסְדְּךָ וַאֲמִתְּךָ תָּמִיד יִצְּרוּנִי: זְכֹר רַחֲמֶיךָ יְיָ וַחֲסָדֶיךָ כִּי מֵעוֹלָם הֵמָּה: תְּנוּ עֹז לֵאלֹהִים עַל יִשְׂרָאֵל

מערכי לב

אלהיכם נקם יבוא, והוא יבוא ויושעכם, אספו אחרי דברי המשורר הזה פסוקים מלוקטים. והמה כללים נכבדים וענינים עומדים ברומו של עולם בסדר וכונת התפלה. ואמרו: **א.] רוממו ה' אלהינו.** והיא כלל נכבד ויסוד נאמן בכונת התפלה לחשוב שהקב"ה מרומם על כל ברכה ותהלה קדוש ונבדל ממושג כל שבח והודיה, **ב.] והשתחוו להדום רגליו** והוא כפי שהזכרנו לעיל בכונת הברכות בשם הרשב"א והגרח"ו, שכל ענין הברכות שאנו מברכין ומתארין אותו בתוארים ומדות הן רק לפי מה שאנו משיגים בדלות שכלנו מצד התחברותו אלינו מעת הבריאה שהי' רצונו הטוב להעמידה ולקיימה. ולפי סדרי ההנהגה להסד, לדין, ולרחמים, ודרכי הטבע. או הנסים שלמעלה ממנה, או הנסים הנסתרים המתלבשים בשמלת הטבע, לפיהן משתנים תואריו יתברך. וכמו"ש במדרש שמות פ"ג. „שמי אתה מבקש לידע, לפי מעשי אני נקרא. כשאני דן את הבריות אני נקרא אלהים, כשאני עושה מלחמה ברשעים אני נקרא צבאות, כשאני תולה חטאיו של אדם אני נקרא אל שדי, כשאני מרחם עולמי אני נקרא הוי"ה, ע"כ. וזה נקרא בכתבי הקדש „הדום רגליו של הקב"ה", כי „רגל" הוא הק מובדל ויסוד הבא מרצונו הטוב. ועז"א „והשתחוו להדום רגליו קדוש הוא". **ג.] רוממו וגו' והשתחוו להר קדשו.** הוא עפמ"ש בברכות דף ל' „היה עומד בחו"ל יכוין את לבו נגד ירושלים כו', הי' בירושלים יכוין נגד ביהמ"ק". ואמרו בירושלמי „עד כדון בבנינו, בחרבנו מנין. א"ר אבון תל תלפיות" כו'. והנה אמרו „אברהם קראו הר כו' יעקב קראו בית", והוא נגד ביהמ"ק שלעתיד לבוא שלא יחרב לעולם. אבל לעת עתה שאינו אלא הר הרב, אנו מתפללים נגד ביהמ"ק מפני שהוא הר קדש, מפני שלא זזה שכינה מכותל מערבי, **כי קדוש ה' אלהינו.** **ד.] והוא רחום יכפר עון ולא ישחית,** הכתוב הזה הוא פינה יקרה בענין התפלה וכמו שפרשוהו רז"ל במס' תענית, דאר"א „אין תפלתו של אדם נשמעת אלא א"כ משים נפשו בכפו כו'. איני ר"ש המורה עליה ודרש. ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו, ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו, והוא רחום יכפר עון. ופריך בגמרא קשיין אהדדי, ומתרץ ל"ק כאן ביחיד כאן בצבור, ע"ש. כי יחיד המבקש מאת מלכו של עולם ולבו מלא מחשבות נכריות וזרות מהמון עסקים ורעיונים פחותים, ודאי בן מות הוא לפני בוחן כליות ולב. אבל צבור הנקבצים להגן בעניני הכלל, וכל אחד מהם הוא כמבקש צדקה חיים ורפואה בעד ענייס והולים זולתו, מפיקים חן ורצון אע"פ שלבם לא נכון עמם מפני הולשת השגתם, כי לא התהגנו לנפשם ולא בקשו בשביל עצמם. והרחום יכפר עונם כשהם מתפללים בקבוץ הצבור, אע"פ שלבם לא נכון עמם ויפתוהו בפיהם, כי אל כביר לא ימאס. ואחרי שהזכירו מסדרי התפלה לרמז בו תפלת הצבור, הזכירו גם כן שני כתובים אחרים. לרמז בם, שלא יפול לב האדם עליו גם בהתפללו לפעמים לפני אדון עולמים בינו לבינו ביחיד, ולא יבטל הזכת התפלה המוטלה עליו. ואע"פ שלבו סוער מהשבות זרות ודמיונות, ואינו שלים ברוחו לכלוא את יצר מחשבות לבו אלא שהוא צריך תמיד להתחנן ע"ז לפני רבון העולמים ולאמר: **אתה ה' לא תכלא רחמיך ממני, חסדך ואמתך תמיד יצרוני, זכור רחמיך.** כו' והוא ע"פ מש"כ [תהלים ע"ח] „ויזכור כי בשר המה, רוח הולך ולא ישוב". יה"ו שהכהים בזה הכתוב אמונת התחיה לעת"ל. ולא מצינו זאת אלא על איוב שכפר בתה"מ ע"י צער יסוריו. אך הענין, כי טבע הבשר בשפלת חומרו והרכבתו, וגם ברוח הרצוני שבו, בני מות והעדר היה [illegible]

יִשְׂרָאֵל גַּאֲוָתוֹ וְעֻזּוֹ בַּשְּׁחָקִים: נוֹרָא אֱלֹהִים מִמִּקְדָּשֶׁיךָ אֵל
יִשְׂרָאֵל הוּא נֹתֵן עֹז וְתַעֲצֻמוֹת לָעָם בָּרוּךְ אֱלֹהִים: אֵל נְקָמוֹת
יְיָ אֵל נְקָמוֹת הוֹפִיעַ: הִנָּשֵׂא שֹׁפֵט הָאָרֶץ הָשֵׁב גְּמוּל עַל
גֵּאִים: לַייָ הַיְשׁוּעָה עַל עַמְּךָ בִרְכָתֶךָ סֶּלָה: יְיָ צְבָאוֹת עִמָּנוּ
מִשְׂגָּב לָנוּ אֱלֹהֵי יַעֲקֹב סֶלָה: יְיָ צְבָאוֹת אַשְׁרֵי אָדָם בֹּטֵחַ בָּךְ:
יְיָ הוֹשִׁיעָה הַמֶּלֶךְ יַעֲנֵנוּ בְיוֹם קָרְאֵנוּ: הוֹשִׁיעָה אֶת עַמֶּךָ וּבָרֵךְ
אֶת נַחֲלָתֶךָ וּרְעֵם וְנַשְּׂאֵם עַד הָעוֹלָם: נַפְשֵׁנוּ חִכְּתָה לַייָ

עזרנו

מערבי לב

מתחלת בריאתם. וכמו"ש הרמב"ם במו"נ ח"ג פרק ח' וז"ל „כל ההוים ישיגום ההפסד מצד
החומר. רק מצד הצורה אי אפשר הכליון בשום אופן, אפי' יעבור בהם ומים ואפי' יהיו עליו
הרבות צורים ורבבות מזיקים. ויש לצורה האנושית שלטון ויכולת על החומר להשיבו אל היושר
והשווי, ולהשיב גם לרוח וגם לבשר לצורה מתמדת לאור באור התהיה", ע"ש. וזה שאומר
בהרהוס יתברך יזכור כי בשר המה ורוח הולך ולא ישוב בטבע, ואין אדם שליט ברוח לכלוא
את הרוח, וכן פי' הספורני מקרא שכתוב „בשגם הוא בשר". לאמר, אע"פ שהוא בצלם ודמות
ראוי לרחם עליו, יען כי הוא בשר עלול להשחית, ולא בצלם ודמות לבד". וע"ז יתפלל כאן
„לא תכלא רחמיך ממני, חסדך ואמתך"—שאתה יודע טבע הבשר ויצרי מעללי איש—„תמיד
יצרוני", לזכור עלי רחמיך וחסדיך אשר מעולם המה:

ואחרי כן יזכירונו מסדרי התפלה גודל מעלת התפלה ועניה. ואמרו: **תנו** עז לאלהים
על ישראל גאותו ועזו בשחקים, וזה דבר נפלא, ע"ד שהזכירו במדרש איכה.
וז"ל: „הרע"ק בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מוסיפין כח בגבורה שלמעלה, שנאמר באלהים
נעשה חיל", וכן בזוה"ק פ' בא „כד עבדין עובדין דכשרין יהבין תוקפא וחילא לקוב"ה, ועל
דא כתיב תנו עז לאלהים". ע"ש. כי במעשיו דבוריו ומחשבותיו הטובות מוסיף אור וקדושה
בעולמו לשדד חקי הטבע. לאמר לשמש, דום! לים, התבקע! ועז"א „על ישראל גאוותו ועזו
בשחקים". ואומר עוד, שאפי' בעתה שאין לנו ביהמ"ק וגוים מקרקרין בהיכלו, עד דאתי
ירמיה ולא שבה הותו יתב' בהוהר „נורא" שעינו על הנסים שהם למעלה מדרך הטבע והנהגתו
המופלאת, כי אמר היה נוראותיו. ? מ"מ הקב"ה עושה אתנו נפלאות גדולות בכל רגע שאין
מכיר ויודע אותם אלא הוא לבדו, ואע"פ **שנורא אלהים** בנפלאות שלא בטבע רק **ממקדשיך**
מ"מ נסים נסתרים למעלה מדרכי הטבע הוא עושה עמנו בכל עת, יען כי **אל ישראל**
הוא נותן עז ותעצמות לעם להחזיקם ולקיימם, אשר על זאת נאמר תמיד, **ברוך אלהים**
וכמו שאמרו אנשי כה"ג הן הן נוראותיו, שמקיים אומה אחת בתוך שבעים אומות ההפלים תמיד
להכחידו ולבלעו. ולזאת יתפלל ויאמר „**אל נקמות ה' אל נקמות יופיע, ינשא שופט**
הארץ, ישיב גמול על גאים, ומפרש בזה טעמים אלו: **א.**] כי יתרומם שמך בישועה
יען כי תשועתינו היא תשועתך, וכמו שאומר **לה' הישועה**. ואם לא למעננו למענך פעל,
בלא יאמרו איה אלהימו צור חסיו בו. **ב**]. **שעל עמך**—תהיה—**ברכתיך סלה**, כי עתה
אע"פ שאתה מגינו ומפלטנו ממות להיים, בכ"ז לא נראה ישועות בארץ. כי תשוב תראנו
עוד צרות רבות ורעות. **ג.**] שתעשה בזכות אבותינו מפני שאתה **אלהי יעקב סלה. ד.**]
מפני שמהוגנו בך. וכמו"ש בילקוט ישעיה. כשישראל נכנסין לצרה אומרים להקב"ה גאול אותנו
והומר יש בכם יראי שמים? והם אומרים לשעבר בימי משה, יהושע, דוד, ושמואל, אבל
עכשיו כל שאנו הולכים מחשכת והולכת. שנאמר מי בכם ירא ה' אשר הלך חשכים. והקב"ה
אומר בטחו בשמי והוא עומד לכם, שנ' יבטח בשם ה'. עכ"ל. ועז"א **ה' צבאות אשרי**
אדם בוטח בך, ה' הושיעה וגו', הושיעה את עמך וגו',—כי—נפשנו חכתה לה'
וגו'

עֶזְרֵנוּ וּמָגִנֵּנוּ הוּא: כִּי בוֹ יִשְׂמַח לִבֵּנוּ כִּי בְשֵׁם קָדְשׁוֹ בָטָחְנוּ: יְהִי חַסְדְּךָ יְיָ עָלֵינוּ כַּאֲשֶׁר יִחַלְנוּ לָךְ: הַרְאֵנוּ יְיָ חַסְדֶּךָ וְיֶשְׁעֲךָ

תתן

מקור הברכות

וכן כתב הרד״א שאין מנהג לאומרם, אך בסדר של ר״ה״כ״מ שחרית מזכיר הגאון לאמר גם הודו, ונזכר שם לאמרו קודם ברוך שאמר ע״ש. ובמחזורי כת״י כ״מ נמצאו פסוקי הודו עד ופדנו למען חסדך, ואח״כ פסוקים אחרים. ובמחזורי כה״י איקספורד מרבותינו תלמידי רש״י הצרפתים נוסחתו נוסח אשכנז, וכן הוא בסדור אשכנז קלף כת״י עתיק, ובמנהיג ובטור. וכתב שם והכי מסתבר להקדים הברכה לכל המזמורים כדי שיהא לכלם ברכה תחילה וסוף. אבל בסדורי קאטולוניא כתוב הודו לפני ברוך שאמר, וכ״כ הכלבו „אחר הודו פותח ברוך שאמר, שהוא ברכת ההלל לפסד״ז מתהלה לדוד עד כל הנשמה. ונהגו לברך ב״ש לפני הודו, אך הנכון לומר הודו סמוך לקרבנות, כי אינו מענין הלל כלל ואיך יברך עליו ברכת ההלל״. עכ״ל. ובסדור לווארני איתא זה הסדר: הודו. [ולחנוכה מזמור שיר חנוכת] לדוד ברכי נפשי אל חשכתי כל גמוליו. ה׳ מלך כו׳, הושיענו כו׳. למנצח בנגינות. ב״ש. מזמור לתודה. יהי כבוד. וכ׳ הב״ח אין להאריך בדבר זה, אלא כל מקום ומקום לפי מנהג אבותיו. ע״כ:

מערבי לב

וגו׳. כי בו ישמח לבנו, וגו׳. כי בשם קדשו בטחנו ויהי חסדך עלינו כאשר יחלנו לך. ואמר: הראנו ה׳ חסדך—ואח״כ— ישעך תתן לנו. ור״ל, אם אמנם שגם עתה הנך מגן עזרנו ואור ישועתנו, בכ״ז כאשר לומה בערפל בסמלה המבע אין אנו מכירים ויודעים גודל ישועתך

וכתב המחבר הגיון לב, במס׳ סופרים פי״ז הי״א איתא, צריכין לומר אחר יהי כבוד ה׳ מלך, ומזמור שירו לה׳ כדברי סופרים, ואחריו הודו לה׳ קראו בשמו וששת המזמורים של כל יום, וכ׳ ע״ז המחבר הנ״ל: „הנה ה׳ מלך אינו פסוק בתנ״ך ומחבר כאבודרהם בשם היכלות ובמס׳ סופרים פי״ד ה״ה, ואין ספק שהוא הנמצא אצלנו ביהי כבוד, ושירו לה׳ אין הכונה על מזמור שירו לה׳ שיר חדש, דהרי הוא מכלל ששת המזמורים, רק הרצון על שירו לה׳ כל הארץ שאנו אומרים בהודו. ונראה מזה שגם בימי הגאונים שבזמנם נתחבר המס׳ סופרים כבר נהגו לומר כל המזמורים כהלוף ענינים״. עכ״ל, ופלא בעיני שנזדמן לו לטעות כ״כ, ומה שהעתיק „מזמור שירו לה׳ מדברי סופרים״ לבד שאין הבנה למלות הללו, לא נמצאו תיבות אלו לא במס׳ סופרים הנדפס ולא בכת״י המצורף למחזור ויטרי, ובכ״ם כתוב „מזמור שירו לה׳ שיר חדש״, ותמה אני איך עלתה על דעתו לפרש דהכונה על שירו לה׳ כל הארץ שבהודו, כיון שאומר „ואחריו הודו לה׳ קראו בשמו״ ואלו שירו לה׳ כל הארץ שבהודו. כתוב שם בדברי הימים אחרי הודו לה׳ קראו בשמו, ואיתא בסדר עולם שאמרו דוד בהעלותו את הארון לאהל, וכל מ״ג שנים עד שהכניסהו שלמה לבית עולמים היו אומרים בשחר הודו עד אל תגעו במשיחי. ובערב מן שירו עד והלל לה׳, ובלים כשקבעום בתפלה קבעו ג״כ על אותו הסדר לומר הודו תהלה] ואחריו שירו לה׳. ומה שהוקשה לו דהא שירו לה׳ שיר חדש הוא מכלל ששת המזמורים, שזכר המס׳ סופרים, לא הבין במח״כ פשטות הדברים, דאין הכונה על שירו לה׳ שיר חדש של ששת המזמורים דהא שם אינו מתחיל במזמור רק בהללויה. אבל כונת המ״ס על קפי׳ צ״ח „מזמור שירו לה׳ שיר חדש כי נפלאות עשה״, ובסדורי ספרד מצאתי המזמור הזה תוספות ליום השבת, והמ״ס ס״ל להוסיפו גם בר״ת:

ומה שאמר במ״ס לומר בר״ת אחר יהי כבוד, ה׳ מלך, ג״כ אין הכוונה כפי שחשב הוא דקאי על פסוק ה׳ מלך שביהי כבוד דא״כ מ״ש פסוק זה שהזכיר. ולא הזכיר כל הפסוקים שביהי כבוד. ולומר שלא נהגו אלא רק בשני פסוקים אלו יהי כבוד, וה׳ מלך, ג״כ מבואר שהוא דוחק גדול שיהי׳ חלוק על כל הגאונים ר״ע ורס״ג שמביאים כל הפסוקים שבו כנוסחתנו, אלא ברור שהכונה על קפי׳ צ״ז „ה׳ מלך תגל הארץ״. שהי׳ מנהגם להוסיף בר״ת ור״ח ובר״ה ויו״כ, כמו שאנו מוסיפין בשבת, והיו אומרים בר״ת אחרי יהי כבוד, קפי׳ צ״ז וצ״ח, ואחריהם הודו וששת המזמורים

תתן לנו: קומה עזרתה לנו ופדנו למען חסדך: אנכי יי אלהיך המעלך מארץ מצרים הרחב פיך ואמלאהו: אשרי העם

מקור הברכות

של כל יום, והוא פשוט וברור למעיין:

פסוק והוא רחום שבפסוד"ז בירושלם וחברון נהגו לאומרו אפי' בשבת, וכן הנהיג מהרי"י האגיז כק"ק ת"ת בירושלם, לפי שמהר"ר בנימין בטל מקודם מלאומרו. [ס' התקנות בשם תשו' הלק"ט ועור תשובות] אבל בסדורו של הר"ר יעב"ץ ובתשובותיו ח"א סי' ק"ך כ' שיצא עליו עוררין מפני שהוא דרך בקשה, וב"כ השל"ה בסידורו, וכ"כ המ"א סי' רפ"א בשם הכה"ג שיש מקומות שא"א אותו, אבל בס' אר"ח כ' ותקנו לאומרו בפסוד"ז בשביל ליל שבת שא"א אותו. ע"ש, והנה בענין אמירת והוא רחום בליל שבת, נאמרו שם טעמים הרבה שלא לאומרו, מפני שבימות החול נתקן מטעם דלא לן אדם בירוי' וחטא בידו, שתמיד הבקר מכפר עונות הלילה, ותמיד הערב עונות היום,

מערכי לב

ישועתך להודות ולאהבה וליראה את שמך. אך „הראנו ה' חסדך" והודיענו ע"י נביא החסד שאתה עתיד לעשות עמנו, ואח"כ „וישעך תתן לנו קומה עזרתה לנו וגו'. וע"ז משיב השם יתב' ואומר כי ממנו לא יבצר דבר והתשועה כבר מוכנת לכם רק אם יכולים אתם לקבלה. וכמוש"כ „כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות". כי מצדו יתב' אין שום מניעה, כי אנכי ה' אלהיך המעלך מארץ מצרים כלומר שאם כבר הכין בעדם כל הישועות והנחמות רק הרחב פיך ואמלאהו. והותמים מסדרי התפלה הדברים ואומרים: אשרי העם שככה לו שיש להם הבטחות כאלה ויש להם על

מה

ועכשיו שאין לנו קרבן תקנוהו לבקש שיכפר לנו המקום ע"י תפלותינו, בשחרית [בברר קרושה] ובערבית, שנתקן נגד איברים ופדרים, אבל בשבת ויו"ט שאין איברי תמיד קרבים בו אין לאומרו. ועוד שאין אומרים תחינה בשבת, ואין לבקש כפרה על חטא, ועוד שלא נתן רשות לחבל כו', ועוד משום טרחא דצבורא, עיין כ"ז בטור ובאורחות חיים ולבוש, והנה לטעם האחרון משום טרחא אפשר שאין זה טרחא אלא בערב שבת שהעם ממהרין לסעודה בלילה, ומשום זה התירו להתפלל גם של שבת בע"ש, אבל בבקר שהרבה פסוקים נאמרים בלא"ה ודאי לא שייך טרחא, וליתר הטעמים תליא בהא, לטעם שאומרים אותו דרך תחינה גם כשהרית אסור לאומרו כמו"ש הרב יעב"ץ, ולטעם שכל הפסוקים שבפסוד"ז הם משבחו של מקום גם פסוק זה משבחיו כמו"ש הרב מחיב' אכן לטעם הראשון ודאי ריש לאומרו גם בשבת, שהרב או"ח כתב דלפיכך תקנוהו בפסוד"ז בשביל ליל שבת שא"א אותו, והשתא אי אפי' בחול אומרים אותו בפסוד"ז לתשלומי ליל שבת, שבת עצמו לא כש"כ, ובאמת נראה יותר דעיקר התקנה הי' לאומרו בפסוד"ז בשבת לתשלומין ליל שלפניו, רוביא דתשלומין דתפ"ה, ואגב אמרו לתקן לאמרו גם בכל פסוד"ז של חול כי הובא דלא ימעה באשגרתא דלישנא, דלא מצינו הקנה בכה"ג להשלים בחול מה שחכר בשבת. וראיתי בס' אבודרהם שכ' להיפוך ממ"ש בעל או"ח, ומשבח מנהג ספרד האומרים והו"ר גם כליל שבת מטעם דתפלה הערב אין לה סמך בקרבן אלא נגד או"פ שלא נתעכלו מבעוד יום לכך הוצרכנו להזכיר כפרה, ע"ש, ומדבריו למדנו ג"כ דס"ל דאיברים ופדרים נקרבים אפי' בשבת, וב"כ הרב יעב"ץ בס' מור וקציעה דליתא לדברי הב"י כשם כלבו שכתב דאו"פ אינן דוחין את השבת, וכן השיג ג"כ עמ"ש התוי"ט במשנה ולא הסרית בשר קדשים שהי' מעלה או"פ בראשו של מזבח ועוברים שם ב' וג' ימים, ע"ש שכתב דאיברים שנתותרו עושה להם מערכה בפ"ע אפי' בשבת, ויש לנו כרטות ראי' לדבריו ממה שהיקנו ת"ע לשבת גם לדברי האומר תפלות נגד תמידין, ות"ע נגד או"פ, אבל כל דבריו הם נגד מ"ש הרמב"ם פ"א מתמידין דס"ל דאינן דוחין את השבת, אלא כע"ש מקטירן, ע"ש. וצ"ע, ועמ"ש להלן סי' צ"א:

ה' צבאות עיין ירו' פ' אין עומדין ר' חזקיה בו' לעולם אל יהי הפסוק הזה זז מתוך פיך כו':

מזמור לתודה נתקן ע"פ המדרש פ' צו פ"ט „לעתיל כל הקרבנות בטלין [פי' הבאות על חטא דכתיב יבוקש עון ישראל ואיננו, אבל חמידין ומוספין קרבין, דכתיב אז תחפוץ זבחי

צדק

הָעָם שֶׁכָּכָה לּוֹ אַשְׁרֵי הָעָם שֶׁיְיָ אֱלֹהָיו: וַאֲנִי בְּחַסְדְּךָ בָטַחְתִּי יָגֵל לִבִּי בִּישׁוּעָתֶךָ אָשִׁירָה לַייָ כִּי גָמַל עָלָי:

(דה"ה) (א) מב"ש עד ישתבח מותר לענות אמן ואפי' באמצע הברכה של ב"ש או באמצע הברכה של ישתבח מותר לענות על כל ברכה ששומע. וכן כל ברכות הודאה מותר לברך כמו אשר יצר לאחר עשיית צרכיו וכיוצא בזה וכן לענות ק"ש עם הצבור שצריך שיקרא עמהם פסוק ראשון קורא. ומכש"כ לקדיש ולקדושה ולברכו (עב"י סי' נ"א): (ב) ב"ה וב"ש אסור לענות באמצע פסוקי דזמרה. (עמ"א סי' קכ"ד) (ג) אין לענות אמן אם סיים הברכה בשוה עם הש"ץ ובכל הברכות הדין כן לבד בישתבח ואם סיים הוא ברכה אחת והש"ץ ברכה אחרת מותר לענות אמן. (סי' נ"א ועמ"א):

(דה"ה) א"א מזמור לתודה רק בעמידה וא"א אותו לא בשבת ויו"ט ולא בחוה"מ של פסח ולא בע"פ ולא בעי"כ לפי שאין תודה בא בימים הללו: (סי' נא)

ק מִזְמוֹר לְתוֹדָה הָרִיעוּ לַייָ כָּל הָאָרֶץ: עִבְדוּ אֶת יְיָ בְּשִׂמְחָה בֹּאוּ לְפָנָיו בִּרְנָנָה: דְּעוּ כִּי יְיָ הוּא אֱלֹהִים הוּא עָשָׂנוּ וְלֹא*) אֲנַחְנוּ עַמּוֹ וְצֹאן מַרְעִיתוֹ: בֹּאוּ שְׁעָרָיו בְּתוֹדָה חֲצֵרֹתָיו בִּתְהִלָּה הוֹדוּ לוֹ בָּרְכוּ שְׁמוֹ: כִּי טוֹב יְיָ לְעוֹלָם חַסְדּוֹ וְעַד דֹּר וָדֹר אֱמוּנָתוֹ:

*) וְלוֹ קרי.

למנצח

מערכי לב

מה לסמוך. אשרי העם שה' אלהיו. ומסיים בפסוק ואני בחסדך בטחתי יגל לבי. ור"ל כמו"ש ר"א בהגר"א ע"פ גיל ויגיל אבי צדיק שהשמחה שאין האדם שבתו מתואר בשם גילה, ומדיק שהוא ירא"ש אין האב שבח אליו כי הכל בידי"ש חוץ מיר"ש והאב אינו מזכה לבנו אלא בחכמה ע"ש, וכן על החסד שהקב"ה עושה לא בזכותי ובמעשי, אלא בחסדו. רק "יגל לבי" בישועתך. ואשירה לה' כי גמל עלי חסד הנס:

מקור הברכות

צרק, יפ"ה) וקרבן תודה אינה בטלה, כל התפלות בטלות' ההודאה אינה בטלה' כו', ע"ש. אבל רבינו והרס"ג לא הזכירוהו ואולי לשטייהו שנזכר בבאורנו בגן האלף בתפלת השחר אות כ"ט ע"ש, אמנם בהרבה סדרים קדמונים ראיתיו כתוב לאומרו אפי' בשבת ויו"ט, והוא כמו"ש הטור ואי"צ למימנע דליכא למיחש דלמא אתו להקריבה דלאו מעו אינשי בהכי' אבל המנהג שלא לאומרו בשו"ט, ולא בחוה"מ פסח, ובערב פסח ובעיוהכ"פ, וכ"כ המנהיג שכן בדין, דנדונ"ד אין קרבין בהן. ובפרובינצא וספרד אומרין אותו. ע"ש, והרוקח סי' שי"ם כ' שמעתי על הר"ר אליהו שלא הי' מדלג בשו"ט כ"א תיבות מזמור לתודה, והי' מתחיל הריעו וכו'. ומקום אמירתו כתב בטור סי' נ"א יש מקומות שאומרין מזמור לתודה והודו קודם ב"ש, ובאשכנז כו'. ועמש"ל בשם מנהג ליוורני:

סדר המזמורים לשבת ויו"ט, הזכרנו למעלה. ובסדור רבינו סעדיה גאון לא נמצא תוספות לשבת אלא מזמור שיר ליום השבת, ונזכר בב"י בסי' נ"א בשם אוי"ה, ושם מוסיף גם לקפי' שאחריו ה' מלך, אבל ברב עמרם ובויטרי כתי' איתא כמנהג אשכנזים, וכן בסדור קאטלוניא. רק שנוסחתו לומר הודו קודם ב"ש, ואחרי אז ישיר מוסיף פיוט בל ברואי מעלה, אבל סדורי ספרד וברצילונה מביאים זה הסדר כסדר הספרדים. ונ"ם להוסיף ג"כ פיוט האדרת והאמונה.

אמירת יהי כבוד הוא בסדר רי"ע פסוק אחר פסוק כמו בסדרנו הנהוג, ודב סעדיה גאון מוסיף בו אחר פסוק ה' הפיר, עוצו עצה ותופר:

ומאן דקא חתים מהלל (ח) [ברוב] התשבחות ד] שבשתא בידיה. [דקא אמרינן בפרק מאימתי מזכירין גבורות גשמים משיצא חתן לקראת כלה. ומאי מברך, אמר רב מודים אנחנו לך ה׳ אלהינו על כל טפה וטפה שהורדת לנו. ור׳ יוחנן מסים בה הכי. אלו פינו מלא שירה כים, ולשוננו רינה כהמון גליו, ושפתותינו שבח כמרחבי רקיע, ועינינו מאירות כשמש וכירח, וידינו פרושות כנשרי שמים, ורגלינו קלות כאילות, אין אנו מספיקים להודות לך ה׳ אלהינו ולברך את שמך מלכנו, על אחת מאלף אלפי אלפים ורוב רובי רבבות פעמים הטובות שעשית עם אבותינו ועמנו, מלפנים ממצרים גאלתנו ה׳ אלהינו כו׳. על כן איברים שפלגת בנו, ורוח ונשמה שנפחת באפינו, ולשון אשר שמת בפינו, הן הם יודו ויברכו וישבחו ויפארו לשמך מלכנו, וברוך אתה ה׳ אל רוב ההודאות. ומקשינן רוב ההודאות ולא כל ההודאות, ה״נ משמע רוב התשבחות ולא כל התשבחות, הלכך מאן דמסים ברוב התשבחות] שפיר דמי לשתוקיה :

שנוי נוסחאות והגהות

(ח) בכת״י ב״ם ליתא לתיבת „ברוב״ והוא ט״ס :

והננו מעתיקים בכאן נוסחת סדר רב סעדיה, ויש הפרש בין ימות החול לבין שבת ויו״ט כי על ימות החול הביא, להתחיל ,היכף מנוסח הברכה וז״ל : „ברוך אתה ה׳ אמ״ה האל האב הרחמן הגדול והקדוש, המהלל בפי עמו בית ישראל, משובח ומפואר תמיד בלשון כל חסידיו ועבדיו, בשירי דוד עבדך נהללך ה׳ אלהינו בשבחות ובזמירות, נודך, נשבחך, נפארך, נרוממך, ניחדך, נקדישך, נזכיר שמך תברך מלכנו אלהינו יחד, ברוך אתה מלך מהולל בדברי שיר ותשבחות לעולם ועד׳ [ובשבת שחרית מתחילין] :

„ברוך שאמר והיה העולם ברוך הוא, ברוך אומר ועושה, ברוך גוזר ומקים, ברוך מרחם על כל הבריות, ברוך מעביר אפלה ומביא אורה. ברוך שנתן תורה לעמו ישראל. ברוך משלם שכר טוב ליראיו. ברוך הוא שאין לפניו, לא עולה ולא שכחה, לא כזב ולא מרמה, ולא משוא פנים ולא מקח שוחד, ברוך אל חי לעד וקים לנצח. ברוך אתה ה׳ כו׳, סדר הודו ומזמור לתודה ליתא התם, אלא מתחיל שם יהי כבוד כנוסחתנו, ואח״כ אשרי עד „ומהללים לשם תפארתך״. ואח״כ ויושע עד „כי אני ה׳ רופאך״, ואח״כ „ישתבח שמך לעד מלכנו״ המלך הגדול והקדוש בשמים ובארץ, כי לך נאה ה׳ אלהינו שיר ושבחה הלל וזמרה, עז וממשלה, נצח וגבורה, ברכות מלכות מעתה ועד עולם, ולך אנחנו מודים, ולשמך אנו מפארים, כי אתה הוא אלהי האלהים ואדוני הארונים, ושנותיך לא יתמו לעולמים, ברוך אתה ה׳ מלך גדול התשבחות, אל רב ההוראות, הבוחר בשירה ובזמרה, מלך אל חי וקים לעולמים :

מגן האלף

דכאן גרס האל, ובברכת הרב את ריבנו כ׳ שלא לומר האל הרב, אבן רס״ג כתב גם שם לומר האל הרב, וכן הוא גם גרסת הרמב״ם בהל׳ תפילה, ובהערות לס׳ רע״ג כ׳ דלפי ענין הרומז לתוארים של הקב״ה אין קפידא גם אם אומר האל, אע״פ שכבר אמר אלהינו כיון שהכל מתואריו יתב׳. אבל בברכת הרב את ריבנו שענינו לבוא הענין שנקם את נקמתנו ורב בעדנו למה לי להזכיר אל שתי פעמים דהא כבר אמר אלהינו. ע״ש ולא הי׳ לפניו כת״י שלפנינו שמועתק בו סדר ברהמ״ז בסי׳ ע״ה, ול״ג שם „האל״ אבינו מלכנו אע״פ שגם שמה נזכר מתואריו יתב׳ :

ד. שבשתא בידיה וכתב הרב המגיה מכאן תשובה לאומרים בברכה מעין ז׳ „מעין הברכות רוב ההודאות מקדש השבת״ והנכון לומר „מעין הברכות וההודאות״, עכ״ל, וגרסת הויטרי שם כמו״ש המגיה, אבל נוסחתינו לאמר „מעין הברכות אל ההודאות אדון השלום״, ולגרסת רבינו הגאון גם בלא״ה א״ש. שגורס שם „מעין הברכות ורוב הודאות לאדון השלום״, ול״ד כלל למאן דחתים כאן מלך מהולל ברוב התשבחות, דרוב הודאות בלי ה״י אינו מותר כלל. רק שאנו משבחים לאדון השלום ברוב הודאות :

מזמורים אלו אומרים בשבת ויו"ט ובהושענא רבה :

יט לַמְנַצֵּחַ מִזְמוֹר לְדָוִד : הַשָּׁמַיִם מְסַפְּרִים כְּבוֹד אֵל
וּמַעֲשֵׂה יָדָיו מַגִּיד הָרָקִיעַ : יוֹם לְיוֹם יַבִּיעַ אֹמֶר
וְלַיְלָה לְּלַיְלָה יְחַוֶּה דָּעַת : אֵין אֹמֶר וְאֵין דְּבָרִים בְּלִי נִשְׁמָע
קוֹלָם : בְּכָל הָאָרֶץ יָצָא קַוָּם וּבִקְצֵה תֵבֵל מִלֵּיהֶם לַשֶּׁמֶשׁ
שָׂם אֹהֶל בָּהֶם : וְהוּא כְּחָתָן יֹצֵא מֵחֻפָּתוֹ יָשִׂישׂ כְּגִבּוֹר לָרוּץ
אֹרַח : מִקְצֵה הַשָּׁמַיִם מוֹצָאוֹ וּתְקוּפָתוֹ עַל קְצוֹתָם וְאֵין נִסְתָּר
מֵחַמָּתוֹ : תּוֹרַת יְיָ תְּמִימָה מְשִׁיבַת נָפֶשׁ עֵדוּת יְיָ נֶאֱמָנָה
מחכימת

מערכי לב

שיר הדרת התורה ומעלתה.

תורת ה' תמימה נגד מה שספר מגדולת האל יתברך שהשמים מספרים כבודו, והרקיע מעשה ידיו, ויום ליום יביע עוז ולילה ללילה יחוה דעת. כלומר, אע"פ שכלם מספרים כבודו אין כחם למלל כל גבורות ה', וכל יום ויום מביע חדשות, וכל לילה יחוה דעת שלא ידענוה מתהלה, כי מי יביע כל תהלתו. ונגד מה שאמר שהשמש יצא מחופתו להאיר ארץ ולדרים ואין נסתר מחמתו, אמר לענין התורה שאין בה שום חסרון, (א'.) **תורת ה' תמימה** כי בה ועל ידה נוכל לדעת כחו וגבורתו של יוצר בראשית, וכמו"ש הרמב"ן בפתיחתו לספר התורה שבריאת כל נברא העליונים והתחתונים, וכל הנאמר בנבואה מעשה מרכבה ומעשה בראשית, וכל המקובל לחכמים כח המתנועע וכח צמח האדמה ונפש התנועה והמדברת והכוחות הנפסדים מהם, מהותם ומעשיהם, הכל נכתב בתורה או רמוזים בצורת האותיות או בקוציהם וכתריהם. וכמו"ש „ומנין שבא אליהוא בן ברכאל הבוזי וגילה הדרי בהמות ולויתן, ומנין שבא יחזקאל וגילה הדרי מרכבה אלא שהכל נלמד מהתורה, הה"ד הביאני המלך חדריו, ושלמה ע"ה שנתן לו אלהים החכמה והמדע, הכל מן התורה היה לו, עכ"ל. שנית, שאין אדם מתבער על ידה כמו ממערכות השמים והשמש שאין נסתר מחמתו, אלא אדרבה **משיבת נפש** משובה מדרכי מיתה לדרכי חיים. וכן אמרו במס' חגיגה דף ג' „דברי חכמים כדרבונות. מה דרבן מכוין הפרה לתלמיה להוציא חיים לעולם. אף ד"ת מכוונין לומדיהן מדרכי מיתה לדרכי חיים. כי רוח קדושה מרחפת על כל ענין מדבריה, ואפי' ילמוד אדם בהמהליך פרה בהמור רוח אל דובר בו, ומלבשתו ענוה ויראת שמים, ומגלין לו רזי תורה, ונעשה כמעין המתגבר, וגהנין ממנו עצה ותושיה, וכמו"ש בפרק קנין תורה בכל העוסק בה לשמה שכל העולם כלו כדאי לו. משא"כ בכל החכמות שבעולם שאין בכחם להשליט את האדם אלא בתועלת הדבר שהוא עסיק בו. ולזה צריך התבוננות, כי הבלתי מבין ידמה אותה לשארי חכמות, והיא כבוסמא הרואה את הדרבן ואינו יודע טבעו של עולם והוא הושב שתכליתו אינו אלא לרפויי הרעה, אבל הפקח יודע שהוא מביא חיים לעולם, וכן התורה, המתבונן בה יודע שכל אברו והייו תלואים אך בה שמכוונת לומדיה מדרכי מיתה לדרכי חיים, וכל הנלוז מדבריה מגיע לשערי מות :

והנה תשובתן של הדגים במשל דרע"ק לפפוס בן יהודה [ברכות ס"א] מה שהשיבו להשועל שאמר להם „רצונכם שתעלו ליבשה ונדור בם אני ואתם כדרך שדרו אבותי ואבותיכם", ואמרו לו „אתה הוא השועל שאומרים עליך פקח שבחיות לא פקח אתה אלא טפש, ומה במקום חיותינו אנו מתיראים במקום מיתתנו עאכו"כ", וענין המאמר, שכוונת השועל היתה להטעותן, ובחר לומר להם שקר כזה שאבותיהם דרו עם אבותיו ביבשה, כי חשב שלא ידעו להשיבו

פתי

מַחְכִּימַת פֶּתִי: פִּקּוּדֵי יְיָ יְשָׁרִים מְשַׂמְּחֵי לֵב מִצְוַת יְיָ בָּרָה מאירת

מערכי לב

אחרי שאינן מכירים את אבותיהם, כי לא היו בזמנם ובמחיצתם, ואולי יתנו אומן לדבריו לומר שאפשר לדגים לדור גם ביבשה. וממנו למדו גם השועלים מהלכי שתים שבזמננו מהלכי כרם ישראל לצוד בשקרים כאלו את בנינו הרכים שאין להם ידיעה מגזע מחצבתם ולאומם, וביחוד בני הדור הזה שכבר נעתקו מהתורה עודם באבם, והוטל עליהם מטעם הממשלות ללכת בבתי הספר ללמודים שונים, אשר גם בבואם לשנות גבר לא ידעו ולא ישמעו זולתי תהלת חכמי בני נכר וגדוליהם, אותם הם צדים בשחת רשתם להתנכר במעשיהם מאביהם שבשמים ומאבותם ומשפחתם שבארץ. ולהם הם אומרים: „רצונכם שתעלו ליבשה ונדור שם כדרך שדרו אבותי ואבותיכם", כי מאין ידעו להכחישם מאחר שאינן מכירים ויודעים כלום מגדולתם ותורתם של זקנינו וגדולינו חכמי דור דור:

אבל לו חכמו, ישכילו לענות כדרך שהשיבו הדגים „ומה במקום חיותנו כך במקום מיתתנו על אכו"כ", כי אע"פ שאינן מכירים ערך אבותינו הראשונים וגדולתם, יכולים לדעת מטבע עצמם ומהותם שבלעדי תורה ומצוה אינן יכולים לשאוף רוח חיים, וכמו"ש ידידנו נזר הזמן רא"י קוק בכתביו „שהתגבר כח ההכרה של בן ישראל לא יחוש עוד מכל פקפוק, כי אינה מוצא מקום כ"א בגויה חולנית ונוספת שהייה תלויה לה מנגד", וכתב עוד „כל מה שהכרתנו הפנימית מתגדלת ועינינו נפקחות יותר להביט על האורה הגדולה של תורה, ואנו חודרים עד פרטיה, הננו מכירים בה שכלה פרטים של חיים, ורואים שיד ה' עשתה כל אלה ע"י כחה של תורה שהיא קיימתנו עד כה, הננו שבים ומביטים על פרש מחצבתנו על אברהם יצחק ויעקב, ועל פעולתם ועל כל היקף התולדה הראשונה, עד שהננו מוצאים עצמנו מוקפים מכל צדדים מאורה של תורה, שא"צ עמה מופתים פרטים, כמו שאין אדם צריך למופתים על מציאת עצמו וישותו, כ"ז שהוא מרגיש עצמותו בהיותו שלם ובריא בגופו ורוחו, והקראים שבכחו את ערך העצמי של האומה ולא ידעו להכיר כח מנהגי מורשי אבות, והם אינם נסמכין כ"א באותיותיה של תורה, וקו"ה האומות שלקחו רק היסודות מעצם גוף התורה לבדה, מבלי פנות אל הזיקוק של הכרת החיים הפנימים שלה באומה שהתאחדה עם יסוד חייה, הנה אמונתם מתנודדת בשבא יד מבקר לבקר כתבי הקדש, ואפי' בהשערה פורחת באויר כפי הבקורת שבזמננו לאמר: שנתאחרה כתיבת התורה כפי הקיצונות של עקשני המבקרים, שוב מתרופף אמונתם. לא כן בית ישראל העמוסים מני בטן, הנשואים מני רחם, מרגישים אנו אור התורה בחיים שלנו במלואם. בקומנו, בשכלנו, בהרגשתנו, ובחוש ההיסטורי שלנו. ואפילו היו כל דברי התורה רק מסורת בעל פה, כשהתאימה כל כך עם מעמד חיינו, הננו יודעים יד ה' ובריתו, קו"ה עכשיו שמעמדנו ודעתנו את עצמנו נותן בנו חוש חיים לדעת ההבליות שיש בכל התוכן של הבקורת השלילית. וכבר הוברר לנו שאין אנו יכולים להיות כ"א עם שמנו ושם אבותינו אשר שם ה' נקרא עליהם ועלינו, ורוחו אשר עלינו יהיה על בנינו לעד, לא רק במובן דתי לבדו כמובן אצל כל העמים, כ"א גם במובן יסוד חיים לאומיים והעמדת לכיון הכללי, אשר בהקבץ בחוברת כל נגוהי אורה הפזורים מסתלק מהלב כל ספק ופקפוק, והדעות האמתיות נושאות פירותיהם כראוי, ע"כ דבריו הנחמדים הראוים לחכם לב כמוהו:

עדות ה' נאמנה מחכימת פתי, „עדות" המה המצות המגבילות נגד הגדולות והנפלאות שנעשה עם אבותינו, מופתי האבות, נסי מצרים, מתן תורתנו, והנסים שאירעו בביאת הארץ, בבנין הבירה, וכן השבת והמועדים כלם. עדות לשם ה' על יכולתו והשגחתו, אשר המעיטים לשנות מהתורה והמצוה, השע עינם מלהאמין בחזון הנשגב יותר מהוג הטבע והחוש, ועז"א שאע"פ שהשבינו הגשמים והנסים אינם מבינים זאת, יחכמו באחרית. וגם הפתאים הנשענים רק על שכלם והרגשתם, יבינו כי נאמנו מאד וידעו כי יד ה' עשתה כל אלה. וגם בדברים שכל חכמי עולם לא באו עוד על סודם ותכונתם עם כל עמלם הרב

מאלפי

מאלפי שנים, יתבאר להם אז אמתתם. וכן אמר הכתוב [דברים ד׳] „כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון כל החקים האלו ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה. כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו וגו׳ ומי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים", כו׳ והראוי להבין בכתובים אלו, איזה מופת יקחו להם העמים מהחקים האלו שהגנו אנחנו הגוי החכם והנבון, והפוך הוא, שהחקים הם מהדברים שהשטן משיב עליהם, ואוה"ע מונין אותנו בם ומחזיקים אותנו על ידם לסכלים? שגית פתח בחקים ומביא ראיה ע"ז מקרבת אלהים ומשפטים, וכן תיבת „רק" אין לה שום ביאור:

אך ידוע שעם היונים הגיעו בעיונם שיש יחיד קדמון ובורא והצליינו בחכמת אלקות. והרומאים בחכמת המשפטים. אבל עדיין לא הגיעו בשום חכמה לתכליתה, וזה יותר מאלפים שנה שהדורות משתלמות יותר מהם, ע"י הכלים, המוכנות, האספקלריות, וכלי ההבטה. שבכל תקופות שנים הם מוצאים כוכבים ועולמות חדשות. אשר גדלם, מרחבם, ומרחקם מבהיל וגורא. וכל החכמים יחד לא הבינו עוד לדעת את הרוחניות ויתר רזי היצירה המפליאות. אבל יבא יום שנראה בחוש גם הרוחניות שבבריאה, והרבה מהחוקרים מאמתים זאת גם עתה, אלא שחסר למו עדיין הכלים והאספקלריות למען יעידו עליהם גם בעינם הגשמי, אפס כשם שנראים לעינינו מדי יום ויום בחכמת היצירה, נפלאות ונצורות את אשר לא כללנו, כן קרוב לשמוע שתבא עת וזמן גם לזה, ומתוכם יתבארו לנו גם ענין הטומאות והטהרות וכל הברואים הרוחניים והגבדלים שאנו מאמינים בקבלה, ואז יאמרו כלם „כי הגדיל ה׳ לעשות עם אלה הגדיל ה׳ לעשות עמנו היינו שמחים". כי יכירו לדעת מה גרם להם דבר השקץ והחזיר, ומה פעל בם מרק פגולים שנהגו מתנו, וכן השעטנז והכלאים ושארי עניני החקים, ויבינו הכל כי רק עם חכם ונבון היה הגוי הגדול הזה שסבל כל האונאות והעלבונות, על קדושת שמו יתב׳ ולא התגאלה נפשו בכל אלה. **כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו** שזכו לדעת הכל ע"י קרבת אלהים שהזהיר אותם על כ"ז לפני ארבעת אלפים שנה, ומסר להם כל הדברים שלא בעמל ויגיע, אשר בכל עמלם והתפלספותם בחכמת היצירה לא זכו עוד לדעת מזה גם חלק קטן כטפה מים הגדול. וכן הרומאים עם כל עמלם והכמתם בחכמת המשפטים לא זכו עדיין להעמיד משפט, שיהי׳ דבריהם מצודקים בלי הפוך וסתירה כמו שהתמלא בתורתנו לפי באורי חכמי התלמוד, שאין הלכה אחת סותרת רעותה. כי מי גוי **גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת** וגו׳. וכ"ז מופת עלום כי דברי תורתנו **נאמנו מאד**, ורק רוח מרום וטהור הופיע על כל דבר מדבריה:

פקודי ה׳ ישרים משמחי לב, הכתוב הזה מגביל נגד פורקי עול שמים במה שהוטבים על תורתנו הכתובה והמסורה שהכבידו פרישות ונדרים. ועבודות קשות על האדם שא"א לו לקיימם, וכבר הזכרנו מזה בספרנו קדושת התלמוד שהם טועים בעיקר הענין. כבר כתב המס"י „יש יראה ראויה, ויש יראה שוטה. הרוצה להוסיף שמירות על שמירות, ויראה על יראה, באופן שיגיע מזה בטול לתו"ע. זהו יראה שוטה". ע"ש בפ"מ מספרו. וגם אנו נאמר, ההוטב על הסייגים שנמצאו בספרי מוסר והנהגת החסידים שנהגו בצנעה בחדרי ביתם שהן מעיקרי ידתנו וכל יהודי מחויב לעמוד בנסיונן ולקיימם. זהו יראה שוטה, ומוציא לעז על שארי צדיקים שלא התנהגו ככה. וכבר נאמר „אל תוסף על דבריו". דהא גם במקום שיש לו עיקר בטעם וסברא חששו הז"ל לפעמים משום יוהרא, ולפעמים משום שאין רוב צבור יכולים לעמוד בו, ואדרבא, לא והשוב בחובת דתנו מראשית עד אחרית והעריכם נגד שארי דתות, הם לא תבאל לעצמך מה עשו לנו מקבלי התורה ובמה הלאו אותנו? ההוגיעו אותנו בחקרי המתוגות אשר תורתנו גדרה לנו את הדרך מהנשך, העושק, והגניבה, גזל ישראל והגוי, אונאת ממון והדבריס, הלנת ועושק שכר שכיר וכדומה? או הכבידה עלינו בסייגי הערוה שגדרה להצילנו מאיסורי נדה וכריתות שכלם מציינים קדושת האדם, ומועילים שלא יחלשו הכחות והחון והאגודיות, וכל האומות הנאורות חותרות להתרחק מכמו אלו בדרכים לפי דעתם. ומה לנו להתרעם גם על קדושי עליון שלא בדאו דבר מדעתם, זולתי מה שקבלו בפירושי התורה איש מפי איש נביאים וזקנים עד פה הגבורה. ובמה יש להשוד אנשים ידועים באומה לצדיקים וטובים כמותם, הראינו אותם מקילים לעצמם ומחמירים לזולתם? או ידענו בם שסגלו הון ועושר, או הרבו בסעודות

וסואבות

מְאִירַת עֵינָיִם: יִרְאַת יְיָ טְהוֹרָה עוֹמֶדֶת לָעַד מִשְׁפְּטֵי יְיָ
אמת

מערבי לב

וטומאות? הלא נהפוך הדבר. לא ישבו בסעודה אא"כ ידעו מי מסב עמם. והחליטו על ת"ח המרבה סעודותיו בכ"מ, שדומה לקיתון של חרס. ור"י כשלא שלה דמי לאלתר לשבחה, חשב זאת לחלול ה' שלא יתכפר לו בתשובה ויוהכ"פ. ולו חפצו להאסוף ממון היה להם לעשות תקנות להיפוך. ומה לנו להרבות דברים אחרי שמפורסם באומה שכל תורתם היה מתוך עוני, לחץ, ודחק. והזהירו להתרחק מרבנות, והסתפקו במועט, ואלו רצו בתענוגים לא הי' רע"ק מתענה מלאכול מפני שלא היה לו מים לנט"י. אע"פ שהסתכן, כי אמר מוטב שאמות מיתת עצמי. ואע"פ שלא היה במקום רואים אלא בבית האסורים. ואם תתרעם שהחמירו עליך בדקדוקי מצות, הלא שיערו כל ענין לפי המקום והזמן ואמרו בכל דבר אם היא חובה או רשות, וזהירות או תוספת זהירות, ואם החמירו בספקות במקום ששיערו שאפשר לעבור על דברי תורה, הלא אנו צריכים בגלל זאת להחזיק להם תודה, כי לולי הם היינו מגששים כעורים קיר, והספקות היו מתרבות עוד יותר. כמו שראוי לכל ירא ה' באמת להסתלק מכל ספק ולהחמיר, והם בררו הלכתם ועשאום כסלת נקיה. למה זה דומה, להולך באישון לילה, ויודע שיש שוחה עמוקה בדרכו. ואחד מציין לו הדרך ומגביל לו המכשולים ומודיעו מקום השוחה, ובלעדו הי' לו לפחוד בכל מקום שעברו, אולי הוא עובר עתה פי הפחת הזאת, הכי לא יחזיק לו תודה וחן אשר לא נכבד בלכתו? ורבותינו אלו סקלו הדרך לפנינו והראו אותנו כל המקומות שיש להקל ולהחמיר. והכינו בר ולחם לנפשנו, ומסרו לנו כל הדברים שקבלו איש מפי איש שלא היה בכחנו להבינם לו נהיה גם אלף שנים. והמשל בזה: אחרי שידענו שיש במוגה מיני טרפות בהלכה למת"ס, ולא נדע מי המה הדורסים, ואיך יפילו אדם. הלא עלינו להתרחק בכל האופנים שהם, ואח"כ מה הפסידו לנו אשר בררו כל ההלכות והקילו במקום הראוי, והחמירו במקום אחר, ולו הפסדנו איזה אגורות בגלל חומרת חז"ל, הלא כדאי הדבר לפנינו. שאין לבנו נוקף אם קיימנו המצוה כפי כוונת המצוה, כי עוד אין אחריותה עלינו אחרי שנמסרו הדברים לבעלי הרוב. וכן בענין הסוכה שהכתוב אומר תשבו שבעת ימים, והם פטרו הולכי דרכים ומצטער. ואמרו כל הפטור מהדבר ועושהו נקרא הדיוט. וכן אתה מוצא בכל סעיף מדיני המצות, ותדין מזה שבמקום שלא הקילו הם, באיסורי חמץ ונדה ומלאכת שבת והוצאתו. אין לך לדון קולא מעצמך והוי בורח מהעבירה. כי לו הי' אפשר למצוא סעיף להקל לא היו הם מהמחמירים, כמו שתמצא שחשו לתקנת ישראל, ולתקנת בנות ישראל, ומלהפסיד ממונן של ישראל. ואחרי שסתמו באיזה מקום ולא פירשו להקל שמ"ם לא מצאו מקום לזה. ודבר אלהים אמת בפיהם כלם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת:

מצות ה' ברה מאירת עינים, בגמרא פ"א מברכות אמרו "תורה זו מקרא, מצוה זו משנה, מלמד שכלם נתנו למשה מסיני" וכן הוא לשון הרמב"ם בהקדמתו ובהל' שחיטה, שבכתב: תורה שבע"פ נקראת "מצוה", ע"ש. והיא נחלקת לשני גדרים: ההלכות המקובלות מסיני שאין צורך בה לשפיטת השכל, ולא נדרש לזקני הדור אלא להורותם, ואין רשאים לצרף להם שפיטת דעתם. כ"ן ההלכות שנשכחו ברבות הימים, ויסודי הכרעתם בהדרי המשפטים הנולדים על ברכי השכל, וזה עיקר שם "משפט" שהוא שפיטת הדעת, ועל שניהם הקפידה תורה שיהיו דוקא מן המקום ההוא, ממקור הקבלה ע"י הנביאים והחכמים שקבלו מהם, וכמו"ש "וקמת ועלית וגו' **והגידו לך דבר "המשפט"**. בדברים שהם דנים ע"פ שפיטת שכלם. ע"י כללי המדות שנמסרו להם. **ושמרת לעשות ככל אשר "יורוך"**, במה שמקובל להם עד למשה מסיני. ושני התורות הללו, רצוני, תורת הכתב והשבע"פ אחת הן ממקורן הראשון. והאלהים אשר דבר את שבכתב צוה גם את התורה שבע"פ, כי רק ע"י תורה שבע"פ אנו מבינים את התורה שבכתב, וכמו שאמרו במדרש פרשה עקב "אמר ר"ל התורה שנתנה למשה עורה של אש לבנה כתובה באש שחורה". והוא ציור עמוק מדברי חכמים וחידותם, שדבוריו יתב' נמשל בכה"ק לאש, כמו"ש "מימינו אש דת למו", ואמר: שכמו שבלתי אפשר לאדם להכיר

להכיר הכתב השחור אילו לא היה נכתב על נייר ועור לבן, שעי״ז מכיר האדם הרשימות והאותיות השחורות, כך הדבורים והאותיות של תורת הכתב א״א לדעתן אלא אם יש לך במחשבה גם את התורה שבע״פ שהיא האש הלבנה אשר תורת הכתב כתובה עליהן, ובירושלמי פ״ו דשקלים אמרו: „שהתורה נתנה באש לבנה חרותה באש שחורה", ואינו סותר כלל את דברי המדרש, אלא שמוסיף לומר שגם בגוף האותיות שבאש השחורה עצמה יש בהן הקיקות וחרוריות מאש לבנה, והן התגין וכתרי אותיות שיוצאים מהן תילי תילים של הלכות, והן הגלמדים מכללי המדות והרמזים התלוים בהן וכפי שהזכרנו למעלה בגדר השני, וזה שדקדקו בירושלמי לאמר „חרותה" ובמדרש אמרו „כתובה", ועל שני הגדרים הללו אמר הכתוב **מצות ה׳ ברה מאירת עינים**, להבין על ידיהם באורי תורת הכתב:

ומטעם זה ראו הרבנים לדקדק מאד לומר בלשון רבם, כי הפרטים הנשענים על הכללים של דרכי המדות נופלים תחת סוג שקול הדעת, ולא הפצו לסמוך על שקול דעתם כמאומה. ור״א הגדול לא רצה לומר שום דבר שלא שמע מפי רבו, מפני שלא רצה להשען על דעת עצמו במאומה, ובדברים שהוכרחו ללמדם מדרכי המדות נשאר להם באמת ספקות הרבה ונחלקו בם, ואלה הם הענינים שנחלקו ב״ש וב״ה והתלמידים שלא שמשו כל צרכם, אולם גם רבותינו אלה השבו להקנת העולם ולא הניחו הדברים בספק וקבעו הלכה ע״פ הכרעת בעלי הרוב, והאחרי כהקן של דברים לא נשאו עוד פנים אפי׳ לנשיא שבישראל, ולא לגדול מגדוליהם, ומעשה דר״א בן הורקנוס יוכיח, וכן עקביה בן מהללאל שהיה מצוין בענוה ויראת המא ועכ״ז בקשו לנדותו, ואמרו לר״מ שכדאי היה להסתכן מפני שהתמיר בכ״ש, וכ״כ למה כדי שלא ירבו מחלוקת בישראל:

ואיך לא יבושו בוזי קדש האומרים שמועה זו נאה וזו אינה נאה שלא דברים של טעם וכללים מסורים מפי הגבורה, בלי בחינה ומו״מ ושקול הדעת, וגם בלי כל עמל וגדול שנה מעיניהם, רק בישבם על סיר הבשר ונפש ריקה מתורה ומחכמה, ויעיזו לומר: „קבלו דעתנו והסכמתנו כי דרך החדש לנו"! אך נבהנה נא בדעת ישרה אם כדאים הלומות כאלו להזיז התמים מאמונתו האריפה, וגם לו ראינו אותם גזורים מכל המדה והאוה, ולא הומים אחרי בעשויים ומשקים, יגידו לנו איפה כמה ימים עמלו על הלכה זו ברוגים לעקרה, ובאיזה מדות מקובלות השתמשו על ההלם הלזה, השמעו מפי רבם או מפי נביאים? מפה שכלם או מפה הגבורה? וכבר באל בעין זאת החבר בספר הכוזרי בל״ה משליבי את הקראים החפצים להשען על דעת עצמם והקירת שכלם, ואמר יגידו לנו איפה מהו כונת התורה בהחודש הזה לכם החדשי מצרים או הכשדים? החדשי השמש או הירח? ומהו ענין הזביחה? שחיטה, או הרינה ונחירה? מהו הלב האסור ימי המה העופות האסורות והמותרות? כמה לא יצא איש ביום השבת, מעירו או מדינתו, או לא יזוז ממקומו? מהו המילה והציצית, הסוכה או התפלין? ואיך יעשו במלות הדומות זו את זו כמו כלאים בציצית, ומילה בשבת? ואם תאמר שכל אחד יעשה כנראה בעיניו כבר אמרה תורה „תורה אחת יהיה לכם", ולסברתם תרבינה התורות כמספר הסברות, ואם תאמר שסומכין על שאול וענן הגדולים שביניהם, א״כ חזרו אל הקבלה, וטוב יותר לסמוך על רבים מן על יחידים, ועל דעות הנשענות מפי נביאים מפי הגבורה, מאשר נסמוך על דעות שבשקול הדעת אשר ברוה יסודם, ע״ש:

ומעתה בינה את אשר לפניך, אלו לא היו רבותינו מקבלי התורה אך אנשים פשוטים כמונו, וגם אלו לא היה בם בעלי הופעה ורוה״ק, צופים וחכמים טבעיים ואלהיים, ג״כ אין לבטל עדותם, ואין לנו כמה לפסול עדותם של ששים רבוא מאבותינו מקבלי התורה המעידים מה שראו בעינם ושמעה אזנם, קול ה׳ מדבר אל משה ואליהם, ואם הם מוריך ומבותיך אשר לא יאבו להמותך לדרכי מות, וראוי לנו לקיים עדותם כפי הדין, יכפי השכל המקיים זאת בכל ענינים שבעולם וגם בדיני נפשות אשר ע״פ שנים עדים יקום דבר, ובכל הענינים שבעולם אין לנו הבדל בין אנו רואים אותם בעינינו, או שומעים אותם מפי עדים, וכמו״ש הרמב״ם בפ״א מיסודי תורה שמעמד הר סיני ראיה לנבואתו של משה, וא״צ מופת אחר. שהוא והם עדים בדבר כשנים שראו דבר אחד ביחד, שכ״א עד להברו שאומר אמת. ע״ש. וכמו שאנו צריכין להאמין למה שבכתב ע״פ עדות של ששים רבוא, כך אנו מחויבים

אֱמֶת צָדְקוּ יַחְדָּו׃ הַנֶּחֱמָדִים מִזָּהָב וּמִפַּז רָב וּמְתוּקִים מִדְּבַשׁ ונפת

מערכי לב

להאמין לזקני דור המעידים שקבלו תורה איש מפי איש, חכם מפי חכם, נביא מפי נביא עד משרע"ה. כי לא נמצאו זוממים מעולם. ולא מוכחשים מעולם. ומה שמצאנו מהכתות שנחלקו עליהם, לבד מה שהיו מועטים נגד רבבות החסידים המקבלים. הנה הוכיח סופם על תחלתם שפרשו מדרכי צבור רק מפני שלא עצרו רסן תאותם, וכצדוק ובייתוס והקראים, שהקדיחו תבשילם למרות רצון מורם, וכן כל התועים והנתעים עד היום הזה. וכיון שרבותינו מגידים בתורת עדות וקבלה עד יהושע בן נון, והיה בהם בתי דינים מרבבות חכמים וחסידים, ואין אומרים „קבלו דעתנו" רק „שמעו בית ישראל את אשר שמענו וראינו". היתכן שנעזוב עדותן בשביל כופרים יחידים שבעטו ברבותיהם? האפשר שנאמר ליהושע ובית דינו, ולשמואל ובית דינו: „רבותינו טעיתם! כי תלמידי שאול וענן אינן אומרים כן", הלא יענו אותנו ויאמרו: „אלו היינו באים לפניכם להעיד בנפש, הייתם הורגים אותו ע"פ עדותנו, עכשיו אין אתם מאמינים לנו? בתורה הכתובה הרי אתם מאמינים אותנו, וקבלתם עדותנו, ובשבעל פה אין אתם מאמינים?" ועל אחת כו"כ אנו מחויבים להאמין בתורה שבע"פ שלא נפסקה קבלתה בזמן מהזמנים, ולא נגערה גדולתם ביום מהימים, השלשלת מזהירה לעינינו מאור הורתם של נביאים וסופרים, כהנים ומלכים, בעלי כנסיה ובעלי הופעה, זקני עדה וסנהדריה, בעלי משנה וגמרא, חכמים וחוקרים, טבעיים ופלוסופים, בוקעים במים אדירים על הנחל היוצא מבית ה' ממקור הקדושה, מלשכת הגזית עד אשר היה לנחל שוטף וים עמוק הוא ים התלמוד, אשר ישקה אותנו ממגד עדניו, וירוה צמאוננו וישביע רעבוננו, ולבנו הדברים וצרפו אותם, באלפי ישיבות ובתי דינים ובתי מדרשות, ואיך נעקור את הנטוע כמו רמים במקדשי אל אלהי ישראל הלא „מצות ה' תמה וברה מאירת עינים":

יראת ה' טהורה עומדת לעד, בספר קדושת התלמוד בארתי מאה"כ [דברים יו"ד] „ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כ"א ליראה וגו' הן לה' אלהיך השמים וגו' וידעתם" וגו'. שאין קשר לכתובים אלו למאמר ועתה ישראל שבתחיל, אך הענין מוסב למ"ש למעלה „בעת ההיא אמר ה' אלי פסל לך וגו' ואנכי עמדתי בהר ארבעים יום" וגו' שהוא לקבל תורה שבע"פ, ולזה אמר **ועתה ישראל**. עתה שכל המצוה החוק בלבבך, אין צורך לך עוד לצלול בתהום מחשבות הפלוסופיא כי אפי' אם לא תבין רק פשטן של דברים כל אחד לפי ערכו, די לך. רק שתצרף מעט חומטין של יר"ש להקור כל דין לאמתו. וכמו"ש **כי אם ליראה**. ומהו היראה? **ללכת בכל דרכיו** וגו'. אשר לכאורה יש להפליא, שהתחיל בכי אם ליראה. ומנשב אח"כ מצות הרבה? אך ר"ל שהיר"ש אם היא טהורה וזכה, ישאף להשתוקק ולהתאוות ללכת בכל דרכיו, להיות חונן ומטיב, ולאהבו ולעבדו, בלי עקשות וערמומית ולא תרצה זולת רצונו. לא תצטדק הרבה ולא תרשיע, לא תתחכם ולא תטפש, עשה המותר ומנע עצמך מהאסור ע"פ הדין, וזה עבודה שאין אחריה עבודה. והכתוב עצמו מפרש ענינה „לשמור את מצות ה' אשר אנכי מצוך היום". היינו רק אלו, ולא מה שתוסיף ותתחכם עליהם בעיון או במעשה. ומביא ראיה לזה שאין צורך אליו יתברך בעיוני הפלוסופים או בעבודות מייגעות כמו עובדי אלילים, יען כי „הן לה' אלהיך השמים וגו' רק באבותיך חשק ה' לאהבה אותם ויבחר בזרעם אחריהם בכם". וידוע שא"א לאומה שלמה שיהיו כלם פלוסופים, ולמה לא בחר בפלוסופים והחוקרים ומעיינים שידעו עושר כבודו ית' בשמים ובארץ. הלא את הכל ברא, את הכל יצר, את הכל עשה? בהכרח שאין צורך בם. כי תוכלו להיות מעובדי האל גם אם לא תשופט נפשכם בחקירות. רק „ומלתם את ערלת לבבכם וערפכם" לדעת „כי הוא האלהים ואדוני האדונים", ואין לכם אלא „לשמור כל המצוה אשר אנכי מצוך" שהיא מצוה כמאמרה וכמשמעה בשלחן הערוך לפניכם, וזהו **יראת ה'** האמתית אשר היא **טהורה ועומדת לעד**, ולא תפסק בזמן מהזמנים, ולא תסור בשבה מהסבות:

משפטי

וְנֹפֶת צוּפִים׃ גַּם עַבְדְּךָ נִזְהָר בָּהֶם בְּשָׁמְרָם עֵקֶב רָב׃ שְׁגִיאוֹת מִי יָבִין מִנִּסְתָּרוֹת נַקֵּנִי׃ גַּם מִזֵּדִים חֲשֹׂךְ עַבְדֶּךָ אַל יִמְשְׁלוּ בִי אָז אֵיתָם וְנִקֵּיתִי מִפֶּשַׁע רָב׃ יִהְיוּ לְרָצוֹן אִמְרֵי פִי וְהֶגְיוֹן לִבִּי לְפָנֶיךָ יְיָ צוּרִי וְגוֹאֲלִי׃

לד. לְדָוִד בְּשַׁנּוֹתוֹ אֶת טַעְמוֹ לִפְנֵי אֲבִימֶלֶךְ וַיְגָרְשֵׁהוּ וַיֵּלַךְ׃ אֲבָרְכָה אֶת־יְיָ בְּכָל־עֵת תָּמִיד תְּהִלָּתוֹ בְּפִי׃ בַּייָ תִּתְהַלֵּל נַפְשִׁי יִשְׁמְעוּ עֲנָוִים וְיִשְׂמָחוּ׃ גַּדְּלוּ לַייָ אִתִּי וּנְרוֹמְמָה שְׁמוֹ יַחְדָּו׃ דָּרַשְׁתִּי אֶת יְיָ וְעָנָנִי וּמִכָּל מְגוּרוֹתַי הִצִּילָנִי׃ הִבִּיטוּ אֵלָיו וְנָהָרוּ וּפְנֵיהֶם אַל יֶחְפָּרוּ׃ זֶה עָנִי קָרָא וַייָ שָׁמֵעַ וּמִכָּל־צָרוֹתָיו הוֹשִׁיעוֹ׃ חֹנֶה מַלְאַךְ־יְיָ סָבִיב לִירֵאָיו וַיְחַלְּצֵם׃ טַעֲמוּ וּרְאוּ כִּי־טוֹב יְיָ אַשְׁרֵי הַגֶּבֶר יֶחֱסֶה־בּוֹ׃ יְראוּ אֶת־יְיָ קְדֹשָׁיו כִּי אֵין מַחְסוֹר לִירֵאָיו׃ כְּפִירִים רָשׁוּ וְרָעֵבוּ וְדֹרְשֵׁי יְיָ לֹא־יַחְסְרוּ כָל־טוֹב׃ לְכוּ־בָנִים שִׁמְעוּ לִי יִרְאַת יְיָ אֲלַמֶּדְכֶם׃ מִי הָאִישׁ הֶחָפֵץ חַיִּים אֹהֵב יָמִים לִרְאוֹת טוֹב׃ נְצֹר לְשׁוֹנְךָ מרע

מערבי לב

משפטי ה' אמת צדקו יחדיו. גם במס' חגיגה אמרו "אי מה דרבן מטלטל אף ד"ת מטלטלים תלמוד לומר כמסמרות. אי מה מסמר חסר ולא יתר אף ד"ת כן, ת"ל נטועות, מה נטיעה פרה ורבה כו'. להבין דברי חכמים וחידותם כתבנו בספר הנ"ל כי יסודות דרכי חכמת המתפלספים מתחלפות מחכמת הטבע והשיעורים, אשר בכל א' יש מעלה וחסרון כי אין לך מתפלסף שאין אדם יכול להפוך בו סברתו מהקצה אל הקצה, כי גדולים חקרי לב, והכל תלוי בהכרעת הדיין. ולכן אין לנו גם ערובה במוחש שהוא מכוון אל האמת. לא כן חכמת החשבון והשיעור, שאין אדם יכול לשנות סדרי ההשגות. והן וגבול ניתן להם ע"פ מופתים והגיונות. וכן חכמת הטבע איננה תלויה בסברא, והוא מאמר הכתוב [משלי כ"ה] "שמים לרום וארץ לעומק ולב מלכים אין חקר", שאין הכתוב הזה לפי דעתי משל ונמשל, רק מאמר מחלט שיש קצה לשמים ולארץ לרום ולעומק, אבל אין חקר ללב מלכים ושופטים. כי את אשר יקריבו היום ירחיקו למחר, ויתהפכו כחומר חותם. אכן גם לחכמת השיעורים והטבע יש חסרון נמרץ, שהן כמסמרות תקועות שאין אדם יכול להוסיף מסברא על המוחש והמוטבע, ואינן פרה ורבה. משא"כ בחכמת המתפלספים יש בהם כדי להתלמד מהקדמות האמתיות ולדמות דבר לדבר:

אולם תורתנו הקדושה שקבלה משפטיה מפה הולך להבות, יש לה כל המעלות יחד. שמשפטי ה' אמת יען שהוא מקור האמת, וכל דבריו אמת שאין בם פקפוק במאומה, ודומה למסמר שאינו מתטלטל ואינו דומה למתפלספים הנוטים באדם מהפך חותם מן הקצה אל הקצה, והם ג"כ כמו נטיעה שהיא פרה ורבה. שאדם נעשה מתנה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק, לדמות דבר לדבר, כי מגלין לו רזי תורה והכמה. יען כי צדקו יחדיו בלי שום דוחק ולחץ. וד"ת כל זמן שמעיין בם הוא מוצא בהם טעם וכמוש"כ "דדיה ירווך בכל עת":

מֵרָע וּשְׂפָתֶיךָ מִדַּבֵּר מִרְמָה׃ סוּר מֵרָע וַעֲשֵׂה־טוֹב בַּקֵּשׁ
שָׁלוֹם וְרָדְפֵהוּ׃ עֵינֵי יְיָ אֶל־צַדִּיקִים וְאָזְנָיו אֶל־שַׁוְעָתָם׃ פְּנֵי
יְיָ בְּעֹשֵׂי רָע לְהַכְרִית מֵאֶרֶץ זִכְרָם׃ צָעֲקוּ וַיְיָ שָׁמֵעַ וּמִכָּל־
צָרוֹתָם הִצִּילָם׃ קָרוֹב יְיָ לְנִשְׁבְּרֵי־לֵב וְאֶת־דַּכְּאֵי־רוּחַ יוֹשִׁיעַ׃
רַבּוֹת רָעוֹת צַדִּיק וּמִכֻּלָּם יַצִּילֶנּוּ יְיָ׃ שֹׁמֵר כָּל־עַצְמוֹתָיו אַחַת
מֵהֵנָּה לֹא נִשְׁבָּרָה׃ תְּמוֹתֵת רָשָׁע רָעָה וְשֹׂנְאֵי צַדִּיק יֶאְשָׁמוּ׃
פּוֹדֶה יְיָ נֶפֶשׁ עֲבָדָיו וְלֹא יֶאְשְׁמוּ כָּל־הַחוֹסִים בּוֹ׃

צ תְּפִלָּה לְמֹשֶׁה אִישׁ־הָאֱלֹהִים. אֲדֹנָי מָעוֹן אַתָּה הָיִיתָ לָּנוּ
בְּדֹר וָדֹר׃ בְּטֶרֶם הָרִים יֻלָּדוּ וַתְּחוֹלֵל אֶרֶץ וְתֵבֵל
וּמֵעוֹלָם עַד־עוֹלָם אַתָּה אֵל׃ תָּשֵׁב אֱנוֹשׁ עַד־דַּכָּא וַתֹּאמֶר
שׁוּבוּ בְנֵי אָדָם׃ כִּי אֶלֶף שָׁנִים בְּעֵינֶיךָ כְּיוֹם אֶתְמוֹל כִּי יַעֲבֹר
וְאַשְׁמוּרָה בַלָּיְלָה׃ זְרַמְתָּם שֵׁנָה יִהְיוּ בַּבֹּקֶר כֶּחָצִיר יַחֲלֹף׃
בַּבֹּקֶר יָצִיץ וְחָלָף לָעֶרֶב יְמוֹלֵל וְיָבֵשׁ׃ כִּי כָלִינוּ בְאַפֶּךָ
וּבַחֲמָתְךָ נִבְהָלְנוּ׃ שַׁתָּה שת כ׳ עֲוֹנֹתֵינוּ לְנֶגְדֶּךָ עֲלֻמֵנוּ
לִמְאוֹר פָּנֶיךָ׃ כִּי כָל־יָמֵינוּ פָּנוּ בְעֶבְרָתֶךָ כִּלִּינוּ שָׁנֵינוּ כְמוֹ
הֶגֶה׃ יְמֵי שְׁנוֹתֵינוּ בָהֶם שִׁבְעִים שָׁנָה וְאִם בִּגְבוּרֹת שְׁמוֹנִים
שָׁנָה וְרָהְבָּם עָמָל וָאָוֶן כִּי גָז חִישׁ וַנָּעֻפָה׃ מִי־יוֹדֵעַ עֹז אַפֶּךָ
וּכְיִרְאָתְךָ עֶבְרָתֶךָ׃ לִמְנוֹת יָמֵינוּ כֵּן הוֹדַע וְנָבִא לְבַב חָכְמָה׃
שׁוּבָה יְיָ עַד־מָתָי וְהִנָּחֵם עַל־עֲבָדֶיךָ׃ שַׂבְּעֵנוּ בַבֹּקֶר חַסְדֶּךָ
וּנְרַנְּנָה וְנִשְׂמְחָה בְּכָל־יָמֵינוּ׃ שַׂמְּחֵנוּ כִּימוֹת עִנִּיתָנוּ שְׁנוֹת
רָאִינוּ רָעָה׃ יֵרָאֶה אֶל־עֲבָדֶיךָ פָעֳלֶךָ וַהֲדָרְךָ עַל־בְּנֵיהֶם׃ וִיהִי
נֹעַם אֲדֹנָי אֱלֹהֵינוּ עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יָדֵינוּ כּוֹנְנָה עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה
יָדֵינוּ כּוֹנְנֵהוּ׃

צא יֹשֵׁב בְּסֵתֶר עֶלְיוֹן בְּצֵל שַׁדַּי יִתְלוֹנָן׃ אֹמַר לַייָ מַחְסִי
וּמְצוּדָתִי אֱלֹהַי אֶבְטַח בּוֹ׃ כִּי הוּא יַצִּילְךָ מִפַּח
יָקוּשׁ מִדֶּבֶר הַוּוֹת׃ בְּאֶבְרָתוֹ יָסֶךְ לָךְ וְתַחַת כְּנָפָיו תֶּחְסֶה צִנָּה
וְסֹחֵרָה אֲמִתּוֹ׃ לֹא־תִירָא מִפַּחַד לָיְלָה מֵחֵץ יָעוּף יוֹמָם׃
מִדֶּבֶר בָּאֹפֶל יַהֲלֹךְ מִקֶּטֶב יָשׁוּד צָהֳרָיִם׃ יִפֹּל מִצִּדְּךָ אֶלֶף

וּרְבָבָה מִימִינֶךָ אֵלֶיךָ לֹא יִגָּשׁ: רַק בְּעֵינֶיךָ תַבִּיט וְשִׁלֻּמַת רְשָׁעִים תִּרְאֶה: כִּי־אַתָּה יְיָ מַחְסִי עֶלְיוֹן שַׂמְתָּ מְעוֹנֶךָ: לֹא תְאֻנֶּה אֵלֶיךָ רָעָה וְנֶגַע לֹא יִקְרַב בְּאָהֳלֶךָ: כִּי מַלְאָכָיו יְצַוֶּה־לָּךְ לִשְׁמָרְךָ בְּכָל־דְּרָכֶיךָ: עַל כַּפַּיִם יִשָּׂאוּנְךָ פֶּן־תִּגֹּף בָּאֶבֶן רַגְלֶךָ: עַל־שַׁחַל וָפֶתֶן תִּדְרֹךְ תִּרְמֹס כְּפִיר וְתַנִּין: כִּי בִי חָשַׁק וַאֲפַלְּטֵהוּ אֲשַׂגְּבֵהוּ כִּי יָדַע שְׁמִי: יִקְרָאֵנִי וְאֶעֱנֵהוּ עִמּוֹ אָנֹכִי בְצָרָה אֲחַלְּצֵהוּ וַאֲכַבְּדֵהוּ: אֹרֶךְ יָמִים אַשְׂבִּיעֵהוּ וְאַרְאֵהוּ בִּישׁוּעָתִי: אורך ימים וגו׳

קלה הַלְלוּיָהּ הַלְלוּ אֶת שֵׁם יְיָ הַלְלוּ עַבְדֵי יְיָ: שֶׁעֹמְדִים בְּבֵית יְיָ בְּחַצְרוֹת בֵּית אֱלֹהֵינוּ: הַלְלוּיָהּ כִּי־טוֹב יְיָ זַמְּרוּ לִשְׁמוֹ כִּי נָעִים: כִּי־יַעֲקֹב בָּחַר לוֹ יָהּ יִשְׂרָאֵל לִסְגֻלָּתוֹ: כִּי אֲנִי יָדַעְתִּי כִּי גָדוֹל יְיָ וַאֲדֹנֵינוּ מִכָּל אֱלֹהִים: כֹּל אֲשֶׁר חָפֵץ יְיָ עָשָׂה בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ בַּיַּמִּים וְכָל תְּהֹמוֹת: מַעֲלֶה נְשִׂאִים מִקְצֵה הָאָרֶץ בְּרָקִים לַמָּטָר עָשָׂה מוֹצֵא רוּחַ מֵאוֹצְרוֹתָיו: שֶׁהִכָּה בְּכוֹרֵי מִצְרָיִם מֵאָדָם עַד־בְּהֵמָה: שָׁלַח אוֹתֹת וּמֹפְתִים בְּתוֹכֵכִי מִצְרָיִם בְּפַרְעֹה וּבְכָל־עֲבָדָיו: שֶׁהִכָּה גּוֹיִם רַבִּים וְהָרַג מְלָכִים עֲצוּמִים: לְסִיחוֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי וּלְעוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן וּלְכֹל מַמְלְכוֹת כְּנָעַן: וְנָתַן אַרְצָם נַחֲלָה נַחֲלָה לְיִשְׂרָאֵל עַמּוֹ: יְיָ שִׁמְךָ לְעוֹלָם יְיָ זִכְרְךָ לְדֹר־וָדֹר: כִּי־יָדִין יְיָ עַמּוֹ וְעַל־עֲבָדָיו יִתְנֶחָם: עֲצַבֵּי הַגּוֹיִם כֶּסֶף וְזָהָב מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם: פֶּה־לָהֶם וְלֹא יְדַבֵּרוּ עֵינַיִם לָהֶם וְלֹא יִרְאוּ: אָזְנַיִם לָהֶם וְלֹא יַאֲזִינוּ אַף אֵין־יֶשׁ־רוּחַ בְּפִיהֶם: כְּמוֹהֶם יִהְיוּ עֹשֵׂיהֶם כֹּל אֲשֶׁר־בֹּטֵחַ בָּהֶם: בֵּית יִשְׂרָאֵל בָּרְכוּ אֶת־יְיָ בֵּית אַהֲרֹן בָּרְכוּ אֶת־יְיָ: בֵּית הַלֵּוִי בָּרְכוּ אֶת־יְיָ יִרְאֵי יְיָ בָּרְכוּ אֶת־יְיָ: בָּרוּךְ יְיָ מִצִּיּוֹן שֹׁכֵן יְרוּשָׁלָיִם הַלְלוּיָהּ:

(דה"ה) צריך להדגיש ולהתיז כמוב כי לעולם דלא ליתשמע כלעולם וכן יתיז הכמך של חסדו דלא ליתשמע כשין לשון חסד ח"ו: (ה"ר סי׳ כ"א):

קלו הוֹדוּ לַיְיָ כִּי טוֹב | כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:
הוֹדוּ לֵאלֹהֵי הָאֱלֹהִים | כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:

הוֹדוּ לַאֲדֹנֵי הָאֲדֹנִים כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
לְעֹשֵׂה נִפְלָאוֹת גְּדֹלוֹת לְבַדּוֹ כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
לְעֹשֵׂה הַשָּׁמַיִם בִּתְבוּנָה כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
לְרוֹקַע הָאָרֶץ עַל־הַמָּיִם כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
לְעֹשֵׂה אוֹרִים גְּדֹלִים כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
אֶת הַשֶּׁמֶשׁ לְמֶמְשֶׁלֶת בַּיּוֹם כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
אֶת הַיָּרֵחַ וְכוֹכָבִים לְמֶמְשְׁלוֹת בַּלָּיְלָה כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
לְמַכֵּה מִצְרַיִם בִּבְכוֹרֵיהֶם כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
וַיּוֹצֵא יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
בְּיָד חֲזָקָה וּבִזְרוֹעַ נְטוּיָה כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
לְגֹזֵר יַם־סוּף לִגְזָרִים כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
וְהֶעֱבִיר יִשְׂרָאֵל בְּתוֹכוֹ כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
וְנִעֵר פַּרְעֹה וְחֵילוֹ בְיַם־סוּף כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
לְמוֹלִיךְ עַמּוֹ בַּמִּדְבָּר כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
לְמַכֵּה מְלָכִים גְּדֹלִים כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
וַיַּהֲרֹג מְלָכִים אַדִּירִים כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
לְסִיחוֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
וּלְעוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
וְנָתַן אַרְצָם לְנַחֲלָה כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
נַחֲלָה לְיִשְׂרָאֵל עַבְדּוֹ כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
שֶׁבְּשִׁפְלֵנוּ זָכַר־לָנוּ כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
וַיִּפְרְקֵנוּ מִצָּרֵינוּ כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
נֹתֵן לֶחֶם לְכָל־בָּשָׂר כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
הוֹדוּ לְאֵל הַשָּׁמָיִם כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃

לג רַנְּנוּ צַדִּיקִים בַּיְיָ לַיְשָׁרִים נָאוָה תְהִלָּה׃ הוֹדוּ לַיְיָ בְּכִנּוֹר
בְּנֵבֶל עָשׂוֹר זַמְּרוּ לוֹ׃ שִׁירוּ לוֹ שִׁיר חָדָשׁ הֵיטִיבוּ
נַגֵּן בִּתְרוּעָה׃ כִּי יָשָׁר דְּבַר יְיָ וְכָל מַעֲשֵׂהוּ בֶּאֱמוּנָה׃ אֹהֵב
צְדָקָה וּמִשְׁפָּט חֶסֶד יְיָ מָלְאָה הָאָרֶץ׃ בִּדְבַר יְיָ שָׁמַיִם נַעֲשׂוּ

וברוח

וּבְרוּחַ פִּיו כָּל צְבָאָם: כֹּנֵס כַּנֵּד מֵי הַיָּם נֹתֵן בְּאוֹצָרוֹת תְּהוֹמוֹת: יִירְאוּ מֵיְיָ כָּל־הָאָרֶץ מִמֶּנּוּ יָגוּרוּ כָּל־יֹשְׁבֵי תֵבֵל: כִּי הוּא אָמַר וַיֶּהִי הוּא־צִוָּה וַיַּעֲמֹד: יְיָ הֵפִיר עֲצַת־גּוֹיִם הֵנִיא מַחְשְׁבוֹת עַמִּים: עֲצַת יְיָ לְעוֹלָם תַּעֲמֹד מַחְשְׁבוֹת לִבּוֹ לְדֹר וָדֹר: אַשְׁרֵי הַגּוֹי אֲשֶׁר־יְיָ אֱלֹהָיו הָעָם בָּחַר לְנַחֲלָה לוֹ: מִשָּׁמַיִם הִבִּיט יְיָ רָאָה אֶת־כָּל־בְּנֵי הָאָדָם: מִמְּכוֹן שִׁבְתּוֹ הִשְׁגִּיחַ אֶל כָּל־יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ: הַיֹּצֵר יַחַד לִבָּם הַמֵּבִין אֶל־כָּל־מַעֲשֵׂיהֶם: אֵין הַמֶּלֶךְ נוֹשָׁע בְּרָב חָיִל גִּבּוֹר לֹא־יִנָּצֵל בְּרָב כֹּחַ: שֶׁקֶר הַסּוּס לִתְשׁוּעָה וּבְרֹב חֵילוֹ לֹא יְמַלֵּט: הִנֵּה עֵין יְיָ אֶל־יְרֵאָיו לַמְיַחֲלִים לְחַסְדּוֹ: לְהַצִּיל מִמָּוֶת נַפְשָׁם וּלְחַיּוֹתָם בָּרָעָב: נַפְשֵׁנוּ חִכְּתָה לַייָ עֶזְרֵנוּ וּמָגִנֵּנוּ הוּא: כִּי־בוֹ יִשְׂמַח לִבֵּנוּ כִּי בְשֵׁם קָדְשׁוֹ בָטָחְנוּ: יְהִי־חַסְדְּךָ יְיָ עָלֵינוּ כַּאֲשֶׁר יִחַלְנוּ לָךְ:

צב מִזְמוֹר שִׁיר לְיוֹם הַשַּׁבָּת: טוֹב לְהֹדוֹת לַייָ וּלְזַמֵּר לְשִׁמְךָ עֶלְיוֹן: לְהַגִּיד בַּבֹּקֶר חַסְדֶּךָ וֶאֱמוּנָתְךָ בַּלֵּילוֹת: עֲלֵי־עָשׂוֹר וַעֲלֵי נָבֶל עֲלֵי הִגָּיוֹן בְּכִנּוֹר: כִּי שִׂמַּחְתַּנִי יְיָ בְּפָעֳלֶךָ בְּמַעֲשֵׂי יָדֶיךָ אֲרַנֵּן: מַה גָּדְלוּ מַעֲשֶׂיךָ יְיָ מְאֹד עָמְקוּ מַחְשְׁבֹתֶיךָ: אִישׁ בַּעַר לֹא יֵדָע וּכְסִיל לֹא־יָבִין אֶת־זֹאת: בִּפְרֹחַ רְשָׁעִים כְּמוֹ עֵשֶׂב וַיָּצִיצוּ כָּל פֹּעֲלֵי אָוֶן לְהִשָּׁמְדָם עֲדֵי עַד: וְאַתָּה מָרוֹם לְעֹלָם יְיָ: כִּי הִנֵּה אֹיְבֶיךָ יְיָ כִּי־הִנֵּה אֹיְבֶיךָ יֹאבֵדוּ יִתְפָּרְדוּ כָּל־פֹּעֲלֵי אָוֶן: וַתָּרֶם כִּרְאֵים קַרְנִי בַּלֹּתִי בְּשֶׁמֶן רַעֲנָן: וַתַּבֵּט עֵינִי בְּשׁוּרָי בַּקָּמִים עָלַי מְרֵעִים תִּשְׁמַעְנָה אָזְנָי: צַדִּיק כַּתָּמָר יִפְרָח כְּאֶרֶז בַּלְּבָנוֹן יִשְׂגֶּה: שְׁתוּלִים בְּבֵית יְיָ בְּחַצְרוֹת אֱלֹהֵינוּ יַפְרִיחוּ: עוֹד יְנוּבוּן בְּשֵׂיבָה דְּשֵׁנִים וְרַעֲנַנִּים יִהְיוּ: לְהַגִּיד כִּי יָשָׁר יְיָ צוּרִי וְלֹא־עַוְלָתָה עלתה כ׳ בּוֹ:

צג יְיָ מָלָךְ גֵּאוּת לָבֵשׁ לָבֵשׁ יְיָ עֹז הִתְאַזָּר אַף תִּכּוֹן תֵּבֵל בַּל תִּמּוֹט: נָכוֹן כִּסְאֲךָ מֵאָז מֵעוֹלָם אָתָּה: נָשְׂאוּ נְהָרוֹת יְיָ נָשְׂאוּ נְהָרוֹת קוֹלָם יִשְׂאוּ נְהָרוֹת דָּכְיָם: מִקֹּלוֹת מַיִם רַבִּים

אדירים

אַדִּירִים מִשְׁבְּרֵי־יָם אַדִּיר בַּמָּרוֹם יְיָ: עֵדֹתֶיךָ נֶאֶמְנוּ מְאֹד לְבֵיתְךָ נַאֲוָה קֹדֶשׁ יְיָ לְאֹרֶךְ יָמִים:

יְהִי כְבוֹד יְיָ לְעוֹלָם יִשְׂמַח יְיָ בְּמַעֲשָׂיו: יְהִי שֵׁם יְיָ מְבֹרָךְ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם: מִמִּזְרַח שֶׁמֶשׁ עַד מְבוֹאוֹ מְהֻלָּל שֵׁם יְיָ: רָם עַל כָּל גּוֹיִם יְיָ עַל הַשָּׁמַיִם כְּבוֹדוֹ: יְיָ שִׁמְךָ לְעוֹלָם יְיָ זִכְרְךָ לְדֹר־וָדֹר: יְיָ בַּשָּׁמַיִם הֵכִין כִּסְאוֹ וּמַלְכוּתוֹ בַּכֹּל מָשָׁלָה: יִשְׂמְחוּ הַשָּׁמַיִם וְתָגֵל הָאָרֶץ וְיֹאמְרוּ בַגּוֹיִם יְיָ מָלָךְ: יְיָ מֶלֶךְ

(דה"ה) בין ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך לעולם ועד לא יפסיק כמו בין ה' אלהיכם אמת:
(א"ר סי' נא בשם פסקי תוס')

יְיָ מָלָךְ יְיָ יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד: יְיָ מֶלֶךְ עוֹלָם וָעֶד אָבְדוּ גוֹיִם מֵאַרְצוֹ: יְיָ הֵפִיר עֲצַת גּוֹיִם הֵנִיא מַחְשְׁבוֹת עַמִּים: רַבּוֹת מַחֲשָׁבוֹת בְּלֶב אִישׁ וַעֲצַת יְיָ הִיא תָקוּם: עֲצַת יְיָ לְעוֹלָם תַּעֲמֹד מַחְשְׁבוֹת לִבּוֹ לְדֹר וָדֹר: כִּי הוּא אָמַר וַיֶּהִי הוּא צִוָּה וַיַּעֲמֹד: כִּי בָחַר יְיָ בְּצִיּוֹן אִוָּהּ לְמוֹשָׁב לוֹ: כִּי יַעֲקֹב בָּחַר לוֹ יָהּ יִשְׂרָאֵל לִסְגֻלָּתוֹ: כִּי לֹא יִטֹּשׁ יְיָ עַמּוֹ וְנַחֲלָתוֹ לֹא יַעֲזֹב: וְהוּא רַחוּם יְכַפֵּר עָוֹן וְלֹא יַשְׁחִית וְהִרְבָּה לְהָשִׁיב אַפּוֹ וְלֹא יָעִיר כָּל חֲמָתוֹ: יְיָ הוֹשִׁיעָה הַמֶּלֶךְ יַעֲנֵנוּ בְיוֹם קָרְאֵנוּ:

אַשְׁרֵי יוֹשְׁבֵי בֵיתֶךָ עוֹד יְהַלְלוּךָ סֶּלָה: אַשְׁרֵי הָעָם שֶׁכָּכָה לּוֹ אַשְׁרֵי הָעָם שֶׁיְיָ אֱלֹהָיו:

קמה תְּהִלָּה לְדָוִד אֲרוֹמִמְךָ אֱלוֹהַי הַמֶּלֶךְ וַאֲבָרְכָה שִׁמְךָ לְעוֹלָם וָעֶד: בְּכָל יוֹם אֲבָרְכֶךָּ וַאֲהַלְלָה שִׁמְךָ לְעוֹלָם וָעֶד: גָּדוֹל יְיָ וּמְהֻלָּל מְאֹד וְלִגְדֻלָּתוֹ אֵין חֵקֶר: דּוֹר

לדור

מערכי לב

עצת ה' לעולם תעמוד מחשבות לבו לדור ודור, כל מה שיסודר בהשגחת חכמה אין בה שום שנוי רצון ח"ו, ועצתו לעולם תעמוד. אך לפעמים השנוי מצד המקבלים כשאין הדור זכאי לקבל השפעת טובתו, כי מחשבות לבו לפי ענין, מעשה הדור ואין זה שנוי רצון ח"ו [הרי"ס בס' עיון תפלה] וכענין זאת מצינו בדור המדבר כשמאסו בארץ חמדה ולא חפצו לקבל מתנתו של הקב"ה, נתעכבו במדבר ארבעים שנה, שאין זה עיכוב וביטול הבטחה מצד הנותן אלא מצד המקבל, וכן אה"כ "כי טוב ה' לעולם חסדו", אך אימתי בא החסד, רק כשלדור ודור אמונתו כשמחזיקים באמונתו כי אין מניעת הטובה אלא מצד המקבלים:

כבוד

י. ולפנינו בישיבה כך מנהג, עומד חזן ואומר: אלה ברכב ואלה בסוסים, המה יכרעו ויפולו, ה׳ הושיעה המלך, (א) ברוך אתה ה׳ אלהינו מלך העולם האל המלך כו׳: **ה.] ואומר** יהי כבוד ה׳ לעולם, ישמח ה׳ במעשיו. יהי שם ה׳ מבורך מעתה וע״ע. ממזרח שמש עד מבואו מהלל שם ה׳. רם על כל גוים ה׳, על השמים כבודו. ה׳ שמך לעולם, ה׳ זכרך לדו״ד. ה׳ בשמים הכין כסא׳, ומלכותו בכל משלה. ישמחו השמים ותגל הארץ ויאמרו בגוים (ב) ה׳ מלך. ה׳ מלך, ה׳ ימלוך לעד. ה׳ מלך ע״ו אבדו גוים מארצו. ה׳ הפיר עצת גוים, הניא מחשבות עמים. רבות מחשבות בלב איש, ועצת ה׳ היא תקום. עצת ה׳ לעולם תעמוד, מחשבות לבו לדו״ד. כי הוא אמר ויהי, הוא צוה ויעמוד. כי בחר ה׳ בציון, אוה למושב לו. כי יעקב בחר לו יה, ישראל לסגולתו. כי לא יטוש ה׳ עמו, ונחלתו לא יעזוב. והוא רחום יכפר עון ולא ישחית, והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו. ה׳ הושיעה, המלך יעננו ביום קראנו.

(ג) **אשרי** תמימי דרך, ההולכים בתורת ה׳. **אשרי** יושבי ביתך, עוד יהללוך סלה. אשרי העם שככה לו, אשרי העם שה׳ אלהיו.

תהלה לדוד וגו׳ עד שם קדשו לעולם ועד:

יא. ו] ומוסיפין [האי פסוקא] בתר עולם ועד, ואנחנו נברך יה [מעתה ועד

שנוי נוסחאות והגהות

י. (א) מנהגם הי׳ בישיבה שלא להתחיל בב״ש רק מעיקר הברכה וכדעת סדר רס״ג שהעתקתי לעיל. (ב) ה׳ מלך קמא הוא סיומא דפסוק ישמחו אשר בדה״א ט״ז ל״א, וה׳ מלך ה׳ ימלוך איננו פסוק מיוחד בתנ״ך, ומנהגנו לומר אחר הפסוק שבדה״י „ה׳ מלך ה׳ מלך ה׳ ימלוך״. וכן נמצא במ״ם סי״ד ה״ת,״ ובפרקי׳ היכלות, ואינן כסדר. כי מקדים הוה לעבר, ובעל תפלת ישרים רצה לסרס הכתוב ולזכר תחלה ה׳ מלך, כדי שישמור סדר „עבר, הוה, עתיד״, ולנוסח׳ הגאון שהשמיט ה׳ מלך קמא יהי׳ הסדר כהוגן עם ה׳ מלך דסו״פ דדה״י. (ג) בסידור אה״ק ובויטרי מוסיפין עוד, אשרי נוצרי עדותיו וגו׳, אשרי אדם עז לו בך, אשרי איש ירא ה׳, אשרי שומע לי לשקוד על דלתותי, אבל בתוספות ברכות ל״ב ד״ה קודם תפלתו מנין שנאמר אשרי יושבי ביתך, כתבו „לפיכך תקנו זה הפסוק קודם תהלה לדוד, לאפוקי מהני דאמרו אשרי הרבה״, עכ״ל:

לשלושי

מנן האלף

י. ה.] ואומר יהי כבוד. עיין מ״ש במקור הברכות:

ו.] ומוסיפין כו׳ לשלושי הללויה בתר הללויה. והאשכול בשם ר׳ יצחק בן מרן הלוי כתב לפי שכל האומר תהלה לדוד מובטח שהוא בן עוה״ב, וכך אנו מבקשים אהרי שאמרנו תהלה שנזכה לעוה״ב, ונברך יה מעתה וע״ע. ויש נפקותא בין המעמים דלהרע״ג שב׳ לשלשולי כו׳ א״כ א״צ לאומרו רק בשחרית. וכן ראיתי בס׳ כת״י שלפנינו שבאמת לא הזכיר לפסוק זה באשרי שקודם ובא לציון גואל ולא באשרי שלפני מנחה, אך הב״י כ׳ דאפי׳ למעם זה אין לחסר אותו הפסוק אפי׳ אומר אשרי לבדו משום לא פלוג, והד״מ כ׳ דבאשר״י ריש ברכות משמע כהב״י, ולא ידעתי המשמעות שלו אם לא שהי׳ גרסתו שם באשר״י לומר אשרי ג״פ בכל יום, אבל לפנינו ברא״ש ליתא ג״פ. והרב אבן הירחי כ׳ דבארפת מוסיפין עוד פסוק שלפניו לא המתים יהללו יה ע״ש:

הללויה

ועד עולם הללויה]. (א) לשלשוליה הללויה בתר הללויה, (ב) [וכל] פרשתא עד כל הנשמה תהלל יה הללויה, איתנייהו סוף פרקא הללויה, וריש פרקא הללויה. ז.] והללויה דבתר תהלת ה' ידבר פי ריש פרקא הוא, ואמטול הכי מוסיפינן ואנחנו נברך יה מעתה וע"ע הללויה]:

יב. ומבעי ליה לאינש לכוונא דעתיה בתהלה לדוד, דאר"א אמר ר' אבינה ה.] כל האומר תהלה לדוד בכל יום מובטח לו שהוא בן העולם הבא. [ואמרינן מאי טעמא אי נימא משום דאתיא בא"ב, נימא אשרי תמימי דרך דאתיא בתמניא אפין. אלא משום דכתיב פותח את ידך, נימא הלל הגדול דכתיב ביה נותן לחם לכל בשר. ומסקינן, אלא] (א) משום דאית ביה [תרתי, אתיא בא"ב] ט.] וכתיב פותח את ידך:

יג. ובתר ואנחנו נברך יה [מעתה ועד עולם הללויה] פותח הללויה הללי נפשי את ה'. כו'. הללויה כי טוב זמרה. כולי י.] הללויה הללו את ה' מן השמים. שירו לה' שיר חדש. יא.] הללו אל בקדשו. יב.] ויברך דוד את ה', עד (א) ומהללים לשם תפארתך.

ועומד

שנוי נוסחאות והגהות

יא] (א) „לשלושי". (ב) „ובכולהי":

יב] (א) „משום א"ב ואית ביה נמי פותח.

יג] (א) בכתי"י בי"מ וכן ב"ס „ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה. אתה הוא ה' לבדך כו' עד סוף השירה. אולם הרב אבן הירחי העיד בשם רבינו כנוסח הכתי"י שלפנינו, ובויטרי איתא עד סוף השירה, ובשביעי של פסח ושבת פ' בשלח נוהגין להוסיף ג"כ ותקח מרים עד כי אני ה' רופאיך":

מגן האלף

יא. ז.] הללויה כו' ריש פרקי הוא. פירשהו הב"ח סי' נ"א משום דיש להקשות למה לן להוסיפו ואנחנו נברך כדי לשלשולי הללויה, הלא מתחיל הללויה הללי נפשי את ה'. ואם כן נימא דהאי הללויה קמא שייך לתהלה לדוד, והללי נפשי לריש פרקא, ואיכא בלא"ה כדי לשלשולי, לז"א דהללויה דבתר תהלת ה' ריש פרקא הוא, והאמטול להכי מוסיפין, ע"ש:

יב. ה.] כל האומר תהלה לדוד בכל יום. לפנינו בגמ' איתא „ג"פ" והגאון לא גרס לי'. וכן אמר במפורש להלן סי' ק"ג „כשאמרו חכמים כל האומר תהלה לדוד לא אמרו שתים או שלשה פעמים ומשמע אפי' פעם אחת, אלא חכמים האחרונים התקינו לישראל שבעיירות לאומרם בפסוד"ז, ובסדר, [ר"ל בקדושא דסדרא] ובמנחה, שמא יפשעו פ"א או שתים השתייר אחת בידם שאינו חייב לומר ג"פ" ע"ש:

ט.] וכתיב פותח את ידך. הגאון העתיק כאן כל לשון הגמרא לרמז מה שמובא בתר"י שכתבו כיון דעיקר אמירתו בשביל פסוק זה, לכן אומרים הנהוגים שצריך לכוין באמירתו, ואי לא כיון צריך לחזור ולאומרו. ע"ש:

יג. י.] הללויה הללו את ה' מן השמים, במס' שבת קי"ח א"ר יוסי יהא חלקי מגומרי הלל, ומסקינן כי קאמרינן בפסוקי דזמרא, ופירש"י שני מזמורים של הלולים הללו את ה' מן השמים, והללו אל בקדשו. והמפרש למס' סופרים תמה למה לא פירש על כל ששת המזמורים כפי שמוזכר במס' סופרים. ע"ש ואפ"ל דס"ל דהעיקר הם שני מזמורים הללו שמדברים מסידור שבחו וגדולתו של מקום שיהללוהו במרומים והמלאכים והשמש והירח, והוי דומיא דהלל הגדול, דחשיב נמי לעושה שמים וארץ והשמש והירח. ועמש"ל אות ב'. ומצאתי שגם בעל הגיא כי על רש"י „וא"י טעמו, מפני מה תופס אלו השני מזמורים. וכ' המבאר שם אפשר דק"ל לרש"י ליטנא דהלל ע"ש. והוא כמו שכתבתי:

יא.] הללו עיין מקור הברכות. יב.] ויברך דוד עיין מקור הברכות.

לְדוֹר יְשַׁבַּח מַעֲשֶׂיךָ וּגְבוּרֹתֶיךָ יַגִּידוּ: הֲדַר כְּבוֹד הוֹדֶךָ וְדִבְרֵי
נִפְלְאוֹתֶיךָ אָשִׂיחָה: וֶעֱזוּז נוֹרְאוֹתֶיךָ יֹאמֵרוּ וּגְדֻלָּתְךָ אֲסַפְּרֶנָּה:
זֵכֶר רַב־טוּבְךָ יַבִּיעוּ וְצִדְקָתְךָ יְרַנֵּנוּ: חַנּוּן וְרַחוּם יְיָ אֶרֶךְ
אַפַּיִם וּגְדָל־חָסֶד: טוֹב יְיָ לַכֹּל וְרַחֲמָיו עַל־כָּל־מַעֲשָׂיו: יוֹדוּךָ
יְיָ כָּל־מַעֲשֶׂיךָ וַחֲסִידֶיךָ יְבָרְכוּכָה: כְּבוֹד מַלְכוּתְךָ יֹאמֵרוּ
וּגְבוּרָתְךָ יְדַבֵּרוּ: לְהוֹדִיעַ לִבְנֵי הָאָדָם גְּבוּרֹתָיו וּכְבוֹד הֲדַר
מַלְכוּתוֹ: מַלְכוּתְךָ מַלְכוּת כָּל עֹלָמִים וּמֶמְשַׁלְתְּךָ בְּכָל־דּוֹר
וָדֹר: סוֹמֵךְ יְיָ לְכָל־הַנֹּפְלִים וְזוֹקֵף לְכָל־הַכְּפוּפִים: עֵינֵי־כֹל
אֵלֶיךָ יְשַׂבֵּרוּ וְאַתָּה נוֹתֵן־לָהֶם אֶת אָכְלָם בְּעִתּוֹ:

(דה"ח) צריך לכוין בפסוק פותח את ידך ואם לא כיון צריך לחזור ולאומרו פעם אחרת ואם נזכר אחר שכבר אמר הללויה אין צריך לחזור רק פסוק פותח לבד. בין תהלת ה' ובין ידבר פי יפסיק ויתחין מעט. (סי' נ"א יע"ש בא"ר):

פּוֹתֵחַ אֶת־יָדֶךָ וּמַשְׂבִּיעַ לְכָל־חַי רָצוֹן: צַדִּיק יְיָ בְּכָל־דְּרָכָיו
וְחָסִיד בְּכָל־מַעֲשָׂיו: קָרוֹב יְיָ לְכָל־קֹרְאָיו לְכֹל אֲשֶׁר
יִקְרָאֻהוּ בֶאֱמֶת: רְצוֹן־יְרֵאָיו יַעֲשֶׂה וְאֶת־שַׁוְעָתָם יִשְׁמַע
וְיוֹשִׁיעֵם: שׁוֹמֵר יְיָ אֶת־כָּל־אֹהֲבָיו וְאֵת כָּל־הָרְשָׁעִים יַשְׁמִיד:
תְּהִלַּת יְיָ יְדַבֶּר־פִּי וִיבָרֵךְ כָּל־בָּשָׂר שֵׁם קָדְשׁוֹ לְעוֹלָם וָעֶד:
וַאֲנַחְנוּ נְבָרֵךְ יָהּ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם הַלְלוּיָהּ:

קמו
הַלְלוּיָהּ הַלְלִי נַפְשִׁי אֶת־יְיָ: אֲהַלְלָה יְיָ בְּחַיָּי אֲזַמְּרָה
לֵאלֹהַי בְּעוֹדִי: אַל־תִּבְטְחוּ בִנְדִיבִים בְּבֶן־אָדָם שֶׁאֵין
לוֹ

*וגדלותיך כתיב. **וגדול כתיב.

מערכי לב

כבוד מלכותך יאמרו וגו' להודיע טעמו, שמה שמספרים כבוד מלכותך אינו כדאי לפאר אותך שזה רק להודיע לבני אדם וגו' שיתנו לב להכיר כבודך, כי באמת מלכותך מלכות כל עולמים וגו', אבל לך דומיה תהלה, [ס' עיו"ת]:

רצון יראיו יעשה, לפעמים הקב"ה ממלא חפצו של אדם אע"פ שגלוי לפניו שעי"ז יגיע לשוחה עמוקה של צער וצרה אשר יתחרטו ויצעקו לה' להלץ מצרת נפשם, וז"ש ואת שועתם אח"כ, ישמע ויושיעם:

הללויה הללי נפשי את ה' אהללה את ה' בחיי וגו', כל בר דעת מוכרח להודות שבשעת התפלה צריך האדם לגרש הדמיון מהיות כלי המחשבה והמחשבה, להסיר כל הרעיונות המבלבלות, מוליכי הנטיה החומרית. ובאותן השעות שצריך האדם להתיחד עם קונו מוכרח השכל הטהור של הנפש האלהית לשבת בעצמו על מרכבת הגוף שיהיה הוא בעצמו הרכב, כי בשעת השכינה בעליתו מרום הרים לפאר ולשבח את מלך הכבוד אם יושיב במקומו את העגלון המבלבל הדמיון השכור המלא מהמדת כל מחשבות הזמן ירוץ בגלגלתו באין מקיף. והרי אפילו בר וגדול שמשלם לא הניח הסוסים בעצמו, בכל זאת בשעה שרואה

לוֹ תְשׁוּעָה: תֵּצֵא רוּחוֹ יָשֻׁב לְאַדְמָתוֹ בַּיּוֹם הַהוּא אָבְדוּ
עֶשְׁתֹּנֹתָיו: אַשְׁרֵי שֶׁאֵל יַעֲקֹב בְּעֶזְרוֹ שִׂבְרוֹ עַל־יְיָ אֱלֹהָיו:
עֹשֶׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ אֶת־הַיָּם וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר בָּם הַשֹּׁמֵר אֱמֶת
לְעוֹלָם: עֹשֶׂה מִשְׁפָּט לָעֲשׁוּקִים נֹתֵן לֶחֶם לָרְעֵבִים יְיָ מַתִּיר
אֲסוּרִים: יְיָ פֹּקֵחַ עִוְרִים יְיָ זֹקֵף כְּפוּפִים יְיָ אֹהֵב צַדִּיקִים: יְיָ
שֹׁמֵר אֶת־גֵּרִים יָתוֹם וְאַלְמָנָה יְעוֹדֵד וְדֶרֶךְ רְשָׁעִים יְעַוֵּת:
יִמְלֹךְ יְיָ לְעוֹלָם אֱלֹהַיִךְ צִיּוֹן לְדֹר וָדֹר הַלְלוּיָהּ: קמז
הַלְלוּיָהּ כִּי־טוֹב זַמְּרָה אֱלֹהֵינוּ כִּי־נָעִים נָאוָה תְהִלָּה: בּוֹנֵה
יְרוּשָׁלַיִם יְיָ נִדְחֵי יִשְׂרָאֵל יְכַנֵּס: הָרוֹפֵא לִשְׁבוּרֵי לֵב
וּמְחַבֵּשׁ לְעַצְּבוֹתָם: מוֹנֶה מִסְפָּר לַכּוֹכָבִים לְכֻלָּם שֵׁמוֹת
יִקְרָא: גָּדוֹל אֲדוֹנֵינוּ וְרַב־כֹּחַ לִתְבוּנָתוֹ אֵין מִסְפָּר: מְעוֹדֵד
עֲנָוִים יְיָ מַשְׁפִּיל רְשָׁעִים עֲדֵי־אָרֶץ: עֱנוּ לַייָ בְּתוֹדָה זַמְּרוּ
לֵאלֹהֵינוּ בְכִנּוֹר: הַמְכַסֶּה שָׁמַיִם בְּעָבִים הַמֵּכִין לָאָרֶץ מָטָר
הַמַּצְמִיחַ הָרִים חָצִיר: נוֹתֵן לִבְהֵמָה לַחְמָהּ לִבְנֵי עֹרֵב אֲשֶׁר
יִקְרָאוּ: לֹא בִגְבוּרַת הַסּוּס יֶחְפָּץ לֹא בְשׁוֹקֵי הָאִישׁ יִרְצֶה:
רוֹצֶה יְיָ אֶת־יְרֵאָיו אֶת־הַמְיַחֲלִים לְחַסְדּוֹ: שַׁבְּחִי יְרוּשָׁלַיִם אֶת־
יְיָ הַלְלִי אֱלֹהַיִךְ צִיּוֹן: כִּי־חִזַּק בְּרִיחֵי שְׁעָרָיִךְ בֵּרַךְ בָּנַיִךְ בְּקִרְבֵּךְ:
הַשָּׂם־גְּבוּלֵךְ שָׁלוֹם חֵלֶב חִטִּים יַשְׂבִּיעֵךְ: הַשֹּׁלֵחַ אִמְרָתוֹ אָרֶץ
עַד־מְהֵרָה יָרוּץ דְּבָרוֹ: הַנֹּתֵן שֶׁלֶג כַּצָּמֶר כְּפוֹר כָּאֵפֶר יְפַזֵּר:
מַשְׁלִיךְ קַרְחוֹ כְפִתִּים לִפְנֵי קָרָתוֹ מִי יַעֲמֹד: יִשְׁלַח דְּבָרוֹ וְיַמְסֵם

ישב

מערבי לב

כלמו כספינה שעומד על הר גבוה ותלול ולפניו תהום נורא, ויודע שהעגלון שהוא שותה שכור הוא ויקח תיכף חבלי סוסיו מידו להנהיג אותם בעצמו, כי הם על חייו. ואיך לא יהום כל חיי נפשו בשעה שיניח תפלתו אל יד ההרגל שהולך ברכה בברכה ידלג תיבות ויבליע אותיות קדושות, יתפלל כמו בחלום וכל תפלתו מבולבלת, ובאיזה פנים ישובה ליושב תהלות ישראל, וזה שאמר **הללי נפשי את ה׳** כי אין לאומר הגם שהתשוקה בכל חלקי עולם להללו ולשבחו יען הנפש הטהורה אשר מכסא כבוד חוצבה שאין לה שום מחשבה מחבלי הזמן רק היא תוכל לשבחו, ובכ״ז יאמר המשורר שהוא הפך בחיים ומתחנן **אהללה את ה׳ בחיי אזמרה לאלהי בעודי** אשר ירננו שפתיו תהלה יחד עם כל כלי הגוף כי לא המתים יהללו יה, אלא שצריך להתרחק מכל הבלי עולם וידמה במחשבתו כאלו הוא כבר מסולק מההרגליות. וכמו״ש תר״י בפרק אין עומדין „שיחשוב בלבו כאלו עומד בשמים ויסיר מלבו כל תענוגי עולם והנאת הגוף ובענין שאמרו הקדמונים בתפלה לכוין, פשוט ניעך מעל גשמתך׳, ע״ש:

וברוה

יַשֵּׁב רוּחוֹ יִזְּלוּ־מָיִם: מַגִּיד דְּבָרָיו לְיַעֲקֹב חֻקָּיו וּמִשְׁפָּטָיו
לְיִשְׂרָאֵל: לֹא־עָשָׂה כֵן לְכָל־גּוֹי וּמִשְׁפָּטִים בַּל־יְדָעוּם הַלְלוּיָהּ:

קמח
הַלְלוּיָהּ הַלְלוּ אֶת־יְיָ מִן־הַשָּׁמַיִם הַלְלוּהוּ בַּמְּרוֹמִים: הַלְלוּהוּ
כָל־מַלְאָכָיו הַלְלוּהוּ כָּל צְבָאָיו: הַלְלוּהוּ שֶׁמֶשׁ
וְיָרֵחַ הַלְלוּהוּ כָּל כּוֹכְבֵי אוֹר: הַלְלוּהוּ שְׁמֵי הַשָּׁמָיִם וְהַמַּיִם
אֲשֶׁר מֵעַל הַשָּׁמָיִם: יְהַלְלוּ אֶת־שֵׁם יְיָ כִּי הוּא צִוָּה וְנִבְרָאוּ:
וַיַּעֲמִידֵם לָעַד לְעוֹלָם חָק־נָתַן וְלֹא יַעֲבוֹר: הַלְלוּ אֶת־יְיָ מִן־
הָאָרֶץ תַּנִּינִים וְכָל־תְּהֹמוֹת: אֵשׁ וּבָרָד שֶׁלֶג וְקִיטוֹר רוּחַ סְעָרָה
עֹשָׂה דְבָרוֹ: הֶהָרִים וְכָל־גְּבָעוֹת עֵץ פְּרִי וְכָל־אֲרָזִים: הַחַיָּה וְכָל־
בְּהֵמָה רֶמֶשׂ וְצִפּוֹר כָּנָף: מַלְכֵי־אֶרֶץ וְכָל־לְאֻמִּים שָׂרִים וְכָל־
שֹׁפְטֵי אָרֶץ: בַּחוּרִים וְגַם־בְּתוּלוֹת זְקֵנִים עִם־נְעָרִים: יְהַלְלוּ אֶת־
שֵׁם יְיָ כִּי־נִשְׂגָּב שְׁמוֹ לְבַדּוֹ הוֹדוֹ עַל־אֶרֶץ וְשָׁמָיִם: וַיָּרֶם קֶרֶן
לְעַמּוֹ תְּהִלָּה לְכָל־חֲסִידָיו לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל עַם קְרֹבוֹ הַלְלוּיָהּ:

קמט
הַלְלוּיָהּ שִׁירוּ לַייָ שִׁיר חָדָשׁ תְּהִלָּתוֹ בִּקְהַל חֲסִידִים: יִשְׂמַח
יִשְׂרָאֵל בְּעֹשָׂיו בְּנֵי־צִיּוֹן יָגִילוּ בְמַלְכָּם: יְהַלְלוּ שְׁמוֹ
בְמָחוֹל בְּתֹף וְכִנּוֹר יְזַמְּרוּ־לוֹ: כִּי רוֹצֶה יְיָ בְּעַמּוֹ יְפָאֵר עֲנָוִים
בִּישׁוּעָה: יַעְלְזוּ חֲסִידִים בְּכָבוֹד יְרַנְּנוּ עַל מִשְׁכְּבוֹתָם: רוֹמְמוֹת
אֵל בִּגְרוֹנָם וְחֶרֶב פִּיפִיּוֹת בְּיָדָם: לַעֲשׂוֹת נְקָמָה בַּגּוֹיִם תּוֹכֵחוֹת
בַּלְאֻמִּים: לֶאְסֹר מַלְכֵיהֶם בְּזִקִּים וְנִכְבְּדֵיהֶם בְּכַבְלֵי בַרְזֶל:
לַעֲשׂוֹת בָּהֶם מִשְׁפָּט כָּתוּב הָדָר הוּא לְכָל־חֲסִידָיו הַלְלוּיָהּ:

קנ
הַלְלוּיָהּ הַלְלוּ־אֵל בְּקָדְשׁוֹ הַלְלוּהוּ בִּרְקִיעַ עֻזּוֹ: הַלְלוּהוּ
בִגְבוּרֹתָיו הַלְלוּהוּ כְּרֹב גֻּדְלוֹ: הַלְלוּהוּ בְּתֵקַע שׁוֹפָר
הַלְלוּהוּ בְּנֵבֶל וְכִנּוֹר: הַלְלוּהוּ בְתֹף וּמָחוֹל הַלְלוּהוּ בְּמִנִּים
וְעוּגָב: הַלְלוּהוּ בְצִלְצְלֵי־שָׁמַע הַלְלוּהוּ בְּצִלְצְלֵי תְרוּעָה: כֹּל
הַנְּשָׁמָה תְּהַלֵּל יָהּ הַלְלוּיָהּ: כֹּ הַ תְּ יָ הּ:

ברוך

*דברו כתיב.

מקור הברכות

הללו אל בקדשו. בטור כ׳ לכפול פסוק כל הנשמה לפי שהוא סוף פסוד״ז, ורצונו כמו״ש הטורי „גומרי הלל" כלומר שמסיימים ס׳ תהלים, ואם אינו כופלו אינו נראה כמסיים, ע״ש.

בָּרוּךְ יְיָ לְעוֹלָם אָמֵן וְאָמֵן: בָּרוּךְ יְיָ מִצִּיּוֹן שֹׁכֵן יְרוּשָׁלָיִם
הַלְלוּיָהּ: בָּרוּךְ יְיָ אֱלֹהִים אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל עֹשֵׂה נִפְלָאוֹת
לְבַדּוֹ: וּבָרוּךְ שֵׁם כְּבוֹדוֹ לְעוֹלָם וְיִמָּלֵא כְבוֹדוֹ אֶת כָּל הָאָרֶץ
אָמֵן וְאָמֵן:

וַיְבָרֶךְ דָּוִיד אֶת יְיָ לְעֵינֵי כָּל־הַקָּהָל וַיֹּאמֶר דָּוִיד בָּרוּךְ אַתָּה
יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אָבִינוּ מֵעוֹלָם וְעַד עוֹלָם: לְךָ יְיָ
הַגְּדֻלָּה וְהַגְּבוּרָה וְהַתִּפְאֶרֶת וְהַנֵּצַח וְהַהוֹד כִּי־כֹל בַּשָּׁמַיִם
וּבָאָרֶץ לְךָ יְיָ הַמַּמְלָכָה וְהַמִּתְנַשֵּׂא לְכֹל לְרֹאשׁ: וְהָעֹשֶׁר
וְהַכָּבוֹד מִלְּפָנֶיךָ וְאַתָּה מוֹשֵׁל בַּכֹּל וּבְיָדְךָ כֹּחַ וּגְבוּרָה וּבְיָדְךָ
לגדל

מקור הברכות

ויברך דוד עד ומהללים לשם תפארתך. ברוך ה׳ לעולם אמן ואמן וכו׳ ליתא בסדרנו אך הרוקח סי׳ ש״ך מזכירם וכ׳, וקורא ברוך ה׳ לעולם, ופרשה מדברי הימים לך ה׳ הגדולה עד לשם תפארתך, ושם היו מניחין ומתפללים ישתבח׳, אך לאחר מכן הקנו לומר פרשה שבעזרא עד במים עזים ויושע כו׳. וכן הובאת הערה כתובה בספר התי׳ להתג״ר חיג ציון י״ב מה שראה על סדור תפלה ישן כת״י באוה״ם פאריז וז״ל: בימי הקדמונים כשהגיעו כאן [לשם תפארתך] הי׳ ש״ץ עומד ומהיל ישתבח ובשבא הגאון ר׳ משה מלוקא בן ר׳ קלונימוס בימי המלך קארלא למדינת מגנציא, הי׳ מנהיג בני דורו לומר עד ושמו אחד. כי גדול הדור היה ואין דבר נעלם ממנו. הוא ר׳ משה הזקן שיסד אימת נוראותיך. והוא הי׳ הלמידו של ר׳ אהרן בנו של ר׳ שמואל הנשיא מבבל וצוק״ל עכ״ל. והי׳ זה ערך ר״א תקצ״ד, עי״ש. וכ״כ במנהיג אות כ״ר וז״ל, ביסוד העברי כתב עד ומהללים לשם תפארתך ולא עוד, אבל בכל גבול ישראל אומרים השירה ואין ראוי לדלגה כו׳ ובט״ב שמעתי שמדלגין. וכן ברין כו׳ עי״ש. וכן מצאתי בכת״י אוקספורד ברדשוה רמב״ן ה״ל: וכן הקנו אנ נהגו לומר השירה בכל יום בצבור מפני שיש בה זכר ליציאים ושבה והוריה עליו׳. ובויטרי כי רפ״ה מובא תשובת קהל רומי וז״ל: „דעו כי שירת הים מנהגנו מנהג כל קהל רומי וכל קהלות אשר בסביבותינו ואשר בספרד ביום גלות ירושלם ועד עתה לאומרה כל השנה כלה בכל יום ויום זולת ט״ב, שא״א אותה משום אבל, ובכ״מ אמרו רבותינו מנהג מבטל הלכה. וכש״כ זה שאין הלכה סותרהו. והאמור בסדורים שא״א שירה בריה ויוכ״פ לא אמרו אלא על ההלל. אבל שירת הים חובה עלינו לאומרה, וה׳ יאר עינינו במאור תורתו׳ ע״כ. וכ״כ בספר הפרדס לרש״י ז״ל סי׳ ה׳ והראשונים תיקנו לומר השירה בכל יום אחרי פסוקי דזמ״ה, כדי להזכיר נסים ונפלאות שעשה עמנו בעבור שמו הגדול, ע״כ. ועיין רמב״ם פ״ז מתפלה שיש שנהגו בשירת הים, ויש בהאזינו.

ובספר שנות אליהו להגר״א ז״ל על משנת רג״א בכל יום מתפלל אדם י״ח, כי בגמרא אמר כנגד י״ח הוליות שבשדרה, וי״ח אזכרות שבק״ש, וי״ח פסוקים שבשירה עד כי בא סוס, וכנגד י״ח אזכרות שמן ויושע עד כי בא [זה נזכר במ״ר פ׳ אזור.] ואנשי כנסת הגדולה רצו שיאמרו כל אחד י״ח שבחות מיוחדים, לכן הקנו אח״כ לומר ג׳ פסוקים אחרים כי לה׳ המלוכה וגם החה לו מושיע רעם זה הוא י״ח שבחות, [ור״ל רכן ויושע עד ה׳ ימלוך הי״ שבחות, ומאז ישיר עד ישתבח ג״כ הי׳ שבחות, וכ״כ בס׳ מע״ה, ומשום זה כי שאין לומר כי בא סוס׳ ולא ובהגהותי שאין להוסיף על השבחות, ע״ש.] ומדבריו משמע דאמירת השירה היתה הקנה קדומה, אבל אפשר דמ״ש לכן הקנו. ר״ל ר״כך תקנות הגאונים, וגם כמו״ר הזכיר אמירת השירה מפני הש״ו לשונות של שבח הסדורות בישתבח, דורש בכולהון מתוך שירת הים, ומויברך דוד. ועיין ר״ם שיש לכפול פ׳ ה׳ ימלוך״, וכ״כ המרדכי פ׳ לולב הגזול, וכבר הזכרנו בשם הגר״א שאין להוסיף על י״ח שבחות, וכ״כ בס׳ עברי בשם גליון מחזור ספרדי.

לְגַדֵּל וּלְחַזֵּק לַכֹּל: וְעַתָּה אֱלֹהֵינוּ מוֹדִים אֲנַחְנוּ לָךְ וּמְהַלְלִים
לְשֵׁם תִּפְאַרְתֶּךָ: אַתָּה הוּא יְיָ לְבַדֶּךָ אַתָּה עָשִׂיתָ אֶת־הַשָּׁמַיִם
שְׁמֵי הַשָּׁמַיִם וְכָל צְבָאָם הָאָרֶץ וְכָל־אֲשֶׁר עָלֶיהָ הַיַּמִּים וְכָל־
אֲשֶׁר בָּהֶם וְאַתָּה מְחַיֶּה אֶת־כֻּלָּם וּצְבָא הַשָּׁמַיִם לְךָ מִשְׁתַּחֲוִים:
אַתָּה הוּא יְיָ הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בָּחַרְתָּ בְּאַבְרָם וְהוֹצֵאתוֹ מֵאוּר
כַּשְׂדִּים וְשַׂמְתָּ שְּׁמוֹ אַבְרָהָם: וּמָצָאתָ אֶת־לְבָבוֹ נֶאֱמָן לְפָנֶיךָ.

וְכָרוֹת עִמּוֹ הַבְּרִית לָתֵת אֶת אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי הַחִתִּי הָאֱמֹרִי
וְהַפְּרִזִּי וְהַיְבוּסִי וְהַגִּרְגָּשִׁי לָתֵת לְזַרְעוֹ וַתָּקֶם אֶת
דְּבָרֶיךָ כִּי צַדִּיק אָתָּה: וַתֵּרֶא אֶת עֳנִי אֲבֹתֵינוּ בְּמִצְרָיִם וְאֶת
זַעֲקָתָם שָׁמַעְתָּ עַל־יַם־סוּף: וַתִּתֵּן אֹתֹת וּמֹפְתִים בְּפַרְעֹה וּבְכָל
עֲבָדָיו וּבְכָל עַם אַרְצוֹ כִּי יָדַעְתָּ כִּי הֵזִידוּ עֲלֵיהֶם וַתַּעַשׂ לְךָ
שֵׁם כְּהַיּוֹם הַזֶּה: וְהַיָּם בָּקַעְתָּ לִפְנֵיהֶם וַיַּעַבְרוּ בְתוֹךְ הַיָּם
בַּיַּבָּשָׁה וְאֶת רֹדְפֵיהֶם הִשְׁלַכְתָּ בִמְצוֹלֹת כְּמוֹ אֶבֶן בְּמַיִם עַזִּים:

וַיּוֹשַׁע יְהֹוָה בַּיּוֹם הַהוּא אֶת־יִשְׂרָאֵל מִיַּד מִצְרָיִם וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל
אֶת־מִצְרַיִם מֵת עַל שְׂפַת הַיָּם: וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד
הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה יְהֹוָה בְּמִצְרַיִם וַיִּירְאוּ הָעָם אֶת יְהֹוָה
וַיַּאֲמִינוּ בַּיהֹוָה וּבְמֹשֶׁה עַבְדּוֹ:

אָז יָשִׁיר מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת לַיהֹוָה וַיֹּאמְרוּ
לֵאמֹר אָשִׁירָה לַיהֹוָה כִּי גָאֹה גָּאָה סוּס וְרֹכְבוֹ רָמָה בַיָּם:
עָזִּי וְזִמְרָת יָהּ וַיְהִי לִי לִישׁוּעָה זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ אֱלֹהֵי אָבִי
וַאֲרֹמְמֶנְהוּ: יְיָ אִישׁ מִלְחָמָה יְיָ שְׁמוֹ: מַרְכְּבֹת פַּרְעֹה וְחֵילוֹ
יָרָה בַיָּם וּמִבְחַר שָׁלִשָׁיו טֻבְּעוּ בְיַם סוּף: תְּהֹמֹת יְכַסְיֻמוּ
יָרְדוּ בִמְצוֹלֹת כְּמוֹ אָבֶן: יְמִינְךָ יְיָ נֶאְדָּרִי בַּכֹּחַ יְמִינְךָ יְיָ
תִּרְעַץ אוֹיֵב: וּבְרֹב גְּאוֹנְךָ תַּהֲרֹס קָמֶיךָ תְּשַׁלַּח חֲרֹנְךָ
יֹאכְלֵמוֹ כַּקַּשׁ: וּבְרוּחַ אַפֶּיךָ נֶעֶרְמוּ מַיִם נִצְּבוּ כְמוֹ נֵד
נזלים

וברוח אפך נערמו מים עמס"ל דף ס' ע"א, כי בא סוס פרעה עמס"ל דף ס"ג ע"ב:

נֹזְלִים קָפְאוּ תְהֹמֹת בְּלֶב יָם: אָמַר אוֹיֵב אֶרְדֹּף אַשִּׂיג אֲחַלֵּק
שָׁלָל תִּמְלָאֵמוֹ נַפְשִׁי אָרִיק חַרְבִּי תּוֹרִישֵׁמוֹ יָדִי: נָשַׁפְתָּ
בְרוּחֲךָ כִּסָּמוֹ יָם צָלֲלוּ כַּעוֹפֶרֶת בְּמַיִם אַדִּירִים: מִי כָמֹכָה
בָּאֵלִים יְיָ מִי כָּמֹכָה נֶאְדָּר בַּקֹּדֶשׁ נוֹרָא תְהִלֹּת עֹשֵׂה פֶלֶא:
נָטִיתָ יְמִינְךָ תִּבְלָעֵמוֹ אָרֶץ: נָחִיתָ בְחַסְדְּךָ עַם זוּ גָּאָלְתָּ
נֵהַלְתָּ בְעָזְּךָ אֶל נְוֵה קָדְשֶׁךָ: שָׁמְעוּ עַמִּים יִרְגָּזוּן חִיל אָחַז
יֹשְׁבֵי פְּלָשֶׁת: אָז נִבְהֲלוּ אַלּוּפֵי אֱדוֹם אֵילֵי מוֹאָב יֹאחֲזֵמוֹ
רָעַד נָמֹגוּ כֹּל יֹשְׁבֵי כְנָעַן: תִּפֹּל עֲלֵיהֶם אֵימָתָה וָפַחַד
בִּגְדֹל זְרוֹעֲךָ יִדְּמוּ כָּאָבֶן עַד־יַעֲבֹר עַמְּךָ יְיָ עַד־יַעֲבֹר עַם־זוּ
קָנִיתָ: תְּבִאֵמוֹ וְתִטָּעֵמוֹ בְּהַר נַחֲלָתְךָ מָכוֹן לְשִׁבְתְּךָ פָּעַלְתָּ
יְיָ מִקְּדָשׁ אֲדֹנָי כּוֹנְנוּ יָדֶיךָ: יְיָ יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד: יְיָ יִמְלֹךְ
לְעֹלָם וָעֶד: (יְיָ מַלְכוּתֵהּ קָאֵם לְעָלַם וּלְעָלְמֵי עָלְמַיָּא:
כִּי בָא סוּס פַּרְעֹה בְּרִכְבּוֹ וּבְפָרָשָׁיו בַּיָּם וַיָּשֶׁב יְהוָֹה עֲלֵהֶם
אֶת מֵי הַיָּם וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הָלְכוּ בַיַּבָּשָׁה בְּתוֹךְ הַיָּם): כִּי
לַיהוָֹה הַמְּלוּכָה וּמֹשֵׁל בַּגּוֹיִם: וְעָלוּ מוֹשִׁעִים בְּהַר צִיּוֹן
לִשְׁפֹּט אֶת הַר עֵשָׂו וְהָיְתָה לַיהוָֹה הַמְּלוּכָה: וְהָיָה יְהוָֹה לְמֶלֶךְ
עַל כָּל הָאָרֶץ בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה יְהוָֹה אֶחָד וּשְׁמוֹ אֶחָד:

בשבת וביו"ט מתחילין כאן נשמת.

(דה"ה) (א) כשאומר ישתבח יש לעמוד: (סי' נא) (ב) אף אם סיים ברכת ישתבח בסוף עם הש"ץ יאמר אמן: (סי' נא) (ג) באמצע ברכת ישתבח מותר לענות אמן: (שם בפ"מ) (ד) אם לא היה לו טלית ותפילין בין פסוקי דזמרה לישתבח ימתין עד לאחר ישתבח ויברך: (ה) התפללו פסוקי דזמרה בלא עשרה ואח"כ באו עשרה קודם שאמרו ישתבח יאמרו המתפללים ישתבח והש"ץ אומר קדיש וברכו כי הקדיש שייך על שאמרו ישתבח במנין אבל אותן שלא התפללו פסוד"ז לא יאמרו ישתבח כמש"ל: (סי' נ"ה בפ"מ) אבל אם באו לאחר ישתבח יאמרו ג' פסוקים מפסוד"ז ויאמרו קדיש:

יִשְׁתַּבַּח שִׁמְךָ לָעַד מַלְכֵּנוּ הָאֵל הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל וְהַקָּדוֹשׁ,
בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ כִּי לְךָ נָאֶה יְיָ אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי
אל

מקור הברכות

ישתבח. מ"ש הרב שי"ר כהב שאחר שמו אברהם חברו, יען שבנוסח ספרד איתא 'ארון הנפלאות, 'בורא כל הנשמות, 'רבון כל המעשים, 'הבוחר כו' 'מלך כו'. שהרי"ת אברהם. ובן מ"ש הרר"א ישכך 'לעד 'מלכנו 'האל, ר"ת שלמה, ואפשר שהחכם שחברו הי' שמו כן, ועשאו לכבוד המלך שלמה. כל זה יפה לבעלי נוטריקון, אבל א"א לבנות יסוד על זה. והעיקר שנתחברה
מזמן

אֲבוֹתֵינוּ שִׁיר וּשְׁבָחָה הַלֵּל וְזִמְרָה עֹז וּמֶמְשָׁלָה נֶצַח גְּדֻלָּה וּגְבוּרָה תְּהִלָּה וְתִפְאֶרֶת קְדֻשָּׁה וּמַלְכוּת. בְּרָכוֹת וְהוֹדָאוֹת מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֵל מֶלֶךְ גָּדוֹל בַּתִּשְׁבָּחוֹת אֵל הַהוֹדָאוֹת אֲדוֹן הַנִּפְלָאוֹת הַבּוֹחֵר בְּשִׁירֵי זִמְרָה מֶלֶךְ אֵל חֵי הָעוֹלָמִים: ח״ק

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ שְׁמֵהּ רַבָּא. בְּעָלְמָא דִּי בְרָא כִרְעוּתֵהּ וְיַמְלִיךְ מַלְכוּתֵהּ בְּחַיֵּיכוֹן וּבְיוֹמֵיכוֹן וּבְחַיֵּי דְכָל בֵּית יִשְׂרָאֵל בעגלא

מקור הברכות

ובנוסח סוזן עתיק מאד גם לפני חכמי התלמוד. ומה שלא הזכירוה מכלל הברכות שבכל יום. אולי לא אמרוה רק בעהיה ידועים שנזכרו בגמרא, בלילי פסח, או על הגשמים, והגאונים תקנום לכל יום. ועיין בשנוי נוסחאות לעיל דף ע״ז ע״ב. שמובא שם כל נוסח ישתבח לפי סדר רב סעדיה ז״ל. הברכה בסדר רס״ג איתא „אל רב ההודאות״ וכבר כתב רע״ג ע״ז דהיא שבשתא. ויש עוד קצת שנוים בסדרי ספרד וא״י. ולא רציתי להאריך כי נוסחת כל גאוני הצרפתים ונוסח תלמידי רש״י כנוסח אשכנז. אך זאת יש להעיר כי בסדר שלפנינו מנוקד מלך גדול בתושבחות בשוא וקובץ. והר״ש סופר בשם רד״ק במכלול כ׳ לומר בחיריק על משקל תפעלה. וכתב הר״א מלוניל דחתימת ישתבח מן אל ההודאות עד חי העולמים אין זה כחותם בשתים שהכל הודאה אחת היא.

שיר ושבחה. הרב ר׳ שבתי סופר בשם רש״ל, ור״י קמחי ורמ״ע מפאנו כתב לומר ושבחה בהיריק ע״מ שפחה, אך נוסחתנו בשוא וקמ״ץ. ונגזר מן שם זכר שבח, כמו מן סער סערה, צדק צדקה, וכן מנוקד בסדרנו בבתי״ ב מ. **מלך** גדול. נוסח ספרד והרב ז״ל „ומהולל בתשבחות. **אדון** הנפלאות. ונ״ם והרב „בורא כל הנשמות רבון כל המעשים״ הבוחר בשירי זמרה מלך יחיד״ כו׳. **חי** העולמים. בסדר רס״ג מנוקד בפתח אבל האבודרהם כתב לומר בצירה וכ״ג הרב ז״ל.

יתגדל ויתקדש שמיה רבא. שבח זה מכלל דברים שבקדושה ואינו נאמר אלא בעשרה ותלמידי דר׳ יוחנן ס״ל לכל אין מפסיקין לענות בתוך התפלה חוץ ליהא שמיה רבא מברך שאפילו עוסק במעשה מרכבה פוסק, ואע״ג דלית הלכתא כוותייהו לענין תפלה, מ״מ לענין ק״ש פוסק לענות ואפי׳ באמצע פסוק, ואף בתפלה מחויב לשתוק ולשמוע כדאי׳ סי׳ ק״ד, ואמרו בפ״ק דברכות „שמעתי ב״ק כו׳ בשעה שישראל נכנסין לב״כ וב״מ ועונין יהא שמו הגדול מבורך כו׳ אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך״ ע״ש. ונראה לומר עפמ״ש בתענית ט״ז שאין עונין אמן במקדש ומה הם עונים ברוך שם כבוד מלכותו לע״ו. וכשתדקדק תמצא שהוא עצמו השבח של יהא שמיה רבא מברך לעלם ולע״ע אלא שהוא בלשון תרגום, שלא יבינוהו המלאכים שאין מכירין בלשון ארמי אבל במקדש היו אומרים אותו בלה״ק. ולזה אמר אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך, מה לו לאב שהגלה את בניו. [כמדומני ששמעתי כעין זה בשם הגאון בעל עמודי אור.] ועכ״פ נראה שהנוסח הזה הי׳ מקובל להם לחז״ל מזמן עתיק, ובס׳ החכאליל בשם מוהר״מ אלשיך כ׳ שאנשי כנסת הגדולה תקנוהו, אבל הר״א מלוניל בס׳ אורחות חיים שנתקן בזמן ההנאים ולא בזמן אכה״ג. ותקנוהו בלשון תרגום כדי שכלם יבינוהו, ובזמנם היתה לשון הארמית שפה המדוברת. וביאר עוד מה שאמרו שלא יתפלל בלשון הארמי שאין מלאכי השרת נזקקין לו, שהוא בזמן שאין העם מורגלים אלא בלשון הקודש לא יתפלל בלשון הבלתי שגור בפיו. שהלשון שאינו מכיר בו היטיב אינו מתפלל בו בלב שלם, ובעת התפלה צריך כוונה רצויה וכה, להסיר כל מסך מבדיל וכל מחשבה, שלא תהא מחשבתו בחלק חק הגוף כלל, רק בחק הנפש שכלה לה׳, והיינו „שאין מלאכי השרת נזקקין״.

בְּעָלְמָא וּבִזְמַן קָרִיב וְאִמְרוּ אָמֵן: יְהֵא שְׁמֵהּ רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלַם וּלְעָלְמֵי עָלְמַיָּא: יִתְבָּרַךְ וְיִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאַר וְיִתְרוֹמַם וְיִתְנַשֵּׂא
ויתהדר

מקור הברכות

ור"ל כי המחשבות הרעות נקראות "מלאכי חבלה" והטובות "מלאכי השרת". והבתות הטובות ההן אינן מכירות לשון בלתי שגור היטיב לכוין בתפלתן.

ולעלמי עלמיא. בב"י ובהגר"א ז"ל כ' לענות אמן אחר עלמיא. וכתב הגר"א אלא שמסדר רב עמרם שכתב אמן אחר יתברך, משמע דשם סליק ענינא. ולכן כ' הטור ישתבח בלי וא"ו. אך אעפ"כ כ' הטור והרמב"ם לענות עד עלמיא וכן עיקר, עכ"ל. וכן מצאתי בסדר רב סעדיה כת"י ובמחזור ויטרי כת"י, וכן הזכיר האבודרהם שכן קבל מרבותיו. וכן נראה מדברי רבינו סעדיה. ע"ש. וכ' עוד בב"י יש נוהגין לומר לעלמי בלא וא"ו. ואין לשנות ממטבע שטבעו חכמים בשביל שום דרשא וכיון שקבלנו מקדמונים לומר ולעלמי כל המשנה כו', וכ"ה בסדרנו בוא"ו. וכתב הטור שאין נוהגין עתה לענות אמן לא אחר יתברך ולא אחר קודשא בריך הוא. ועיין בס' האורה ח"ב סי' מ' ובמחזור ויטרי סי' תס"ח שנשאל רש"י ז"ל מאחר שהעונה אמן אחר ברכה שאין בה הזכרת ש"ש היא אמן יתומה מהו לענות אמן בקדיש, ואחר הרחמן, והשיב בשם רבו ר"י בר יקר שמותר לענות. שלא לחנם תקנו רבותינו שבבבל ואמרו אמן בקדיש, ומצינו בירוש' שאמר אמן אחר בקשה. אף אנו נאמר אחר תחינה, ע"ש.

וכתב במחזור ויטרי מקמי דלימא ברכו פותח בקדיש ועונין הצבור: "ועתה יגדל נא כח ה' הו' זכור רחמיך ה' וחסדיך כי מעולם המה" מפי רבינו שלמה זצ"ל. על שם מדת רחמים שנזכרת באותה שעה כשמתחיל יתגדל, עכ"ל. וכ"כ הפרדס. ורמז למ"ש בפ"ק דברכות הקב"ה כו' אשרי המלך כו'. ושם בכת"י איתא הנוסח של יתברך וישתבח לאמר בשעה שש"ץ אומר ברכו. אבל הרד"א והטור כ' שיש שנמנעין לאומרו כדי שיאזינו למה שאומר ש"ץ, וגם רב עמרם ורב סעדיה ור"מ במז"ל לא כתבוהו עכ"ל. אכן בסדר של שבת איתא בסדרנו בח"ב סי' כ"א נוסח קצר לאומרו, ע"ש. אבל האריז"ל כ' שלא לאומרו וכן בסדור הרב ז"ל ליתא.

במס' סופרים נזכר במקומות שונות מענין הקדיש. ושם פרק י"ט מובא ג"כ נוסח של **בעלמא דעתיד לאתחדתא** לאומרו אחר התלמוד והדרשן ע"ש, אבל אין מנהגנו לאמר זאת אלא בסיום מסכתא ולאחר שקוברים המת כמובא בסדר רע"ג ח"ב סי' קנ"ו.

יתגדל בעל עבודי כתב לומר בפתח, וכ"כ גם על "ויתהדר, ויתהלל", וזה לפי דעתו שחשב שהקדיש נתקן כלו בלשון ארמית. ומצינו דוגמתם [דניא' ב' כ"ז] "תתחבל" בפתח. ובעזרא ה' "מתבקר", אבל בפרדס סי' ה' כתב: שתחלתו לשון עברי כו' וחוזר לומר "יתברך וישתבח" ג"כ בלשון עברי ע"ש, ובעברית ההתפעל בצירי, וכ"כ הגר"א ז"ל סי' רמ"א. די ברא שתי תיבות וכן בסדר רע"ג ורס"ג, אבל בויטרי א "דברא" תיבה אחת. **ברעותיה** דעת הגר"א ז"ל דחוזר על תיבת יתגדל, שיתגדל ויתקדש ברעותיה. ולכן כתב לומר ברגש, ואינו מוסב על תיבת דיברא לומר שבראה כרצונו, וכתב ראיה לזה מנוסח על הכל ע"ש. ור"ל דשם מפורש שיתגדל בעולמות שברא כרצונו וכרצון יראיו כו'. **וימליך** מלכותיה. נוסח רס"ג ורמב"ם "ויצמח פורקניה ויקרב משיחיה" וכנ"ס והרב ז"ל. **מברך** בפתח. **לעלם** ולעלמי עלמיא. בסדר רב סעדיה כתב איתא אמן אחר עלמיא. ואח"כ גרס "ישתבח, יתפאר, יתרומם, יתעלה, ויתנשא, ויתקלס שמי' דקב"ה, וא"א להלום גרסתו אם לא שנגיה שם עוד שבח וצ"ל יתברך וישתבח. [עיין סדל"ע סי' י"ט] והטור סי' נ"ו כ' ונוהגין לומר ויתהלל מקום ויתקלס ע"ש. וכ"כ המנהיג אות כ"ח, וככר נחלקו בזה הראשונים דרבינו רב האי גאון כ' דיתקלס לשון זיון, והקדיש על שם העתיד שיצא ה' ונלחם בו'. אבל רבינו יהודאי גאון כ' שלא לומר אותו שמצינו בו לשון גנאי. [ב"י] ומנהגנו לומר ויתהלל אע"פ שהוא ח' שבחים עם תיבת יתברך כמ"ש בשבלי לקט, שיש בקדיש עשרה שבחים כנגד עשרה מאמרות שהדברות בלולות בהם. וכמו שיש הפסק בין ראשונות ששמענום מפי הגבורה לבין ח' האחרונות. כן אנו מפסיקין בין יתגדל ויתקדש לבין ח' אחרונות מן יתברך עד ויתהלל. ע"ש, אכן
מצאנו

וְיִתְהַדָּר וְיִתְעַלֶּה וְיִתְהַלָּל שְׁמֵהּ דְּקוּדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא. לְעֵילָּא (בעשי"ת וּלְעֵילָּא) מִן כָּל בִּרְכָתָא וְשִׁירָתָא תֻּשְׁבְּחָתָא וְנֶחֱמָתָא דַּאֲמִירָן בְּעָלְמָא וְאִמְרוּ אָמֵן:

בעשי"ת אומרים שיר המעלות ממעמקים כו' (תהלים ק"ל):

(דה"ה) (א) בעת שהש"ץ מאריך בניגון יאמרו הקהל יתברך. אבל לא בשעה שאומר ברכו ואם אינו מנגן טוב שלא לומר כלל רק ישתוק וישמע מהש"ץ ברכו. (סי' נ"ז): (ב) אם לא שמע מהש"ץ כשאמר ברכו רק שמע מהקהל שאמרו ב"ה המבורך לעו"ו עונה עמהם ג"כ ביהל"ו אבל אם שמע מהש"ץ לבד כשעונה ביהל"ו לא יענה עמו רק יענה אמן על דבריו. (א"ר דלא כמ"א סי' נ"ז ועיין סי' קכ"ד ובמ"א סי' נ"ו סק"ה): (ג) מי שמתפלל ביחידות והגיע לברכו אף שכבר שמע ברכו קודם התפלה מותר לפרוס על שמע ולומר ברכו או אחר בשבילו כיון שיאמר מיד אח"כ ברכת ק"ש אבל לאחר שכבר קרא ק"ש והברכות ושמע ברכו קודם התפלה או אח"כ או אפי' מהעולה לתורה לא יאמר עוד הפעם: (סי' ס"מ) (ד) שכח להניח טלית או שלא היה לו מקודם יכול להניח בין הפרקים בלא ברכה ולאחר התפלה ימשמש בטלית ויברך (סי' ס"ו): (ה) אבל אם שכח להניח תפלין או שלא היו לו, יכול להניחם בין הפרקים ולברך עליהן אבל באמצע הפרק יש חילוק אם באמצע יוצר אור או באמצע אהבה רבה ימתין עד שיגיע בין הפרקים שיברך או אבל אם הגיעו לו התפלין באמצע הפרק של ק"ש עצמה כגון באמצע שמע או באמצע והיה או באמצע ויאמר מברך עליהם מיד. וכן כשהגיעו לו באמצע אמת ויציב ג"כ יברך מיד ולא ימתין אבל בין ה' אלהיכם לאמת לא יפסיק כלל ובין גאולה לתפלה יניחם ולא יברך עד אחר התפלה (פ"ת במ"ז סי' ס"ו): (ו) אלו הן בין הפרקים בין קדיש לברכו ובין יוצר המאורות לאהבה רבה ובין אהבה רבה לשמע ובין שמע לוהיה ובין והיה לויאמר (שם): (ז) אין לענות ב"ה וב"ש בין הפרקים אבל אמן יכול לענות בין הפרקים על כל ברכה וברכה שישמע (פ"ת סי' נ"ה) לבד בין אהבה רבה לשמע (עיין לקמן): (ח) באמצע הפרק ובן בין ברכו ליוצר בדינו כמו באמצע הפרק אין לענות אמן אמנם אחר האל הקדוש ושו"ת ובן לאמן יהא"ר עד לאחר תיבת יתברך והאמן שלאחר יתברך עונה וכן לקדושה דהיינו שיאמר קק"ק כו' וברוך כו' אבל ימלוך לא יאמר וכן למודים ג"כ פוסק ולא יאמר רק מודים אנחנו לך ולברכו יאמר ביהל"ו (ולא יאמר יתברך) בין אם שומע בהתפלה ובין בברכת התורה (גם אמן יענה אחר ב"ת) לבל אלו פוסק אפי' באמצע הפרק היכא דצליך עניה ואם הפסיק באמצע הפסוק היכא דלא צליך עניה חוזר לראש הפסוק (סי' ס"ו): (ט) אפי' בין הפרקים לא יפסיק לקרות עם הצבור פסוק ראשון של שמע (סי' ס"ה): (י) הטיל מים לא יברך אשר יצר רק יטול ידיו ולאחר התפלה יברך אשר יצר:

ברכו

מקור הברכות

מצאנו ג"ב לשון קילוס במשנה בפ"ב דפסחים לעלה ולקלס כו' אבל טוב לבחור לשון מבורר. **ויתהלל** דעת הגר"א שלא לומר ויהלל דע"ז לא איש לעילא, כו', משא"ב על ויתעלה שייך שפיר לעילא. **שמיה** דקודשא בריך הוא, המג"א סי' נ"ו כתב ,דבריך הוא' נמשך למטה ומופסק מן קודשא. אבל הגר"א ז"ל כתב שהכל ענין אחד. **לעילא** בסדורים הרבה כת"י בעיר אוקספורד ראיתי גורסים לכל השנה נוסח ,לעילא לעילא' אבל אין אנו נוהגים כן אלא בעשי"ת. **מכל** כן גרסת רע"ג ובווטרי בת"י א. אבל בסדר רס"ג איתא , מן כל' וכ"ג הרב ז"ל.

ברכו

יד. יג.] **ועומד** השליח לפני התיבה וחותם] (א) **ישתבח** שמך לעד מלכנו האל המלך הגדול והקדוש בשמים ובארץ כי לך נאה ה' אלהינו ואלהי אבותינו שיר ושבחה, הלל וזמרה, עז וממשלה, נצח גבורה, (ב) [גדולה ותהלה] ותפארת, קדושה ומלכות, (ג) ברכות והודאות [מעתה ועד עולם] אתה אל. ברוך אתה ה', מלך גדול (ד) בתושבחות, אל ההודאות אדון (ה) נפלאות, הבוחר בשירי זמרה חי העולמים. **יד.] ולאלתר** מבעי ליה לאינש לאתחולי בפריסת שמע ביוצר אור, ואסור לאישתעויי בין ישתבח לפריסת שמע:

ומהייבינן

שנוי נוסחאות והגהות

יד.] (א) נ"ס "וכבן" ישתבח. (ב) "תהלה וגדולה" וני"א "גדולה וגבורה תהלה". (ג) בכ"י, ב"מ וכן בנוסח ספרד "לשמך הגדול, ומעולם עד עולם אתה אל". (ד) נ"ס "ובהוללי". (ה) "הנפלאות אדון כל המעשים", ונ"ס "אדון הנפלאות, בורא כל הנשמות, רבון" כו'.

מגן האלף

יד. יג. ועומד ש"ץ לפני התיבה וחותם ישתבח.
הכ"י בשם הכלבו בשם רבינו כ' דיש לחזן לומר ישתבח מעומד כדי לומר עליו קדיש, וכ' הב"ה שמלד אמירת ישתבח לחודא א"צ לעמוד, שא"צ עמידה אלא דבר שבקדושה כגון קדיש קדושה וברכו, שנקדש כמו שמלאכים מקדישים. [ובירושלמי פ"ט ה"ד מברכות משמע קצת דגם כל מידי דתפלה צריך להיות מעומד דאמר שם "תפלת המרחץ אינה טעונה עמידה". משמע הא בשאר מידי דתפלה צריך לעמוד. ול"ע] ועוד לזה לא כתב שיאמר גם כ"ש מעומד כמו"ש האו"ז, כו' א"ו דרבינו לא כתב אלא מה שחייב מצד הדין. אלא דלש"ץ הזהיר לומר מעומד כדי לומר קדיש אחריו. [שלא יפסיק בין ישתבח לקדיש עד שיורד לפני התיבה ויכין עצמו להתחיל קדיש] ע"ש, וכ"כ הר"א מלוניל בס' או"ה וז"ל: כתב רב עמרם "יש להזן לומר ישתבח על העמוד כדי לומר עליו קדיש, וכ"כ הגר"א סי' נ"א סקי"ב על מ"ש הרמ"א ונהגו לעמוד בכ"ש ובויברך דוד וישתבח, "להומרה בעלמא". וכן בס' מע"ר כתב "מותר לישב עד הקדיש שקודם ברכו":

ועמש"ל אות כ' דברכת ישתבח כבר היתה נהוגה בפי הז"ל, ונתקנה מדורות קדומים. ובספר האורה כתב שנתקנה מאנשי כנסת הגדולה, וכ"כ האו"ז גם על כ"ש וכן הוכחנו לעיל משום דכל הטעון ברכה לאחריו טעון לפניו. וכ"כ מהר"י ן' חביב על ישתבח שברכה מתנאי שבכר כרך כ"ש. וקרא קצת פסוד"ז, כיון שהיא ברכה המסוכה להברתה איך יאמרנה בלא הברתה. וכ"כ המנהיג. דמפני כן אסור לשוח בנתים, והשח עבירה היא בידו וחוזר מעורכי מלחמה, [הרי"ף והטור הביא זאת דחוזר מעורכי מלחמה רק על השח בין ישתבח ליוצר. והולי למד מק"ו. אך יותר קרוב שגלמד זאת משה בין תפלה שע"י לש"ר דחוזר מעורכי מלחמה]:

יד.] ולאלתר מבעי ליה לאתחולי בפריסת שמע ואסור לאשתעויי כו' מועתק בטור סי' נ"ד. ופירש הב"ח דה"ק מגוה מהמובחר שלא להפסיק אפי' בשתיקה ולאלתר מבעי לי' לאתחולי, אבל אין איסור אא"כ מפסיק בדבור וז"ש "ואסור לאשתעויי". והטעם כיון שנסדר משום דר' שמלאי שיסדר שבחו של מקום ואח"כ יתפלל ראוי שלאחר הפור שבחים יתפלל מיד ולא יפסיק אפי' בשתיקה. עכ"ל. וכתב בתה"ד סי' נ' דמה שאמר הגאון אסור לאשתעויי הלבון משמע דוקא דברים בטלים או דבר לורכיו ולא דבר שבקדושה ולא דמי למפסיק בק"ש וברכותיה דנוטה דעת הגאונים לאסור אפי' דבר שבקדושה. עכ"ל. ועיין בסדרנו סי' י"ז דלצורכי צבור ליכא איסורא. וכתוב בתשו' הגאונים סי' פ"ו בשם רב נטרונאי גאון דאסור לשוח

סדר׳ ק״ש וברכותיה.

טו. ומחייבינן לאיזהורי למפרס ית שמע כעונתה, כדתנן [ברכות ט׳ ע״ב] מאימתי קורין את שמע בשחרין משיכיר בין תכלת ללבן. (א) [ותנן] בין תכלת שבה ללבן שבה. ותנא ר״מ אומר כדי שיכיר בין זאב לכלב, ר׳ עקיבה אומר כדי שיכיר בין חמור לערוד. אחרים אומרים כדי שיעמוד חבירו ברחוק ד׳ אמות ויכירהו. ואמרינן אמר ר״ה הלכתה כאחרים. א] אביי קא פסק (ב) לתפלה כאחרים, לק״ש כותיקין. (ג) דארי״ ותיקין היו גומרין

שנוי נוסחאות והגהות

טו. (א) צ״ל „ותניא״ וכ״ג הרא״ש וכת״י ב״כ, בה״ג (ב) צ״ל „לתפלין״. (ג) „ומאי ותיקין״ דארי״.

מגן האלף

לשוח בין ישתבח לפריסת שמע, דקאמרינן לעולם יסדיר כו׳. ומסיים שם „הוו יראים מן המקום, והזהרו בנפשותיכם, ואל תעברו על דברי חכמים. שכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה״ עכ״ל. וכמנהיג אות ד׳ ובב״י סי׳ קנ״ו מובא אגדה של אליהו ז״ל לעשות נקמה למי שמספר כו׳ ע״ש:

ובמחזור ויטרי מובא בשם אחר שירת אז ישיר, שכל אחד מתעטף בטליתו ומברך. ומי שיש לו תפלין ורוצה להניח מניח שע״י ומברך להניח. וש״ר מניח בלא ברכה. ואם אין לו אלא ש״ר מברך עליהם על מצות ע״ש. ודבריו תמוהין שיפסיק לכתחלה לאחר שהשלים הזמירות קודם ישתבח כיון דברכת ישתבח עלייהו קאי, ויש הפסק ביניהם לברכה דידהו. וראיתי להב״י בסי׳ נ״ג שהשיג כמו כן על הכלבו שכ׳ עומד החזן ומתעטף בציצית כו׳ ויורד לפני התיבה ופותח ישתבח, וכתב מי דהקו להפסיק בברכת עטיפת ציצית. והל״ל שיברך על עטיפת ציצית קודם ברוך שאמר, והד״מ שם כ׳ דגם הכל בו מודה לזה ומיירי שמברך קודם ב״ש, אולם אם לא הי׳ לו טלית יכול החזן להפסיק דאין לו לירד והתיבה לאחר שהתחיל ישתבח, אבל יחיד ימתין עד לאחר ישתבח, דאז עדיף טפי להפסיק כדלעיל ר״ס נ״א. וע״ש דשם כתב בשם הכלבו שאפי׳ לדבר מצוה אין לו להפסיק בין ב״ש לישתבח, ע״ש. וכ״כ הלבוש. וכ״ז אינו עולה לתרץ מ״ש הויטרי כאן „וכל אחד מתעטף״ כו׳. והגאון רע״א בהגהותיו סי׳ נ״ג כ׳ אפשר דלענין זה המור כסוד״ז מברכות ק״ש כיון שיש תקנה להמתין עד לאחר ישתבח, ע״ש. וה״א לי ליישב דברי הויטרי רק דהוא נמי מיירי שכל אחד מתעטף בטליתו אחרי ישתבח. אע״פ שלא הזכיר עוד ברכה דישתבח, מפני שרוצה להודיע דחזן הכנסת עומד לפני התיבה קודם ישתבח, והחזן באמת מברך ומתעטף קודם ישתבח כמו״ש הד״מ, ולהכי כ׳ את הגובה ישתבח רק אגל חזן הכנסת. וכך הי׳ מנהגם שכל אחד מהקהל התפלל כל ברכות השחר ופסוד״ז בלי ש״ץ, והש״ץ היה עומד לפני התיבה רק בברכת ישתבח, ולא התחיל בברכה זו עד שהי׳ לו מנין מפני הקדיש שאחריו, דאין לאומרו בלי עשרה עיין ד״מ. ועיין בבאורנו להלן בסדר ק״ש אות ה׳ בשם שבל״ל דלפעמים היו הקהל מסיימים לעצמם גם ברכה דישתבח, אלא שנהגו להמתין על הש״ץ שאומר ישתבח ועונים אחריו אמן:

סדר ק״ש וברכותיה.

טו. א. אביי קא פסיק הלכתא כו׳ לכאורה כיון דפסק כאביי ומסיק דכך מצוה מן המובחר, למה צריך להאריך ולהביא כל לשון המשנה והברייתות ולהביא דברי רב הונא דהלכה כאחרים כיון דקיי״ל כאביי דהוא בתרא. ואפשר דרצה לרמז דאע״פ שמצוה מהמובחר כותיקין, מ״מ התחלת זמנה משיכיר בין תכלת ללבן. כסתמא דמתניתין

גומרין אותה עם הנץ החמה. [ותניא נמי הכי (ד) ר' יוחנן בן תימא אומר מצותה עם הנץ החמה.] כדי שיסמוך גאולה לתפלה ונמצא מתפלל ביום, וכך מצוה מן המובחר. **ומאן** דקא קרי ק"ש בעונתה, שקיל אגרא יותר מן כד עסיק בתורה. דתנן [סס] גבי ק"ש עד אימת ר' אליעזר אומר עד הנץ החמה, ר' יהושע אומר עד ג' שעות. ומדקתני סיפא הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם שקורא בתורה מכלל דבעונתה עדיפא טפי מדעסיק בתורה. ב] ופסיקא הלכתא כר' יהושע. ג] ולא הפסיד דקתני מאי פירושא. לא הפסיד ברכות. אלא

שנוי נוסחאות והגהות

מגן האלף

(ד) בה"ג ובמטרי גורסי ר' יהודא ב"ת אבל לפנינו בגמרא ל"ג דמילתא דר"ה דאמר דהלכה כאחרים דאמרי כדי שיכיר את חבירו מרחוק ד"א, הואניהו נ"כ ביעורא דמתניתין. וכדאמרינן בירושלמי דמאן דאית ליה בין זאב לכלב כמ"ד בין תכלת לכרתי, ומ"ד כדי שיכיר כמ"ד בין תכלת ללבן. וכ"כ הרא"ש דמודה אביי על תחלת זמן קריאה דהוי בין תכלת ללבן, ע"ש. ולכן הביא הגאון כל לשון המשנה בין תכלת ללבן ומפרש אותה בין תכלת שבה ללבן שבה, ומאי דאמר ר"ה דהלכתא כאחרים, להשמיענו התחלת זמנה אימת. אולם גירסת הרשב"א בחדושיו בלשון הירושלמי דמאן דאמר בין זאב לכלב הוא כמ"ד בין תכלת ללבן ע"ש, וכ"מ ביפה עינים דאחרים דס"ל כדי שיראה חבירו ויכיר הוא כמ"ד בין תכלת לכרתי, וע"כ דר"ה דפסק כאחרים פליגי אסתם משנה, ואפשר דס"ל לר"ה להחמיר שיראה אור גדול כדי שיכיר גם בין הצבועים, הדומים כמעט זה לזה. ולפי שיטה זו לא הו"ל להגאון להאריך ולהביא לשון המשנה ולפרשה בין תכלת שבו ללבן שבו אי ס"ל דהלכה כר"ה. וצ"ל לפי"ז דהעתיק גם לשון ר"ה, להשמיענו דאביי פליג עלוי, ואמר דרך לתפלה [הך לתפלה ר"ל לתפלין, וכ"כ הר"י והתוס' והרא"ש.] הלכתא כאחרים ולא בק"ש. ומדלא ביאר התחלת זמנה אימתי ודאי דהלכתא כסתמא דמתניתין משיכיר בין תכלת שבה ללבן. ומשמעות לשון הגאון „אביי קא פסק" שכתב אחרי דברי ר"ה נ"כ משמע להשמיענו דאביי פליג אר"ה, אולם למצוה מן המובחר הוא כותיקין, ורמז בזה נ"כ לאפוקי מדעת ר"ת יומא ל"ז. דהותיקין היו ממהרין שלא כדין כדי לסמוך גאול"ת, אבל זמנה באמת אחר הנה"ח. אלא דכך מצוה מהמובחר:

ב.] ופסיקא הלכתא כר' יהושע כו' אע"ג דבסוף שתי שעות קא קרי. דעת הגאון דהא דאר"י עד שלש שעות עד תחלת שעה השלישית קאמר, כמובא בשמ"ג והגמי"י בפ"א מק"ש בשם רבינו שמחה. ורהייתם, ממה שאמרו בפ"ק „שית דליליא ותרתי דיממא תשמרות קרי להו" וש"מ דעד ולא עד בכלל קאמר. אבל הרב אבן הירחי דחה זאת, וכתב דהשעה השלישית היו עוסקין ללבוש ולנעול ולרחוץ ולהכין עצמם לקראת אלהי ישראל, דאמ"ד דמיד שהגיעו שתי שעות עבר ז"ק, מתי היו קוראים מלכי ישראל ומלכי ב"ד הישנים עד ג' שעות. וכן פרש"י תרתי דיממא שאחר בני מלכים ישנים, ואחרים פירשו כיון דמלא שתי משמורות כהדי תרתי דיממא מה לו להזכיר השעה השלישית, עכ"ל. וכ"מ בירושלמי פ"ק דברכות, ר"י ור"א נפקין לתעניתא אתו לצורא ומקרי ק"ש בתר נ"ש, בעא ר"א ממחי בידיהון, א"ל ר"י ולא כבר קראו בעונתה ע"ש. ועוד נראה שם מפורש שאמרו ביומי דר"י הוינן נפקין לתעניתא וקרית שמע „בתלת שעין" [כן גרס הר"ש סירליו ונרסתנו בתר ג' שעין] וש"מ דמותר גם בשעה שלישית, וכ"פ הרמב"ם והטור דלא כהרע"ג, והש"א סי' ה' מפלפל הרבה בזה, ומסקנתו נ"כ כהרמב"ם והטור, אבל לא ראה דברי רבינו הגאון ז"ל:

ג.] לא הפסיד דקתני מאי פירושא לא הפסיד ברכות. לכאורה הך מ"ש ופסיקא הלכתא כר' יהושע. ולא הפסיד כו' אין להם שייכות לראשית ענינו, שהתחיל דמאן דקרי בעונתה שקיל אגרא טפי מדעסיק בתורה, ועוד ק' למה לא הביא מימרא מפורשת

אלא מברך לפניה ולאחריה, אע"ג דבסוף שתי שעות קא קארי, ולא מבעי לי לשנויי בה בק"ש ממאי דתקינו (ה) [רבנן] :

ומאי

שנוי נוסחאות והגהות

ר"ג לא גרסינן לי' כלל בשם מ"ר. (ס) "קמאי". מפורשת דר' מני דאמר "מכלל דקורא בעונתה הוא עדיף" והיינו דשקיל אגרא טפי מעוסק בתורה :

מגן האלף

ונראה, משום דאיתא בגמרא דף יו"ד א"ר"ה הקורא מכאן ואילך לא הפסיד ובלבד שלא יאמר יוצר אור מיתבי כו'. אבל מברך כו' תיובתא. איכא דאמרי א"ר חסדא כו' לא הפסיד ברכות. תניא נמי הכי כו' א"ר מני גדול הקורא ק"ש בעונתה יותר מעוסק בתורה מדקתני הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה. מכלל דקורא בעונתה עדיף :

ואיכא לאקשויי במאי דאמר מכלל דקורא בעונתה עדיף. מאי ענין מצוה לתורה. הקורא בעונתה מקיים מ"ע דק"ש ואפי' לא עדיפא מתורה הוא מחויב לקיימה. וכש"כ למ"ש הגר"א בריש מס' פיאה דת"ת נגד כלם, שבתיבה אחת מד"ת מקיים מ"ע, ובזמן שעושה מצוה אחת אפי' אם היה לומד ומקיים בלמודו מאות מ"ע, מ"מ כיון שהיא מצוה שא"א לעשותה ע"י אחרים דוחה למצות ת"ת ע"ש. וא"כ מנ"ל דקורא בעונתה עדיפא, הלא זמן תורה לחוד וזמן מצוה לחוד. ולא מצאתי מי שהעיר בזה. וצ"ל דדייק מיתור לשון המשנה דאמר "כאדם הקורא בתורה" וכי ק"ש לאו ד"ת היא ומאי אשמועינן בזה, א"ו לדיוקא אתי דק"ש בעונתה אע"ג שהיא מצוה אחת, שקיל אגרא טפי מעוסק בתורה. והאי עדיף ר"ל דשקיל אגרא טפי :

אכן עדיין לא אתברר דמתניתין דקתני כאדם הקורא בתורה איירי לענין קבול שכר. דהשטה מקובצת הקשה לר"ה קמייתא שהפסיד ברכות, מאי קמ"ל מתניתין דלא הפסיד כאדם הקורא בתורה הלא זה דבר פשוט הוא, ותירץ דקמ"ל דאע"ג שפשע ולא קרא בעונתה, לא חשיב כמזכיר עון כשקורא אח"כ משום דהויא כקורא בתורה, ע"ש. ויש לעיין לדבריו א"כ מנ"ל לר' מני באמת דקורא בעונתה עדיף. דלמא קמ"ל דלא הוי כמזכיר עון. וצ"ל כיון דבאמת קיי"ל להלכה דלא הפסיד ברכות אין זה כמזכיר עון. וע"כ דקתני לדיוקא דקורא בעונתה עדיף לענין קבול שכר :

אולם עדיין לא אתברר דמיירי לענין קבול שכר, דהנה בתוספי הרא"ש ורבינו רי"ק בברכות הקשו: מאי איריא ק"ש דקורא בעונתה עדיף, הלא אפי' תפלה נמי עדיפא מת"ת, דהא מפסיקין אפי' לתפלה. ותירצו דר"ל דאפי' כגון רשב"י וחביריו שתורתן אומנתן ואין מפסיקין לתפלה, מ"מ מפסיקין לק"ש דקורא בעונתה עדיף ע"ש. הרי דמפרשי מלתא דר' מני לענין הפסקה :

אכן לרבינו הגאון ז"ל דחיקא לי' לפרש כך דר' מני משמיענו לענין דמפסיקין ליה אפי' מי שתורתו אומנתו, דמי שתורתו אומנתו נמי אינו מפסיק אא"כ השעה עוברת. וכמו"ש בשבת י"א בתוס' ד"ה כגון אנו מפסיקין ע"ש. ובשלמא אי הויא הלכתא כר' אליעזר דזמנה רק עד הנה"ח יש לומר דהוי שעה עוברת בזמן קצר, ולהכי מפסיקין, אבל כיון דהלכה כר' יהושע שזמנה עד שלש שעות, א"כ מאי גדול הקורא ק"ש דא"ר מני לענין דמפסיקין, הלא אם אין שעה עוברת אין מפסיקין. וכש"כ דבירושלמי פ"ק דברכות ס"ל באמת לרשב"י דגם בעונתה לא עדיפא מד"ת ואינו מפסיק, משום דזה שינון וזה שינון ואין מבטלין שינון מפני שינון, משום דאין מבטלין תורה שהוא דבור מפני ק"ש שגם הוא אינו אלא דבור, וכש"כ דלא עדיפא ממשנה, כמוש"ש בירושלמי לרשב"י שתורתו אומנתו, ולכן דחיקא להגאון לפרש מלתא דר' מני לענין הפסקה ומוכרח לפרש דמיירי לענין קבול שכר דשקיל אגרא טפי מעוסק בתורה :

וזה שאמר הגאון "ומאן דקרי כו' דתנן כו' ופסיקא הלכתא כר"י. ולא הפסיד דקתני לא הפסיד ברכות," ור"ל דמכל זה מוכח דמאי דאמר "עדיף" ר"ל דשקיל אגרא טפי ולא מיירי לענין הפסקה ולהכי לא הביא מימרא דר' מני שאינו מפורש בדבריו: דשקיל אגרא טפי :

אך כ"ז לפלפולא, ואין דרכו של הגאון ז"ל בכך. והאמת שלא היה כלל בגרסתו דברי ר'

טז. ד] ומאי דקא אמרינן דמצי איניש למקרי ק"ש בתר שתי שעות, חס ושלום לכתחלה לא שרו ליה למעבד הכי. ומאן דעביד הכי בכונה דלא מהמת אונס, ולא מחמת איעכובי במידי דמצוה נקרא פושע. ובמאי מידי דשרי איעכובי כגון שבתות ויו"ט ותענית צבור, דמשהו עד דמיכנפין צבורא, אי נמי בני בי רב דיתבי וגרסי וממשיך להו נרסיהו. (א) [ס"א. הני מילי כיון דשכיחי רבים אינון אי לא מיעכבי עד דמיכנפין] ממנעי רבים מן הק"ש ומן התפלה. ותלמידי דיתבי וגרסי ואתו בעלי בתים למשמע ולמילף מפלפולייהו. ודותיקין מלתא דלא שכיחא היא. (ב) [דלאו] כ"ע מצי לכוונא כותיקין, ואע"ג דא"ר יוחנן [שבת דף י"א] לא שנו אלא בדורות

הראשונים

שנוי נוסחאות והגהות

טז. (א) הוא ראשי תיבות "סדר אחר" שהמעתיק מצא כן בסדר אחר. אבל בכתי"י ב"מ איתא "אי נמי כגון הני דשכיחי אינון דאי לא דמיעכבי עד דמיכנפן". ובוויטרי הגרסא "כגון הני מילי דשכיחי אינון אי לא דמיעכבי". (ב) "ולאו".

הכמים

מנן האלף

מני ומש"ה לא הביאו. וכ"כ המעיו"ט פ"ק דברכות אות ע'. דתר"י לא גרסו הא דר' מני ע"ש. ומ"ש "ופסיקא הלכתא" כו' אין לו שייכות כלל לדלעיל מיני' ומלתא באפי נפשי' הוא:

טז. ד] ומאי דקאמרינן דמצי איניש למקרי ק"ש בתר שתי שעות ח"ו לכתחילה כו' ומאן דעביד כו' ולא מחמת איעכובי במידי דמצוה. כו'. הלשון הזה אע"פ שהוא כן בספרי הכת"י, ומועתק גם בוויטרי. מ"מ אין ספק שהוא טעות דלא מצינו דמצי למקרי בתר זמן ק"ש לכתחילה אפי' מחמת איעכובי במידי דמצוה. דאנן עד ג' שעות תנן, וס"ל לגאון דעד ולא עד בכלל ומכאן ואילך אע"פ שלא הפסיד הברכות, מ"מ לכתחילה מי שרי. ועוד בירושלמי בר"י ור"א דנפקין לתעניתא ודאי דהוי איעכובי במילי דמצוה, ואתי צבורא למקרי ק"ש בתר ג' שעות כדי לעמוד בתפלה מתוך ד"ת כי כבר קראוה בעונתה, מ"מ בעי ר' אחא ממחי בידיהון מפני ההדיוטות שלא יאמרו דבעונתה הן קוראין, אלמא דיש איסור בכל גוני, ועוד מ"ש הגאון "הא שכיח ודותיקין לא שכיח" קשה ותיקון מאן דכר שמייהו. אלא ודאי צריך להגיה "קודם" שתי שעות, וס"ל לגאון דאי לא קרא כותיקין בזמן נה"ח, שלא מחמת אונס ולא מחמת איעכובי במילי דמצוה נקרא פושע, וכן ס"ל לתר"י בפ"ק דברכות שאם לא קרא קודם הנה"ח יש לו להקדים לקרותה במהרה כל מה שיוכל דזמנה לכתחילה אינה מהנץ ואילך. והכי משמע ביומא כו' היא עשתה נברשת כו' והי' היכר לשאר עמא דארעא שלא היו קמים בהנץ שיקדימו לקרותה מיד. ע"ש. ונראה עוד ראיה מפורשת לזה מירושלמי פ"ק דברכות, דאמר הלכה כר' יהושע בשוכח, ופריך וכי יש הלכה בשוכח ומסיק כך הלכה, ולא אמרו בשוכח אלא כדי שיהא האדם "מזרז עצמו לקרותה בעונתה" עכ"ל, ור"ל דאפי' לר' יהושע צריך לזרז עצמו לקרותה בהנה"ח:

וכך הם הצעת דברי הגאון ז"ל, דהתלמידים דיתבי וגרסי, אע"פ שכבר הגיע ז"ק אם יש בענין הזה תקנת אחרים כמו בעלי בתים דילפי מפלפולייהו. או בתעניות ושבת ויו"ט שצריכין להתעכב עד דמיכנפי צבורא, אינן צריכין להפסיק תלמודם מפני הנץ, ואפי' לאחר כן אין להם להפסיק עד זמן של סוף שתי שעות, וטעמא כדי שלא ימנעו רבים מק"ש ותפלה. ואע"ג דקיי"ל כגון אנו מפסיקין לק"ש ותפלה, ה"מ בתפלת המנחה דליכא למיקם אשיעורא, שזמנה רב מהתחלת זמן תפלה עד סוף זמנה. ומפני שסומך עצמו שלא יאחר, איכא למיחש שיתבטל לגמרי מתפלה. אי נמי דליתא סימן בהתחלת זמנה דאינו נראה לעינים כ"כ כמו שנראה בהנץ החמה, אבל בשחרית ששיעור ז"ק נראה לעינים ואיכא למידע שיעור ז"ק עד שתי שעות מזמן

הנץ

הראשונים כגון רשב"י וחביריו שתורתן זו היא אומנתן. אלא כגון אנו מפסיקין בין לק"ש בין לתפלה. הני מילי לתפלתה של מנחה, דליכא למיקם אשיעורא. אי נמי לק"ש דשחרית היכא דליכא תקנת (ג) [אחרים.] אבל היכא דאיכא מידי תיקון, כיון דהאי שכיח, וכיון כותיקין (ד) [בות] לא שכיח שפיר דמי לאיעכובי. אבל בשאר יומי אסור למיפק לאורחא מקמי ק"ש ותפלה, דאמר רב אידי בר אבון ארי"צ בר אשיאן [ברכות י"ד] אסור לאדם (ה) לצאת לדרך קודם שיתפלל, שנאמר צדק לפניו יהלוך וישם לדרך פעמיו, וק"ש ותפלה כי הדדי נינהו:

ודקא

שינוי נוסחאות והגהות

(ג) „חכמים". כ"ג בווטרי. (ד) „וותיה" וכצ"ל. בווטרי „דותיקין לא שכיח". (ה) בש"ס לפנינו איתא „לעשות חפציו" ולגרסת רבינו יתכן יותר האי קרא של וישם „לדרך" פעמיו:

בווטרי

מגן האלף

הגן, א"ל לבעל תלמודם, אי נמי אפי' בשחרית נמי מפסיקין לק"ש ותפלה היכא דליכא תקנת מצוה, אבל היכא דאיכא תקנת אחרים שלא יתבטלו רבים מק"ש ותפלה א"ל להפסיק, ואע"ג דותיקין נמי מצוה, מ"מ האי שכיח, ותיקין לא שכיח, דבלא"ה כ"ע לא מצי לכוין זמן כותיקין, ולכן שפיר דמי נמי לאיעכובי, אבל היכא דליכא תקנת מצוה אפי' צריך לצאת לדרך קודם הנה"ח, אין לו לסמוך ע"ז שיקרא אח"כ, וכה"ג כ' התוס' שבת י"א שאע"ג שאנו מפסיקין לק"ש ותפלה, מ"מ היכא שאין שעה עוברת אין לו להפסיק מתלמודו, וע"ז אמר מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה, ע"ש. ובזה יבואו על נכון כתפוחי זהב במשכיות כסף כל דברי הגאון ז"ל:

וכן נמצא בתשו' הגאונים לרב נטרונאי שכ' שאלתם: שיש בתי כנסיות שמקבלים הצבור לאמר פרשיות שבתהלים בשבת ויו"ט, ובר"ה ויוהכ"פ מוסיפין פרשיות. ועוד שהצבור מזמרים, מתחילין תלמידים ושונין ודורשין עד קרוב לשתי שעות ואח"כ מתפללים, מהו לעשות כן כיון שהגיע ז"ק. והשיב „מדה יפה הם עושים. וכך מנהג בבבל מתחלת גלות ראשונה, שכיון שגלו ונמנע התלמוד, ובטלו התלמידים מצער גלות, נתקבצו כ"י אצל נביאים ובעלי תורה, ואמרו להם אנו אין בידינו לא משנה ולא תלמוד לשנות בלילה, ויש עלינו טורח ומחיה ופרנסה, בשבתות וביו"ט מיהא שיש לנו פנאי, נשב בטלים ונישן כל הלילה? תיקנו להשכים לביהכ"נ ולומדים עד שחרית, והסכימו על מנהג דוד הע"ה, שאמר חצות לילה אקום" עכ"ל:

ומדברין של גאון שלא התיר ללמוד אלא לתלמידים דגרסי, ואתו בע"ב למשמע ולמילף מפלפולייהו. ואסר היכא דליתא תקנת אחרים, נלמד דס"ל כרש"י ז"ל ברכות דף ה' באבא בנימן שהי' נזהר מלעסוק בתורה עד שקרא והתפלל. ואע"פ שהתוס' הקשו מפ"ב מרב דמתני פרקין וקרי ק"ש, ומספקא לגמ' למימר דעביד הכי גם בדמטא זמן ק"ש. כבר תי' בתר"י דהתם מיירי בלומד לאחרים. ובהא כ"ע מודו שהשעה עוברת, ואם לא ילמדו יתבטלו, וכמו שמצינו ברבינו הק' שלמד לתלמידים, ובהגיע ז"ק העביר ידיו על עיניו והתפלל אח"כ. והכי ס"ל ג"כ לגאון ז"ל. והרא"ש ז"ל כ' דמ"ש רש"י שנזהר מלעסוק בתורה מיירי באדם שמתפלל בבית מדרשו דלמא מטרד בגירסי' ויעבור זמן ק"ש ותפלה, וכ"פ בשו"ע סי' פ"ט דהרגיל לילך לביהכ"נ מותר, יע"ש. אבל מדברי הגאון משמע דלא התיר אלא היכא דאיכא תקנת רבים אחרים, דאל"כ לא הי' צריך לומר דאתי רבים למילף מינייהו. אולם י"ל דהגאון ע"כ נמי מיירי בכה"ג, בתלמידים המתפללים בבית מדרשם ואינן רגילין לילך לביהכנ"ס, דאז חיישינן דלמא מטרדי בגרסייהו, אבל ברגילין לילך ולהתפלל בצבור ודאי דמותרים ללמוד עד הזמן שהצבור מתפללים, דלא גרע מתעניות ושבתות דשרי להו להמתין עד דמכנפין צבורא משום דאיכא תקנת אחרים דלא ימנעו רבים מן הק"ש והתפלה, כש"כ תקנת עצמן כדי שיתפללו בצבור:

יז. ודקא אמרינן אסור לאישתעויי בין ישתבח לפריסת שמע, (א) מילי דלאו צריכי צבור נינהו, אבל לצורכי צבור, או לצורך מי שבא להתפרנס מן הצבור ובעו למפסק ליה צדקה, איסורא ליכא. **ה]** אבל בתר דמשתעו צורכייהו קאים (ב) חזנה. ומקמי די לימא ברכו פתח הכי. (ג) **ו] יתגדל** ויתקדש וישתבח שמיה רבא. אמן. בעלמא די ברא כרעותיה, וימליך מלכותיה, בחייכון וביומיכון ובחיי דכל בית ישראל, בעגלא ובזמן קריב

שנוי נוסחאות והגהות

יז. (א) בויטרי וכתי"י ב"מ. הני מילי. (ב). שלוחא" (ג) וזה נוסחתו של רבינו סעדיה „יתגדל ויתקדש שמיה רבא [ויענו אמן] בעלמא די ברא ברעותיה וימליך מלכותיה, ויצמח פורקניה, בחייכון וביומיכון ובחיי כל בית ישראל. בעגלא ובזמן קריב ואמרו אמן [ויענו אמן] יהא שמיה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא [אמן] ישתבח, יתפאר, יתרומם, יתעלה, ויתנשא, ויתקלס שמיה דקודשא בריך הוא [ויענו אמן] לעילא מן כל ברכתא, שירתא, תושבחתא, ונחמתא, דאמירן בעלמא ואמרו אמן. [ויענו אמן] :

בכת"י

מגן האלף

יז. ה] אבל בתר דמשתעו צורכייהו כו' קאים חזנא ומקמי דלימא ברכו פתח יתגדל כו' ולפני ישיבה שאין דרכן של בני ישיבה לספר אומר ברכו ואח"כ יתגדל. דין זה האחרון לא נמצא בפוסקים, וגם הויטרי שמעתיק תמיד כל דברי הגאון לא הביאו. אך המנהיג הזכירו :

ונראה דס"ל לגאון שכל עניני תפלה מן ברוך שאמר עד סוף י"ח חדא עניינא נינהו בסדור שבחיו של מקום, פסוד"ז וברכת ק"ש וק"ש וסמיכת גאול"ת, ואח"כ התפלה עצמה ואחר התפלה אומר קדיש שמו של הקב"ה על כל מה שאמר תהלה, וא"צ לומר קדיש כלל בין ישתבח לברכו, אכן זהו רק לפני ישיבה בדרכם להתפלל בפני עצמם, ואין דרכם לספר ולהפסיק בשום דבר, דמילי דצבורא לאו עלייהו רמיא. אבל בביהכ"נ מקום שהצבור מתפללים דמתרמו דמפסיקים במילי דצורכייהו, או במי שבא להתפרנס מהצבור ובעי למפסק ליה צדקה, ופסקי תפלתם לתרי עניני לכן בתר דמשתעי צורכייהו פתח חזנא ביתגדל :

ואע"ג דהקדיש קאי על פסוד"ז וא"כ למה מפסיקים קודם קדיש, וגם כשחוזרים ומתחילין בקדיש זה על מה קאי ? כבר שאל זאת הרב בדרכי משה, וכתב שלכן ביטל את המנהג הזה בעירו, והנהיג בהסכמת חבירים להפסיק אחר הקדיש, ושוב נחם על מעשהו וחזר בו, לפי שראה בס' או"ז בפסק במי שנזדמן לו ציצית לאחר שעמד והתפלל שיברך להתעטף בין ישתבח לקדיש. ולכן כתב הנח להם לישראל אם אינם נביאים בני נביאים הם, ואין לבטל מנהגם, ע"ש בסי' נ"ד. אכן אלו הוי חזי רבינו הד"מ את דברי הגאון לא הי' צריך להסתייע מדברי האו"ז, כי היה לו תנא דמסייע, וגם הר"א מלוניל בס' אורחות חיים כ' לפסוק אחר ישתבח וכ"כ הרב המנהיג, והתימא על הד"מ שלא הביא מהם ראיה :

ומה שהקדיש זה על מה קאי, אפשר שהיו אומרים לפניו איזה פסוקים, ויותר נראה שמנהגם היה לומר שירת הים אחרי ישתבח, כמובא בסדר כת"י מא"י המסודר לפי מנהגי גאוני בבל. וכן נזכר בסדר רב עמרם בראשון של פסח וז"ל : ואומר חזן נשמת ויושע, עד כי אני ה' רופאיך, והוא רחום, קדיש. ור"ל שהיו חותם ישתבח על נשמת שהוא ברכת השיר, ואמר אחריו ויושע. והגם שלא כתב לומר כן גם בימות החול, מ"מ אפשר דבשעה דהוי מפסיק במילי דצו"צ, היו אומרים לפני קדיש איזה פסוקים, וגם ברמב"ם פ"ז מה"ת הי"ג כתב „יש מקומות שנהגו לקרות אחר שמברכין ישתבח שירת הים, ויש שקורין שירת האזינו" ועיין רוקח סי' ש"ך :

אבן הכנוי הצרפתים שמנהגם הי' להתפלל בביהכ"נ של צבור, ומפסקי להו מילי דצבורא היו אומרים

קריב, [ועונין הצבור, אמן יהא שמיה רבא מברך לעלם ז] ולעלמי עלמיא. ואומר יתברך שמיה דקודשא בריך הוא, אמן. ישתבח ויתפאר ויתרומם ויתהדר ויתעלה ויתקלס שמיה דקודשא בריך הוא, אמן. לעילא מכל ברכתא, שירתא, תישבחתא, ונחמתא דאמירן בעלמא ואמרו אמן. ואומר. **ברכו** את ה' המבורך. ח] ועונין הצבור **ברוך** ה' המבורך לעולם ועד. (בכתב יד. כ"מ ובנדפס איתא כאן נוסח קדיש ליחיד וגוסה ברכו ליחיד. ולא העתקתים כאשר הם מאגדות הגויות.)

ולפני ישיבה שאין דרבן של בני ישיבה לספר, אומר ברכו ואין צריך לומר יתגדל :

הכי

מנן האלף

אומרים תמיד האי קדיש קודם ברכו, ולכן לא העתיקו זאת הזימרי ואחרי פוסקים. ומצאתי כן אח"כ בס' שבו"י בשם התניא שכתב בטעם הקדיש משום שלא יפסיקו בצרכי צבור, והוא כמו"ש. עוד טעם כ' במנהיג שנהגו העולם לאומרו לקדיש גם שאינן מספרים, כדי להזכיר קץ הימין בתפלה כי כן סדר השבת, ע"ש :

אחר כתבי זה זכיתי להשיג ס' הפרדס לרש"י וראיתי בו מפורש כדברנו וז"ל בסי' ה' ושליח צבור כשעומד להתפלל מתחיל הקדיש להפסיק בין ישתבח ליוצר. להודיע שכל פסוקי דזמרה קבעוה. דאי ישתבח תפלת התחלת יוצר היא לא ראוי לומר ישתבח בפיהם, כמו ברוך שאמר. אלא נהגו שיאמר החזן לבדו בעמידה ישתבח, ומיד מתחיל הקדיש כדרך שאנו עושין שאומר הקדיש אחר הפסוקין, ואין ראוי להפסיק בין ישתבח לקדיש, דאם יפסיק על מה אומר הקדיש, הא אחר פסוקין ראוי להקדיש מיד, או אחר התפלה, ובמנחה מקדיש על פסוקי תהלה לדוד. כללא דמלתא אין מקדישין אלא אחר הפסוקין ואחר תפלה". עכ"ל, ודבריו מתאימים למ"ש. אלא שמה שכ' "לא ראוי לומר ישתבח בפיהם", קשה להולמו, ונראה לבאר עפמ"ש השבלי לקט אות ז' וז"ל, הא למדת שאסור להפסיק משיתחילו ברוך שאמר כו' וכן מצאתי בשם רבינו שלמה "כל הצבור רשאים לומר ישתבח בפיהם כמו ב"ש, אלא נהגו שיאמר אותו החזן בעמידה ועונין אחריו אמן. ומיד מתחיל קדיש כדרך שאומרים על הפסוקין" עכ"ל, והיינו שמנהגם הי' שהחזן הי' פורש על שמע ומוציא את הקהל בברכותיו שעונין אחריו אמן, והי' מוציא אותם גם בברכה דישתבח. ולפי דיש להסתפק אולי גם ישתבח ברכת הודאה היא והתחלת תפלת יוצר היא, ולא התימה דלאחריה של פסוקי דזמרה, ומה שאינו מתחיל בברוך ל"ק משום די"ל דעל ברכה דהודאה לא תקנו לפתוח בשם ומלכות דומיא דאלהי נשמה, ומודים דרבנן, וברכה שעל הגשמים, וכמו"ש בש"ל אות ב' ע"ש. לכן אמר "דאי התחלת תפלת יוצר היא לאו ראוי [לקהל] לומר ישתבח בפיהם". אלא היו יוצאים מש"ץ כמו שמוציא אותם בברכת יוצר. ואכן הזינן שגם הקהל נ"כ מתפללים אותו לבדו עד אחר ישתבח. וש"מ מזה שהוא התימה לפסוד"ז ואינו ראוי להפסיק בנתים. והדברים ברורים למבין :

ז] ולעלמי עלמיא. עיין מקור הברכות :

ח] ועונין הצבור ברוך ה' המבורך. רבינו הגאון לא הזכיר שגם הש"ץ עונה עמהם. ואפשר דס"ל כהר"ס מרוטנברג שאין הש"ץ אומר ברוך, וכן הוא בירו' פ' ג' שאכלו אמר שמואל אני איני מוציא עצמי מהכלל [והי' אומר נברך שאכלנו משלו] התיבון הרי ברכת התורה [שהחזן אומר ברכו] א"ר אבון מכיון דיימר המבורך אף הוא אינו מוציא עצמו מהכלל. אכן רבינו הנשיא הברצלוני כתב בשם רב סעדיה שהעולה לתורה צ"כ היזר לומר ברוך ה' המבורך לע"ו, כמו בברכת הזימון דהיפסקא בדף מ"ו שחוזר למקום שפסק שהיזר לומר "ברוך שאכלנו משלו". אך רבינו הגאון לשיטתו לא הזכיר גם בבה"ת שהוזר לומר ברוך, והטעם כ' הב"ה דלא דמי לנברך שאכלנו שאינו אלא לשון הזמנה, ולכך מחויב להזור ולומר. ע"ש.

יח. ט] הכי אמר רב **נחשון** ראש ישיבה ז"ל, כריעות שכורעין בקדיש. כיון שאומר יתגדל ויתקדש כורע. (א) [יהא שמיה רבא] כורע. [ויתברך שמיה רבא כורע, ויתעלה ויתקלס שמיה דקודשא כורע.] עושה שלום כורע ושל רשות היא, והללו (ב) ארבע כריעות כנגד (ג) ארבע שמות שיש בפסוק [אחד. וזהו הפסוק] כי ממזרח שמש עד מבואו גדול שמי [בגוים, ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי, ומנחה טהורה כי גדול שמי. וגו'] ואמן יהא שמיה רבא שעונין ביהד, כנגד גדלו לה' אתי, ונרוממה שמו יחדיו:

יט. י] ולפני ישיבה אין אומרים ויתקלס. לא מפני שהוא גנאי, אלא כך שמענו מרבותינו שהיו אומרים הייב אדם להזכיר כאן שבעה דברים בשבחו של הקב"ה כנגד שבעה רקיעים, ומי שאינו אומר ויתקלס, כיון שאמר ויתברך ואלו ששה הרי כאן שבעה דברים, והאומר ויתקלס, אומר כיון דמפסיקין באמן דיתברך צריך שיהא שבעה (א) ..... לא ביד זה ולא ביד זה:

כ. ופותח שליח צבור ואומר, **ברוך** אתה ה' אלהינו מלך העולם יוצר אור ובורא חושך עושה שלום ובורא את הכל. **המאיר** לארץ ולדרים עליה ברחמים וטובו מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית. מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית, מלאה הארץ קנינך, (א) המרומם לבדו מאז, המשובח והמפואר והמתנשא מימות עולם. אלהי עולם ברחמיך הרבים רחם עלינו, אדון עוזנו צור משגבנו מגן ישענו משגב בעדנו, אל ברוך גדול דעה (ב) התקין ופעל זהרי חמה, טוב יצר כבוד לשמו, מאורות נתן סביבות עוזו, פינות צבאיו קדושים רוממי שדי. תמיד מספרים כבוד אל וקדושתו, התברך ה' אלהינו בשמים ממעל ועל הארץ מתחת, [ועל כל שבח מעשה ידיך, ומאורי

שנוי נוסחאות והגהות

יח. (א) בכתי' ב"מ. בעגלא ובזמן קריב כורע, יתברך וישתבח כורע, שמיה דקוב"ה כורע, (ב) .המש". (ג) בניטרי מסיים הפסוק .אמר ה' צבאות" והיינו שלשה שמות וה' צבאות". ולפי גרסת כת"י ב"מ שכתב חמש כריעות, צ"ל כי ג"פ שמי עם ה' צבאות היינו חמשה שמות:

יט. (א) הסר. וכך צ"ל: צריך שיהא שבעה „באן, ואין טעות". כו':

מגן האלף

וכתב הב"י שהעולם נהגו כהברצלוני ועמ"ש בסי' ק':

יח. ט] הכי אמר רב נחשון גאון כריעות כו' העתיקו הטור בסי' נ"ו, אבל הגר"א כ' שאין להוסיף על הכריעות שתקנו חכמים ואין לכרוע כלל בקדיש, ע"ש דס"ל כמו"ש התוס' דמ"ש בר"ע שאדם מניחו בזוית זו ומוצאו כו' מפני כריעות והשתחואות, דמיירי בתחנונים של יחיד. וכמה שלא קבעו בתפלה. אולם שיטת הגאונים כמו"ש בתירוצם בתרא דבאמצע ברכה מותר לשחות, ולכך אנו כורעים בר"ה ויוהכ"פ, והיינו אפי' בצבור:

יט. י] ולפני ישיבה א"א ויתקלס. עיין מקור הברכות.

בשעה שהחזן אומר ברכו אומרים הקהל יתברך

חזן **בָּרְכוּ אֶת יְיָ הַמְבוֹרָךְ׃**

ק״ה **בָּרוּךְ יְיָ הַמְּבֹרָךְ לְעוֹלָם וָעֶד׃**

יִתְבָּרַךְ וְיִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאַר וְיִתְרוֹמַם וְיִתְנַשֵּׂא] שְׁמוֹ שֶׁל מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁהוּא רִאשׁוֹן וְהוּא אַחֲרוֹן וּמִבַּלְעָדָיו אֵין אֱלֹהִים׃ סֹלּוּ לָרֹכֵב בָּעֲרָבוֹת בְּיָהּ שְׁמוֹ וְעִלְזוּ לְפָנָיו׃ [וּשְׁמוֹ מְרוֹמַם עַל כָּל בְּרָכָה וּתְהִלָּה׃ בָּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ לְעוֹלָם וָעֶד] ׃ יְהִי שֵׁם יְהוָה מְבֹרָךְ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם׃

וקודם יוצר אור יכוין

הריני מוכן ומזומן לכלול את עצמי עם אינון דמברכין למארייהו׃

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם יוֹצֵר אוֹר וּבוֹרֵא חֹשֶׁךְ עֹשֶׂה שָׁלוֹם וּבוֹרֵא אֶת הַכֹּל׃

הַמֵּאִיר לָאָרֶץ וְלַדָּרִים עָלֶיהָ בְּרַחֲמִים. וּבְטוּבוֹ מְחַדֵּשׁ בְּכָל יוֹם תָּמִיד מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית׃ מָה רַבּוּ מַעֲשֶׂיךָ יְיָ כֻּלָּם בְּחָכְמָה עָשִׂיתָ מָלְאָה הָאָרֶץ קִנְיָנֶךָ׃ הַמֶּלֶךְ הַמְרוֹמָם לְבַדּוֹ מֵאָז. הַמְשֻׁבָּח וְהַמְפֹאָר וְהַמִּתְנַשֵּׂא מִימוֹת עוֹלָם. אֱלֹהֵי עוֹלָם בְּרַחֲמֶיךָ הָרַבִּים רַחֵם עָלֵינוּ. אֲדוֹן עֻזֵּנוּ צוּר מִשְׂגַּבֵּנוּ מָגֵן יִשְׁעֵנוּ מִשְׂגָּב בַּעֲדֵנוּ׃ אֵל בָּרוּךְ גְּדוֹל דֵּעָה. הֵכִין וּפָעַל זָהֳרֵי חַמָּה. טוֹב יָצַר כָּבוֹד לִשְׁמוֹ. מְאוֹרוֹת נָתַן סְבִיבוֹת עֻזּוֹ. פִּנּוֹת צְבָאָיו קְדוֹשִׁים רוֹמְמֵי שַׁדַּי. תָּמִיד מְסַפְּרִים כְּבוֹד אֵל וּקְדֻשָּׁתוֹ׃ תִּתְבָּרַךְ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ עַל שֶׁבַח מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ וְעַל מְאוֹרֵי אוֹר שֶׁעָשִׂיתָ יְפָאֲרוּךָ סֶּלָה׃

תִּתְבָּרַךְ צוּרֵנוּ מַלְכֵּנוּ וְגֹאֲלֵנוּ בּוֹרֵא קְדוֹשִׁים יִשְׁתַּבַּח שִׁמְךָ לָעַד מַלְכֵּנוּ. יוֹצֵר מְשָׁרְתִים. וַאֲשֶׁר מְשָׁרְתָיו כֻּלָּם

עומדים

מקור הברכות

ברכו במטרי כת״י א איתא נוסח לצבור בשעה שחזן אומר ברכו ׳יתברך ויתעלה ויתנשא שמו. כו׳ שהוא מרומם על כל ברכה ותהלה והוא ראשון כו׳ עד ועלזו לפניו. יהי שם ה׳ מבורך מעתה וע״ע. ומועתק בסדורים בשנוי קצת, והרב ז״ל ל״ג לה. אך בסדר רבינו הגאון בח״ב סי׳ כ״א מובא כעין נוסח זה לשבת ע״ש.

יוצר אור נוסח ברכה זו חמן הוסרה עיין במגן האלף אות י״ב. וע״ש לענין אי יחיד אומר קדושה. ועיין בשנוי נוסחאות והגהות נוסח רבינו סעדיה ז״ל. **ברחמיך** הרבים רחם עלינו. עיין ברר״א בשם הר״ר אשר, שהוא משום אסכרה שהמאורות גורמים. וי״ל עוד כמוש״ש על ,המאיר לארץ ברחמים״ כי הרואה אור גדול מסתכן ולכן מביא קמעה קמעה, ולכן אנו מתפללים שירחם עלינו ולא נסתכן ע״י האורה. **גדול** דעה. בשוא וכתלם, וכ״ה בסדר רע״ג כת״י ב״מ ורס״ג ולא

עוֹמְדִים בְּרוּם עוֹלָם וּמַשְׁמִיעִים בְּיִרְאָה יַחַד בְּקוֹל דִּבְרֵי אֱלֹהִים חַיִּים וּמֶלֶךְ עוֹלָם: כֻּלָּם אֲהוּבִים כֻּלָּם בְּרוּרִים כֻּלָּם גִּבּוֹרִים וְכֻלָּם עֹשִׂים בְּאֵימָה וּבְיִרְאָה רְצוֹן [קוֹנָם]: וְכֻלָּם פּוֹתְחִים אֶת פִּיהֶם בִּקְדֻשָּׁה וּבְטָהֳרָה בְּשִׁירָה וּבְזִמְרָה [וּמְבָרְכִים וּמְשַׁבְּחִים וּמְפָאֲרִים וּמַעֲרִיצִים וּמַקְדִּישִׁים וּמַמְלִיכִים]: אֶת שֵׁם הָאֵל הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא קָדוֹשׁ הוּא: וְכֻלָּם מְקַבְּלִים עֲלֵיהֶם עֹל מַלְכוּת שָׁמַיִם זֶה מִזֶּה. וְנוֹתְנִים רְשׁוּת זֶה לָזֶה. לְהַקְדִּישׁ לְיוֹצְרָם בְּנַחַת רוּחַ בְּשָׂפָה בְרוּרָה וּבִנְעִימָה קְדֻשָּׁה כֻּלָּם כְּאֶחָד [עוֹנִים וְאוֹמְרִים] בְּיִרְאָה:

קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ יְהוָה צְבָאוֹת מְלֹא־כָל הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ:

וְהָאוֹפַנִּים וְחַיּוֹת הַקֹּדֶשׁ בְּרַעַשׁ גָּדוֹל מִתְנַשְּׂאִים לְעֻמַּת שְׂרָפִים לְעֻמָּתָם מְשַׁבְּחִים וְאוֹמְרִים:

בָּרוּךְ כְּבוֹד יְהוָה מִמְּקוֹמוֹ:

מקור הברכות

ולא בשוא וקמץ, ה' אלהינו. כ"ס והרב ז"ל „בשמים ממעל ועל הארץ" מתחתי על „כלי שבת מעשה ידיך, ועל מאורי אור „שיצרת" יפארוך סלה, תתברך „לנצח" צורינו כו'. יוצר משרתים ואשר משרתיו. פירש הגר"א דר"ל יוצר משרתים המתחדשים בכל יום כדאיתא בחגיגה פ"ב. „ואשר משרתיו" ר"ל הקבועים מעולם כמיכאל וגבריאל כו'. אבל בסדר רע"ג כתי' ב"מ ובסדר רב סעדיה גאון איתא: „אשר משרתיו" בלי וא"ו והגרסא נכונה ויקרה. דר"ל שהקב"ה יוצר משרתים אשר המשרתים ההם עומדים ברום עולם. יחד בקול דברי. וכ"ה גם בסדר רע"ג לפנינו. אבל ברס"ג ובגר"א הגרסא, ומשמיעים יחד „קול בדברי" אלהים חיים, והכונה במו"ש רש"י ע"פ וקרא זה אל זה. שיסד בקרושת יוצר „קרושה כלם כאחד" שלא יקדים האחד ויתחיל ויתחייב שריפה למקום. אא"כ פתחו כלם באחד, ע"ש, וי"ל ג"כ שאין זה כפול ענין, שכאן מציין במה שמשמיעים במצות בוראם בדברי אלהים חיים אשר יצוה עליהם להשמיע ולהשפיע על הארץ, והלן הוא מדבר במה שנותנים רשות זה לזה להקדיש ליוצרם. ומלך עולם. מה שכתב הט"ז שיש לומר בלא וא"ו דלא לשתמע כשתי רשויות ח"ו, ובעל עבו"י כ' ע"ז שהיא הגה"ה נכונה ע"ש, לא מצאתי כן בשום סדר. ואין לשנות נוסח הקדמונים ובפרט שהוא פסוק בירמיה יו"ד. רצון קונם, וב"נ הרב ז"ל. ובסדורי הספרדים איתא „קוניהם". וכבר צווחו ע"ז דמשתמע כשתי רשויות ח"ו. וגם הגר"א ז"ל כתב שאין לומר כן. אבל במחזורי א ובסדר רע"ג איתא „קונהם" בלי יו"ד, ואז הענין אחד עם „קונם" וכן כיון הרי"ש סופר מדעתו. ומברכים. במחזורי א גרים ומברכין כו', בנו"ן. עול מ"ש זה מזה. ר"ל ממה שרואים האימה וההרדה שיש להגדולים מהם מלפניו יתברך הם למדים מזה להכיר רוממ"ש ולקבל עולו יתב' בהחת וזיע. ובנעימה קרושה. בכת"י ב"מ מנוקד קרושה ברולם. וכן פי' הרר"א נעימת קול קרוש. וכן כנוקד בפרור הרב ז"ל, אבל רש"י [נזכר לעיל] כ' שיסד בקרושת יוצר „קרושה כלם כאחד" ע"ש. ואז הכונה אחרת. עונים ואומרים ביראה. וב"ס והרב ז"ל „עונים באימה ואומרים ביראה" וכ"ג רע"ג. ועיין במחזורי כת"י א. דגרים „עונין ואומרין".

לאל

וכלם מקבלים עליהם עול מלכות שמים זה מזה, ונותנים רשות זה לזה.
להבנת הענין שצריכים מלאכי קדש אלה לקבל עול מ״ש דוקא זה מזה, ולא סגי בלא״ה.

הלא נאה מפה לרוב קדושתם וחפצם לעשות רצון קונם להשתוקק לדבר, ולקבל עול מלכותו גם בלעדי מעורר ממקום אחר. וכן לשון „עול״ קשה המובן היתכן שיהיה עליהם הדבר הזה לעול? נראה לבאר עפמ״ש במס׳ חולין דף צ״א. שלשה כתות של מלאה״ש אומרות שירה בכל יום, כת אחת אומרת קדוש, ואחת אומרת קדוש קדוש, ואחת אומרת קדוש קדוש קדוש. וענין דבריהם נראה עפ״ם שהזכרנו לעיל בשרשי אמונה שהבורא יתב׳ הוא המחדש העולמות כלן וממציאן. והק חמן נתן להם שלא ישנו את תפקידן. והוא היחיד המשגיח על הכל וסדרן בהנהגה טבעית ומסודרת. והוא האחד המשדד גם את סדרי הטבע לפי חפצו ורצונו בהנהגה הנסיית והפלאית אשר נחכה עליה ביעוד העתיד. וכל הסדרים הללו קבע ה׳ יתב׳ בעולמות שברא. כי בעולם העשיה, הכולל עולם הגשמי הזה עם כל צבאי הגלגל הכוכבים הנוראים ושכליים הנבדלים שנקראים עולם האופנים, בהם נודע מעשה ה׳ הגדול והנורא ביצורים אלו וכדרכי טבעם ומהותם. ובעולם היצירה, הוא עולם המלאכים משרתיו עושי רצונו ומנהלי הגלגלים כלם ע״פ מצותו ופקודיו. כם ועל ידם נודע השגחתו יתב׳ כי עיניו משוטטות על כל דרכי איש, (וניכר שהוא האחד המשגיח על הכל. ומגבוהים שעליהם השרפים וחיות הקדש אשר בעולם הבריאה והכסא אשר יתנהג שם באור השגחתו הפלאית שלא בדרך הטבע, נודע שהוא משדד כל הטבעיים. ולו אנחנו כורעים, ולפניו אנו משתחוים „שהוא נוטה שמים ויוסד ארץ״ לפי דרכי הטבע, „וכסא כבודו בשמים ממעל ובגבהי מרומים״ בהנהגה הנסיית. „ועל כן נקוה לך ה׳ אלהינו לראות מהרה בתפארת עזך״.)

וכתב החסיד ר׳ יוסף אירגז בספרו הבהיר „שומר אמונים״. שההשגה במהות אין סוף ב״ה נמנעת מכל נמצא, עליון או תחתון. אלא שאנו מחייבים מציאותו ועוצם חכמתו ויכולתו ע״פ פעולותיו ב״ה. ואלו לא היה הבורא ממציא אלא זה העולם החמרי בלבד, הי׳ ח״ו באמת כדי לטעות ולדמותו לשכל נבדל כמו שחשב אריסט״ו והנמשכים אחריו שעי״ז פקרו בשרשים הרבה. אבל לנו עם ה׳ נמסר לנו בקבלה אשר דקות המלאכים שבעולם היצירה נעלים הרבה מהשכליים הנבדלים והאופנים אשר בעולם העשיה. (ממש כאותו ערך ההתעלות אשר לשכליים הנבדלים על בני תמותה וקרוצי חומר. ונעלה עוד מהם עולם הבריאה והכסא שאין ערוך לתפארתם. כי מתעלים המה גם על עולם המלאכים בערך אותו ההתעלות שיש למלאך על אדם הגשמי, והוא יתברך מתנשא לכל לראש, ע״ש.

וזהו ענין הקדושה. כי הכת אחת והם השכליים הנבדלים מנהיגי מערכת הטבעים אשר הק עולם נתן להם ומשיגים מעט מחכמתו יתב׳ בבחינת חדוש כל העולמים. אומרים קדוש. כי מכירים שהוא קדוש ומרומם מופלא ונעלה מהשגתם, ומזדעזעים ונרתעים מהדר כבודו. וכת אחת, שהם המלאכים מעולם היצירה הגבוהים עליהם ומכירים יותר גם בבחינת השגחתו נרתעים יותר מפניו ואומרים קדוש קדוש. והכת השלישית הנעלים ונשגבים בעוצם קדושתם והשגתם גם מהם, והם השרפים וחיות הקדש מעולם הבריאה שמשיגים גם בחינת השגחתו הפלאיית, אומרים קדוש קדוש קדוש היינו שהוא קדוש ומופלא מכלם באין אשר ידמה לו. וזוכים גם להזכיר שמו הגדול והנורא ה׳ צבאות שמלא כל הארץ כבודו. מה שהכתות הראשונות אינן זוכות לזה.

והתנא האלהי יונתן בן עוזיאל בתרגומו כתב בכונה הקדושה דברים ברורים כפי מה שכתבנו. ח״ל: ומקבלין וכו׳ ואמרין קדיש בשמי מרומא עילאה בית שכינתיה. שכלל בזה חדוש המציאות כלה השמים ושמי שמים וכל אשר בהם. קדיש על ארעא עובד גבורתיה. הגבורה היא כנוי להשגחה כמוש״ל בשרשי אמונה. קדיש לעלם ולעלמי עלמיא. ירמז בזה השגחתו הפלאית הנצחיית שתתגלה ביעוד העתידי, לעת אשר מליא כל ארעא זיו יקריה.

שוב ראיתי שגם הגאון ר״י עמדן בסדורו מפרש ג״כ כמו״ש. אלא שהקשה ע״ז ממה שאמרו שם במס׳ חולין דפריך שם בגמרא „והאיכא ברוך״. פירוש שאומרים ברוך כבוד ה׳ ממקומו ומזכירים את ה׳ אחרי שני תיבות, וקשיא למאן דאמר שם שאין מלאכי השרת מזכירין את ה׳

ה' אלא לאחר ג' תיבות. ומתרץ „ההוא אופנים הוא דקאמרי". ופרש"י שהם מכסא כבוד עצמו וכי קאמרינן אנן כמלאכים, ולמש"ל שרפים גדולים ונעלים הרבה ממלאכים, ע"ש שנדחק לומר דלא קיי"ל כאותו תירוץ אלא כפי האיבעית אימא שם. ולענ"ד א"ש גם לתירוצא קמא ולא מיירי בגמרא כלל משכלים הנבדלים אשר הם בעולם האופנים, דודאי מדרגתם למטה ממלאכים, אלא קמיירו ממלאכים הנקראים אופנים, שהזכירם הרמב"ם בפ"ב מיסודי התורה שהם עשר מדרגות זה למעלה מזה, וכתב: „שנוי שמות המלאכים על שם מעלתם. לפיכך נקראים חיות הקדש והם למעלה מהכל", ואחריהם השב אופנים ושרפים שכלם המה מעולם הבריאה, ואחרי זאת חשב המלאכים עם המדרגות שתחתיהם עד האישים שהם מלאכים הנראים בחזון במראות הנבואה. ע"ש. ועל מלאכים אלו כיונו אנשי כה"ג במ"ש והאופנים וחיות הקדש ברעש כו' משבחים ואומרים ברוך כבוד ה' ממקומו.

וזה שסדרו בתפלה שמקבלים עול מלכות שמים זה מזה. שהמלאכים שהשגתם אינה גבוהה כ"כ מתחלחלים ונרעדים בראותם האימה והפחד אשר תאחז את הגבוהים עליהם, הנעלים הרבה ממדרגתם, ונושאים מזה ק"ו על עצמם במה ראוי להם לפחוד מהדר גאונו. והם אינן ראוים לפתוח בשבחו של חי העולם עד שהראשונים במעלה נותנים להם רשות לומר קדוש. אך עדיין חלים חעים מאימת קדושתו מלהזכיר שמו הגדול והמבורך. ואפי' הגבוהים עליהם שהשגתם רבה מאד ואומרים פעמים קדוש קדוש, אין בם כח עדיין להזכיר שמו הגדול והנורא. רק המלאכים אשר בעולם הבריאה והכסא יש להם רשות להזכיר שמו יתברך אחרי שלשה תיבות של קדוש קדוש. והאופנים וחיות הקדש [לפי תירוצא קמא שבגמרא] רשאים להזכיר שמו ב"ה אחרי שתי תיבות ואומרים ברוך כבוד ה' ממקומו. וכלם אין להם רשות לומר שירה בעוד שלא אמרוהו ישראל למטה. כדאיתא בגמרא. ורק ישראל לברם שהם מאמינים בני מאמינים בשלשת השרשים הנ"ל, העם אשר בחר יה לסגלתו, יש להם הרשות לפתוח בשירות ותשבחות בכל מיני קדושות ולהזכיר גם שמו הגדול אחרי תיבה אחת בימלוך ה' לעולם אע"פ שאין למו ידיעה והשגה כלל בגבורת חי העולמים. כאמור [ויקרא כג] „ונקדשתי בתוך ב"י" והטעם „כי אני ה' מקדשכם", כן חפצי, ורצוני, ולכם אני נותן הרשות. וכן יסד הפייטן „אשר אימת נוראותיך כו' וכו', ואבית תהלה". וכמו"ש במדרש „אמונים נוצר ה', אלו שעונין אמן באמונה. אומר השלית מחיה המתים ועדיין לא ראו, ומאמינים שהקב"ה מחי' מתים. אומר גואל ישראל, ועדיין לא נגאלו, ומאמינים שעתיד הקב"ה לגאלם. אומר בונה ירושלם ועדיין היא בחורבנה. ומאמינים שעתיד לבנותה. כו'. וזה שאנו אומרים בקדושת יוצר ימלוך ה' לעולם אלהיך ציון לדו"ד הללויה. שאין זה אלא פסוק מדברי קבלה. ולמה לא סיים בפסוק של תורה? וכמו שסיים בקדושה דסדרא „ה' ימלוך לע"ו". אלא שרצה לסיים בקדושת ישראל מה שישראל אומרים. עם הטעם המפורש בו באותו פסוק שזכו לזה העילוי והשבח להקדיש שמו הגדול מפני שהוא יתבי' הוא אלהי ציון, ושם ישרה שכינתו לנצ"ל. והם מאמינים בזה שעתיד הקב"ה לגאלם, אך ראוי באותה שעה לכל בר ישראל ג"כ שלא לשכוח, שזהו הרגע ואת היא השעה שהוא מקדיש לחי העולמים. מה שאין שום בריה בעולם מכל צבאות עליונים ותחתונים שזוכה לאותו הכבוד והתכה, שהם נרעדים מפחד יושב תהלות ישראל גם בטרם שזוכים להזכיר שמו הגדול, והוא בריה קטנה שפלה אפלה קרוצה מחומר, עומדת בדעת קלה ומעוטה לפני תמים דעים ב"ה. וכמה ראוי לו להתבייש מפחד הדר גאונו, וכש"כ שלא יקל ראש בשעה שהוא מקבל עליו עול מלכותו יחודו וקדושתו.

וזכור שני השרשים האלו אשר כל תמדת ישראל תלוי עליהם, והם יסודות נעלות ומרוממות באמונת ישראל. ומסדרי התפלה צפו ברוח קדשם להזכירנו אותם בשירי שבחה שסדרו לנו הברכה שברך דוד לעיני כל ישראל, ואמר ברוך ה' אלהי ישראל אבינו. כלומר שקרבנו ובחר בנו בזכותו הגדול, הלא לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד, וגו' ולך ה' הממלכה, וגו' והעושר וגו' ואתה מושל, וגו' ובידך לגדל ולחזק לכל, עד שאין שכל בעולם אשר ישיג שתאכה לקבל תהלה מפתותי ערך ומדע ובני תמותה, ועם כל זאת ועתה ה' אלהינו מודים אנחנו לך ומהללים לשם תפארתך. וסמכו עודאת הכתובים מספר נחמיה. שאתה ה' לבדך עשית השמים שמי השמים וגו' ואתה מחיה כו'

ומכל

מכל אותן הצבאות הנשאות לא בחרת בם ולא רוממתם, ולא כרת עמם ברית, אלא אתה הוא ה׳ האלהים אשר בחרת באברם, ונטפלת בו ובזרעו, וכרות עמו הברית.

והזכירו עוד. שני השרשים האלו בשתי הברכות שסדרו לפני ק״ש. כי ביוצר המאורות ספרו לנו רוממות אלהינו גדולתו ושבחו מחרש כל הנמצאים, וצבא קדושים, אשר כלם יעריצו ויקדישו באימה וביראה, וישבחו לאל חי הפועל גבורות, המצמיח ישועות ואדון הנפלאות. וסמכו אליה ברכת אהבה רבה בברכה סמוכה לחברתה, אשר אהבה רבה אהבתנו ה׳ אלהינו, לא בצדקתנו ויושר לבבנו, או גדל מדעינו והשגתנו, כי אין אתנו יודע עד מה, רק חמלה גדולה ויתירה חמלת עלינו, ורוממתנו וקרבתנו להודות לך וליחדך באהבה ובהבה, כחבת מלך רם ואדיר אל בן יקיר לו המנושא על זרועותיו, והוא לא מכיר ולא יודע גדולת אביו ותפארתו, ועלינו אמרה תורה „אשריך ישראל מי כמוך״. וזה שסמכו לומר אבינו אב הרחמן רחם עלינו ותן בלבנו להבין כו׳ והאר עינינו כו׳ למען לא נבוש כו׳ כי בשם קדשך בטחנו. ובאמונה שאנו מאמינים בך. הזכנו שנגיע גם למעלת ההשגה וההכרה הגדולה אשר בדרכיך נזכירך, ובשמך נקראך.

ושני השרשים הללו נזכרות בשתי התיבות של עול מלכות שבק״ש „הוי״ה אלהינו״ שאומר שמע ישראל עמוד והתבונן: כי ההוי״ה הוא אלהינו. האל המרומם, ההוי״ה המהוה והמחולל כל, והמשגיח על הכל, והמשדר את הכל, כפי מה שמרומז בביאור כתיבתו בהיה. הוה. ויהי׳. ובבאור קריאתו שהוא אדון הכל שזה שרש השרשים באמונת ישראל. הוא אלהינו ולא יותר שמו אלא עליך, ומתוכב ומנשא אותך להקרא אלהיך „אל אלהי ישראל״ וגם אין שום אמצעי בינו ובינך כי הוא ה׳ אחד. ומפני כן אני מצוד ואהבת את ה׳ אלהיך בכל לבבך שתתענג על אהבתו בלב ובנפש ומאד. וזאת הכונה הפשוטה שצריך כל איש לכוין אותה בפסוק ראשון שבק״ש. שבשם הוי״ה יודע מגדולת יוצרו ואימתו, ובאלהינו יגיל וישמח שבחר בנו לחלקו.

תפלת שחרית

לָאֵל בָּרוּךְ נְעִימוֹת יִתֵּנוּ. לְמֶלֶךְ אֵל חַי וְקַיָּם זְמִירוֹת יֹאמֵרוּ וְתִשְׁבָּחוֹת יַשְׁמִיעוּ. כִּי הוּא לְבַדּוֹ פּוֹעֵל גְּבוּרוֹת עֹשֶׂה חֲדָשׁוֹת בַּעַל מִלְחָמוֹת זוֹרֵעַ צְדָקוֹת מַצְמִיחַ יְשׁוּעוֹת בּוֹרֵא רְפוּאוֹת נוֹרָא תְהִלּוֹת אֲדוֹן הַנִּפְלָאוֹת. הַמְחַדֵּשׁ בְּטוּבוֹ בְּכָל־יוֹם תָּמִיד מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית: כָּאָמוּר לְעֹשֵׂה אוֹרִים גְּדֹלִים כִּי

לעולם

מקור הברכות

לאל ברוך. בקמץ, וכן „למלך״ נקוד פתח. וכ״ה בסדור הרב ז״ל. אבל בעל עבודי כתב לומר בשוא. דאלו היה קמוץ והיה מורה על הידיעה הי׳ צ״ל אחריו „הברוך״ ג״כ בה״א הידיעה. כמו „העיר הגדולה״ ותמה על העט״ז שכתב לומר בקמץ ע״ש. אבל אין תימא, ודרך הכתובים לחסר תיבת „אשר הוא״ ונשמע במובנו. כמו „חלבו האליה תמימה״ וכן „אתה האל עושה פלא״. כי לעולם חסדו, נוסח ספרד „והתקין מאורות לשמח את עולמו אשר ברא״. וגרסת הרב ז״ל לחתום אחרי כי לעולם חסדו, ברוך א״י יוצר המאורות.

אבל

מערכי לב

המחדש בטובו וגו׳ כאמור לעושה אורים גדולים. בסידור „פורת יוסף״ כתב „רבים מקשים מה ראיה הי׳ זו, הלא כל המזמור מדבר בם בלשון הוה, כמו לגוזר י״ס, למוליך עמו״. ע״ש. וא״י קושיתם שכל פסוקים הללו שמדברים בלשון הוה מוסב גם על ראשית הענין בפסוק „לעושה נפלאות גדולות לבדו.״ שמבארן ומפרטן אחרי זאת שהן למכה מצרים וגו׳ לגוזר י״ס וגו׳ למוליך וגו׳ נותן לחם וגו׳ שהם וכיו״ב מכלל הנפלאות שעושה תמיד

לבדו

ובאורי אור שעשית יפארוך סלה.] **תתברך** [מלכנו צורנו וגואלנו] בורא קדושים ישתבח שמך לעד מלכנו, יוצר משרתים [ואשר] משרתיו כלם עומדים ברום עולם ומשמיעים ביראה יחד (ג) [בקול דברי] אלהים חיים ומלך עולם, (ד) כלם ברורים, כלם גבורים, כלם עושים באימה (ה) רצון קונהם, וכלם פותחים את פיהם, בקדושה ובטהרה (ו) [ומברכין ומשבחין ומפארין ומקדישין ומעריצין.] **את** שם המלך הגדול, הגבור והנורא קדוש הוא. וכלם מקבלים עליהם את עול מלכות שמים זה מזה, ונותנים רשות זה לזה, להקדיש ליוצרם בנחת רוח. בשפה ברורה ובנעימה קדושה, כלם כאחד (ז) עונים באימה, ואומרים ביראה. **קדוש** קדוש קדוש ה' צבאות, מלוא כל הארץ כבודו. **והאופנים** וחיות הקדש ברעש גדול מתנשאים, (ח) לעומתם משבחים ואומרים. **ברוך** כבוד ה' ממקומו. **לאל** ברוך נעימות יתנו, למלך אל חי וקים [זמירות] יאמרו, ותשבחות ישמיעו, כי הוא לבדו פועל גבורות, עושה חדשות, בעל מלחמות, זורע צדקות מצמיח ישועות, בורא רפואות, נורא תהלות אדון נפלאות. המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית, כאמור לעושה אורים גדולים כי לעולם חסדו. בא"י יוצר המאורות. **יא] והכי** אמר (י) [רב **סעדיה** גאון ז"ל, מי שחותם] אור חדש וכו' (יא) תועה, לפי [שלא תקנו חכמים ברכה זו] על האור העתיד ליאות המשיח, אלא על (יב) [אור היום המאיר בכל יום] כמו [שנברך] בערב המעריב ערבים. (בכת"י ב"מ ליתא כאן וז"ל) : אבל אם בא לומר מוציא שם שמים לבטלה. **והכי** נמי

שנוי נוסחאות והגהות

ב. (ה) „המלך" המרומם. (ג) „הבין" וכן נוסחתנו. (ג) „קול כדברו". (ד) „כלם אהובים" וכן צריך להגיה כאן. ונ"ס להוסיף ג"כ „כלם קדושים". (ה) נ"א וספרד, באימה „וביראה". (ו) נ"א וספרד „בשירה, ובזמרה". ובנ"ס ואשכנז מוסיפין „וממליכין". אלא שבנ"א כלם במ"ס, וכ"ה בכת"י ב"מ „ומברכים" כו'. (ז) וכ"ה נ"ס, אבל נ"א „עונים ואומרים ביראה" כו'. (ח) נ"א „לעומת שרפים". (ט) נ"ס „מרום וקדוש". (י) „והכי אמר ארונינו סעדיה, אסור לומר אור חדש". (יא) „בועה שאין מברכין". (יב) „על האור שאנו רואין בכל בקר ובקר, כמו בערב המעריב ערבים. אבל אם בא

מגן האלף

כ. יא] והכי אמר רב סעדיה מי שחותם אור חדש

תועה כו'. הטור סי' נ"ט כתב כן משם רס"ג לפי שאינו מעין החתימה, אולם רב שרירא גאון כתב שאין בכך כלום, שלא על אותו האור אנו מברכין אלא הזכרה בעלמא היא, וגם הרא"ש בתשובה כלל ד' סי' כ' חולק ע"ז, וז"ל, „נרפתים א"א אור חדש כי אין זה מעין פתיחה ולא מעין חתימה, ואני אומר שהוא מעין החתימה ופתיחה. כי יוצר אור הוא אור שברא הקב"ה בששת ימי בראשית ונגזו לעתיד לבוא, ועל אותו האור נאמר והלכו גוים לאורך. והיינו אור חדש שעתיד הקב"ה לחדשו לנו" עכ"ל:

ומה שכתב אבל אם בא לומר מוציא שם שמים לבטלה. זהו לפי נוסח המקומות שהזכיר אבן הירחי, שאומרים אור חדש בציון תכין שנאמר קומי אורי כי בא אורך

וכבוד

נמי אמר רב סעדיה ראש ישיבה זכר אדונינו לברכה. יב] יחיד הפורס על שמע כיון שאסור לומר קדושה בפחות מעשרה, כדקיי"ל כל דבר שבקדושה לא יהא בפחות מעשרה [ואי אפשר] לו נמי לפתוח בבורא קדושים. שכיון שהתחיל אסור לגמור, אלא מברך כך. ברוך אתה ה' אמ"ה יוצר אור ובורא חושך

סגן האלף

וכבוד ה' עליך זרח ובדברי קדשך כתוב לאמר אל ה' ויאר לנו בא"י יוצר המאורות, [וכן ראיתי הנוסח הזה בהרבה סדורים עתיקים כת"י] ולא יתכן כו' לכך נ"ל אחרי המקראות והתקין מאורות לשמח עולמו, ברוך. וכ"כ רבינו סעדיה ורב נטרונאי ז"ל, עכ"ל. אבל בנוסח אשכנז ליתא שם שמים לבטלה רק שאינו מעין פתיחה וחתימה לדעת רס"ג. ובנוסח רבינו ג"כ ליתא או"ח, והוהם מיד אחרי כי לעולם חסדו :

יב] יחיד הפורס על שמע כו' אלא מברך כך. הנוסח הקצר הזה נתן קמורה באף המחדשים שבזמנינו לאמר דברכת יוצר ואה"ר לא יצאו מידי מחבריהם כתוארן עתה לפנינו, ובאו בהן נוספות בימי הגאונים, וכן כ' בעל הגיון לב בשם ש"ר וריס"ן, שברכת יוצר היו רק מ"ה מלים כו'. ור"ס גאון חלוק עוד על תפלת אור חדש כו' ומזה תראה שנוספה עליה אח"כ. ומכש"כ הפיוט של אל ברוך גדול דעה. עכ"ל. ע"ש שהאריך :

אבן גם אם אמנם שלא נחליט שהנוסח שבידינו יצא מלה במלה מאנשי הכנסיה הגדולה, דהא קיימינן להלכה בתוספת או גרעון בנוסחאות בעוד שאינן משנין עיקר ממטבע הכמים, אדם יוצא בהם י"ח על כל פנים, וכמו"ש בפתיחה בכללות הנוסחות והמנהגים, מ"מ מה שנראה להמחדשים שקדושת יוצר לא נתקנה מאנשי כה"ג הוא טעות מבורר, וכמו שהעיר בזה גם בעל ספר הגיון לב דבירושלמי פ' אין עומדין אמרינן „בטעימו השתתק באופנים אהו ושאלון לר' אבון, א"ל בשם ריב"ל זה שעובר תחתיו יתחיל ממקום שפסק, משום כיון דפניתון קדושתא כתהילת ברכה דמיא", הרי שאמרו גם אופנים וחיות הקודש. ע"ש :

ונפלאתי על החכמים האלו שבדאי אלבש נוסח של מ"ה מלים, אע"פ שבל"ש הי' בידם סדר רע"ג ורס"ג וכתבו דלא כמאן. שכתבו נוסח של „ובטובו מחדש כו' תתברך ה' אלהינו על שבח מעשה ידיך ועל מאירי אור שעשית יפארוך סלה ברוך יוצר המאורות" והרס"ג הותם. יוצר המאורות תיכף אחרי ובטובו מחדש בכל יום מע"ב, ואין שם אפי' מ"ה מלים, ובסדר רע"ג מסיים בשם רס"ג קודם החתימה „כאמור לעושה אורים גדולים כל"ה" אולם כתבו מפורש שזה רק ברכה ליחיד. משום דס"ל להלכה דיחיד אינו אומר קדושה, אבל בצבור הא כתבו שם כל סדר קדושה ונוסחתו כפי שהוא בידינו, וכמובא גם בירושלמי, ומפורש כתבו בשם רבינו סעדיה את הנוסח הזה „מפני שאי אפשר לפתוח בבורא קדושים. מפני שאסור לגמור, שיחיד אינו אומר קדושה". ואין ספק דאילו לא תקנו אנשי כה"ג בעצמם את כל סדר הקדושה אלא זה הנוסח הקצר, לא היו הגאונים או האמוראים מתקנים סדר חדש ונוסח קדושה בברכה זו, ושתמא אמרו, שאנשי כנסת הגדולה ומהם כמה נביאים תיקנו להם לישראל קדושות והבדלות. וגם זה מבלעם, אלא דנהפיך הוא שאנשי כה"ג תיקנו את כל סדרו הארוך עם סדרו כל הקדושה, אלא דהגאונים ראו לקצרו בנוסח חדש, משום דיחיד אינו אומר קדושה. ולא כמו שאמרו המחדשים האלו שהגאונים הוסיפו נוסח הקדושה על הנוסח הקצר שתקנוהו אנשי הכנסיה :

וב"ש לפי שיטת הראשונים הר"י והרא"ש דס"ל דגם יחיד אומר קדושת היוצר וקדושה דסדרה, לא הוסיפו ולא גרעו הגאונים כלום על תקון נוסחת הכנסיה, וכוותייהו משמע גם במס' סופרים פכ"ז, דאמר שם „וגדול הפורס על שמע יכול לומר קדוש לפי שהוא כסודר", ור"ל כמו"ש הכמי צרפת שלא אמרו דיחיד א"א קדושה אלא בקדושת נעריצך ונקדישך בישראל עצמם מקדישים, והיינו נאמרת בפחות מעשרה. אבל ביוצר אינה אלא ספור דברים בסודרים האיך המלאכים מקדישים. וכ"כ בספר האורה לרש"י ז"ל, לתרץ בזה מה שאין אנו מסיימים „ימלוך" בקדושת יוצר משום דימלוך היא קלוסן של ישראל שא"א אותו רק בתפלה.

ועוד

חושך, עושה שלום ובורא את הכל, המאיר לארץ ולדרים עליה ברחמים. (יג) טובו מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית, כאמור לעושה אורים גדולים כי לעולם חסדו, ברוך אתה ה' יוצר המאורות. (יד) עד כאן חסר כאן) [הלכך מאן דא מדכר ליה שפיר הוא לשתוקיה, אלא כשמגיע המחדש בכל יום תמיד

מעשה

שנוי נוסחאות והגהות

בא לומר מוציא ש"ש לבטלה". (יג) כתב המנהיג דהוי כמו „וטובו". (יד) וזה לשון סדור רבינו סעדיה: .וזה סדר קדושה, ברוך אתה ה' אמ"ה יוצר אור בו' המאיר לארץ ולדרים עליה ברחמים, ובטובו מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית. ארון עוזנו וצור משגבנו שמע שועתנו, והננו רננו. אל ברוך גדול דעה, התקין ופעל זוהר חמה. טוב יצר כבוד לשמו, מאורות נתן סביבות עוזו, פינות צבאות קדושים רוממי שדי, תמיד יספרו לאל קדושתו, התברך ה' אלהינו, בורא קדושים, ישתבח שמך מלכנו יוצר משרתים, אשר משרתיו עומדים לפניו ברום עולם, ומשמיעים קולם לעומתם בדברי אלהים חיים ומלך עולם, כלם אהובים, וכלם ברורים, וכלם מקבלים עליהם עול מלכות שמים, זה מזה מקבלים ואומרים קדוש. [ויענו] קדוש קדוש קדוש ה' צבאות מלוא כל הארץ כבודו. [ויאמר] וחיות הקדש עם האופנים ברעש גדול אדיר וחזק ונורא, לעומתן משבחים ואומרים [ויענו] ברוך כבוד ה' ממקומו. [ויאמר] לאל ברוך נעימה יתנו, למלך אל חי וקים לו זמירות יאמרו, ותשבחות ישמיעו, כי הוא לבדו פועל גבורות, עושה חדשות, בעל מלחמות, זורע צדקות. מצמיח ישועות, בורא רפואות ומחדש בכל יום תמיד מע"ב, ברוך אתה ה' יוצר המאורות. (סדר יוצר ליחיד מובא בנוסח זה) : ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם יוצר אור ובורא חושך עושה שלום ובורא את הכל, המאיר לארץ ולדרין עליה ברחמים רבים ובטובו מחדש בכל יום מעשה בראשית

מגן האלף

ועוד כתבו תר"י דיוצר לא נתקנה מתחלה לאמר אותה בעשרה, ולא תקנו עשרה אלא לקדושה שבתפלה. וכתבו „תדע שבכל נוסחי התפלות תמצא כתוב קדושת יוצר בנוסח יחיד. ע"ש דלא ס"ל כלל הא דרס"ג ורע"ג : **ועיין** לקמן סי' ס"ח אות י"ב מ"ש בטעם הגאונים דס"ל דיחיד אינו אומר קדושת יוצר וקדושה דסדרא, אכן באמת צ"ע למה אינו אומר קדושת יוצר שאינה אלא ספור דברים האיך המלאכים מקדישין והדעת מכרעת כן. ולמה לא יאמר ? ונראה עפמ"ש הטור סי' תרכ"א בשם רבינו רב סעדיה בסדר עבודה שאנו מסדרין ביוהכ"פ שראוי לומר לפני „השם" תטהרו כמו שאומר אנא „השם", והרי"ץ גיאות כ' דאם אמר לפני ה' אין בכך כלום, דקרא הוא דקרינן. ואין אנו הוגים ה' באותיותיו עכ"ל. וע"ש בב"י. אבל העיקר מש"כ הב"ה דס"ל לרב סעדיה כיון שאין זה אלא דרך סיפור דרך בקשה ושבח, שאינו מזכיר גם בלפני ה' תטהרו אסור לנו להזכירו בא"ד דהוא מוציא ש"ש לבטלה עכ"ל. וכונת הגאון רס"ג עפמ"ש במשניות יומא מ"א וכך הי' אומר אנא „השם". ואע"ג דכה"ג הי' מזכיר שם ה' במפורש. מ"מ שינה התנא לכתוב תיבת „השם". לפי שגם בזמנם היו מסדרין סדר עבודה משום ונשלמה פרים שפתינו, וכדמשמע כן ביומא דף ל"ו וג"ו, בההוא דנהית קמי' דרבא. ע"ש. ואנהגו אסור לנו להזכיר ש"ש לפי שאינו אלא ספור דברים. ולכן שינה התנא וכתב אנא השם. וסובר הרס"ג דגם בלפני ה' תטהרו, אסור להזכירו באדנות אלא בלשון השם, אבל הרי"ץ גאות חולק עליו כיון שהוא מקרא שלם. אע"פ שהוא ספור דברים אין כאן מוציא ש"ש לבטלה, דמקרא הוא דקרינן. וכזה אזל דעת הגאון רס"ג בקדושת יוצר דס"ל דממנ"פ אסור, דקדושה אסור לאומרה ביחיד, ואם כל ההיתר משום שהוא ספור דברים אסור להזכיר השם לבטלה. אמנם הגאונים המתירים ס"ל כיון שהוא מקרא, יאמרנו ומה בכך. ומדבריהם ז"ל יש ללמוד עד כמה יש לזהר בהוצאות שם שמים. ואפי' בשבחים ובקשות יש לזהור יותר בפסוקים שנסדרו ברוה"ק, כי אין אתנו יודע עד מה לסדר ולזלזל בקדושת השם, וכן מצאנו לכל גאוני בכל בקשותיהם ווידויהם בחרו תמיד בפסוקים המדברים באותו ענין. ועכ"פ טוב לקצר בכל מה דאפשר בהזכרת שם שמים שצריכין להוציאו בקדושה וטהרה :

מעשה בראשית ידלנו, ויאמר כאמור לעושה אורים גדולים כי לעולם חסדו.

באי יוצר המאורות] :

(סו) יג.] **אהבה** רבה אהבתנו ה׳ אלהינו, חמלה גדולה ויתירה חמלת עלינו אבינו מלכנו בעבור אבותינו שבטחו בך ותלמדם חקי חיים כן

שנוי נוסחאות והגהות

בראשית, ברוך אתה ה׳ יוצר המאורות. (סו) וזה נוסח רב סעדיה בברכה שניה. **אהבת** עולם אהבתנו ה׳ אלהינו, חמלה גדולה יתירה חמלת עלינו. בעבור אבותינו שבטחו בך כן תחננו. אבינו אב הרחמן המרחם רחם עלינו, ותן בלבנו להבין לשמוע ללמוד וללמד, לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך באהבה. והאר עינינו במצותיך, ודבק לבנו ליראתך, ויחד לבבנו לאהבה את שמך, וליראה מלפניך, ומלוך עלינו מהרה אתה לבדך, ולשם קדשך באמת נקרא עלינו, ובעבור שמך הגדול הגבור והנורא שנקרא על עמך ישראל, מהרה באהבה תרים קרננו, ותושיענו בקרוב למען שמך כי בך בטחנו, לא נבוש

מגן האלף

והטעם שתיקנו אנשי כנסיה נוסח קדושה בברכה זו, כתב הרד"א שהוא להוציא מלבן של כופרים האומרים שניתן הממשלה לצבאי שמים ואינו כן, אלא גם הם אינן זזים אלא במצות הבורא עליהם. וכלם מעריצים ומקדישים שמו. וז"ש הנביא „עד מתי אלהים יחרף צר ינאץ אויב שמך לנצח" ור"ל שהאויב מחרף שנמסרה ההשגחה למזלות שצ"ם חנכ"ל. אותיות ש׳מ׳ך ל׳נ׳צ׳ח ועיין להלן סי׳ ס"ח אות י"ב :

ואפי׳ הגאונים דס"ל להלכה שאין היחיד או׳ קדושה, מלינו להרבה מהם שאמרו שלא נתקנו מעולם נוסחי ברכה הדשה בשביל יחיד כמו"ש הרס"ג, אלא דמדלגים רק התיבות של הקדושה לבדה וכמו"ש הרא"ש פ"ג דברכות סי"א שאין היחיד אומר רק „ועונין ביראה קדוש וברוך". וכ"כ האגור מובא בב"י בשם הר"א מוירונה שנורש כן, וגם רבינו ברוך הקולך ואומר שאינו נכון לעשות כן משום דכת האומרת קדוש אינה אומרת ברוך, כדאי׳ פרק גיד הנשה. מ"מ ס"ל דלא הדשו ברכה, אלא דלימא הכי „עונין ביראה קדוש, והאופנים כו׳ משבחים ואומרים ברוך". ואינו גומר הפסוקים, ומתחיל תיכף לאל ברוך, אבל מ"מ כל אפיא שוים שלא נתקן נוסח אחר בשביל יחיד אלא שקצרו הפסוקים מעט מהנוסח שהצבור אומרים. והרס"ג דס"ל לקצר גם הנוסח בשביל יחיד לא קיי"ל כוותיה דנוסח שני לא יצא מעולם מאנשי כה"ג :

ומה שלא הוטב בעיניו של ה׳ נוסח האלפא ביתא של אל ברוך גדול דעה ושווי ההרוזים של רהט עליהו אדון עזנו, וכן לא מצא חן בעיניו ראשית האלפא ביתא שערך בתיבות „כלם אהובים, ברורים, גבורים", ואמר: דהקדמונים ואנשי הכנסיה לא הלכו מעולם בדרך זו, רק הפייטנים האחרונים, באמת בומעים אנו לפעמים תואנות כאלו ממשוספי הרש על אנשי הרמה שנפלו ברשתם, אבל מי נתן לו הצדקה להתגולל במענות אוילות כאלו ולהעמיד קדשי ב"י לפניו למשפט, ולעקור המקובל בעמינו? וכי לא מצאנו הרבה אלפא ביתו"ת בספר תהלים ומשלי, שהמה מהשובי ההלולים וכמו"ש בגמרא דף ד׳ „אי נימא משום דאתיא בא"ב כו׳. ואדרבה הפייטנים לא נהגו לסדר הא"ב אלא משום שנהגו כן הקדמונים. וכמו"ש בשיר רבה „הדין פייטנא כד עביד אלפא ביתא, זמנין מחשיל וזמנין לא מחשיל, ברם שלמה עביד א"ב כו׳. ובעל התניא כ׳ שהאלפא ביתא בציור להול ולשבת, הוא להודיע שלא נתקיימו שמים וארץ אלא בשביל התורה והאלפא בית"א הוא יסוד התורה ע"ש. ואם לבן של המחדשים הללו אטום לרגוש, לנתח התפלות הקדושות נתחים נתחים ולאמר: „שהוסיפו הגאונים על נוסח הכנסיה, והזרו והוסיפו, כו׳ בכדי להאליל הקדושה, והדרת השיבה ההופכת עליהם כדי להפטר מהם, הלא אין צורך בתואנות ועלילות. הרבה פשו והפישו עצמם מעול תורה ועול מצוה ועלתה בידם גם בלי שום מענה ומענה. ולמה לא היו כאחד מהם :

יג.] **אהבה** רבה. כתב בעל הגיון לב „נזכר במשנה וגמרא דף י"א. ועיין רש"י שם

כן תחננו. אבינו אב הרחמן רחם עלינו, ותן לבבנו להבין [ולהשכיל] לשמוע, ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך באהבה והאר עינינו במצותיך, ודבק לבנו ביראתך, ויחד לבבנו [לאהבה] וליראה את שמך, כי שם קדשך הגדול באמת נקרא עלינו, עשה עמנו בעבור כבוד שמך האל הגדול הגבור והנורא מהרה באהבה תרום קרננו, ותמלוך עלינו ותושיענו למען שמך, כי בך בטחנו לא נבוש, ובשמך חסינו לא נכלם ולא נכשל עד עולמי עד, כי אלהים אבינו אתה, ורחמיך וחסדיך אל יעזבונו יד] נצח סלה ועד, הבא עלינו ברכה ושלום מארבע כנפות הארץ, והוליכנו מהרה קוממיות לארצנו. כי אל פועל ישועות אתה, ובנו בחרת מכל עם ולשון, וקרבתנו לשמך הגדול סלה באמת להודות לך וליחדך באהבה, ברוך אתה ה' הבוחר בעמו ישראל באהבה:

הרי

שנוי נוסחאות והגהות

ברחמיך הגדול, ולא נכלם ולא נכשל עד עולמי עד. ורחמיך הרבים אל יעזבונו נצח סלה ועד. והביא לנו ישועה ושלום מארבע כנפות הארץ, כי מלך פועל ישועות לעמך ישראל אתה. נגילה ונשמחה בישועתך. כי בנו בחרת מכל עם ולשון, וקרבתנו לשמך להודות לך וליחדך. ברוך אתה ה' הבוחר בעמו ישראל. אמן".

מנן האלף

דס"ל כרבנן דאמרו אהבת עולם. וכן הוא ברי"ף ונוסחת הספרדים, אבל האשכנזים אומרים אהבה רבה". עכ"ל, ולא ידעתי יאנא מלא זאת ברש"י דליתא שום רמז בדבריו ואדרבא בנוסח סדרם של תלמידי רש"י איתא אה"ר. ואולי צ"ל „ברא"ש" שהעתיק בפסקים את דברי הרי"ף, אבל גם הוא לא העתיק כן להלכה, ואדרבא הכריע כהגאונים לאמר בשחרית אה"ר ובערבית אהבת עולם וכן הוא באמת בסדר רבינו הגאון להלכה, אבל בסדר רס"ג הנוסח אהבת עולם גם בשחרית, ופלוגתתם תליא בחלופי גרסאות בגמרא דף י"א, דגרסינן התם ואיזך מה היא א"ר יהודא א"ש אה"ר, וכן הורי ר"א לר' פדת בריה אה"ר. תניא נ"ה א"א אהבת עולם אלא אה"ר, ורבנן אמרי אהבת עולם. וכ' התוס' והרא"ש לפיכך תקנו בשחרית אה"ר ובערבית אה"ע, אבל הרי"ף והרס"ג הי' להם גרסא אחרת וכן מצאתיה בכ"י ישן שנכתבה סמוך לזמן התלמוד, וז"ל אר"י א"ש אה"ר ורבנן אמרי אה"ע, תנ"ה א"א אה"ר אלא אה"ע. ע"כ וכיון דגם ברייתא מסייע לרבנן כוותייהו קיי"ל:

ובעל ספר עבודת ישראל כתב טעם מלבו, שלא יטעו להחליף בברכות בנוסחותיה בין ערבית לשחרית בחרו לשנות ולומר בשחר אה"ר ובערבית אה"ע. וכתב, וכן תקני בשחרית אמת ויציב ובערבית אמת ואמונה. אע"פ שהוראתם שוה כי יציב הוא אמונה. הטעם כדי שלא יטעה באשגרתא דלשנא לומר גם בשחרית ואמונה כל זאת כו' או שיאמר בערבית ונכון וקים. ע"ש, ודבריו נגד מ"ש הגמ' י"ב אמר רבא כל שלא אמר אמ"ו שחרית ואו"א ערבית לא יצא י"ח, שנאמר להגיד בבקר חסדך [שמקיים ומאמת חסדי ה' שעשה לנו בעבר] ואמונתך בלילות [שהוא האמונה שמאמין בה שישמור הבטחתו בעתיד. וע"ש בתוס'.] ואין ויציב לשון אמונה, אלא קיום וחיזוק. כתי' „ויציב מלמיה ומהימן פבריה" בדניאל והמעיין יראה דגם אה"ר וכן ברכת יוצר הם ברכות לשעבר מהחסד שעשה עמנו, ואהבת עולם הוא הבטחתו בעתיד. ואין צורך לטעמים אחרים, ועיין נוסח רס"ג שכתב לסיים ברכה זו באמן, ועיין טעמו בזה לקמן סי' ע"ה אות כ"ט. ע"ש:

יד.] נצח סלה ועד, בעירובין דף נ"ד תנא דבי רא"י כ"מ שנאמר נצח סלה ועד, אין לו הפסק עולמית, וכתב הרד"א ששלשה לשונות אלו הם שלא יעזבנו לא בעוה"ז ולא

לְעוֹלָם חַסְדּוֹ: אוֹר חָדָשׁ עַל־צִיּוֹן תָּאִיר וְנִזְכֶּה כֻלָּנוּ מְהֵרָה לְאוֹרוֹ: בָּרוּךְ אַתָּה יְהֹוָה יוֹצֵר הַמְּאוֹרוֹת:

(דח"ח) ימהר לסיים יוצר המאורות קודם הש"ץ כדי לענות אמן אחר הברכה של הש"ץ דבאמצע אסור להפסיק:

אַהֲבָה רַבָּה אֲהַבְתָּנוּ יְהֹוָה אֱלֹהֵינוּ חֶמְלָה גְדוֹלָה וִיתֵרָה חָמַלְתָּ עָלֵינוּ. אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ בַּעֲבוּר אֲבוֹתֵינוּ שֶׁבָּטְחוּ בְךָ וַתְּלַמְּדֵם חֻקֵּי חַיִּים כֵּן [תְּחָנֵּנוּ] וּתְלַמְּדֵנוּ: אָבִינוּ הָאָב הָרַחֲמָן הַמְרַחֵם רַחֵם עָלֵינוּ וְתֵן בְּלִבֵּנוּ לְהָבִין וּלְהַשְׂכִּיל לִשְׁמֹעַ לִלְמֹד וּלְלַמֵּד לִשְׁמֹר וְלַעֲשׂוֹת וּלְקַיֵּם אֶת כָּל דִּבְרֵי תַלְמוּד תּוֹרָתֶךָ בְּאַהֲבָה: וְהָאֵר עֵינֵינוּ [בְּתוֹרָתֶךָ] וְדַבֵּק לִבֵּנוּ [בְּמִצְוֹתֶיךָ] וְיַחֵד לְבָבֵנוּ לְאַהֲבָה וּלְיִרְאָה שְׁמֶךָ וְלֹא־נֵבוֹשׁ לְעוֹלָם וָעֶד: כִּי בְשֵׁם קָדְשְׁךָ הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא בָּטָחְנוּ נָגִילָה וְנִשְׂמְחָה בִּישׁוּעָתֶךָ:

מקור הברכות

אבל בחטרי בת"י א. כתוב בנוסח אשכנז „אור חדש על ציון תאיר" כו'. ברוך. וכדעת הרא"ש מובא במה"א אות י"א כמ"ש לתרץ קושית רבינו סעדיה, ע"ש.

אהבה רבה. וכ"ג רבינו רע"ג ז"לוכ"ג בויטרי כת"י א. אבל רבינו סעדיה והרי"ף כתבו להלבה לאמר גם בשחרית „אהבת עולם" וכ"ה נ"ס והרב ז"ל, ועיין כמ"ש במה"א אות י"ג. **בעבור** אבותינו. ונ"ס והרב בעבור „שמך הגדול" ובעבור אבותינו שבטחו בך ותלמדם חקי חיים „לעשות רצונך בלבב שלם" כו'. אבל לא מצאתי זאת בשום סדר. **כן** תחננו ותלמדנו בסדר רע"ג ורס"ג ליתא לתיבת „ותלמדנו" רק „כן תחננו אבינו", ואח"כ מתחיל „אב הרחמן רחם" כו'. וכן העתיק האבודרהם, ובספר עטרת זקנים סי' ס' בשם ספר להם כה"ש כתב ג"ב שלא לומר „ותלמדנו". וכ"כ בעל עבו"י בשם כדר כת"י, ושניהם לא ראו סדר, רע"ג ורס"ג, אבל נוסחתנו הוא נוסח הויטרי א. **ותן** בלבנו. נ"ס „בינה". אבל מיותרה וליתא בשום סדר. **והאר** עינינו בתורתך ודבק לבנו במצותיך. וכ"ה נ"ס והרב ז"ל. וכן בתוב „כי נר מצוה ותורה אור". וכך הנכון להתפלל על תורה תחלה ואח"ב על מצוה. וכן אומרים בתפלה „השיבנו

אבינו

כשיאמר

מערכי לב

לבדו. אבל מעשה שמים וארץ ותליית המאורות לא שייך בם לשון הוה. ומוכיח ממ"ש „לעושה אורים גדולים" מפני שמדבר מעניגם, וכמו כן הוא יכול להוכיח ממ"ש לעושה השמים בתבונה:

כי בשם קדשך הגדול והנורא בטחנו, נגילה ונשמחה בישועתך. „גדול" הוא גדולת מעשיו, כמו"ש [דברים י"א] „עיניכם הרואות כל מעשה ה' הגדול". ומצד שמהוגנו בו שאין עוד מלבדו, אנו זוכים לישועה. וכמו בדר"ה בפ"ק דחולין, בההיא אתתא דהות מהדרא למשקל עפרא מתותי כרעיה אמר שקיל לא מסתפינא, אין עוד מלבדו כתיב. וכן מצד שמהוגנו בנסי נוראותיו שמקיים אומה א' בתוך ע' אומות, נקוה ג"כ שכמו כן לא נבוש לע"ו ונשמחה בישועתו. אבל מצד גבורתו של הקב"ה שפרשוהו במס' יומא שאנשי כה"נ אמרו שהן הן גבורותיו, שנותן ארך אפים לעוברי רצונו המשתעבדין בבניו. אינו ענין להזכיר שעל ידי זה נזכה לישועה. ולכן השמיט כאן תואר „הגבור":

ויחד לבבנו לאהבה וליראה שמך. באהבה גשמית לגו"ד או ביראה

(דה"ה) כשיאמר והביאנו יקבץ בידו השמאלית הד' ציצית ויחזיקם בין קמיצה לזרת וישימם נגד הלב בשעת ק"ש. וכשיגיע לפ' ציצית יקחם גם ביד ימין. כשיאמר ובנו בחרת יכוין במעמד הר סיני שאז בחר בנו מכל עם וקרבתנו לתת לנו תורתו. כשיאמר לשמך הגדול יכוין מעשה עמלק כי אין השם שלם עד שימחה זכר עמלק. כשיאמר להודות לך יכוין כי הפה לא נברא רק להודות לך ולא לדבר לשון הרע וזהו זכירת מעשה מרים. כשיאמר באהבה יזכור כשהיו במדבר הקניפו את ה' ולא היו אוהבין אותו: (עמ"א וא"ר סי' ס')

וַהֲבִיאֵנוּ לְשָׁלוֹם מֵאַרְבַּע כַּנְפוֹת הָאָרֶץ וְתוֹלִיכֵנוּ קוֹמְמִיּוּת לְאַרְצֵנוּ כִּי אֵל פּוֹעֵל יְשׁוּעוֹת אָתָּה וּבָנוּ בָחַרְתָּ מִכָּל עַם וְלָשׁוֹן. וְקֵרַבְתָּנוּ לְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל סֶלָה בֶּאֱמֶת. לְהוֹדוֹת לְךָ וּלְיַחֶדְךָ בְּאַהֲבָה: בָּרוּךְ אַתָּה יְהֹוָה הַבּוֹחֵר בְּעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּאַהֲבָה:

(דה"ה) (א) שמע ברכה בין אהבה לשמע לא יענה אמן רק על אותן ברכות שדינם שיכול לענות באמצע הפרק ואמן שאחר ברכת הבוחר יכול לענות בין אהבה לשמע: (עש"ס בית בהגה"ה) (ב) ביחיד יאמר אל מלך נאמן (כי בק"ש יש רמ"ה תיבות ובג' תיבות אמ"ן נשלם מנין רמ"ח כנגד אבריו של אדם) אבל בצבור לא יאמר (אלא ישמע למה שהש"ץ חוזר ואומר ה' אלהיכם אמת ויכוין לשתי תיבות ה' אלהיכם וגם כבר אמר אמת בלחש ויעלו רמ"ה תיבות: (סי' ס"א) (ג) צריך להאריך בחי"ת של אחד כדי שימליך הקב"ה בשמים בז' רקיעים ובארץ

מקור הברכות

אבינו לתורתך וקרבנו כו'. כי לא ע"ה חסיד. אבל בסדר רס"ג ורע"ג ובויטרי א. איתא „והאר עינינו במצותיך ודבק לבנו בתורתך" וכן הביא בעל עבו"י בשם כת"י וסדור מדפוס שנת רס"ה ע"ש. ולא נבוש. כ"ג הויטרי. אבל בסדרי רע"ג ורס"ג מוסיף „ולא נכלם ולא נכשל" כגי' הספרדים והרב ז"ל. הגדול והנורא, בסדר רע"ג ובויטרי א. איתא הגדול „הגבור" והנורא. וכ"ג הספרדים אבל לגרסת האשכנזים והרב ז"ל י"ל שיש לבנות בו יתב' מצד תואר הגדול וכמו"ש. כי עיניכם הרואות את כל מעשה ה' הגדול שהוא השגחתו עלינו. וכן מצד תוארו הנורא ואפי' בזה"ז וכמו"ש ביומא דף ס"ט „הן הן נוראותיו שאלמלא מוראו האיך אומה זו יכולה להתקים בין ע' אומות" אבל בתואר הגבור. בזה"ז שאמרו שם „שנותן ארך אפים לרשעים" לא שייך ע"ז לשון בטחון. אכן לגי' הרע"ג י"ל דתיבת בטחנו מוסב על שם קדשך שהוא מתואר בשלשת התוארים גם בזה"ז. והמיך כו' נצח סלה ועד. כ"ה נ"ס והרב ז"ל ע"פ סדר רע"ג ורס"ג ורד"א ועמ"ש במה"א אות י"ד. מהר. כר ג"כ ע"פ הסדרים הנ"ל. כי אל פועל ישועות. כ"ה גרסת רע"ג וכל הנוסחאות. וברס"ג כי „מלך" כו'. בסדר רע"ג ורס"ג ובויטרי כתיי א איתא כאן „אמן" על ברכת עצמו כמו שמסיימין בבונה ירושלם אמן. ועמ"ש בזה במה"א סי' ע"ח אות כ"ט.

מערבי לב

מפניו, אפשר שיצויר גם אהבות ויראות אחרות כיון שהן מערך וסוג אחד. כמו אהבת אבות לבנים, וקרובים, ושכנים ורעים. או שיראה מפני מלך, וגם מפני שרים ופקידים. אבל אהבת ויראת ה' שהיא אהבה ויראה נפשיות. לא יצויר אהבה זכה או יראה טהורה, בעוד שמצרף אתה גם אהבה ויראה גשמיות, שהנפש המרוממה אין לה ציור כלל ומבוא לאהבה ויראה גשמית. ולכן פרשוהו בסוף מס' סוטה במשה"כ „ומורה לא יעלה על ראשו" שהרצון על מורא של בו"ד שלא יעלה על ראשו, מפני יר"ש הטהורה שבו כי כ"ז שנוקף בלבו עוד אהבת ויראת בו"ד, אין אהבתו ויראתו מהשם יתב' טהורה וזכה. ולכן מבקש ויחד **לבבנו לאהבה וליראה שמך.** שיאחד הלב שלא תהא לנו צרוף אהבה ויראה אחרת.

כא. הרי שתים ילפניה. וקורין ק"ש בכונה ובהשמיע אזנים [ובדקדוק שפתים האותיות] וקריאתה כל אדם כדרכן. דתנן בית שמי אומרים בערב כל אדם יטו ויקראו, ובבקר יעמדו שנאמר ובשכבך ובקומך. וב"ה אומרים כל אדם קורין כדרכן, ומאי כדרכן. כי הא דתנו רבנן. בה"א עומדין וקורין, מטין וקורין, יושבין וקורין, עוסקין במלאכתן וקורין. **טו]** אוקימנה בפרק שני (א) [עוסקין במלאכתן וקורין] בוהיה אם שמוע תשמעו. אבל בפרק ראשון בטלים ממלאכתן וקורין. ומדקתני במתניתא בית הלל אומרים קורין כדרכן סתמא וקמפרש בברייתא (ב) לא עומדין דוקא, ולא מטין דווקא, ולא יושבין דווקא, ולא עסיקין דווקא. אלא כי היכא דמתרמי ליה אינש אי אזיל באורחא, אורחיא למיקם ולקרי כי קאים, אבל לא (ג) [כי מסני] דקיי"ל

עד

שנוי נוסחאות והגהות

כא. (א) „בוהיה אם שמוע תשמעו". (ב) „עומדין מטין יושבין עסוקין". (ג) „כלא פרשתא

מגן האלף

ולא בעוה"ב, ולא בעולם התחיה. והאשכנזים משנים בנוסח הברכה הזאת; אך אין בזה נפקותא לדינא:

כא. טו.] אוקימנה בפרק שני, אבל בפרק ראשון בטלים ממלאכתן וקורין.
כתב הרי"ף בפ"ב דמס' ברכות, האי פירוקא לדברי ר' יוחנן דס"ל דבעי כונה בכל פרק ראשון, אבל לרבא [דס"ל בדף י"ג דהלכה כר"מ דלא בעי כונה אלא בפסוק ראשון.] לאו משום כונה הוא דבטלין ממלאכתן, אלא משום דלא לשויה ליה ארעי דגרסינן ביומא [דף י"ט] אמר רב הקורא את שמע לא ירמז בעיניו ולא יקרוץ בשפתיו, ולא יראה באצבעותיו כו' ואוקימנא בפרק ראשון, ופרשי רבנן משום דקמשוי לה עראי, דאי לא תימא הכי קשיא דרבא אדרבא. כו' ע"ש. והתימה על רבינו שלא הזכיר כלל הך טעמא דלא לשויה לי' ארעי, ויותר קשה דבשי' כ"ז כתב הדין דלא ירמז בעיניו ומפרש טעמא דקמשוי לה ערעי, אבל לא חילק שם כלל בין פרשה ראשונה לשניה:

ולכאורה היה אפשר לומר דס"ל לרבינו דכל שתי הפרשיות של ק"ש הם מה"ת וכדעת הפר"ח, ומש"ה לא חילק בין פ' ראשונה לשניה, דהר"י הוכיחו דס"ל להרי"ף דמפרק ראשון ואילך אינה אלא מדרבנן, דאי הויא מה"ת הו"ל למיחש דלא לשויה ערעי כמו בפרק ראשון. ע"ש. וא"כ רבינו ז"ל דלא מחלק בין פרשה ראשונה לשניה ע"כ ס"ל דשני הפרשיות הם מה"ת. ואולי יש לעשות סמוכין עוד לזה, ממה שבגינו האומנין קורין בראש האילן, ומסקינן בגמ' בדף ט"ז דבפרק ראשון בטלין ממלאכתן, ובפרק שני עוסקין במלאכתן וקורין. ומדקתני סתמא ע"כ מיירי בכל גווני בין כשעוסקין בשעודתן או בשכרן, ואס"ד דק"ש דרבנן או פרק שני עכ"פ דרבנן, למה קורין הפועלים כלל את פרק שני, הא תנינן שם הפועלים שעושין בשכרן אין מברכין לפניה, ופרש"י משום שאינה מה"ת. ואמרינן נמי דף מ"ו תדע דהמוב ומטיב לאו דאורייתא, שהרי פועלים עוקרים אותה. ואי נימא דגם בדרבנן מבעי להו לפועלים לקרות כשאינם מתבטלים ממלאכתן, יקשה למה יעקרו אותה הו"ל לברוכי אה"כ בשעת מלאכה? א"ו דבמילי דרבנן פטירי לגמרי, ובאי פרשה שניה דהוי מה"ת, וכדעת הפ"ח שהאריך בזה לפסוק ששניהם מה"ת. [ועיין בת' יד אליהו לדודי מרן הגר"א מקאליש. מש"ש הה"ג מר אבא זלה"ה בתשובתו שגם הוא נוטה לדברי הפ"ח. אבל שום אדם מהגדולים לא הזכירו ראייתנו זאת]:

אבל באמת א"א לומר כן. וכמו שנבאר בזה להלן בראיות ברורות בסי' פ"ז ול"ה דס"ל לגאון שכל הק"ש דרבנן ע"ש. וראייתנו זאת מהפועלים שקורין בראש האילן אינה מכרעת לגרסת הרי"ף דגרס שם „ומברכין לפניה" וס"ל באמת דגם בדרבנן מחויבים לברך

ברכה

עַד על לבבך, בעמידה. (ד) אי זני אמידי (ה) כגון אינש לא מנני אפרקיד אלא כגון דמסתמיך לסטר ימיניה או לסטר שמאליה, שרי ליה למקרי ק"ש. אבל (ו) [אפרקיד] אע"ג דמצלי אסיר. ודאי כי אורחא דכולי עלמא (ז) [בבי כנישתא דמיכנפן] ויתבן וקא אמרין פסוקי דזמרה כי יתבי, ופתחי ביוצר וחותמין

שנוי נוסחאות והגהות

פרשתא" דקי"ל. (ד) במחז"ו „אי גאני". (ה) במהז"ו וכת"י ב"מ „דאניס". (ו) „מפרקד". (ז) „דמעיילי לבי כנשתא ומכנפין".

מגן האלף

ברכה ראשונה, ולא פירשו חכמים אלא מהמו"מ, [וכן בירושלמי שם בפ"ב ותוספתא ג"כ לא נזכר שאין מברכין לפניה] אבל בק"ש אחמירו להם לקרות משום כבוד מלכות שמים אפי' בפרק שני כתחלת תקנת חכמים. וכן בברכה לפניה חייבים לברך משום דליכא טרחא אלא שלא הטריחו עליהם בפרק שני שבק"ש להתבטל ממלאכה. וכמו שכתב הרמב"ן ז"ל במלחמות בפרשה ראשונה ואילך הקילו עליהם, שאין חכמים מטריחין על האדם יותר מדאי. ע"ש. ולפע"ן י"ל דגם פרשה ראשונה נמי אינה אלא דרבנן אלא דפרשה ראשונה אחמרי רבנן גם לפועלים, משום דכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תיקנו, וכיון דאשכחן גבי תורה דכתיב ודברת בם שלא תעשם עראי החמירו בפרשה ראשונה, שיתבטלו ממלאכה. אבל בפ' שניה לא הטילו חובה עליהם אלא לקרות, ולא לבטלם ממלאכה:

ובזה אודה לא כל הוכחת תר"י שכתבו על פרשה ב' דאי הוי מה"ת הו"ל למיחש דלא לשוי' עראי, והוכיחו מטעם זה דפרשה ראשונה הוי מה"ת, דלמ"ש י"ל ששניהם מדרבנן והחמירו בפ"א ולא בשניה. ותדע, דגם לפי שיטתם במה יתרצו לשמואל דס"ל דק"ש דרבנן, והאי ודברת בם בד"ת כתיב, ורבא גופיה ס"ל הכי במס' יומא ודברת בם בתורה ולא בדברים בטלים, וא"כ אפי' נימא דס"ל להרי"ף ז"ל דרב ס"ל שכל פרשה ראשונה מה"ת אלא דכונה לא בעי אלא פסוק ראשון. מ"מ לרבא דס"ל ודברת בם בד"ת כשמואל, ודאי רק פסוק ראשון מה"ת, אבל הפרשה כלה אינה אלא דרבנן. וא"כ עדיין יקשה להרי"ף אליבא דרבא דס"ל בטלין ממלאכתן כל פרשה ראשונה משום דלא לשויה עראי. א"ו דגם אפי' נימא דגם פרשה ראשונה דרבנן, מ"מ כל דתקינו רבנן כעין דאורייתא תקון והחמירו שיבטלו ממלאכתן בפ' ראשונה ולא בפרשה שניה, משום דאין חכמים מטריחין על האדם יותר מדאי כמו"ש הרמב"ן:

אלא דאפ"ה לא הזכיר רבינו הגאון לקמן סי' כ"ז דאסור לרמוז בעיניו רק בפרק ראשון וכמו"ש הרי"ף, ומשמע כפירושא דרבינו הגאון אוסר לרמוז אפי' בפרשה שניה, וטעמו י"ל משום דבאמת מ"ש הרמב"ן ז"ל שלא הטריחו חכמים על האדם בפרק שני דחוק מאד, דבשלמא לענין פועלים כדי שלא יתבטלו ממלאכתם שפיר מצינו למימר דאקילו רבנן גבייהו, אבל לענין שלא ירמוז בעיניו ולא יקרוץ בשפתיו למה נקיל גביה, והרי אפי' לענין מלאכה גופיה לא הקילו חכמים גבי בעה"ב או לעוסקין בסעודתן כש"כ לשלא ירמוז, ולכן שפיר ס"ל לגאון לאסור אפי' בפרק שני, אבל גבי פועלים סגי שיתבטלו ממלאכתן רק בפרק ראשון ולא אטרוחינהו יותר, והא דלא נקיט הגאון הכא טעמא דלא לישויה עראי, י"ל משום דלא מסיימי אלא לטעמייהו משום עראי, דכולא סוגיא דברכות שם מיירי לענין כונה, ומלתא פסיקתא בפרק שני נקט להתירא כמו"ש הרב המאור ז"ל דכלהו תנאי ואמוראי ליכא מאן דסבר כונה וקריאה בפרק שני, אבל בפרק ראשון איכא פלוגתא, ע"ש. ולהכי סתים רבינו הגאון ז"ל את דבריו למימרא דבין אי נימא טעמייהו משום עראי או משום כוונה מ"מ בפרק שני עוסקין במלאכתן וקורין, אבל בפרק ראשון אע"ג דס"ל לגאון דק"ש דרבנן מ"מ אחמורי רבנן דליבטלי ממלאכתן, משום כבוד מלכות שמים. ומה"ט ס"ל לגאון לקמן סי' פ"ז בספק קרא ק"ש דחוזר וקורא, ע"ש. ואע"ג דמלכות שמים אינו אלא בפסוק ראשון מ"מ חייבו חכמים גם לפועלים [כשאינן מבטלין ממלאכה] לקרות כל הק"ש כתחלת תקנתם, וכן אמרו בכל הק"ש

דלא

וחותמין ביוצר המאורות ובהבוחר בעמו ישראל כי יתבי, הם ה"נ מבעי למקרי ק"ש כי יתבי. טז] והני (ח) [מתחזי] מחמרין אנפשייהו למימרא דמקבלי מלכות שמים בעמידה, טעות (ט) [הוא] בידם, והדיוטות ובורות ושוטות. למה להו אשתבושי כולי האי, כבר קיי"ל כב"ה בכל התורה כולה, ובכמה דוכתאה גרסינן ב"ש במקום ב"ה אינה משנה. ובכל פלוגתאתא דפליגי ב"ש וב"ה בכולי [תנואי] לא מתוקמי הלכתא כב"ש אלא בשית, חדא דפירקין דאלו דברים שבין ב"ש וב"ה, בש"א מכבדין את הבית ואח"כ נוטלין לידים, וב"ה א נוטלין

שנוי נוסחאות והגהות

(ח) "דמתחזי דמחמרי" ובכתבי "והני דקא מוקמי".
(ט) "ותעות".

סנן האלף

דלא לישויה עראי, ולא ירמוז בעיניו וכדומה, אלא שלא התירו בפרק שני על הפועלים לבטלן ממלאכה שאין חכמים מטריחין על האדם יותר מדאי כמו"ש הרמב"ן, ודברי רבינו הגאון ז"ל מאירים ומזוקקים :

טז.] והני דמתחזי מחמרי אנפשייהו כו' עד והכי קאמרו עומדין לא צריכי למיתב. כו'. הביא בסי' ס"ג כתב דדברי רבינו הגאון הוא תלמוד ערוך בעובדא דר' ישמעאל ור"א בן עזריה שהיה ר"י מוטה ור"א זקוף, וכשהגיע ז"ק של ערבית הטה ר"א וזקף ר"י כו', א"ל ר"א מה כו' אף כך כ"ז שאני זקוף אתה מוטה, פירוש דר"א הי' מוכיחו כיון שהי' מוטה היה לו לקרות מוטה דב"ה אומרין מטין וקורין, והא דהטה הוא [ר"א] אע"פ שהי' מתחלה זקוף והו"ל לקרות זקוף כמו"ש עומדין וקורין, משום דס"ל לר"א דב"ה ס"ל מטין וקורין אפי' מי שהוא זקוף מתחלה, והשיב ר"י דליתא, דכי אמרו ב"ה מטין וקורין ה"מ דמטי והתי מעיקרא, אבל אתה שהיית זקוף והשתא הטית עשית כדברי ב"ש, לפיכך נזקפתי אני להודיעך דאין הלכה כב"ש. ושמעינן מזה דבק"ש דערבית לב"ה אם היה זקוף אסור לו להטות, וה"ה בשחרית אם היה מוטה או יושב אסור לו לעמוד, עכ"ל, והדברים מתוקים וראוים למי שאמרם :

אבל מ"מ רבינו הגאון ז"ל לא הביא זאת לראיה, משום דיש עדיין לבע"ד לטעון ולדחות זאת, משום דחשיבות של קריאה במוטה אין בו חשיבות מצד הקר אלא משום שעמה דב"ש דס"ל ובשכבך בשעת שכיבה ממש, ושפיר הוכרח ר"י לזקוף עצמו שלא יראו התלמידים ויקבעו הלכה כב"ש, אבל חשיבות של עמידה בשעת ק"ש הוא חשיבות בפני עצמה וכדאשכחן בפרק שני דף י"ג עד על לבבך בעמידה, ור"י ס"ל דכל הפרשה כולה בעמידה, והנהו דסברי למקרי ק"ש בעמידה לא משום דס"ל כב"ש, אלא אף לב"ה וכלא משמעותא דקרא של ובקומך, נמי מצוה לעמוד משום כבוד שמים, וכן מצינו במלך מואב כשאמר לו אהוד דבר אלהים לי אליך קם מעל הכסא, וכיון דב"ה שרו לקרות גם עומדין ממילא מצוה לעמוד, ושוב אדם לא יטעה אותם דס"ל דהלכה כב"ש. ואין ראיה כלל מעובדא דר"א ור"י, והנה ברמז הגאון במ"ש „והני דמתחזי מחמרי אנפשייהו" למימרא שמצד חומרא חפצים לעשות כן :

אולם בירושלמי פ"א דברכות הגרסא בהיפוך דר"א היה מוטה וזקף, ור"י הי' זקוף והטה כדי שלא יראו התלמידים ויעשו הלכה קבע כב"ש ע"ש, ומיירי שם בק"ש דשחרית, ושפיר היה יכול רבינו הגאון להוכיח דינו משם, שאם הי' יושב או מוטה אסור לו לעמוד, אפי' משום חומרא, אלא דגרסת הירושלמי משובשת ובתוספתא גרסינן רק כגרסת הבבלי, וכבר בארנו שלפי גי' הבבלי אין ראי' כלל לדברי הגאון :

ולכן דחה רבינו דברי המחמירים בפנים אחרים, דלב"ה גם זה אסור ולא התירו לקרות מעומד, אלא היכא דעמד מעיקרא, אבל לעמוד כדי לקרות אסור. והוכיח זאת מדר"ג

בר

נוטלין לידים ואח"כ מכבדין את הבית, ואמרינן עלה אר"צ בר"ה אר"ה בכולא פרקין [הלכתא כב"ה, לבר מהא דהלכתא כב"ש. יז] תנייתא נמי בסוף האי פרקין] מי שאכל ושכח ולא ברך בש"א יחזור למקומו ויברך, ובה"א

מגן האלף

בר יצחק דאמר עשה כדברי ב"ש חייב מיתה, ומשמעות דבריו דחייב בכל גווני, בין בערב שהיה עומד מעיקרא והטה, או בשחרית שהיה מוטה או יושב ועמד. ורב נחמן בר יצחק הוכיח זאת מדתנן, אר"ט אני כו' והטתי לקרות כדברי ב"ש וסכנתי בעצמי כו', פירוש שתלה הסכנה מפני שנתכוין לעשות כב"ש, ואמרו לו כדאי היית לחוב בעצמך שעברת על דברי ב"ה, כלומר, אפילו לא היית מתכוין להורות כב"ש, עברת על דברי ב"ה, כי אין דברי ב"ה כמו שאתה אומר, אלא כי התירו ב"ה דמטין וקורין רק כשהיה מוטה מעיקרא, אבל להטות עצמך בשביל ק"ש אסור לב"ה, [וזה שביונו להוסיף על דבריו, דלכאורה גם הוא עצמו אמר כן שנסתכן מפני שקרא כב"ש]. א"כ גם בעומדין וקורין לא התירו ב"ה אלא בעומד מעיקרא:

וכתב עוד, וכי לימרו כו' עד כי קתני בה"א קורין בין יושבין כו' עומדין וקורין קתני כו' אלא כי אורחייהו, ור"ל, דמתניתין דקתני כל אדם קורין כדרכן עדיין ליכא לאוכוחי דר"ל שיקרא כי אורחייהו כדס"ל להגאון. דאפשר דר"ל שיקרא כהרגלן, ואם דרכו מעומד יכול לעמוד אפי' כשהוא יושב מתחילה, אבל מברייתא דקתני עומדין וקורין, מוכיח הגאון שפיר משום דברייתא קאי אמתניתין, דב"ש אומרים בערב כל אדם יטה ויקרא ובבקר יעמדו, ומשמע לב"ש שצריכין לקום גם כשיושב מתחילה, וע"ז תני בברייתא דברי ב"ה שאמרו "עומדין וקורין" למימרא. שאין לו לקום כשיושב, אלא אם הוא עומד או מוטה בלא"ה מעיקרא רשאי לקרות כך עומד או מוטה, אבל לעמוד בבקר כשהי' יושב או להטות בערב בשביל ק"ש אסור, דליכא למימר דב"ה מתירים גם בזה, ואינן חולקים אלא על חלוקי זמנים, שהצריכו ב"ש להטות בערב ולקום בבקר, ואתו ב"ה להתיר ולמימר דאין נפ"מ בין ערב לבקר, דא"כ הו"ל למימר קורין בין יושבים בין עומדים שלא לחלק בין הזמנים, אבל השתא דתנו עומדים יקירים משמע דקאי אסיפא דמלתא דב"ש שמצריכין לקום, וע"ז אמר שאסור לקום אם הי' יושב מתחילה, ואין היתר אלא בעומד מעיקרא:

ויש לפרש עוד בדברי הגאון, דמדייק ממה שהתחילו בתיבת "עומדין וקורין" ור"ל שאם היה בעמידה רשאי לקרות כך. אבל אלו הוו אמרי "קורין בין יושבין ובין עומדין" הוי משמיענו בזה רק ענין הקריאה, לומר שמותרת בכל גווני. אבל פירושנו הראשון נראה יותר נכון, ועיקר. והמתחיל הוא ל"ו השמיע כך וכי לימרו, אלא כ' כדאי היית כו' שעברת על דברי ב"ה, דאמרי עומדין וקורין, דעומדין א"צ ליסב ויושבין א"צ לעמוד אלא כאורחייהו, ע"ש:

יז.] תנייתא מי שאכל ושכח ולא ברך, בש"א יחזור למקומו כו', והלכתא כב"ש, מדהדרי תלמידי ומדרבה בר בר חנא עדיפא מתרויהו.

כו', התר"י הביא זאת בשם הר"ם בן חפני והגאונים לנפסק כב"ש שאפי' שוכח צריך לחזור למקומו, וסמכו על זה המעשה דמלאך הרגיז מפני שעשה כב"ה, ומשמע שכן צריך לעשות. אבל דהו זאת, משום דבהדיא אמרינן דבכולא פרקין הלכה כב"ה, וזה המעשה לא הביאו בתלמוד לדחות דברי ב"ה, אלא להודיענו שמי שירצה להחמיר יש לו שכר טוב בעמלו. ע"כ, יע"ש הרמב"ם בפ"ד דברכות, אבל הרא"ש בשם רבינו פסק דהלכה כב"ש, ומה שאמרו בכולא פרקין הלכה כב"ה לא אתו לאפוקי הך, דהכא אפי' ב"ה מודו שטוב לעשות כב"ש, ע"ש, אבל צ"ע מנ"ל להרא"ש דכאן שב"ה מודו שטוב לעשות כב"ש כיון דמהאי עובדא דארקי אין ראי' וכמו"ש התר"י, וכיון שבהדי' אמרו בכולא פרקין הלכה כב"ה מנ"ל להגאונים דב"ה מודו לדברי ב"ש, ומאי שנא מהך דפ"ק דאע"ג דהרו ב"ה בעומדין וקורין כו' מ"מ הסתכן

ר"ע

ובה"א יברך במקום שנזכר. והלכתא כב"ש מדתרי תלמידי (י) ומדרבא בר בר חנא, עדיפא מתרויהו, יח] דברים הטעונין ברכה לאחריהם במקומן, הוי פת. יט] תליתאה, סוכה מחזקת ראשו ורובו ושלחנו, דקא אמרינן א"ר שמואל בר בר יצחק אמר רב הונא הלכתא צריכה שתהא מחזקת ראשו ורובו ושלחנו. א"ל ר' אבא כמאן כב"ש, ואלא כמאן. א"ד א"ל ר' אבא דאמר לך מני ב"ש היא, ולא תזוז מיניה. אע"ג דאיכא אתקפתא דר"נ, מסקינן לה דבתרתי פליגי. בסוכה גדולה, ובסוכה קטנה שאינה מחזקת כדי ראשו ורובו ושלחנו, שב"ש פוסלין וב"ה מכשירין והלכתא כב"ש. כ] ותרתין בהתכלת, כמה הוטין הוא נותן בש"א ארבעה, ובה"א שלשה, וכמה (יא) תהא משלשלת בש"א ארבע ובה"א שלש, והלכתא כב"ש בתרויהו. כא] (יב) [שתיתאה] סדין בציצית ב"ש פוטרין וב"ה מחייבין, ואע"ג דקתני (יג) [הלכתא כב"ה, גזרה] משום כסות לילה

שנוי נוסחאות והגהות

(י) "ומדרבה". (יא) "משלשת". (יב) "ותו". (יג) "והלכה כדברי ב"ש הא". וט"ס שם וצ"ל "ב"ה". אהדרוהו

מגן האלף

ר"ע. ע"ש. ומ"ש ע"ז תר"י דשאני הכא דגם ב"ה מודים ברצו להחמיר ע"ע, אין לנו הוכחה ע"ז:

ונראה בכוונת דבריהם ברמזו למ"ש בברייתא, א"ל ב"ה לב"ש לדבריכם מי שאכל בראש הבירה יחזור לראש הבירה. חזינן מזה דטעמייהו משום טרחא, והיכא דהפך להטריח עצמו ודאי עדיף, וגם מהנהו דתרי תלמידי נמי יש ראי' דעדיפא למפסק כב"ש, כיון דקך לעשה כדבריהם מלא ארגקי דהלכה. ואע"פ שיש לדחות זאת כמו"ש תר"י בקבעי העובדא בגמ' להודיענו כו' מ"מ מדרבה בר בר חנה יש ראיה, דמלתא דרב ב"ה לא הביאו להודיענו שיש שכר טוב, אלא להודיענו דס"ל דהלכה כך כב"ש, ופליג ארב הונא דאמר בכולא פרקין הלכה כב"ה. וגם לפי שבאמת ב"ה נמי מודו לב"ש, אלא דהייני משום טרחא, לכן ס"ל להגאון למפסק כב"ש, וז"ש הגאון "והלכתא כב"ש מדתרי תלמידי, ומדרבה בב"ה עדיפא מתרויהו, ור"ל בברייתא מרבה בב"ה יותר מכרעת מעובדא דארגקי דתרי תלמידי:

יח.] דברים הטעונים ברכה לאחריהם הוי פת, זהו פי' מדברי הגאון. וס"ל בזה כהרשב"א בהדוביי דכל שאינו מעין אלא ברכה אחת בסופה, כיין ושבעת המינים, אינו טעון ברכה במקומו, וכ"כ הנמוי' בשם ר"י. אבל הרשב"ם פרק ע"פ דף ק"א ס"ל דכל ז' מינים בכלל טעונין ברכה במקומן. ולהרא"ש והטור דוקא פת וכל מילי דמזון, ע"ש:

יט. תליתאה סוכה כו', ובתרתי פליגי בסוכה גדולה ובסוכה קטנה והלכתא כב"ש. ור"ל בסוכה קטנה הלכתא כב"ש. אבל בסוכה גדולה הלכה כב"ה, ומב"ה מני לה הגאון בהדא. והר"ן פרק הישן, אסברה לן טעמו, וכ"פ הרא"ש והטור, אבל הרי"ף ס"ל דבתרוויהו הלכתא כב"ה:

כ.] ותרתין בהתכלת כו' והלכתא כב"ש בתרויהו. והוא תמה דא"ר פפא במנחות מ"ה. הלכתא ד' בתוך ג' משולשלת ד', ופרש"י ד' חוטין היא נותן ולא ירחיק מהכנף יותר מג' אצבעות, משולשלת ד', תלויה ענף לבד הגדיל, ע"ש, והיינו כב"ש:

כא.] שתיתאה סדין בציצית כו' ואע"ג דקתני הלכתא כב"ה, גזרה משום כסות לילה אהדרוה כב"ש. בגמרא מנחות דף מ' אמרו סדין בציצית ב"ש פוטרין וב"ה מחייבין והלכה כב"ה כו'. אמר רבי א"ב למה אסרוה כו'. ומסקינן שם גזרה משום כסות לילה. והנה רש"י פירש דסדין בציצית היינו כלאים. וב"ה דרשי סמוכין להתרי כלאים

לילה (יד) אהדרוה כב"ש, הרי שית כב"ש. ור' אושעיא דמתני איפכא ב"ש אומרים נוטלין ומכבדין, ובה"א מכבדין ונוטלין, בצרן להו [חדא]. ותו, ארבע דתנן בבחירתא, הורו ב"ה להורות כדברי ב"ש, אבל בכל תנואי הלכתא כב"ה. לא סגי להו דעברי אב"ה. אלא אפי' כב"ש לא עבדי, דאי כב"ש בצפרא מעומד ברמשא מוטה, ואינון ל"ש צפרא ל"ש רמשא מעומד. יש לך כסילות גדולה מזו, מכדי כאן תקינו ק"ש (טו) [שחרית וערבית] רבנן ניזול בתריהו, בי היכי דנהיגין בהרתי מתיבתא, ובכל אספמיא ובכל קהלות שבאדין [אשכנז] כלם זכורים לאלף טובות וברכות, שכלם מלאים תורה ומצות כרימון, ומעשיהם מעשים נאים, ומחמירים בבדיקת טרפה ובטבילת הנדה ובכל מה שראוי להחמיר, אבל בק"ש מיושב:

ואותן האנשים שאומרים כמנהג א"י אנו עושים, הלא כך גורסין בתלמוד א"י: תני, יצתה ב"ק ואמרה, אלו ואלו דברי אלהים חיים, אבל הלכה כב"ה לעולם, ועוד באותו הענין בתלמוד א"י, עד שלא יצתה ב"ק ואמרה' מהמיר ע"ע כחומרי אלו וכחומרי אלו עליו נאמר והכסיל בחושך הולך, כקולי אלו וכקולי אלו רשע, אלא אי כב"ש כקוליהון וכחומריהון, אי כב"ה כקוליהון וכחומריהון, אבל משיצאת ב"ק הלכה כב"ה לעולם, וכל העובר על דברי ב"ה חייב מיתה. ובתלמוד בבלי בענין אותה ההלכה, ר' נחמן בר יצחק אמר עשה כדברי ב"ש חייב מיתה, דתנן א"ר טרפון אני הייתי בדרך והטיתי לקרות כדברי ב"ש, וסכנתי בעצמי מפני הלסטים, א"ל כדאי היית לחוב בעצמך שעברת על דברי ב"ה. והנך אינשי דקא יתבין, וכי מאטי זמן ק"ש קיימין, בצפרא (טז) עבדי כב"ש ועברי אדבית הלל, (יז) ואיקא בידייהו תרתי

דרנב"י

שנוי נוסחאות והגהות

(יד) „אהדרוהו" כצ"ל. (טו) „ערבית ושחרית". (טז) „לא' עבדי, והוא ט"ס שם. (יז) ואיכא.

בזה

מגן האלף

כלאים בציצית ומב"ה מחייבין לסדין בציצית. והלכה כב"ה. ומ"מ אסרוה בירושלם משום גזרה דרבנן דכסות לילה, ומאילא מין במינו ציצית של פשתן בטלית של פשתן דליתא כלל להא דכלאים אף גזרה ליכא, אבל רבינו ס"ל דגם ב"ש דרשי סמוכין למשרי כלאים. ולא אסרו ב"ש אלא מדרבנן משום גזרה דכסות לילה. ומדאמרו „סדין בציצית" ולא נקטו „סדין בתכלת" ש"מ דגזרו אפי' במין במינו ואסרו סדין בכל ציצית, דמשום גזרה כלהו אסירי, ולא שרי אלא ציצית של צמר בטלית של צמר. אבל ב"ה מתירין אפי' מדרבנן, דלית להו הני גזרות. ואע"ג דתני והלכה כב"ה, מ"מ בגמרא שאמרו גזרה משום כסות לילה ההדרוה כב"ש למפסק כוותייהו. [והמגיה מסיים אע"ג דתנן והלכה כב"ה, אין למדין הלכה לא מפי משנה ולא מפי תלמוד.] וזה שהקשה ר"ת ז"ל מדברי רבינו הגאון הפירב"י דמשמע דלא ס"ל כוותיה, דלפי שיטת רב"י לא הוה צריך רבינו להשיב אך דסדין בציצית דהלכתא כב"ש, כיון דגם ב"ה מודו לאסור סדין בציצית מדרבנן, משום גזרה דכסות לילה דאית בה כלאים, ע"ש בדבריו בתוס' שבת כ"ה ומנחות מ', וכתב הרא"ש בהל' ציצית סי' י"ז בשם רב האי גאון שאלוהו אי עבדי רבנן תקנתא לאורמי

הוטי

דרנב"י, ודבהר קול. **וכי** לימרו, ב"ה הא קא שרו בעומדין, מימרייהו הסף תברי דלית ביה משאשא. כי קא תני בה"א קורין בין יושבין, בין עומדין, בין מטין. עומדין וקורין, יושבין וקורין קתני. והכי קאמרו, עומדין לא צריכי למיתב, יושבין לא מבעי להו למיקם, אלא כי אורהייהו. וכיון דאמרינן כל העובר, מאן דשני מתקרי עבריאנא, והו קא גרסי רבנן בגמרא דא"י, רב הונא [בשם רב] אידי, רב יוסף [בשם] רב יהודא, בשם רב שמואל אומר, צריך לקבל עליו מלכות שמים מעומד, (יח) [לא] אם היה יושב עומד, אלא אם היה מהלך עומד:

כב. וכד קרי איניש ק"ש **כב]** מבעי ליה לאפסוקי בין תיבה לתיבה. דתנן ששה דברים עשו אנשי ירחו כר' מאיר שלשה ברצון חכמים שלשה שלא ברצון חכמים, כדברי ר"י ה ששתן שלא ברצון חכמים, אלא על שלשה מיחו בידם, ועל שלשה לא מיחו בידם. שלשה שלא מיחו בידם, חד סנייהו כורכין את שמע, אומרים שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד ולא היו מפסיקין. ר' יהודא אומר מפסיקין היו, אלא שלא היו אומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. ובגמרא דא"י כתוב בפירוש שלא היו מפסיקין בין תיבה לתיבה, ר' יוסי ור' זעירא ור' (א) [שילא] שלא היו מפסיקין בין (ב) [אחד] לברוך. מכל מקום קא שמעינן לאפסוקי בין תיבה לתיבה, ובין אחד לברוך.

כג. וצריך אדם להאריך באחד, דתניא [ברכות י"ג] (א) [סקפוס] בן יוסף אומר כל המאריך (ב) [בד' של אחד] מאריכין לו ימיו ושנותיו, א"ר יעקב ובדלת, אר"א ובלבד שלא יחטוף בהי"ת. (בכתב יד האמיריקאי איתא. **כג]** אלא תילתא בהי"ת ותרי תלתא בדל') ולא יאריך יתיר מדאי אלא

שנוי נוסחאות והנהגות

(יח) „מה" וב"ה בירו׳.

כב. (א) „ור' אילא". (ב) „שמע".

כג. (א) צ"ל „סומכוס". (ב) „באחר".

מנן האלף

הומי דכתגה בגלימה דכתגה, והשיב מעולם לא כתבו במתיבתא דמתא מחסיא. ודבירנא משום אבא מרי גאון ומר יעקב גאון אחריו ומר אבימי גאון וכל הגאונים אחריהם ולא הי' אחד מי שהורה כן:

כב, כב.] מבעי ליה לאיפסוקי בין תיבה לתיבה דתנן כו', ובגמרא דא"י כתוב בפירוש כו'. ר"ל, לפי שאפשר לפרש במס' פסחים גם כמו"ש רש"י שלא היו מפסיקין בין אחד לואהבת, ובתוס' פירשו שלא היו מפסיקין בין ישראל להשם, לכך הביא את גמרא דא"י שכתוב בפירוש שלא היו מפסיקין בין תיבה לתיבה, ומש"ה גם בתלמודין במס' פסחים נמי מפרשינן הכי. וכן כתב רש"י במס' מנחות ע"א וז"ל מפרש בפסחים כו' ולא היו מפסיקין בין תיבה לתיבה:

כג. כג.] אלא תלתא בהית ותרי תלתא בדל', בס' מגדול עז בפ"ב מהל' ק"ש כתב וז"ל: ואני קבלתי מרבותי שקבלו איש מפי איש ומפי הגאונים ז"ל

אלא כדי להמליכו בשמים ובארץ ובארבע רוחות העולם. **כד]** וצריך לאגבוהי קליה כי היכי (ג) [דשמעין] אודניה, דכתיב שמע ישראל, השמיע לאזנך מה שאתה מוציא בפיך. ואי קארי לה בכל לישנא נפיק, דכתיב שמע ישראל בכל לשון שאתה שומע. ולא מבעי לגמגומי מיליה, דתני רב עובדיה קמיה דרבא, ולמדתם כדי שתהא לימודה תמה, כדי שיתן ריוח בין הדבקים, עני רבא בתריה כגון בכל לבבך. על לבבך, בכל לבבכם, עשב בשדך, ואבדתם מהרה

שנוי נוסחאות והגהות

(ג) דלשמעי.

מגן האלף

ז"ל, כי האל"ף כמעט הופכין אותו, ומאריכין בקו"ף שלים, ובדל"ת שני שלישים, והנסתר בו סוף מופלג עכ"ל, וכן מובא באשכול בשם איכא מ"ד והם הם דברי הגאון ז"ל:

כד.] וצריך לאגבוהי קליה כי היכא דלשמעי אודניה דכתיב שמע כו' ואי קארי לה בכל לשון נפיק עכ"ל. אין רצונו לומר שיוצא בדיעבד, דאנן קי"ל כרבנן דק"ש בכל לשון גם לכתחלה, וגם מ"ש צריך לאגבוהי קליה נמי ר"ל לכתחלה, ובדיעבד קי"ל דאם לא השמיע לאזניו יצא, וכ"כ הרב אבן הירחי וז"ל „נהי דאם לא השמיע לאזניו יצא, לכתחילה צריך להשמיע, וזה סברת רב עמרם. וכתב ע"ז, דהגאון סותר את דבריו להביא ראיה כדכתיב שמע, ודורשו לשני ענינים, ואין מי שיסבור שתי הדרשות האלו. עכ"ל, והימה לתמיהתו דבגמרא דף ט"ו אמרו שם על ר' יוסי דס"ל שמע השמע לאזניך מה שאתה מוציא מפיך, וגם ס"ל בכל לשון שאתה שומע, וכמוש"ש „ור"י תרתי שמע מינה", ופרש"י „כי דרשת שמע בכל לשון ש"מ נמי דצריך להשמיע לאזניו", אך כוונת הרב המנהיג הוא להקשות לפי מה שביאר דבריו של גאון דרק לכתחלה צריך להשמיע לאזניו ובדיעבד יצא. וילפינן לה משמע, וגם ס"ל דיכול לקרות בכל לשון שהוא שומע, וע"כ דנפיק לי' נמי מהאי קרא. ואין מי שיסבור שתי הדרשות הללו יחד. וראיה לזה דרבנן דס"ל שם בדף י"ג שמע בכל לשון לא ס"ל השמע לאזניך מה שאתה מוציא מפיך, ורבי דס"ל השמע לא סבר לכל לשון שאתה שומע, ובגמרא דפריך התם לרבנן הוכרחו לתרץ דס"ל כמ"ד דלא השמיע לאזניו יצא, ולא מצי דתרתי ש"מ. וטעמא נ"ל דה"א לומר לד"הו דתרתי ש"מ וכמו"ש רש"י אליבא דר' יוסי, דהכ"ד דילפי משמע נמי שצריך להשמיע לאזניו א"כ גם בדיעבד לא יצא, דבמילי דאורייתא אין נהלך בין לכתחלה לדיעבד, ומטעם זה ס"ל לר' יוסי בלא השמיע לאזניו דלא יצא. ולא ניחא להו להגמ' לאוקמי מלתייהו דרבנן דלא כהלכתא, ומש"ה אמרו דעיקר קרא אתי לכל לשון שאתה שומע, ומה שאמרו שצריך להשמיע לאזניו אינו רק מדרבנן ואם לא השמיע נמי יצא. ואפשר עוד דלשון שמע אפשר לפרש לשון הבנה שיבין מה שהוא מדבר, וממילא יוצא בכל לשון שהוא מבינו. ואינו מוכרח ללמוד מזה שצריך הגבהת קול ושמיעת אזנים, אך אפשר לפרשו לשון שמיעה והגבהת קול, שישמעו אזניו מה שמוצא בפיו, ואז ע"כ נלמד מזה גם משמעות ענין ההבנה, דאי ס"ד שא"ל להבין מה שידבר מה יועיל לו השמעת אזנים כיון שאינו מבינה, ולכן לר"י דס"ל דשמע אתי להשמע לאזניך ע"כ גם הבנת הדברים במשמע, ומוכרח לומר דתרתי ש"מ, אבל לרבנן בדף י"ג דילפי משמע בכל לשון שאתה שומע לא ש"מ תרתי. והוכרחו לומר דס"ל לא השמיע לאזניו יצא, וא"כ שפיר ק"ל להרב המנהיג דהגאון ז"ל דאייתי קרא דשמע לכל לשון שאתה שומע איך יליף מהאי קרא גופי' דצריך לאגבוהי קליה, דבגמ' לא אמרו תרתי ש"מ, אלא דענין ההבנה של לב נכלל ממילא במה דדרשינן השמע לאזניך, ולא דמדרש משמע לכל לשון שאתה שומע. אבל הגאון דמפרש שמע בכ"ל שאתה שומע, מנ"ל למדרש מיניה דצריך לאגבוהי קלא:

אך י"ל דהגאון נמי ס"ל דעיקר קרא דשמע אתי לכל לשון שאתה שומע, ולא הביא הך ילפותא דהשמע לאזניך רק בדרך אסמכתא, אבל עיקרו אינו אלא מדרבנן שאסור רק לכתחלה

מהרה, על לבבכם, כנף פתיל, תזכרו ועשיתם, (מכאן ועד סי' כ"ו ליתא בכת"י ב"ב ולא בסדר הנדפס) **כה.** [בספר ברכות ולא בסדר אחר לא ראיתי זה ועשיתם.] אתכם מארץ:

כד. כו.] **ותנו** רבנן הקורא את שמע ופגע (א) רבו בו, ואין צ"ל שמשיב באמצע שואל כפני היראה ואצ"ל שמשיב דברי ר"מ, רי"ה אומר באמצע שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד, (ג) ומשיב שלום לכל אדם, אלו הן בין הפרקים, בין ברכה ראשונה לשניה, בין שניה לשמע, בין שמע לוהיה א"ש, והא"ש לויאמר, בין ויאמר לאמת ויציב, ר' יהודא אומר בין ויאמר לאמת ויציב לא יפסיק. **כז.]** ובפרקים ובאמצע דפליגי ר"מ ורי"ה אמר ר"א אמר ר' יוהנן הלכה כר' יהודא, וא"ר אבוה אמר ר"י מ"ט דרי"ה וה' אלהים אמת]:

ותנו

שנוי נוסחאות והנהות

כד. (א) צ"ל ,בו רבו, בין הפרקים שואל מפני הכבוד". (ג) צ"ל ,בין הפרקים שואל מפני הכבוד":

בהרי

מנן האלף

לכתחלה, וכוותי' מלינו בדף ט"ו, ברי"י משום ראב"י דאמר הקורא צריך שישמיע לאזניו שנאמר שמע ישראל, ואמרו שם בגמ' ד"צריך" לכתחילה משמע, ואפ"ה נסיב קרא דשמע ישראל. א"ו שלא הביא הך קרא אלא בדרך אסמכתא. עוד י"ל דס"ל לגאון דגם בדאורייתא ישנן לכתהילה ודיעבד וכמו"ש בתוס' פסחים י"א ד"ה קונריס דהיכא מילי מובא כו'. ולכן אף דקרא אתי להשמע לאזניך אין זה אלא לכתהילה, ועיין מ"ש הרשב"א בביאור דברי רב"י הרתי ש"מ:

כה.] בספר ברכות ולא כו'. צריך למחוק הך "ולא" והם דברי המעתיק שאומר דבספר ברכות בסדר אחר לא ראה הך "תזכרו ועשיתם" דביה לא מבלעי הוא"ו, מפני שהראשון בשורוק. ועשיתם בפתח. אבל הרב אבן הירחי מוסיף נ"כ "אותו וזכרתם", אע"פ שהראשון בחולם והשני בשורוק:

כד. כו.] ותנו רבנן. הקורא את שמע ופגע בו רבו, ברכות דף י"ד. ושם איתא, "או במי שגדול הימנו" וכ"ה בירו' "תני השואל בשלום רבו או במי שגדול הימנו הרשות בידו", והרי"ף גרס "שגדול הימנו בהכמה", וכנראה חסר זהו בדברי רבינו וצריך להגיהו ולהשלימו:

כז.] ובפרקים ובאמצע דפליגי ר"מ ור"י כו'. בגמרא איתא אר"א א"ר יוחנן הלכה כרי"ה. דבין אלהיכם לאמת ויציב לא יפסיק. אבל לענין שואל ומשיב של ביה"פ ושבאמצע לא נזכר כלל בגמרא. אלא דידעינן מכללא דקי"ל ר"מ ור' יהודה הלכה כר"י. ורבינו הגאון דכללם יחד, נלע"ד דבא להורות במאי דנסתפקו הראשונים במ"ש ר"י בין אלהיכם לאו"י לא יפסיק, אי ר"ל דלא יפסיק כלל אפי' מפני היראה, כיון שאינו רק תיבה אחת, או דר"ל דאע"פ דבין אלהיכם לאמת הוא בין הפרקים, מ"מ אין דינו כשאר בין הפרקים אלא כאמצע פרק. והרא"ש והר"י ס"ל דלא יפסיק כלל. אולם הרמב"ם סובר דרי"ה הולק את"ק דהשיב ליה לביה"פ, ואתי רי"ה למימר דלא יפסיק ודינו כאמצע פרק, דשואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד, וכ"פ הגר"א ז"ל משום דעיקר טעמו של רי"ה הוא משום דכתיב ה' אלהים אמת, ולכן השיב לי' כפסוק אחד. וכשמותר להפסיק מפני היראה אמרו בירושלמי דמפסיק אפי' באמצע פסוק וכמו"ש "עד כדון באמצע פרשה, אפי' באמצע פסוק, ר"י מרמז ר' יונה משתעי", ולכן אחרי שהביא הגאון כל לשון המשנה ומחלוקתם דר"מ ור"י

כה. [ותנו רבנן האומנין קורין בראש האילן ובראש הנדבך, ומתפללים בראש הזית ובראש התאנה, משום נפיש ענפייהו, ובשאר כל האילנות יורדין למטה ומתפללים, ובעל הבית בין כך ובין כך יורד למטה ומתפלל, לפי שאין דעתו מיושבת עליו. והאומנין שקורין בראש האילן, כה.] והוא דלא עסיקי במלאכתן בפרק ראשון, ובתפלה כלל וכלל לא] :

כו. ומבעי ליה לאפסוקי בין היום לתיבה דבתרה. ואמרינן בגמרא דהכא [פסחים דף נ"ו] גבי כורכין את שמע היכי עבדי, אמר רב יהודה אומרים שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד ולא היו מפסיקין, רבה אמר מפסיקין היו אלא שהיו אומרים היום (א) על לבבך בבת אחת, דמשמע היום על לבבך ולא למחר על לבבך, הלכך נימא היום וליפסק והדר על לבבך. כט.] [ודכיוותיה אשר אנכי מצוך היום, ליפסק והדר ליקרי לאהבה. אמר רב המא ב"ר חנינא [ברכות ט"ו] כל הקורא ק"ש באותיותיה מצנין לו גיהנום שנאמר בפרש שדי מלכים [בה תשלג בצלמון] ל.] אל תקרא בפרש אלא (ב) [בפרש] אל תקרא בצלמון אלא בצלמות (ג) :

כז. לא.] וכשהוא קורא ק"ש אסור ברמיזה, ובקריצה, ובהוריית אצבע, דאר"י בר שמואל בר מרתא משמיה דרב [יומא יט] הקורא את שמע לא ירמוז בעיניו ולא יקרוץ בשפתותיו, ולא יורה באצבעותיו, ותניא ר' אליעזר הסמא הקורא את שמע ורמז בעיניו וקורץ בשפתותיו ומורה באצבעותיו, עליו הכתוב אומר ולא אותי קראת יעקב כי יגעת בי ישראל

שנוי נוסחאות והגהות

כו. (א) „בהדי״ (ב) אלא „בפירוש״. (ג) ובשאלתות דרב אחאי סי' קס"ג הגרסא „אפילו נתחייב גזר דינא של גיהנום, מצננים לו״. והיא נוסחא נכונה :

מנן האלף

ור"י, ומ"ב ר"י דלא יפסיק בין אלהיכם לאו"י, הדר נקט דבבין הפרקים ובאמצע דפליגי, הר"א אר"י דהלכה כר"י. למימרא דדינו כן ויאמר לאו"י כמו באמצע פרק וכסברת הרמב"ם ז"ל. ובזה דברי רבינו מדוקדקים מאד:

מנהגנו

כה. כה.] והוא דלא עסיקי במלאכתן בפרק ראשון. עיין מ"ב לעיל אות ס"ו :

כו. כט.] ודכותיה אשר אנכי מצוך היום, זה לשון הגאון עצמו ואינו בגמ'. ומובא בטור סי' ס"א :

ל.] אל תקרי בפרש אלא בפרש. בש"ס יבן איתא א"ת בפרש אלא בפרש. וגרסם שם בי"ן ימנית על בפרש קמא, ובי"ן שמאלי על בפרש בתרא, ולא ידעתי כונתו, אבל בויטרי איתא א"ת בפרש בשי"ן שמאלית אלא בפרש בשי"ן ימנית, ור"ל כמו"ש המגיה בהכרבת אותיות מלכות שדי, וקבלת עול מ"ש יעול מלות זהו קבלת מלכותו, ובאו"ז סי' פ' ובכת"י ב"מ איתא א"ת בפרש אלא בפירוש. וכן הוא בכת"י ב"מ, ובסדר שלפנינו ליתא כן :

כז. לא.] וכשהוא קורא ק"ש אסור ברמיזה כו' משום דקמשוי לה עראי. כאדכוהו לעיל אות ע"ו:

ולמווים

ישראל, משום דקשׁשוי ליה עראי, ותניא ודברת בם עשה אותם קבע ואל תעשם עראי. **לב.] ולשוייה** אינש לק"ש כל זמנא דקרי לה כפרוזדגמא הדתא, דהיא פרוזדגמא דקב"ה דלא מטרח עלן. דכתיב עמי מה עשיתי לך ומה הלאיתיך, מאי ומה הלאיתיך, א"ר ברכיה מלך משגר פרוסטגמא שלו למדינה, מה הם עושים כל בני המדינה, עומדין על רגליהם ופורעין את ראשיהם, וקורין אותה ביראה, באימה, ברתת, ובזיעה. אבל הקב"ה ישתבח שמו ויתעלה זכרו לעד, אומר להן לישראל הדה ק"ש פרוסטגמא דידי היא, לא הטרחתי עליכם לקרותה לא עומדין על רגליכם, ולא פורעין את ראשיכם אלא בשבתך בביתך ובלכתך בדרך, ובשכבך ובקומך. **לג.]** ובמה שתקב"ה משתבח שאינו בא בטרחות, מאן דעביד איפכא לא יאות קא עביד. ותני באן, הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט, הלכך מצותה של ק"ש בישיבה:

כח. תני תנא קמיה דר' יוחנן [ברכות פ"ז] טעה בין פרק לפרק ואינו יודע באיזה פרק טעה חוזר לפרק ראשון, באמצע הפרק חוזר לתחלת הפרק, בין כתיבה לכתיבה חוזר לכתיבה ראשונה, אר"י לא שנו אלא שלא

אמר

מגן האלף

לב.] ולשויה אינש לק"ש כל זמנא דקרי לה כפרוזדגמא הדתא כו'. מובא במדרש רבה בפרשת שור או כשב, והטור בסי' ס"א מביא כל זה בשם הגאון רבינו ז"ל. וכתב הב"ח משום דהגאון הוסיף „כל זמנא דקרי לה". והשמיענו בזה דאין חילוק בין ימות החול לשבת ויו"ט, ואע"פ שהם ימי שמחה אפ"ה יקראוה באימה וביראה, ואימה ויראה זו, היא לכוין להיות נהרג על קדוש שם המיוחד, כי בכונה זו יקראוה אז באימה וביראה ברתת ובזיעה. עכ"ל, ותמה אני דהא הרע"ג לא הזכיר כלל שיקראוה באימה וביראה רק הטור כתב כן. ולמד זאת מלשון המדרש דלא הוציא מכללא דלא הטרחתי עליכם, אלא מה שאוה"ע קוראים עומדים ופרועי ראש, ע"ש ולפי שלא ראה הב"ח ז"ל את סדר רע"ג חשב שהגאון כ"כ, ואינו כן. אבל נלע"ד הטעם שהזכירו הטור בשם רבינו ולא בשם המד"ר, משום דהוסיף על לשון המד"ר תיבת „הדתא" לומר דכל עת שקורא תהיה בעיניו כפרוזדגמא הדתא, לקראתה בחשק רב ובכונה. ובספרי פ' ואתחנן בפסוק אשר אנכי מצוך היום מביא כן על מצות התורה שלא יהיו בעיניך כדיוטגמא ישנה שאין אדם סופנה, אלא כחדשה שהכל רצין אחריה, והגאון מביא כן גם על מצות ק"ש ולכן העתיקו הטור בשמו:

לג.] ובמה שהקב"ה משתבח כו' נקרא הדיוט, הלכך מצותה של ק"ש בישיבה. עכ"ל, ולעיל סוף סי' כ"א כתב הגאון מאן דשני מתקרי עבריינא וחייב מיתה, ולמה חזר וכתב כאן דנקרא רק הדיוט, לולי דמסתפינא הייתי אומר בדעת רבינו הגאון ז"ל. דאע"פ דמותר לקרות מעומד כעומדין מעיקרא, דלא כתב בזה הגאון לאסור אלא כישב ואח"כ עמד ע"ש, מ"מ סבירא לי' לגאון ז"ל דאם יתכוין לעמוד גם מעיקרא בברכת ק"ש, כדי שיבא עומד אח"כ לקראתה מעומד לכבד את המקום ב"ה. נקרא הדיוט, שהקב"ה משתבח שאיני בא בטרחות, והפטור מדבר ועושהו נקרא הדיוט, ומה דסיים הגאון „הלכך מצותה של ק"ש בישיבה", הפשר דס"ל דמצוה נמי היתה בישיבה. וכ"ה במד"ר ואת"ח פ' מ"ה „וקורין ק"ש והן יושבין לכבודו" עכ"ל. וכן משמע בט"ז סי' ס"ג סק"ב

דבישיבה

אמר למען ירבו, אבל אמר למען ירבו סרכיה נקט. **וצריך** להתיז זיי"ן של למען תזכרו, [ירושלמי] **לד.]** ואסור להפסיק בין ויאמר לאמת ויציב. אלא כשיאמר אני ה' אלהיכם חייב לומר אמת מיד דכתיב וה' אלהים אמת. בכת"י כ"מ ובנדפס איתא כאן. וקורא ק"ש **לה.] שמע** ישראל ה' אלהינו ה' אחד. **לו.]** ברוך שם כ"מ לעולם ועד. ואהבת וגו'. עד אני ה' אלהיכם אמת":

כט. לז.] אמת. ויציב ונכון וקים, (א) ישר נאמן אהוב וחביב, נהמד נעים ונורא, ואדיר ומתוקן ומקובל, טוב ויפה הדבר הזה עלינו לעולם ועד, אמת אלהי עולם [מלכנו] צור יעקב מגן ישענו [לעולם ועד] לדור ודור הוא קים, ושמו קים וכסאו נכון, ומלכותו ואמונתו (ב) קייכת ודבריו חיים וקיימים (ג) [ונחמדים ונאמנים] לעולם ולעולמי עולמים (ד) [משך הסד

שנוי נוסחאות והגהות

כט. (א) מנהגנו לאומרם כלם בוא"ו, (ב) לעד. (ג) נאמנים ונחמדים לעד" כ"ה נ"א וג"ס, (ד) עלינו ועל אבותינו" ועל בנינו כו'.

מגן האלף

דבישיבה יש כוונה טפי, וכ"כ בעט"ז בשם הגמי"י שהביא בשם ראבי"ה, על אל לבבך בעמידה, וכש"כ יושב דספיר טפי. עכ"ל. וש"מ דמצוה בישיבה מבעמידה:

כח. לד.] ואסור להפסיק בין ויאמר לאוי בו' חייב לומר אמת מיד. כו' הע"ג דכבר כתב זאת בסי' כ"ד דקיי"ל כר' יהודה דבין ויאמר לאו"י לא יפסיק, מ"מ חזר וכתבה כאן ללמדנו שאסור להפסיק אפי' בשתיקה, וזה בדקדק לכתוב חייב לומר אמת "מיד" דכתיב וה' אלהים אמת. אבל לעיל בסי' כ"ד מיירי בס רק לענין הפסקת דבור דמיירי בה ר' יהודה, וכבר כתבנו שם בדעת הגאון רבינו ז"ל דס"ל דבין ויאמר לאו"י דינו כאמצע פרק דשואל מפני היראה, ע"ש:

לה.] וקורא ק"ש בסדרנו וכן בכת"י כ"מ לא נזכר שיאמר לפניו "אל מלך נאמן", וכבר נחלקו בזה אבות העולם, ועיין מזה באריכות להרב המאירי בספרו מגן אבות שהו"ל הה' לאספא דלא הוי הפסק בין ברכה לק"ש, ועיין ת' רש"ל סי' ס"ד, ומנהגנו כהרמ"א סי' ס"א דביחיד יאמר אל מלך נאמן, ובצבור יענה אמן אחר הש"ץ, ועיין במס' שבת קי"ט ובסנהדרין פ' חלק דאמרו "מאי אמן א"ר חנינא אל מלך נאמן", ופרש"י כך מעיד על בוראו, ועיין לקמן במ"ש בסי' פ"ג ובביאורינו מערכי לב לעיל ד"ה השרנו ע"ש:

לו.] ברוך שם כבוד מלכותו לע"ו. נזכר במס' פסחים נ"ו אר"שבל בקש יעקב לגלות לבניו קץ הימין כו' א"ל בניו שמע ישראל כו' באותו שעה פתח יעקב ואמר בשכמל"ו, כו' התקינו שיהא אומרים אותו בחשאי, בתרגום ירושלמי ויהי איתא להאי אגדתא בזה"ל: "ענה יעקב ואמר יהא שמיה רבא מברך לעלמי עלמין". והמעיין יראה שזה עצמו לשון הגמרא, אלא בהות לשון ארמי [ומצאתו שכונתי בזה לבעל ס' עבוי"] ועיין מ"ש מזה לעיל אות ו' ולקמן סי' פ"ג, ועיין מ"ר פ' ואתחנן דבשכמל"ו שמע משה במרום ממלאה"ש ולכך אומרים אותו בחשאי לבד ביוהכ"פ שאומרים בקול רם, וכן העתיק הטור סי' תרי"ט. ועיין ספרי ואתחנן:

כט. לז.] אמת ויציב. תוספתא בפ"ב דברכות הקורא את שמע צריך להזכיר יציאת מצרים באו"י, רבי אומר צריך להזכיר מלכות, אחרים אומרים צריך להזכיר מכת בכורות וקי"ס, [ובירושלמי פ"ק דברכות איתא בשם אחרים שצריך להזכיר קריעת

ובארץ ויאריך בדלי"ת של אחד שיעור שיחשוב שהקב"ה יחיד בעולמו ומושל בד' רוחות העולם ולא יאריך יותר משיעור זה. וידגיש היטב הד' של אחד ויטעימנה יפה אבל לא יותר מדאי: (שם) (ד) צריך לכוין בק"ש לצאת מ"ע של ק"ש וכן לכוין עכ"פ כוונת הענין של פסוק ראשון שהוא שמע ישראל ובשכמל"ו: (סי' ס') (ה) אם לא כיון כנ"ל אם נזכר מיד קודם שאמר ואהבת ימתין מעט ויאמר שמע ובשכמל"ו פעם שנית בכונה ואם נזכר לאחר שגמר הפרשה או באמצע יאמר פעם שנית כל הפרשה כולה ואם נזכר לאחר שכבר התחיל והיה אם שמוע יגמור עד ויאמר ויתחיל ויקרא את שמע ויגמור כל הפרשה עד והיה אם שמוע ויחזור בפ' ויאמר: (עי' סי' ס"ג וס"ד בא"ר ומ"א) (ו) במקום אונס כגון שהוא חולה וכה"ג שאינו יכול לקרות בפיו יהרהר ודי בזה ואח"כ כשיעבור האונס א"צ לקרות אבל בלא אונס לא יצא בהרהור וצריך לקרות פעם ב': (סי' ס"ב) (ז) היה הולך בדרך ורצה לקרות ק"ש צריך לעמוד בפסוק ראשון וכן כשאומר בשכמל"ו וה"ה רוכב כמהלך דמי וצריך לעמוד. אבל בעגלה או בספינה א"צ לעמוד: (סי' ס"ג) (ח) היה עומד בוכתבתם וא"י אם בוכתבתם של פ' ראשונה או של פ' שניה וכן אם סיים הפרשה וא"י אם ראשונה או שניה יחזור לשניה שהוא מוכיח אם שמוע ואם התחיל למען ירבו א"צ לחזור (סי' ס"ד) וכן אם התחיל ויאמר הזקה שאמר כל מה שלפניו (פרישה) וה"ה אם יודע שאמר אמת ויציב: (א"ר סי' ס"ו)

יקרא ק"ש באימה וביראה וברתת וזיע וינצל מכמה גזירות. גם יתן ידו הימנית על עיניו כדי שלא יסתכל בדבר אחר. וצריך לכוין **שמע** ר"ת **שדי מלך עליון** וצריך להפסיק בין ישראל לה' ובין ה' לאלהינו ובין אלהינו לה' ובין אחד לברוך ובין ועד לואהבת: (נהורא)

ויען שצריך לקרות ולדקדק באותיותיה, ולתת ריוח בין הדבקים בין אותיות הדומות ולפני אהו"י להפרידם מהתיבות שלפניהם, שמתי פסיק ביניהם שלא יהרסו. כפי המובא בספר **יסוד ושרש העבודה.**

וקודם ק"ש יחשוב במחשבתו

הריני רוצה לקיים מ"ע של ק"ש שצוני בוראי לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה ואני מכוין לכלול את עצמי עם אינון דמייחדין למריהו:

יחיד אומר **אל מלך נאמן:**

שְׁמַע ׀ יִשְׂרָאֵל יְהֹוָה ׀ אֱלֹהֵינוּ יְהֹוָה ׀ אֶחָד:

בלחש **בָּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ לְעוֹלָם וָעֶד:**

בפסוק ואהבת יזהר מאד להכניס בלבו אהבה עזה לאהבתו ית"ש ואהבה זו מ"ע עלינו מפסוק זה של ואהבת. ואם יתרגל בזה תלבש את שכלו וסלק מעליו מ"ע זו של אהבת הש"ת הנה גם דובר שקר ר"ל:

(וקודם פרשה זו יחשוב במחשבתו)

אני מכוין לקיים מ"ע של אהבת השם. ואני מכוין לכלול א"ע עם אותם המוסרים א"ע על קידוש השם ית"ש. מעה"ה

וְאָהַבְתָּ אֵת ׀ יְהֹוָה ׀ אֱלֹהֶיךָ בְּכָל ׀ לְבָבְךָ וּבְכָל־נַפְשְׁךָ וּבְכָל־מְאֹדֶךָ: וְהָיוּ הַדְּבָרִים ׀ הָאֵלֶּה אֲשֶׁר ׀ אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם ׀ עַל ׀ לְבָבֶךָ: וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ

(דה"ח) כשאומר וקשרתם לאות על ידך ימשמש בתפלין של יד וכשאומר ולטוטפות בין עיניך ימשמש בתפלין של ראש:

ובלכתך

וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ׃ וּקְשַׁרְתָּם לְאוֹת | עַל־יָדֶךָ וְהָיוּ לְטֹטָפֹת בֵּין | עֵינֶיךָ׃ וּכְתַבְתָּם | עַל־מְזֻזוֹת בֵּיתֶךָ וּבִשְׁעָרֶיךָ׃

וְהָיָה | אִם־שָׁמֹעַ תִּשְׁמְעוּ אֶל־מִצְוֹתַי אֲשֶׁר | אָנֹכִי מְצַוֶּה | אֶתְכֶם | הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת | יְהֹוָה | אֱלֹהֵיכֶם וּלְעָבְדוֹ בְּכָל | לְבַבְכֶם וּבְכָל־נַפְשְׁכֶם׃ וְנָתַתִּי מְטַר | אַרְצְכֶם בְּעִתּוֹ יוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ וְאָסַפְתָּ דְגָנֶךָ וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ׃ וְנָתַתִּי | עֵשֶׂב | בְּשָׂדְךָ לִבְהֶמְתֶּךָ וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ׃ הִשָּׁמְרוּ לָכֶם פֶּן | יִפְתֶּה לְבַבְכֶם וְסַרְתֶּם וַעֲבַדְתֶּם | אֱלֹהִים | אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם׃ וְחָרָה | אַף | יְהֹוָה בָּכֶם וְעָצַר | אֶת | הַשָּׁמַיִם וְלֹא | יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן | אֶת־יְבוּלָהּ וַאֲבַדְתֶּם | מְהֵרָה מֵעַל | הָאָרֶץ | הַטֹּבָה אֲשֶׁר | יְהֹוָה נֹתֵן לָכֶם׃ וְשַׂמְתֶּם | אֶת־דְּבָרַי | אֵלֶּה | עַל | לְבַבְכֶם וְעַל־נַפְשְׁכֶם וּקְשַׁרְתֶּם | אֹתָם לְאוֹת | עַל־יֶדְכֶם וְהָיוּ לְטוֹטָפֹת בֵּין | עֵינֵיכֶם׃ וְלִמַּדְתֶּם | אֹתָם | אֶת־בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ׃ וּכְתַבְתָּם | עַל־מְזוּזוֹת בֵּיתֶךָ וּבִשְׁעָרֶיךָ׃ לְמַעַן | יִרְבּוּ יְמֵיכֶם וִימֵי בְנֵיכֶם | עַל | הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְהֹוָה לַאֲבֹתֵיכֶם לָתֵת לָהֶם כִּימֵי הַשָּׁמַיִם | עַל־הָאָרֶץ׃

(דה"ה) כשיאמר וראיתם אותו ימשמש בשני ציציות שלפניו (סי' כ"ד). וידגיש ויתיז הזיין של תזכרו שלא ישתמע תשקרו או תסכרו וכן זיין של וזכרתם. וכשיאמר אשר הוצאתי אתכם מארץ יכוין לקיים מ"ע של זכירת יצ"מ (ע"ש ס"ז וסי' ס'):

וַיֹּאמֶר | יְהֹוָה | אֶל־מֹשֶׁה לֵּאמֹר׃ דַּבֵּר | אֶל־בְּנֵי | יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם וְעָשׂוּ לָהֶם צִיצִת | עַל־כַּנְפֵי בִגְדֵיהֶם לְדֹרֹתָם וְנָתְנוּ עַל־צִיצִת | הַכָּנָף | פְּתִיל תְּכֵלֶת׃ וְהָיָה לָכֶם לְצִיצִת וּרְאִיתֶם | אֹתוֹ וּזְכַרְתֶּם | אֶת־כָּל־מִצְוֹת | יְהֹוָה וַעֲשִׂיתֶם | אֹתָם וְלֹא־תָתוּרוּ אַחֲרֵי לְבַבְכֶם וְאַחֲרֵי | עֵינֵיכֶם אֲשֶׁר | אַתֶּם זֹנִים | אַחֲרֵיהֶם׃ לְמַעַן תִּזְכְּרוּ וַעֲשִׂיתֶם | אֶת כָּל־מִצְוֹתָי וִהְיִיתֶם קְדֹשִׁים לֵאלֹהֵיכֶם׃ אֲנִי | יְהֹוָה | אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר | הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם | מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לִהְיוֹת לָכֶם לֵאלֹהִים | אֲנִי | יְהֹוָה | אֱלֹהֵיכֶם׃

(דה"ה) אין להפסיק בין ה' אלהיכם לאמת בסוס דבר וכן בין אמת לויציב ואפי' לדברים שמפסיקין באמצע ק"ש : (סי' ס"א וסימן ס"ו)

אֱמֶת וְיַצִּיב וְנָכוֹן וְקַיָּם וְיָשָׁר וְנֶאֱמָן וְאָהוּב וְחָבִיב וְנֶחְמָד וְנָעִים וְנוֹרָא וְאַדִּיר וּמְתֻקָּן וּמְקֻבָּל וְטוֹב וְיָפֶה הַדָּבָר הַזֶּה עָלֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד: אֱמֶת אֱלֹהֵי עוֹלָם מַלְכֵּנוּ צוּר יַעֲקֹב מָגֵן יִשְׁעֵנוּ לְדֹר וָדֹר: הוּא קַיָּם וּשְׁמוֹ קַיָּם וְכִסְאוֹ נָכוֹן וּמַלְכוּתוֹ וֶאֱמוּנָתוֹ לָעַד קַיֶּמֶת: וּדְבָרָיו חָיִים וְקַיָּמִים נֶאֱמָנִים וְנֶחֱמָדִים לָעַד ינשק הציצית ויסירם וּלְעוֹלְמֵי עוֹלָמִים עַל אֲבוֹתֵינוּ וְעָלֵינוּ עַל בָּנֵינוּ וְעַל דּוֹרוֹתֵינוּ וְעַל כָּל דּוֹרוֹת זֶרַע יִשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ:

עַל הָרִאשׁוֹנִים וְעַל הָאַחֲרוֹנִים דָּבָר טוֹב [וְקַיָּם] לְעוֹלָם וָעֶד [אֱמֶת וֶאֱמוּנָה] חוֹק וְלֹא יַעֲבֹר: אֱמֶת שָׁאַתָּה הוּא יְהֹוָה אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ. מַלְכֵּנוּ מֶלֶךְ אֲבוֹתֵינוּ. גֹּאֲלֵנוּ גֹּאֵל אֲבוֹתֵינוּ. יוֹצְרֵנוּ צוּר יְשׁוּעָתֵנוּ. פּוֹדֵנוּ וּמַצִּילֵנוּ מֵעוֹלָם שְׁמֶךָ. אֵין אֱלֹהִים זוּלָתֶךָ:

עֶזְרַת אֲבוֹתֵינוּ אַתָּה הוּא מֵעוֹלָם מָגֵן וּמוֹשִׁיעַ לִבְנֵיהֶם אַחֲרֵיהֶם בְּכָל־דּוֹר וָדוֹר: בְּרוּם עוֹלָם מוֹשָׁבֶךָ וּמִשְׁפָּטֶיךָ וְצִדְקָתְךָ עַד אַפְסֵי אָרֶץ: אַשְׁרֵי אִישׁ שֶׁיִּשְׁמַע לְמִצְוֹתֶיךָ וְתוֹרָתְךָ וּדְבָרְךָ יָשִׂים עַל לִבּוֹ: אֱמֶת אַתָּה הוּא אָדוֹן לְעַמֶּךָ וּמֶלֶךְ גִּבּוֹר לָרִיב רִיבָם: אֱמֶת אַתָּה רִאשׁוֹן וְאַתָּה הוּא אַחֲרוֹן

ומבלעדיך

מקור הברכות

אמת ויציב. בסדר רע"ג ליתא ווי"ן בהרבה תיבות מהנוסח, אבל הויטרי גורס כלם עם וא"ו, וכ"ג האשכנזים והספרדים ונוסח הרב ז"ל. **דבר** טוב וקים לע"ו אמת ואמונה. כ"ה נ"א, אבל נ"ס והרב ע"פ סדר רבינו הגאון „באמת ובאמונה", והפירוש לדעתם שהוא דבר טוב וקיים בתורה ובמצות. „אמת" זו תורה. „ואמונה" מצות. כמושה"כ „כל מצותיך אמונה". ובויטרי א. נוסחתו „דבר טוב לעולם ועד חק ולא יעבור". **יוצרנו** צור ישועתנו. בסדר הגאונים וכל נוסחאות העתיקות ליתא לתיבת „יוצרנו" אלא „צורנו צור ישועתנו". **מעולם** שמך אין אלהים זולתך. כ"ה בסדר הגאון לפי כתי' ב"מ, וכן נ"א, אבל בנוסח הגאון שלפנינו ובויטרי כתיי והרד"א ונ"ס והרב ז"ל, גרסתם : מעולם „הוא" שמך, אין אלהים „עוד" זולתך, וכ"כ בעבו"י בשם אור הישר שאין להסיר תיבת „הוא", וגם תיבת „עוד". ונ"ל פירושו עד"ש [ישעי' מ"ה] „ואין עוד אלהים מבלעדי". והנכון כגי' הויטרי א, אין „לנו" אלהים „עוד זולתך, **מגן** ומושיע לבניהם, ונ"ס והרב ז"ל „להם" ולבניהם, וכ"ג הרד"א, אבל גי' רבינו והויטרי כנ"א. **אשרי** איש, נ"ס והרב „אמת אשרי איש". וכ"ה ברד"א. אבל בכל כת"י ליתא. **ומלך** גבור לריב ריבם, בסדר רבינו הגאון איתא : ומלך גדול

וּמִבַּלְעָדֶיךָ אֵין לָנוּ מֶלֶךְ גּוֹאֵל וּמוֹשִׁיעַ: מִמִּצְרַיִם גְּאַלְתָּנוּ
יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וּמִבֵּית עֲבָדִים פְּדִיתָנוּ: כָּל־בְּכוֹרֵיהֶם הָרַגְתָּ
וּבְכוֹרְךָ גָּאָלְתָּ וְיַם־סוּף בָּקַעְתָּ וְזֵדִים טִבַּעְתָּ וִידִידִים הֶעֱבַרְתָּ
וַיְכַסּוּ מַיִם צָרֵיהֶם אֶחָד מֵהֶם לֹא נוֹתָר: עַל־זֹאת שִׁבְּחוּ
אֲהוּבִים [וְרוֹמְמוּ] אֵל [וְנָתְנוּ] יְדִידִים זְמִרוֹת שִׁירוֹת וְתִשְׁבָּחוֹת
בְּרָכוֹת וְהוֹדָאוֹת לְמֶלֶךְ אֵל חַי וְקַיָּם: רָם וְנִשָּׂא גָּדוֹל וְנוֹרָא
מַשְׁפִּיל גֵּאִים וּמַגְבִּיהַּ שְׁפָלִים מוֹצִיא אֲסִירִים וּפוֹדֶה עֲנָוִים

כשיגיע לתהלות לאל עליון צריך לעמוד ויכין עצמו לתפלת י"ח ויסיר כיחו וניעו וכל דבר המבלבל מחשבתו :

וְעוֹזֵר דַּלִּים וְעוֹנֶה לְעַמּוֹ בְּעֵת שַׁוְּעָם אֵלָיו: תְּהִלּוֹת לְאֵל
עֶלְיוֹן בָּרוּךְ הוּא וּמְבֹרָךְ מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְךָ עָנוּ שִׁירָה
בְּשִׂמְחָה רַבָּה וְאָמְרוּ כֻלָּם: מִי־כָמֹכָה בָּאֵלִם יְהוָה מִי כָּמֹכָה
נֶאְדָּר בַּקֹּדֶשׁ נוֹרָא תְהִלֹּת עֹשֵׂה פֶלֶא:

שִׁירָה חֲדָשָׁה שִׁבְּחוּ גְאוּלִים לְשִׁמְךָ עַל שְׂפַת הַיָּם יַחַד כֻּלָּם
הוֹדוּ וְהִמְלִיכוּ וְאָמְרוּ: יְהוָה יִמְלֹךְ לְעוֹלָם וָעֶד:
צוּר יִשְׂרָאֵל קוּמָה [בְּעֶזְרַת] יִשְׂרָאֵל וּפְדֵה כִנְאֻמֶךָ יְהוּדָה
וישראל

מקור הברכות

גדול' לרוב ריבם „לאבות ולבנים". וכ"ג הספרדים והרב אלא שגורסים „גבור". אבל בוויטרי ורד"א כנ"א. ממצרים גאלתנו נ"ס והרב: „אמת" ממצרים. וכ"ה ברד"א. ומ"ש בס' עבו' רבסדר רב עמרם ליהא אלא „במצרים נגליתי" לא ראה את הכת"י שלפנינו. ובכורך גאלת, הספרדים מוסיפים תיבת „ישראל", וליתא בשום כת"י, גם. הרד"א כתב ובכורך אלו ישראל שנאמר כו': אחד מהם לא נותר. בוויטרי כת"י א. הגרסא „עד" אחד.
וידידים העברת, כ"ה נ"א והרב ז"ל. ע"פ סדר הגאון והויטרי א, אבל הספרדים נוסחתם „וידידים עברו ים". וכ"ה ברד"א וכת"י ב"מ. ורוממו כו' בוויטרי כת"י א. איתא „רוממו" אל" „נתנו" כו' משפיל גאים ומגביה שפלים. אבל נ"ס והרב משפיל גאים „עדי ארץ", [וכ"ה בכת"י ב"מ] ומגביה שפלים „עד מרום", וכ"ה ברד"א. ועונה לעמו בעת שועם, וכ"ג רבינו. אבל נ"ס והרב: לעמו „ישראל". וכ"ה ברד"א. תהלות. כ"ג הוויטרי. ונ"ס „תהלה". וכן בכת"י ב"מ והרד"א, אך בעל נגיד ומצוה כתב לומר „תהלות" וכ"ג הרב ז"ל. תיבה „גואלים" אשר בנ"ס לא מצאתיה בנוסחת הקדמונים. ה' ימלוך לעולם ועד, הספרדים מסיימים „ונאמר גואלנו ה' צבאות שמו קדוש ישראל". ברוך כו'. וכ"ה נוסח הרב ז"ל, ונוסח אשכנז לומר אחריו „צור ישראל כו' ופדה כו' גואלנו". כו'. ועמ"ש רבינו הגאון בסדרו שאין להוסיף „דבר אחר ה' ימלוך" כו' ובתשובת הגאונים שהובאו מהגניזה איתא שנשאלו „יש שמאריכין בגאולה יקים עלינו ה' אלקינו מלכותו גדלו ותפארתו כו', כך ראינו שא"א לומר משני טעמים כו'. אוי' אין בה בקשה ורחמים כל עיקר. אלא סדור יצי"מ ומעשה שהיה, האיך אפשר לומר יקים עלינו ולבקש רחמים, וכש"כ שא"א בשתי ישיבות עכ"ל, אולם בסדור אשכנז כת"י ובמחז"ו כת"י א'. מובא שם כל הנוסח של צור ישראל:

וטעם

וְיִשְׂרָאֵל: גֹּאֲלֵנוּ יְהוָה צְבָאוֹת שְׁמוֹ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל: בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה גָּאַל יִשְׂרָאֵל:

מקור הברכות

וטעם הגאון ז"ל נראה עפמ"ש פסחים קי"ז אמר רבא ק"ש והלל גאל ישראל, ופרשב"ם שמספר ומשבח על גאולת ישראל שעברה. ע"ש. ולכן תפלה דלהבא כמו „צור ישראל" או „בגלל אבות" „ויקים עלינו" אינן בכלל תקנת חכמים, ולא מעין חתימה. וכבר נשאל המ"ז במה שמסיימין מלך צור ישראל וגואלו ע"ש. ותירוצו, דגואלו קאי בין אעתיד ובין אעבר, לא שייך בהו, לכן ס"ל לגאון שאין לאומרם. אבל מנהג האשכנזים נ"ל ג"כ דתורה היא, דאין חשש במה שמזכירין באמצע גם תפלה דלהבא שיגאלנו כמו בעבר, ולא גרע מהלל דערבי פסחים דחתמינן גאל ישראל לשעבר, ומ"מ קיי"ל כר"ע להוסיף דברי רצוי „כן ה' אלהינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים, שמחים כו' ושם נאכל" כו', דהחתימה קאי על אשר גאלנו. והי"נ כן. וצ"ע בהמנהיג שהסכים להביא נוסח של צור ישראל, ומ"מ כתב על בגלל אבות שהוא משנה ממטבעת חכמים ולא יצא י"ח, ואולי משום דאומר בצור ישראל „גואלנו" דקאי נמי אלשעבר הוא מעין חתימה. ולית לן בה, משא"כ נוסח בגלל אבות, לא הוי כלל מעין חתימה סמוך לחתימה: ועיין בויטרי א. דגרס „לעזרת ישראל" בלמ"ד:

כתב הרב היעב"ץ ז"ל בהקדמת סדרו וז"ל: צריך לדעת כי נוסחי הי' ברכות וכן שארי כל ברכות ק"כ זקנים ונביאים עמדו ונמנו על כל תיבה ותיבה במאזני שכלם הקדוש ותקנוהו בעיון ובדיוק רב וסדר נפלא, ונראה להוש דבר נפלא מאד שבשלשה ראשונות כלם שוים בהן שפה אחת ודברים אחדים בין כלל ישראל כו' ולא נפקדה ולא נתחלפה מלה בידעם שיש בהם קפידא פרטית גדולה. וז"ל ר' יחיאל, דורשי רשומות הם חסידי אשכנז היו שוקלין וסופרין מנין תיבות התפלות וברכות כו'. ושרי ליה מריה לר' דוד אבודרהם שלעג ע"ז ואמר שהמנין אינו מועיל אלא למי שעשאו לא לזולתו מפני שראה שאין כל ישראל שוין בנוסח התפלה, כו' ע"ש. וכתב עוד שם שאנשי כה"ג הקפידו מאד על מנין התיבות שמורה לכלל ישראל בהשואה גמורה. ואם שבהמשך הזמן ורוב העתקות ע"י עירוי מכלים לכלים שונים נשתנו הנוסחאות בין המקומות הרחוקות. אשמת הסופרים והמעתיקים היא. ואעפ"כ לא שלטה כ"כ רק להלק הנוסח לשתים דרך כלל. כו' האשכנזים והספרדים. ובהם הנוסחות חלוקות במאובה שאין בהם קפידא בענין כ"כ כו'. ומחמת שאין לנו ידיעה ברורה ביד מי הקבלה הנאמנה הראשונה לכן כ"א מחזיק בשלו ועושה לו סמוכות מה שיוכל, ואם האחד מצא סמך ואחד לא הרי ראיה שיפה כחו, כש"כ אחר שבני אשכנז מוחזקין בקבלתן כמו"ש הרא"ש בתשובה יותר הרבה מהספרדים, עם שנודע גזעם מגלות ירושלם גם היה להם גאוני בבל מורים ומלמדים, כו' אך קודם לזה היו ריקנין מאד לא נתפשט ביניהם התלמוד כלל, משא"כ ב"י שבאשכנז שלא פסקה מהם ישיבה דור אחר דור מיכות החרבן, נתנו נפשם על ידיעת ושמירת התורה, בודאי קדמו להם בידיעת פרטיה על הנכון. כו' והלואי שהיו הדורות הראשונים כותבים על ספר מספר התיבות של התפלות כפי שהיו תפוסות בידיהם היו מועילים הרבה לעצמם ולבאים אחריהם, כדרך שעשו פרי בעלי המסורה במקרא, עכ"ל. וכ"כ בסדר התפלה כברכת כהנים וז"ל: הנה ראית כמה מדוקדקים נוסחי הי' ברכות שבידינו האשכנזים לא קושי בלשון, לא דוחק בענין, שפה ברורה אחת נכוחים למבין ע"פ פשטן, וישרים למוצאי דעת קדושים. ובודאי הגיע להם הנוסח הישר. והאמת עד לעצמו. עכ"ל:

וכבר הארכתי לעיל בהקדמתי „בדברים אחדים" בענין שנוי הנוסחאות, והבאתי כל דברי הגאונים והוכחתי בראיות חזקות שגם אנשי כה"ג אע"פ שעמדו על כל תיבות התפלה ושקלום במאזני שכלם ורוה"ק ששרה עליהם לתקן אותה במלותיה ואותיותיה, מ"מ לא הטילו זאת לחובה על כלם להתפלל במלות מנויות באותן שתקנו הם, והרשו לכל אחד לשפוך שיחו לפי רוחו והשגתו, אלא שקבעו סדרה של תפ"ה מה שכלל ישראל צריכין לבקש מאת השי"ת, ומסרו לנו הדברים החוצצים בתפלה שלא ישתנו ולא נשתנו גם היום. אבל בדברים שאין בם נפ"מ לדינא מותר לכל אחד לאמרן לפי השגת שכלו ושלהבת כוונתו וצרכו לפי שעה אחרי שיודע עיקר

הברכה כפי מה שקבעוה אנשי כה"ג, ולכן אין ספק דנוסח אשכנז שנתבררה ונצרפו התיבות ע"י דורשי רשומות ותסידי אשכנז, ששקלו ומנו כל תיבה ואין בם קושי בלשון ולא רוחק בענין, ודאי שהיא מעולה וטובה במו"ש הרב יעב"ץ ז"ל. אבל אין להרהר על נוסחת הספרדים שגדוליהם בתרו להם ע"פ נוסחת גאוני בבל שהחזיקו וירשו מורישיהן בעלי התלמוד ז"ל וממקור קדוש יהלכו. ולרגל מלאכתנו הננו מביאים כל תלופי נוסחאות אלו בהערה על המקורים ממה שנשאבו מכת"י הקדמונים מסדר רבינו הגאון ז"ל ומסדר רב סעדיה גאון ומהוויטרי כת"י אוקספורד שלא היו בידי כל אלו שקדמונו, ונגלה כביד מבועם המעיינות הקדושות שנשאבו משם, כי אלו ואלו דברי אלהים חיים. וכבר הקדמנו בסדר ברכת השחר שבכ"מ שאנו כוהבים להחזיק כגרסא זו או בזו אין כונתנו אלא לפי פשטי הדברים ולפי נוסחי הכת"י שמצאנו, אבל יש להם לגדולי ישראל טעמים ורזים עליונים כנוסחות התפלה מה שאין דעתנו משגת בם אפי' אחד מאלף. ולכן חלילה לשום איש לשנות ממנהג אבותיו. וכבר הארכנו בזה לעיל בהק' הנ"ל:

ענין תפלת הצבור ואהבת ישראל.

ההכמים האמתים הרגישו שמחה עצומה וצמאון עצום באהבת אלהים חיים בשפכם שיח לפניו בהודות והלל, כמו"ש [תילים ס"ג] „אלי אתה אשחרך צמאה לך נפשי". ואמר שם „כן אברכך בחיי"—אגישה לך כל חיי ומאויי, לו אך יהיו לרצון לפניך. „ובשמך אשא כפי" כל תמודות תבל וקניני כפים. [ואשא, לשון „מתן", כענין „וישא משאות מאת פניו".] והטעם, כי „כמו חלב ודשן" המבריאים הגוף, כן „תשבע נפשי" ממעדנים אלו הרוחניים, כאשר „שפתי רננות יהלל פי". כי המרנן בשביל שמחה גופניית. אין לו אלא שפתי בשר, אבל בדבר רוחני כזה, הרי הוא כמי שאין לו אלא שפתי רננות, רוחניים המריעים בצל שדי. אולם לא הכל מגיעים למדרגה זו של אהבת ה' הזכה והטהורה, וכש"כ אנשים פשוטים כמונו, הטרודים בעניני הזמן, והשגתנו דלה וחלושה. כי ענין גבוה כזהו, נעלה מאד שלא כל אדם זוכה בו, וכש"כ האדם המגושם ושקוע בכל עניני החומר, א"א לפניו לשאוף ולהשתוקק לאהבה רותניית כאהבת אלהים, וכמו שאה"כ „לשמך ולזכרך תאות נפש", כי אין זה אלא תאות נפש, ולא תאות גוף. ובספרי אמרו „כיצד אוהב אדם את המקום"? והתרו למצוא סבות עזרות לזה עיי"ש. והרבה פעמים האדם מתאנה לחשוב שכבר הגיע למעלה זו, ואינו יודע שעדיין לא נגע גם בקציה. ואע"פ שטבע הנפש שלא תתפוץ להתאנות, ולא תלך בעינים עצומות בבל מה שהיא רואה ושומעת, תשקול כל דבר לפי כובדו, משקלו, מדתו, וערך בחינתו, ותתרחק ותשנא כל זייפן ורמאי, מ"מ תפץ אחד ישנו בעולם שהוא מתאנה בו כל רגע. ולא עוד אלא שבוחר בו ומשתוקק להתאנות, והתפץ הזה הוא הידיעה את ערך עצמו. שיאבה ללכת בו בעינים סגורות, ולא יחפוץ להתבונן בערך בחינתו לפי מה שהוא, וכש"כ בעשותו איזה מצוה ומפעל טוב, ינשא וירומם מעשיו עד לשמים, ויהנה מעצמו מאד, וביחוד בשעה שאחרים מחניפין ומשבחים אותו, קרא ק"ש וכיון בשמע ישראל, מעריך עצמו כקדושי עליון, כיון שמסר נפשו במחשבה על קדושת ה'. התפלל ונתכוין והאריך בתפלתו, ידמה שכבר הגיע גם למדת אהבת אלהים. הרכין ראשו ומעלתו לשותת עם עניים ואנשים פחותים ממדרגתו, יחשוב שכבר הגיע למדת ענוה, וכן כל כיו"ב. ולאט לאט מהרגל הוא בדברים אלו, עד שא"א לו לעשות איזה דבר טוב, ולהתנהג באיזה מדה טובה שלא במקום רואים. וכענין שהביא החסיד בחוה"ל שער יחוד המעשה. במלך אחד שהשיב: „והאיך תערב לי קריאתו של פלוני והוא אינו קורא אלא כדי שתערב לי". ודבר זה הוא כתאוה מלומדת ומכה מהלכת אשר תחלתה במחשבה וגומרת בבני מעים. אך כי שדעתו שפויה עליו יוכל להביא ערך כל ענין לפי בחינתו. המשל: אם ירצה לדעת במה שמסר עצמו במס"נ על קדוש ה' בשעה שאמר „ובכל נפשך", שקבל ע"ע להיות נהרג ואל יעבור כשיאנסו אותו העכו"ם בשעת השמד אפי' על ערקתא דמסאני, ובע"ז וג"ע וש"ד אפי' בצנעה, או בכל העבירות בפרהסיא, ויאבה לדעת אם יעמוד בם בנסיון גם במעשה, יעשה בחינה מן „בכל לבבך". כי כבר כתב הרמב"ם שקדוש ה' אינו דוקא רק בדברים אלו, אלא כל העושה עבירות בשאט נפש זהו תילול ה', והעושה מצוה בלי פניה הוא קדוש ה'. וכן אם שם שמים מתאהב על ידו, והבריות אומרות אשרי שזה ילד כו' זהו קדוש ה'. וזהו מכלל בכל לבבך, וכן

אפי'

אפי׳ אין בהם כל אלו ואסור לו למסור נפשו, מחוייב הוא לתת כל ממונו כדי שלא יעבור על ל״ת, כמו שנרמז „בכל מאדך״, א״כ הרי יכול לקדש ה׳ כל רגע אע״פ שעדיין הוא בחיים, ומעתה ירא אם לא יכזיבוהו מעשיו, אם לא ישפתוהו המצות על פניו :

וכן בענין אהבת אלהים, שהוא מ״ע של תורה, ונתוצה מאד בשעת התפלה כדי שתהא זכה ורצויה, יכול לבחון זאת ע״י אהבת תורה ואהבת ישראל, כי כבר אמרו „קב״ה ואורייתיה וישראל חד״. ומובן שא״א לאהבת ה׳ בלעדי אהבת תורה וישראל, ואוהבי המקום ב״ה כוכרתים להיות מאוהבי בניו של מקום. וכן אמרה תורה „ואהבת לרעך כמוך״. ובירושלמי רנדרים אמרו שאפי׳ צערו והפסיד על ידו לא ישנאהו. והמשילו הדבר למאן דקטע קופר, שתחך בשר ונפצע בירו שאין הדעת נותנת שיכה היד התותכת שפצעה אותו, וכן האומה בכללה צריכים שיהיו כלם כאיש אחד משולבים בתושי הרגש, אשר כהנגף אחד מהם כלם יחדיו יחושו מכאובו. והבלהי מרגיש מצער עמיתו הוא כבשר מת וחסר לב, כי מת לבו בקרבו ויהי לאבן. וכן הוא אומר [משלי מ״ו] „בז לרעהו חסר לב״. יען שכל עוד שהלב והבשר חי, מרגיש באיזמל, ואין הבדר הרגשה אלא באבר מת. ואפי׳ פושעי ישראל, כל עוד שלא נפררו מכללותם ואינן מכלל משניאי ה׳, מסיתים ומדיחים, אע״פ שאנו צריכין מאד להתרחק ממעשיהם, צריכין אנו לדעת שהם מזרע אברהם ובני אל חי, ולהשתתף בצערם ולחלצם מצרתם:

ובחיי הרגשה אלו חי אבינו אברהם ע״ה, אע״פ שנפרד לוט ממנו ונסע גם מקדמונו של עולם. מ״מ הואיל והיי לו עמו קרבת משפחה „לוט בן אחיו״, בשמעו עליו שנשבה, לא מנע עצמו מלהסתכן לרדוף אחרי המלכים הגבורים, מפני ספק פקו״נ של קרובו. ונלחם עמהם, ובמי ? בחניכיו ילידי ביתו „ויחלק על הם לילה״. וכן משה עבד ה׳ בראותו „מצרי מכה איש עברי מאחיו וירא כי אין איש׳ להגיש אליו משפטו אשר יריב ריבו ויוציא לאור דינו. מסר חייו למענו „ויך את המצרי״, אע״פ שידע שיתחייב ראשו למלך. ובשעה שאמר לו הקב״ה „ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול״, אמר : „ועתה אם תשא חטאתם, ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת״. ואמרו בגמרא [ר״ה דף ט״ז] מחני נא, זה ספרן של רשעים, מספרך, זה ספרן של צדיקים, אשר כתבת, זה ספרן של בינוניים. והדבר פלא כיון דרשעים נחתמים לאלתר למיתה כמו שאמרו שם, א״כ כבר מחוקים ועומדים, אך הכוונה כמוש״ש בתוס׳ דגם רשעים גמורים נכתבים לפעמים לחיים בעוה״ז, כדכתיב „ומשלם לשונאיו אל פניו״ והיינו שמשלם שכר מצות קלות בעוה״ז כדי להאבידם בעוה״ב, ע״ש. וז״ש משרע״ה „מחני נא גם מספרן של רשעים״, כי אני מוותר שכר טוב של צדיקים שבעוה״ב, וגם טובתן של רשעים שבעוה״ז, ואיני שואל שתמהין לי איזה זמן כמו שאתה ממתין לבינונים, וגם לא בטובת זרעי שתעשם לגוי גדול, כי חפץ אני להיות בפרתן של ישראל, ובלבד שתשא חטאתם, ולא ידחו מזרעו של אברהם נדח, כי אפי׳ הגרועים שבם מעולים משאר גויי הארצות, אך סלח נא לעון העם הזה כגודל חסדך :

ובספרי קורנין רנהור העירוני שעל הכונה הזאת גדלה שמחת יעקב ע״ה באמרו „רב ! עוד יוסף בני חי״. דמלת „עוד״ מיותר, וכן מ״ש „יוסף בני״ שם העצם עם התואר, ולא די לו בשם העצם לבדו. אך ירמז בזה שעודנו חי בחיי ההרגש מקרבת משפחה, אע״פ שנהלפה תכונתו והוא מושל עתה על ארץ רבה, לא המירוהו המקרים, ולא עממוהו הזמנים, עדיין הוא „יוסף בני״ ! בן יקר לבית יעקב, אח נאמן לזרע ישורון. „עודנו חי״, וגם ישראל נחל בעורקיו. ורבותינו רמזו לדברינו אלה במ״ש על פסוק וירא את העגלות [מובא ברש״י] „סימן מסר להם שפירש היסנו בפרשת עגלה ערופה״. ולכאורה איך נתחלף להם עגלה בעגלה ? אך העירו אותנו שהעגלות ששלח יוסף לשאתו, אינן כעגלות ששלח פרעה בשביל הטף ואינן כעגלות המשכן, רק כעגלה ערופה שלא היי נישא יעקב בלעדן. שדיני הערופה שבאו בציווי לישראל אח״ז, שהוא להוקיר גבר עמיתו, ושלא להתעצל גם בספק דם ודמע של בן ישראל, וכמו שמצינו שגם אחרי שנשלם מעשה הרצח ושלא בסבתן, הוכרחו הזקנים להתודות „שידם לא שפכו הדם ועיניהם לא ראו״, הא אלו ראו והתעלמו כהוש״ע כמו ששבה ידם דמי, ואין עגלה ערופה מועלת, ולא יכופר כ״א בדם שופכו. למדת מזה שאם הקרובים במקום כך צריכים כפרה, הקרובים בשאר משפחה עאכו״כ, ואפי׳ אינו הגון, ואפי׳ פושע ותוטא, כי דם אחיו הוא, ובן אמו הוא. ואם אחרי שכבר נעשה מעשה כך, במקום שההשתדלות אפשריות עדיין לא כש״כ, כמו, ששומע שאויבים

רוצים עתה לחמוס ולבזות נפש מישראל, ודאי שמחויב להשתדל בכל מאמצי כחו להצילה.
וכ"ז למר עמו יעקב ע"ה בפאת השכל. על אותו ענין אמר "רב ! עוד יוסף בני חי":

ואלו החושבים שהם מאוהביו של מקום ובלתי משתתפים בחיי הרגשה של צערן ישראל. אע"פ שטרטים בעצמם שהתפללו "באהבה רצויה לבוראם. בחינה זאת מכזיבתם, ואם חסר לכו אהבת תורה או אהבת ישראל, עדיין אינן מאוהביו של מקום. וביחוד שאהבת ויראת אלהים הוא ענין עמוק ורוחני, שלא כל אדם זוכה. רק מלאכי עליון בל אחר לפי השגתו. או אנשים מצוינים כאברהם אבינו שנקרא "אברהם אוהבי". ותחפץ להדבק בבורחו, מוכרח להתנהג ג"כ כמוהו. להאכיל רעבים להשביר צמאים, לגמול חסדים ולעשות נפשות כמו שעשה הוא, לקרבן ולהכניסן תחת כנפי השכינה. אבל החושבים שהעולם לא נברא אלא למענם, הנהגים הרבה ספרי צדקתם, תורתם, וחכמתם, וחושבים שהם מיראי ה' ומאוהביו. טועים מאד. כי מי לנו גדול ממשה רבינו ע"ה ואהרן אחיו, ואמרו ע"ע ,ונחנו מה". אברהם אמר "ואנכי עפר ואפר", ודוד החשיב עצמו לתולעת. ורבותינו נמנו וגמרו [עירובין יג] "כי טוב לו לאדם שלא נברא". ויש לשאול, אם טוב לו לאדם שלא נברא, למה בראו האל הטוב והחפץ להטיב ? אבל בירורן של דברים כך הם. האדם בפרטיותו אין לנו בריה שפלה ממנו, וכמשרז"ל "אם לא זכה אומרים לו יתוש קדמך". אבל מצד כללות הבריאה שהוא אבר אחד מאברי הכלל, גלגל סובב במכונת האנושי הכללית. אין בבריאה חשוב הימנו, וכש"כ כשהוא אחד מזרע העם הנבחר בלאומים, העם אשר בחר לו יה לסגולתו." עליו לשמות הרבה ביצירתו, והקב"ה מיחד שמו עליו כמו"ש "כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו". כי מעלת הכלל של כנסת ישראל יש לה סגולה עצמית שחשובה מאד לפני המקום ב"ה. וגדולה גם ממלאה"ש. ואין ערך הפרט אפי' יהי' החשוב שבכלם דומה להם, וכמו"ש רז"ל ע"פ ונשב בגיא מול בית פעור. שאמר משרע"ה "ראו חבתכם לפני המקום ב"ה. אנכי התפללתי כמה תפלות ולא נעניתי. ואתם אע"פ שהייתם עע"ז מחל לכם הקב"ה, וכדבר הזה יש לו באמת לכל אדם מישראל להתגאות ולשמוח, שהוא נצר משרשיהם ואחר ממשרתי עליון מלך ישראל וגואלו, ובמו"ש "ישמח ישראל בעושיו בני ציון יגילו במלכם":

אך במה הדברים אמורים כשמתאגד עצמו עם הכלל, אם עוזר להשלים לפעול ולהגיע יחד עם שאר האברים האגודים בו והנכללים עמו, לא כן אם היא מלא תלורה, ואין כחו, או שאין חפצו להתאחד עמהם ונפרש מהצבור, איננו אלא כאבר מדולדל ובבר תמותה, שאין תועלת ממנו לכלל הגויה, ואדרבה מחסרו ומפסידו, צא ולמד ממשה רע"ה בשעה שעבדו ישראל ע"ז ונתבטלה חשיבותם, אמר לו הקב"ה "לך רד" מגדולתך, כלום נתתי לך גדולה אלא בשביל ישראל. וחשיבותו של משרע"ה עצמו לא היה מספיק לפני הקב"ה, וכמוש"כ "הן שמים לא זכו בעיניו ובמלאכיו ישים תהלה". אע"פ שהקולר הזה לא היה תלוי בו. ולא נמצא בו שום עון, כש"כ הפורש מן הצבור ולא מיצר ודואג בצערם, ראוי לו לפחוד כל שעה שלא יאמר לו הקב"ה "לך רד" ! עולם שאינו שלך למה הוא לך. משל לאיש צבא שזכה להיות מלגיון של מלך וכל העם מנשאים אותו ומתפחדים ממנו, אם הוא פורש עצמו מהם אין לו ערך של כלום : ונביאי ה' אמרו: הלכוף כאגמון ראשו וגו' הלזה תקרא צום? ומיכה אמר מה ה' דורש ממך כ"א עשות משפט ואהבת צדק והצנע לכת עם אלהיך.

ולכן ראו הזקנים והנביאים מסדרי התפלה לתקן תפלתם רק בלשון רבים. ורבותינו הפליגו הרבה מתפלת הצבור ואמרו "שאין הקב"ה מואס תפלתן של רבים", ואמרו "דלישתף איניש נפשיה בהדי צבורא". כי בזמן שאינו מתפלל אלא בשביל עצמו אין זה אלא רמות רוחא להחשיב עצמו "שהוא כדאי וראוי להודות אותו ולהתפלל לפניו. מלאכי מעלה אינם כדאים להזכיר שמו הגדול, וכשבאים להקדישו נוטלים רשות באימה וביראה על הלול שבחו יתב'. וכן אנוש רימה כמהו מזכיר שמו הגדול, פעמים הרבה ביום. ומעיז פנים לבקש צרכיו אע"פ שהוא בן ממר. ואין בו מתום, מכף רגלו עד ראשו. ולו ימצא בנפשו גם מעלות גבוהות ורמות מה שאינן בזולתו, הלא אז אדרבא ראוי לו להתפחד יותר מפחד יושב תהלות ישראל, וכמלאכי מרום, שכל שהשגתם יותר גבוה משיגים יותר גבורתו של יוצר בראשית, ומזדעזעים ונרהעים עוד יותר, וכש"כ שהוא באמת נעור וריק. וכמה יתגאה ציץ נובל. אבל המבקש רחמים בעד כללות האומה ומכניס אהבתם בלבו. לבד מה שזוכה עי"ז להגיש גם שמחה ואהבת אלהיו. אם ישפוך שיחו

על

על צערן של ישראל, על מצבם השפל, על מצב התורה אשר ירד. על חילול שמו הגדול אשר האומות מבזות אותם, ואומרות: אם עם ה׳ אתם יקום ויעזרכם, יהי עליכם סתרה, אם משתתף עמהם בלב תמים, ויעזור בכל אשר תמצא ידו בפועל ובמעשה אין הקב״ה מואס תפלתו ואפי׳ אינו כדאי. כי גם הקב״ה משתתף בצערן של ישראל ואפי׳ בצערן של רשעים, וכמו״ש במס׳ סנהדרין „שבזמן שאדם מישראל מצטער שכינה מה אומרת קלני מראשי קלני מזרועי. אם כן הקב״ה מצטער על דמן של רשעים, ק״ו על דמן של צדיקים שנשפך״. והכונה. שהשכינה אומרת אמנם כן שהבן המכיש הזה הקילני מראשו ע״י טפשות מחשבתו כי לבו צפן משכל, ונתק גבולות התורה ע״י מעשיו המכוערים, מ״מ קלני מזרועו. דמיו מטפטפים עתה מזרועו. ממקום מגולה לעין כל ושם ישראל נקרא עליו. ואמר „מראשי״ „מזרועי״ ולא „מראשו״ „ומזרועו״. כי אינו הולה הצער כרשעים עצמם. שאין להם הרגש בסבת הפצע והכאב. אך היא יתב׳ מרגיש עצם הצער ומכתו. ומה גם שסגולת כנסת ישראל נעלה ומרוממה שאפי׳ הגרוע שבם, ואפי׳ מי שנתחייב כרת שהוא ענין אברון אין הפגם מגיע לשרש נשמתו אלא בבחינת הנפש בלבד, כמו שהאריך בזה בספר נפש החיים שער א׳ פי״ז, וכל ישראל יחד הם כריעים דלא מתפרדין. ולכן אע״פ שב״א כישראל מובדל מחבירו בריעות ובמעשים, ונפלגים במחשבות, כנסת ישראל באחדתם. כיון ששם ישראל נקרא עליו ואינו ממיר כבודו ח״ו, ואינו ממשנאיו יתב׳. וביחוד בעת התפלה שכל פתחי פיו עתה ע״פ עצת שכלו ושרש נשמתו, שכל הכלי עולם בטלים. נפשותם של ישראל אוהבות זה לזה אהבה אמתית, וכל קנאת איש מרעהו, ומה שישנא תוכרו של זה את חבירו, אינן ענין כלל לגבי הנפש. באותה שעה הוא יכול לקיים מצות „ואהבת לרעך כמוך״ מצוה כמאמרה ומשמעה, וכן כתבו הראשונים, שקודם התפלה יראה לקיים מצות ואהבת לרעך כמוך, ודבר זה יעזור אותו לזכות גם באהבת אלהים באמת, ותפלתו תהא זכה ורצויה:

ענין טהרת המחשבה.

אמנם כן שצריך האדם לשוות מחשבתו בעת התפלה כמי שנפשו לבדה היא השופכת שיחה לפני בוראה, וכאלו נפרדה כבר מעל גופה, וכמו שהזכרנו בשם תר״י בפסוק הללי נפשי את ה׳. ולכה״פ שיכוין פירוש המלות שבתפלה ולא יערב עמהן מחשבות זרות. וכן הדעת נותנת. כמשל שהבאנו בספרנו „מסתרי ההשגחה״, מכפרי אחד שערך בקשה לשר אחד מארוניי בסדור שבחו ובקשת צרכים הנוגעים עד נפשו, והיה עליו לכתוב גם לרעיתו אשר יצוה שם על סדור התבשילים, שפיתת הקדרות, שמירת התרנגולים וכדומה. ומפני שלא היה כתבן טב נתן לסופר להעתיקם, וצוה עליו להעתיק מלה במלה ולשלחם, הסופר הזה היה טפש ביותר, ותשב שהוא מצוה להעתיקם מלה במלה באגרת אחת, והעתיק תיבה מכתב זה, ותיבה השניה מהשני, ועשה משניהם אגרת אחת וישלחיה אל השר. הדמה בעצמך החוכא ואיטלולי שיכול כתב זה לגרום בהיותו נקרא אצל השר במעמד כל הנצבים עליו? ואם יהשרהו השר שעשה כן הכפרי בכונה כדי לזלזל בכבודו, הרי בן מות הוא. ואם כן הדבר בהיות האדם מסדר תפלותיו לפני בותן לבות, אשר כדבור כן מחשבה הכל גלוי לפניו ונשמעים אליו, ואם יעבור בעת ההיא במחשבתו אל התנור והכיריים, ישגיח על הסיר והחלאה, או ילך לעסקיו ויתקוטט עם שכניו, יאמר שמע קולינו ויקלל שפחהו, תקע בשופר ויאנה עמיתו, אוי לו לאותה בושה, ואוי לאותה כלימה.

אולם גם שבאמת כן, וכל בר דעת מבין זאת, מ״מ לא רבים יחכמו לעבודה טהורה. ולא להנם קבעו בתפלה „וטהר לבנו לעבדך באמת״ וחז״ל קראוה לתפלה „עבודה שבלב״ והיא קשה מכל עבודות שבעולם. כי אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח, בלבול רעיונות המתרוצצות במוחו של אדם ביחוד בשעת התפלה, מהלה עצובה היא, צרעת נושנת וקשת עורף מידי ההרגל השליט על השכל ברצונו או שלא ברצונו. ובפרט שטבע נפש הבהמית להחליף הרעיונות, ואין כחה להשהות עצמה במחשבה אחת זמן כביר, ועל הנפש השכלי להפנותה למחשבה טובה בע״ל כרחה, ובמו״ש רבינו הטור סי׳ צ״ח „שאם תבוא מחשבה אחרת בתוך התפלה ישתוק עד שתתבטל המחשבה״ ע״ש. אולם אם קלה העצה בעיני רבינו בע״ל הטורים, כבדה היא לאנשים פשוטים והמונים, כי לכת הרצון שבאדם יש גבול עד כמה יכול הוא להכריח נפש בהמתו, ואם נפיחה

טרודה כל היום במחשבות עסקים ורעיונות פחותות, אם יכביד עליה יותר מדאי אף היא תתקומם להכניס בקרבו המחשבות היותר שנואות לפניו.

וסיפר הרב בעל חשבון הנפש משנים אנשים רכים בשנים שניהם בעלי תורה ויר"ש, נתנו לבם להתפלל בכונה פירוש המלות. האחד היה בעל שכל חריף ומזג חם, ונתלהבה היראה פתאום בלבו לאנוס עצמו בכל כחו לגמור התפלות בלי מחשבה זרה. המריד יצרו עליו, והתמרמר נגדו עוד יותר. וכך היתה מלחמה בנפשו כמה חדשים; עד שנטרפה דעתו עליו ונפל בשגעון, טרד באביו ואמו, והפיל עצמו מהגג ומת. והשני היה בעל שכל מתון מיושב בטבע, עם הא״ך בבחרותו, והרגיל עצמו לתורה ועבודה מעט מעט עד שבא בשנים ולמד תורה הרבה, ונתפרסם לת״ח חשוב. ישר במוים, ותפלתו ברורה ממחשבה זרה. וכשנשאל מאין זכית לכך? השיב: זה כמה שנים שקבלתי ע"ע להתרגל להחזיק דעתי במחשבה אחת; תורה או תפלה משך זמן מה, וכך עלתה בידי ברוב הימים להחזיק מחשבתי שעה אחת ויותר, מת בשם טוב והניח חבור על השו"ע. עכ"ל. ומהמאורע הזאת אנו למדים, שאין הדבר קל כ״כ כפי שעולה בראשית ההשקפה, שיש ביד האדם להתרגל מהר לכונת תפלתו, ואפי׳ לכונת פירוש המלות. כי ההרגל הרע שליט על הכל. ודומה למחלת הגוף שאין כל המחלות שוות: מחלה תצונית ככויה ופצע, יש ביד הרופא לרפאותן לפעמים גם בפעם אחת. ויחתוך הבשר הבלוי, וכן העון היותר המור אם תלוי במעשה. יכול האדם למנוע עצמו בשב ואל תעשה, אבל מחשבה היא באה לו לאדם גם שלא ברצונו, וגם אין לו בושת מזולתו. שאין אחר יודע מה שבלבו. ובטרם שהגיע למעלת יר״ש מכבוד שלמעלה לכה״פ כמורא של בו״ד, אין דבר חוצץ בפניו. ואפי׳ בעל יר״ש כביר כבדה המלחמה עליו מפני ההרגל העז, והאדם צריך לעמוד על המשמר כרופא משכיל במחלת הגופים ממין זה. כי במחלות קשת העורף אפי׳ אינן מסוכנות, יעמול הרופא עליהן ימים ושנים, ועי״פ רוב לא תצלח לו תרופה אחת, כי אובדת פעולתה בהתרגל התולה עמה והיא מנסה באחרת, וחוזר ומנסה עד אשר יצלח לרפאותה או לכה״פ להקל מכאובה. ותלוי לפי מהות המחלה, ולפי רוב השנים שנקבעה בגופו, וכך בענין כאב המחשבות הזרות שבתפלה ההובה עלינו לנסות כל מיני התרופות שהגידו רופאי הנפשות אולי יצלח לגרשן או לכה״פ להקל כאבם. ונחוץ להשכיל אל דל לנפשותינו כרופא מהון שלא ייאש, ולא יפול לבו גם אם לא הצליח פעם ופעמים ואפי׳ הרבה פעמים לבער המהון לבו ומחשבותיו הרעועות בתפלתו. ובלבד שלא יגרע חקו מלהתפלל, מדי ערב ובקר בההוך שפתים שיוצא בזה ע"פ הדין, ועכ״פ יכמן לבו בפסוק ראשון שבק"ש. ודרוש לנסות כל מיני העצות שאמרו רופאי הנפש פעם בזו ופעם בזו, לבל יאבדו פעולתן מפני ההרגל, ולא ינית הדבר אל המקרה, כי אם יתרשל תכבד מחלתו ותביאהו אל היאוש. התרופות השונות נמצאות אך מעט בספרים, אך טוב לנסות את כלן כפי שיורנו לב הכם.

התרופה היותר בטוחה היא אור תורה שילמוד בטהרת הלב טרם גשתו להתפלל לאלהים, כי התורה מקדשתו ומרוממתו על כל המעשים, וזהו ענין החסידים ששהו שעה א׳ לפני תפלתן, ונגלה בנסיון שכשאדם לומד בטהרת הנפש איזה שעות, גם תפלתו אח״כ זכה ונקיה, ולא יטרידוהו עניני הבל, וכן אנו אומרים „השיבנו אבינו לתורתיך וקרבנו מלכנו לעבודתך", שהיא הסם הכולל והמבריא דם הנפש, והפועל מרוצתו בקרב כל האפיקים והעורקים. וויש בערובין נ״ד .הש בראשו יעסוק בתורה, הש בגרונו, במעיו, בכל גופו יעסוק בתורה שנאמר לכל בשרו מרפא" וכונתם שם לדעתנו על מחלות הנפש שנתהוו ע״י מחשבות שבראש. או דבורים מגונים שבגרון והאוות שבמעים וכדומה. ומוכיחים זאת מהכתובים דמשתעו במחלה הנפשות ע"ש. והענין בדוק ומנוסה כי מצוה גוררת מצוה, וביחוד כשמתפלל בצבור במקום קדוש. אך לא כל אדם זוכה. ובפרט הטרודים בבו"מ. ואשר לא יקיצו קודם אור הבוקר ומוכרחים שלא לאחר זמן תפלה.

ותלמידי ר״י בתוס׳ ברכות פ״א ברייתא כל הקובע מקום לתפלתו כתבו כי כונה השלמה שבתפלה תלוי במדת הענוה, כמ שה״כ „זבחי אלהים רוח נשברה", וכתבו בזה"ל: „שאם לא יהיה לו הענוה לא יוכל לעולם להתפלל בכונה, ולא תהיה מקובלת לפני המקום ב״ה". עכ״ל. ודבר ה׳ אמת בפיהם. אבל יש לשאול כשאלת הגמ׳ בברכות אטו יראה מלתא זוטרתא היא? וכן נאמר אנו ענוה מלתא זוטרתא היא? והלא היא הגדולה שבמעלות, ומביאה לידי רוה״ק, ואין זוכים לה אלא מי שהשגתם יותר גדולה וכענין שאמרו שם אין, לגבי משה מלתא זוטרתא היא.

והרב

והרב הר״ש סירליאו בפירושו על הירושלמי במש״ש ״ולעבדו בכל לבבכם זו תפלה״, פירש שלא יוציא דיבור לפני המקום אלא אם בן הלב תושבו מקודם, וכן ״וחנה היא מדברה על לבה״ דלבה קודם לדבור, ע״ש. והרב בעל תה״נ כיון לדבריו ואמר: שירגיל עצמו להמלכה בכל הענינים אשר לו. שלא יוציא שום מלה מפיו טרם שהעבירה על מחשבתו אם כדאי להוציאה, או לדברה בסגנון זה או סגנון אחר. כי המוסר עצמו ליצה״ר של שיחה בטלה קונה אדון לעצמו, שזה תאוה מלומדה בשברות ושקרנות שמלפפתו עד יום המיתה. וצריך לברוק בשרשה. אם מגמתו להתפאר, הנה עולה לו היפך רצונו. ואפי׳ יאמינו בו השומעים, ינכו ממנו הכבור המגיע לחלקו, משום יהללך זר ולא פיך. ועל הרוב ב״א עשוים לקנאות בכל מעלה ולמצוא חסרון. ואין הסרון יותר מלהג הרבה שהוא ניוול כשחין על מצח. ואם מגמתו אך כחינה ריקניה של שפתים בלבד, אם יש לו עוד להלוחית של מוח בקדקדו, יבחין: כי רמאים רבים אורבים על פתחי פיו להודע מסתריו, משתדים הכה אותו באזנים קשובות לכל דבריו, ושאלות קטנות כדי לפענח מצפוניו. ומרוב שמחתו מוציא בפניהם כל רוחו ולא ימלט מליצנות, אונאת דברים. ולה״ר, ושקר. כי קול כסיל ברוב דברים, והמות והחיים ביד הלשון. ע״ש, והעצה ההיא מועילה הרבה, וביחוד לגרש מחשבות זרות, אך מעטים הם אשר ישימוה על לבבם, ואשרי הזוכה לדבר:

ומצאנו לרבותינו שכתבו שבונת שם הוי״ה ב״ה שהוא ארון הכל והיה והוה ויהיה, כפי המובא בשו״ע תועילהו הרבה שלא יאבד כונת תפלתו בפירוש המלות מבללות התפלה. ויש שאמרו שלא יתמוף לאמר הרבה תיבות רצופות. רק ישהה עצמו בכל שלשה וארבעה תיבות טרם שמוכירים בפיו. ויש שאמרו [תלמידי רש״י במחז״ו אות כ״א ובסדרים כת״י] ״שירגיל עצמו להסביר לבו כינוי [ביטוי] תיבותיה, ופירוש מטבע שלה, אם יצא ידי [חובתו] בלה מעין פתיחה נוסדה. אע״פ שהתיבות נראים פרקים וענינים הרבה, על יסוד אחד הוקבעו, וענין אחד לכלנה״. עכ״ל. ור״ל שיכוין ענין מטבע שלה שהוא מעין פתיחה של ברכה במה היא מדברת. וכ״כ שם אות כ״ב ״דיוקין הללו [ר״ל פירושים אלו שכתב שם בברכת אבות] שים על לבבך, ונמצאת שלם בכונה תמיד״, וכעין זה בתב הר״א מגרמיז״א מובא בטור סי׳ ק״א שירגיל אדם לכה״פ לכוין בחתימת כל ברכה, וכ״פ הרוקח, שבחתימת כל ברכת י״ח יש קי״ג תיבות, וכן בתפלת חנה, נגד קי״ג פעם לב שבחומש, לומר שצריכין כונת הלב. **ובגמרא** ברכות דף כ״ט, אמרו העושה תפלתו קבע אין תפלתו תחנונים. ואמרו רבה ור״י שאינו יכול לחדש בה דבר. והיינו קבע שמתפלל היום כאתמול וכן מחר. כי ע״י החדוש יתן לבו לכוין, ובירושלמי אמרו שאחיתופל היה מתפלל שלשה תפלות חדשות בכל יום. וכן אמרו שם על ר״א ור׳ אבהו ע״ש. ור״ז אמר שם בבבלי מסתפינא דלמא מטרידנא, שלא ידע לחזור למקום שהפסיק, עכ״פ משמע שהמה ג״כ חששו להפסד ההרגל המבטל הכונה, ואם מתפלל מתוך הסידור יכול לחדש דבר ביחוד להתפלל על צורכיו בשביל רפואה ופרנסה וכדומה. ובספר קצור של״ה מובא שאם נפלה מחשבת חוץ בכונת תפלתו, ישתוק ויהרהר בתחינה לה׳ ״לב טהור ברא לי אלהים ורוח נכון חדש בקרבי״. **ותר״י** בפרק אין עומדין כתבו שקודם כל תפלה ילהיב מחשבותיו מפסוקים המדברים מיחוד ה׳ ואהבתו, ותסדו עלינו, ויטהר לבו מהבלי עוה״ז, ויהי׳ כונתו מרוממות הבורא. ויש שם בברייתא ״סימן לדבר תכין לבם״ כו׳. משום דראי׳ גמורה אינה, שהברייתא קאי על כונת פירוש המלות, וקרא קאי על טהרת הלב, אך סימן לדבר שע״י טהרת הלב קודם תפלה, יהיה יכול לכוין אח״כ את פירוש המלות ע״ש. **והגרה״ן** בשם ספר מגיד מישרים כתב לחשוב בתיבות התפלה. היינו לצייר כל תיבה שמוציא מפיו באותיותיה ממש. כי יש אור וקדושה בכל אות מאותיות הקדושות, ומועילות לגרש מחשבות זרות, ומסיים דבריו שזה סגולה נפלאה, בדוק ומנוסה למרגילים עצמם לבטל בזה מחשבות ההבלים. ע״ש. **ושנינו** בפרק אין עומדין המתפלל צריך שיכוין את לבו בכלן, ואם אינו יכול לכוין בכלן יכוין אפי׳ באחת מהן, א״ר ספרא באבות, והכי קיי״ל. וכתב הריא״ז אם לא כיון אפי׳ באבות, נראה בעיני שיחזור ויתפלל. וכך היא שיטת רבינו משה ז״ל [הרמב״ם]. אולם האידנא אין חוזרין בשביל חסרון כונה אלא בפסוק ראשון שבק״ש. משום שאף בחזרה קרוב מאד שלא יכוין, ויוסיף חטא על פשע לגרום ברכה שא״צ. וה׳ יתקננו בעצה טובה לטהר לבנו לעבודתו ולירא‍תו:

הסד ליודעיו. וצדקתו לישרי לב, אמת על אבותינו ועלינו] ועל בנינו ועל דורותינו, ועל כל דורות זרע ישראל עבדיך. על הראשונים ועל האהרונים דבר קיים באמת ובאמונה חק ולא יעבור. אמת שאתה הוא ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו, (ה) צורנו צור ישועתנו, פודנו ומצילנו מעולם שמך ואין לנו [עוד] אלהים זולתך [סלה.] **עזרת** אבותינו אתהו (ו) מעולם, מגן ומושיע לבניהם אהריהם בכל דו״ד, ברום עולם מושבך, ומשפטך וצדקתך עד אפסי ארץ. אשרי [איש] שישמע למצותיך ותורתך ודברך ישים על לבו. אמת אתה הוא אדון לעמך ומלך [גדול] לריב ריבם [לאבות ובנים] אמת אתהו ראשון ואתהו אהרון, ומבלעדיך אין לנו מלך גואל (ו) ומושיע, [ממצרים נאלתנו ה׳ אלהינו ומבית עבדים פדיתנו] כל בכוריהם הרגת, וי״ם בקעת (ז) וידידים עברו, ויכסו מים צריהם אהד מהם לא נותר, ע״ז שבחו אהובים [ורוממו] לאל ונתנו ידידים זמירות שירות ותשבהות ברכות והודאות למלך אל הי וקים, רם ונשא גו״נ משפיל גאים מגביה שפלים, מוציא אסירים ופודה ענוים, ועוזר דלים ועונה לעמו בעת שועם אליו. (ח) ברוך הוא [לעולם] משה וב״י לך ענו שירה, בשמהה רבה ואמרו כלם, מי כמוך באלים ה׳ מי כמוך נאדר בקדש נורא תהלות עושה פלא. **שירה** הדשה שבחו גאולים לשמך על שפת הים, יהד כלם הודו והמליכו ואמרו, ה׳ ימלוך לע״ו (ט) **לה.] ואין** להוסיף דבר על ה׳ ימלוך, מפני שיש מי שטועה ואומר מה שלא תקנו הכמים באן. בגלל אבות תושיע בנים ותביא גאולה לבני בניהם. ברוך אתה ה׳ גאל ישראל:

שנוי נוסהאות והגהות

(ה) „מלכנו מלך אבותינו, גואלנו וגואל אבותינו (ו) אתה הוא״. „עוזר ומושיע, במצרים נגליה׳ כל בכוריהם כו׳. (ז) ,,והים טבעת״, וידידים עברו „ים״ ונוסח אשכנז „וידידים העברת״. (ח) „תהלה לאל עליון ברוך הוא ומבורך״. (ט) „בא״י גאל ישראל״, ובנוסח רס״ג איהא ואמרו כלם, ויענו: מי כמוך, כו׳ [ויאמר]: מפי עוללים ויונקים השמעת [ויענו] ה׳ ימלוך לעולם ועד. ברוך אתה ה׳ גאל ישראל:

מנן האלף

קריעת י״ס ומכת בכורות, והיא נירבא נכונה די״ל״מ כבר הוזכר מקודם, ואמרו שם ריב״ל אמר צריך להזכיר את כלן,] וכ׳ בעל הניון לב נראה ברמזו למאמר אלהי עולם מלכנו, הדומה לזה, מוציא אסירים כו׳ זה יצי״מ, בכוריהם הרגת כו׳ זה מכת בכורות וקי״ס. עכ״ל, אבל א״צ לכך, כי נמצאים כלם בענין. אחד „ומבלעדיך אין לנו מלך גואל ומושיע, ממצרים גאלתנו וכו׳, כל בכוריהם הרגת, וים סוף בקעת״:

וכתב רבינו רב האי גאון מובא בפירושו של הר״ש סירליו בירו׳ פ״ק דברכות ד״ה ברכה הסמוכה להברתה, דאו״י ודאי ברכה לאהריה. שהרי על כל פרק ופרק ממנה אומר אמת, ועל הותמה שהוא פ׳ ציצית הומר אמת ממצרים גאלתנו. ע״כ, ובעל ס׳ עבו״י כיון לדבריו שנתקנה נגד שלשה פרשיות שבק״ש אמת. אלהי עולם, זה קבלת עומ״ש, אשרי איש שישמע למצותיך זה עול מצות, ממצרים גאלתנו נגד פ׳ ציצית. ע״ש. ובנוסח ספרד תמצא ג״כ אמת אשרי איש, וכו׳ אמת ממצרים גאלתנו, והוא כדברי הגאון ז״ל: **והמחבר** ס׳ הניון לב בשם הה׳ צונך הטיה הרבה נגד נוסה הז״ל, כי נדמה לו ע״פ צירופי אותיות שיש א״ב גם באמת ויציב ולא יבר בעיניו, ולכן בדא לו נוסח אחר מלבו לעקור הנטוע אבל שלומי אמוני ישראל, אבל אין אמונותיו כדאים גם לטפל בם ובהבליהם: **לה.] ואין** להוסיף דבר אחר ה׳ ימלוך כו׳ בגלל אבות כו׳. וה״ה שאין לומר צור ישראל. עיין מ״ש בזה במקור הברכות:

(סדר תפלת י"ח)

ל. א.] ואין אומרים דברים אחר אמת ויציב [ברכות ל"א וירו' פ"א דברכות.] כדי שיסמוך גאולה לתפלה, ואסור לספר עד [שיגמור] ויאמר יהיו לרצון אמרי פי. **ומיד** צריך לעמוד בתפלה כדי שיהא (א) [עומד] מתוך דבר תורה. דתנן [ברכות דף י'] בשחר מברך שתים לפניה ואחת לאחריה ובערב מברך שתים לפניה ושתים לאחריה, וקא מתנינן עלה בתלמוד (ב) [א"י] [פ"א דברכות ה"ג] רבי סימון בשם ר"ש בר נחמן אומר על שום והגית בו יומם ולילה תהא הגיית היום והלילה שוים, ר' יוסי ב"ר אבון בשם ריב"ל על שם שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך, ר' נחמן בשם ר' מונא אומר כל המקיים שבע ביום הללתיך כאלו מקיים והגית בו יומם ולילה:

ומבעי ליה למסמך גאולה לתפלה, [ברכות דף ד' ודף ט' ודף ל"א וירושלמי פ"ק] ר' זירא בשם ר' אחא בר ירמיה (ג) אומר שלש תכיפות הן, תיכף לסמיכה שחיטה, תיכף לנט"י ברכה, תיכף לגאולה תפלה, תיכף לסמיכה שחיטה, וסמך ושחט. תיכף לנט"י ברכה שאו ידיכם קדש וברכו את ה'. תיכף לגאולה תפלה יהיו לרצון אמרי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי, מה כתיב בתריה יענך ה' ביום צרה. וא"ר יוסי (ד) ב"ר חנינא כל מי שתוכף לסמיכה שחיטה אין פסול נוגע באותו קרבן, לנטילת ידים ברכה אין השטן מקטרג באותו

שנוי נוסחאות והגהות

ל. (א) „מתפללי". (ב) „ירושלמי". (ג) בירו' שם איתא „בשם ר' אבא בר ירמיה". (ד) בירו' איתא „בר בון".

בירו'

מגן האלף

ל. א.] ואין אומרים דברים כו' ומיד כו' כדי שיהא עומד בתפלה מתוך ד"ת כו'. וקא מתנינן כו'. מייתי כאן הך דירושלמי לאוכוחי דגם או"י בכלל ד"ת הוא, וצריך לעמוד אחריה בתפלה מיד. והוא כמו שמפרש הרשב"א ז"ל בתשו' ובחדושיו דהא דא"ר מונא כל המקיים שבע כו' כאלו מקיים והגית, וכן הא דא"ר סימון שתהא הגיית יום ולילה שוין, דר"ל דביום איתא שלש ברכות ושלש פרשיות, ובלילה ד' ברכות ושתי פרשיות, דמשום דאין מצות ציצית נוהגת בלילה ובמערבא לא אמרוה, הוסיפו נגדה ברכה ע"ש. עכ"פ נשמע מזה דכלהו ס"ל דהברכות מכלל ד"ת הם, ומקיים על ידם מצות והגית בו יומם ולילה. אך צ"ע צ"ל לטעמא כדי שיעמוד בתפלה מתוך ד"ת שבלא"ה אסור להפסיק משום דחייב לסמוך גאול"ת, ואין להפסיק אפי' בשתיקה וכדמייתי המשל מאוהבו של מלך שמצאו שהפליג. ודומיא דתיכף לסמיכה שחיטה, ואפ"ל דס"ל לגאון דשתיקה ושהיה לא הוי הפסק, וכמו שהוכיח מרן דודי הגאון החסיד הגר"א ז"ל מקאליש בתשובתו יד אלי' סי' ה', ממ"ש בפרק ע"פ „הנוטל ידיו לא יקדש", אלא אחר יקדש, ואע"פ דשותא כעונה וגם עונה אמן ע"ש. ולכן אמר שצריך לעמוד בתפלה מיד כדי שיהא מתוך ד"ת דמטעם זה אין להפסיק אפי' בשתיקה ושהיה, וראיתי דבר חדש בס' ראבי"ה שכ' נ"ל אבי העזרי דתרי ענינים בסמיכות גאול"ת, הלא שאין לו לדבר דברים אחרים ואפי' כי ליתא להך ותיקין. אבל אם שותקין שעה או יותר אין להוש לדידן, אבל ותיקין היו נזהרים אפי' שלא לשתוק, ע"כ. והוא מגוין לדברינו.

באותו סעודה, לנאולה תפלה (ה) [אינו נזוק כל היום כלו.] א״ר אמי כל מי שאינו תוכף לנאולה תפלה למה הוא דומה לאוהבו של מלך שבא והרתיק על פתחו של מלך, ויצא המלך לידע מה הוא מבקש מצאו שהפליג [עוד] הוא הפליג, ואף חזקיה מלך יהודה הזכירה לפני הקב״ה, זכר נא את אשר התהלכתי לפניך באמת ובלבב שלם והטוב בעיניך עשיתי, ואמרינן ב.] מאי והטוב בעיניך עשיתי אמר רב יהודה אמר רב שסמך נאולה לתפלה, העיד ר׳ יוסי בן אליקום משום קהלא קדישא שבירושלם כל הסומך גאולה לתפלה אינו נזוק כל אותו היום :

ועומדין

שנוי נוסחאות והגהות

(ה) בירו׳ שם וכן בכ״י ב״מ „אין השטן מקטרג באותו היום״, מפני

מנן האלף

ואין להקשות ממ״ש ואם לאו יתכסה במים ויקרא ואמרו בדף כ״ג אפ״ת ר׳ יהושע וכותקין. והשתא הרי ע״כ יהי׳ צריך להפסיק בשתיקה וללבוש בגדיו להתפלל וא״כ הרי אינו עושה כותיקין, די״ל דעכ״פ מקיים מצוה מהמובחר לקיים ייראוך עם שמש כותיקין, כיון דבאמת שתיקה לא הוי הפסק, אולם תירוץ זה אינו עולה לדעת הב״י סי׳ ס״ו שכתב דאפי׳ מלית לא יניח בין גאול״ת דמה שנתעכב בהנחת טלית הוי הפסק, [וא״ל דמ״ש הבא „ומיד צריך לעמוד בתפלה״, ר״ל מיד אחר ק״ש, שלא ישהה בין ק״ש לתפלה בשתיקה, לאפוקי מדעת ר״ת שהיה ממתין בשובה פלא כדאי׳ בתוס׳ דף י״ג, כדי לענות קדיש וקדושה, והע״ג דמותר לענות אם נזדמן לו, מ״מ לשהות בשתיקה משום זה אסור לכתחילה, וע״ז פירש הטעם כדי שיעמוד בתפלה מתוך ד״ת של ק״ש, ואה״כ אמר דאחר „גאל ישראל״ אסור להפסיק משום סמיכת גאול״ת, דמשמעות דבריו לא משמע כן. דהא כבר הסיק בסדרו ברכה דגאל ישראל, וכ׳ ע״ז „שא״א דברים אחרי אוי׳ ואייתי עלה דתנן כו׳ משמע דר״ל דאחר גאל ישראל אין לו להפסיק משום כדי שיעמוד בתפלה מתוך ד״ת,] ואולי י״ל דמשמיענו הגאון ז״ל דאפי׳ בשבת ויו״ט שא״צ להסמיך גאול״ת למ״ד המ״א והאו״ז סי׳ י״ד בשם ר״ת, משום דאינן עת צרה, אפ״ה מבעי לי׳ למסמך כדי שיעמוד בתפלה מתוך ד״ת, ואפשר עוד כיון דעיקר סמיכת גאול״ת הוא כותיקין דלאו כ״ע מצי למעבד כוותייהו. וקוראים אחר הנץ, והוה אמינא, כיון דבלא״ה קורים אחר הנה״ח יכולים נ״כ להפסיק קמ״ל דמ״מ אסור להפסיק, הלא דבוי לי׳ לעמוד בתפלה מתוך ד״ת, ועוד דאפ״ה מבעי להו למסמך גאול״ת, אע״פ שלא יעשה כותיקין :

ב.] מאי והטוב בעיניך עשיתי אר״י א״ר זה שסמך גאול״ת. שמעתי דבר נחמד בשם הגאון ר׳ אברהם אבלי האבד״ק וילנא מ״ש סמוך לפטירתו. דהאלשיך פירש „מפי עליון לא תצא הרעות והטוב״ שבכל פעולה ישנן, התחלת רצון לעשותו, וגמר עשייתו. וכיון שבא לטמא פותחין לו, ואין עוזרים לו מן השמים למעשהו, נמצא ששתי הקצוות הללו נעשות ע״י האדם עצמו, אבל הבא לטהר מסייעים אותו ואלמלא הקב״ה עוזרו לא יכול לו, נמצא שהקצה הב׳ רק מפי עליון, אבל שתי קצוות הרע, וקצה הראשונה של הטוב אינן יוצאין מפי עליון, ואין הכתוב לשון תימה. וזה שאמר „הרעות״ ל״ר, „והטוב״ ל״י. והנה בנח אמרו שהי׳ צריך סעד לתומכו שנ׳ „את האלהים התהלך נח״, ור״ל שנעזר ע״י הקב״ה, אבל באבות נאמר „האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו״ שגם במעשה הטוב עשו שתי הקצוות מעצמן בלי סעד מהשם, ולזה הקשו בגמרא בחזקיה שאמר „זכר נא את אשר התהלכתי לפניך״ וא״כ החזיק עצמו שאינו צריך שום סעד ועזר מהשם יתב׳ א״כ מאי „והטוב בעיניך עשיתי״ הול״ל „והטובות״? ולכן אר״י א״ר „זה שסמך גאול״ת״ דהתוס׳ ותר״י כ׳ דותיקין היו משערין בדקדוק שתהא ק״ש קודם הנץ, ותפלה אחר הנץ. ולכן שמח רב ברונא בזמנא הדא שסמך גאול״ת, ולא פסק חוכא כו׳ משום דענין זה א״א בלי עזרת השם יתב׳. ואינו דומה לשאר מצות מעשיות. ע״כ. ודפח״ח :

והתפלל

לא. ועומדין בתפלה. ג.] והמתפלל צריך לכוין את לבו. **ד.]** ולהתפלל בלחש שלא להשמיע את קולו. דתנו רבנן, [ברכות ל״א] המתפלל צריך שיכוין את לבו, אבא שאול אומר [סימן לדבר] תכין לבם תקשיב אזניך. אמר רב יהודה אמר רב כך היה מנהגו של ר׳ עקיבה, כשהיה מתפלל עם הצבור היה מקצר ועולה מפני (א) [כולן.] וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת מפני הכריעות וההשתחואות. יכול יתפלל כל היום כלו, כבר פירש ע״י דניאל וזמנין תלתא ביומא (ב) [הוא] בריך על ברכוהי ומצלא ומודה קדם אלהה, יכול משבא דניאל לגולה התחיל.

ת״ל

שנוי נוסחאות והגהות

לא. (א) „מפני טורח הצבור״. (ב) צ״ל „הוה״ ומתבינין

מגן האלף

לא. ג.] והמתפלל צריך לכוין את לבו. בגמרא אמרו שם במשנתינו „כדי שיכוונו את לבם למקום״, ורבינו לא כתב „למקום״ משום דיש שני ענייני כונה, כמו״ש תר״י דשם במשנה איירי לענין טהרת הלב מתענוגים ורוממות המחשבה להשם יתב׳, ולענין זה צריך סיוע מהמקום ב״ה, וכמו״ש „תכין לבם תקשיב אזניך״ כלומר תסייע אותם כדי שתקשיב תפלתם, והברייתא מיירי לענין כונת התפלה עצמה, ומש״ה אמר שם „סימן לדבר״ והלא ראיה ברורה היא, אלא משום דעיקר הפסוק בא רק על טהרת הלב, לכן אמר סימן לדבר, ע״ש, וכונת הגאון כאן נמי רק לענין כונת התפלה עצמה. ולענין רוממות ה׳ והיראתו מזכיר בסי׳ ל״ד, ע״ש:

ד.] ולהתפלל בלחש שלא להשמיע קולו. וכ״כ להלן סי׳ ל״ב, וקולה לא ישמע הר״א מכאן למתפלל צריך שתהא תפלתו בלחש, ושינה מלשון הגמרא שאמרו מכאן שאסור להגביה קולו בתפלתו, משום דאיתא בדף כ״ד המשמיע קולו בתפלה ה״ז מקטני אמנה, המגביה קולו ה״ז מנביאי השקר, שנ׳ קראו בקול גדול, ע״ש, דמגביה גרע ממשמיע. ואפי׳ משמיע אסור, דנראה שאין הקב״ה מאזין בלחש כמו בקול, ולהכי דקדק הגאון „שלא להשמיע״, כו׳ ומצאתי בש״ס ישן שנכתבה אחרי חתימת התלמוד דגרים וקולה לא ישמע, מכאן למתפלל שלא „ישמיע״ קולו בתפלתו, וכנראה גם גרסת הגאון הי׳ כך:

אבן מה שכפל בלשונו לאמר שיתפלל „בלחש״ שלא ישמיע את קולו, נלע״ד דרצה להורות שלא ישמיע רק לאזניו, אבל לא ישמיע את קולו לאחרים כלל, וכמו״ש הטור סי׳ ק״א, משום דמקראי דהנה דאמר „וקולה לא ישמע״ לא למדנו אלא דלעלי לא נשמע קולה, ואפשר שלא היה בד׳ אמות שלה [ואע״ג שכתבנו לקמן סי׳ מ״ה לפי שיטת הגאון דעלי הי׳ נגש בתוך ד״א, מ״מ אינו מוכרח כ״כ לפי הדרש „דעמכה״ בה״י, ע״ש.] והלא הוה קאי נגד היה שומע אותה שפיר. וראיה לזה דבמסכת יומא דף ע״ג אמרו אין שואלין בקול [באורים ותומים] ולא מהרהר בלבו, אלא כדרך שאמרה חנה בתפלה שנאמר וחנה היא מדברת על לבה, והתם ודאי היה הכהן צריך לשמוע דבריו, להכי קמ״ל הגאון ז״ל דבתפלה אינו כן, ודבר זה הוא מתקנת חכמים שלא לביש עוברי עבירה כדאיתא בסוטה ל״ב והוציאו ממה „שלא חלק הכתוב מקום בין חטאת לעולה׳, ופרש״י שלא קבעו מקום מיוחד לשחיטת חטאת, שלא יכירו שהוא חטאת ויתביישו, ובזה יתיישב קו׳ הרש״א שם בסוטה שהקשה דבפרק מי שמתו אמרינן טעמא אחרינא משום דהוי מקטני אמנה, ותירץ שאם כלם היו משמיעים קולם לא הי׳ מקטני אמנה. אבל כיון שכבר תקנו תפלה בלחש שלא לביש עוברי עבירה, והוא לא חש לזה הרי הוא מקטני אמנה. ותירוצו דחוק דמנלן לחלק בכה״ג, אבל באמת לא אמרו דהוא מקטני אמנה אלא על המשמיע קולו שנשמע גם בריחוק מקום, אבל קול נמוך שרק העומד אצלו שומע כדרך ששמע הכהן העומד באורו״ת אינו מכלל זה, לכן אמרו שתקנו תפלה

ת"ל כל קבל די הוה עביד מן קדמת דנא, יכול יתפלל לכל רוח שירצה כבר מפורש ע"י דניאל פתיחין ליה בעליתיה נגד ירושלם. יכול יהא כוללן בבת אחת, כבר מפורש ע"י דוד ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה וישמע קולי. יכול ישמיע אדם קולו בתפלתו כבר מפורש ע"י חנה וקולה לא ישמע, יכול ישאל אדם צרכיו ואח"כ יתפלל, כבר מפורש ע"י שלמה לשמוע אל הרינה ואל התפלה, רינה זו תפלה תחינה זו בקשה:

לב. ה.] אין אומרים דברים אחר אמת ויציב [ברכות ל"א ועיי' פ"ק] כדי שיסמוך גאולה לתפלה, אבל אם בא לומר אחר תפלתו כסדר [וידוי] יוהכ"פ אומר. אמר רב המנונא הני הלכתא גבראתא איכא למשמע מהני קראי דחנה, וחנה היא מדברת על לבה, א"ר אלעזר מכאן למתפלל צריך שיכוין את לבו, רק שפתיה נעות. אר"א מכאן למתפלל צריך שיחתוך

מגן האלף

תפלה בלחש לגמרי משום כדי שלא לבייש עוברי עבירה, ורבינו ז"ל רמז לזה, ואולי גרס כן „מכאן שהתפלה בלחש". וכן גרסת רש"י במס' יומא י"ט, ודברת בם ולא בתפלה „שהתפלה בלחש" שנאמר וקולה לא ישמע. כך מצאתי בשאלתות דרב אחאי גאון עכ"ל, ולא יקשה לנו לפי גרסא זו מיומא דף ע"ז דיליף נמי מקולה לא ישמע. ושם היה הכהן צריך לשמוע דברי השואל, דשם עיקר ילפותא הוא מן „ישאל לו" בפרש"י שם „קרי ביה ושאל לו השואל על פיו" ויליף מזה שמוציא דברים בפיו לו ולא לאחרים, ומש"ה אמרו שם „כדרך" שאמרה חנה, ור"ל דאין זה ממש כמו חנה, דאחר שלמדנו בסוטה שתפלה צריכה להיות בלחש לגמרי, ודאי גם חנה התפללה כן. וראיתי בזוהרי דגרס נמי „מכאן למתפלל שתהא תפלתו בלחש" ומסיים עלה „ומאי למדה חנה מהקב"ה שאמר במקום אשר תשחט העולה תשחט החטאת כו' כיון שהקב"ה חס על כבוד הבריות אף אני אתפלל בלחש י"ה, שבכן אדם מתודה. אבל תפלות שאינן של וידוי כמו ברכות ק"ש אנ"ל בלחש עכ"ל. שוב זכני ה' לס' תבו"ם וראיתי בחדושיו שכתב ליישב קו' רש"א כדברנו והנאו ב"ה:

לב. ה.] אין אומרים דברים אחרי או"י כדי שיסמוך גאול"ת, אבל אם בא לומר כו'. בגמ' דף ל"א ליתא „כדי שיסמוך גאול"ת" ובפרש לפי הגרסא „דבר בקשה" אין הטעם אלא משום שצריך להסדיר בשבחו תהלה, ואח"כ לשאול בקשותיו. אבל באמת משמע שאסור לומר שום דבר אם לא רק דבר השייך לתפלה משום דהוי כתפלה אריכתא וכדאקשי לעיל על ה' שפתי תפתח היכא מצי סמך. ובירו' פ"ק דברכות מפורש טעמא דא"א דברים אחרי או"י משום דאר"ז שלש תכיפות הן ע"ש, ואין ס' דהגאון ז"ל גרס כן גם בגמ' „כדי שיסמוך גאול"ת", וכ"כ הרי"ף והא"ש, אך מה בחזור ושנה לנו רבינו כאן דא"א דברים אחר או"י אע"פ שכבר הזכיר זאת לעיל. אפשר דרצה להשמיענו דאפי' דברים של שבחי ה' כעין קרובות ופיוטין, אסור לומר בין גאול"ת. וכ"כ לקמן סי' ס"פ דאסור להפסיק אפי' בדברי קדושה משום סמיכות גאול"ת, ואע"ג דבתפלה עצמה מותר, כעין מה שאנו אומרים זכרנו ומי כמוך. מ"מ בין גאול"ת אסור, אכן מ"ש אבל אם בא לומר אחר תפלתו אפי' כסדר וידוי של יוהכ"פ אומר קשה, דהא אפי' בשאלה רתשובות כ' הגאון לקמן ה"ב סי' קכ"ז „שאם רצה לומר במגן ומחיה פיוט כל מה שירצה יאמר", וכ"כ שם „אומר בהללו שלש ברכות כל מה שירצה", ומצאתי גרסת השאלתות סי' ס"ו דגרס „אבל אם בא לומר כסדר כל ברכה כסדר יוהכ"פ אומר". והיא גירסא נפלאה, ומתישבת עם לשון הגמ' דיקשה מאד דפתח בא"א דברים אחר או"י, ומסיים בהפוכו באחר תפלתו. אבל גרסת הגאונים אינו

כן

שיחתוך בשפתיו, וקולה לא ישמע, אר"א מכאן למתפלל צריך שתהא תפלתו בלחש, ויחשביה עלי לשכורה, אר"א מכאן לשכור שאסור להתפלל. ו.] אמר ר' חנינא [ערובין דף ס"ה] כל המפיק מגן בשעת גאוה סוגרין והותמין צרות בעדו, שנאמר גאוה אפיקי מגינים סגור הותם צר, ומאי משמע דהאי מפיק לישנה דעבורי הוא דכתיב אחי בגדו כמו נחל כאפיק נחלים יעבורו, ור' יוחנן אמר כל שאינו מפיק אתמר, מאי משמע דהאי מפיק לישנה דגלויי הוא דכתיב ויראו אפיקי מים ויגלו מוסדות תבל, ואמרינן מכדי קראי משמעי בהך ומשמעי בהך מאי בינייהו, איכא בינייהו דרב ששת מסר שינתיה לשמעיה מר אית ליה דרב ששת, ומר לית ליה דרב ששת. (מכאן ועד סי' ל"ד חסר בכת"י ב"מ ובנדפס):

לג. ז.] והמתפלל [ברכות דף ה'] צריך הוא שיכנים שיעור שני פתחים בבית הכנסת ויתפלל, שנאמר לשמור מזוזת פתחי.

וכל

מגן האלף

כן, ולפי גרסתם אין היתר אלא לאחר תפלה. וצ"ע לפ"ז מנ"ל להגאון שרצה לומר פיוט בש"ר. ונראה דס"ל לגאון דכל הענין שבגמ' דמשמע לאסור להאריך בתוך התפלה עצמה הוא רק ליחיד, אבל ש"ץ ונ"ל מותר להאריך כל מה שירצו. ועמ"ש מזה בפתיחתנו :

ו.] כל המפיק מגן בשעת גאוה. פרש"י כל המעביר תפלת מגן אברהם שאינו מתפלל בשעת שכרות, ולר' יוחנן כל שאינו מפיק, שאינו מגלה תפלה בשעת שכרות, ור' חנינא דס"ל דצריך להעביר התפלה בעת שכרות, לית ליה דרב ששת דמסר שינתיה לשמעיה, ואסור לו להתפלל עד שיעיר מאליו, וע"ש בתוס' שכתבו שאפילו יעבור זמן תפלה אסור לו להתפלל עד שיעיר מאליו, שכתבו, ומיהו אינו נראה, דהלכה כרב ששת, ואם יקיצנו אחר יכול להתפלל. אכן הפוסקים לא הביאו כלל להך דינא, ואולי טעמייהו דאין נפ"מ מידי בזה לפמ"ש הר"ן פרק הקורא עומד, דשינה כל שהות. מפיגה את היין למאן דשתי רק רביעית, ומאן דשתי יותר מרביעית שיעורא דכל חד וחד לפום מה דארגיש בנפשיה שנפיג יינו, ע"ש. וא"כ אם יקיצנו אחר ידע בעצמו וירגיש אם הפיג יינו, ורשאי להתפלל, או לא :

לג. ז.] והמתפלל צריך שיכנום שיעור שני פתחים שנ' לשמור מזוזת פתחי, בגמרא דף ה' ליתא להך שנאמר, אבל נראה דכך היתה גרסת הגאונים. וכן הוא בש"ס ישן „שנאמר לשמור" כו', וכ"ה ברי"ף ורא"ש ורמב"ם פ"ה מתפלה, והטור כתב בפירוש דיליף טעמא מקרא, אכן בירושלמי פרק ה' לא אמר שיעור שני פתחים כלל, אלא זה שנכנס לבית הכנסת צריך לכנוס לפנים משתי דלתות. ומשמע דאין הכונה שיעור שתי דלתות אלא שיכנס לפנים בביהכנ"ס, ולא ישאר עומד בעזרה, ובשנכנס לפנים א"צ שיעור של ב' פתחים, ולהלמודא דידן צריך שיעור, או לי"מ המובא ברא"ש צריך לשהות השיעור הנ"ל, ומ"מ אפשר לומר דלא פליגי וכמו"ש בהגמי"י בשם ראבי"ה דה"מ שצריך שיעור ב"פ בביהכ"נ שפתוח לרה"ר, ושיושב בסמוך א"א לכוין, אבל בפנים בנין אחר לפניהם אין לחוש, וזה כוונת הירו' שיכנס לפנים דאז אפשר לכוין. אבל מהטור סי' צ' משמע דגם הירו' נמי ס"ל דשיעור שני פתחים קאמר, והרויחו בעי' שיכנס לפנים משתי דלתות ושיעור ב' דלתות, ואפי' בדלתות סגורות. דדלת הוא הלוח הסוגר, וס"ל דלאו משום פתיחת הפתח קפדינן, אלא משום שלא יהא עליו כמשאוי [כריחה] וכ' הפ"מ דיליף לה מדרש בירו' מלשקוד על דלתותי וגם למזוזת פתחי, וזה שדקדק הרמב"ם להביא סיפא דקרא לשמור כו' ע"ש.

ודרך

ח.] וכל מי שעומד חוץ מבית הכנסת כמי שאינו בבית הכנסת דמי.
ט.] ואפילו פניו לבית הכנסת, ואם יש תשעה בבית הכנסת אינו נמנה עמהם, דתנן [בערובין דף צ"ב] בזמן שתשעה במקום אחד, ואחד הוין לאותו מקום אין מצרפין]:

לד. י.] ומאן דקאים לצלויי מבעי ליה למיקם באימתא. דתנן [ברכות דף ל'] דתנן אין עומדין להתפלל אלא מתוך כבוד ראש (א) [ומתנינן] מאן הני מילי, אמר ר' אלעזר אמר קרא והיא מרת נפש ותתפלל על ה', ומקשינן ומפרקינן [והדר הו מקשינן ומפרקינן] עד דמסקינן, אלא אמר רב נחמן בר יצחק מהכא עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה, ואמרינן מאי וגילו ברעדה

שנוי נוסחאות והגהות

לד. (א) „ומותבינין". שם

מגן האלף

ודרך זה י"ל גמי בלשון רבינו שדקדק לפרש כן. ולכן הביא סיפא דקרא לשמור מזוזת פתחי:

ה.] וכל מי שעומד כו' דתנן בערובין כו', שם במס' ערובין צ"ב שנינו. יתיב רבה ור"ז ורבה ב"ה ויתיב אביי קמייהו וקאמרי, ש"מ ממתניתין כו' תשעה בקטנה ואחד בגדולה אינן מצטרפין, מפני שחצר הגדולה יש לו פתח מכאן ומכאן וחצר הקטנה ביניהן, וכשאחד בגדולה אינו מצטרף עם התשעה שבקטנה, וש"מ מזה גם לענין תפלה שכלם צריכין להיות במקום אחד בביהכנ"ס, וכשיש מחיצה בינו לביהכנ"ס אינו מצטרף. וליכא לאקשויי למה לא הביא רבינו גמרא דפסחים פ"ה שנינו מן האגף ולחוץ כלחוץ, ומפורש שם להדי' לענין תפלה עצמה, דאמר רב „וכן לתפלה" דאם עומד חוץ לפתח אינו מצטרף, די"ל דמהתם ליכא לאוכוחי דהלכה כותיה דרב, משום דריב"ל דאמר התם דאפי' מחיצה של ברזל אינה מפסקת בין ישראל לאביהם שבשמים פליג עליה, ובפרק אלו נאמרים דף ל"ח משמע דהלכתא כותי' דריב"ל. ובס' המנהיג מוסיף די"ל כיון דרב ור"י הלכה כר"י, ור"י וריב"ל הלכה כריב"ל וכש"כ דליתא לדרב נגד ריב"ל. ולכן הביא הגאון המשנה דערובין לאימרא דסתמא דמתניתין דערובין מסייע לי' לרב והלכתא כוותי', וע"ש בתוס' שכתבו דלענין צרוף אף ריב"ל מודה, ולכן הביא עיקר ילפותא להלכה:

ט.] ואפילו פניו לבית הכנסת, נראה דר"ל אפי' רואה את אלו שבבית הכנסת, דאי לא"ה מאי נפ"מ אם פניו שם אי לא, וס"ל דלא כהרשב"א בתשובה סי' צ"ו שכתב דאפשר דכל שרואין אלו את אלו כאלו הם בבית אחד דמי, דומיא דזימון שמצטרפין בזמן שמקצתן רואין אלו את אלו. ע"ש, וכן ס"ל להר"ם בן הרמב"ן מובא בשע"ת דקצתן בעזרה אינן מצטרפין אפי' רואין זה את זה, וגם הרשב"א לא כתב כן אלא בדרך אפשר, וגם הגר"א ז"ל מסתפק להחמיר, וכתב שיהא בתוך החלון ראשו ורובו, וכתב בס' חיי אדם דכוונתו שמכניס שם ראשו ורובו, דאל"כ ק' מ"ש מחצר גדולה שגם שם רואין זה את זה ע"ש.:

לד. י.] ומאן דקאים לצלויי מבעי לי למיקם באימתא, כו' ומקשינן ומפרקינן והדר הו מקשינן ומפרקינן עד דמסקינן כו'.
הצריך לכתוב כל זה, משום דיראת המתחנן בתפלה אפשר להיות א.) מצד נמיכת רוחו שחרד שלא תתמלא בקשתו שמכיר בעצמו שאינו כדאי, או מצד גודל ענינה, ודומיא דהכי היתה תפלת חנה שנאמר „והיא מרת נפש", או ב) שתבא לו היראה והפחד מצד עולם רוממת הבורא, וכן מצינו בדוד שאמר „אשתחוה אל היכל קדשך ביראתך". והנה כובד ראש הוא הכנעה ואימה ויליף לה מתחילה מקראי דהכא, ודאי לא שאני חנה דהות מרירא לבא טובא, ואין

ברעדה, אמר רב אדא בר מתנא אמר רב יא.] במקום גילה שם תהא רעדה:

יב.] ומבעי ליה לאיניש למקבע דוכתא לצלותיה. דאמר רב חנא (כ) [ברכות דף ו'] כל הקובע מקום לתפלתו אלהי אברהם בעזרו, יג.] וכשמת אומרים עליו אי עניו אי חסיד תלמידו של אברהם אבינו, ואברהם מנ"ל דקבע ליה מקום, דכתיב וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם פני ה'. ואין עמידה אלא תפלה שנאמר ויעמוד פנחס ויפלל ותעצר המגפה:

ואמר

שנוי נוסחאות והגהות

(כ) שם איתא. א"ר חלבו אר"ה.

סגן האלף

ואין ראיה לשארי אינשי, וכן דחי להא דדוד, אבל אה"כ מייתי קרא דעבדו את ה' ביראה וש"מ דמצות יראה אכ"ע רמיא, וממילא מסתבר עתה שפי למימר דגם הגר ודוד קיימו בכנסם מצות היראה דרמי אכ"ע, ומנייהו מצינו למילף איכות היראה דרמו אכ"ע בשתי ההוראות שזכרנו, דומיא דהגר ודוד. דמסקנא דגמרא מגלי לן פירושא דאייתי ברישא, וזה שהאריך הגאון לכתוב ומקשינן כו' עד דמסקינן כו'. כנלע"ד:

יא.] במקום גילה שם תהא רעדה, כ' תר"י שכשהאדם בדה מובא צריך אז רעדה הגדולה מיראה. כדי לעמוד על המידה הממוצעת ע"ש, ומתישב בזה קו' העקרים איך אפשר שתהיה רעדה יחד עם גילה, ובספרנו רפוה"ג הארכנו. אך שם בירושלמי מפרש הקרא כפשוטו "לכשיבא יום רעדה תגילו" ע"ש. ובמדרש תילים סי' ק', ומובא בתג"א, איתא "כתוב אחד אומר עבדו את ה' בשמחה וכא"א עבדו את ה' ביראה. א"ר אייבו בשעה שאתה עומד להתפלל יהי' לבך שמח עליך, שאתה עובד לאלהים שאין כיוצא בו" ע"ש, ובדרך זה נפרש נמי וגילו ברעדה:

יב. ומבעי ליה לאיניש למקבע דוכתא לצלותי'. מיירי כאן כשמתפלל בביתו או בבית מדרשו מבעי לי' למקבע שם מקום ידוע. כמו"ש תר"י, ובב"ס יסן נרים בהדיא כל הקובע מקום לתפלתו ולתורתו, אלא דבהא שכתבו דבביהכ"נ שכולה היא מקום תפלה אין להקפיד. אם יושב לפעמים בזוית זו ולפעמים בזו. ע"ז חולק עליו הגאון, וכמו שהעתיק לקמן לשון הירושלמי שצריך ליחד לו מקום בביהכ"נ, וכן הלכו עליהם הרא"ש והטור והנמו"י, ומ"ש דא"ר הנא ז"ל "א"ר חלבו א"ר הונא" וכן איתא בגמרא ובכת"י כ"מ ובויטרי:

יג.] וכשמת אומרים עליו אי עניו אי חסיד הרל"ה היות בהגהותיו כ' נ"ל שהיה להם הספד מיוחד לצדיקים, והיה מתחיל אי חסיד אי עניו. ע"ש, אבל יפלא א"כ מאי הגהת להסידים, והלא גם על תואר "איש טוב ונאמן" שאלו א"כ מאי הגהת לכשרים, ואולי יש עפמ"ש דחסידים הראשונים היו שוהין שעה א' לפני תפלתן ושעה א' אחר תפלתן, והנה לפני תפלתן היו מחשבין ברוממות הבורא כדי לעמוד בתפלה, אלא אחרי תפלתן למה שהו, אכן הגל"יה פי' בזה דבר נחמד משום דאמרינן המאריך בתפלתו ומעיין בה סוף בא לידי כאב לב, ופי' בתוס' ר"ה י"ו שאומר בלבו שיעשו בקשתו לפי שהתפלל בכונה. ולכן סוף שאין בקשתו נעשית ומזכירין עונותיו כי מפשפשין במעשיו. וכמוש"ש "ג' דברים מזכירין עונותיו של אדם", כו', אבל החסידים היו מחשבין אחרי תפלתן שפלות מעשיהם, ולא בטחו בזכותם שבלאים הם בתקובל תפלתם, ע"ש, והנה גם אם אמנם שאין מקומו של אדם מכבדתו אלא האדם מכבד את מקומו. מ"מ אם יחשוב בעצמו שהוא כאפס וכאין נגדו יתב'. ותפלתו בלתי ראויה שתתקבל, ומתחנן רק בשביל זכות המקום הקדוש שהוא עומד בו, ועל דרך שאמר שלמה בתפלתו "ושמעת אל תחינת עבדך וגו' אשר יתפללו אל "המקום הזה", כל תפלה כל תחינה כו' ופרש כפיו אל הבית הזה", כי גם בכ"נ ובמד"ר המה לנו למקדש

מעט

לה, יד.] ואמר (א) ר' הלבו א"ר הונא [ברכות ו'] כל המתפלל אהורי ביהכנ"ס נקרא רשע. שנאמר סביב רשעים יתהלכון.

אמר אביי לא אמרן אלא דלא מהדר אפיה לבי כנשתא. אבל מהדר אפיה לבנשתא לית לן בה, (ב) [רבא בר בר חייא] בשם ר' יוחנן אומרים צריך אדם להתפלל במקום שהוא מיוחד לתפלה מ"ט בכל מקום אש־ (ב*) [אזכיר] את שמי אין כתיב כאן אלא אשר אזכיר את שמי. א"ר תנחום בריה דר' חייא צריך אדם ליחד לו מקום בבית הכנסת להתפלל, מ"ט דכתיב ויהי דוד בא עד הראש אשר השתחוה שם אין כתיב כאן אלא אשר ישתחוה, (ג) [ר' יוסי ור' הלבו ור' ברכיה אמר ר' הלבו ומטו בו בשם ר' אבדימי דהיפה]. **טו.]** צריך אדם להסב בפניו לכותל ולהתפלל. מאי טעמא דכתיב ויסב חזקיה פניו אל הקיר ויתפלל אל ה'.

לו. אמר רב יהודה אמר רב [ברכות ה' ובירו' שם] מנין למתפלל שלא יהא דבר הוצץ בינו לבין הכותל שנאמר ויסב הזקיהו פניו אל הקיר. **אמר** ר' יצחק [בכ"ב כ"ה ע"ב] הרוצה שיחכם ידרים, ויעשיר יצפין, וסימנך שלהן בצפון ומנורה בדרום, ר' יהושע בן לוי אמר לעולם ידרים שמתוך שמחכימתו מעשרתו. שנאמר אורך ימים בימינה ובשמאלה עשר וכבוד. ומקשינן והאריב"ל שכינה במערב ומשנינן דמצדד אצדודי, אמר ליה רב הנינא לרב אשי כגון אתון דיתביתו לצפונה דארעא דישראל אדרימו אדרומי:

ומבעי

שנוי נוסחאות והגהות

לה. (א) שם בברכות איתא רק „אר"ה". (ב) ירושלמי פ"ד דברכות ושם איתא „ר' אבא ר' חייא בשם ר' יוחנן". וכן יש להגיה כאן. (ב*) צ"ל „אזכיר". (ג) בירו' שם איתא, „ר' ייסא ר' חלבו ר' ברכיה, ומטו בה בש"ר אבדימו דמן חיפה". וכן צ"ל כאן.

מנן האלף

מעט, והכינתיה שם שרי'. וכדאיתא בירו' פ' א"ע כל שאינו נכנס לביהכ"נ בעוה"ז, אינו נכנס לביהכ"נ לעתיד לבוא. וכ' הראב"יה ביהכ"נ הוא מעין ביהמ"ק שנ' ואהי להם למקדש מעט בגוים, וכשקובע המקום לתפלתו, ולא בשביל זכותו וצדקתו, כבר נאה לאמר עליו אי הסיד אי עניו, שגם אברהם אבינו עם כל צדקת מעשיו, לא התהנן אלא אל „המקום" אשר עמד שם את פני ה', בקדושת המקום יגן עליו:

לה, יד.] ואמר ר' חלבו אמר הונא כל המתפלל אחורי ביהכנ"ס. כן גרסת רבינו וכן בכת"י ב"מ ובויטרי וכ"ג הרי"ף אבל לפנינו בגמ' איתא „א"ר הונא", והקשה הצל"ח כיון דכל הנהו שמעתתא דמקמי דא ואהרי זאת איתא א"ר הלבו, למה הכנים בנתים הך דרב הונא. ולגרסת רבינו א"ש:

טו.] צריך אדם להסב פניו לכותל, צ"ע כיון שמביא אח"ז מאמר הבבלי שלא יהא דבר הוצץ בינו לבין הקיר א"כ ממילא הוא צריך להסב פניו לכותל. וצ"ל דקמ"ל היכא דליתא כותל ברוח מזרחי, והוא מצפין או מדרים. או שאין כותל בדרום או בצפון, יסיב פניו למקום שהכותל שם. וגם כשמסיב שם פניו צריך שלא יהא הוצץ בינו לבין הקיר:

ומבעי

לז. טז.] ומבעי ליה לכוונא כרעיה. דאמר ריב"ח משום ראב"י. [ברכות יו"ד וכירו' פ"א ה"א] המתפלל צריך לכוין את רגליו שנאמר ורגליהם רגל ישרה, ובתלמוד א"י [זה] שעומד ומתפלל צריך להשוות את רגליו. תרין אמוראין ר' לוי ור' סימון חד אמר כמלאכי, וח"א ככהני, מ"ד כבהני דכתיב לא תעלו במעלות על מזבחי אשר לא תגלה ערותך עליו. שיהו עקביו בצד גדל, וגודל אצל עקב, ומ"ד כמלאכי דכתיב ורגליהם רגל ישרה. (מכאן ועד סי' ל"ח חסר בכת"י ב ובנדפס.) יז.] וכל המאריך בתפלתו ואינו מעיין בה מאריכין ימיו של אדם, והיכי דמי דמפיש ברחמי בדאמר רב יהודה במס' ברכות בפרק הרואה. אבל אי מעיין בה תאמר ר"ח בר אבא אר"י כל המאריך בתפלתו ומעיין בה סוף בא לידי כאב לב שנאמר תוחלת ממושכה מחלת לב, מאי תקנתיה יעסוק בתורה שנאמר ועץ חיים תאוה באה]:

לח. ופותח בתפלה: יח.] ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך. ברוך אתה ה' יט.] אלהינו ואלהי אבותינו אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי

מגן האלף

לז. טז. ומבעי ליה לכוונא כרעיה. כו' ובתלמוד א"י כו'. וכן העתיק הטור. והתמהו נ"כ למה הוא צריך להעתיק גם דברי הירושלמי כיון שגם מהבבלי מוכח שצריך לכוין רגליו זה אצל זה. והנכון בזה דברי הב"ח דמהבבלי אפשר לומר דגם עקב בצד גודל נקרא ג"כ רגל ישרה, לכן העתיק הירושלמי דמ"ד ככהני היינו עקב בצד גודל, ועי"כ מ"ד כמלאכי ר"ל שיהו מכוונין ממש זה אצל זה:

יז.] וכל המאריך בתפלתו ואינו מעיין בה. ר"ל שאינו מחשב כמה רצויה תפלתו אדרבא אינו בושה במעשיו וכמו שמפרש דמפיש ברחמי, ובגמרא דף ל"ב איתא „כל המאריך בתפלתו אין תפלתו חוזרת ריקם, איני והאמר רחב"א אר"י כל המאריך בתפלתו ומעיין בה סוף בא לידי כאב לב, כו' ל"ק הא דמאריך ומעיין. הא דמאריך ולא מעיין" ע"ש, וקושיתם תמוה דהא בהדיא אמר „ומעיין בה", וכן הקשה רש"א. אמנם בש"ס ישן המה שתי מימרות נפרדות, ובגמ' לא הקשו על זה מידי, וליתא שם „איני" כו'. ונראה דגם גרסת הגאון היתה כן. והיא גרסא נפלאה וא"צ להרוצים דחוקים:

לח. יח.] ה' שפתי תפתח. עיין מקור הברכות:

יט. אלהינו ואלהי אבותינו. התוס' ברכות דף מ' כתבו דברכות ש"ע שאינן באים בפתיחה ליתא בהו מלכות, ובחתימה לא שייך מלכות, וברכה ראשונה הויא אלהי אברהם כמו מלכות. [וכ' הרא"ש משום שהודיע עבעו בעולם] והרא"ש כ' עוד דהאל הגדול הגבור והנורא השיב מלכות. כהא דאמרינן בפ"ב דר"ה דשמע ישראל הוי כמו מלכות, טור] ובאורחות חיים ה' תפלה כ' שאין אומרים מלכות אלא על המצות, ועל בריאות העולם כו' אבל בי"ח ברכות אינו מבקשים מה שצריך לנו להיי העוה"ב, וכ' שם עוד באות ק"ד דבעשי"ת אנו מזכירין מלך להזכיר בתפלה שהגיעה העת לבוא לפני מלכו ש"ע, ויירא ויפחד בהגיע עת התקרבו למשפט, עיי"ש. ולא אדע מה יענה על מלך עוזר, מלך ממית. מלך רופא, וכדומה הרבה. ועיין בפנים מאירות מ"ש „אלהי אברהם אלהי יצחק" כו', ולא כללינן בחד, אלהי אייו, משום דמצוה להאמין בו יתברך לא מצד קבלת אבות לבד, אלא

(דח"ה) (א) אין להפסיק בין גאולה לתפלה אפי' לקדיש ולקדושה ודוקא בחול או ביו"ט אבל בשבת פוסק לקדיש או לקדושה וכן במעריב אפי' בחול פוסק אפי' לברכו (ע"ס קי"א וסי' רל"ו) וכן אין מפסיקין לענות אמן אחר הש"ץ זולת אמן של גאל ישראל אם שמע מהש"ץ פוסק ועונה (אמנם נכון לסיים בשוה עם הש"ץ דאז א"צ לענות) ודוקא שכבר התחיל הברכה של גאל ישראל. אבל אם שמע הברכה הנ"ל קודם שסיים הוא גאל ישראל אסור לו לענות אמן של גאל ישראל (חוץ מאמן של האל הקדוש ושו"ת) דקודם גאל ישראל דין אמצע הפרק יש לו (א"ר דלא כמ"א) לכן אם יודע שיאמרו קדיש או קדושה לכתחילה ימתין בשירה חדשה כדי לענות אם עדיין לא שמע. ובדיעבד אם התחיל שירה חדשה קודם שסיים בא"י גאל ישראל ג"כ עונה לקדיש ולקדושה. והש"ץ קודם חזרתו. בקו"ר מותר לו להפסיק רק לא לדבר הרבות : (מ"א ס"ס קי"א) (ב) כשעומד להתפלל לא יסמוך עצמו על העמוד או על חבירו ואפילו סמיכה כל דהוא שאם ינטל אותו דבר הסומך עליו לא יפול אסור : (א"ר סי' קמ"א) (ג) כשהוא מתפלל לא יאחוז בידו דבר שאם יפול יש בו הפסד או יזיק לו מפני שלבו עליהם ויטרד : (סי' נ"ו) (ד) נפל ספר לפניו על הארץ ואינו יכול לכוין מחמת זה מותר להגביהו כשסיים הברכה : (מ"א שם) (ה) היה צריך לנקביו בין לגדולים בין לקטנים אל יתפלל ואם התפלל תפלתו תועבה וצריך לחזור ולהתפלל. וה"מ כשאינו יכול להעמיד על עצמו שיעור שעה וחומש אבל יכול להעמיד שיעור זה בדיעבד יצא. אבל לכתחלה לא יתפלל עד שיבדוק עצמו יפה יפה : (שם ועיין א"ר) (ו) אם כינה עוקצתו ימשמש בבגדיו להסירה שלא תתבטל כונתו אבל לא יסירנה בידו : (שם ועיין א"ר) (ז) אם עמד להתפלל בצפון או בדרום יעמוד במקומו ויחזיר פניו למזרח ואם עמד למערב לא יחזיר פניו כלל רק יעמוד במקומו ויתפלל. (סי' צ"ד בט"ז) ואם מתפלל בצבור ושכח והתחיל להתפלל לרוח אחרת ואוושא מילתא אם יכול לצדד פניו באופן שאין כ"כ היכר ש"ד ואם לאו יהפוך עצמו לצד שהקהל מתפללין : (עמ"ש מ"א סי' קכ"ד) (ח) כשעומד עם הצבור ומתפלל אסור לו להקדים תפלתו לתפלת הצבור : (סי' צ') (ט) אינו פוסק בתפלתו לא לקדיש ולא לקדושה ולא לברכו אלא ישתוק ויכוין למה שאומר הש"ץ ובקדיש לאחר שאמרו יתברך הדר לאלוהי' : (סי' ק"ד)

למנחה כִּי שֵׁם יְהוָה אֶקְרָא הָבוּ גֹדֶל לֵאלֹהֵינוּ׃

אֲדֹנָי שְׂפָתַי תִּפְתָּח וּפִי יַגִּיד תְּהִלָּתֶךָ׃

(דה"ה) (א) כשאומר ברוך (של תחלת הש"ע וכן של מגן אברהם ושל הטוב שמך כו') יכרע בברכיו מעט ובשיאמר אתה ישתחוה עד שיתפקקו כל חוליות של שדרה וגם ראשו יכוף כאגמון ולא ישתחוה כ"כ עד שיגיע ראשו נגד חגור של מתניו ויכרע במהירות בפעם אחת ובשיאמר השם יזקוף בנחת ראשו תחלה ואחר כך גופו דרך הכנעה : (סי' קי"ג) (ב) זקן או חולה ואינו יכול לשחות עד שיתפקקו כיון שהרכין ראשו דיו הואיל וכבד עליו : (שם)

בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וֵאלֹהֵי יַעֲקֹב הָאֵל הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא

אל

מקור הברכות

ה' שפתי תפתח, בויטרי כתי' א איתא אחרי זה, פסוק „כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו". ובסדור אשכנז כת"י קלף ראיתי ג"כ פסוק „שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו" וכבר הבה ע"ז הטור סי' קיא דהוי הפסק. ואולי טעמן של ראשונים כיון דשייכי לתפלה כתפלה אריכתא דמי. ער"ש בירושלמי פ' ת"ה ר' יודן אמר תרוידון

ת'

מערכי לב

זה תוכן דברי החבר בספר הכוזרי מאמר ג' : בברכה ראשונה הנקראת אבות, יתן אל לבו מעלת האבות. ובאומרו ומביא גואל לבני בניהם, ישים על לבו שברית אלהים קיים להם עד עולם. ובברכה השניה הנקראת גבורות, יקבע על לבו שיש לאלהים בזה העולם ממשלה מתמדת, ושמחיה מתים בעת

שירצה

אֵל עֶלְיוֹן גּוֹמֵל חֲסָדִים טוֹבִים וְקוֹנֵה הַכֹּל וְזוֹכֵר חַסְדֵי אָבוֹת ומביא

מקור הברכות

[ה' שפתי, יהי' לרצון] קודם תפלה, אך העיקר כדברי הטור, וגם בסדר רבינו הגאון ליתא. כי לא מצינו בש"ס ברכות דף ד' ודף ט' שם פסוקים אחרים לאומרם קודם תפלה אלא אלו. וגם הלכה זו היתה מרופפת בידם משום דבעי לסמך גאולה לתפלה, ואין להפסיק בנתים, ור"א אמר בדף ט' שאינו אומרה רק בתפלת המנחה, אבל בגמרא אמרו דר' יוחנן ס"ל דלא הוא הפסק „משום כיון דתקינו לה כתפלה, כתפלה אריכתא דמיא". ונראה דפסוק ה' שפתי הוו נהיגי בי' גם רבנן קמאי לאומרו קודם תפלה וכן משמע הלשון „כיון דתקינו לה רבנן" היינו דכבר תקינו לה גם מקמי דר' יוחנן ודלא כדברי המחדשים, מובא בס' הגיון לב שאומרים דר' יוחנן תיקן לומר זה הפסוק; וע"ש ג"כ בדף ד' ע"ב במש"ש „דאי לא תימא הכי" ובדף ט' ע"ב. וצ"ע:

מערבי לב

שירצה, ומשיב הרוח, ומתיר אסורים, וכל הדומה להם. לא כמו שחושבים ח"ו שאין בו יתב' יכלת לשנות הטבעיים. ולפי שלא נחשוב מכיון שיש לו יתברך יחס בינו ובין ברואיו, נתלה בו ח"ו איזה דבר מספורי הגופניים, לכן באה ברכה השלישית אשר נקדישהו בה ונרוממהו ואין דבר ידמה אליו. וקדמו קבלת אלהותו ומלכותו באבות וגבורות על ברכת קדושת ה', לפי ששם נתברר לנו שיש לנו מושל ומצוה, ולולי הם היינו מסתפקים ח"ו כאנשי הקדמות. **ואחר** שקדשהו ורוממהו מתחיל בבקשת צרכים של כלל ישראל. כי התפלה הרצויה שהאדם נענה על ידה, אינה כ"א לקהל, או ליחיד שהוא במקום קהל, וזה נעדר בזמננו זה. יען כי יש יתרון לקהל על יחיד מכמה פנים, שהיחיד אפשר שמתפלל על דבר שיש הפסד לזולתו, או לעצמו. שהוא עצמו אינו יודע להבחין אחרית הענין אם הדבר שמבקש עליו הוא לטובתו או לא, לא כן הטבע הדבוקה לכלל ישראל לעולם אין בה נזק, והיא אך חסד ורחמים. וכן בלתי שכיח שיכלול היחיד תפלתו בכונה זכה, בלי ערבוב מחשבות פשיעה ושגגה, ולזאת קבעו שגם היחיד יתפלל תפלת הצבור, ושתהיה תפלתו בעשרה, כדי שיסתדר מכלם יחד תפלה שלמה בכונה זכה, ותחול הברכה על כלם. כמאמר המורה אשר שגם היחידים מצליחים בשביל הרוב אף' אינם זכאים. והמתפלל רק לצרכי עצמו, דומה למשתדל להקיף חומה מסביב לקירות ביתו להציל נפשו על ידה מהחומסים ושוללים, ואינו משתדל לדור במדינה עם אנשי העיר, כי אינו חפץ לבאת במנה אנשי העיר המחזיקים בדקי חומת העיר, והוא מוציא הרבה, והיו תמיד בסכנה, והוצאה לנפשו והוצאה על אחרים. כי היחיד בכלל הצבור כאבר שמכלל הגוף. ואלו תקפיד הזרוע על הדם הנגר ממנה בעת ההקזה, הרי נפסד כל הגוף ונפסדת עמו גם הזרוע עצמה: וכך השחתת הכלל תלויה בו, וגם הוא נספה עמהם. **והקדים** בבקשות אלו בקשת השכל והדעת, לפי שבהם האדם מתקרב אל אלהיו. והקדים חונן הדעת לתשובה, כדי שתהא הדעת והבינה בדרך התורה והעבודה וכמו שאומר השיבנו אבינו לתורתך כו'. ומפני שא"א לאדם בלתי חטא ופשע, התחייב לבקש תחלה על סליחת החטא במחשבה ובמעשה, ואח"כ על תולדת הסליחה שהיא הגאולה ממה שהגיעו בו וחותם גואל ישראל. ואח"כ מתפלל על בריאת הגופים והנפשות, וסומך לתפלה זאת הזדמנות מזוגם לשמירת כחם בברכת השנים. ואח"כ מתפלל על קבוץ גליות, וסומך גם הכור ענין האלהי באומרו ומלוך עלינו אתה ה' לבדך. ומתפלל לבער המינים והחטאים בזדון. וסומך לה שמירת הסגולה הזכה בברכת על הצדיקים. ואח"כ מתפלל להשיב שבות ירושלים ולשימה מקום שכינתו, וסמך לה יתפלל על משיח בן דוד. ומשלים הצרכים העולמיים, ומתפלל על קבלת התפלות בשומע תפלה. ומסמיך לבקש התראות השכינה עין בעין כמו שהי' לנביאים ולחסידים ולזולתי הצדיקים, באומר ותחזינה עינינו כו' וחותם בהמחזיר שכינתו. ויחשוב בלבו שהשכינה נצבת כנגדו ומשתחוה נכחה, כאשר השתחוו ישראל בראותם השכינה. ויכרע כריעה מודים בברכת הודאה, הכוללת הודאה בטובת הבורא והשבח עליהם, וסומך לה עושה שלום שהיא התימה כל התפלה, כדי שתהיה פטירתו מלפני השכינה בשלום. עכתו"ד:

זוכר חסדי אבות כו'. כ' הטור סי' קי"ג תקנו להזכיר זכות אבות אצל הגאולה, כי

ואלהי יעקב האל הגדול הגבור והנורא אל עליון גומל חסדים טובים קונה הכל **כ.]** וזוכר חסדי אבות ומביא גואל (א) לבני בניהם למען שמו באהבה. (ב) [נוסח זכרנו לחיים עיין לקמן בסדר הגאון כת"ב סי' ק"ה] בא"י מגן אברהם. **כא.] וכורע** תחלה וסוף, (ג) [ואמר] רב הנינא סבא כשהוא כורע כורע בברוך, וכשהוא זוקף זוקף בשם (ד) דכתיב ה' זוקף כפופים. **אתה** גבור לעולם ה' מחיה מתים אתה רב להושיע, (ה) **כב.] בימות** הגשמים אומר

שנוי נוסחאות והגהות

לח. (א) גרסת רס"ג „לזרעם אחריהם" (ב) חסר כאן בשגגת המעתיק „מלך עוזר ומושיע ומגן". וכן כ' רבינו במפורש בח"ב סי' ה' בת"ע לליל שבת, וכן בתפלת ר"ה בזכרנו. למענך אלהים חיים אל חי ומגן, וכ' האבודרהם בשמו שצ"ל ג"כ „מלך עוזר ומושיע" ע"ש. והרס"ג גרס „מלך מושיע ומגן". (ג) „דאמר" והוא בסס' ברכות י"ב ושם הגרסא „רב חננא סבא משמיה דרב", (ד) „מאי טעמא". (ה) „מוריד הטל".

מגן האלף

גם מלד הידיעה והכרת השכל בעלמו, וגם האבות, לבד קבלת אבותם קבלו אלהותו גם מלד החקירה. וכמו"ש „דע את אלהי אביך ועבדהו". וז"ש אלהי ילחק כו'. וכ' הגאון ר"י פיק בסידורו שמזה הטעם אנו מקדימין לומר „אלהינו". לומר שמלבד קבלת אבותינו מאמינים אנו בו גם מלד שהוא אלהינו:

כ.] זוכר חסדי אבות כו'. כ' הטור דחסידי אשכנז היו שוקלין וסופרין מנין התיבות כו', אבל הרד"א כתב שאין לזה יסוד, כי יש מוסיפין ויש גורעין כו' ולמה נסמוך על הסופרים לכותבו, עכ"ל:

כא.] וכורע תחלה וסוף. ברכות ל"ד. אלו ברכות שאדם שוחה, כו' באבות תחלה וסוף, ובהודאה כו':

כב.] בימות הגשמים מזכיר משיב הרוח ומ ה, וביה"ח אינו מזכיר. בנוסחי הקדמונים כת"י תחלתי להזכיר בימות"ה „מוריד הטל". וכ"כ המגיה שבצרפת ופרובינצא נהגו כן, ואלו ואלו דברי אלהים חיים, עכ"ל, וכן איתא בתענית דף ג' „בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר, ואם רצה להזכיר מזכיר":

וכתב הרא"ש פ"ק דתענית דף ג' „ובסדר רב עמרם כתוב שאחר שהזכיר ש"ץ [מה"ר] בתפלת המוסף מתחילין העם להזכיר במנחה, ודייק מלישנא דמתניתין „העובר לפני התיבה האחרון מזכיר", ואפשר דגם מהירושלמי דקדק דקאמר אסור ליחיד להזכיר עד שיזכיר ש"ץ בכנסת. ולא נהוג עלמא כך. עכ"ל. ובסדר שלפנינו לא נזכר מזה, וגם לקמן ח"ב סי' קמ"ב בתפלת שמיני עלרת, לא אמר שמזכיר אך במנחה. רק: „ומזכיר במחיה במוסף ובמנחה, כמו ששנינו העובר לפני התיבה האחרון מזכיר, והראשון אינו מזכיר". עכ"ל. [ור"ל דהאחרון הוא המתפלל מוסף, שמנהגם הי' להעמיד ש"ץ אחר במוסף.] אך נאמנים עלינו דברי רבינו הרא"ש, כי בלי ספק הי' לפניו העתק מוגה מדברי הגאון ז"ל. והרא"ש הולך על דבריו מפני הירושלמי כמו שנבאר:

וזה לשון הירושלמי פ"ק דתענית „ויזכיר מבערב" ר"ל כיון שעברו ימי החג ואין הגשמים סימן קללה יזכיר מה"ר, ומתרץ „לית כל עמא תמן", פי' שאם אחד יזכיר, ואחד לא ידע שצריך להזכיר דלית כל עמא תמן, יהיו אגודות אגודות, ופריך „ויזכיר בשחרית, אף הוא סבר שמא הזכירו בערב, והוי הוא מדכר", פי' שיחשוב שגם בערב הזכירו, ויעשה כן לשנה הבאה. „מכיון דהמא לון דלא מדכרי בקמייתא, ומדכרי באחריתא, אף הוא יודע שלא הזכירו בערב". וכתב הרא"ש, עוד מפרש טעם אחר בירושלמי „ר' הני בש"ר פדת אסור ליחיד להזכיר עד שיזכיר שליח צבור", נראה לי דההי טעמא קאי אפרכא תניגא שאמר ויזכיר בשחרית, וקאמר שאסור ליחיד להזכיר עד שיזכיר ש"ץ, כלומר שיאמר ש"ץ לפני תפלת מוסף בקול רם משיב הרוח, וזה א"א לפני תפלת שחרית משום הפסק שבין גאול"ת, ותו קאמר התם,

קמון

וּמֵבִיא גוֹאֵל לִבְנֵי בְנֵיהֶם לְמַעַן שְׁמוֹ בְּאַהֲבָה:

(דה"ח) (א) אם לא אמר זכרנו ונזכר לאחר שכבר אמר בא"י אינו חוזר אבל אם נזכר קודם שאמר השם אף שאמר ברוך אתה אומר זכרנו כו' ומלך עוזר כסדר: (סי' תקפ"ב)
(ב) הטועה והזכיר זכרנו בשאר ימות השנה אם נזכר קודם שאמר וכתבנו פוסק ומתחיל מלך עוזר וגו' אבל אם אמר כתבנו חוזר לראש התפלה וטעמו יתבאר אי"ה לקמן בדיני יעלה ויבא:

בעשי"ת זָכְרֵנוּ לְחַיִּים מֶלֶךְ חָפֵץ בַּחַיִּים וְכָתְבֵנוּ בְּסֵפֶר הַחַיִּים לְמַעַנְךָ אֱלֹהִים חַיִּים:

מֶלֶךְ עוֹזֵר וּמוֹשִׁיעַ וּמָגֵן: בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה מָגֵן אַבְרָהָם:
אַתָּה גִּבּוֹר לְעוֹלָם אֲדֹנָי מְחַיֵּה מֵתִים אַתָּה *[רַב] לְהוֹשִׁיעַ:

(דה"ח) (א) בתפלת מוסף של שמיני עצרת מתחילין לומר משיב הרוח כו': (סי' קי"ד)
(ב) אפי' חולה או אונס שמתפלל בביתו לא יתפללו מוסף קודם שיתפללו הצבור ובני הישובים כשמתפללין בלא מנין ימתינו בשמיני עצרת מלהתפלל מוסף עד סמוך לסוף שש שעות ואז יאמרו משיב הרוח: (שם) (ג) בימות הגשמים אם לא אמר מוריד הגשם ואמר מוריד הטל במקומו אם לא התחיל עדיין השם של ברכת מחיה מתים. אומר מוריד הגשם במקום שנזכר אבל לאחר שכבר התחיל השם אינו חוזר הואיל ואמר מוריד הטל: (שם) (ד) אבל אם לא אמר כלל לא מוריד הגשם ולא מוריד הטל אומר במקום שנזכר מוריד הגשם אפי' כבר סיים ברכת מחיה המתים. והיכא דלא סליק עניא כגון שנזכר לאחר שאמר ומקיים אמונתו יאמר קודם לישני עפר ואח"כ משיב הרוח וכו' (עמ"ש סי' ס"א) אבל אם נזכר לאחר שכבר התחיל אתה קדוש חוזר לראש התפלה: (שם) (ה) פוסקין לומר משיב הרוח במנחה של יו"ט הראשון של פסח אבל במוסף בלחש גם הש"ץ יאמר: (שם) (ו) בני הישובים שמתפללין בלא מנין יקדימו להתפלל תפלת מוסף ביו"ט א' של פסח ולא יאחרו (עפ"מ): (ז) אם אמר מוריד הגשם בימות החמה אפי' הזכיר גם טל מחזירין אותו וחוזר לראש הברכה אתה גבור ואם סיים הברכה אפי' לא התחיל עדיין אתה קדוש חוזר לראש התפלה: (ח) אם נזכר שאמר משיב הרוח קודם שאמר מוריד הגשם אינו חוזר לראש רק פוסק וגומר התפלה: (א"ר וב"ה) (ט) אם נסתפק בימות החמה אם לא אמר מוריד הגשם וכן אם נסתפק בימות הגשמים כל ל' יום חוזר דחזקתו שאמר כמו שרגיל. לאחר ל' יום אינו חוזר ודוקא שהתפלל צ' תפלות באותן הימים שאז הורגל לומר: (ד"מ וא"ר דלא כמ"ז) (י) ש"ץ שטעה בקו"ר הדין כמו יחיד ואם טעה הש"ץ בלחש ולא אמר משיב.

מקור הברכות

קונה הכל כ"ה בסדר רע"ג שלפנינו וב"ה נ"ס ובסדור הרב ז"ל אבן האשכנזים. נוהגין כנוסח ויטרי כת"י א. לומר „וקונה" בא"ו. ומצאתי נוסחות עתיקות בסדר התפלה בתוארים נוספים כמו „רחמן" „חי" „אדיר" „נצחי" והמה מוטעות. ומה שאנו אומרים „מלך עוזר" „מלך ממית" „מהל לנו מלכנו" „אבינו מלכנו". בברכות דלא צריכי מלכות. כבר נשאל ע"ז הרשב"א בתשובה סי' של"ט, ובחדושיו ונשאר בצ"ע, והשיטה מקובצת על מס' ברכות דף מ"ט והרא"ש בתוספותיו מתרצים שכיון שאינו אומר „מלך העולם" כמטבע הברכות דצריכי מלכות לית לן בה. בברכה זו יש כ"ב תיבות. טור סי' קי"ג בשם חסידי אשכנז וכ"ה בז"ת. ובמחזור רומי

מערבי לב

אפי' תמה זכות אבות גאולתן לעולם קיימת, והכי פירושו זוכר חסדי אבות לגואלם. וגם כשתמה זכות אבות יביא הגואל למען שמו מפני שהבטיחם. כי שמו הגדול קים לעולם ע"ש. ודודי הגר"א ז"ל כתב דבר נחמד עמ"ש „באהבה". כי ישנן שני מיני מטיבים, א'. מפני יקרת ערכו של המקבל. ב'. שהפץ להטיב ממנו ונותן לפעמים גם למי שאינו הגון, ובאופן זה האחרון ירע לבבו בתתו לו. והנה בגאולה נאמר „לא למענכם בית ישראל אני עושה כ"א למען שמי המחולל בין הגוים אשר חללתם אותו. ובאופן זה בבשר ודם ודאי שלא הי' עושה כן בעין יפה

משיב הרוח אם נזכר קודם שהשלים תפלתו חוזר לראש אבל אחר שהשלים תפלתו אינו חוזר: (סי' קכ"ו)

בחורף מַשִּׁיב הָרוּחַ וּמוֹרִיד הַגֶּשֶׁם: (בקיץ מוֹרִיד הַטָּל):

כן מנהג א"י כהגר"א לומר מוריד הטל, אבל האשכנזים שבחו"ל אין אומרים מוריד הטל.

מְכַלְכֵּל חַיִּים בְּחֶסֶד מְחַיֵּה מֵתִים בְּרַחֲמִים רַבִּים. סוֹמֵךְ נוֹפְלִים וְרוֹפֵא חוֹלִים וּמַתִּיר אֲסוּרִים וּמְקַיֵּם אֱמוּנָתוֹ לִישֵׁנֵי עָפָר. מִי כָמוֹךָ בַּעַל גְּבוּרוֹת *וּמִי דּוֹמֶה לָּךְ מֶלֶךְ מֵמִית וּמְחַיֶּה וּמַצְמִיחַ יְשׁוּעָה:

דה"ח) אם שכח לומר מי כמוך דינו כמו בזכרנו ובשאר ימות השנה אם אמר אינו חוזר:

בעשי"ת מִי כָמוֹךָ אַב הָרַחֲמִים זוֹכֵר יְצוּרָיו לְחַיִּים בְּרַחֲמִים:

וְנֶאֱמָן אַתָּה לְהַחֲיוֹת מֵתִים: בָּרוּךְ אַתָּה יְהֹוָה מְחַיֵּה הַמֵּתִים:

בחזרת הש"ץ אומרים כאן נקדש.

(דה"ח) יחיד העומד בתפלתו וכשהגיע למקום קדושה היו הצבור אומרים קדושה דסידרא או קדושת יוצר אינו אומר עמהם אבל קדושה דשחרית ומוסף יענה עמהם: (סי' קכ"ו) (ב) אם טעה וסיים האל הקדוש בעשי"ת אם תוך כ"ד נזכר ואמר המלך הקדוש יצא אבל אם שהה כ"ד לאחר האל הקדוש לא יצא ויחזור לראש התפלה: (ע"ש תקפ"ה וסי' קי"ד)

(ג) אם אמר כל השנה המלך הקדוש אינו חוזר: (ס"ס קי"ה בהגרוגים)

נְקַדֵּשׁ אֶת שִׁמְךָ בָּעוֹלָם כְּשֵׁם שֶׁמַּקְדִּישִׁים אוֹתוֹ בִּשְׁמֵי מָרוֹם. כַּכָּתוּב עַל יַד נְבִיאֶךָ וְקָרָא זֶה אֶל זֶה וְאָמַר:

קדוש

מקור הברכות

רומי מוסיף וקונה „את" הכל. מלך „גואל" עוזר כו' והו"ל מ"ד תיבות. ואין לבנות יסוד ע"ד. ולכן לא ראיתי להביא כל נוסחאותיו. רב להושיע כ"ה גירסת רבינו והרד"א והרב ז"ל וכן עיקר. אבל במנהיג ובוויטרי א איתא כוא"ו „ורב". מוריד הטל, כ"כ המנהיג בשם מנהג ספרד ופרובינצא, וכ"ה בסדור הרב ז"ל ומנהג א"י. אבל בסדר הגאון שלפנינו ליתא וכן העיר המנהיג בשמו, וגם ברס"ג ליג לי'. וכתב המנהיג דאלו ואלו ראיה. ומי דומה. בוויטרי א. גריס „מי". בלא וא"ו. בברכה זו יש נ"א תיבות. כנו. וכשנבוא למנין לא נמצא אלא מ"ז, ונראה דחשיב כהדי „משיב הרוח ומוריד הגשם". וב"פ כהטעם שנהן שנוסרה על דברים שלא נמסרו לשליח והם מטר. פרנסה. היה. תחה"מ.

נקדש את שמך בעולם, עיין בסדר תפלת הצבור לרבינו הגאון ז"ל סי' נ"ו שנוסחתו לומר כתר כו'. ובסדר רב סעדיה גאון ז"ל נמצא נוסח אחר וז"ל: אחר חתימת מחיה המתים יאמר החזן נקדישך ונעריצך ונשלש לך קדושה משולשת ככתוב

מערבי לב

ואהבה, אבל האל הקב"ה אינו כן, אלא מביא גואל למען שמו, ומ"מ הוא באהבה:

משיב הרוח בפרק הפועלים דף פ"ה: אתחזיוהו לר' חייא ובניו אמר משיב הרוח נשב זיקא כי מטא למימר מחיה המתים רגש עלמא. והקשו בתוס' הא"כ נמי מחיה המתים מקמי משיב הרוח, וע"ש מה שתירצו. דתחית המתים עיקרה בחתימתה, ודודי הגר"א ז"ל מקבלים בלקוטיו. כת"י פירש לדבריהם דהרבעה תחיות היו: בעת מתן תורה. כמו"ש נפשי יצאה בדברו, ב' לצרפתית ע"י אליהו. ג' בשונמית לאלישע. ד' מתים ליחזקאל. וכמה נזכרים בברכה זו כד' פעמים, אכן בחתימה מזכיר תחית המתים לעתיד, וזה כונת דבריהם דתה"מ

אומר כן: כג.] **משיב** הרוח ומוריד הגשם, ובימות החמה אינו מזכיר אלא: (ו) **מכלכל** חיים בחסד מחיה מתים ברחמים רבים, סומך נופלים ורופא חולים ומתיר אסורים (ז) ומקים אמונתו לישני עפר, מי כמוך בעל גבורות ומי דומה לך מלך ממית ומחיה ומצמיח ישועה, [נוסח מי כמוך עיין לקמן בחלק ב' סימן ק"ה] ונאמן אתה להחיות מתים, בא"י מחיה המתים. (ח) **לדור** ודור המליכו לאל, כי הוא לבדו מרום וקדוש, ושבחך אלהינו מפינו לא ימוש לעולם

שנוי נוסחאות והגהות

ו) „אומר". (ז) בסדר רס"ג „ומשען לאביונים". (ח) ליתא בנוסח רס"ג, ובמקומו כתוב „אתה קדוש, ושמך קדוש, מכרך קדוש, וכסאך קדוש. וקדושים בכל יום" כו'.

מגן האלף

„קמון לצלותא כמי שהזכיר ש"ך, פירוש שבא לבהכנ"ס, ועמדו העם להתפלל מוסף, מזכיר אע"פ שלא שמע מפי ש"ך", עכ"ל:

אבן לרבינו הגאון ז"ל לא ניחא ליה לפרש כפירוש הרא"ש, משום דקודם מוסף יוכל גם כל אחד מהצבור להכריז בקול רם, ולמה נקמו בירושלמי ש"ך דוקא, וכן במשנה דקתני „העובר לפני התיבה האחרון מזכיר, והראשון אינו מזכיר", מאי ראשון ואחרון דנקט, ולמה העובר לפני התיבה דוקא, הלא כל אחד יכול לעשות כן. ומ"ש המג"א סי' קי"ד סק"ב שיאמר הש"ך בקול רם משיב הרוח בתוך התפלה, ור"ל בתוך תפלתו כשמתפלל בלחש. כבר השיגו הק"ג דא"כ הדרא קו"ל שיכריז בתפלתו בשחרית, לכך פירש רבינו את הירושלמי כפשוטו דאסור ליחיד להזכיר במוסף עד שיזכיר ש"ך בחזרת התפלה במוסף בקו"ר, ואז רשאי היחיד להזכיר במנחה, ומה שאמרו בירו' „קמון לצלויי כמי שהזכיר ש"ך" לא קאי אתפלת לחש שבמוסף בעד היחיד שאיחר לבא, כמו"ש הרא"ש, אלא ליחיד שבא במנחה ולא שמע שהזכיר ש"ך במוסף, מזכיר במנחה משום דכבר איפרסם מלתא, והא דלא אמרו באמת שיכריז ש"ך בקו"ר מה"ר לפני מוסף, כדי שיזכירו הצבור בתפלתם בלחש במוסף. י"ל כיון שאין זה בסדר ברכות לא ידעו שכוונתו להשמיעם שיזכירו הם, ויחשבו שאין זה אלא ענין פיוט, וכן מבמעות המשנה והירו' דדוקא העובר לפני התיבה מזכיר, ומשמע שמזכיר כשעומד בתפלה. **ולשיטת** רבינו ז"ל מתיישב שפיר דברי ר' פדת דאסור ליחיד להזכיר עד שיזכיר ש"ך מה דבאמת צריך טעם לר' פדת למה אסור ליחיד להזכיר ואפי' לא שמע מש"ך עדיין שהזכיר, אלא דר"פ נמי חשש לאגודות אגודות, משום דבתפלה בלחש אין כלם יודעים שחייבים להזכיר, ובשחרית א"א גם לש"ך להזכיר כדי שיזכירו הקהל במוסף, משום מעט הקודם, דאף הוא סבור שהזכירו נ"כ מבערב ויעשה כן לשנה הבאה, ולכן מוטב שלא יזכירו הקהל בלחש כלל, עד תפלת המנחה שאז ידעו כיון שלא הזכיר ש"ך בשחרית אלא במוסף, ליכא חשש דאגודות אגודות, דהא בשחרית גם הש"ך לא הזכיר, והא דאמר בירו' לענין הזכרת הערב משום דלית כל עמא תמן, לר' פדת אפי' הוו תמן כל עמא א"א ליחיד ולש"ך להזכיר, כיון דבערב בלא"ה אין שם אלא תפלה דבלחש, איכא חששא דאגודות שאין כלם יודעים שחייבים המה להזכיר ויהי' אחד מזכיר ואחד לא יזכיר. ועיין בפר"ח ובשירי קרבן שנשארו בצ"ע על דעת הגאון רבינו ז"ל ממ"ש בירו' „קמון לצלויי כמי שהזכיר ש"ך". וש"מ שהזכרת הש"ך מהני לתפלת לחש דמוסף. ע"ש. וזה ע"פ שיטת הרא"ש שהש"ך מכריז קודם תפלה, וקמון לצלויי כמי שהכריז קודם, אבל למ"ש אא"ל כן, ודברי הגאון מהוורין וברורים. ועיין ביאורי הגר"א ז"ל סי' קי"ד סק"ט ד"ה וי"א. שציין ע"ז „רא"ש בשם רב עמרם". וצל"ע דהרא"ש מיירי לענין הזכרה והרמ"א קאי שם לענין הפסקה. ולענין הזכרה כתב הרמ"א בסעיף ב' שהשמש מכריז קודם מוסף והוא דעת הרא"ש. ואע"פ שי"ל שכוונתו לענין הזכרת טל והפסקתו. נשם, מ"מ ברא"ש בשם ר"ע לא נזכר זה:

כג.] **משיב** הרוח. עיין מערכי לב בשם דודי הגר"א ז"ל מש"ש:

ק"ה קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ יְהוָֹה צְבָאוֹת מְלֹא כָל הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ:
הזן לְעֻמָּתָם בָּרוּךְ יֹאמֵרוּ: ק"ה בָּרוּךְ כְּבוֹד יְהוָֹה מִמְּקוֹמוֹ:
הזן וּבְדִבְרֵי קָדְשְׁךָ כָּתוּב לֵאמֹר: ק"ה יִמְלֹךְ יְהוָֹה לְעוֹלָם
אֱלֹהַיִךְ צִיּוֹן לְדֹר וָדֹר הַלְלוּיָהּ:

(הזן) לְדוֹר וָדוֹר נַגִּיד גָּדְלֶךָ וּלְנֵצַח נְצָחִים קְדֻשָּׁתְךָ נַקְדִּישׁ וְשִׁבְחֲךָ אֱלֹהֵינוּ מִפִּינוּ לֹא יָמוּשׁ
לְעוֹלָם וָעֶד. כִּי אֵל מֶלֶךְ גָּדוֹל וְקָדוֹשׁ אָתָּה: בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָֹה הָאֵל
(בעשי"ת הַמֶּלֶךְ) הַקָּדוֹשׁ:

מקור הברכות

כבתוב על יד נביאך, וקרא זה אל זה ואמר קדוש, [ויענו הקהל] קק"ק ה' צבאות וגו'. [ויאמר] אז ברעש גדול אדיר וחזק ונורא משמיעים קולם לעומתם משבחים ואומרים, [ויענו] ברוך כבוד ה' ממקומו. [ויאמר] ממקומך מלכנו תופיע ותמלוך עלינו כי מחכים אנחנו לך, מתי תמלוך בציון בקרוב בימינו, [ויענו אמן] [ויאמר] ותשכון ותתגדל ותתקדש בתוך ירושלם עירך לדור ודור. ועינינו תראינה במלכות עזך כאמור ע"י דוד משיח צדקך. [ויענו] ימלוך וגו'. וכ"כ הרמב"ם בסדר התפלות „בעת שש"ץ אומר וקרא, כל העם עונים קדוש. וכשאומר איה, [נוסחת הרמב"ם במקום אז בקול כו' לומר „כבודו וגדלו מלא עולם ומשרתיו שואלים „איה" מקום כבודו להעריצו. וכן הוא נוסחתנו במוסף של שבת ‧ וי"ט] כל העם עונים לעומתם משבחים ואומרים. ברוך כבוד ה' ממקומו, וכשאומר בחיינו ובימינו עונים אמן. וכשאומר ע"י דוד משיח צדקך אומרים ימלוך. וכן הרא"ש בתשובה כלל ד' סי' י"ט כ' „אומר החזן נקדישך עד שמגיע לקדוש ואז עונין הצבור". וכ' הב"י סי' קכ"ה דכן יש לעשות כשאומר החזן לעומתם, שותקים עד שמגיע לברוך ואז עונים, וכן ובדברי קדשך שותקים עד שמגיע לימלוך. ויש לדחות דלא מיעט הרא"ש אלא נקדישך כו', אבל לעומתם, וכן ובד"ק. שפיר דמי שיאמרוהו הצבור. אבל הראשון נראה עיקר. עכ"ל. אבל עכשיו פשט המנהג כדבריו לשתוק עד ברוך וימלוך, אבל בנקדש אומרים אותו כל העם ביחד עם הש"ץ, רק באשכנז המנהג שהחזן לבדו אומר נקדש, והעם שותקים. וכ"כ בס' מע"ר שהצבור שותקים גם בנקדש ושומעים אותו מהש"ץ, ועיין במג"א סק"ב בשם הכתבים ע"ש:

והנה קהלות הספרדיות בררו להם נוסח „נקדישך ונעריצך" לשחרית ומנחה, ואי"א אז בקול, ולא ממקומך, רק במוסף לשו"ט מתחילים, „כתר", ומסיימין „כבודו מלא עולם, וממקומו יפן כו' פעמים באהבה", והאשכנזים בררו הנוסח הקצר הזה של „נקדש" לימות החול ור"ח ותוה"מ. ובשו"ט שחרית מוסיפים, אז בקול וממקומך", ולמוסף אומרים „נעריצך" בתוספות „כבודו מלא עולם, ופעמים" כו', ונוסח הרב ז"ל כמנהג ספרד. אלא שבשחרית לשבת ויו"ט מוסיפים „אז בקול רעש גדול. וממקומך", כמנהג האשכנזים:

ולענין עניית אמן אחר בחיינו ובימינו שנזכר ברמב"ם ודס"ג, לא נהגינן כן. ואדרבא מחברים את בקרוב בימינו עם לעולם ועד תשכון, אבל ברמב"ם ורע"ג ודס"ג מחברים לאמר „תשכון תתגדל ותתקדש" כו'. ועמ"ש המ"א בשם הגהת י"נ שאין נקרא קדושה אלא נעריצך, לעומתם, ובדברי, ושאר הנוסח שמוסיפין אינו בכלל קדושה, וע"ש בסי' ס"ו מ"ש בשם ל"ח שגם „ימלוך" אינו בכלל קדושה, ובתוספתא משמע כדבריו דאמרו שם בפ"ק דברכות ד' יהודה היה עונה קק"ק כו', ברוך שכמל"ג, כל אלו היה עונה ד"י עכ"ל, אך בהגהת י"נ משמע דימלוך נמי בכלל קדושה, וכן נראין גם דברי הגאון ז"ל שהוא קילוסן של ישראל, וגם בקדושה דסדרא חשיב לה הרע"ג גם לימלוך עיין סי' ס"ה. וזה סדרם של רבותינו הצרפתים הנזכר בויטרי: מתחילים בנקדש את שמך

בעולם

אתה

מערכי לב

לתה"מ עיקרה בחתימתה דזדפה"ה, אך רחה זה דבר נפלא דנרסת הגאון ר"ס הי' רק „אתה גבור לעולם ה' רב להושיע" וליתא כלל תה"מ מקמי מה"ר:

סלה

אַתָּה קָדוֹשׁ וְשִׁמְךָ קָדוֹשׁ וּקְדוֹשִׁים בְּכָל יוֹם יְהַלְלוּךָ סֶּלָה: בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה הָאֵל (בעשי"ת הַמֶּלֶךְ) הַקָּדוֹשׁ:

אתה

מקור הברכות

בעולם כשם שמקדישין אותו בשמי מרום, וכן כתוב ע"י נביאך וקרא כו', לעומתם כו'. וכדברי קדשך כו'. לדור ודור נגיד גדלך ולנצח נצחים קדושתך נקדיש. ושבחך אלהינו מפינו לא ימוש לעולם ועד כי אל מלך גדול וקדוש אתה. ברוך כו'. ובקדושת שחרית לשבת ויו"ט מתחיל בנקדישך דומה בהתחלה לנוסח ספרד, ומסיים אז בקול רעש. וממקומך. עד לע"ו תשכן. ותשכון מתובר לשלפניו ואח"כ תתגדל ותתקדש כו'. הכל כנ"א, ולמוסף בקדושת כתר, כבודו מלא עולם וממקומו וכו':

ואיתא בתוס' סנהדרין דף ל"ז ע"ב בשם תשובת הגאונים, שאין בני א"י אומרים קדושה אלא בשבת ע"ש, וכדבריהם משמע נמי במס' סופרים פרק כ' ה"ז, וז"ל: „והחזן [גי' האגודה „וכל חזן. צ"ל קדושה בי"ח"] צריך לומר ואתה קדוש בי"ח של חנוכה, וכן בר"ח וכן בחוש"מ. מפני שכתוב בהן עולת תמיד. ותני ר' חייא כל יום שאין בו מוסף אין בו קדושה. תרץ בחנוכה כו' מפני שיש בהן הלל, וי"א אף פורים כן מפני שיש בו מגילה, עכ"ל. והרב בעל נחל אשכול כ' דקאי אקדושת כתר, דקדושה כפשוטה ודאי אמרו בכל יום, ובעל מקרא סופרים כתב אפשר דלא קאי אתפלת י"ח, רק דבימים אלו היה להם איזה נוסח תפלה שהתחלתה אתה קדוש. ודבריו דחוקים ובפרט דבמ"ס נזכר להדיא „בי"ח". ועוד מצאתי בתשובת הגאונים כת"י הנמצא בגניזה במצרים, מ"ש בשם רב יהודאי גאון, שכתב במפורש על שמע ישראל שאנו אומרים בקדושת מוסף לשו"ט וז"ל: „תדע לך שכן הוא ותקנת שמד הוא. [שגזרו על בי"י שלא יקראו ק"ש, והניחום לכנס שחרית בשבת לומר מעמד. והיו אומרים מעמד וקדוש ושמע] שא"א שמע בין קדוש לימלוך. אלא בתפלת שחרית של שבת לבד, [נראה דצ"ל „בתפלה של שבת"] חוץ מירושלם וכל מדינה שיש בה בבלאין שעשו מריבה עד שקבלו עליהם לומר קדושה בכל יום, אבל שאר מדינות ועיירות שבא"י א"א קדוש אלא בשבת ויו"ט לבד עכ"ל. ומ"ש בעל נחל אשכול דקדושה כפשוטה ודאי אמרו בכל יום. לא מצינו פשיטותא דיריה, ולא מצאנו שתקנו חז"ל לאומרה בכל יום כדרך שמצאנו בתפלה. ובדניאל דזמנין תלתא בכל יומא הוי מצלי, אלא שהוא בכלל מצוה בכל איומה דמתרחיש לי'. אולם אנהגו בדורותינו כבר קבעו עלינו הגאונים חובה לתפלת צבור ולקדושה בכל יום, וכתב הלבוש סי' תפ"ה ס"ג דביו"ט מוסיף אדיר אדירנו, להתפלל על ימות המשיח שיהי' ה' למלך על כל הארץ, ובשבת א"א אותו דגמירי דאין משיח בא בשבת. ע"ש אבל במטרי סי' קצ"ט איתא לומר אדיר אדירנו בכל מוספי שבת, ובאמת דבריו תמוהים כמו"ש הגאון ר"י פיק בסידורו דבערובין מ"ג איתא דאין בן דוד בא בשבתות ויו"ט וא"כ אין חילוק בין שבת ליו"ט, ומ"מ אנן נהגינן כמו"ש הלבוש שלא לאומרו בכל שבת:

אתה קדוש, בנוסח הגאון מובא כאן בגרסתו „לדור ודור המליכו לאל", וכן במחזור רומי. אכן בחלק שני בנוסת שחרית לר"ה מובא נוסח „אתה קדוש" ולמוסף „לדור ודור המליכו לאל" ונוסחת הספרי פרשה זאת הברכה „קדוש אתה ונורא שמך" שאנו החתמין בו בר"ה, אבל נוסח אשכנז „אתה קדוש ושמך קדוש וקדושים בכל יום יהללוך סלה' ברוך כו'. וכן הוא נוסח המטרי כת"י א. ומוסיף שם ע"ז „ושבחך אלהינו מפינו לא ימוש לעולם ועד כי אל מלך גדול וקדוש אתה" והאשכנזים משתמשים בתוספות הלז בתפלת הש"ץ בקו"ר שמתחיל עם „לדור ודור נגיד גדלך ולנצח נצחים קדושתך נקדיש" ושבחך כו', אבל בנ"ס והרב ז"ל אין הפרש בין תפלת הלחש לתפלת הש"ץ ובשניהם א"א אלא „אתה קדוש" עד יהללוך סלה ברוך כו'. וכ"מ דברי הטור שתושב בשם חסידי אשכנז י"ד תיבות לברכה זו. וכתב עוד שמנין תיבות של כל הג' ראשונות הן ק"ז, ע"ש; וכתב הרב ר"א מגרמיזא שירגיל אדם עצמו לספור לבוין בחתימת כל ברכה וברכה שיש בהן קי"ג תיבות [ור"ל מנין התיבות של כל חתימה של הי"ט ברכות יחד] כמו שיש בתפלת חנה [מן עלץ לבי בה' עד וירם קרן משיחו] וקי"ג פעמים לב בתומש לומר שצריכין כונת הלב עכ"ל:

אַתָּה חוֹנֵן לְאָדָם דַּעַת וּמְלַמֵּד לֶאֱנוֹשׁ בִּינָה:

(דה"ח) (א) אם שכח לומר: אתה חוננתנו במ"ש ולא נזכר עד שאמר בא"י אינו חוזר ואינו אומר כלל אפי' בש"ת מפני שיבדיל על הכוס. (סי' רצ"ד) ואם נזכר קודם שאמר השם יאמר במקומו והוזר ואומר והננו מאתך כו': (ב) ואם אין לו כוס וסובר שגם למחר לא יהיה לו כוס (ולא מהני מה שיהיה לו למחר בלילה) צריך לחזור ולהתפלל אך אם נזכר קודם שומע תפלה יאמרנה בש"ת: (שם) (ג) שכח ולא הבדיל בתפלה ועשה קודם שהבדיל על הכוס צריך לחזור ולהתפלל ולומר אתה חוננתנו ואח"כ יבדיל על הכוס ואם כבר הבדיל על הכוס חוזר להתפלל וא"צ להבדיל על הכוס. וה"ה אם עשה מלאכה קודם הבדלה ולא אמר קודם עשיית המלאכה המבדיל כו' (ודוקא מלאכה גמורה כמו כותב ואורג. אבל טלטול דבר מוקצה או הדלקת הנר לא): (שם וע"ש רצ"ז) (ד) אם שכח להתפלל מעריב במ"ש כשמתפלל ביום יאמר אתה חוננתנו אף שהבדיל על הכוס בלילה: (שם) (ה) אם טעה באמצע השבוע ואמר אתה חוננתנו א"צ לחזור ולהתפלל: (עש"ס ק"ה בט"ז)

במוצאי שבת ויו"ט אומרים זה:

אַתָּה חוֹנַנְתָּנוּ *לְמַדָּע תּוֹרָתֶךָ. וַתְּלַמְּדֵנוּ לַעֲשׂוֹת חֻקֵּי רְצוֹנֶךָ וַתַּבְדֵּל יְהֹוָה אֱלֹהֵינוּ בֵּין קֹדֶשׁ לְחוֹל בֵּין אוֹר לְחֹשֶׁךְ. בֵּין יִשְׂרָאֵל לָעַמִּים בֵּין יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְשֵׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה. *אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ הָחֵל עָלֵינוּ הַיָּמִים הַבָּאִים לִקְרָאתֵנוּ לְשָׁלוֹם. חֲשׂוּכִים מִכָּל חֵטְא וּמְנֻקִּים מִכָּל עָוֹן וּמְדֻבָּקִים בְּיִרְאָתֶךָ:

*וְ) חָנֵּנוּ מֵאִתְּךָ דֵּעָה בִּינָה וְהַשְׂכֵּל: בָּרוּךְ אַתָּה יְהֹוָה חוֹנֵן הַדָּעַת:

הֲשִׁיבֵנוּ אָבִינוּ לְתוֹרָתֶךָ וְקָרְבֵנוּ מַלְכֵּנוּ לַעֲבוֹדָתֶךָ

והחזירנו

מקור הברכות

אתה חוננתנו למדע תורתך גרסת הויטרי כת"י א'. „מדע תורתך". ותבדל ה' אלהינו, גרסת הויטרי הנ"ל ותלמדנו כו' „ותבדילנו ה' אלהינו מבין העמים והבדלת" בין קדש כו' אבינו מלכנו, גרסת הויטרי הנ"ל „יהי"ר מלפניך ה' אלהינו וא"א שנהיה חשוכים" מכל חטא. ומנוקים מכל עון, ומדובקים ביראתך, „ומחוננים בריות והצלה, וכשם שהבדלתנו מעמי הארצות ומגויי הארץ וממשפחות האדמה כן פדנו והצילנו מכל צרה ויגון ואנחה". וחננו גרסת הויטרי „ותחננו". דעה בינה והשכל. כן הגרסא גם בכת"י ב"מ בסדרו של הגאון, וכ"ה ברד"א, וכן הוא גם בסדורי ספרד, וענינם כי „דעה" היא הנודעת לאדם ידיעה ברורה ע"י מושכלות הראשונות, וההשכל הוא הנקנה לאדם ממופתי הבינה. אכן נוסח הרב „חכמה, בינה, דעת" ולא מצאתי נוסח זה בספרי הכת"י, אבל אסמכוה אקראי [משלי כ"ד] „בחכמה יבנה בית, ובתבונה יתכונן, ובדעת חדרים ימלאו, וכן [שמות לא] ואמלא וגו' „בחכמה ובתבונה ובדעת", ופרש"י שם חכמה מה ששומע ולומר, תבונה מבין מתוך מה שלמד, ובדעת רוה"ק, עכ"ל. ובמס' חגיגה י"ב ע"א פרש"י „דעת ישוב", ור"ל שנתישבה דעתו ממופתי הבינה והוא הדעת הנקנה הבא לו באחרונה, וסמך לגרסא זו נמצא ברס"ג דגרס „דעה חכמה בינה והשכל" וכתב הטור שיש בברכה זו י"ז תיבות וכ"ה לנ"א ונ"ס, וקרבנו מלכנו לעבודתך ברס"ג נוסף „ודבקנו במצותיך" וכן במחזור רומי ואין אנו נוהגים כן.

ויש

וְהַחֲזִירֵנוּ בִּתְשׁוּבָה שְׁלֵמָה לְפָנֶיךָ: בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה הָרוֹצֶה בִּתְשׁוּבָה:

סְלַח לָנוּ אָבִינוּ כִּי חָטָאנוּ *[מְחַל] לָנוּ מַלְכֵּנוּ כִּי פָשָׁעְנוּ. כִּי מוֹחֵל וְסוֹלֵחַ אָתָּה: בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה חַנּוּן הַמַּרְבֶּה לִסְלוֹחַ:

רְאֵה נָא בְעָנְיֵנוּ וְרִיבָה רִיבֵנוּ וּגְאָלֵנוּ מְהֵרָה לְמַעַן שְׁמֶךָ כִּי גוֹאֵל *[חָזָק] אָתָּה: בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה גוֹאֵל יִשְׂרָאֵל:

(דה"ח) (א) בת"צ כשיש י' שמתענים ומשלימים עד צאת הכוכבים אומר הש"ץ בחזרת התפלה עננו וחותם ברוך אתה ה' העונה בעת צרה בין בשחרית בין במנחה (סי' תקס"ו) וה"ה בט"ב במנחה. מיהו אף כשאין י' שמתענין או שאין משלימין יאמר עכ"פ בש"ת בלא החתימה: (א"ר שם) (ב) אם שכח מלומר עננו ונזכר קודם שסיים ברכת רפאנו אפי' אמר ברוך אתה הואיל ולא אמר ה' חוזר ואומר עננו עם החתימה ואח"כ חוזר ואומר רפאנו ואם נזכר אחר שאמר השם בחתימת רפאנו לא יאמר עוד רק בש"ת כיחיד בלא חתימה, רק יחתום בש"ת לבד: (א"ר דלא כמ"א) (ג) וכן אם לא היו י' בביהכ"נ שמתענים ובאו אחר ברכת רפאנו יאמר בש"ת כנ"ל ואם שכח גם בש"ת יאמר ברכה בפ"ע אחר הש"ע בלא החתימה קודם אלהי נצור:
פ"ז

מקור הברכות

בברכה זו יש ט"ו תיבות, מחל לנו ג' הוספרי "מחול" כי מוחל וסולח אתה, בויטרי כה"י א. מוסיף בברכה זו תיבות "מלך" מוחל. וכן גרס בברכה שלאחריה בי' "מלך גואל "וחזק" אתה" ומלת חזק מוסב על שהוא מלך חזק ואין כן נוסחתנו אע"פ שאנו נגררים תמיד אחרי נוסחתו, ולפי נוסחתנו מוסב תיבת חזק. שהוא גואל חזק, ובנוסח הגאון ז"ל איתא בברכה זו "כי טוב וסלח אתה" וכן נוסח ספרד והרב ז"ל אלא שמוסיפים תיבת "אל" וכתב בעל עבוי שהיא הנוסחא העיקרית, אבל אין לו בזה טעם כעיקר, והאמת ששניהם דא"ח. ראה בעניינו, וכ"ג רבינו הגאון ז"ל, אבל הרד"א גרס ראה "נא". וכן ג"א והרב ז"ל, אכן לדעת הרוקח שמספר הברכה י"ז תיבות יש להסיר תיבת "נא", ובערוך איתא וגאלנו "מלכנו", ובג"ס "ומהר לגאלנו גאולה שלמה". ובנוסח הרב כי "אל" גואל כו', ולדעתם מספר תיבותיה יותר מי"ז, ולכן נוסחתנו יותר מדויקת, כי העלתנו אתה והעלה כו', וגרסת הרב ז"ל והעלה ארוכה" רפואה. ונוסח ספרד "והעלה ארוכה ומרפא לכל תחלואינו ולכל מכאובינו ולכל מכותינו כי אל רופא רחמן ונאמן אתה, והעיקר כג"א שהרי הטור מנה בברכה זו כ"ז תיבות

מערבי לב

סלח לנו אבינו כי חטאנו, מחל לנו מלכנו כי פשענו. אמר סליחה לחטאים ותיאר להשם יתב' בשם אב, ומחילה לפשעים נתיארו בשם מלך. הענין, כי המעיז פני איש נכבד ושר גדול בעמו, והפסידו ושבר כליו בחמתו, יחשב לו לשמחה גדולה כשמתפייס ולא יתבע לו רק דמי ההיזק שהפסידו. אולם בבן נגד אביו, מדרך האב לסלוח, ולוותר למענו גם את ההיזק. אך כל זה אינו שייך באם העוה דבר נגד מלך, דמלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול, והנפש החוטאת היא תמות, אך מלך מלכי המלכים הקב"ה יכול למחול גם על כבודו, כדאמרינן בפ"ק דקדושין דקב"ה כולי עלמא דיליה ומחל לי' ליקריה. ולא עוד אלא בע"י תשובה הגונה מוחל גם על עצם ההיזק. והנה מחילה בא ענינה לרוב נגד עוות הכבוד, והיא מלה תלמודית כענין הרב שמחל על כבודו וכיו"ב הרבה, וסליחה גדרה מחילה שלמה לעונות והחטאים, כענין "וסלחת לעונינו ולחטאתנו". והחטא הוא עצם המעשה הרעה. והפשע הוא המעל והמרד, ולכן אמר **סלח לנו אבינו כי חטאנו**, שתמחול ותסלח גם בעד החטא וההפסד, יען כי אבינו אתה, ומדרך האב לרחם ולוותר. **ותמחול** גם במה שהעוינו נגדך **ופשענו. כי מוחל וסולח אתה** ואין אתה כמלך בו"ד שאין בידו למחול:

לעולם ועד. כי מלך גדול וקדוש אתה. בא"י האל הקדוש. **אתה** חונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה [נוסח אתה חוננתנו עיין בסדר רבינו לקמן ה"כ סי' ל"ו] (מ) (נשמט בשגגת המעתיק וצ"ל ככת"י ב) : [וחננו מאתך (י) דעה בינה והשכל.] בא"י חונן הדעת. **השיבנו** אבינו לתורתך וקרבנו מלכנו לעבודתך, והחזירנו בתשובה שלמה לפניך. בא"י הרוצה בתשובה. **סלח** לנו אבינו כי חטאנו, מחול לנו מלכנו כי פשענו כי טוב וסלח אתה. בא"י חנון המרבה לסלוח. **ראה** בענינו וריבה ריבנו. וגאלנו מהרה למען שמך כי גואל חזק אתה. בא"י גואל ישראל. **רפאנו** ה' ונרפא הושיענו ונושעה, כי תהלתנו אתה

שנוי נוסחאות והגהות

(ט) צ"ל .וחננו' כו' וכ"ה בכ"י ב"מ דלא מצינו באמצעיות, הודאה בלי תפלה. וכ"ה בירושלמי. „האמצעיות צרכן של בריות חננו דעה" כו' ואפי' הביננו דמעין י"ח כלה היא לשון בקשה, (י) בסדר רס"ג ורוקא „דעה חכמה בינה והשכל" ובסדור א"י כת"י מוסיף סמוך לחתימה „כי אל דעות אתה" וכמו כן אנו חותמין בברכות „כי מוחל וסולח אתה" „כי גואל חזק אתה. „כי רופא נאמן אתה" „וברכה בשנים הטובות כי אל טוב ומטיב" „כי אל שומע תפלות אתה" וצריך טעם למה נשמט זאת בשאר ברכות. אולם לרב סעדיה נוסח אחר בכל הברכות ואנחנו מעתיקים אותן כאן וז"ל: **אתה** חונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה, חננו מאתך דעה והכמה ובינה והשכל. ברוך כו'. **השיבנו** אבינו לתורתך, „ודבקנו במצותיך", וקרבנו לעבודתך, והחזירנו בתשובה שלמה לפניך. ברוך, **סלח** לנו אבינו כי חטאנו, מחול לנו מלכנו כי פשענו, ברוך. **ראה** בענינו, וריב ריבנו, ודון דיננו וגאלנו מהרה למען שמך. ברוך. **רפאנו** ה' ונרפא, הושיענו ונושעה, ברוך. **ברך** עלינו ה' אלהינו את השנה הזאת לטובה בכל מיני תבואתה, וברכה בשנים הטובות, ברוך, [וביטות החורף אחרי בכל מיני תבואתה אומר:] ותן טל ומטר ע"פ הארמה, ושבע את העולם כלו מברכות טובך, ורוה פני תבל מעושר מתנת ידיך, ושמרה והצילה לשנה הזאת מכל מיני משחית, ומכל מיני פורעניות, וברכה עלינו בשנים הטובות. ברוך. **תקע** בשופר גדול לחרותנו, ושא נס מהרה לקבצני, ברוך, למשומדים על תהי תקוה, ומלכות זדון מהרה תעקר ותשבר בימינו, ברוך שובר רשעים ומכניע זדים. **על הצדיקים** ועל החסידים ועל גרי הצדק יהמו רחמיך ה' אלהינו, ותן שכר טוב לכל הבוטחים בשמך ולא יבושו. ברוך, **רחם** ה' אלהינו עלינו. על ישראל עמך, ועל ירושלם עירך, ועל היכלך ועל מעונך, ועל ציון משכן כבודך, ובנה ברחמים את ירושלם. ברוך, **את צמח** דוד עתה הצמיח, וקרנו הרום בישועתך. ברוך, **שמע** קולנו ה' אלהינו, חוס ורחם עלינו, וקבל ברחמים את תפלתנו, ומלא ברחמיך הרבים כל משאלות לבנו. ברוך, **רצה** ה' אלהינו בעמך ובתפלתם, והשב עבודה לדביר ביתך. ואשי ישראל ותפלתם תקבל ברצון, ותהא לרצון תמיד עבודת ישראל. ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים, ותרצה בנו כמו אז, ברוך. **מודים** אנחנו לך אתה הוא ה' אלהינו ואלהי אבותינו לעולם ועד, על חיינו המסורים בידך ועל נשמותינו הפקודות לך. ועל נסיך ורחמיך שבכל עת ערב ובקר. ועל כלם תתברך ותתרומם כי יחיד אתה ואין זולתך. ברוך. **שים** שלום טובה וברכה עלינו, חן וחסד ורחמים, וברכנו כלנו כאחד במאור פניך, כי במאור פניך נתת לנו ה' אלהינו תורה וחיים, אהבה וחסד, צדקה ורחמים, וטוב בעיניך לברך את עמך ישראל בכל עת, שים שלום בעולם, ועל ישראל עמך יהי נא שלום מעתה ועד עולם, ברוך א"י המברך כו'. **אלהי** נצור לשוני מרע, ושפתי מדבר מרמה, ורגלי מלרוץ לרעה. ולמקללי נפשי תדום ונפשי כעפר לכל תהיה פתח לבי לתורתך. ולמצותיך נפשי תרדוף, כל החושבים עלי רעה בכל עצתם וקלקל מחשבותם ה' אלהינו, יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי. עכ"ל.

והעלה

(מ"ז יא"ר) (ד) בת"צ לא יתפלל ש"ץ שאינו מתענה : (עמ"א תקס"ו) (ה) מי שמתענה תענית יחיד ומתפלל תפלת מנחה לפני התיבה יאמר בלחש עננו בש"ת ולא בחזרת הש"ץ: (ועיין א"ר סי' תקס"ו) (ו) אם התחיל הש"ץ להתפלל בקו"ר והיו י' שמתענים ואח"כ יצאו מקצתן לא יאמר עננו ואם כבר התחיל עננו ואח"כ יצאו גומר : (ע"ס ק"ה) (ז) יחיד החוזר תפלתו עם הש"ץ בת"צ יאמר עננו בש"ת כיחיד ולא בין גואל לרופא : (עמ"א סי' ק"ט סק"ז)

(דה"ח) יחיד המתענה אומר עננו במנחה בש"ת בין מתפלל ביחידות בין עם הצבור בין לא קיבל התענית או אינו משלים בין שמתענה עד המנחה וכן החתן וכן מי שמתענה עד מנחה גדולה אומרים עננו קודם. כי אתה שומע תפלה ולא יחתום העונה בעת צרה אלא כשמגיע לכל עת צרה וצוקה יתחיל כי אתה שומע כסדר וכן ש"ץ שמתפלל בלחש יאמר עננו בשומע תפלה (סי' תקס"ב ותקס"ה) אך כשאינו מתענה רק עד אחר מנחה ואכל קודם מנחה אך שלא אכל עד זמן מנחה גדולה מ"מ לא יאמר עננו (מ"א תקס"ב) ומי שלא קיבל התענית אך שמשלים לא יאמר צום תעניתנו רק עננו כי בצרה גדולה כו' : (מ"ז שם) (ב) אפי' יחיד שמתענה ומשלים התענית לא ישנה ממטבע שטבעו חכמים ויאמר עננו ביום צום תעניתנו : (תקס"ה) (ג) אם שכח מלומר עננו אם לא נזכר עד שאמר בא"י משומע תפלה לא יאמר שוב בתוך התפלה רק אם נזכר קודם שעקר רגליו יאמר לאחר אלהי נצור עננו בלא חתימה אבל אם נזכר עד לאחר שעקר רגליו לא יאמר : (שם ועיין מ"א)

לת"צ עֲנֵנוּ יְהוָה עֲנֵנוּ בְּיוֹם צוֹם תַּעֲנִיתֵנוּ. כִּי בְצָרָה גְדוֹלָה אֲנָחְנוּ. אַל תֵּפֶן אֶל רִשְׁעֵנוּ וְאַל תַּסְתֵּר פָּנֶיךָ מִמֶּנּוּ וְאַל תִּתְעַלַּם מִתְּחִנָּתֵנוּ. הֱיֵה נָא קָרוֹב לְשַׁוְעָתֵנוּ. יְהִי נָא חַסְדְּךָ לְנַחֲמֵנוּ. טֶרֶם נִקְרָא אֵלֶיךָ עֲנֵנוּ. כַּדָּבָר שֶׁנֶּאֱמַר וְהָיָה טֶרֶם יִקְרָאוּ וַאֲנִי אֶעֱנֶה. עוֹד הֵם מְדַבְּרִים וַאֲנִי אֶשְׁמָע. כִּי אַתָּה יְהוָה הָעוֹנֶה בְּעֵת צָרָה. פּוֹדֶה וּמַצִּיל בְּכָל עֵת צָרָה וְצוּקָה: ליחיד כי אתה שומע וכו' והש"ץ מסיים בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה הָעוֹנֶה בְּעֵת צָרָה:

רפאנו

מקור הברכות

ונוסח תפלת עננו לא מצאתי ברע"ג, ורס"ג מביא נוסחתו בלשון זה, „עננו ה' אלהינו עננו ביום צום התענית הזה [ברמב"ם וכל סדרי התפלות איתא צום תעניתנו, ובטור סי' תקס"ו בשבע כנוסח רס"ג ע"ש]. כי בצרה גדולה אנחנו, אל תתעלם אבינו מבקשתנו ואל תעלם אזנך משמוע תפלתנו היה נא קרוב לשועתנו, טרם נקרא ואתה תעננו כדבר שני' והי' טרם יקראו ואני אענה עוד הם מדברים ואני אשמע, בא"י העונה בעת צרה. ע"כ. ובנוסח הרמב"ם מסיים קודם החתימה כי אל עונה בעת צרה פודה ומציל בכל עת צרה וצוקה. וכן נראה ג"כ מלשון רבינו בסדר תענית, דהוי מעין חתימה סמוך לחתימה, אבל לרס"ג נחשב הפסוק של ואני אענה ג"כ למעין החתימה, וחתימת העונה בעת צרה מחבר ג"כ במשנה וברמב"ם. ובטור כתוב העונה לעמו ישראל בעת צרה וכתב הגר"א ז"ל שהוא טעות, וזה נוסח הירושלמי פ"ד דברכות וכן בערוך, „עננו ה' עננו בעת ובעונה הזאת כי בצרה גדולה אנחנו אל תסתר פניך ממנו ואל תתעלם מתחינתנו כי אתה ה' עונה בעת צרה פודה ומציל בכל עת צרה וצוקה כאמור ויצעקו אל ה' בצר להם ממצוקותיהם יוציאם בא"י העונה בעת צרה" :

רפאנו

רְפָאֵנוּ יְהוָה וְנֵרָפֵא הוֹשִׁיעֵנוּ וְנִוָּשֵׁעָה כִּי תְהִלָּתֵנוּ אָתָּה וְהַעֲלֵה רְפוּאָה שְׁלֵמָה לְכָל מַכּוֹתֵינוּ:

(נהורא) הרוצה להתפלל על החולה יאמר כאן תפלה זו ויתפלל תחלה על חולי אחרים הנודעים לו אף שלא בקשוהו ואח"כ יתפלל על החולה שבביתו כדאי' כל המתפלל על חבירו כו':

יהר"מ ה' או"א שתשלח מהרה רפואה שלמה מן השמים רפואת הנפש ורפואת הגוף לחולי (פב"פ) בתוך שאר חולי ישראל:

כִּי אֵל מֶלֶךְ רוֹפֵא נֶאֱמָן וְרַחֲמָן אָתָּה: בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה רוֹפֵא חוֹלֵי עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל:

(דה"ח) (א) מתחילין לומר טל ומטר בתפלת ערבית של יום ס' לאחר תקופת תשרי ויום התקופה הוא בכלל כגון אם התקופה הוא ביום א' חל יום ס' ביום ד' ומתחילין לומר בלילה השייכה ליום ד' ולעולם הוא ב' ימים בין תקופה לשאלה: (סי' קי"ז) (ב) אם שכח לומר טו"מ ונזכר קודם שהתחיל תקע אומרו במקום שנזכר התחיל לומר תקע יאמרנה בש"ת (ואם היה לו תענית יאמר עננו לאחר שאמר ותן טל ומטר) ואם לא נזכר בש"ת יאמר בין ש"ת לרצה שכח גם שם אם נזכר קודם שעקר רגליו חוזר לברכת השנים ויתחיל ברך עלינו ויתפלל כסדר ואם כבר עקר רגליו חוזר לראש התפלה ואם השלים תפלתו וגמר אלהי נצור אף שלא עקר רגליו כעקורין דמי: (שם) (ג) פוסקין מלומר טל ומטר במעריב של מוצאי יו"ט הראשון של פסח: (שם) (ד) אם שאל מטר בימות החמה מחזירין אותו לראש הברכה: (ה) טעה הש"ץ ולא הזכיר טו"מ בלחש או שאמר בקיץ אפי' נזכר באמצע תפלתו אינו חוזר וסומך א"ע על תפלתו בקו"ר ולאחר שהשלים תפלתו בקו"ר יאמר בלחש אלהי נצור ויפסע ג' פסיעות כדין יחיד: (ע"ס קכ"ו קכ"ג וס"ס קי"ט) (ו) ש"ץ שטעה בחזרתו בקול רם דינו כמו ביחיד: (ז) לאחר ל' יום דהיינו לאחר צ' תפלות אם נסתפק אח"כ אינו חוזר:

בָּרֵךְ עָלֵינוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ אֶת הַשָּׁנָה הַזֹּאת וְאֶת כָּל מִינֵי תְבוּאָתָהּ לְטוֹבָה וְתֵן (בחורף טַל וּמָטָר לִ) בְּרָכָה עַל

פני

מקור הברכות

רפאנו ה' ונרפא גי' המטרי א. ה' אלהינו. ברך עלינו, לפי נ"א וכן נוסח הרב ז"ל אין בברכה זו אלא נוסח אחד לקיץ ולחורף אלא שבחורף מוסיפין "ותן טל ומטר", וכ"ה נוסח המטרי כת"י א. אכן הספרדים נוהגין בנוסחות מחולפות, ומתחילין בקיץ "ברכנו ה' אלהינו בכל

מערכי לב

רופא חולי עמו ישראל. לא למעוטי חולי עם אחר קאתי. דודאי אין רפואה לשום בריה בעולם כי אם מאת הקב"ה לבדו, וכהתימת ברכת אשר יצר: "רופא כל בשר" אלא להורות יתרון ישראל על העמים בענין הרפואה, כי בהם לא יתרפא חולה מחליו אלא אם כן שלח הקב"ה עליו מחלה מתחלה, רק לזמן קצוב. כדאיתא בגמ' (ע"ז. נ"ה) רעים בשליחותן, ונאמנין בשבועתן; להסתלק ביום פלוני. עי"ש. אבל כשנגזר עליו חולי שימות בו. אין לו תקוה עוד. משא"כ אדם מישראל אפילו נחתם גזר דינו למות מחליו. תפלה קורעת את גזר דינו. וכעובדא דחזקי' (ברכות י.) שנתברר גזר דינו בנבואה והועילה לו תפלתו. והבדל זה רמוז בתורה. (דברים. ז.) ברוך תהי' מכל העמים גו' והסיר ה' ממך כל חולי גו'. וזה שאנו מתפללין בברכה זו: והעלה רפואה לכל מכותינו. והחותמין: רופא חולי **עמו ישראל.** וזוהי הסמיכות בתפלת א"מ: שלח ר"ש לחולי עמך. קרע רוע גזר דיננו.

[מהה"ג ר' בנימין ליזלינג. ועמש"ל בזה בדף מ"ז ע"ב בתפלה בשם שבכש א"א את רחמיו ע"ש.]

אתה (יא) בא״י רופא חולי עמו ישראל: **כד.] ברך** עלינו ה׳ אלהינו את השנה הזאת לטובה. (יב) [ואת כל מיני תבואתה] **ומיום** ס׳ של תקופת תשרי עד תפלת המנחה, ותפלת המנחה בכלל, של ערב יו״ט הראשון של פסח שואל כך: **ותן** טל ומטר לברכה על פני האדמה. ושבע העולם מברכותיך, (יג) [ורוה פני תבל מעושר מתנת ידיך. ושמרה והצילה שנה זו מכל דבר רע. ומכל מיני משחית ומכל מיני פורעניות, ותהי אחריתה שובע ושלום ותן ברכה במעשה ידינו, וּבָרְכָהּ כשנים הטובות. כי אל טוב ומטיב וסלח אתה.] בא״י מברך השנים:

לט. כה.] ומאחר תפלת מנחת (של) ארבעה עשר בניסן שהוא ערב יו״ט אינו שואל טל ומטר בברכת השנים עד שיגיע יום ששים של תקופת תשרי וביום ששים גופא שואל. דאי בעי להו יום ששים כלפני ששים. או כלאחר ששים [והלכתא] כלאחר ששים. (יד) (מכאן עד תקע בשופר ליתא בכת״י ב ולא בנדפס) **כו.] בסדר אחר.** בכל מקומות ששותין ומשקין (טו) מן ומטר כמו א״י ופרנקיא מתפללים טל ומטר (טז) בשבעה עשר במרחשון שהלכה כר״ג:

שנויי נוסחאות והגהות

(יא) „והעלה רפואה שלמה לכל מכותינו, כי אל רופא רחמן אתה״, וכן נוסח המחזור כת״י א. (יב) בכת״י ב״מ ליתא. (יג) הנוסח שם בלשון זה: „ומלא ידינו מברכותיך, ומעושר מתנת ידיך. שמרה והצילה כו׳. ועשה לה תקוה ואחרית שלום, ורחם עלינו ועל כל תבואתה, ועל כל פירותיה, וברכה כשנים הטובות בטללי ברכה וחיים, ושובע ושלום. ברוך כו׳:

לט. (יד) „ופליגי בה רב ושמואל ואתי ר״פ ופסקה כלאחר ששים״. (טו) צ״ל „מן מטר״. (טז) צ״ל „בשבעה״.

תקע

מגן האלף

כד.] ברך עלינו כו׳ נוסחת הגאון להתחיל ברך עלינו בין בקיץ ובין בחורף, אלא שבחורף מוסיפין לומר ותן טל ומטר. ולא כהספרדים שמתחילין בימות החמה ברכנו, וגם שואלים בימוה״ח טל, וגם הטור כתב כהאשכנזים, דהכי משמע בגמרא ושואלים כו׳, ועיין בב״י ובב״ח סי׳ קי״ז:

לט. כה.] ומאחר תפלת המנחה של עיו״ט של פסח **אינו שואל** כו׳ הטור כתב בסי׳ קי״ז ושואלים עד תפלת המוסף של יו״ט הראשון של פסח, וכבר תמה בב״י דהול״ל עד תפלת המנחה של ערב יו״ט הראשון של פסח, והד״מ ודו״פ וב״ח נכנסו בדחוקים לתרץ, והמחוור כגרסת הגאון ז״ל:

כו.] בסדר אחר. בכל מקומות ששותין ומשקין מן מטר כו׳ מתפללים ותן טו״מ בז׳ במרחשון. הרא״ש בתשובה כלל ד׳ סי׳ יו״ד האריך לתמוה למה לא יהגו כן בארצות שצריכין לגשמים כמו בני א״י, ששואלין בז׳ במרחשון ונסתייע נ״כ מהרמב״ם בפירוש המשנה שכתב בפירוש שהלכה כר״ג בא״י, ובכל הארצות שאוירם כאוירה, ע״ש. ונראה מזה שלא הי׳ בנוסחת רבינו הרא״ש כאותן הספרים שבידינו, דאל״כ היה מזכיר את רבינו הגאון להסתייע ממנו. ועיין בטור סי׳ קי״ז דס״ל נמי כוותיה, ובכל זאת לא נתקבלו דברי הרא״ש להלכה וסוגיין דעלמא דלא כוותיה, ובב״ה הביא וז״ל: קבלתי שיש לזהר מלשאול גשמים שלא בזמן שתקנו חכמים אפילו בשומע תפלה. אלא מרצין בתענית וסליחות

תקע בשופר גדול לחרותנו. ושא נס לקבץ גלויותנו. [וקרא דרור לקבצנו יחד מארבע כנפות הארץ]. ברוך א"י מקבץ נדחי עמו ישראל. השיבה שופטינו כבראשונה, ויועצנו כבתחלה ומלוך עלינו אתה ה' לבדך (יז) בצדק ובמשפט.

[המלך המשפט לעשי"ת נזכר בסדר רבינו בח"ב סי' קמ"ז]

בא"י מלך אוהב צדקה ומשפט. כז.] למשומדים אל תהי תקוה [סדר אחר:
אם

שנוי נוסחאות והגהות

(יז) "בחסד וברחמים בצדק ובמשפט".

מגן האלף

וסליחות וי"ג מדות, אבל אין שואלין ותן טו"מ, ושמעתי שפני גדולים עשו מעשה לשאול בצבור ותן טו"מ בשומע תפלה, ונאספו לעמם באותה שנה. ותלו הדבר באמרותי קמי שמיא, עכ"ל:

כז.] ולמלשינים אל תהי תקוה. עיין גרסת הגר"א "וכל הרשעה כרגע תאבד" ולא "עושי רשעה". אך בסדר רבינו הגאון והרס"ג ליתא כלל לזה, ועיין בנוסחי התפלה להגר"א בסי' רמ"א, שכתב וז"ל: לומר "וכל הרשעה" על שם יתמו חטאים וגו', ולא לומר "עושי רשעה" כי אין צדיק כו' עכ"ל, וכ"כ הה"א כלל כ"ד, וכ' הה"ג הרנ"ה זללה"ה האבד"ק יפו בסדורו, וז"ל: לא הספיק לו טעם הקודם משום דא"ל ברוריא "ועוד שפיל לסיפיה דקרא ורשעים עוד אינם". וע"כ הכי פירושו. אם יתמו חוטאים שאינם רשעים שחוטאים רק לפרקים ובשגגה, כש"כ דרשעים עוד אינם, כי לא ימתינו להם עד שיהיו רשעים. אבל זה דבר שא"א כי אין צדיק בארץ. ע"כ מוכרח דדרשינן מסורת בהטף, וזה כוונת רבינו כאן בדרך אפשר עכ"ל. אבל גם בדרך אפשר לא יתכן לרבינו הגר"א ז"ל ללכת בדרך רחוקה, וכוונתו פשוט שאינו מספיק כל טענותיה של ברוריא דודאי אין מקרא יוצא מדי פשוטו, וחטאים בפתח ודגש קרינן שהם החוטאים, ובהדיא אמרו שם דף י"ד בדוד דראה מפלתן של רשעים ואמר שירה, וצ"ל דאחרי שמתו מותר לומר שירה ע"ז, דהא הגמרא מוכיח זה מהאי קרא של יתמו חטאים, וזה דלא כסברת ברוריא. ועוד דכל ספר תהלים מלא מזה שקלל דוד את הרשעים, ולמה לא נקלם. אע"ג דכתיב גם ענוש לצדיק לא טוב. מ"מ ברשעים גמורים טובתן הוא שיפרע הקב"ה מהם בעוה"ז, ולא ינעלו בפניהם דרכי תשובה שלא יזכו לעוה"ב, וכמו"ש ומשלם לשונאיו על פניו להאבידו, ונאמר ישפוט ה' ונקמני [ש"א כ"ד] התיקם כצאן טבחה, הקדישם ליום הרגה [ירמי' י"א] ועוד מקראות:

ומ"מ אמר הגר"א ז"ל שלא לומר "וכל עושי רשעה" לפי שא"א לקלל בדרך כלל, "כי אין צדיק בארץ אשר לא יחטא", וישנן ג"כ שיחזרו בתשובה, ואיך נאמר עליהם שברגע יאבדו. והלא מכללם ישנן הרבה שחוזרים בתשובה, וכן איתא במדרש הנעלם בראשית דף ק"ה, שאסור להתפלל על הרשעים שימותו, שאלמלא סלקו הקב"ה לתרח כו', ע"ש, ומיירי נמי כשאין הקללה לטובתם, או בדאיכא דינא בארעא, שאסור למסור דינו לשמים, [ומיושב בזה קו' התוס' בב"ב כ"ב בהא דאמר אנא ענישתיה]:

ועם כ"ז י"ל לצדקו גם דברי ברוריא כדי שלא יסתרו הסוגיות, דשפיר התרעמה על ר"מ כי אפי' יהי' הדין עמו שמתכוין לטובתם שיתפרע מהם בעוה"ז, מ"מ הואיל וציערוהו בקראי הרי הוא נוגע ומשוחד מפני צערו, וא"א לו לפסוק הדין ולומר שמתכוין לטובתם, ולא הי' לו להתערב בדבר כי אפשר שיחזרו בתשובה. עוד יש לומר דמותר להתפלל עליהם שיבואו יסורים ושארי עונשים ולא ינעלו בפניהם דרכי תשובה, אבל אסור לענשם שימותו מיד כי אדרבא עי"ז תאבד מהם דרכי התשובה, וגם המקראות כלם בלתי מורים על קללה של מיתה מיד, ובתהלים קפי' ק"ט נאמר אך "יהיו ימיו מעטים" אבל לא שימות מיד, וכן מ"ש "הקדישם ליום הרגה" אינו מורה על מיתה מיד, וכש"כ יתר הכתובים אין ענינם אלא נקמה של יסורים, וכ"מ נמי בריב"ל דאמרו כי מטי האי שעתא ניים, אמר ש"מ לאו אורח ארעא
שנ'

פְּנֵי הָאֲדָמָה, וְשַׂבְּעֵנוּ [מִטּוּבָהּ], וּבָרֵךְ* [שְׁנָתֵנוּ] כַּשָּׁנִים הַטּוֹבוֹת: בָּרוּךְ אַתָּה יְהֹוָה מְבָרֵךְ הַשָּׁנִים:

תְּקַע בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל לְחֵרוּתֵנוּ וְשָׂא נֵס לְקַבֵּץ גָּלֻיּוֹתֵינוּ וְקַבְּצֵנוּ יַחַד מֵאַרְבַּע כַּנְפוֹת הָאָרֶץ: בָּרוּךְ אַתָּה יְהֹוָה מְקַבֵּץ נִדְחֵי עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל:

הָשִׁיבָה שׁוֹפְטֵינוּ כְּבָרִאשׁוֹנָה וְיוֹעֲצֵינוּ כְּבַתְּחִלָּה וְהָסֵר מִמֶּנּוּ יָגוֹן וַאֲנָחָה וּמְלוֹךְ עָלֵינוּ אַתָּה יְהֹוָה לְבַדְּךָ בְּחֶסֶד וּבְרַחֲמִים וְצַדְּקֵנוּ בַּמִּשְׁפָּט: בָּרוּךְ אַתָּה יְהֹוָה מֶלֶךְ אוֹהֵב צְדָקָה וּמִשְׁפָּט: (בעשי"ת הַמֶּלֶךְ הַמִּשְׁפָּט:)

(דה"ה) בכל השנה אם אמר המלך המשפט יצא וא"צ להזור ובעשי"ת אם טעה ואמר מלך אוהב צדקה ומשפט אם נזכר תוך כ"ד מעת אמירתו ומשפט אומר המלך המשפט נ"כ ואם לאחר כ"ד לא יאמר ואין מחזירין אותו: (סי' קי"ח והקפ"ה)

*[וְלַמַּלְשִׁינִים] אַל תְּהִי תִקְוָה וְכָל *[הָרִשְׁעָה] כְּרֶגַע *תֹּאבֵד וכל

מקור הברכות

בכל מע"י, וברך שנתנו כטללי רצון", כו', ובחורף מתחילין "ברך עלינו כו' ותן טל ומטר לברכה ורוה פני תבל, ושבע את העולם כלו מטובך" כו'. וכתב הטור דמגמרא משמע שלא הי' להם אלא נוסח אחד רק שבחורף הוסיפו שאלת טל ומטר, ולא יותר. **ושבענו** מטובך הרא"ש בתשובה כלל ד' כתב דהאומר "ושבענו מטובה" משנה ממטבעת חכמים, משום דלא קאי על הארץ אלא על הקב"ה וצ"ל "מטובך", וכן גירסת הויטרי בת"י א. וכ"ג הרב ז"ל, אבל הגר"א ז"ל בס"י רמ"א כתב לומר "מטובה", ומדברי הגאונים רע"ג ורס"ג יראה כדברי הרא"ש. **שנתנו**, כ"ג הרב ז"ל ונ"א, וכך הנוסח הנכון, והוי נמי מעין פתיחה שהתחיל "ברך עלינו את השנה הזאת". וכן מוכיחים לשון רע"ג ורס"ג ודלא כהר"י כרונא שכתב לומר "שנותינו", ובויטרי כת"י א. הנוסחא כריי כרונא, ואין מהויטרי ראיה שהמעתיקים הקרמונים הי' מנהגם תמיד להוסיף וא"ו בגלל ניקוד הקמץ שלפניו, וכן ימצא בדבריהם "וחוננו מאתך דעה" תחת "חננו" וכן הרבה דוגמתם. **כשנים** הטובות, וב"ס והרב ז"ל לסיים "כי אל טוב ומטיב אתה ומברך השנים". **וכתב** הטור שבברכה זו יש ל' תיבות ע"ש, וכן הוא לפי נוסחת האשכנזים עם השתי תיבות "טל ומטר". **גליותינו**. הר"ר שבתי סופר בסדורו נקד הגימ"ל בקמץ והלמד בשורוק, אבל בכת"י ב"מ מנוקד גליותינו בקמץ וחיריק, **מארבע** כנפות הארץ וכ"ג הויטרי ונ"א, אבל בכת"י ב"מ מוסיף "לארצנו". וכ"ה נ"ס והרב, ויש בברכה זו עשרים תיבות, טור, והוא ע"פ נ"א. **בחסד** וברחמים, בכת"י ב"מ מוסיף "בצדק ובמשפט" וכה"ג ספרד והרב ז"ל, אבל רבינו והויטרי ל"ג לי', והאשכנזים מסיימים "וצדקנו במשפט", וכן גרסת הויטרי כת"י א. **ולמלשינים**, בסדר רב עמרם וכן ברס"ג ובויטרי כת"י א. "למשומדים" וקאי על בר ישראל להפר ברית התורה והמצוה והבדיל עצמו מכלל ישראל, וכן תרגם אונקלס [שמות י"ב] "כל בן נכר לא יאכל בו" "כל בר ישראל דאשתמד", ובסדר רבינו הגאון ז"ל הנוסח "למשומדים אל תהי תקוה אם לא ישובו לבריתך", והיא גרסא נפלאה ונכונה, וליתא ישם וא"ו ולמשומדים כי אין לברכה זו שייכות לשלפניה, וכן בכת"י ב"מ ליתא וא"ו, אך המדפיס סדר ההוא הוסיף הוא"ו מדעתו. ואולי עשה זאת ע"פ דברי הטור שהוא"ו שבכאן עם הוא"ו שבברכת "ולירושלם עירך מצטרפין למנין ראשי תיבות של הברכות כלן שעולים למספר

וְכָל *[אוֹיְבֶיךָ] מְהֵרָה יִכָּרֵתוּ *[וְהַזֵּדִים] מְהֵרָה תְעַקֵּר וּתְשַׁבֵּר וּתְמַגֵּר וְתַכְנִיעַ בִּמְהֵרָה בְיָמֵינוּ: בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה שׁוֹבֵר אֹיְבִים וּמַכְנִיעַ זֵדִים:

עַל הַצַּדִּיקִים וְעַל הַחֲסִידִים וְעַל זִקְנֵי עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל וְעַל פְּלֵיטַת סוֹפְרֵיהֶם וְעַל גֵּרֵי הַצֶּדֶק וְעָלֵינוּ יֶהֱמוּ [נָא] רַחֲמֶיךָ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְתֵן שָׂכָר טוֹב לְכָל הַבּוֹטְחִים בְּשִׁמְךָ בֶּאֱמֶת וְשִׂים חֶלְקֵנוּ עִמָּהֶם *[לְעוֹלָם. וְלֹא] נֵבוֹשׁ כִּי בְךָ בָטָחְנוּ: בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה מִשְׁעָן וּמִבְטָח לַצַּדִּיקִים:

וְלִירוּשָׁלַיִם עִירְךָ בְּרַחֲמִים תָּשׁוּב וְתִשְׁכּוֹן בְּתוֹכָהּ

כאשר

מקור הברכות

למספר אלף ות"ת כמנין מקבלי תפלות ישראל, אבל אין דעת רבינו נוטה כן, וכל הרשעה בכ"י א. וכל "המינים" כרגע "יאבדו". **אויביך** ג' המטרי כת"י א. "אויבי עמך". **והזדים**, בסדר רבינו ובויטרי א. איתא "ומלכות זדון", והדפיסים אחרונים הכניסו במקומן תיבת "והזדים", אבל גם תיבת "ומלכות" אין ענינה אלא על ממשלת ההרמית והזדון כענין שאומרים "וכל הרשעה" שאין לקלל הרשעים אלא "הרשעה" וכן אנו אומרים בתפלת ר"ה "כל הרשעה כעשן תכלה, כי תעביר ממשלת זדון" ועיין כמגן האלף, וגרסת הרב ז"ל "וכל המינים וכל הזדים" והיא גרסא נכונה מאד. ולגרסתו יש עיקר בויטרי ובנוסחת הגאונים, ובשים, שברכה זאת היא ברכת המינים". **ותכניע**, הרא"ש בתשובה כלל ד' כתב לומר "ותכניעם", וכ"כ הגר"א ז"ל באדרת אליהו, וכ"נ הרב ז"ל, אבל בויטרי כת"י א. איתא "ותכניע כל אויבינו". וכתב הטור שבברכה זו כ"ט תיבות, ובדקתי בנ"א והמה כ"ז. ולנוסח הויטרי הם שלשים, ויש לחסר שם תיבת "כל", ובנוסחת הרב יש לחסר תיבת "מהרה" שהוא כפול פעמים, ואז יהי' מכוין כ"ט ע"ש. **ועל פליטת** "בית" סופריהם. כן גרסת רבינו הגאון והויטרי כת"י א. וכ"ג הרב ז"ל, ויש שמחבים את הבית, ואינו הגון, כי מקבלי תורה שבע"פ כעזרא וסייעתו שנקראו "סופרים" שעשו התורה ספורות ספורות כדאיתא בקדושין דף ל', אינן צריכין רחמים, וכבר סעו למנוחות אך תלמידיהם המחזיקים בדרכיהם ונקראים על שמם "בית סופרים", כענין שנקראים "ב"ש וב"ה, "בית ר"ג", "בית רבי", החיים עוד אתנו, והעזובים לאנחות, המה הצריכים רחמים. ובמחזור רומי גורס "ועל פליטת עמך בית ישראל". **ושים חלקנו** עמהם לעולם. כן מוכיחים דברי הגאון להפסיק אחר תיבת לעולם, ואח"כ מתחיל הענין "ולא נבוש" כו', אולם בכת"י ב"מ ובויטרי א. איתא בוא"ו. "ולעולם לא נבוש" וקאי ארבתריה, וכ"נ הרב ז"ל, והספרדים מוסיפים "ועל חסדך הגדול באמת נשעננו". ולא מצאנו להם חבר, גם הרב ז"ל ל"ג לה, והרד"א השמיט תיבת "באמת" ואמר כי עדיין אנו רחוקים מהאמת. כי בך בטחנו. בכת"י ב"מ ובסדר רס"ג ליתא לתיבות אלו, ומתורץ בזה קושית בעל הבאר חיים שאמר אם גם אנחנו מכלל הבוטחים למה צריך להתפלל "ושים חלקנו עמהם" הלא כבר התפלל ובקש "ותן שכר טוב לכל הבוטחים". אכן ג"א וג"ס והרב ז"ל אינו כן, וקושיתו יש לתרץ בפשוטו ועיין בטור שיש בברכה זו מ"ב תיבות, וכנראה הסיר למלת "נא" וגם ברד"א ליתא. **ולירושלם עירך**. כן גרסת הויטרי כת"י א וכסמך דורשי רשומות המובא בטור סי' קי"ח שר"ת של התחלות הברכות כלן עולה מנין כמספר מקבלי תפלות ישראל ולכן צ"ל בוא"ו, וכ"ג הרב ז"ל, אבל בסדר רבינו הגאון ז"ל איתא "על ירושלם עירך". ותיבת "על" קשה המובן, ואולי הוא כמו "בעבור", כמשמעות על הסמוך לדבור. ומצאנוהו גם על פעל "שב" כמו [מיכה ה] "ישוכון" על בני ישראל. אף כאן בעבור ירושלם עירך ברחמים תשוב. [עבוי"] וברמב"ם הנוסח: "השכון בתוך ירושלם עירך" וכ"ה נ"ס. **ודע**

דברמב"ם

כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ וּבְנֵה אוֹתָהּ בְּקָרוֹב בְּיָמֵינוּ בִּנְיַן עוֹלָם וְכִסֵּא דָוִד מְהֵרָה לְתוֹכָהּ תָּכִין: (כת״ב למנחה אומרים כאן נחם)
בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה בּוֹנֵה יְרוּשָׁלָיִם:

(דה״ח) (א) כת״ב אומר בתפלת מנחה נחם בבונה ירושלים ואם שכח יאמר אלל ועל כולם בלא חתימה. שכח ולא אמר אין מחזירין אותו: (סי' תקנ״ז)

נַחֵם יְיָ אֱלֹהֵינוּ אֶת אֲבֵלֵי צִיּוֹן וְאֶת אֲבֵלֵי יְרוּשָׁלָיִם. וְאֶת הָעִיר הָאֲבֵלָה וְהַחֲרֵבָה [וְהַבְּזוּיָה] וְהַשּׁוֹמֵמָה. הָאֲבֵלָה מִבְּלִי בָנֶיהָ. וְהַחֲרֵבָה מִמְּעוֹנוֹתֶיהָ. [וְהַבְּזוּיָה מִכְּבוֹדָהּ]. וְהַשּׁוֹמֵמָה מֵאֵין יוֹשֵׁב. וְהִיא יוֹשֶׁבֶת וְרֹאשָׁהּ חָפוּי כְּאִשָּׁה עֲקָרָה שֶׁלֹּא יָלָדָה. וַיְבַלְּעוּהָ לִגְיוֹנוֹת. וַיִּירָשׁוּהָ עוֹבְדֵי *[זָרִים]. וַיָּטִילוּ אֶת עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל לֶחָרֶב. וַיַּהַרְגוּ בְזָדוֹן חֲסִידֵי עֶלְיוֹן. עַל כֵּן צִיּוֹן *[בְּמַר] תִּבְכֶּה. וִירוּשָׁלַיִם תִּתֵּן קוֹלָהּ. לִבִּי לִבִּי עַל חַלְלֵיהֶם. מֵעַי מֵעַי עַל חַלְלֵיהֶם. כִּי אַתָּה יְהוָה בָּאֵשׁ הִצַּתָּהּ. וּבָאֵשׁ אַתָּה עָתִיד לִבְנוֹתָהּ. כָּאָמוּר וַאֲנִי אֶהְיֶה לָּהּ נְאֻם יְהוָה חוֹמַת אֵשׁ סָבִיב וּלְכָבוֹד אֶהְיֶה בְתוֹכָהּ: בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה מְנַחֵם צִיּוֹן וּבוֹנֵה יְרוּשָׁלָיִם:

אֶת צֶמַח דָּוִד עַבְדְּךָ מְהֵרָה תַצְמִיחַ וְקַרְנוֹ תָּרוּם בישועתך

מקור הברכות

רבינו־ם ובמחזור רומי ליתא לנוסח .וכסא דוד מהרה לתוכה תכין׳ ואפשר דטעמו דנוסח זה אינו מתיישב אלא לשיטת הירושלמי שהיו כוללין של דוד בבונה ירושלם [עיין מזה לקמן, וכן היו חותמין .אלהי דוד ובונה ירושלם׳ וכ״ה ברוקח בשם מדרש ויכלו, אבל לתלמודא דידן שהן שתי ברכות לכה לי׳ להזכיר כאן .וכסא דוד׳ וגם רבינו הגאון לא הזכירו, אבל נוסחתנו ע״פ הויטרי כת״י א. וכ״ה הרב ז״ל. וכתב הטור דבברכה זו יש כ״ד תיבות, עי״ש ולפי״ז י״ל .וכסא דוד מהרה״ ולהשמיט תיבת עברך״. נחם כל הנוסח היא כגרסת הויטרי כת״י א. אלא שהוסיפו כאן תיבת .והבזויה״ וכן .הבזויה מכבודה׳. וגרס שם עובדי .פסילים״ על כן ציון .במררי תבכה.

את צמח דוד. ירושלמי ברכות פ״ב ה״ד, דאמר שם .כולל בו׳ ושל דוד בבונה ירושלם״, וע״ש פ״ד הלכה ה׳ .בתפלה, אלהי דוד ובונה ירושלם״, ומשמע דלא היתה ברכה בפני עצמה, וכ״ב הפ״מ והחרדים דהירושלמים כללו את צמח דוד בב״י כשיטת התוספתא, ואח״כ תלקים ועשאום לשתי ברכות במובא בבבלי דפריך י״ח י״ט הוין, וזה סעד לגרסת רבינו הגאון דלא זכר בברכת ירושלם .וכסא דוד לתוכה תכין״. משום דזה שייך לברכת את צמח דוד, אך בויטרי גרס כנוסח אשכנז דכסא דוד הויא מעין ברכת ירושלם, וע״ש הב״ח בסי׳ קי״ת בזה, ומה שתירץ לר״ש סגי נהור לענין מעין חתימה, ועיין בתנות אליהו שכתב ג״כ דנהגו הירושלמים לכלול את צמח בב״י ולא עשאוה לברכה בפ״ע, ועפ״ז גרס מ״ש בירושלמי פרק תפלת השחר, ר׳ לוי אמר כנגד י״ח אזכרות שכתובים בהבו לה׳, אמר ר׳ הונא אם יאמר לך אדם י״ט אינון, אמור לו של מינין קבעו חכמים ביבנה, שאין הגרסא י״ט אלא י״ז ע״ש, אכן הרה״ג ר׳ מאיר לעהמאן בביאורו על הירו׳ כ׳ דגרסת י״ט

בִּישׁוּעָתְךָ כִּי לִישׁוּעָתְךָ קִוִּינוּ כָּל הַיּוֹם: בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה מַצְמִיחַ קֶרֶן יְשׁוּעָה:

שְׁמַע קוֹלֵנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ חוּס וְרַחֵם עָלֵינוּ וְקַבֵּל ברחמים

מקור הברכות

י"ם נכונה היא, ומ"ש שם בירו' הותיב ר"א ב"ר יוסי והכתיב אל הבבור הרעים קאי למה לא התקינו אנשי כה"ג ברכת ולמלשינים והאיבא שם כנגרה, ומשני ר' יוסי והתני כולל של מינין "כו' ושל זקנים וגרים במבטח לצריקים, ושל דוד בב"י, בלומר רבלא זה ליכא רמז בטוטור לכל הדיבורים שכללו אנשי כה"ג בברכות, ע"ש. ואיני יודע מה יענה לרברי הירו' מפ' ת"ה, רא"ר אבון חל תלפיות שכל הפיות מתפללים, בברכה בק"ש ובתפלה, בברכה בונה ירו', בתפלה „אלהי רור ובונה ירו"", בק"ש הפורש סוכת שלום כו', ומפורש שגם שהיו חותמין באלהי דוד וב"י, ולא בברכה בפ"ע, ועור הוכית הגר"א מפיוט לפורים, שתפש בהירושלמים ולא עשה פיוט לברכת את צמח:

והמחבר הגיון לב בתב חמשה הוכחות לזה שלא הי' בנוסחתם ברכת את צמח דור. ונרמה באלו חרש זאת מרעתו ולא הביא את כל הגאונים האלו שקדמוהו. ובהב עור, אלא שיש לי קושיא גרולה לא ירעתי לפנותה, ראמר במ"ר פ' קרח „כל תשא עון וקח טוב, טוב בגימט' י"ז אמרו ישראל עכשיו אין בירינו אלא תפלה, ופריך שם י"ט הוין, ומתרץ הוצא משם ברכת המינים שתקנוהו ביבנה. ואת צמח דור שתקנו אחריו, על שום בחנני ה' ונסני", וכתב „ולא מצאתי עוד בשום ספר שגם ברכת את צמח ברכה מאוחרת היא במו ברכת הצרוקים", עכ"ל. וסבור המחבר הזה לומר שמה שאמר „שתקנו אחריו" ר"ל בזמן אחרון כברכת הצדוקים, ועי"ז נתקל באבן שלא ידע לפנותו, ואין בן פשט הדברים, כי מה שאמר שתקנו אחריו ר"ל אחרי הושע הנביא, שאמר זה הפסוק, דבימיו היו מלבות ב"ר קיימת, ובוראי שלא אמרו ברכה דאת צמח דור. ואנשי כנה"ג שהיו אחרי הושע תקנוהו בזמנם, ועשו התפלה י"ח ברבות, ותקנוהו ע"ש הפסוק „בחנני ה' ונסני" שעי"ז נרחה דור ממלבות, והרב בעל עבורי פירש שלאחר שיסרו ברכת המינים תקנו את צמח בבונה ירושלם. והוסיף במדרש תיבות אלו שתקנו אחריו „בבונה ירושלם", כי מתחלה היתה י"ח בברבת את צמח שהיתה ברכה בפ"ע, והיו חותמין בה מגן דור. וכדרך שכתובה ברבהזו בהמסורה בנוסח הרמב"ם. ובזמן תקון ברכת המינים הסירוה מהתפלה, וקבעוה בהפטרה, והיה כך עד שקמו חכמי

מערכי לב

שמע קולנו, כתב הרד"א בשם הריב"א. י"ב ברכות האמצעיות. הם ששה נגד ששה. ושומע תפלה נגד כלם. ששה הראשונים באדם עצמו. פתח בחונן הדעת שזה עיקר האדם שנאמר יראת ה' ראשית דעת, כו' שאם אין באדם דעה איך יתפלל. כו' וכיון שהבין וידע יחזור בתשובה. ואח"כ ישאל סליחה ומחילה על מה שחטא ומרד. ואח"כ ישאל להצילו מצרותיו ומשנאיו. ועונותיו של אדם גורמות לשונאיו. כי ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים, ולפי שעונות קשים מתחלואי גופו הקדים אותם לבקש עליהם תחלה. ואח"כ לרפואת גופו ואיבריו שחולים בעונותיו, ואחרי גאולת נפשו ורפואת גופו שואל על הפרנסה להחיות גופו ונפשו. ואחרי ששאל ששה בצורכי יחיד. חוזר לשאול ששה בצורכי רבים. תקע בשופר להרים דגל הרותנו שהוא ראש הכל לכלל ישראל נגד חונן הדעת. כי אדם שיש בו דעה כאלו נבנה ביהמ"ק בימיו. השיבה שופטינו נגד השיבנו. ברכת המינים נגד סליחת עונות. שהמהפיכים נדונים בשופטים כשרים. וכן צדיקים ירחו וישמחו נגד גואל ישראל. ובונה ירושלים נגד רפאנו. וכן כתוב בונה ירושלם ה' וגו' הרופא לשבורי לב. ואת צמח דוד נגד ברכת השנים, כי כשיש מלך טוב השובע משפע לעשוקים נותן להם לרעבים, ושומע תפלה נגד כלם. עכ"ל. ונלע"ד דדבריו אלו מפורשים בירושלמי בפ"ב דברכות על משנה הקורא למפרע דהר"א בש"ר יב"ל אף מי שהתקין את התפלה על הסדר התקינה כו'. האמצעיות צרכן של בריות, חננו דעה הנחתנו דעה. רצה תשובתנו רצית תשובתנו. סלח לנו סלחת לנו. כו'

ברחמים וברצון את תפלתנו. כי אל שומע תפלות ותחנונים אתה ומלפניך מלכנו ריקם אל תשיבנו:

מקור הברכות

חכמי תלמוד בבלי וקבעוה ג"כ בתפלה, ובשנוי חתימה ע"ש, ולא ידעתי מה הועיל בזה, כי עדיין נשארה הקושיא סו"ב בגימי י"ז, ובאמת י"ח הוין, כ"ולפי דבריו קודם שיסדו ברכת המינים היתה את צמח ג"כ ברכה בפ"ע, והוא ג"כ י"ח עם ברכת המינים, והעיקר כמו שכתבתי:

כי לישועתך קוינו כלהיום. כן גרס בכת"י א בויטרי ובנוסח דבבל בכת"י ב"ם וכ"ג הרב ז"ל. וכ"ה נ"א ויספרד, ויש בברכה זו כי תיבות כמו"ש הטור. ויש מוסיפים ומצפים לישועה, וליתא בשום נוסח: שמע קולנו. בברכה זו רבו החלופים, בסדר אה"ק כת"י מתחיל „אב הרחמן שמע קולנו". ונ"ם הרב ז"ל „שמע קולנו ה"א אב הרחמן רחם עלינו", ת"א כנוסח הויטרי א. אלא שהוסיפו „ה' אלהינו" חוב. וליתא שם בויטרי. כי אל שומע. בסדר רבינו ובויטרי כת"י א. כתוב „תפלותינו ותחנונינו". אבל הרד א כתב שיש קורין „תפלות ותחנונים", וזה הנכון שאין להחזיק עצמנו לצדיקים כל כך ששומע תפלותינו בכל עת. עכ"ל, וכ"ה נ"א והרב ז"ל. ומלפניך מלכנו ריקם אל תשיבנו, כ"ה נוסח הויטרי כת"י א. ונ"א והרב ז"ל, ובסדר רע"ג כת"י אמריקני איתא „ולא נשוב ריקם מלפניך כי אב מלא רחמים אתה". ובנ"ם כנ"א. ומוסיפים אחריו „חננו ועננו ושמע תפלותינו", ולא מצאתי להם חבר, וגם הרב ליג לי', כי אתה שומע תפלת עמך ישראל ברחמים, וב"ה נסח כל הספרים, ובסדר הרב ז"ל גרס „תפלת כל פה", והוא כתפלתו של שלמה שאמר „וגם אל הנכרי" וגו', אבל ישנן מצ"ה דמרכיבים תרי רכשא „כי אתה שומע תפ"ת כל פה עמך ישראל" וגרם להם טעותי המדפיסים, שבלבלו להדפיס שתי אלה הנוסחות יחדיו:

מערכי לב

כו' עד לדקתנו בגה ביתך שמע עתירתני. והמפרשים נתחבטו בפירושו, ונראה דה"פ שהתקינו על הסדר שאחרי שהוגנתנו דעה אנו מבקשים שתרצה תשובתנו, והוא כדברי הרב שאם אין באדם דעה איך יתפלל. ראית תשובתנו אז יכול להתפלל סלח לנו. סלחת כו' [וגם מירו' הלז מוכח כדברי הגר"א שלא התפללו ברכת את צמח בברכה בפ"ע ולכן לא הזכיר בזן דבר, אחר בנה ביתך. אכן מ"ש בס' עבו"י כי גם בברכת הביננו לא נמצא בירו' דבר מברכת את צמח. לא מצאתי כן בירו' לפנינו, ואדרבא נזכר שם ויצמחו כל ישראל. בבנין עירך ואיחוד מקדשך ובמיחת קרן לדוד עבדך. ואולי בהעתק שלפניו לא נמצא ובצמיחת קרן.]

וכתב עוד הרד"א בשם הריב"ה. ודע שכל ברכה הקודמת להברתה מעולה הימנה שאם אין דעת אין תשובה. כי לא יודע בין טוב לרע, ואם לא ישוב מה מועיל סליחת עונות, הרי עושה עון בכל יום, ואם אין סליחה לא יסורו אויביו וצרותיו. ומה הועיל בריאותו אם ירדפוהו שונאיו. ומה תועלת בעשרו אם הוא חולה ומעונה. הא למדת שגדולה סליחה מן הפרנסה בכלם מעלות, וקנין דעת בהמה, וראוי לרדוף כפי מעלתם, וכל ההולך פרסא אחת לקנות סחורה. חייב לילך ששה פרסאות ללמוד תורה. וכל הסובל עמל ועלבון כדי שלא יגזק בממונו. חייב לסבול כפלים כדי שלא יחטא. ע"כ תוכן דבריו:

המחבר בעל הגיון לב הביא מדעתו ודעת חבריו סברוה אשר קורי עכביש יאורגו, כי רובי הברכות כמו השיבנו, ראה בעניינו, רפאנו, נתקנו ברורות מאוחרים בזמני המכביים, ועל תקע בשופר אמר בשם ה' צונץ שהיא הוספה בזמן הקרוב לחורבן בית שני, וכן ברכת השיבה, ועשה לנו חנינה להשאיר שריד כמעט, ואמר שכתב הריש"ק בפה שהשריד ג' ראשונות וג"א לאמר עליהם שקרובות הן. ובלשונם אין מלה שלא הכון בפי דורו של שמעון הצדיק. וגם המנהג היום לאומרם גם בשבתות וי"ט, וזה אות על קדמותן. עי"ש. אלא בכ"ז לא חנן אותם אלינו בענין יפה וקטע מקצתן, ואמר על ברכת כהיה מהים שלדעתו אפס קצתה חוברה מאנשי כה"ג עד רב להושיע, והשאר הוספה נגד תלמידי אנטיגנוס ע"ש. ולא ארע מה יגהה להם סוד מסברות בריות

כאלו

קודם שמסיים כי אתה שומע יתודה בהכנעה ובשברון לבו :

אָנָּא יְיָ חָטָאתִי עָוִיתִי וּפָשַׁעְתִּי לְפָנֶיךָ מִיּוֹם הֱיוֹתִי עַל הָאֲדָמָה עַד הַיּוֹם הַזֶּה (ובפרט בחטא פלוני) אָנָּא יְיָ עֲשֵׂה לְמַעַן שִׁמְךָ הַגָּדוֹל וּתְכַפֵּר לִי עַל עֲוֹנַי וַחֲטָאַי וּפְשָׁעַי שֶׁחָטָאתִי וְשֶׁעָוִיתִי וְשֶׁפָּשַׁעְתִּי לְפָנֶיךָ מִנְּעוּרַי עַד הַיּוֹם הַזֶּה, וּתְמַלֵּא כָּל הַשֵּׁמוֹת שֶׁפָּגַמְתִּי בְּשִׁמְךָ הַגָּדוֹל: כי אתה וכו׳

תפלה שיתפלל על מזונו קודם כי אתה:

אַתָּה הוּא יְיָ הָאֱלֹהִים הַזָּן וּמְפַרְנֵס וּמְכַלְכֵּל מִקַּרְנֵי רְאֵמִים עַד בֵּיצֵי כִנִּים הַטְרִיפֵנִי לֶחֶם חֻקִּי וְהַמְצֵא לִי וּלְכָל בְּנֵי בֵיתִי מְזוֹנוֹתַי קוֹדֶם שֶׁאֶצְטָרֵךְ לָהֶם בְּנַחַת וְלֹא בְצַעַר בְּהֶתֵּר וְלֹא בְאִסּוּר לְחַיִּים וּלְשָׁלוֹם מִשֶּׁפַע בְּרָכָה וְהַצְלָחָה וּמִשֶּׁפַע בְּרָכָה עֶלְיוֹנָה כְּדֵי שֶׁאוּכַל לַעֲשׂוֹת רְצוֹנֶךָ וְלַעֲסוֹק בְּתוֹרָתֶךָ וּלְקַיֵּם מִצְוֹתֶיךָ וְאַל תַּצְרִיכֵנִי לִידֵי מַתְּנַת בָּשָׂר וָדָם וִיקֻיַּם בִּי מִקְרָא שֶׁכָּתוּב פּוֹתֵחַ אֶת יָדֶךָ וּמַשְׂבִּיעַ לְכָל חַי רָצוֹן:

כי אתה וכו׳

כִּי אַתָּה שׁוֹמֵעַ תְּפִלַּת עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל בְּרַחֲמִים: בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה:

רְצֵה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ בְּעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל וּבִתְפִלָּתָם. וְהָשֵׁב [אֶת] הָעֲבוֹדָה לִדְבִיר בֵּיתֶךָ וְאִשֵּׁי יִשְׂרָאֵל. וּתְפִלָּתָם בְּאַהֲבָה תְקַבֵּל בְּרָצוֹן. וּתְהִי לְרָצוֹן תָּמִיד עֲבוֹדַת יִשְׂרָאֵל עַמֶּךָ:

[רה״ח] (א) אם שכח לומר בר״ח יעלה ויבוא בערבית אפי׳ בלילה הב׳ של ר״ח א״צ להזור התפלה אבל בשחרית ומנחה אם נזכר קודם שאמר השם מברכת המחזיר יאמר עוד הפעם ותחזינה ואם כבר סיים הברכה אומר לפני מודים ואם התחיל מודים אם נזכר קודם

מקור הברכות

כאלו, הן הפורקים עול שמים מעליהם ינתקו גם מוסרות אנשי הכנסיה והנביאים, אשר מימי קדם מוצאם, וישראל ויהודה הרד עם אל ועם קרושים נאמן, לא ישלו נפשם על השערות השרופות כאלו שמוצאן ומבוען מלב אי־תכמה ואי־תורה ולא אמונה, אשר אך לתאוה יבקש נפרד. ודברי חכמינו ז״ל שהיו קרובים להםנם ומקובלים איש מפי איש. שאמרו שק״ך זקנים ומהם כמה נביאים תקנום, נאמנים יותר עלינו, וכל צר ואויב ופורק עול שמים לא יגע בהם לרעה. וצדיקים ילכו בם הוא החכם הנעלת ר״ד בעהר בעל ס׳ עבודת ישראל אשר כתב בסדורו וזה הו״ד, כאשר נחקור דעת האמת נדע ונבין שישראל היו נהוגים מיום היותם לעם להתפלל להקב״ה ג״פ בכל יום איש איש כפי מעמד גופו וקורותיו ותלאותיו, כו׳. ואנשי כה״ג תקנו ח״י ברכות מוהרות לתפלה ערוכות בכל בלשון צחה ונקיה אך לא התפשטו עוד באומה, ונשתכחו מעם כו׳ עד שסדרום ב״ד של ר״ג והוסיפו עוד ברכה אחת ונתקבלו בכל ישראל. ע״ש :

בְּעַמְּךָ ישראל ובתפלתם, בכת״י אמריקני בסדר רבינו איתא „ובתפלתם שעה״, והספרים והרב ז״ל נסחוהו ותקנוהו „ולתפלתם שעה״. והיא נוסחא ישרה, כי הרצון לתפלה הוא מזכיר אחרי זאת „ותפלתם. מהרה באהבה תקבל ברצון״, וְהָשֵׁב את העבודה בווטרי כת״י א. ליתא לםלת „את״. וְאִשֵּׁי ישראל ותפלתם, עיין סוף מנחה תורה ומיכאל כו׳ יש מפרשים כו׳ והיינו ראמרינן „ואשי ישראל ותפלתם מהרה באהבה״, וי״א דקאי ארלעיל „והשב את העבודה לדביר ביתך ואשי ישראל״, ע״ש, ועיין בסרור ר׳ שבתי סופר לומר „ואשי ישראל ותפלתם״ דדבוק למה שאחריו, ולא קאי ארלעיל. ע״ש, ונראה לי סמך לדבריו ממ״ש הגאון שבמנ״ה יתחילו כן „ואשי ישראל״ משום דליכא נשיאות כפים, וע״ש עוד בדברי ר״ש הנ״ל שאין לומר „מהרה״ אבל בווטרי כת״י א. ובתוספות הנ״ל גרסי לי׳. עֲבוֹדַת ישראל עמך, נוסח אשכנז כנוסח הווטרי כת״י א. בלי תוספות ומגרעת, ובנ״ג הרב בתוספות תיבת „שעה״, כנז״ל, אבל הספרים מוסיפים „ואתה ברחמים התפוץ

אם לא ישובו לבריתך.] והמינים יכלו כרגע, וכל אויבינו [ומשנאינו] מהרה יכרתו. ומלכות זדון מהרה תעקר ותשבר ותכניע בימינו בא"י שובר אויבים ומכניע זדים. **על** הצדיקים ועל החסידים [ועל שארית עמך ישראל] ועל גירי הצדק יהמו רחמיך ה' אלהינו, ותן שכר טוב לכל הבוטחים בשמך באמת ושים חלקנו עמהם (יח) [לעולם אל נבוש כי בך בטחנו.] בא"י משען ומבטח לצדיקים. **על** ירושלם עירך ברחמים תשוב ובנה אותה בנין עולם בימינו.

[נוסח נחם לתשעה באב עיין לקמן בסדר רבינו בחלק ב' סי' ל"ח]

בא"י בונה ירושלם. **כח.] את** צמח דוד מהרה תצמיח [וקרננו] תרום בישועתך כי לישועתך קוינו, (יט) בא"י מצמיח קרן ישועה. **כט.] שמע** קולנו ה' אלהינו (כ) וקבל ברחמים וברצון את תפלתנו כי אל שומע תפלותינו ותחינותינו אתה (כא) [מעולם.] בא"י שומע תפלה. **רצה** ה' אלהינו בעמך [ישראל] ובתפלתם, (כב) והשב [את ה] עבודה לדביר ביתך. (כג) [ואשה] ישראל ותפלתם מהרה באהבה תקבל ברצון, ותהי לרצון תמיד עבודת ישראל עמך.

[נוסח יעלה ויבא עיין לקמן בסדר רבינו בח"ב סי' מ"ד].

ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים, בא"י המחזיר שכינתו לציון.

מודים

שנוי נוסחאות והנהות

(יח) בכת"י ב"מ גרס בוא"ו „ולעולם לא נבוש". וליתא שם כי בך בטחנו. ולפי"ז הוא מופסק ממ"ש ושים חלקנו ולגרסתנו בלי וא"ו הכונה שים חלקנו עמהם לעולם, ואח"כ מתחיל ענין ולא נבוש כי בך בטחנו ונוסחתנו שמסיימים „כי בך בטחנו" כגירסת הספר שלפנינו, צריכים אנו להפסיק ג"כ אחרי ושים חלקנו עמהם לעולם. (יט) „כל היום" (כ) „ורחם עלינו". (כא) „ומלפניך מלכנו ריקם אל תשיבנו. כי אתה שומע תפלת כל פה". (כב) בכתב יד אמריקני „ובתפלתם שעה". הרמב"ם וכן נ"ס „ולתפלתם שעה". (כג) „ואשי".

לא

מגן האלף

שג' גם ענוש לצדיק כו' וכ' הרא"ה מפני שהוא כהורגו בידים, שאז בבירור נענש. אבל בענין אחר שפיר דמי, היכא דלית לי' דינא באר"א וכמו שנמצא בספר תהלים עכ"ל. ומה נעימה היא גרסת הגאון „ולמלשינים אל תהי תקוה „אם לא ישובו לבריתך" וכו': **ועוד** נראה דרשעים שהם מסיתים ומדיחים ומשחיתי הישוב מותר להתפלל עליהם גם שימותו, ועי"ש בסנהדרין מיתה לרשעים טוב להם וטוב לעולם. ואולי נפלגו בזה ר"מ וברוריא, דר"מ השב אותם למשחיתי עולם ומפריעי שלום הישוב, והתפלל עליהם שימותו, וכן הוא גם בנוסחת הגאון שכ' „וכל המינים כרגע יכלו", אבל ברוריא לא החשיבה אותם בסוג זה, ובזה יתבאר כוונת מהרש"ל ברכות דף יו"ד ברש"י חטאים כתיב, וכ' שם הגירסא שמצא בס"א אלא קרי ביה חטאים, וכ' לפרש דחטאים היינו כמו חוטאים, אלא קרי ביה חטאים בדרך מפעיל ע"ש. והרי"ע בהגהותיו כ' ע"ז שלא הבינו, ע"ש. אך י"ל דדחיקא לי' לפרש קרי ביה חטאים דר"ל בחטף, וקאי על שם המקרה של חטאים דאדרבא הקרי הוא בפתח ודגש שהוא שם תואר, והחטאים כמו חוטאים, אלא קרי ביה החטאים בדרך מפעיל שהמה מסיתים ומחטיאים אחרים. ועליהם אתה רשאי להתפלל שימותו, ולא על מי שאינו מזיק:

כח.] את צמח דוד עיין מקור הברכות:

כט.] שמע קולנו. עיין מערכי לב.

המברך

קודם שעקר רגליו חוזר לרצה ואם נזכר לאחר שעקר רגליו חוזר לראש התפלה ואם כבר אמר יהיו לרצון אף שלא עקר רגליו כעקורין דמי: (סי' תכ"ב) (ב) שכח לומר יעל"ו בחוה"מ אפי' בערבית צריך לחזור: (סי' ת"ל) (ג) אם מסופק אם אמר יעל"ו חוזר ומתפלל: (מ"א סי' תכ"ב וא"ר) (ד) שכח מלומר יעל"ו בשחרית והתפלל מוסף לא יחזור להתפלל עוד שחרית: (מ"א תכ"ו) (ה) ש"ץ שטעה ולא הזכיר יעל"ו בחזרת הש"ץ והשלים תפלתו לא יחזור ואם לא השלים חוזר לרצה: (שם) (ו) ש"ץ שטעה בתפלתו בלחש ולא אמר יעל"ו לא יחזור ויסמוך על תפלתו בקו"ר לכן יאמר אלהי נצור ויפסע ג' פסיעות אחר התפלה בקו"ר: (סי' קי"ט וקכ"ג)

בר"ה ובחוה"מ אומרים זה:

אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ. יַעֲלֶה וְיָבֹא וְיַגִּיעַ וְיֵרָאֶה וְיֵרָצֶה וְיִשָּׁמַע וְיִפָּקֵד וְיִזָּכֵר זִכְרוֹנֵנוּ וּפִקְדוֹנֵנוּ וְזִכְרוֹן אֲבוֹתֵינוּ. וְזִכְרוֹן מָשִׁיחַ בֶּן דָּוִד עַבְדֶּךָ. וְזִכְרוֹן יְרוּשָׁלַיִם עִיר קָדְשֶׁךָ. וְזִכְרוֹן כָּל עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל לְפָנֶיךָ. לִפְלֵטָה לְטוֹבָה לְחֵן וּלְחֶסֶד וּלְרַחֲמִים לְחַיִּים וּלְשָׁלוֹם בְּיוֹם לר"ח רֹאשׁ הַחֹדֶשׁ הַזֶּה: לחוהמ"פ חַג הַמַּצּוֹת הַזֶּה: לחוהמ"ס חַג הַסֻּכּוֹת הַזֶּה: זָכְרֵנוּ יי אֱלֹהֵינוּ בּוֹ לְטוֹבָה. וּפָקְדֵנוּ בוֹ לִבְרָכָה. וְהוֹשִׁיעֵנוּ בוֹ לְחַיִּים. וּבִדְבַר יְשׁוּעָה וְרַחֲמִים חוּס וְחָנֵּנוּ. וְרַחֵם עָלֵינוּ וְהוֹשִׁיעֵנוּ. כִּי אֵלֶיךָ עֵינֵינוּ. כִּי אֵל מֶלֶךְ חַנּוּן וְרַחוּם אָתָּה:

וְתֶחֱזֶינָה עֵינֵינוּ בְּשׁוּבְךָ לְצִיּוֹן בְּרַחֲמִים: בָּרוּךְ אַתָּה יְהֹוָה הַמַּחֲזִיר שְׁכִינָתוֹ לְצִיּוֹן:

(דה"ה) כשאומר מודים כורע ראשו וגופו כאגמון בב"א (עיין א"ר בשם רש"ל) עד שיתפרקו כל חוליות שבשדרה וזקן וחולה שאינו יכול לשחות כ"כ כיון שהרכין ראשו דיו ובשחוח זוקף יזקוף בנחת ראשו תחלה ואח"כ גופו שלא תהא עליו כמשא: (סי' קי"ג)

מוֹדִים אֲנַחְנוּ לָךְ שָׁאַתָּה הוּא יי אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד. צוּר חַיֵּינוּ מָגֵן יִשְׁעֵנוּ אַתָּה הוּא לְדוֹר וָדוֹר נוֹדֶה לְּךָ וּנְסַפֵּר תְּהִלָּתֶךָ עַל

חיינו

מודים דרבנן

מוֹדִים אֲנַחְנוּ לָךְ שָׁאַתָּה הוּא יי אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ אֱלֹהֵי כָל בָּשָׂר יוֹצְרֵנוּ יוֹצֵר בְּרֵאשִׁית בְּרָכוֹת וְהוֹדָאוֹת לְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל וְהַקָּדוֹשׁ עַל שֶׁהֶחֱיִיתָנוּ וְקִיַּמְתָּנוּ כֵּן תְּחַיֵּנוּ וּתְקַיְּמֵנוּ וְתֶאֱסוֹף גָּלֻיּוֹתֵינוּ לְחַצְרוֹת קָדְשֶׁךָ לִשְׁמוֹר חֻקֶּיךָ וְלַעֲשׂוֹת רְצוֹנֶךָ וּלְעָבְדְךָ בְּלֵבָב שָׁלֵם עַל שֶׁאֲנַחְנוּ מוֹדִים לָךְ. בָּרוּךְ אֵל הַהוֹדָאוֹת:

מקור הברכות

הבפון בנו ותרצנו' ובווטרו בת"י מובא שם אח"ז בל נוסח, ותערב עליך שאומרים ברגלים, ובמדרש תהלים איתא: כל אותן האלפים שנפלו בימי דוד לא נפלו אלא על שלא תבעו בנין בית המקדש כו' והלא דברים קו"ח בני אנו שחרב בימינו על אחת כמה וכמה לשכך התקינו חסידים הראשונים שיהיו ישראל מתפללים ג' תפלות בכל יום, אנא השב שכינתך לציון וסדר העבודה לירושלים עכ"ל, ומסכים לנוסח הוויטרי. וברש"י ברכות י"א מובא. חתימת הברכה שהיו מברכין בזמן שביהמ"ק קיים, ברוך המקבל עבודת עמו ישראל ברצון, אי נמי שאותך לבדך ביראה נעבוד עכ"ל

מודים אנחנו לך [שאתה הוא] ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו צור חיינו מגן ישענו אתה הוא לדור ודור, נודה לך ונספר תהלתך על חיינו המסורים בידיך ועל נשמותינו הפקודות לך [ועל נסיך שבכל יום עמנו ועל נפלאותיך וטובותיך שבכל עת] הטוב כי לא כלו רחמיך, המרחם כי לא [תמו] חסדיך. ומעולם קוינו לך, לא הכלמתנו ה׳ אלהינו (כד) [ולא תעזבנו ואל תסתר] פניך ממנו. [נוסח על הנסים בחנוכה עיין לקמן בח״ב סימן ס״א. ונוסח על הנסים בפורים עיין לקמן ח״ב סימן ס״ו]. ועל כלם יתברך ויתרומם שמך מלכנו לעולם ועד. [נוסח וכתוב ע״ל ח״ב סי׳ ק״ה]. וכל החיים יודוך סלה, ויהללו (כה) [שמך] הטוב באמת, בא״י הטוב שמך ולך נאה להודות. שים שלום טובה וברכה [חן] וחסד ורחמים עלינו ועל כל ישראל עמך, וברכנו (כו) כלנו כאחד באור פניך כי (כז) [במאור] פניך נתת לנו ה׳ אלהינו (כח) [תורה וחיים] אהבה וחסד, צדקה [וברכה] ורחמים [ושלום] וטוב בעיניך לברך את עמך בכל עת. [נוסח בספר הייס ע״ל בסדר רבינו ח״ב סימן ק״ה]. ל.] בא״י המברך את עמו ישראל. (כט) [נוסח אבינו מלכנו נזכר בסדר רבינו בחלק ב׳ סי׳ ק״ט].

מז. לא.] וכורע בהודאה תחלה וסוף. תני הדא הכורע בהודאה ה״ז משובח ותניא אידך ה״ז מגונה. קשיין אהדדי, ומשנינן לה, הא (ה) [לכתחילה] הא לבסוף. ואמרינן רבא כרע תחלה וסוף, אמר רבא חזינא ליה לרב נחמן דכרע תחילה וסוף. חזינא ליה לרב ששת דכרע תחילה וסוף. ומקשינן והתניא הכורע בהודאה ה״ז מגונה. ומשנינן כי תניא ההיא בהודאה שבהלל, והדר תו מקשינן והתניא הכורע בהודאה ובהודאה שבהלל חרי זה מגונה ומשנינן תו כי תניא ההיא בהודאה של ברכת המזון:

מא. לב.] ולא מבעי ליה לאינש לאוסופי אסדר צלותא דכתבינן לעיל.

שנוי נוסחאות והגהות

(כד) „לא עזבתנו ולא הסתרת פניך ממנו״, (כה) „לשמך״, (כו) „אבינו״. (כז) „באור״ (כח) הורת חיים״ (כט) „בשלום״:

מ. (ה) „הא בתחלה״:

מנן האלף

ל.] המברך את עמו ישראל, עיין מקור הברכות:

מז. לא.] וכורע בהודאה תחלה וסוף. הרי״ף ז״ל גרס במשנה אלו ברכות שאדם שוחה באבות כו׳ ובהודאה תחלה וסוף. והדר מעתיק בגמרא הכורע בהודאה של הלל כו׳ ולא גרס „תני הדא״ ולא „קשיין אהדדי״ אבל בגמרא שלנו ליתא כן במשנה ואיתא אלא בברייתא. וכן כתבו הרא״ש ורשב״א בחידושיהם. וכן הוא גרסת רבינו הגאון. והראב״ד. פירש דש״ץ ויחיד המתפלל פשיטא דכרעי תחלה וסוף, אלא דהאי פלוגתא הוא בכריעת מודים דרבנן, וכדגרסינן בירושלמי הכל שוחין עם הש״ץ בהודאה, אר״ז בלבד במודים, זעירא הוה סמיך לקרוביה [שהי׳ מאריך עם הש״ץ] כדי שיהא שוחה עמו תחלה וסוף. אבל אין דעת רבינו כן. ומייתי להאי לקמן לענין מודים דרבנן, ע״ש.

מא. לב.] ולא מבעי ליה לאינש לאוסופי אסדר צלותא כו׳ דתניא כו׳

חַיֵּינוּ הַמְּסוּרִים בְּיָדֶךָ וְעַל נִשְׁמוֹתֵינוּ הַפְּקוּדוֹת לָךְ וְעַל נִסֶּיךָ שֶׁבְּכָל־יוֹם עִמָּנוּ וְעַל נִפְלְאוֹתֶיךָ וְטוֹבוֹתֶיךָ שֶׁבְּכָל־עֵת עֶרֶב וָבֹקֶר וְצָהֳרָיִם. הַטּוֹב כִּי לֹא־כָלוּ רַחֲמֶיךָ וְהַמְרַחֵם כִּי־לֹא תַמּוּ חֲסָדֶיךָ מֵעוֹלָם קִוִּינוּ לָךְ:

(רה"ה) (א) בחנוכה ופורים אומרים על הנסים. שכח לומר על הנסים וגומר קודם שאמר השם מברכת הטוב שמך אפילו אמר ברוך אתה חוזר ואומר על הנסים אבל אם כבר סיים הברכה או שאמר ברוך אתה השם אינו חוזר: (תרפ"ב ותרל"ג) (ב) אם בשושן פורים אמר עה"נ אינו חוזר: (ע"ז תרל"ג)

עַל הַנִּסִּים וְעַל הַפֻּרְקָן וְעַל הַגְּבוּרוֹת וְעַל הַתְּשׁוּעוֹת וְעַל הַמִּלְחָמוֹת שֶׁעָשִׂיתָ לַאֲבוֹתֵינוּ בַּיָּמִים הָהֵם בַּזְּמַן הַזֶּה:

להנוכה

בִּימֵי מַתִּתְיָהוּ בֶּן יוֹחָנָן כֹּהֵן גָּדוֹל חַשְׁמוֹנַאי וּבָנָיו כְּשֶׁעָמְדָה מַלְכוּת יָוָן הָרְשָׁעָה עַל עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל לְהַשְׁכִּיחָם תּוֹרָתֶךָ וּלְהַעֲבִירָם מֵחֻקֵּי רְצוֹנֶךָ.

ואתה

לפורים

בִּימֵי מָרְדְּכַי וְאֶסְתֵּר בְּשׁוּשַׁן הַבִּירָה כְּשֶׁעָמַד עֲלֵיהֶם הָמָן הָרָשָׁע בִּקֵּשׁ לְהַשְׁמִיד לַהֲרוֹג

ולאבד

מקור הברכות

עכ"ל. צור חיינו מגן ישענו. בנוסח ספרד „צורנו צור חיינו", אבל הרב ז"ל גרים כנ"א והוא גרסת רבינו הגאון. ועל נשמותינו הפקורות לך. המ"ם בחולם כ"כ ר"ש סופר רלא כרש"ל, וכן הוא כסדר הגאון. שבכל עת ערב ובקר, בווטרי כתי א. איתא, שבכל „יום" עת ערב ובקר, ומהרי"ל מחק תיבת „עת", אבל אין צורך למחוק דהכונה עת של ערב ועת של בקר וכמו שנמצא בכתוב [ש"ב י"א] „ויהי לעת ערב" ובירמיה [קפ"כ'] כעת צהרים, וגרסת הגאון „וטובתיך שבכל עת" והשמיט תיבת „ערב ובקר וצהרים". כי לא תמו חסדיך, כ"ה נוסח ספרד ואשכנז ע"פ נוסח רבינו הגאון ז"ל ובווטרי כת"י כ"מ כתוב „כי לא תמנו" ע"ש הכתוב [איכה ג] „חסדי ה' כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו", ובא שמה נו"ן במקום מ"ם, אבל תפלה צריכה לשון מבורר, ואולי לא כיון גם שם על החסרים רק על ישראל, ולכן העיקר כגרסתנו, ובווטרי האורגנלי כת"י א. גרים נמי „תמו". כי מעולם קוינו לך, כן הוא גם נ"ם והרב ז"ל, ומקורם הוא נוסח הווטרי כת"י א. אבל תיבת „כי" קשה המובן, וכש"כ שכל הענין מרבר אך כשבחי השם יתב', ואינו ענין לברכה זו. ואולם טעם „כי" כמו „אשר". אבל גרסת הגאון ז"ל „ומעולם קוינו לך לא הכלמתנו ה' אלהינו" וכ"ג מחזור רומי. ור"ל שמעולם אשר קוינו לך לא הכלמתנו ולכן נקוה שלא תעזבנו כו'. ורב סעדי' גאון ז"ל לי"ג כלל נוסחא זו אלא שמודה „על חיינו כו' ועל נסיך כו' ועל כלם תתברך ותתרומם כו

מערכי לב

הטוב כי לא כלו רחמיך, והמרחם כי לא תמו חסדיך. כו"ד גם אם יהי' מקור הטוב החפץ ומתאוה תמיד להטיב לזולתו, מ"מ ימנע חסדו מבוגדיו, כי לא יהפוך טובה ולא ירחם עליהם. ולפעמים גם אם יאבה בכל חפץ לבבו להטיב, יקרה ג"כ שאין בכחו לעשות החסד שמבקשים ממנו, אבל הקב"ה הוא מקור הטוב והחסד שלא כלו רחמיו גם מבוגדיו, ונוהג גם עמם בחסד וברחמים גדולים, והוא המרחם שלא תמו רחמיו וחסדיו סלה:

יחיד

וְאַתָּה בְּרַחֲמֶיךָ הָרַבִּים עָמַדְתָּ לָהֶם בְּעֵת צָרָתָם. רַבְתָּ אֶת רִיבָם דַּנְתָּ אֶת דִּינָם נָקַמְתָּ אֶת נִקְמָתָם. מָסַרְתָּ גִבּוֹרִים בְּיַד חַלָּשִׁים וְרַבִּים בְּיַד מְעַטִּים וּטְמֵאִים בְּיַד טְהוֹרִים וּרְשָׁעִים בְּיַד צַדִּיקִים וְזֵדִים בְּיַד עוֹסְקֵי תוֹרָתֶךָ. וּלְךָ עָשִׂיתָ שֵׁם גָּדוֹל וְקָדוֹשׁ בְּעוֹלָמֶךָ וּלְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל עָשִׂיתָ תְּשׁוּעָה גְדוֹלָה וּפֻרְקָן כְּהַיּוֹם הַזֶּה. וְאַחַר כֵּן בָּאוּ בָנֶיךָ לִדְבִיר בֵּיתֶךָ וּפִנּוּ אֶת הֵיכָלֶךָ וְטִהֲרוּ אֶת מִקְדָּשֶׁךָ. וְהִדְלִיקוּ נֵרוֹת בְּחַצְרוֹת קָדְשֶׁךָ וְקָבְעוּ שְׁמוֹנַת יְמֵי חֲנֻכָּה אֵלּוּ לְהוֹדוֹת וּלְהַלֵּל לְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל:

וּלְאַבֵּד אֶת כָּל הַיְּהוּדִים מִנַּעַר וְעַד זָקֵן טַף וְנָשִׁים בְּיוֹם אֶחָד בִּשְׁלשָׁה עָשָׂר לְחֹדֶשׁ שְׁנֵים עָשָׂר הוּא חֹדֶשׁ אֲדָר וּשְׁלָלָם לָבוֹז. וְאַתָּה בְּרַחֲמֶיךָ הָרַבִּים הֵפַרְתָּ אֶת עֲצָתוֹ וְקִלְקַלְתָּ אֶת מַחֲשַׁבְתּוֹ. וַהֲשֵׁבוֹתָ לּוֹ גְּמוּלוֹ בְּרֹאשׁוֹ. וְתָלוּ אוֹתוֹ וְאֶת בָּנָיו עַל הָעֵץ:

וְעַל־כֻּלָּם יִתְבָּרַךְ וְיִתְרוֹמַם שִׁמְךָ מַלְכֵּנוּ תָּמִיד לְעוֹלָם וָעֶד:

(דה"ח) אם שכח לומר וכתוב אם נזכר קודם שאמר השם מברכת הטוב חוזר ואם לא נזכר עד לאחר שאמר השם אינו חוזר. (סי' תקפ"ב) בברכת הטוב כשאומר ברוך יכרע וכשאומר אתה ישתחוה וכשאומר השם יזקוף:

בעשי"ת וּכְתוֹב לְחַיִּים טוֹבִים כָּל בְּנֵי בְרִיתֶךָ:

וְכֹל הַחַיִּים יוֹדוּךָ סֶּלָה וִיהַלְלוּ אֶת שִׁמְךָ בֶּאֱמֶת הָאֵל יְשׁוּעָתֵנוּ וְעֶזְרָתֵנוּ סֶלָה: בָּרוּךְ אַתָּה יְהֹוָה הַטּוֹב שִׁמְךָ וּלְךָ נָאֶה לְהוֹדוֹת:

(דה"ח) (א) א"א או"א ברכנו רק בשחרית ובמוסף אבל לא במנחה: (סי' קכ"ז) (ב) בת"צ אומרים גם במנחה וכל זמן שאומרים או"א אומרים שים שלום: (לבוש וא"ר בשם) (ג) א"א או"א בבית האבל: (א"ר) (ד) אין הצבור עונין אחריו אמן אלא כן יהי רצון: (פס) אליהו

מקור הברכות

יחיד אתה ואין זולתך", עיין שנוי נוסחאות. ועַל כלם יתברך ויתרומם, וכ"ג הרב. אבל נים „ויתנשא המיר" ויהללו את שמך באמת האל ישועתנו, ונ"ס „ויהללו ויברכו את שמך הגדול באמת לעולם כי טוב", ונמצא לשון זה ברריא, אך מה שמסיימים „האל ישועתנו ועזרתנו סלה האל הטוב" לא מצאתי בשום מקום, ואולי הוסיפו „האל הטוב" כדי להסמיך מעין חתימה סמוך לחתימה, וכעין זה נמצא לרבינו הגאון דגרים „ויהללו את שמך הטוב באמת", אבל נוסח אשכנז כנוסה הנזכרי כת"י א. והיינו מעין חתימה שכל הענין מוסב על הטוב כי לא כלו רחמיך. מודים דרבנן. כל הנוסחא כפי שנמצא בגמרא, וכ"נ הרב ז"ל. בעַל הנסים לחנוכה, גרסת הויטרי כתי א. להשכיחם „מתורתיך", במ"ס, ובעה"נ לפורים גרסתו „אשר" בקש להרג. בברכת כהנים ושמו את שמי עמ"ש במגן האלף סי'

לס"ן אלהינו ואלהי אבותינו ברכנו בברכה המשלשת בתורה הכתובה על ידי משה עבדך. האמורה מפי אהרן ובניו כהנים עם קדושיך כאמור:

יחזיר פניו נגד ההיכל נגד ימינו נגד ההיכל נגד שמאלו

יְבָרֶכְךָ יְיָ וְיִשְׁמְרֶךָ: יָאֵר יְיָ | פָּנָיו אֵלֶיךָ וִיחֻנֶּךָּ: יִשָּׂא

נגד ההיכל נגד ימינו נגד שמאלו נגד ימינו

יְיָ | פָּנָיו אֵלֶיךָ וְיָשֵׂם לְךָ שָׁלוֹם:

ויכוין שיגבר ימינו הוא מדת הרחמים על מדת הדין.

לשחרית

שִׂים שָׁלוֹם טוֹבָה וּבְרָכָה *[חֵן] וָחֶסֶד וְרַחֲמִים עָלֵינוּ וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל עַמֶּךָ בָּרְכֵנוּ אָבִינוּ כֻּלָּנוּ כְּאֶחָד בְּאוֹר פָּנֶיךָ כִּי בְאוֹר פָּנֶיךָ נָתַתָּ לָּנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ תּוֹרַת חַיִּים *[וְ]אַהֲבַת חֶסֶד

למנחה ולמעריב

שָׁלוֹם רָב עַל יִשְׂרָאֵל [עַמְּךָ] תָּשִׂים לְעוֹלָם כִּי אַתָּה הוּא מֶלֶךְ אָדוֹן לְכָל הַשָּׁלוֹם

וּצְדָקָה וּבְרָכָה וְרַחֲמִים וְחַיִּים וְשָׁלוֹם. וְטוֹב בְּעֵינֶיךָ לְבָרֵךְ אֶת עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל בְּכָל עֵת וּבְכָל שָׁעָה בִּשְׁלוֹמֶךָ: בספר בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה הַמְבָרֵךְ אֶת עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בַּשָּׁלוֹם:

בספר

מקור הברכות

ס"ב אות ר'. חן וחסר ורחמים, כן הוא גם נוסחת רבינו הגאון והויטרי, והם ששה דברים: שלום, טובה, ברכה, חן, חסר, ורחמים, נגד ששה ברכות שבברכת כהנים. והספררים והרב ז"ל מוסיפים „חיים" חן וחסר, ולא ראיתי זאת בכת"י וגם הרד"א ל"ג לי. כלנו באחד, כ"כ השב"ל בשם רב ש"ש גאון ורס"ג ראמרינן „כאחד" ולא „כאחת". כי באור פניך. כן כתב המנהיג וכן השבלי לקט בשם הגאונים רבמתיבתא ובבבל אמרינן „כי באור פניך" ע"ש הכתוב „באור פניך יהלכון", וברע"ג וברס"ג איתא „כי במאור פניך". תורת חיים, כ"ה בויטרי א. ורע"ג כתיי ב"מ, וכן הוא נ"א והרב ז"ל, אבל בסרר שלפנינו איתא „תורה וחיים" ובן נוסח ספרר. ואהבת חסר. ונוסחת רבינו „אהבה וחסר" וכן נ"ס, ונוסת הויטרי כתיי א. אהבת חסר בלי וא"ו. וטוב בעיניך לברך. ונ"ס „לברכנו ולברך" כו' ולא מצאתי כן בכת"י. וגם הרד"א ל"ג „לברכנו" גם מה שמסיימים „ברוב עז ושלום" ליתא, והעיקר כנ"א וכ"ג הרב ז"ל. המברך את עמו ישראל בשלום, כ"ה בסרר רע"ג בכת"י ב"מ ובסדר שלפנינו ליתא לתיבת „בשלום" ונראה שהוא שגיאת המעתיק, וגם בויטרי א הוהם בשלום, וכל נוסת הברכה שמה כנ"א רק שנשמט שם מלת „חן" ובא שם „אהבת חסר" בלי וא"ו והאחרונים הוסיפו הוא"ו שלא נטעה לעשות זאת הואר לתורת חיים. וכתב המנהיג, האומרים „עושה שלום ברכנו כלנו ברוב עז ושלום ברוך" כו' לא יתכן רמטבע ארוך הקנוה הכמים והם עושים ממנו קצר כברכת פירות ומצות שפתיחתן היא תחימתן ולא יצאו י"ח, עכ"ל. ודבריו צ"ע, מ"ש נוסת זה מזוכה שאר כל הברכות הסמוכות לחבירתן, ואינו רומה כלל לברכת פירות ומצות, וגם ברס"ג מצינו נוסחא רוגמתה וז"ל „שים שלום בעולם. ועל ישראל עמך יהי נא שלום מעו"ע ברוך", עכ"ל. ועמ"ש בעל רגיון לב בשם החכם שי"ר שהקרמונים היו הותמין כל השנה „עושה השלום", וראיותיו ממדרש ויקרא סי' פ"ם, וממס' סופרים פ"י הי"ז, וכ"כ בס' עבו"י וכן מצאתי נוסחא זו לכל השנה בסרורי אוקספורד כת"י. ומ"ש בסי' עבו"י שהטור כתב כן בסי' קל"ג בשם רב עמרם לא מצאתי רק בסיי קכ"ז לפי

גרסת

בעשי"ת אומרים בספר חיים וכו׳ ואם לא אמר אין מחזירין אותו

בעשי"ת **בְּסֵפֶר חַיִּים בְּרָכָה וְשָׁלוֹם וּפַרְנָסָה טוֹבָה נִזָּכֵר וְנִכָּתֵב לְפָנֶיךָ אֲנַחְנוּ וְכָל עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל לְחַיִּים טוֹבִים וּלְשָׁלוֹם: בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָֹה עֹשֵׂה הַשָּׁלוֹם:**

(דה"ח) (א) במדינתנו שנוהגין לומר אלהי נצור קודם יהיו לרצון. יכול להפסיק לאמן דהאל הקדוש ולקדיש ולקדושה ולברכו לאחר שהתפלל י"ח ברכות עד אלהי נצור כמו שפוסקין באמצע ברכות ק"ש בתוך הפרק וכמ"ש קודם יוצר אור. ולכתחלה כששמע שהש"ץ התחיל לחזרת הש"ץ יקצר בתחנונים ויאמר יהיו לרצון ופוסע ג׳ פסיעות בכדי שיענה קדיש או קדושה או ברכו ואם אין לו שהות לפסוע אומר מיד יהל"ר. וה"ה בקראו לס"ת בתוך אלהי נצור: (ע"ס ק"ד) (ב) והנוהגין לומר יהל"ר מיד לאחר התפלה קודם אלהי נצור אסור להם לענות קדיש וקדושה או ברכו קודם יהל"ר רק אח"כ מותר כמש"ל וכן יש לעשות. (שם)

טוב לומר יהיו לרצון לפני התחנונים ואחרי התחנונים:

יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך יהוה צורי וגואלי:

אֱלֹהַי נְצוֹר לְשׁוֹנִי מֵרָע וּשְׂפָתַי מִדַּבֵּר מִרְמָה*[וְלִמְקַלְלַי] נַפְשִׁי תִדּוֹם וְנַפְשִׁי כֶּעָפָר לַכֹּל תִּהְיֶה. פְּתַח לִבִּי בְּתוֹרָתֶךָ וּבְמִצְוֹתֶיךָ תִּרְדּוֹף נַפְשִׁי. וְכָל *[הַחוֹשְׁבִים] עָלַי רָעָה מְהֵרָה הָפֵר עֲצָתָם וְקַלְקֵל *[מַחֲשַׁבְתָּם]:

[יהי רצון מלפניך יהוה אלהי ואלהי אבותי שלא תעלה קנאת אדם עלי ולא קנאתי על אחרים ושלא אכעוס היום ושלא אכעיסך ותצילני מיצר הרע ותן בלבי הכנעה וענוה. מלכנו ואלהינו יחד שמך בעולמך בנה עירך יסד ביתך ושכלל היכלך וקבץ קבוץ גליות ופדה צאנך ושמח עדתך]:

[עֲשֵׂה לְמַעַן שְׁמֶךָ. עֲשֵׂה לְמַעַן יְמִינֶךָ. עֲשֵׂה לְמַעַן קְדֻשָּׁתֶךָ. עֲשֵׂה לְמַעַן תּוֹרָתֶךָ. לְמַעַן יֵחָלְצוּן יְדִידֶיךָ הוֹשִׁיעָה יְמִינְךָ וַעֲנֵנִי]:

סגולה שלא ישכח שמו ליום הדין יאמר קודם יהיו לרצון פסוק המתחיל באות ראשון משמו ומסיים באות אחרון משמו עיין מזה בס׳ של"ה:

יִהְיוּ לְרָצוֹן אִמְרֵי פִי וְהֶגְיוֹן לִבִּי לְפָנֶיךָ יְהוָֹה צוּרִי וְגוֹאֲלִי:

עושה

מקור הברכות

גרסת הב"ת, ע"ש, אבל אין זה עיקר. ומ"ש הגאון בסי׳ ס"ר, ומסיים עד עושה השלום" איגזה אלא שיטפא דלשנא, שהעתיק ע"י נוסחאות אחרות. דרבינו וכן הרס"ג נוסחתם בכל השנה כלה ואפי׳ בעשרת י"ת לחתום המברך את עמו ישראל. ומ"ש בשם הטור בסי׳ קל"ג טעה בכת"י, דהטור כתב בשם ר ע רלאחר שיסיים ש"ץ עושה שלום נוהגין לומר אין כאלהינו, וכן הוא באמת לפנינו בסדר"ע סי׳ ס"ה, ע"ש, אבל קאי התם על קדיש שלם דיתגדל, שש"ץ אומר אחר תפלתו, שמסיים עושה שלום כו׳. **ולמקללי** נפשי תדום ונוסח הויטרי כת"י א, ומקללי גרס וכל המתשבים כו׳ וקלקל מחשבותם׳ **מלכנו** אלהינו יחד שמך כו׳. הטור סי׳ קכ"ב כתב כן בשם יש שאומרים והביא אגדה, אמר שמואל כל הזריז לומר ד׳ דברים הללו זוכה ומקבל פני שכינה, עשה למען שמך, ע"ל ימינך, ע"ל תורתך, ע"ל קדושתך, וכן נהגתי לאמר אלהי נצור כו׳ והעתיק שם כל דברי ר"ע עד ה׳ צורי וגואלי, אבן בסדר רס"ג ובויטרי לא גרסו אחרי המברך את עמו ישראל, אלא אלהי נצור עד וקלקל

דתניא [ברכות כ"ח מגילה י"ז ע"ב] שמעון הפקולי (א) [ההסדיר] שמונה עשרה ברכות לפני ר"ג על הסדר ביבנה. ואמר ר' ירמיה ואי תימא ר"ח בר אבא (ב) ואמרי לה במתניתא תנא מאה ועשרים זקנים ומהם כמה נביאים תקנו שמונה עשרה ברכות לג.] על הסדר:

מב. תנו רבנן [מגילה י"ז] מנין שאומרים אבות לד.] ת"ל הבו לה' בני אלים, ומנין שאומרים גבורות ת"ל הבו לה' כבוד ועז, ומנין שאומרים קדושת השם. ת"ל הבו לה' כבוד שמו השתחוו לה' בהדרת קדש. ומה ראו לומר בינה אחר קדושת השם דכתיב והקדישו את קדוש יעקב ואת אלהי ישראל יעריצו וסמיך ליה וידעו תועי רוח בינה ורוגנים ילמדו לקח. לה.] ומה ראו לומר תשובה אחר בינה (א) השמן לב העם הזה ואזניו הכבד ועיניו השע פן יראה בעיניו ובאזניו ישמע ולבבו יבין ושב ורפא לו. אי הכי לימא רפואה בתר תשובה, לא סלקא דעתך דכתיב וישוב אל ה' וירחמהו ואל אלהינו כי ירבה לסלוח, אלמא בתר תשובה סליחה היא, ומאי חזית דסמכת (ב) אהאי סמוך אהאי, התם כתיב קרא אהרינא הסולח לכל עונכי הרופא

שנוי נוסחאות והגהות

מא. (א) הסדיר" כצ"ל. (ב) אמר ר' יוחנן" כן איתא בש"ס:

מב. (א) צ"ל דכתיב" (ב) אהאי סמוך אהאי.

מגן האלף

הוא במס' ברכות כ"ח, ומגלה י"ז, וכוונת הגאון למאי דאסיק שם מכאן ואילך אסור לספר בשבחו של הקב"ה, ופירש"י שאסור לספר בקביעת ברכה:

לג.] על הסדר. בב"י סי' קי"ב בשם שבלי הלקט כ' מצאתי אגדה „מאי על הסדר זה סדר עולם, שכך מצינו י"ח ברכות של תפלה מעולם היו מתוקנות זו אחר זו ואנשי כה"ג כללום ותקנום כסדרן עד לפיכך כשבאו אנשי כה"ג ותקנום כסדר הזה, פתחו מלאה"ש ואמרו ברוך חכם הרזים. ע"כ בשה"ל ובתניא. וכ' הב"ח משמע דה"ק שמעולם היו סדורין י"ח ברכות מפי אבותינו, ושכחום וחזרו ותקנו אותן על הסדר שהיו מסודרין מעולם, עכ"ל. אבל באמת המעיינים בגמ' שבעו לא קרו כפי סדר הברכות שתקנו אנשי כה"ג, שרפואת החולים שכנגדה נתקנה ברכת רפואה, קדמה לגאולת ישראל. וכן תמצא שם הרבה. והדברא לא נתקנו כפי שהיו מסודרות מעולם, אבל לענ"ד הכוונה הוא להיפוך שהברכות כבר היו מתוקנות זו אחר זו ע"פ המאורעות, אבל אנשי כה"ג כללום ותקנום כסדרן הצריך להם בסדר עולם, וכמו"ש בשה"ל. „שמעינן מהכא שאם לא אמרן על הסדר לא יצא":

מב. לד.] ת"ל הבו לה' בני אלים השתחוו. ובגמ' איתא אך רישא דקרא. ורש"י פי' סיפא דקרא השתחוו לה' בהדרת קדש:

לה.] ומה ראו לומר בינה אחר קדושה, כתב הב"ח סי' קי"ה היכא לתמוה כיון דבינה אתחלתא דאמצעיות ולכן צריכין להיות סדורות אחריה א"כ מילא היא אחרי קדושה. וכתב: דקשיא להו כמה שאינה מתחלת לשון שאלה כשאר הברכות אלא לשון שבח „אתה חונן", ונראה מזה שטעמו כיון שאתה קדוש ושמך קדוש, ונמשך מזה שאתה חונן הדעת, לכן נשאל, חננו מאתך דעה. והשתא ק"ל מנ"ל דבינה נמשכת מקדושה, עכ"ל:

אבל עדיין איכא לתמוה על כל שינוי הלשונות דהתנא אמרו בברייתא מנין שאומרים אבות גבורות וקדושות. ולא צריך כלל על סדרן זה אחר זה. ואח"כ שאלו בבבלי ובירושלמי פ"ב ה"ד בלשון „ומה ראוי שאומרים בינה אחר קדושה, וכן שמשו בלשון זה גם על תשובה,

ושוב

(דה"ח) (א) קודם יהי רצון מלפניך כורע ופוסע ג׳ פסיעות לאחריו בכריעה א׳ ואחר שפסע ג׳ פסיעות בעודו בכריעה קודם שיזקוף כשיאמר עושה שלום במרומיו יהפוך פניו לצד שמאלו וכשיאמר הוא יעשה שלום עלינו יהפוך פניו לצד ימינו. ואח"כ ישתחוה לפניו ויאמר ועל כל ישראל כעבד הנפטר מרבו ואומר יהי רצון (סימן קכ"ג ע"ש בא"ר) : (ב) במקום שכלו הפסיעות יעמוד (ויכוין רגליו כמו בתפלה) ולא יחזור למקומו עד שיגיע הש"ץ לקדושה ואם המקום צר ודחוק לא יחזור לפחות עד שיתחיל הש"ץ להתפלל התפלה בקו"ר והש"ץ עצמו יעמוד כדי הילוך ד"א קודם שיחזור למקומו להתפלל וכן כשמתפלל ביחיד יש להמתין כשיעור הנ"ל אבל בשעת הדחק יששה עכ"פ כדי הילוך ד"א (שם) : (ג) כשפוסע עוקר רגל שמאלו תחלה ושיעור כסיעות אלו כדי ליתן גודל בצד עקב ולא יפסע פסיעות גסות יותר מזה : (שם) (ד) אם השלים תפלתו והי׳ אדם מתפלל אחריו אסור לפסוע ג׳ פסיעות עד שיגמור מי שאחריו את תפלתו שאם לא ימתין ויפסע מיד הרי הוא כעובר לפני המתפלל וצריך לדקדק בזה אפי׳ אם האחרון התחיל להתפלל אחריו : (סי׳ ק"ב) (ה) יחיד המתפלל בצבור וסיים תפלתו קודם לש"ץ אסור להחזיר פניו לצבור עד שיסיים הש"ץ את תפלתו בלחש ויפסיע : (סי׳ קכ"ג)

עֹשֶׂה שָׁלוֹם בִּמְרוֹמָיו הוּא יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם עָלֵינוּ וְעַל כָּל ישראל

מקור הברכות

מחשבתם, ומסיים תיכף יהיו לרצון תו׳, ובש"ס ישן לא גרס בגמרא ,ולמקללי נפשי תדום׳ אלא ונפשי כעפר כו׳. גם החיד"א עמד ע"ז, דהא הקורא לו ממזר, נתין, חלל, ושותק חוששין לו ולמשפחתו כדאיתא באהע"ז סי׳ ב׳. ולק"מ דאדרבא שתיקותא דבבל היינו יחוסא, כמו"ש במס׳ קדושין ע"א, ולא אמרו כל שקורין לו ממזר ושותק חוששין כו׳ רק בא"י ובדורות הראשונים, שהיו ב"ד נזקקין למי שחרף חבירו, ומענישין אותו, לכן הוי שתיקה כהודאה, אבל עכשיו השותק על מריבה ה"ז משובח כמו"ש הרמ"א שם, וכן כבבל שלא דנו דיני קנסות שפיר התפללו ולמקללי כו׳. אולם בווטרי כת"י א. איתא ,ומקללי נפשי תדום׳ וקאי על הקב"ה, ומיושב קו׳ החיד"א בלא"ה :

ועיין בתר"י פ׳ ח"ה שמנהגם היה לומר יהיו לרצון תיכף אחר תפלתם, דאל"כ למה אמר ל"ש שרגיל לומר תחנונים אחר תפלתו, והו"ל ל"ש שלא אמר עדיין יהיו לרצון. אבל אמר יל"ר כמאן דעקר רגליו דמי, ומ"ש מר ברי׳ דרבינא הוה׳ אמר אלהי נצור עד יהיו לרצון כו׳ ומשמע שאמרו כסוף תחנונים, יי"ל שאחרי שהי׳ מתפלל מעומד הי׳ אומר אלו התחנונים מיושב. ונראה שאפי׳ יאמר יל"ר אחר התחנונים אין בזה איסור כו׳ ע"ש. אבל מנהגנו לאמר יל"ר אחרי התחנונים, וכ"ם מנוסח רבינו הגאון ונוסח רבינו סעדיה שלא העתיקו יל"ר רק אחרי התחנונים, ומשמע שגם לכתחילה יכול לומר בסוף התחנונים, ונראה דפסקו כמר ברי׳ דרבינא דבתראה הוא, ומרנב"י דאמר ל"ש שרגיל לומר תחנונים אין ראי׳ רי"ל דס"ל ככל הנך אמוראי וכרי יוחנן שאמרוהו בסוף תפלתם ואחרי התחנונים לא הזכירו לאמר יל"ר. ולא קיי"ל כוותייהו. ואין זה כמר"ש הב"ח שהוא מנהג טעות, אלא מנהג וחיקון ע"פ סדר רבינו והרס"ג, וכתב המנהיג אות ס"ב דלאחר התפלה יכול לומר תחנונים ובלא קביעת ברכה. ומכאן תשובה לאומרים ,ותכנס תפלתי כר כא"י שומע תפלה׳ שאסור לחתום בהזכרת השם. ועיין תויד סי׳ ק"י שלמד זכות על החותמים ברוך א"י שומע תפלה, וכן מצאתי בהרבה כתבי ידות עתיקות חתימת ברכה אחר תחנונים. ועיין פרדס לרש"י סי׳ ה׳ שמותר להוסיף ברכה דרך נדבה. אולם בתוס׳ ברכות דף כ"ט כתבו דהחותמים באי׳ אחרי תחנונים מגונה דמכאן ואילך אסור לספר כו׳. וכתב המרדכי ס"פ אין עומדין ומובא בטור קכ"ג שהורגלו רבים לאמר שלום בשמאלי שלום בימיני, כר כי שנו במ"ש במחזורים, [וכן ראותי אנכי בכמה כת"י עתיקים, ובויטרי] וסבורים שצריך לומר בזה הלשון, וליתא, דה"פ כשאומר עושה שלום משתחוה לשמאלו כו׳. תדע דמה נשתנה סוף י"ח מסוף קדיש של כל התפלות ע"ש, וכתב עוד כספר עבו"י שאינו נכון למתפלל בינו לבין עצמו לאמר כאן ואמרו אמן, שאינו נכון רק לאומר קדיש ולא למתפלל בינו לבין עצמו, ובסדר"ע וברמב"ם לא מצאתי תיבת ,ואמרו׳ אלא אמן לבד, והסופרים לא הבדילו וכתבו בכ"ם ואמרו אמן עכ"ל, ומ"ש מסדר"ע ורמב"ם תמיהני שהם לא

תביאו

הרופא לכל תחלואיכי הגואל משחת חייכי, למימרא דגאולה ורפואה בתר סליחה, ואלא הא דכתיב ושב ורפא לו, ההיא רפואה לאו דתחלואים דסליחה היא, ומה ראו לומר גאולה בשביעית (ג) אר"ח בר אבא, מתוך שישראל עתידין להגאל בשביעית לפיכך קבעוה בשביעית, והאמר מר בששית קולות בשביעית מלחמות במוצאי שביעית בן דוד בא. מלחמה נמי התחלה דגאולה היא (ד) [והתחלה דגאולה מיהא בשביעית הויא]. ומה ראו לומר רפואה בשמינית א"ר אחא (ה) [ואיתימא ר' לוי] מתוך שנתנה מילה בשמינית שצריכה רפואה לפיכך קבעוה בשמינית. ומה ראו לומר ברכת השנים בתשיעית א"ר אלכסנדרי כנגד מפקיעי שערים שנאמר שבור זרוע רשע ורע תדרוש רשעו בל תמצא ודוד כי אמרה בפרשה תשיעית אמרה, ומה ראו לומר קבוץ גליות אחר ברכת השנים, שנאמר לו.] ואתם הרי ישראל ענפיכם תתנו ופרייכם תשאו לעמי ישראל. (ו) כי מקרבי לבא, וכיון שנקבצו גליות (ז) [נעשה דין ברשעים דכתיב] ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועציך כבתחלה וגו'

שנוי נוסחאות והגהות

(ג) לפנינו בגמ' איתא „אמר רבא" (ד) לפנינו בגמ' ליתא. (ה) לפנינו בגמרא ליתא. (ו) „כי קרובה ישועתי לבוא" כצ"ל, (ז) בכ"י ב"מ „בא משיח ועושה דין ברשעים שנאמר ואשיבה ידי עליך

מגן האלף

ושוב עזבו זה הלשון ושאלו על המספר „זה ראו לומר גאולה בשביעית, ורפואה בשמינית,, ושנים בתשיעית, ועל קבוץ גליות חזרו לשאול בלשון „ומה ראו", ושוב פסקו למלתייהו ולא שאלו ומה ראו, אלא אמרו „וכיון שנתקבצו גליות נעשה דין ברשעים, וכיון שנעשה דין כלו המינים, וכיון שכלו המינין מתרוממת, כו' והיכן, כו' וכיון שנבנית ירושלים בא דוד, וכיון שבא דוד באתה תפלה, וכיון שבאתה תפלה באתה עבודה, וכיון שבאתה עבודה באתה תודה", ושוב חזרו לשאול בלשון „ומה ראו לומר ברכת כהנים אחר הודאה, ומה ראו לומר שים שלום אחר ב"כ", וכ"ז פלא והפלא, והלא דבר הוא.

ונראה לענ"ד ליישב כל הלופי לשונות הללו וממילא יתיישב קו' הב"ח, דעל שלשה ראשונות שהן שבחי ה' וגלמדות מהפסוקים אין לשאול על סדרן כיון שמסודרות כך בכתוב. הבו לה' בני אלים הבו לה' כבוד וגו' השתחוו לה' בהדרת קדש. אולם כל שאלתם היתה על בינה, תשובה, גאולה, רפואה, וברכת השנים, וברכת כהנים, ושלום, שהן בקשות נפרדות ונהוגות בכל זמן, ואפשר להקדים סדרן ולאחרן [ומש"ל בשם הרד"א וריב"ח אינו רק ענין אגדיי] ולכן שאלו עליהם מה ראו, והוכיחו שהכתובים מורים ענין סדרן, אך שינו הלשון בגאולה ושנים, ורפואה, משום דגבייהו ליכא קראי דגילוף דגאולה ראויה לקובעה בתר סליחה, הדרבא רפואה ראויה בתר סליחה, וע"כ משום דצריכה לאמרה במספר השביעית, וכן ברפואה ליתא גבה טעם הסמיכות אלא משום המספר, וכן בשנים, וכ"פ הב"ח שם והפרישה, אכן מקבוץ גליות ואילך שכלן המה מענין יעוד העתיד, היה סדרן ועניינן מסור להז"ל בקבלה, שנזכה לראותן בסדר הזה שמתחלה תהיה קבוץ גליות, ואח"כ דין הרשעים, וכליון המינין, והתרוממות הצדיקים, ואחרי זאת תבנה ירושלים, ואח"כ יבא משיח צדקנו, ותבוא תפלה, עבודה, ותודה. ויה"ר שנזכה להם ב"ב:

לו.] ואתם הרי ישראל וגו'. מלשון שאמרו ומה ראו לומר קבוץ גליות אחר ברכת השנים, מורה בברור שאין ישראל זוכין לקבוץ גליות אלא אחר שתשור שממת הארץ

וגו'. וכיון שנעשה דין ברשעים כלו המינים. וכולל זדים עם המינים שנאמר ושבר פושעים וחטאים יחדיו ועוזבי ה' יכלו, וכיון שכלו המינים מתרוממת קרני הצדיקים שנאמר וכל קרני רשעים אגדע תרוממנה קרנות צדיק. וכולל גרים עם הצדיקים דכתיב מפני שיבה תקום והדרת פני זקן ... וכי יגור אתכם גר בארצכם, והיכן מתרוממת קרנות צדיקים בירושלם, שנאמר (ח) שאלו שלום ירושלם ישליו אוהביך. וכיון שבאו לירושלם בא דוד שנאמר אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם. וכיון שבא דוד באתה תפלה שנאמר והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפלתי. וכיון שבאתה תפלה באתה עבודה שנאמר עולותיהם וזבחיהם לרצון על מזבחי. וכיון שבאתה עבודה באתה הודאה שנאמר זובח תודה יכבדנני. ומה ראו לומר ברכת כהנים אחר הודאה, דכתיב וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם, וירד מעשות החטאת והעולה והשלמים. ולימרה מקמי עבודה, אי כתיב לעשות הכי נמי, מעשות כתיב. ולימרה בתר עבודה, הא כתיב זובח תודה יכבדנני, ומאי חזית דסמכת (ט) אהאי סמוך אהאי, מסתברא עבודה והודאה חדא מלתא היא. ומה ראו לומר שים שלום אחר ברכת כהנים שנ' ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם, וברכה דקב"ה שלום הוא, שנאמר ה' עז לעמו

שנוי נוסחאות והגהות

ואצרוף כבוד סגיך וכתיב ואשיבה כו'. (ח) „ודרשו שלום העיר" (ט) „אהאי סמוך אהאי". שם

מנן האלף

הארץ, והררי ישראל ישאו ענף ויתנו פרי, וכן אמרו בסנהדרין פ' חלק שאין לך קץ מגולה מזה ואתם הרי ישראל, ר"א אף מזה כי לפני הימים שכר אדם לא נהיה, ופרש"י דר"ל שתבואה פרוסה מהכים ע"ש. אבל י"ל דגם ר"א הכי ס"ל, וסמיך אסיפא דקרא כי זרע השלום הגפן תתן פריה והארץ וגו', וזה סימן גאולה באמת וקץ מגולה, לפי ענין הארץ השוממה אשר אלפים בשנה רבו בה קוצים וחוחים, וידי אדם לא עובד בה להעלותה לגרם המעלה של ארצות פוריות, וכאשר הגפן יתן פריו והארץ יבולה, אות נכבד הוא כי קרבה ישועתנו לבוא:

אבן בתנחומא פ' נח משמע דירושלם נבנית קודם קבוץ גליות. דאמר שם: רשב"נ אומר, מסורת אגדה היא שאין ירושלם נבנית עד שיתכנסו הגליות, ואם יאמר לך אדם שכבר נתקבצו הגליות ואין ירושלם נבנית אל תאמין, למה שכך כתוב בונה ירושלם ה' ואח"כ נדחי ישראל יכנס, ודברי התנחומא הנ"ל נראה לבאר דה"ק אע"פ שמסורת אגדה בידינו שירושלם נבנית אחר קבוץ גליות, מ"מ אם יאמר לך אדם כן שכבר נתקבצו הגליות ואין ירושלם נבנית עדיין, אל תאמין, כי כן כתוב שירושלם נבנית תחלה. וכן דעת הזוה"ק בראשית קל"ד שאמר, יתקן היכלי' ויבני קרתא דירושלם, לבתר יוקים לה מעפרא ויכנש גלוותהון דישראל, הה"ד בונה ירו' ה' כו' והדר נדחי ישראל יכנס, וכדון הרופא לשבורי לב דא תחית המתים, עכ"ל:

וראיתי להרב הגאון ר' הגוך העניך בספר פתיל תכלת דף ס"ה ובהשמטות שם שכתב דעיר וחומת ירושלם וביהמ"ק שבידי שמים נעשה אחרי קבוץ גליות, כדמוכח בש"ס ר"ה דף ל', וסוכה מ"א ובפרש"י שם והתוס' שבועות דף ט"ו. [ע"ש שכתבו אע"ג דאין בנין ביהמ"ק דוחה יו"ט, ה"מ בנין הבנוי מידי אדם. אבל מקדש העתיד שאנו מצפין עליו יגלה ויבא מן השמים.] שישראל יהיו ראויים לנס, והקב"ה בעצמו ישכלל המקדש וחומת העיר, אבל

בנין

לעמו יתן ה׳ יברך את עמו בשלום, מכאן ואילך אסור לספר בשבחו של הקב״ה דאמר ר״א: (י) מאי דכתיב מי ימלל גבורות ה׳ ישמיע כל תהלתו, למי נאה למלל גבורות ה׳ למי שיכול להשמיע כל תהלתו (יא) [למי]:

מג. לז.] אבל בתר דמסיים צלותיה אי בעי למימר וידוי אי נמי (א) מידי בעו רשותא בידיה. (ב) והכי תקינו רבנן למימר בתר צלותיה. מלכנו אלקינו יחד שמך בעולמך ויחד זכרך בעולמך. בנה ביתך ושכלל

שנוי נוסחאות והגהות

(י) [שם י״ח מכות דף י״ד הוריות י״א] (יא) „למי" נמחק:

מג. (א) בטור איתא „מידי דבעי" ור״ל כל מה שצריך, (ב) בויטרי מסיים „ובלבד שלא יקבע ברכה לעצמו", וכן פרש״י שם במגילה.

בטור

מגן האלף

בנין המקדש מידי אדם יהי׳ קודם קבוץ גליות, ובזה מיושב התנחומא הנ״ל הסותר לדעתו מראשו לסופו, שהתחיל במסורת אגדה כו׳ ומסיים שאם יאמר לך אדם כן אל תאמין, א״ו דסוף המאמר קאי על ביהמ״ק שבידי אדם, שאחריו יהי׳ קבוץ גליות, אבל המסורת הוא על בנין שבידי שמים, ע״ש אבל תמיהני לדבריו שיהי׳ בהמ״ק שבידי אדם כבר בנוי קודם קבוץ גליות ושבידי שמים אחר קבוץ גליות, במה יתיישב לו קושית רש״י ותוס׳ שם בסוגיא דר״ה דאמרו בטעמא דיום הנף שיהא כלו אסור משום מהרה יבנה המקדש ויאמרו אשתקד מי לא אכלנו בהאיר המזרח השתא נמי ניכול, ולא ידעו דאשתקד לא הי׳ עומר והתירו האיר המזרח, ועכשיו דאיכא עומר עומר מתיר, ופריך דאיכא איסור, ומסיק דאיכא בהמיסר, והקשו שם רש״י ותוס׳ הלא אין בנין ביהמ״ק דוחה יו״ט, ותירצו דבנין העתיד בידי שמים הוא. ולדבריו שכבר היה בנין בידי אדם, א״כ כבר הי׳ גם עומר שהתירו, וליכא למגזר הוא. ולדבריו שכבר היה בנין בידי אדם, א״כ כבר הי׳ גם עומר שהתירו, וליכא למגזר שיהא יום הנף כלו אסור, א״ו דליכא אלא בנין ביד״ש להוד. ואפשר לדחוק דגזר ריב״ז אולי יהיו ישראל זכאים ויזכו תיכף לבנין ביד״ש. אבל אין הכרח לדבריו אלא מדברי התנחומא הנ״ל, וכבר באַרנו דדברי התנחומא מתבאר כפשוטו והולך אגמרא דידן:

והגאון בעל ספר ארצות החיים הביא עוד ראי׳ מש״ס ברכות דף מ״ט, דקבוץ גליות קודם לבנין ביהמ״ק, דאמר אין חותמין בשתים לפי שאין עושין מצות חבילות חבילות, ר״ש אומר פתח ברחם על ישראל חותם במושיע ישראל, פתח ברחם על ירושלם חותם בבונה ירו׳. ורנ״א אפי׳ פתח ברחם על ישראל חותם בבונה ירו׳. משום שנאמר בונה ירו׳ אימתי בונה ירושלם בזמן שנדחי ישראל יכנס, ע״כ. ואין הספר כעת בידי לעיין, אבל לפום ריהטא אפ״ל שיהיו בזמן אחד, וכדמשמע מפרש״י שכ׳ בנין ירושלם תשועת ישראל היא, שנא׳ בונה ירושלם ה׳ „ואז" נדחי ישראל יכנס:

אבן הסוגיא דהכא מפורש יוצא דקבוץ גליות קודם, וכנראה מסדור הברכות, וממה שאמרו כיון שנתקבצו הגליות כו׳, וכיון שנבנית ירו׳ בא דוד ותפלה ע״ש, ולמדנו דירו׳ וביהמ״ק ועבודה הם אחר קבוץ גליות, ולא מצאנו הולק אלא בבנין ביהמ״ק, דכאן משמע שיבנה אחרי מלכות ב״ד, כמו״ש כיון שבא דוד באתה תפלה, ובירושלמי פ״ה דמעשר שני הר״א שביהמ״ק עתיד להבנות קודם למלכות ב״ד, וכ״מ גם בפסיקתא, אך סתמא דש״ס שלנו, וכן ר׳ יוסי במשנה דמעשר שני שם, וכל סדרי מטבעות הברכות שבבהמ״ז, וברכה מעין ג׳ שתקנו לומר „על ישראל עמך ועל ירושלם עירך, ועל מלכות ב״ד משיחך, ועל הבית כו׳. כ״ז מורה בביאור שבנין ביהמ״ק הוא אחרי מלכות ב״ד:

מג. לז. אבל בתר דמסיים צלותיה כו׳ מלכנו אלהינו יחד כו׳. עיין מקור הברכות:

אבל

ושכלל היכלך קבב (ג) משיחך. פדה צאנך. ושמח עדתך. עשה למען שמך. (ד) עשה למען מקדשך. עשה למען דתך. (ה) עשה למען גדלך ותפארתך, עשה למען מקדשך והיכלך. עשה למען משיחך. עשה למענך ולא למעננו. הרחמן הוא יזכנו לימי המשיח ולחיי העולם הבא. אלהי, עד שלא נוצרתי איני כדאי, ועכשיו שנוצרתי כאלו לא נוצרתי, עפר אני בחיי קל וחומר במיתתי, והריני לפניך בכלי מלא בושה וכלימה, יהי רצון מלפניך ה' אלהי שלא אחטא עוד, ומה שחטאתי מחוק ברחמיך הרבים, אבל לא ע"י יסורין. אלהי נצור לשוני מרע ושפתי מדבר מרמה, ולמקללי נפשי תדום, (ו) פתח לבי בתורתך ולמצותיך תרדוף נפשי, [ונפשי כעפר לכל תהיה, והצילנו מאדם רע. ומשטן רע, ומפגע רע, ומאיש רע ומאשה רעה, ומשעות רעות, ומגזרות קשות המרגשות לבוא לעולם] וכל הקמים עלי לרעה מהרה הפר עצתם וקלקל מחשבותם, ותפתח לי שערי הבינה, שערי תורה, שערי תפלה ותחנונים שערי (ז) [מחיה] וכלכלה, יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי:

כ"ד. תנו רבנן [ברכות כד] המשמיע קולו בתפלה הרי זה מקטני אמנה. והמגביה קולו בתפלה ה"ז מנביאי השקר, והמנהק והמפהק בתפלתו ה"ז מגסי הרוח, והמתעטש בתפלתו סימן רע לו, וי"א הרי זה מכוער. הרק בתפלה, כאלו רק בפני המלך. המשמיע קולו בתפלתו, באלו לא שנו אלא שיכול לכוין את לבו בלחש, לה.] אבל אינו יכול לכוין את לבו בלחש לית

שנוי נוסחאות והגהות

(ג) בסור „קץ" משיחך. (ד) בכ"י ב"מ ובסור „עשה למען ימינך" (ה) בכה"י ב"מ ובסור „עשה למען כבודך, ע"ל מלכותך, ע"ל קדושתך", (ו) בכת"י ב"מ „ונפשי בעפר לכל תהיה, וכל הקמים עלי לרעה מהרה הפר עצתם וקלקל מחשבותם". ופתח לבי כו', (ז) „פרנסה" ועיין נוסחת רב סעדיה: בכה"י

סנן האלף

מ"ד. לה.] אבל אינו יכול לכוין לבו בלחש לית לן בה. דע דשלכה מיני כוונות יש כמו"ש בס' שיטה מקובלת בפ"ב דברכות, הא'. שלא יהא כמתעסק שאין דעתו לאותו דבר כלל שהקול יוצא מעצמו, ואינו מכוין לאותו דבר כלל, ב' שיכוין לצאת ידי חובת המצוה, ג' שמכוין בכל תיבה. ומבין מה שאומר, ע"ש. ועל ענין האחרון אמרו שאם א"י לכוין בלחש ל"ל בה, ובז"א בס"פ א"ע שצריך לכוין לבו ל"פ באבות, והיינו להבין מה שמדבר בכל תיבה, וזהו עיון תפלה שפי' ר"ת במס' ר"ה מ"ז שאין מכוין לבו בתפלתו שה"א נגול בכל יום ע"ש. ועיין בס' שה"ל בשם ר' יעקב מגוירלנבורג שהביא ראי' דיצא, כיון דתפלה מקום קרבן וקי"ל בקרבנות בנזכהו שהמא דיצא ועלו לבעלים לשם חובה, ע"ש. ואין הנדון דומה, דהתם עכ"פ מעשה בידו ומעשה במקום כוונה, כמו"ש תר"י פ"ק דברכות, וכמו לולב דמדאגביה נפיק בי', אבל כשאינו מכוין באמירה ולא עשה גם מעשה לא עשה שום דבר, ונ"ל דכל ראייתו של הר"י מגוירלנבורג הוא שילא אם כיון במה שאמר אע"פ שלא כיון לצאת חובת מצותו, אבל גם כשלא כיון במה שאמר אמרו ע"ז בירושלמי פ"ב ה"ב ר' ירמי' בש"ר אלעזר התפלל ולא כיון לבו, אם יודע שחוזר ומכוין את לבו יתפלל. ואם לאו אל יתפלל ע"ש, וכ"פ בש"ע סי' ק"א דהאידנא אין חוזרין בשביל הסרון כונה אלא בפסוק א' בשק"ש:

אבל

יִשְׂרָאֵל וְאִמְרוּ אָמֵן:

וִיהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ שֶׁיִּבָּנֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בִּמְהֵרָה בְיָמֵינוּ וְתֵן חֶלְקֵנוּ בְּתוֹרָתֶךָ: וְשָׁם נַעֲבָדְךָ בְּיִרְאָה כִּימֵי עוֹלָם וּכְשָׁנִים קַדְמוֹנִיּוֹת: וְעָרְבָה לַיְיָ מִנְחַת יְהוּדָה וִירוּשָׁלָיִם כִּימֵי עוֹלָם וּכְשָׁנִים קַדְמוֹנִיּוֹת):

(דה"ה) הש"ץ חוזר התפלה בקול רם (ואומר מתחלה בלחש ה' שפתי תפתח כו' ובסופו יהיו לרצון כו') וצריך ליזהר מאד לשמוע מהש"ץ מלה במלה ולא יסייע ולא יגנן עמו. וחז"ל להזהר משיחה בטלה וצריך לעמוד בה ופניו אל הקיר ועיניו עצומות או יהא ספר התפלה פתוח לפניו לעיין בו ולכוין לכל מה שאומר הש"ץ ולענות ב"ה וב"ש על כל הזכרת ה' ואמן אחר כל ברכה:

תפלה נאה הובאה מא"י להתפלל על בניו שיאריכו ימיהם ולהיות להם לב להבין בתורה:

רבון כל העולמים מלך רחמן רחם עלי ועל בני הנולדים לי מאשתי (פב"פ) ותפתח לבם כפתחו של אולם כדי שיבינו עמקי וטעמי וסודי תורתך הקדושה ויהיו עוסקים בתורתך לשמה ותן להם חיים ארוכים ושנים ברוכים ויאריכו ימיהם ושנותיהם כמו שכתוב ימי שנותנו בהם שבעים שנה ויזכו לזרע כשר חיים וקיימים לאורך ימים ויהיו ממולאים בתורה ובחכמה וביראת חטא ויהיו אהובים למעלה ונחמדים למטה ויהיו נושאים חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם ותצילם מעין הרע ומיצר הרע ומכל מיני פורעניות המתרגשות ובאות לעולם ונגדלם אני ואשתי שלא ימותו לא בחיי ולא בחיי אשתי ואל תשיבני ריקם מלפניך כי אתה שומע תפלת כל פה ברחמים. ברוך אתה שומע תפלה:

יחיד שרוצה לקבל עליו תענית יאמר זה במנחה קודם התענית קודם יהיו לרצון ואם שכח לקבל התענית בתפלה יוכל לקבל כל זמן שהוא יום:

רבון כל העולמים הרי אני לפניך בתענית נדבה למחר יהי רצון מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי שתקבלני באהבה וברצון ותבוא לפניך תפלתי ותענה עתירתי ברחמיך הרבים כי אתה שומע תפלת כל פה: (יהיו לרצון וכו')

ולאחר התענית במנחה יאמר זה קודם יהיו לרצון:

רבון כל העולמים גלוי וידוע לפניך בזמן שבהמ"ק היה קיים אדם חוטא ומביא קרבן ואין מקריבין ממנו אלא חלבו ודמו ואתה ברחמיך הרבים מכפר ועכשיו ישבתי בתענית ונתמעט חלבי ודמי יהי רצון מלפניך שיהא מעוט חלבי

מקור הברכות

הביאו כלל בסוף התפלה נוסח עושה שלום ואין ראי' מהם, אולם בויטרי מסיים עושה שלום עם ואמרו אמן, וטענתו למי יאמר המתפלל בעד עצמו ואמרו אמן, אינה טענה, שאינה נזכרת שהפלת עושה שלום מתפלל ג"כ בלחש. וכבר כי במג"א סי' קנ"ס בבהמ"ז יסיים בברכת בעה"ב „ונאמר אמן". משא"כ בעושה שלום שהוא שבחו של הקב"ה וכל ישראל מצוים אומר „ואמרו אמן" ע"ש:

אלהינו

חלבי ודמי שנתמעט היום כאלו הקרבתיו לפניך על גב המזבח ותרצני :
(יהיו לרצון וכו')

תפלה לעצירת הגשמים בשומע תפלה

ועננו בורא עולם במדת הרחמים. בוחר בעמו ישראל להודיע גדלו והדרת כבודו. שומע תפלה תן טל ומטר לברכה על פני האדמה ותשביע את העולם כלו מטובך ומלא ידינו מברכותיך ומעושר מתנת ידך. שמור והצל שנה זו מכל דבר רע ומכל מיני משחית ומכל מיני פורעניות ועשה לה תקוה ואחרית שלום. חוס ורחם עלינו ועל כל תבואתנו ופרותינו וברכנו בגשמי ברכה ונזכה לחיים ושובע ושלום כשנים הטובות והסר ממנו דבר וחרב ורעב וחיה רעה ושבי ובזה ויצר הרע וחלים רעים וקשים ומאורעות רעות וקשות וגזור עלינו גזרות טובות מלפניך ויגלו רחמיך על מדותיך ותתנהג עם בניך במדת הרחמים וקבל ברחמים וברצון את תפלתנו כי אתה שומע וכו' :

לרבוי הגשמים בשומע תפלה

יהר"מ יי או"א שיכבשו רחמיך את כעסך ויגולו רחמיך על מדותיך ותתנהג עם בניך במדת הרחמים ותכנס להם לפנים משורת הדין ובטובך הגדול רחם עליהם שאין פורענות באה לעולם אלא בשביל ישראל והם עמך ונחלתך אשר הוצאת מארץ מצרים ואינם יכולים לקבל לא רוב רעה ולא רוב טובה, השפעת עליהם רוב טובה אינם יכולים לקבל, כעסת עליהם אינם יכולים לקבל. ויהי רצון שיהא ריוח בעולם וזכור רחמיך : כי אתה שומע תפלת וכו'

דין שלא לישב בצד המתפלל

(דה"ח) (א) אסור לישב בתוך ד"א של המתפלל בין מלפניו בין מלאחריו ובין מן הצדדים אמנם אם עוסק בדברים שהם מתקוני התפלה ואפי' בפרק איזהו מקומן א"צ להרחיק ומי שאינו מרחיק אפי' בעוסק בתורה ולומד אע"פ שאינו מתקוני התפלה אין מוחין בידו ומיהו אין די בהרהור לבד רק צריך שילמוד בפיו והירא את ה' אינו יושב מלפניו כמלא עיניו ואפילו יושב ועוסק בק"ש ומיהו מן הצדדין שלפניו אין לדקדק אבל לעמוד מותר אפי' לפניו : (סי' ק"ב ועיין א"ר) : (ב) אם היושב בצד המתפלל חלוש אין למחות בידו : (שם)
(ג) אם היושב ישב כבר ועמד זה להתפלל בצדו ומכ"ש לפניו דאז הוא לאחריו א"צ לעמוד דהרי זה בא בגבולו אבל עמד לאחריו דאז הוא לפניו יש ליזהר ולעמוד ואפי' בצדו מנהג חסידו' הוא לקום ומיהו כל זה בבית שלא יחדוהו לתפלה אבל בבהכ"נ הקבוע לכל אחד להתפלל צריך לקום אפי' ישב מקודם דמקום מיוחד לכל הוא : (שם) : (ד) אסור לעבור נגד המתפללים בתוך ד"א ודוקא לפניהם אבל בצדיהם מותר : (שם) :

לית לן בה. והני מילי ביחיד לט.] אבל בצבור לאו אורח ארעא, המגהק בתפלתו מ.] והמפהק (א) [ה"מ לא אנים אבל אנים לית לן בה]. (ב) מלמטה אבל מלמעלה סימן יפה לו, דאמר ר' זירא [ברכות כד] הא מלתא אבלע לי רב המנונא, ותקילא לי (ג) בכולא תלמודאי. המתעטש בתפלתו (ד) [ה"מ סימן יפה לו (ה) [כשם שעושין לו נחת רוח מלמטה, כך עושין לו נ"ר מלמעלה] :

שנוי נוסחאות והגהות

מד. (א) בכת"י ב"מ איתא „ה"מ מלמטה אבל מלמעלה לית לן בה", והמתעטש וכו'. והוא ט"ס, והעיקר כגי' שלפנינו. (ב) צ"ל „והמתעטש בתפלתו" ה"מ כו'. (ג) „בכולא" וכ"ה במנחות דף י"ז ע"א. אבל כאן בגמרא הגי' „כי כולא", (ד) צ"ע למחקו. (ה) בכ"י ב"מ כשם שעושין נ"ר „מלמעלה" כך עושין לו „מלמטה", והוא ט"ס שם, וגם בש"ס אין הגרסא כן :

גם

מגן האלף

לט. אבל, בצבור לאו אורח ארעא בגמרא לפנינו הגרסא אבל בצבור אתי למטרד צבורא, ואולי כפ"מ נ"ב לדינא, דלגרסא שלפנינו בוודאי דליתא טרדא דצבורא לית לן בה ע"ד שנזכר בב"י סי' ק"א שנהגו להתפלל בהשמעת קול בר"ה ויוכ"פ שהם ימי תשובה כדי לכוין יותר, ואיידי דהכיבא להו יהבי דעתייהו ואין מטעין זה את זה אע"פ שמשמיעים קולם, ע"ש. אבל לפי טעם רבינו גם אז לא יאות עבדי וכמו"ש בב"י סי' קמ"א בשם הזהר, דצלותא אתהדית בעלמא עילאה, ומלה דעלמא עילאה לא אינטריך לאשמע, וכן משמע בתשובת הגאונים, שע"ת סי' של"ד בתשובה לרב שר שלום גאון שכתב: דבצבור דאהריס שם אסור דלא מצי כלא טרדא דלהון. ואי תימא זמנין דלא פרוד להו. אין בצבור זמן. דהאיכא איכבי דקרו ק"ש, ואילון מצלי, ואילון עונין אמן, וממתינין ברכה לענות, ומ"מ בצבור לא, עכ"ל. ונראה דהוסיף הך „ומ"מ בצבור לא" להשמיענו דאפי' בשעתא דהשיבא להו ביותר למיהב דעתא לכוין כמו בר"ה ויוה"כ מ"מ אסור בצבור, וע"ש בסי' ק"ג, וכ"מ בס' ההורה סי' ל"ב שהתיר רק לש"ץ שלא התפלל עוד בלחש והוא יורד לפני התיבה, להשמיע בקו"ר משום דצורך צבור הוא, ואין בו משום קטני אמנה, דע"י הדחק הוא עושה להשמיע קולו להם, ע"ש. ועד"ז מתיר בשה"ל לש"ץ להשמיע קול בר"ה ויוכ"פ בתפלתו בלחש, כדי שהעם שא"י להסדיר תפלתם יתפללו אחריו מה שאומר, ע"ש. [ועיין בירושלמי פ"ד ה"א ר' יונה כד הוי מצלי גוי בייתיה הוי מצלי בקלא עד דילפין בני ביתו צלותא מיניה ופי' הטור סי' ק"א שהתפלל בקלא כדי שילמדו ממנו את נוסח התפלה. אך הר"י והרא"ש כתבו שהגביה קולו לעורר הכוונה, והתפללו כ"כ בקול, עד שהבני בית למדו ממנו התפלה, וכ"מ דעת הגאון בפירוש דברי הירושלמי כדבריהם ולכן השמיט הירו' הנ"ל] :

מ.] והמפהק ה"מ לא אנים. בגמרא איתא רבי כשהיה מפהק הי' מניח ידו הסנטירו, ופרש"י שלא תראה פתיחת פיו, ועז"א בגמרא שם דף כ"ד מפהק המפהק ל"ק כאן להוגנו. משמע מזה דאפי' לאונסו צריך שלא תראה פתיחת פיו, ורבינו השמיט זאת, ונראה דגרס כגרסת הרי"ף „לא" הי' מניח ידו. ע"ש, ולא קאי כלל לענין מפהק, רק שלא היה מניח ידו להזיק לחיין, או דמפרש שגמרו „סברו" והוא כגרסת הערוך והרמב"ם שאין להניח ידיו על הלחיים דרך גאוה לפני המקום. אך בירושלמי אמורה ברבי „מטעם ונותן ידיו על פיו", והגאון לא חש לזה, כיון שבתלמודין בבבלי לא נזכר מזה, וכפ"ם יבן שנכתבה סמוך לזמן התלמוד דהיתי נ"ב כגרסת הרי"ף וז"ל: וממשמש בבגדו בתפלתו. אבל לא היה מתעטף ולא היה מניח ידו הסנטירו :

מה, מא.] ר' זירא (א) הוה קא משתמיט מינה דרב יהודא דבעא למיסק לא"י. דאמר רב יהודא כל העולה מבבל לא"י עובר בעשה שנאמר בבלה יובאו ושם יהיו עד יום פקדי אותם נאם ה'. אמר איזל אשמע מלתא מבי (ב) [מדרשא] ועדה. והדר איפוק. אזל ואשכה תנא דתנא קמיה דרב יהודא. היה עומד בתפלתו (ג) ובקש להתעטש מב.] מרחיק ארבע אמות ומתעטש וממתין עד שיכלה הריח. מג.] והוזר ואומר רבון העולמים יצרתנו נקבים נקבים. גלוי וידוע לפניך חרפתנו וכלימתנו בחיינו חרפה וכלימה. אחריתנו רימה ותולעה. ומתחיל ממקום שפסק. אמר, אלו לא באתי אלא לשמוע מפיך דבר זה דיי. הרק בתפלתו ה"מ דשדי לקמיה, אבל מבלע ליה במאניה לית לן בה, דאמר ר"י היה עומד בתפלה ונזדמן לו רוק מבליעו בטליתו. אם היה טליתו נאה מבליע באפקריסיתו, ואם אינש דאנינא דעתיה הוא שדי לאהוריה (ד) ומסתיה. דאמר רבינא הוה קא אמינה קמיה דרב אשי ואזמין ליה רוקא ופתקיה לאהוריה, אמרי ליה לא סבר לה מר מבליעו באפקריסיתו, אמר לי לדידי אנינא דעתאי:

ואסור

שנוי נוסחאות והגהות

מה, (א) גם הבה"ג גרס כן. אבל לפנינו בגמ' איתא „ר' אבא". (ב) „מבית ועדא". (ג) בכ"י בימ „היי עומד בתפלה ונתעטש פוסק עד שיכלה הריח וחוזר ומתפלל. איכא דאמרי הכי תני קמיה" היה עומד בתפלהו כו'. (ד) ר"ל שדי בזה:

בויפרי

מנן האלף

מה, מא.] ר' זירא הוה משתמיט כו'. הרמב"ם והשו"ע העתיקו ג"כ מאי דתנא התם היה עומד בתפלה ונתעטש ממתין עד שיכלה הריח והוזר ומתפלל. ורבינו לא העתיקו משום דנשמט מכללא דהאי. דודאי לא נטעי לומר שיתרחק ד"א, דהא כבר כלה הריח ובמקומו עומד, גם תפלת רבון העולמים לא שייך לומר דהכל גלוי לפניו, ודוקא כשמתרחק עצמו צריך להתגלל מפני ב"ה, כמו"ש הפרישה סי' ק"נ. אכן בכת"י ב"מ העתיק זאת:

מב.] מרחיק ארבע אמות. בגמרא לפנינו איתא מרחיק ד"א „לאחריו", וכ"ה בריי"ף, וכתבו תר"י: אמר „לאחריו", משום שצריך שיהא פניו נגד המקום שהתחיל להתפלל. ואם מהלך לפניו דומה כמי שפוסק כו' ע"ש. ורבינו הגאון נראה דל"ג מאחריו. וכש"כ כשמתפלל בצבור שאין לו לדקדק בזה ולדחות כל העומדים ממקומן, כי גדול כבוד הבריות. אלא מתרחק למקום שאפשר לו. ועיין תה"ד סי' מ"ו ובב"ה. והגר"א הכריע דהעיקר כהב"י דקשה לבדות הלוקים מלבנו:

מג.] והוזר כו' ומתחיל למקום שפסק. בגמרא איתא והוזר לתפלתו, ואומר רבון העולמים כו'. ומתחיל למקום שפסק. ונתקשה בזה הרב צל"ה כיון שהוזר לתפלתו משמע שמסיים תפלתו, ואח"כ אומר רבון העולמים. וא"כ איך אמר אח"כ ומתחיל למקום שפסק, ע"ש. ואלו הוי הזי גרסת רבינו הגאון לא הוה ק"ל ולא מידי, אך לפלא בעיני שלא ראה דברי הרי"ף ורא"ש שגם המה ל"ג „והוזר לתפלתו". רק „כשיכלה הריח אומר", והנה הרי"ף והרא"ש אינם גורסים ג"כ „ומתחיל למקום שפסק", רק „ומתפלל", וכן הגירסא ג"כ בש"ס ישן „וכשיכלה הריח הוזר" ול"ג „ומתחיל למקום שפסק" והוא מכוין כגרסת הרי"ף. אך בשס בה"ג כתבו תר"י דגרס הוזר ומתפלל. ובא להשמיענו שהוזר למקום שפסק:

ואסור

מז. מד.] ואסור לאינש (א) [כי מצלי בהדי צבורא] למקדם צלויי (ב) לְהודיה מקמי צבור. **מה.] ואסור** לבר ישראל למיתב בארבע אמות דצלותה [ברכות לא א] דכתיב אני האשה הנצבת עמך בזה. ואמר ריב"ל מכאן שאסור לישב בארבע אמות של תפלה. **ואסור** למהליף קמיה מאן דקאי בצלותא דאמר ריב"ל [ברכות כז] אסור לעבור כנגד המתפללים מ"ט דאפסקי לצלותא:

מז. מו.] ואסור למיקם בדוכתא דמדליא וצלויי דאמר ר' יוסי משום ר'

שנוי נוסחאות והגהות

מו. (א) בויטרי ליתא, (ב) „להודיה": ברכות

מגן האלף

מז. מד.] ואסור לאינש כי מצלי בהדי צבורא, מימרא דר"י במס' ברכות כ"ה ואתמר שם א"ר אבא „ובצבור שנו", אבל בויטרי סי' ל"ב כתב אסור לאינש לצלויי לאודויה מקמי צבורא. ומשמע אפי' כי לא מצלי בהדי צבורא אלא מתפלל ביחיד, אסור לו להקדים לתפלת הצבור, אכן א"א לומר כן, דא"כ לא הוי מקשי לי' הכי לרב הונא מהא דר' אבא. א"ו צ"ל דאע"ג דמצוה להתפלל בשעה שהצבור מתפללים. מ"מ היכא דלא מצי אתי לפרקיה משום דהליש ליביה, ועי"ז מתבטל ממצות ת"ת אין איסור בדבר, וכן פרש"י שם כדברי רבינו „אם הוא בביהכנ"ס עם הצבור לא יקדים להתפלל", ואין ספק שנשמט בויטרי אותן תיבות „כי מצלי בהדי צבורא":

מה.] ואסור לבר ישראל למיתב בד' אמות של תפלה, תיבת „לבר ישראל" מיותר, וגם בויטרי בהעתק דברי הגאון ליתנייהו, והנה לא הזכיר הגאון הרמז של עמכ"ה בה"י שנזכר בתוספות, או גימטריא של בז"ה שהוא י"ב אמות ורומז לד"א לכל רוח כמ"ש ברא"ש. דילפינן מזה דעלי היה יושב באמה החמישית, ומשמע דבתוך ד"א אסור לישב, ומזה נראה דהגאון ז"ל מפרש בפשיטות כפרש"י דמשמעות דעמך משמע שגם הוא היה נצב כמוה, וממילא מובן שהיה בתוך ד' אמותיה, דיותר מד"א ודאי דליכא איסורא דכרשות אחרת דמיא, ובזה יתישב נמי מה שלא העתיק הגאון בסי' זה במה שכתב שם „ואסור למהליף קמיה מאן דקאים בצלותא", דה"מ בתוך ד"א וחוץ לד"א שרי, דטעמי' נמי משום דממילא ידעינן זאת, כיון דכרשות אחרת דמיא, וגם בגמרא לא אמרו לא שנו אלא בתוך ד"א כאורחי' דש"ס בכה"ג בכ"מ, אלא שאמרו בפשיטות „ר"א ור"א חוץ לד"א הוא דאלפי'", מפני שזה פשוט בכל מקום דחוץ לד"א ליכא איסורא וממילא יצא לנו נמי דאפי' לפניו שרי בישיבה אם הוא חוץ לד"א, ודלא כהרב אוהל מועד המובא בב"י סי' ק"ב, וכ"כ הפר"ח דמה שאמר דכנגדו אפי' מלא עיניו אסור, אין דברים של עיקר, אלא כל חוץ לד"א שרי':

ורב האי גאון ז"ל בס' שע"ת סי' נ"ה כתב כדברי התוס' למילף מדכתיב, „עמכה מלה [צ"ל מלה] ה"י המשנ"". ע"ש. וכתב שם עוד „ה"מ כי יתיב במילי דעלמא ובטיל, אבל יתיב וקרי ק"ש, או מילי דצלותא לית לן בה, ואי לאו בעי מהרחיק ה' אמות ד' לשכינה ואמה לדידיה, עכ"ל. ומובא בתוס' דף ל"א בשם הגאונים, אך צל"ע לדבריו למה הוצרכה חנה לעמוד. ואפי' תימא שגם עלי עסק בתפלה, מ"מ הלא היא נ"כ התפללה והיתה יכולה לישב בד' אמותיו, ואין לומר דראייתם מעלי שהוכרח להתרחק ממנה באמה החמישית כדי לישב. וע"כ מיירי שלא עסק אז בתפלה. דמשמעות הגמרא למילף מזה „הנצבת" שאסור לישב כמו שנצבה היא, ולדעת הגאונים למה באמת לא ישבה? ונראה לתרץ דהנצבת עמכה בזה לא אמרה אלא בפעם השני כשהביאה הנער אל עלי ואז באמת לא התפללה כלל, והוכרחה להתרחק ד"א מעלי שהיה עסוק בתפלה, ושפיר קאמר הגאון דאין למילף מזה לאסור לישב גם למי שעוסק בתפלה:

מז. מו.] ואסור למיקם בדוכתא דמדליא כו' כגון ע"ג מטה כו'. בגמרא איתא לא יעמוד אדם ע"ג כסא וע"ג שרפרף, [בש"ס ישן גרים „ולא ע"ג

ר' אליעזר. (א) לעולם אל יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל. כגון על גבי מטה, ועל גבי ספסל ועל גבי כסא. אלא במקום נמוך שנאמר ממעמקים קראתיך ה':

מח. מז.] וכי קאי ומצלי מבעי ליה לכוונא כרעיה. דאר"י משום ר"א [ברכות יו"ד] המתפלל צריך שיכוין את רגליו שנאמר ורגליהם רגל ישרה. מח.] ואסור לבר ישראל למטעם מידי מקמי צלותה דאריי משום ר"א [שם] מאי דכתיב לא תאכלו על הדם. לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם:

מט. מט.] ובשהוא מסיים תפלתו צריך למפסע שלש פסיעות לאחריו (א) [יומא דף נ"ג] ואח"כ יתן שלום, ואם לא עשה כן ראוי

שנוי נוסחאות והגהות

מז. (א) ברכות יו"ד, ושם הגרסא "אריב"ח משום ראב"י":

מט. (א) עיין ויטרי אות כ"א.

מנן האלף

ע"ג ספסל"] ולא במקום גבוה, כו'. ופירש מהר"י אבוהב מובא בב"י סי' צ"ו דלא כללם בהדא מחתא שלא יעמוד ע"ג מקום גבוה, להודיענו דע"ג כלים כגון מטה וספסל אסור אפי' בפחות מג' טפחים, שמרוד שמא יפול. ועל קרקע עולם אינו אסור אלא בשלשה טפחים, עי"ש והב"ח הקשה עליו כיון שאין דינם שוה אמאי כללם בחד בבא, והעיקר דליכא מרדא בפחות מג"ט. וכן פסק בשו"ע דלא כהגהת רמ"א ור"י אבוהב, והברייתא תני דלא מבעי, הנהו שלשה כלים דגביהו טובא אלא אפי' על ארעא נמי אסור, ודוקא בג"ט דבפחות מג' הוי כארעא סמיכתא, עכ"ל. וכן מובא במ"ז ומ"א. ונראה דגם דעת הגאון כן, ומשו"ה אמר "לא יעמוד אדם ע"ג מקום גבוה כגון ע"ג מטה וע"ג כסא וע"ג ספסל". ושינה מלשון הברייתא להודיענו, דעיקר הטעם בכלים משום דאין גבהות לפני המקום, וכפירוש הב"ח, דלפי לשון הברייתא אפשר לפרש כפי' הר"י אבוהב שלא יעמוד ע"ג מטה וספסל משום ביעתותא, ולא ע"ג קרקע משום גבהות, קמ"ל דהכל חד טעמא הוא. ומ"ש בפרישה לאסור ע"ג כלים משום טעמא דחלילה דוגמת הקרבן שפוסל חלילה בינו לבין הרצפה, ולכן אוסר אפי' בפחות מג', כבר כתבו ע"ז האחרונים בסי' צ"ח, וכ"כ שם גם הפרישה עצמו דבפחות מג' ליתא אפי' מלוה מהמובחר, וגם הב"י כ' על הטור איני יודע מהיכן למד כך, וכתב הרב הירחי במנהיג ח"א אות ס"ז אע"פ שאמרו לא יעמוד במקום גבוה כו', מנהג טוב בספרד שהחזן עומד בתיבה להשמיע לרבים, ויש לו סמך למנהגם מפ' החליל כו'. ועיין במנהגים. וכתב בחדושי רא"ה "לא מיירי בעליה דהא כתיב וכוין פתיחן ליה בעליתיה, אלא ע"ג כסא וכיו"ב" ע"ש:

מח. מז. וכי קאי ומצלי מבעי לי' לכווני כרעיה. סעיף זה מובא כבר לעיל סי' ל"ז ונכפל כאן בשגגת המעתיק:

מח.] ואסור לבר ישראל למטעם מידי מקמי צלותיה. ממה שכתב "למטעם" משמע דאפי' טעימה בעלמא אסור, דכל מידי ששייך בי' גאוה אסור קודם שיקבל עליו מלכות שמים. ואע"ג דבכל דוכתא אין טעימה בכלל אכילה, וכמו שמדקדקים בתוס' ברכות דף ד'. מ"מ ואוכל קימעא דאסור לקבוע סעודה, וכתב המ"א סי' רל"ה דסבירא להו דטעימה מותר, וכ"כ בסי' תל"ב, וטעימה הוי פירות או כביצה פת, מ"מ הכא שאני דבגאוה תליא מלתא. ומ"מ כתב אבי העזרי דמים או אוכלים לרפואה דלא שייך גאוה מותר:

מט. מט.] ובשהוא מסיים כו' ראוי לו כאלו לא התפלל. במס' יומא נ"ג ע"ב א"ר אלכסנדרי אמר ריב"ל המתפלל צריך שיפסיע ג' פסיעות

(ב) [ראוי] לו כאלו לא התפלל, ונותן שלום בתחלה לשמאלו שהוא ימינו של הקב"ה משום שנאמר מימינו אש דת למו. **ואמרינן** משמיה דרב מרדכי דאמר במקום שכלו שלש פסיעות שם צריך לעמוד ולתן שלום. וא"צ להזור למקום שהתפלל ולתן שלום, ואם בא והזר למקומו הראשון ונתן שלום למה הוא דומה לתלמיד הנפטר מרבו והלך (ג) [לא] ולא הלך אלא עמד בקרוב הימנו על מנת להלוך ולא הלך, וכשירצה לילך הוזר ומפטר ממנו, ודומה לכלב שהזר על קיאו, ואם חזר למקום שהתפלל [ראוי] (ד) לו כאלו לא התפלל:

וכי

שנוי נוסחאות והגהות

(ב) בכתי ב"מ ,ראוי, (ג) צ"ל ,לוי. (ד) ,ראתוי :

מנן האלף

פסיעות ואח"כ יתן שלום, אמר לי' רב מרדכי כיון שפסע ג' פסיעות לאחריו התם איבעי ליה למיקם, משל לתלמיד הנפטר מרבו אם הוזר לאלתר דומה לכלב שב על קיאו, תניא נ"ה המתפלל צריך שיפסע ג' פסיעות לאחוריו ואח"כ יתן שלום, ואם לא עשה כן ראוי לו שלא התפלל, ע"כ. ורבינו ז"ל שהעתיק ,אם לא עשה כן ראוי לו כאלו לא התפלל", נראה דסמך אתניא נ"ה דמשם מקור דין זה, אבל יש לדקדק בלשון הגאון שכתב, ואמרינן משמיה דרב מרדכי דלא נקט לשון הגמרא ,ואמר לי' רב מרדכי לריב"ל", ותו הא דסיים הגאון ואם הזר למקום שהתפלל ראוי לו כאלו לא התפלל לא מצינו זאת בגמרא כלל, גם הלשון ,הלך ולא הלך אלא עמד בקרוב" כו'. קשה להולמו, ובגמרא לא נזכר דבר מזה:

והרשב"א בתשובה סי' תע"ג. נשאל בש"ן אם יכול להזור למקומו מיד, לפי שאמרו שדומה לכלב שב על קיאו, והשיב, מה שאמרת שעיקרו ביומא, לא נודע לנו ביומא. אלא שרב אלפס כתבו בפרק אין עומדין שאמרו כן משמי' דרב מרדכי כו', אלא שהלשון הזה ,כלב שב על קיאו" הוא ביומא בעבירות שלא שנה עליהן והתודה. עכ"ל:

וראיתי להרב ר' נתן קורניל בספר בית נתן שכתב דאמת ע"ם הוא במס' יומא ונעתק בטעות מתוך דברי הרי"ף. אבל בגמרא לא נמצא כן, וגם בש"ס ישן לא נרס כלל הא דרב מרדכי, וכונת הרי"ף הוא רק על רב מרדכי גאון דאמרינן כן משמיה, וכתב שכן מפורש בשלטי גבורים פרק א"ע בהגהותיו על המרדכי שכתב ,וכתב רב אלפסי משמיה דרב מרדכי גאון" וגם מסדר זמנים מוכח דהאיך יאמר רב מרדכי לריב"ל והוא תלמידו של רב אשי כנזכר במס' גיטה דף ו', ע"ש, ודבריו ברורים. ועפ"ז מתישבים דברי הגאון רבינו ז"ל בלי דוחק. וכל הלשון שהזכיר וגם סוף דבריו שכ' ואם הזר כו' ראוי לו כאלו לא התפלל כ"ז שמע רבינו משמיה דר"מ גאון. ויש לגבות ראיה לזה גם מתלמודין, דאמר תנ"ה אחרי דברי רב מרדכי, ובאמת לא נזכר בברייתא כלל דבעי לי' למיקם לאחר שפסע ג"פ, והל"ל להגמרא לאמר תנ"ה אחרי דברי ריב"ל. אלא ודאי דל"ג בש"ם כלל הא דרב מרדכי, ותלמיד טועה העתיקן מתוך דברי הרי"ף:

וטעם הדבר בזה ככלב שב על קיאו פירש הרב הירחי שהוכיח סופו על תחלתו שלא הפסיע בתהלה. ג' פסיעות. לשם תפלה, אחרי שכשהתפלל הזר לו לפניו מיד שלא לשם תפלה וכ"כ המור סי' קכ"ג ,סופו הוכיח שלא פסע כדי לפטור מרבו, כיון שחזר אליו מיד" ועיין בב"י בשם הר"י אבוהב ובב"ח מה שנתחבטו בפרושם לבאר דבריו. ולכל הפירושים קשה במאי הוא שונה. באולתו. אבל ירחה. דרבינו הגאון ז"ל המעים כל זאת בפירוש מרווח, דהוי ממש כסיל שונה באיולתו ככלב שב על קיאו, והסביר זאת במשל התלמיד שנפטר מרבו והלך לו, ולא הלך, אלא עמד ע"מ להלוך, שלפי הדין כשירצה ללכת חייב. לחזור ולהפטר ממנו, דקי"ל במס' מוע"ק דף ט' דאפי' נפטר ברשות רבו, מ"מ אם לן ונשתהה. צריך לטול רשות ולהפטר ממנו פעם אחרת, וזה שלא נתן שלום במקום הראוי לו, הייגו כשכלו הג' פסיעות. אלא הזר למקומו הראשון הוא כסיל שונה באולתו. דבפעם הראשון נפטר מרבו והלך לו ולא נתן שלום כלל

נ. נ.] וכי פסע שלש פסיעות נפיל על אפיה ובאעי רחמי, (א) וכי נפיל על אפיה מצלי. דאמר ר' חייא בריה דר"ה (ב) [ברכות ל"ד ומגילה כ"ב] חזינא להו

שנוי נוסחאות והגהות

נ. (א) בים דף נ"ט ע"ב, ועב"י סי' קל"א בשם תי' הרשב"א. (ב) מגילה כ"ב ב' ושם הגרסא בר אבין, אבל בברכות איתא כגרסת הגאון.

מגן האלף

כלל במקום שכלו הג' פסיעות. וכיון שלא הלך באמת אלא עמד בקרוב ע"מ להלוך, דינא הוא שכשירצה לילך יחזור ויפסע ויתן שלום כדין תלמיד לרב. והוא שב למקומו הראשון שאסור לו לתן שם שלום, הרי הוא שונה באיולתו, והדברים ברורים למבין:

נ. נ.] וכי פסע כו'. וכי נפיל על אפיה מצלי. בש"ס במס' מגילה כ"ב ע"ב איתא רב איקלע לבבל כו' נפיל כ"ע אאפייהו ואיהו לא נפיל, מ"ט רצפה של אבנים היתה. ותניא כו' ואיבע"א רב פשוט ידים ורגלים עביד וכדעולא, דלא אסרה תורה אלא פשוט יו"ר, וליפול אאפיה ולא ליעבד פיו"ר לא משני ממנהגא. [ור"ל דמנהגו היה לעשות פיו"ר שלא במקום רצפה, וכאן במקום רצפה אסור פיו"ר מה"ת] ואבע"א אדם חשוב שאני, ע"כ. ולפי המתבאר שם בתוס' יהי' הנפ"מ בין התירוצים הללו. לתירוצא קמא דמקום רצפה הוי, י"ל דאסור במקום רצפה מדרבנן אפי' שלא בפשוט. ולהאיבע"א שלא בפשוט מותר אפי' במקום רצפה אפי' מדרבנן, ורב לא רצה לשנות ממנהגו לעשות פיו"ר, וזה אסור במקום רצפה גם מה"ת. ולתירוצא בתרא אדם חשוב לעולם אסור לפול אפי' שלא בפיו"ר. [ואפשר דאיכא אסורא לאדם חשוב אפי' שלא במקום רצפה,] ושאר אינשי מותרים במקום רצפה שלא בפיו"ר, ושלא במקום רצפה מותרים אפי' בפיו"ר, והו תנינן התם, קידה על אפים כו'. השתחואה זו פשוט יו"ר. כו'. א"ר חייא בר אבין חזינא לאביי ורבא דמצלי אצלויי, והרי"ף הבר מימרא דר"א דאמר אין אדם רשאי לפול ע"פ, אל הך מימרא דהו"ר דמצלי אצלויי, וכן פירש"י בטעמא דאביי ורבא דאצלויי מצלי משום דאין אדם החשוב רשאי לפול על פניו, ע"ש. ומזה נראה דאע"ג דאדם חשוב אינו רשאי לפול כו' מ"מ אצלי אצלויי שאין פניו דבוקות בקרקע אלא מטין על צדו אינו נראה כמשתחוה, ושאר אינשי הדר להו דינא כמו האבע"א דשלא בפיו"ר מותר אפי' במקום רצפה אפי' מדרבנן, דבהלכתא דרבנן פסקינן כאיבע"א לקולא. [עמ"ש בתוס' פ"ק דע"ז]:

אך הרא"ש ז"ל מדקדק ממה שהקדים בגמ' הך דקידה על אפים השתחואה כו' ואח"כ מימרא דרח"ב"א דחזינא לאביי ורבא דמצלי אצלויי, דאין הטעם משום דהיו אדם חשוב, אלא אע"ג דהשתחואה הוא פיו"ר מ"מ לא מלאו אביי ורבא היתר אלא במצלי אצלויי, משום דס"ל דבמקום רצפה אסור עכ"פ מדרבנן אפי' שלא בפשוט יו"ר, וא"כ קם דינא כתירוצא קמא, וכן כתבו התוס' דבתי כנסיות שלנו שיש בהם רצפה אסור מדרבנן ולא שרי אלא במצלי אצלויי ע"ש, וגם דעת הרמב"ם כן. שכתב בפ"ו ה"ה מעכו"ם, כל המשתחוה להשם על אבנים המפולות שלא פשוט ידים ורגלים אינו לוקה אלא מכת מרדות, ע"כ:

ואבן משתחוה לה' שלא על הרצפה נלע"ד דליתא איסורא אפי' מדרבנן, וכן נראה נ"כ מהתוס' שלא הזכירו איסורא דרבנן אלא בביהכ"נ שלנו שיש בהן רצפה, והטעם דגזרי המשתחוה לה' במקום רצפה אפי' שלא בפשוט יו"ר ולא גזרו שלא במקום רצפה אפי' בפשוט יו"ר, נראה לענ"ד דגזרו רק משום לתא דעבודה זרה, משום דבע"ז קיי"ל דהמשתחוה לשם ע"ז אחד השתחואה של פיו"ר, ואחד השתחואה שאין בה פיו"ר מטעה שיכבוש פניו בקרקע נסקל. כמוש"כ הרמב"ם, ומדלא הזכיר שם הרמב"ם דמשתחוה לשם ע"ז נסקל אפי' השתחוה שלא ע"ג אבנים, ש"מ דס"ל דאין זה אלא כעין מנסך ואינו בכלל השתחואה, ומשתחוה לשם ה' שלא במקום רצפה ליכא למגזר אפי' מדרבנן. אבל במקום רצפה אע"ג דשלא בפיו"ר מותר מה"ת מ"מ גזרו רבנן על זה משום לתא דע"ז. אלא דקשה אמאי דאמר עולא לא אסרה תורה אלא פשוט יו"ר, וכן במה שאמרו השתחואה זו פיו"ר, והלא בע"ז נאמרה נ"כ לשון השתחואה, ואפ"ה נסקל גם שלא בפשוט יו"ר, וקושיא זו הקשה הגאון בעל טורי אבן. אלא שיש שם קצת ט"ס בכ' דאיתא בכריתות פ"ק, והוא ט"ס וצ"ל כדאיתא בהוריות דף ד'

וכ"כ

להו לאביי ורבא דכי נפלין אאפיהו מצלי אצלויי. **נא.] אמר** רב יהודא [ברכות כז] (ג) לעולם אל יתפלל אדם לא כנגד רבו ולא אחורי רבו. והנותן שלום לרבו והמחזיר שלום לרבו וההולך על ישיבתו של רבו גורם לשכינה שתסתלק מישראל:

תני

שנוי נוסחאות והגהות

(ג) שם איתא „אריי א"ר":

מגן האלף

וכ"כ בעל מנחת הנוך ע"ש, ולחומר הקושיא לע"ד לתרץ, דאע"ג דהשתחואה בפנים הוא דוקא פשוט יו"ר, והיא אחד מארבע עבודות דאסור גם בשלא כדרך עבודתה של ע"ז זו, מ"מ גם שלא בפשוט יו"ר הוי כעין עבודתה, דומיא דנסך עבים של מ"ר דחייב, הואיל והויא כעין נסוך בפנים, ה"נ חייב מה"ת הואיל והיא הויא אחת מדרכי עבודה של ע"ז כמו"ש בחינוך מצוה קכ"ח. ולא ממעטינן אלא משתחוה שלא על הרצפה שלא היה דרכם מעולם להשתחות אלא ע"ג אבנים, כמו"ש הרמב"ם והגוך סי' שמ"ט. „שהיו משימין אבנים מצוירות לפני ע"ז ומשתחוים עליו, לכן שלא על הרצפה לא הוי כלל בגדר השתחואה, אלא דומיא דפרצופות במס' ע"ז י"ג דלא יבוח וישתה, אבל אינו נסקל ע"ז]:

אתאן לדברינו, דהכי משמע נמי דעת רבינו שלא הזכיר בריותא אלא במצלי אצלויי, אבל בלא אצלי אפי' שלא בפשוט יו"ר אסור מדרבנן בביהכ"נ, דסתמייהו איכא רצפה, וס"ל לרבינו כמוש"ל בשם התוס' הרא"ש והרמב"ם. ולכאורה יש ללמוד נ"כ מסתימת לשון הגאון דבאצלויי מצלי מותר בכל גווני אפילו בפשוט ידים ורגלים דאל"כ היה מפרש דבריו דאין היתר באצלויי אלא בלא פשוט. אבל בהגהות הבר"י פ"ד דברכות כתב מפורש דבפשוט אסור אפי' נוטה קצת על צדו שלא יהא נראה כמשתחוה למה שלפניו, אבל כמו שש"ן נופל בלי פשוט מותר [ר"ל דמותר בהטיה קצת] עכ"ל, וכן משמעין דברי הרא"ש במגילה שם שכתב דר"ח אשמועינן אע"ג דמה"ת אין השתחואה אלא בפשוט, מ"מ מדרבנן אסור אפי' שלא בפשוט, ומשו"ה הוו מצלי אביי ורבא, ע"ש, ותנ"ל לומר כן, דהא אפי' לפי פירושו אפ"ל דמשום הכי סמיך הא דאביי ורבא להך דהשתחואה זו פשוט יו"ר. לומר דמש"ה הוו מצלי אצלויי משום דבעו למעבד פיו"ר, א"ו דס"ל דפיו"ר אפי' באצלויי אסור. ולא מהני מצין אגדן וכמו"ש הג"א משום דנראה כמשתחוה למה שלפניו, והיינו טעמא כיון שכל גופו מונח על הקרקע הרי זה השתחואה גמורה אפי' מוטה מעט:

והגאון בעל פר"ח סי' קכ"ע דחה דברי ההג"א מהלכה וכתב וכן עיקר דלא כדבריו ודלא כדברי מור"ם בהגה"ה שהחמיר בכדי ע"ש. ותמהני על דבריו דלפמ"ש גם הרא"ש ז"ל ס"ל הכי. וכן מוכיחין דברי התוס' במגילה שלא התירו במצלי אצלויי אלא בלא פשוט יו"ר, והמרדכי פרק הקורא כתב במפורש הזינא לאביי ורבא כו', פירוש שהיה רצפה ומתהפכין על צדיהן שלא יהו נראין כמשתחוים אע"פ שלא היו עושין פשוט ידים כלל, ע"ש, ולשון הרמב"ם שהביא הפ"ה להוות דברי הג"א אינו מכריח שלא כדבריו, שכתב שם בפ"ו דעכו"ם ה"ו אינו לוקה עד שיפשוט כו' ונמצא כלו מוטל עליה שזו היא השתחואה כו'. ומפני זה נהגו להניע מחצלאות כו'. ואם לא מצא דבר מבדיל בינו ובין האבן הולך למקום אחר ומשתחוה, או שוחה על צדו ומטה. עכ"ל, ור"ל שוחה דרך שהיה בלא פשוט יו"ר שלא בדרך השתחואה, ואפ"ה כתב דבעינן „מטה" משום דבעי מצלי אצלויי, וכ"כ הרמ"א „אם נוטה קצת על צדו מותר אם אין שם אבן משכית" דבאבן משכית אסור אפי' בכה"ג כמו"ש הגר"א ז"ל ע"ש, ונראה דגם דברי רבינו הגאון איירי בלא פשוט יו"ר, דאז מהני היתירא דמצלי אצלויי, אבל בפשוט יו"ר לא מהני אצלי אצלויי, ונ"ע:

נא.] אל יתפלל אדם לא כנגד רבו כו' גורם לשכינה שתסתלק. בגמרא היתא אר"י אמר רב אל יתפלל אדם לא כנגד רבו ולא אחורי רבו, ותניא ר' אליעזר אומר המתפלל אחורי רבו והנותן שלום כו' גורם, ומשמע דלסיומי לרב קאייתי הברייתא. ובש"ס ישן וכן ברי"ף

נא. קא תני בברייתא שמונה עשרה ברכות, ותנן נמי במתניתין רבן גמליאל אומר בכל יום מתפלל אדם שמונה עשרה, ומתנינן בגמרא [ברכות כח ב] הני שמונה עשרה כנגד מאי. א"ר הלל בריה דרב שמואל בר נחמני כנגד ח"י הזכרות שאמר דוד בהבו לה' בני אלים. **נב.]** רב יוסף אמר כנגד שמונה עשרה הזכרות שבק"ש. ר' תנחום אמר ריב"ל כנגד שמונה עשרה חוליות שבשדרה:

נב. ואמר ר' תנחום משמיה דריב"ל [ברכות כח] המתפלל צריך שיכרע **נג.]** עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה. עולא אמר **נד.]** עד שיראה איסר כנגד לבו, ר' חנינא אמר כיון שנענע ראשו שוב אינו צריך. רבא אמר והוא דמצער נפשיה, וכייף ראשיה, ומתחזי כמאן דכרע, **נה.]** ולא ליעבד כזרנוקא. **ומהשינן** הני תמניסרי תישסרי הויין. א"ר לוי ברכת המינים ביבנה תקנוה. (א) כנגד מי תקנות, להלל כנגד אל הכבוד הרעים, לרב יוסף כנגד אחד שבק"ש, לר' תנחום אריב"ל כנגד חוליא קטנה שבשדרה:

תניא

שנוי נוסחאות והנהות — מגן האלף

נב. (א) „בתר יב"פ" ויסרי: כרי"ף ובאשר"י גרים נמי בדר"א המתפלל „כנגד רבו" כו' „גורס" כו', ונראה דגם דעת רבינו כן אלא שקצר ולא הביא לשון תנ"ה, וכתבו תר"י דאם מרחיק ד' אמות נראה שמותר שזה נראה כרשות בפ"ע, ע"ש, ובתוך ד"א דוקא כנגד רבו אסור לעמוד ולהתפלל משום שמשוה עצמו לרבו, והוי נמי בזוי שרבו מאחריו, אבל בשאר אינשי אינו אסור אלא למיתב או למהליך בד' אמותיו כמו"ש סי' מ"ו, אבל לעמוד וכש"כ כשמתפלל מותר כמו"ש הטור סי' ק"ב. ועיין בטור וד"מ סי' צ':

נא, נב.] רב יוסף אמר כנגד ח"י אזכרות שבק"ש. קחשיב נמי בכלל זה אלהים, אלהיך, אלהינו, אלהיכם, :

נב, נג.] עד שיתפקקו כל הוליות שבשדרה. שיהיו החוליות בולטות לאחריו, מלשון פקק הגפן, קשר שבגפן שבולט לחוץ. [הרא"ש]:

נד.] עד שיראה איסר כנגד לבו. פירש רב האי שאם איסר מונח בקרקע נגד לבו יראה אותו, וכתבו התוס' סוף פ"ק דהיינו מה שאמרו שם דכרע כחיזרא דבעי שיכוף גם הראש. ולא שני שיכרע וראשו זקוף, וכ"כ הטור סי' קי"ג שיכוף ראשו כאגמון. וכן אמרו בירושלמי ובלבד שלא יעשה כהדין הדרוגא, כגון שכשהוא שוחה ראשו זקוף:

נה.] ולא ליעבד כזרנוקא. המגיה והמעיר לסדר ר"ע הנדפס כתב עיין רש"י בב"מ ק"ג „זרנוקא נאד למלאות מים במקום שנוהגין לדלות בנאדות". והמעריך כתב שכשמשליכין הנאד במים הוא נכפף עד קרקעית הבור, וכאן הכונה שלא ישחה יותר מדאי, עכ"ל. ודבריו דחוקים. דאם כן למה לא כתב רבינו הך דלא ליעבד כזרנוקא אדברי ריב"ל או אדעולא, דהא כאן מיירי בחולה או זקן דלא מצי לשוח כדינא, ופשיטא שלא ישוחו יותר מדאי. ועוד דבירושלמי פ"ק דברכות לא אמרו זאת שלא ישוח יותר מדאי אלא אשחיה שבמודים, והטור סי' קכ"ז לא כתב זאת אלא על הש"ץ, והשיג על הרמב"ם שכתב כן גם על שאר העם, וגם האחרונים הב"י והב"ח נדחו לומר דלא קאי אלא אשחיה שבמודים, ומסקנת הב"ח שבכל הכריעות יכול לשחות טובא דהיינו עד גבול שנתנו חכמים. ובמודים לא ישוח אלא מעט משום יוהרא:

לבו] נראה דאמת יורה דרכו דדברי רבינו הגאון ז"ל קאי אכל מה שהזכיר מקודם, ובין חולה

נג. תניא. נו.] [ב"ק דף טז] צבוע זכר לאחר שבע שנים נעשה נקבה, עטלף לאחר שבע שנים נעשה (א) קימוש. קימוש לאחר שבע שנים נעשה הוח, הוח לאחר שבע שנים נעשה שיד. (ב) [שד] נז.] שדרו של אדם לאחר שבע שנים נעשה נחש, וה"מ דלא כרע במודים. ובגמרא דארץ ישראל [ירו' שבת פ"א ה"ג] מתנו הכי ר' יוסי ב"ר אבון בשם רב זביד, אחת לשבע שנים הקב"ה מחליף את עולמו כו'. (ג) בר שורתא דנונא מתעבדא (ד) סנדל [גדל] ודבר (ה) נשה חיה איטתי בזמן שאינו כורע בכל קומתו עד (ו) [השדרה]:

נד. אמר רב יהודא אמר רב נח.] [ברכות כט א] טעה בכל הברכות כלן אין מעלין אותו, בברכת המינים מעלין אותו, היישינן שמא מין הוא, וארי א"ר ואיתימא ריב"ל לא שנו אלא שלא התחיל בה אבל התחיל בה גומרה:

נה. שב דשבתא כי דבעינן למכתב לקמן כנגד מי, א"ר תהליפא בר שמואל [ברכות דף כט] (א) כנגד ז' קולות שאמר דוד (ב) המים.

תיש

שנוי נוסחאות והגהות

נג. (א) בגמרא גרסינן "ערפד: ערפד לאחר ז' שנים נעשה קימוש", (ב) צריך למחקו. (ג) פירוש שדרה של דג, (ד) מ"ס וצ"ל "נדל" וכ"ה בירושלמי, והוא שרץ מרבה רגלים, (ה) צ"ל "ודבר נשא חויא", (ו) בבח"י כ"מ "השיזרא":

נה. (א) שם הגרסא "א"ר חלפתא בן שאול", (ב) צ"ל "על".

מנן האלף

הולה ובין שאר כל עמא לא ליעבדו כזרנוקא. ופירושו שיכפוף גופו ולא יכוף ראשו. דדרך הזרנוקא והוא הנאד כשמשליכין אותו במים נכפף כל עצמו של הנאד מפני שהוא ריקן. וראשו, שהוא פיו של הנאד שקשור שם על החבל נשאר זקוף. וזהו ממש מ"ש בירושלמי שלא יעשה כהדין חדרונא שמפרשים אותו שלא יעשה כנחש. ואולי היתה גרסת הגאון שם כזרנוקא וזה שהוסיף הגאון תיבת "וכייף ראשו" מה שלא נזכר בגמרא, וקאמר אח"כ "ולא ליעבד כזרנוקא" שהוא דלא כייף ראשו:

נג. נו.] תניא צבוע זכר לאחר ז' שנים נעשה נקבה. במס' ב"ק דף ט"ז היתה, מאי ברדלס אר"י נפרזא כו', ל"ק כאן בצבוע זכר כאן בצבוע נקבה, דתניא צבוע זכר לאחר ז' שנים נעשה עטלף כו' ע"ש. והגרסא הזאת קשה להולמה. ועיין רש"י שכתב שם שני פירושים, ולשני הפירושים האלו קשה הך דתניא דמייתי, ע"ש. אבל לגירסת גאון א"ש. וכגרסתו נמצא ג"כ בירושלמי במס' שבת פ"א ה"ג אחת לשבע שנים הקב"ה מחליף עולמו כו' צבוע הזכר נעשה נקבה, וה"פ שם במס' בב"ק כאן בצבוע זכר, דר"מ מוסיף צבוע זכר, וכדאי' בירושלמי במס' ב"ק שיש לו שעה שהוא קשה כארי ע"ש, ומתניתין מיירי בצבוע נקבה. ושניהם נקראים אפא, ועיין תוס' סנהדרין פ"ו ע"ב ד"ה והברדלס:

נז.] שדרו של אדם לאחר שבע שנים נעשה נחש. בסדרים של רש"י ז"ל כת"י גורם לאחר שבעים שנה, ומצאתי כן גם בס' המנהיג להרב הירחי, והיא גרסא נכונה מאד:

נד. נח.] טעה בכל הברכות כלן אין מעלין אותו בברכת המינין מעלין אותו. בגמרא ברכות דף כ"ט פריך אשמואל הקטן אמאי לא העלוהו.

ומשני

תיש דמוספתא דרישא (ג) כי דבעינן לסדורי לקמן כנגד מאי, (ד) א"ר אבא דמן קרתא נגה כנגד נט.] תשע הזכרות שאמרה חנה בתפ"תה, ואמר מר בר"ה נפקדה שרה רחל וחנה:

סדר תפלת הצבור.

נו. א.] וסדר תפלת שליח צבור. היורד לפני התיבה כך הוא אומר אבות וגבורות. וקודם קדושת השם אומר. כתר יתנו לך ה׳ אלהינו המוני מעלה (א) [עם עמך קבוצי מטה] יחד כלם קדושה לך ישלשו כדבר האמור על ידי נביאך וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש ה׳ צבאות מלא כל הארץ כבודו. (ב) [לעומתם משבחים ואומרים, ברוך כבוד ה׳ ממקומו, ובדברי קדשך כתוב לאמר, ימלוך ה׳ לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה]. ב.] אז בקול רעש גדול (ג) [אדיר גדול] אדיר וחזק משמיעים קול.

שנוי נוסחאות והגהות

(ג) צ"ל „דשתא", (ד) לפנינו בגמרא איתא „ר׳ יצחק דמן קרטיגנין":

נו. (א) „וקבוצי כמהי יחד, (ב) ליתא בכת"י ב"מ ועמ"ש מזה בכה"ב, (ג) מים וצריך לבודקו.

מנן חאלף

ומשני שאני שמואל הקטן דאתחיל בה. והקשה הרשב"א הא בכל הברכות נמי תיקן קרא ומשה יעבור אחר תחתיו, ופירש דמיירי שיודע לחזור למקום שטעה. ובברכת המינין אפי׳ יודע לחזור מעלין אותו. ובשיטה מקובלת הקשה למה לא העלו לשמואל כדין קרא ומשה דיעבור אחר תחתיו ותירץ דאם שמואל עצמו דאיהו תקנה לא ידעה, מי ידעינה. ע"ש. ולפי שיטה זו צ"ל דנקט לשון מעלין, משום דהעובר לפני התיבה יורד למקום נמוך משום דכ׳ ממעמקים קראתיך ה׳. ומעלין ר"ל שמעלין אותו ממקומו. ובב"ם ישן הגרסא „ירד" שמואל הקטן והקשה ובב"ם שלנו איתא „עמד" ומכוין למ"ש. והמעי"מ כיון לזה מעצמו, ע"ש. אבל תר"י פירשו דמעלין ר"ל שמסלקין אותו מלהיות ש"ץ, ע"ש. וצ"ל לדבריהם במ"ש „שאני שמואל הקטן דאתחיל בה כו׳ ואם התחיל גומרה" דר"ל כיון שאם יודע לחזור גומרה אחרי שהתחיל בה, כש"כ דלא מסלקינן אותו מלהיות ש"ץ, אע"פ שעבר אחר תחתיו מפני שלא נזכר לחזור. ויש לומר עוד דגם שמואל הקטן גמרה בעצמו. והמתינו לו שתים שלש שעות בנתים מפני כבודו, ולא העמידו אחר בנתים. והפרי חדש סי׳ קכ"ו דחה תירוץ זה של הר"ר יונה דמשמע מדבריו דבברכת המינין מסלקין אותו מש"ץ, דא"כ. מה יתרץ למה שאמר שאם התחיל בה גומרה, ושמואל השקיף שתים שלש שעות ותנן אם טעה יעבור אחר תחתיו, ע"ש. ואינו מוכרח, כמו"ש, וכ"כ בלה"מ דאע"ג דברמב"ם פרק יו"ד משמע שממתינין לו רק שעה אחת עד שיעבור אחר, מ"מ מפני כבודו של שמואל המתינו לו באמצע תפלתו ב׳ וג׳ שעות:

נה. נט.] תשע הזכרות שאמרה הנה בתפלה. לא קחשיב בזה „אל, אלהינו, אלא שם המיוחד ב"ה, והוא שם הוי"ה בלבד, ועמש"ל סי׳ ל"א אות קטן ל"ב:

סדר תפלת הצבור

נו. א.] וסדר. תפלת הצבור, כו׳ כתר כו׳, עיין במקור הברכות:

ב.] אז בקול רעש גדול כנראה יש כאן חסרון הניכר ואולי צ"ל „דיש מקומות שמוסיפין" אז בקול כו׳ ובכת"י ב הביא נוסח אז בקול וכו׳ תיכף במקום לעומתן שבכ"י שלאחריו

קול (ד) מתנשאים, לעומתם ברוך יאמרו. ברוך כבוד ה׳ ממקומו. **ממקומך** מלכנו תופיע ותמלוך עלינו כי (ה) [מקוים] אנהנו לך. מתי תמלוך בציון בקרוב בימינו ובחיינו. **תשכון** תתגדל ותתקדש בתוך ירושלם עירך לדור ודור ולנצח נצחים. ועינינו תראינה במלכותך כדבר האמור בשירי עוזך (ו) [ע״י] דוד משיח צדקך. ימלוך ה׳ לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה. [**לדור** ודור המליכו לאל כי הוא לבדו מרום וקדוש בא״י האל הקדוש.]

(בכת״י ב וכנדפס איתא כאן סדר קדושה למתפלל ביחיד.)

נז. והכי שדר רב נטרונאי (ח) [גאון.] כך מנהג של שתי ישיבות לומר בקדושה כתר יתנו לך ה׳ אלהינו, ואז בקול רעש גדול, וממקומך מלכנו כו׳, ובמוסף של שבת ושל יו״ט ושל יוהכ״פ ובנעילה אומרים פעמים, ולהיות לכם לאלהים, אבל בראשי הדשים והולו של מועד אין אנו אומרים ואלו שיש ביניכם שנראים כמדקדקים וגורעין ומוסיפין ומשנין, לא יפה הם עושים שמשנים ממנהג שתי ישיבות, ומנהג שלנו אין אנו משנים ממה שאמרו הכמים בתלמוד בין בשבתות בין ביו״ט, ואם מתקלעי למקום ואמר הזן מאי דלא דאמי מסלקינן ליה. **ורב שר שלום** גאון רישא ממתיבתא דמתא מהסיא שדר הכי: לומר בתפלה של שחרית בשבתות וביו״ט וביום הכפורים פעמים [פעמים] אין מנהג בישיבה ובבל כלה. אלא בתפלת מוסף בלבד. וביום הכפורים אף בנעילה, מפני ג.] שכשנגזרה גזרה על שונאיהם של ישראל שלא לקרות ק״ש כל עיקר היה אומר אותה שליח צבור בהבלעה בעמידה בכל התפלה דשהרית בין בחול בין בשבת, וכיון שבטלה גזרה והיו פורסין על שמע כתקנה ומתפללים בקשו לסלקה כל עיקר, שהרי הורה ק״ש למקומה. אלא אמרו חכמים שבאותו הדור נקבע אותה במוסף שאין בה ק״ש, למה קבעוה במוסף כדי שיתפרסם הנס לדורות, לפיכך במוספים הוא דאומר, בתפלת השחר אין אומרים שהרי קרו ק״ש בתקנה:

והו

שנוי נוסהאות והגהות

(ד) „ומתנשאים״, (ה) „מחכים״, (ו) „מפי״:

נז. (ח) „ריש מתיבתא דמתא מחסיא״:

מגן האלף

שלפנינו, וכן ממקומך הביא קודם ימלוך במקום ובדברי קדשך ע״ש, וכ״ה גם בסדר ר״ם גאון כנ״ל, אך גרסת הכת״י שלפנינו נראית נכונה, וממנה נתפשטה נוסחת הקדושה הנהוגה אצלנו לימות החול וכן הוא סדרם של רבותינו הצרפתים הנזכר בויטרי:

נז. ג.] שכשנגזרה גזרה כו׳ שלא לקרות ק״ש כו׳ בספר שבלי הלקט סי׳ מ״ה מפורש ביותר ביאור ענין הגזרה ההיא כפי מה שמצא בתשובת הגאונים שהגזירה היתה בימות רב נחמן, [בס׳ נחל אשכול העתיק ממנו בטעות וכ׳ שהיתה בימי רב, ושגה בזה כי הענין הזה אירע רק בימי רב נחמן בר רב הונא כמו שמובא באגרת

באגרת דרב שרירא גאון, שמלך אחרי רב אידי בר אבון, לפני מר בר רב אשי בשנת תשס"ו לשטרות שהוא שנת ד"א רמ"ו, ובעל עבו"י העתיק. בשם התניא שאירע זאת בימי רב ספא, אבל גם בתניא איתא שהיתה בימי ר"ג, אך מ"מ אין דבריו רחוקים מהאמת וכמובא באגרת הנ"ל שכתב כרב רחומי דשכיב בשנת תשס"ז לשטרות בעידן שמדא דגזר יזגדר "ובתריה מלך רב ספא בריה דרבא, ובאותו הפרק דיליה ודמר בר רב אשי שמענו מן הראשונים וראינו כתוב בספרי זכרונותיהם, דבעי רחמי ובלעיה תנינא ליזגדר מלכא בבי משכבו ובטל שמדא", עכ"ל.] ואז גזר יזגדר מלך פרס שלא יקראו ק"ש, והחכמים שבאותו הדור תקנו להבליעו בין כל קדושות בין בשחרית בין במוסף בין במנחה בין בחול בין בשבת ויו"ט ומאי הבליעה ריש "שמע ישראל" סיפא "אני ה' אלהיכם" כדי שלא תשתכח שמע מפי התינוקת, ובקשו רחמים מן השמים ובא תנין בהאי היום כו'. ע"ש, ובדבריו יתבאר לנו הפלא העצום שיש לתמוה איך אפשר לעצור שלא יקרא כל או"א ק"ש בביתו ובחדרו, ולמה היו צריך לחכמי הדור לתקן לאומרה בהבלעה, אלא דחשו שלא תשתכח שמע מפי התינוקות, ומה שנראה מדברי השב"ל שהיו אומרים אותו בכל התפלות להרגיל את התנוקת שלא יזח יחוד השם מלבבם, וכ"כ או"ז הל' שבת סי' ג' בשם ס' המקצעות שהתקינו לומר בהבלעה בכל צלותא וצלותא, ע"ש. ורבינו הגאון לא הזכיר אלא עיקר זמנה דשחרית:

אבן בתשובות הגאונים שהובאו מהגניזה ממצרים איתא בשם מר יהודאי גאון [מלך בשנת ד"א תקי"ט] שגזרו שמד על בני ארץ ישראל שלא יקראו ק"ש ולא יתפללו, והניחום לכנוס שחרית בשבת לומר מעמדות, והיו אומרים מעמד וקדוש ושמע במוסף, ועשו דברים אלו באונס, עכשיו שכילה המקום מלכות אדום, ובאו ישמעאלים והניחום לעסוק בתורה ולקרות ק"ש ולהתפלל, אסור לומר אלא כתיקון חז"ל. כו' [ע"ש דדעתו לאסור אמירת שמע ישראל בקדושת מוסף] וכתב "תדע לך שכן הוא ותקנת שמד הוא שא"א שמע בין קדוש לימלוך אלא בתפלת שחרית של שבת לבד" עכ"ל. [ונראה דתיבת שחרית צריך למחקו וצ"ל בתפלה של שבת.] אבל דבריו ז"ל מתהלפים מן הקצה אל הקצה עם דברי הגאון רבינו ז"ל, שכתב שגזרו על בני א"י ומלכי פרס לא שלטו אז על בני א"י, וכן הזכיר בענין הגזרה שגזרו ג"כ שלא יתפללו, ולא נכנסו לעשות מעמד בביהכ"נ אלא בשבת לבד, ורבינו לא הזכיר זאת. אולם דברי הפרדס לרש"י ז"ל סי' ד' יפיצו אור על תשובות הגאו' הנ"ל וז"ל שם: ר' משה ורב שר שלום ר"מ דמתא מחסיא שדר הכי כו' אין מנהג לומר בקדושה של תפלת שחרית כ"א בקדושה של תפלת המוסף, לפי שכשנגזרה גזירה שלא לקרות ק"ש כל עיקר, ש"ץ היה אומרה בהבלעה בעמידה, וכל הצבור אמרו בלהם. שלא יבינו המינין הם תלמידי אותו שנתחברו עם היונים, והיו מריעים לנו, ובשביל הפחד לא היו יכולים לומר מלכות שמים בקול, כי האורבים היו ממתינין עד שלש שעות וארבע שעות, כי ידעו עד ארבע שעות זמנה לקרות ואחר ארבע היו האורבים הולכין, וישראל מתאספין יחד בשחר ובפחד והיו אומרים ק"ש, ומתפללים ואומרים קדושה ובתוך הקדושה היו אומרים פעמים באהבה כפי שאנו אומרים עכשיו בקדושה, וכיון שבטלה גזרה ופורסין את שמע בברכות וקול רם ובלא פחד בקשו לסלקה מתוך הקדושה של תפלת שחרית, אלא שאמרו חכמים נקבע אותה במוסף. כו'. ומדבריו נראה שאין זה הגזירה של יוזגדר מלך פרס אלא ע"י מלכי ביזאנץ היונים ששלטו אז על אה"ק, ונכתבבה ע"י המינים שהסיתום לזה, וקרוב להאמר שזה הי' בזמנו של קיסר הירקליוס שרדף את היהודים באף ובעברה ע"י הכתת הנזירים והכהנים תושבי ירו', ויחדש עליהם כל גזרות מושלים העריצים שלפניו, ואחרי עבור עשר שנים למלכותו באו הישמעאלים ובראשם עמר בן קטף בתרועת נצחון בשערי ירושלם בשנת ד"א שפ"ח, ובטלו הגזרות, והוא ערך ק"מ שנה לפני זמנו של רב יהודאי ז"ל, וזהו כדברי רב יהודאי שכתב שגזרו שמד על בני א"י אלא דרב יהודאי כתב שהיו אומרים שמע רק במוסף. ועיין בס' נחל אשכול שכתב מצאתי בפרקי דר"א פ"ד "ישראל שמיחדים שמו תמיד בכל יום עונים ואומרים שמע ישראל, והוא מביב לעמו אני ה' אלהיכם המציל אתכם מכל צרה" המשכיל יבין שזו נוסח הקדושה שאומרים שמע בהבלעה בשעת הגזירה, וזהו שמסיים אני ה' המציל אתכם. וכ' המפרש שזהו שאנו אומרים, "והוא ישמיענו ברחמיו לעיני כל הי" לקיים המצוה בגלוי ולא בהבלעה, ע"ש. ודבריו רחוקים מהאמת:

נח. ד.] ותו שאילו מקמיה דרב נטרונאי גאון מקום שאין בו מי שרגיל לירד (א) [מפני] התיבה אלא אחד, ופעמים שטרוד במלאכתו, ויש נערים שהגיעו לשמונה עשרה ולשבע עשרה ולא נתמלא זקנם, מהו שיעשו שלוחי צבור ויוציאו רבים ידי חובתן ואל יבטלו מן התפלה. והשיב: כך ראינו, כי זה שאמרו חכמים [מגילה כ"ד א' חולין כ"ד ב] אינו עובר לפני התיבה ואינו נושא את כפיו עד [שימלא זקנם] מצוה מן המובחר. וכמה דאפשר למיהוי גברא מַלְיָא טפי עדיף מן ינוקא, אבל ודאי ה.] במקום שמבטל מן קדושא וברוך וימלוך [ויהא שמיה] לא מבעי בן שמונה עשרה ובן שבע עשרה אלא אפילו בן שלש עשרה ויום אחד בלא אפשר

שנוי נוסחאות והגהות

נח. (א) צ"ל. לפני:

מנן האלף

נח. ד.] ותו שאילו וכו' נתמלא זקנו מצוה מן המובחר. תשובה זו מובאת בתשובת הגאונים ובשבה"ל אות יו"ד ובתניא ג'. ובויטרי, והביאה ג"כ הרשב"א בחדושיו להולין כ"ד ע"ב. ובש"ע סי' נ"ג סעיף ו' כתב הטעם מפני כבוד הצבור. ובאקראי יכול לירד משהביא ב' שערות, ובלבד שלא יתמנה מפי הצבור, והוא מתשובת הרא"ש כלל ד', ומשמע דבאקראי רשאי לירד אפי' כשיש שם ש"ץ אחר, וכ"כ הב"י להדיא בהעתק דברי הרא"ש „שיכול להתפלל כאחד מבני העיר כשיעלה על לבו", וכן משמע בש"ע כי בסעיף באה"ז כתב „אם אין שם אחר שיודע להיות ש"ץ מוטב שיהיה הוא ש"ץ משיתבטלו לשמוע קדושה", ומשמע דברישא דמתיר באקראי איירי אפי' יש שם אחר. אבל רבינו הגאון לא הזכיר טעמא דכבוד הצבור, ולא דינא דאקראי, אלא כל שאפשר להיות גברא מליא לא ירד לפני התיבה, וכן מצאתי בר"ן אלפסי במס' חולין שכתב כן במפורש, וז"ל „ת"ר נתמלא זקנו ראוי להיות ש"ץ כו', ולירד לפני התיבה כו'. הא דלא נקט לירד לפני התיבה לחוד. משום דדוקא למנותו ש"ץ קבוע בעי נתמלא זקנו, אבל דרך ארעי „בשאין שם אלא הוא" כל שהוא גדול יורד. וכך השיב רב נטרונאי". עכ"ל. ומשמע מזה דמפרש דאקראי היינו שאין שם אלא הוא. ותימא על הב"י דמפרש דלא כהר"ן ולא הביאו כלל, וכן מה שלמד הב"י מלשון הרשב"א דס"ל הטעם משום כבוד הצבור שאם רצו הצבור למחול הרשות בידם, דאדרבא נראה מדהעתיק הרשב"א את כל דברי הגאון משמע דאין בידם למחול, דאי בדידהו תליא מלתא ודאי דהיו מוחלים דהא אין רצונם להבטל מקדיש וקדושה. ולמה לא השיבם הגאון שאין זה אלא מפני כבוד צבור, ואם רצונם למחול הרשות בידם, א"ו כל היכא דאפשר להביא גברא מליא אסור למחול. וכבר השיגו הב"ח והט"ז אדבריו מפנים אחרים:

ונראה דרבינו הב"י למד ענין אקראי מלשון הרשב"א שכתב: לירד לפני התיבה „לעתים" שלא מנוהו עליהם בקבע. ע"ש, וכן מפרש לשון אקראי שהזכיר הרא"ש, וס"ל דגם הגאון ז"ל שכתב דיורד לפני התיבה בדלא אפשר, גם הוא מודה באקראי, משום דגם לדידיה אינו אלא משום מצוה מהמובחר, וס"ל נמי דבדליכא אחר שרי למנותו גם שלא באקראי כדי שלא יתבטלו מקדיש וקדושה. ומשמע לי' להב"י דגם הרשב"א סובר כן בשיטת הגאון מדהעתיק דבריו באין חולק עליהם. וכן מצאתי להראב"ד בס' האשכול סי' י"ד שכ' הא דאין יורד לפני התיבה מי שלא נתמלא זקנו, היינו שאין ממנין אותו לכך מפני כבוד צבור, אבל באקראי מועיל רבים י"ח משהביא שתי שערות, ואח"כ הביא הא דרב נטרונאי דבמקום ביטול קדושה ואיפ"ר נעשה ש"ץ. ע"ש:

ה.] במקום שמבטל מקדושה ברוך וימלוך ויהא שמיה. בסדר הנדפס איתא „ויהי" והעיר המגיה שם מספר אורחות חיים דצ"ל ויהא ש"ר, ואין צורך להגיהו

אפשר נעשה שליח צבור, דקא אמרינן [ר"ה כט א] זה הכלל כל שאינו מחויב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתן, טעמא דלא הגיע לכלל מצות שאינו מוציא את הרבים ידי חובתן, אבל בן שלש עשרה שנה ויום אחד כי לא אפשר שפיר דמי:

נט. ותו ששאלתם מהו לסמוך על דברי ריב"ל (א) בשעת הדחק ויצטרפו תשעה ועבד. אין הלכה כר' יב"ל, ואין אנו עושין (ג) [במותו.]

ו.] ועוד השתא עבד משוהרר שמל ולא טבל אין אנו מזמנין עליו בזימון דרבנן דתנן [ברכות מ"ה ע"א] נשים ועבדים וקטנים אין מזמנין עליהם. ואמרינן פשיטא דאין מזמנין, ואמרינן [איצריך] מתניתין לעבד שמל ולא טבל, וקמ"ל כי הא דאמר ר"ה בר אבא אר"י לעולם אינו גר עד שימול ויטבול, לצרפו עם תשעה בתפלה דגמרינן לה תוך תוך לכל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה (ג) [עבד] מבעי. ועוד בפירוש שמענו מרבותינו, שאילו שמועות של

שלשה

שנוי נוסחאות והנהות

נט. (א) [ברכות דף כ"ז א'] (ג) .בה מעשה" (ג) בכת"י כ"ם תסר זאת והוא ט"ס.

מגן האלף

להגיהו, דכן נמצא נ"כ בת' הגאונים שערי תשובה בשם רב האי גאון "במקום שמבטל מקדושא וברוך ויהי", וכוונתו נ"כ על יש"ר דעדיף גם מקדושה, ודוחק לומר דקאי איהי שם ה' מבורך המובא במס' סופרים פ"י ה"ז, שנהגו לאומרו עם ברכו ע"ש, דא"כ הול"ל "ברכו" דודאי "יהי שם" אינו שייך לדבר שבקדושה, וכ' עוד המגיה הנ"ל מכאן משמע דגם ימלוך שייך לקדושה וכהגהת ס' י"נ המובא במ"א סי' ס"ו. ואין צורך ללמוד מכאן שכבר כ' כן הגאון לעיל סי' נ"ו במפורש, אבל מדברי רב האי גאון הנ"ל יש ללמוד שאינו בכלל קדושה, ועמש"ל אות א':

נט. ו.] ועוד השתא עבד משוהרר כו'. הגאון ז"ל לא גרס כגרסא שלפנינו בגמרא דף מ"ז דלא קפריך פשיטא אלא אעכו"ם, ומשני הב"ע בגר שמל ולא טבל, ולגרסת רבינו גם עבד שמל ולא טבל דמי לעכו"ם דצריך טבילה בפני ג'. [ועיין ביו"ד סי' רס"ז בהגהות רע"א דלדעת התוס' הוי דאורייתא, ועיין חי' הרשב"א יבמות מ"ז.] וקא יליף צרוף לתפלה דלא מצרפן לעבד מדין זימון. ואע"ג די"ל דק"ו פריכא הוא, דאפשר לומר אע"ג שאין מזמנין עליו בזימון דרבנן מ"מ צרוף בעשרה שאני, וכדריב"ל בקטן המוטל בעריסה דאין מזמנין עליו אבל עושין אותו סניף לעשרה, נ"ל דס"ל לגאון דצרוף עשרה לענין זימון בשם וכן לתפלה, חמיר מזימון בשלשה, וכן איתא במס' סופרים פי"ז ה"ל "ואין קטן עולה מן המנין לברכו קה"ת וקדיש עד שיהא בן י"ג שנה", ומשמע דאין עושין אותו אפי' סניף. וס"ל דלית הלכתא כרב אסי וריב"ל, וכמו"ש הסמ"ג הל' ברכות בשם רבינו יוסף שכ' דריב"ל פליג אמר זוטרא, דמ"ז מחמיר בעשרה יותר מבשלשה, ע"ש. וסמך רבינו אסוגיא דדף מ"ה ע"ב דאמרו שם אמר רב חנינא שאכלו ויצא א' מהם קוראין לו ומזמנין עליו, ואמר מ"ז לא אמרן אלא בשלשה אבל בעשרה עד דנייתו, ופריך רב אשי ואמר אדרבא איפכא מסתברא, ואפ"ה קאמר הש"ס התם דהלכתא כמר זוטרא, מ"מ כיון דבעי לאדכורי שם שמים בציר מעשרה לאו אורח ארעא, ובש"ם יבן שנכתב אחר חתימת התלמוד איתא בלשון זה "אע"ג דמותיב ר"א הלכתא כמ"ז, דכתיב וירוממוהו בקהל עם", ור"ל דאין קהל פחות מעשרה, וזה שהכריחו לרבינו לפרש דלא כר"ת שכתב בתוס' דף מ"ח במה שאמרו "ולית הלכתא ככל הני שמעתא" דלא קאי אהא דקטן עושין אותו סניף לעשרה ע"ש, וגם בת' הגאו' שע"ת סי' קל"ד אמרו נ"כ דלא כר"ת, וגם ר"ת לא עשה מעשה כדאי' בתוס' שם:

אי:

שלשה שאכלו כאחת כגון תשעה ועבד. ז.] תשעה וארון. שנים ושבת. וקטן (ד) [פורת,] וקטן היודע למי מברכין אינן הלכה. ואין עושין מעשה כמותן.

ס. ובשמגיע ש"ץ למודים. צריכין כל הצבור לשוה עמו. דתני ר' חלפתא בן שאול [ירו' ברכות פ"א ה"ה] הכל שוהין עם שליח צבור בהודאה. ר' זעירא אמר בלבד במודים, ר' זעירא סמוך לקרבנוה, כדי לשוח עמו תחילה וסוף, (א) ר' אמי כי סליק להתם [הסאני] [נחנין] ומלחשין אמר מאי הדין ליחושא, ולא שמיע ליה דמר ר' חלבו ור"ש ב"ר בשם ר' חנינא ור' ירמיה ור' מיאשא, ר' חייא בשם ר' שמאי, ואית דמרין לה לה חבריא בשם ר' סימאי מודים אנחנו לך אדון. אדון כל הבריות אלוה כל התשבחות צור (כל) העולמים, חי העולמים, יוצר בראשית, מחיה המתים שהחייתנו וקיימתנו וזכיתנו וסייעתנו וקרבתנו להודות לשמך ברוך אתה ה' אל ההודאות, רב (ג) [דימי] ורב שמואל דידיה

שנוי נוסחאות והגהות

(ד) בכת"י הנ"ל הגרסא "פקה". ובויטרי איתא "פותח" והעיקר ככת"י שלפנינו:

ס. (א) "רב אסי כי סליק להכא חמנון גחנין ומלחשין". (ג) "רב ביבי דידיה"

מגן האלף

אבן מה שאמר רבינו דגם קטן היודע למי מברכין לאר"ג דמזמנין עליו אינה הלכה נ"ע, דבגמ' איתא "לית הלכתא ככל הני שמעתא, אלא כרב נחמן דקטן היודע למי מברכין מזמנין עליו, וכן דעת רב האי מובא בס' האורה סי' מ"ד, ובאלפסי פ"ז דקטן היודע למי מברכין אפי' בן ט' וכן יו"ד מזמנין עליו, ואפשר דאזיל בשיטת הסמ"ג דסמיך על הירו' פ' ג' שאכלו דא"ר יוסי דאבא חלפתא ור"ה בר סיסי לא אזמני עליה עד שהביא שתי שערות, וכן במס' סופרים כ' עד שיהא בן י"ג שנה דוקא, ולא קשיא איך דחינן תלמודא דידן מפני הירו' משום דבלא"ה קשיא הלכתא אהלכתא כמוש"ל. ועכ"פ לצרוף תפלה ודבר שבקדושה דבעי לאדכורי שם שמים, וגם ילפינן מגז"ש דתוך תוך ודאי אסור, וזה שהוסיף הגאון "ועוד בפירוש שמענו מרבותינו' מפני שבתלמודין שם בדף מ"ה לא אמרו כן. וזהו דעת הרא"ש והטור בסי' נ"ד. ונעלם ממני מדוע לא הביאו רבותינו את דברי הגאון רבינו ז"ל לסיוע לדבריהם:

ז.] תשעה וארון, בגמרא דף מ"ז פריך וארון גברא הוא, ומשני ט' ונראים כעשרה מצטרפין, ראיתי דבר נחמד בס' דבר אליהו על איוב שמובא ע"ז פירוש הגר"א ז"ל דבעי לאיבתעויי בלשון חכמה, כמו שמצינו בכמה מדרשן במס' ערובין דף נ"ג, והנה כתיב לפני הדביר עשרים אמה, וכל כנף וכנף ומדתו עשר אמה, שהיו נראים כעשרה לבד מקום ארון שאינו מהמידה, והמקשה שלא הבין כונתו פריך וארון גברא הוא, עד שפירש דט' וארון ר"ל דומיא לארון שהם ט' נראים כעשרה, עכ"ד. והחיד"א ז"ל ביארו לשון נוטריקון "תשעה ואחד רואה ואינו נראה" והוא ר"ת וא'ר'ו'ן, מצטרפין:

ואמרו שם עוד א"ר אמי שנים ושבת מצטרפין, א"ל ר"נ ושבת גברא הוא, אלא אר"א שני ת"ח המחדדין זא"ז בהלכה מצטרפין, מחוי רב חסדא כגון אנא ורב ששת כו', והענין ג"כ תמוה מאי שייכות יש לב' ת"ח המחדדין למלת שבת, ועיין בהגהת ר"ש ק"ב שהקשה וכי בשביל שמחדדין יחשבו לשלשה, ומה ענין מחוי, וע"ש מה שפי' דר"ל אם יש עוד אחד, דלא תימא שכיון שזה צריך לחבירו לא יחשבו אלא לאחד, ע"ש. דגם לפירושו לא נתישב במאומה מה שהקשינו, ונלע"ד לבאר עפמ"ש שם "ע"ה אין מזמנין עליו, איזה ע"ה כל שקרא ושנה ולא שמש

דידיה ובר קפרא דידיה, וכלהו בחתימה. ח.] הכי בגמרא דהתם. ובגמרא דהכא: [סוטה דף מ׳ ע״א] בזמן שש״ץ אומר מודים העם מה הם אומרים, (ג) מודים אנחנו לך ה׳ אלהינו על שאנו מודים לך. (ד) [ושמואל אמר ה׳ אלהינו ואלהי כל בשר] על שאנו מודים לך. נהרדעי אמרי משמיה דר׳ סימאי ברכות והודאות לשמך הגדול על שהחייתנו וקימתנו. רב אהא בר יעקב מסיים בה הכי כן תחננו ותחיינו (ה) ותאסוף גליותנו לחצרות קדשך לשמור חקיך ולעשות רצונך על שאנו מודים לך. א״ר פפא הלכך נימרינהו לכלהו. (ו) „השתא נכללינהו״:

מודים אנחנו לך ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו אלהי כל בשר יוצרנו יוצר בראשית, ברכות והודאות לשמך הגדול על שהחייתנו וקימתנו. כן תחיינו ותחוננו ותקבצנו מארבע כנפות הארץ ותאסוף גליותנו להצרות קדשך לשמור חקיך ולעשות רצונך בלבב שלם על שאנו מודים לך. וכי הא שושילתא שפירתא נהגינן ועבדינן:

כהנים

שנוי נוסחאות והנהות

(ג) „אנחנו רב״, (ד) „ר׳ סימאי אומר יוצרנו יוצר בראשית״ (ה) „ותקבצנו״, (ו) הוא לשון הגאון עצמו. ואינו בגמרא:

מנן האלף

שמש ת״ח״, ורמי ב״ה לא אזמין אדב תגביה בר תהליפא מפני שלא שמש ת״ה, והוא הגמרא התלוי בסברא שמתאספין יחד ועוסקין בכך, כמו שפירש״י שם, ועיין בס׳ דורות הראשונים ח״ג בשם הערוך ורש״י ז״ל. דתנאי בראי הם הם הת״ח שלא נתקבלו עדיין להיות בפנים בביהמ״ד להיות מהתלמידי הישיבה לשמש הת״ה. אלא ישבו להם בחוץ בעזרה, הנקראת הרביצא והוא המקום שלפני ביהמ״ד והם הנזכרים במס׳ מנחות פ״ב „בתרביצי אמרי וכי דבר הלמד בהיקש חוזר ומלמד בהיקש״ ושם היו נ״כ שונים הברייתות ומחדדים זל״ז בהלכה. אך מהם לא יצא הוראה לישראל וכמו״ש במס׳ ביצה דאר״י לתנא פוק תני לברא הבערה וביטול איזה משנה כו׳ ע״ש. ולנ״א שנים ושב״ת. והוא ר״ת שהשנים הם שני בני תרביצא מצטרפין לזמון, וכמו שפירש כוונתו בעצמו שהם שני ת״ה המחדדים זל״ז בהלכה שלא יחשבו עוד מכלל ע״ה, ור״ה ור״ש הוסיפו שאם א׳ מהם בקי רק במשניות והשני מפולפל וכמו״ש בערוכין דף ס״ז על ר״ש ור״ה, מתקרו נ״כ כשני ת״ה המחדדין ועוסקין בגמרא, ומזמנין עליהם. ועיין בס׳ גל״ה מה שפירש על דרך זה בשם זקנו ר׳ העשל מ״ש דף מ״ה שנה ודאי לא קמבעי לי, שהוא ר״ת שנה וד׳ אכלו ירק, וכ׳ ע״ז שהוא להמש״ת. אולם שם הלשון דחוק. ומה גם דבש״ס שבן ליתא כלל למלת „ודאי״ רק שנה לא קמבעי לי, ועיין:

ס. ח.] הכי בגמרא דהתם, ובגמ׳ דהכא כו׳ משמעות דברי הגאון דהכולהו בהתימה גמי קאי, דבגמרא דהכא לא התמי, וכן לא סיים חתימה לבסוף בשושילתא שפירתא דנהגינן. ודלא כהירושלמי. וכן נראה ממ״ש הערוך בשם ר״מ גאון, ומובא בתוס׳ סוטה דף מ׳. דהאי דקמודו צבור על שליח צבור אינון סומכין. ועגו אמן, ומאי על שאנו מודים לך על הודאה דאמר ש״ץ. כו׳ ע״ש, ומשמע דלית בה חתימה, אכן הרא״ש והטור והגר״א פסקו כהירושלמי להתום בשם, ומנהגנו שלא להתום בשם, [ועמש״ל סי׳ ב׳ אות כ״ה], אלא אומרים ברוך אל ההודאות, ובמחזור רומי אינו מזכיר התימה כלל, ומסיים בעל שאנו מודים לך:

סדר נשיאת כפים.

כא. כהנים נושאין את כפיהם בשחרית ובמוסף ובמנחה של תענית **א.]** חוץ מהמנחה של יום הכפורים שתחת מנחה נושאין את כפיהם בתפלת נעילה. וכהן שיש בידיו מומין (א) לא ישא את כפיו. בפניו ידיו ורגליו לא ישא את כפיו. שכור לא ישא את כפיו. וא"ר אלעזר כל כהן שהרג את הנפש לא ישא את כפיו דכתיב ידיכם דמים כלאו:

כב. ב.] תנו רבנן אין הכהנים רשאין לעלות בסנדליהון לדוכן. וזו אחת מתשע תקנות שתקן ר' יוחנן בן זכאי, **ג.]** אמר אביי נקטינן לשנים קורא כהנים לאחד אינו קורא. שנאמר אמור להם לשנים ולא לאחד. וכן הלכה. (מכאן ועד אמר ריב"ל השני חסר בכת"י ב ובנדפס) **ד.]** [ואמר ריב"ל מנין שהקב"ה מתאוה לברכת כהנים שנ' ושמו את שמי על ב"י ואני אברכם.] ואמר ריב"ל כל המברך מתברך. שאינו מברך אינו מתברך. שנ' ואברכה

מנן האלף

סדר נשיאת כפים.

כא. א.] חוץ ממנחה של יוהכ"פ. כו'. הרא"ש פ"ג דתענית בשם בעל ה"ג כתב דנושאין כפיהם במנחת יוכ"פ, וכ"כ הסמ"ג בשם השאלתות משום דמשכי ברחמים עד זמן נעילה כנעילה דמי. אך רבינו לא ס"ל הכי, והלכה כדבריו:

כב. ב.] ת"ר אין הכהנים רשאין לעלות בסנדליהון. בגמ' סוטה דף מ' א"ר יצחק לעולם תהא אימת צבור עליך כו' רבנן אמרי מהכא אין הכהנים רשאים כו', לאו משום אימתא דצבורא. [שנראים סנדליו לצבור ואינן ראויים מפני טיט שעליהן. רש"י.] הר"א התם שמא נפסקה לו רצועה ואזיל למקטריה. ויש נ"מ בין שני הטעמים האלו לפמ"ש המ"א סי' קכ"ח סק"ה בבתי שוקים המגיעים עד בין האצילים, דליכא למיחש לאזיל ומקטריה כמו"ש הב"י, אם המה מסוגפים בטיט, לטעמא קמא אסור ולר"א שרי. ויש עוד נפ"מ במנעלים שמחליפן בביהכנ"ס על נקיים, לטעמא קמא מותר ולר"א אסור. ורבינו הגאון ז"ל שלא הזכיר לא טעמא דר"א ולא טעמא קמא משום כבוד צבור ש"מ דס"ל לאסור בכל גווני. וכן מצאתי להבה"ג מובא בפר"ח שכתב: דאע"פ שאמרנו בבתי שוקים של עור שרי, היינו כשיש לו מנעלים אחרים תחתיהן, אבל אם מהלך בהן בשוק צריך להלצן מפני כבוד צבור, דטעמא דכבוד צבור איתא גם לר"א. ע"ש:

ג.] אמר אביי נקטינן לשנים קורא כהנים כו' במס' סוטה ל"ח אמר אביי נקטינן כו' שנאמר כו', הר"ח נקטינן כהן קורא כהנים, ולא ישראל שנאמר אמור להם אמירה משלהם, והלכתא כוותיה דאביי, ולית הלכתא כרב חסדא, ומשמע מזה דר"ח דיליף מאמור להם על אמירה שתהא משלהם פליג אאביי דיליף מזה דדוקא לשנים קורא, וכן מפורש בירושלמי פ' אין עומדין ה"ד דס"ל לר"ח דאפי' לאחד קורא כהן, שאינו קורא אלא לשנים, ולזה רמז רבינו לכתוב אדאביי "וכן הלכה" אע"פ שלא הזכיר דברי ר"ח החולק עליו, וס"ל דתלמודא דידן עיקר:

ד.] ואמר ריב"ל מנין שהקב"ה מתאוה כו' ואריב"ל כל כהן המברך כו'. במס' חולין פא"ס דף מ"ט איתא, ר' ישמעאל אומר למדנו ברכה לישראל, ברכה לכהנים מנין כו', כשהוא אומר ואני אברכם כו' הקב"ה מברך לכהנים. ור"ע אומר ואני

ואברכה מברכיך. ואמר ריב"ל כל כהן שאינו עולה לדוכן ה.] עובר בשלשה עשה. כה תברכו, אמור להם, ושמו את שמי. ואמר ריב"ל כל כהן שלא נטל ידיו לא ישא את כפיו שנאמר שאו ידיכם קדש וברכו את ה'. מאי מברך אר"ז אר"ה **ברוך** אתה ה' אלהינו מ"ה ו.] אשר קדשנו במ"ו לברך את עמו ישראל באהבה. כי עקר כרעיה למיחת מאי אומר. **יהי** רצון מלפניך ה' אלהינו ז.] שתהא ברכה זו שצויתנו כפרה לנו, ואל יהי בה מכשול ועון מעתה וע"ע. וכד מהדר אפיה בצבורא מאי אומר, אדבריה רב חסדא לרבנא עוקבא

מנן האלף

ואני אברכם כהנים מברכין לישראל, והקב"ה מסכים על ידן. ולר"ע ברכה לכהנים מנ"ל, הרנב"י מואברכה מברכיך. ונשמע מזה דריב"ל דאמר כל כהן שאינו מברך אינו מתברך ויליף מואברכה מברכיך ס"ל כר"ע, וכן פירש"י, דלר' ישמעאל דיליף ברכה לכהנים מן ואני אברכם אפשר דהקב"ה לעולם מברך לכהנים אע"ג דלא ברכו תחלה, דלא תליא כלל זה בזה. אבל לר"ע קאי אני אברכם להא שהקב"ה מברך לישראל גם בלאו דידהו, ולכן מפרש ריב"ל דטעמא דברכת כהנים משום שהקב"ה מתאוה לברכת כהנים, ואפשר נמי דטעמא כדי שיתברכו גם הכהנים, ולפי"ז עיקר הברכה מפי הקב"ה וכמו שאה"כ ואני אברכם וס"ל לרבינו כוותיה דריב"ל:

ובזה יתישב לנו קושית הרב המנהיג בשם רש"י ז"ל ח"א אות ס"ה וטענתו על רבינו ז"ל במ"ש לקמן סי' ס"ד שאם אין שם כהנים, אומר ש"ץ ברכנו בברכה כו', כאמור יברכך כו' ושמו את שמי על ב"י ואני אברכם, והקשה דהא ושמו את שמי אינו אלא לשון צואה ע"ש, ועיין בטור סי' קכ"ז. דלפמ"ש לדעת גאון ז"ל הויא זה עיקר הברכה מפי הקב"ה, וש"ץ צריך להזכיר זאת במקום שאין כהנים. ומפני זה נראה נכון מה שהביא רבינו הנהו תרי מימרות דריב"ל, משום דיוצא מזה גם נפ"מ לדינא, לש"ץ דבעי לאסוקי בתפלתו עד ואני אברכם. וכן הוא גם דעת הרמב"ם והסמ"ג והרוקח, כמו"ש הב"י, אבל מנהגנו כרש"י דש"ץ אינו אומר ושמו כו':

ה.] עובר בשלשה עשה. הרמב"ם בפט"ו מתפלה כתב אע"פ שאין זה אלא מ"ע אחת ה"ז כעובר על שלשה עשה, ואזיל לשיטתו בס' המצות שרש ט' שכתב ולא יתפשט אחד ממוני המצות שיאמר ברכת כהנים ג' מצות, וגם הרמב"ן ז"ל הסכים כן, וכ"ה בירושלמי פרק אין עומדין, כל כהן שהוא בביהכנ"ס ואינו עולה עובר בעשה, ואין ספק שגם דעת הגאון כן, שאין הענין אלא לחזק ולא לתוספת עשי"ן, וכמו"ש הרמב"ן. וכתב הר"ן והרא"ש פרק הקורא עומד דאינו עובר אלא בשקראו אותו, הא לא"ה לא מחייב, וכמתרגמינן „כד תימרון להום", ובספרי אמרינן צריך שיאמר להם חזן הכנסת שאו ידיכם קדש, כו' והיינו כשהוא בביהכנ"ס, אבל כשהוא בחוץ אינו עובר. וגרסי' בירו', רשב"פ כד הוי תשיש הוה קאי אחורי עמודא, ר"א נפיק לברא, עכ"ל. ורבינו לא הביא כא, ויתכן שהוא בכלל דבריו שכתב דלשנים צריך לקרוא כהנים, וא"כ ממילא מ"ש דכל כהן שאינו עולה עובר כו', היינו אחר שקראוהו:

ו.] אשר קדשנו במצותיו וצונו, בגמרא איתא „אשר קדשנו בקדושתו של אהרן", וכ"ה ברה"ג וכל הפוסקים. אולם בתוספתא פ"ה דברכות לענין הקרבת ואכילת זבחים, ג"כ לא נזכר בברכתם „קדושתו של אהרן" רק אקב"ו לאכול את הזבח, וכתב רס"ג בסדורו כת"י, שהכהנים יברכו והם יענו על כל פסוק אמן:

ז.] שתהא ברכה שצויתנו כפרה לנו, בגמרא ליתנייהו להנך תיבות „כפרה לנו". ונוסחת הרמב"ם והטור „ברכה שלמה" וכ' הב"י והיא נוסחא הגונה. ע"ש. וכן איתא בסדר רב סעדיה „ברכה שלמה", אבל נראה דגם נוסחת רבינו הגאון ז"ל היא נוסחא הגונה, משום דהדין אצלינו דכהן בעל עבירות, לבד משפיכת דמים, אין מונעים אותו מלישא את

עוקבא ודרש. רבונו של עולם עשינו מה שגזרת עלינו עשה עמנו כמה שהבטחתנו, השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך ישראל. אמר רב חסדא אין הכהנים רשאין לכוף קשורי אצבעותיהן עד שיחזירו פניהם מן הצבור. (א) ואמר ר"ה אין שליח צבור רשאי [לקרות כהנים עד שיכלה אמן מפי הצבור. ואין הכהנים רשאים להתחיל בברכה עד שיכלה דבור מפי הקורא. ואין הצבור רשאין לענות אמן עד שתכלה ברכה מפי הכהנים] ואין הכהנים רשאין להחזיר פניהם מן הצבור עד שיתחיל ש"ץ בשים שלום. ואמר ר' זעירא אר"ח אין הכהנים רשאין לעקור רגליהם ולילך עד שיגמור שליח צבור שים שלום. ואין הכהנים רשאים לישא את כפיהם אלא כנגד כתפותיהם. ה.] ואמר רב סעדיה גאון זצ"ל כל כהן שלא עמד ממקומו לדוכן קודם שיאמר.

שנוי נוסחאות והגהות

כא. (א) בפניו או ברגליו לא ישא את כפיו שנאמר ידיכם דמים מלאו' כ"ה בכת"י בים והוא ט"ס :

מגן האלף

את כפיו וכדאיתא בירושלמי פ"ה דמס' גיטין „שלא תאמר איש פלוני מגלה עריות כו'. והוא מברכני, אמר הקב"ה וכי הוא מברך אני מברכך", ולכן מתפללים שהמצוה שאוית לנו לברך תהי' כפרה לנו :

ה.] ואמר רב סעדיה גאון זצ"ל כל כהן שלא עמד ממקומו כו'. במס' סוטה דף ל"ח איתא „ואריב"ל כל כהן שאינו עולה בעבודה שוב אינו עולה בו' כו', איני והא ר' אמי ור' אסי סלקי, מעיקרא הוו עקרי כרעייהו ממטי לא הוו מטי התם, ע"כ. ונראה דמ"מ כתב הספר הדין הזה על שם רב סעדיה, ולא העתיק לשון הגמרא משום דאמר בלשניה „קודם שאמר ש"ץ מודים" וקמ"ל שכל שלא התחיל הש"ץ עדיין במודים, עולה בעבודה קרינן ליה. אכן הטור והמחבר כתבו „וכשמתחיל ש"ץ רצה אם לא עקר רגליו שוב לא יעלה", והפר"ח כתב ע"ז דליתא, וראייתו ממ"ש רש"י „קודם שיסיים ש"ץ רצה צריך לעלות על הדוכן" ע"ש. ואי משום הא לא איריא. ואדרבא משמע שצריך לעקור רגליו בתחלת רצה, וקודם שמסיים ש"ץ רצה כבר צריך הוא להיות עומד על הדוכן. וכ"כ רש"י במפורש בר"א ורב אשי דמעיקרא עקרי כרעייהו ממקומן בעבודה אבל רחוק היה מקומן מן הדוכן „ולא מטו" עד דגמרה ברכת עבודה, עכ"ל. אך לשון רבינו הגאון מסייע ליה להפר"ח דסגי לקום ממקומו קודם שאמר ש"ץ מודים :

ודודי הגאון מרן ר"א ז"ל מקאליש, בתשובתו סי' פ"ו, ק"ל הלא ענין התפלה ונשיאת כפים דאורייתא, ואיך יעקרו חכמים מ"ע דנשיאות כפים בשביל שלא עקר רגליו ברצה. ואין לומר כיון דיליף מן ושמו את שמי שהיא בשם המפורש שהיה רק בבית המקדש, וא"כ בגבולין אין הנ"כ אלא לזכר בעלמא מדרבנן. דו"א דבספרי פ' נשא ע"פ לשכנו תדרשו שנינו „אין לי אלא במקדש בגבולין מנין, ת"ל בכל המקום אשר אזכיר את שמי כו', א"כ למה נאמר לשום את שמי שם, במקדש ככתבו בגבולין בכינויו, ע"כ. ופירוש דברי הספרי הכי הוא. דשמי הוא שם המפורש, וזכרי הוא שם האדנות וכדאיתא בפרק אלו עוברין בפסחים. ועל גבולין נאמר „אזכיר את שמי" היינו כינוים, אבל במקדש נאמר „לשום את שמי" והיינו שם המפורש. עכ"פ מבואר שגם בגבולין היא מה"ת, ואיך ידחו חכמים בשביל שלא עקר רגליו, ע"ש שהאריך בז"ע. וכמו כן יש להקשות ממה שאמרו כל כהן שאינו עולה לדוכן עובר בשלשה עשה, או להירו' שעובר באחד עשה, ומשמע דעובר אפי' בזה"ז ואיך ידחוהו חכמים, אכן לענ"ד נראה דלק"מ דיש כח לחז"ל לעקור בתקנתם

שיאמר שליח צבור מודים אין לו רשות לישא את כפיו באותה תפלה, ותו אמר: כל תפלה שיש בה נשיאות כפים מתחיל (ב) את ישראל.]

סג. ט.] ומאן דחזא חלמא ולא ידע מה הוא, ליקום קדם כהנא ולימא הכי: רבונו של עולם אני שלך והלומותי שלך חלום הלמתי ואיני ידע מה שהלמתי, בין שחלמתי (א) לעצמי ובין שחלמו לי אחרים אם טובים הם חזקם ואמצם, כחלומותיו של יוסף, ואם צריכים רפואה רפאם כמי מרה ע״י משה, וכמי ירחו ע״י אלישע, וכמרים מצרעתה, [וכנעמן מצרעתו] וכחזקיהו מחליו, וכשם שהפכתה את קללת בלעם בן בעור מרעה לטובה כן תהפוך כל הלומותי לטובה [ותרצני] ומכוין דעתיה בהדי כהנא (ג) [דליענו] צבורא אמן. י.] ואי לא לימא הכי אדיר במרום שוכן בגבורה אתה שלום ושמך שלום יהי רצון שתשים עלינו [שלום] לטובה:

סד. יא.] ואם אין שם כהנים אומר שליח צבור אלהינו ואלהי אבותינו ברכנו

שנוי נוסחאות והגהות

סב. (א) ואר״ת אין ש״ץ רשאי כו. כצד 286 נרשם כאן „כפניו״ כו׳ ונרשם שלא במקומו כי הגהיה ההיא שייך לצד 284 וכאן יש לעתיק בשם כת״י כ״מ „אין שליה צבור רשאי לענות אמן עד שיכלה דבור כפי קורא׳ ויש להעיר ע״ז שהוא טעות רמוכח, ואין זה בגמרא סוטה דף ל״ט, והעיקר כגרסת הספר שלפנינו. (ב) „רצה בעמך ישראל״ כצ״ל.

סג. (א) „לעצמי״ והיא נוסחא נכונה. (ג) „דעני״:

מנן האלף

בתקנתם דבר מה״ת בשב וא״ת, וכמו״ש בתוס׳ ברכות ט״ז ד״ה והותם, ואפי׳ למ״ש במס׳ ברכות דף מ״ו „תדע דהטוב ומטיב אינה מה״ת שהרי פועלים עוקרין אותה״, ומשמע מזה שאין כח ביד חכמים לעקור ברכה שהיא מה״ת, וברכת בונה ירו׳ שכללו אותה בשביל פועלים בברכת הארץ שאני, משום דאע״פ דעהמ״ז דאורייתא מ״מ אין מנין הברכות מה״ת. וכמו״ש הב״י בסי׳ קצ״א ע״ש. אבל שאר דוכתי א״י לעקור. מ״מ כאן שאינו עובר המ״ע אלא אחרי שקראו אותו, וכמוש״ל בשם הר״ן משום שנאמר אמור להם ומתרגמינן כד תימרון להון, לכן אין דעתו של הקורא לקרוא אלא אותם שראויים לה וכבר הכינו עצמם, דוגמת אנשי מעמד וכהנים במשמרותם שהיו מזומנים לעמוד על קרבנם. ואלו שלא עקרו כרעייהו בעבודה ולא הזמינו עצמם לה אינן בכלל הקריאה, ואינם עולים עוד:

סג. ט. ומאן דחזי הלמא כו׳ ומכוין דעתיה בהדי כהנא דעני צבורא אמן ר״ל שיסיים עמו יחד כי היכא דליעני אמן גם על תפלתו, ועיין במדרש במדבר רבה פי״א שאפי׳ רואה בחלומו כאלו חרב מחתכת על ירכו, ישכים לביהמ״ד ויעמוד לפני הכהנים וישמע ברכת כהנים ויענה אמן:

י.] ואי לא, לימא הכי אדיר במרום, פירש הב״ח סי׳ ק״ל דר״ל ואי לא, היינו שכבר סיים את הרבש״ע והכהנים עוד לא סיימו ברכתם עדיין, לימא אדיר במרום כדי לסיים עמהם בשוה, וכ״כ הפר״ח:

סד. יא.] אומר ש״ץ ברכנו כו׳, כתבו הגהות מרדכי בהדובי אנשי שם בפרק הקורא את המגילה וז״ל: והוזרני לומר כי ברכנו בברכה המשולשת אינה כלל מטופס הברכה שתקנו ק״ך זקנים ומהם כמה נביאים עד שים שלום, ותוספתא היא שהוסיפו בדורות אחרונים ולא ידעתי מתי, וכ״מ בסדר רב עמרם [לעיל סי׳ לט] שכתב תחלת כל ברכה וסוף כל ברכה כו׳ עד הטוב שמך, שים שלום כו׳. אלמא הברכה מתחלת בשים שלום, וכן

ברכנו בברכה המשולשת בתורה הכתובה ע"י משה עבדך האמורה (א) [מפי] אהרן ובניו [כהנים] עם קדשך כאמור יברכך ה' וישמרך. יאר ה' פניו אליך ויחנך. ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום. יב.] ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם. יג.] ומסיים עד (ג) עושה השלום:

וכי

שנוי נוסחאות והגהות

סד. (א) „לאהרן" ובניו „כהני", (ג) „עושה השלום" הוא שיטפא דלישני מנוסחאות אחרות דהגאון ס"ל לחתום בהמברך את עמו ישראל. ובהגהות סדר הנדפס מגיה „ומסיים שים שלום":

מגן האלף

וכן משמע בפ' הקורא דגרס מה ראו לומר ברכת כהנים אחר הודאה כו'. ועל כן ה"פ מה ראו לומר נשיאת כפים שהכהנים אומרים יברכך, ומפסיקין בין הודאה לשים שלום, ואין לפרש מה ראו לומר ברכנו בברכה, דא"כ מה הדר תו וקבעי מה ראו לומר שים שלום. וכי אין ראוי לגמור הברכה מעין תחלתה, שהיא ברכת כהנים וסיומו בשלום, והלא ברכת הודאה יש בה אריכות יותר שלא לצורך, אלא הכי קמבעי ליה מה ראו שש"ץ יבקש על שלום מה שכבר אמרוהו הכהנים וישם לך שלום. אלא תקינו [ר"ל לברכנו בברכה] בקשת רחמים להקב"ה שיקים לנו הבטחתו. וכתב עוד אגב אורחא אכתוב מה שנהגו לפעמים אומרים ברכנו, ולפעמים מתחילים שים שלום, ולפעמים שלום רב. ואומר אני שחרית ומוסף שהכהנים רגילים לעלות לדוכן אומרים ברכנו, ובמנחה דליכא נשיאות כפים כו' שלום רב, זהו בחול כו', ומיהו בסדר רב עמרם לא חילק כלל באותה ברכה וכתב בכל שעה מתחילין בשים שלום, עכ"ל. ועיין בהגמי"י פ"ח מהל' תפלה ובש"ע סי' קכ"ז:

ועל נוסחת הרבש"ע שאנו אומרים אם צריכים רפואה רפאם כחזקיהו מלך יהודה, כ' הגאון ר' ישעיה ברלין בנמוקי התפלה שלו שהנוסחא תמוה ואינה על סדר הדורות, שהקדים חזקיהו למרים הנביאה. ואת נעמן למרע"ה, ובברכות נ"ה איתא אם צריכים רפואה רפאם כמי מרה ע"י משה וכמרים מצרעתה וחזקיהו מחליו ומי יריחו ע"י אלישע, והם על הסדר של דורות רק שהקדים חזקיהו לאלישע, ע"ש. אולם ברא"ש סי' ה' הגרסא כמי מרה ע"י משה וצרעת מרים ע"י משה, וצרעת נעמן ע"י אלישע וחליו של חזקיהו. ובטור ולבוש סי' איתא סדר אחר והם מים, צרעת, וחולי. מי מרה, מי יריחו, מרים מצרעתה ונעמן מצרעתו, וחזקיהו מחוליו, והוא ג"כ סדרו של רבינו הגאון ז"ל. וכן הגרסא בש"ס ישן, מי מרה ויריחו, ומרים מצרעתה ונעמן. אלא שנשמט שם „וחזקיהו מחוליו". ובסדר תפלות שלנו דגרס חזקיהו מחוליו, ומרים ונעמן מצרעתן, ומי מרה ויריחו, תפס כסדר הזה חולי, צרעת, מים, והולך מהכבד אל הקל:

יב.] וישמו את שמי עמ"ש בזה לעיל אות ד':

יג.] ומסיים עד עושה השלום היא שיטפא דלישנא מהמעתיק. ואפשר שהי' מנהגו גם בכל השנה לחתום בעושה השלום, כמו שיש בכמה סדורים עתיקים, אבל הגאון ר"ע וכן רבינו רב סעדיה ז"ל נוסחתם בכל השנה כלה ואפי' בעשרת י"ת לחתום בהמברך את עמו ישראל. ועמ"ש בזה לעיל סוף סי' ל"ט:

מצות עשה מן התורה להתוודות כל גבר על חטאיו שנאמר והתודו וגו'. והוידוי אחר תפלת י"ח מבואר בזוה"ק פ' כה דף מ"א ע"א, ובזוהר חדש דף ל"ב ע"א:

אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ (נ"א אָנָּא) תָּבֹא לְפָנֶיךָ תְּפִלָּתֵנוּ. וְאַל תִּתְעַלַּם מִתְּחִנָּתֵנוּ שֶׁאֵין אֲנַחְנוּ עַזֵּי פָנִים וּקְשֵׁי עֹרֶף לוֹמַר לְפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ צַדִּיקִים אֲנַחְנוּ וְלֹא חָטָאנוּ. אֲבָל אֲנַחְנוּ וַאֲבוֹתֵינוּ חָטָאנוּ:

אָשַׁמְנוּ. בָּגַדְנוּ. גָּזַלְנוּ דִּבַּרְנוּ דֹפִי: הֶעֱוִינוּ. וְהִרְשַׁעְנוּ. זַדְנוּ. חָמַסְנוּ. טָפַלְנוּ שֶׁקֶר: יָעַצְנוּ רָע. כִּזַּבְנוּ. לַצְנוּ. מָרַדְנוּ. נִאַצְנוּ. סָרַרְנוּ. עָוִינוּ. פָּשַׁעְנוּ. צָרַרְנוּ. קִשִּׁינוּ עֹרֶף: רָשַׁעְנוּ. שִׁחַתְנוּ. תִּעַבְנוּ. תָּעִינוּ. תִּעְתָּעְנוּ:

סַרְנוּ מִמִּצְוֹתֶיךָ וּמִמִּשְׁפָּטֶיךָ הַטּוֹבִים וְלֹא שָׁוָה לָנוּ. וְאַתָּה צַדִּיק עַל־כָּל־הַבָּא עָלֵינוּ. כִּי אֱמֶת עָשִׂיתָ וַאֲנַחְנוּ הִרְשָׁעְנוּ:

אֵל אֶרֶךְ אַפַּיִם אַתָּה. וּבַעַל הָרַחֲמִים נִקְרֵאתָ. וְדֶרֶךְ תְּשׁוּבָה הוֹרֵיתָ. גְּדֻלַּת רַחֲמֶיךָ וַחֲסָדֶיךָ. תִּזְכּוֹר הַיּוֹם וּבְכָל־יוֹם לְזֶרַע יְדִידֶיךָ: תֵּפֶן אֵלֵינוּ בְּרַחֲמִים. כִּי אַתָּה הוּא בַּעַל

הרחמים

מקור הברכות

הוידוי לאחר שמונה עשרה וכן הי"ג מדות לאומרם בכל יום אע"פ שלא מצאתים בדברי הקדמונים וגם הרד"א לא הזכירם, מצוה לאומרם, וכמו"ש במס' יומא פ"ו .עבר על עשה ועשה תשובה אינו זז משם עד שמוחלין לו, וכתב בתוספות ישניב שם שמוחלין מחילה גמורה, ובשאר עבירות אע"פ שאין מוהלין לו, מקילין לו מדינו מחצה. כדאמרינן חגיגה ה', העושה דבר ומתחרט מוחלין לו מיד, עי"ש. מ"מ לא טוב לעשותם קבע, דאפי' בתפלה אמרינן העושה תפלתו קבע אין תפלתו תחנונים, כש"כ תשובה, שאפשר דהוא כטובל ושרץ בידו. ולכן חייב לכוין במה שאומר ולשוב עליהם באמת, וכשיש בו חטא יפרט אותו בוידויו, ויתחרט ויקבל על עצמו שלא לעשותו וישוב אל ה' וירצהו, ובב' תה' דמספקד דינ', וראי התובה לפשפש במעשיו ולהתודות. וכן מזכירם גם רבינו רב עמרם גאון בסי' צ"ז לאומרם בשני וחמישי בנוסח של אם עונינו ענו בנו, אכן בנוסח השני ביש שאומרים, ועתה ה', וכן ביש אומרים והוא רחום לא נמצא שם לא הוידוי ולא הי"ג מדות. ע"ש.

ונוסח ספרד לאמר בשני וחמשי או"א כלה אל תעש תאחז ירך במשפט. ואח"כ הוידוי וי"ג מדות ובסדר הרב ז"ל אין שם אלא הוידוי וי"ג מדות.

וזה נוסח רב סעדיה גאון בפתיחה לי"ג מדות.

אל מלך יושב על כסא רחמים מתנהג בחסידות, מוחל עון עמו מעביר ראשון ראשון מרבה סליחה לחוטאים ומחילה לפושעים. עושה צדקות עם בשר ורוח ולא כרעתם. אנא שמע קולנו. אנא רחם עלינו, אהבה במה נדע אמנם כי ח"ך בקרבנו, אולתנו שמה לנו אופל, נכשלנו וגם נפלנו, רחום וחנון שמך, סומך נופלים שמך, סמוך נפילתנו ברחמיך, שאם אתה לא תסמוך מי יסמוך, אם אתה לא תרחם מי ירחם. אל הורית לנו לומר שלש עשרה, זכור לנו ברית שלש עשרה שחל ענו לפניך

מקדם

הָרַחֲמִים. בְּתַחֲנוּן וּבִתְפִלָּה פָּנֶיךָ נְקַדֵּם. כְּהוֹדַעְתָּ לֶעָנָיו מִקֶּדֶם: מֵחֲרוֹן אַפְּךָ שׁוּב. כְּמוֹ בְּתוֹרָתְךָ כָּתוּב. וּבְצֵל כְּנָפֶיךָ נֶחֱסֶה וְנִתְלוֹנָן. כְּיוֹם וַיֵּרֶד יְיָ בֶּעָנָן. תַּעֲבוֹר עַל פֶּשַׁע וְתִמְחֶה אָשָׁם. כְּיוֹם וַיִּתְיַצֵּב עִמּוֹ שָׁם: תַּאֲזִין שַׁוְעָתֵנוּ וְתַקְשִׁיב. מֶנּוּ מַאֲמָר. כְּיוֹם וַיִּקְרָא בְשֵׁם יְיָ וְשָׁם נֶאֱמַר:

וַיַּעֲבֹר יְיָ עַל פָּנָיו וַיִּקְרָא:

יְיָ יְיָ אֵל רַחוּם וְחַנּוּן. אֶרֶךְ אַפַּיִם וְרַב חֶסֶד וֶאֱמֶת. נֹצֵר חֶסֶד לָאֲלָפִים. נֹשֵׂא עָוֹן וָפֶשַׁע וְחַטָּאָה. וְנַקֵּה: וְסָלַחְתָּ לַעֲוֹנֵנוּ וּלְחַטָּאתֵנוּ וּנְחַלְתָּנוּ: סְלַח־לָנוּ אָבִינוּ כִּי־חָטָאנוּ. מְחַל־לָנוּ מַלְכֵּנוּ כִּי פָשָׁעְנוּ: כִּי אַתָּה אֲדֹנָי טוֹב וְסַלָּח וְרַב חֶסֶד לְכָל־קֹרְאֶיךָ:

לתענית צבור ולעשרת ימי תשובה

גודל מעלת אבינו מלכנו הובא בספרים. מעשה בר"א שירד לפני התיבה ואמר כ"ד רננות ולא נענה ירד אחריו ר"ע ואמר א"מ חטאנו לפניך כו' מיד נענה ולכך קבעוה לאומרה בכפת התפלה. צריך ליזהר בר"ה כשאומר חטאנו לפניך שלא להכות על לבו.

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ חָטָאנוּ לְפָנֶיךָ:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ אֵין לָנוּ מֶלֶךְ אֶלָּא אָתָּה:

[אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ עֲשֵׂה עִמָּנוּ לְמַעַן שְׁמֶךָ:]

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ בָּרֵךְ (בעשי"ת חַדֵּשׁ) עָלֵינוּ שָׁנָה טוֹבָה:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ בַּטֵּל מֵעָלֵינוּ כָּל־גְּזֵרוֹת קָשׁוֹת:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ בַּטֵּל מַחְשְׁבוֹת שׂוֹנְאֵינוּ:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ הָפֵר עֲצַת אוֹיְבֵינוּ:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ כַּלֵּה כָּל־צַר וּמַשְׂטִין מֵעָלֵינוּ:

אבינו

מקור הברכות

מקדם. וכן כתוב בתורתך וירד ה׳ בענן ויתיצב עמו שם ויקרא בשם ה׳ ושם נאמר: [ויענו] ויעבור ה׳ על פניו ויקרא ה׳ ה׳ וגו׳ עד ונקה. ושם נוסח כי על רחמיך הרבים אנו בטוחים עד והמתי את אשר ארחם. ואח"כ סום אנשי אמנה אבדו כו׳. ועיין רש"י ור"ן מס׳ תענית במה מתריעין בג׳ רב יהודא ברי׳ רר"ש בר שילת משמי׳ דרב אמר בעננו. ור"ל שאומרים עננו אבינו עננו. עננו אלהי אברהם עננו וכולא אלפא ביתא של עננו שאומרים בסוף הסליחות, ע"ש. ונשמע מדבריהם שנהגו בפזמון זה גם בימי רב.

אבינו מלכנו חטאנו לפניך בויטרי כת"י א נשמט „אבינו מלכנו עשה עמנו למען שמך", וכן א"מ

[אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ סְתוֹם פִּיּוֹת מַשְׂטִינֵנוּ וּמְקַטְרִיגֵנוּ:]

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ כַּלֵּה דֶּבֶר וְחֶרֶב וְרָעָב וּשְׁבִי וּמַשְׁחִית וְעָוֹן מִבְּנֵי בְרִיתֶךָ:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ מְנַע מַגֵּפָה מִנַּחֲלָתֶךָ:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ סְלַח וּמְחַל לְכָל־עֲוֹנוֹתֵינוּ:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ מְחֵה וְהַעֲבֵר פְּשָׁעֵינוּ וְחַטֹּאתֵינוּ מִנֶּגֶד עֵינֶיךָ:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ מְחוֹק בְּרַחֲמֶיךָ הָרַבִּים כָּל־שִׁטְרֵי חוֹבוֹתֵינוּ:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ הַחֲזִירֵנוּ בִּתְשׁוּבָה שְׁלֵמָה לְפָנֶיךָ:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ שְׁלַח רְפוּאָה שְׁלֵמָה לְחוֹלֵי עַמֶּךָ:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ קְרַע רֹעַ גְּזַר דִּינֵנוּ:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ זָכְרֵנוּ בְּזִכָּרוֹן טוֹב לְפָנֶיךָ:

לתענית צבור	לעשי"ת	לנעילה
אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ זָכְרֵנוּ לְחַיִּים טוֹבִים:	אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ כָּתְבֵנוּ בְּסֵפֶר חַיִּים טוֹבִים:	(חָתְמֵנוּ)
אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ זָכְרֵנוּ לִגְאֻלָּה וִישׁוּעָה:	אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ כָּתְבֵנוּ בְּסֵפֶר גְּאֻלָּה וִישׁוּעָה:	(חָתְמֵנוּ)
אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ זָכְרֵנוּ לְפַרְנָסָה וְכַלְכָּלָה:	אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ כָּתְבֵנוּ בְּסֵפֶר פַּרְנָסָה וְכַלְכָּלָה:	(חָתְמֵנוּ)
אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ זָכְרֵנוּ לִזְכֻיּוֹת:	אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ כָּתְבֵנוּ בְּסֵפֶר זְכֻיּוֹת:	(חָתְמֵנוּ)
אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ זָכְרֵנוּ לִסְלִיחָה וּמְחִילָה:	אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ כָּתְבֵנוּ בְּסֵפֶר סְלִיחָה וּמְחִילָה:	(חָתְמֵנוּ)

אבינו

מקור הברכות

„א״מ סתום פיות״, „א״מ מלא ידינו״, „א״מ מלא אסמינו״, „א״מ פתח שערי שמים״, „א״מ נא אל תשיבנו ריקם״, „א״מ תהא השעה הזאת״, א״מ חמול עלינו״. ועיין סדר הגאון לקמן חלק ב׳ סי׳ ק״ט נוסח וסדר של אבינו מלכנו בפנים אחרים, ויש בהם שינוי רב בין בני ספרד, פולין, ואשכנז בסדורים שונים. ולא ראיתי להעתיקן ולהאריך בהם. כי בגמרא תענית דף כ״ה במעשה דר״א שאמר כ״ד רננות ולא נענה וירד ר״ע אחריו ואמר א״מ ומיד נענה, לא נמצאו שם אלא אלו: „א״מ אבינו אתה״, „א״מ אין לנו מלך אלא אתה״, „א״מ חטאנו לפניך״, „א״מ רחם עלינו״, א״מ עשה עמנו למען שמך״. והאחרונים הוסיפו ענינים הרבה ותקנוהו לאומרו בר״ה ויוהכ״פ ועשי״ת, ובס׳ תניא מובא שיסדו תפלות אלו נגד י״ח ברכות, ומזה הטעם א״א אותו בשבת כי יש

כי

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ הַצְמַח לָנוּ יְשׁוּעָה בְּקָרוֹב:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ הָרֵם קֶרֶן יִשְׂרָאֵל עַמֶּךָ:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ הָרֵם קֶרֶן מְשִׁיחֶךָ:

[אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ מַלֵּא יָדֵינוּ מִבִּרְכוֹתֶיךָ:]

[אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ מַלֵּא אֲסָמֵינוּ שָׂבָע:]

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ שְׁמַע קוֹלֵנוּ חוּס וְרַחֵם עָלֵינוּ:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ קַבֵּל בְּרַחֲמִים וּבְרָצוֹן אֶת־תְּפִלָּתֵנוּ:

[אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ פְּתַח שַׁעֲרֵי שָׁמַיִם לִתְפִלָּתֵנוּ:]

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ זָכוֹר כִּי עָפָר אֲנָחְנוּ:

[אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ נָא אַל תְּשִׁיבֵנוּ רֵיקָם מִלְּפָנֶיךָ:]

[אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ תְּהֵא הַשָּׁעָה הַזֹּאת שְׁעַת רַחֲמִים וְעֵת רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ]:

[אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ חֲמוֹל עָלֵינוּ וְעַל עוֹלָלֵינוּ וְטַפֵּינוּ]:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ עֲשֵׂה לְמַעַן הֲרוּגִים עַל שֵׁם קָדְשֶׁךָ:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ עֲשֵׂה לְמַעַן טְבוּחִים עַל יִחוּדֶךָ:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ עֲשֵׂה לְמַעַן בָּאֵי בָאֵשׁ וּבַמַּיִם עַל־קִדּוּשׁ שְׁמֶךָ:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ נְקוֹם לְעֵינֵינוּ נִקְמַת דַּם־עֲבָדֶיךָ הַשָּׁפוּךְ:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ עֲשֵׂה לְמַעַנְךָ אִם לֹא לְמַעֲנֵנוּ:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ עֲשֵׂה לְמַעַנְךָ וְהוֹשִׁיעֵנוּ:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ עֲשֵׂה לְמַעַן רַחֲמֶיךָ הָרַבִּים:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ עֲשֵׂה לְמַעַן שִׁמְךָ הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא שֶׁנִּקְרָא עָלֵינוּ:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ חָנֵּנוּ וַעֲנֵנוּ כִּי אֵין בָּנוּ מַעֲשִׂים עֲשֵׂה עִמָּנוּ צְדָקָה וָחֶסֶד וְהוֹשִׁיעֵנוּ:

והוא

מקיר הברכות

בו מעין שמונה עשרה של חול, אולם יש בהם נוספות גם מזמני האחרונים מה שתקנום בזמנו הגזרות, כמו „עשה למען הרוגים" „למען טבוחים" „למען באי באש ובמים". והרומה שלא נמצא מהם בסדרי הגאונים הקדמונים, ובסדר רבינו הגאון לקבן שם איתא „א״מ כתבנו בספר זכרון" והיא נוסחא נכונה מאד. ע״ש הכתוב [מלאכי ג] ויקשב ה׳ וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה׳ ולחושבי שמו, וא״י למה השמיטוה האחרונים:

והוא

אומרים והוא רחום מעומד וא"א אותו בבית האבל וכשילך לביתו יאמר. וביום שא"א תחנון א"א אותו:

וְהוּא רַחוּם יְכַפֵּר עָוֹן וְלֹא יַשְׁחִית וְהִרְבָּה לְהָשִׁיב אַפּוֹ וְלֹא יָעִיר כָּל־חֲמָתוֹ: אַתָּה יְהֹוָה לֹא־תִכְלָא רַחֲמֶיךָ מִמֶּנּוּ חַסְדְּךָ וַאֲמִתְּךָ תָּמִיד יִצְּרוּנוּ: הוֹשִׁיעֵנוּ יְהֹוָה אֱלֹהֵינוּ וְקַבְּצֵנוּ מִן־הַגּוֹיִם לְהוֹדוֹת לְשֵׁם קָדְשֶׁךָ לְהִשְׁתַּבֵּחַ בִּתְהִלָּתֶךָ: אִם עֲוֹנוֹת תִּשְׁמָר־יָהּ אֲדֹנָי מִי יַעֲמֹד: כִּי־עִמְּךָ הַסְּלִיחָה לְמַעַן תִּוָּרֵא: לֹא כַחֲטָאֵינוּ תַּעֲשֶׂה־לָּנוּ וְלֹא כַעֲוֹנוֹתֵינוּ תִּגְמוֹל עָלֵינוּ: אִם־עֲוֹנֵינוּ עָנוּ בָנוּ יְהֹוָה עֲשֵׂה לְמַעַן שְׁמֶךָ: זְכֹר רַחֲמֶיךָ יְהֹוָה וַחֲסָדֶיךָ כִּי מֵעוֹלָם הֵמָּה: יַעַנְנוּ יְהֹוָה בְּיוֹם צָרָה יְשַׂגְּבֵנוּ שֵׁם אֱלֹהֵי יַעֲקֹב: יְהֹוָה הוֹשִׁיעָה הַמֶּלֶךְ יַעֲנֵנוּ בְיוֹם קָרְאֵנוּ

מקור הברכות

והוא רחום וכתב הריא סלונל בספר ארחות חיים ח"ל כתבו הגאונים. כן קבלנו עלינו ועל בנינו לעולם וכל העובר על התקנות נקרא פורץ גדר, והא לך תקנת והו"ר. עובדא הוה בחד ספינתא דיהודאי דאתא מגלותא דירושלם לאתרא דהוה תמן הגמונא. א"ל מנן אתון, א"ל מעמא דיהודאי. א"ל בעינא למנסי יתכון כמה דמינסו חמ"ו בגו אתון נורא יקירתא, א"ל הב לן זמן תלתין יומין, יהיב להון. יתבון בתעניתא וכל מאן דחזי חלמא הוה משתעי באפיה קהלה, בר בעי למשלם לי יומין, הוה תמן חד סבא דדחיל תמאין ולא חכים כולא האי, א"ל חמאי בחלמא דאקריין לי פסוקא דהוה כתיב ביה תרתי „כי" ותלת „לא". א"ל חד סבא חכימא האי קרא ודאי הוא דאקרי לך מן שמיא, „כי תעבור במים אתך אני, ונהרות לא ישטפך, כי תלך במו אש לא תכוה, ולהבה לא תבער בך". את ודאי תעול בנורא ותשתזיב. דהא ודאי מן את רתיץ, עברו בטעם הגמונא נורא רבא לחדא בפרשת אורחין, ועאל האי סבא בנורא. ואתפליג אשתא לתלת אורחא, ועאלו בגויה ג' צדיקי לקבל אנפי דהא סבא. והנהו הלתא שכתו ואמרו והו"ר. קדמאה עד אנא מלך, תנינא עד אין כמוך, תליתאה מתמן עד סופה. ותקנוהו חכמים לאומרן בשני ובחמישי שהוא יומא דדינא עכ"ל. ובסדר עבו"י כתב ע"ז שלא נמצא בתפלה זו רמז לכבשן האש שזכר הכלבו. אבל מצאתי בסדר בתב יד בשם ר' יהודא ב"ר אליעזר תלמיד ר' סנהם ש"ץ בטריוי"ש בטעם אמירת והוא רחום בזה"ל:

והו"ר שאנו אומרים בב' וה' יסדוהו אנשי השם שהוגלו מירושלם בחורבן בית שני, שהגלה אותם אספסיינוס שחיק עצמות, וצוה לעשות להם ג' אניות והושיבם בהם בלא רב חובל, והגרישם בים. ועמד עליהם הרוח והשליכם ליבשה, בכל פלך ופלך. ספינה אחת נתישבה ללפנרא. ואחת במדינת ארלא בצרפת, ואחת במדינת בורדייל, [בוררא או פארטוגאל.] ואותם שנתישבו בבורדי"ל קבלם השר בסבר פנים יפות ונתן להם שדות וכרמים, והיו שם ימים רבים בשלוה עד שמת אותו השר, וקם עליהם מלך חדש. ומה שתקן להם הראשון סתר להם השני, וחדש עליהם גזרות והיו שם שני אחים יוסף ובנימן, ועמהם שמואל בן דודם, והם היו מאנשי ירושלם, ויצעקו אל ה' בצר להם וישבו בצומות ותעניות, ולבשו שקים על בשרם, ויסדו והוא רחום בין שלשתם. יוסף יסד והוא רחום עד מלך רחום ותנון אתה, ובנימן יסד מאנא עד אין כמוך, ושמואל יסד כל השאר עד ה' אחד ואח"כ הושיעם ה' ותאלן והמית את הצר הצורר במיתה משונה וקשה, ושלחו והודיעו כל המאורע בכל מקומות ישראל, וגם התפלה כתבו והודיעו להם, וקבלו עליהם לאמרה בב' וה', עכ"ל. ועיין נוסחת הגאון ז"ל בסדרו סימן צ"ת שמסכים לנוסחתנו. ועיין במחזור בת"י א. ששם הגוכת בלו כנ"א

ובא

קְרָאנוּ: אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ חָנֵּנוּ וַעֲנֵנוּ כִּי אֵין בָּנוּ מַעֲשִׂים צְדָקָה עֲשֵׂה עִמָּנוּ] לְמַעַן שְׁמֶךָ: [אֲדוֹנֵינוּ אֱלֹהֵינוּ שְׁמַע קוֹל תַּחֲנוּנֵינוּ וּזְכָר לָנוּ אֶת בְּרִית אֲבוֹתֵינוּ וְהוֹשִׁיעֵנוּ לְמַעַן שְׁמֶךָ]: וְעַתָּה ׀ אֲדֹנָי אֱלֹהֵינוּ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ אֶת־עַמְּךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּיָד חֲזָקָה וַתַּעַשׂ לְךָ שֵׁם כַּיּוֹם הַזֶּה חָטָאנוּ רָשָׁעְנוּ: אֲדֹנָי כְּכָל־צִדְקֹתֶיךָ יָשָׁב־נָא אַפְּךָ וַחֲמָתְךָ מֵעִירְךָ יְרוּשָׁלִַם הַר־קָדְשֶׁךָ: כִּי בַחֲטָאֵינוּ וּבַעֲוֹנוֹת אֲבֹתֵינוּ יְרוּשָׁלִַם וְעַמְּךָ לְחֶרְפָּה לְכָל־סְבִיבֹתֵינוּ: וְעַתָּה ׀ שְׁמַע אֱלֹהֵינוּ אֶל־תְּפִלַּת עַבְדְּךָ וְאֶל־תַּחֲנוּנָיו וְהָאֵר פָּנֶיךָ עַל־מִקְדָּשְׁךָ הַשָּׁמֵם לְמַעַן אֲדֹנָי:

הַטֵּה אֱלֹהַי ׀ אָזְנְךָ וּשְׁמָע פְּקַח עֵינֶיךָ וּרְאֵה שֹׁמְמֹתֵינוּ וְהָעִיר אֲשֶׁר נִקְרָא שִׁמְךָ עָלֶיהָ כִּי ׀ לֹא עַל־צִדְקֹתֵינוּ אֲנַחְנוּ מַפִּילִים תַּחֲנוּנֵינוּ לְפָנֶיךָ כִּי עַל־רַחֲמֶיךָ הָרַבִּים: אֲדֹנָי ׀ שְׁמָעָה אֲדֹנָי ׀ סְלָחָה אֲדֹנָי ׀ הַקְשִׁיבָה וַעֲשֵׂה אַל־תְּאַחַר לְמַעַנְךָ אֱלֹהַי כִּי שִׁמְךָ נִקְרָא עַל־עִירְךָ וְעַל־עַמֶּךָ: אָבִינוּ הָאָב הָרַחֲמָן הַרְאֵנוּ אוֹת לְטוֹבָה וְקַבֵּץ נְפוּצוֹתֵינוּ מֵאַרְבַּע כַּנְפוֹת הָאָרֶץ: יַכִּירוּ וְיֵדְעוּ כָּל־הַגּוֹיִם כִּי אַתָּה יְיָ [אֱלֹהֵינוּ: וְעַתָּה יְיָ] אָבִינוּ אַתָּה אֲנַחְנוּ הַחֹמֶר וְאַתָּה יֹצְרֵנוּ וּמַעֲשֵׂה יָדְךָ כֻּלָּנוּ. הוֹשִׁיעֵנוּ לְמַעַן שְׁמֶךָ צוּרֵנוּ מַלְכֵּנוּ וְגוֹאֲלֵנוּ: חוּסָה יְיָ עַל עַמֶּךָ וְאַל תִּתֵּן נַחֲלָתְךָ לְחֶרְפָּה לִמְשָׁל־בָּם גּוֹיִם. לָמָּה יֹאמְרוּ בָעַמִּים אַיֵּה אֱלֹהֵיהֶם: יָדַעְנוּ כִּי חָטָאנוּ וְאֵין מִי יַעֲמֹד בַּעֲדֵנוּ שִׁמְךָ הַגָּדוֹל יַעֲמָד־לָנוּ בְּעֵת צָרָה: יָדַעְנוּ כִּי אֵין בָּנוּ מַעֲשִׂים צְדָקָה עֲשֵׂה עִמָּנוּ לְמַעַן שְׁמֶךָ: כְּרַחֵם אָב עַל־בָּנִים כֵּן

תרחם

מקור הברכות

ובאו שם רק שנים קלים במו שיבא להלן, ויש להספרדים ובסדר הרב ז"ל ג"כ אות שנים בוהוא רחום. ואין קפידא כ"כ בנוסחות אלו שאינן בסדר ברכות. **אבינו** מלכנו חננו ועננו בוויטרי א. הנוסחא „א"ם עשה עמנו למען שמך וזכור לנו את ברית אבותינו חננו ועננו והושיענו למ"ש". **אדונינו** אלהינו. פסוק זה אינו בסדור הספרדים גם לא בסדור רפ"ח. [לשון בעל עבו"י] וליתא גם בוויטרי כת"י א. כי אתה ה' אלהינו ועתה ה' אבינו אתה. בוויטרי כת"י א. הנוסחא „כי אתה ה' מלא רחמים והושיענו למ"ש אתה ה' אבינו אתה אנחנו החומר". **אבינו** מלכנו חננו ועננו עד כי לך ה'

תְּרַחֵם יְיָ עָלֵינוּ וְהוֹשִׁיעֵנוּ לְמַעַן שְׁמֶךָ: חֲמוֹל עַל עַמְּךָ רַחֵם עַל נַחֲלָתֶךָ חוּסָה נָּא כְּרוֹב רַחֲמֶיךָ חָנֵּנוּ וַעֲנֵנוּ כִּי לְךָ יְיָ הַצְּדָקָה עֹשֵׂה נִפְלָאוֹת בְּכָל עֵת:

הַבֶּט נָא רַחֶם נָא עַל עַמְּךָ מְהֵרָה לְמַעַן שְׁמֶךָ בְּרַחֲמֶיךָ הָרַבִּים. יְיָ אֱלֹהֵינוּ חוּס וְרַחֵם וְהוֹשִׁיעָה צֹאן מַרְעִיתֶךָ וְאַל יִמְשָׁל בָּנוּ קֶצֶף כִּי לְךָ עֵינֵינוּ תְלוּיוֹת הוֹשִׁיעֵנוּ לְמַעַן שְׁמֶךָ: רַחֵם עָלֵינוּ לְמַעַן בְּרִיתֶךָ הַבִּיטָה וַעֲנֵנוּ בְּעֵת צָרָה כִּי לְךָ יְיָ הַיְשׁוּעָה. בְּךָ תוֹחַלְתֵּנוּ אֱלוֹהַּ סְלִיחוֹת אָנָּא סְלַח נָא אֵל טוֹב וְסַלָּח כִּי אֵל מֶלֶךְ חַנּוּן וְרַחוּם אָתָּה:

אָנָּא מֶלֶךְ חַנּוּן וְרַחוּם זְכוֹר וְהַבֵּט לִבְרִית בֵּין הַבְּתָרִים וְתֵרָאֶה לְפָנֶיךָ עֲקֵדַת יָחִיד לְמַעַן יִשְׂרָאֵל: (אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ חָנֵּנוּ וַעֲנֵנוּ כִּי שִׁמְךָ הַגָּדוֹל נִקְרָא עָלֵינוּ: עֹשֵׂה נִפְלָאוֹת בְּכָל עֵת עֲשֵׂה עִמָּנוּ כְּחַסְדְּךָ חַנּוּן וְרַחוּם הַבִּיטָה וַעֲנֵנוּ בְּעֵת צָרָה כִּי לְךָ יְיָ הַיְשׁוּעָה): אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ מַחֲסֵנוּ אַל תַּעַשׂ עִמָּנוּ כְּרֹעַ מַעֲלָלֵינוּ זְכוֹר רַחֲמֶיךָ יְיָ וַחֲסָדֶיךָ וּכְרוֹב טוּבְךָ הוֹשִׁיעֵנוּ וַחֲמָל נָא עָלֵינוּ כִּי אֵין לָנוּ אֱלוֹהַּ אַחֵר מִבַּלְעָדֶיךָ צוּרֵנוּ. אַל תַּעַזְבֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ אַל תִּרְחַק מִמֶּנּוּ כִּי נַפְשֵׁנוּ קְצָרָה מֵחֶרֶב וּמִשְּׁבִי וּמִדֶּבֶר וּמִמַּגֵּפָה וּמִכָּל צָרָה וְיָגוֹן הַצִּילֵנוּ כִּי לְךָ קִוִּינוּ וְאַל תַּכְלִימֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְהָאֵר פָּנֶיךָ בָּנוּ: וּזְכָר לָנוּ אֶת בְּרִית אֲבוֹתֵינוּ וְהוֹשִׁיעֵנוּ לְמַעַן שְׁמֶךָ: (רְאֵה בְצָרוֹתֵינוּ) וּשְׁמַע קוֹל תְּפִלָּתֵנוּ כִּי אַתָּה שׁוֹמֵעַ תְּפִלַּת כָּל פֶּה:

אֵל רַחוּם וְחַנּוּן רַחֵם עָלֵינוּ וְעַל כָּל מַעֲשֶׂיךָ כִּי אֵין כָּמוֹךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ אָנָּא שָׂא נָא פְשָׁעֵינוּ: אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ צוּרֵנוּ וְגֹאֲלֵנוּ אֵל חַי וְקַיָּם הַחֲסִין בַּכֹּחַ חָסִיד וָטוֹב עַל כָּל מַעֲשֶׂיךָ: כִּי אַתָּה הוּא יְיָ אֱלֹהֵינוּ אֵל אֶרֶךְ אַפַּיִם וּמָלֵא רַחֲמִים עֲשֵׂה עִמָּנוּ כְּרֹב רַחֲמֶיךָ וְהוֹשִׁיעֵנוּ לְמַעַן שְׁמֶךָ: שְׁמַע מַלְכֵּנוּ

תפלתנו

מְקוֹר הַבְּרָכוֹת

ה' הישועה, ליתא בנוסח בכ"י א. והספרדים מדלגים עד אל תניחנו. ראה בצרותינו שתי תיבות אלו ליתא

תפלתנו ומיד אויבינו הצילנו: שמע מלכנו תפלתנו ומכל
צרה ויגון הצילנו: אבינו מלכנו אתה ושמך עלינו נקרא
אל תניחנו. אל תעזבנו אבינו ואל תטשנו בוראנו ואל
תשכחנו יוצרנו כי אל מלך חנון ורחום אתה:

אין כמוך חנון ורחום יי אלהינו אין כמוך אל ארך
אפים ורב חסד ואמת הושיענו [ברחמיך הרבים] מרעש
ומרגז הצילנו: זכור לעבדיך לאברהם ליצחק וליעקב. אל
תפן אל קשינו ואל רשענו ואל חטאתנו:] שוב מחרון אפך
והנחם על הרעה לעמך. והסר ממנו מכת המות כי רחום
אתה כי כן דרכך עשה חסד חנם בכל דור ודור: חוסה יי
על עמך והצילנו מזעמך והסר ממנו מכת המגפה וגזרה
קשה כי אתה שומר ישראל: לך אדני הצדקה ולנו בשת
הפנים: מה נתאונן מה נאמר מה נדבר ומה נצטדק.
נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה אליך כי ימינך פשוטה
לקבל שבים: אנא יי הושיעה נא אנא יי הצליחה נא: אנא
יי עננו ביום קראנו: לך יי חכינו לך יי קוינו לך יי נייחל
אל תחשה ותעננו כי נאמו גוים אבדה תקותם כל ברך וכל
קומה לך לבד תשתחוה:

הפותח יד בתשובה לקבל פושעים וחטאים נבהלה
נפשנו מרוב עצבוננו אל תשכחנו נצח קומה והושיענו כי
חסינו בך: אבינו מלכנו אם אין בנו צדקה ומעשים טובים
זכר לנו את ברית אבותינו ועדותינו בכל יום יי אחד:
הביטה בענינו כי רבו מכאובינו וצרות לבבנו: חוסה יי
עלינו ואל תשפוך חרונך עלינו כי אנחנו עמך בני בריתך:
אל הביטה דל כבודנו בגוים ושקצונו כטמאת הנדה. עד
מתי עזך בשבי ותפארתך ביד צר: עוררה גבורתך וקנאתך
על

מקור הברכות

ליתא בויטרי כה״י א. ברחמיך הרבים בויטרי שם הנוסחא הושיענו „ורחמנו". אל תפן אל קשיינו בויטרי

עַל־אוֹיְבֶיךָ. הֵם יֵבוֹשׁוּ וְיֵחַתּוּ מִגְּבוּרָתָם. וְאַל יִמְעֲטוּ לְפָנֶיךָ תְּלָאוֹתֵינוּ: מַהֵר יְקַדְּמוּנוּ רַחֲמֶיךָ בְּיוֹם צָרָתֵנוּ [וְאִם] לֹא לְמַעֲנֵנוּ לְמַעַנְךָ פְּעַל. וְאַל תַּשְׁחִית זֵכֶר שְׁאֵרִיתֵנוּ: וְחוֹן [אוֹם] הַמְיַחֲדִים שִׁמְךָ פַּעֲמַיִם בְּכָל־יוֹם תָּמִיד בְּאַהֲבָה וְאוֹמְרִים.
שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ אֶחָד:

(דה"ח) (א) אין לדבר בין תפלה לנפילת אפים (סי' קל"א) : (ב) כשנופל על פניו בשחרית אם יש תפלין בזרועו יטה על צד ימין. ובמנחה או כשאין תפלין בזרועו יטה ע"ל שמאל (שם) : (ג) לא יטה על פניו מתח רק יפסיק או בטליתו או בדבר אחר (מ"א ע"ב) : (ד) נפילת אפים צ"ל מיושב ובשעת הדחק יפול על פניו מעומד: (ה) אין נפילת אפים רק במקום שיש שם ס"ת אבל אם אין שם ס"ת אף שיש שאר ספרים יאמר המזמור בלא נפ"א (א"ר דלא כשכה"ג) : (ו) אין נופלין על פניהם בבית האבל כל ז' ימי אבילות ואפי' במנחה כל יום ז' ואפי' היתום קטן אבל אם האבל בבהכ"נ אומרים והאבל עצמו לא יאמר ואחר שבאו לביתם יאמרו (דלא כמ"ז ועיין א"ר) והוא הדין בזוהו"ר : (ז) א"א תחנון ביום שיש בו מילה בבהכ"נ או שבעל ברית או הסנדק והמוהל מתפללין שם ואף לאחר שילאו משם א"א (מ"ז) ובמנחה מתפללין אצל התינוק הנימול אין אומרים רק אם כבר דרכו בהמ"ז על סעודת המילה אומרים (א"ר) : (ח) אין נופלין ע"פ בבית או בבהכ"נ שיש שם חתן כל ז' ימי המשתה ובאלמן שנשא אלמנה כל ג' ימים (והשבינן מעת לעת מזמן החופה) (שם ומ"א) וביום החופה אומרים עד החופה : (ט) אין נופלין על פניהם לא במ"ו באב ולא במ"ו בשבט ולא בר"ה אפילו במנחה שלפניהם ולא בחנוכה אפי' במנחה שלפניו וכן בפורים קטן בשנה מעוברת (סי' תרנ"ז) וכן בפורים גדול ב' ימים ובל"ג בעומר ובעיו"כ אבל במנחה שלפניו אומרים ובער"ה אפי' בשחרית אין אומרים רק באשמורת בסליחות אפי' מתאחרין עד היום גדול וכן המנהג שלא ליפול על פניהם כל חודש ניסן ולא במ"ב ולא בין יוה"כ לסוכות ולא מתחלת ר"ה סיון עד אחר אסרו חג ויש נוהגין עד ה' ימים אחר שבועות וכל אלו אין אומרים אף במנחה שלפניהם זולת עיו"כ וער"ה : (אחרונים)

וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל־גָּד צַר־לִי מְאֹד נִפְּלָה־נָּא בְיַד־יְהוָה כִּי־רַבִּים רַחֲמָיו וּבְיַד אָדָם אַל־אֶפֹּלָה]:
רַחוּם וְחַנּוּן חָטָאתִי לְפָנֶיךָ יְהוָה מָלֵא רַחֲמִים רַחֵם עָלַי וְקַבֵּל תַּחֲנוּנָי: יְהוָה אַל־בְּאַפְּךָ תוֹכִיחֵנִי וְאַל־בַּחֲמָתְךָ תְיַסְּרֵנִי:
הנני

מקור הברכות

כוזרי שם. אל הפן אל קשי העם הזה ואל רשעו ואל חטאתו. ואם לא למעננו שם הנוסחא „לא למעננו „כי אם למענך פעל כו' וחון המיחדים כו'. שארי חלופי נוסחאות שבסידורים לא ראיתי להעתיק כי אין לבנות יסוד על כה"י או דפוסים מאוחרים. ובעל עבודת הלוי הביאום, כאשר לא הי' לו נוכחת הקדמונים.

לנפילת אפים אומרים האשכנזים מזמור ה' אל באפך תוכיחני, ומוסיפין בתחלתו רחום וחנון חטאתי לפניך ה' מלא רחמים, רחם עלי וקבל תחנוני. והספרדים אומרים מזמור כ"ה אליך ה' נפשי אשא, ומוסיפין בתחלתו רחום וחנון חטאנו לפניך, רחם עלינו והושיענו. וכ"נ הרב ז"ל, אכן מה שנוהגים האשכנזים להוסיף פסוק „ויאמר דוד אל גד" כו', לא מצאתי זאת בשום אחד מהכת"י וכס' עבו"י כ' שנמצא

חָנֵּנִי יְהוָה כִּי אֻמְלַל אָנִי רְפָאֵנִי יְהוָה כִּי נִבְהֲלוּ עֲצָמָי׃ וְנַפְשִׁי נִבְהֲלָה מְאֹד וְאַתָּה יְהוָה עַד מָתָי׃ שׁוּבָה יְהוָה חַלְּצָה נַפְשִׁי הוֹשִׁיעֵנִי לְמַעַן חַסְדֶּךָ׃ כִּי אֵין בַּמָּוֶת זִכְרֶךָ בִּשְׁאוֹל מִי יוֹדֶה־לָּךְ׃ יָגַעְתִּי בְּאַנְחָתִי אַשְׂחֶה בְכָל־לַיְלָה מִטָּתִי, בְּדִמְעָתִי עַרְשִׂי אַמְסֶה׃ עָשְׁשָׁה מִכַּעַס עֵינִי עָתְקָה בְּכָל־צוֹרְרָי׃ סוּרוּ מִמֶּנִּי כָּל־פֹּעֲלֵי אָוֶן כִּי־שָׁמַע יְהוָה קוֹל בִּכְיִי׃ שָׁמַע יְהוָה תְּחִנָּתִי יְהוָה תְּפִלָּתִי יִקָּח׃ יֵבֹשׁוּ וְיִבָּהֲלוּ מְאֹד כָּל־אֹיְבָי יָשֻׁבוּ יֵבֹשׁוּ רָגַע׃

בב׳׳י והמיטי אומרים ה׳ אלהי ישראל ובשאר הימים מתהילין שומר ישראל:

מקור הברכות

שנמצא כן בס׳ קצור של״ה לאומרו, ולא ארע לו טעם, רק מפני שכתוב נפלה נא׳ עכ״ל. הגר״א בס׳ מע״ר כ׳ דאין לאומרו, משום שנאמר גבי פורעניות, רק יתחיל רחום ותנון. ע״ש. וכן בסדור הרב ליתא. ובסדר ר״ע ובויטרי מובא שם גם הרבה נוסחאות אחרות, ע״ש.

ובענין נפילת אפים בב׳ וה׳ משתנים סדרי האשכנזים והספרדים הנמשכים אחרי סדר הארי ז״ל והרב ז״ל. שמסמיכים נפ״א תיכף לתפלת י״ח אחר חזרת הש״ץ. ואח״כ אומרים והוא רחום, וה׳ אלהי ישראל, ושומר ישראל, ואנחנו לא נדע. והאשכנזים אומרים תחלה והוא רחום, ואח״כ נופלים על פניהם, ואומרים ה׳ אלהי ישראל. כוי, והרואה סדרי הגאונים הקדמונים יראה שהצדק עם האשכנזים כמו שסדרן הרע״ג, וכן הויטרי והרד״א כתבו: „אחר שסיים והו״ר נופלים ע״פ ומבקשים רחמים". וכ״ה בסדרי הספרדים וסדור ליוורנו, אכן סדר הארי ז״ל והרב המה ישרים למוצאי דעת קדושים.

הטור סי׳ קל״א מעתיק מדברי רבינו כל דברי התפלה הזאת עד ותרצנו, ואח״כ מעתיק אית דבעי מימר, ובמקום ואין לנו כח לעשות חוכתינו איתא שם ואין לנו „כהן". [ר״ל חטאות ואשמות, ולא כהן גדולי כו׳ שיכפר בסנתח תכיתין ושמונה בגדים. [פרישה] וכן צריך להגיהו גם ברע״ג בפנים. ווה נוסח נפילת אפים לרב סעדיה גאון זצ״ל.

רחום וחנון חטאתי לפניך רחם עלינו. נושא עון ועובר על פשע חטאנו לפניך רחם עלינו. עשה למען שמך הגדול הגבור והנורא שתקרש בעולם כלו, ורחם עלינו וכפר על חטאתינו למען שמך. אבל חטאנו, עוינו, הרשענו, פשענו, ומרדנו, וסרנו ממצותיך וממשפטיך הטובים ולא שוה לנו. ואתה צדיק על כל הבא עלינו כי אמת עשית ואנחנו הרשענו. ועכשיו באתי ועמדתי על פתחיך, יהי רצון מלפניך ה׳ אלהי שתפתח לי שערי רחמים ושערי תשובה. ואחזור בתשובה שלמה לפניך. תשובה שאתה רוצה בה, תשובה שאתה חפץ בה, תשובה שתבחול ותסלח לכל עונותי בשבילה, אבינו מלכנו חננו ועננו, כי אין בנו מעשים, עשה עמנו צדקה ותסר למען שמך.

ובמחזור ויטרי כת״י וסדור אריענט כת״י מובא לנפ״א, מזמור לדוד אליך ה׳ נפשי אשא, [ועיין מזה בב״י בסי׳ קל״א בשם הזוה״ק] ואח״כ מזמור ה׳ מה רבו צרי, ואח״כ תחינה בנוסח אחר, ומתפלל שם להנצל מכל צרה ויגון, ועל יראת ה׳ ולימוד התורה ועל הפרנסה. ואומר „עיני בני תלויות עלי, ואני עיני תלויות עליך אבינו שבשמים, וחותם שם ברוך שומע תפלה.

ובסדור אשכנז כת״י קלף עתיק מצאתי נוסח רחום וחנון חטאתי לפניך, ואח״כ ה׳ אל באפך תוכיחני, ואח״כ מזמור אליך ה׳ נפשי אשא, ומה רבו צרי, אבל פסוק ויאמר דוד אל גד לא מצאתי בשום סדר, ונוסח ה׳ אלהי ישראל נמצא ברע״ג ובויטרי ולא נזכר

[סדר תפלות לשני וחמישי ושני וקריאת התורה. כתוב בסדר רב עמרם להלן סימן צ"ז.]

סדר נפילת אפים וקדושא דסדרא.

סה. א.] ונופלים צבור על פניהם ומבקשים רחמים, ושואל כל אחד ואחד בקשתו ואומר: רבון כל העולמים ואדוני האדונים, האל הגדול הגבור והנורא רחם עלינו, שאנו עבדיך מעשה ידיך בשר ודם, עפר רמה ותולעה, מה אנו, מה היינו, מה חסדנו, מה צדקנו, מה גבורתנו, מה נאמר לפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו הלא כל הגבורים כאין נגדך ואנשי השם כלא היו, וחכמים כבלי מדע, ונבונים כבלי השכל, כי כל מעשינו תהו ובהו, וימי חיינו הבל לפניך, ומותר האדם מן הבהמה אין, מה נאמר לפניך ה' אלהינו, כי אנחנו העוינו והרשענו ואין בנו בה לעשות חובותינו, ולא כהן גדול לכפר על חטאתינו, ולא מזבח להקריב עליו קרבן, ולא בית קדשי קדשים להתפלל שם, אלא יהיר"מ ה' או"א שתהא תפלתנו שאנו מתפללים לפניך לרצון, ותחשב כפרים וכבשים כאלו הקרבנום ע"ג מזבח ותרצנו:

רבון כל העולמים, גלוי וידוע לפניך שרצוני לעשות רצונך, אבל שאור שבעיסה מעכב, ויהיר"מ ה"א שתשמיד ותכניע ותרחיק יצר הרע ממני (א) [ותשילהו] ותכניעהו ותרחיקהו ממאתים וארבעים ושמונה אברים שבי, ואל יכשילני מדרכיך הטובים, אלא תן בלבי יצר טוב (ב) [והבר טוב] לשמור חקיך ולעבדך, ולעשות רצונך בלבב שלם. רבון כל העולמים, יהיר"מ שתהא תורתך אומנתי ומלאכתי בכל יום, ואל אשגה בה, ואל תצריכני לידי מתנת בו"ד שמתנתם מעוטה והרפתם מרובה, שבענו בבקר חסדך ונרננה ונשמחה בכל ימינו הראנו ה' חסדך וישעך תתן לנו. רבון כל העולמים ואדוני האדונים, עזרני סמכני סייעני והזקני בפרנסתי ובפרנסת בני ביתי אל תבישני ואל תכלימני לא לפניך ולא לפני בו"ד, ה' שמעה ה' סלחה, ה' הקשיבה ועשה אל תאחר, למענך אלהי כי שמך נקרא על עירך ועל עמך:

ואית דבעו מימר הא דבי ר' ינאי כד נעור משנתיה להיי. רבש"ע חטאתי לך, יהיר"ם ה' או"א שתתן לי לב טוב ורוח נמוכה ונפש שפלה [והבר טוב] ואל יתהלל שמך בנו, ואל תעשנו שיחה בפי הבריות, [ואל תעשנו קללה

שנוי נוסחאות והנהות

סה. (א) ותשפילהו. (ב) חבר טוב" ובנדפס הגיה "וחבר טוב". צ"ל

מגן האלף

סה. א.] ונופלים צבור על פניהם עיין מקור הברכות עומד

יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שׁוּב מֵחֲרוֹן אַפֶּךָ וְהִנָּחֵם עַל הָרָעָה לְעַמֶּךָ:

הַבֵּט מִשָּׁמַיִם וּרְאֵה כִּי הָיִינוּ לַעַג וָקֶלֶס בַּגּוֹיִם. נֶחְשַׁבְנוּ כַּצֹּאן לַטֶּבַח יוּבָל: לַהֲרוֹג וּלְאַבֵּד וּלְמַכָּה וּלְחֶרְפָּה: וּבְכָל זֹאת שִׁמְךָ לֹא שָׁכָחְנוּ נָא אַל תִּשְׁכָּחֵנוּ: יי

זָרִים אוֹמְרִים אֵין תּוֹחֶלֶת וְתִקְוָה. חוֹן אוֹם לְשִׁמְךָ מְקַוָּה. טָהוֹר יְשׁוּעָתֵנוּ קָרְבָה. יָגַעְנוּ וְלֹא הוּנַח לָנוּ. רַחֲמֶיךָ יִכְבְּשׁוּ אֶת כַּעַסְךָ מֵעָלֵינוּ: אָנָּא שׁוּב מֵחֲרוֹנְךָ וְרַחֵם סְגֻלָּה אֲשֶׁר בָּחָרְתָּ: יי

חוּסָה יְיָ עָלֵינוּ בְּרַחֲמֶיךָ וְאַל תִּתְּנֵנוּ בִּידֵי אַכְזָרִים. לָמָּה יֹאמְרוּ הַגּוֹיִם אַיֵּה נָא אֱלֹהֵיהֶם. לְמַעַנְךָ עֲשֵׂה עִמָּנוּ חֶסֶד וְאַל תְּאַחַר: אָנָּא שׁוּב מֵחֲרוֹנְךָ וְרַחֵם סְגֻלָּה אֲשֶׁר בָּחָרְתָּ: יי

קוֹלֵנוּ תִשְׁמַע וְתָחוֹן וְאַל תִּטְּשֵׁנוּ בְּיַד אֹיְבֵינוּ. לִמְחוֹת אֶת שְׁמֵנוּ. זְכוֹר אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לַאֲבוֹתֵינוּ כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם אַרְבֶּה אֶת זַרְעֲכֶם. וְעַתָּה נִשְׁאַרְנוּ מְעַט מֵהַרְבֵּה: וּבְכָל זֹאת שִׁמְךָ לֹא שָׁכָחְנוּ נָא אַל תִּשְׁכָּחֵנוּ: יי

עָזְרֵנוּ אֱלֹהֵי יִשְׁעֵנוּ עַל דְּבַר כְּבוֹד שְׁמֶךָ וְהַצִּילֵנוּ וְכַפֵּר עַל חַטֹּאתֵינוּ לְמַעַן שְׁמֶךָ:

יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שׁוּב מֵחֲרוֹן אַפֶּךָ וְהִנָּחֵם עַל הָרָעָה לְעַמֶּךָ:

(שׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל. שְׁמוֹר שְׁאֵרִית יִשְׂרָאֵל. וְאַל יֹאבַד יִשְׂרָאֵל. הָאֹמְרִים שְׁמַע יִשְׂרָאֵל):

שומר

מקור הברכות

נזכר ברמב"ם וכו'. וכן פזמון שומר ישראל לא נמצא רק במחזור כת"י משנת חמשה לאלף הזה, שנתקן בסליחות לעשרה בטבת, והספרדים יש להם הפיוט הלז לעשרת י"ת בהסרון התרח של מתרצה ברחמים, ובמקומו איתא שם נוסח „שומר גוי רבא, שמור שארית גוי רבא, ואל יאבד גוי רבא, האומרים אמן יהא שמיה רבא, ומשנים לא כבירים נהגו לאומרו בכל יום, אך דעת הגר"א מובא במעשה רב שלא לאומרו כ"א בת"צ.

והנה דין נפילת אפים אחרי ש"ע מחבר בש"ס במגילה כ"ב ב' כי אתא רב לבבל נפיל כ"ע אאנפייהו ובב"מ נ"ח בר"א שלא הניחתו אשתו לפול על אפו. אך נוסח נפ"א היה מתפלל כל אחד לפי דעתו ורצונו. ולכן הנוסחות מחולפות בסדרים שונים.

תחנה ה' אלהי ישראל. נזכר בסדר ר"ע סי' צ"ח. והספרדים יש להם תחינה ליום שני ותחינה ליום חמישי, ובויטרי יש שם תרח אחר נוסף על סדרנו ח"ל „ניתן בעפר פינו, ונכפש באפר

[שׁוֹמֵר גּוֹי אֶחָד. שְׁמוֹר שְׁאֵרִית עַם אֶחָד. וְאַל יֹאבַד גּוֹי אֶחָד. הַמְיַחֲדִים שִׁמְךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ אֶחָד]:

[שׁוֹמֵר גּוֹי קָדוֹשׁ. שְׁמוֹר שְׁאֵרִית עַם קָדוֹשׁ. וְאַל יֹאבַד גּוֹי קָדוֹשׁ. הַמְשַׁלְּשִׁים בְּשָׁלֹשׁ קְדֻשּׁוֹת לְקָדוֹשׁ]:

[מִתְרַצֶּה בְּרַחֲמִים. וּמִתְפַּיֵּס בְּתַחֲנוּנִים. הִתְרַצֶּה וְהִתְפַּיֵּס לְדוֹר עָנִי כִּי אֵין עוֹזֵר: אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ חָנֵּנוּ וַעֲנֵנוּ כִּי אֵין בָּנוּ מַעֲשִׂים עֲשֵׂה עִמָּנוּ צְדָקָה וָחֶסֶד וְהוֹשִׁיעֵנוּ]:

(ד"ה) אומרים ואנחנו לא נדע בישיבה. מה נעשה בעמידה. (מ"א קל"א):

וַאֲנַחְנוּ לֹא נֵדַע מַה־נַּעֲשֶׂה כִּי עָלֶיךָ עֵינֵינוּ: זְכֹר רַחֲמֶיךָ יְיָ וַחֲסָדֶיךָ כִּי מֵעוֹלָם הֵמָּה: יְהִי־חַסְדְּךָ יְיָ עָלֵינוּ כַּאֲשֶׁר יִחַלְנוּ לָךְ: אַל־תִּזְכָּר־לָנוּ עֲוֹנוֹת רִאשֹׁנִים מַהֵר יְקַדְּמוּנוּ רַחֲמֶיךָ כִּי דַלּוֹנוּ מְאֹד: חָנֵּנוּ יְיָ חָנֵּנוּ כִּי־רַב שָׂבַעְנוּ בוּז: בְּרֹגֶז רַחֵם תִּזְכּוֹר. כִּי הוּא יָדַע יִצְרֵנוּ זָכוּר כִּי־עָפָר אֲנָחְנוּ: עָזְרֵנוּ אֱלֹהֵי יִשְׁעֵנוּ עַל דְּבַר כְּבוֹד שְׁמֶךָ וְהַצִּילֵנוּ וְכַפֵּר עַל חַטֹּאתֵינוּ לְמַעַן שְׁמֶךָ: ה"ק ובזמן שיש מוסף אומרים ק"ש.

אל

מקור הברכות

באפר בהנו, כי מאד שבענו מרורים, ורוינו לענה ורוש, ולא שב ממנו הרון ובעתה". ובכל זאת כו'. הטור בסי' קל"א העתיק עד משיח צדקך ועמך. ואח"כ ועומד חזן, ואומר א"מ ואח"כ כ' בשם רב נטרונאי דנפ"א בצבור רשות, ואין נופלין בבית החתן, ואח"כ חזר לכתוב ואומר ש"ץ ואנחנו לא נדע. והטעם לפי שהתפללנו בכל ענין שנוכל לה תפלל. בישיבה, בעמידה, בנפ"א כמו שעשה משרע"ה כו'. ע"ש וכ' הפרישה דלעיל מה שכ' ועומד חזן אינו אלא העתק דברי רב עמרם. ולא נחית לתת טעם אדבריו. וכאן לא כ' שהש"ץ אומר אבינו מלכנו רק ואנחנו לא נדע, ואנו נוהגין כדברי רבינו הטור, ולא כרב עמרם שהחזן אומר אבינו מלכנו.

ברוגז רחם תזכור. והספרדים מוסיפים: ברוגז אהבה תזכור, ברוגז עקדה תזכור, ברוגז תמימות תזכור, וכ"ה בסדור הרב ז"ל.

ומנהג ונוסחת אנשי רומי בשני וחמישי להתחיל אחרי תפלת ש"ע „ועתה ה' אלהינו אשר הוצאת את עמך מארץ מצרים" עד כי שמך נקרא על עירך ועל עמך. ואח"כ אל הורותינו לאמר שלש עשרה, וי"ג מדות עד כי רב הוא. ואח"כ אנא חבא והוידוי, ויש שאומרים תחינה „חכלה ממנו אפך וחמתך, בזה ושביה, גלות ושלטול כו'" בדרך א"ב. אח"כ נופלין ע"פ והחזן נופל ע"פ לפני הארון ושוכב על צדו השמאלי על לבו שיהא לבו נכנע למקום ולוחשין כל אחד ואומר רחום וחנון חטאנו לפניך רחם עלינו אב רחמן כו' בורא עולם במדת רחמים ח"ל ר"ע. גדול העצה כו'. עד חקיף על כל כו' כלו בדרך א"ב. וישב החזן, וכופף רגליו ומכסה בטליתו שכן כתוב בשתים יכסה רגליו קו"ח לבר"ד, ואומר לדוד אליך ה' נפשי אשא ושיר המעלות ממעמקים ועוד פסוקים בירמי' וזכור ברית אברהם כו' ושוב כו' זכור ברית כו' והשב כו' והצבור ג"כ חוזרין ואומרים זכור ברית. ואח"כ אומרים אבינו הרחמן הושיענו למ"ש בך בטחנו לא נבוש כו' כמובא ברע"ג, ואומרים יענך כו'. ועומד החזן על רגליו ואומר ואנחנו לא נדע. ע"כ.

קללה בפני כל חבריות] אל יהי אחריתנו להכרית, ותקותנו למפח נפש, ואל תצריכנו למתנת בו"ד, ואל תמסור מזונותינו בידי בו"ד, שמתנתם מעוטה והרפתם מרובה. ותן חלקנו בתורתך עם עושי רצונך, ובנה ביתך ועירך היכלך ומקדשך מהרה בימינו, מהר עננו ופדנו מכל גזרות קשות והושע ברחמיך הרבים משיח צדקך ועמך, **ואבינו** מלכנו הבט בעניינו ואל תציין בעונותינו, והתלבש בחסידותך והתעטף בהנינותך, ותבוא לפניך (ג) מדת רחמיך וחסדיך, ואל תשיבנו ריקם מלפניך ה' אלהינו, ולא למעננו תעשה כי אם לשמך תן כבוד על חסדך ועל אמתך.] **ב.] ועומד** חזן ואומר: **אבינו** מלכנו הננו ועננו כי אין בנו מעשים עשה עמנו (ד) למען שמך. **ואנחנו** לא נדע מה נעשה כי עליך עינינו. ועונין הצבור אחריו מה שהוא אומר. זכור רחמיך ה' וחסדיך כי מעולם המה. יהי חסדך ה' עלינו כאשר יחלנו לך. אל תזכר לנו עונות ראשונים מהר יקדמונו רחמיך כי דלונו מאד. עשה למען שמך הגדול הגבור והנורא שנקרא עלינו. הננו ה' הננו כי רב שבענו בוז. ברוגז רחם תזכור. ה' הושיעה המלך יעננו ביום קראנו. כי הוא ידע יצרנו זכור כי עפר אנחנו. עזרנו אלהי ישענו על דבר כבוד שמך, והצילנו וכפר על חטאתינו למען שמך. (בכת"י ב זכנדפס איתא כאן סדר קדיש ליהיד.) **ג.] ואומר** שליח צבור יתגדל עד לעילא. [ומתחיל אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה. ועונין אחריו הצבור אשרי כולי כמו שכתבנו למעלה עד תהלת ה' ידבר פי ויברך כל בשר שם. אשרי שאל יעקב בעזרו שברו על ה' אלהיו. ה' צבאות אשרי אדם בוטח בך. ואומר, למנצח מזמור לדוד.] **ובא** לציון גואל, ולשבי פשע ביעקב נאם ה', ואני זאת בריתי אותם אמר ה' רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך מעתה ועד עולם, ואתה קדוש יושב תהלות ישראל. **וקרא** זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו, ומקבלין דין מן דין ואמרין קדיש בשמי מרומא בית שכינתיה,

קדיש

שנוי נוסחאות והגהות

(ג) צ"ל. מדת. (ד) צדקה והושיענו.

מנן האלף

ב.] ועומד חזן ואומר אבינו מלכנו עיין מקור הברכות:

ג.] ואומר ש"ץ יתגדל כו' ואומר למנצח מזמור לדוד וכ' הטור סי' קל"א ואומר ש"ץ קדיש, ואח"כ אשרי יושבי ביתך, וכתב רב עמרם ואח"כ אומר ובא לציון, ואני זאת בריתי, ואתה קדוש, וכ"ב הרמב"ם ז"ל ולא הזכירו למנצח יענך ה' ביום צרה. [וזה כגרסת כת"י ב"מ שלא נזכר שם מזמור יענך.] ונוהגין עתה לומר אשרי, ויענך, לפי שיש בו מענין הישועה. עכ"ל, ובסדר רב סעדי' ליתא ג"כ להא דיענך, רק אשרי בלחוד, אולם בסדר כת"י שלפנינו נזכר גם יענך, ועיין מש"ל סי' ק"נ:

וסותח

(נהורא) לדעת הבודרהם יש לומר ב׳ הנוסחאות של א״א וא״ל מעומד, ובאלו ימים ה״א הא״א. ר״ה. חנוכה. פורים קטן ב׳ ימים. ופורים גדול ב׳ ימים. ובכל יו״ט. ועש״פ. ומ״ב. ועיו״כ. גם א״א בבית האבל:

מנהג אשכנז — בפני והמישי — מנהג קצת קהלות

מנהג אשכנז	מנהג קצת קהלות
אֵל אֶרֶךְ אַפַּיִם וְרַב־חֶסֶד וֶאֱמֶת אַל־בְּאַפְּךָ תוֹכִיחֵנוּ. חוּסָה יְהֹוָה עַל עַמֶּךָ וְהוֹשִׁיעֵנוּ מִכָּל־רָע. חָטָאנוּ לְךָ אָדוֹן סְלַח־נָא כְּרוֹב רַחֲמֶיךָ אֵל:	וְאֵל אֶרֶךְ אַפַּיִם וּמָלֵא רַחֲמִים אַל־תַּסְתֵּר פָּנֶיךָ מִמֶּנּוּ. חוּסָה יְהֹוָה עַל יִשְׂרָאֵל עַמֶּךָ וְהַצִּילֵנוּ מִכָּל־רָע. חָטָאנוּ לְךָ אָדוֹן סְלַח־נָא כְּרוֹב רַחֲמֶיךָ אֵל:

פסוקי קדיש קדושה וברכו ליחיד

מי שמאחר לבוא לבהכ״נ ולא שמע הי״ק קודם ברכו שחרית, או התפלל ביחיד. יאמר זה אחר רחום וחנון:

לאשר כי נעתקים בכל הסדורים הנוסחות שיש לכל יחיד לאומרם במקום קדיש קדושה וברכו באריכות ותוספות מרובה מאגרות הצוניות, אמרתי להעתיק כאן הפסוקים המובאים מבית מדרשו של רבינו רש״י ז״ל, כמחזור ויטרי כת״י א. וז״ל: מי ששרוי בכפר ואין לו מנין להתפלל יאמר אלו הפסוקים במקום קדיש קדושה וברכו. **לקדיש:** עתה ידעתי כי גדול ה׳ מכל האלהים. כי אני ידעתי כי גדול ה׳, ואדונינו מכל אלהים. כי שם ה׳ אקרא, הבו גדל לאלהינו. ועתה יגדל נא כח ה׳ כאשר דברת לאמר. ויאמן שמך עד עולם לאמר, ה׳ צבאות אלהי ישראל ובית דוד נכון לפניך. והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים, וידעו כי אני ה׳. **פסוקי קדושתא:** אין קדוש כה׳. כי אין בלתך. ואין צור כאלהינו. ואתה קדוש יושב תהלות ישראל. אלוה מתימן יבא, וקדוש מהר פארן סלה, כסה שמים הודו, ותהלתו מלאה הארץ. אל נערץ בסוד קדושים רבה, ונורא על כל סביביו. וקרא זה אל זה ואמר קדוש, קדוש, קדוש ה׳ צבאות, מלא כל הארץ כבודו. ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל, אני ה׳ מקדשכם. וקדשתי את שמי הגדול המחולל בגוים אשר חללתם בתוכם, וידעו כי אני ה׳ אלהיכם, בהקדשי בכם לעיניכם, ואת שם קדשי אודיע בתוך עמי ישראל, ולא אחל את שם קדשי עוד, וידעו הגוים כי אני ה׳ קדוש בישראל, הושיענו אלהי ישענו, וקבצנו והצילנו מן הגוים, להודות לשם קדשך, להשתבח בתהלתך. **פסוקי ברכות:** יהי שם ה׳ מבורך מעתה ועד עולם, תהלת ה׳ ידבר פי, ויברך כל בשר שם קדשו לעולם ועד, ואנחנו נברך יה מעתה ועד עולם הללויה, ברוך ה׳ לעולם אמן ואמן. ברוך ה׳ אלהי ישראל עושה נפלאות לבדו. חי ה׳ וברוך צורי, וירום אלהי ישעי. ע״כ ההעתק:

מקור הברכות

בזוהר ויטרי מובא שאומר שליח צבור קודם פתיחת אה״ק. אל ארך אפים ורב חסד ואמת. אל באפך תוכיחנו ואל בחמתך תיסרנו חוסה ה׳ על עמך והושיענו מכל רע. חטאנו לך אדון סלח נא כרוב רחמיך אל. ועונין הצבור: אל ארך אפים. ומלא רחמים אל תסתר פניך ממנו חוסה ה׳ על ישראל עמך והצילנו מכל רע חטאנו כו׳. ומזה תראה ששתי אלו הנוסחאות, היו נאמרות. הראשון לש״ץ והשני לקהל. ולא כבתוב בסדורים שתלוי בנוסחות המקומות דבאשכנז אומרים א״א הראשון ובפולין את השני, וכבר הדגיש זאת בעל עבו״י ע״י ספר הבלבו כי לא ראה את הו טרי, וכתב באורחות חיים להר״א מלוניל מה שאומרים בא״א קבא והושיענו מכל רע, כי אנו מבקשים בו על הגאולה

כיון שפותחין הארון צריכין לעמוד ולומר זה.

[וַיְהִי בִּנְסֹעַ הָאָרֹן וַיֹּאמֶר משֶׁה קוּמָה יְיָ וְיָפֻצוּ אֹיְבֶיךָ וְיָנֻסוּ מְשַׂנְאֶיךָ מִפָּנֶיךָ: כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וּדְבַר יְיָ מִירוּשָׁלָיִם: בָּרוּךְ שֶׁנָּתַן תּוֹרָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בִּקְדֻשָּׁתוֹ] *):

---

*) בשלש רגלים ובימים נוראים אומרים זה:

[יְיָ יְיָ אֵל רַחוּם וְחַנּוּן אֶרֶךְ אַפַּיִם וְרַב חֶסֶד וֶאֱמֶת נֹצֵר חֶסֶד לָאֲלָפִים נֹשֵׂא עָוֹן וָפֶשַׁע וְחַטָּאָה וְנַקֵּה:]

לראש השנה ויום כפור.

[רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם מַלֵּא מִשְׁאֲלוֹתַי לְטוֹבָה וְהָפֵק רְצוֹנִי וְתֵן שְׁאֵלָתִי וּמְחוֹל לִי עַל־כָּל־עֲוֹנוֹתַי וְעַל־כָּל־עֲוֹנוֹת אַנְשֵׁי בֵיתִי. מְחִילָה בְּחֶסֶד מְחִילָה בְּרַחֲמִים. וְטַהֲרֵנִי מֵחֲטָאַי וּמֵעֲוֹנַי וּמִפְּשָׁעַי. וְזָכְרֵנִי בְּזִכָּרוֹן טוֹב לְפָנֶיךָ. וּפָקְדֵנוּ בִּפְקֻדַּת יְשׁוּעָה וְרַחֲמִים וְזָכְרֵנוּ לְחַיִּים טוֹבִים וּלְשָׁלוֹם וּפַרְנָסָה וְכַלְכָּלָה וְלֶחֶם לֶאֱכוֹל. וּבֶגֶד לִלְבּוֹשׁ. וְעוֹשֶׁר וְכָבוֹד וַאֲרִיכַת יָמִים בְּתוֹרָתֶךָ וּבְמִצְוֹתֶיךָ. וְשֵׂכֶל וּבִינָה לְהָבִין וּלְהַשְׂכִּיל עִמְקֵי סוֹדוֹתֶיךָ. וְהָפֵק רְפוּאָה לְכָל מַכְאוֹבֵינוּ. וּבָרֵךְ כָּל־מַעֲשֵׂה יָדֵינוּ. וּגְזוֹר

עלינו

לפסח. שבועות. סכות. ושמיני עצרת.

[רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם מַלֵּא מִשְׁאֲלוֹת לִבִּי לְטוֹבָה וְהָפֵק רְצוֹנִי וְתֵן שְׁאֵלָתִי וְזַכֵּה לְעַבְדְּךָ בֶּן אֲמָתֶךָ (פלוני בן פלוניה) (וְאִשְׁתִּי וּבָנַי וּבְנוֹתַי) וְכָל בְּנֵי בֵיתִי לַעֲשׂוֹת רְצוֹנְךָ בְּלֵבָב שָׁלֵם. וּמַלְּטֵנוּ מִיֵּצֶר הָרָע. וְתֵן חֶלְקֵנוּ בְּתוֹרָתֶךָ וְזַכֵּנוּ שֶׁתִּשְׁרֶה שְׁכִינָתְךָ בְּתוֹכֵנוּ וְהוֹפַע עָלֵינוּ רוּחַ חָכְמָה וּבִינָה וְיִתְקַיֵּם־בָּנוּ מִקְרָא שֶׁכָּתוּב וְנָחָה עָלָיו רוּחַ יְיָ. רוּחַ חָכְמָה וּבִינָה. רוּחַ עֵצָה וּגְבוּרָה רוּחַ דַּעַת וְיִרְאַת יְיָ. וּבְכֵן יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהַי וֵאלֹהֵי אֲבוֹתַי שֶׁתְּזַכֵּנוּ לַעֲשׂוֹת מַעֲשִׂים

טובים

מקור הברכות

הגאולה שהיא הישועה, יבאיא השני אומרים והצילנו כי אנו מבקשים שגם בהיותנו בתוך הגלות יצילנו מצרות האויבים וגזרותיהם, וכן אמר דוד הושיענו מכל רודפי והצילנו.

ועיין

בריך שמה דמרא עלמא. בריך כתרך ואתרך. יהא רעותך עם עמך ישראל לעלם. ופורקן ימינך אחזי לעמך בבית מקדשך. ולאמטויי לנא מטוב נהורך. ולקבל צלותנא ברחמין. יהא רעוא קדמך דתוריך לן חיין בטיבותא. ולהוי אנא פקידא בגו צדיקיא. למרחם עלי ולמנטר יתי וית כל די לי ודי לעמך ישראל. אנת הוא זן לכלא ומפרנס לכלא אנת הוא שליט על כלא אנת הוא דשליט על מלכיא ומלכותא דילך היא. אנא עבדא דקודשא בריך הוא. דסגידנא קמה ומקמא דיקר אוריתה בכל עדן ועדן. לא על אנש רחיצנא ולא על בר אלהין סמיכנא. אלא באלהא דשמיא. דהוא אלהא קשוט. ואוריתה קשוט. ונביאוהי קשוט. ומסגא למעבד טבון וקשוט. בה אנא רחיץ. ולשמה קדישא יקירא אנא אמר תשבחן. יהא רעוא קדמך דתפתח לבי באוריתא. ותשלים משאלין דלבאי ולבא דכל עמך ישראל לטב ולחיין ולשלם. אמן] :

כשנושק הס"ת בפיו יאמר ישקני מנשיקות פיהו כי טובים דודיך מיין. וכתב המ"א כשאומר הש"ץ גדלו צריך להגביה הס"ת. וכן בשבת ויום טוב כשאומר שמע וכו' אחד וכו':

לראש השנה ויום כפור

עלינו גזרות טובות ישועות ונחמות. ובטל מעלינו כל גזרות קשות ורעות. ותן בלב המלכות ויועציו ושריו עלינו לטובה אמן וכן יהי רצון] :

לפסח שבועות סוכות ושמיני עצרת

טובים בעיניך. וללכת בדרכי ישרים לפניך וקדשנו בקדשתך. כדי שנזכה לחיים טובים וארוכים ולחיי העולם הבא. ותשמרנו ממעשים רעים ומשעות רעות

המתרגשות לבא לעולם והבוטח ביי חסד יסובבנו. אמן :]

ויהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך יי צורי וגואלי :]

[נ"פ ואני תפלתי לך יי עת רצון אלהים ברב-חסדך ענני באמת ישעך] : בריך שמיה וכו'

לשבת ויו"ט. שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ אֶחָד:
אֶחָד (הוא) אֱלֹהֵינוּ גָּדוֹל אֲדוֹנֵנוּ קָדוֹשׁ (בר"ה ויוה"כ) וְנוֹרָא שְׁמוֹ:
בחול מתחילין כאן גַּדְּלוּ לַייָ אִתִּי וּנְרוֹמְמָה שְׁמוֹ יַחְדָּו:
לך

מקור הברכות

ועיין עוד בויטרי סדר מנהגנו שהנוטל ס"ת אומר גדלו. והצבור עונין רוממו. [כמו"ש רבינו הגאון ז"ל] ונושא ס"ת על מגדל של עץ העשוי לכך ומגלה ס"ת ואומר. ותגלה ותראה מלכותו, ופותח ס"ת ואומר חבל הבו גודל כו', כהן קרב כו'. והצבור עונין. ברוך שנתן תורה לעמו ישראל, תורת ה' תמימת כו' עד ואתם הדבקים וגו'. וכסדר של שבת מוסיף לומר על הכל הנזכר במס' סופרים פרק י"ד ואח"כ תגלה ותראה מלכותו כו', אב הרחמים הוא ירחם על העמוסים ויזכור ברית איתנים כו'. ומסיים ויעזרנו ויגן בעדינו, ויושיע כל חוסי בו ונאמר אמן הכל הבו גדל וגו'. ואנו נוהגי' עפמ"ש הרב רי"מ סי' קל"ד וז"ל: איתא במס' סופרים שכשמוציאין ס"ת אומרים על הכל. וכן נוהגין בשבת וביו"ט. אבל בחול אומרים אב הרחמים הוא ירחם עם עמוסים, ורע דבסדר על הכל ובמקורו כפי מה שנמצא במס' סופרים פי"ר הי"ב הנוסח כך: על הכל כו' עד ברצונו וברצון יראיו וברצון כל בית ישראל. ואח"כ, תגלה ותראה מלכותו עלינו בזמן קרוב, והוא יבנה ביתו בימינו ויחון על פליטתנו ועל עמו ב"י כו'. והאחרונים הוסיפו כו פסוקים והפלוה. וכתב באור זרוע סי' ק"ו בכמה שאנו אומרים ויזכור לנו ברית איתנים. וכן זכור ברית אברהם, אע"ג דאמרינן בפ' במה אשה רבימות הושע תמה זכות אבות. פירש לי' מורי ר' יונתן זצ"ל, הי"מ שאינה עומדת מעצמה. אבל כשאנו מתפללים שתעמוד לנו זכות אבות, כל ימי הארץ אינה תמה ועומדת ושפיר מצלאין. עכ"ל.

והנה אנו אומרים בפתיחת ההיכל פסוק ויהי בנסוע. ולא נזכר בבת"י הראשונים ולא ברמב"ם ומור, ונזכר אך בספר הכלבו סי' ל"ז. ואחריו בריך שמי' ונזכר בזהר פרשה ויקהל, ובהגבהת התורה אומרים וזאת התורה ונזכר במס' סופרים פי"ר, אך לא מסיים שם כפי שאנו מסיימין „ע"פ ה' ביד משה". וכן בתורה בספר דברים סי' ר' לא נמצא כלל בפסוק וזאת התורה תיבות אלו, ואמר בזה הגאון ר"ת זצוק"ל מוולאזין, דמקור מנהגנו בלקיחת ופגירת ס"ת ובזמן שמסבבים אותה, הוא שאנו נהוגים לאמר הפסוקים שהובאו בנסיעות הארון, ולכן אומרים בלקיחת ס"ת פסוקי בנדבר יו"ד ויהי בנסוע הארון" ובנוחה „ובנוחה יאמר", ובזמן שמגביהין ומסבבים אותה אחרי פסוק וזאת התורה, אומרים הפסוק שנאמר במסע הארון [שמש]„ע"פ ה' יחנו וע"פ ה' יסעו, את משמרת ה' שמרו ע"פ ה' ביד משה" ובך ראוי לומר ג"כ בעת הגבהת ס"ת. ובטעות נשמט מהסדורים ההתחלת הפסוק ונשאר רק סוף הפסוק „ע"פ ה' ביד משה" שצרפו אותו לפסוק וזאת התורה. ע"כ דבריו וניכרים דברי אמת.

בנוסח בריך שמיה איתא שם. ולא על בר אלהין סמיכנא", והעירני בזה ידי"נ הרב הגדול בהורה וביראה רי"א הרם נ"י שאינו נכון לומר כן, וכדאיתא בירושלמי ס"פ במה אשה. ורבי ה די רבייאה דמי לבר אלהין באותה שעה ירד מלאך וסטרו להחוא רשיעה על פיו. א"ל תקין מליך ובר אית ליה? הזר ואמר בריך אלההון כו' די שלח מלאכיה", וכן במדרש שיר ז' אר"פ בש"ר ראובן כו' אי רשע ליהה סרוחה ובר אית לי'? ע"ש. וזה הערה ישרה. ובמדרש בראשית ע"פ ויראו בני האלהים אמר, דרשב"י היה מקלל לכל מאן דקרי להון בני אלהיא. אך מזה אין ראיה דאדרבא מזה משמע דבני אלהים הוא תואר לחשיבות במו בני אלים ואיש אלהים. ומפני שהיו רשעים היה רשב"י מקלל ומבזה לכל מי שהחשיבן לקרותן כן, והי' קורא אותן בני דייניא, כי דייני סדום היו, ע"ש. ואמרו שם במדרש למה קורא אותן בני אלהים, ר"ה ורשב"ל שהרבו ימים בלא צער ובלא יסורים כדי לעבור על התקופות. ואין ספק דגם זאת כוונת המחבר נוסח בריך שמי' דלא על בר אלהין סמיכנא לא על אנשים חשובים בזקנה ועושר בלא צער סמיכנא, אולם בתפלה להשי"ת אין הדבר. כדאי לומר תיבה שיש לה שתי משמעות, וטוב יותר לומר „לא על מלאכיא סמיכנא". ויחון אתנו. בויטרי א „עלינו.

(קהל) לְךָ יְיָ הַגְּדֻלָּה וְהַגְּבוּרָה וְהַתִּפְאֶרֶת וְהַנֵּצַח וְהַהוֹד כִּי כֹל בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ: לְךָ יְהֹוָה הַמַּמְלָכָה וְהַמִּתְנַשֵּׂא לְכֹל לְרֹאשׁ: רוֹמְמוּ יְהֹוָה אֱלֹהֵינוּ וְהִשְׁתַּחֲווּ לַהֲדֹם רַגְלָיו קָדוֹשׁ הוּא: רוֹמְמוּ יְהֹוָה אֱלֹהֵינוּ וְהִשְׁתַּחֲווּ לְהַר קָדְשׁוֹ כִּי קָדוֹשׁ יְהֹוָה אֱלֹהֵינוּ:

בשבת ויו"ט אומרים זה.

עַל הַכֹּל יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ וְיִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאַר וְיִתְרוֹמַם וְיִתְנַשֵּׂא שְׁמוֹ שֶׁל־מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: בָּעוֹלָמוֹ(ת) שֶׁבָּרָא (הָ)עוֹלָם הַזֶּה וְ(הָ)עוֹלָם הַבָּא: כִּרְצוֹנוֹ וְכִרְצוֹן יְרֵאָיו וְכִרְצוֹן כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל.: צוּר הָעוֹלָמִים אֲדוֹן כָּל הַבְּרִיּוֹת אֱלוֹהַּ כָּל הַנְּפָשׁוֹת: הַיּוֹשֵׁב בְּמֶרְחֲבֵי מָרוֹם הַשּׁוֹכֵן בִּשְׁמֵי שְׁמֵי קֶדֶם: קְדֻשָּׁתוֹ עַל הַחַיּוֹת וּקְדֻשָּׁתוֹ עַל כִּסֵּא הַכָּבוֹד: וּבְכֵן יִתְקַדַּשׁ שִׁמְךָ (בָּנוּ) יְיָ אֱלֹהֵינוּ לְעֵינֵי כָּל חָי: וְנֹאמַר לְפָנָיו שִׁיר חָדָשׁ כַּכָּתוּב. שִׁירוּ לֵאלֹהִים זַמְּרוּ שְׁמוֹ סֹלּוּ לָרֹכֵב בָּעֲרָבוֹת בְּיָהּ שְׁמוֹ וְעִלְזוּ לְפָנָיו: וְנִרְאֵהוּ עַיִן בְּעַיִן בְּשׁוּבוֹ אֶל נָוֵהוּ כַּכָּתוּב. כִּי עַיִן בְּעַיִן יִרְאוּ בְּשׁוּב יְיָ צִיּוֹן: וְנֶאֱמַר וְנִגְלָה כְּבוֹד יְיָ וְרָאוּ כָל־בָּשָׂר יַחְדָּו כִּי פִּי יְיָ דִּבֵּר:

אַב הָרַחֲמִים הוּא יְרַחֵם עַם עֲמוּסִים וְיִזְכּוֹר בְּרִית אֵיתָנִים וְיַצִּיל נַפְשׁוֹתֵינוּ מִן הַשָּׁעוֹת הָרָעוֹת וְיִגְעַר בְּיֵצֶר הָרָע מִן הַנְּשׂוּאִים וְיָחֹן (אוֹתָנוּ) לִפְלֵיטַת עוֹלָמִים. וִימַלֵּא מִשְׁאֲלוֹתֵינוּ בְּמִדָּה טוֹבָה יְשׁוּעָה וְרַחֲמִים:

כשהולך הס"ת עם הס"ת והוא הולך אחריו יאמר אחרי ה' אלהיכם תלכו ואותו תיראו ואת מצותיו תשמרו. ובקולו תשמעו. ואותו תעבודו. ובו תדבקון:

כשקורין לעלות לתורה מתחיל החזן זה:

בחול ובשבת במנחה ותגלה ותראה מלכותו עלינו בזמן קרוב ויחון פליטתנו ופליטת עמו בית ישראל לחן ולחסד ולרחמים ולרצון

לשבת ויו"ט ויעזור ויגן ויושיע במהרה לכל החוסים בו

ונאמר אמן. הכל הבו גודל לאלהינו ותנו כבוד לתורה כהן קרב. יעמד (פב"פ) הכהן. ברוך שנתן תורה לעמו ישראל בקדושתו: תורת יהוה תמימה

משיבת נפש: עדות יהוה נאמנה מחכימת פתי: פקודי יהוה ישרים משמחי לב: מצות יהוה ברה מאירת עינים: יהוה עז לעמו יתן יהוה יברך את עמו בשלום: האל תמים דרכו אמרת יהוה צרופה מגן הוא לכל החוסים בו:
[קהל ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום:]

המעלה לתורה יאחז בשתי ידיו בידיעות התורה ע"י מפה של הס"ת. וקודם הברכה פותח הספר ורואה הפסוק שצריך להתחיל בו וינשק הספר תורה ויאמר בלחש עץ חיים היא למחזיקים בה והופך פניו לצד שמאל ומברך בקול:

בָּרְכוּ אֶת יְיָ הַמְבֹרָךְ:

קהל בָּרוּךְ יְיָ הַמְבֹרָךְ לְעוֹלָם וָעֶד: וחוזר המברך

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר בָּחַר בָּנוּ מִכָּל הָעַמִּים וְנָתַן לָנוּ אֶת תּוֹרָתוֹ: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ נוֹתֵן הַתּוֹרָה:

כשמתחיל הקורא לקרות בתורה יסיר ידו השמאלית מהס"ת ויאחז יד ימינו לבדה אוחזת בס"ת כל זמן הקריאה. וגם הוא יקרא בלחש עם הקורא מלה במלה. ואחר הקריאה גולל ומברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר נָתַן לָנוּ תּוֹרַת אֱמֶת וְחַיֵּי עוֹלָם נָטַע בְּתוֹכֵנוּ: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ נוֹתֵן הַתּוֹרָה:

גרסינן בס' הרואה ד' צריכין להודות. יורדי הים. הולכי מדבריות. ומי שהיה חולה ונתרפא. ומי שהיה חבוש בבית האסורים ויצא: ויאמר ברכה זו:

בָּרוּךְ אַתָּה יְהֹוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַגּוֹמֵל לְחַיָּבִים (נ"א לְרָעִים) טוֹבוֹת שֶׁגְּמָלַנִי כָּל טוּב:

הקהל עונים מִי שֶׁגְּמָלְךָ כָּל טוּב הוּא יִגְמָלְךָ כָּל טוּב סֶלָה:

אחר הקריאה תמיד אומרים חצי קדיש מלבד במנחה בשבת ובמנחה בת"צ. ושארי דיני קה"ת תמצא בתפלת שבת:

כשמגביהין הס"ת אומרים זה:

וְזֹאת הַתּוֹרָה אֲשֶׁר שָׂם מֹשֶׁה לִפְנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַל פִּי יְהֹוָה בְּיַד מֹשֶׁה:

[עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר: דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה

מקור הברכות

הגומל לחייבים טובות בגמרא ברכות נ"ד ע"ב מאי מברך א"ר יהודה ברוך גומל חסדים טובים כו'. ובטור ורמב"ם וראש הגרסא הגומל לחייבים טובות שגמלני כל טוב, ופירש הב"י החייבים היינו רשעים ואפי' לרשעים הוא גומל טובות ואע"פ שאיני הגון גמלני כל טוב, ומה שאומרים מי שגמלך טוב זהו כו' הוא ע"פ נוסח הרמב"ם פ"י מברכות ואינו בגמרא. מנהג הגבהת הס"ת נסמך על הירושלמי סוטה פרק ז' ארור אשר לא יקים וכי יש תורה נופלת שמעון בן יקים אומר זה החזן שהוא עומד ור"ל שהוא מעמיד הס"ת להראותה לצבור. ועיין מס' סופרים פי"ד ה"ח שצ"ל זאת התורה כו':

יהי

נתיבותיה שלום: אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד: יהוה חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר]:

אין לומר וזאת התורה רק נגד הכתב של ס"ת. והאריז"ל היה מסתכל באותיות הס"ת שהיה יכול לקרות. הגולל את הס"ת יעמידנה כנגד התפר ובשעת גלילת המפה יאמר הגולל זה:

[לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ לך ה' הממלכה והמתנשא לכל לראש: יהר"מ ה' אלהינו ואלהי אבותינו שיתגללו רחמיך על מדותיך ותתנהג עם בניך במדת טובך ותכנס להם לפנים משורת הדין]:

בשני ובחמישי כשאומרים תחנון שמכניסין הס"ת להיכל יאמר החזן זה

יְהִי רָצוֹן מִלִּפְנֵי אָבִינוּ שֶׁבַּשָּׁמַיִם. לְכוֹנֵן אֶת בֵּית חַיֵּינוּ וּלְהָשִׁיב אֶת שְׁכִינָתוֹ בְּתוֹכֵנוּ. בִּמְהֵרָה בְיָמֵינוּ וְנֹאמַר אָמֵן:

יְהִי רָצוֹן מִלִּפְנֵי אָבִינוּ שֶׁבַּשָּׁמַיִם. לְרַחֵם עָלֵינוּ וְעַל פְּלֵיטָתֵנוּ וְלִמְנוֹעַ מַשְׁחִית וּמַגֵּפָה מֵעָלֵינוּ וּמֵעַל כָּל עַמּוֹ בֵּית יִשְׂרָאֵל וְנֹאמַר אָמֵן:

יְהִי רָצוֹן מִלִּפְנֵי אָבִינוּ שֶׁבַּשָּׁמַיִם. לְקַיֶּם־בָּנוּ חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל הֵם וּנְשֵׁיהֶם וּבְנֵיהֶם וּבְנוֹתֵיהֶם וְתַלְמִידֵיהֶם וְתַלְמִידֵי תַלְמִידֵיהֶם בְּכָל מְקוֹמוֹת מוֹשְׁבוֹתֵיהֶם וְנֹאמַר אָמֵן:

יְהִי רָצוֹן מִלִּפְנֵי אָבִינוּ שֶׁבַּשָּׁמַיִם. שֶׁנִּשְׁמַע וְנִתְבַּשֵּׂר בְּשׂוֹרוֹת טוֹבוֹת יְשׁוּעוֹת וְנֶחָמוֹת. וִיקַבֵּץ נִדָּחֵינוּ מֵאַרְבַּע כַּנְפוֹת הָאָרֶץ. וְנֹאמַר אָמֵן:

אַחֵינוּ כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל הַנְּתוּנִים בַּצָּרָה וּבַשִּׁבְיָה הָעוֹמְדִים בֵּין בַּיָּם וּבֵין בַּיַּבָּשָׁה. הַמָּקוֹם יְרַחֵם עֲלֵיהֶם וְיוֹצִיאֵם מִצָּרָה לִרְוָחָה. וּמֵאֲפֵלָה לְאוֹרָה. וּמִשִּׁעְבּוּד לִגְאֻלָּה. הַשְׁתָּא בַּעֲגָלָא וּבִזְמַן קָרִיב וְנֹאמַר אָמֵן:

ופותח הזן כאשרי ואומר יהללו ועונין הקהל הודו:

החזן אומר יְהַלְלוּ אֶת שֵׁם יְיָ כִּי נִשְׂגָּב שְׁמוֹ לְבַדּוֹ:

והקהל אומרים הוֹדוֹ עַל אֶרֶץ וְשָׁמָיִם. וַיָּרֶם קֶרֶן לְעַמּוֹ תְּהִלָּה

לכל

מקור הברכות

יהי רצון מלפני אבינו שבשמים נזכר בסדר רב עמרם בסימן ק'. ובח"ב סי' מ"ז כתב לאומרו ג"כ אחר קה"ת של ר"ח ע"ש. ואנו אין מנהגנו לאמרו כר"ת.

יהללו כו'. הודו על ארץ ושמים. נמצא בסדר רב עמרם סי' ק' ע"ש, וכתב הר"ד

לְכָל חֲסִידָיו לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל עַם קְרוֹבוֹ הַלְלוּיָהּ׃

בחול וברה"ח וביו"ט ושבת במנהג אומרים לדוד מזמור תמלא בשיר של יום. ובשבת בשחרית אומרים מזמור לדוד תמלא קודם לכה דודי:

מצוה לכל אדם העובר ס"ת לפניו ללותו עד לפני הארון והמגביה והגולל ילכו אחר הס"ת עד לפני הארון ועומדים שם עד שיחזירו הס"ת למקומו. והתינוקות מנשקין הס"ת כדי להנכן במצות:

כשמכניסין הס"ת להיכל אומרים זה:

[וּבְנֻחֹה יֹאמַר שׁוּבָה יְיָ רִבְבוֹת אַלְפֵי יִשְׂרָאֵל׃ קוּמָה יְיָ לִמְנוּחָתֶךָ אַתָּה וַאֲרוֹן עֻזֶּךָ׃ כֹּהֲנֶיךָ יִלְבְּשׁוּ צֶדֶק וַחֲסִידֶיךָ יְרַנֵּנוּ׃ בַּעֲבוּר דָּוִד עַבְדֶּךָ אַל תָּשֵׁב פְּנֵי מְשִׁיחֶךָ׃ כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם תּוֹרָתִי אַל תַּעֲזֹבוּ׃ עֵץ חַיִּים הִיא לַמַּחֲזִיקִים בָּהּ וְתֹמְכֶיהָ מְאֻשָּׁר׃ דְּרָכֶיהָ דַרְכֵי נֹעַם וְכָל נְתִיבוֹתֶיהָ שָׁלוֹם׃ הֲשִׁיבֵנוּ יְיָ אֵלֶיךָ וְנָשׁוּבָה חַדֵּשׁ יָמֵינוּ כְּקֶדֶם]׃ אשרי

א"א למנצח בר"ח וחנוכה ופורים קטן ב' ימים: ופורים גדול ב' ימים. ולא בע"פ. ולא בחוה"מ. ולא בט"ב. ולא בעיו"כ: ולא בבית האבל. אבל בא"ח ובל"ג בעומר. ובערב שבועות. ובט"ו באב. ובט"ו בשבט אומרים:

לַמְנַצֵּחַ מִזְמוֹר לְדָוִד׃ יַעַנְךָ יְיָ בְּיוֹם צָרָה יְשַׂגֶּבְךָ שֵׁם אֱלֹהֵי יַעֲקֹב׃ יִשְׁלַח עֶזְרְךָ מִקֹּדֶשׁ וּמִצִּיּוֹן יִסְעָדֶךָּ׃ יִזְכֹּר כָּל מִנְחֹתֶךָ וְעוֹלָתְךָ יְדַשְּׁנֶה סֶלָה׃ יִתֶּן לְךָ כִלְבָבֶךָ וְכָל עֲצָתְךָ יְמַלֵּא׃ נְרַנְּנָה בִּישׁוּעָתֶךָ וּבְשֵׁם אֱלֹהֵינוּ נִדְגֹּל יְמַלֵּא יְיָ כָּל מִשְׁאֲלוֹתֶיךָ׃ עַתָּה יָדַעְתִּי כִּי הוֹשִׁיעַ יְיָ מְשִׁיחוֹ יַעֲנֵהוּ מִשְּׁמֵי קָדְשׁוֹ בִּגְבֻרוֹת יֵשַׁע יְמִינוֹ׃ אֵלֶּה בָרֶכֶב וְאֵלֶּה בַסּוּסִים וַאֲנַחְנוּ בְּשֵׁם יְיָ אֱלֹהֵינוּ נַזְכִּיר׃ הֵמָּה כָּרְעוּ וְנָפָלוּ וַאֲנַחְנוּ קַמְנוּ וַנִּתְעוֹדָד׃ יְיָ הוֹשִׁיעָה הַמֶּלֶךְ יַעֲנֵנוּ בְיוֹם קָרְאֵנוּ׃

(רה"ה) (א) א"א פסוק ואני זאת בריתי בבית האבל (א"ר דלא כמ"א): (ב) כשהצבור אומרים קדושה דסדרא (דהיינו ואתה קדוש כו') אף שהיחיד עדיין לא אמר אשרי ובא לציון יש לו לאומרו עמהם. ואח"כ יאמר אשרי ולמנצח וגם השני פסוקים שקודם ואתה קדוש דהיינו ובא לציון ואני זאת בריתי כו': (מ"א קל"ב) (ג) כל לשון התרגום שיש בובא לציון

מקור הברכות

הר"ד אבודרהם ,ונהגו לברך את המלך ולהתפלל להשם שיעזרהו ויאמצהו על אויביו, שכן כתוב ודרשו את שלום העיר אשר הגליתי אתכם שמה, והתפללו בעדה אל ה', כי בשלומה יהי' לכם שלום. [ירמי' כ"ט- ז'] ושלום חינך הוא שיתפלל שנצח המלך את אויביו. כו' והיינו דתנן הוי מתפלל בשלומה של מלכות, ונוסחתה מצאתי בפנקס גרמיזא, ומעתק לקמן בסדר של שבת.

לציון יש להומרו בקול נמוך ולא בקול רם: (שם) (ד) אסור לאדם לצאת קודם קדושה דסידרא (שם):

וּבָא לְצִיּוֹן גּוֹאֵל וּלְשָׁבֵי פֶשַׁע בְּיַעֲקֹב נְאֻם יְיָ: וַאֲנִי זֹאת
בְּרִיתִי אוֹתָם אָמַר יְיָ רוּחִי אֲשֶׁר עָלֶיךָ וּדְבָרַי אֲשֶׁר שַׂמְתִּי
בְּפִיךָ לֹא יָמוּשׁוּ מִפִּיךָ וּמִפִּי זַרְעֲךָ וּמִפִּי זֶרַע זַרְעֲךָ אָמַר יְיָ
מֵעַתָּה וְעַד־עוֹלָם: וְאַתָּה קָדוֹשׁ יוֹשֵׁב תְּהִלּוֹת יִשְׂרָאֵל:
וְקָרָא זֶה אֶל־זֶה וְאָמַר קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ יְיָ צְבָאוֹת מְלֹא
כָל־הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ: וּמְקַבְּלִין דֵּין מִן־דֵּין וְאָמְרִין קַדִּישׁ בִּשְׁמֵי
מְרוֹמָא עִלָּאָה בֵּית שְׁכִינְתֵּהּ קַדִּישׁ עַל אַרְעָא עוֹבַד גְּבוּרְתֵּהּ
קַדִּישׁ לְעָלַם וּלְעָלְמֵי עָלְמַיָּא: יְיָ צְבָאוֹת מַלְיָא כָל אַרְעָא
זִיו יְקָרֵהּ: וַתִּשָּׂאֵנִי רוּחַ וָאֶשְׁמַע אַחֲרַי קוֹל רַעַשׁ גָּדוֹל בָּרוּךְ
כְּבוֹד יְיָ מִמְּקוֹמוֹ: וּנְטָלַתְנִי רוּחָא וְשִׁמְעֵת בַּתְרַי קָל זִיעַ סַגִּיא
דִּמְשַׁבְּחִין וְאָמְרִין בְּרִיךְ יְקָרָא דַייָ מֵאֲתַר בֵּית שְׁכִינְתֵּהּ: יְיָ
יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד: יְיָ מַלְכוּתֵהּ קָאֵם לְעָלַם וּלְעָלְמֵי עָלְמַיָּא:
יְיָ אֱלֹהֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיִשְׂרָאֵל אֲבוֹתֵינוּ שָׁמְרָה זֹּאת לְעוֹלָם
לְיֵצֶר מַחְשְׁבוֹת לְבַב עַמֶּךָ וְהָכֵן לְבָבָם אֵלֶיךָ: וְהוּא רַחוּם
יְכַפֵּר עָוֹן וְלֹא יַשְׁחִית וְהִרְבָּה לְהָשִׁיב אַפּוֹ וְלֹא יָעִיר כָּל חֲמָתוֹ:
כִּי אַתָּה אֲדֹנָי טוֹב וְסַלָּח וְרַב חֶסֶד לְכָל קֹרְאֶיךָ: צִדְקָתְךָ צֶדֶק
לְעוֹלָם וְתוֹרָתְךָ אֱמֶת: תִּתֵּן אֱמֶת לְיַעֲקֹב חֶסֶד לְאַבְרָהָם אֲשֶׁר

נשבעת

מקור הברכות

אשרי. למנצח יענך. ובא לציון. עיין ב״ז בסדר ר״ע סי׳ ס״ה וסי׳ ק״א. **ה׳ מלכותיה קאים לעלם,** בסדר רבינו הגאון ליתא לתיבת „קאים״ וכן תמה היעב״ץ כי מלכות לשון נקיבה, וקאים לשון זכר. וכ״ד בעל עבו״י לגרוס **„ה׳ מלכותה לעלם ולעלמי עלמיא״.** והרד״א בשם רבינו ורס״ג כ׳ **„בעלם ובעלמי עלמיא״.** אבל בסדר שלפנינו כתוב בלמ״ד וכ״כ הרד״ק. שכינתה, גבורתי, תי״ו רפויה [הגר״א] ועיין בס׳ עבו״י שכ׳ לחמוה שתחרים לבקש בעושה שלום, מה שכבר אמר ביהא ש״ר, וע״כ כתב, שיש״ר נתיסר לחתום בו הקדיש בבקשת שלום, והוספת עושה שלום לקוחה מסוף תפלת י״ח כדי לפסוע גם בקדיש ג׳ פסיעות, ע״ש. ואיני יודע למה לא סגי לי׳ לחתום בעושה שלום ולפסוע בו ג״פ, ועדיין ק׳ ל״ל ליש״ר, ומאי תיקן בחרוצו? ובעל תפלת ישרים תמה למה לו לפסוע ג״פ בקדיש, וכתב דעיקר הג״פ שבקדיש, הוא רק בשביל החזן שלא פסע עדיין אחר י״ח, וזהו היוב עליו כמו יחיד המתפלל, כי אז הוא נפטר מרבו, ומזה נשתרבב המנהג שכל האומר קדיש פוסע לאחוריו, ואומר עושה שלום אע״פ שהוא מיותר, כי כבר אמר יהא ש״ר, ע״ש. דלדעתו לא נתקן בקדיש כלל נוסח עושה שלום, אלא שנשתרבב מנהג מצות ע״י קדיש תתקבל שהש״ץ אומרו, והוא מחויב לאומרו, ולדבריו יפלא מאר מנהגנו שלאחר שמסיים הש״ץ י״ח, מעמידין

נִשְׁבַּֽעְתָּ לַאֲבֹתֵֽינוּ מִֽימֵי קֶֽדֶם׃ בָּרוּךְ אֲדֹנָי יוֹם יוֹם יַֽעֲמָס־לָֽנוּ
הָאֵל יְשׁוּעָתֵֽנוּ סֶֽלָה׃ יְיָ צְבָאוֹת עִמָּֽנוּ מִשְׂגָּב לָֽנוּ אֱלֹהֵי יַעֲקֹב
סֶֽלָה׃ יְיָ צְבָאוֹת אַשְׁרֵי אָדָם בֹּטֵֽחַ בָּךְ׃ יְיָ הוֹשִֽׁיעָה הַמֶּֽלֶךְ
יַעֲנֵֽנוּ בְיוֹם־קָרְאֵֽנוּ׃ בָּרוּךְ (הוּא) אֱלֹהֵֽינוּ שֶׁבְּרָאָֽנוּ לִכְבוֹדוֹ
וְהִבְדִּילָֽנוּ מִן הַתּוֹעִים וְנָֽתַן לָֽנוּ תּוֹרַת אֱמֶת וְחַיֵּי עוֹלָם נָטַע
בְּתוֹכֵֽנוּ. הוּא יִפְתַּח לִבֵּֽנוּ בְּתוֹרָתוֹ וְיָשֵׂם בְּלִבֵּֽנוּ אַהֲבָתוֹ וְיִרְאָתוֹ
וְלַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ וּלְעָבְדוֹ בְּלֵבָב שָׁלֵם לְמַֽעַן לֹא נִיגַע לָרִיק וְלֹא
נֵלֵד לַבֶּהָלָה׃ יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶֽיךָ יְיָ אֱלֹהֵֽינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵֽינוּ
שֶׁנִּשְׁמוֹר חֻקֶּֽיךָ בָּעוֹלָם הַזֶּה וְנִזְכֶּה וְנִחְיֶה וְנִרְאֶה וְנִירַשׁ טוֹבָה
וּבְרָכָה לִשְׁנֵי יְמוֹת הַמָּשִֽׁיחַ וּלְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא׃ לְמַֽעַן יְזַמֶּרְךָ
כָבוֹד וְלֹא יִדֹּם יְיָ אֱלֹהַי לְעוֹלָם אוֹדֶֽךָּ׃ בָּרוּךְ הַגֶּֽבֶר אֲשֶׁר
יִבְטַח בַּייָ וְהָיָה יְיָ מִבְטַחוֹ׃ בִּטְחוּ בַייָ עֲדֵי עַד כִּי בְּיָהּ יְיָ צוּר
עוֹלָמִים׃ וְיִבְטְחוּ בְךָ יוֹדְעֵי שְׁמֶֽךָ כִּי לֹא־עָזַֽבְתָּ דֹּרְשֶֽׁיךָ יְיָ׃
יְיָ חָפֵץ לְמַֽעַן צִדְקוֹ יַגְדִּיל תּוֹרָה וְיַאְדִּיר׃

ה׳ אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ: חזקו ויאמץ לבבכם כל המיחלים לה׳:

(דה"ה) (א) אומרים ק"ש תתקבל כו׳ אחר ובא לציון ואין אומרים קדיש בפחות מי׳ ואם
יצאו מקצתן גומר הקדיש וכתבאר לעיל: (ב) קודם שאמר החזן יתגדל אומרים
ועתה יגדל נא כו׳ אבל אם התחיל הקדיש אין לאומרו (מ"א סי׳ נ"ו) וכין יוצר לישתבח
וכין גאולה לתפלה של ערבית וכה"ג שאסור להפסיק אין לאומרו: (ג) כשיאמר הש"ץ יתגדל
וכיהש"ר וכיתברך וכבריך הוא וכן כשאמרו אמן כורע ולאחר שסיים פוסע ג׳ פסיעות ואח"כ
יאמר עושה שלום (סי׳ נ"ו): (שם) אין להפסיק בין שמיה לרבא וכין רבא למברך וכן לא יפסיק
הש"ץ בין בריך הוא ללעילא מן כל ברכתא ובין בעגלא ובזמן קריב לואמרו אמן (א"ר שם):
(ה) הש"ץ חוזר ואומר יהש"ר אבל לא יאמר אמן יהש"ר: (ו) נוהגין שלא לענות אמן רק אחר
ואמרו אמן: (שם) (ז) יש לעמוד כשאומרים קדיש (וכן כל דבר שבקדושה) ויעמוד עד
אמן של אחר יתברך (סי׳ נ"ו ועיין א"ר) (בשעה שהחזן אומר קדיש אסור להרהר אפי׳ בד"ת
מפני שצריך לכוין הרבה בעניית הקדיש):

ועתה

מקור הברכות

מעמידין לפעמים אחר במקומו ומסיים אשרי ובל"צ ואומר קדיש תתקבל, ולדבריו הי׳ לי׳ לש"ץ לסיים הקדיש מפני השלש פסיעות, ועוד למ"ש הרמ"א סי׳ קכ"ג, והרד"א. דש"ץ שלא התפלל כלחש עם הצבור מחויב לפסוע אחר תפלתו בקו"ר ג"פ. אע"פ שעתיד לפסוע ג"פ גם בקדיש אח"כ, א"נ שאינו נפטר בכח שפוסע ג"פ בקדיש, כי הג"פ שפוסע בקדיש הוא מחויב לפסוע ולסיים בברכה להשי"ת על כל תפלה ובקשה שמתפלל לפניו, ובפרט בתפלת הקדיש, ועושה שלום שאומר אינה דומה ליהא שלמא רבה והיים לכל ישראל, שמתפלל שם על שלום כלל ישראל בתפלת הקדיש. אבל עושה שלום הוא ברכה להשי"ת כשנפטר ממנו, ונותן שלום בשמאלו ואומר שהשי"ת עושה שלום במרומים, והוזר ונותן שלום כימינו ואומר שיקיים הבטחתו, ויעשה שלום לכל ישראל, ואין ענינו של זה דומה לחבירו, וזה ברור.

ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו. תיבת מבטח, היא הנושא ששם עליו תקותו, (נענענשטאנד דעס פערטרויענס) ואינו שולל שלא ישתדל בסבות אחרות זולתו, אך שהוא העיקר שאליו נושא מבטחו, ותיבת בטחון הוא שם המקרה. וכך דרכי הש"ת וכמו"ש בעקרת יצחק שע' כ"ה „לא יאמר אדם אגרה בשינה וה' הטוב בעיניו יעשה„ כי אין זה אלא סכלות". ואמרו בספרי „יכול ישב ובטל ת"ל וברכך ה' אלהיך בכל אשר תעשה". ומקרא מלא נאמר „אולת אדם תסלף דרכו", אולם אחר שיצא חובת ההשתדלות לפי כחו, ישען באלהים ויקבע בנפשו שבלעדי עזרתו יתב' הכל אפס ותהו. ואבי מורי זלה"ה ביאר מאמרם [סוטה ל"ה] „ויהס כלב כו' אמר רבא שהסיתם בדברים כו', וכי זו בלבד עשה לנו בן עמרם והלא קרע לנו את הים כו'. אלא אפי' יאמר עשו סולמות ועלו לרקיע נעלה". ומליצת „עשו סולמות" מתר מאד, והי' לו לומר אפי' יאמר עלו לרקיע נעלה. אך ביאור הענין עפ"מ שיש להבין ענין המרגלים בכלל, למה ציוה ה' לשלחם אם כל ענינם היה למעלה מדרך הטבע ? ושנית במה חטאו במה שהגידו האמת והשיבו על מה שנצטוו „החזק הוא הרפה" וגו', ומשה עצמו במשנה תורה הפחידם יותר, באמרו (דברים ט) „גוים גדולים ועצומים ערים גדולות ובצורות בשמים", אך אמתת הדברים שרצה להשרישם שמחויבים לעשות השתדלות ואינם רשאים לסמוך על הנס, אבל יחלו כל בטחונם במקום. שבזמן שתקצר ידי הטבע הקב"ה עוזר אותו כי שליט על הטבעיים להטותם לחפצו. ולכן נשלחו המרגלים לדעת כל מוצאי האויב, ולהתחכם נגדו גם בתחבולות אנושיות, וכענין שעשה יהושע במלך העי, ולהכיר מתוך זה אח"כ את יכולת האלהים. אולם ישראל שבאותו הדור שהורגלו תמיד בנסים גלוים לא באו עד סוד הדברים, ובשמעם זאת נבהלו מראש כי יראה מזה שרצונו יתברך להתנהג עמם רק בדרך טבעי, אכן חשבו שידוע אליו יתב' שגם בדרך טבעי נוח לכבשם, וכששמעו מפי המרגלים שאין אופן להתגבר עליהם בדרך טבעי, התאוננו וירגנו באהליהם לאמר „בשנאת ה' אותנו" וגו'. כי לא הבינו אלא א' משתי הפנים האלו, אולם כלב העמידם על הפינה הזאת, ואמר „וכי זו בלבד עשה לנו בן עמרם". כלומר הלא מאמינים אתם לכל המופתים שראיתם בעיניכם, ולכן אפי' יאמר „עשו סולמות" שתשתדלו בדרך הטבע לעלית בסולמות לרקיע, אע"פ שמובן שאין אפשרית טבעי לזה, חייבים אתם בהשתדלות הזאת ותאמינו. שבכלות ידי ההשתדלות יבא הנס על כל פנים, וז"ש אשרי הגבר אשר יבטח בה'. ובפרט אופן הבטחון לא שלא יעשה דבר בהשתדלות. אלא שיהי' ה' מבטחו, סוף תקותו ומבטחו: וכן אה"כ „מה תצעק אלי דבר אל בני ויסעו". כלומר הלא עדיין אפשר להם ללכת בים בטרם שיגיעו מים עד נפש בעוד שאינו עמוק כ"ב, כי אז ורק או הש"ת משתמש בדרך נסיי:

בטחו בה' עדי עד כי ביה ה' צור עולמים. ישנן זמנים שהסתרת פניו יתברך שולטה באופן מבהיל, וביותר בזמן הזה מיום אשר חרבה בית אלהינו וגלה יקרנו מכל הנסים הגלוים שראינו בבית מקדשנו, אשר על כן התלונות עליו יתב' רבות מאד. ולכאורה יש בהן ממש, כי רשע מכתיר את הצדיק, אך כאשר יתרגל האדם להשים עין על צבא ימיו, ויקח לו מאורעותיו וגלגולי סבותיו למורה דרך, אם ישקיף במבט פנימי ותודר, ימצא לו בכל שעל שהוא פונה דרכי השגחתו עליו יתברך, ויראה כי השם מרחף על גוזליו גם עתה, ומצמצם דרכי טובו להגיענו כדף תיינו באמצעיים ותגלגולים שונים טובים או רעים, נוחים או קשים על כל אחד לפי מעשיו. וכאשר ראינו את אבותנו שהגיע מזונתם להם בדרך פשוט. רעבו, נתן להם המן. צמאו, השקם מי באר, התאוו לבשר, הגיז השלו, כן נתפלא לראות גם היום בגלגולי סבותיו להמציא טרף בניו

על

על שלחן זרים. שמשפיע לכדי חיים של אומה זו בשפעת נכרים, שאנו מוכרחים להורות שכלם אינן אלא דרך נסיי מעוטף בשמלה טבעיית, והמכלכל חיים לכל חי, המכין לעורב צידו, והיורע עת לדת יעלי סלע, ומחולל אילות ישמור, מכין מזון וטרף חקם של בני אותבו ודירו. אשר זרעו יבקש לחם. והנה אם יאמר לך אדם: הא לך כאה זהובים בעד פלוני עני, ובלבד שלא תכסור אליו כיר ליד, רק הזמין לפניו מלוים שילוו אותו, וסוחרים שיקנה מהם ויזילו לו במחיר, והמציא לפניו קונים שירויח מהם בדי פרנסתו. הלא תשיב: למה לי לכל העמל הזה ומדוע לא אמסור לו תיכף? אבל הקב"ה לא יכבד עליו דבר בשבילנו, וממציא לנו כל אלו, אע"פ שאינו חסר גם היום במן מן השמים וכרומה, ואם עונינו מייגעים אותו כביכול, כמושה"ב [ישעיה מג] „העברתני בחטאתיך הוגעתני בעונותיך". הוא מוכרח לכל גלגולי סבות אלו כמו"ש בסוף קרושין „הריעותי את מעשי וקפחתי את פרנסתי". וטעם הדבר, כי הראשונים שמעשיהם היו בהירים ופשוטים, ותוכם היה כברם, גם מזונותיהם היו קלים ופשוטים, להם מן השמים. לא כן אנחנו. כבר העטפנו מעשינו הטובים במעטפות רבות ומחלצות. אדם לוקח לו אתרוג, קונה עליה לס"ת, נותן צרקה לת"ח, כמה סתבות בלות הוא מעטף עליהם? מעטף וחוזר ומעטף, להתגרר להתאר, לקנטר, לעשות לו קרום ושם, לקחת קרנים על ידם, וכדומה באלפי הפניות. וכל אלו אינן שוים כלום, וארבה מזיקים. אך הואיל ועל כל פנים רצופה תחת בלוי סחבות אלו. אתרוג אחר, לב עני נשבר אחר, וברכה על התורה, מוכרח הקב"ה שלא לקפח שכרו, אולם כשם שנתן לו הארם המצוה ההיא במעטפות רבות. אף הקב"ה משיב לו מחלצות וצער הרבה עד שמוצא תחתם הפרוסה הברוכה, [כ"ז שמעתי מכבוד אבי מורי זלה"ה מתרומות מדותיו ופניני אמרותיו בכרת הבטחון.] והנה אמרו רז"ל במס' פסחים „מיום שחרב ביהמ"ק דיו לעולם שישתמש בשני אותיות, „שנאמר כי בי"ה ה' צור עולמים", והכוונה בי שם בן ד' אותיות, האותיות הראשונות ממנו שהוא שם י"ה, רומזות ללבוש הבריאה כלה, החדוש שנאצל מכחו יתברך, וההשגחה שהקב"ה מתנהג בעולם הזה לפי דרכי הטבע, ושם ו"ה. רומז להשגחה הגלויה. אולם מיום שחרב ביהמ"ק ונסתתרה כל ההשגחה הנסיית הגלויה תחת מעטה המערכת והעולם שבמנהגה נוהג, דיו לעולם להשתמש רק באותיות שנברא העולם על ידן והוא שם י"ה, ואינו פועל אלא בשם זה שהוא רות הבריאה שעשאה שליח להנהגה שבעוה"ז. וז"ש בטחו בה' עדי עד אפי' בזמן הזה שלא הגיע עוד להנהגה הפלאית שבזמן הנצח „העד", ובטחו בו בכל עת, אפי' בזמן שהשגחתו נסתרת מאד, כי בי"ה ה' צור עולמים שמוכרת להתנהג לפי דרכי ההסתר והטבעיים, בהשם שצר בהם את עולמו, ותבטחהו רק בו, כי על כל פינה שאתם פונים אתם מוצאים גם עתה דרכי השגחתו עליכם:

ויבטחו בך יודעי שמך כי לא עזבת דורשיך ה'. בשביל הפרוסה הברוכה שזכרנו שממציא לו הקב"ה לארם גלל המצוה ומעשה הטוב שעשה, לכל תהי בעיניו של ארם כמי שמצאה הוא עצמו מתוך האשפה של הסוחרים, מעולם ההפקר. או מכח ועוצם ידו אחר שהזמין בעצמו כל הסבות והמעטפות ההנה, ממציא השם יתברך ע"פ רוב כאשר יבחין הארם במאורעותיו בעינא פקיחא, שהסבות בלן שהשתדל עליהן והזמין אותו לדבר, רות נשאן והיו לאפס, וסבות חדשות שלא חשב בם ולא שיער אותן מראש נתגלגלו ובאו, והוציאו חפצו וברי צרכו לפעולת ידים. אוהבך ושכנך שסמכת עליו כבר העני, או נסע לדרבו, שער שבשוק שחשבת עליו כבר החל, הקונה הלך למקום אחר, ובכל זאת שלמת אתה את נשייך עי' סבות הרשות שלא המציא אותן אלא משגיח האמת, והן הן מראות אלהים צבאות אשר עיניו משוטטות בכל, וחלוני השגחתו שתוכל להציץ בהן.

ותשוב

וחשוב ותתפלא עליהן כאשר תחזינה עיניך אותן בסוף מעשה, כי היו כשלשלות משולכות, וחרוזי סבות מקושרות מאל מסתתר ומושיע, ואותן הדברים עצמם אשר כזית אותם מתחלה או נרתעת מהם ובכית עליהם מנהמת לב, שבו להיות לך שלוחי השגחה ומלאכים מושיעים לגוננך ולחלץ אותך מצרה, ורק אתה לא ידעתם מראש. אולם כאשר תכירם לבסוף, תדע: כי לא נופל אתה בענין ההשגחה מהשגחת כל הדורות הראשונים אשר ראוה עין בעין, רק שאינך יודע את כל מעשת האלהים אשר יעשה את האדם מראש ועד סוף, ואם אמנם שאסור לך לגרות בשינה ולשבת כמל במצוה עליך וכמוש"ל, סים עליך לדעת שהכל וריק יעזורו כל מעשיך, ואך הוא לבדו, לו נתכנו עלילות, והכל קצובים לו לאדם מאתו יתברך. ואם יאמר אדם: איגע ואשתדל ואוסיף על הקצבה בכח ידי כי נבוניתי, הוא מאמר בטל, כי לא בידו יקחו! ולא ממוצא וממערב ולא ממדבר הרים, רק ה' שופט זה ישפיל וזה ירים!. וגם לו נאמר או נראה, שזוכה האדם עי"ז לעושר, איננו בטוח אם לא יפסיד אחר זמן נגד מה שהרויח, כי הרבה שלוחים למקום. וסוף שהחשבון משתוה עם כל הקצוב לו מריה. ולכן גם אם אמנם שהיושב במל אף הוא גורע ומחסר לעצמו מקצבתו של מקום, יען כי איננו זכאי לפרנסה שלא בדה"ט., ככל זאת הכסילים התופסים ריוח לדעתם מידו של הקב"ה ע"י פסלנות, זיופים, ואונאות, ומעות בלתי רצויות אליו יתב', כמו סרך גזל, רבית העברת מכס, וכל דבר שיש בו חלול ה', אינן מרויחים מאומה! וסוף שיקיאו העושר כענין רע, וכש"כ אלו הקובעים לעצמם פרנסות פסולות באלו, ומדמים שמצילים מכן לחטוף טובתו של הקב"ה בפחד וחרדה שלא בהכשר ושלא בכבוד, אינן אלא ממשים מראש ועד סוף. ואדרבה ראוי להתאונן ולאמר: רבש"ע יצרתני וקצבת עלי מזונותי, למה אגרע מכל הרמש מכל החי, ולא תספיק לי פרנסתי בהיתר בנחת ובכבודי, ואילו היו מאמינים בו יתב' היתה תפלתם מקובלת, הנע עצמך! גביר מצוין אחד הייב לך סך מסוים בשטר חתום לזמן ידוע, התקבל ממנו בפרעון חובך מעית משופות וחלקות? או פסלתן מלכות במדינה זו ועוברת רק במרחקים, הלא מחויב לשלם לך כסף עובר סבין ותקילין? ומרוץ הרצה אתה לקבל מעות פסולות כאלו מידו של הקב"ה, הלא גם הוא יתב' לא השב לפרוע לך ע"י עושק חמס וגזל, ומדוע תחפוץ אתה בזה? אחרי שהוא האל הנאמן, הגבוה הנורא ולו כל העושר כל הכסף וכל הזהב לסלק את חובו בהן, אין זה אלא רוע לב וחסרון בטחון ואמונה בו יתב', ואתה מחרף אותו בזה כביכול כמוש"כ „עושק דל חרף עושהו", לבד העושק והמרוצה שאהה עושה לדל הנך מחרף בזה גם עושהו, כאלו אינך בטוח להגיע פרנסתו ממנו בכשרון [כל דברים אלו שמעתי מאמ"ו זלה"ה ומועתק בספרי מסהרי ההשגחה ותוח"ין] וזה שאמר הכתוב ויבטחו בך יודעי שמך אע"פ שמתפרנסים ברוחק ובצער, וכל ההשתדלות שעושים יורד לטמיון ולריק, מ"מ יודעים הם ובטוחים שתזמין למו סבות אחרות והרשות לטובתם, וסוף שתמלאינה כל משאלות לבבם, ורצון יראיו יעשה, כי יודעים הם מעולם כי לא עזבת דורשיך ה':

קדיש על ארעא עובד גבורתיה, קדיש לעלם ולעלמי עלמיא. ותשאני רוח ואשמע אחרי קול רעש גדול ברוך כבוד ה׳ ממקומו. ד.] ונטלתני רוחא ושמעית בתרי קול זיע סגיא דמשבחין ואמרין בריך יקרא דה׳ מאתר בית שכינתיה. ה׳ ימלוך לעולם ועד. ה׳ מלכותיה לעלם ולעלמי עלמיא. ה׳ אלהי אברהם יצחק וישראל אבותינו שמרה זאת לעולם ליצר מחשבות לבב עמך והכן לבבם אליך. והוא רחום יכפר עון ולא ישחית והרבה להשיב אפו, ולא יעיר כל חמתו. כי אתה ה׳ טוב וסלח ורב חסד לכל קוראיך. צדקתך צדק לעולם ותורתך אמת. תתן אמת ליעקב חסד לאברהם אשר נשבעת לאבותינו מימי קדם. ברוך ה׳ יום יום יעמס לנו האל ישועתנו סלה. ה׳ צבאות עמנו משגב לנו אלהי יעקב סלה. ה׳ צבאות אשרי אדם בוטח בך. ה׳ הושיעה המלך יעננו ביום קראנו. ברוך הוא אלהינו שבראנו לכבודו והבדילנו מן התועים [ומן המינים] וחיי עולם נטע בתוכנו הוא יפתח לבנו בתורתו וישם בלבנו יראתו ולעשות רצונו ולעבדו בלבב שלם למען לא ניגע לריק ולא נלד לבהלה. יהי רצון מלפניך הא״א שנשמור חקיך בעולם הזה ונזכה ונחיה ונראה ונירש טובה וברכה

לשני

מגן האלף

ד.] ונטלתני כו׳ בויטרי סי׳ מ״ז ובשערי תשובה לרב האי ס׳ נ״ה ותשובת הגאונים סי׳ נ׳. מובא תשובה לרב נטרונאי. שאלתם: וקרא זא״ז ותשאני מה טעם יש בם לקרות ולתרגם, ומה טעם קבעום בסדר קדושה? כך מנהג הראשונים. מקום שיש ת״ח, שהיו מתפללים ונופלין ע״פ ומקדשים, לאחר שעונין איש״ר, מביאים נביא וקורין בו עשרה פסוקים לא חסר ולא יתר. [ר״ל היינו דסליק עניינא, דאין אנו מקפידין על עשרה פסוקים כמו בפרשת ויבא עמלק. הרד״ל] ומתרגמין אותם. ואחריהם קורים הקדושה, ואומרים ותשאני ומתרגמין. כדי לקיים בשבחו של מקום, [והרד״ל גרס׳ בש״ת מניה ,ומוסיפין דברים כדי לקיים שבחו ש״מ. משום דותשאני שבירא שמסיימים שהוא מעיקר הקדושה, ע״ש. אבל אין צורך להגיהו, דהך כדי לקיים שבחו ש״מ קאי אעיקר תקון קדושא דסדרא שאומרים, דהא לאחרינן בסוטה מ״ט, ואלא עלמא אמאי קאי אקדושה דסדרא, כ׳ רש״י שם שלא תקנוה אלא כדי שיהיו ישראל עוסקים בתורה כל יום דבר מועט, שאומר קריאתו ותרגומו והם כעוסקין בתורה, ע״ש. וא״כ כיון שבלא״ה הם קורין בתורה ונביאים ומשנה ותלמוד, לא היו צריכין לקדושה דסדרא אלא כדי לקיים שבחו ש״מ.] ואח״כ מקדשין ועוסקין בתורה. אם רצה במשנה עוסק, אם רצה בתלמוד עוסק, וכל כך למה לקיים מה שאמרו חכמים לעולם ישלש אדם שנותיו שליש במקרא כו׳. [והקשה הרד״ל כיון דמחויב לשלש בכלם למה אמר מתחלה רצה במשנה עוסק, רצה בתלמוד עוסק, ואמר דהכונה על עיקר רוב העסק שבד״ת, שהיו קובעים להם אחר תפלה, ע״ש.] כיון שרבתה עניות ודלות, והיו צריכין למעשה ידיהם, ולא היו יכולים לעסוק בתורה תמיד ולהשלים בכל יום, נסמכו על התלמוד בלבד, ועזבו מקרא ומשנה, וסמכו על מה שאמרו [ב״ר רבה פ״ה, ועיין סנהדרין כ״ד א׳) כל הנחלים הולכים אל הים זה תלמוד, שיש בו מקרא ומשנה ומדרש [ועיין תוס׳ קדושין דף ל׳ בשם ר״ת] ופקרו לקרות בנביא כו׳. ואותן שני פסוקים לא עקרו, ועדיין קבועין ועומדין, ומפני מה לא שקרום מפני שקדושה משולשת היא ושלשלוהו נ״פ בתפלה. עכ״ל, אבל בשבלי הלקט שם משמע דלאחר שרבתה העניות נתבטל קריאה בתורה, וסמכו על מה שקראו ק״ש, ואעפ״כ היו קוראים בנביא אותן שני פסוקים היינו ובא לציון ואני זאת בריתי, ועדיין הם קבועים,

במקומן

לשני ימות המשיח ולחיי העוה"ב, למען יזמרך כבוד ולא ידום ה' אלהי לעולם אודך. [יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי]. (בכת"י ב"מ איתא כאן סדר קדושה ליחיד. ועיין לעיל דף קכ"ב) **ואומר** יתגדל עד דאמירן בעלמא ואמרו אמן, ומוסיף **תתקבל** צלותהון ובעותהון דכל בית ישראל קדם אבוהון ואמרו אמן. **יהא** שלמא רבא מן שמיא וחיים [ושובע וישועה] על כל ישראל, (ה) עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום (ו) על כל ישראל (ז): **ולאחר** שיסיים שליח צבור [עושה שלום] נוהגין לומר כך. **ה.] מי** (ח) כאלהינו, מי כאדונינו, מי כמלכנו, מי כמושיענו. **אין** כאלהינו, אין כאדונינו, כו'. **ברוך** אלהינו כו' **נודה** לאלהינו כו' **אתה** הוא אלהינו כו'

שנוי נוסחאות והנהות

(ה) „ואמרו אמן". (ו) תיבת „עלינו" ליתא לא כאן ולא בכתי"י ב"מ. (ז) וזה נוסח קדושה דסדרא לרב סעדיה גאון בסדורו בת"י, וז"ל: [אומר החזן] ובא לציון וגו' ואני זאת בריתי וגומר [ויענו הקהל] ואתה קדוש וגו' [ויאמר] וקרא זה אל זה, [ויענו] קדוש, קדוש קדוש וגו' עד צדקתך תומר, מי אל כמוך עד תתן אמת ליעקב וגו'. ברוך ה' יום יום עד כוסת כך למען יזמרך כבוד וגו' ברוך הוא אלהינו שבראנו לכבודו כו' יהי"ר עד לחיי העוה"ב, עכ"ל. ובמחזורי כתוב כי ובא לציון גואל, ואני זאת. וכן ואתה קדוש אומר הש"ץ כל פסוק בפני עצמו, והקהל עונין אחריו כל פסוק ופסוק, וקרא זה אל זה, ותשאני רוח וימלוך אומר הש"ץ בקול רם, והשאר אומר בלחש עם הצבור. (ה) כאן מתחיל תחלה במי כאלהינו, ובסדר תפלת מוצאי שבת מתחיל באין כאלהינו ואח"כ מי כאלהינו ועיין מזה בסוף קל"ג.

מנן האלף

במקומן בכל יום כו' ובשבת ויו"ט שיש להם פנאי החזירו השמרה ליושנה לקרות בתורה ולתרגם כו' עוד הוסיפו לומר ואתה קדוש ע"פ המדרש שהקב"ה משבח שכינתו לשמוע תהלת ישראל, עוד הוסיפו לומר וקרא זה"ז מפני שלא היו יכולים לעשות קדושה בתוך התפלה מפני האורבים העומדים בביהכ"נ, שגזרו שלא יעשו קדושה, ולאחר התפלה כשהיו האורבים הולכים היו קורין וקזא"ז דהיינו שלש קדושה, ומתרגמין אותו מפני הקיבה, כלומר ה"ז כאלו אמרנו ג"פ קדוש דיוצר ודתפלה, ואע"ג דבזה"ז אנו אומרים קדושה בתוך התפלה, לא בטלו קדושה דסדרא, כו' וכדאמרינן התם אל תשנו מנהג אבותיכם, וכדי לעשות פומבי לדבר, וכן אנו אומרים ותשאני רוח כנגד ברוך. ימלוך כנגד ימלוך, ועל כן מסיימים ברוך אלהינו שבראנו לכבודו, והבדילנו מן התועים, עכ"ל. וכ"כ האו"ז הל' שבת בשם ספר המקצעות. ומדבריו משמע שגם ימלוך שייך לקדושה. והגאונים שלא הזכירו ימלוך בקדושה דסדרא משום דלטעמייהו כל עיקרה של קדושה דסדרא לא נתקנה אלא כדי לסיים בשבחו של מקום. אבל תימא דרש"י ז"ל עצמו פי' במס' סוטה דטעמא של קדושה דסדרא שיהא ישראל עוסקים בתורה דבר מועט, והכא כ' השב"ל משמו דטעמא הוא משום שלא היו מניחין אותם לומר קדושה, ומשום גזירה ושלא ישנו ממנהג אבותם, וצ"ע, וגם לא שמענו שגזרו שלא לומר קדושה, ובגמרא משמע שכבר נהגו גם בימיהם לומר קדושה דסדרא, ולדבריו צ"ל שכבר היתה גזירה קדמוניות לבטל אותם מלומר קדושה:

ה.] מי כאלהינו. הנה גרסת הגאון לאמר מתחלה מי כאלהינו, ואח"כ אין כאלהינו, וכן הגרסא בויטרי סי' קל"ד אבל הטור בשם רב עמרם העתיק מתחלה אין כאלהינו ואח"כ מי כאלהינו, וכן גי' הגאון עצמו והויטרי בסדר של שבת ועמש"ל סי' ג':

פסוס

[ועתה יגדל נא כח אדני כאשר דברת לאמר:

זכור רחמיך ה' וחסדיך כי מעולם המה:]

חזן יתגדל ויתקדש שמה רבא. בעלמא [דיברא] כרעותה וימליך מלכותה בחייכון וביומיכון ובחיי דכל בית ישראל בעגלא ובזמן קריב ואמרו אמן: קהל יהא שמה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא: חזן יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה (ויתהלל) שמה דקודשא בריך הוא. לעלא (בעשי"ת כולין ולעלא) [מן כל] ברכתא ושירתא תשבחתא ונחמתא דאמירן בעלמא ואמרו אמן:

חזן תתקבל צלותהון ובעותהון דכל ישראל קדם אבוהון [די בשמיא] ואמרו אמן:

חזן יהא שלמא רבא מן שמיא וחיים ועלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן:

חזן עשה שלום במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן:

כשאומרים קדיש דרבנן אומרים יתגדל עד יהא שלמא רבא ואחר כך אומרים זה:

על ישראל ועל רבנן. ועל תלמידיהון ועל כל תלמידי תלמידיהון ועל כל מן דעסקין באוריתא. די באתרא הדין ודי בכל אתר ואתר. יהא להון ולכון שלמא רבא חנא וחסדא ורחמין וחיין אריכין ומזונא רויחי ופורקנא מן קדם אבוהון

מקור הברכות

מברך הרי"ש בפתח והוא פעול בארמית, ואם יאמר בצירי יהי' בינוני פועל, היפוך המכוון. ויתעלה וא"א ויתהלל, וצ"ל קודשא בריך הוא ביחד, צלותהון הלמיד בחולם, וכן ההי"א. [הגר"א במע"ר] אין לזכר שום פסוק בקדיש רק יענה אמן. [שם] בנוסח יהא שלמא רבא מוסיפין הספרדים לבקש על היום ושבע וישועה ונחמה ושיזבה ורפואה וגאולה וסליחה וכפרה וריוח והצלה לנו ולכל עמו ישראל ואמרו אמן, אבל האשכנזים אומרים נוסח הקדיש מכוון כפי שמצאהו בכחזו"ו כת"י א. (ע"ש עוד דל"ג בתתקבל כל "בית" ישראל אלא "דכל ישראל" וכן כיון הגר"א ז"ל לגרסא זו, עיין מע"ר.)

אין

אֲבוּהוֹן דְּבִשְׁמַיָּא וְאַרְעָא וְאִמְרוּ אָמֵן: יהא שלמא וכו׳

(דה״ה) אף כשאמרו עלינו כו׳ וילאו מקלתן אין לומר הקדיש אא״כ התהילו הקדיש ויאמו. (סי׳ נ״ה) וכן כשאמרו עלינו בלי מנין ובאו אה״כ י׳ בלי הפסק רק יאמר ג׳ פסוקים או מזמור אחד ויאמרו קדיש: (ע״ש וסי׳ רל״ד וא״ר סי׳ תקפ״א דלא כמ״ז סי׳ נ״ה)

וְעָלֵינוּ לְשַׁבֵּחַ לַאֲדוֹן הַכֹּל לָתֵת גְּדֻלָּה לְיוֹצֵר בְּרֵאשִׁית שֶׁלֹּא עָשָׂנוּ כְּגוֹיֵי הָאֲרָצוֹת וְלֹא שָׂמָנוּ כְּמִשְׁפְּחוֹת הָאֲדָמָה. שֶׁלֹּא שָׂם חֶלְקֵנוּ בָּהֶם וְגוֹרָלֵנוּ כְּכָל הֲמוֹנָם: וַאֲנַחְנוּ כּוֹרְעִים וּמִשְׁתַּחֲוִים וּמוֹדִים לִפְנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. שֶׁהוּא נוֹטֶה שָׁמַיִם וְיוֹסֵד אָרֶץ. וְכִסֵּא כְבוֹדוֹ בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל וּשְׁכִינַת עֻזּוֹ בְּגָבְהֵי מְרוֹמִים. הוּא אֱלֹהֵינוּ אֵין עוֹד: אֱמֶת מַלְכֵּנוּ אֶפֶס זוּלָתוֹ כַּכָּתוּב בְּתוֹרָתוֹ. וְיָדַעְתָּ הַיּוֹם וַהֲשֵׁבֹתָ אֶל־לְבָבֶךָ כִּי יְיָ הוּא הָאֱלֹהִים בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל וְעַל הָאָרֶץ מִתָּחַת אֵין עוֹד:

וְעַל־כֵּן נְקַוֶּה לְךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ לִרְאוֹת מְהֵרָה בְּתִפְאֶרֶת עֻזֶּךָ לְהַעֲבִיר גִּלּוּלִים מִן הָאָרֶץ וְהָאֱלִילִים כָּרוֹת יִכָּרֵתוּן. לתקן

מקור הברכות

אין כאלהינו כן אומרים הספרדים בכל יום אחרי שיר של יום. ומה שיש לשאול בזה הוא. אחרי שמחליט ומורה שאין כאלהינו ואפס זולתו למה ישאל אח״כ ויאמר מי כאלהינו כו׳. ומצאתי דבר הדוש בסדרו של רבינו שגורס תחלה מי כאלהינו כו׳. ואח״כ באה התשובה ואומר אין כאלהינו. אכן בסדרו למוש״ק הנוסח שם בתחלה אין כאלהינו ואח״כ מי ועמ״ש לכמה״א סי׳ ג׳ אות י״ז.

עלינו לשבח. שאנו מסיימים בו בכל התפלות לא מצאתי בסדר שלפנינו ולא ברמב״ם ובמנהיג ואבודרהם אך הטור הזכירו בסי׳ קל״ג. ולא הזכיר לאמר אחריו קדיש. וגם כשמזכיר שם מנהג ספרד שנוהגין לומר קדיש אחרי מזמור הטה ה׳ אזנך ענני. ואחריו עלינו לא הזכיר לאמר קדיש אחר עלינו לשבח. אולם הר״ב והפרישה כתבו לאמר קדיש אחריו והוא הנקרא קדיש יתום, וכ״כ האגור. ונוהגין לומר קדיש יתום אחריו אפי׳ במקום שאין אבלים ועיין במנהיג מעשה דר״ע״ק ומובא בחד״א זוטא ומדרשות, והביאם רמ״א ביו״ד סי׳ שעיו ע״ש. וכ׳ בעל ס׳ עבו״י שהספרדים אומרים עלינו לשבח רק עד ועל הארץ מתחת אין עוד, ונוסף שם בנוסחתם שהם משתחוים להבל כו׳ ובספרים השמיטו הרוז זה ונשאר מקומם ריות. ועיין בשערי תשובה סי׳ מ״ד בשם רב האי גאון דעלינו לשבח תקנוהו יהושע כשנכנס לארץ להבדיל בין משפחות הארמה וגויי הארצות, ושכבר קבלו עליהם מלך מ״ה הקב״ה ומשתחוים לו, מה שלא היו משתחוים בחו״ל, כו׳. ועכשיו נכנסו לארץ מקום מכוון נגד כסא הכבוד ע״ש, והמחבר הגיון לב בשם הכלבו ב׳ שתקנו יהושע כשכבש את יריחו, ותחת שמו למפרע ברית ע׳לינו, ש׳לא עשנו, ו׳אנחנו, ה׳וא אלהינו, ולדעתו התקנוהו רב לפתיחה למוסף של ר״ה. ע״ש. ולא זכר את דברי הגאון הנ״ל. שכל דבריו דברי קבלה הן, ועמ״ש בח״ב סי׳ קי״ד אות י״ט בראיות ברורות דהפתיחות והתחינות ופסוקי מלכיות ז״ל כבר נסדרו מקודם רב, ואיפלגו בהו

לְתַקֵּן עוֹלָם בְּמַלְכוּת שַׁדַּי וְכָל־בְּנֵי־בָשָׂר יִקְרְאוּ בִשְׁמֶךָ לְהַפְנוֹת אֵלֶיךָ כָּל־רִשְׁעֵי אָרֶץ. יַכִּירוּ וְיֵדְעוּ כָּל־יוֹשְׁבֵי תֵבֵל. כִּי לְךָ תִּכְרַע כָּל־בֶּרֶךְ תִּשָּׁבַע כָּל־לָשׁוֹן. לְפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ יִכְרְעוּ וְיִפֹּלוּ וְלִכְבוֹד שִׁמְךָ יְקָר יִתֵּנוּ. וִיקַבְּלוּ כֻלָּם אֶת־עוֹל מַלְכוּתֶךָ. וְתִמְלוֹךְ עֲלֵיהֶם מְהֵרָה לְעוֹלָם וָעֶד. כִּי הַמַּלְכוּת שֶׁלְּךָ הִיא וּלְעוֹלְמֵי עַד תִּמְלוֹךְ בְּכָבוֹד. כַּכָּתוּב בְּתוֹרָתֶךָ יְיָ יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד: (וְנֶאֱמַר וְהָיָה יְיָ לְמֶלֶךְ עַל־כָּל־הָאָרֶץ בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה יְיָ אֶחָד וּשְׁמוֹ אֶחָד): קדיש יתום

[אל תירא מפחד פתאום ומשואת רשעים כי תבא: עוצו עצה ותפר. דברו דבר ולא יקום כי עמנו אל: ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול ואמלט:

(דה"ח) (א) מי שלא שמע שמת אביו רק אחר כמה ימים אין לו דין שבעה לענין קדיש רק ז' ימים מיום הקבורה: (ב) לענין קדיש לא אמרינן מקצת היום ככולו ואף במנחה של יום הז' יש לו כל הקדישים כמו כל שבעה: (ג) אם יש בני אבלים שווים כגון של שבעה או של שלשים או י"ב חודש או יא"צ יפילו גורל ביניהם ומי שעלה הגורל עליו לומר ערבית יש לפני קדיש אחד שחרית בלא גורל ועל הקדיש הב' יפילו גורל וכן אם יש הרבה נ"כ מפילין גורל ומי שאמר ערבית מהמת הגורל לא יוצא בגורל עד ביאמרו. השאר אבלים כ"א קדיש אחד וכשיחזור הלילה יפילו גורל כלם יחדיו: (ד) אם מת אביו ברגל יש לו דין בן ז' קטן לענין קדיש ברגל ואחר הרגל אף שנוהג אבילות מ"מ אין לו דין שבעה לענין קדיש רק שבעה ימים מיום הקבורה: (ה) לענין קדיש בתוך ז' אורח ותושב שוין בכל הקדישים: (ו) אורח בן י"ב חודש יש לו קדיש בין אבלים תושבים של יב"ח: (ז) מי שמתפלל בבהמ"ד תמיד ובא לומר קדיש בבהכ"נ אחר יכולים האבלים דשם לעכב אותו אפי' הוא בתוך ז' ולי' דנרע מאורח שאין לו מקום אחר להתפלל ולומר קדיש וזה יש לו: (ח) מי שיש לו זכות בקדישים יותר כן יש לו זכות לענין תפלה: (ט) אם שניהם שוין לקדיש ולתפלה ושניהם מרוצים שוה להקהל יפילו גורל ביניהם וא' יתפלל עד אשרי ובל"צ והב' יתפלל אשרי ובל"צ ואם א' אינו יכול להתפלל מ"מ זה שהתפלל לא הפסיד זכותו בקדישים וכן אם אחד אינו מרוצה להקהל והב' מרוצה לא הפסיד המרוצה זכותו בקדישים:

שיר של יום

השבון שבת היום יום ראשון בשבת שבו היו הלוים אומרים בבית המקדש:

כד לְדָוִד מִזְמוֹר לַיהוָה הָאָרֶץ וּמְלוֹאָהּ תֵּבֵל וְיֹשְׁבֵי בָהּ:

כי

מקור הברכות

תנאי, אלא דרב הוסיף דברים בנוסחתם כמו .זה היום תחלת מעשיך, ועל המדינות', וכרומה. אבל עלינו שהוא פתיחה איתקן מקמי ראתי רב, ולכן אין ממשות בהשערות האחרונים. **וכסא** כבודו בשמים כן הוא הנוסח. [הגר"א] סוים עלינו ה' ימלוך וגו'. ואין לומר ונאמר והיה. [שם במע"ר].

אל תירא מפחד פתאום. גם פסוקים אלו לא נזכרו בשום מקום, ובס' עבודי כ' שנוספו ע"פ ספר זכרון ציון, וע"פ מדרשם דמרדכי פגע בתינוקת ואמר פסוק לי פסוקיכה, אמר הראשון

אל

כִּי הוּא עַל־יַמִּים יְסָדָהּ וְעַל־נְהָרוֹת יְכוֹנְנֶהָ: מִי־יַעֲלֶה בְהַר
יְהֹוָה וּמִי־יָקוּם בִּמְקוֹם קָדְשׁוֹ: נְקִי כַפַּיִם וּבַר לֵבָב אֲשֶׁר לֹא־
נָשָׂא לַשָּׁוְא *נַפְשׁוֹ וְלֹא נִשְׁבַּע לְמִרְמָה: יִשָּׂא בְרָכָה מֵאֵת
יְהֹוָה וּצְדָקָה מֵאֱלֹהֵי יִשְׁעוֹ: זֶה דּוֹר דֹּרְשָׁיו מְבַקְשֵׁי פָנֶיךָ יַעֲקֹב
סֶלָה: שְׂאוּ שְׁעָרִים רָאשֵׁיכֶם וְהִנָּשְׂאוּ פִּתְחֵי עוֹלָם וְיָבוֹא מֶלֶךְ
הַכָּבוֹד: מִי זֶה מֶלֶךְ הַכָּבוֹד יְהֹוָה עִזּוּז וְגִבּוֹר יְהֹוָה גִּבּוֹר
מִלְחָמָה: שְׂאוּ שְׁעָרִים | רָאשֵׁיכֶם וּשְׂאוּ פִּתְחֵי עוֹלָם וְיָבֹא
מֶלֶךְ הַכָּבוֹד: מִי הוּא זֶה מֶלֶךְ הַכָּבוֹד יְהֹוָה צְבָאוֹת הוּא
מֶלֶךְ הַכָּבוֹד סֶלָה:

לכי ככנת. היום יום שני בשבת שבו היו הלוים אומרים בבית המקדש:

מח שִׁיר מִזְמוֹר לִבְנֵי־קֹרַח: גָּדוֹל יְהֹוָה וּמְהֻלָּל מְאֹד
בְּעִיר אֱלֹהֵינוּ הַר־קָדְשׁוֹ: יְפֵה נוֹף מְשׂוֹשׂ כָּל־הָאָרֶץ הַר־צִיּוֹן
יַרְכְּתֵי צָפוֹן קִרְיַת מֶלֶךְ רָב: אֱלֹהִים בְּאַרְמְנוֹתֶיהָ נוֹדַע
לְמִשְׂגָּב: כִּי־הִנֵּה הַמְּלָכִים נוֹעֲדוּ עָבְרוּ יַחְדָּו: הֵמָּה רָאוּ כֵּן
תָּמָהוּ נִבְהֲלוּ נֶחְפָּזוּ: רְעָדָה אֲחָזָתַם שָׁם חִיל כַּיּוֹלֵדָה: בְּרוּחַ
קָדִים תְּשַׁבֵּר אֳנִיּוֹת תַּרְשִׁישׁ: כַּאֲשֶׁר שָׁמַעְנוּ | כֵּן רָאִינוּ
בְּעִיר יְיָ־צְבָאוֹת בְּעִיר אֱלֹהֵינוּ אֱלֹהִים יְכוֹנְנֶהָ עַד־עוֹלָם סֶלָה:
דִּמִּינוּ אֱלֹהִים חַסְדֶּךָ בְּקֶרֶב הֵיכָלֶךָ: כְּשִׁמְךָ אֱלֹהִים כֵּן
תְּהִלָּתְךָ עַל־קַצְוֵי־אֶרֶץ צֶדֶק מָלְאָה יְמִינֶךָ: יִשְׂמַח הַר־צִיּוֹן
תָּגֵלְנָה בְּנוֹת יְהוּדָה לְמַעַן מִשְׁפָּטֶיךָ: סֹבּוּ צִיּוֹן וְהַקִּיפוּהָ סִפְרוּ
מגדליה

* נפשי כתיב.

מקור הברכות

אל תירא וגו׳ והשני עוצו עצה ותופר, והג׳ אמר עד זקנה אני הוא. ע״ש. והמ״ז סי׳ קל״ב כ׳ שאומרים כן בפרובינצא.

מזמורים של כל יום שאנו אומרים. מקורם ע״ש מס׳ סופרים פרק י״ח דאמר רב דשאיל רשב״ל מהו שיאמר שיר בלא נסכים כו׳. מזמור ומוסף מי קודם. ואמר כתורתא דמזמור קודם. [כי שיר של תמיד קודם לקרבן מוסף] דתנינן תמן השיר שהיו הלוים אומרים כו׳ עד ומגוהה להי העלמים. שכל המזכיר פסוק בזמנו מעלה עליו הכתוב כאלו בונה מזבח חדש ומקריב עליו קרבן". ור״ל דאפי׳ בלא קרבן צ״ל שיר. ושיר של תמיד קודם למוסף, כי במוסף היה שיר אחר. וכ״כ בס׳ כה״ג שביום שיש בו מוסף אומרים שיר של יום בשחרית ואחר מוסף אומרים שיר של מוסף. אבל המ״א סי׳ קל״ב סק״ד כתב שעכשיו אין מדקדקין בכך, דלזכר בעלמא עבידא ע״ש. ועיין עוד במס׳ סופרים המזמורים שאומרים בר״ה ויו כ, וברגלים ותנוכה ופורים. אבל כל הסדרים שם בלהי מתאימים עם ההנהגות הנזכרים בסוף ספרי תהלים הנדפסים, ולא עם מנהגי הגר״א ז״ל.

מִגְדָּלֶֽיהָ׃ שִׁיתוּ לִבְּכֶם ׀ לְחֵילָה פַּסְּגוּ אַרְמְנוֹתֶֽיהָ לְמַעַן תְּסַפְּרוּ
לְדוֹר אַחֲרוֹן׃ כִּי זֶה ׀ אֱלֹהִים אֱלֹהֵֽינוּ עוֹלָם וָעֶד הוּא יְנַהֲגֵֽנוּ
עַל־מוּת׃

בשלישי בשבת היום יום שלישי בשבת שבו היו הלוים אומרים בבית המקדש׃

פב מִזְמוֹר לְאָסָף אֱלֹהִים נִצָּב בַּעֲדַת־אֵל בְּקֶרֶב אֱלֹהִים
יִשְׁפֹּט׃ עַד־מָתַי תִּשְׁפְּטוּ־עָוֶל וּפְנֵי רְשָׁעִים תִּשְׂאוּ־סֶֽלָה׃
שִׁפְטוּ־דַל וְיָתוֹם עָנִי וָרָשׁ הַצְדִּֽיקוּ׃ פַּלְּטוּ־דַל וְאֶבְיוֹן מִיַּד
רְשָׁעִים הַצִּֽילוּ׃ לֹא יָדְעוּ ׀ וְלֹא יָבִינוּ בַּחֲשֵׁכָה יִתְהַלָּכוּ יִמּוֹטוּ
כָּל־מֽוֹסְדֵי אָֽרֶץ׃ אֲנִי אָמַרְתִּי אֱלֹהִים אַתֶּם וּבְנֵי עֶלְיוֹן כֻּלְּכֶֽם׃
אָכֵן כְּאָדָם תְּמוּתוּן וּכְאַחַד הַשָּׂרִים תִּפֹּֽלוּ׃ קוּמָה אֱלֹהִים
שָׁפְטָה הָאָֽרֶץ כִּי־אַתָּה תִנְחַל בְּכָל־הַגּוֹיִֽם׃

ברביעי בשבת היום יום רביעי בשבת שבו היו הלוים אומרים בבית המקדש׃

צד אֵל־נְקָמוֹת יְיָ אֵל נְקָמוֹת הוֹפִֽיעַ׃ הִנָּשֵׂא שֹׁפֵט הָאָֽרֶץ
הָשֵׁב גְּמוּל עַל־גֵּאִֽים׃ עַד־מָתַי רְשָׁעִים ׀ יְיָ עַד־מָתַי רְשָׁעִים
יַעֲלֹֽזוּ׃ יַבִּֽיעוּ יְדַבְּרוּ עָתָק יִתְאַמְּרוּ כָּל־פֹּֽעֲלֵי אָֽוֶן׃ עַמְּךָ יְיָ
יְדַכְּאוּ וְנַחֲלָתְךָ יְעַנּֽוּ׃ אַלְמָנָה וְגֵר יַהֲרֹגוּ וִיתוֹמִים יְרַצֵּֽחוּ׃
וַיֹּאמְרוּ לֹא יִרְאֶה־יָּהּ וְלֹא־יָבִין אֱלֹהֵי יַעֲקֹֽב׃ בִּינוּ בֹּעֲרִים בָּעָם
וּכְסִילִים מָתַי תַּשְׂכִּֽילוּ׃ הֲנֹטַע אֹזֶן הֲלֹא יִשְׁמָע אִם־יֹצֵר עַיִן
הֲלֹא יַבִּֽיט׃ הֲיֹסֵר גּוֹיִם הֲלֹא יוֹכִיחַ הַֽמְלַמֵּד אָדָם דָּֽעַת׃ יְיָ
יֹדֵעַ מַחְשְׁבוֹת אָדָם כִּי־הֵמָּה הָֽבֶל׃ אַשְׁרֵי הַגֶּבֶר אֲשֶׁר־
תְּיַסְּרֶֽנּוּ יָּהּ וּמִתּוֹרָתְךָ תְלַמְּדֶֽנּוּ׃ לְהַשְׁקִיט לוֹ מִֽימֵי רָע עַד
יִכָּרֶה לָרָשָׁע שָֽׁחַת׃ כִּי ׀ לֹא־יִטֹּשׁ יְהוָה עַמּוֹ וְנַחֲלָתוֹ לֹא יַעֲזֹֽב׃
כִּי־עַד־צֶדֶק יָשׁוּב מִשְׁפָּט וְאַחֲרָיו כָּל־יִשְׁרֵי־לֵֽב׃ מִי־יָקוּם לִי
עִם־מְרֵעִים מִי־יִתְיַצֵּב לִי עִם־פֹּֽעֲלֵי אָֽוֶן׃ לוּלֵי יְיָ עֶזְרָתָה לִּי
כִּמְעַט ׀ שָׁכְנָה דוּמָה נַפְשִׁי׃ אִם־אָמַרְתִּי מָטָה רַגְלִי חַסְדְּךָ יְיָ
יִסְעָדֵֽנִי׃ בְּרֹב שַׂרְעַפַּי בְּקִרְבִּי תַּנְחוּמֶיךָ יְשַׁעַשְׁעוּ נַפְשִֽׁי׃
הַיְחָבְרְךָ כִּסֵּא הַוּוֹת יֹצֵר עָמָל עֲלֵי־חֹֽק׃ יָגוֹדּוּ עַל־נֶפֶשׁ צַדִּיק
וְדָם נָקִי יַרְשִֽׁיעוּ׃ וַיְהִי יְיָ לִי לְמִשְׂגָּב וֵאלֹהַי לְצוּר מַחְסִֽי׃

וַיָּשֶׁב עֲלֵיהֶם | אֶת־אוֹנָם וּבְרָעָתָם יַצְמִיתֵם יְיָ אֱלֹהֵינוּ: לְכוּ נְרַנְּנָה לַייָ נָרִיעָה לְצוּר יִשְׁעֵנוּ: נְקַדְּמָה פָנָיו בְּתוֹדָה בִּזְמִרוֹת נָרִיעַ לוֹ: כִּי אֵל גָּדוֹל יְיָ וּמֶלֶךְ גָּדוֹל עַל־כָּל־אֱלֹהִים:

בחמישי בשבת היום יום חמישי בשבת שבו היו הלוים אומרים בבית המקדש:

פא לַמְנַצֵּחַ עַל־הַגִּתִּית לְאָסָף: הַרְנִינוּ לֵאלֹהִים עוּזֵּנוּ הָרִיעוּ לֵאלֹהֵי יַעֲקֹב: שְׂאוּ־זִמְרָה וּתְנוּ־תֹף כִּנּוֹר נָעִים עִם־נָבֶל: תִּקְעוּ בַחֹדֶשׁ שׁוֹפָר בַּכֶּסֶה לְיוֹם חַגֵּנוּ: כִּי חֹק לְיִשְׂרָאֵל הוּא מִשְׁפָּט לֵאלֹהֵי יַעֲקֹב: עֵדוּת | בִּיהוֹסֵף שָׂמוֹ בְּצֵאתוֹ עַל־אֶרֶץ מִצְרָיִם שְׂפַת לֹא־יָדַעְתִּי אֶשְׁמָע: הֲסִירוֹתִי מִסֵּבֶל שִׁכְמוֹ כַּפָּיו מִדּוּד תַּעֲבֹרְנָה: בַּצָּרָה קָרָאתָ וָאֲחַלְּצֶךָּ אֶעֶנְךָ בְּסֵתֶר רַעַם אֶבְחָנְךָ עַל־מֵי מְרִיבָה סֶלָה: שְׁמַע עַמִּי וְאָעִידָה בָּךְ יִשְׂרָאֵל אִם־תִּשְׁמַע־לִי: לֹא־יִהְיֶה בְךָ אֵל זָר וְלֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לְאֵל נֵכָר: אָנֹכִי | יְיָ אֱלֹהֶיךָ הַמַּעַלְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם הַרְחֶב־פִּיךָ וַאֲמַלְאֵהוּ: וְלֹא־שָׁמַע עַמִּי לְקוֹלִי וְיִשְׂרָאֵל לֹא־אָבָה לִי: וָאֲשַׁלְּחֵהוּ בִּשְׁרִירוּת לִבָּם יֵלְכוּ בְּמוֹעֲצוֹתֵיהֶם: לוּ עַמִּי שֹׁמֵעַ לִי יִשְׂרָאֵל בִּדְרָכַי יְהַלֵּכוּ: כִּמְעַט אוֹיְבֵיהֶם אַכְנִיעַ וְעַל־צָרֵיהֶם אָשִׁיב יָדִי: מְשַׂנְאֵי יְיָ יְכַחֲשׁוּ־לוֹ וִיהִי עִתָּם לְעוֹלָם: וַיַּאֲכִילֵהוּ מֵחֵלֶב חִטָּה וּמִצּוּר דְּבַשׁ אַשְׂבִּיעֶךָ:

בששי בשבת היום יום ששי בשבת שבו היו הלוים אומרים בבית המקדש:

יי מלך גאות לבש וכו' תמצא לעיל:

בשבת אומרים היום יום שבת קודש שבו היו הלוים אומרים בבית המקדש:

מזמור שיר ליום השבת וכו' תמצא לעיל:

בימים שאומרים תחנון נוהגים בהרבה קהלות לומר בכל יום אחר שיר של יום מזמור כ"ז והאומרים אותו אפילו בחנוכה ופורים וע"ב במנחה. ואין אומרים אותו בבית האבל ר"ל: מן ר"ח אלול עד אחר שמיני עצרת בבקר ובערב בכל יום אומרים זה:

כז לְדָוִד | יְהוָה | אוֹרִי וְיִשְׁעִי מִמִּי אִירָא יְהוָה מָעוֹז חַיַּי מִמִּי אֶפְחָד: בִּקְרֹב עָלַי | מְרֵעִים לֶאֱכֹל אֶת־בְּשָׂרִי צָרַי וְאֹיְבַי לִי הֵמָּה כָשְׁלוּ וְנָפָלוּ: אִם־תַּחֲנֶה עָלַי | מַחֲנֶה לֹא־יִירָא לִבִּי אִם־תָּקוּם עָלַי מִלְחָמָה בְּזֹאת אֲנִי בוֹטֵחַ: אַחַת | שָׁאַלְתִּי

מֵאֵת־יְהוָֹה אוֹתָהּ אֲבַקֵּשׁ שִׁבְתִּי בְּבֵית־יְהוָֹה כָּל־יְמֵי חַיַּי לַחֲזוֹת בְּנֹעַם־יְהוָֹה וּלְבַקֵּר בְּהֵיכָלוֹ׃ כִּי יִצְפְּנֵנִי | בְּסֻכֹּה בְּיוֹם רָעָה יַסְתִּרֵנִי בְּסֵתֶר אָהֳלוֹ בְּצוּר יְרוֹמְמֵנִי׃ וְעַתָּה יָרוּם רֹאשִׁי עַל־אֹיְבַי סְבִיבוֹתַי וְאֶזְבְּחָה בְאָהֳלוֹ זִבְחֵי תְרוּעָה אָשִׁירָה וַאֲזַמְּרָה לַיהוָֹה׃ שְׁמַע־יְהוָֹה קוֹלִי אֶקְרָא וְחָנֵּנִי וַעֲנֵנִי׃ לְךָ | אָמַר לִבִּי בַּקְּשׁוּ פָנָי אֶת־פָּנֶיךָ יְהוָֹה אֲבַקֵּשׁ׃ אַל־תַּסְתֵּר פָּנֶיךָ | מִמֶּנִּי אַל־תַּט בְּאַף עַבְדֶּךָ עֶזְרָתִי הָיִיתָ אַל־תִּטְּשֵׁנִי וְאַל־תַּעַזְבֵנִי אֱלֹהֵי יִשְׁעִי׃ כִּי־אָבִי וְאִמִּי עֲזָבוּנִי וַיהוָֹה יַאַסְפֵנִי׃ הוֹרֵנִי יְהוָֹה דַּרְכֶּךָ וּנְחֵנִי בְּאֹרַח מִישׁוֹר לְמַעַן שׁוֹרְרָי׃ אַל־תִּתְּנֵנִי בְּנֶפֶשׁ צָרָי כִּי קָמוּ־בִי עֵדֵי־שֶׁקֶר וִיפֵחַ חָמָס׃ לוּלֵי הֶאֱמַנְתִּי לִרְאוֹת בְּטוּב־יְהוָֹה בְּאֶרֶץ חַיִּים׃ קַוֵּה אֶל־יְהוָֹה חֲזַק וְיַאֲמֵץ לִבֶּךָ וְקַוֵּה אֶל־יְהוָֹה׃

בבית האבל בבקר אחר שיר של יום ואחר מנחה אומרים מזמור מ״ט.

שש זכירות.

(זכירת יציאת מצרים) לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ׃

(זכירת מעמד הר סיני) רַק הִשָּׁמֶר לְךָ וּשְׁמֹר נַפְשְׁךָ מְאֹד פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ וּפֶן יָסוּרוּ מִלְּבָבְךָ כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בָנֶיךָ׃ יוֹם אֲשֶׁר עָמַדְתָּ לִפְנֵי יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּחֹרֵב׃

(זכירת מחיית עמלק) זָכוֹר אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ עֲמָלֵק בַּדֶּרֶךְ בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרָיִם׃ אֲשֶׁר קָרְךָ בַּדֶּרֶךְ וַיְזַנֵּב בְּךָ כָּל הַנֶּחֱשָׁלִים אַחֲרֶיךָ וְאַתָּה עָיֵף וְיָגֵעַ וְלֹא יָרֵא אֱלֹהִים׃ וְהָיָה בְּהָנִיחַ יְיָ אֱלֹהֶיךָ לְךָ מִכָּל אֹיְבֶיךָ מִסָּבִיב בָּאָרֶץ אֲשֶׁר יְיָ אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ תִּמְחֶה אֶת זֵכֶר עֲמָלֵק מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם לֹא תִּשְׁכָּח׃ יִמַּח שְׁמוֹ וְזִכְרוֹ וְנִמַּח זִכּוּרוֹ מִלְּהַזְכִּירוֹ׃

(זכירת מרים) זָכוֹר אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה יְיָ אֱלֹהֶיךָ לְמִרְיָם

בַּדֶּרֶךְ בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרָיִם:

(זכירת יום השבת) זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ:

(זכירת מעשי העגל) זְכֹר אַל תִּשְׁכַּח אֵת אֲשֶׁר הִקְצַפְתָּ אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ בַּמִּדְבָּר:

שלשה עשר עקרים

א אֲנִי מַאֲמִין בֶּאֱמוּנָה שְׁלֵמָה שֶׁהַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ הוּא בּוֹרֵא וּמַנְהִיג לְכָל־הַבְּרוּאִים וְהוּא לְבַדּוֹ עָשָׂה וְעוֹשֶׂה וְיַעֲשֶׂה לְכָל הַמַּעֲשִׂים:

ב אֲנִי מַאֲמִין בֶּאֱמוּנָה שְׁלֵמָה שֶׁהַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ הוּא יָחִיד וְאֵין יְחִידוּת כָּמוֹהוּ בְּשׁוּם פָּנִים וְהוּא לְבַדּוֹ אֱלֹהֵינוּ הָיָה הֹוֶה וְיִהְיֶה:

ג אֲנִי מַאֲמִין בֶּאֱמוּנָה שְׁלֵמָה שֶׁהַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ אֵינוֹ גוּף וְלֹא יַשִּׂיגוּהוּ מַשִּׂיגֵי הַגּוּף וְאֵין לוֹ שׁוּם דִּמְיוֹן כְּלָל:

ד אֲנִי מַאֲמִין בֶּאֱמוּנָה שְׁלֵמָה שֶׁהַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ הוּא רִאשׁוֹן וְהוּא אַחֲרוֹן:

ה אֲנִי מַאֲמִין בֶּאֱמוּנָה שְׁלֵמָה שֶׁהַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ לוֹ לְבַדּוֹ רָאוּי לְהִתְפַּלֵּל וְאֵין רָאוּי לְהִתְפַּלֵּל לְזוּלָתוֹ:

ו אֲנִי מַאֲמִין בֶּאֱמוּנָה שְׁלֵמָה שֶׁכָּל דִּבְרֵי נְבִיאִים אֱמֶת:

ז אֲנִי מַאֲמִין בֶּאֱמוּנָה שְׁלֵמָה שֶׁנְּבוּאַת משֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם הָיְתָה אֲמִתִּית. וְשֶׁהוּא הָיָה אָב לַנְּבִיאִים לַקּוֹדְמִים לְפָנָיו וְלַבָּאִים אַחֲרָיו:

ח) אֲנִי מַאֲמִין בֶּאֱמוּנָה שְׁלֵמָה שֶׁכָּל הַתּוֹרָה הַמְּצוּיָה עַתָּה בְּיָדֵינוּ הִיא הַנְּתוּנָה לְמשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם:

ט) אֲנִי מַאֲמִין בֶּאֱמוּנָה שְׁלֵמָה שֶׁזֹּאת הַתּוֹרָה לֹא תְהֵא מֻחְלֶפֶת וְלֹא תְהֵא תּוֹרָה אַחֶרֶת מֵאֵת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ:

י) אֲנִי מַאֲמִין בֶּאֱמוּנָה שְׁלֵמָה שֶׁהַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ יוֹדֵעַ כָּל מַעֲשֵׂה בְנֵי אָדָם וְכָל מַחְשְׁבוֹתָם שֶׁנֶּאֱמַר הַיֹּצֵר יַחַד לִבָּם הַמֵּבִין אֶל כָּל־מַעֲשֵׂיהֶם:

יא) אֲנִי מַאֲמִין בֶּאֱמוּנָה שְׁלֵמָה שֶׁהַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ גּוֹמֵל טוֹב לְשׁוֹמְרֵי מִצְוֹתָיו וּמַעֲנִישׁ לְעוֹבְרֵי מִצְוֹתָיו:

יב) אֲנִי מַאֲמִין בֶּאֱמוּנָה שְׁלֵמָה בְּבִיאַת הַמָּשִׁיחַ וְאַף עַל פִּי שֶׁיִּתְמַהְמֵהַּ עִם כָּל־זֶה אֲחַכֶּה־לּוֹ בְּכָל יוֹם שֶׁיָּבֹא:

יג) אֲנִי מַאֲמִין בֶּאֱמוּנָה שְׁלֵמָה שֶׁתִּהְיֶה תְּחִיַּת הַמֵּתִים בְּעֵת שֶׁתַּעֲלֶה רָצוֹן מֵאֵת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ וְיִתְעַלֶּה זִכְרוֹ לָעַד וּלְנֵצַח נְצָחִים:

לִישׁוּעָתְךָ קִוִּיתִי יְהוָה. קִוִּיתִי יְהוָה לִישׁוּעָתְךָ. יְהוָה לִישׁוּעָתְךָ קִוִּיתִי: לְפֻרְקָנָךְ סַבְרִית יְהוָה. סַבְרִית יְהוָה לְפֻרְקָנָךְ. יְהוָה לְפֻרְקָנָךְ סַבְרִית:

כשרוצה לצאת מביהכנ"ס ישב מעט ויאמר:

אך צדיקים יודו לשמך, ישבו ישרים את פניך,

הש"ץ יעמוד וישתחוה מול ארון הקודש ויאמר:

כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו. ואנחנו נלך בשם ה' אלהים חיים ומלך עולם. עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ. ה' ימלך לעולם ועד.

ואצל הפתח יאמר:

ה' נחני בצדקתך למען שוררי הישר לפני דרכך.

הנכנס לבית המדרש או שיושב ללמוד אפילו ביחידות יתפלל ויאמר:

יהי רצון מלפניך ה' אלהי שלא יארע דבר תקלה על ידי ולא אכשל בדבר הלכה. וישמחו בי חברי. שלא אומר על טמא טהור ולא על טהור טמא. ולא על מותר אסור ולא על אסור מותר. ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם. כי יי יתן חכמה מפיו דעת ותבונה. גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך:

וביציאתו יאמר

מודה אני לפניך ה' אלהי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש. ולא שמת חלקי מיושבי קרנות. שאני משכים והם משכימים. אני משכים לדברי תורה. והם משכימים לדברים בטלים. אני עמל והם עמלים. אני עמל ומקבל שכר. והם עמלים ואינם מקבלים שכר. אני רץ והם רצים. אני רץ לחיי העולם הבא. והם רצים לבאר שחת. שנאמר ואתה אלהים תורידם לבאר שחת. אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם ואני אבטח בך:

ואם לומד כל היום יאמר מודה אני בכל ערב כשפוסק מלימודו:

כו׳ אתה הוא שהקריבו אבותינו לפניך את קטרת הסמים. [ז.] פטום הקטרת כו׳ עד מפני הכבוד, ואומר הקטרת היתה שלש מאות וששים ושמונה מנה כנגד ימות החמה, (ט) [שלש מאות וחמשים וחמשה כנגד ימות הלבנה] ושלשה מנים הנותרים מכניסין לפני ולפנים. ביום הכפורים. (י) [וקטורה] מחללין אותו על מעות האומנים. אחת לשבעים שנה מפטמין אותה. המפטם אותה כמתכונתה הרי זה חייב. פטם חציה ה״ז חייב. רשב״ג אומר משום ר״ש בן הסגן אני לא שמעתי סמנה לשלישה ולרביעה. ומחזירין אותה למכתשת פעמים בשנה, בימות החמה פוזרין אותה כדי שלא תתעפש בימות הגשמים צוברין אותה כדי שלא יפיג ריחה. וכשהוא שוחק שוחק אותה הדק, דקה מן הדקה. המפטם את הקטרת במתכונתה חייב והמריח בה פטור, ואינו חייב אלא מעילה. המכתשת היתה במקדש מימות משה ונפגמה, ושלחו חכמים והביאו אומנים מאלכסנדריא של מצרים ותקנות, ולא היתה מפטמת כשחיתה:

ואומר השיר שהיו הלוים אומרים בבית המקדש [בשהיה קיים] ביום הראשון כו׳ עד ומנוחה לחי העולמים. אר״א א״ר״ח תלמידי חכמים מרבים שלום כו׳ עד שלום על ישראל, ומקדיש עד דאמירן בעלמא ואמרו אמן. יהא שלמא רבא עד עושה שלום:

סו. (א) [ז.] [וכן] בערב לאחר שנגמר תפלת ערבית נוהגין לומר פטום הקטרת אבל לא השיר. מה טעם שזכר למקדש אומר אלו

שנוי נוסחאות והגהות

(ט) תיבות אלו צריך למוחקן ובכ״י ב״מ ליתנייהו.

(י)צ״ל וקטורת או והשאר.

סו (א) ובערב.

מוהר

מנן האלף

[ז.] **פטום הקטרת.** גם הטור העתיק זאת, רק שהשמיט הענין שלאחריו „הקטרת היתה בס״ה מנה״ וכתב הב״י לע שבריית׳ זו העתיקה רבינו אות באות כלשון שהובא בגמרא, ובנוסחת הסדורים יש תוספות דברים, כו׳:

סו. ז.] וכן בערב כו׳. עד מצוחה אלא בבקר. וכ״כ הטור בשם הגאון בסי׳ קל״ג, והקשה המהר״ם אלשיך בתשובה סי׳ קל״ח, הא משנה שלמה שנינו ונתקלקלו הלוים בשיר, והיינו שיר של ערב, א״כ אמרו השיר בבקר ובערב. ותירץ, דבמס׳ ר״ה דף ל׳ פריך למ״ד שלא אמרו שירה כל עיקר, מהא דתניא אל ר״ה להיות ביום ה׳, ובאו עדים מן המנחה ולמעלה אומרו וכופלו, ומשני שאני התם דשירה דיומיה הוא, ופרש״י דשאר יומי היכא דאיכא שפיקא לא אמרינן שירה כלל במנחה. וקשה הא סתם משנה ר״מ ור״מ ס״ל דשיר מעכב את הקרבן. א״ו דדוקא בבקר מעכב ולא בערב. ע״ש, ודבריו דחוקים דהא גם אי נימא דלא מעכב מ״מ אנן כיון דעבדינן זכר למקדש נימריה לשיר בערב כדי לעשות זכר למקדש דלכתחלה, וזו״ז קשים דברי קדבו להולמן, דלמולם אפשר דבנסכים הבאים עם הזבח גם בדיעבד השיר מעכב, ואפי׳ בשיר של ערב, ושאני הכא שלא אמרו שירה משום דאין שירה אלא בשעת נסכים. ומשום שלא ידעו השיר לא הקריבו נסכים. וזה היה הקלקול, משום דלכתחילה ודאי מצוה להביא נסכים עם הזבח, כמוש״פ בתוד״ה ונתקלקלו. ע״ש, ואולי מדייק הרב

אלו. ולמה אומרים פטום הקטרת (ב) [אבל לא השיר מה] בבקר ובערב השיר בבקר בלבד, לפי שזה היה מצותה (ג) נעשית אלא בבקר :

סז. (א) ח.] ולאמר] מבעי ליה לאינש למבטל (ב) [ולאימנועי] מקדושא דסדרא (ג) בריך הוא ומאי (ד) דבותא דתנן [סוטה מ"ט ע"א.] רשב"ג (ה) אומר משום ר' יהושע בן הסנן מיום שחרב ביהמ"ק אין לך יום שאין בו קללה, ולא ירד טל לברכה, ונטל טעם הפירות. ר' יוסי אומר אף נטל שומן הפירות. ואמר רבא [שם מ"ט ע"א.] כל יום ויום קללתו מרובה משל חבירו, דכתיב בבקר תאמר מי יתן ערב, ובערב תאמר מי יתן בקר. ט.] (ו) אי נימא בקר דלמהר (ז) מידע מאי האוי, אלא דהליף. י.] אלא לעלמא.

שנוי נוסחאות והנהות

(ב) מיותר, ובכ"י ב"מ ליתא. (ג) הסר כאן. וצ"ל „נעשית בבקר ובערב. וזה" בו':

סז. (א) „ולאי בצ"ל. (ב) „ולאיתמנועי". (ג) „ומיהא שמיה רבא דאגדתא דסילתא רבתא היא קמי' דקודשא" בצ"ל. (ד) צ"ל „רבותאי". (ה) בש"ס גרסינן „העיד משום ר' שמעון" מיום כו'. (ו) צ"ל „הי בקרי" אי נימא בו'. (ז) צ"ל מי ידע מאי הוה.

מנן האלף

הרב ממה שאמרו שלא אמרו שירה כל עיקר משמע דנסכים הביאו, אלא דשירה לא אמרו, וש"מ דשירה דבערב לא מעכב בדיעבד. אבל אין זה הוכחה, דהא אפשר שהביאו נסכים על תנאי, שאם יבואו עדים ויאמרו שיר של יו"ט, יהיו נסכי חובה, ואם לא יבואו יהיו נסכי נדבה שא"צ שירה, ונסכי הקרבן יביאו אח"כ, דמביא אדם את זבחו היום ונסכיו אחר עשרה ימים, אבל בנסכים הבאים עם הזבח השיר מעכב אפי' בערב, והדרא קו' הרב לדוכתיה :

אך העיקר כמו"ש הפרישה והמ"א סי' קל"ג דהך אין מצותו בערב, ר"ל „בלילה", דאין אומרים שירה בלילה אפי' הביא נסכים בלילה, ע"ש וליכא דנאון הכי דייקא, שאמר בהדיא, וכן בערב לאחר „שנגמרה תפלת ערבית" ור"ל כיון דהוית לילה ממה את שירה. אבל קטרת שאני דמצותה אפי' בלילה, ויכולים לאמרן, דומיא דתפלת ערבית שאנו מתפללים שנתקנה כנגד אברים ופדרים שלא נתעכלו מביום וקרבים כל הלילה, וה"נ שנינו לענין קטרת במס' מנחות דף י"ד ע"ב, הקומץ ולבונה וקטרת ומנחת נסכים מעלן ומקטירן מבא השמש ומתעכלין והולכין כל הלילה, וכ"פ הרמב"ם במעשה הקרבנות פ"ד ה"ד, ולכן שפיר דמי למימר קטרת אפי' בלילה, אבל שירה ליתא בלילה, וכן עיקר :

סז. ה.] ולא מבעי לאינש למבטל ולאמנועי מקדושה דסדרא, מובא ג"כ בתשובת הגאונים סי' פ"ה בתשובה לרב נטרונאי ומסיים „מי שכל העולם כלו אינו מתקיים אלא עליו, אפשר לזלזל בו ?" וכ"כ בספרי תשובה לרב האי ומובא בב"י סי' קל"ב בשם שבלי הלקט :

ט.] אי נימא בקר דלמחר מי ידע, דקדק הרש"א ז"ל למה לא מקשי גם על ערב, ערב דלמחר מי ידע, ונכנס בדוחקים די"ל דמקוה על שינוי מזל דמעל"ע, שהתחלתו מנקודת הערב, ע"ש, אבל בפשוט י"ל דיום ניתן לעמל ולילה לנוח, וכעבד ישאף צל, כן יאמר בבקר מי יתן ערב ואנוח. דדרכו של ערב להיות ניגוחים בו מעמל היום, אבל אבערב תאמר מי יתן בקר ק"ל להנמ' שפיר אי נימא בקר דלמחר מי ידע :

י.] אלא עלמא אמאי מקיים אקדושה דסדרא ואיהא ש"ר דאגדתא, כתב הרב יעב"ץ בסדורו. מימי תמהתי מאי קושיא ומאי פירוקא, ומאי עדיפותא מקדושת יוצר ודעמידה. ואם הם לא יועילו למה תועיל האחרונה, וכתב, שמפני זה אמרו שבעת הגזרה נתקנה. ור"ל עלמא אמאי קאי מאחר שאין מניחין לומר קדושת ה', ומשני שפיר אקדושה

(ח) לעלמא אמאי מיקיים, אקדושא דסדרא יא.] ואיהא שמיה רבא דאגדתא שנאמר ארץ עיפתה כמו אופל (ס), [ומאי טעמא דאין סדרים הא יש סדרים ותופע כמו מאופל. ומאי סדרים קדושא דסדרא:

סח. ושאלו מקמיה רב צמח נאון בישיבה הוא (א) בפומבדיתא יב.] מהו שיאמר קדושא דסדרא אם (ב) אינו קורא, מה טעם?

והשיב כך; אם מתלמידי חכמים הוא יעסוק בשמעתא בגיד הנשה [חולין צ"א] כגון שלש כתות של מלאכי השרת אומרות שירה בכל יום, שיש בה דברי שבח קדושת הקב"ה, אם אינו (ג) [תלמידים] יעסוק במקרא בפסוקים שיש בהם

שנוי נוסחאות והגהות

(ח) צ"ל „עלמא". (ס) צ"ל „צלמות ולא סדרים ותופע כמו אופל" בטעמא כו'.

סח. (א) צ"ל „ראש ישיבה גאון יעקב" וכ"ה בויטרי. (ב) בויטרי הגרסא „אם קורא". ומלת „מה טעם" ליתא התם. (ג) צ"ל „מתלמידים" ובב"י ב"ם הגי' „תלמיד חכם".

מגן האלף

אקדושה דסדרא, וכתב שאין זה אמת בפשט הגמרא, ומענין הגזירה לא נודע לה שרש מאין לקחו זאת. ולכן פי' דהטעם במה שאמרו שמיום שחרב ביהמ"ק אין לך יום שאין קללתו מרובה, משום דננעלו שערי תפלה מיום שחרב ביהמ"ק, אבל נדולה תשובה שמקרעת גז"ד. לכן מקדימין ובא לציון גואל ולבני פשע בעי"ן יהי' נשמע תפלתינו, ומזכירין זכות תורה בואני זאת בריתי, וסומכין מיד למוד התורה ההיב בקדושה עם התרגום, למען ילמדו המון העם ומודה והקטנים, ע"כ. אבל גם פירושו זה אינו עולה יפה בסוגית הגמרא שלא נזכר שם כלל דננעלו שערי תפלה, ועיקר הסר מהספר בקושית הגמ', וגם קדושה דסדרא אינו כלל הנהו פסוקי דובא לציון, ואני זאת בריתי, ויותר הו"ל להגמרא לתרץ דעלמא קאי אתשובה ואתורה. והעיקר כפרש"י, דקדושה דסדרא הביגא היא שיש בה קדושת ה' ותורה, וכל ישראל אפי' הע"ה עוסקים בה ע"י המקרא והתרגום שכלם מבינים, ע"ש. ומתילא ל"ק במאי עדיפא היא מקדושת יוצר ועמידה, דודאי היא עדיפא מהם, דשם ליכא תרגום, והע"ה אינן מבינין אותם, ואינן בכלל תורה, כי עיקרה של תורה הוא שיבינו מה שאומרים ע"י פירושה, ואם לא כן לאו תורה היא, והעולם עומד על התורה, ועבודה, וגמ"ח. ואין זה אלא קדושה דסדרא, ולנ"ה מיום שחרב ביהמ"ק וליכא עבודה, אין לך יום שאין בו קללה, וקללתו מרובה משל הבירו, ומתילא ליתא גם גמ"ח, דכל נקיש שערי מכלא נקיש תגרא בביתא, ואלא עלמא אמאי מקיים מהאר שהסרו שני עמודים ההם, הא לא קאים אלא אתורה, ו"ה קדושה דסדרא ביתקן גם בשביל הע"ה. אכן גם פירושן של ראשונים נמי מתישב, דהא דפריך סתמא דגמ' הלא עלמא אמאי מקיים שאלו זאת בני הישיבה בזמנו של רב סמא ומר בר רב אשי, כשגזר יוזגדר שלא יקראו ק"ש ולא אמרו גם לברכת יוצר ולא קדושה דעמידה, והיתה זאת בשנת ד"א רפ"ו קודם התימת התלמוד, שהתלמוד נהתם הה"כ בשנת ר"ס. וכמו"ש הבב"ל שגז"ל הות ד' ע"ב, אך מדברי רב נמה גאון לקמן סי' ס"ה משמע שקדושה דסדרא כבר נתקנה ע"י נביאים וזקנים הקדמונים ע"ש, דלא כהש"ל:

יא.] ואיהא שמיה רבא דאגדתא, כתוב בשבלי הלקט מצאתי הטעם לנהוגים מפני מה מקדישין במקום שדורשין פסוקים לפי שאין כל תיבה ואות שבתורה שאין בה המפורש יוצא ממנה מה שאין אנו יודעים, לפיכך נהגו לקדש, ע"כ. ומזה הטעם תקנו נ"כ קדיש אחר קה"ת:

סח, יב.] מהו שיאמר קדושה דסדרה אם אינו קורא. לגרסת הויטרי דגרס „אם קורא", היתה השאלה אם היחיד יאמר קדושה דסדרא כשהוא קורא

בהם קדושות. כגון שרפים עומדים ממעל לו. ומה טעמו של חכם שאומר (ד) [ומודה] כך, כלומר תפלה זו וסדר זה נביאים הראשונים תקנוהו, וזקנים הקדמונים תקנוהו לומרה בקהל, ויחיד לא יסיג גבול הקהל, לפי שכל דבר שבקדושה אינו פחות מעשרה. הלכך יאמר מקרא או תלמוד שפירשנו ונמצא אומר אותה מסילא. ויש חכמים שאומרים כיון שהם מקראות אומרם ומה בכך, הלכך נהגו יחיד האומר קדושא דסדרא קורא הפסוקים בטעמן כדרך התינוקות שקורין לפני רבן:

סט. ובשביל בני אדם הבאים לבית הכנסת לאחר שיאמר שליח צבור ברכו שאילו מקמי **מתיבא** מהו שיחזור ויאמר השליח בשעת עמידת הצבור להתפלל ברכו את ה' (ה) ויענו ברוך ה' המבורך, אותם בני אדם הבאים בין הפרקים בין גאולה לתפלה שחרית, ובין המולך בכבודו

שנוי נסחאות והגהות

(ד) „ומודה" בצ"ל.

סט. (ה) צ"ל „המבורך".

צ"ל

בגן האלף

קורא כדרך שקורא בתורה בנגון וטעמים, ושיבש הגאון שיש מהחכמים שאוסרים גם זאת, משום דזקנים ונביאים תקנו לאומרם בקהל דוקא ובצבור, משום דס"ל דהויין דבר שבקדושה ומבעי עשרה, אבל יש מתירים כדבריהם לקרותם בנגון וטעמים. ולגרסת הכת"י שלפנינו דגרס „אם היה קורא" רצו השואלים להתיר לאמר אותה ביחיד אפי' לא יקרא בנגון וטעמים, והשיב הגאון ע"ז, דאפי' לדעת המקילים צריך לקרותה כדרך שקורא בתורה בטעמים כמו שהתינוקות קורין לפני רבם, כנ"ל בביאור דבריו:

והטור סי' קל"ב העתיק זאת. ומסיים: למעלה [בסי' נ"ט] כתבתי בשם א"א הרא"ש שיחיד יכול לאומרן. ע"ש, ולפע"ג דשם אין הטעם אלא משום דאינן אלא כספור דברים מה שהמלאכים מקדישים, מ"מ ס"ל לרבינו הטור דכאן נמי כיון שקורא בנעימה, אין זה אלא כקורא בנביא פרשת קדושת המלאכים, וטעמו בזה הרא"ש והביא על מ"ש במס' סופרים פרק ס"ז „קטן שאינו פורס על שמע אינו יכול לומר קדושה ביוצר ביחיד, אבל בצבור עולה [גי' הרשב"א והויטרי: עונה] עמהן. וגדול הפורס ע"ש יכול לומר קדוש לפי שהוא כסדרן. [גי' הויטרי: כסודר] אבל קדוש של עמידה שצ"ל שצריך אינו פחות מעשרה'. ע"ש דלא הוציא מכללם לאסור ביחיד אלא קדושה דעמידה, אבל השאר אינו אלא כמסדר דברים. אכן האוסרים ס"ל דלא אפליגו ר"ה וריב"ל במס' ברכות דף כ"ב בקדושת שצריך, דהא תנינא שלמה שנינו במגילה אין פורסין ע"ש ואין עוברין לפני התיבה אלא בעשרה משום טעמא דונקדשתי, וגם ר"ה לא יפלוג בזה, אלא דר"ה סובר דמשנתנו איירי אלא בשביל להוציא אחרים דומיא דקורין בתורה, אבל בשביל עצמו אומר קדושה, וריב"ל אוסר בכל מיני קדושות וקיי"ל כריב"ל. וכ"כ הרשב"א בתשו' סי' ז'. והגר"א ז"ל בסי' נ"ט כ' דגם המס' סופרים ס"ל הכי, וה"ק דגדול הפורס על שמע יכול לומר גם הקדושה בשבח ושבעה כיון שהוא כסדר של פריסת שמע, אבל לקדושת שצריך צריך דוקא יו"ד שלא שמעו. א"כ מבואר אדרבה דיחיד אינו אומר קדושה, וכבר הבאנו שתי הדיעות בש"ע סי' נ"ט „וי"א שיחיד אומרה וי"א שמדלגה, ויזהר שיאמרנה בנגון ובטעמים", והוא כדברי רבינו ז"ל כאן. אבל הרמ"א כתב ע"ז „וכבר פשט המנהג כסברא ראשונה", עכ"ל. ומדבריו משמע דמוסיף על מ"ש המחבר ודא"צ לאומרה אפי' בנגון ובטעמים, וכ"ש בשוו הרב להם המודות ע"ב, ועמש"ל סי' כ' אות י"ב. וממה שכתב הגאון שהוא תקון נביאים וזקנים, למדנו מדבריו

בכבודו (ג) [לתפלה] ערבית. ושדרו הכי: כך ראינו. יג.] שבתפלת ערבית בשביל בני אדם הבאים בין הפרקים אם רוצה אומר (ג). אבל בשחרית אסור להפסיק בין גאולה לתפלה. ואל יפסיק. שכך שנינו. [ברכות י"ג] ר'

שנוי נסחאות והנהות | מנן האלף

(ג) צ"ל „לתפלה". (ג) „ברכו". צ"ל

מדבריו דאנשי כה"נ כבר קבעו לקדושה זו בתפלה, אחרי שנחרב הבית ובטל עמוד העבודה, וקבעו לקדושה זו שיהא העולם קיים בזכות התורה:

סט. יג.] שבתפלת ערבית כו' אם רוצה אומר אבל בשחרית אסור להפסיק כו' שנינו במס' סופרים פרק יו"ד ה"ו, אין פורסין על שמע ואין עוברין לפני התיבה [דרכן היה שלא להעמיד ש"ץ לפני התיבה עד שמגיעין לתפלה. ר"ן פרק, הקורא עומד] ואין נושאין כפיהם כו' וא"א קדיש וברכו פחות מעשרה. רבותינו שבמערב אומרים בשבעה כו' וכבר תקנו חכמים להזנים לומר לאחר גאולה יהי שם ה' מבורך מעתה ועד עולם, ואחריו ברכו את ה' המבורך כדי לצאת אותן שלא שמעו, דא"ר יוחנן הלואי שיתפלל אדם כל היום, ונהגו אנשי מערב ואנשי מזרח לאומרו אחר עושה שלום בשלש תפלות של י"ה, משום הנכנסין ומשום היוצאין. ואפילו לאחר קריאת ס"ת. עכ"ל, והמבאר שם נתחבט בפירושו בתמיהות על תמיהות, ונראה דהכי פירושו, דמתחלה התקינו לחזנים שיאמרו בשבילם ברכו בין גאולה לתפלה, ואפי' בשחרית לא חשיבה להו הפסק, והיו אומרים יהי שם ה' מבורך ואחריו ברכו להוציא אותם שלא שמעו. ואע"פ שצריכין לסמוך גאול"ת ואין להפסיק בנתים, ה"מ דבר של רשות, אבל פסוקים לא חשיב הפסק דכתפלה אריכתא דמי, וא"ר הלואי שיתפלל אדם כל היום. אבל אנשי מערב ומזרח נהגו להאמיר אפי' בתפלת ערבית וכמו"ש הטור סי' רל"ז על דברי רב עמרם שכתב שיכול להפסיק אחר יראו עינינו משום דבלא"ה מפסיקין בפסוקים, וכתב הטור „ואני כתבתי שאין להפסיק". וכן כתבו התוס' דף ד' שאין לספר בין גאולה דערבית לי"ה, ומה שכתב „שנהגו לאומרו אחר שלש תפלות". והדברים תמוהים דהא במנהג ליכא ברכו, ומ"ש המפרש דהפשר הכוונה על פסוק יהי שם ה' מבורך, אינו מובן דפסוק זה בלתי מוזכר בשום מקום להיכן לאומרו. אך נראה דקאי ארישא, מ"ש „ואין עוברין לפני התיבה בפחות מעשרה", וכ' הראשונים מובא בטור סי' ס"פ שלאחר שפרכו על שמע אומרים „אבות וגבורות וקדושות" להוציא אותן שלא שמעו, וקאמרו דאנשי מערב ומזרח נהגו לאומרו אחרי עושה שלום בג' תפלות, ור"ל אפי' במנחה. דאע"ג דליכא ברכו מ"מ עשו כן לאמר אבות וגבורות וקדושות בשביל אותן שלא שמעו, וכתב שעשו כן „מפני הנכנסים ומפני היוצאין", ור"ל ביומי דליתא קה"ת ואיחרו לבוא עד אחרי ברכו, הוציאם החזן במ"ש ברכו אחרי עושה שלום דתפלה, וכן במנחה אמר בעדם הג' ראשונות מפני שיש בם קדושות, ולפעמים הוכרח לומר ברכו מפני „היוצאים" ור"ל ביום דאיכא קה"ת שהנכנסין יכולים לשמוע ברכו בקה"ת, אעפ"כ הי' אומר בעדם ברכו בשביל אלו שמוכרחים להקדים לצאת וא"י להמתין על קה"ת. ומה שסיים „ואפי' לאחר קה"ת ר"ל דלפעמים הי' אומר ברכו אפי' לאחר קה"ת, בשביל מי שאיחר לבוא אחר קה"ת, ואמר אז אחר קדיש בתרא. והדברים ברורים:

וזה שנסתפקו הפוסקים לבני מדינתא אם לנהוג כתקנת החכמים להזנים. לאמר הברכו בין גאול"ת, או כאנשי מערב ומזרח. והשיבו לחלק בין שחרית לערבית, דבשחרית אין להפסיק אפי' לדבר שבקדושה ופסוקים. ובמערב אם רצה אומר. ועיין במנהיג ה"א אות כ"ז:

וכתב המנהיג ראיתי מנהג טוב בטוליטולא וסביבותיה אחר תפלה מזמורים לפי ענין הימים. כגון. **תפ"ה לדוד הטה אזנך**, ובר"ח **ברכי נפשי**, ובחוה"מ **למנצח באיל תערוג** שכתוב שם המון חוגג ע"ש החוגגים בירושלים. ובחנוכה **שיר חנוכת הבית** ובפורים **על אילת השחר**, וכן הדעת נוטה ויפה בעיני עכ"ל. ועיין במס' סופרים פי"ח:

יהודה אומר [בין ויאמר לאמת ויציב לא יפסיק, ואר״א אר״י הלכה כרי״ה, וצריך לסמוך גאולה לתפלה] דקא אמרינן תיכף לגאולה תפלה, ואסור להפסיק אפילו בדברי קדושה, ואפי׳ בפסוק (ד) [בדברי] הריצוי ובקשה, והא דקא מתחילין ה׳ שפתי תפתח, כיון דתקינו רבנן למימריה (ה) [בתפלה] אריכתא דמיא, ונפטרין איש לביתו. (ד״ז זה כפול לקמן סי׳ צ״ב]:

שנוי נוסחאות והגהות

(ד) צ״ל „של ריצוי״. (ה) „בצלותא כצלותא׳ אריכתא.

סדר מעמדות לרב עמרם גאון.

(מועתק מכתב יד בריטיש מוזעאום.)

אלו המעמדות ביום ראשון. קורין בראשית ברא אלהים עד יום אחד. „נביאים׳ [ישעיה מ״ב] כה אמר האל ה׳ וגומר עד בטרם תצמחנה אשמיע אתכם. פרשת המן בכל יום ויום עד והעומר עשירית האיפה הוא. עשרת הדברות בכל יום ויום. „ענין הקרבנות״ [שמות כ״ט] וזה אשר תעשה עד לשכני בתוכם אני ה׳ אלהיכם. „פרק ראשון ממסכת תמיד״, בשלשה מקומות, עד ורישון מזבח הפנימי והמנורה. ויאמר ה׳ אל משה קח לך סמים עד בד בבד יהיה. פטום הקטרת עד לא תקטירו ממנו אשה לה׳.

תנא. הקטיר כזית בחוץ חייב. פחות מכזית בפנים פטור. א״ר ירמיה ואיתימא ר׳ אבא ונפטרו הצבור ידי חובתן. ר״י ב״ר אבין ור׳ יוסי ב״ר זבידא אמרו

מגן האלף

אלו המעמדות כו׳. הגאון ר׳ יעקב עמדין בסדורו ספק סולה על מסדר סדר המעמדות, ובקנאתו הגדולה הקפיד יותר מדי לכתוב בזה״ל: „לא יכלתי לירד לסוף דעת אותו המסדר, לא ידעתי מנו, הפכתי והפכפכתי פנקסים וספרים לא מצאתי מי הוא ומה שמו, ועל מה קרא לסדר ההוא סדר מעמדות, כי אנשי מעמד שהיו עומדין על הקרבן לא היה להם סדר זה, רק שהיו קורים בתורה מעשה בראשית לכל יום ויומו, ומתפללים על קרבנם כו׳ ושאר כל הקריאות הגדות ותחינות שבסדר זה הקבב לא ידעתי להם שרש, כי אם מרצונו ודעתו בלקט מן הבא בידו. כו׳ כי מה שהעתיק פ׳ האזינו הוא כבנגה שהוא שירת מוספי שבת, ואין להם ענין לימות החול כו׳. והלוקי פרקי מס׳ תמיד הוא דבר שאין הדעת סובלתו, כמו״ש בסדר עבודה [שם שואל מאן פלג לי׳ כמה שאין בו דין חלוקה כו׳. והי׳ צריך לשנותה כולה בכל יום,] ופרשת המן, ועו״ד דברות, וע״כ פסוקים האריז״ל מגע מלאמרם, וגם הגדות ושמיעות מהתלמוד כו׳ עקבותיו לא נודעו מה זכו אלו יותר מאלו כו׳:

והאמת אתו שלא ידע מקור מעין ההיים המעין היוצא מבית ה׳ מהיכל הגאון הקדמון רב עמרם ז״ל, גם נוסחות מוטעות נזדמנו לו ממה שהוסיפו האחרונים

קמעה

אמת מדקתני רישא הקטיר כזית בחוץ, וקתני סיפא פחות מכזית בפנים פטור מכלל דלא נפטרו הצבור ידי חובתן. ובכל יום ויום אומר איזהו מקומן של זבחים, עד אם לא נתן לא עכב. וביום הראשון קורין „כתובים" לדוד מזמור לה' הארץ ומלואה וגו'. וקורין „הלכה". ונשלמה פרים שפתינו בתשלום פרי קרבנותינו. וזו היא סדורה של מערכה: אביי מסדר מערכה משמיה דגמרא וכו' עד ועליה השלמו כל הקרבנות כלן. זאת תורת העולה היא העולה על מוקדה על המזבח כל הלילה עד הבקר ואש המזבח תוקד בו. ובכל יום ויום קורין: כל אלה בהיות היכל על יסודו ומזבח על מכונו. ועכשיו חרב מקדש ובטלה עבודה ואין לנו בעונותינו לא אשם ולא אישים, לא בדים ולא בלולה, לא נבול ולא גורלות, לא דביר ולא דקה, לא היכל ולא הר המור. לא ועד ולא וידוי, לא זבח ולא זריקה, לא חטאת ולא חלבים. לא טהרה ולא טבילה, לא ירושלם ולא יער הלבנון. לא כפורת ולא כרובים, לא לבונה ולא לחם הפנים, לא מזבח ולא מנורה, לא נסכים ולא נתחים, לא סמיכה ולא סמים, לא עולה ולא עזאזל, לא פרוכת ולא פר. לא ציון ולא ציץ נזר הקדש, לא קידה ולא קנמון, לא ריח סמים ולא ריח נחוח, לא שי ולא שלמים, לא תודה ולא תמורה. עונות אבותינו החריבו נוינו ופשעינו האריכו קצנו והרכה עירנו ושמם מקדשנו וגלה יקרנו מבית חיינו, וטלטל הדרנו מבית הדרנו ומבית תפארתנו, מקום אשר הללוך אבותינו. ואין אנו יכולים להקריב לפניך קרבן שיכפר בעדנו אלא נשלמה פרים שפתינו, וזכרון אלו הדברים תהיה כפרתנו, ותפלתנו תהא סליחתנו, יהי רצון מלפני רבון העולמים שתמחול לנו על כל חטאתינו ותכפר לנו על כל פשעינו שחטאנו לפניך בין בשוגג בין במזיד בין באונס בין ברצון בין בראיה בין בשמיעה, וניב שפתינו תחשב לפניך במקום עולותינו.

ובכן

מגן האלף

קצת קצת על דברי הגאון, כי הגאון ז"ל עצמו נשמר בסדורו לקצר בו בכל האפשרי. וגם זה לא סדרן אלא ליחידים ואנשי מעשה, והזכיר בפירוש שהצבור אין נוהגים בם שלא יתבטלו ממלאכתם אשר המה עושים, ואדרבא היעב"ץ ז"ל עשה מערכה גדולה בקבוץ ענינים רבים מש"ס, ועליהם יש לשאול באמת מה זכו אלו יותר מאלו? והמעיין בסדרו של הגאון יראה שאין בם תוספות וגרעון, ומסודרים כלם בסדר קצר ונכון בסדור תורה ונביאים וכתובים השייכים לכל יום ויום. ופרשת האזינו לא נזכר בסדרו כלל, ומה שחלק לפרקי מס' תמיד פרק א' לכל יום, לא רצה להכביד לשנותה כלה, וכמו כן מצינו להגאונים שחלקו לפרקי מס' אבות לשבתות הקיץ, ומס' שבת לדעת מפרשים אחדים שחלקום לשבתות הרבה שלא להכביד על הצבור, הע"ב פסוקים, לא נמצא בסדורו כלל, ופ' המן ועשרת הדברות שהאר"י מנע מלאמרם אין לשאול מזה על רבינו ז"ל שקדם לזמנו בשבעה מאות שנה, אך האחרונים וגם היעב"ץ עצמו הוסיפו על הסדר קצת, והכבידו על הקורא עד שנמנעו בדורותינו לגמרי מלאמרן, ותלונתו אל חיקו תשוב:

ובכן היה לאין, מחסד כל עין. אשרי עין ראתה כל אלה הלא למשמע אזן דאבה נפשנו. על זה היה דוה לבנו ועל אלה חשכו עינינו. על הר ציון ששמם שועלים הלכו בו. אתה ה׳ לעולם תשב כסאך לדור ודור למה לנצח תשכחנו תעזבנו לארך ימים. השיבנו ה׳ אליך ונשובה חדש ימינו כקדם.

הדרך עלן והדרן עלך. דעתך עלן ודעתן עלך. זיוך עלן וזיון עלך. לא תזוז מנן ולא נזוז מנך. לא תתנשא מנן ולא נתנשא מנך, לא בעלמא הדין ולא בעלמא דאתי.

ר׳ יהודא אומר אשרי מי שעמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו, גדל בשם טוב ונפטר בשם טוב מן העולם, ועליו אמר שלמה בחכמתו טוב שם משמן טוב. למוד תורה הרבה ויתנו לך שכר הרבה ודע מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבוא. ר׳ חנניא בן עקשיא אומר רצה הקב״ה לזכות את ישראל, לפיכך הרבה להם תורה ומצות שנאמר ה׳ חפץ למען צדקו יגדל תורה ויאדיר.

אין כאלהינו אין כאדונינו. עד אתה הוא מושיענו אתה תושיענו אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה כי בא מועד. בונה ירושלם ה׳ נדחי ישראל יכנס. תנא דבי אליהו כל השונה הלכות בכל יום מובטח לו שהוא בן עוה״ב, שנאמר הליכות עולם לו. אל תקרי הליכות אלא הלכות. אר״א א״ר חנינא תלמידי חכמים מרבין שלום בעולם. עד ה׳ עז לעמו יתן ה׳ יברך את עמו בשלום. אמן:

ביום השני קורין בתורה מן ויאמר אלהים יהי רקיע. עד ויהי בקר יום שני. „נביאים״ [ישעיה מ״ב] שירו לה׳ שיר חדש וגו׳ עד אלה הדברים עשיתים ולא עזבתים. וקורא פרשת המן ואחר סודר סדר התמיד ואיזהו מקומן ועשרת הדברים. פרק שני דתמיד מן ראוהו אחיו עד סוף פרקא. „כתובים״ שיר מזמור לבני קרח גדול ה׳ בעיר אלהינו וגו׳ פטום הקטרת. וקורא „הלכה״ ונשלמה פרים שפתנו. ואומר אין כאלהינו ואומר ר׳ יהודא אומר אשרי מי שעמלו בתורה וכו׳:

ביום השלישי היו קורין בתורה מן ויאמר אלהים יקוו. עד ויהי בקר יום שלישי. „נביאים״ [יואל ב] ויקנא ה׳ לארצו. עד ולא יבושו עמי לעולם. וקורא פרשת המן וענין הקרבנות כמו״ש למעלה. „התמיד פרק שלישי״ מן אמר להם הממונה עד גמירא וקורא עשרת הדברות. „כתובים״ מזמור לאסף אלהים נצב וגו׳. כמו״ש לעיל. וקורא אין קדוש כה׳ כי אין בלתך. פטום הקטרת. „הלכה״ ונשלמה פרים וכו׳ כמו״ש לעיל כל הענין עד סוף:

ביום הרביעי קורין בתורה מן ויאמר אלהים יהי מארת. עד ויהי בקר

יום

יום רביעי „נביאים" [ירמיה לא] כה אמר האל ה׳ נותן שמש לאור יומם עד ולא יהרס עוד לעולם. וקורא פ׳ המן, וסדר התמיד שהוא ענין הקרבנות, ואיזהו מקומן כמו שכתוב ביום ראשון. וסודר סדר התמיד פרק רביעי לא היו כופתין עד סוף פרקא. ואומר עשרת הדברים, „כתובים" אל נקמות וגו׳ כמוש״ל. פטום הקטרת. כל אלה בהיות היכל על יסודו, אין כאלהינו, ותנא דבי אליהו, וקדיש. כמו שכתוב למעלה:

ביום החמישי קורין בתורה מן ויאמר אלהים ישרצו המים וגו׳ עד ויהי בקר יום החמישי, „נביאים" [יחזקאל לד] וכרתי להם ברית שלום וגו׳ עד אדם אתם אני ה׳ אלהיכם נאם ה׳ אלהים. ואומר זה השיר שקורין הלוים. „כתובים" למנצח על הגתית לאסף כמו״ש לעיל. וקורא פרשת המן ועשרת הדברות וענין הקרבנות ואיזהו מקומן. התמיד פרק החמישי אמר להם הממונה וכו׳ עד סוף פרקא. סדר המערכה פטום הקטרת. כל אלה בהיות היכל על יסודו. ואומר אין כאלהינו. ואומר תנא דבי אליהו, ואומר קדיש של יחיד:

ביום הששי קורין בתורה מן ויאמר אלהים תוצא הארץ עד ויהי בקר יום הששי. „נביאים" [ישעיה מ״ה] כה אמר ה׳ קדוש ישראל ויוצרו עד ולא תכלמו עד עולמי עד. „כתובים" ה׳ מלך גאות לבש, וגו׳ וקורא פרשת המן ועשרת הדברים וענין הקרבנות ואיזהו מקומן וכו׳. התמיד פרק ששי החלו עולין וכו׳ עד והשתחוה ויצא. סדר מערכה ואומר הלכה ונשלמה פרים שפתינו, כל אלה בהיות היכל על יסודו, ופטום הקטרת. אין כאלהינו תנא דבי אליהו וקדיש:

ביום השביעי קורין בתורה מן ויכלו השמים והארץ עד ברא אלהים לעשות. ושמרו ב״י את השבת עד שבת וינפש. ששת ימים יעשה מלאכה וביום השביעי שבת שבתון קדש לה׳ כל העושה מלאכה ביום השבת מות יומת. לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת. שמור את יום השבת לקדשו [בעשרת הדברות] עד לעשות את יום השבת. „נביאים" [ירמי׳ י״ז] כה אמר ה׳ השמרו בנפשותיכם ואל תשאו משא ביום השבת עד וישבה העיר לעולם. „כתובים" מזמור שיר ליום השבת וגו׳. התמיד פרק שביעי עד סוף פרקא. ועל כל תקיעה השתחויה, זהו סדר התמיד לעבודת בית אלהינו יהי רצון שיבנה במהרה בימינו. וקורא הלכה ונשלמה פרים שפתינו ואחר קורא פטום הקטרת, כל אלה בהיות היכל על יסודו, אין כאלהינו:

סליק פרקא ספר מעמדות.

זה המנהג הנכון לנהוג היחידים אנשי מעשה, והצבור אין נוהגין כן. שלא יתבטל איש איש ממלאכתו אבל המה עושים ומקלרין, ואומר אחר סיום קדיש. הזק.

הרואה חלום ונפשו עגומה עליו ייטיבנו בפני שלשה האוהבים אותו בזה הסדר

ההולם אומר ז׳ פעמים: חֶלְמָא טָבָא חֲזָאִי: ועונין ג׳ המטיבים שבעה פעמים: חֶלְמָא טָבָא חֲזֵיתָ. טָבָא הוּא וְטָבָא לֶהֱוֵי רַחֲמָנָא לִשַׁוְיֵהּ לְטַב. שִׁבְעָ זִמְנִין לִגְזְרוּ עֲלָהּ מִן שְׁמַיָּא דִּי לֶהֱוֵי טָבָא. וִיהֵוֵי טָבָא. טָבָא הוּא וְטָבָא לֶהֱוֵי:

אחר זה אומר החולם

הָפַכְתָּ מִסְפְּדִי לְמָחוֹל לִי פִּתַּחְתָּ שַׂקִּי וַתְּאַזְּרֵנִי שִׂמְחָה: ועונין אָז תִּשְׂמַח בְּתוּלָה בְּמָחוֹל וּבַחֻרִים וּזְקֵנִים יַחְדָּו וְהָפַכְתִּי אֶבְלָם לְשָׂשׂוֹן וְנִחַמְתִּים וְשִׂמַּחְתִּים מִיגוֹנָם: וְלֹא־אָבָה יְיָ אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹעַ אֶל־בִּלְעָם וַיַּהֲפֹךְ יְיָ אֱלֹהֶיךָ לְּךָ אֶת־הַקְּלָלָה לִבְרָכָה כִּי אֲהֵבְךָ יְיָ אֱלֹהֶיךָ: ההולם אומר פָּדָה בְשָׁלוֹם נַפְשִׁי מִקֲּרָב־לִי כִּי־בְרַבִּים הָיוּ עִמָּדִי: ועונין וַיֹּאמֶר הָעָם אֶל־שָׁאוּל הֲיוֹנָתָן יָמוּת אֲשֶׁר עָשָׂה הַיְשׁוּעָה הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת בְּיִשְׂרָאֵל חָלִילָה חַי־יְיָ אִם יִפֹּל מִשַּׂעֲרַת רֹאשׁוֹ אַרְצָה כִּי־עִם־אֱלֹהִים עָשָׂה הַיּוֹם הַזֶּה וַיִּפְדּוּ הָעָם אֶת־יוֹנָתָן וְלֹא־מֵת: וּפְדוּיֵי יְיָ יְשׁוּבוּן וּבָאוּ צִיּוֹן בְּרִנָּה וְשִׂמְחַת עוֹלָם עַל־רֹאשָׁם שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה יַשִּׂיגוּ וְנָסוּ יָגוֹן וַאֲנָחָה: ההולם אומר בּוֹרֵא נִיב שְׂפָתָיִם שלום

מקור הברכות

רחמנא לישויה לטב, שבע זמנין לגזרי עלך. ברכות נ״ה. א״ר פדת אר״י הרואה חלום ונפשו עגומה עליו יליך כו׳. וליתי תלתא וליבא להו חלמא טבא חזאי. ולימרו ליה הנך טבא הוא וטבא ליהוי רחמנא לשויה לטב כו׳. ולימרו ג׳ הפוכות ג׳ פדויות וג׳ שלומות כו׳. ומשמע שהמטיבים עצמם אומרים כל פסוקים אלו. ולא נזכרו שם פסוקים שיאמר החולם כמובא בסדורים. וגם במחזור רומי שנדפס שנת ש״ן לא מובא פסוקים אלו אלא בשביל המטיבים. ועיין בתוס׳ ברכות שם שכתבו .שבע זמנין לגזרי עלך׳ כך הוא הלחש. ויש מפרש ה׳ זמנין צריך לומר חלמא טבא חזאי אבל ר״י לא היה רגיל לומר אלא שלשה פעמים. ע״ש.

מערכי לב

במסכת ברכות דף נ״ה ע״ב א״ר בזנא כו׳ משום זקן אחד ומנו ר׳ בנאה, כ״ד פותרי חלומות היו בירושלם. פ״א חלמתי חלום והלכתי אצל כלם, ומה שפתר זה לא פתר זה, וכלם נתקיימו. לקיים מ״ש כל החלומות הולכים אחר הפה, נראה דבדקדוק אמרו כ״ד פותרי חלומות היו, משום דאיתא בזוה״ק שנבואה יש לה אלף וארבע מאות וארבעים פנים. שיש לפרשן בדברי הנביא וכלם יהיו אמתים. והוא בגימט׳ אמת שהאלף מספרו אלף, ויותר מזאת א״א שיהי׳ אמת. וכיון שהחלום הוא אחד מששים בנבואה יש לה רק כ״ד פתרונים, כי יותר מזאת א״א שיתקיימו. [שמעתי זאת מהגאון ר׳ יהושע האבד״ק גיעבוויץ בשם אביו מרן דודי הגר״א ז״ל מקאליש:]

שָׁלוֹם | שָׁלוֹם לָרָחוֹק וְלַקָּרוֹב אָמַר יְיָ וּרְפָאתִיו : ועונין וְרוּחַ לָבְשָׁה אֶת־עֲמָשַׂי רֹאשׁ הַשָּׁלִישִׁים לְךָ דָוִיד וְעִמְּךָ בֶן־יִשַׁי שָׁלוֹם| שָׁלוֹם לְךָ וְשָׁלוֹם לְעֹזְרֶךָ כִּי עֲזָרְךָ אֱלֹהֶיךָ וַיְקַבְּלֵם דָּוִיד וַיִּתְּנֵם בְּרָאשֵׁי הַגְּדוּד : וַאֲמַרְתֶּם כֹּה לֶחָי וְאַתָּה שָׁלוֹם וּבֵיתְךָ שָׁלוֹם וְכֹל אֲשֶׁר־לְךָ שָׁלוֹם : יְיָ עֹז לְעַמּוֹ יִתֵּן יְיָ | יְבָרֵךְ אֶת־עַמּוֹ בַשָּׁלוֹם:

ואומר החולם ג׳ פעמים יְיָ שָׁמַעְתִּי שִׁמְעֲךָ יָרֵאתִי : ועונין ג׳ פעמים יְיָ פָּעָלְךָ בְּקֶרֶב שָׁנִים חַיֵּיהוּ בְּקֶרֶב שָׁנִים תּוֹדִיעַ בְּרֹגֶז רַחֵם תִּזְכּוֹר :

ואומר החולם ג׳ פעמים שִׁיר לַמַּעֲלוֹת אֶשָּׂא עֵינַי אֶל־הֶהָרִים מֵאַיִן יָבֹא עֶזְרִי : עֶזְרִי מֵעִם | יְיָ עֹשֵׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ : ועונין ג׳ פעמים אַל־יִתֵּן לַמּוֹט רַגְלֶךָ אַל־יָנוּם שֹׁמְרֶךָ : הִנֵּה לֹא־יָנוּם וְלֹא יִישָׁן שׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל : יְיָ שֹׁמְרֶךָ יְיָ צִלְּךָ עַל־יַד יְמִינֶךָ : יוֹמָם הַשֶּׁמֶשׁ לֹא יַכֶּכָּה וְיָרֵחַ בַּלָּיְלָה : יְיָ יִשְׁמָרְךָ מִכָּל־רָע יִשְׁמֹר | אֶת־נַפְשֶׁךָ : יְיָ | יִשְׁמָר־צֵאתְךָ וּבוֹאֶךָ מֵעַתָּה וְעַד־עוֹלָם : ואומר החולם וַיְדַבֵּר יְיָ אֶל־מֹשֶׁה לֵּאמֹר : דַּבֵּר | אֶל־אַהֲרֹן וְאֶל־בָּנָיו לֵאמֹר כֹּה תְבָרְכוּ אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אָמוֹר לָהֶם : ועונין ג׳ פעמים יְבָרֶכְךָ יְיָ וְיִשְׁמְרֶךָ : יָאֵר יְיָ | פָּנָיו אֵלֶיךָ וִיחֻנֶּךָּ : יִשָּׂא יְיָ | פָּנָיו אֵלֶיךָ וְיָשֵׂם לְךָ שָׁלוֹם : וְשָׂמוּ אֶת־שְׁמִי עַל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַאֲנִי אֲבָרְכֵם : ואומר החולם ג׳ פעמים תּוֹדִיעֵנִי אֹרַח חַיִּים ועונין ג׳ פעמים שֹׂבַע שְׂמָחוֹת אֶת־פָּנֶיךָ נְעִמוֹת בִּימִינְךָ נֶצַח :

לֵךְ אֱכֹל בְּשִׂמְחָה לַחְמֶךָ וּשְׁתֵה בְלֶב־טוֹב יֵינֶךָ כִּי כְבָר רָצָה הָאֱלֹהִים אֶת־מַעֲשֶׂיךָ : וּתְשׁוּבָה וּתְפִלָּה וּצְדָקָה מַעֲבִירִין אֶת־רוֹעַ הַגְּזֵרָה וְשָׁלוֹם עָלֵינוּ וְעַל כָּל־יִשְׂרָאֵל אָמֵן :

אם ההטבה בשבת יקבל עליו ליתן דבר מה לצדקה. ואם בחול יפריש דבר מה לצדקה :

בגמרא ברכות ל"ה אסור לאדם שיהנה בעוה"ז בלא ברכה. וכל הנהנה כו׳ מעל. א"ר יהודא איש כל הנהנה כו׳ כאלו נהנה מקדשי שמים. ר׳ לוי רמי כתיב להי׳ הארץ ומלואה וכתיב והארץ נתן לבני אדם. לא קשיא כאן קודם ברכה כאן לאחר ברכה. ארח"פ כל הנהנה כו׳ כאלו גזל כו׳. ענין המעילה של קודם ברכה, ותקון הברכה עליה נראה לבאר ע"פ משה"כ [ירמי׳ ט] .אל יתהלל חכם וגו׳. כי אם בזאת יתהלל המתהלל, כי אני ה׳ עושה חסד משפט וצדקה בארץ, כי באלה חפצתי" וגו׳, וביאור הדברים עפ"מ שאה"כ [דברים ח] .ואכלת ושבעת וברכת וגו׳. השמר לך פן תשכח את ה׳, וגו׳ פן תאכל ושבעת ובתים טובים תבנה, וגו׳ ובקרך, וגו׳ וכסף וגו׳, ורם לבבך ושכחת, וגו׳ ואמרת בלבבך כחי ועוצם ידי עשה לי החיל הזה. וזכרת וגו׳. כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל". יען שישנן שני מיני פקידים על רכוש וקנינים. האחד שמנהל עסקים ומסחרים שונים מפני שהמה שלו ושייכים אליו. השנית כשבא בשכרו, והוא פקיד ומצוה עליהם ברשות בעליו. והנה אע"פ ששניהם שליטים וארונים על כל מכמני כסף וזהב שבבית מסחרם. מ"מ הבדל גדול כינותם. הראשון הוא אדם העושה בשלו, ואינו מטפל למסחרו, רק המסחור טפל אליו. ואינו צריך לתת דין וחשבון על הנהגתו או הוצאותיו אפי׳ יוציא יותר מהמדה הדרושה. ואפי׳ יעוה דרכו וירבה בסואבות הוללות, לא מפני כך תתן שורת הדין להעבירו מנחלתו. וכשמעניק מנדבת לבו לפעמים מהונו לזולתו. הוא ראוי להודה ולברכה. וכש"כ שאין ארונים לצוות עליו שיעשה כך וכך, או שיפרע שמרותיהם מה שהמה חייבים. והשני רשות אחרים עליו, והוא טפל לבית מסחרם, וצריך לתת דין וחשבון על מפעליו. ואסור לו להוציא גם בעד עצמו יותר מהנדרש לפרנסתו. או לפי השכר שקבעו בעדו. ואם יצוו עליו לפרוע כתב ידם מחויב לפרוע מיד. אחרי שאין הממון שלו וצריך לעשות ככל אשר יצוו עליו. וכש"כ שאין לו להתהלל במעלתו כי אין זה אלא מנדבת בעליו ומטוב חפצם ורצונם. והנה השלמות הנמצאות בעולם והמעלות שהאנשים מצוינים בם הם: **חכמה, גבורה, עושר.** ואלו הפקיר הקב"ה את עולמו. והיתה מתנהגה אך ע"פ המזל והטבע, הי׳ מקום לומר שכל הזוכים במעלות אלו כבר זכו מההפקר. והם ראוים לתהלה כשמשפיעים מחכמתם על אחרים, או מצילים בגבורתם עשוק מיד עושקו, או ממציאים חסדם לעני כצריכת עשרם. אבל באמת אין הדברים כן, **מעולם לא הפקיר הקב"ה את עולמו.** אלא מפני שמנהג עסקים גדולים בעולם מפני חפצו ורצונו הטוב להטיב לכל יצוריו. לעשות **חסד, משפט, וצדקה** בארץ. ומפני שמסחר בזה דרוש לפקידים ומנהלים, ונדרש **להכמים** שישפיעו מחכמתם לזולתם. **ולגבורים** לעשות משפט לעשוקים, **ולעשירים** שיעשו צדקה לעניים, הפקיד אותם למנהלים וממונים. אבל .אל יתהלל חכם וגו׳ כי אם בזאת יתהלל המתהלל, השכל וידע אותי כי אני ה׳ עושה **חסד**. וכמו"ש כמס׳ סוכה וערבה .תורה ללמדה זהו תורה של חסד" כו׳, ואני ה׳ עושה **משפט**, ואני ה׳ עושה **צדקה בארץ**

כי באלה חפצתי. נאם ה׳.

ולפיכך אין לו לאדם להתהלל על פרי מעשיו וצדקתו במה שמעניק מהם לזולתו. ואדרבה כשאינו עושה כן, כשעה שעני בא אליו בשט"ח מקוים בשם ה׳ יתברך הכתוב שם „כי פתוח תפתח את ידך לאחיך לעניך ולאביונך בארצך", ולא יפרע את השט"ח הזה הוא מועל בשליחותו, אחרי שהוא פקיד ומצוה ע"ז, וראוי לגרשו ולהעבירו. וכמו"שה"כ .וקרא עליך אל ה׳ והיה בך חטא". כי מלוה ה׳ חונן דל, והקב"ה בעל חוב להעני וצריך לפרוע שטר חובו. ורק כשפודה השט"ח הזה כשיש לו, והוא נותן ומפייסו ג"כ בעין יפה ודברים נחומים, אז הוא מתברך בי"א ברכות כמו"ש בגמ׳ וכן אה"כ .ולא ירע לבבך כי בגלל הדבר הזה" ר"ל על מה שמשיט בעין יפה, „יברכך וגו׳". וזה הטעם שצריך האדם להודות להקב"ה על כל דבר הנאה במה שמוציא לצורך עצמו אחרי שאין העולם שלו, ואין ההנאה שלו, ולא זכה דבר כהפקר, רק שהוא פקיד עליו, אסור לו לבזבז יותר מכדי צרכו, יותר מעני אחר המתפרנס מחסד ה׳, וכל זה פירש הכתוב עצמו .ואכלת ושבעת וברכת וגו׳ השמר לך וגו׳ עד כי הוא הנותן לך כח, ר"ל שנתן לך כח והרשאה על הפקודה ההיא, ועם הארץ, באמת אסור לו לאכול בשר, אפי׳ יהי׳ עשיר שבעשירים. ומאן דאפשר לי׳ למיכל נהמא דשערי ואכיל דחטי עובר בבל תשחית, ואפי׳ לר"פ דאמר בל תשחית דגופא עדיף מודה דשלא לצורך כלל ודאי דאיתא בבל תשחית, וזהו. שאמר בפ"ק דר"ה „לשארית נחלתו ולא לכל נחלתו אליה וקוץ בה, למי נושא עון למי שעושה עצמו כשירים" ור"ל שאינו מחשב עצמו בבעלתו שאך הוא העיקר. והעושר או החכמה והגבורה, קנויה לו ושייך לו. כי הוא בעל הנחלה, אלא שהוא רק הפקיד והטפל

אליהם

אליהם, וחונן בהם מחסרו ית' בשביל מסחרו והנהגתו, להשפיע גם לזולתו. והוא רק השירים להנחלה שהופקר עליה, ורק אליו הוא נושא עון, יען כי הקב"ה לבדו הוא בעל הנחלה, וכל אחריות ההפסד והריוח רק עליו ית', ולכן צריך לשאת גם העון והפגם על חשבוננו אחר הפיוס והתשובה ששם אליו יתברך. משא"כ אם יתחשב עצמו שהוא העיקר בהעסק והמעלה הזאת, הרי גם כל אחריות ההפסד והפגם מוטל רק עליו, חיש כל הנהנה בלא ברכה מעל, שמעל בשליחות, אחרי שאינו שלו. ועל כ"ד שנהנה מחויב להודות אליו ית'. ורי' מפרש הדברים שהוא מפני שהם קדשי שמים. והוא בכלל גזל:

סדר ברכות הנהנין

על היין מברך לפניו

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן:

על הלחם בָּאַ"יְ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַמּוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ:

על תבשיל מה' מיני דגן בָּאַ"יְ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת:

על כל פרי העץ אומרים בָּאַ"יְ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרִי הָעֵץ:

על פרי האדמה אומרים בָּאַ"יְ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה:

על בשר ודגים. ביצה וגבינה כמהין ופטריות וכדומה. גם על כל המשקים חוץ מיין אומרים:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ:

הקובע מזוזה מברך בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לִקְבּוֹעַ מְזוּזָה:

הלובש מלבוש חדש בָּאַ"יְ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם מַלְבִּישׁ עֲרֻמִּים:

על פירות המתחדשות משנה לשנה ומלבושים וכלים חדשים:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱמ"ה שֶׁהֶחֱיָנוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לַזְּמַן הַזֶּה:

כששומעין קול רעמים או קול הסער:

בָּאַ"יְ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם שֶׁכֹּחוֹ וּגְבוּרָתוֹ מָלֵא עוֹלָם:

כשאירע לאדם טובה אשר גם לאחר הלך בה:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב:

ברוך

מקור הברכות

בורא פרי הגפן וברכת בופה"ע ובופה"א, מקורן ברכות דף ל ה', בורא מיני מזונות, שם דף ל ע"ב. שהכל נהיה, שם דף מ'. לקבוע מזוזה, מובא בירושלמי ברכות פרק הרואה, ושם הגרסא "לעשות מזוזה". מלביש ערומים, ברכות דף ס' ע"ב ושם מיירי לענין ברכות כשהוא קם משנתו, אבל בירושלמי פ"ט מבואר שמברך גם את"כ דאמר שם קנה אומר שהחיינו, נתנו לו במתנה אומר הטוב והמטיב, לבש אומר מלביש ערומים, ועיין בראש ברכות פ"ט סי' ט"י. שהחיינו פסחים דף ז' ע"ב, סוכה מ"ו, ותוספתא ברכות פ"ו, שכחו וגבורתו מלא עולם. שם דף נ"ד, הטוב והמטיב

ברכות

כששומעין בשורות רעות: בָּא״יָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם דַּיַּן הָאֱמֶת:

על ריח עץ בָּא״יָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא עֲצֵי בְשָׂמִים:

על ריח עשב בָּא״יָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא עִשְׂבוֹת בְּשָׂמִים:

על ריח פרי טוב בָּא״יָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַנּוֹתֵן רֵיחַ טוֹב בַּפֵּרוֹת:

על כמה מיני בשמים בָּא״יָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא מִינֵי בְשָׂמִים:

על שמן אפרסמון בָּא״יָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא שֶׁמֶן עָרֵב:

הפודה כרם רבעי שלו מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל פִּדְיוֹן כֶּרֶם רְבָעִי:

כל ברכות הראיה אינו מברך אלא משלשים לשלשים יום:

הרואה מקום שנעשה בו נס לו או לרבו או לאבותיו או לאבותינו בכלל יברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם שֶׁעָשָׂה לִי (לרבי לאבותי לאבותינו) נֵס בַּמָּקוֹם הַזֶּה:

הרואה חכם בחכמת התורה:

בָּא״יָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם שֶׁחָלַק מֵחָכְמָתוֹ לִירֵאָיו:

ברוך

מקור הברכות

ברכות נ״ד, דין האמת, שם, ומס׳ פסחים דף נ׳. עצי בשמים, עשבות בשמים, ריח טוב בפירות, בורא שמן ערב. כל ברכות אלו במס׳ ברכות דף מ״ג, ובגמרא שם הגרסא „עשבי בשמים״. אך במקרא משלי כ״ה איתא „עשבות הרים״ וטוב לבחור לשון המקרא כמו״ש הגר״א יו״ד שכ״ה. פדיון כרם רבעי, בסמ״ק סי׳ דמ״ח מובא. שמלקט מד׳ רוחות הכרם ומעות בידו ועומד באמצע הכרם ואומר בא״י אקב״ו על פדיום הכרם. ואומר: בזמן שביהמ״ק קים היו פירות רבעי להקדש, ועכשיו יהי רצון שיהיו המעות האלו הקדש והפירות תולין. ומעות שוהקן או שורפן. נעתק מסדר ברכות דרב סעדיה עכ״ל, וכסדר רס״ג שתחת ידי לא מצאתי זאת. וז״ל האבודרהם, כתוב בסדר הגאונים שיקח ד׳ אשכולות מד׳ פיאות הכרם ואחד מאמצעו וכסף שו״פ ויברך על פדיון כרם רבעי שבזמן שביהמ״ק קים היו מעלים כל פירות כרם רבעי למקדש עכשיו שאין ביהמ״ק קים יהיו מעות אלו הקדש, ברוך אי״י מקדש ישראל במצות. ויש אומרים שאין לחתום בברכה זו שלא הוזכרה בשום מקום בתלמוד. ולוקח האשכולות ומאבדן שלא יהנה אדם. והכסף שוחקו ומטילו לים. ומשטט כל פירות הכרם לכל עובר ושב כל אותה שנה ואינו דורכן בגת, אלא אוכל כמאד בל אדם מהענבים ושולח דורון למי שירצה, ע״ש. והוא פליאה נשגבה, ונראה שחסר שם וצ״ל „ואם הוא שנת השמיטה משמט כל פירות הכרם״כו׳. שעשה לי נס ברכות נ״ד. שחלק מחכמתו, שנתן מחכמתו. שנתן מכבודו. מציב גבול אלמנה

מערבי לב

שחלק מחכמתו ליראיו, במס׳ ברכות דף נ״ח, ת״ר הרואה חכמי ישראל אומר ברוך שחלק מחכמתו ליראיו, חכמי אוה״ע שנתן מחכמתו לבריותיו, הרואה מלכי ישראל אומר ברוך שחלק מכבודו ליראיו, מלכי אוה״ע שנתן מכבודו לבריותיו, טעם הדברים שבישראל אומר שחלק מחכמתו או מכבודו ליראיו, ובאוה״ע אומר שנתן. אסברה לן רבינו הר״ד אבודרהם וכתב: מפני שהחלק הוא כניצוץ הנמשך מהנהר אפשר להרחיבו ולהגדילו, ואפשר לקצרו ולהחסירו, אבל מתנה היא לעולם הלוקה ופסוקה

הלכות סעודה

ע. וכשמבקש לאכל להם צריך לטול ידיו קודם. (א) וא"כ לקבוע סעודתו. **א.]** ואע"פ שאוכלין הולין, וכל המזלזל בנט"י בר נדוי הוא, שכך שנינו [ברכות י"ט א'] ה"ו שעקביה נתנדה, שאין עזרה ננעלת על אדם (ב) [מישראל] בחכמה וביראת הטא כעקביה בן מהללאל, אלא את מי נדו את אלעזר בן (ג) [הנך] שפקפק בנט"י ונדוהו, ומת בנדויו, ושלהו ב"ד והניהו אבן על ארונו, ללמדך שכל המתנדה ומת בנדויו סוקלין ארונו, וכל המזלזל בנט"י סוף בא לידי עניות דאמר ר' אמי ואמרי לה בםתניתא (ד) שלשה דברים מביאין את האדם לידי עניות, ואלו הן, המשתין ערום בפני מטתו, והמזלזל בנט"י, ומי שאשתו מקללתו בפניו. המזלזל בנט"י **ב.]** לא אמרן אלא (ה) זמנין מאשי וזמנין לא מאשי, אבל מאשי ולא מאשי לית לן בה. וא"ר זריקא א"ר אלעזר [סוטה ד' ד' ע"ב] כל המזלזל בנט"י נעקר מן העולם:

וכד

שנוי נוסחאות והגהות

ע. (א) צ"ל „ואח"כ". ובויטרי גרס „ואהר". (ב) „בישראל". (ג) „חנוך" ובויטרי ובסדר הנדפס איתא „בן הגרי והוא טעות. (ד) „תני" והוא בםס' שבת דף ס"ב ושם איתא „א"ר אבוה", וכן הוא בריף ורא"ש פ"ו דברכות. (ה) לפנינו בגמרא איתא „לא אמרן אלא דלא משי כללי.

שפיר

מנן האלף

ע. א.] ואע"פ שאוכלים הולין. ר"ל דהכמים גזרו על סתם ידים שיהיו שניות לפסול את התרומה אבל לא בחולין. ואפ"ה הצריכו נטילה גם בחולין. משום סרך תרומה שלא יבא לאכול תרומה בלא נטילה:

ב.] לא אמרן אלא זמנין מאשי וזמנין לא מאשי, אבל מאשי ולא מאשי לית לן בה. במס' שבת דף ס"ב איתא לא אמרן אלא דלא משי ידיה כלל. אבל משי ולא משי [פרש"י שאינו רוחץ ומשפשף יפה אלא מעט מים כגון רביעית מצומצם.] לית לן בה, ולאו מלתא היא דא"ר הסדא אנא משאי מלוא הפנאי מיא ויהבי לי מלוא הפנאי טיבותא, ויש לדקדק בזה דאמר ולאו מלתא היא, מנ"ל למדהי הא דר"א משום דרב הסדא, הא אפשר דמשא ולא משא אע"ג דלא יזכה למלוא הפנים טיבותא, מ"מ אין ראיה מזה שבא לידי עניות, ובמסכת סוטה דף ד' שנינו המזלזל בנט"י נעקר מן העולם, ופרש"י דחייב מיתה אם אוכל תמיד בלי נט"י משום דעובר על דברי הכמים דכתיב ופורץ גדר ישכנו נחש, והקשו בתוס' דהכא קאמר דעונשו מיתה, ובמס' שבת אמרינן דעונשו עניות, ותירצו דזלזול שמזלזל בה תמיד עונשו עקירה מן העולם ע"י עניות דקשה ממיתה, ע"ש, אבל לגרסת הגאון דלא גרס ה"מ דלא משי ידיה כלל, אלא זמנין משי וזמנין לא משי, ניחא הכל בפשיטות ובאים הדברים בלי שום קושי, דבאמת אם אוכל תמיד בלי נט"י עונשו מיתה כפרש"י שם בסוטה, אבל זמנין מאשי וזמנין לא מאשי אין עונשו אלא עניות, ואדרבה היא קל ממיתה, ומשא ולא משא והיינו שרוחץ ברביעית מצומצם לית לן בה ואפי' עניות ליכא. אכן גם לעושר לא יזכה אא"כ ירחץ מלא הפניו וכדר"א, ומימרא דר"א היא מלתא באפי נפשה. והגאון מעתיק לה לקמן בסי' פ"א, ולא גרס בגמרא כלל „ולאו מלתא היא". וגם בשאלתות סי' נ' מצאתי כגרסת הגאון דלא גרס בגמרא כלל „ולאו מלתא היא" וגם בה"ג ל"ג לה, ועיין מ"ש הכ"מ פ"ו הט"ו מברכות במ"ש הרמב"ם ספק

נטל

עא. ג.] וכד מאשי ידיה מבעי ליה לנגובי ידיה. (א) [ואם לא נגב] כאלו אוכל לחם טמא, שנאמר ויאמר ה׳ ככה יאכלו בני ישראל את להמם טמא. וא״ר הסדא אנא משאי מלוא הפנאי ויהבו לי מלא הפנאי טיבותא:

עב. ד.] וכשיטול ידיו מברך [ברוך אתה ה׳ אלהינו מלך העולם] אשר קב״ו על נטילת ידים. (מכאן עד השורה חסר בכת״י ב

(ובנדפס) **ה.]** והדר התיך ליה התיכה מן הפת ולא חתיך לה מינה לגמרי. ואוחז בה ואומר ברוך אתה ה׳ אלהינו מלך העולם המוציא להם מן הארץ, ובצע

שנוי נוסחאות והגהות

עא. (א) „שפיר, ראמר ר׳ אבהו כל האוכל פת בלא נגוב ידים״.

מרבנן

מגן האלף

נטל ידיו ספיקו טהור, ואפשר שהוציא כן ממ״ש משא ולא משא ל״ל בה. וכתב הכ״מ „ואע״פ שרש״י מפרש בענין אחר״, ודהיקא ליה ולהלה״מ מה שאמרו שם „ולאו מלתא היא דאמרי׳ ע״כ, הנה לגירסת רבינו דמימרא דר״ה הוא מלתא באפי נפשי׳ ל״ק כלל. ועיין בהעמק שאלה מ״ש בשם התגו הג״ר רפאל נ״י. ועיין במל״מ פ״ד דבכורות מה שנשאר בצ״ע על הרמב״ם:

עא. ג.] וכד מאשי ידיה מבעי ליה לנגובי כו׳ ככה יאכלו ב״י את להמם טמא. פרש״י במס׳ סוטה דף ד׳ ע״ב שהאוכל בלי נגוב דבר מאוס הוא, והביא כטומאה שנאמר ככה וגו׳. אלמא דבר מאוס קרי טומאה, ע״ש. ור״ל, שבפסוק הקודם מיירי במה לענין מיאוס, ואמר שם ככה וגו׳ וקרי לי׳ טומאה וע״כ דר״ל שאוכל בלי נגוב, דאי בדלא נטל ידיו כלל הלא טמא ממש הוא, א״ו דגם בלי נגוב חשיב כטומאה, והווימרי הביא עוד, ואית דאמרי „להמם טמא מאשר אדיהם שם״ כלומר הדהה בלי נגוב. והרש״א כיון לדבריו. והטור הביא גימטריא „להמם טמא״ גימ׳ „בלא ניגוב ידים״:

וכתב הב״י בס״י קנ״ח דמאה דשנין בפ״ב דידים שהמטביל ידיו א״צ לנגב שמעינן דה״ה השופך רביעית בבת אחת על שני ידיו, או רביעית שלם על כל יד בפ״ע א״צ נגוב, דאין כאן מים טמאים כלל, אך הרש״ל והט״ז חולקים וס״ל דלעולם צריך נגוב, ע״ש. ודברי רבינו שכתב דמבעי לי׳ לנגובי ידיה ולא הלק בין פחות מרביעית לרביעית, משמע כדבריהם, יכ״מ לדברי רב האי בשע״ת סי׳ קל״ו שכתב דעיקר הרחיצה בנגיבה תליא, ונראה דדעתו כדעת הראב״ד מובא בב״י סי׳ קס״ב דרביעית בבת אחת לא מהני דעיקר טומאת הידים לאו טומאה ממש היא אלא טומאת לכלוך. וזה שכתב גם רש״י ז״ל שהאוכל בלי נגוב מאוס הוא:

עב. ד.] וכשנוטל ידיו מברך על נט״י, רב האי גאון בתשובותיו פירש על שם שצריך להגביה ידיו לאחר רחיצתן כדכתיב וינטלם וינשאם, והאחרוני׳ פא״ד סי׳ קנ״ב בשם י״מ, ובווימרי סי׳ ס״ז בשם רבינו [רש״י ז״ל.] כתבו נט״י על שם הכלי ששמה אנטל, כדאמרינן בב״ב נ״ח, אנפק, אנבג, אנטל, מחזיק רביעית:

ה.] והדר התיך ליה חתיכה מהפת ולא חתיך ממנה לגמרי, בגמרא דף ל״ט הרהב״א פת הגזומה בקערה כו׳ אלא א״ר מברך ואח״כ בוצע והלכתא כרבא. ופירשו התוס׳ והרא״ש שלא יפרים פרוסת המוציא לאחר הברכה. ורצונם כמו״ש הגאון כאן, שיחתוך מעט קודם ברכה ולאחר ברכה בוצע לה, וכתבו, יש נוהגין שתהא הפת שלמה לגמרי בשעת ברכה ואין המנהג נכון דהוי היסח הדעת, וכ״כ הרא״ש ותר״י שזה יראה הפסקה בין ברכה לאכילה. וכתב הרא״ש „ויחתוך מעט שאם יאחז הפרוסה יעלה הככר עמו, וכן

בגינו

ובצע לה לחתיכה ואוכל. ו.] ולא מבעי ליה לאישתעויי מידי עד דבלע לה להתיכה. ז.] וכד שתי המרא בתוך הסעודה, ברישא מברך ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם בורא פרי הגפן] **והשותה** מים בתוך סעודתו [אפילו פעמים ושלש] צריך לברך על כל פעם ופעם, ואע"פ שהוא לפניו, שכך שנינו [ברכות מ"ד ע"ב] השותה מים לצמאו אומר שהכל נהיה בדברו. ואמרינן למעוטי מאי, אמר רב אידי בר אבין למעוטי היכא דהנקתו אומצא, הא לאו הכי מברך דהו"ל נמלך, ואית (א) [דבריך] זמנא קמא ל"צ לברוכי על כל זמנא, מידי דהוה אהמרא דכד מברך זמנא קמא ל"צ לברוכי עליה זמנא אהריתא

(בכת"י ב ובנדפס הסר מכאן עד אות פ').

ובשהוא

שנוי נוסחאות והגהות

עב. (א) מדרבנן דאמרי כין דאיכא מיא קמיה בסעודתא ובריך זמנא קמא לא צריך וכן צ"ל כאן. בויטרי

מנן האלף

שנינו בפ"ג דטבול יום ר' יהודה אומר אם אוחז הקטן והגדול עולה עמו הרי הוא כמוהו. והלכה כר' יהודה. ע"ש. וכן לי' הפוך בשם הרא"ש. והנה רבינו הגאון לא הזכיר זאת. ואפשר דגרס כדגרסינן בפ' כל הבשר דף קכ"ה דר"מ ס"ל הכי שאם אוחז הקטן. [וכ"מ שם ברש"י ד"ה מוחלפת השיטה דלא גרס כגרסתנו במשנה דטבול יום] ור' יהודה פליג. וס"ל שאם יאחוז הגדול והקטן עולה עמו נמי שני, והלכה כר' יהודה. ועל טעמא דהפסק שהזכירו הרא"ש והר"י הקשה בפרישה דהא שיעור הפסק הוא כ"ב אמה, והב"ח הקשה עוד כיון שהוא צורך ברכה לא הוי הפסק כדהשכהן בגביל לתורה. אכן בס' האשכול ביאר זאת, דכי' שיותר טוב שיחתוך תחלה שאם יחתכנו אחר הברכה שמא יפסיק בדברים אחרים קודם שיאכל המוציא:

ו.] ולא מבעי לי' לאשתעויי מידי עד דבלע להתיבה, בטור ובש"ע סי' קס"ז איתא רק שלא ישיח בין ברכה לאכילה. אכן בשל"ה מובא במג"א סקע"ז כתב כדעת הגאון עד שיבלע הפרוסה, ומוכיח מסי' ר"י שהטועם ופולט א"צ ברכה וה"ה לועס ופולט, וס"מ דעיקר הברכה על הבליעה, ומשמע דעת המ"א וכ"כ בא"ר דאם שח קודם בליעה חוזר ומברך. אבל השל"ה כ' דבדיעבד אינו חוזר ומברך. ועתפ"ל את ע"ז כדעת רבינו הגאון בזה לענין דיעבד:

ז.] וכד שתי המרא בתוך הסעודה ברישא מברך כו'. בגמרא דף מ"א שאלו את בן זומא מפני מה אמרו דברים הבאים בתוך הסעודה אין טעונין ברכה כו' א"ל הואיל ופת פוטרתן, אי הכי יין נמי נפטריה פת, שאני יין דגורם ברכה לעצמו. פרש"י שמתוך חשיבותו מקדשין עליו, והתוס' כתבו דגורם ברכה דמתחלה כשהיו ענבים לא ברך רק בפה"ע, ע"ש, ומה שאמר הגאון "ברישא" ר"ל דאינו מברך אלא הכסא קמא ולא בכל פעם בשותה:

ובמה שאלו לב"ז א"ה יין נמי נפטרי' פת פירשו ברא"ש ובתוס' בשם ר"ת לפי שא"א לאכילה בלא שתיה, ובלא אכילה לא ישתה. ומתרץ דיין שאני דגורם ברכה לעצמו, ואנו למדין מזה דבאר כל דבר חוץ מיין, הן מים והן כל המשקין א"צ ברכה כלל בתוך הסעודה דפת פוטרתן, אבל הר"ר יו"ט פי' דדוקא היין פריך דלפטריה פת משום דיין סועד ידו מחמוה לאכול, וחשיב טפי כבא מחמת הסעודה. ויוצא לנו לפי פירושם, דמים אין הפת פוטרו, אבל שאר משקין כמו השכר ובכרא שזנין יותר מהמים, וכן המוציא יותר מפני שבאים מחמת הסעודה, הפת פוטרתן, אכן הראב"ד פירש דבמה שאמרו בגמרא שאני יין דגורם ברכה לעצמו הדשו לנו שבאכילה והשתיה שתי ענינים הם. ור"ל שבשתיה גורמת

עג. [וכשהוא שותה מברך לפניו ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם שהכל נהיה בדברו **ח.]** ולאחריו מברך, בא"י אלהינו מלך העולם בורא נפשות רבות וחסרונן על כל מה שברא חיי העולמים. **ט.]** והיכא דהנקתיה

מנן האלף

ברכה לעצמה, ולפי פירושו בין מים ויין או שארי משקין הבאים בתוך הסעודה אין הפת פוטרתן:

ומדברי רבינו נלמד שהוא חלוק על ר"ת וס"ל לברך על המים בתוך הסעודה וכ"כ הראבי"ה בסי' קי"ה דאין פת הנאכל פוטר את השתיה, ומוכיח נ"כ ממה שאמרו השותה מים לצמאו מברך לאפוקי היכא דחנקתו אומצא, ולא אמר לאפוקי היכא דשתי מיא בתוך הסעודה, אלא שהביא בזה שתי דיעות די"א דצריך לברך על המים בכל פעם ששותה, וכמו שאמרו בוימרי בטעם הדברים משום דבכל שעתא ושעתא נמלך הוא. שאין אדם שותה מים אלא לצמאו וע"י הדחק, אבל יין שותה לתאותו ולהברותו אפילו שלא לצמאון, וכיון דבריך אכסא קמא תו ל"צ לברוכי, וכ"פ רבינו משולם הגדול דאפי' היכא דאיכא מיא קמיה על השלחן דאיכא למימר דעתיה עלויה, אפ"ה בריך כל זמנא, דאינו שותה מרצונו אא"כ הצמאון דוחקו, וכ"כ בס' האורה ח"ב סי' ס"א, אולם יש מרבנן דאמרי כיון דאיכא מיא קמי' וצריך זמנא קמא תו לא צריך לברוכי זמנא אחריתא:

ויש להסתפק לדעת רבינו ז"ל בשאר משקין ששותה בתוך סעודתו אי צריך לברך עלייהו כמוש"ל לדעת הראב"ד ששתיה גורמת ברכה לעצמה שאכילה ושתיה שתי ענינים הן, ואע"ג דלא שייך נביהו נמלך לברך על כל כסא וכסא כמו במים שאין לו מהם הנאה כ"א לצמאו, מ"מ אכסא קמא צריך לברוכי, א"ד כיון דעל ידם מתאוה לאכול וגם יין יותר מהמים א"צ לברוכי עלייהו כלל בתוך הסעודה, אכן הראבי"ה בשם הלכות גדולות כ' מאן דבעי מיא אפי' תלתא זמני בסעודתא א"צ לברך אלא זמנא קמייתא, וכן המרא ושכרא דכי מברכא זמנא קמייתא ל"צ תו לברוכי, עכ"ל:

עג. ה.] ולאחריו מברך כו' על כל מה שברא חיי העולמים. פירוש הברכה ביארו בתוספות ברכות דף ל"ז שמברך להשי"ת שהוא „בורא נפשות רבות וחסרונן" שאי אפשר להיות בלעדן, וכן מודה נ"כ על דברים שלא נבראו אלא להענוג, והוא מה שאומר „על כל מה שברא להחיות בהן נפש כל חי", אבל יש מפרשים ומיבא בטור סי' ר"ז דהאי „וחסרונן" דבוק לשלאחריו, דמה שחסר להנפשות מוטל על הדברים שבראת להחיות בהן נפש כל חי, וכתב הב"י דלהירושלמי דהתם ברכה זו בשם, אפשר לומר דברכת הפתיחה קאי לבורא נפשות רבות וחסרונן, והחתימה קאי לעל כל מה שבראת כו', אכן לתלמודא דידן דאינו מזכיר החתימה קאי ברוך אתה ה' של הפתיחה לכל מה שאומר גם בסוף על כל מה שבראת, ועיין בהגר"א שם סק"ד דדעת הרא"ש עיקר להתום בשם. **ועיין** מ"ש במג"א לומר על כל מה „שבראת" וכן גרסת תשובת הרא"ש, וכ"כ הסדרים כת"י. אולם בש"ס יש״ן איתא כגרסת הגאון „שברא" חיי העולמים וכ"כ הגר"א ז"ל שכן עיקר, וכ"נ הגמרא ברכות ל"ז ומ"ש בערובין י"ד „שבראת" הוא ט"ס ע"ש. **והנה** גירסת הגאון הוא „חיי העולמים". והרב התוי"ט סוף מס' תמיד כיון זאת לדעתו שכתב שנכון לגרוס „חיי העולמים", ור"ל חיים של העולמים כלם והוא הקב"ה, או חי העולמים בצירי, אבל לא חי בפתח, שאין העולם חי באמת ולא יצדק לשון חי אלא שבורא לבד כמו"ש הרמב"ם ביסודי התורה, וכן נאמר וישבע בחי העולם, ור"ל כי חי בצירי הוא תואר על עצם שהוא וחייו שוים, וכל התוארים המה אפשריים שיהיו ואפשר לא, ולכן נאמר חי פרעה, חי נפשך, אבל הבורא ב"ה הוא לבדו המצוי החי, והוא מחיה כל העולמים כמו"ש ואתה מחיה את כלם, וכ"כ גם הגר"א ז"ל, ובעל אליהו רבא מובא במהלית השקל כ' שמעתי שחזר בו הגאון בעל תוי"ט ואמרו בפתח, [ונמצא נ"כ בסדר הרס"ג שמנוקד בפתח.] אולם כבר סתרו דבריו בס' או"ה מובא בשאילות שלם בשאלתות אות כ"ו, וכ"כ הרז"ה:

ט.] והיכא דהנקתו אומצא כו' מקמי דלשתי ל"צ לברוכי כו' מידי דהוה אסם

דחנקתיה אומצא דקא אמרינן דלא צריך לברוכי, הכי שדר רב פלטוי (א) בר אביי ריש מתיבתא מקמי דלשתי ל״צ לברוכי שהכל משום דאנים הוא, לבתר דלשתי מברך בורא נפשות. ודקא אמרינן דלא צריך לברוכי ברכהא קמיתא לית בה משום אסור לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה, מידי דהוי אסם, שכל השותה סם ואוכל דבר לרפואה ולא קמכוין לאכילה אינו צריך ברכה לא לפניו ולא לאחריו, וכן [ברכות דף מ׳] אחר כל אכילתך אכול מלה, אחר כל שתייתך שתה מים ואי אתה נזוק לעולם, ואין צריך ברכה לא לפניו ולא לאחריו, דכיון דאסור רבנן אכל כל מאכל ולא אכל מלה, שתה כל משקין ולא שתה מים, ביום ידאג מפני ריח הפה ובלילה ידאג מפני ריח הפה ומפני הסכרה, דאי לא אכיל ולא שתיה הוי סכנה, הו״ל משום לרפואה, הלכך א״צ ברכה לא לפניו ולא לאחריו]:

ולאחר

שנוי נוסחאות והגהות

עג. (א) בומרי איתא „בר אבא" והוא טעות.

ברכות

מגן האלף

אסם, כו׳ הלכך ל״צ לברך לא לפניו ולא לאחריו. דברי רבינו ז״ל תמוהים דדבריו סותרים מרישא לסיפא, כיון דמדמי לסם ולמים ששותה משום רפואה למה הצריך בחנקתו אומצא לברך לאחריו, ולבסוף מסיים הלכך א״צ לברוכי ומשמע דקאי אחנקתו אומצא, והא ברישא הצריך בו ברכה לאחריו. וראיתי במנהיג הלכות סעודה אות ד׳ שכתב דרב עמרם חולק ארב פלטוי, וס״ל דא״צ ברכה לא לפניו ולא לאחריו ע״ש, ולפי זה חסר כאן וצריך להגיה אחרי לבתר דלשתי מברך, כו׳ „לית הלכתא הכי אלא דל״צ ברכה לא לפניו ולא לאחריו ולית בה משום אסור לאדם שיהנה" כו׳ מידי דהוי אסם, כו׳, ולפי״ז אתאן דברי רבינו כהונן:

אבל התוס׳ סוף פ׳ כ״מ הביאו בשם רב עמרם דדוקא לפניו לא בעי ברוכי ולאחריו בעי, ולא כתבו שר״ע פליג הולק ע״ז, וגם הרא״ש שהזכירו בשם רב פלטוי לא הזכיר שר״ע חולק עליו. והלו הי׳ גרסתם כגרסת המנהיג לא היו סותרים דברי רב פלטוי בשם רבינו סתם ודעת עצמם, ולכן נלפ״ד לפרש דמה שאמר הגאון „מידי דהוי אסם" לא אמר אלא לענין דבמידי שאינו שותהו משום הנאה לגמרו, לית ביה אסור שיהנה בעוה״ז בלא ברכה, ואין לברך על מים ששותה בחנקתו אומצא, דומיא דסם ומים ששותה משום רפואה, אלא דמ״מ יש חילוק ביניהם לפמ״ש התוס׳ שם דף ל״ו „נראין הדברים שאם שותה משקין לרפואה והמשקין רעים לשתות דלית לי׳ הנאה מינייהו ל״צ ברוכי, ואי אית ליה הנאה מיניה בלא הרפואה בעי ברוכי, ע״ש, ולכן ס״ל להגאון דבסם או מים ששותה משום סכנה ל״צ ברכה לא לפניו ולא לאחריו, אבל בחנקתו אומצא אע״ג דבתחילה ל״צ לברך שלא שתה היתן לגמרו, מ״מ כשהשיב נפשו אחרי שלהנתו האומצא, והרגיש ריוח והנאה לגופו בעת שתיתו, בעי ברוכי על הנאה מציו, ומה שמיעטו בגמרא לאפוקי חנקתו אומצא, לא קאי לאפוקי מברכה אחרונה, דהגמרא קאי רק על דברי ר׳ טרפון, ור״מ דאמר בורא נפשות אברכה שלפניה קאי, וכ״כ רש״י ערובין דף י״ד ע״ב, ועז״א לאפוקי חנקתו אומצא, וע״כ לא איירי בגמרא בחנקתו כ״כ עד שאינו יכול לדבר, דזה א״צ לאפוקי, דפשיטא כיון שא״י לדבר. א״ו איירי שאעפ״כ יכול לברך, אלא דפטור שלא לקח לשתותו לגמרו, ומ״מ ברכה אחרונה צריך, ומה שסיים הגאון „הלכך" קאי רק אסם ודדמי לי׳, כגון מים שאינם טובים לשתותן אלא משום סכנה, וממילא לדעת הגאון בחנקתו אומצא ושתה עלייהו שאר משקין, שאיך אוכל יטעם הנאתם וערבותם תיכף, מברך עלייהו גם בתחילה כמו״ש התוס׳ בשותה משקין לרפואה

וממילא

הרואה חכם בחכמת העולם:

בא"י אלהינו מלך העולם שנתן מחכמתו לבשר ודם:

אם רואה פני מלך:

בא"י אלהינו מלך העולם שנתן מכבודו לבשר ודם:

ברוך

מערכי לב

ובפרט, ובישראל כתיב „כי חלק ה' עמו" ולפי זכותם מתרבה ומתמעט, ולא חלק אלא וחלוקי בין בחכמה בין במלכה, בחכמה „יראת ה' היא חכמה", ובממלכה „צדיק מושל יראת אלהים". והכותי אוה"ע חושבים כי חכמתם מעצמם ומלכותם בגבורתם, שכן אמר מלך אשור „בכח ידי עשיתי ובחכמתי" וגו' אבל ישראל אינם כן. שהרי דוד אמר לגלית „אתה בא אלי בחרב ובחנית ואני בא אליך בשם ה'". ולכן קורא לעכו"ם „בו"ד", ולישראל „יראיו". עכ"ל:

והמתבאר מדבריו ז"ל שאע"פ שהחכמה לחכמים והכבוד המגיע למושלים הצדיקים בלכתם בדרכי ה', בין בישראל ובין באוה"ע, שניהם מידו של הקב"ה, מ"מ הבדל גדול ביניהם, כי באוה"ע המתנה היא פסוקה ותלושה, ולא התרבה ולא יגדל חלקם. ובישראל הוא צנור נמשך מנשמתם של כנסת ישראל הכללי, ומקור של מעיין שוטף ונהר בלתי פוסק אתי החכמה וכל המדות החמודות אשר במבוע העליונה מקור החכמה והמדות ברוך הוא, „כי חלק ה' עמו ויעקב חבל נחלתו", ואף האדם לבדו ברדתו בגוה החומרית בעולם השפל הזה, משים על כמבוע הקדושה הזאת עפר וצרורות וגולל עליה אבנים מפולמות ותקלקל מעביו עד שנפסק הצנור הקדוש הלזה, ונשאר ערום וריק מחכמה ומכבוד, מ"מ יש הפרש רב בין ישראל לאומות העולם שכל כבודם ושפע חכמתם אך מתנה פסוקה ותלושה, ובישראל צנור גדול וקדוש אחד מאחדתם לפי שרש נשמתם, וכאשר יסירו רק את השיח והאבנים אשר שמו על פני המבוע הזאת, ימלא להם פלג אלהים מלא מים ממעדני כל המדות הטהורות והנעלות, ומטעמי כל החכמה העליונה אשר לא יכזבו מימיו, ולמה הדבר דומה לנהל גדול שיבש מני חרב וקיץ, והלוקי נחל עם עפר וצרורות ממלאים על כל גדותיו, ועכ"ז אין לדמותו לקרקע עולם אפילו היא להה ושמנה מאד, כי דשנה ולחותה פוסקת ממנה מעט מעט, לא כן אדמת ציה אשר בנחל, עיינות ותהומות מקיפות אותה, ובהמצא בה רק פתח קטן כחודו של מחט סדקית יפרצו עליה בתעצומות עוזן, וימלאו את גדותיה כנחל שוטף. וכן דבר הוא ואיש הישראלי, „פתחי לי אחותי רעיתי יונתי תמתי"—יאמר ה'— „פתחי לי פתח של תשובה כחודה של מחט ואני אפתח לכם פתח כפתחו של אולם" [שיר רבה] וזה באמרי בתנא ד"ה „חייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשה אברהם יצחק ויעקב". והשכל, שלא אמר שחייב אדם להתאוות ולהשתוקק למעשיהם, אלא „מתי יגיעו". ונשמע מזה באמר לנביא. והענין מבהיל בראשית ההשקפה איך אפשר לפעוטים וקלים כמונו להגיע למדרגתם, ומי לנו כיוצא בם? אבל הדבר ברור ואמת, שאע"פ שכל באי אבריהם לא הגיעו למדרגתם ומעלתם. מ"מ נשמותיהן בשרשן, כלן נפש אחת הנה באותה מדרגה מתם של אבותינו אברהם יו"י והיינו לומר מתי יגיעו מעשינו למעשיהם, יען כי יש הפרשה לזה. ולזה תראה שאחרי שחשב בספר בראשית בניו של יעקב וב"ב, בנותיו ובנות בניו בחביא אתו מצרימה, אמר: „כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה". לאמר, שכולם כנפש אחת הנה. יתפי בנותיו ובנות בניו מאוחים בשרשן עם נפשו של יעקב ע"ה, ולא כן בעשו ולעומתו הכתוב קוראם נפשות שכל אחד מובדל בשרשו ומקורו מזולתו:

וזה שאנו רואים בעדת ישראל לפעמים, אנשים אשר בלו כל ימיהם בסכלות והוללות ורחוקו מדרכי ה', ולפתע פתאום נסבות עליהם נסיון של המרת הדת אשר לא יקרא שם ישראל עוד עליהם, תחליפים היו פועל עובר ומקבלים עליהם צרות ויסורים, וגם מיתות משונות בשביל

קיו

הרואה בתי כנסיות בחורבנן מברך דיין האמת וביישובן מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם מַצִּיב גְּבוּל אַלְמָנָה:

הרואה חברו החביב לו אחר ל׳ יום מברך שהחיינו ואחר י״ב חדשים מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם מְחַיֵּה הַמֵּתִים:

הרואה את חברו שנתרפא מחליו מברך:

בְּרִיךְ רַחֲמָנָא מַלְכָּא דְעָלְמָא דִּי יַהֲבָךְ לָן וְלָא יַהֲבָךְ לְעַפְרָא:

כשרואין בריה משונה כגון גמד, וכושי, וכדומה:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם מְשַׁנֶּה הַבְּרִיּוֹת:

הרואה אילנות בעת פריחת ניצים מברך פעם אחת בשנה:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם שֶׁלֹּא חִסַּר בְּעוֹלָמוֹ דבר

מקור הברכות

אלמנה, מחיה המתים. כל זה שם דף נ״ח. בריך רחמנא. ברכה זו אינה חובה לאחר לברך אלא שאינה ברכה לבטלה. וחבירו שנתרפא אם ענה אמן נפטר על ידה מלאודויי כיון שהזכיר שם ומלכות „רחמנא מלכא דעלמא״. ולדברי הר״י צ״ל אלהנא מלכא דעלמא. משנה הבריות. שם נ״ח ע״ב. שלא חיסר כו׳ להנות. כו׳ בגמרא דף מ״ג הגרסא „להתנאות בהן ב״א״ אבל גרסת הראש ורי״ף להנות

מערכי לב

חי עד. אשר בשעה אחת מקדימים אותנו לג״ע, או כמסופר במס׳ ע״ז בר״א בן דורדיא שלא הניח זונה שלא שכרה, ובשביל מלה אחת שנגע עד לבבו, נעה בבכיה עד שיצתה נשמתו ושב לאל בכל לבו. וכיוצא בדבר אנו רואים לפרקים אנשים שאין בם לא יראת תורה ומצוה, ושאתם נלהבים באהבת ארץ קדש אשר ישתוקקו לעלות ולרצות עפרה. ומי נסך בם האהבה המופרזה הזאת לירושלים וארץ הצבי? ומה עיר מערים וארץ מארצות? שאין אנו רואים דוגמתם בכל אומה ולשון אשר שכבר התאזרחו בקרב העמים שביניהם, ואין זאת אלא הוא נאמן על שרש נפשם הטהורה ומבע המעיין הקדוש השופע בנשמת כלל ישראל אשר מקרבי יצאו. כי אעפ״י שיבש הנהר ונסתם המעיין זה אלפי שנים אשר פרץ אז על כל גדותיו בשפעת קדושה רבה ומהרה במקדשי אל אלהי ישראל, ועלה עליו צרורית הרבה מעפר ואבנים בהמון המלכיות והגזרות אשר שנו פניו ומראיתו ויהי למרמס לכל עובר, עוד חי רוחו בקרבו ואפיקים ועלפים שונים המחוברים עוד עם שרש נשמתם דופקים עוד על לבבו. והן המה המים המשכים מבית ה׳ אשר לעת קץ יצאו ויהיו למי נחל ונהל אשר לא יעבר. כמו שהובטחנו מפי נביא, וכמו שאחז״ל „מעין היוצא מבית קה״ק בתחלה דומה לקרני חגבים ומתגבר והולך״ [יומא דף ע״ז] ועפ״ז נאמר „מים רבים״ לא מי פגעים וצרות, ולא שלוה, „לא יוכלו לכבות את האהבה ונהרות לא ישטפוה״. כי אין כח במים לכבות האש הטבעי, אש היסודי הטמון בחלקי ברזל ואבנים, ואין כחו לכבות אלא האש הממוזג ברוח מלהיב:

ומה מאד השכילו מסדרי התפלה ברוח קדשם לסדר כל הי״ח ברכות בפניני קודש המזהירות על לב כל בן ישראל להאיר על ידם מחשכי הלבב, ולמצוא את פתח המבוע הקדוש הטמון בתוך לבם. ויש לך אדם הנלהב תיכף בברכה הראשונה בקבלת אלהות שבה. כשנזכר שהוא שייך לאלוה שאין כיוצא בו. ויש לך אדם שפותח לבו האמן בברכה השניה, כזכרו גבורת האל ית״ש שסומך נופלים ורופא חולים, ומתיר אסורים, וביחוד בשעה שבא נסיון ומעשה כזו לידו, והוא מודה ומשבח לאלהיו ע״ז, ויש שמתלהב בברכת הסליחה, והרפואה, והשנים וכדומה, ויש שמוצא את פתחו בברכת בונה ירושלם לרוב חיבתו וגעגועו אליה, ומכיון שמוצא את הפתח הזה כחודו של מחט, שוב הקב״ה שופע עליו מלא ברכה ונפש נדבות ממעיין החיים היוצא ממקור נשמתו, מבית ה׳:

דָּבָר וּבָרָא בּוֹ בְּרִיּוֹת טוֹבוֹת וְאִילָנוֹת טוֹבִים לְהַנּוֹת בָּהֶם בְּנֵי אָדָם:

כרואה אילנות טובים ובריות נאות מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם שֶׁכָּכָה לוֹ בְּעוֹלָמוֹ:

הרואה ים האוקינוס בָּא״יְ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם עֹשֶׂה אֶת הַיָּם הַגָּדוֹל:

כשרואין ברקים וכוכבים המעופפים בלילה מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם עֹשֶׂה מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית:

כשרואין הקשת בענן

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם זוֹכֵר הַבְּרִית וְנֶאֱמָן בִּבְרִיתוֹ וְקַיָּם בְּמַאֲמָרוֹ:

כשטובל כלים חדשים (חוץ מכלי חרס) מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל טְבִילַת כֶּלִי (וכשהם הרבה כֵּלִים):

ברכה אחרונה

אין לברך זולת אם אכל כזית (בהוה כחצי ביצה) או שתה רביעית (בהוה כביצה ומחצה) אם כתב פרות חיה תליה כדעות ע״כ יש ליזהר שלא לשתות אלא פחות מכזית או רביעית.

(סימן ר״י)

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם עַל

הגפן

מקור הברכות

להנות. שככה לו בעולמו. שם דף נ״ח. עושה הים הגדול. כ״ה לשון השו״ע סי׳ רכ״ח אבל במשנה ובריו״ף ורמב״ם ורא״ש איתא שעשה את הים הגדול וכן הגיה הרב המג״א. עושה מעשה בראשית. שם דף נ״ט וגירסת הרי״ף ורמב״ם. עושה בראשית. זוכר הברית. ברף נ״ט מאי מברך ברוך זוכר הברית. בבתוספתא תנא ר״י בנו של ריב״ב אומר נאמן בבריתו וקים במאמרו, אר״פ הלכך נימרינהו להרוייהו. וכתב האבודרהם לא שהקב״ה צריך זכירה שהרי אין שכחה לפניו. אלא שמראה לעולם כשרואים הקשת שרבו רשעי ישראל ואלמלא השבועה מחריב לעולם, והוא נאמן בבריתו שלא יקרבהו. ואפי׳ לא היה בריה הוא קים במאמרו שאמר ולא יהיה עוד מבול עי״ש. וצריך בנים לפה אמר דוקא רשעי ישראל. על טבילת כלי. עיו״ד סי׳ ק״ד. וישנן עוד ברכות שנשמטו בסדורים ונמצאים בסדר ברכות של רבינו סעדיה כת״י, והם: בא״י אקב״ו על השחיטה. ברוך א״ה אקב״ו על כיסוי הדם [וכ״כ בש״ך יו״ד סי׳ כ״ח סקכ״ם בשם הגאונים. אולם מנהגנו לברך על מצות כיסוי הדם בקפרי׳ וכ״ז שם דהיכא דאפשר מדכרינן פרט מצוה גם בברכה.] בא״י אמ״ה אקב״ו להפריש חלה [ומנהגינו לומר „להפריש חלה מן העיסה״. וכבר כ׳ הט״ז ביו״ד סי׳ שכ״ח סק״א שאינו יוצא בו צורך מה שאומרים „מן העיסה״ ע״ש] ועיין עוד נוסחי שאר הברכות הבובאים בש״ס וכל הפוסקים. כ״א על מקומן הראוי.

נוסח ברכה מעין שלש לשבעת המינים והמשת מיני דגן עיין ברכות דף מ״ד. בורא נפשות שם דף ב״ד ובדף ב״ז, ובעירובין דף י״ד, א״ל רב חנן לאביי הלכתא מאי א״ל פוק חזי מה עמא דבר. ופרש״י במס׳ ברכות וכבר נהגו לברך בתחלה שהכל ולבסוף בורא נפשות.

על היין מברכין לאחריו זה	על פירות משבח ארץ ישראל	על מעשה קדרה מה' מיני דגן	אכל מעשה קדרה מחמשה מיני דגן וגם שתה יין
הַגֶּפֶן וְעַל פְּרִי הַגֶּפֶן	הָעֵץ וְעַל פְּרִי הָעֵץ	הַמִּחְיָה וְעַל הַכַּלְכָּלָה	הַמִּחְיָה וְעַל הַכַּלְכָּלָה עַל הַגֶּפֶן וְעַל פְּרִי הַגֶּפֶן

וְעַל תְּנוּבַת הַשָּׂדֶה וְעַל אֶרֶץ חֶמְדָּה טוֹבָה וּרְחָבָה שֶׁרָצִיתָ וְהִנְחַלְתָּ לַאֲבוֹתֵינוּ לֶאֱכוֹל מִפִּרְיָהּ וְלִשְׂבּוֹעַ מִטּוּבָהּ רַחֵם (נָא) יְיָ אֱלֹהֵינוּ עַל יִשְׂרָאֵל עַמֶּךָ וְעַל יְרוּשָׁלַיִם עִירֶךָ וְעַל צִיּוֹן מִשְׁכַּן כְּבוֹדֶךָ וְעַל מִזְבְּחֶךָ וְעַל הֵיכָלֶךָ וּבְנֵה יְרוּשָׁלַיִם עִיר הַקֹּדֶשׁ בִּמְהֵרָה בְיָמֵינוּ וְהַעֲלֵנוּ לְתוֹכָהּ. וְשַׂמְּחֵנוּ בְּבִנְיָנָהּ וְנֹאכַל מִפִּרְיָהּ וְנִשְׂבַּע מִטּוּבָהּ וּנְבָרֶכְךָ עָלֶיהָ בִּקְדֻשָּׁה וּבְטָהֳרָה: בשבת וּרְצֵה וְהַחֲלִיצֵנוּ בְּיוֹם הַשַּׁבָּת הַזֶּה: בר"ח וְזָכְרֵנוּ בְּיוֹם רֹאשׁ הַחֹדֶשׁ הַזֶּה: ויו"ט וְשַׂמְּחֵנוּ בְּיוֹם חַג (פלוני) הַזֶּה: בר"ה וְזָכְרֵנוּ לְטוֹבָה בְּיוֹם הַזִּכָּרוֹן הַזֶּה. כִּי אַתָּה יְיָ טוֹב וּמֵטִיב לַכֹּל וְנוֹדֶה לְּךָ עַל הָאָרֶץ וְעַל

על היין	על הפירות	על מעשה הקדרה	על מעשה קדרה ועל היין
פְּרִי הַגֶּפֶן: בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָֹה עַל הָאָרֶץ וְעַל פְּרִי הַגֶּפֶן:	הַפֵּרוֹת: בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָֹה עַל הָאָרֶץ וְעַל הַפֵּרוֹת:	הַמִּחְיָה: בָּ"א יְיָ עַל הָאָרֶץ וְעַל הַמִּחְיָה וְעַל הַכַּלְכָּלָה:	הַמִּחְיָה וְעַל פְּרִי הַגֶּפֶן: בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָֹה עַל הָאָרֶץ וְעַל הַמִּחְיָה וְעַל הַכַּלְכָּלָה וְעַל פְּרִי הַגֶּפֶן:

אחר אכילת מאכל שאינו מחמשת מיני דגן. ואחרי אכילת פרי שאינו מחמשת מיני פירות. ואחר כל פרי אדמה ומשקין. חוץ מיין. אומרים זה.

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא נְפָשׁוֹת רַבּוֹת וְחֶסְרוֹנָן עַל־כָּל־מַה שֶּׁבָּרָא לְהַחֲיוֹת בָּהֶם נֶפֶשׁ כָּל חָי. בָּרוּךְ חֵי הָעוֹלָמִים:

סדר ברכת המזון

קודם נטילת מים אחרונים יאמר בחול על נהרות בבל כו' ובשבת וביו"ט שיר המעלות בשוב ה' כו' וקודם הברכה יאמר למנצח בנגינות כו' אלהים יחננו כו' ואח"כ יאמר אברכה את ה' בכל עת תמיד תהלתו בפי: סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם: תהלת יי ידבר פי ויברך

ויברך כל בשר שם קדשו לעולם ועד: ואנחנו נברך יה מעתה ועד עולם הללויה: והמברך בזימון יאמר וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה׳: ויטול ידיו. והיינו בכלי ולא ע״ג קרקע ויזהר שלא להפסיק בין נטילה לברהמ״ז. וכשרוצה לברך אומר:

הריני מוכן ומזומן לקיים מצות עשה של ברכת המזון כמה שנאמר ואכלת ושבעת וברכת את ה׳ אלהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך: לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה על ידי ההוא טמיר ונעלם בשם כל ישראל:

ויהי נועם וכו׳. המברך על הכוס יקבל הכוס בשתי ידיו ויניחנו על כף ימינו ואצבעותיו זקופות למעלה ויגביהו מן השלחן טפח.

המברך אומר — רבותי מיר ווילען בענטשין

יעניו המסובין — יהי שם יי מבורך מעתה ועד עולם

ויאמר המברך — ברשות מרנן ורבנן ורבותי

כשמברכין בשלשה אומר — נברך שאכלנו משלו

ועונין המסובין — ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו

כשמברכין בעשרה — נברך אלהינו שאכלנו משלו

יעניו המסובין — ברוך אלהינו שאכלנו משלו ובטובו חיינו

יחיד א״א — ברוך הוא וברוך שמו: ובזימון יש בו דיעות

ברכה זו משה רבינו ע״ה תקנה כשירד המן לישראל:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַזָּן אֶת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ בְּטוּבוֹ בְּחֵן בְּחֶסֶד וּבְרַחֲמִים הוּא נוֹתֵן לֶחֶם לְכָל בָּשָׂר כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ. וּבְטוּבוֹ הַגָּדוֹל תָּמִיד לֹא חָסַר לָנוּ וְאַל יֶחְסַר לנו

מקור הברכות

המברך אומר רבותי כו׳ עיין מג״א בשם הזהר שצ״ל הב לן ונברך, ולזה נוהגים לומר רבותי מיר ווילען בענטשין, והם עונים „יהי שם ה׳ מבורך מעתה וע״ע׳, כי מילי דקדושה צריך הזמנה, ובעל הגיון לב תשב עליו ששכח גמרא מפורשת המקור לזה שהוא בפסחים ק״ג ע״ב דהא צריך הזמנה ותחת ק״ז צ״ל דף ק״ג, דאיתא שם רב ייבא אמר הב לן ונברך, לסוף א״ל הב לן ונברך, א״ל הכי אמר רב כיון דאמריתו הב לן ונברך אסור לכו למשתי, ע״ש. אך חלילה להחשיד את ארונינו המ״א ואלו הוה לי׳ גמרא מפורשת לזה היה מביאה, ולא הוה שתיק רבינו המ״א מן הגמרא להביאה להלכה, אבל באמת גם דמות ראי׳ אינה, דהתם מיירי לדרב ייבא לענין דאם אמר הב לן ונברך הוה סילוק, ואסור למשתי אח״ב כמו אחרי מים אחרונים, אבל לא שמנהגם היה כן, דלפי המסקנא הוא בהב לן ונברך, והא בלא״ה נוטלין מים אחרונים וזה עדיף מהב לן ונברך לענין הפסק הסעודה, דאחר מ״א אם רוצה לאכול צריך גם ברהמ״ז החלה, בכו״ש בסי׳ קע״ט, משא״כ בהב לן ונברך כמו בברכה המוציא, אבל המ״א מיירי לענין דכל דבר שבקדושה צריך הזמנה בפה וכן מיתי בשם הזהר דאפי׳ לאחר שנטל מ״א מצוה להזמין בפה בהב לן ונברך, ועיין בבראשית רבה פ׳ מ״ט, אברהם הי׳ מקבל את האורחים, משהיו אוכלים ושותים אמר להם ברכו, א״ל מה נאמר, א״ל ברוך אל עולם שאכלנו משלו. לפי סדרו של רבינו ז״ל נראה שלא לומר קודם בהמ״ז ברוך הוא וברוך שמו, אפי׳ בעשרה, וכ״כ הגר״א ז״ל בספר מע״ר, דלא כרש״ל וב״ח המובא במג״א

לָֽנוּ מָזוֹן לְעוֹלָם וָעֶד. בַּעֲבוּר שְׁמוֹ הַגָּדוֹל. כִּי הוּא אֵל זָן וּמְפַרְנֵס לַכֹּל וּמֵטִיב לַכֹּל וּמֵכִין מָזוֹן לְכָל בְּרִיּוֹתָיו אֲשֶׁר בָּרָא בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ הַזָּן אֶת־הַכֹּל:

ברכה שניה יהושע תקנה כשנכנסו לארץ

נוֹדֶה לְּךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ עַל שֶׁהִנְחַלְתָּ לַאֲבוֹתֵינוּ אֶרֶץ חֶמְדָּה טוֹבָה וּרְחָבָה וְעַל שֶׁהוֹצֵאתָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וּפְדִיתָנוּ מִבֵּית עֲבָדִים וְעַל בְּרִיתְךָ שֶׁחָתַמְתָּ בִּבְשָׂרֵנוּ וְעַל תּוֹרָתְךָ שֶׁלִּמַּדְתָּנוּ וְעַל חֻקֶּיךָ שֶׁהוֹדַעְתָּנוּ וְעַל חַיִּים חֵן וָחֶסֶד שֶׁחוֹנַנְתָּנוּ וְעַל אֲכִילַת מָזוֹן שָׁאַתָּה זָן וּמְפַרְנֵס אוֹתָנוּ תָּמִיד בְּכָל־יוֹם וּבְכָל־עֵת וּבְכָל־שָׁעָה:

בחנוכה ובפורים אומרים כאן (על הנסים) התפלה בשמ"ע של חול:

(דה"ה) (א) אם שכח לומר עה"נ אין מחזירין אותו ויכול לאומרו בתוך אחר הרחמן ויאמר הרחמן הוא יעשה לנו נסים כמו שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה בימי מתתיהו כו' (סי' קפ"ז) ובפורים בימי מרדכי כו' ובשבת של חנוכה בהזכיר של חנוכה רק שכח רצה ונזכר לאחר שהתחיל הטוב והמטיב דדינו שיחזור לרצה א"צ להזכיר של חנוכה שנית: (קפ"ה מ"א סק"ב) (ב) במוצאי שבת לחנוכה או לפורים אם נמשכה סעודה ג' עד הלילה אף שהוכל גם בלילה כזית פת מזכיר של שבת לבד ולא של חנוכה ופורים: (סי' קפ"ח)

וְעַל הַכֹּל יְיָ אֱלֹהֵינוּ אֲנַחְנוּ מוֹדִים לָךְ וּמְבָרְכִים אוֹתָךְ יִתְבָּרַךְ שִׁמְךָ בְּפִי כָּל־חַי תָּמִיד לְעוֹלָם וָעֶד. כַּכָּתוּב וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת־יְיָ אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ

מקור הברכות

במג"א ר"ס קצ"ב. אך בזיטרי מחחיל „ב"ה וברוך שמו", ובטור סי' קפ"ז כ' יש שמוסיפין „ברוך משביע לרעבים. ברוך משקה לצמאים. [וכן איתא בזיכרי ברוך כו'] ואין לאומרו שאינו ממטבע הברכה והמוסיף גורע. וכ"כ הב"י בשם הכלבו שאין לומר פסוק „פותח את ידיך" כי איך נביא פסוק שאמרו דוד לדברי משה [רמשה הקן ברכת הזן] ועיין עוד בב"י סי' קפ"ז על נוסח ברית ותורה חיים ומזון, שהרא"ש לא היה אומר ברית שהי' אח"כ אומר על בריתך שחתמת ועל תורתך כו'. והי' בזה, ואין לומר „ונודה לך סלה באמת" כו', וכל המשנה המטבע או לא הזכיר מה שחייבו חכמים לא יצא ידי חובתו, ונראה לו דלא יצא ו"ה לעכובא קאמר, וצריך לחזור רבהמ"ז דאורייתא. ע"ש. ואע"ג והמטבע דרבנן ומשה יהושע ודוד הקנוה לפי זמנם. וקודם בבוש ובנין ודאי שלא אמרו באותו מטבע שלפנינו, ולא נצטוינו מה"ת לברך אלא כל אחד לפי דעתו, כמ"ש הרמב"ן. מ"מ אחרי שתקנו הנוסח אם שינה המטבע הויל כאלו לא אמרו כלל, וכיון דברהמ"ז דאורייתא צריך לחזור, [הרלנ"ח] אבל כל זה לענין עיקר המטבע שבברכה. כמו ארץ ברית ותורה ומלכות ב"ד. אבל אם לא שינה עיקר הברכה אלא שאמרה בנוסח אחר ודאי דיצא. [ב"ה] ועיין ד"מ לענין הכופל „בכל עת ובכל שעה" ר"ש לאומרו. דעת הוא עתותי השנה בקור וחום, ושעה הוא שעות היום. אולם נוסח הגאון ז"ל לומר רק „בכל עת" וליתא „בכל שעה".

לָךְ: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ עַל־הָאָרֶץ וְעַל הַמָּזוֹן:

ברכה זו דוד ושלמה תקנוה

רַחֵם נָא יְיָ אֱלֹהֵינוּ עַל־יִשְׂרָאֵל עַמֶּךָ וְעַל־יְרוּשָׁלַיִם עִירֶךָ וְעַל־צִיּוֹן מִשְׁכַּן כְּבוֹדֶךָ וְעַל־מַלְכוּת בֵּית דָּוִד מְשִׁיחֶךָ וְעַל־הַבַּיִת הַגָּדוֹל וְהַקָּדוֹשׁ שֶׁנִּקְרָא שִׁמְךָ עָלָיו: אֱלֹהֵינוּ אָבִינוּ רְעֵנוּ זוּנֵנוּ פַּרְנְסֵנוּ וְכַלְכְּלֵנוּ וְהַרְוִיחֵנוּ וְהַרְוַח־לָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ מְהֵרָה מִכָּל צָרוֹתֵינוּ. וְנָא אַל־תַּצְרִיכֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ לֹא לִידֵי מַתְּנַת בָּשָׂר וָדָם וְלֹא לִידֵי הַלְוָאָתָם כִּי אִם לְיָדְךָ הַמְּלֵאָה הַפְּתוּחָה הַקְּדוֹשָׁה וְהָרְחָבָה שֶׁלֹּא נֵבוֹשׁ וְלֹא נִכָּלֵם לְעוֹלָם וָעֶד: ההמונים אומרים עליו אלהינו וצריך ללמדם להפסיק:

(דה"ח) (א) בשבת ויו"ט וחוה"מ ור"ח צריך להזכיר בברכת המזון מעין המאורע בשבת אומר רצה כו' בי"ט וחוה"מ ור"ח אומר יעלה ויבא קודם ובנה ירושלים. ואם שכח ונזכר קודם שגמר ברכת בונה ירושלים היינו שאמר ברוך אתה ולא אמר עדיין השם אומרו שם. אבל אם אמר השם היינו שגמר הברכה אם נזכר קודם שאמר הטוב והמטיב אומר בא"י אמ"ה שנתן שבתות למנוחה לעמו ישראל באהבה לאות ולברית. בא"י מקדש השבת: (סי' קפ"ח) (ב) בי"ט וחוה"מ ור"ח אומר יע"ו קודם ובנה ירושלם ואם הוא בשבת אומר רצה קודם ואח"כ יע"ו ואם טעה ולא הזכיר יע"ו בי"ט אם נזכר קודם שהתחיל הטוב והמטיב אומר בא"י אמ"ה אשר נתן ימים טובים לעמו ישראל לששון ולשמחה את יום חג (פלוני) הזה. בא"י מקדש ישראל והזמנים: ואם חל יו"ט בשבת ושכח לומר של שבת או של יו"ט אומר אותו ששכח ואינו כולל השני עמו משום שכבר הזכירו. ואם שכח להזכיר שניהם אומר בא"י אמ"ה אשר נתן שבתות למנוחה לעמו ישראל באהבה לאות ולברית וימים טובים לששון ולשמחה את יום חג (פלוני) הזה. בא"י מקדש השבת וישראל והזמנים: אבל אם לא נזכר בכל אלו עד שהתחיל הטוב והמטיב חוזר לראש בהמ"ז. (שם סי' קפ"ח) ואם חל יו"ט בשבת ולא שכח רק של שבת או של יו"ט ולא נזכר עד אחר שהתחיל הטוב והמטיב שצריך לחזור לראש צריך אח"כ להזכיר בחזרה של שבת ושל יו"ט: (שם) (ג) בר"ה אם טעה ולא הזכיר יעלה ויבא אם נזכר קודם הטוב והמטיב אומר ברוך אשר נתן ימים טובים לעמו ישראל את יום הזכרון הזה: ואינו חותם בה ואין אומר שם ומלכות בפתיחה (פ"מ מ"ז סק"ז) ואינו אומר בנוסח הברכה לששון ולשמחה. ואם לא נזכר עד אחר שהתחיל הטוב והמטיב אינו חוזר לראש רק יאמר אחר בהמ"ז כל הנוסח יעלה ויבא. ואם חל ר"ה בשבת ושכח שניהם אומר בא"י אמ"ה אשר נתן שבתות למנוחה לעמו ישראל באהבה לאות ולברית וימים טובים לישראל את יום הזכרון הזה. בא"י מקדש השבת וישראל ויום הזכרון: ואם לא נזכר עד אחר שהתחיל הטוב והמטיב אף שהזכיר של ר"ה רק שלא הזכיר של שבת חוזר לראש וצריך להזכיר בחזרה של שבת ושל ר"ה אבל אם הזכיר של שבת ולא הזכיר של ר"ה דינו כמו אם חל ר"ה בחול ולא הזכיר של ר"ה: (שם) (ד) בחוה"מ דינו כמו. בר"ח רק שאומר בנוסח הברכה ברוך שנתן ימים קדושים לעמו ישראל לששון ולשמחה: (פ"מ) (ה) בר"ח אם שכח יעלה ויבא בבהמ"ז בין ביום בין בלילה ונזכר קודם שהתחיל הטוב והמטיב אומר ברוך אשר נתן ראשי חדשים לעמו ישראל לזכרון: בלא פתיחה ובלא חתימה. ואם חל בשבת אם שכח של שבת ונזכר קודם הטוב והמטיב אומר של שבת לבד וא"צ לכלול של ר"ח

ואם

ואם שכח שניהם אומר בא״י אמ״ה אשר נתן שבתות למנוחה לעמו ישראל באהבה ור״ח לזכרון בא״י מקדש השבת וישראל ור״ח: ואם לא נזכר עד אחר שהתחיל הטוב והמטיב אפילו לא שכח רק של שבת לבד צריך לחזור לראש ולומר בחזרה רצה ויעלה ויבא אבל אם שכח של ר״ח לבד דינו כמו אם חל ר״ח בחול: (שם) (ו) סעודה ג׳ בשבת דינה כמו בר״ח וכן אם אוכל סעודה ד׳ בשבת וכן ביו״ט סעודה ג׳ דינה כמו בר״ח (שם.): (ז) ג׳ שאכלו בשבת ויו״ט ושכחו להזכיר מעין המאורע שצריכין להחזיר לראש א״צ לברך שנית בזימון: (שם) (ח) היה אוכל סעודה ג׳ בשבת ויצא שבת אעפ״כ מזכיר של שבת בבהמ״ז ואם היה ביום א׳ ר״ח אם אכל גם בלילה כזית פת מזכיר של ר״ח בבהמ״ז ולא של שבת. ואם לאו מזכיר של שבת לבד: (מ״א קפ״ח). (ט) היה אוכל ביו״ט או בר״ח וחשכה אם לא התפלל ערבית עדיין מזכיר של יו״ט או של ר״ח בבהמ״ז אבל אם התפלל ערבית אפי׳ מבע״י שוב אינו מזכיר (א״ר שם.):

לשבת רְצֵה וְהַחֲלִיצֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ וּבְמִצְוַת יוֹם הַשְּׁבִיעִי הַשַּׁבָּת הַגָּדוֹל וְהַקָּדוֹשׁ הַזֶּה. כִּי יוֹם זֶה גָּדוֹל וְקָדוֹשׁ הוּא לְפָנֶיךָ לִשְׁבָּת בּוֹ וְלָנוּחַ בּוֹ. בְּאַהֲבָה כְּמִצְוַת רְצוֹנֶךָ. וּבִרְצוֹנְךָ הָנִיחַ לָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ שֶׁלֹּא תְהֵא צָרָה וְיָגוֹן וַאֲנָחָה בְּיוֹם מְנוּחָתֵנוּ. וְהַרְאֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּנֶחָמַת צִיּוֹן עִירֶךָ וּבְבִנְיַן יְרוּשָׁלַיִם עִיר קָדְשֶׁךָ כִּי אַתָּה הוּא בַּעַל הַיְשׁוּעוֹת וּבַעַל הַנֶּחָמוֹת:

בר״ח ויו״ט והוה״מ ור״ה אומר יעלה ויבא (ובשבת אומרו אחר רצה) ולא יאמר מלך רק כי אל חנון ורחום אתה ובר״ה אומר מלך:

וּבְנֵה יְרוּשָׁלַיִם עִיר הַקֹּדֶשׁ בִּמְהֵרָה בְיָמֵינוּ: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ בּוֹנֵה (בְרַחֲמָיו) יְרוּשָׁלָיִם. אָמֵן:

ברכת הטוב והמטיב ביבנה תקנוה על הרוגי ביתר:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הָאֵל אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ אַדִּירֵנוּ בּוֹרְאֵנוּ גּוֹאֲלֵנוּ יוֹצְרֵנוּ קְדוֹשֵׁנוּ קְדוֹשׁ יַעֲקֹב רוֹעֵנוּ רוֹעֵה יִשְׂרָאֵל הַמֶּלֶךְ הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב לַכֹּל שֶׁבְּכָל יוֹם וָיוֹם הוּא הֵטִיב

מקור הברכות

בונה ירושלם, כן הוא גם נוסח הגר״א שלא לומר בונה „ברחמיו״. דבגמרא מבנין הברכות על שם חתימתן הן, על הארץ, בונה ירושלם. ולא בונה ברחמיו, ודלא כהגהת רמ״א קפ״ח ר׳. שכ׳ בשם המרדכי לומר ברחמיו. אמנם בפירושי הגאון רס״ג מצאתי היבת „ברחמיו״. ועיין עמ״ז לפי שהוא מעין פתיחה דרחם, ע״ש.

אבינו מלכנו כו׳ במסכת ברכות מ״ט איתא רב פפא אמר צריכה שתי מלכויות לבר מדידה, והתוס׳ והרא״ש והר״י בשם המדרש כתבו לאמר ג׳ גמולות, וג׳ הטבות, ואפילו הכי אינה הותמת בברוך דחשבינן לה כברכה קצרה. שמתחלה כשתקנו הטוב ומטיב לא תקנו כלום הנוסח אלא הטו״מ לבד, ואח״כ הוסיפו כל אלו הדברים, ומפני שבשעת התקנה לא היתה מטבע ארוך לא תקנו בה חתימה, ומה שאמרו במדרש שלש גמולות אחר התוספות הוא. ע״ש בחרי׳. ובסדרנו וכן ברמב״ם לא נזכר ג׳

הֵטִיב. הוּא מֵטִיב. הוּא יֵיטִיב לָנוּ. הוּא גְמָלָנוּ. הוּא גוֹמְלֵנוּ. הוּא יִגְמְלֵנוּ לָעַד לְחֵן וּלְחֶסֶד וּלְרַחֲמִים וּלְרֶוַח הַצָּלָה וְהַצְלָחָה בְּרָכָה וִישׁוּעָה נֶחָמָה פַּרְנָסָה וְכַלְכָּלָה וְרַחֲמִים וְחַיִּים וְשָׁלוֹם וְכָל טוֹב וּמִכָּל טוּב לְעוֹלָם אַל יְחַסְּרֵנוּ: הָרַחֲמָן הוּא יִמְלוֹךְ עָלֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד: הָרַחֲמָן הוּא יִתְבָּרַךְ בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ: הָרַחֲמָן הוּא יִשְׁתַּבַּח לְדוֹר דּוֹרִים וְיִתְפָּאַר בָּנוּ לָעַד וּלְנֵצַח נְצָחִים וְיִתְהַדַּר בָּנוּ לָעַד וּלְעוֹלְמֵי עוֹלָמִים: הָרַחֲמָן הוּא יְפַרְנְסֵנוּ בְּכָבוֹד: הָרַחֲמָן הוּא יִשְׁבּוֹר עֻלֵּנוּ מֵעַל צַוָּארֵנוּ וְהוּא יוֹלִיכֵנוּ קוֹמְמִיּוּת לְאַרְצֵנוּ: הָרַחֲמָן הוּא יִשְׁלַח לָנוּ בְּרָכָה מְרֻבָּה בַּבַּיִת הַזֶּה וְעַל שֻׁלְחָן זֶה שֶׁאָכַלְנוּ עָלָיו: הָרַחֲמָן הוּא יִשְׁלַח לָנוּ אֶת אֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא זָכוּר לַטּוֹב וִיבַשֶּׂר לָנוּ בְּשׂוֹרוֹת טוֹבוֹת

מקור הברכות

ג׳ גמולות הטבות, וראה זה אתה הקורא דבר נפלא שבסדרנו וכן בסדר רב סעדיה גאון מסיימין „בוכל טוב״. ולא נזכרו תיבות אלו „לעולם אל יחסרנו״ שאנו נהוגים לומר בסוף ברכה זו. ונראה דעת הגאונים כמו״ש הרי׳ בהירוצם הראשון ששאלו לכה אין חותמין בברוך שהרי מטבע ארוך הוא, וכ׳ בשם רבני צרפת שכל זה ענין א׳. כי כלם שמות התואר שהוא מלך מטיב וגומל. ואע״פ שאומרים הוא יגמלנו אינו ענין אחר, וגם זה תואר שאנו אומרים שהוא גומל אלינו בכל יום עכ״ל. ותירוץ זה נכון רק אם לא נאמר לעולם אל יחסרנו. כי לעולם כו׳ הוא ענין תפלה והי׳ צריך חתימה. ואפ״ל גם נוסחתנו דאל יחסרנו נמי אינה לשון תחינה אלא תיאור נמשך שאינו מחסר לנו כל טוב.

וכתב המור שאין לומר התברך הי לעד אבינו מלכנו. [הנוסח הל׳ מצאתי בסדר. ספרד בא״י אבינו התברך לעד האל אבינו] שכבר אמר ברוך. ואין לומר „האל״ דכבר אמר אלהינו. גם רבינו ז״ל ל״ג להו. ועיין לשון רש״י ברכות שם.

וזה נוסחת ברהמ״ז לרבינו רב סעדיה גאון ז״ל בסדורו כה״י.

ברוך אתה ה׳ אמ״ה הזן את העולם כלו בטוב בחן ובחסד וברחמים. בא״י הזן את הכל.—**נודה** לך ה׳ אלהינו כי הנחלתנו ארץ חמדה טובה ורחבה ברית ותורה חיים ומזון. ועל כלם אנו מודים לך ומברכים את שמך לעולם ועד. בא״י על הארץ ועל המזון. **רחם** ה׳ אלהינו עלינו על ישראל עמך ועל ירושלם עירך ועל היכלך ועל מעונך, ועל ציון משכן כבודך ועל הבית הגדול והקדוש אשר אתה שמך נקרא עליו. ומלכות בית דוד מהרה תחזיר למקומה, ובנה ירושלם בקרוב. בא״י בונה ירושלם. אמן. **ברוך** אתה ה׳ אמ״ה האל אבינו מלכנו בוראנו גואלנו המלך הטוב והמטיב אשר בכל יום ויום הוא מרבה להיטיב עמנו, הוא יגמלנו לעד חן וחסד וריוח ורחמים וכל טוב. הרחמן ימלוך עלינו לעולם ועד ישתבח נצח סלה. הרחמן יאיר עינינו במאור תורה. ויצליח לנו בכל דרכינו, ישים יראתו לנגד עינינו. יסיר מחלה מקרבנו, יגער בחושבי רעתנו, יהיה לנו עוזר וסומך. יעשה עמנו למען שמו, ישים עלינו שלום. עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום על ישראל. ע״כ

ובדרכי משה סי׳ קצ״א מביא נוסח קצר בשם הכלבו וכתב כל זה מצאתי לא ידעתי מי תקנה. ואיכא יש לאומרה, כי לא מצאתי בשום פוסק אחר. וכבר נתבאר שכל המשנה ממטבע שטבעו חכמים לא יצא י״ח, ואפשר דגם הכלבו לא כתבה לצאת בו אלא כדמות תפלה קצרה במקום מהיר היות ולסמים בו׳ ואפשר דהיה בברכה קצרה זו יברכנה במקום אונס. ואח״כ יברך ברהמ״ז כתקנה לצאת בו. עכ״ל. ומ״ש שלא נזכר בשום פוסק לא ראה רבינו הר״מ ס׳ אורחות חיים להר״א

עד. [ולאחר סעודה חייב לטול ידיו וא"צ לברך דאמר רב דימי בר אבין א"ר יצחק בר אשיאן י.] [חולין דף ק"ה] מים ראשונים מצוה וטעונים ברכה מים אחרונים חובה ואין טעונים ברכה, והיכא דבריך מוציא שם שמים לבטלה. וארה"ב ב"א אמר רב [סוטה דף ד' ע"ב] מים ראשונים צריך שינביה

סנן האלף

וממילא אזדא לה קושית התוס' בדף מ"ה שכתבו הואיל ואינו נהנה אף לאחריו ל"ב ברוכי, דלמ"ש הרי נהנה הרבה בשתיתן שרווה לו והשיב נפשו שלאלתו האומלא, וגם קושיית הרא"ש שהקשה דהגמרא דקאמר למעוטי הנקתו אומלא ודאי למעוטי בברכה אחרונה קאמר. דברכה ראשונה פשיטא אנוס הוא ע"ש. לפמ"ש לא מיירי בגמ' שלאלתו כ"כ עד שא"י לדבר, ואדרבה הגמרא המתניתין קאי, ושלה פריך פשיטא, והמשנה לא מיירי כלל מברכה אחרונה, ומאי דאמרו השותה מים לצמאו אומר שהכל ר' טרפון אומר בנ"ר, הברכה ראשונה קאי דומיא דשהכל, דודאי לא יברך שהכל לברכה אחרונה, וכ"כ בתוס' ס"פ כ"מ. ורש"י עירובין י"ד. עי"ש. ועכצ"ל דהרא"ש לא ס"ל בזה כהתוס', ומפרש דר"ט דאמר בנ"ר אף בנ"ר קאמר, וקאי אברכה אחרונה, ובגוון המשנה משמע נמי דמיירי גם מברכה דלבסוף כמו אכל תאנים כו' דבריש', כנלע"ד לדעת הרא"ש:

שוב מצאתי באורחות חיים סוף הלכות סעודה שהביא דעת רב עמרם, ומסיים דבהנקתו אומלא מברך לבסוף מטעם שכבר נהנה, אבל בתחלה לא שאינו שותה להנאה, והוא ממש כמו"ש, אכן לדינא קיי"ל כדעת התוס' והרא"ש, דבהנקתו אומלא אינו מברך אפי' לבסוף.

עיין סי' ר"ד:

עד. י.] מים ראשונים מצוה וטעונים ברכה, אחרונים חובה וא"ט ברכה, הנך תיבות „ומעונים ברכה" „ואינן טעונים ברכה" ליתא בגמרא חולין דף ק"ה, אלא דהגאון ז"ל עצמו מפרש בזה הגמ"מ שבין מצוה לחובה, וכן פירש בתוס' שם בשם בה"ג. הראשונים שהם מצוה משום סרך תרומה טעונין ברכה, והאחרונים שהם לצורך הדם משום מלח סדומית הנ"ב, אכן בשם ר"ת כתבו דנפ"מ לענין מלחמת הרשות דפטורים ממים ראשונים, ולא פטרום ממים אחרונים כדאי' בעירובין י"ז, ומסיק שם משום דחובה הוא משום מלח סדומית, ולדידיה אסבר דאין חילוק בהו לענין ברכה, והראב"ד פ"ו דברכות בשם גאונים קדמונים כ' לברך במים אחרונים „על רחיצת ידים" וכתב ע"ז ודברים נכונים הם, והכריע כוותייהו, אך בדברים יבשים דליתא ידים מזוהמות א"צ לברך, ע"ש. אבל אין דעת הגאון כן דלא חילק וכתב סתם שאין לברך, והיכא דבריך מוציא ש"ש לבטלה, וכן כ' המיר בשמו שאין לברך לא בלשון נטילה ולא רחיצה ולא שטיפה, ונתן סימן ע"ז בשמתא נר"ב, ורבינו כ' זאת בה"ב מסדרנו סי' פ"נ, „דלא מצינו שטיפה ורחיצה כל עיקר רק שמא כשהיו הכהנים רוחצים היו מברכין על רחיצת ידים", עכ"ל:

אך יש להקשות הרב עמרם מדידי' אדידי', דהכא אמר דהואיל והיא חובה א"צ ברכה, וכה"ב מסדרנו סי' א' כתב „המדליק נר של שבת צריך לברך, מה טעם כיון דחובה היא שכך אמרו הדלקת נר של שבת חובה", והע"ג דבתוס' שבת בתוס' דף כ"ה כתבו בשם ר"ת להלק דלא דמי למים האחרונים משום דלא הוי אלא להצלה בעלמא, ע"ש. מ"מ אין להוכיח נ"כ מלשון חובה דטעון ברכה, וכאן מפרש מטמעיתא דחובה דר"ל דאין טעון ברכה, ונראה דשם בהלכות שבת לא בא ללמדנו מלשון חובה אלא דהוי חובה ולא מנהגא, דעל מנהג אפי' על מנהג נביאים קי"ל דאין לברך, כדאמרינן בסוכה מ"ד לענין חביטת ערבה, דמנהג דרבנן אפי' בכלל לא תסור ליכא כמו"ש רש"י שם, ומדאמר חיבת ש"מ דהלכתא היא ויכול לברך, וכמוב"ש רבינו בהל' שבת „והם תאמר היכן צונו מלא תסור" אבל חובה דמים אחרונים דליתא מליה והיא חובה רק משום סכנה לא שייך לברוכי, ועמ"ש בהל' שבת בפירושנו שם בשם רב האי ז"ל:

צריך

שיגביה ידיו למעלה. אחרונים יא.] צריך שישפיל ידיו למטה. שמא יצאו מים חוץ לפרק ויחזרו ויטמאו את הידים. ומים ראשונים בין בכלי ובין ע"ג קרקע. יב.] אחרונים אין נוטלין אלא בכלי. אמר אביי [חולין דף ק"ה] מריש הוה אמינא האי דלא משו מיא אארעא משום זוהמא, אמר לי מר משום דשריא רוח רעה עלויהו.] :

עה. [וכשבוצע הפת מברך המוציא לחם מן הארץ. יג.] והיכא דאיכא קביעותא

מגן האלף

יא.] צריך שישפיל ידיו למטה שמא יצאו מים חוץ לפרק כו', הך שמא יצאו כו' אינו טעם להשפלת ידים למים אחרונים, אלא על הגבהת ידים דמים ראשונים, וכן הוא בגמרא סוטה דף ד' ע"ב אמר רב מים ראשונים כו' תניא נמי הכי הנוטל ידיו צריך שיגביה ידיו למעלה שמא יצאו מים כו', וכך צריכין אנו להגיה בדברי הגאון אחרי תיבות שישפיל ידיו למטה. צ"ל „תניא הנוטל ידיו צריך להגביה ידיו למעלה, שמא יצאו מים כו'. והטעם דשמא יצאו מבואר עפ"מ ששנינו במס' ידים פרק שני, „הידים מטמאות ומטהרות עד הפרק, נטל הראשונים עד הפרק והשניים חוץ לפרק וחזרו ליד טהורים". [לפי שאין הידים שוות לטמאה מקין אלא עד הפרק של יד, ובאן שרק השניים יצאו חוץ לפרק ליכא הכא טומאה] „נטל הראשונים והשניים חוץ לפרק וחזרו ליד טמא" [שכיון שיצאו הראשונים האלה חוץ לפרק ולא נטהרו ע"י השניים, שאין השניים מטהרים הראשונים אלא עד הפרק, הם חזרו אח"כ ליד טמאוה.] ולכן אמרו במים ראשונים שיגביה ידיו למעלה כדי שלא יחזרו ויטמאו. אבל רש"י בפ"ק דסוטה גרס הכי „אם נטל הראשונים והשניים חוץ לפרק וחזרו ליד טהור, ואינו טמא אא"כ נטל הראשונים חוץ לפרק והשניים עד הפרק, וצריך להגביה משום הששא שמא יטול הראשונים חוץ לפרק והשניים עד הפרק. ע"ש, ורבינו הגאון דלא הזכיר רק הששא שמא יטול השניים רק עד הפרק, נראה שמפרש כפי' הראשון שהזכרנו. ועיין בש"ע סי' קנ"ב במשביל או שופך רביעית על כל יד, או רביעית על שתיהן בבת אחת, או שופך ג"פ א"צ לזהר מלהגביה, ובטעמא דמים אחרונים שאמרו שצריך שישפיל ידיו, כתב רש"י במס' סוטה שם כדי שתרד זוהמא שבתבשיל שעל ידיו, והרמב"ם פ"ו כתב כדי שינא כל כח המלח מעל ידיו. וכתב ע"ז המגדול עז כח המלח היא הזוהמא, ואם יגביהם יתעכבו בין פיגולי אצבעותיו, ע"כ :

יב.] אחרונים אינן נטלין אלא ע"ג כלי, אמר אביי מריש הוה אמינא כו', נראה דנפ"מ נמי לדינא אי אמרינן טעמא משום זוהמא או משום רוח רעה, דלטעמא דזוהמא היינו מקילין בספיקא משום ספק דרבנן לקולא, אבל משום רו"ר המירא סכנתא, ובזה א"ש מ"ש הרב דמים אחרונים אינן נטלין אלא ע"ג כלי, וכ"כ הרמב"ם ושניהם לא הזכירו דמותר ע"ג קינסא, ובאמת במס' חולין ק"ה איתא איכא דאמר אין נוטלין אלא ע"ג כלי, ואמרי לה אין נוטלין ע"ג קרקע, ואיכא בינייהו קינסא, ופסקו הרשב"א והטור לקולא משום דמילי דרבנן הוא, אבל הרמב"ם פסק כלישנא קמא וכ"כ גם רבינו ז"ל וטעמא משום דחמירא סכנתא, וכ"כ הכ"מ, ומ"ש המג"א סי' קפ"א ס"ק ב' דאין רו"ר שורה אלא ע"ג קרקע קאי לת"ד דקינסא שרי, אבל למאן דאסר ס"ל דאיכא סכנתא אפי' בקינסא, וגם בש"ע גם לא התיר לשפוך ע"ג עצים דקים שהוא קינסא אלא באם אין לו כלי :

עה. יג.] והיכא דאיכא קביעותא חד שאדי המוציא לבלהו כו' ואע"ג דלקמן סי' ע"ו בשביהם סופרים כתב שכל אחד ואחד צריך לברך, שאני ברכה לבסוף מברכה דבתחלה, שכל אחד מרויח בהודאת ברכה שע"י כך מותרים ליהנות ולאכול, ולכן אחד מברך לכלם כדאיתא בדף ל"ח בתלמידי דבר קפרא שנתן רשות לאחד לברך, וכן בדף מ"ג במאור אמרו ב"ה אחד מברך לכלם, וכן במוגמר בדף מ"ב שם, אבל

קביעותא. חד שארי המוציא לכלהו. יד.] וחד מברך ברכת היין לכלהו. טו.] הבוצע חייב לתן מלח או לפתן לפני כל אחד ואחד דאמר רבה בר שמואל משום ר' חייא (א) אין הבוצע רשאי לבצוע עד שיתן מלח או לפתן לפני כל אחד ואחד. טז.] והיכא דשארי המוציא ובצע אסור ליה לאישתעויי (ב) מעד דטעים אותה (ג) פרוטה, ואי אשתעי מקמי דלטעום אותה

שנוי נוסחאות והגהות

עה. (א) ברכות דף מ', ושם הגרסא „אמר רבא" (ב) צ"ל עד. (ג) צ"ל „פרוסה". בכתי'

מגן האלף

אבל בסוף שכבר אכלו אם שניהם יודעים שניהם מברכין ולא מצטרפי, כ"כ בתוס' חולין ק"ו ע"ב. וע"ש בסוף דבריהם דמקום שא' מברך לכלם אינו מברך עד דקביעי, וכ"כ בשב"ל קל"ט שבסוף סעודה נפרדין זה מזה, אבל בתחלת הסעודה שיושבין דעתן להצטרף. עוד כ' דבהמ"ז דאו' אין א' יוצא בברכת חבירו, אבל המוציא דרבנן לא אמר עלייהו כולי האי ע"ש. ועיין בשו"ע סי' קס"ז סעיף י"א ובהגר"א שם דהישיבה בשלחן א' לחוד הוי קביעותא לדידן, ע"ש:

יד.] וחד מברך ברכת היין לכלהו, דברי רבינו ז"ל לא קאי איין שבתוך המזון דבהדיא תנינן שם דף מ"ב בא להם יין בתוך המזון כל א"א מברך לעצמו, ובגמ' שם אמר בן זומא לפי שאין בית הבליעה פנוי, ופרש"י שאין לב המסובין אל המברך, והרא"ש כ' שאפי' יפנה עצמו כדי לשמוע שיאמר המברך סברי רבותי, נמי לא שפיר עבדי כדאי' בירושלמי שאסור לומר אפי' אסותא בנין סכנתא דשמא יקדים קנה לושט, והיישינן שמא יענה אמן, אלא דברי רבינו אמורים ליין שאחר המזון, דתנן אחד מברך לכלם. או איין שלפני המזון, דקי"ל כר"י בדף מ"ג דגם יין בעי הסיבה ומהני ליה הסיבה:

טו.] הבוצע חייב לתת מלח או לפתן כו'. בויטרי מעתיק דברי רבינו ומוסיף „ואי לחמא דל"צ לפתן שהרי לאחר ול"צ לאיעכובי, דאמר רבא כו' עד לית דין צריך בושש, ופירוש בושש מלה, דמתרגמינן היאכל תפל מבלי מלח „מדלא בושש", ולי נראה לשון איחור כמו כי בושש משה". עכ"ל. וכ"כ הרא"ש, ורש"י פי' „בושש עיכוב מלשון כי בושש רכבו, כלומר פת נקיה היא זו וא"צ לפתן". ע"ש ותמהו בס' מע"מ וכן המפרש להויטרי למה לא הביא קרא דדברי תורה „כי בושש משה". והנלע"ד בזה דבאמת יש לתמוה ע"ל להרא"ש והויטרי להביא פירושים על מלת בושש, ומאי נפ"מ בינייהו לדינא, והמחוור כמו"ש הט"ז דלמאי דאמרינן א"צ מלח. אינו צריך מלח או לפתן כלל אפי' הם לפניו, אבל למאי דאמר לשון איחור. ר"ל שא"צ להתאחר בשביל זה, אבל אם הוא מוכן אלא שצריך הבאה צריך להמתין. ע"ש. והנה מלת בוש או בושש הוא עיכוב יותר. מהרגיל, ולמדנו זאת ממה שאה"כ „מדוע בושש רכבו לבוא מדוע אחרו פעמי מרכבותיו". וידענו מזה, ד„אחרו" משתתף עם אחרית ואחרון בזמן, אבל „בושש" הוא עיכוב יותר מהרגלו. ואמרה, מדוע בושש רכבו, דרכבו של סיסרא שהי' דרכו למהר בואו תמיד קודם ביאת כל המרכבות, גם הוא נתעכב מלבוא, ואפי' פעמי שאר מרכבותיו ג"כ נתאחרו, כי גם המה כבר הי' צריכים לבוא, ועמ"ש בזה הרמ"ל, ולכן הביא רש"י קרא דסיסרא שמזה ידענו לשון עיכוב, ור"ל לית דין צריך בושש שא"צ להתעכב עבור לפתן כלל ואפי' הם לפניו, אבל מקרא דבושש משה לבד אין הוכחה כ"כ, ואפשר לפרשו גם על לשון אחור, וכמו"ש הויטרי, ואין ללמוד ממנו אלא שאין לו להתאחר הרבה עבור לפתן:

טז.] והיכא דשארי המוציא ובצע אסור ליה לאשתעויי עד דטעים אותה פרוסה, דין זה כבר נזכר לעיל סי' ע"ב, ולא שנאה רבינו כאן אלא משום מאי דאסיק עליה דאי אישתעי מקמי דלטעם הדר מברך, ומ"מ יש שינוי קצת, דלעיל סי'

אותה הדר מברך. יז.] ואי לא הדר ומברך ואכיל הו"ל המוציא ש"ש לבטלה, דקא אכיל פרוסה בלא ברכה, אבל אי אמר טול וברוך טול בירוך א"צ לברך, גביל לתורא גביל לתורא א"צ לברך, משום דכתיב ונתתי עשב בשדך לבהמתך והדר ואכלת ושבעת דצורך (ג) אכילה המוציא היא]:

ע. יח.] ומסיים סעודתיה מאשי ידיה במיא שפיר משום דידים מזוהמות פסולות

שנוי נוסחאות והגהות

(ג) בכת"י אמריקני. דצורך אכילתי' וכצ"ל.

מגן האלף

פי' ע"כ כתב דלא מבעי ליה לאישתעויי עד "דבלע" ליה להתיכה, וכאן כתב עד "דטעים" אותה פרוסה. ונראה דדעת רבינו ז"ל מסכמת למ"ש הבה"ג מובא שם בדברינו לעיל שאם טעם ובה קודם שבלע הפרוסה אינו חוזר ומברך, ע"ש. וזה שדקדק רבינו לומר כאן עד דטעים כו' ואי אשתעי מקמי דלטעום הדר מברך, ומשמעות דבריו דאי אישתעי בתר דלטעום אע"ג דלא בלע עדיין אינו חוזר ומברך. ועיין בפרק גיה"נ בפלוגתא דר"י ור"ל דלר"י מחייב באיסורין על הנאת גרונו וכ"פ הרמב"ם פי"ד ה"ג ממ"א, ועיין בירושלמי פ"ה דתרומות ה"ה שהי' ר"א אומר הלועס כבלוע, אולם המ"א סי' ר"י סק"ט כ' דלא. מקרי הנאה אלא כשהוא בתוך מעיו, ולכן טועם ופולט וה"ה לועס ופולט א"צ ברכה. וכ"כ הרא"ש בפ"ב דברכות דמטעמה לא צריך ברכה כיון שאינו נהנה בתוך מעיו, ואפי' בשפי מרביעית אם פולט א"צ לברך, ואע"ג דהשיבה הנאה לענין תענית ע"ש, ועיין כ"מ בפ"א מברכות. ונראה לי אין סמך לדבריו מסתמא דגמ' דקאמר בדף ל"ה כשהוא שבע מברך כשהוא רעב לא כ"ש, ומשמע מזה דהברכה היא דוקא על הנאת מעיו המשביע הרעבון ולא על הנאת גרונו, וגם במה דאסיק אלא סברא הוא בהנאה דכהאי גונא מיירי, ויש להאריך בענין זה ואין כאן מקומו:

יז.] ואי לא הדר מברך ואכיל הו"ל מוציא שם שמים לבטלה, דקאכיל פרוסה בלא ברכה. הלשון מגומגם דמה ענין במה דהדר מברך שיתקן בזה שלא יהי' מוציא ש"ש לבטלה מברכתו הראשונה, אבל ר"ל דתרתי איסורא בידיה אם לא יחזור ויברך, הלא דהוציא ש"ש לבטלה, וגם אכיל בלא ברכה, משא"כ אם יחזור ויברך אע"ג שא"א לתקן מה שהוציא ש"ש לבטלה בכבר סיים ברכתו, מ"מ לא קאכיל פרוסה בלא ברכה, ואפשר עוד ע"ד שאמרו בירושלמי פ' כיצד מברכין "הדין דנסיב פוגלא ומברך עלוי והוא לא אתי לידיה צריך למברכא עלוי זמן תניינות, א"ר תנחום ב"ר יודן צריך לומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, שלא להזכיר ש"ש לבטלה", וא"כ כשחוזר ומברך יש תיקון גם לברכתו הראשונה שלא תהא לבטלה שיכול לומר בשכמל"ו, אבל אם יאכל הפרוסה בלא ברכה ס"ל לגאון דאינו מועיל גם בשכמל"ו למעביו מוכיחים שסומך על ברכתו הראשונה והיא היתה לבטלה, אכן בויטרי העתיק "ואי לא מברך קאכיל פרוסה בלא ברכה". והיא הגרסא הנכונה:

ע. יח.] מסיים סעודתיה משי ידית במיא שפיר, משום דידים מזוהמות פסולות לברכה. בגמרא דף נ"ג איתא: שמן מעכב את הברכה, כו' כשם שמזוהם פסול לעבודה כך ידים מזוהמות פסולות לברכה. במתניתא תנא והייתם קדושים זו מים אחרונים, כי קדוש אני זו שמן, אני ה' זה ברכה, ואמר שם בדף מ"ב לית הלכתא ככל הני שמעתא, וכ' רש"י "אין סלוק סעודה תלוי, לא בגמר ולא בסלוק ולא בשמן אלא במים אחרונים". וכ"כ התוס' פי' כל הכבר דאפי' הרגיל בשמן אין שמן מעכב, ע"ש. ומ"מ במים צריך לטול והם חובה משום דידים מזוהמות פסולות לברכה, ומטעם זה אסור לטול בהמין דמפעפעים ואין מעבירים הזוהמא, והאורחות חיים מובא בב"י קפ"א כתב שאם יש לו שמן ערב או יין מנקה בו ידיו, ע"ש והאגן לא נהגין בשמן אלא במים, וכל משקה דמנקי שני, אך מ"מ משמע שמחויב עכ"פ לרחוץ היטב כדי להעביר הזוהמא, וזה שדקדק רבינו הגאון לכתוב "משי ידיה במיא שפיר".

והנוטל

טוֹבוֹת יְשׁוּעוֹת וְנֶחָמוֹת: הָרַחֲמָן הוּא יְבָרֵךְ אֶת (אָבִי מוֹרִי) בַּעַל הַבַּיִת הַזֶּה וְאֶת (אִמִּי מוֹרָתִי) בַּעֲלַת הַבַּיִת הַזֶּה: (ואם הוא סמוך על שלחן עצמו הָרַחֲמָן הוּא יְבָרֵךְ אוֹתִי וְאִשְׁתִּי וְזַרְעִי). אוֹתָם וְאֶת בֵּיתָם וְאֶת זַרְעָם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לָהֶם. אוֹתָנוּ וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לָנוּ כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּרְכוּ אֲבוֹתֵינוּ אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב בַּכֹּל מִכֹּל כֹּל כֵּן יְבָרֵךְ אוֹתָנוּ כֻּלָּנוּ יַחַד בִּבְרָכָה שְׁלֵמָה וְנֹאמַר אָמֵן:

בַּמָּרוֹם יְלַמְּדוּ (עָלָיו וְ)עָלֵינוּ זְכוּת שֶׁתְּהֵא לְמִשְׁמֶרֶת שָׁלוֹם וְנִשָּׂא בְרָכָה מֵאֵת יְיָ וּצְדָקָה מֵאֱלֹהֵי יִשְׁעֵנוּ וְנִמְצָא חֵן וְשֵׂכֶל טוֹב בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם:

לשבת הָרַחֲמָן הוּא יַנְחִילֵנוּ יוֹם שֶׁכֻּלּוֹ שַׁבָּת וּמְנוּחָה לְחַיֵּי הָעוֹלָמִים:

לר"ח הָרַחֲמָן הוּא יְחַדֵּשׁ עָלֵינוּ אֶת הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לְטוֹבָה וְלִבְרָכָה:

ליו"ט הָרַחֲמָן הוּא יַנְחִילֵנוּ יוֹם שֶׁכֻּלּוֹ טוֹב:

לר"ה הָרַחֲמָן הוּא יְחַדֵּשׁ עָלֵינוּ אֶת הַשָּׁנָה הַזֹּאת לְטוֹבָה וְלִבְרָכָה:

לסוכות הָרַחֲמָן הוּא יָקִים לָנוּ אֶת סֻכַּת דָּוִד הַנּוֹפָלֶת:

הָרַחֲמָן הוּא יְזַכֵּנוּ לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ וּלְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא:

מגדיל

מקור הברכות.

להר"א מלוניל שגם הוא הביא אותו נוסח. ובב"ח סי' קצ"ב מובא נוסח קצר מהרב ר' נפתלי בהסכמת גדולי אטליא לקטנים פחות מחי' שנים, או לצאת בדיעבד ע"ש. ונראה לענ"ד שבמקום אונס יבחר לו האדם בנוסח רבינו סעדיה זצ"ל שסלותיו מסולאות בזז, וכל קושיות הב"ח על נוסח הרי"מ מסולקות לפי נוסח הגאון. שמזכיר כאן שזן בטובו ומזכיר ארץ חמדה וכו'. ומאי דק"ל והרי אפי' פועלים דהקילו בהו צריכין לומר ברכה ראשונה כהקונה, כש"כ בעה"ב, אין זה אלא תימה, דכונת הגמרא דלא לכללה בהדי שאר ברכות כמו שכולל בונה ירושלם בברכת הארץ, אבל אין ה"נ שיכול לקצרה, וכ"כ בעל רשו"א דלא גרע מאלו אמר בריך דרמנא מרי' דהאי פתא ריצא, ע"ש.

וכתב הטור בשם אחיו ר' יחיאל נהגו להאריך בהרחמן בכמה גווני ולא ידעתי כאין בא להרבות בקשה בין ברכת המזון לבונה"ג, אבל הטור כ' שאין בזה משום הפסק ע"ש. ובנהגנו להוסיף עוד פסוקים. כמו מגדול ישועות כו'.

תפלת האורח לבעל הבית. הרחמן כו', בגמרא ברכות דף מ"ו איתא מאי מברך יהי"ר שלא יבוש בעה"ב בעוה"ז ולא יכלם לעוה"ב, ורבי מוסיף בה דברים ויצלח מאד בכל נכסיו, ויהיו נכסיו ונכסינו מוצלחים וקרובים לעיר ואל ישלט שטן לא במעשה ידיו ולא במעשה ידינו ואל יזדקר לא לפניו

בחול מַגְדִּיל (בר"ה ושבת ויו"ט וחוה"מ אומרים מִגְדּוֹל) יְשׁוּעוֹת מַלְכּוֹ וְעוֹשֶׂה חֶסֶד לִמְשִׁיחוֹ לְדָוִד וּלְזַרְעוֹ עַד עוֹלָם: עֹשֶׂה שָׁלוֹם בִּמְרוֹמָיו הוּא יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם עָלֵינוּ וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל וְאִמְרוּ אָמֵן:

יְראוּ אֶת יְיָ קְדשָׁיו כִּי אֵין מַחְסוֹר לִירֵאָיו: כְּפִירִים רָשׁוּ וְרָעֵבוּ וְדוֹרְשֵׁי יְיָ לֹא יַחְסְרוּ כָל טוֹב: הוֹדוּ לַייָ כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ: פּוֹתֵחַ אֶת יָדֶךָ וּמַשְׂבִּיעַ לְכָל חַי רָצוֹן: בָּרוּךְ הַגֶּבֶר אֲשֶׁר יִבְטַח בַּייָ וְהָיָה יְיָ מִבְטַחוֹ: נַעַר הָיִיתִי גַּם זָקַנְתִּי וְלֹא רָאִיתִי צַדִּיק נֶעֱזָב וְזַרְעוֹ מְבַקֶּשׁ לָחֶם: יְיָ עֹז לְעַמּוֹ יִתֵּן יְיָ יְבָרֵךְ אֶת עַמּוֹ בַשָּׁלוֹם:

סדר תפלת מנחה

(דה"ה) (א) אומרים אשרי וח"ק ושמ"ע וחזרת הש"ץ ותחנון (חוץ בימים שא"א תחנון) וק"ש עם התקבל ועלינו וק"י. ונכון לומר קודם תפלת מנחה פ' התמיד ופטום הקטורת. (סי' רל"ד): (ב) אם יש לו מים צריך ליטול ידיו לתפלה אפי' אינו יודע בהם שום לכלוך, אבל לא יברך עג"י. (סי' רל"ג):

סדר קריאת שמע שעל המטה

ראוי לכל ירא שמים שקודם הליכתו לישן יפשפש במעשיו שעשה כל היום ויפרש בעבירות המצוים כגון הגיפות שקרים ליצנות לה"ר ואם ימצא שעשה עבירה יתודה עליה ויקבל עליו שלא לעשותה יותר. כי סליק לפוריא לימא כמה זימני שרי לכל מאן די צערן וימחול לכל מי שהטא כנגדו שלא יענש שום אדם על ידו ויאמר זה:

רבש"ע הריני מוחל לכל מי שהכעים והקניט אותי או שחטא כנגדי בין בגופי בין בממוני בין בכבודי בין בכל אשר לי בין באונס בין ברצון בין בשוגג בין במזיד בין בדבור בין במעשה בין במחשבה בין בהרהור בין בגלגול זה בין בגלגול אחר לכל בר ישראל ולא יענש שום אדם בסבתי יהי רצון מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי שלא אחטא עוד ומה שחטאתי לפניך מחוק ברחמיך הרבים אבל לא על ידי יסורים וחלאים רעים. יהיו לרצון כו':

אל

מקור הברכות

לפניו ולא לפנינו שום דבר הרהור חטא ועבירה ועון מעתה ועד עולם. ע"כ. וזה נוסח רבינו סעדיה גאון. הרחמן הוא יברך את בעל הבית הזה ואת הבית הזה ואת אחינו וחברינו המסובין כאן בתורה מרובה, בחכמה מופלאה, בהון, בעושר, בבנים עושי תורה, מקיימי מצות בישראל כמו שברך ביתו של אברהם אבינו, כן תתברכו בכל. וכן יהי"ר שלא תבושו ולא תכלמו, לא תבושו בתורה ולא תכלמו במצות, לא תבושו בעוה"ז ולא תכלמו לחיי העוה"ב. ותצליחו מאד בכל נכסיכם, ויהיו נכסיכם מצליחין וקרובין לעיר, ולא ימשול שטן במעשה ידיכם. ולא יזדקק לפנינו ולא לפניכם שום דבר חטא, הרהור עבירה ועון מעתה ועד עולם. ממרום ילמדו עליכם זכות, ועל כל בית ישראל תהא משמרת שלום, עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום על ישראל. עכ"ל בסידור כת"י אוקספורד.

פסולות לברכה. יט.] והנוטל ידיו באחרונה תחלה הוא מברך ברכת הזימון, דאר"ח בר אשי אמר רב, [ברכות מ"ג א'] כל הנוטל ידיו באחרונה תחלה הוא מזומן לברכה. ותיכף לנט"י [ברכה] משום דכתיב שאו ידיכם קדש וברכו את ה'. כ.] ושוטף את הכוס מבפנים ומבחוץ. וימזגנו מלא ומברך ברכת המזון. אי הוי חד או תרין מברך ברוך אתה ה' הזן את העולם וכולו. כא.] אם הם שנים סופרים ואין אחד גדול מסנו חייבים

סנן האלף

יט.] והנוטל ידיו באחרונה תחלה הוא מברך. בטור סי' קפ"א כתב שאם המסובין רבים עד חמשה מתחילין מהגדול שמברך והוא נוטל תחלה, ואם יותר מתחילין מן הקטן עד שמגיעין לחמשה שלא נטלו, ואז מתחילין מהגדול שהוא המברך, והיא ברייתא ערוכה שם בדף מ"ו, ובמאי דאמר שם מסייע ליה לרב דאמר כל הנוטל ידיו באחרונה מזומן לברכה, פרש"י אותו שנוטל בתחלת חמשה האחרונים קורא תחלה, ע"ש. ותימה על רבינו שלא הזכיר זאת, שוב ראיתי שכן תמה המעיו"ם גם על הרי"ף ורא"ש שלא העתיקו הך ברייתא, אבל אישתמיט ממנו לשנה דברי הכ"מ פ"ז מברכות על מ"ש הראב"ד שגם הוא השיג על הרמב"ם שלא הזכיר דמתחילין מן הקטן עד שמגיעין לחמשה, וכתב ע"ז י"ל דמתניתא איתניא בימיהם שכשנטל ידיו מסלקין מיד השלחן מלפניו, אבל השתא שאין מסלקין השלחן מלפני מי שנוטל ידיו, אפי' הם מאה, גדול נוטל תחלה כדי שלא ישב וידיו מזוהמות, ע"ש. ונראה שגם דעת רבינו כן:

כ.] ושוטף את הכוס מבפנים ומבחוץ וימזגנו מלא. בגמרא דף נ"א איתא עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה כו' והטור העתיקם בסי' קפ"ג. אך רבינו לא הזכירם משום דאר"י אנו אין לנו אלא ארבע „חי, מלא, שטיפה, הדחה". תני, הדחה מבפנים שטיפה מבחוץ, וזה שכתב רבינו „וישטפנו מבפנים ומבחוץ". ובפירושא דחי ומלא, ישנן שיטות חלוקות. משום דקשיא הא דאמר ריב"ח בדף נ' מודים חכמים לר"א בכוס של ברכה שאין מברכין עד שיתן לתוכו מים, וכאן אמרינן דצריך שיהא חי, ולכן פירש רב אלפס שמוזגו בברכת הארץ להודיע שבח א"י, אבל הקשו עליו הרא"ש ותר"י דלפירושו א"א להיות מלא, דמזיגה הוא אחד מלת, ועד ברכת הארץ לא יהי' בו אלא רובע רביעית. ולכן פי' ר"ת שהיה מזוג קצת, ומזוג ולא מזוג נקרא חי, וכשמגיע לברכת הארץ ימזגנו כדינו, והשתא ל"ק הא בעינן מלא כיון שאינו חסר כל כך בברכה ראשונה, [לשון תר"י] ורש"י פי' שמוזגו במים לאחר שנתנו בכוס חי, ופירש הטור את דבריו דאתי לאפוקי שלא ימזוג בכלי אחר, ויתנו בכוס של ברכה. ומ"ש „ובברכת הארץ" פרש"י שמוסיף שם עליה, והנה מ"ש רבינו „וימזגנו מלא" ולא הזכיר שמוסיף עליו בברכת הארץ, ומשמע דבעי שיהי' מלא מתחילה יקשה עליו במה מקיים שצריך שיהי' חי, דהא אפי' לפרש"י מבעי לי' להוסיף בברכת הארץ, ורבינו כתב דיהי' מלא בתחלת המזיגה, ואפשר דמפרש כהי"ת המובא ברא"ש דהי אכלי קאי, ופירושו שיהיה שלם ולא פגום, אבל לא נזכר דבר מזה בדברי רבינו. ולכן נראה דמפרש כפרש"י וס"ל דמוזגו „מלא" במים לאחר שנתנו בכוס חי, ומ"ש בגמרא ובברכת הארץ קאי אעיטור שכשהגיע לברכת הארץ הי' עושה עטור, אבל לדידן לא מיעכב משום דא"ר יוחנן אנו אין לנו אלא ארבע. ואע"ג דכתבו בתוס' בשם דר"י לא פליג אהך דנותנו לימינו משום דהוא עצמו אמר ראשונים שאלו, שמאל מהו שתסייע לימין והר"א הואיל וראשונים איבעי להו אנן ניעבד להומרא, והראבי"ה כ' כיון דאמוראי בתראי קפדו נמי אבתרא לית הלכתא כלל כר"י, וכ"כ הטור, וגם דעת הרשב"א הוא דלכתחילה בעינן כל הנהו עשרה דברים, מ"מ רבינו הגאון לא ס"ל הכי, וגם הרמב"ם ז"ל לא העתיק אלא הנך ד' ותו לא:

כא. אם הם שנים סופרים ואין אחד גדול הימנו כו' ואם אחד סופר ואחד בור

חייבים כל אחד ואחד לברך. ואם אחד סופר ואחד בור סופר מברך ובור יוצא.
דלא מחייבי בברכת זימון פחות (א) [פחות] מתלתא] :

עז. והאיך מברכין ברכת זימון, אם הם שלשה או ארבעה, או חמשה עד תשעה, מתחיל המברך ואומר **כב.]** נברך שאכלנו משלו (א) ובטובו חיינו. ועונין הם ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו, ועונה המברך ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו. **כג.]** ומנלן דהכי, דתנן [ברכות מ"ט] כיצד מזמנין בשלשה אומר נברך שאכלנו משלו. ולא קא משני תנא אלא בעשרה דקא משטמיט וקא תני בעשרה אומר נברך לאלהינו, והכי אמרי משמיה

דמר

שנוי נוסחאות והנהות

עו. (א) מיותר.

עז. (א) בכת"י אמריקני ובויטרי ליתא ובטובו חיינו בויטרי

מגן האלף

בור כו'. לכאורה מרישא דמלתא משמע שאם אחד גדול מחבירו אפי' השני נמי יודע לברך מ"מ גדול מברך, והדר מסיק דדוקא באחד בור אז הסופר מברך, ולכן נראה דהאי בור לאו דלא ידע כלל לברך ברהמ"ז קאמר, דא"כ פשיטא דלא מברך דהא לא ידע, אלא גם בידע נמי סופר מברך, וכ"כ הרב בשמ"ק דעדיפא לצאת בברכת סופר בעונה אחריו אמן, או שומע דשומע כעונה, יותר ממה שיצא בברכת עצמו, ואפי' בלא זמון ברכת סופר עדיפא. ומיהו דוקא כשהסופר אכל אבל לא אכל לא כו', ואע"ג דמדינא אע"ג דלא אכל מפיק, דבהמ"ז לאו ברכת הנהנין הוא שאם יצא אינו מוציא, רבנן עשאוה כעין ברכת נהנין לפי שבאה על הנאה, ע"ש :

עז. כב.] נברך שאכלנו משלו ובטובו חיינו, כן הגרסא בכת"י שלפנינו, אבל בכת"י אמירקני ובויטרי ליתא ובטובו חיינו, וכבר תמה בש"ה סי' קל"ב על מה שנוהגין לומר כן במלכות פולין ואשכנז וליתא זאת במשנה ובגמרא, ורש"ל כתב דמנהג נכון הוא שלא יהא נראה שמברך לבעה"ב שאכל משלו, וכן משמע גם מהש"ס לפירוש הרי"ף שאלו אם המברך חוזר לומר ברוך שאכלנו, ותיפוק לי' דחוזר כדי לומר ובטובו חיינו. והביא עוד ראיה מהרב הר"י ברצלוני ע"ש, אך הב"ח והט"ז חלקו על דבריו, וע"י שנוי הנוסחאות האלו שבכת"י אלו הננו רואים שכבר היה בזה מו"מ של תורה גם בדורות הראשונים, ועמ"א שכתב דאין מחזירין אותו אם אמר ובטובו חיינו מאחר שרש"ל ישב המנהג בטו"ט ע"ש :

כג.] ומנלן דהכי דתנן כו'. הלשון מגומגם וצ"ע מאד, ובויטרי אות ס"א איתא בזה"ל: ומנלן דהכי הוא דתנן כיצד מזמנין בעשרה אומר ברוך אלהינו שאכלנו, והכי אמרו משמיה דרב ביבי בריה דרב שמואל דהכי הוה בעשרה. ופירש המגיה הנרש"ה דר"ל מנלן דדוקא מג' עד ט' אמרינן שאכלנו משלו דתנן בעשרה אומר ברוך אלהינו שאכלנו ולא קתני משלו, והכי אמרו משמי' דרב ביבי דהכי הוה בעשרה פירוש דלא אמרינן משלו, ונתכוין למ"ש בדף נ' אר"ה בדר"י ל"א אלא בג' דליכא שם שמים, אבל בעשרה דאיכא ש"ש מוכחא מלתא כדתנן כו' על המזון שאכלנו ופרש"י דלא קתני משלו, וגרסא אחרת הי' להמחבר בשם האמוראים עכ"ל. ופירושו תמוה, דעיקר חסר מן הספר דפתח דבשלשה אומר ברוך שאכלנו משלו ולא הזכיר כלל דבעשרה אינו אומר, וא"כ כששואל מנלן דהכי הוא ע"כ כל שאלתו אשלשה דאומר משלו, ולפירושו צ"ל ששואל מנלן דבעשרה אינו אומר, וגם אם נדחוק לפרש כדבריו ע"פ הכת"י שלנו, בגרסת הויטרי א"א בשום אופן להעמידה :

אך יותר נלע"ד לפרש דשאלתו הוא מנ"ל דבשלשה אינו מברך בשם, דפשטות דברי המשנה שם אפ"ל דמחויב להזכיר ש"ש גם בשלשה, דאיתא שם בשלשה אומר נברך, בעשרה נברך לאלהינו, אחד עשרה ואחד עשרה ריבוא, במאה אומר נברך לה' אלהינו, ריה"ג אומר

הכל

דמר (ג) רב ניסי בריה דרב שמואל (נ) דכד הוה בי עשרה. **כד.]** ההוא דמזמן צריך למימר נברך (ד) לאלהינו שאכלנו משלו, ולא מבעי ליה למימר לאלהינו, מ"ט משום דכתיב שירו לה', גדלו לה', זמרו לה' בלמ"ד, ונבי ברכה אשכחן דכתיב ברכו את ה', ויברך דוד את ה', ברכה בלמ"ד (ה) אשכחן, וכן הלכה:

ברוך

שנוי נוסחאות והגהות

(ג) בויטרי סי' ס"א הגי' "רב ביבי" (נ) בויטרי שם: "דהכי". והוא ט"ס (ד) צ"ל "אלהינו" (ה) צ"ל "לא".

מנן האלף

הכל לפי רוב הקהלם מברכין, רע"ק אומר מה מלינו בביהכנ"ס אחד מרובין ואחד מועטים אומר ברכו, ואמרו בגמרא דהאי בבא דאחד עשרה הוא אליבא דרע"ק, אבל בפשטות דברי המשנה יותר נראה דכלהו בבי אתיין כריה"ג, והך דאחד עשרה, ר"ל דעשרה ועשרה ריבוא כלהו מברכי בשם, וההבדל בינותם רק דבמאה אומר לה' אלהינו, ובאלף מוסיף אלהי ישראל, וברבוא מוסיף עוד, וע"ז בא רע"ק לחלוק משום מה מלינו בביהכ"נ דאחד מרובין ואחד מועטים שוים לומר "ברכו את ה'" א"כ גם במועטין דשלשה ס"ל דמבעי להזכיר שם שמים, וכיון דהלכה כר"ע מחבירו ממילא גם בשלשה צריך להזכיר את ה', ובזה אפשר לתת קצת טעם לחלומו של הצדיק ר' יעקב ממרויש ששאל מן השמים בשאלת חלום מובא בשב"ל כשעונין ברוך שאכלנו משלו אם צריכין הזכרה ומלכות והשיבוהו אלהי עולם ה' בורא קצות הארץ וגו' ואם לא תמליכהו במה תברכהו. ע"ש. ועז"א הגאון שאינו כן, וגם השב"ל כ' אין מטניחין בדברי החלומות, ולא בשמים היא, כי הוא נגד הגמ' ע"ש, וכתב "ומגלן דהכי הוא דתנן כו' ולא קתני תנא אלא בעשרה כו', דרק בעשרה קא שני תנא לומר לברך לאלהינו, ובשלשה לא הזכיר לברך בשם, וע"כ דבבא דאחד עשרה הוא אליבא דרע"ק כדאיתא בגמ'. אבל בג' גם רע"ק מודה דאינו מברך בשם, ואתיין דברי הגאון בלי שום דוחק, וגם גרסת הויטרי אפ"ל על דרך זה ע"ש, ואחרי כתבי זאת מצאתי בשות אליהו שכתב בקיצור דברים אלו עשרה ואחד עשרה ריבוא אומר בשם. אך ההילוק כו' והוא ממש כפי מ"ש, והודות לה' שכיונתי לדבריו, אך הפלא שקבע במשנתו מה שהוא נגד דברי הגמ' וההלכה:

כד.] ההוא דמזמן צריך למימר נברך לאלהינו עד ברכה בלמ"ד לא אשכחן, הך לאלהינו בלמ"ד הוא ט"ס וצ"ל אלהינו, וכ"כ התוס' דף מ"ט בשם ר"ע, והמפרש למחזור ויטרי כ' וז"ל: ק"ל הא כתיב "ברוכים אתם לה'". ומצאתי בפרדס לרש"י שמדבר בזה, ע"ש. ולא ידעתי קושיתו דשם אין הברכה אליו יתברך רק שהם ברוכים לפניו ושפיר יצדק שם למ"ד, ובפרש למ"ש הב"ה סי' קנ"ב בטעם דברי הגאון דשיר והודאה כמו הודו לה' גדלו לה', פירושם הודו לפני ה', גדלו לפני ה', שירו לפני ה', כי לא יתכן לומר שירו אותו הודו אותו, ובייך שפיר לומר בלמ"ד, אבל ברכה שאותו עצמו יתעלה הוא מברך כמו"ש ישתבח בני ברכני לא שייך בה למ"ד ע"ש, וברוכים אתם לה' נמי ר"ל שברוכים לפניו, וכיו"ב מלינו הרבה פסוקים שהי' יכול להקשות מהם לפי סברתו כמו [רות ג'] ברוכה את לה'. [שמואל ט"ו] ברוך אתה לה'. ובנהמי' י"א ומשלי יו"ד י"א, ונראה דזהו נמי כוונת הפרדס סי' נ"נ דאמר: הכי אמרינן משמי' דרב ניסי דכי הוו עשרה כו' צ"ל נברך אלהינו כו' והא ברכה אשכחן בלמ"ד דכתיב ברוכים אתם לה' לא תקשי דהתם לא מצי למימר בענין אחר עכ"ל וכוונתו כמו"ש, ודברי הפרדס לא באו אלא לדחות קושיתו, ולא לסיוע לדבריו:

אלא דקי"ל דגם בברכה לה' מלינו למ"ד, [בדברי הימים א' כ"ט] "ויברכו כל הקהל לה'", ומצאתי להרב בית נתן שעמד בזה, וכתב דגרסת הש"ס ישן הוא באמת בלמ"ד, וכן העתיק הרמב"ם בפירושו וכן עיקר, דגם אם אומר "את ה'" הוראתו כמו למ"ד, דה"ו לחשוב

עח. כה.] **ברוך** אתה ה' אלהינו מלך העולם הזן את העולם כלו (א) בטוב בחסד וברחמים, נותן לחם לכל בשר כי הוא זן ומפרנס לכל. (ב) והכין מזון לכל בריותיו בא"י הזן את הכל. **נודה** לך ה' אלהינו על ארץ חמדה טובה ורחבה שרצית והנחלת את אבותינו. ועל בריתך ששמת בבשרנו. על תורה שנתת לנו. על חיים [וחסד] וחן ומזון שאתה [מלוה אותנו] בכל עת. **ועל** כלם ה' אלהינו אנו מודים לך ומברכים את שמך. יתברך שמך תמיד עלינו לעולם ועד בא"י על הארץ ועל המזון. **רחם** ה' אלהינו על ישראל עמך ועל ציון משכן כבודך, ועל מלכות בית דוד משיחך

שנוי נוסחאות והגהות

עח. (א) בכתיי א „בעבור שמו הגדול" (ב) בכתיי א „והתקין". בכתיי

מגן האלף

לחשוב שהוא סימן הפעול דאין בו יתב' שינוי והתפעליות כו'. ע"ש. ולע"ד חלילה לחשוד את כל הגאונים שנעלם מהם הפסוק ההוא, ויותר יש לו לתמוה שנעלם מהם לשון המשנה עצמה שהם עסוקים בה, דתנן במאה אומר כו' באלף אומר נברך לה' אלהינו כו' וכן בריבוא, שכלם הן ברכה בלמ"ד בברכה לה':

ולכן נראה דהגרסא הנכונה הוא מ"ש הרא"ש ותר"י. שכתבו ל"נ נברך לאלהינו דגבי שיר והודאה כתיב למ"ד, שירו לה', הבו לה', גדלו לה', אבל גבי ברכה כתיב במקהלות ברכו אלהים, ברכו עמים אלהינו, ולא אייתי קראי דברכו את ה', ויברך דוד את ה'. ור"ל דברכה בלמ"ד בשם דאלהינו לא אשכחן, אבל בשם הוי"ה ודאי דאשכחן למ"ד, ומצי למימר נ"כ לה' אלהינו כדאיתא במשנה, אלא דלא מבעי לי' למימר לאלהינו גרידא בלמ"ד. וטעמא דמלתא נ"ל דבקרבן כתיב „זובח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו", ואמרו בספרי ר' יוסי אומר כ"מ שנאמר קרבן אמור ביו"ד ה"י, שלא לתן פתחון פה למינים. ובסוף מס' מנחות אר"ש בן עזאי בא וראה בפרשת הקרבנות שלא נאמר אל אלהיך אלהים אלא י"ה שם המיוחד, ואמרו „ריקן כל העבודות כלן לשם המיוחד, ור"ל שאסור לכוין בקרבנו לשום כח שבעולם. וכן בתפלה וברכה אסור לכוין לשום כח ומדה ממדותיו יתברך, דהוי קצוץ בנטיעות, וכבר האריך בזה בס' הנהמד נפש החיים, ולכן לא מצאנו למ"ד בשום מקום שמזכיר שם שם אלהים בישי' מבמעו שעובד מתפלל ומברך לכח ומדה ממדותיו יתברך, משא"כ אם מזכיר את השם המיוחד אין קפידא בזה, וכן אם אומר אלהינו בלא למ"ד אותו יתעלה עצמו הוא מברך, והדברים נכוחים למבין:

עח. כה.] **ברוך** אתה ה' כו' עיין מקור הברכות מה שכתבתי שם: **ומה** שכתוב בנוסחת הגאון „ומלכות ב"ד מהרה תחזיר למקומה, ומלוך עלינו אתה לבדך", קשה לענ"ד דבברכות דף מ"ט אמרו דהטוב ומטיב צריכה שתי מלכיות [אבינו מלכנו, והמלך הטוב.] דידה ודבונה ירושלם, וש"מ מזה דבבונה ירו' ליתא לא אבינו מלכנו ולא ומלוך. ובש"כ למ"ש דלהו הורה הרעא להזכיר מלכות שמים למלכות ב"ד, וכ"כ השו"ע האומר מלכותך ומלכות ב"ד טועה שאין להשוות כו', ובנוסח הגאון מצינו כעין לשון זה, והסבר כיון שאומר „ומלוך עלינו אתה לבדך" שאני, וצ"ע. שוב מצאתי בשטה מקובלת ברכות מ"ט שכתב וי"א מכאן שא"א „והקם מלכותך" בבונה ירו' כו' דא"כ נואי קאמר לאו הורה הרעה דלא להדכירי מלכות שמים הא הדבר ליה, והינו ראיה, דמלכות שמים הוא כשממליכו בברוך, אבל במאי דאמר והקם אין זה מלכות שמים, כו'. ויש שרוצים להוכיח דא"א מלכות בשום ברכה הסמוכה, והוקשה להם כמה ברכות [שבי"ח כמו מלך ממית, וכדומה] וי"א דלא הקפידו

משיחך, ועל הבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו. אבינו מלכנו כו.] רוענו זונינו פרנסנו וכלכלנו. והרוה לנו מהרה מכל צרותינו, ואל תצריכנו ה׳ אלהינו לידי מתנת בשר ודם שמתנתם מעוטה והרפתן מרובה. כי בשם קדשך הגדול והנורא בטחנו, ויבא אליהו ומשיח בן דוד בחיינו, ומלכות בית דוד משיחך מהרה תחזור למקומה, ומלוך עלינו אתה לבדך והושיענו למען שמך, והעלנו לתוכה ושמחנו בה. כז.] בנחמה לי ולא נבוש הוא זה, ובשבת נאמר, ובשבת מתחיל בנחמה, ומסיים בנחמה, וחותם בנחמה, (ג) בחתימה ונחמנו.

שנוי נוסחאות והגהות

(ג) בכתי׳ א. "צריך להזכיר". בכ״י

מגן האלף

הקפידו חכמים בכך, עכ״ל, וכ״כ הרא״ש בתוספותיו דחכמי ישראל שסדרו הברכות לא דקדקו שלא לומר מלכות באמצע ברכה, כיון שאינו אומר מלך העולם, כמטבע הברכות הצריכות מלכות לא קרי להו מלכות, עכ״ל. ועיין בבה״ל אות קנ״ז שצריכין להזכיר מלכות שמים ובית דוד ובנין ביהמ״ק, לפי שישראל כפרו בשלשתן ואין נגאלין עד שיבקשו שלשתן, וכן בתפלה. מצמח לצדיקים זו מלכות שמים, בונה ירו׳ זה בנין ביהמ״ק, קרן ישועה זה מלכות ב״ד:

כו.] **רוענו זוננו פרנסנו**, נוסח זה נזכר בירושלמי שבת פרק אלו קשרים. תניא אסור לתבוע צרכיו בשבת. ר״ז שאיל לרחב״א מהו מימר רוענו זוננו פרנסנו בשבת, א״ל טופס ברכות כך, ופ״ש בק״ע דצריך שלא ישנה מנוסח חול כדי שלא יתבלבל. ועיין במל׳ ויקרא פרק ל״ד, ובתר״י הוכיחו מזה שאין לשנות הנוסח, וכן הרב הירחי כ׳ לומר רחם בברכת ארץ אפי׳ בשבת, דטופס של רוענו זוננו ברחם נאמר ולא בנחמנו:

כז.] **בנחמה לי ולא נבוש הוא זה, ובשבת נאמר ובשבת כו׳.** הלשון כלו מגומגם וצריך להגיהו אך מתהלה נציע הענין, שנינו במס׳ ברכות מ״ח, ובשבת מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה, ואומר קדושת היום באמצע, ופרש״י בנין ירושלם קרי נחמה, כל היכי דמתחיל בין רחם בין נחמנו. ולפירושו א״צ להתחיל ולסיים בשל שבת, אלא אומרה כמו בחול, ומזכיר של שבת באמצע, וכ״כ התוס׳ יש שמתחילין בנחמנו, והותמין בנחמת ציון ובנין ירושלם כו׳, ומנהג שמות הוא המשנה ברכות של חול, ע״ש. והרב אלפסי כתב: מתחיל בנחמה שאומר נחמנו ה׳ אלהינו בציון עירך, ומסיים בנחמה שאומר והעלנו לתוכה ונחמנו בה, כי אתה הוא בעל הנחמות, בא״י מנחם עמו ישראל בבנין ירושלם. וכ״כ הגר״א קפ״ה סק״ב שכן עיקר. ובמחזור ויטרי אות פ״ג כתב לא שיתחיל בלשון נחמה ויסיים, כי מה יתרון לשנותה בתהלה ובסוף וכנגד מה, אלא דברכת בונה ירושלם נקרא נחמה כו׳. וה״נ גבי ר״ה שמתחיל בעבודה ומסיים בעבודה, ואומר מעין המאורע באמצע וכי תעלה על דעתך שישנה ברכת רצה מכמות שהיא. אבל בסדרים כת״י, אחר שהביא דברי הויטרי שהיא דעת רש״י כתב "מצאתי והעתקתי. והני אומר לא על הגס נאמר לשון זה מתחיל בנחמה כו׳ והוא לפי שהשבת יום מנוחה ונחמה מעין עוה״ב ומעין ימות המשיח, הפכו את המטבע לפתוח ולסיים בנחמה דוגמת ימות המשיח, דכתיב כי׳ כאיש אשר אמו תנחמנו וגו׳. לפי שכל המטבע לשם שבת נתקן". עכ״ל. והוא כדעת הרי״ף, אבל רובא דרבוותא ס״ל שאין לשנות, ובין בשבת בין בחול יכול לומר נחמנו ולסיים מנחם ישראל בבנין ירושלם, דבנין ירושלם הוא נחמת ישראל, וכן דעת הרמב״ם בפ״ב וכ״כ הגאון רבינו סעדיה בפירושו למס׳ ברכות "הא׳ נחמה רחם הזה, דלא תימא בשבת יאמר רצה והחליצנו ויחתום מקדש השבת אלא פותח ברחם וחותם בנחמה בונה ברחמיו את ירושלם עכ״ל:

וגם דעת רבינו הגאון נראה כן וכנוסח שהזכיר להלן אות ע״ם, ובשבת אומר "רחם כו׳ ובנה ירושלם עד כי אתה הוא בעל הנחמות, ברוך אתה ה׳ בונה ירושלם" אלא דס״ל

לפי שאמרו (ז) בנחמה פותח בנחמה וחותם בנחמה. ברוך אתה ה' **כח.]** בונה ירושלם. **כט.]** ועונה אמן. דאמ' רב נטרונאי גאון זצ"ל, אין מנהגי בישיבה ולא בבבל כלה לומר בברכת המזון בברכה רביעית אמן במהרה בימינו.

אלא

שנוי נוסחאות והנהות

(ז) בכ"י א "חכמים.

מנן האלף

דעכ"פ צריך להזכיר בשבת בסמוך להתימה לשון נחמה כמו שכתב בנוסחתו "רצה כו' ובנה ירושלם כו' ונראה בנחמתה כי אתה הוא בעל הנחמות, בא"י בונה ירושלם", ובחול לפי נוסחתו אינו מזכיר רק "ושמחנו בה בנחמה לעולם ועד ולא נבוש, בא"י בונה ירושלם":

וזה שאמר "ושמחנו בה בנחמה לי' והוא ר"ת לעולם ועד, וכאן כאן חסר תיבה אחת "ובחול" וצ"ל "ובחול הוא זה". "ובשבת נאמר", כלומר ולענין שבת נאמר "מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה וחותם בנחמה, וצריך להזכיר בחתימה ונחמנו" והוא כנוסח שהזכיר בסי' ע"ט שאומר "ונראה בנחמתה, כי אתה הוא בעל הנחמות ברוך כו':

כח.] בונה ירושלם. עיין מקור הברכות:

כט.] ועונה אמן. דאמר רב נטרונאי כו'. לכאורה אין שייכות להא דאמר רנ"ג להך דצריך לענות אמן בבונה ירושלם, והנלע"ד בביאור הדברים עפמ"ש בדף מ"ה תני חדא כל העונה אמן ה"ז משובח, ותני חדא ה"ז מגונה, הא בבונה ירושלם הא בשאר ברכות, אביי עני ליה בקלא כי היכא דלשמעי פועלים ולקומו, רב אשי עני בלחישא כי היכא דלא לזלזלו בהטוב והמטיב ע"ש. וכתבו הר"י אית דבעי מימר שהעונה אחרי בונה ירו' משובח, כדי לחלק בין ברכות של תורה לברכה רביעית שהיא דרבנן, ואין זה נכון דבפירוש משמע בירושלמי שלא בבונה ירו' בלבד אלא ה"ה בסוף שאר ברכות כו', וגם בתלמוד שלנו נראה כן דאמרינן אביי עני לי' בקלא כו' ור"א עני בלחישא כו', ואם כדברי האומר שעונה אמן אחר בונה ירו' כדי לחלק בין ברכות של תורה להטוב ומטיב, ורב אשי שלא הי' רוצה לחלק שלא הי' רוצה דלא לזלזלי פועלים, למה עני בלחש לא יענה כלל, א"ו שהוא סוף ברכות וצריך לענות אמן, עכ"ל. ודבריו בלתי מובנים דהכתי אפשר דר"א עני כדי לחלק בין דאורייתא לדרבנן ומשום שלא יכירו פועלים ויזלזלו עני בלחש, ונראה דזה סברא פשוטה דלא שייך עניית אמן על ברכות עצמו כיון דכבר ברך למה לו לומר אמן שעונין כמו הברכה עצמה, והרי הוא כמברך שתי פעמים, וכאומר שמע שמע דמשתקין אותו והוא מגונה ובור, אמנם כדי להראות שהוא סילוק ענין, מצינו כה"ג בכל סיום ספר מספר תהלים, שנאמר בם ברוך ה' מסיים אחריו אמן, או אמן ואמן. אך הי"א דמפרשי כדי להלק בין ברכה לברכה טעמייהו רק משום פועלים שיקומו לעבודתם ולא יתבטלו, ולפי"ז שפיר אקשו תר"י אר"א דהי' רוצה שלא יזלזלו, דלא יענה כלל, וע"כ משום דס"ל דבונה ירו' הוא סוף ברכותיו, אכן הכתי יש לומר דבזמנם שהיו פועלים ולא אצטרכו למימר הטו"מ, הי' הסיום אצלם בונה ירושלם, וגם ר"א לא רצה לשנות ממנהג הקדמונים שנהגו קודם שנתקן הטו"מ והיו עונים בסוף ברכות בבונה ירו', אבל בזמנינו דליכא פועלים, ועוד שאנו שוכרים אותם על דעת שיהיו מתפללים ומברכים כשאר כל אדם, כמובא בב"י קצ"א בשם הנמו"י לכאורה א"צ לענות אלא אחר סוף כל הברכות שהוא הטו"מ, דאין חילוק בין ברכות דאורייתא לדרבנן, להכי מוכיח הגאון ז"ל מרב נטרונאי דאמר אין מנהגי בישיבה לענות אמן בברכה רביעית, וע"כ ס"ל דהטו"מ לא נחשב לסוף ברכות דברהמ"ז, דלא נתקנה אלא בפני עצמה, וראי' לזה דהא פותחת בברוך, ואם"ד דנתקנה מתחלה לבהמ"ז הי' ברכה סמוכה לחברתה, א"ו דלא נתקנה מתחלה אלא אשיגוי יין וסמכוה אח"כ לבהמ"ז, וכיון שהיא רק ברכה אחת אין לענות אמן עליה, וסוף ברכת מזונו הוא רק בונה ירושלם דעני אמן אחריה:

ומדברי כל הגאונים נשמע לענות אחר ברכת עצמו בסוף ברכותיו, וכ"כ הרא"ש לענות אמן בישתבח ויהללוך וסוף י"ח. וגאל ישראל, והב"י בשם רלב"ח כתב דה"ה

אחר

אלא. **ברוך** אתה ה׳ אלהינו **ל.]** אבינו מלכנו גואלנו אדירנו יוצרנו אדון נשמתנו קדושנו קדוש יעקב, המלך הטוב והמטיב שבכל יום ויום הוא מטיב עמנו, הוא גומלנו הוא יגמלנו לעד לחן ולחסד ורחמים וכל טוב. **הרחמן** יפרנסנו בכבוד, הרחמן יתברך בשמים ובארץ, הרחמן ישתבח לדור דורים, יתפאר לנצח נצחים, יאיר עינינו במאור תורה, הרחמן יצילנו מחליים רעים, הרחמן יצילנו מיסורים רעים, הרחמן יצילנו ממיתה משונה. הרחמן יצילנו מדינה של גיהנום, הרחמן יצילנו מחבוט הקבר, הרחמן יצילנו מן העניות, הרחמן יצילנו מחלול השם, הרחמן יצילנו מגזרת כל מיני שמד. הרחמן יצילנו מכל צרה וצוקה, הרחמן יצילנו מכל מיני פורעניות, הרחמן ישים עלינו שלום. **עושה** שלום במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל. ואומר: **מלכנו** אלהינו יחד שמך בעולמך, יחד מלכותך בעולמך בנה ביתך ושכלל היכלך ושבה עדתך, עשה למען שמך עשה למענך ולא למעננו, הושיענו ימינך ועננו, הרחמן יזכנו לשני המשיח לטובה ולברכה ולחיי העוה״ב. **ואי** לא בעי למיכר מלכנו לחוי, דכי תקינו רבנן לא תקינו אלא הזן, ועל הארץ, ובונה ירושלם, והטוב והמטיב:

עמ. ובשבת מברך (א) הזן ועל הארץ בית מקדשך ורחם ה׳ אלהינו על ישראל עמך ועל ירושלם עירך ועל ציון משכן כבודך כולו. עד מהרה תחזיר למקומה, ואומר **לא.]** **רצה** והחליצנו ה׳ אלהינו במצותיך ובמצות יום השביעי הגדול והקדוש הזה בקדושתו ובמנוחתו, ונשבת בו וננוח בו כמצות רצונך, ואל תהי צרה ויגון ביום מנוחתנו. כי באהבה גדולה נתת לנו

שנוי נוסחאות והנהות

עמ. (א) צ״ל הזן. צ״ל

מגן האלף

אחר שומר עמו ישראל ופורס סוכת שלום, וראבי״ה מביא ירושלמי דאמר רב אמר כגון אילין דאתא עונה אמן אחר ברכת עצמו הבוחר בעמו ישראל באהבה, ואוהב עמו ישראל, ובונה ירושלם בין בתפלה ובין בבהמ״ז, ובירו׳ שלפנינו ליתא. והאו״ז סי׳ ק״צ מעתיקו וכתב נ״כ לא מצאתי אותו בירושלמי שלפני ע״ש, אמנם הוי׳ ידוע לראשונים. וכן מצאתי בסדר רב סעדיה גאון לענות אמן אחרי הבוחר בעמו ישראל, אולם מנהגנו כדברי התוס׳ דף מ״ה שכתבו בשם ר״ת וה״ג י״מ בכל ברכה וברכה כמו ישתבח. ופוק חזי מה עמא דבר שלא נהגו לענות אמן אלא אחר בונה ירושלם, דברהמ״ז, ע״ש. ועיין בטו״ע סי׳ נ״א ובהגר״א, ובסי׳ רמ״ו בהגה״ת רמ״א ע״ש:

ל.] אבינו מלכנו כו׳. עיין מקור הברכות. וצ״ע שלא הזכיר כאן מלך העולם דהא צריכה ג׳ מלכיות לבר מדידה עיין ברכות דף מ״ט:

עמ. לא.] רצה והחליצנו ה׳ אלהינו כו׳. נזכר בויקרא רבה פל״ד, ועצמותיך יחליץ, ישמיע, כד״א והלצה נעלו, יזיין, כד״א הלוצים תעברו, ישזיב, כד״א חלצני ה׳ מאדם רע, מכאן קבעו חכמים לומר רצה והחליצנו בשבת, עכ״ל. ולשון החליצנו נזכר נ״כ במשנה ערובין ל״ט ר׳ דוסא בן הרכינס אומר העובר לפני התיבה ביו״ט של ר״ה אומר החליצנו ה׳ אלהינו את יום ראש החדש הזה כו׳ ולא הודו לו חכמים, ע״ש:

וברח

לנו, ומלוך עלינו כי אתה הוא לבדך והושיענו למען שמך, ובנה ירושלם עיר קדשך במהרה בימינו, ונראה בנחמתה כי אתה הוא בעל הנחמות ברוך אתה ה' בונה ירושלם. (ג) לב.] ובכיי הכי הם. פותח בברכה ג' כשבת וכד כאתי מהרה תחזיר למקומה אומר אלהינו ואלהי אבותינו יעלה ויבוא יגיע ויראה ישמע ויפקד ויזכר זכרוננו וזכרון אבותינו, וזכרון ירושלם עירך וזכרון משיח בן דוד עבדך, וזכרון עמך כל בית ישראל לפניך, לפלטה לטובה לחן לחסד ולרחמים ביום ראש החודש הזה. זכרנו ה' אלהינו בו לטובה, ופקדנו בו לברכה, והושיענו בו לחיים, בדבר ישועה ורחמים, וחוס וחננו ורחם עלינו והושיענו כי אל מלך חנון ורחום אתה, וגומר כל הברכה :

ויחיד כי מברך, הכי מתחיל, ברוך הזן את העולם כלו. וגומר ארבע ברכות כי דכתיבא. ויו"ט שחל להיות בשבת או ר"ח או חולו של מועד, צריך להזכיר החליצנו ויעלה ויבא, כל או"א בפני עצמו, ובברכה שלישית פותח בנחמה, ואומר רצה והחליצנו תחלה ואח"כ יעלה ויבא לג.] מפני שתדיר ושאינו תדיר תדיר קודם, ומסיים בנחמה, וכך מנהג בשתי ישיבות. (ג) :

פ. לד. ת"ר [יומא דף ל'] הלכה בסעודה אדם יוצא (א) לשתי ידיו ונכנס דבר עם חבירו] (עד כאן חסר בכתב יד ב"מ ונדפס ממנו) והפליג נוטל

שנוי נסחאות והנהות

(ג) צ"ל „וכר"ח". (ג) וזה נוסח ברכת האורח לפי סדר רבינו סעדיה, הרחמן הוא יברך את בעל הבית הזה ואת הבית הזה ואת אחינו וחברינו המסובין בכאן, בתורה מרובה. כחכמה מלאה, בהון, כעושר, בבנים עושי תורה, מקיימי מצות כישראל, כמו שברך ביתו של אברהם אבינו, כן תתברכו בכל, וכן יהי רצון. שלא תבושו ולא תכלמו. לא תבושו בתורה. ולא תכלמו במצות, לא תבושו בעוה"ז ולא תכלמו לחיי העוה"ב, ותצליחו מאד בכל נכסיכם, ויהיו נכסיכם מצליחין וקרובין לעיר. ואל ישלוט שטן במעשה ידיכם, ולא יזדקק לפנינו ולא לפניכם שום דבר רע, הרהור עבירה ועון, מעתה ועד עולם, ממרום ילמדו עליכם זכות ועל כל בית ישראל תהא משמרת שלום עושה שלום במרומיו כו'.

פ. (א) בכתי"א „להשתין מים נוטל לידו אחת" ונוסחת „לשתי ידיו" ליתא שם וצריך למותקם. נ"א

מנן האלף

לב.] ובר"ח הכי הוא פותח ברכה ג' כשבת כו'. במס' שבת כ"ד א' תני ר' הושעיא ימים שיש בהם קרבן מוסף כגון ר"ח וחולו של מועד כו' אומר מעין המאורע בעבודה כו'. ויש כאן הזכרה בברכת המזון. והנה לא פירש הזכרה זו מה היא, אבל במס' סופרים פי"ט מפורש שאומר יעלה ויבא בבונה ירושלם ע"ש, וכתבו בתוס' במס' שבת שם, משום דישו"י תפלה, תקנוה בבונה ירושלם דהוא כמו תפלה, ובי"ה תקנוה בעבודה שהיא תפלה לבוש לירו'. ע"ש :

לג.] מפני שתדיר ואינו תדיר תדיר קודם, [זבחים פ"ט] כל התדיר מחבירו קודם את חבירו ויליף שם מקרא :

פ. לד.] ת"ר „הלכה בסעודה". [כלומר הלכה זו אמרו בהלכות סעודה, רש"י] „נוטל ידו אחת" [אחר שמשפשף בה גלוסות, רש"י, וצריך לברך ענט"י, כמו

נוטל שתי ידיו ונכנס, כשהוא נוטל אל יטול מבחוץ, אלא נכנס ויושב במקומו ונוטל. (ג) [והטביח] מחזיר [על האורחים]. אר"ח ל"ש אלא לשתות אבל לאכול נוטל מבחוץ ונכנס, מידע ידעי דאנינא דעתיה. אר"נ בר יצחק אנא אפילו לשתות נמי מידע ידעי דאנינא דעתאי:

פא. לה.] ומאן דאכיל כזית מיחייב לברוכי דאמר רב חייא ב"א [ברכות ל"ח ס"ב] אני ראיתי את ר"י שאכל כזית מליח וברך עליה תחלה וסוף, אלמא כר"מ ס"ל דאמר עד כזית, ולענין איצטרופי אפילו לא אכל עמהם אלא גרוגרות אחת ולא שתה עמהן אלא כוס של יין מצטרף. אבל (א) לאפסוקי רבים י"ח עד דאכיל כזית דגן, אע"ג דאיכא עובדא דשמעון בן שטח (ב) דעביד לגנרה הוא דעביד, הכי אמר רחב"א אר"י לעולם אינו מוציא עד שיאכל כזית דגן. (ג):

סאן

שנוי נוסחאות והגהות

(ב) נ"א "והטפיח" וכן הוא בכת"י ב"ב.

פא. (א) צ"ל "לאפוקי". (ב) בכת"י א "רשתה ואפיק, הא קאמרינן [ברכות דף מ"ח] ר' שמעון בן שטח דעביד לגרמי" כו'. (ג) בכת"י א "ומוחבינן ומשנינן ומסקינן להוציא רבים י"ח עד שיאכל כזית דגן.

צ"ל

מגן האלף

כמו מי שנגע במקומות המכוסים או חיכך בראשו בתוך הסעודה, עיין סי' קס"ד, מ"א. אבל י"א דגם שם א"צ לברך, ואם לא שפשף א"צ ליטול.] "הפליג נוטל שתי ידיו" [שהסיח דעתו, וידים עסקניות.] "והטפיח מחזיר על האורחין" [פך שיוצקין ממנה מראה אותה להודיע שנטל ידיו. רש"י, ורמב"ם גרס "מחזיר פניו" אחר שנטל ידיו במקומו כי אין דרך ארץ ליטול על השלחן, וחזר לאחוריו כדי ליטול, מחזיר אח"כ פניו להם.] "לא שנו אלא לשתות" [שרגילין להאריך בשתיה אחר המזון. ואע"ג דהנוטל ידיו לפירות הו"ז מגסי הרוח, מיהו צריך ליטול שמא יתן פרוסה לתוך פיו. רש"י] "אבל לאכול" כו':

פא. לה.] ומאן דאכיל כזית מחויב לברוכי דאמר ר"ה ב"א כו'. במשנה דף מ"ה איתא עד כמה מזמנין עד כזית, ר' יהודה אומר עד כביצה, ובגמרא שם דף מ"ט משמע דעד כזית ר"מ תני לה, ופריך והא איפכא שמעינן לענין המן ובשר קדש שנזכר שיש לו חמץ בשעה שהלך לשחוט פסחו, דר"מ ס"ל כביצה ורי"ה בכזית, אר"י מוחלפת השיטה, ואביי אמר לא תיפוך ע"ש, וכ' התוס' דלפי מה שמחליף ס"ל לרי"ה בכזית, ור"מ ורי"ה הלכה כר' יהודה, ואפי' לאביי דלא מחליף ור"מ ס"ל בכזית, נראה דהלכה כר"מ דהא קים ליה ר' יוחנן כשיטתיה, דאמר אינו מוציא עד שיאכל כזית דגן וכן לעיל גבי שאכל כזית מליח ע"ש, והגאון ר' ישעיה ברלין בשאלתות אות כ"ז תמה אדבריהם במה שהוכיחו מר' יוחנן לשיטתו אזיל דמוחלפת השיטה, ופסק שפיר כר' יהודא בכזית, אבל אביי דלא מחליף הא ס"ל דלרי"ה כביצה, וכן ראיתי בהגהות לוית חן שמקשה זאת בפירושיו על הרא"ש, ולא היה למראה עיניהם דברי התוס' רי"ח, שהוסיף בהעתק דברי התוס' תיבות אלו: "וגם אביי דלא מחליף לא אשכחן דפליג על פסקא דא", ור"ל דאביי לא בא אלא להוויי דא"צ לומר מוחלפת השיטה, אבל לא אשכחן דפליג על פסקא דרחב"א משמי' דר"י שיש לברך על כזית, ומה שהקשה המהרש"א מנ"ל להתוס' דר"י מחליף האי דברכות, דלמא אמר מוחלפת השיטה על ההוא דפסחים דרי"ה ס"ל התם כביצה, ל"ק כלל דא"כ לא היה ר' יוחנן מברך אכזית מליח תחלה וסוף כיון דרי"ה ס"ל בכביצה, וכבר פסק הוא עצמו בערובין מ"ו דר"מ ור"י הלכה כרי"ה, וכן כ' הגאון בעל שאילת שלום ובעל לוית

חן

לו.] ומאן דעאיל ומשכה אינשי דכרוך רפתא וקא מברכין מבעי ליה למיעני בתרייהו כי דאמרינן [ברכות דף מ"ה] בא ומצא כשהן מברכין מה עונה אחריהן רב זביד אמר (ד) מלך ה' המבורך, (ה) רב פפא אמר אמן. ואמרינן לא פליגי, אשכחינהו דקאמרי נברך אמר אי הוא [נמי] ברוך ה' המבורך. אשכחינהו (ו) דקאמרי ברוך (ז) איהו [נמי] אמן, והו מפרשינן לה למילתא על אינש מעלמא גבי דקא מברכין ברכת הזון אי בתלתא אינון עד פחות (ח) מעשרה. אי אשכחו (ט) [למאן דמברך דקאמר נברך שאכלנו משלו כדאמרי אינהו ברוך שאכלנו משלו. יימר איהו בהדייהו ברוך [ה'] המבורך לעולם ועד. ואי בעשרה וקאמר המברך נברך לאלהינו כד

עאנו

שנוי נוסחאות והגהות

(ד) צ"ל „ברוך". (ה) „לעולם ועד". (ו) „ענו". (ז) „אמר". (ח) „חד" וכצ"ל. (ט) בכת"י ב"מ „למאן דמברך נברך לאלהינו וענו" אינהו" ברוך אלהינו.

חזרו

מגן האלף

הן. וכל מה שכתבנו נראה כן בדעת רבינו הגאון ז"ל שלא הביא לענינו כלל כל הסוגיא דשלשה שאכלו, משום דשם אינו מבורר להלכה אם ר"מ ס"ל בכזית או ר' יהודה, ובתר להוכיח זאת מדר"ה ב"א ברא את ר"י שאכל כזית וברך, ומפני שעדיין יש לפקפק דלמא ר"י לשיטתו עביד הכי ואביי פליג עליה, וכדאמר לא תיפוק, להכי מסיים הגאון ז"ל, „ומותבינן ומשנינן ומסקינן להוציא רבים י"ח עד שאכל כזית דגן, ור"ל דמסקינן שם „אתמר נמי א"ר חנא בר יהודה משמי' דרבא כו', להוציא רבים י"ח עד שיאכל כזית דגן. והך מימרא דר"ח משמי' דרבא אתמר דבתרא הוא, א"כ אפי' תימא דאביי פליג אפסקא דר' יוחנן, מ"מ רב חנן משמי' דרבא פליג עליה וקיי"ל כוותיה, וזה ראי' שאין עליו תשובה ותימה שהגאונים לא הביאוה:

ולענין אצטרופי דשני בגרונגרות אחת סתם הגאון ולא חילק בין שלשה לעשרה, ומשמע דשני בהא להצטרף אפי' לשלשה, ודלא כהרי"ף שכתב לגבי שלשה עד שיאכל כזית דגן, וכבר חלק עליו הרא"ש ותר"י וכתבו דבגמ' לא העמידו שום חילוק לענין צירוף, ומשמע דדין אחד להם, וכן נראה בשיטת הגאון ז"ל וכן קיי"ל להלכה:

לו.] ומאן דעאל ואשכח אינשי דכרוך רפתא כו', שם בגמ' דף מ"ה, ומ"ש שעונה אחריהם „ברוך ה' המבורך" אין הגרסא כן בגמרא, אלא רב זביד אמר „ברוך ומבורך", וגם הוא תימה דהתא שיזכיר שם שמים בשלשה, ובגמרא שם אמרו דבציר מעשרה לאו אורח ארעא למדכר שם שמים, ונראה שהוא טעות המעתיק שמצא כתוב לפניו שיאמר „ברוך הוא המבורך" ובעין שכתב הבה"ג מובא בתוס' שם, שיאמר „ברוך הוא ומבורך שמו תמיד לעו"ו. ובעשרה יאמר ברוך הוא אלהינו ומבורך" ע"ש, וטעה להשוב על תיבת „הוא" בזה שם הוי"ה ב"ה, ומה שכתב הגאון „ותו מפרשינן לה" נ"ב פ"ם נ"ל „ומפרשינן" למלתא על אינש מעלמא, וכן פרש"י שם אחד מן השוק בא ומצא ג' כשהן מברכין, ור"ל אינש מעלמא דלא אכיל מתחלה בהדייהו, דאי אכיל בהדייהו ויצא והה"כ בא ומצאן כשהן מברכין, מברך כמותם „ברוך שאכלנו משלו". דכל מה דאמר הגאון בהך ותו מפרשינן היינו הך מה שכתב לעיל מיניה, ולכן אין לגרוס „ותו", אבל אם לא אכל עמהם, רק שמצאן בעת הזימון לבד אומר „ברוך ומבורך" כו', ואפשר נמי דקאמר ותו מפרשינן לה על אינש דעלמא, להודיענו ההדוש מאי דאסיק אה"כ דבעשרה עונה בשם ואע"ג דלא אכיל בהדייהו, אומר ברוך ה' ומבורך אע"ג דלא נזכר זאת בגמרא, וכ"כ התוס' בשם בה"ג ע"ש, ויש עוד הדוש בדבריהם במש"כ „אע"ג דענו כבר" ולא שמע מן המברך מ"מ עני בתרייהו אמן" ומשמע דאפי' לא שמע מהם שם שמים, כיון שיודע איזה ברכה הם מברכין לא הוי אמן יתומה, ועיין במ"ש באות שאחר זה, דבנדון דידן כשהלה לא נהגה לכ"ע לא הוי אמן יתומה ע"ש:

ומאן

עאנו אינהו] ברוך אלהינו שאכלנו משלו, יימר איהו בהדייהו ברוך אלהינו המבורך לעולם ועד, ואי עאל ואשכחינהו דקא ענו בבר ולא שמע מן המברך עני בתרייהו אמן:

פב. לז.] ומאן דקאי בבי כנשתא אחורי שלוחא דצבורא מחויב לכווני דעתיה. ובתר דקהתים שליהא דצבורא, על כל חותם ברכה וברכה ליהוי עאני אמן. לח.] דהכי אמור רבנן מאי דכתיב אמונים נוצר

מנן האלף

פב. לז.] ומאן דקאי בבי כנשתא כו' מחויב למכווני דעתיה כו'. מלשון זה וכן ממה שאמר אח"כ „אומר השליח ברוך כו' והם עונים אמן", משמע דאי לא שמע מהש"ץ הברכה ואפי' כבר התפלל ויצא י"ח בעצמו אסור לו לענות אמן, דכיון דלא שמע הברכה הויא אמן יתומה. וכ"כ הב"ח בדעת רבינו הטור סי' קכ"ד שהעתיק דברי רבינו אחרי דברי רב כהן צדק משום דהסכים לדבריו ע"ש. ומקור הדברים הוא בירו' ס"פ א"ד איזהו אמן יתומה הר"ה דין דמחייב לברוכי ועני דלא ידע למה הוא עני, ועפ"ז פירש רבינו נסים גאון מ"ש בפ' החליל שבאלכסנדרי של מצרים היו מניפין בסודרים כשהגיע עת לענות אמן, דמיירי בקריאת ס"ת ולא בתפלה, או בדבר שהש"ץ מוציא הצבור י"ח. וכן מפורש בירושלמי בימה של עץ באמצע, עמד א' „לקרות בתורה" הממונה מניף בסודרין ועונין אמן, והתוס' במס' סוכה נ"ב מייתי לי' בשם הערוך, וכתבו, ורב כהן צדק גאון אמר הייב צבור לשתוק ולשמוע כל ברכה מפי הש"ץ ואח"כ יענה ע"ש. וכ' הב"ח דרב כהן צדק מפרש הירו' שאפי' כבר התפלל נתחייב בברכה קרינן לי', כיון דחייבים הצבור לשתוק ולשמוע והוא שהי' מניף בסודרין לא איירי אלא בקריאת ס"ת, דליכא חיובא כלל לשמוע הברכה. וכן כל כיוצא בה כשהמברך נהנה והוא אינו נהנה דאינו מחויב כלל בברכה, התם יכול לענות אמן יתומה, [ועיין מזה באות הקודם] אבל בתפלה אע"פ שכבר התפלל, מ"מ כיון שחייב לענות אמן בכוונה ובאמונה, אם אינו יודע לאיזה ברכה הוא עונה היא באמונה, ע"ש. ועיין ראבי"ה סי' קנ"ם שתמה אפירוש רבינו נסים דגם קה"ת נמי חיובא לצבור ע"ש. אבל הב"י סי' קכ"ד כ' אע"פ שתקנו לקרות בתורה בצבור, הברכות לא לצורך צבור נתקנו ע"ש:

לח.] דהכי אמור רבנן כו'. הוא במדרש שוחר טוב קפי' ל"א. ומה שאמרו זאת על העונה אמן ולא על המברך עצמו, כתב ע"ז במנורת המאור נר ג' כלל ג' פכ"ח, שהמברך אומרה לפעמים בלי כונה בהיות הדבר שגור בפיו ולא בלבו ע"ש. ועיין פרישה קכ"ד סק"ז, ועיין תשו' הרא"ש כלל ד' שכתב אם אין מ' בביהכ"נ המכוונים לברכת הש"ץ, קרוב בעיני דברכת ש"ץ לבטלה, כי נתקנו ברכות לש"ץ להומרם בעשרה ולענות אמן, ועב"י בשם תשובת הרמב"ם לענין ברכות ש"ץ בקול רם אפי' כלם בקיאים. ובכלל כונת האמנים הם אלו: א) כמו"ש רבינו הגאון כהן סי' פ"ב ע"פ המונים נוצר ה' שמאמינים בשבהו של מקום מה שהש"ץ אומר, וכונה זו צריך לכוין בכל ברכות הקצרות, וברכת ההלול וההודאה, וזהו אמן של יהאמנת דברים שהוא אמת ומקיים הברכה שבומע. ב) בברכות שיש בהן הודאה ובקשה כמו כל ברכות האמצעיות, צריך לכוין אמן, ויאמן, שהוא אמת שהקב"ה חונן הדעת, ורוצה בתשובה, וסולח, וכן יעזור ויבמע בקשתנו שיחננו בינה, וישיבנו ויחזרנו בתשובה שלמה, ויסלח לנו, וכדומה בשאר הברכות. ג) בדברים שאין בם אלא תפלה ובקשה כמו ביתגדל, ובהרחמן שבבהמ"ז, והדומה לזה כמו ביהדבלו, וביעלה ויבא, השיב רש"י בשם רבו ר"י בר יקר בויטרי סי' תש"ה שיש לענות, וכן אמר ירמי' „אמן כן יעשה ה'", ויהי' הכונה שם יאמן, ובכל אלו אין לענות אחר ברכת עצמו, דלא ליהוי ברכתו שני פעמים. אבל יש עוד מין אמן "" להורות גם סילוק ענין וכמו שסיים דהע"ה

כל

נוצר ה׳, אלו שהן עונין אמן באמונה. אומר השליח ברוך מחיה המתים והם עונים אמן ועדיין לא ראו תחיית המתים. ומאמינים שהקב״ה מחיה המתים, אומר השליח ברוך גואל ישראל והם עונים אמן ועדיין לא נגאלו, ואם תאמר נגאלו, (א) [אע״פ שחזרו] ונשתעבדו, ומאמינים בהקב״ה שעתיד לגאלם ועונים אמן. אומר השליח בונה ירושלם ועדיין היא בחורבנה ומאמינים הקב״ה עתיד לבנותה ועונים אמן, הוי אמונים נוצר ה׳, מאמינים ועונים נוצר ה׳:

פג. לט.] ותניא [ברכות מ״ז] אין עונים לא אמן הטופה, (א) ולא אמן קצרה, ולא אמן יתומה, ולא יזרוק ברכה מפיו. בן עזאי אומר העונה אמן (ב) הטופה יתהטפו ימיו, קטופה יתקטפו, (ג) שפתיו, (ד) קצרה יתקצרו ימיו, יתומה יהיו בניו יתומים, ארוכה מאריכין לו ימיו ושנותיו, ומאן דעני אמן ליעני בכל כחו, דאמר ר״ש בן לקיש **מ.]** [שבת דף קי״ט] כל העונה אמן בכל כחו פותחין לו שערי גן עדן, שנאמר פתחו שערים

ויבא

שנוי נוסחאות והגהות

פב. (א) ״חזרו״.

פג. (א) ״ולא אמן קטופה״. (ב) צ״ל ״חטופה״ (ג) ״שנותיו״. (ד) בגמרא ליתא לאמן קצרה וגרסינן ״קטופה יתקטפו ימיו״ ותו לא.

מנן האלף

כל ספריו מספר תהלים בתיבת אמן, ואע״פ שאינו יוצא שם מכלל האמנים האמורים למעלה, מ״מ מפני סילוק ענין יכול לאמרו אפי׳ על ברכת עצמו. וכן אנו נוהגין בברכת בונה ירושלם:

פג. לט.] ותניא לא עונין לא אמן הטופה כו׳. נראה דגרסת כת״י כ״מ דגרס נמי ״ולא אמן קטופה״ נכונה. וכלמסיים בן עזאי קטופה יתקטפו שנותיו, וכ״ג בבלי דף מ״ז וביר׳ ס״פ א״ד, והנה רבינו ב׳ נמי ״ולא אמן קצרה״ ובגמ׳ ליתא, ופירוש אמן קצרה, כתב בסמ״ק שממהר קריאתה, ועל הטופה פירש שנחפז לענות קודם שישלים המברך ברכתו, ורש״י פירש הטופה שקורא האל״ף בחטף, וקטופה פירש שמחסר הנו״ן, ואמן יתומה שלא שמע הברכה ועיין באות ל״ז מש״ש, ורבינו סעדיה גאון בפירושו למס׳ ברכות כתב על אמן יתומה שאינו יודע על מה היא אמורה, וכבר כתבנו מזה לעיל, אלא שאינו מבואר בדברי הגאון כמאן ס״ל אי כרש״י או כר״ן גאון, ועל הטופה פירש רס״ג שהוא ממהר לאומרה, ועל קטופה כ׳ ״אחת בין הברכות״ וכ׳ המבאר דר״ל שעונה על ברכה א׳ מי״ח ברכות ואינו יודע איזה היא, ואמן יתומה היא שא״י כלל על מה היא אמורה אם על י״ח ברכות או שארי ברכות ע״ש. ואין טעם בדבריו הלא בין כך וכך הוא בכלל אמן יתומה. אבל נראה דר״ל שמצינו בברכה אחת כמה שבחים וברכות נכללות בברכה אחת ומחויב לענות בסוף הברכה, ואסור לו לקטוף בה וברכה אחת ממנה לענות עליה במקום שלא תקנו חז״ל:

מ.] כל העונה אמן בכל כחו וכו׳. בשבת דף קי״ט איתא אריב״ל כל העונה אמש״ר בכל כחו קורעין לו גז״ד, והה״כ אמר ארשב״ל כל העונה אמן בכל כחו, ואח״ז שאלו מאי אמן כו׳. ושאלתם תמוה דודאי אמן הוא אמנת דברים, כמו אמן כן יעשה ה׳ דירמי׳ ב״ה או קבלה, או שבועה כמו שארז״ל, וגם למה שאלו רק במקום זה ולא במס׳ ברכות שנזכר שם הרבה מדיני אמן. אולם לגרסת רבינו שגרס המאלה לדרשב״ל והה״כ לדריב״ל, יתכן שאלתם יותר ששאלו מאי אמן, משום דשנינו במס׳ תענית דף י״ב אין עונין במקדש אלא ״ברוך שם כבוד מל״ו, ובמדרש ואתחנן איתא כשעלה משה למרום שמע למלאכי השרת שמקלסין אותו בברוך שם כמל״ו כו׳. עד אל תתקשטי בו אלא בצנעה, לכך אנו אומרים בחשאי בכל השנה

לכל

ויבא גוי צדיק שומר אמונים, אל תקרי שומר אמונים אלא שאומרין אמן. אריב"ל כל העונה אמן יהא שמיה רבא בכל כחו קורעין לו גזר דינו שנאמר בפרוע פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו ה'. מה טעם בפרוע פרעות משום דברכו ה'. ר"ח בר אבא אמר ר"י אפילו יש בו שמץ ע"ז מוהלין לו, כתיב הכא בפרוע פרעות וכתיב התם (ה) כי פרעו אהרן לשמצה בקמיהם, הלכך צריך אדם לענות אמן יהא שמיה רבא בכל בהו, (ו) [והם] הכי נמי אמן בכל כחו. מאי אמן, אמר רב חנינא אל מלך נאמן:

סדר תפלת המנחה.

פד. א.] [וכשמגיע עת תפלת המנחה] נוטל ידיו וא"צ לברך. ואם אין לו מים לטול ידיו אם יודע שיש מים לפניו עד (א) [ארבעת] מילין ימתין עד שיגיע למקום מים, ויטול ידיו ויתפלל. ואע"פ

שנוי נוסחאות והנהות

(ה) לפנינו בגמרא איתא כי פרוע הוא" (ו) נמחק.

פד. (א) "ארבע"

מנן האלף

לכל ביוהכ"פ שאומרים בקו"ר, והטעם שאומרים בחשאי שלא יתקנאו המלאכים, ונראה דבלשון תרגום אנו רשאים לומר בשכמל"ו אפי' בקו"ר, כמו שאנו אומרים קדיש בקו"ר לפי שהוא בלשון תרגום, וכבר הזכרנו לעיל סי' י"ז אות ו' דאיש"ר מברך לעלם ולע"ע. הוא התרגום של ברוך שם כבוד מלכותו לעו"ו, ואנו אומרים בקו"ר לפי שאין מלאה"ש מכירין בלשון ארמי, ויוצא מזה דאיש"ר הוא אמן שבמקדש, שהיו מזכירין אותו בקו"ר, ולזה שפיר פריך בגמרא על דברי ריב"ל דאמר כל העונה אמן יהא ש"ר כו' מאי אמן, ור"ל כיון דאומר יש"ר דהיינו אמן שבמקדש, למה לי' למימר "אמן" ומתרץ שיש בו כוונה אחרת "אל מלך נאמן":

ומ"מ פשטות הדברים לא משמעין כמו שכתבתי, וראי' לזה דבמס' סנהדרין קי"א גבי קטן מאימתי הוא בא לחיי העוה"ב הנא בשם ר"מ משעה שיאמר אמן, ושם פריך נמי בגמרא מאי אמן ואמר "אל מלך נאמן". וכן דברי הגאון ז"ל שאמר "הלכך צריך אדם לענות אמן יש"ר בכל כהו, והוא ה"נ אמן בכל כחו", ועלה מסיים, "מאי אמן אר"ח אל מלך נאמן", ומשמע דגם על אמן גרידא שואל מאי אמן, אלא העיקר כמו"ש רש"י בסנהדרין שם היכן משמע קבלת יראת שמים כשעונין על כל ברכה וברכה. וה"נ במה שאמר בכל כחו אין הכונה הגבהת כח, אלא ר"ל בכל כונתו. ושואל במאי יוכל לכוין יותר מהאמנת דברים שמאמין במה שאומר המברך ועונה עליו, ומתרץ שמהרהר בשעה שאומר אמן שהוא אל מלך נאמן. וכמו"ש שם בתוס' במס' שבת שם, שצריך להרהר כן בשעה שאומר ע"ש, וע"ל במערכי לב בשיר יגדל דאל מלך נאמן כולל כל עיקרי אמונתנו:

פד. א.] וכשמגיע עת תפלת המנחה נוטל ידיו וא"צ לברך. במחזור ויטרי איתא "וצריך לברך", ותמה המגיה שכל הפוסקים לא הביאו דעתו דצריך לברך, וכתב דבאמת גם רב עמרם ז"ל שהויטרי הולך לרוב בשיטתו ס"ל נמי דא"צ לברך, ותשובת מהר"ם ב"ר ברוך סי' שמ"ו שכתב דצריך לברך הוא טעות המעתיק, ולכן הגיה גם בויטרי שצ"ל "ואין צריך לברך" ע"ש. ונעלם ממנו דברי הרמב"ם פ"ו מברכות שכתב מפורש "כל הנוטל ידיו בין לאכילה בין לק"ש בין לתפלה צריך לברך ענט"י, שזו מצות חכמים שנצטוינו מן התורה לשמוע להם, ע"ש. ובהגמי"י כ' וכן פסק בספר התרומה

וכ"פ

ב.] ואע"פ שעובר זמן תפלה, אבל יותר (ג) [מארבעת] מילין יתפלל מיד. ואל יבטל מן התפלה, אע"פ שלא נטל ידיו, מפני שאונס הוא. ואע"פ שאמרנו א"ל רבינא (ג) [לרב אשי האזי מר האי] מרבנן דאתי ממערבא. ואמר מי שאין לו מים לטול ידיו יקנח ידיו (ד) [בצרורות] וא"ל שפיר קאמר מי כתיב ארחץ במים בנקיון כתיב מידי (ה) [דמנקה] ועפר וצרורות נמי ניקויי נינהו. ותו אמרינן ר"ה לייט למאן דמהדר אמיא בעידן צלותא, ה"מ לק"ש דבעי למקרי בעונתה, אבל לתפלה דרחמי הוא דכל אימת דבעי מצלי בעי לאהדורי. ועד כמה, עד ארבעת מילין. וה"מ לפניו אבל לאחריו פחות ממיל חוזר, אבל מיל אינו חוזר:

פה. וכשהולך לבית הכנסת אומר אשרי יושבי ביתך כו'. ומקדיש עד לעילא. ומתפללים שמונה עשרה בלחש, וש"ץ אומר

אבות

שנוי נוסחאות והגהות

(ג) "מארבע" (ג) "לרבא מהאי מרבנן". (ד) "בצדור או בקדמית". (ה) צ"ל "דמנקה".

מגן האלף

וכ"פ מורי בתשובה. ולוקא לתפלה אבל לד"ת כו', והב"י סי' ל"ב כתב ידים של היסח הדעת צריכין נטילה, ומיהו לענין ברכה לא ראיתי נוהגין אלא לתפלת שחרית, ע"ש. אבל במעשה רב בשם הגר"א ז"ל כתב שיש ליטול ולברך בכל תפלה, ע"ש. ויש לשאול באמת בטעם רבינו ז"ל שכתב דא"צ לברך, דהב"י שכתב דמסתבר דא"צ לברך טעמו משום ספק פלוגתא כמוש"ש משום דאיכא מ"ד שא"צ לטול, אבל לדעת רבינו וגרסתו שצריך לטול לתפלה מדינא למה לא יברך, ואפשר דס"ל דאע"ג שהצריכו נטילה משום היסח הדעת דלמא נגע במקומות המכוסין, לא תקנו ברכה ע"ז, כיון שאינו אלא ספק דלמא נגע ואין לברך מספק:

ב.] ואע"פ שעובר זמן תפלה לשון זה מובא גם בתשובות הגאונים שהובאו מהגניזה ממצרים, וכן בשערי תשובה לרב האי גאון סי' ל"ד, וכן גרסתם שם בברכות "אבל לתפלה מהדר". ומפרשים מה דאמרינן בפסחים מ"ו וחולין קכ"ב "לנבל ולתפלה ולנט"י ד' מילין" דר"ל לנט"י דתפלה מהדר. אבל בתוס' ברכות ט"ו כ' בשם ר"ת דלא גרסינן לי', משום דמ"ש ק"ש מתפלה כיון דחייש שמא יעבור זמן, וגם לקמן דף כ"ב אמר "בצלוה לנבילותא כר"ה דלייט אמאן דמהדר אמיא, ומדלא הזכיר שם וה"מ לק"ש, משמע דבצלוה גם לענין תפלה", אך בש"ס ישן שנכתב אחר חתימת התלמוד גרסינן גם שם "וה"מ לק"ש אבל לתפלה לא", וכ"ג הבה"ג, ולענין קושיתם מ"ש ק"ש מתפלה, השיב בכ"מ רפ"ג מק"ש דק"ש דאורייתא החמירו שלא יעבור הזמן, ואע"ג דתפלה נמי דאורייתא כמוש"ש הרמב"ם פ"ב ה"ב, ובש"ס ישן מפורש כן בגמרא דף כ' "דתפלה ומזוזה ובהמ"ז מ"ע שלא הז"ג ונשים חייבות". מ"מ הנוסח והזמן אינו אלא מדרבנן ומה"ת אינו מחויב אלא בנוסח קצר בכל יום, כמוש"ש הכ"מ, וז"ש בגמרא תפלה דרבנן, ולמ"ש הרלנ"ח מובא לעיל סי' ע"ח אות כ"ה צ"ל דעיקר תירוץ הכ"מ משום דזמן דרבנן ומש"ה לא חששו שמא יעבור הזמן, אולם מ"ש הגאון "ואע"פ שעובר זמן תפלה" ומשמע שיעבור ז"ת לגמרי תמוה לכאורה, בשלמא מי שמהדר אמיא בהתחלת זמנה יש לומר דלא החמירו עליו כולי האי אולי יעבור הזמן כיון שיש לו שהות להתפלל עדיין בסוף זמנה, אבל שימתין עד שיגיע למקום מים בתוך ד' מילין ובתוך זמן זה יודע בבירור שעובר ז"ת קשה מאד שיתקנו זאת בשביל ידים דהיסח הדעת שלא יתפלל כלל. ועוד מאי שני בתוך ד' מילין מיותר מד' מילין, ואפשר משום דתפלה אפשר בתשלומין, אבל ק"ש אם לא יקרא הוי מעוות לא יוכל לתקון, אי נמי ק"ש הויא דברי תורה

ואין

אבות וגבורות, (א) ואומר ג.] כתר יתנו לך, ומסיים עד עושה שלום. ד.] כדרך שמתפללים בשחרית. ונופלין על פניהם, (ב) ואומר ואנחנו לא נדע מה נעשה. ה.] ומקדיש כלו עד עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל. (ובכתב יד ב"מ איתא : אבל כהנים אינן נושאין כפיהם משום דשכיחא שכרות ואסור, דשכור לא ישא את כפיו. ויחיד המתפלל תפלת מנחה אומר במקום קדושה, קדושה ליחיד :

[מן לא יאמר עד ומאן דמספקא חסר בכתב יד ב"מ.]

פו. [לא יאמר הזן במנחה רצה ולא שים שלום. ו.] אלא יאמר סן רצה (א) (שלום) ואשי ישראל ותפלתם מהרה באהבה תקבל ברצון. ותהי לרצון תמיד עבודת ישראל (ב) (צריך) עמך. ותחזינה עינינו וכו'. שלום רב על עמך ישראל תשים לעולם כי אתה הוא מלך ואדון השלום ברוך אתה ה' המברך את עמו ישראל בשלום] :

ומאן

שנוי נוסחאות והגהות

פה. (א) .וקדושת השם. ואומר קודם קדושת השם' כתר כו'. (ב) .ושואלים כל צרכיהם"

פו. (א) צריך למחוק. (ב) צריך למחוק.

צ"ל

מנן האלף

ואין ד"ת מקבל טומאה, וכמו שבמלוה למבילותא בבע"ק, אבל בתפלה התמירו עד פרסא, ותי' זה מצאתי נ"כ להרשב"א, [ועי' תר"י פ' מ"ש, אך הב"י סי' פ"ה מחלק בין טומאה למינוף.] ולשון רבינו "מפני שאונס הוא" משמע דבהית לתרץ למה הקילו עליו ביותר מפרסא שיתפלל מיד, אע"פ שלא נטל ידיו מפני שאונס הוא ולא רצו להטריחו, משמע כפירוש הרשב"א, דלתירוצנו הראשון דאין נפ"מ בין ק"ש לתפלה אלא משום דתפלה אפשר בתשלומין אין טעם להייבו להתפלל מיד מפני שהוא אנוס, אדרבא כל היכא דהוא אנוס אפשר בתשלומין, ומאי נפ"מ בין פחות ובין יתר מפרסא :

פה. ג.] ואומר כתר יתנו לך כו', ובמחזור ויטרי כת"י אקספורד מתחיל נוסח הקדושה בנקדש את שמך בעולם, כו' לדור ודור כו' כמנהג ונוסח אשכנז שכל נוסחותיהם נובעים ממנו, והוא נוסחת רבותינו הצרפתים וחסידי אשכנז הקדמונים, וכן סדרום נ"כ לפני מאוה"ג רש"י ז"ל :

ד.] כדרך שמתפללים שחרית, וכ"כ הרמב"ם בפ"ט מתפלה, וכ"כ הכלבו שצריך להזור התפלה כמו בשחרית, והב"י בסי' רל"ד כתב "שהספרדים נוהגין שאין ש"ץ חוזר התפלה במנחה, אלא מתפלל עם הצבור בקול רם עד אתה קדוש, ומתפלל האמצעיות עמהן בלחש וכשמגיע לרצה מתחיל בקול רם, ומנהג האשכנזים הוא הנכון, וכן הנהיגו הכמים בדור שלפנינו בלפת תובב"א וגזרו לעובר על התקנה, עכ"ל, ודברי רבינו הגאון שכתב בתמא "כדרך שמתפללים שחרית" משמעין כדבריו, ועיין הגהת רמ"א שיש לומר במנחה פרשת התמיד, ובמג"א בשם רמ"ע כתב לאומרו אחרי אשרי, משום דאמרינן בסוכה נ"נ דתמיד של שחר היה קרב קודם תפלה, ושל ערביים אחר תפלה, ועיין ט"ז סי' רל"ד דאשרי נתקן נגד מקום שחיטתו וזריקתו של תמיד, ותפלה נגד הקטרתו :

ה.] ומקדיש כלו עד עושה שלום כו', בויטרי כתב טעם הדברים, כדי להפסיק בין שתי התפלות [ר"ל מנחה וערבית] שצריך להפסיק בקדיש שלם :

פו. ו.] אלא יאמר סן רצה ואשי ישראל, כן כתב גם רב שרירא בשם רב סעדיה גאון, וכן הוא גם בסדר רב סעדיה כת"י, והטור השיג עליו, דאע"פ שאין נשיאות כפים במנחה אין זה ענין שלא לומר רצה, וכן הרשב"א סי' תשל"ג כתב "דברי הגאון לא שמעתי מעולם גם לא ידעתי טעם לדבר", והב"ה כ' בהתחלת רצה הוא סימן לכהנים שיעקרו ממקומם לעלות לדוכן, ולזה אמר רב סעדיה שהאומרו תמיד לא יפה הוא

פז. ז.] ומאן דמספקא ליה מלתא אי צלי אי לא צלי, אי קרא ק"ש אי לא קרא, אי (א) [אמא] אמת ויציב או לא, אי נמי אי בריך ברכת מזונא אי לא. וגבי שבעת המינים אי בריך אי לא בריך, היכי ניעבד, הכי גרסינן בגמרא [ברכות כ"א א'] אר"י אמר שמואל ספק קרא (ב) ספק לא (ג) אינו חוזר וקורא, ספק אמר אמת ויציב ספק לא אמר אמת ויציב חוזר ואומר אמת ויציב, ור"א אמר אפי' ספק קרא ק"ש [ספק לא קרא ק"ש] חוזר וקורא ק"ש משום כבוד מלכות שמים, אבל ספק התפלל ספק לא התפלל אינו חוזר ומתפלל. ור' יוחנן אמר אפי' ספק התפלל ספק לא התפלל חוזר

שנוי נוסחאות והגהות

פז. (א) צ"ל „אמר". (ב) „ק"ש". (ג) „קרא ק"ש בכת"י

מגן האלף

עושה, שאז אין היכר לכהנים, וכבר קדמו במעט זה הגאון אבן הירחי בהמנהיג ח"א אות נ"ס, ע"ש, ואע"פ שכתבנו לעיל בסי' ס"ב בשם רב סעדיה שכל שלא התחיל במודים עדיין עולה בעבודה קרינן ליה, מ"מ כששומעים הכהנים שהש"ץ לא התחיל ברצה יש היכר שלא יעקרו ממקומן לעלות, ונראה עוד דתפיסת הטור קאי על מנהג ספרד וכ"נ שמנהגם היה שלא לומר רצה גם בתפלתם בלחש במנחה, ושפיר כ' שאי"ן טעם למנהגם, וכן נראה ממה שהזכיר רבינו הטור את המנהג הזה בסי' קי"ד שכל הסימן אינו מדבר שם מחזרת הש"ץ רק מתפלה בלחש, אבל רבינו הגאון דקדק לכתוב, לא יאמר „החזן" במנחה רצה, משום דכל הקהל אמרו רצה גם במנחה, וכזה ודאי דא"ש כטעם המנהיג והב"ח, וע"ל סי' תקפ"ט בטור וב"י:

ומה שכתב רבינו שלא יאמר במנחה שים שלום אלא „שלום רב" עיין מזה בהגמי"י בסדר התפלות, ובהגהות מרדכי פ' הקורא עומד דשים שלום הוא בקשה שיסכים הקב"ה לברכתם של כהנים על השלום, וכיון דליכא נשיאות כפים א"א שים שלום, וכתב שם „מיהו בסדר רב עמרם לא חילק אלא שכתב בכל שעה ומתחילין בשים שלום עכ"ל, אך בסדר שלפנינו לא מצאנו כדבריו:

פז. ז.] ומאן דמספקא לי' כו' משום כבוד מלכות שמים, כגרסת הגאון כאן איתא נמי בשאלתות סי' נ"ב אבל בגמרא לפנינו בדף כ"א ליתא להך „אפילו" ולא מאי דסיים „משום כבוד מלכות שמים" והכי איתא בגמרא אר"י ספק קרא ק"ש ספק לא קרא אינו חוזר וקורא, ב' אמר או"י ס' ל"א חוזר ואמר, מ"ט ק"ש דרבנן או"י דאורייתא, כו', ור"א אמר ספק קרא ק"ש ס' לא קרא חוזר וקורא, ס' התפלל כו', ופרש"י חוזר וקורא קסבר ק"ש דאורייתא, אבל לגרסת הגאון ברור דאפי' ר"א ס"ל דק"ש דרבנן, ומ"מ חוזר וקורא משום כבוד מ"ש, וכן פשטות דברי רבינו לעיל סי' כ"א, דאמר „מכדי מאן תקינו ק"ש שחרית וערבית רבנן, גזול בתרייהו", ונראה נ"כ דס"ל לגאון כהך אית דגרסי המובא ברש"י בב בראש העמוד דגרסו „ק"ש דרבנן היא, אלא ק"ש אית בה מלכות שמים וכהמ"ז דאורייתא ותפלה דרבנן", ולגרסת הגאון ושיטתו ס"ל לכלהו דק"ש דרבנן, ודלא כרש"י שכתב דלר"א ק"ש דאורייתא, וכבר נחלקו בזה אבות העולם אי ק"ש דרבנן או דאורייתא, ולדעת הגאון אפי' ניחא דק"ש דרבנן נמי קוראה כלה, משום כבוד מ"ש. ואע"ג דעמ"ש הוא מקבל בפסוק ראשון, וגם בודאי קרא ק"ש מ"מ אי מלא לבור קוראין את שמע, נמי קורא עמהם פסוק ראשון כמו"ש הגאון לקמן, מ"מ בספק קרא כיון דמחויב מדינא לקרות פסוק ראשון גומר את כלה, ובסדרים לרש"י כתב יד מצאתי בדר' אלעזר דאמר הוזר וקורא „דחיובא דאורייתא הוא, משום כבוד מלכות שמים" ואין הבנה לדבריו דמה שייכות כבוד מ"ש למשום זה יהי' רמיא עליה חיובא דאורייתא, וגם ברש"י שבגמרא לא נזכר זה אלא מפרש

חוזר ומתפלל, ר"י לטעמיה דאמר הלואי שיתפלל אדם כל היום כלו.
ח.] והלכתא בכלהי הדר. אבל ודאי קרא ק"ש ואתא ואשכח צבורא דקא קרו ק"ש אמר (ד) [מספיקא] פסוקא קמא (ה) לחודי בהדייהו ותו לא. אי נמי ודאי התפלל ונכנס לביהכנ"ס ומצא צבור שמתפללים הכי אמר רב יהודא אמר שמואל (ו) אם יכול לחדש דבר [אפילו] (ז) בתפלתו יתפלל ואם לאו אל יתפלל:

פח. ט.] אי נמי (א) [לא] צלי ועאל לבי כנשתא ואשכח צבורא דמצלי פליגי בה ר"ה וריב"ל, דהכי אמרינן בגמרא [ברכות כ"א כ':] אמר רב הונא נכנס לבית הכנסת ומצא צבור שמתפללים אם יכול להתחיל ולגמור

שנוי נוסחאות והגהות

(ד) בכת"י ב"מ ליתא וכך הנכון. (ה) „לחודיה" (ו) בש"ס ישן גרים „יחיד שהתפלל ונכנס לביהכ"נ". (ז) צ"ל „אפילו דבר אחר" ובכת"י ב"מ ליתא להך אפילו.

פח. (א) בכת"י ב"מ לא גרס „לא" והוא ט"ס.

צריך

מנן האלף

מפרש בטעמא דר"א משום דק"ש דאורייתא ותו לא, ואולי יש להגיה בדבריו „או" משום כבוד מ"ש:

ח.] והלכתא בכלהי הדר. כו' אי נמי ודאי התפלל כו' אם יכול לחדש דבר כו', הוא מימרא דשמואל שם דף כ"א דבודאי התפלל בעי חדוש, ובמחזור ויטרי אות ל"ד מסיק ע"ז והלכתא בכלהי כר' יוחנן, ור"ל דס"ל דר"י דאמר הלואי שיתפלל אדם כל היום כלו פליג אדשמואל, והלכתא כוותיה דיכול להתפלל אפי' בלי חדוש, אבל רבינו הגאון ס"ל כהה"ג מובא ברש"י גם שכתב הלכתא כר"י בספק התפלל [דאז לא בעי חדוש] והלכה כשמואל בודאי התפלל, ועיין בתשו' הגאונים סי' פ"ח ושע"ת סי' כ"ו ובב"י סי' ק"ז:

ולענין שבעת המינים אם נסתפק אם ברך פסק הגאון דחוזר ומברך, וכן פסק בשאלתות דרב אחאי פרשה יתרו, משום דס"ל דברכתם מה"ת, אבל בשאר פירי אינו חוזר, וכ"כ הטור סי' ר"ט אבל רמב"ם ומ"נ ס"ל דכלהו הוי דרבנן, והגאון רי"פ בשאלת שלום תמה מה שלא הביאו דברי הגאון שדבריו מקובלים ע"ש:

פח. ט.] אי נמי לא צלי כו' כתב ב"י סי' ק"ט נראה שסוברים דרב הונא פליג אדריב"ל לענין קדושה אבל ריב"ל לא פליג לענין מודים, וס"ל נמי דבענין שיגמור עד שלא יגיע ש"ץ למודים, וכ"כ הב"ח מדלא אמר תלמודא דהיכא מאן דפליג אדר"ה, וכ"פ הטור דבעי שיתחיל ויגמור עד שלא יגיע ש"ץ למודים, וטעמא כפרש"י שאע"פ שהיחיד אומר מודים, מ"מ אם לא יתאריכה עם הצבור, הרואה כלם כורעים והוא אינו כורע נראה ככופר במי שהצבור משתחוים לו, וכן נראה גם בדעת הגאון שהעתיק גם דברי ר"ה, משמע דס"ל דהלכתא כוותיה לענין מודים:

ובנכנס לביהכנ"ס ויכול להתפלל עם הצבור אלא שיודע בעצמו שמאריך בטבעו וא"י להתפלל במהירות כמו הצבור ולא יוכל לגמור עד שמגיע ש"ץ לקדושה, נראה דמ"מ יתפלל עמהם, וכן משמעות לשון הגמרא הנכנס לביה"כ ומצא צבור שמתפללים כו' משמע שכבר הם מתפללים ואין תפלתו נחשבת כ"כ כתפלת צבור מבעי לי' לדקדק שיגמור כדי שיוכל לומר קדושה. וכ"כ דודי הגאון ר' אליהו קאליסר בתשובת יד אליהו סי' ז', אך לענ"ד יש לדחות דשאני דמלתא אם הצבור לא התחילו להתפלל עדיין ודאי יגיע לקדושה כשמתפלל עמהם, משום דש"ץ ממתין עד שיסיימו תפלתם וכמו"ש רבינו בסדרו, „אחר שיסיימו הצבור מתחיל ש"ץ", אבל ודאי דאינו ממתין על מי שבא באמצע תפלה, ולכן אמרו בגמרא „ומצא צבור שמתפללים", אך יש להוכיח ממ"ש המ"א סי' ק"ט דתפלת צבור עדיפא מאמן

יש"ר

ולגמור עד שלא הגיע שליח צבור למודים יתפלל ואם לאו אל יתפלל. וריב"ל אמר אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע ש"ץ לקדוש יתפלל ואם לאו אל יתפלל, ואמרינן במאי קמפליגי רב הונא סבר יחיד אומר קדוש, וריב"ל סבר אין היחיד אומר קדוש. ומסקינן דאין היחיד אומר (ג) קדושתו אמרינן,

דכ"ע

שנוי נוסחאות והגהות

(ג) צריך לומר "קדוש, תו' אמרינן. ומסקינן

סגן האלף

יש"ר, א"כ כש"כ דעדיפא מקדושה, דבקדושה אמרו לכ"ע מפסק לא פסיק ובאיש"ר מבעי להו אי מפסיק או לא, וכתב הפמ"ג שם "ואע"ג דאמרינן שאם א"י לגמור עד שמגיע לקדושה לא יתחיל להתפלל עם הצבור, היינו משום דלא הויא תפלת הצבור ממש כיון שבא באמצע תפלה" ע"ש, א"כ מבואר מדבריו דבבא בהתחלת התפלה עדיפה תפלה בצבור מאמירת קדושה, וא"ל א"כ גם בהתחיל עמהם ביחד לא מתחשבה תפלה בצבור רק כשמתפלל עמהם בשוה גם אח"כ. דז"א דכיון שהתחיל עמהם בשוה לית לן בה, ודומיא דהכי כ' התוס' ברכות ז'. ובמס' ע"ז דף ד' ד"ה רגע כמימרא שכתבו מה יכול בלעם לומר ברגע זו, ותירצו מאחר שהי' מתחיל קללתו באותה שעה הי' מזיק גם אחרי כן ע"ש, והדעת נותנת .כן דלמה לא יהי' נחשב תפלה בצבור אפי' אינו מתפלל עמהם בשוה, כיון דמצרפינן אפי' ישן וקטן משום דכל בי עשרה שכינתא שריא, וא"כ י"ל דגם הא דאמרינן דאם אינו יכול לגמור עד שלא יגיע ש"ץ לקדושה לא יתפלל, לא משום דקדושה עדיפא מתפלה בצבור או שלא נחשב תפלה בצבור כיון שבא באמצע, אלא הטעם מפני שיכול להתחיל אח"כ עם הש"ץ ויאמר מלה במלה עמו ויהי' יכול לקיים שניהם, שגם זה כמו תפלה בצבור שכל הצבור מכוונין למה שאומר הש"ץ, וגם יענה עמו קדושה, משא"כ אם בא באמצע ויתפלל עם הצבור יפסיד הקדושה, אבל אם יודע בעצמו שבין כך וכך הוא מפסיד הקדושה, יתפלל עמהם דתפלת צבור עדיפא כמוש"ל ממ"ש המג"א, אולם אם יודע שא"י למהר כמו הצבור ועם הש"ץ הוא יכול לומר מלה במלה, נראה דיותר עדיף להמתין להתפלל עם הש"ץ, וכן מצאתי כתוב במנהיג אות ג' ובשבלי לקט סי' כ' בשם רבינו הגאל שכתב בשם רב האי גאון וז"ל "מנהגא דרבנן כד עייל ואשכח צבורא דמצלי בלחישא מעכב עד דמסיימי, וכד פתח שליחא מתחיל ה' שפתי, ואמר בהדי ש"ץ מלתא מלתא בלחשא, ועני קדושה בהדי צבורא ולא מקרי הפסקה, כו':

ונראה לענ"ד דאי' מבוארת לזה מירושלמי פ"ד ומובא גם בתוס' כ"א ב', וע"ש בדבריהם שסיימו דפ"ש הוא בירו' ול"ג "של מוסף", וכן הנוסחא האמתית כמו שמצאנו בירו' של הר"ש סירליו וז"ל שם: ר"א ר' יונה בש"ר זעירא, התפלל של שחרית ומצאן מתפללין של מוסף מתפלל עמהון, לא התפלל שחרית ומצאן מתפללים מוסף אם יודע שהוא מתחיל וגומר עד שלא יתחיל ש"ץ [יתפלל ואם לא לא יתפלל, אר"ש בר אבדימא נכנס לביהכ"נ ומצא צבור שמתפללים אם יודע שמתחיל וגומר עד שלא יתחיל ש"ץ] כדי לענות אמן, יתפלל כו' באיזה אמן אמרו כו' ואפליגי מ"ד באמן של האל הקדוש בשבת, ומ"ד באמן של שומע תפלה בחול, ע"כ, ובירו' שלפנינו נשמט מתיבת יתפלל עד כדי, ולכן נתקשו הראשונים בפירושו, דמשמע מתנו שסייך ברכת שומע תפלה גם במוסף, אבל לגרסת ר"ש סירליו הויין תרי מימרות. אך עדיין יקשה למה לא אמר "כדי לענות קדושה", דקדים לאמן של האל הקדוש, ומצאתי שעמד בזה החרדים בפ' מי שמתו בפסקא דקברו את המת, וכ' "אבל משום עניית קדושה עם ש"ץ לא חש הירושלמי דס"ל כרב הונא דיחיד אומר קדושה", ע"כ, אבל לענ"ד נראה דאין שום התחלה לקושיא זו, אחר שנדקדק שינוי לשון הירו' שלא אמר "עד שלא יגיע ש"ץ לאמן" אלא עד "שלא יתחיל ש"ץ" ע"כ דר"ל שיסיים תפלתו גם קודם שהתחיל הש"ץ באבות, אז יתפלל עם הצבור, דאז יוכל לכוין גם על כל תפלת הש"ץ כדי שיענה אמן דהאל הקדוש בשבת, או דש"ת בחול. ונקט אלו שני אמנים, דהם עיקר מה שצריכין להזהר בהן כמו"ש התוס' שם דקאי על ג"ר ועל האמצעית שלפניהם, אבל אם לא יגמור קודם שהתחיל ש"ץ את תפלתו לא יתפלל,

וע"כ

דכ"ע מיהת מפסק לא פסק עד דעאני קדוש. ואמרינן איבעי להו מהו שיפסיק אדאמן יהא שמיה רבא ומברך. י.] ואע"ג דפשטינן דמפסיק הדרינן (ג) ומפקינן הלכתא דלא מפסיק:

פס. יא.] וצריך לשהות שעה אחת ואח"כ יתפלל, שכך שנינו חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללים כדי שיכונו את

שנוי נוסחאות והנהות — מגן האלף

(ג) ומפקינן. ועי"כ דס"ל להירושלמי שלא יתפלל תפלת הלחש קודם עם הצבור אלא יתפלל שוה בשוה עם הש"ץ וכמו"ש רב האי גאון, ומוכח מזה דמה שמתפלל יחד עם הש"ץ זה עצמו הוא תפלה בצבור שהרי כל הצבור מכוונים למה שמתפלל הש"ץ, והצעת דברי הירושלמי כך הם, דס"ל להירו' דתפלה בצבור מקיים כשאומר מלה במלה עם הש"ץ כיון שכל הצבור מכוונין למה שאומר כמו"ש רה"ג, והרי הוא כאלו התפלל יחד עמהם, וכשמתפלל עמו ממילא אומר עמו גם הקדושה, אלא דמ"מ באם יודע שיתחיל ויגמור יחד עם הצבור, עדיף שיתפלל עמהם כדי שיענה אח"כ אמן דהאל הקדוש ויהי' הכל בידו, תפלה בצבור וקדושה ועניית אמן, ואלו הי' מתפלל עם הש"ץ לא שייך עניה על ברכת עצמו, אבל אם אינו יכול לגמור ימתין עד שיסיימו צבור תפלתם, ויתחיל יחד עם הש"ץ וזה נמי חשוב כתפלת צבור. אבל ודאי לדחות תפלת צבור מפני אמן ואפי' מפני קדושה, לא עלה גם ע"ד הירושלמי, דכי מפני שמפסיד האמנים נדחהו מתפלת הצבור, והלא תפלה בצבור עדיפא גם מאמן יש"ר כמו"ש המ"א, כ"ש דעדיף מאמן גרידא, ואמן דאמר באמן של שומע תפלה והיינו בחול, וכמו"ש שם בירו' דלא פליגי דרק בשבת איכא לדקדק בשביל אמן של האל הקדוש, אבל בחול ס"ל דעדיף להתפלל יחד עם הצבור. ואע"ג דלא יענה אמן דהאל הקדוש, משום דאמן דשומע תפלה משלים כאלו ענה אמן על כל הברכות שאמר הש"ץ. וכמי שענה גם על האל הקדוש והקדושה, וזה עדיף ממה שהי' דוחה מלהתפלל עם הצבור, והי' ממתין להתפלל יחד עם הש"ץ, אע"פ שאז היה אומר עם הש"ץ הקדושה מלה במלה, מ"מ תפלת צבור ממש עדיפא, כיון שמגיע לענות אמן של שומע תפלה שהוא האמנת דברים על כל הברכות והקדושה שאמר מקודם, דמה שמתפלל יחד עם הש"ץ פעמים שאין זה תפלת צבור כשאין עשרה מכוונים עמו, ותפלת צבור עדיפא מכל. ולכן נ"ע בזמננו שאין הצבור מכוונים כלל למה שאומר הש"ץ, אם נחשב את המתפלל עמו כמו תפלה בצבור, ועדיף לכאורה להתפלל בלחש עם הצבור אף שיודע שלא יגיע לקדושה ולא יכול לומר כמוהם, וכש"כ כששמע קדושה כבר, או יודע שישמע קדושה אח"כ במנין שאחריו וצ"ע:

י.] ואע"ג דפשטינן דמפסיק הדרינן ומפקינן הלכתא דלא מפסיק. בויטרי אות ל"ד מוסיף „אלא שתיק ולא עני בהדייהו, דאמר מר שמע ולא ענה יצא שומע כעונה, וכד מתחיל ויתברך הדר לצלותיה, וכן נהיגין רבנן דכי עסקי בשמונה עשרה, ושמע קדיש או איש"ר שתיק ולא עני והכי אמרי חכימיא, ספריא, ודרשייא, ורישי עמא, עכ"ל, וכ"כ רש"י בסוכה ל"ח בשומע קדוש או איש"ר שתיק ולא עני והן כעונין, וכן יסד רב יהודאי גאון בה"ג, עיי"ש וכ"כ בספר ההורה סי' כ' ובעל שאילת שלום כ' ע"ז בשאלתות פ' בראשית, כבר העיד הריב"ש דדבריו של גאון מקובלים כאלו נכתבו בתלמוד, אך רבינו ז"ל לא הזכיר מזה, ואולי ס"ל כר"ת ור"י שכתבו דהוי הפסק אי שותק, והר"ן במס' סוכה כתב דפרש"י עיקר, והרב רבינו יונה כתב „דבר שתלוי בעמודי עולם אין בנו כח להכריע ולעכב כמר עביד כו'. ובלבד שיכוין לבו לשמים", ויש לנו ללמוד מדברי הויטרי שכתב „וכד מתחיל יתברך הדר לצלותיה דעיקר עניית אמן יש"ר הוא רק עד עלמיא. ועמש"ל סי' ז' אות י"ז:

פס. יא.] צריך לשהות שעה אחת ואח"ב יתפלל, יש לעיין למה כתב רבינו דין זה כאן בתפלת המנחה, ולא הזכיר זאת לענין תפלת השחר, ואפשר

את לבם למקום, ואמר ריב"ל המתפלל צריך שישהה שעה אחת (א) [אחר] תפלתו. שעה אחת (ב) [קודם] תפלתו. שעה אחת קודם תפלתו מנין שנאמר אשרי יושבי ביתך, ושעה אחת אחר תפלתו דכתיב אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך:

סדר תפלת ערבית.

צ. הקורא ק"ש של ערבית קודם ראיית הכוכבים לא יצא ידי חובתו.

א.] דתניא [ברכות ב' ע"ב] מאימתי מתחילין לקרות ק"ש בערבית משעה שהכהנים, נכנסין לאכול בתרומתן וסימן לדבר צאת הכוכבים, ותניא הקורא קודם לכן לא יצא ידי חובתו. וכמה כוכבים יצאו ויהי לילה, תניא [שבת דף ל"ב] ר' נתן אומר כוכב אחד יום, שנים בין השמשות, שלשה לילה. אמר בר אבין לא כוכבים (א) [בלבד גדולים] הנראים ביום, ולא כוכבים קטנים (ב) [ממש] הנראים בלילה אלא בינונים:

צא. ב.] ועומד שליח צבור ומתחיל (א) **והוא** רחום יכפר עון ולא ישחית והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו ה' הושיעה המלך יעננו ומבדיל

שנוי נוסחאות והנהות

פט. (א) „קודם", (ב) „אחר".

צ. (א) ליתא בכ"י ב"ט. (ב) ליתא שם.

צא. (א) „ואומר".

מנן האלף

ואפשר משום דבשחר מאריך בלא"ה בקרבנות ופסוד"ז, וי"ל, וכן אח"כ בקדושא דסדרא. אבל במנחה צריך האדם בעצמו לשהות ולכוין את לבו למקום, כדי שיהי' מוכן להתפלל כבוגה בלמה, וע"ם ל"ז מש"ש בשם הגל"ח:

צ. א.] דתניא מאימתי קורין את שמע, בגמרא איתא בלשון הברייתא הזאת רמ"ה משעה שהעני נכנס כו' וחכמים אומרים משעה שהכהנים, כו'. ובחר רבינו הגאון ז"ל להביא דברי חכמים שבברייתא, ולא סתמא דמשנתנו דפרק מאימתי, משום דאיכא דמספקא למימר דרישא דמתניתין נמי ר' אליעזר, ורבנן פליגי עלוי, אבל בברייתא הכמים אמרו להאי דינא והלכתא כוותייהו. וכן הרי"ף מוכיח האי דינא מהך ברייתא ע"ש, ועוי"ל דבברייתא תני סימן לדבר צאה"כ, ומינה שמעינן פירושא דמתניתין כהנים אימתי קאכלי בתרומה משעת צאה"כ, אבל מת"ש במשנה משעה שהכהנים כו' איכא לספוקי דלמא ביאת אורו הוא והיינו תחלתה של שקיעת החמה, וכמו"ש בתוס' מש"ה הביא להברייתא, ומ"ש „תניא הקורא קודם לכן לא יי"ח", הוא ברייתא מובאת בירושלמי רפ"ק דברכות, ומ"ש „כמה כוכבים יצאו ויהי לילה", הוא במס' שבת ל"ב, וכ"כ בשע"ת ס' ע"ו „אבן הזינן דק"ש בעונתה עדיף ממסמך גאולה וסי' לדבר צאה"כ והוא דאורייתא", וכתב עוד סי' ר"ו בשם רב שרירא גאון „המתפלל קודם שיראה ג' כוכבים אין תפלתו תפלה לפי שלא קרא ק"ש בעונתה" ע"ש:

צא. ב.] ועומד ש"ץ ומתחיל והוא רחום, בויטרי אות ק' כתב שנהגו לומר והוא רחום בתפלת ערבית ע"ש המקרא לדק ילין בה, מעולם לא לן אדם בירושלם ובידו עון, כיצד תמיד של שחר מכפר על עבירות שנעשו בלילה ושל בין הערבים על מה שנעשו ביום, [מדרש בה"ש פ"א] ועכשיו אין לנו אלא תפלה, והוא רחום יכפר עון בשביל התפלות, וגם בשחר אומרים גם כן והוא רחום בסדר קדושה, וכתב שם

עוד

יעננו ביום קראנו. ומברך **ברכו** את ה׳ המבורך, ועונין אחריו ברוך ה׳ המבורך לעולם ועד, ופותח ואומר **ברוך** אתה ה׳ אמ״ה אשר בדברו מעריב ערבים, בחכמה פותח שערים, ובתבונה משנה עתים ומחליף את הזמנים ומסדר את הכוכבים במשמרותיהם ברקיע כרצונו, בורא יום ולילה, גולל אור מפני חשך וחשך מפני אור, מעביר יום ומביא לילה (ג) [המבדיל] בין יום ובין לילה, ה׳ צבאות שמו. ג.] (ג) חי וקים תמיד [הוא] ימלוך עלינו לעולם ועד. בא״י המעריב ערבים. **אהבת** עולם בית ישראל עמך אהבת, תורה ומצות חקים ומשפטים אותנו למדת, על כן ה׳ אלהינו בשכבנו ובקומנו (ד) [נשיח בחקיך ונשמח ונעלוז בדברי] תורתך ובמצותיך לע״ו, כי הם חיינו וארך ימינו ובהם נהגה יומם ולילה, ואהבתך לא תסור ממנו (ה) [עד נצח נצחים] בא״י אוהב את עמו ישראל [באהבה]. וקורין **ק״ש**. ואומר **אמת ואמונה** כל זאת וקים עלינו כי הוא ה׳ אלהינו ואנחנו ישראל עמו [וצאן מרעיתו] אמת מלכנו (ו) [אפס] זולתו, הפודנו מיד מלכים, הגואלנו מכף כל עריצים, האל הנפרע לנו מצרינו המשלם גמול לכל אויבי נפשנו, השם נפשנו בחיים ולא נתן למוט רגלינו המדריכנו על במות אויבינו וירם קרננו על כל שונאינו, העושה לנו נקמה בפרעה ואותות ומופתים באדמת בני חם, המכה בעברתו כל בכורי מצרים ויוציא עמו ישראל מתוכם לחרות עולם, המעביר בניו בין גזרי ים סוף ואת רודפיהם ואת שונאיהם בתהומות טבע, וראו בניו גבורתו שבחו והודו לשמו. ומלכותו ברצון קבלו עליהם משה וב״י לך ענו שירה בשמחה

שנוי נוסחאות והנהות

(ג) „ומבדיל״ (ג) בסדר רס״ג ליתא וגרס „ה׳ צבאות שמו ימלוך״. (ד) בכתי״ ב״מ „תן בלבנו ונשיח בחקי רצונך ונשמח בדברי״. (ה) „לעולמים״, וברס״ג מוסיף „כי היא עטרת ראשנו״, (ו) „ואין״ ברס״ג

מגן האלף

עוד מצא בשם ר׳ אליעזר הגדול [רבם של רבותיו של רש״י, בזמנו של ר׳ יעקב בר יקר עיין מבוא לספר התורה.] לפי שאין במעריב קרבן לכפר, אבל יוצר ומנחה שיש תמידין לכפר אינו צריך לומר והו״ר, ותמה הויטרי על דבריו דהאיכא תמיד של שחר שהי׳ מכפר על עבירות הלילה, ותפלת השחר נגד התמיד של שחר נתקנה, ע״ש. ואלו הייתי כדאי הייתי מתרץ דעת רבינו ר״א הגדול, דס״ל דגם בזמן הבית גם אז היו מתפללים כדאיתא בסוכה דף נ״ג וכן במס׳ ברכות יכול משבא לגולה האלו ת״ל די הוה עביד מקדמת דנא. ופי׳ הרש״ם אפי׳ בפני הבית, היו מתחילים תפלתם בערבית בוהוא רחום, ע״ש, א״כ י״ל דלא מטעם עבירות של לילה כי ע״ז היה מכפר התמיד של שחר, אלא משום דתמיד של בין הערבים שהיה מכפר עונות של היום לא הי׳ מכפר אלא עד שעת זריקה, וכיון שנשחט בשש או בשבע ומחצה, היה חסר כפרה מאותה שעה ואילך עד הלילה, לכן אמרו והוא רחום יכפר, וגם בזמן הזה שהתפלה מקום קרבן צ״ל והו״ר לפי שאין במעריב קרבן לכפר, ועמש״ל במקור הברכות צד 152 :

ג.] **חי וקים תמיד** עיין מקור הברכות :

בשמחה רבה ואמרו כלם. ד.] מי כמוך באלים ה' מי כמוך. נאדר בקדש נורא תהלות עושה פלא. (ז) מפי עוללים ויונקים (ח) שירה [שמעתה על הים] יחד כלם הודו והמליכו ואמרו. ה' ימלוך לעולם ועד. (ט) ונאמר כי פדה ה' את יעקב וגאלו מיד חזק ממנו בא"י גאל ישראל. השכיבנו ה"א לשלום והעמידנו מלכנו (י) לחיים טובים. ופרוש עלינו סוכת שלומך (יא) ותקננו בעצה טובה מלפניך והושיענו למען שמך. [והגן בעדנו] והסר מעלינו אויב דבר והרב ורעה ורעב ושבור שטן מלפניך ומאחרנו. ושמור צאתנו ובואנו מעתה וע"ע. כי שומרנו ומצילנו אתה. בא"י שומר עמו ישראל לעד. ועונין הצבור. ה.] ברוך ה' לעולם אמן ואמן. ברוך ה' מציון שוכן ירושלם הללויה. ברוך ה' אלהים אלהי ישראל עושה נפלאות (יב) לבדו. וברוך שם כבודו (יג) וימלא כבודו את כל הארץ, אמן ואמן. יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו. [יהי שם ה' מבורך מעו"ע.] כי לא יטוש ה' את עמו [ונהלתו לא יעזוב] בעבור שמו הגדול. כי הואיל ה' לעשות אתכם לו לעם. וירא כל העם ויפלו על פניהם ויאמרו ה' הוא אלהים. [והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה

ה'

שנוי נוסחאות והגהות

(ז) ברס"ג „לך עושה פלא. פיארו פרחים לשמך על שפת הים יחד כלם בקול אחד". (ח) יסדת שירה שמעת על ים סוף". (ט) „מקיים לנו ה' אלהינו מלכותו כבודו ותפארתו, קדושתו וקדושת שמו הגדול, הוא ה' אלהינו יחוס וירחם עלינו, וירויח לנו מהרה מכל צרותינו וימהר לגאלנו גאולה שלמה בקרוב. בא"י גאל ישראל". (י) „לשלום ולחיים". (יא) „והגן בעדנו". (יב) „גדולות". (יג) „לעולם".

עלינו

מנן האלף

ד.] מי כמוך באלים וגו' עד עושה פלא, עיין מקור הברכות:

ה.] ברוך ה' לעולם אמן ואמן, בוימרי סי' ק"א כתב, „לפי שאינו ת"ע רשות לפיכך הוסיפו ראשי ישיבות שבבבל ברכה זו להודיע שא"צ לסמוך גאולה לתפלה כו', ואנשי בבל תקנו את אלה ושלחום לחכמי יבנה ונתישרה בעיניהם", ובפרדס לרש"י סי' ב' כ' „י"ח ברכות ביבנה תקנום ושלחום לאנשי בבל להתפלל, לכך תקנו אנשי בבל גם הם את אלה י"ח אזכרות של פסוקים שהם נגד התפלה ושלחום לחכמי יבנה" ע"ש, ומשמעות דבריהם שהפסוקים הללו כבר נתקנו בזמן חכמי התלמוד, וכן כ' המעיו"ם פ"ק דברכות בסי' ד' אות ש' „למאי דמסיק לפי שבימיהם כו' נראה שהיתה תקנה קדומה מימות חכמי הגמרא" ע"ש, וכבר השיגו הק"נ במס' מגילה פ' הקורא, שהרא"ש כ' שם מפורש שבימי חכמי הגמרא לא נהגו כן. ע"ש, וגם רבינו לקמן סי' ל"ב ובסדר של שבת סי' ד' כתב נמי טעמא דת"ע רשות, וכתב „אתו דרבנן בתראי ותקון" כו' ומשמע שם שנתקנו בימות הגאונים או רבנן סבוראי, וכ"מ בתוס' ותשו' הגאונים:

ובענין סמיכות גאולה לתפלה בתפלת ערבית נחלקו בזה הגאונים- ורבותינו בעלי התוס' דרבינו הגאון ז"ל ורב נטרונאי ס"ל דהואיל ותפלת ערבית רשות א"צ לסמוך גאול"ת, ולכך תקנו רבנן בתראי פסוקי יראו עינינו ואחריהם קדיש למימרא דסיימינן, וא"צ לסמוך גאול"ת, וכן מאי ש"ץ למימר ברכו בשביל אותן שבאו בין הפרקים כמו"ש סי' ס"ט ול"ב, אבל התוס' בדף ד' כתבו דפסוקי יראו עינינו מאי למימר, משום דהו"ל כגאולה אריכתא, ותיקנו כן כדי להמתין להבריהם בביהכנ"ס שבתוך כך יגמור כ"א תפלתו, ע"ש, ונראה דגם דעת רש"י כן, דכתב בדף ל"א אין עומדים להתפלל אלא מתוך שמחה של מצוה

כגון

ה׳ אחד ושמו אחד.] יהי חסדך ה׳ עלינו כאשר יחלנו לך. הושיענו ה׳ אלהינו וקבצנו מן הגוים להודות לשם קדשך להשתבח בתהלתך, כל גוים אשר עשית יבואו וישתחוו לפניך ה׳ ויכבדו לשמך אנחנו עמך וצאן מרעיתך נודה לך לעולם לדור ודור נספר תהלתך. ברוך ה׳ ביום ברוך ה׳ בלילה ברוך ה׳ בשכבנו

מנן האלף

"כנון דברי תנחומין של תורה. כגון סמוך לגאולת מצרים או סמוך לתהלה לדוד, שהוא של שבח ותנחומין וכו׳ וכגון מקראות הסדורות בת״ע "כי לא יטוש ה׳ את עמו", ע״ש. וכוונתו נמי דלא הויין הפסק דגאולה אריכתא דמיין, מפני שהם דברי תנחומין של גאולה. ולשיטתם נראה דאין להפסיק בברכו בשביל ב״א הבאים לביהכ״נ כיון שצריכין לסמוך גאול״ת, ואפי׳ קדיש אין לומר לפי שיטתם, אך אפשר דלענין קדיש ס״ל כמו״ש הרשב״א בתשובה סי׳ י״ד שנתקנה יראו עינינו בעת השמד שגזרו שלא להתפלל י״ח, ותקנו זאת הברכה שיש בה י״ח אזכרות כנגד ברכות שבתפלה והיו "מסיימים בקדיש", ונשארה כן ביד הדורות, וקרוב לזה כ׳ הרא״ש בפ״ק סי׳ ה׳ ובפ׳ הקורא עומד, ע״ש בק״נ. והב״י בשם תשובת הרא״ש כתב בסי׳ רל״ו שגם קדיש מענין גאולה הוא, ע״ש. ולענין ברכו עיין מ״ש הטור סי׳ רל״ו שאין להפסיק, אך הב״י חולק עליו גם לענין קדיש כיון שהוא מענין התפלה ע״ש:

ובתוספת ברכות דף ד׳ הקשו לדעת רבינו וה״ג מרוטנבורג שכתב דלכך פסקינן בקדיש למימרא דהשכיבנו, משום דת״ע רשות והרוצה לצאת יצא, דלא בעי למסמך גאול״ת בערבית, א״כ לפי״ז ר׳ יוחנן דס״ל דבעי למסמך גאול״ת יסבור דת״ע חובה, ומבעי לן למפסק כר״י דרב ור״י הלכה כר״י. אכן דברי התוס׳ הנ״ל קשה להולמן שכל זה, דז״ל: "הלכה כר״י דברייתא מסייע ליה, וכן פסק ה״ג, וא״כ יש ליזהר לספר בין גאולה דערבית לי״ח, ומיהו בסדר ר״ע פירש מה שאנו אומרים קדיש בין גאולה לת״ע לאשמועינן דלא בעינן לסמוך משום דת״ע רשות, ולא נהירא, דאם כן ר״י ס״ל ת״ע חובה דפלוגתא היא דרב ור״י והלכה כר״י. ונכון להחמיר ולהזהר מלספר בנתים, ואי תימא קשיא הלכתא אהלכתא דקיי״ל תע״ר והכא פסקינן כר״י, נ״ל דאפי׳ אי סובר ר״י כרב דאמר רשות מ״מ מחייב לסמוך, א״כ גם לנו יש לסמוך. עכ״ל, וצ״ע בדבריהם. א) מ״ש "דא״כ ר״י ס״ל", אינו מובן, והכי הו״ל לאקשויי דאפי׳ למ״ד תע״ר נמי חייב לסמוך דא״כ ק׳ הלכתא אהלכתא כמו״ש לקמן, וכבר פי׳ בזה רפ״ל ורש״א דר״ל לפי סברת רב עמרם, דעי״ז תהי׳ פלוגתא בין רב לר״י, אבל לשון "דפלוגתא היא" לא משמע כפירושם. ב) מה זה שחזרו וכתבו "ונכון להחמיר כו׳, הא כבר כתבו בתחלה שיש לזהר כו׳, אבל האמת, דיש למחוק מן "דא״כ" עד "ונכון להחמיר". ואין זה אלא הגה״ה מאיזה מעתיק, וגם רבינו הב״י בסי׳ רל״ו שהעתיק כל דברי התוס׳ השמיט התיבות אלו וכתב "ולא נהירא, ונכון להחמיר" כו׳, ובזה יצא הכל על נכון דמתחלה כתבו וכן פסק ה״ג דהלכה כר״י, ואנו אומרים פסוקי יראו עינינו רק משום דהויין גאולה אריכתא "וא״כ יש לזהר" ר״ל מדינא, "מלספר בנתים", אח״כ הביאו דברי ר״ע וכתבו דלא נהירא פירושו, וכתבו ונכון להחמיר כו׳ ור״ל דאפי׳ לשיטתו נכון להחמיר מלספר, דגם אפילו נימא דתע״ר מ״מ כשמתפלל מבעי לי׳ למסמך גאול״ת, אלא דלשיטתו אין זה אלא מצד חומרא ולא מדינא, והא״כ ביארו דלא תקשי לפי שיטתם דהלכה כר״י אמה דקיי״ל תע״ר, והמעיין יראה שכך האמת וא״ל לדחוקים:

והנה המעדני יו״ט בפ״ק סי׳ ד׳ תמה נ״כ אדבריהם במ״ש רב ור״י הלכה כר״י דהא רבא ואביי פליגי בזה, והלכתא כרבא לגבי ר״י דבתרא הוא וס״ל תע״ר. והנמא להמיהתו דהא התוס׳ בדף כ״ז לא גרסי גם אביי ורבא אלא רב ושמואל, וכ״נ רב נטרונאי בה״ג סי׳ ד׳, וס״ל דהלכה כרב דתע״ר, משום דבאיסורי הלכה כרב לגבי שמואל, והכא באיסורא קמפליגי, ע״ש. וא״כ מתילה בעלה תמיהתו לפי שיטת התוס׳ דר״י ס״ל חובה והלכה כר״י לגבי רב, אלא דעדיפא מזה הי׳ לו להמיו״ט להקשות דהתוס׳ לקמן דף כ״ז גרסו הם עצמם

בשכבנו ברוך ה' בקומנו כי בידך נפשות החיים והמתים אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש, בידך אפקיד רוחי פדית אותי ה' אל אמת, אלהינו שבשמים יחד שמך [וקים] מלכותך עלינו לעולם ועד. ו.] יהללוך כל פה ולשון כי אתה עשיתם ואתה יצרתם. יודוך מלכנו כל רוח ונשמה שאתה ממית ואתה

מגן האלף

והלכתא כוותי' דרב", אולם זהו עצמו מ"ש התוס' להלן דקשה הלכתא אהלכתא וכמו"ש הרש"א. והרב ר"י שור בהגהת ס' העתים לד קע"ב, נתחבט ג"כ בדבריהם וז"ל: "אבל ק"ל דהא סתמא דגמרא דף כ"ז אוקמא למתניתין דתפלת הערב אין לה קבע כמ"ד תע"ר, וא"כ אלחי' לה להא דר"י", ותירץ דס"ל להתוס' דאי איתא כדברי ר"ע דס"ל לר"י דת"ע חובה, לא היה סתמא דגמרא מוקים למתניתין שם דלא כוותי', וספי הו"ל למדחק בגמרא למוקים כמו דס"ד מעיקרא דתפלת הערב אין לה קבע, "דאי בעי מצלי כולא ליליא", ע"ש. וכמה מהדוחק יש בדבריו, דהא א"א למוקים הכי, וכדפריך שם בגמ' דא"כ ליתני תפלת הערב כל הלילה, אבל גם ממנו נעלם לשעה דא"ל לו להקשות מאוקימתא דסתמא דגמ', אלא ממה שנורסים שם בהדי' דהלכתא כרב דתע"ר, וזה עצמו מה שהקשו כאן דקשיא הלכתא אהלכתא. אך האמת כמוש"ל דכל הדיבור הזה דא"כ ר"י ס"ל דת"ע חובה והלכה כר"י אינו אלא הגהת מעתיק ולא מדברי התוס' כלל, ובאמת ל"ק כלל ארב עמרם דלפי' גם אי נימא דר"י ס"ל דת"ע חובה, מ"מ מסתברא למפסק בהא כרב, דתע"ר וא"צ לסמוך גאול"ת משום דהלכה כרב באיסורי, ואע"ג דרב ור"י הלכה כר"י, מ"מ לענין סמיכת גאול"ת ס"ל גם לריב"ל דלא מבעי לסמוך, זר"י וריב"ל הלכה כריב"ל, ומ"ש בתוס' דהלכה כר"י משום דברייתא מסייע לי', כתבו בשמ"ק דלא מסייע לי' לסמיכת גאול"ת, אלא שאין התפלות באמצע, ע"ש. אלא דהתוס' לשיטתם כתבו דלא נהירא להו לומר דלא בעינן למסמך גאול"ת, כיון דאי"ל דלפי' מ"ד רשות נמי מחייב לסמוך, א"כ ודאי דנכון לזהר שלא לספר בנתים, וגם לר"ע גופא מבעי לי' לאזדהורי מצד חומרא שלא לספר בנתים, וכ"כ האגור מובא בב"י דר"ע לא פליג בזה על דברי התוס' שהזהירו מלספר בנתים בדברים אחרים, ע"ש. והרשב"א ז"ל נשאר בקושיא אדברי ר"ע מצד אחר, וכתב שזה בעצמה דבר של תימה כיון שתקנו בה ברכה למה אינה פותחת בברוך שהרי אינה סמוכה לברכת ק"ש, ובאבודרהם כ' בזה שסמוכה לברכת השכיבנו דפסוקים לא הויין הפסק ע"ש. אולם באמת הרשב"א ז"ל לא הקשה זאת לשיטת התוס' שכתבו שאנו אומרים יראו עינינו משום דכגאולה אריכתא דמיא, דאז פשיטא דלא גרע מברכת השכיבנו עצמה שאינה פותחת בברוך, ולא ק"ל אלא לשיטת הגאונים שאמרו שתקנו זאת במקום תפלת י"ח כנגד ה"י ברכות, שהיו מתיראין להתעכב עד אחר ת"ע, וא"כ למה לא תקנו נמי לפתוח בברוך כתפלה עצמה, ואפשר נמי דמש"ה כ' התוס' דלא נהירא להו שיטת ר"ע, ועמ"ש הטור שיש מן הגדולים [והם הרמב"ן ורבינו שמואל] שלא היו אומרים כלל לפסוקי יראו עינינו ע"ש. והגר"א ז"ל כ' שכן עיקר כדבריהם, ע"ש. וכן המנהג בכל ארץ הצבי:

ו.] **יהללוך** כל פה ולשון, בנוסחתינו ליתא להא דיהללוך כלל וחותמין רק ביראו עינינו, ונראה דהמעתיק הביא כאן שתי הנוסחאות לפי מנהגי מקומות חלוקות, שיש שחתמו ביהללוך, ויש שחתמו ביראו עינינו, דודאי א"א לאמר שתיהן בשתי חתימות, ויש להגיה כאן "ויש שחותמין ביראו עינינו" ובמחזור רומא מובא חתימה. אחרת אחר ימלוך עלינו לע"ו תהלה נביע לרוכב בערבות, לאל המפואר במקהלות קדושים, "בא"י מלך אל חי לעד וקים לנצח. **וזה** סדר הויטרי בסי' ק"א לתפלת ערבית: החזן אומר בקול רם והו"ר והלבור שותקים ומפין אין למבמעו, ועונים אחריו ה' הושיעה וגו' כי אל רחום ה' אלהיך וגו' ואומר בקו"ר ברכו ועונין ברוך כו' עד שומר עמו ישראל לעד, ברוך ה' לעולם, ח"ק, תפלה וקדיש שלם, והולך החזן ויושב במקומו, פטום הקטרת, אראב"ע הריני כבן ע' שנה, ואח"כ יעמוד הנער ויאמר קדיש בלא תתקבל, וקדיש זה אינו אלא להנך התינוקת ואינו

ואתה מהיה. ולך ה׳ המלוכה לבדך ואתה תמלוך עלינו בכבוד. בא״י מלך משובח ומפואר חי וקים עלינו לעולם ועד. יראו עינינו וישמח לבנו ותגל נפשנו בישועתך באמת באמור לציון מלך אלהיך ה׳ מלך ה׳ מלך ה׳ ימלוך לע״ו. כי המלכות שלך היא ולעולמי עד תמלוך (יד) בכבוד כי אין לנו מלך (טו) [אחר] אלא אתה. בא״י המולך [בכבודו תמיד] הוא ימלוך עלינו לעולם ועד. ומקדש שליח צבור:

צב. ז.] **ודקא** אמרינן דמצי שליח צבור למימר ברכו בדיל הנך אינשי דאתו בין הפרקים לבסוף. והוא דעאנו ברוך ה׳ המבורך (א) [ולא קא] מסדרי ק״ש כי דתקון רבנן בשתים לפניה ושתים לאחריה. הכי מתהוי שפיר וליכא למיחש להפסיק בין גאולה לתפלה. דהא חתמינן (ב) גואל ישראל (ג) [השכיבנו בגאולה אריכתא דמיא, מיהו (ד) בה] דתקינו רבנן בתראי למימר פסוקי דשבחא דקב״ה ופסוקי דרחמי ומחתם נמי המולך בכבודו [תמיד] בתפלת (ה) [ערבית] ליכא למסמך גאולה לתפלה. ודוקא בתפלת ערבית אפשר למעבד כן, אבל שחרית דבתר גאל ישראל לאלתר בתפלה קיימינן לית אפשר:

צג. **ומאן** דעאל לבי כנשתא ומשכח צבורא קיימין איהו נמי ליקום. אי יתבין איהו נמי ליתב. **ח.]** דלא לתהוי ליה (א) [בטול] מן כולא צבורא, הכי שדרו מתיבתא, ולכשמסיימין תפלת ערבית הוזר ומקדש ונפטרין לבתיהו

שנוי נוסחאות והגהות

(יד) „עלינו״. (טו) „אחרי״:

צב. (א) „וקא״. (ב) „בתר״. (ג) „שומר ישראל. ונהי דאיכא לאקשויי הא אמרינן כיון דתקינו״. (ד) בכתי״ א „כאן״ ובנדפס מגומגם שם. (ה) בכת״י כ״מ „שחרית״ והוא טעות.

צג. (א) „כי בטל״.

מנן האלף

ואינו בכלל ז׳ ביום הללתיך, עכ״ל:

צב. ז.] **ודקא** אמרינן דמצי ש״ץ למימר ברכו. דברי הגאון לשיטתו דת״ע רשות כמוש״ל, ואינו כן לדעת התוס׳ כמו״ש הטור סי׳ רל״ז, אולם הב״י ס״ל בסי׳ רל״ו כיון שהוא מעין התפלה שפיר דמי:

צג. ח.] **דלא** לתהוי בטל מן פולא צבורא. בויטרי סי׳ ל״ה מסיים דלא לתחזי כפורש מן הצבור, וכ׳ המפרש דונמתו במס׳ דרך ארץ „ולא יושב בין העומדין״. ולא מצאתי זאת במס׳ ד״א שבמחז״ו, אבל מצאתיו במסכתות קטנות שבש״ס, ולשון דלא לתחזי בטל ופירש מן הצבור, קשה קצת דהתם מפרש טעמו רק שלא ישנה דעתו מדעת חביריו ע״ש. ואין זה אלא זהירות, אבל איך יחשדוהו לפורש מן הצבור במה שאין היוצ לפניהם לישב או לעמוד, אבל נראה דיש סעד לזה ממ״ש בברכות דף כ׳ דאמר אי ס״ד דהרהור כדבור דמי למה מהרהר, ומתרץ כדי שלא יהא כה״ע עוסקין בו והוא ישב בטל, ופריך ונגרוס בפרקא אחרינא ומתרץ ר״א בדבר שהצבור עסוקין בו ע״ש, הזינן דלפי׳ הרהור הפרקא אחרינא נמי אבור דקמי פמיא גליא שהוא פורש מן הצבור, כש״כ אם יחשדוהו כ״א שהוא פורש מהם שהן עומדין והוא יושב, או להפך:

והכי

לבתייהו. ט.] והכי אמר מר רב שר שלום (ג) גאון מחסיא, שמותר לאדם לפול על פניו ולבקש רחמים אחר תפלת ערבית ואפי׳ בצבור. וכך מנהג בבית רבינו שבבבל שנופלים על פניהם ערבית חוץ מערב שבת.

סדר ק״ש של המטה.

צד. ובשכיבנם ארם לישון על מטתו צריך לקרות ק״ש דאמר ריב״ל אע״פ שקרא אדם ק״ש בביהכ״נ א.] מצוה (א) [שיקרא] על מטתו, אמר רב אשי מאי [קרא] רגזו ואל תחטאו אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה, ותלמיד חכם [כיון] שכל היום עוסק בתורה ומשכים ומעריב א״צ (ב) לקרות (בכת״י כ״מ: אלא זה הפסוק בידך אפקיד רוחי וגו׳. ואמר ר׳ יצחק כל הקורא״) ק״ש על מטתו מזיקין בדילין הימנו שנאמר ובני רשף יגביהו עוף. (ג) ואין עוף אלא תורה שנאמר התעיף עיניך בו ואיננו ב.] וקורא פרשה ראשונה מן שמע (ד) והיה אם שמוע.

צה. ג.] [וקודם קריאתה יברך לקבל (עלינו) מלכות שמים שלמה. (בכת״י כ״מ ליתא, וכתוב אך „ומברך בא״י המפיל חבלי״ כו׳.) אחריה

שנוי נוסחאות והנהות

(ג) „ראש ישיבת גאון יעקב של עיר-מחסיא״.

צד. (א) „לקרותה״ (ב) „א״צ לומר אלא״. (ג) „ואין רשף אלא מזיקין שנאמר מזי רעב ולחומי רשף״ ואין עוף. (ד) „עד״.

מנן האלף

ט.] והכי אמר רב שר שלום גאון שמותר לאדם לפול ע״פ כו׳. וכתב הרב הירחי שכן המנהג בבבל חוץ מע״ש ועיו״ט, אך לא נהגו העם אלא במנחה שהוא עת רצון והוא הוכה עכ״ל.

וכן נוהגין שאין נופלין ע״פ בערבית כמו״ש הטור והרמ״א בסי׳ רל״ה, והמניה לסדר הנדפס כתב מכאן ראיה לדברי המ״ז סי׳ קל״א דבין השמשות מותר לומר בנפילת אפים ודלא כמג״א:

צד. א.] מצוה לקרותה על מטתו. מיירי שקראה כדינה בביהכנ״ס בזמן לאת הכוכבים ותו לא הוי בה אלא משום מצוה, ות״ח גם זה א״צ אלא הך פסוקא דרחמי. ובסי׳ שאחריו שכתב וקודם קריאתה יברך, מיירי בלא קראה כדינה, והז הוא מברך כמו על כל מצוה דרבנן, וכמו שנבאר זה להלן:

ב.] וקורא פרשה ראשונה מן שמע. בגמרא דף ס״א איתא הנכנס לישן על מטתו הותר משמע עד והא״ס, וכן הגרסא גם בויטרי, אך הרא״ש בשם ר״ה כתב לקרות גם והא״ס, וכן הגרסא גם בסדר שלפנינו, ואולי הי׳ גרסתם כן גם בגמרא. משום דגם בפרשה שניה כתוב בשכבך, וכן העיד הטור ממנהגו של הרא״ש, ובעל דברי חמודות כי אפשר שלא הצריך לקרות והא״ס, אלא לאותן שקירין בצבור מבעוד יום, כדי לקיים מצות ק״ש בזמנה, ע״ש:

צה. ג.] וקודם קריאתה יברך לקבל עליו עול מ״ש שלמה. ברכה זו מפורשת ברבינו יונה בשם הגאון שהיא „הקב״ה לקרות ק״ש״, ועמש״ל אות א׳ דמיירי באם לא קרא מתחלה לק״ש כדינה, ובכת״י כ״מ ליתא להך ברכה, ומיירי בדקרא לק״ש בביהכנ״ס כדינה, כמו בסי׳ הקודם דאז יצא שם בברכות ק״ש שלפניה ולאחריה. והנה

אל מלך נאמן:

שְׁמַע ׀ יִשְׂרָאֵל יְהוָה ׀ אֱלֹהֵינוּ יְהוָה ׀ אֶחָד:

בלחש בָּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ לְעוֹלָם וָעֶד:

וְאָהַבְתָּ אֵת ׀ יְהוָה ׀ אֱלֹהֶיךָ בְּכָל ׀ לְבָבְךָ וּבְכָל־נַפְשְׁךָ וּבְכָל־מְאֹדֶךָ: וְהָיוּ הַדְּבָרִים ׀ הָאֵלֶּה אֲשֶׁר ׀ אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם ׀ עַל ׀ לְבָבֶךָ: וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ: וּקְשַׁרְתָּם לְאוֹת ׀ עַל־יָדֶךָ וְהָיוּ לְטֹטָפֹת בֵּין ׀ עֵינֶיךָ: וּכְתַבְתָּם ׀ עַל־מְזֻזוֹת בֵּיתֶךָ וּבִשְׁעָרֶיךָ:

מי שלא התפלל מעריב בזמנה יאמר כאן פ׳ והיה ופ׳ ויאמר: (מ״א)

וִיהִי נֹעַם אֲדֹנָי אֱלֹהֵינוּ עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יָדֵינוּ כּוֹנְנָה עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יָדֵינוּ כּוֹנְנֵהוּ:

יֹשֵׁב בְּסֵתֶר עֶלְיוֹן בְּצֵל שַׁדַּי יִתְלוֹנָן: אֹמַר לַיְיָ מַחְסִי וּמְצוּדָתִי אֱלֹהַי אֶבְטַח־בּוֹ: כִּי הוּא יַצִּילְךָ מִפַּח יָקוּשׁ מִדֶּבֶר הַוּוֹת: בְּאֶבְרָתוֹ ׀ יָסֶךְ לָךְ וְתַחַת־כְּנָפָיו תֶּחְסֶה צִנָּה וְסֹחֵרָה אֲמִתּוֹ: לֹא־תִירָא מִפַּחַד לָיְלָה מֵחֵץ יָעוּף יוֹמָם: מִדֶּבֶר בָּאֹפֶל יַהֲלֹךְ מִקֶּטֶב יָשׁוּד צָהֳרָיִם: יִפֹּל מִצִּדְּךָ ׀ אֶלֶף וּרְבָבָה מִימִינֶךָ אֵלֶיךָ לֹא יִגָּשׁ: רַק בְּעֵינֶיךָ תַבִּיט וְשִׁלֻּמַת רְשָׁעִים תִּרְאֶה: כִּי־אַתָּה יְיָ מַחְסִי עֶלְיוֹן שַׂמְתָּ מְעוֹנֶךָ: לֹא־תְאֻנֶּה אֵלֶיךָ רָעָה וְנֶגַע לֹא־יִקְרַב בְּאָהֳלֶךָ: כִּי מַלְאָכָיו יְצַוֶּה־לָּךְ לִשְׁמָרְךָ בְּכָל־דְּרָכֶיךָ: עַל־כַּפַּיִם יִשָּׂאוּנְךָ פֶּן־תִּגֹּף בָּאֶבֶן רַגְלֶךָ: עַל־שַׁחַל וָפֶתֶן תִּדְרֹךְ תִּרְמֹס כְּפִיר וְתַנִּין: כִּי בִי חָשַׁק וַאֲפַלְּטֵהוּ אֲשַׂגְּבֵהוּ כִּי־יָדַע שְׁמִי: יִקְרָאֵנִי וְאֶעֱנֵהוּ עִמּוֹ אָנֹכִי בְצָרָה אֲחַלְּצֵהוּ וַאֲכַבְּדֵהוּ: אֹרֶךְ יָמִים אַשְׂבִּיעֵהוּ וְאַרְאֵהוּ בִּישׁוּעָתִי: אורך ימים וגו׳

יְיָ מָה־רַבּוּ צָרָי רַבִּים קָמִים עָלָי: רַבִּים אֹמְרִים לְנַפְשִׁי אֵין יְשׁוּעָתָה לּוֹ בֵאלֹהִים סֶלָה: וְאַתָּה יְיָ מָגֵן בַּעֲדִי כְּבוֹדִי וּמֵרִים רֹאשִׁי: קוֹלִי אֶל־יְיָ אֶקְרָא וַיַּעֲנֵנִי מֵהַר קָדְשׁוֹ סֶלָה: אֲנִי שָׁכַבְתִּי וָאִישָׁנָה הֱקִיצוֹתִי כִּי יְיָ יִסְמְכֵנִי: לֹא־אִירָא מֵרִבְבוֹת עָם אֲשֶׁר סָבִיב שָׁתוּ עָלָי: קוּמָה יְיָ ׀ הוֹשִׁיעֵנִי אֱלֹהַי

כִּי־הִכִּיתָ אֶת כָּל אֹיְבַי לֶחִי שִׁנֵּי רְשָׁעִים שִׁבַּרְתָּ: לַייָ הַיְשׁוּעָה עַל עַמְּךָ בִרְכָתֶךָ סֶּלָה:

הַשְׁכִּיבֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ לְשָׁלוֹם. וְהַעֲמִידֵנוּ מַלְכֵּנוּ לְחַיִּים. וּפְרוֹשׂ עָלֵינוּ סֻכַּת שְׁלוֹמֶךָ וְתַקְּנֵנוּ בְּעֵצָה טוֹבָה מִלְּפָנֶיךָ. וְהוֹשִׁיעֵנוּ לְמַעַן שְׁמֶךָ. וְהָגֵן בַּעֲדֵנוּ וְהָסֵר מֵעָלֵינוּ אוֹיֵב דֶּבֶר וְחֶרֶב וְרָעָב וְיָגוֹן וְהָסֵר שָׂטָן מִלְּפָנֵינוּ וּמֵאַחֲרֵינוּ. וּבְצֵל כְּנָפֶיךָ תַּסְתִּירֵנוּ. כִּי אֵל שׁוֹמְרֵנוּ וּמַצִּילֵנוּ אָתָּה. כִּי אֵל מֶלֶךְ חַנּוּן וְרַחוּם אָתָּה. וּשְׁמוֹר צֵאתֵנוּ וּבוֹאֵנוּ לְחַיִּים וּלְשָׁלוֹם מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם:

בָּרוּךְ יְיָ בַּיּוֹם. בָּרוּךְ יְיָ בַּלָּיְלָה. בָּרוּךְ יְיָ בְּשָׁכְבֵנוּ. בָּרוּךְ יְיָ בְּקוּמֵנוּ. כִּי בְיָדְךָ נַפְשׁוֹת הַחַיִּים וְהַמֵּתִים אֲשֶׁר בְּיָדוֹ נֶפֶשׁ כָּל־חָי וְרוּחַ כָּל־בְּשַׂר אִישׁ: בְּיָדְךָ אַפְקִיד רוּחִי פָּדִיתָה אוֹתִי יְיָ אֵל אֱמֶת: אֱלֹהֵינוּ שֶׁבַּשָּׁמַיִם יַחֵד שִׁמְךָ וְקַיֵּם מַלְכוּתְךָ תָּמִיד וּמְלוֹךְ עָלֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד:

יראו עינינו וישמח לבנו, ותגל נפשנו בישועתך באמת באמור לציון מלך אלהיך: יי מלך יי מלך יי ימלוך לעולם ועד: כי המלכות שלך היא ולעולמי עד תמלוך בכבוד. כי אין לנו מלך אלא אתה:

המלאך הגואל אותי מכל רע יברך את הנערים ויקרא בהם שמי ושם אבותי אברהם ויצחק וידגו לרוב בקרב הארץ:

ויאמר אם שמוע תשמע לקול יי אלהיך והישר בעיניו תעשה והאזנת למצותיו ושמרת כל חקיו כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני יי רופאך: ויאמר יי אל השטן יגער יי בך השטן ויגער יי בך הבוחר בירושלם הלא זה אוד מצל מאש: הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים סביב לה מגבורי ישראל: כלם אחזי חרב מלמדי מלחמה איש חרבו על ירכו מפחד בלילות: ג"פ יברכך יי וישמרך: יאר יי פניו אליך ויחנך: ישא יי פניו אליך וישם לך שלום: ג"פ הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל: ג"פ לישועתך קויתי יי. קויתי יי לישועתך. יי לישועתך קויתי: ג"פ בשם יי אלהי ישראל מימיני מיכאל. ומשמאלי גבריאל. ומלפני אוריאל. ומאחורי רפאל. ועל ראשי שכינת אל: שיר המעלות אשרי כל ירא וכו': ג"פ רגזו ואל תחטאו אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה: אדון עולם וכו'.

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם המפיל חבלי שנה על עיני ותנומה על עפעפי. ויהי רצון מלפניך יי אלהי ואלהי אבותי שתשכיבני לשלום ותעמידני לשלום. ואל יבהלוני רעיוני וחלומות רעים והרהורים רעים ותהא מטתי שלמה לפניך והאר עיני פן אישן המות: ברוך אתה יי המאיר לעולם כלו בכבודו:

והנה בתר"י מקשה דלא מצינו לברכה זו בשום מקום, אמנם התוס' והרא"ש השמיטו להך קושיא, יוהוא כמוש"ל בסי' פ' אות ב' דהש"ם לא הוצרך להזכיר ברכה זו דהוא דבר פשוט שעל כל מצוה דאורייתא או דרבנן מחויב לברך ברכה הראויה לאותה מצוה, ועוד יתבאר מזה לפנינו להלן, עוד הוסיפו להקשות בשם ר"ת דהא ק"ש שעל המטה אינו עיקר ואם ת"ח הוא א"צ, ועוד שאינו קורא אלא פרשה ראשונה, ושלא בברכותיה, וכבר נתיישבו זאת במש"ל דזהו דווקא כשקרא מתחלה בביהכנ"ס כדין, וכן תירץ הרא"ש, וכן מה שהקשה ר"ת דא"כ אנו נוהגין כריב"ל דתפלות באמצע תקנום, ואנן קיי"ל כר"י, לשיטת הגאון גם זה לק"מ דס"ל כמ"ד דת"ע רשות וא"צ למסמך גאול"ת ודלא כר"י, כמוש"ל סי' נ"א, אות ה'. וכיון שמצד הדין אין חובה כלל לת"ע, לא הפסיד בזה שהתפלל תפלתו עם הצבור בטרם שמקיים לק"ש כדינה:

ובשערי תשובה לרב האי גאון סי' כ"ז כתב נ"כ שהוא ברכה לבטלה, מפני שק"ש שעל המטה רשות היא, ועוד מברך מצפרא אהבה רבה ואמרינן שכבר נפטר באה"ר, הלכך האי ברכה ליתא כל עיקר, ע"ש. ורצה לומר בזה, דאפי' תימא דמיירי באופן שלא קראה כדינה בביהכנ"ס, דאז לא הויא ק"ש שעל המטה רשות, מ"מ יצא בברכות שברך שם בביהכנ"ס, דומיא דאמרינן השכים לשנות משקרא ק"ש א"צ לברך משום שכבר נפטר באה"ר, וה"נ יצא בברכות אלו וא"צ לברכה אחרת, אולם דעת רבינו י"ל דס"ל גם שם כהירושלמי דאינו נפטר באה"ר אלא כששנה על אתר, אבל אם לא שנה על אתר מחויב בבה"ת נ"כ אפי' קרא ק"ש בברכותי' ולכן גם כאן בכל עוד שלא יצא עדיין חובת ק"ש מחויב לברך לקרות ק"ש:

אך בעיקר הענין יש להקשות אי ס"ד שיש לברכה עיקר וסמך לק"ש, למה לא תקנוה באמת לק"ש בערבית ושחרית במקום אהבת עולם ואה"ר, שבשני ברכות הללו לא מצינו בם רמז לק"ש. ובאמת יש לתמוה בין אי ק"ש דאורייתא או דרבנן, הי' לנו להזכירה בברכתה בפירוש כמו בשאר מצות, ומדוע השמיטו לנוסח זה:

ונראה לענ"ד דמזה יש ראי' עצומה לשיטת הגאון דק"ש דרבנן וכמוש"ל סי' פ"ז אות ז', דהתר"י כתבו דלשמואל דאמר ק"ש דרבנן ע"כ ס"ל דקך ובשכבך ובקומך לא אמרה תורה לקרות דוקא פרשיות אלו של ק"ש אלא שיקרא בתורה בכל מקום שירצה, והכמים התקינו לאלו הפרשיות, והגאון בעל ש"א סי' א' הרחיב הדברים, ותירץ בזה כל המקומות דמשמע שם דק"ש דאורייתא שלא יקשה אליבא דשמואל, ואמר דכמו דלמ"ד דק"ש דאורייתא הוא צריך לקרות ק"ש פ"א בזמן שכיבה וקימה ובהכי סגי, כך למ"ד דק"ש דרבנן מ"מ צריך לקרות בזמנם אלו מה"ת איזה דבר מד"ת, ובדבר אחד מה"ת סגי, ובלבד שיקראנו בזמן שב"א שוכבין ועומדין ע"ש, והגאון בעל תפארת ישראל במס' תמיד פרק ה' נשאר בצ"ע למ"ד ובשכבך ובקומך בד"ת כתיב מאי שנא ומוקשרתם לאות דלא קאי אלא אפרשה זאת של ק"ש, ע"ש. ולענ"ד לק"מ דודאי לא מסתבר לומר דודברת בם קאי רק על ב"פ של ק"ש שמחויב לדבר, דהלא הוא חייב ללמוד בכל התורה. אבל וקשרתם מסתבר דקאי על כל מקום שנזכר בו פרשה של תפלין והם קדש והי' כי יביאך שמע והא"ש, דבמקום אחר לא נזכר עוד חיובא דתפלין:

ולפ"ז יתיישבו לנו נוסחי הברכות של אה"ר ואהבת עולם שכל ענינם מלא מתפלה וברכה לדברי תורה, מפני שלא נתקנו אלא לברך על מצות למוד תורה של בקר וערב שהם דאורייתא לכ"ע, והתקינו אותם בברכות של שבח אחרי יוצר המאורות ומעריב ערבים המדברים בשבח השם מבריאות העולם, ואחריהן אה"ר וא"ע משבח השם על ישראל ביחוד שנתן להם תורתו, וכלל הברכות הן שבע, ע"ש שבע ביום הללתיך כמו"ש בירושלמי. וכעין זה כתבו גם בתר"י שאה"ר וא"ע נתקנו אף על פסוקים, וכן אמרו בגמרא השכים לשנות כו' שכבר נפטר באה"ר, ומשמע מזה שחכמים שתקנו לברכת ק"ש כיונו לפטור בהם ברכת התורה, ולכן הזכירו בם עיקר הענין שהוא ברכת התורה שחייבים לברך עליה, שהיא מצוה מן התורה:

ולא תקנו בברכות אלו אשר קב"ו לקרות ק"ש, משום דק"ש אינה אלא פרט של המצוה מה שחייבו עלינו הכמים שנבחור בפרשיות אלו דוקא, אבל מה"ת אדם יוצא בכל מקום

שירצה

שירצה לקרות, ולא מצינו בשום מקום שמזכירין פרט המצוה בברכה, רק דרך כלל, וכמו שאין אנו מברכין אקב"ו לשחוט בצואר ובתלוש, וכ"כ הב"ח ביו"ד סי' כ"ח והט"ז שם סק"ג. וע"ש במה שמתרץ במה שאנו מברכין על כיסוי דם „בעפר" ועיין בש"ך שם דבתוספתא וירו' ורמב"ם לא הזכירו כלל לתיבת „בעפר", אלא דנהגינן כן לרווחא דמלתא: ועיין מקוה"ב לד 348.

ונראה עוד שבשחרית וערבית שהתקינו ברכות לאחריה אמת ויציב ואמ"א, נמי עיקרי הברכות על הד"ת שאמר בקריאתו ואומר אנ"י כו' „הדבר הזה". וכן „אמת ואמונה כל זאת" וקאי על התורה, ומפני שצריך לסמוך גאולה לתפלה הסמיכו בברכות אלו גם לעניני גאולה:

ומצאתי בתשובת הרשב"א סי' ש"ס שכתב כמו"ש דברכות אלו אינן ברכות של ק"ש, דהא לא מברכינן עלייהו אקב"ו לקרות את שמע, וכ"כ בשמו בב"י סי' רל"ה שהן ברכות שנתקנו בפ"ע לאומרם לפני ק"ש ולאחריו, ונראה לי' בזה במה שאומרם בביהכנ"ס אע"פ שאינו יוצא אז י"ח ק"ש ואינן ברכות לבטלה, ע"ש. ובספר אורחות היים הביא ראי' בשם הרשב"א ממה ששנינו הקורא מכאן ואילך לא הפסיד הברכות אע"פ שעבר זמנה של ק"ש, יע"ש. והוא כעין מ"ש שהברכות הללו נתקנו מתחלה בשביל למוד תורה שהוא מצוה דאורייתא לכ"ע, ואין ספק דזה כוונת הרשב"א אע"פ שלא פירש זאת, וליכא לאקשויי כיון שנתקנו בשביל למוד התורה שבק"ש, יברך אותם רק פ"א בשחרית ויפטור בם כל היום, וכמו"ש ר"ת בתוס' דף י"א במשכים ללמוד בלילה דבה"ת של אתמול פוטרתו, דז"א כיון דילפינן מקרא דושכבך ובקומך, הם ממילא שתי מצות נפרדות בזמנים מיוחדים, ועל שתיהם צריך לברך:

ומעתה דברי הגאון רבינו ז"ל שרירין וקיימים, דודאי אלו הוה קרי ק"ש בעונתה בצאה"כ היה מברך עליה ברכת ק"ש אהבת עולם, והי' מספר בכך דסגי בהכי, ולא הי' צריך לברך אקב"ו לקרות ק"ש, כיון שאין הפרשיות עיקר מצותה של תורה אלא דרבנן תקנום, ואינן אלא כאחד מפרטו של מצוה, שאין צורך לכלול אותו בברכתו, אבל אם כבר יצא י"ח של תורה במה שקרא בביהכנ"ס סמוך ללילה, ולא נשאר לפניו אלא לקיים מצוה דרבנן של צאה"כ מפני שלא קראה בעונתה לפי מה שתקנו הם, מחויב לברך עליה „לקרות את שמע" כשל כל מצוה דרבנן, ולא כמו"ש הר"י דגם אז עדיף טפי לברך עליה ברכת אהבת עולם, דז"א דהא"ע אין עיקר ענינה לק"ש אלא לד"ת וכבר אמרה בביהכ"נ:

אלא דלכאורה יש לטוען שיטעון, כיון דהכמים שתקנו זמנו של צאה"כ ילפי נמי מקרא דושכבך, וכמו שאמרו ריש ברכות תנא אקרא קאי ובשכבך כו' וה"ק זמן ק"ש דשכיבה אימת משעת צאה"כ וא"כ למה שכתבנו דושכבך ובקומך אתי לקבוע זמן של למוד תורה שמחויב לקרות באיזה דבר מה"ת בזמן שכיבה וקימה, א"כ איך יהיה יוצא בזה בד"ת שבק"ש שקרא בביהכ"נ שלא בזמן צאה"כ, אולם באמת לק"מ, דלמ"ד דק"ש דרבנן אלא דמחויב לומר איזה דבר מה"ת מקרא שנאמר ובשכבך, וכדאמר אביי אליביה בדף כ"א „ההוא בד"ת כתיב". לא אמרו כלל אליביה בריש מכילתין „תנא אקרא קאי, וה"ק ז"ק דשכיבה אימת שעת צאה"כ". אלא מתרצי שם אליביה דיליף מבריותו של עולם „ויהי ערב ויהי בקר", ולפום האי תירוצא אין זמן שכיבה דוקא בצאת הכוכבים, ותלוי במנהג המקום זה מקדים וזה מאחר. ומצותה של תורה שע"ז נאמר קרא דושכבך. אדם יוצא גם קודם צאה"כ, באתרא דניגני דהוי זמן שכיבה לב"א גם בערב בסמוך ללילה. ואפי' כשקורא בביהכנ"ס קודם לכן יצא, כיון דהוי קרוב לזמן שכיבה דידהו, אך הכמים סמכו לזמן ק"ש דצאה"כ על מקרא שני' „ויהי ערב" שהוא נקודת סוף היום שלפניו, והתחלת היום שלאחריו, והוא זמן ביאת השמש, וכדאמרינן „איערב שמשא ואידכי יומא" והוא צאה"כ ממש כדאמרינן בגמ'. ואין להקשות א"כ מאי אהדרי ב"ש לב"ה בדף י"א „א"כ לימא קרא בערב ובבקר", כיון דע"כ למ"ד דושכבך ובקומך בד"ת כתיב, וק"ש דרבנן. ב"ה נמי קאי על מצות לימוד תורה שהוא בזמנו של שכיבה דאינשי גם לפני צאה"כ, ואיך לימא קרא בערב כיון שיש נפ"מ בין זמנו של ערב לזמן שכיבה, דאפשר להרץ דלהאי מ"ד ס"ל אליבה דב"ש דגם ערב אינו בצאה"כ דוקא, דלשון ערב הרגיל במקרא הוא סוף היום בשעה ורביע קודם הלילה, כמו"ש הרמב"ן ע"פ „ויהי בערב ותעל שכבת הטל" כי לא בא השלו בלילה, וכן „מנחת ערב", ושארי מקראות, ולא ילפי מבריותו של עולם:

וכזה

ובזה מתבארים גם דברי הירושלמי שאמר א"כ למה קורים אותה בביהכנ"ס, כדי לעמוד בתפלה מתוך ד"ת, דר"ל למה קורין בביהכ"נ ולא ממתינין לקיים המצוה בשלימות בצאה"כ כיון דסוף כל סוף מחויב לחזור לקרותה דהקורא קודם לכן לא יצא חובת צאה"ב, ומשני לעמוד בתפלה מתוך ד"ת, ור"ל, שחיוב הוא לקרותה בביהכנ"ס ומקיימים בזה מצוה מה"ת דושכבך ואנו קורים אותה עם הברכות לפניה ולאחריה וסומכים בהם גם גאולה ויעמוד בתפלה מתוך ד"ת דזה לא תליא כלל בצאה"כ כמו"ש. ואין אנו צריכים עתה למה שפירשו בשם ר"ת שקורא ק"ש לעמוד בתפלה מתוך ד"ת כמנהגם לומר אחרי לפני תפלה, ומתוך כך אומרים בביהכנ"ס גם הברכות לפי שאינן אלא ברכות של שבח, דלפמ"ש עיקרי הברכות בשביל ד"ת אלו נתקנו, ובלילה שקורא אז ק"ש כדינה מברך באמת לקרית ק"ש":

ועדיין יש לעיין לפי דברנו שברכות אלו נתקנו למצות למוד תורה שאדם מחויב בהן בזמן שכיבה וקימה, א"כ ברכות התורה של לעסוק וכו' למה נתקנו, או אם ברך לעסוק ואשר בחר על מצות למוד תורה, למה לא יפטור מלברך אה"כ. ברכת אה"ר, אבל באמת לק"מ דאע"ג דברכת התורה פוטרת כל היום משום דאין לו היסח הדעת מתורתו, אבל אם יסיח דעתו מחויב לברך על כל פעם שהוא לומד, וכיון דתקינו רבנן לברך על מצות למוד תורה, שחייבנו הורה בזמן שכיבה וקימה. וסמכוה חכמים לברכת השבח בברכה סמוכה ליוצר המאורות ומעריב ערבים לפני מצות ק"ש, אין דעתו לפטור לימוד תורתו שבק"ש ע"י בה"ת שמברך בבקר. וכן הוכרחו לתקן גם בה"ת של לעסוק וכו' ולא אמרו לברך במקומה ברכת אה"ר לפי שברכה זו שייכא למצות התורה שחייבה אותנו ביום בזמן קימה, ופעמים משכים לשנות גם בלילה וקודם זמן זה, לכן התקינו שלשה ברכות הללו שענינם שייך למצות לימוד תורה בכלל. וכיו"ב מצינו שהתקינו ברכות כשקורא בתורה בצבור, ולא נפטרו ע"י בה"ת שברך ביחיד לעצמו, וכן התקינו בצבור לברך גם לאחריה, וכן באפטרתא וברכת מגילה. [ועיין במכלתא פרשה בא דמייתי שם בשם ר' ישמעאל ור"י בן בתירא דלמדו ק"ו לברכת התורה מברכת המזון, ומשמע שם שהיא מה"ת, ואע"ג דבגמ' דף כ"א דהי שם להאי קו"ה ואמרו מה לבהמ"ז שכן נהנה, דהיה היא ולא לאפוקי מהלכתא, וכ"ד הרמב"ן בסה"מ, וליכא לאקשויי לדעת האומר דבה"ת דאורייתא, א"כ אם לא אמר בה"ת בבקר בנוסח של לעסוק, ודאי דגם ברכת ק"ש דאה"ר הוי מדאורייתא א"כ למה שנינו בעל קרי מהרהר כו' ואינו מברך לפניה ולאחריה, מ"ש מברהמ"ז דמברך לאחריו, דז"א דבע"ק שאסור בד"ת מתקנת עזרא ממילא אסור גם בברכותיה, ולא הותר אלא להרהר בק"ש משום עול מ"ש]:

ומצאנו בשאלתות לרב אחאי גאון סי' כ"ג דגרס נמי בעטמא דר"א בספק קרא ק"ש דחוזר וקורא משום טעמא דכבוד מלכות שמים, ובהעמק שאלה כ' שכן נמי דעת בה"ג, וס"ל כמו שכתבנו לעיל בדעת רבינו הגאון ז"ל דק"ש דרבנן אלא מה דמחויב לקרות בזמן שכיבה וקימה הוא מה"ת ע"ש:

וכן נראה לענ"ד בדעת רש"י ז"ל אליבא דמ"ד דק"ש דרבנן, ואשכחנא בזה בע"ה מרגניתא טבא ליישב דברי רש"י התמוהים בדף י"ד, דאיתא שם „רב משי ידי' וקרי ק"ש ואנח תפלין וצלי ופריך עלי' מברייתא ומתרץ רב כריב"ק ס"ל דעומ"ש תחלה, ופריך מדרב אדרב דרחב"א אמר זמנין סגיאין הוי קאימנא קמי' דרב ומשי ידיה ומתני לן פרקין ואנח תפלין והדר קרי ק"ש, ופרש"י אלמא מקדים לעסוק בתורה דהיינו עשיה דמצוה מקמי מלכות שמים, ותמהו עליו הרש"א והב"ח למה לא פירש קושיתם מאי דמנח תפלין מקמי ק"ש, ע"ש. ולמ"ש שיטתו נכונה מאד, דרב לשיטתו ס"ל דק"ש דרבנן, וראי' לזה מהא דצלי של שבת בע"ש ובודאי קרא ק"ש כמו"ש התוס' ריש מכלתין, וע"כ צ"ל דס"ל דגופה של ק"ש דרבנן רק שמה"ת מחויב בדבר א' מה"ת בזמן דבשכבך, וזה אינו תלוי כלל בצאה"כ, כמוש"ל, ומש"ה צלי של שבת בע"ש, וממילא בעוד שלא קרא עדיין דבר א' מה"ת בזמן קימה הויא ק"ש דאורייתא, וה"נ קשה מאי מקשי דרב אדרב, והלא בעובדא קמייתא שלא קרא עדיין דבר מה"ת והויא ק"ש דאורייתא, שפיר הקדימה לתפלין משום עול מ"ש, אבל בסהדותא דרחב"א דאתני פרקין מקודם, תו לא הוי ק"ש אלא דרבנן, ומש"ה אקדים תפלין דאורייתא לק"ש דרבנן, ומש"ה פרש"י דכל קושיתו היא למה אקדים לעסוק בתורה דהיינו עשיה דמצוה

מקמי

ד.] אהריה מברך. בא"י אמ"ה] המפיל חבלי שנה על עיני, ומשקיע שנת תרדמה

על

מגן האלף

מקמי מלכות שמים, ועי"ז אמרו „וכי תימא דלא מטא זמן ק"ש", ואין הכוונה בזה לומר שהקדים לשנות משום שלא הי' יכול עדיין לקרות ק"ש דלא מטא זמנה, דהא בזה עדיין לא מתרצא מה שהקדים תפלין לק"ש, ועדיין ק' למה לא הקדים ק"ש לתפלין דהא ליכא למימר משום דלמד קודם וק"ש דרבנן, דז"א דהא למד קודם דמטא זמן ק"ש ולא הועיל בזה נפשוחה לדרבנן, אלא הכונה דר"ל דלא מטא זמן ק"ש אבל מטא זמן תפלין ומש"ה הניחם קודם לק"ש, אבל „א"כ מאי אסהדותא דרהב"א", ודבר זה נהמד למבין, אך ראיתי דבר דבר נפלא בהגה"ת ש"ס ישן דליתא שם כלל „ומתני לן פרקין" רק „ומשי ידיה ומנח תפילין", ומקשי באמת מהא דאנח מקמי ק"ש:

אולם לדינא נראה דרש"י הולק אדרב עמרם, וס"ל דק"ש דאורייתא, ובשכבך אזמן שכיבה דק"ש נאמר ובתירוצא קמא דברים מכלתין דה"ק „זמן שכיבה דק"ש אימת משעת נה"כ, וכמו"ש במתניתין במפורש „ומקמי הכי נמי לאו זמן שכיבה הוא, ולפיכך חובה עלינו לקרותה מבההשק". וצ"ק מדרב דצלי של שבת בע"ש דהכ לשיטתו ס"ל דק"ש דרבנן כמוש"ל, אך במ"ש הש"י שם, „ובקריאת פרשה ראשונה שאדם קורא על מטתו יצא" באמת תמוה דשלש פרשיות הי' לו לקרות כמו שהקשו בתוס' שם, ומ"ש הגאון בעל ש"א ע"ז דס"ל לרש"י דדק פרשה ראשונה הוא מה"ת והשאר דרבנן, וסמכינן בשעת הדחק אבתרי תנאי, לא ידעתי מה שעת הדחק הוא זה, דאע"פ דמה שמתפלל בביהכנ"ס קודם זמנה הויא שעת הדחק, דא"א למיכנף נבורא אה"כ, מ"מ בלילה יכול לתקן זה ולקרות ג' פרשיות כתקון חכמים, וגם מ"ש על זה הרא"ש בתוספותיו שאין זה מה שיקשה, דהא מצינו דק"ש של ר' יהודא הנשיא היה פסוק ראשון לבדו, וגם ר' יהודא החסיד היה מכוין לצאת חובת ק"ש בפסוק אחד אחרי שוכה מה בנו מה היינו, משום דלפעמים הצבור משתהין מפני הקרובות ע"ש, ג"כ קשה הביאור, הרא דר"ב ברבי ס"ל דהוזר ונומרה, ואפי' לבר קפרא דאינו חוזר וגומרה י"ל דמשום ת"ת דרבים באמת הויא כשעה"ד, ובאמת הי' פטור לגמרי מטעם דעוסק במצוה. ומ"ה לא גמרה אח"כ, וגם ר' יהודא הסיד לא עבד זאת אלא להציל עצמו מכל ספק שמא יקרא שלא בעונתה, אבל בודאי הי' קורא אח"כ כל ג"פ כדין, אבל איך נקיל עליו בזמן שיש לו פנאי לקיים מצות חכמים שלא יקרא לכתחילה דק פרשה אחת שלא כתקנתם, וכמו שהוא צריך לחזר ולקרות פרשה ראשונה, ולא סמיך על מה שקרא בביהכנ"ס משום דהאי שעתא לא הויא זמן שכיבה, כן יקרא יתר הפרשיות מתקנת חכמים:

ונראה דס"ל לרש"י דהלכה דדק פרשה ראשונה מה"ת וכדס"ל לר"א ור"ע ור' יאשי' וכמו"ש הרמב"ם וכל העומדים בשטתו, והך בשכבך ובקומך לענין ק"ש נאמר, ומש"ה בעי זמן שכיבה דק"ש בלאה"כ, אבל בשכבך ובקומך דפרשה שניה קאי על „לדבר בם" דס"ל להגהו תנאי דלד"ת נאמר, וה"ק „אגמירו בנייכו תורה כי היכא דלגרסי בהו" ולא שמחויב לקרות אותה פרשה, והוצה ד"ת כבר הוא יוצא במה שיקרא פרשה ראשונה, והכמים שתקנו לקרות גם פרשה שניה כדי שיקבל עליו עול מצות לא מצינו בה שקבעו ע"ז נמי שיקראוה בזמן שכיבה דלאה"כ דוקא, וכבר יצא ידי חובתה במה שקראה קודם לכן בביהכנ"ס, וכן לענין פ' ציצית ביון שהזכירה בביהכנ"ס, א"צ להזכיר פעם אחרת וכמו"ש תר"י בריש ברכות, ואע"ג דהם הקדים פרשה לפרשה אע"פ שבדיעבד יצא לפי שאין סמוכה בתורה כמו"ש הרמב"ם בפ"ב דק"ש מ"מ לכתהילה ודאי דצריך לקרות כסדר, מ"מ הכא שכבר קרא כסדרן בביהכנ"ס בבר יצא בקריאתו בב' פרשיות האחרונות גם לפי תקנת חכמים, דמשום הא דפרשה ראשונה לא היתה בזמן נאה"כ כתקנתם, לא מחייבינן לי' לאהדורי לפרשיות האחרונות משום למפרע גם בלכתחילה, ודברינו בזה ישרים למוצאי דעת, אולם לשיטת רבינו הגאון נראה דתקנת חכמים לצאה"כ הי' גם לפרשה שניה, דלדידיה לא למדו זמנו דצאה"כ לק"ש אלא ממאי דסמכו לויהי ערב, כמוש"ל ואין בזה נפ"מ בין פ' א' לשניה, וכ"כ רבינו בסי' נ"ד ע"ש:

ד.] **אחריה** מברך באי אמ"ה המפיל חבלי. עיין מקור הברכות

זנקה

על עפעפי ומנוחה על אישון בת עין ושומרני כאישון בת עין. יהר"ם ה"א שתשכיבני לשלום ותעמידני לשלום, ותן חלקי בתורתך, ותרגילני לדבר מצוה ואל תרגילני לדבר עבירה, ואל תביאני לידי חטא ולידי נסיון ולידי בזיון וישלוט בי יצ"ט ואל ישלוט בי יצר הרע. ותצילני מפגע רע ומחלום רע. ומהרהורים רעים, ותהא מטתי שלמה לפניך [והעמידני ממטתי לחיים ולשלום] והאר עיני פן אישן המות בא"י המאיר [לכל העולם] כלו בכבודו. ברוך ה' ביום כו'. ויאמר ה' אל השטן יגער תר. ה' ישמרך מכל רע ישמור את נפשך. ה' ישמור צאתך ובואך מעתה וע"ע. בידך אפקיד רוחי וגו'. [ה' צבאות עמנו וגו' ה' צבאות אשרי אדם בוטח בך, ה' הושיעה וגו'. ה' אלהים צבאות השיבנו והאר פניך ונושעה]. יברכך ה' וישמרך וגומר [אני שכבתי ואישנה וגו' כי לך ה' הוחלתי וגו' הנה לא ינום וגו'] :

צו. ריב"ל היה אומר יושב בסתר עליון וגאני. תנו רבנן [שבועות ט"ו ב'] שיר של פגעים בכינורות בתופים ובנבלים, ואי זו שיר של פגעים יושב בסתר עליון עד כי אתה ה' מחסי וגו', ואומר ה' מה רבו צרי רבים קמים עלי עד לה' הישועה [על עמך ברכתך סלה. (א) ריב"ל מסדר להני קראי וגאני ומקשינן היכא עביד הכין] והאמר ריב"ל אסור להתרפאות בדברי תורה. להגן שאני, וכתוב באגדה [מדרש תהלים צ"א] שיר של פגעים היה משה בשעה שהיה עולה לרקיע היה אומר המזמור הזה יושב בסתר עליון.

סדר שני וחמישי וקריאת התורה.

צז. ובשני ובחמישי של שבת כי מסיים ש"ץ שמונה עשרה מתחילין הצבור. אם עונינו ענו בנו ה' עשה למען שמך. כי רבו משובתינו ולך חטאנו. אדון סלח לנו. אם עונות תשמר יה ה' מי יעמוד, כי עמך הסליחה למען תורא. חוסה ה' על ישראל עמך ואל תתן נחלתך לחרפה למשל בם גוים, למה יאמרו בעמים איה אלהיהם, ידענו כי חטאנו ואין לנו מי יעמוד לכפר בעדנו כי אם שמך (א) יעמד לנו בעת צרה, ידענו כי אין בנו מעשים צדקה עשה עמנו למען שמך. וכרחם אב על בנים רחם עלינו והושיענו [רחם עלינו חמול על עמך רחם על נחלתך.] אמנם אלהינו רבו אשמינו עד אין קץ. ואין מספר לעונותינו. רחום רחמנו וזכור לנו ברית אבותינו, זכור לעבדיך לאברהם ליצחק וליעקב אל תפן אל קשי העם הזה ואל רשעו

שנוי נוסחאות והגהות

צו. (א) ואמרינן. צז. (א) הגדול.

רשעו ואל חטאתו. שוב מחרון אפך והנחם על הרעה לעמך והסר מעלינו עול הגוים כי רחום אתה, כי כן דרכך פודה ומציל גואל ומושיע כל דור ודור. ואומר ש"ץ והצבור עמו: (ב) **ואל** מלך יושב על כסא רחמים וכו'. אל הורתנו לומר שלש עשרה, זכור לנו היום ברית שלש עשרה כמו שהודעת לעניו מקדם וכן כתוב וירד ה' בענן ויתיצב עמו שם ויקרא בשם ה' ושם נאמר. [ואומר שליח צבור] **ויעבור** ה' על פניו ויקרא ה' ה' וגו' נושא עון ופשע וחטאה **א.]** (ג) ונקה [לא ינקה] [ואומר ש"ץ]: וסלחת. סלח לנו אבינו כי חטאנו מחל לנו מלכנו כי פשענו כי אתה ה' טוב וסלח ורב חסד לכל קוראיך. למען שמך ה' וסלחת לעונינו כי רב הוא כי עמך הסליחה למען תורא. סלח נא לעון העם הזה כגודל חסדך וכאשר נשאת לעם הזה ממצרים ועד הנה ושם נאמר: ויאמר ה' סלחתי כדבריך [ואומר ש"ץ] **אלהינו** וא"א תבא לפניך תפלתנו

שנוי נוסחאות והגהות

(ב) "ביחד". (ג) בכת"י בים ליתא.

כן

מנן האלף

צז. א.] ונקה לא ינקה וכו'. משמעות לשון הגאון לפי סדר שלפנינו שהצבור מסיימים על סוף הפסוק, ואולי הוא משום כל פסוקא דלא פסקיה משה לא פסקינן. אבל באמת אינו מובן למה הזכיר משה רבינו ע"ה מדת לא ינקה ופוקד עון אבות, דאין זה מדת ויתור והוא מזכיר רק מכילן דרחמי:

והנלע"ד בזה, דכבר נתחבטו הראשונים במנין הי"ג מדות, ורבינו נסים גאון מתחיל למנות מן השם השני, וה"ק ויקרא ה', ומה קרא, ה' אל רחום וחנון, והרא"ש פ"ק דר"ה הקשה ע"ז למה לו להזכיר השם אחרי ויקרא, הלא כבר כתוב השם בויעבור ה' על פניו, ועוד הא המנהג שהקהל מתחילים מן השם קמא, והביא ע"ז פירוש ר"ת, אך גם על פיר"ת וסדרו הקשו כמה קושיות עיין בתוס' ותוי"ט:

ולכן נראה דרבינו הגאון הרגיש בכ"ז, ודעתו עפ"י מ"ש במכילתא יתרו "פוקד עון אבות בזמן שהם מסרגין, הא כיצד רשע בן רשע בן רשע, קוצץ בן קוצץ בן קוצץ, כיון ששמע משה כך מיד ויקוד ארצה, אמר ח"ו אין בישראל רשע בן רשע בן רשע", והראב"ע בפסוק לא תשתחוה להם ולא תעבדם הכריח זאת ממה שאח"כ בן לא ישא בעון אב, ומה טעם פוקד כו' התשובה ע"ז כו' כי יאריך לרשע אולי ישוב ויולד בן טוב ממנו כו', ואם הלכו בדרכי אביו גם דור ג' וד', לא יאריך אפו לרביעי, ע"ש שכיון מדעתו לדברי המכילתא, והרמב"ן כ' שכן אמרו כל המפרשים:

והנה הרב המורה בחלק א' פ"ח מ"ז כ"ד, והרמ"ל פרשה תשא הרחיבו ביסודות מקובלות בענין התגלות המכילין, וע"ש בפי' הרמ"ל שהשמות שהן קיום העולמות, התחילו להתגלות באצילות בריאה יצירה, ונרמזות בתיבות "ה' ה' אל", ובעולמות שלמעלה לא יצדק שם רחמים וחנינה וארך אפים, אך בעולם העשיה התחילו במדות הרחמים, ע"ש, ועפ"ז יבא הכל על נכון, שהקהל באמת מתחילים מן ה' הראשון שאז הותחלו גילוי העולמים, אך חשבון הי"ג מדות מתחשב רק מן תיבת "רחום" ולהלן, ויהיה המספר כך, רחום, חנון, ארך אפים לצדיקים ולרשעים והם שתי מדות כמו"ש בתוי"ט, הרי ארבע מדות, רב חסד ואמת הרי ששה, נוצר חסד לאלפים שתי מדות כדעת רבינו נסים הרי שמונה, נושא עון, פשע, חטאה, ונקה לשבים, הרי י"ב, ולא ינקה לשאינם שבים אלא מאריך אפו ופוקד עון אבות על בנים, ומאריך להם אולי יולידו בן טוב עד דור שלשים ורבעים, והיא מדת הרחמים השלש עשרה, דאין בישראל רשע ב"ר ב"ר, וזה נ"ל דעת הגאון ז"ל שהצבור יאמרו כל הפסוק עד גמירא.

וכתב

תפלתנו ואל תתעלם מתחינתנו כי רבו משובתינו. ב.] (ד) [שאנו] עזי פנים וקשי ערף כדבר הזה שנאמר לפני מלכנו צדיקים אנחנו ולא חטאנו. [ועונין] (ה) **אבל** חטאנו. **אשמנו** כו' עד שחתנו תעבנו תעתענו וסרנו ממצותיך וממשפטיך הטובים ולא שוה לנו, ואתה צדיק על כל הבא עלינו כי אמת עשית ואנחנו הרשענו:

צח. ויש אומרים במקום אם עונינו: **ועתה** ה' אלהינו אשר הוצאת עמך מארץ מצרים עד למען ה'. **הטה** אלהי אזנך ושמע עד על עירך ועל עמך. (בכת"י ב"מ כתוב כאן ויש אומרים ג.] **והוא רחום** כו' הבט כו' אנא כ' אל כו' אין כמוך כ' הפותח כנוסח שאנו אומרים) [ואומר ש"ץ] ה' אלהי ישראל כו'. (א) **אל** מלך יושב וכו' אל הורותנו לומר כדברים כו'. ונופלים על פניהם ותובעים צרכם. ואומר: (ב) **זכור** ברית אברהם ועקדת יצחק ושוב ברחמים על שארית ישראל והושיענו למען שמך. זכור ברית אברהם ועקדת יצחק והשב שבות אהלי יעקב והושיענו למען שמך. **חטאנו** צורנו סלח לנו יוצרנו: **אדון** הרחמים שוכן מרומים, המלא רחמים על מתודים ואומרים חטאנו. חטאנו צורנו סלח לנו יוצרנו. חטאנו ברוב עון ובאנו לחלות פניך אל נושא עון אומרים: ח"צ סל"י. (ג) חטאנו לפניך, ובאנו לחלות [פניך] אל תסתר פניך מאומרים לפניך ח"צ סלח לנו יוצרנו. **חמול** על עמך, רחם על נחלתך, חוסה נא כרוב רחמיך. חננו ועננו מלכנו. אבינו מעולם שמך לנצח. בך בטחו אבותינו מלכנו, גם אליך זעקו ונמלטו. חננו ועננו מלכנו.

הביטה

שנוי נוסחאות והנהות

(ד) כן הוא גם בכת"י ב"מ אבל המדפיס אחריו הגיה "שאין". אבל נראה שגרסת רבינו היא "שאנו" וכן הנכון. (ה) "הקהל".

צח. (א) בכת"י ב"מ איתא כאן פיוטים שונים ממחברים שלא מזמן רבותינו הגאונים, שהיו נהוגים במקומו, לאומרם. ואין אנו נוהגין כן. (ב) "השליח". (ג) "חטאנו ברשע ובפשע, ובאנו לפניך עובר על פשע חטאנו צורנו סל"י". כשענית

מגן האלף

הר"א מלוניל בס' או"ח בשם רבינו שאין ליחיד לומר י"ג מדות וכ"כ הרשב"א בתשובה, דהם כדברים שבקדושה שאין אלא בעשרה, וכמו"ש שנתעטף הקב"ה כש"ץ ואמר כ"ז שיעשו ישראל כסדר הזה, ע"ש:

ב.] שאנו עזי פנים וקשי עורף. כן הגרסא גם בכת"י ב"מ, וכן הגרסא ג"כ בא"ב סי' קי"א להלן בסדרנו שם, ובכת"י ב"מ שמה אבל בנדפס תקן הנוסח "שאין אנו עזי פנים" כמו"ש בסדורים, והכונה אל תתעלם מתחינתנו והרחמנו מפני שאין אנו עזי פנים, אבל לפי גרסת הגאון אומר הש"ץ בשם הצבור כי רבו משובתינו, שאנו עזי פנים לומר צדיקים אנחנו, והכתוב אומר "הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי" [ירמי' ב'] ומשיבים הקהל ואומרים: "אבל חטאנו"! האמת הוא שחטאנו, והננו מתודים, וזהו עיקר הוידוי כמ"ש במס' יומא פ"ז "מלות וידוי כו' אמר רב אתה יודע כו' אמר מ"ז לא אלא דלא אמר אבל חטאנו כו', אמר שמע תינה עיקר וידוי האי הוא", והמדפיס לא עמד על כונתו של גאון ושלח בו יד להגיהו:

צח. ג.] והוא רחום עיין מקור הברכות:

קדוש

הביטה ועננו אלהי ישענו. והאר פניך ונושעה מלכנו, כי אל רחום וחנון נקראת חננו ועננו מלכנו. תבוא לפניך תפלתנו, לנצח תקשיב ותשמע ותחון מלכנו, תקבל ברחמים וברצון את תחינתנו אבינו מלכנו חננו ועננו. **עננו** אבינו עננו והושיענו. כשענית לאברהם אבינו בהר המוריה כן עננו והושיענו כשענית ליצחק ע"ג המזבח כן עננו והושיענו. (ד) **חיים** שאלנו ממך. כי מקור חיים עמך, צדקה עשה עמנו למען שמך. והסר דבר ונגף (ה) חרב הרג ורעב מעמה. רחמים שאלנו ממך, כי רבים רחמים עמך, צדקה עשה עמנו למען שמך. והסר דבר ונגף חרב והרג. וחיה רעה ויצר הרע ושנאת הבריות וכל גזרות קשות (ו) וכל מיני פורעניות מעמה, **אבינו** אב הרחמים הושיענו למען שמך. אלהים וא"א בך בטחנו לא נבוש והושיענו למען שמך. (ז) העתר לנו ברוב רחמך ואל תבישנו משברנו והושיענו למ"ש. (ח) טוב אתה ומטיב לקויך, וכבוש רחמך את כעסך מעלינו והושיענו למ"ש. (ט) סלח לכל עונותנו, מעדנו ובך נושעה והושיענו למ"ש. עמנו בעת צרותינו עת צרה היא ולך להושיע והושיענו למ"ש. פניך אל תסתר ממנו פדנו והצילנו מכל צרותינו והושיענו למ"ש. צדיק אתה ה' צדקות אהבת צדקה עשה עמנו. [וצדקה תעלה למרום] קולנו תשמע ותחון, רחם עלינו ה' אלהינו כי מאד צר לנו והושיענו למ"ש. (י) תעלה תפלתנו למען שמך תמצא תחינתנו חן וחסד ורחמים ורצון מלפניך והושיענו למ"ש. כי אין לנו אלוה אחר מלך גואל עוזר ומושיע פודה ומציל בכל עת צרה וצוקה אלא אתה והושיענו למ"ש. אבינו אב הרחמן הושיענו למען שמך. **ואומר** יענך ה' ביום צרה כל המזמור ואומר אבינו מלכנו כלו. ואומר ואנחנו לא נדע כמו שכתבנו למעלה, ואומר קדיש עד לעילא.

צמ"ד. ופותח ואומר: כי גדול אתה ועושה נפלאות אתה אלהים לבדך. **אחד** אלהינו גדול אדונינו ה.] קדוש ונורא שמו. ונוטל ס"ת מן התיבה ואומר: **גדלו** לה' אתי ונרוממה שמו יחדיו. [ועונין הצבור: רוממו]

מגן האלף

צמ. ד. ופותח ואומר כי גדול אתה עיין מקור הברכות:

ה. קדוש ונורא שמו. אין מנהגנו לומר „ונורא" אפי' בשבת ויו"ט, רק בר"ה ויוהכ"פ. עיין א"ר, ובחול א"א כלל אותו פסוק: ליקרי

שנוי נוסחאות והנהות

(ד) כשענית ליעקב בעת צרתו כן עננו והושיענו, כשענית לכל הצדיקים בעת צרתם כן עננו והושיענו". (ה) בכת"י א' „וחיה רעה וע"ד", (ו) „וחרב גוים ושבר", (ז) „העתר לנו וגדול שמך בגבורה דרשנוך המצא לנו והושיענו למ"ש". (ח) „זכור רחמיך אבי מעולם המה, חמול עלינו כאב על בנים והושיענו למען שמך". (ט) „כלה אל תעש לשארתנו לא נבוש ממשאלותנו; והושיענו למ"ש. צדקה עשה עמנו וצדקנו והלי"ש". (י) „שועתינו תקבל ברצון, שאלתנו תמלא ברחמים [ובנדפס העתיק „במהרה" ולא העתיק כהוגן.] „והושיענו למ"ש".

(א) רוממו ה׳ אלהינו והשתחוו להדום רגליו. קדוש הוא. רוממו ה׳ אלהינו והשתחוו להר קדשו כי קדוש ה׳ אלהינו. ה׳ הושיעה המלך יעננו ביום קראנו. [ואומר שליח] כי שם ה׳ אקרא הבו גודל לאלהינו. יהי שם ה׳ מבורך מעתה ועד עולם. ממזרח שמש עד מבואו מהלל שם ה׳. מהלל אקרא ה׳ ומאויבי אושעה. [ויאמר] מסוף העולם ועד סופו ה׳ אלהי ישראל מלך ומלכותו בכל משלה. הוא ימלוך עלינו לעולם ועד ואמר כל [העם] (ב) אמן. הכל הבו גודל לאלהינו ותנו כבוד לתורה. כהן קרב (ג) [כהן עמוד] בר פלוני (ד) הכהן. ואם אין שם כהן אומר: (ה) ישראל קרב (ו) [בישראל] [ועונין הצבור] תורת ה׳ תמימה משיבת נפש. עדות ה׳ נאמנה מחכימת פתי, פקודי ה׳ ישרים משמחי לב. מצות ה׳ ברה מאירת עינים. (ז) אחד אלקים לישראל ה׳ עז לעמו יתן. ה׳ יברך את עמו בשלום.

ק. ועולה הכהן וקורא שלשה פסוקים מפרשה של אותה שבת. ועולה לוי אחריו וקורא ג׳ פסוקים, ואם אין שם לוי קורא כהן במקום לוי. עולה עוד ישראל. וקורא ד׳ פסוקים. ואין פוחתין מעשרה פסוקים. וידבר עולה מהמנין, אבל אם רצה להוסיף מוסיף שמעלין בקדש ולא מורידין. [מכאן עד יכי רלון תלמוד אביגו שבשמים הסר בבת״י ב״מ.] וכד פתח ש״ץ קרי ליה לכהן וקרי ליה הכי רב פלוני בר רב פלוני. וכן לשאר אינשי. [ז.] דיקרי להו והדר סלקי. [ז.] וכד סליק פסוקא והדר, אומר: ברכו את ה׳ המבורך ועונין כל הצבור: ברוך ה׳ המבורך לעולם ועד. והדר אומר: ברוך אתה ה׳ אמ״ה אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו ברוך אתה ה׳ נותן התורה. וקורא הן לספר תורה שלשה פסוקים וכד מסיים (ח) למקרב אומר: [אשר נתן לנו

שנוי נסחאות והנהות

צט. (א) פסוק זה איתא נ״כ בבתי״ ב״מ, והמדפים השמיטו בטעות. (ב) בבתי״ ב״מ העולם״ והוא טעות, (ג) בבת״י א כהן קרא״. (ד) בבת״י ב״מ בר פלוני״ וכן הנכון, (ה) בבת״י א החזן, עמוד פלוני במקום כהן״. (ו) צ״ל ישראל קרא״. (ז) ב׳ אחד אלהים לישראל״. (ח) צ״ל למקרי״ מ״ש

מנן האלף

ק. ז.] דיקרי להון והדר סלקי. תוספתא פרק הקורא עומד: והעתיקוה הרי״ף ורא״ש „ראש הכנסת [מנהיג הנזכר בהיכל״ם] „או חזן הכנסת לא יקרא עד שיאמרו לו אחרים קרא, שאין אדם מבזבזו לעצמו. חזן הכנסת העומד לקרות, אחד עומד ומחזן עליו״. [משום מראית עין שלא יראה שאין כאן ס״ן, ר״ן]:

ז. וכד סליק פסוקא והדר, אומר ברכו יותר נכון לגרוס „וכד סליק אומר ברכו״. או „כד סליק פסוקא, הדר אומר ברכו״ וקאי על הפסוקים שהזכיר למעלה: פי׳ ר״מ שכשיגמור אותם יאמר ברכו, והנה לא הזכיר הגאון ז״ל שגם המברך חוזר לומר „ברוך ה׳ המבורך לע״ו, והוא כמו״ש בירושלמי ברכות פרק ז׳ ה״ג שואל אמר איני מוציא עצמי מן הכלל. [בבהמ״ז שאומר נברך ולא ברכו] ופריך והרי ברכת התורה, א״ר אבון כיון שאמר המבורך אף הוא אינו מוציא עצמו מן הכלל. ור״ל דסני בבה״ת במה שאומר ברכו את ה׳ המבורך

לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו] ברוך אתה ה׳ נותן התורה. ויענו הצבור אמן. ה. ויהיב ספרא לספרא וכן לשאר אינשי איניש נהיני, ולבתר דמסיים כהן אמר הזנא הכי : איכא לוי, לוי איכא. רב בר פלוני [כאן נמחקו איזה תיבות והגה״ה ה׳ מארקס העתיק (א) „קרב בריה מר״ ור״ל קרב בריך ואמור] (ב) ובגלילתו אומר: יהי רצון מלפני אבינו שבשמים, לכונן את בית חיינו, להשיב שכינתו לתוכו במהרה בימינו ואמרו אמן. יהי״ר מלפני אלהי השמים לרחם על פלטתנו ולעצור את המגפה ואת המשחית מעלינו ומעל [כל] עמו ב״י. ואמרו אמן. יהי״ר מלפני אלהי השמים לקיים לנו את כל חכמי ישראל הם ובניהם ותלמידיהם בישראל בכל מקומות מושבותיהם ואמרו אמן. יהי״ר מלפני אלהי השמים שנשמע ונתבשר בשורות טובות מארבע כנפות הארץ ואמרו אמן. מי שברך אברהם יצחק ויעקב אבותינו, הוא יברך את כל אחינו ואחיותינו בני ישראל הבאים לבתי כנסיות לתפלה ולצדקה. הקב״ה ישמע בקול תפלתם ויעשה חפצם וימלא משאלותם בטוב ואמרו אמן. אחינו ישראל (ג) [ונשיאי] ישראל הנתונים בצרה ובשביה, הקב״ה ירחמם ויחון אותם ויושיעם בעבור שמו הגדול ויוציאם מצרה לרוחה, ומאפלה לאורה ואמרו אמן. יהי חסדך ה׳ עלינו כאשר יחלנו לך. ועומד ומחזיר ס״ת למקומו ואומר : יהללו את שם ה׳ כי נשגב שמו לבדו. הודו על ארץ ושמים וירם קרן לעמו תהלה לכל חסידיו לבני ישראל עם קרובו הללויה.

ולענין

שנוי נוסחאות והגהות

ק׳ (א) כ״ש ה׳ מארקאס „קרב בריה מר״ אינו מכוון, ולפי מה שקראתי אנכי בכת״י. הגו׳ איתא : „קרב בר מר״ ואין ספק בכוונתו דר״ל „רב מר פלוני קרב, בר מר פלוני״ והסופר החסיר תיבת פלוני, ובמקום „בר״ קמא צ״ל „מר״. ובמש״ל בשם המיטרי דצריך לקרותו פלוני בן פלוני. (ב) צ״ל „וגולל ס״ת״ (ג) בכת״י בי״ם בהגה״ה מהצד איתא שם „ואנוסי ישראל״.

קדיש

מנן האלף

המבורך וא״צ לחזור עם העונים, אך הר״י ברצלוני בשם רבינו סעדיה מובא ברא״ש שם כתב שחוזר לומר ברוך ה׳ המבורך לע״ו כמו בבהמ״ז שחוזר לומר ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו אע״פ שאמר תהלה נברך, וע״ש במעיו״ט ועיין סי׳ י״ז אות ה׳ מש״ש בשם הב״ח ליישב דעת רבינו :

ח. ויהיב ספרא לספרא וכן לשאר אינשי אי נש נהיני, כן צריך להיות. ודין זה לא מצאנו בשום פוסק, והסר הביאור, רק כעין זה נזכר במס׳ סופרים פי״ד הי״ג, שהמפטיר נותנו לחזן הכנסת, והוא הוזר התורה לראש הקרואים, שאין כבוד התורה להיות יחידה. עכ״ל. אך א״א שיהי׳ זה מכוונת רבינו, חדא שאין המנהג הלז אלא אחרי קה״ת, ורבינו מיירי אחר שקרא הכהן לבדו. ועוד ספרא הוא העולה הקורא בתורה ולא הזן הכנסת, ואולי הי׳ מנהגם שכל קורא בתורה היה אוחז התורה בידו, ואחרי קריאתו היה מוסר אותה להעולה אחריו או לשאר אינשי, ע״ד שאמרו בירו׳ מובא בב״י קל״ט האי מאן דבריך נקים עמודי דתורה בידו, שנאמר לקוח את סה״ת כו׳ ובב״ר לא ימוש ספר התורה הזה, מלמד שהיה ס״ת בידו של יהושע, שאין לומר הזה אלא למי שתופס ההפץ, וכשמסיים אומרים לו חזק ואמץ, כו׳ והמרדכי מוכיח זאת ממנהגם של אנשי ירו׳ בפ׳ לולב הגזול

קא. ולענין לומר (א) [יתגדל] יש שהחזיקו לומר אחר קריאת התורה לאלתר קודם (ב) נוללו. ויש שהחזיקו לומר אחר שמחזירין אותו למקומו. **ט.]** ומסתברא לאחר קריאת ס"ת שמה טעם לקדש ואח"כ לפתוח באשרי. **ואומר** אשרי יושבי ביתך [עוד יהללוך סלה.] **י.]** (ג) למנצח מזמור לדוד. ובא לציון גואל. ואני זאת בריתי אותם. ואתה קדוש. וקרא זה אל זה. ומקבלין. ותשאני רוח. ונטלתני רוהא. יתגדל. תתקבל. יהא שלמא רבא מן שמיא והיים ושובע וישועה על כל ישראל. עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן.

קב. שאילו מקמי רבן נטרונאי גאון זצ"ל. הנכנס לבית הכנסת ומצא צבור שמתפללים (א) ועד אן לא קרא פסוקי דזמרה, מהו שיעסוק עם הצבור בעסק שמצאם, (ב) בתחלת עסק פריסת שמע, ואחר שיסיים תפלתו יחזור ויאמר פסוקי דזמרה. והשיב, כשתקנו חכמים כך תקנו לומר פסוקי דזמרה ואח"כ להתפלל כדר' שמלאי. [ברכות ל"ב ועכו"ם דף ז'] לעולם יסדר אדם שבחו של הקב"ה ואח"כ יתפלל. ואם מצא שהצבור מתפללים (ג) [ואין] מעכבים, כך שמענו (ד) [מפר רבי] משה גאון זצ"ל ששמע (ה) [מרבותיו] שמברך מלך מהולל בתשבחות, ואומר פרשה ראשונה ומדלג ואומר הללו אל בקדשו והותם (ו) ומתפלל עם הצבור. אבל לומר פסוד"ז אחר תפלה יש גנאי בדבר לומר שבה אחר תפלה, **יא.]** ואם אין פנאי

שנוי נוסהאות והגהות

קא. (א) "קדיש". (ב) "הגללו". (ג) בכת"י ב"מ ליתא למנצת יענך.

קב. (א) "ועדיין". (ב) "כגון שמצאם". (ג) ר"ל אין מתעכבים. ובכת"י ב"מ איתא "ואם מעכבים". ובנדפס תקן "והם מתעכבים" אבל גירסת המיטרי כבו בכת"י שלפנינו וכן האמת. (ד) בכת"י ב"מ "בי מר רב" ובמיטרי "מן רב". (ה) "מרבותינו". (ו) "וממהר".

מגן האלף

קא. ט.] ומסתברא לאחר קריאה ס"ת כו', וכן הנזול שאמרו קורא בתורה מגיה הגולב לארץ, מפני שצריך לאחוז בס"ת ע"ב, אבל עדיין לא שמענו מזה שאינו מניחו על העמוד וצריך לתתו לספרא דוקא, ואולי צ"ל ושביק ספרא לכפרא, ועיין: אנו נוהגין, לבד במנחה בשבת ומנחת יוה"כ"פ ומנחת ע"ב שאומרים הקדיש לאחר לאומרם שמחזירין ס"ת למקומו. והטעם כ' הלבוש סי' קל"ב שבזמנים אלו אין מפסיקין באשרי. והקדיש שלפני התפלה אבל העמוד קאי על הקריאה, דגלילה לא השיבא הפסק. עמ"א בשם הפרדס, אבל בב' וה' אע"פ שבלא"ה אומרים קדיש שלם אחרי ובא לציון, לא קאי הקדיש על קריאת ס"ת אלא על סדר קדושה, וקריאה בצבור היא השיבא באפי נפשה ועדיף לומר הגי קדיש קודם גלילה:

י. למנצח, הטור סי' קל"א העיד בשם ר"ע שלא הזכיר למעלה יענך, ולכן נראה דגרסת סדר"ע כת"י ב"מ יותר מדויק ועמש"ל סי' ס"ה, ולקמן סי' ק"ג:

קב. יא ואם אין לו פנאי כל עיקר אפי' לעשות כמו שפירשנו כו', הטור סי' נ"ב העתיק הענין הזה, וסיים, יאל יאמר לאחר התפלה כל עיקר, אהא הביא בשם תר"י דאם אין לו פנאי אפי' לומר תהלה לדוד, יתפלל עם הצבור ק"ש

פנאי כל עיקר אפי' לעשות כמו שפירשנו אל יאמר לאחר תפלה לפי שכשתקנום לא תקנום (ז) לאחר תפלה אלא לפניה.

קג. יב.] **ולאמר** (א) יענך ה' ביום צרה בקדושא דסדרא. כך השיב: כשאמרו חכמים כל האומר תהלה לדוד בכל יום לא אמרו שתים או שלשה פעמים, ומשמע אפילו פעם אחת. אלא חכמים האחרונים התקינו לישראל שבעיירות לאומרם בפסוקי דזמרה, ובסדר, ובמנחה. שמא יפסעו בפעם אחת או שתים תשתייר אחת בידם. מפני (ב) [שאינו] חייב לומר שלשה פעמים, וראיה לדבר דהא שבת אין בה סדרא בשחרית. ואין בה תהלה לדוד אלא (ג) שני פעמים, ואף קדושא דסדרא בשני ישיבות תהלה לדוד אומרים, ובבית רבינו שבבבל (ד) [תהלה לדוד אין] אנו אומרים. אבל בשאר כנסיות יש שאומרים תהלה לדוד. ויש שאומרים יענך ה' ביום צרה, וסומכין לומר שבת תוכיה שאין אומרים (ה) אלא שתי פעמים.

שנוי נוסחאות והגהות

(ז) „לאומרם".

קג. (א) כ"ה גם בכת"י ב"מ. ובנדפס ממנו הגיה „תהלה לדוד או יענך". (ב) בכת"י ב"מ „שחייב" והוא טעות. (ג) כן העתיק ג"כ בס' שיורי ברכה להחיד"א סי' נ"א, וטסיים והאידנא כ"ע אומרים ג"פ אפי' בשבת. (ד) בכת"י א ליתא ובכת"י ב"מ „תהלה לדוד אומר". (ה) „בה".

מנן האלף

ק"ש וברכותיה, ואח"כ יקרא פסוקי דזמרה עם הברכות שלפניהם ושל אחריהם, עכ"ל. והאגור רצה לומר דהגאון ז"ל אינו חולק על רבינו יונה, דכשאין לו שהות לומר שום דבר אפשר דמודה שיאמר אותם אחר התפלה. אבל הב"י כתב דלישנא דרב נטרונאי דאמר „לא יאמר אותם אחר התפלה כל עיקר", דייק דלא כוותיה, ע"ש, וכבר כתבתי דנראה בעליל דרבינו הב"י לא היה לו סדר ר"ע לעיין מתוכו, והי' מעתיק אך מלבושות הטור ממה שמביא בשמו, ואלו הוה לי' הסדר הזה בכת"י, גם כאן לא הוה לי' למידק מלישנא דכל עיקר דהוא דלא כהאגור, כיון שאותו הענין עצמו מובא מפורש בדברי הגאון, שאם לו פנאי לעשות אפי' כמו שפרשנו אל יאמר לאחר תפלה, לפי שכשתקנום לא תקנום לאחר תפלה. ועיין בד"מ ובב"ה מה שפירשו בדעת הרא"ש דס"ל לאמרם אחר התפלה ובלא ברכות, והב"ה כ' דהכי נקטינן. ועמ"ש הרשב"א בתשובה סי' קפ"ט „אנו נוהגין כדעת הגאונים שקבלתם תורה היא. ועיין סדרים לרש"י כת"י, שמפרש דברי רבינו משה גאון שכתב ואומר „פרשה ראשונה" דר"ל „תהלה לדוד" שהיא ראשונה לפרשיות שנאמרו שם, ע"ש. והסמ"ג עשין י"ב כתב בשם הר"מ גאון לומר „הללו אל בקדשו עד לשם תפארתך" ע"ש, ועיין תשובת הגאונים סי' מ"ה מה ששאלו ממר יהודאי גאון בקורא פסוד"ז בתר תפלה, אם צריך לברך לפניהם, והשיב שכבר נפסק בהא"ר, וכ"כ המנהיג, והדברים מפליאים, ועמש"ל בסי' פ' בזה:

קג. יב.] **ולאמר** תהלה לדוד או יענך כו', ביאור דבריו: לפי שנהגו לומר לומר דברים שיש בם מענין הישועה לפני קדושה דסדרא כמו"ש רבינו הטור בסי' קל"א, וביענך מפורש בו ענין הישועה השייך לקדושה דסדרא. אבל יש שהיו מספקים לומר תהלה לדוד, ואולי מפני שגם שם יש ענין ישועה בסומך ה' לכל הנופלים שסמכו דוד ברוה"ק כדאי' בפ"ק דברכות, או כמו"ש הש"ל שצריך לשהות שעה א' אחר תפלה ועי"ז הוסיפו אחרי מפני שסוברים דתהלה לדוד צריכין בלא"ה לומר ג"פ בכל יום. אבל ר"נ השיב דאין חובה לומר ג"פ תהלה לדוד, ובבית רבינו שבבבל תהלה לדוד אין אומרים, ואח"כ עדיף לומר יענך. אבל בשאר בתי כנסיות יש שאומרים ת"ל ויש שאומרים יענך. ולעיל סי' ס"ה מפורש בדברי רבינו לומר גם יענך, אבל נאמנים עלינו דברי רבינו הטור סי' קל"א שכתב בשמו שלא הזכיר יענך, ובסי' ס"ה צריכין אנו לומר שהוא טעות המעתיק כמו שכתבתי שם:

נשלם החלק הראשון בעזרת ה' יתברך.

תרע"ב. לוח קביעת השנים. המולדות. ראשי־החדשים. המועדים. וספירת העומר. וחשבון העמים. פשוטה. זש"ג סימן. 1911—1912

תשרי מולדו	חשון מולדו	כסליו מולדו	טבת מולדו	שבט מולדו	אדר מולדו	ניסן מולדו	אייר מולדו	סיון מולדו	תמוז מולדו	אב מולדו	אלול מולדו
ז. יח. נב. א.	ב. ג. לו. ב.	ג. טז. ב. ג.	ה. ה. ד. ד.	ו. יז. מח. ה.	א. ו. לב. ו.	ב. יט. טז. ז.	ד. ח. ״. ח.	ה. כ. מד. ט.	ז. ט. כח. י.	א. כב. יב. יא.	ג. י. נו. יב.
א ז ר"ה 23	א ב 23	א ד 22	א ו 22	א ז וארא 20	א ב 19	א ג 19	א ה טז 18	א ו מה 17	א א 16	א ב 15	א ד 14
ב א ר"ה 24	ב ג 24	ב ה 23	ב ז מקץ 23	ב א 21	ב ג 20	ב ד 20	ב ו יז 19	ב ז מו במדב' 18	ב ב 17	ב ג 16	ב ה 15
ג ב צו"ג 25	ג ד 25	ג ו 24	ג א 24	ג ב 22	ג ד 21	ג ה 21	ג ז יח תזו"מ 20	ג א מז 19	ג ג 18	ג ד 17	ג ו 16
ד ג 26	ד ה 26	ד ז תולדו' 25	ד ב 25	ד ג 23	ד ה 22	ד ו 22	ד א יט 21	ד ב מח 20	ד ד 19	ד ה 18	ד ז שופטי' 17
ה ד 27	ה ו 27	ה א 26	ה ג 26	ה ד 24	ה ו 23	ה ז ויקרא 23	ה ב כ 22	ה ג מט 21	ה ה 20	ה ו 19	ה א 18
ו ה 28	ו ז נח 28	ו ב 27	ו ד 27	ו ה 25	ו ז תרומה 24	ו א 24	ו ג כא 23	ו ד שבועות 22	ו ו 21	ו ז דברים 20	ו ב 19
ז ו 29	ז א 29	ז ג 28	ז ה 28	ז ו 26	ז א 25	ז ב 25	ז ד כב 24	ז ה שבועות 23	ז ז חקת 22	ז א 21	ז ג 20
ח ז האזינו 30	ח ב 30	ח ד 29	ח ו 29	ח ז בא 27	ח ב 26	ח ג 26	ח ה כג 25	ח ו 24	ח א 23	ח ב 22	ח ד 21
ט א 1 Oct.	ט ג 31	ט ה 30	ט ז ויגש 30	ט א 28	ט ג 27	ט ד 27	ט ו כד 26	ט ז נשא 25	ט ב 24	ט ג 23	ט ה 22
י ב יו"כ 2	י ד 1 No.	י ו 1 Dec.	י א י' בטב' 31	י ב 29	י ד 28	י ה 28	י ז כה אח"ק 27	י א 26	י ג 25	י ד 24	י ו 23
יא ג 3	יא ה 2	יא ז ויצא 2	יא ב 1 Jan.	יא ג 30	יא ה התעני' 29	יא ו 29	יא א כו 28	יא ב 27	יא ד 26	יא ה 25	יא ז תצא 24
יב ד 4	יב ו 3	יב א 3	יב ג 2	יב ד 31	יב ו 1 Mrz	יב ז צו שה"ג 30	יב ב כז 29	יב ג 28	יב ה 27	יב ו 26	יב א 25
יג ה 5	יג ז לך 4	יג ב 4	יג ד 3	יג ה 1 Feb.	יג ז תצוה' 2	יג א 31	יג ג כח 30	יג ד 29	יג ו 28	יג ז ואתחנ' 27	יג ב 26
יד ו 6	יד א 5	יד ג 5	יד ה 4	יד ו 2	יד א פורים 3	יד ב 1 April	יד ד כט 1 Mai	יד ה 30	יד ז בלק 29	יד א 28	יד ג 27
טו ז סוכות 7	טו ב 6	טו ד ט"מ 6	טו ו 5	טו ז בשלח 3	טו ב שו"פ 4	טו ג פסח 2	טו ה ל 2	טו ו 31	טו א 30	טו ב 29	טו ד 28
טז א סוכות 8	טז ג 7	טז ה 7	טז ז ויחי 6	טז א 4	טז ג 5	טז ד א ספירה 3	טז ו לא 3	טז ז בהעלותך 1	טז ב 1 Juli	טז ג 30	טז ה 29
יז ב 9	יז ד 8	יז ו 8	יז א 7	יז ב 5	יז ד 6	יז ה ב 4	יז ז לב אמור 4	יז א 2 June	יז ג תעני' 2	יז ד 31	יז ו 30
יח ג 10	יח ה 9	יח ז וישלח 9	יח ב 8	יח ג 6	יח ה 7	יח ו ג 5	יח א לג 5	יח ב 3	יח ד 3	יח ה 1 Aug	יח ז תבוא 31
יט ד 11	יט ו 10	יט א 10	יט ג 9	יט ד 7	יט ו 8	יט ז ד חוה"מ 6	יט ב לד 6	יט ג 4	יט ה 4	יט ו 2	יט א 1 Sep
כ ה 12	כ ז וירא 11	כ ב 11	כ ד 10	כ ה 8	כ ז תשא 9	כ א ה 7	כ ג לה 7	כ ד 5	כ ו 5	כ ז עקב 3	כ ב 2
כא ו 13	כא א 12	כא ג 12	כא ה 11	כא ו 9	כא א פרה 10	כא ב ו ש"פ 8	כא ד לו 8	כא ה 6	כא ז פינחס 6	כא א 4	כא ג 3
כב ז בש"ע* 14	כב ב 13	כב ד 13	כב ו 12	כב ז יתרו 10	כב ב 11	כב ג ז 9	כב ה לז 9	כב ו 7	כב א 7	כב ב 5	כב ד 4
כג א ש"ת 15	כג ג 14*	כג ה 14*	כג ז שמות 13	כג א 11	כג ג 12	כג ד ח 10	כג ו לח 10	כג ז שלח 8	כג ב 8	כג ג 6	כג ה 5
כד ב 16	כד ד 15	כד ו 15	כד א 14*	כד ב 12	כד ד 13	כד ה ט 11	כד ז לט בה"ב 11	כד א 9	כד ג 9	כד ד 7	כד ו 6
כה ג 17	כה ה 16	כה ז וישב 16	כה ב 15	כה ג 13	כה ה 14*	כה ו י 12	כה א מ 12	כה ב 10	כה ד 10	כה ה 8	כה ז נצבי' 7
כו ד 18	כו ו 17	כו א 17 חנכה	כו ג 16	כו ד 14*	כו ו 15	כו ז יא שמיני 13	כו ב מא 13	כו ג 11	כו ה 11	כו ו 9	כו א 8
כז ה 19	כז ז חיי 18	כז ב 18	כז ד 17	כז ה 15	כז ז ויק"פ 16	כז א יב 14*	כז ג מב 14*	כז ד 12	כז ו 12	כז ז ראה 10	כז ב 9
כח ו 20	כח א 19	כח ג 19	כח ה 18	כח ו 16	כח א חדש 17	כח ב יג 15	כח ד מג 15	כח ה 13	כח ז מטו"מ 13	כח א 11	כח ג 10
כט ז בראש' 21	כט ב 20	כט ד 20	כט ו 19	כט ז משפטי' 17	כט ב 18	כט ג יד 16	כט ה מד 16	כט ו 14*	כט א 14*	כט ב 12	כט ד 11
ל א 22	ל ג 21	ל ה 21		ל א שקלי' 18		ל ד טו 17		ל ז קרח 15		ל ג 13	

להבנת הלוח הזה ידע הקורא, כי האות הראשון מן א עד ל או כ"ט היא מספר ימי החדש. והאות השני הוא למספר ימי השבוע. והליפערין כתוב למספר ימי חדש העמים, ומן ס"ו

תרע״ג. לוח קביעת השנים, המולדות, ראשי־חדשים המועדים, וספירת העומר. וחשבון העמים. מעוברת הש״ג סימן. 1912—1913

	תשרי מולדו ד. כג. ס. יג.	חשון מולדו ו. יב. כד. יד.	כסליו מולדו א. א. ח. טו.	טבת מולדו ב. יג. נב. טז.	שבט מולדו ד. ב. לו. יז.	אדר מולדו ה. טו. כא. ״.	ואדר מולדו ז. ד. ה. א.	ניסן מולדו א. טז. מט. ב.	אייר מולדו ג. ה. לג. ג.	סיון מולדו ד. יח. יז. ד.	תמוז מולדו ו. ז. א. ה.	אב מולדו ז. יט. מה. ו.	אלול מולדו ב. ח. כט. ז.
א	ה ר״ה 12	ז נח 12	ב 11	ד 11	ה 9	ז תרומה 8	ב 10	ג 8	ה טז 8	ו מה 6	א 6	ב 4	ד 3
ב	ו ר״ה 13	א 13	ג 12	ה 12	ו 10	א 9	ג 11	ד 9	ו יז 9	ז מו נשא 7	ב 7	ג 5	ה 4
ג	ז האזי׳ 14*	ב 14*	ד 13	ו 13	ז בא 11	ב 10	ד 12	ה 10	ז יח אמור 10	א מז 8	ג 8	ד 6	ו 5
ד	א צ״ג 15	ג 15	ה 14*	ז ויגש 14*	א 12	ג 11	ה 13	ו 11	א יט 11	ב מח 9	ד 9	ה 7	ז שופטי׳ 6
ה	ב 16	ד 16	ו 15	א 15	ב 13	ד 12	ו 14*	ז מצורע 12	ב כ 12	ג מט 10	ה 10	ו 8	א 7
ו	ג 17	ה 17	ז ויצא 16	ב 16	ג 14*	ה 13	ז ויקרא 15	א 13	ג כא 13	ד שבועו׳ 11	ו 11	ז דברים 9	ב 8
ז	ד 18	ו 18	א 17	ג 17	ד 15	ו 14*	א 16	ב 14*	ד כב 14*	ה שבועו׳ 12	ז בלק 12	א 10	ג 9
ח	ה 19	ז לך 19	ב 18	ד 18	ה 16	ז תצוה 15	ב 17	ג 15	ה כג 15	ו 13	א 13	ב 11	ד 10
ט	ו 20	א 20	ג 19	ה 19	ו 17	א 16	ג 18	ד 16	ו כד 16	ז בהע׳ 14*	ב 14*	ג 12	ה 11
י	ז יו״כ 21	ב 21	ד 20	ו תעני׳ 20	ז בשלח 18	ב 17	ד 19	ה 17	ז כה בהר 17	א 15	ג 15	ד 13	ו 12
יא	א 22	ג 22	ה 21	ז ויחי 21	א 19	ג 18	ה תעני׳ 20	ו 18	א כו 18	ב 16	ד 16	ה 14*	ז תצא 13
יב	ב 23	ד 23	ו 22	א 22	ב 20	ד 19	ו 21	ז אחרי 19	ב כז 19	ג 17	ה 17	ו 15	א 14*
יג	ג 24	ה 24	ז וישלח 23	ב 23	ג 21	ה 20	ז צו זכור 22	א 20	ג כח 20	ד 18	ו 18	ז ואתחנ׳ 16	ב 15
יד	ד 25	ו 25	א 24	ג 24	ד 22	ו 21	א פורים 23	ב 21	ד כט 21	ה 19	ז פנחס 19	א 17	ג 16
טו	ה סוכות 26	ז וירא 26	ב 25	ד 25	ה 23	ז תשא 22	ב פורים 24	ג פסח 22	ה ל 22	ו 20	א 20	ב 18	ד 17
טז	ו סוכות 27	א 27	ג 26	ה 26	ו 24	א 23	ג 25	ד א ספירה 23	ו לא 23	ז שלח 21	ב 21	ג 19	ה 18
יז	ז חוה״מ 28	ב 28	ד 27	ו 27	ז יתרו 25	ב 24	ד 26	ה ב 24	ז לב בחוק׳ 24	א 22	ג תעני׳ 22	ד 20	ו 19
יח	א 29	ג 29	ה 28	ז שמות 28	א 26	ג 25	ה 27	ו ג 25	א לג 25	ב 23	ד 23	ה 21	ז תבא 20
יט	ב 30	ד 30	ו 29	א 29	ב 27	ד 26	ו 28	ז ד הומ״פ 26	ב לד 26	ג 24	ה 24	ו 22	א 21
כ	ג 1 Oct.	ה 31	ז וישב 30	ב 30	ג 28	ה 27	ז שמיני 29	א ה 27	ג לה 27	ד 25	ו 25	ז עקב 23	ב 22
כא	ד 2	ו 1 No.	א 1 De.	ג 31	ד 29	ו 28	א פרה 30	ב ו 28	ד לו 28	ה 26	ז מטות 26	א 24	ג 23
כב	ה שע״צ 3	ז חיי 2	ב 2	ד 1 Jan.	ה 30	ז ויקה 1 März	ב 31	ג ז 29	ה לז 29	ו 27	א 27	ב 25	ד 24
כג	ו ש״ת 4	א 3	ג 3	ה 2	ו 31	א 2	ג 1 Ap.	ד ח 30	ו לח 30	ז קרח 28	ב 28	ג 26	ה 25
כד	ז בראשי׳ 5	ב 4	ד * 4	ו 3	ז משפטי׳ 1	ב 3	ד 2	ה ט 1 Mai	ז לט במד׳ 31	א 29	ג 29	ד 27	ו 26
כה	א 6	ג 5	ה חנוכה 5	ז וארא 4	א 2 Feb.	ג 4	ה 3	ו י 2	א מ 1 Ju.	ב 30	ד 30	ה 28	ז נצבים 27
כו	ב 7	ד 6	ו 6	א 5	ב 3	ד 5	ו 4	ז יא קדושי׳ 3	ב מא 2	ג 1 Juli	ה 31	ו 29	א 28
כז	ג 8	ה 7	ז מקץ 7	ב 6	ג 4	ה 6	ז תזריע 5	א יב 4	ג מב 3	ד 2	ו 1 Aug.	ז ראה 30	ב 29
כח	ד 9	ו 8	א 8	ג 7	ד 5	ו 7	א חודש 6	ב יג 5	ד מג 4	ה 3	ז מסעי 2	א 31	ג 30
כט	ה 10	ז תולדות 9	ב 9	ד 8	ה 6	ז פקודי 8	ב 7	ג יד 6	ה מד 5	ו 4	א 3	ב 1 Sep	ד 1 Oct.
ל	ו 11	א 10	ג 10		ו 7	א שקלי׳ 9		ד טו 7		ז חקת 5		ג 2	

ניסן עד י׳ סיון כא בב אות נוסף למספר ספירת העומר. והכוכב * המסומן אצל ליפער 14 כחדשי העמים מורה בזו מתחיל יום הראשון לחדשי בני רוסיא בהוא חל לעולם כיום 14

תרע״ד. לוח קביעות השנים. המולדות. ראשי החדשים. המועדים. וספירת העומר. וחשבון העמים. פשוטה הב״ז סימן 1913-1914

תשרי מולדו ג. כא. יג. ח.	חשון מולדו ה. ט. נז. ט.	כסליו מולדו ו. כב. מא. י.	טבת מולדו א. יא. כה. יא.	שבט מולדו ג. י. ט. יב.	אדר מולדו ד. יב. נג. יג.	ניסן מולדו ו. א. לז. יד.	אייר מולדו ז. יח. כא. טו.	סיון מולדו ב. ג. ה. טז.	תמוז מולדו ג. טו. מט. יז.	אב מולדו ה. ד. לד. יח.	אלול מולדו ו. יז. יח. א.
א ה ר״ה 2	א ז נח 1 Nov.	א א 30	א ג 30	א ד 28	א ו 27	א ז ויקרא החודש 28	א ב טז 27	א ג מה 26	א ה 25	א ו 24	א א 23
ב ו ר״ה 3	ב א 2	ב ב 1 Dec.	ב ד 31	ב ה 29	ב ז תרומה 28	ב א 29	ב ג יז 28	ב ד מו 27	ב ו 26	ב ז מטו״מ 25	ב ב 24
ג ז האזינו 4	ג ב 3	ג ג 2	ג ה 1 Jan.	ג ו 30	ג א 1 Mrz	ג ב 30	ג ד יח 29	ג ה מז 28	ג ז קרח 27	ג א 26	ג ג 25
ד א צו״ג 5	ד ג 4	ד ד 3	ד ו 2	ד ז בא 31	ד ב 2	ד ג 31	ד ה יט 30	ד ו מח 29	ד א 28	ד ב 27	ד ד 26
ה ב 6	ה ד 5	ה ה 4	ה ז ויגש 3	ה א 1 Feb.	ה ג 3	ה ד 1 Apr.	ה ו כ 1 Mai	ה ז מט במדבר 30	ה ב 29	ה ג 28	ה ה 27
ו ג 7	ו ה 6	ו ו טו״מ 5	ו א 4	ו ב 2	ו ד 4	ו ה 2	ו ז כא תו״מ 2	ו א שבועות 31	ו ג 30	ו ד 29	ו ו 28
ז ד 8	ז ו 7	ז ז ויצא 6	ז ב 5	ז ג 3	ז ה 5	ז ו 3	ז א כב 3	ז ב שבועות 1 Juni	ז ד 1 Juli	ז ה 30	ז ז שופטים 29
ח ה 9	ח ז לך 8	ח א 7	ח ג 6	ח ד 4	ח ו 6	ח ז צו 4	ח ב כג 4	ח ג 2	ח ה 2	ח ו 31	ח א 30
ט ו 10	ט א 9	ט ב 8	ט ד 7	ט ה 5	ט ז תצוה 7	ט א 5	ט ג כד 5	ט ד 3	ט ו 3	ט ז דברים 1 Aug.	ט ב 31
י ז יכ״פ 11	י ב 10	י ג 9	י ה תענית 8	י ו 6	י א זכור 8	י ב 6	י ד כה 6	י ה 4	י ז חקת 4	י א 2	י ג 1 Sep.
יא א 12	יא ג 11	יא ד 10	יא ו 9	יא ז בשלח 7	יא ב 9	יא ג 7	יא ה כו 7	יא ו 5	יא א 5	יא ב 3	יא ד 2
יב ב 13	יב ד 12	יב ה 11	יב ז ויחי 10	יב א 8	יב ג 10	יב ד 8	יב ו כז 8	יב ז נשא 6	יב ב 6	יב ג 4	יב ה 3
יג ג 14*	יג ה 13	יג ו 12	יג א 11	יג ב 9	יג ד תענית 11	יג ה 9	יג ז כח אח״ק 9	יג א 7	יג ג 7	יג ד 5	יג ו 4
יד ד 15	יד ו 14*	יד ז וישלח 13	יד ב 12	יד ג 10	יד ה פורים 12	יד ו 10	יד א כט 10	יד ב 8	יד ד 8	יד ה 6	יד ז כי תצא 5
טו ה סוכות 16	טו ז וירא 15	טו א 14*	טו ג 13	טו ד 11	טו ו שו״פ 13	טו ז פסח 11	טו ב ל 11	טו ג 9	טו ה 9	טו ו 7	טו א 6
טז ו סוכות 17	טז א 16	טז ב 15	טז ד 14*	טז ה 12	טז ז תשא 14*	טז א א ספירה 12	טז ג לא 12	טז ד 10	טז ו 10	טז ז ואתחנן 8	טז ב 7
יז ז חוה״מ 18	יז ב 17	יז ג 16	יז ה 15	יז ו 13	יז א 15	יז ב ב 13	יז ד לב 13	יז ה 11	יז ז בלק 11	יז א 9	יז ג 8
יח א 19	יח ג 18	יח ד 17	יח ו 16	יח ז יתרו 14*	יח ב 16	יח ג ג 14*	יח ה לג בעומר 14*	יח ו 12	יח א תענית 12	יח ב 10	יח ד 9
יט ב 20	יט ד 19	יט ה 18	יט ז שמות 17	יט א 15	יט ג 17	יט ד ד 15	יט ו לד 15	יט ז בהעלותך 13	יט ב 13	יט ג 11	יט ה 10
כ ג 21	כ ה 20	כ ו 19	כ א 18	כ ב 16	כ ד 18	כ ה ה 16	כ ז לה אמור 16	כ א 14*	כ ג 14*	כ ד 12	כ ו 11
כא ד 22	כא ו 21	כא ז וישב 20	כא ב 19	כא ג 17	כא ה 19	כא ו ו 17	כא א לו 17	כא ב 15	כא ד 15	כא ה 13	כא ז כי תבא 12
כב ה שמ״ע 23	כב ז חיי 22	כב א 21	כב ג 20	כב ד 18	כב ו 20	כב ז ז אחש״פ 18	כב ב לז 18	כב ג 16	כב ה 16	כב ו 14*	כב א 13
כג ו ש״ת 24	כג א 23	כג ב 22	כג ד 21	כג ה 19	כג ז ויק״פ 21	כג א ח 19	כג ג לח 19	כג ד 17	כג ו 17	כג ז עקב 15	כג ב 14*
כד ז בראשית 25	כד ב 24	כד ג 23	כד ה 22	כד ו 20	כד א פרה 22	כד ב ט 20	כד ד לט 20	כד ה 18	כד ז פנחס 18	כד א 16	כד ג 15
כה א 26	כה ג 25	כה ד חנוכה 24	כה ו 23	כה ז משפטים 21	כה ב 23	כה ג י 21	כה ה מ 21	כה ו 19	כה א 19	כה ב 17	כה ד 16
כו ב 27	כו ד 26	כו ה 25	כו ז וארא 24	כו א שקלים 22	כו ג 24	כו ד יא 22	כו ו מא 22	כו ז שלח 20	כו ב 20	כו ג 18	כו ה 17
כז ג 28	כז ה 27	כז ו 26	כז א 25	כז ב 23	כז ד 25	כז ה יב 23	כז ז מב בה״ב 23	כז א 21	כז ג 21	כז ד 19	כז ו 18
כח ד 29	כח ו 28	כח ז מקץ 27	כח ב 26	כח ג 24	כח ה 26	כח ו יג 24	כח א מג 24	כח ב 22	כח ד 22	כח ה 20	כח ז נצבים 19
כט ה 30	כט ז תולדות 29	כט א 28	כט ג 27	כט ד 25	כט ו 27	כט ז יד שמיני 25	כט ב מד 25	כט ג 23	כט ה 23	כט ו 21	כט א 20
ל ו 31		ל ב 29		ל ה 26		ל א טו 26		ל ד 24		ל ז ראה 22	

כמנהג בני אשכנז ואנגליא. וסימן המולדות מורה אות הראשון על היום בתוך ימי השבוע, ואות השני על מספר השעות שעברו מתחלת הלילה, ואות השלישי על המינוטין, והרביעי על

תרע״ה. לוח קביעת השנים, המולדות. ראשי־חדשים. המועדים, וספירת העומר. והשבון העמים. פשוטה בח״ג סימן. 1914—1915

תשרי מולדו א. ו. ב. ב.		חשון מולדו ב. יח. מו. ג.		כסליו מולדו ד. ז. ל. ד.	
א ב ר״ה	21	א ד	21	א ה	19
ב ג ר״ה	22	ב ה	22	ב ו	20
ג ד צ״ג	23	ג ו	23	ג ז תולדו׳	21
ד ה	24	ד ז נח	24	ד א	22
ה ו	25	ה א	25	ה ב	23
ו ז וילך	26	ו ב	26	ו ג	24
ז א	27	ז ג	27	ז ד	25
ח ב	28	ח ד	28	ח ה	26
ט ג	29	ט ה	29	ט ו	27
י ד יו״כ	30	י ו	30	י ז ויצא	28
יא ה	1Oct.	יא ז לך לך	31	יא א	29
יב ו	2	יב א	1No.	יב ב	30
יג ז האזינו	3	יג ב	2	יג ג	1De.
יד א	4	יד ג	3	יד ד	2
טו ב סוכות	5	טו ד	4	טו ה	3
טז ג סוכות	6	טז ה	5	טז ו *	4
יז ד	7	יז ו	6	יז ז וישלח	5
יח ה	8	יח ז וירא	7	יח א	6
יט ו	9	יט א	8	יט ב	7
כ ז חוה״מ	10	כ ב	9	כ ג	8
כא א	11	כא ג	10	כא ד	9
כב ב שמ״ע	12	כב ד	11	כב ה	10
כג ג ש״ת	13	כג ה	12	כג ו	11
כד ד	14	כד ו	13	כד ז וישב	12
כה ה	15	כה ז חיי	14	כה א חנוכה	13
כו ו	16	כו א	15	כו ב	14
כז ז בראש׳	17	כז ב	16	כז ג	15
כח א	18	כח ג	17	כח ד	16
כט ב	19	כט ד	18	כט ה	17
ל ג	20				

טבת מולדו ה. כ. יד. ה.		שבט מולדו ז. ח. נח. ו.		אדר מולדו א. כא. מב. ז.	
א ו	18	א ז וארא	16	א ב	15
ב ז מקץ	19	ב א	17	ב ג	16
ג א	20	ג ב	18	ג ד	17
ד ב	21	ד ג	19	ד ה	18
ה ג	22	ה ד	20	ה ו	19
ו ד	23	ו ה	21	ו ז תרומה	20
ז ה	24	ז ו	22	ז א	21
ח ו	25	ח ז בא	23	ח ב	22
ט ז ויגש	26	ט א	24	ט ג	23
י א תעני׳	27	י ב	25	י ד	24
יא ב	28	יא ג	26	יא ה תעני׳	25
יב ג	29	יב ד	27	יב ו	26
יג ד	30	יג ה	28	יג ז תצו׳ זכ׳	27
יד ה	31	יד ו	29	יד א פורים	28
טו ו	1 Jan.	טו ז בשלח	30	טו ב ש״פ	1
טז ז ויחי	2	טז א	31	טז ג	2
יז א	3	יז ב	1Feb.	יז ד	3
יח ב	4	יח ג	2	יח ה	4
יט ג	5	יט ד	3	יט ו	5
כ ד	6	כ ה	4	כ ז תשא	6
כא ה	7	כא ו	5	כא א פרה	7
כב ו	8	כב ז יתרו	6	כב ב	8
כג ז שמות	9	כג א	7	כג ג	9
כד א	10	כד ב	8	כד ד	10
כה ב	11	כה ג	9	כה ה	11
כו ג	12	כו ד	10	כו ו	12
כז ד	13	כז ה	11	כז ז ויק״פ	13
כח ה	14	כח ו	12	כח א החודש	14
כט ו	15	כט ז משפ׳	13	כט ב	15
		ל א שקלי׳	14	ל	

ניסן מולדו ג. י. כו. ח.		אייר מולדו ד. כג. י. ט.		סיון מולדו ו. יא. נד. י.	
א ג	16	א ה טז	15	א ו מה	14
ב ד	17	ב ו יז	16	ב ז מו במדב׳	15
ג ה	18	ג ז יח תזו״מ	17	ג א מז	16
ד ו	19	ד א יט	18	ד ב מח	17
ה ז ויקרא	20	ה ב כ	19	ה ג מט	18
ו א	21	ו ג כא	20	ו ד שבועות	19
ז ב	22	ז ד כב	21	ז ה שבועות	20
ח ג	23	ח ה כג	22	ח ו	21
ט ד	24	ט ו כד	23	ט ז נשא	22
י ה	25	י ז כה אח״ק	24	י א	23
יא ו	26	יא א כו	25	יא ב	24
יב ז צו	27	יב ב כז	26	יב ג	25
יג א	28	יג ג כח	27	יג ד	26
יד ב	29	יד ד כט	28	יד ה	27
טו ג פסח	30	טו ה ל	29	טו ו	28
טז ד א׳ספי׳	31	טז ו לא	30	טז ז בהעלותך	29
יז ה ב	1Ap.	יז ז לב אמור	1	יז א	30
יח ו ג	2	יח א לג	2	יח ב	31
יט ז ד חוהמ״פ	3	יט ב לד	3	יט ג	1Juni
כ א ה	4	כ ג לה	4	כ ד	2
כא ב ו	5	כא ד לו	5	כא ה	3
כב ג ז אחש״פ	6	כב ה לז	6	כב ו	4
כג ד ח	7	כג ו לח	7	כג ז שלח	5
כד ה ט	8	כד ז לט בה״ב	8	כד א	6
כה ו י	9	כה א מ	9	כה ב	7
כו ז יא שמיני	10	כו ב מא	10	כו ג	8
כז א יב	11	כז ג מב	11	כז ד	9
כח ב יג	12	כח ד מג	12	כח ה	10
כט ג יד	13	כט ה מד	13	כט ו	11
ל ד טו	14			ל ז קרח	12

תמוז מולדו א. י. לח. יא.		אב מולדו ב. יג. כב. יב.		אלול מולדו ד. ב. ו. יג.	
א א	13	א ב	12	א ד	11
ב ב	14	ב ג	13	ב ה	12
ג ג	15	ג ד	14	ג ו	13
ד ד	16	ד ה	15	ד ז שופטי׳	14
ה ה	17	ה ו	16	ה א	15
ו ו	18	ו ז דברים	17	ו ב	16
ז ז חקת	19	ז א	18	ז ג	17
ח א	20	ח ב	19	ח ד	18
ט ב	21	ט ג	20	ט ה	19
י ג	22	י ד	21	י ו	20
יא ד	23	יא ה	22	יא ז תצא	21
יב ה	24	יב ו	23	יב א	22
יג ו	25	יג ז ואתח׳	24	יג ב	23
יד ז בלק	26	יד א	25	יד ג	24
טו א	27	טו ב	26	טו ד	25
טז ב	28	טז ג	27	טז ה	26
יז ג תעני׳	29	יז ד	28	יז ו	27
יח ד	30	יח ה	29	יח ז תבא	28
יט ה	1 Juli	יט ו	30	יט א	29
כ ו	2	כ ז עקב	31	כ ב	30
כא ז פנחס	3	כא א	1Aug	כא ג	31
כב א	4	כב ב	2	כב ד	1Sep
כג ב	5	כג ג	3	כג ה	2
כד ג	6	כד ד	4	כד ו	3
כה ד	7	כה ה	5	כה ז נצבי׳	4
כו ה	8	כו ו	6	כו א	5
כז ו	9	כז ז ראה	7	כז ב	6
כח ז מו״מ	10	כח א	8	כח ג	7
כט א	11	כט ב	9	כט ד	8
		ל ג	10		

*) פי׳ ומפר

חלקי הדקים שהם 18 בכל מינוט. למשל מולד תשרי משנת תרע״ב נרשם ז. יד. כב. א. מורה, שהמולד ביום ז, ובי״ד שעות מהתחלת הלילה שהם ויגה 8 בבקר. עם כ״ב מינוטין עם

תרע"ו. לוח קביעת השנים, המולדות, ראשי חדשים, המועדים, וספירת העומר. וחשבון העמים, מעוברת הש"ג סימן 1916—1915

תשרי מולדו ה. יד. נ. יד.

א	ה	ר"ה	9
ב	ו	ר"ה	10
ג	ז	האזי'	11
ד	א	צ"ג	12
ה	ב		13
ו	ג		14*
ז	ד		15
ח	ה		16
ט	ו		17
י	ז	יוכ"פ	18
יא	א		19
יב	ב		20
יג	ג		21
יד	ד		22
טו	ה	הסוכות	23
טז	ו	סוכות	24
יז	ז	חוה"מ	25
יח	א		26
יט	ב		27
כ	ג		28
כא	ד		29
כב	ה	ש"ע	30
כג	ו	ש"ת	1 Oct.
כד	ז	בראשי'	2
כה	א		3
כו	ב		4
כז	ג		5
כח	ד		6
כט	ה		7
ל	ו		8

חשון מולדו ז. ג. לד. טו.

א	ז	נח	9
ב	א		10
ג	ב		11
ד	ג		12
ה	ד		13
ו	ה		14*
ז	ו		15
ח	ז	לך לך	16
ט	א		17
י	ב		18
יא	ג		19
יב	ד		20
יג	ה		21
יד	ו		22
טו	ז	וירא	23
טז	א		24
יז	ב		25
יח	ג		26
יט	ד		27
כ	ה		28
כא	ו		29
כב	ז	חיי	30
כג	א		31
כד	ב		1 No.
כה	ג		2
כו	ד		3
כז	ה		4
כח	ו		5
כט	ז	תולדו'	6
ל	א		7

כסלו מולדו א. טז. יח. טז.

א	ב		8
ב	ג		9
ג	ד		10
ד	ה		11
ה	ו		12
ו	ז	ויצא	13
ז	א		14*
ח	ב		15
ט	ג		16
י	ד		17
יא	ה		18
יב	ו		19
יג	ז	וישלח	20
יד	א		21
טו	ב		22
טז	ג		23
יז	ד		24
יח	ה		25
יט	ו		26
כ	ז	וישב	27
כא	א		28
כב	ב		29
כג	ג		30
כד	ד		1 De.
כה	ה		2
כו	ו		3
כז	ז	מקץ	4
כח	א		5
כט	ב		6
ל	ג		7

טבת מולדו ג. ה. כ. יז.

א	ד		8
ב	ה		9
ג	ו		10
ד	ז	ויגש	11
ה	א		12
ו	ב		13
ז	ג		14*
ח	ד		15
ט	ה		16
י	ו		17
יא	ז	ויחי	18
יב	א		19
יג	ב		20
יד	ג		21
טו	ד		22
טז	ה		23
יז	ו		24
יח	ז	שמות	25
יט	א		26
כ	ב		27
כא	ג		28
כב	ד		29
כג	ה		30
כד	ו		31
כה	ז	וארא	1 Jan.
כו	א		2
כז	ב		3
כח	ג		4
כט	ד		5

שבט מולדו ד. יז. מז. ״

א	ה		6
ב	ו		7
ג	ז	בא	8
ד	א		9
ה	ב		10
ו	ג		11
ז	ד		12
ח	ה		13
ט	ו		14*
י	ז	בשלח	15
יא	א		16
יב	ב		17
יג	ג		18
יד	ד		19
טו	ה		20
טז	ו		21
יז	ז	יתרו	22
יח	א		23
יט	ב		24
כ	ג		25
כא	ד		26
כב	ה		27
כג	ו		28
כד	ז	משפ'	29
כה	א		30
כו	ב		31
כז	ג		1 Feb.
כח	ד		2
כט	ה		3
ל	ו		4

אדר מולדו ו. ו. לא. א.

א	ז	תרומה	5
ב	א		6
ג	ב		7
ד	ג		8
ה	ד		9
ו	ה		10
ז	ו		11
ח	ז	תצוה	12
ט	א		13
י	ב		14*
יא	ג		15
יב	ד		16
יג	ה		17
יד	ו		18
טו	ז	כת"א	19
טז	א		20
יז	ב		21
יח	ג		22
יט	ד		23
כ	ה		24
כא	ו		25
כב	ז	ויקהל	26
כג	א		27
כד	ב		28
כה	ג		29
כו	ד		1 Ma.
כז	ה		2
כח	ו		3
כט	ז	פקודי	4
ל	א	שקלים	5

ואדר מולדו ז. יט. טו. כ.

א	ב		6
ב	ג		7
ג	ד		8
ד	ה		9
ה	ו		10
ו	ז	ויקרא	11
ז	א		12
ח	ב		13
ט	ג		14*
י	ד		15
יא	ה		16
יב	ו		17
יג	ז	צו זכו'	18
יד	א	פורים	19
טו	ב	ש"פורים	20
טז	ג		21
יז	ד		22
יח	ה		23
יט	ו		24
כ	ז	שמיני פרה	25
כא	א		26
כב	ב		27
כג	ג		28
כד	ד		29
כה	ה		30
כו	ו		31
כז	ז	תזריע	1 Ap.
כח	א		2
כט	ב		3

ניסן מולדו ב. ז. נט. ג.

א	ג		4
ב	ד		5
ג	ה		6
ד	ו		7
ה	ז	מצורע	8
ו	א		9
ז	ב		10
ח	ג		11
ט	ד		12
י	ה		13
יא	ו		14*
יב	ז	אחרי	15
יג	א		16
יד	ב		17
טו	ג	פסח	18
טז	ד	א ספי'	19
יז	ה	ב	20
יח	ו	ג	21
יט	ז	ד	22
כ	א	ה	23
כא	ב	ו	24
כב	ג	ז	25
כג	ד	ח	26
כד	ה	ט	27
כה	ו	י	28
כו	ז	יא קדו'	29
כז	א	יב	30
כח	ב	יג	1 Mai
כט	ג	יד	2
ל	ד	טו	3

אייר מולדו ג. כ. מג. ד.

א	ה	טז	4
ב	ו	יז	5
ג	ז	יח אמור	6
ד	א	יט	7
ה	ב	כ	8
ו	ג	כא	9
ז	ד	כב	10
ח	ה	כג	11
ט	ו	כד	12
י	ז	כה בהר	13
יא	א	כו	14*
יב	ב	כז	15
יג	ג	כח	16
יד	ד	כט	17
טו	ה	ל	18
טז	ו	לא	19
יז	ז	לב בחו'	20
יח	א	לג	21
יט	ב	לד	22
כ	ג	לה	23
כא	ד	לו	24
כב	ה	לז	25
כג	ו	לח	26
כד	ז	לט במד'	27
כה	א	מ	28
כו	ב	מא	29
כז	ג	מב	30
כח	ד	מג	31
כט	ה	מד	1 Juni

סיון מולדו ה. ט. כז. ה.

א	ו	מה	2
ב	ז	מו נשא	3
ג	א	מז	4
ד	ב	מח	5
ה	ג	מט	6
ו	ד	שבועו'	7
ז	ה	שבועו'	8
ח	ו		9
ט	ז	בהעלו'	10
י	א		11
יא	ב		12
יב	ג		13
יג	ד		14*
יד	ה		15
טו	ו		16
טז	ז	שלח	17
יז	א		18
יח	ב		19
יט	ג		20
כ	ד		21
כא	ה		22
כב	ו		23
כג	ז	קרח	24
כד	א		25
כה	ב		26
כו	ג		27
כז	ד		28
כח	ה		29
כט	ו		30
ל	ז	חקת	1

תמוז מולדו ו. כב. יא. ו.

א	א		2 Juli
ב	ב		3
ג	ג		4
ד	ד		5
ה	ה		6
ו	ו		7
ז	ז	בלק	8
ח	א		9
ט	ב		10
י	ג		11
יא	ד		12
יב	ה		13
יג	ו		14*
יד	ז	פנחס	15
טו	א		16
טז	ב		17
יז	ג		18
יח	ד		19
יט	ה		20
כ	ו		21
כא	ז	מטות	22
כב	א		23
כג	ב		24
כד	ג		25
כה	ד		26
כו	ה		27
כז	ו		28
כח	ז	מסעי	29
כט	א		30

אב מולדו א. י. נה. ז.

א	ב		31
ב	ג		1 Au.
ג	ד		2
ד	ה		3
ה	ו		4
ו	ז	דברים	5
ז	א		6
ח	ב		7
ט	ג		8
י	ד		9
יא	ה		10
יב	ו		11
יג	ז	ואתחנ'	12
יד	א		13
טו	ב		14*
טז	ג		15
יז	ד		16
יח	ה		17
יט	ו		18
כ	ז	עקב	19
כא	א		20
כב	ב		21
כג	ג		22
כד	ד		23
כה	ה		24
כו	ו		25
כז	ז	ראה	26
כח	א		27
כט	ב		28
ל	ג		29

אלול מולדו ב. כג. לט. ח.

א	ד		30
ב	ה		31
ג	ו		1 Sep.
ד	ז	שופטי'	2
ה	א		3
ו	ב		4
ז	ג		5
ח	ד		6
ט	ה		7
י	ו		8
יא	ז	תצא	9
יב	א		10
יג	ב		11
יד	ג		12
טו	ד		13
טז	ה		14*
יז	ו		15
יח	ז	תבא	16
יט	א		17
כ	ב		18
כא	ג		19
כב	ד		20
כג	ה		21
כד	ו		22
כה	ז	נצו"י	23
כו	א		24
כז	ב		25
כח	ג		26
כט	ד		27

הלק אחד מן מינוט. וסימן זב"ג, מורה אות הראשון בחל בו ר"ה יום ז'. והשני בכללו שניהם שלמים כני ל' יום, ושבת. חל יום ג', וכח"ג מורה שניהם חסרים. היינו חשון וכסלו שניהם כני כ"ט יום.

תרע"ז לוח קביעת השנים. המולדות ראשי חדשים. המועדים. וספירת העומר. והחשבון העמים. פשוטה הכ"ז סימן. 1916—1917

	תשרי	חשון	כסליו	טבת	שבט	אדר	ניסן	אייר	סיון	תמוז	אב	אלול
מולדו	ד. יב. כג. ט.	ו. א. ז. י.	ז. יג. נא. יא.	ב. ב. לה. יב.	ג. טו. יט. יג.	ה. ד. ג. יד.	ו. טו. מז. טו.	א. ה. לא. טז.	ב. יח. טו. יז.	ד. ז. ״. ״.	ה. יט. כד. א.	ז. ח. כח. כ.
א	ה ר"ה 28	ז נח 28	א 26	ג 26	ד 24	ו 23	ז ויקרא חוד' 24	ב טז 23	ג מה 22	ה 21	ו 20	א 19
ב	ו ר"ה 29	א 29	ב 27	ד 27	ה 25	ז תרומ' 24	א 25	ג יז 24	ד מו 23	ו 22	ז מט"מ 21	ב 20
ג	ז האזי' 30	ב 30	ג 28	ה 28	ו 26	א 25	ב 26	ד יח 25	ה מז 24	ז קרח 23	א 22	ג 21
ד	א צו"ג 1	ג 31	ד 29	ו 29	ז בא 27	ב 26	ג 27	ה יט 26	ו מח 25	א 24	ב 23	ד 22
ה	ב 2 Oct.	ד 1 No.	ה 30	ז ויגש 30	א 28	ג 27	ד 28	ו כ 27	ז מט במד' 26	ב 25	ג 24	ה 23
ו	ג 3	ה 2	ו 1 Dec.	א 31	ב 29	ד 28	ה 29	ז כא תז"מ 28	א שבועות 27	ג 26	ד 25	ו 24
ז	ד 4	ו 3	ז ויצא 2	ב 1 Jan.	ג 30	ה 1 Mar.	ו 30	א כב 29	ב שבועות 28	ד 27	ה 26	ז שופט' 25
ח	ה 5	ז לך לך 4	א 3	ג 2	ד 31	ו 2	ז צו 31	ב כג 30	ג 29	ה 28	ו 27	א 26
ט	ו 6	א 5	ב 4	ד 3	ה 1 Feb.	ז תצוה 3	א 1 Apr.	ג כד 1 Mai	ד 30	ו 29	ז דברי' 28	ב 27
י	ז יוכ"פ 7	ב 6	ג טו"ת 5	ה תעני' 4	ו 2	א זכור 4	ב 2	ד כה 2	ה 31	ז חקת 30	א 29	ג 28
יא	א 8	ג 7	ד 6	ו 5	ז בשלח 3	ב 5	ג 3	ה כו 3	ו 1 Jun.	א 1 Juli	ב 30	ד 29
יב	ב 9	ד 8	ה 7	ז ויחי 6	א 4	ג 6	ד 4	ו כז 4	ז נשא 2	ב 2	ג 31	ה 30
יג	ג 10	ה 9	ו 8	א 7	ב 5	ד תעני' 7	ה 5	ז כח אח"ק 5	א 3	ג 3	ד 1 Au.	ו 31
יד	ד 11	ו 10	ז וישלח 9	ב 8	ג 6	ה פורים 8	ו 6	א כט 6	ב 4	ד 4	ה 2	ז תצא 1
טו	ה סוכות 12	ז וירא 11	א 10	ג 9	ד 7	ו שו"פ 9	ז פסח 7	ב ל 7	ג 5	ה 5	ו 3	א 2
טז	ו סוכות 13	א 12	ב 11	ד 10	ה 8	ז תשא 10	א א ספירה 8	ג לא 8	ד 6	ו 6	ז ואתח' 4	ב 3
יז	ז חוה"מ 14	ב 13	ג 12	ה 11	ו 9	א 11	ב ב 9	ד לב 9	ה 7	ז בלק 7	א 5	ג 4
יח	א 5	ג 14*	ד 13	ו 12	ז יתרו 10	ב 12	ג ג 10	ה לג 10	ו 8	א תעני' 8	ב 6	ד 5
יט	ב 16	ד 15	ה 14*	ז שמות 13	א 11	ג 13	ד ד 11	ו לד 11	ז בהעלותך 9	ב 9	ג 7	ה 6
כ	ג 17	ה 16	ו 15	א 14*	ב 12	ד 14*	ה ה 12	ז לה אמור 12	א 10	ג 10	ד 8	ו 7
כא	ד 18	ו 17	ז וישב 16	ב 15	ג 13	ה 15	ו ו ש"פ 13	א לו 13	ב 11	ד 11	ה 9	ז תבא 8
כב	ה שמ"ע 19	ז חיי 18	א 17	ג 16	ד 14*	ו 16	ז ז אחש"פ 14*	ב לז 14*	ג 12	ה 12	ו 10	א 9
כג	ו שמ"ת 20	א 19	ב 18	ד 17	ה 15	ז ויק"פ 17	א ח 15	ג לח 15	ד 13	ו 13	ז עקב 11	ב 10
כד	ז בראשי' 21	ב 20	ג 19	ה 18	ו 16	א פרה 18	ב ט 16	ד לט 16	ה 14*	ז פינח' 14*	א 12	ג 11
כה	א 22	ג 21	ד חנוכ' 20	ו 19	ז משפ' 17	ב 19	ג י 17	ה מ 17	ו 15	א 15	ב 13	ד 12
כו	ב 23	ד 22	ה 21	ז וארא 20	א שקלי' 18	ג 20	ד יא 18	ו מא 18	ז שלח 16	ב 16	ג 14*	ה 13
כז	ג 24	ה 23	ו 22	א 21	ב 19	ד 21	ה יב 19	ז מב בה"ב 19	א 17	ג 17	ד 15	ו 14*
כח	ד 25	ו 24	ז מקץ 23	ב 22	ג 20	ה 22	ו יג 20	א מג 20	ב 18	ד 18	ה 16	ז נצבים 15
כט	ה 26	ז תולדו' 25	א 24	ג 23	ד 21	ו 23	ז יד שמיני' 21	ב מד 21	ג 19	ה 19	ו 17	א 16
ל	ו 27		ב 25		ה 22		א טו 22		ד 20		ז ראה 18	

והכ"ז מורה שהם כסדרן, היינו בחשון כ"ט יום ובכסליו ל. יום.